Calis enim inue
huius quadrag
ab ecclia prefi
fideli et planci

s ad temp temptation
gatis ad aliquantulam
spirat. ut uel medico
care possit. Consecu

ciali modo
gesimali tem
x' ē dicente. I
u. Unde et c

FRATRIS HECTORIS PINTI LVSITANI HIERONYMIANI

SACRAE THEOLOGIAE DOCTORIS, ET IN ACADEmia Conimbricensi Sanctæ scripturæ professoris,

OPERA OMNIA LATINA, QVAE ad hunc vsque diem in lucem peruenerunt. In tres tomos diuisa.

TOMVS PRIMVS.

LVGDVNI,
APVD STEPHANVM MICHAELEM.

M. D. LXXXIIII.

DOMINO HENRICO PRINCIPI ILLVSTRISSIMO,

INVICTISSIMI REGIS EMANVELIS FILIO,

Cardinali & Archiepiſcopo ampliſſimo, hæreticæ prauitatis ſupremo in Luſitania inquiſitori integerrimo, frater Hector Pintus Luſitanus ſalutem & æternam fœlicitatem.

COgitanti mihi ſæpenumerò, clariſsime princeps, & varia hominum ſtudia in memoria verſanti, illi fœlices maximéque laudabiles videntur, qui omnes ſuas actiones in Deum referunt, totóſque ſeſe in optimæ vitæ ſtatu exquirendo & conſequendo collocarunt. Intelligentes enim mundi gloriam, potentiam, & opes, ad quas plerique mortales auiditate inflammati aſpirant, non eſſe in rebus expetendis & præclaris numerandas, quippe cùm eas caducas & incertas aſpiciant, virtutem amplectuntur, quæ altiſsimis defixa radicibus, neque poteſt incẽdio amitti, neque direptioni committi, neque vlla temporum varietate labefactari. Inter omnes qui hunc fœlicem vitæ curſum conficiunt, tu vnus emines, princeps Chriſtianiſsime, qui in inſigni dignitate conſtitutus, rerúmque maximarum gloria præſtantiſsimus, virtutem mirabiliter ſectaris. Omni enim humana ſuperbia & arrogantia contempta, ad cæleſtia aſpiras, & nõ ſolùm tuos Luſitanos, ſed alias etiam nationes, ad quas fama tua, nominiſque celebritas & ſplendor euolauit, vſque adeò tua vita & exẽplo inſtruis & deuincis, vt admirabilis illis quædam amoris in te & obſeruãtiæ exardeſcat magnitudo. Eſt enim virtutis proprium homines allicere ad diligendum, cùm ob illius amplitudinem eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorúmque memoriam cum beneuolentia & veneratione vſurpemus. Eſt igitur ea vita fœlix & expetenda, quæ non in falſa mundi gloria nittitur, ſed in virtute diuiníque numinis imitatione conſiſtit, ex qua verus honor minimè contemnendus dimanat. Quod tu intuens, illuſtriſsime prin-

ceps, eas opes ardenter quæris, quæ animum amplificent, ex quibus intelligis, posse ueram gloriam redundare. Tu es rectæ iustitiæ, dulcísque pacis conseruator. Ad te tanquam ad singulare præsidium confugiunt afflicti. Te omnes intuentur, & prudẽtiam atque virtutem tuam admirantur. Tu es vnus, in quo nititur Lusitaniæ salus. Quid plura? Tu es verè princeps Christianus. Hæc est vera gloria, & illustris nominis claritas & amplitudo, quæ vigebit memoria omnium seculorum, quã posteritas alet, & ipsa perpetuitas semper intuebitur. Cui igitur nisi tibi debeo labores meos dedicare? Sed vt meipsum planè cognoscas, rationem vitæ meæ tibi paucis exponam. Ego cùm fuissem ab ineunte ætate in literis Latinis versatus, & postea nonnullos annos & Salmanticæ & Conimbricæ iuri ciuili operam dedissem, cœpi mecum cogitare, esse illum vitæ statum, ad quem ego aspirabam, multis atque turbulẽtis negotiis oppressum, & infinitis animi periculis expositum.

Matt. 6. *Versabatur mihi ante oculos illa Dei nostri sententia. Quærite primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. Et hæc in animo versans existimabam. id quod erat, esse religionem rectam viam ad vitam immortalem consequendã. Eam ob causam ingressus sum ordinem diui Hieronymi, vbi viget solitaria quædam tranquillitas, & religionis obseruantia. Et interfluxis nonnullis annis missus à primate meo totius ordinis moderatore ad ordinis collegium tanquam ad bonarum artium mercaturam, mea studia longo interuallo intermissa reuocaui. Ibi octo continuos annos auidè & ardenter dedi operam literis, in quibus totum cursum & Philosophiæ & Theologiæ sub exellentibus præceptoribus virtute et sapientia præstantibus perfeci, & vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ notitiam comparaui. A collegio reuersus ad monasterium, vnde profectus fueram, quantum potui, me abduxi ab omni negotio humano, totúmque me dedidi studio diuinarum literarum. Et consideranti mihi, atque sæpenumero memoria repetenti Prophetæ Esaiæ vtilitatem, magnificentiam, & amplitudinẽ, esseque eius expositores paucissimos, eósque breuissimos, eúmque multis in locis indigere explanatione, oriebatur desiderium quoddam eius explanandi. Sed cùm eius profunditatem, meique ingenij imbecillitatem perspicerem, cadebam animo equidem, longéque abscribendo abhorrebam. Est enim diuina scriptura liber ille inuolutus, quem vidit Ezechiel scriptum intus & foris: foris, propter*

Ezech. 2. *sensum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter spiritualem intelligentiam, & alta atque diuina mysteria.*

Et

Et eam ob causam ait Gregorius Nazianzenus fuisse legis tabulas ex vtraque parte scriptas. Et cœlestis ille magister Christus Deus noster, Scrutamini, inquit, scripturas: significans non sat esse eas legere, sed opus esse earum arcana & profunda mysteria altè perspicere, & diligenter inuestigare. Quam ob causam eas thesauro abscōdito comparauit. Et quemadmodum Hebræis se in promissam terram conferentibus, & fœderis arcam secum asportantibus se obiiciebat Iordanis, impediens illis ingressum, sic mihi ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terrebat, idipsum mihi animum excitabat. Intuebar enim Deum illis magnum illum fluuium aperuisse, & viam mirabiliter parasse: quo fretus sperabā fore, vt Deus sui Prophetæ sensum mihi aperiret, quo valerē illum securè penetrare. Sed hæc mihi cogitanti alia multò difficilior occurrebat dubitatio. Sciebam Dauidē dicere in Psalmo esse legem Domini immaculatam animásque conuertentem: & Apostolū Paulum in epistola ad Romanos eam sanctam & spiritualem appellare. Cùm autem ego me ipsum peccatorem maculis inquinatum cognoscerem, quî fieri potest, vt auderem ad diuinarum literarum interpretationem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percussus, quòd arcā, in qua lex fuerat recondita, tetigisset, vt literæ diuinæ contestantur, quas pœnas essem ego meæ temeritatis daturus, si nō arcam, sed ipsam sanctam scripturam attingerem, & explanare contenderem? At ex altera parte videbam ipsam scripturam ita in Ecclesiastico dicentem: Qui elucidant me, vitam æternam habebunt. Hæc erant quæ versabant in deliberando meum animum, illique afferebant ancipitem curam cogitandi. Sed illis circunspectis & exploratis, facta summa omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore implorato, hunc diuinum vatem aggredi, sperās Deum me in hoc opere pro eius honore suscepto adiuturū. Sequor communem versionem ab Ecclesia approbatā, & in fine vniuscuiúsque capitis adiicio ex Hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus est Esaias in Iudæa non solùm ante Babilonicam, sed etiam ante decem tribuum captiuitatem. Est eius præcipuum institutum prædicere nostræ fidei mysteria, præsertim Christi Dei nostri aduentum, & acerbißimam mortem, vocationem gentium, & veteris legis sacrificiorum abrogationem. Vt enim qui vult aliquam conflare campanam, prius efficit formam quandam luteam, eam ingeniosè vertendo & versando: sed conflato tintinnabulo, forma reiicitur & frangitur, & pedibus conculcatur, quippe

Exod.32. Ioan.5. Mat.13. Ios.3. Psal.18. Rom.7. 2.Reg.6. 1.Paral.13. Eccle.24. simile

quæ ſolùm ad tintinnabuli vſque cõpletionem erat proſutura & duratura: ſic effecturus Deus Eccleſiam ſuam, quæ eſt admirabilis quædam campana totum orbem terrarum ſonitu ſuo adimplens, inſtituit prius antiquæ legis cerimonias & ſacrificia, tanquam formam luteam, quæ non niſi ad Eccleſiæ vſque formationem durarent. Eccleſia autem conſtituta, Euangelióque nuntiato, omnia illa vetera ſacrificia fuerunt reiecta, & finita, & pedibus conculcata. Habebat enim Hebr. 10. 1. Cor. 10. *lex vmbram futurorum bonorum, vt ait in Epiſtola ad Hebræos diuus Paulus, non ipſam imaginem rerum. Et ad Corinthios ſcribens illa omnia aſſerit Iudæis in figura cõtigiſſe. Fuit hic Propheta nobilis, &, vt aiunt, frater regis Amaſiæ, tanta eloquentia præditus, tot ſapientiæ ornamentis excultus, vt omnes alios Prophetas dicendi copia & amplitudine, mea ſententia, facilè vincat. Flagrauit tanto ſtudio veritatis nuntiandæ, vt pro ea à rege Manaſſe, qui ſe ſcelerum miniſtrum præbuerat, & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus Prophetam, qui fuit princeps illuſtriſſimus, virtutúmque præſidio ſeptus, niſi alteri principi ſimiliter, clariſſimo, virtutúmque maximarum abundantia cumulato? Quare, princeps Criſtianiſſime, hoc exiguum munus, quod tibi dicare conſtitui, vt meam erga te incredibilem pietatem oſtenderem, pro tua ſingulari humanitate velim benignè ſuſcipias.*

Vale.

*

AVTHORES QVI IN COMMENTARIIS IN ESAIAM PROPHETAM CITANTVR.

D.Hieronymus
D.Auguſtinus
D.Ambroſius
D.Gregorius
D.Hilarius
D.Cyprianus
D. Dionyſius Areopagita
D. Ioannes Chryſoſtomus
D.Gregorius Nazianzenus
D.Cyrillus
D.Athanaſius
D.Baſilius
D.Leo Papa
D.Bernardus
D.Thomas
D.Ireneus
D. Ioannes Damaſcenus
D.Iuſtinus Martyr
D.Gregorius Niſſenus
D.Chryſologus
Theophylactus
Tertulianus
Origenes
Lactantius
Euſebius
Eucherius
Caſsiodorus
Galatinus
Finus Adiranus
Beroſus Chaldæus
Plato
Ariſtoteles
Pindarus
Homerus
Diogenes Laërtius
Antiſthenes
Panætius
Plutarchus
Seneca
Euſtathius
Priſcianus
Euripides
Heſiodus
Xenophon
Strabo
Herodotus
Solinus
Pomponius Mela
Diodorus Siculus
Iuſtinus hiſtoriographus
Ptolemæus
Plinius
M.Tullius
Virgilius
Ouidius
Saluſtius
Horatius
Volaterranus
Trogus
Plotinus
Menander
Epictetus
Metaſthenes Perſa
Valerius Maximus
Theopompus
Aemilius
Philo Platonicus
Nonius Marcellus
Epicharmus
Ioſephus
Reuchlinus
Vlpianus
Fœlix
Sabellicus,
Andreas Fuluius
Hieronymus ab Oleaſtro
Hieronymus Oſorius
Petrus Nonius
Orontius
Septuaginta interpretes
Symmachus
Aquila
Theodotion
Onkeli Thargum
Ionathæ Thargum
Thargum Hieroſolymitanum
Pagninus
R.Dauid
R.Kinhi
R.Abraham
R.Ioſeph
R.Selomoh
R.Moyſes Aegyptius
R.Moyſes Gerundienſis
R.Aben Ezra
R.Simon
R.Sadias
R.Iuda filius Amon
R.Alba
R.Ioſue Galilæus
R.Samuel Ber Nahaman

FINIS.

Argumentum primi capitis.

Explicat diuinus vates genus operis: nomen authoris, materiam, & tempus. Inducit Deum loquentem, & Iudæorum scelera, eorúmque sacrificia execrantem. Inuitat peccatores ad pœnitentiam. Aperit mysterium redemptionis humanæ per Christum seruatorem nostrum. Deplorat Hierosolymæ flagitia & miserias. Inuehitur in eius principes & magnates, qui cum tanquam parentes boni, & tutores fideles esse deberent, eam opibus spoliabant, eiúsque dignitatis patrimonium diripiebant. Tandem prædicit Iudæos infideles suorum impiorum facinorum esse pœnas graues iustásque persoluturos.

CAPVT PRIMVM.

Visio Esaię filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem in diebus Oziæ, Ioatham, Achaz, & Esechiæ regum Iuda. Audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam dominus locutus est. Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israel autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. Væ genti peccatrici populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctũ Israel, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos vltra addẽtes præuaricationem? Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas. Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.

EXPLANATIO.

Visio Esaiæ.) Inter omnes sensus nullus est qui certiorem & euidẽtiorem cognitionem obtineat, quàm visus. Illud enim certum nobis & perspicuum esse absque dubio asserimus, quod oculis aspicimus. Eam ob causam dicebat regina Saba
3.Reg.10. regi Salomoni, vt in libro tertio Regum memorię proditum est: Non credebam narrantibus mihi, donec ipsa veni, & vidi oculis meis. Et diuus Tho-
Ioan.20. mas apostolus apud diuum Ioannem dicentibus aliis discipulis vidisse Dominum, dicebat nõ crediturum se esse, nisi eum videret. Vnde illud Saluatoris nostri: Quia vidisti me Thoma, credidisti. Eam ob causam prophetæ appellabantur quon-
1.Reg.9. dam videntes, vt in libro primo Regum literæ diuinæ testantur. Et de Abrahamo nobili patriarcha, eximia fide & obedientia præstanti ait Chri-
Ioan.8. stus Deus noster apud diuum Ioannem: Exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauisus est. Quamobrem prophetia appellatur visio quasi res certissima. Ita Nahum suam prophetiam appellat di- *Nahum 1.*
cens in eius principio & inscriptione: Onus Niniue: liber visionis Nahum. Et Abdias, Visio, inquit, Abdiæ. Exechiel etiam: Cùm essem, inquit, *Abd. 1.*
in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cœli, & vidi visiones Dei. Ezechieli viro san- *Ezech.1.*
ctissimo aperiebantur cæli qui illis clausi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cœlestem illam claritatem & admirabilem visionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, scelerúmque deprauatione irretitus. Et noster Esaias. Visio, inquit, Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem. Quibus verbis ostendit vaticinium hoc summam habere certitudinem & firmitatem. Et vt visus lucem requirit, sine qua esse non potest, cùm omnes alij sensus etiam in tenebris suos effectus obtineant: sic diuini vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec Dei visiones mentis oculis aspicere. Quî enim fieri potest, vt in illum eximium splendorem diuinarum visionum mentis aciem intendat ille, qui sit diuino lumine destitutus? Reuela, inquit diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid, *Psal.118.*
oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Nam vt oculus solem sine solis luce intueri non valet, sic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non potest, nisi fuerit diuini auxilij radio illustrata. Et alio in psalmo volens osten- *Psalm.44.*
dere prophetiam suam esse diuinitus inspiratam, Lingua mea, inquit, calamus scribæ velociter scribentis. Quibus verbis quid aliud significat, quàm seipsum esse instrumentum, sanctum verò spiritum præcipuum effectorem? Ideo multis in Psalmis præfigitur hæc inscriptio, מימור לדוד moymor le Dauid: Psalmus Dauidi. Significat enim sanctus vates Psalmorum authorem Deum esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, le, Hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquàm non desint, qui dicant, posse etiam genitiuo copulari. Sed Septuaginta interpretes datiuum esse apertè significarunt vertentes: Ψαλμὸς τῷ Δαβιδ. Et diuus Petrus Apostolorum princeps in epistola sua secunda hæc verba scripta reliquit: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu Sancto *2.Pet.1.*
inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Apud Malachiam prophetam vbi communis versio, quam *Mala.1.*
vulgatam editionem appellamus, habet: Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ, habet versio Septuaginta: Assumptio verbi Domini super Israelem in manu angeli eius. Vbi vides vaticinationem appellari assumptionem, quòd eam vates à Deo assumant. & visionem, quòd sit certa, & mentis oculis diuino lumine illustratis perspecta, ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali, & ea, quæ est per fidem eorum, qui prophetæ non sunt.

Filij Amos.) Hic amos non est propheta ille tertius in ordine prophetarum. Ille nanque ita scribitur עמוס: hic verò hoc modo אמוץ. Præterea ille fuit humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasiæ regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

Super Iudam & Ierusalem.) Nomine Iudæ intelligitur etiam Beniamin. Separatis decem tribubus, quæ Israel & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant, semper Beniamin adhęsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipuè loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuum institutum loqui de messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimam toleranter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso peccata nostra deleuit. Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam, & ascendit in cœlum. Ibi denique ea operatus est mysteria, quibus hominum genus à miserrima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cœlestem æternámque patriam perduceret. Dicens autem propheta: Super Iudam & Ierusalem, indicat vaticinari de rebus tam prosperis quàm aduersis, quas præuidebat esse, & Hierosolymæ & in Iudęa futuras.

4.Reg.15. *In diebus Oziæ.*) Hic appellatur etiam Azarias, vt libro quarto Regum licet videre. Est igitur sensus huius inscriptionis: Hoc libro continetur prophetia Esaiæ filij Amos, quam Deo reuelante mẽtis oculis aspexit, qua de rebus super Iudam & Ierusalem venturis vaticinatur, regnantibus successiue in Iudæa Ozia Ioathamo, Achaz & Ezechia. Vbi vides quatuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum, genus operis, est enim visio siue prophetia: secundum, nomen authoris, est enim Esaias filius Amos: tertium, materia, agit enim de rebus Iudæorum prosperis, & aduersis, & de mysteriis, quæ in Iudæa futura intuebatur: quartum, tempus, quod fuit in diebus regum, qui hîc commemorantur. Sed de inscriptione hactenus.

Audite cœli, & auribus percipe terra.) Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cœlum terrámque in exordio inuocare, vt rerum dicendarum magnitudinem ostenderet, & auditorum animos attentos redderet. Sed si totum prophetam legas, videbis apertissimè totam operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammatur. Est igitur horum verborum sensus: Audite angeli & reliqui cœlites, vósque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniam Dominus locutus est. Metonymicôs, vt per continens id, quod continetur, intelligatur. Potest etiam ita explanari. Moyses postquàm populo Israelitico legem Dei
Deut.30. & 31. & 32. dedit, testatus est cœlum & terram, vt in Deuteronomio apparet. Nunc fracta & contempta diuina lege citat diuinus noster vates, & vocat eosdem testes, vt videant omnes creaturæ esse Deum meritò illis iratum, qui legem suam pro nihilo putarunt, & in republica violanda dolos pestilentes conceperunt. Poteris præterea per cœlos homines intelligere, sed eos, quorum familiaritas in cœlo est, qui in corporibus humanis vitam cœlestem imitantur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cœlum semper aspirant. Per terram verò homines flagitiis astrictos, qui terram semper spectant, & in præmiis humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinæ literæ viros animi celsitudine prȩditos iustitiam & pietatem colentes cœlos appellare, eos verò, qui scelere & maleficio pascũtur, terram vorant. Ita enim viri docti explanant locum illum Esaiæ: Cœlum sedes mea est. iuxta id, *Inf.66.*
quod ait Paulus Apostolus Vos estis templum Dei viui. Et alibi: Templum Dei sanctum est, quod *2.Cor.6.*
estis vos. Et id, quod dicitur in Psalmo: Cœli enar- *1.Cor.3.*
ram gloriam Dei, de Apostolis & viris sanctis intelligitur, vt videtur ex diuo Paulo deduci qui id, *Psal.18.*
quod statim sequitur: Non sunt loquelæ nec sermones, quorum non audiantur voces eorum, de *Rom.10.*
Apostolis in epistola ad Romanos interpretatur. Appellari autem peccatorem terram, apertè indicat scriptura dicens: Corrupta est terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Et ita interpretatur Chrysostomus locum illum Genesis: Terram co- *Gen.6.*
medes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba *Gen.3.*
dixit Deus serpenti, postquàm primus parens noster Euæ deceptæ obediuit, quando illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apostoli: Aduersarius vester diabo- *1.Pet.5.*
lus tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cœli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ita: Vos ô res insensibiles alloquor. Audite me orbes cœlestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementum. Vos voco ô res inanimatæ, nam homines sunt multò vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, nolunt me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Non enim recedit à litera, & ostẽdit vehementem impetum à diuino amore productum, quo erat vir sanctissimus inflammatus. Eo- *2.Reg.13.*
dem modo alius propheta videns regens Ieroboã idolum venerantem, verúmque Deum contemnentem, diuino quodam amore incensus non homines impios, sed ipsum altare insensibile in hunc modum alloquitur: Altare altare: hæc dicit Dominus: Ecce filius nascetur domini Dauid Iosias nomine, & immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt. Quid ais propheta, lapidem alloqueris? Lapidem. quoniam homines multo insensibiliores lapide facti sunt. Et statim altare mirabiliter scissum est verbis prophetæ obtemperans, & cinis effusus est. Lapis audiuit, & fuit confestim fractus: homines autem non solum non frangi, sed neque audire voluerunt. Habes hanc historiam tertio libro Regum. Imperabat Christus vento, & mari fluctibus exagitato, & statim parebant, vt euangelica contestatur historia, & fiebat tranquillitas magna: homines autem nec Christo impe- *Matth.8.*
rante volunt quiescere, nec à turbulentis scele- *Luc.8.*
rum tempestatibus desistere, inconstantiores vento, fluctuosiores mari, duriores lapidibus, surdiores illis,

illis, qui ea loca occulũt, quæ Catadupa nominantur. Hoc intuens diuinus vates quasi ignorãs quò se verteret, vbi quereretur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, sed res sensu audiendi carentes alloquitur.

Exod.4. *Filios enutriui & exaltaui.)* Hebræos vocat Deus filios suos. Et in Exodo, Filius, inquit, primogenitus meus Israel. Populus gentium filius etiam est, sed non primogenitus, sed secundo genitus. At si diuinas literas volueris attentius intueri, & veterum historiarum memoriam replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos accepisse hæreditatem, quin potius filios secundos Deo fuisse charissimos. Primoge
Gen.4. nitus fuit Cain: sed Abel iustitiam coluit & pie-
Gen.21. tatem, & ad illum, eiúsque munera, non autem ad Cain Deum respexisse diuinæ literæ contestãtur. Primogenitus fuit Ismael, sed Isaac accepit
Gen.27. hæreditatem. Primogenitus fuit Esau, sed Iacob præripuit benedictionem. Itaque Hebræi filij vocantur. Sed quoniam Deum clementissimum patrem spreuerunt, eiúsque filium Christum Iesum Deum verum cruci affixerunt, & acerbissimis cruciatibus ad mortem vocarunt, fuerunt optimo iure hæreditate expulsi, & reprobati. Eos autem, qui ex gentibus crediderunt, adop-
Rom.8. ptauit Deus, & in cœlestem hæreditatẽ vocauit, & eos etiam, qui ex Iudæis ipsum Christũ receperunt. Accepistis, inquit Paulus Apostolus, spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: si autẽ filij, & hæredes. Et Ioannes Euangelista, Quotquot autem, inquit, eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Sed animaduerte. Explicaturus Deus Iudæorum ingratitudinem, cæteráque nefaria scelera, prius cõmemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & tetrior atque grauior appareat. Tria beneficia commemorat, generationis, dicẽs filios: nutritionis, dicens enutriui: dignitatis, dicens exaltaui. Genuit eos doctrina & gratia: enutriuit eos non solum terreno cibo, sed etiam cœlesti, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Panem
Psal.77. cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo. Extulit eos victoriis & triumphis, atque memorabilibus trophæis & monimentis. Adduxit illos ad terram vberrimã, quam illis promiserat vt eam victis mirabiliter gentium regibus possiderent. Superauerunt diuino presidio muniti & domuerũt gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarum genere abundantes. Sed totam hanc dignitatem deformauerunt, & penitus amiserunt, quoniam cœlestem illum doctorem de cœlis ad terram missum, qui eos è tenebris errorum vindicatũ, & à peccatorũ vinculis liberatum venerat, ad excidium crudelissimũ falsis criminibus vocarũt.

Ipsi autem spreuerunt me.) Aduerte, ipsi me. Vtraque dictio suam habet emphasim. Ipsi ingrati filii, me pium patrem, nutritium, authorẽ suæ dignitatis, & Deum. O cæcitatem deplorandam. O nefariam ingratitudinem, & immanem hominum impietatem, qui post tot beneficia à Deo accepta ipsum Deum aspernati sunt. Quæ autem ea sint, in quibus Deus fuerit ab illis spretus, non est opus commemorare, cum illis plena sit historia Euangelica. Nam etsi hæc verba Dei posśint ad tempus illud referri, quo Esaias ea literis mandauit, proprius tamen ad Christi tempus referuntur.

Cognouit bos possessorum suum.) Arguit Israelis ingratitudinem & ignorantiam brutorum comparatione. Quid stolidius boue? Quid stupidius asino? Et nihilominus eos cognoscunt, qui eis tribuunt beneficia. At Israel Deum, à quo innumerabilia beneficia acceperat, non cognouit. Et populus meus non intellexit. Si esset populus extraneus, non esset ita mirum. Sed est meus, quod implificat criminis grauitatem. Non fuisse autem Christum notum à Iudæis, ipse apud Ioannem in hunc modum testatur: Hoc faciunt vobis, quia non nouerunt Patrem nec me. Et iidem Iudæi dicebant apud Ioannem: Hunc au Ioan.16.
tẽ nescimus, vnde sit. Et apud Lucam alloquens Ioan.9.
Christus Hierosolymam, Non relinquent, in- Luc.19.
quit, super te lapidem super lapidem, eò quòd non cognoueris tempus visitationis tuæ. Egressis Iudæis ex AEgypto dedit illis Deus in deserto panẽ de cœlo, de quo ait diuinus vates: Pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli Psal.77.
dedit eis, panem angelorum mãducauit homo. Viso autem cœlesti pabulo dicebant filij Israelis: manhu? Quod significat: quid est hoc: Ignorantes & rei nouitate commoti quid illud esset, inuicem quærebant, Habes hans historiam Exodi capite sextodecimo. Et quoniam illa, vt ait A- Exod.16.
postolus, illis in figura contingebant, per panẽ 1.Cor.10.
illum cœlestem Christus significabatur, qui de seipso, Ego sum, inquit, panis viuus, qui de cœlo descendi. Quid igitur per illa Iudæorum verba Ioan.6.
significabatur, nisi venturũ esse tempus, quando Iudæi de pane illo cœlesti Christo seruatore nostro dicerẽt: Quid est hoc Tu quis es? Hic ne- figura
scimus vnde sit. Anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo. Voluit Spiritus sanctus figura illa ostẽdere, Iudæos nõ esse Christũ cognituros, Num.21.
quod hic per Esaiam ipse testatur. Nõ cognouerunt autem eum, quia malitia obstinati eum cognoscere noluerunt. De illis enim est in libro Sa Sap.2.
piẽtiæ monimentis mandatum: Excæcauit illos malitia eorum, & sacramenta Dei ignorauerũt.

Væ genti peccatrici.) Deplorat propheta Iudæorum miseriam & calamitatem, æternumque eis minatur interitum. Non vnius tantum aut duorum, sed totius, populi flagitia deplorat. Respice congeriem rhetoricam, qua significat esse Hebræos omni scelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniquitate, semẽ nequam, filij scelerati, idem diuersis verbis significant. Sed voluit hæc ad ampliorem exaggerationem coniungere. Tu verò considera quæ nomina Deus peccatoribus imponat. Multi sunt improbi, & impiorum facinorum maculis notati, qui, vel quòd illustri loco nati sint, & maiorũ opinione nitantur, vel quòd rempublicam administrent, vel quòd aliqua alia de causa illustri aliquo honore in hominum cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomina sunt inania & fallacia, quippe ab hominibus imposita, qui & alios fallunt, & ipsi longe opinione falluntur. At vera & apta impiorum

nomina sunt ea, quæ hoc in loco verus ille iustissimus ac sapientissimus Deus illis imponit. Cōtrà verò viros iustos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præstantes nominibus illustribus appellat. Vos, inquit ille estis sal terræ. Vos estis lux mundi. Vos estis ciuitas super montem posita. Quibus amplissimis nominibus voluit Deus Apostolorum laudem ostendere, eósque incitare ad omnes tempestates atque procellas forti & erecto animo subeundas. *Matth. 5.*

Populo graui iniquitate.) Homines sceleratos appellat graues iniquitate. Est enim peccatum onus & pôdus vsque eò graue, vt animas in inferos deprimat. Nam vt graue suapte natura tendit deorsum vsque ad centrum, sic mortiferum peccatum animas ad ima, & profunda tartara secum ducit, multo grauius omni plumbo absque vlla comparatione. Hoc peccati pondus voluit Zacharias propheta significare, ita capite quinto dicens: Ecce talentum plumbi portabatur, & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ: & dixit: Hæc est impietas. Et Dauid, Quoniam, inquit, iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Quibus verbis apertè ostendit se peccati pondere adeò obrui, vt animi vires tā graui oneri ferendo pares non habeat. Et paulo post, Miser, inquit, factus sum, & curuatus sum vsque in finem. Et alio in loco exclamat idem propheta: Filij hominum vsquequo graui corde? Vt enim nauigia nimis grauata & onusta pôdere premuntur, & naufragium faciunt, sic animi nostri peccatorum onere succumbunt, & in mediis fluctibus corruunt, priúsque in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Et vt Charitas est ignis sursum tendens, sic peccatum est terræ centrum petens. De eius pondere illud etiam intelligitur, quod in hunc modum Deus per Ieremiam ait: Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ierusalem in die sabbati. Hierosolymæ portæ sensus nostri sunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc est in animam nostram ad imaginem Dei factam sarcinas grauissimas ferimus, cum deliberatè peccatis assentimur. *Zach. 5.* *Psal. 37.* *Psal. 4.* *simile* *Ierem. 17.*

Blasphemauerunt sanctum Israel.) Israel est genitiui casus. Sanctus Israelis est Dei periphrasis, qui ideo sic vocatur, quia Israeliticum populū, quem sibi elegerat, sanctificauit, & coram eo se sanctum ostendit. Eum Iudæi blasphemauerūt, quando eum Samaritanum, demoniúmque habentem vocauerunt, in eúmque odium ad sanguinem excitarunt. Lege Euāgelicam historiā, si impias Iudęorum in Christum Deum nostrū Blasphemias videre volueris.

Abalienati sunt retrorsum.) Non solum non secuti sunt Deum, sed etiam ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob causam in infernū præcipitati sunt. Ait enim scriptura: Qui elongant se Domine à te peribunt. Defecisse Iudæos à Domino, & terga vertisse, multis in locis diuinæ literæ contestantur. Apud Ieremiam emittit Deus has voces: Elongauerunt à me ambulauerunt post vanitatem, & vani facti sunt. Et paulo post: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ. Et Oseas: Dereliquerunt, inquit, Dominum non custodiendo. Et multis aliis in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cùm nos ipsi Deum cotidie derelinquamus, ab eóque animos nostros alienemus? Quid facis homo? quē relinquis? cur te in fugam turpissimam coniicis? Quò is, quē quęris, ad quem cōfugis? Quæ potest esse maior insania quàm ab eo fugere, qui est summè bonus, qui te ad æternam gloriam vocat, & eum sequi, qui est pessimus, qui cogitat de tua pernicie & vastitate, qui suis falsis illecebris te ad æternos cruciatus perducere conatur? *Psal. 72.* *Iere. 2.* *Ose. 4.*

Super quo percutiam vos vltra?) Quoniam poterat aliquis ita Deo obiicere: Si hic populus se tā impiis sceleribus cōtaminauit, quare eū non punis, vt flagellis ipsis ad te conuertatur? Huic tacitæ obiectioni videtur respôdere Deus, iam hoc remedium adhibitū esse, sed nihil profuisse. Ait igitur: Sæpe vos percussi, vt corrigeremini, vos autē ipsam medicinam in venenū conuertistis. Tantum abest vt supplicium vestros nefarios conatus coerceat, vt etiam scelera sceleribus addatis. Vbi ergo vos feriam, cum nulla sit in vobis pars, quæ iam non sit percussa? Ostendit Deus ideo nos affligere, vt oculos aperiamus, & vitia relinquentes cœlestia contemplemur, & ad Deum conuertamur. Solent enim aliquando peccatores conuerti, quando afflictionibus & calamitatibus premuntur. Hoc intelligens Dauid, Conuersus, inquit, sum in ærumna mea, dum configitur spina. Ex quo perspicis magnam esse Dei iram, quando nobis non irascitur: quemadmodum quando per Ezechielem dicebat: Zelus meus recedit à te, & nō irascār tibi amplius. Et per Oseam: Non visitabo super filias vestras, cū fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras, cum adulterauerint. Tunc vltio Dei est grauissima, cum dimittit hominē in manu sui deprauati appetitus. De qua vltione ipse in Psalmo, Dimisi, inquit, eos secundum desideria cordis eorum. Eam ob causam viri sapientes virtutéque prestantes afflictionibus delectantur. Diuus Paulus, Gloriamur, inquit, in tribulationibus. Et alibi: Quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supramodū in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Nā vt in semine fructus est, sic in afflictione gloria. In Apocalypsi diui Ioannis Apostoli de beatis illis, qui Deo sempiterno æuo fruuntur, dictum est: Isti sunt qui venerunt de tribulatione magna. Non sine causa veteres sapientes fictis fabulis memoriæ prodiderunt, solem pasci aquis amaris, lunam vero dulcibus. Qua in re significare volebant, virum sapientia excultum, virtutúmque ornamētis decoratum, qui per solem intelligitur, amara quærere, afflictionibúsque delectari, stultum vero & flagitiis coopertum, inconstantem luceque aliena resplendentem, qui per lunam significatur, mundi voluptates appetere, falsis illecebris pasci & deliniri, & ardenti inanis celebritatis cupiditate inflammari. *Psal. 31.* *Ezech. 16.* *Ose. 4.* *Psal. 80.* *Rom. 5.* *2. Cor. 4.* *Apocal. 7.*

Omne caput languidū, & omne cor mœrens.) Alloquitur Deus Iudæorum populum, ac si esset corpus vnū, cuius caput esset rex, cor antistes & sacerdos, reliquum corpus omnes alij tam nobiles

quàm

quàm obscuri. Et volens ostẽdere esse eos incurabiles ait: Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circũligata, neq; curata medicamine, neq; fota oleo. Acsi diceret: Cũ tã grauibus animi morbis laboretis, nullam tamẽ vultis adhibere medicinã. Id iis verbis deplorabat Ieremias: Percussisti eos, & nõ doluerunt: attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas super petram & noluerunt reuerti. Hęc propriè de Iudęis illis possunt intelligi, qui percussi à Deo, traditi Romanis, vastata Hierosolyma, incenso templo, in sua infidelitate & perfidia permanserunt. Est igitur sensus: Nullas inuenio plagas, quibus duritiem vestram confringam, siquidem nullis vultis corrigi verberibus. Nam à planta pedis, hoc est ab infima plebe, vsque ad verticem, hoc & vsque ad regem, estis corrupti, flagitiisque contaminati. Illud est aduertendum, regem vocari caput, & sacerdotem cor, quæ sunt in toto corpore præcipua membra. Volens ostendere esse totum populum corruptum, satis esse duxit indicare, principes & præsules corruptos esse. Nam quales in republica principes sunt, tales solent esse ciues, quod Plato eleganter scriptum reliquit. Sed grauius diuinę literę in Ecclesiastico iis verbis affirmãt. Secundum iudicem populi, sic & ministri eius, & qualis rector est ciuitatis, tales & habitantes in ea. Nam vt columnæ vmbra ipsam columnam imitatur, vt si columna recta sit, vmbra in rectitudinem tendat: si vero curua & obliqua, eodem modo vmbra se habeat: sic populus principem & pręsulem imitatur. Ex quo officitur, vt populi peccata sæpenumero principi & antistiti meritò tribuantur. Inueniens Moyses populum colentem vitulum, fratrem suum Aaronem ita obiurgauit: Quid tibi fecit populus hic vt induceres super eum peccatum maximum? Ascribit sacerdoti & præsuli populi flagitium, quòd ei non omni conatu restiterit. Intellexit enim vir sapiens & iustus, debere præsulem vi ac potestate cæcum impetum imperitæ multitudinis coercere. Ideo non ait: Quid fecisti? Sed, quid tibi fecit populus hic? Quasi maximum sit genus sui vlciscendi non coercere subiectorum de prauatum appetitum. Peccauerat populus, & sacerdos obiurgatur. Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad suum artificium necessaria, quibus orbes suos, circulósque conficiat mirabili certitudine & constantia, vt posit horis certa temporis spatia & interualla distinguere, & nihilominus horæ intemperatè sonuerint nulla certitudine, nulla moderatione, talis error potius moderatori tribuendus est, qui horologium temperãdum susceperit, quàm ipsi horologio. Sic errante populo, & à temperantia & moderatione discedente, illi qui eum gubernandum suscepit, est absque dubio culpa tribuanda, est enim princeps veluti horologij moderator. Illud est præterea considerandum, antistitem & sacerdotem appellari cor: quoniã quemadmodum cor est fons quidam omnium sensuum, in quo est perennis quædam motio, ex qua arteriarum cursus proficiscitur, sic ex antistite exire debent crebræ precationes, solida atque sancta doctrina, insignes virtutes, quibus populus adiuuetur, & ad virtutem moueatur.

Ierem. 5. *Eccl. 10* *simile* *Exo. 32.* *simile.* *Similia,*

Et vt cor habet sedẽ in medio corporis, sic præsul debet esse in medio, omnibus cõmunis & æqualis. Et vt cor est veluti mediũ inter animã & corpus, sic præsul debet esse mediator inter Deũ & homines. Incolumi corde possunt mẽbra saucia sanitatem recuperare: at saucio & percusso corde nulla est spes salutis recuperandæ. Eodem modo si populus in vitiorũ ægritudinem inciderit, poterit sanitatem obtinere, sed corrupto præsule & vitiis contaminato, quæ erit spes salutis recuperandæ? Si ceciderit lapis ex pariete, facile restituetur, sed labefactato & euerso tẽpli fundamento, quî fieri potest, vt totum ædificium non corruat, & funditus euertatur? Si lucerna extinguitur, si lux obscuratur, si nauclerus mergitur, si dux amittitur, quid facient cæteri? Imò ipse præsul quid faciet? Si sal infatuatum fuerit, in quo salietur? *Matth. 5.*

Vulnus, & liuor, & plaga tumens.) Poteris per vulnus apertum scelus intelligere, per liuorem occultum, per plagam tumentem superbiam & elationem.

Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ igni: regionem vestram coram vobis alieni deuorant: & desolabitur sicut in vastitate hostili. Et derelinquetur filia Sion & vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas quæ vastatur. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semẽ, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus: Audite verbum Domini principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei vestri populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum noluí. Cum veneritis ante cõspectum meum, quis quæsiuit hæc de manibus vestris, vt ambularetis in atriis meis? Ne offeratis vltra sacrificium frustra. Incensum abominatio est mihi. Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram. Iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens.

C *infrà 5. d* *Rom. 9. f* *Gen. 19. c* *Iere. 6. c* *Amos 5. f* D

Terra vestra deserta.) Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Vespasiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti, & occisi, & Hierosolyma fuit deleta, & templum incendio flagrauit. Est igitur sensus: Quoniam vos ò Iudæi cœlestem medicinam estis neglecturi, & in vestra malitia & contumacia permansuri, ideo terra vestra deseretur, & vrbes vestræ igne flagrabunt.

Filia Sion.) Hoc est Hierosolyma: quæ ob eam causam vocatur filia Sionis, quia in monte Sione sita erat, ex quo quasi nasci videbatur. Vel quoniam phrasis est Hebræa, ciuitates sic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion ac ciuitas Siõ, & filia Babylonis ac ciuitas Babylo- *Iere 12.*

nis. Fuit igitur Hierosolyma derelicta quemadmodũ ita dixerat Deus per Ieremiã, Reliqui domũ meã, dimisi hæreditatẽ meã, dedi dilectã animã meã in manus inimicorũ eius. Facta est mihi hereditas mea quasi leo in sylua, dedit cõtra me vocem, ideo odiui eã. Et Christus Deus noster apud Matthæũ, Ecce, inquit, derelinquetur vo-
Matt.23. bis domus vestra deserta. Et apud Ioannem, Ea-
Ioan.14. mus hinc. Ac si diceret: Relinquamus Iudæos infideles, ciuitatem ingratam, templum materiale, & ab hoc loco discedamus.

Et sicut ciuitas quæ vastatur.) Vt finita vindemia, & collectis cucumeribus, vineæ atque cucumerum custodes derelinquunt humiles ac rusticas casulas, quas ad vitandos æstus atque imbres construxerant: sic Hierosolyma instar abiecti tugurioli erit euersa & derelicta. Neque solum vt vilis habitatiuncula deseretur, sed etiam ab acerrimis hostibus vastabitur. Hæc etsi de Hierosolyma in aperto orationis argumento dicuntur, possunt tamen in ea intelligendi ratione, quam moralem vocant, ad animam nostram aptissimè referri. Quando enim anima vulnere flagitiorum saucia cœlestem medicinam aspernatur, deúmq; relinquit, deseritur ab ipso Deo, & ab hostibus immanissimis, hoc est à dæmone, mundo, & carne, crudeliter vastatur.

Nisi Dominus exercituum. Sensus est: Tantum erit excidium, tantis calamitatum angustiis prememur, vt nisi Deus nobis opem ferat, omnes pereamus. At clementissimus Pater relinquet superstites quasdam reliquias, ne sicut Sodoma & Gomorrha consumamur. Ostendit propheta prius Dei iustitiam, deinde misericordiam. Diuus Paulus in epistola ad Romanos apertè osten-
Rom.9. dit, hunc locum esse ad tempus gratiæ referendum; Ex quo apparet eos in errorem grauem incidere, qui totum hoc de tempore illo solum interpretantur, quando post Babylonicam captiuitatem pauci ex Hebræis sub Zorobabele duce, & Iesu filio Iosedec sacerdote ad patriam, ex qua erant magna iactati tempestate expulsi, redierunt. Volens Apostolus ostendere, non omnes Iudæos repulsos esse, hunc citat locum, intelligens per hoc semen Christi apostolos, & cæteros, qui ex Hebræis in Christum crediderunt. Hos appellat alio in loco Esaias reliquias, ita di-
Infrà,10. cens: Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo. De quibus reliquiis loquitur in hunc modum Apostolus: Nunquid Deus repulit populum suum? Absit.
Rom.11. Nam ego Israelita sum ex semine Abrahæ de tribu beniamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit: Et paulò post, Sic in hoc tempore, inquit, reliquiæ secundum electionem gratię saluæ factæ sunt. Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudęorum multitudine Christum receperunt, semen vocat, sumpta metaphora à re rustica. Quando enim coloni paruam & exiguam messem conqueruntur, solent dicere, vix semen superfuisse. Per hoc semen Christus etiã intelligitur. Ait enim Apostolus in epistola ad Galatas: Abrahæ dictæ sunt promissiones, & se-
Gal.3. mini eius. Non dicit & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. Vide sit ne prima expositio literæ conuenientior, & sensui Apostoli in epistola ad Romanos accomodatior.

Audite verbum Domini principes Sodomorum.) Et si hoc propheta ad homines suæ memoriæ referebat, mentis tamen oculis intuebatur scribas & pharisæos, ad quos hoc dirigebat. Cum prædixisset seruandos esse Apostolos, & reliquos, quos semen & reliquias vocat conuertit sermonem ad scribas & pharisæos homines effrænatos, sibíque præsidentes, qui cum nulla ratione & virtute, sed cæca atque turbulenta cupiditate suorum animorum dominatrice mouerentur, Christi seruatoris nostri sanctissimi infinitam bonitatem maculare voluerunt. Hos vocat principes Sodomorum, reliquos vero infideles & cõtumaces populum Gomorrhæ: quòd essent sceleribus obstricti, & omni flagitiorum genere contaminati. Et alio in loco eodem nomine eos
appellat, Peccatum suum, inquiens, quasi sodo- infrà.3.
ma prædicauerunt, nec absconderunt. Nec est mirum tam acriter Esaiam fuisse Iudæos allocutum, nam dolor animi, innata libertas, ardentissima charitas, prompta excellénsque virtus, magnanimum virum, sanctissimúmque vatem cohortabantur, vt tam vehementi impetu in eos inueheretur.

Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum.) Sacrificia veteris legis erant figuræ & vmbræ earum rerum, quæ postea in lege gratiæ futuræ erant. Hæc autem omnia, inquit Apostolus, in fi-
gura cõtingebãt illis. Loquens Moyses cum Do- Corin. 25.
mino de iis, quæ ad tabernaculum pertinebant, audiuit hæc verba: Inspice, & fac secundum exẽ-
plar, quod tibi in monte ostensum est. Exem- Exod.25.
plar illud erat Dei ecclesia, quam Moyses mentis oculis aspexit in monte. priusquam enim legis veteris tabernaculum fieret, iam Christi ecclesia erat in mente diuina constructa: & per tabernaculum illud, ea quæ erant postea in ecclesia futura, significabantur. Sed cum Moyses allo-
queretur populum, faciem velo operiebat, quia figura.
non poterant filij Israelis claritatem vultus eius respicere. Quod significabat eos non intelligere ea, quæ ipse tradebat, cum mentes non puræ tantum sapientiæ splendorem capere non valerẽt. Et eodem velo est nunc Iudæis cooperta lex an-
tiqua, quæ per Moysem significabatur. Sed cũ 2.Cor.3.
conuersi fuerint ad dominum, vt ait Apostolus, auferetur velamen. Ex quo colligitur, res illas veteres figuras fuisse & vmbras quasdam verarum rerum. Ob eam causam appellat Diuus Paulus
in epistola ad Hebræos vetus tabernaculum vm- Hebr.8.
bram cœlestium, & alio in loco in eadem epistola, Vmbram, inquit, habens lex futurorum bo-
norum, non ipsam imaginem rerum. Acsi dicat: Hebr.10.
Lex vmbrã veri sacrificij tantũ habet non ipsum verum sacrificiũ, quod est Christus verus Deus & verus homo; qui nos patri reconciliauit, seipsum in cruce immolans, vt cunctas nostras iniquitates suo purissimo ac preciosissimo sanguine deleret. Cum autem veteris legis sacrificia Christum & ecclesiã adumbrarent, permittebantur à Deo, illique placebant, si bono animo atque spiritu fiebant: sed non qua ratione carna-
lia erant. Ait enim Dauit: Si voluisses sacrificium Psalm.50.
dedissem, vtique holocaustis non delectaberis. Mich.6.
Et Micheas: Nũquid placari potest Dominus in

millibus arietum, aut in multis millibus hircorũ pinguium? Quasi dicat, Nequaquã. Et Ieremias, *Psal. m.39.* Holocausta vestra nō sunt accepta, & victimæ ve- *Hebr. 10.* stræ nō placuerũt mihi. Ideò loquẽs Christus cũ Patre has voces emittit: Holocaustomata pro pec cato non tibi placuerunt: tunc dixi: ecce venio. Ita diuus Paulus hunc locum in epistola ad Hebræos interpretatur. Nō ergo veteres hostiæ deo placebant quatenus carnales erant, sed quatenus Christi eiusque ecclesiæ mysteria figurabãt, & idololatriam excludebant, & quatenus significabant debitum ordinem mentis humanæ in Deum, & candido animo fiebant. Sed cum tempore Esaiæ populus Israeliticus esset sceleribus irretitus, & flagitiis deprauatus, nolebat Deus eorum sacrificia, quoniam ea absque fide, & pietate, & animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Pharisæis intelligebantur, existimo etiam hæc esse ad eos referenda. Est igitur sensus: Vos Scribas & Pharisæos alloquor, cæterósque Hebræos, qui Christum recipere negligitis: Nolo sacrificia vestra, quoniam iam verum sacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara crucis immolatum est. Ne amplius immoletis paschalem agnum, nam verus agnus qui tollit peccata mundi, cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimina suo sanguine luit. Respuo sacrificia, quæ moriente Christo cessarunt, & volo Euangelicam puritatem. Nec mirum est Deum vetera sacrificia, respuere quoniam post Euangelicam prædicationem & diuulgationem sunt mortifera, & æternam damnationem secum afferentia.

simile. Est enim lex vetus cum suis cerimoniis & sacrificiis antiquata, & sepulta: nec erat nisi vsque ad Christum & Ecclesiã. Ad construendum tectum lapideum alicuius templi, ad faciendam eius testudinem, fit prius quoddã artificium ex lignis, tabulis, & funibus, quod simplex testudinis nuncupatur. At perfecta testudine & fornice, constructo & consummato templo, euertitur simplex testudinis, & totum illud tabulatum & artificium decidit, & omnia ambulatoria pensilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quæ solum ad templi vsque constructionem & perfectionem seruiebant. Ecclesia catholica est templum quoddam pulcherrimum & excellentissimum, quod verus ille Salomon, verus rex pacis Christus Deus noster construxit & perfecit, & suo sanguine decorauit: Lex vetus cum *Ioan. 19.* suis iudiciis, sacrificiis, & cerimoniis, fuit simplex testudinis & fornicis huius amplissimi templi. Sed ædificata ecclesia, constructo templo, cùm Christus in cruce pendens dixit: Consummatum est, cecidit lex antiqua, cessarunt eius victimæ & cerimoniæ, deiecta sunt in terram illa ambulatoria lignea, quæ non erant duratura nisi ad Christi mortem, donec ædificaretur ecclesia, templum hoc celeberrimum & magnificentissimum, cuius illud Salomonis templum imaginem gerebat. Et ideo cessauit, quia adueniente substantia, nōn opus est imagine: & adueniente figurato, non est opus figura, quemadmodum non est necessaria vmbra adueniente veritate. Est enim lex vetus vmbra, vt ex diuo Paulo ostẽdimus, Euangelium autem veritas, quemadmo- *Ioan. 1.* dum ait Diuus Ioannes: Lex per Moysem data est, gratia & veritas per Iesum Christũ facta est.

Plenus sum.) Hoc est diues sum, vestris sacrificiis non egeo. Vel sic: Satur sum, pariunt mihi nauseam sacrificia vestra. Non me plababitis, nisi Euangelicam puritatem amplectamini.

Holocausta arietum.) Holocausta tota in altari cremabantur, victimæ non item. Sacrificium cõprehendit holocaustũ & victimã, siue hostiã.

Sanguinem vitulorum.) Non omnem sanguinẽ repudiat, sed eum, qui ex brutis fundebatur animalibus: Christi autem sanguine placatur.

Sacrificium frustra.) Ideo Iudæorum sacrificiũ cassum siue mendax appellat, quia cum esset figura, & vsque ad Christi mortem duraret, iam nunc mendax est, quoniam eum innuit venturum, qui iam venit.

Incensũ abominatio est mihi.) Capitur incẽsum pro holocausto, erat enim holocaustum totum incẽsum. Vel pro thure, quod in templo propter eius odorem cremabatur. Et est sensus: Fœtet mihi odor vester. Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta sit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odoriferum thus in fœtorem conuertatur. Contrà verò virtus odorem mittit suauissimum, & ipse vir pius, virtutum ornamentis munitus odor appellatur. quẽadmodum dicebat diuus Paulus: Christi bonus *2.Cor.2.* odor sumus Deo.

Neomeniam.) Festum erat quod Iudæi celebrabant in principio mensis, vel in nouilunio, quod apud Iudæos idem erat: vtebantur enim lunis pro mensibus.

Odiuit anima mea.) Loquitur Deus more humano, vt eum intelligamus, quemadmodum paulò post: Laboraui sustinens. & alio in loco: *infrà 42.* Præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis.

Et cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis, Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. *infrà 59. a.* Lauamini, mundi estote, auferte malum *1.Pet.3.b.* cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quiescite agere peruersè: discite bene facere: Quærite iudicium, subuenite oppresso: iudicate pupillo: defendite viduam. Et venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt. Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Quòd si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutum est. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij? iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Argentum tuum versum est in scoriam: vinum tuum mistum est aqua.

Et cum extenderitis.) Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundendis, manus leuare. Ita Dauid, Ex- *Psalm.42.* pandi, inquit, ad te manus meas. Et alio in psal- *Psalm. 40.* mo: Eleuatio manuum mearum sacrificiũ vesper- *Exod.17.* tinum. Sic pugnantibus Iudæis Moyses manus

ad cœlum tollebat. Significamus hac corporis actione, misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimum numen tanquam ad arcem tutissimam cófugere. Et ideo ad Deum manus leuamus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nósque diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo Deus suis purissimis atque sanctissimis manibus suscipiet nostras immundas & contaminatas? Est igitur horum verborũ sensus: Cum ad me confugeritis pressi afflictionibus & calamitatibus, meũ præsidium implorátes, nec vos videbo, nec exaudiã. Id sentiebat ille, qui apud Ioánem dicebat: Scimus quia
Ioan. 9. peccatores Deus non exaudit. Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligẽdum, qui nolunt se à sceleribus abducere, nec de sua cóuersione cogitare. Hos nó exaudit Deus, quia nó animo eum quærũt, sed solũ lingua. Eos vero exaudit, qui ad eũ animo attrito cófugiũt. Talis fuit publicanus ille, quẽ Christus apud Lucam asseruit egressum
Luc. 18. fuisse è templo iustificatum. Ad cuius pleniorẽ intellectum ea poteris videre, quę sequuntur.

Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.) Reddit causam cur auertat oculos à peccatoribus, cum ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est cæde prophetarũ, aliorũque hominũ sint pollutæ. ideo eas nó vult suis manibus attingere; quin potius oculos auertit, eorũque preces nó exaudit. In Prouerbiis ita
Prou. 28. ait scriptura: Qui declinat aurem suã, ne audiat
Infrà. 59. legẽ, oratio eius erit execrabilis. Et Esaias, Non est, inquit, abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat: nec aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra abscõderũt faciem eius à vobis ne exaudiret. Quibus verbis ostendit diuinus vates esse peccatum no-
Thren. 3. strũ murum quendã nos à Deo diuidentẽ & separantem. Et Ieremias Dominum alloquẽs, Posuisti, inquit, nubem, ne transeat oratio: vbi vides esse peccatũ nostrum cum nube cóparatum. Nã vt nubes fumus est eleuatus, à terra egressus,
simile. sic peccatum fumus est, à nobis qui terra sumus, consurgẽs. Et vt nubes radiorũ solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginẽ & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splẽdida luce collustremur. Ex quo efficitur vt anima peccatoris flagitio mortifero cooperti iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à Deo non exaudita. Considera peccati pondus. Contrà vero vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à Deo, ad quem tanquã ad certis-
Psal. 90. simum defensorem confugit. Clamauit ad me, ait Deus per regium vatem, & exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum. Et alio in psalmo scriptum est:
Psal. 33. Clamauerũt iusti, & Dominus exaudiuit eos, &
infra. 65. de omnibus tribulationibus eorũ liberauit eos. Et apud Esaiam ait Dominus: Antequã clament ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. Et quamuis Deum offenderis, ne peccatis tuis desperationem adhibeas, sed animo pœnitenti & cótrito clama, Deum ardenter obsecra,
Ioan. 2. & ipse te exaudiet. Contẽplare Ionam, qui cum Deum offendisset, & proiectus esset in mare, & à pisce magno deuoratus, tamen animũ erexit, & ad Deum leuauit, precationes fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilẽ in Deũ fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis sedibus ad cœlum rapiebantur, sęuientibus ventis procella terribilis interitũ miserabilẽ, ac triste naufragiũ minabatur. Proiicitur Ionas in mare, ruit preceps in pelagi ꝓfunditatẽ, deglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamẽ ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit Deũ vehemẽter obsecrauit, eũq; toto ani mo, quæsiuit, & fuit à periculo ingẽti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eũ eripuit: piscis qui eũ deglutiuit, eũ seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquillitatem eripere, est ipsius animi trãquillitatis & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moliũtur, eum mirabiliter à vera pernicie custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immẽsum, nec piscis ingens, nec profundissimæ abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat Deus sacrificia, quibus antea placabatur, nó exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Si tu Domine nos nó videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Peribimus absque dubio. Id intelligens clarissimus ille vates Dauid, *Psal. 29.*
canebat: Auertisti faciem tuam à me, & factus *Psal. 26.*
sum conturbatus. Et alio in psalmo: Ne auertas *Psal. 85.*
faciem tuam à me. Et in alio: Respice in me, & *Iob. 13.*
miserere mei. Et Iob, Cur, inquit, faciem tuam *Thre. 5.*
abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Et *Luc. 12.*
Ieremias, Intuere, inquit, Domine, & respice *Matt. 9.*
opprobrium nostrum. Medicinam suarum cala- *Luc. 5.*
mitatum in Dei visu collocabat. Vidit Deus Pe- *simile*
trum, qui eum negauerat, & in se reuersus exiuit foras, & vim lachrymarum profudit. Visus à Domino Matthæus reliquit telonium, & caducas opes, eúmque secutus est. Quid opus est plura? Vt magnes ad se ferrum trahit admirabili vi, sic Dei visus, eos, quos vult, ad se mirabiliter rapit. Relinquamus igitur peccata nostra, vt Deus nostra sacrificia acceptet, preces exaudiat, & oculos illos suos misericordes ad nos conuertat. Illud est præterea aduertendum, cur tantum hoc in loco Deus obiiciat Iudæis sanguinem manuum suarum. Mirum enim videtur non obiecisse illis superbiam, auaritiam, ambitionem, idolorum cultum, multáque alia scelera, quibus ipsi erant irretiti & coinquinati, sed tantum sanguinem, quo manus suas maculauerant. Ad quod scio posse respondere multos, per sanguinem intelligi peccatum in cómuni, quemadmodũ dicitur in psalmo: Libera me
de sanguinibus Deus, Deus salutis meę. Ego ve- *Psal. 50.*
rò etsi hãc explanationẽ non reiicio, aliã tamen libentius amplector. Existimo enim Deũ hoc in loco ad Scribas & Pharisæos sermonem dirigere, & ad cæteros Iudæos infideles, qui in Iesum Christum irruerunt, eius sanctissimum sanguinem postulantes & dicentes: Sanguis eius super nos, &

Matth. 27. nos, & ſuper filios noſtros. Effuderunt ſangui-
Matth. 21. nem iuſti, & vineæ hæredem verum Dei filium, ſeruatorem noſtrum peſsimi coloni occiderũt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud poteſt maius & ſceleſtius excogitari.

Lauamini, mundi eſtote.) Lauate manus veſtras ſanguinolentas & pollutas, ſi vultis, vt ego ad eas oculos conuertam. Lauate animas veſtras lachrymis & pœnitentia, & mundi eſtote: hoc eſt, in puritate perſeuerate. Date operam vt vos iterum non contaminetis. Multi ſe abluunt, ſed mundi non ſunt, quia ſtatim eadem peccata admittunt, & poſt lachrymas, quibus ſordium maculas deleuerant, ea, quæ deplorauerant, iterum repetunt. Hos appellat diuus Pe-
2. Petr. 2. trus Apoſtolus in epiſtola ſua ſecunda canes ad
Prouer. 26. vomitum reuertentes. Id quod Salomon in Prouerbiis ſcriptum reliquerat. Abluamus igitur nos ipſos, & in puritate manere ſtudeamus,
Iere. 4. iuxta id quod ait Ieremias: Laua à malitia cor tuum Ieruſalem, vt ſalua fias. Sed vide obſecro, & attento animo conſidera pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit Propheta cœlum & terram, contemplans memoriáque repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternum minatus eſt. Oſtendit Deus iram ſuam dicens, non ſuſcepturum eſſe ſceleratorum ſacrificia, quin potius thus eſſe illi abominationem, & eorum ſolennitates odiſſe, & ſe non eſſe eos exauditurũ, nec viſurum, quamuis manus ad cœlum extuliſſent, & preces multiplicaſſent. Nónne vides peccatorum vlcera propè inſanabilia? Nonne vides ægritudinem incurabilem? Vide quid nunc dicat: Lauamini, mundi eſtote, & cætera quæ ſequuntur. Quid hoc eſt? Nónne dixerat Deus ſe eos non eſſe exauditurum? Dixerat: Sed tanta eſt pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellentia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab omnium ſcelerum maculis expurgentur. Per Ezechielem ita ait Deus: Si im
Ezech. 18. pius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis ſuis, quæ operatus eſt, & cuſtodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iuſtitiam, vita viuet, & non morietur: Omnium iniquitatem eius, quas operatus eſt, non recordabor. Et per
Zach. 1. Zachariam: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Poteſt etiam hoc ita explanari. Poſtquam Deus oſtendit ſe reſpuere veteris legis ſacrificia, nunc pro eis dicit ſe velle Eccleſiæ ſacramẽta, quorum primum baptiſmus eſt. Ac ſi diceret, Baptizamini, & permanete in gratia, quam confert baptiſmi ſacramentum. Vt enim fieri non poteſt, conſequi aliquem honores & dignitates, priuſquam naſcatur, ſic nec ſpiritualium donorum eſſe participem, niſi fuerit per baptiſmum renatus. Filij Iſraelis ex AEgypto diſcedentes, prius mare rubrum tranſierunt, deinde panem Angelorum manducauerunt, demum Iordanem tranſeuntes terram promiſſam fuerunt mirabiliter conſecuti. Sic tendentibus ad cœleſtem patriã primò occurrit baptiſmus, cuius figura fuit mare rubrum, quemadmodum
1. Corin. 10. Apoſtolus in prima ad Corinthios aſſeueranter affirmat. Ibi obruuntur peccata, iuxta id, quod dicitur in Pſalmo: Contriuiſti capita draconum Pſalm. 73.
in aquis. Poſt baptiſmum ſequitur manna, hoc eſt dulcis animi oblectatio. Tandem tranſacto Iordane, finito itinere, ſequitur vt animæ pœnitentiæ ſacramento ablutæ, aliiſque ſacramentis roboratæ ex hac vita migrantes æternam illam beatitudinem, veram promiſsionis patriam conſequantur.

Auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis,) Docet hic locus cogitationes noſtras à Deo videri, nóſque non ſolum omne maleficium vitare debere, ſed etiam operam dare, vt omnem animi cogitationem puram integrámque ſeruemus. Aquila, vt ferunt, pullos ſuos, ſimile
quos habet in nido, aduerſus ſolem ponit, vt illum veluti authorem vitæ cognoſcãt. Sol enim & animal, vt aiunt phyſici, animal gignunt: & eos, qui ſolis radios non ferunt, nec valent ipſum ſolem intueri, è nido tanquam ſpurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes verſus iuſtitiæ ſolem dirigamus, vt ad Deum oculos leuantes, eum authorem atque dominũ cognoſcamus. Eas verò, quæ Deum intueri noluerint, nec in eum oculorum aciem dirigere, tanquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, eáſque, dum paruæ ſunt, ad petram, hoc eſt ad Chriſtum allidamus, iuxta id, quod dicitur in Pſalmo: Beatus qui allidit Pſalm. 136.
paruulos ad petram. Hoc enim eſt auferre malum cogitationum noſtrarum.

Quieſcite agere peruerſe.) Id eſt, ceſſate à maleficiis, nolite amplius iniquè agere. Sed quoniam nõ ſat eſt deſiſtere à malo, ſed neceſſe eſt in virtutis actiones incumbere, addidit: Diſcite benefacere. Et animaduerte. Non dicit: Diſcite benedicere, ſed benefacere. Plus Deus exaudiuit grauiorem atque ſubmiſsiorem tonum noſtrorum factorum, quàm acutos atque magnos clamores vocum noſtrarum. Qui dicit, nec id efficit, quod ſimilitudo
docet, cotis vſurpat officium, quæ ferrum reddit acutum, cùm ipſa inutilis ſit ad ſecãdum. Et ſimilitudo
vt pictor pulchram atque elegantẽ pingit imaginem, cum ipſe ſit turpi quadam fœditate inſignitus, ſic eſt qui virtutem verborum coloribus exornat, cùm ipſe nullo virtutis colore, nullis veris honeſtatis ornamentis ſit decoratus. Quid tibi prodeſt alios in portum dirigere, eiúſque viam demonſtrare, cum tu nolis è mediis fluctibus diſcedere? Ex hoc loco colliges virtutem non eſſe nobiſcum natam, ſed neceſſe eſſe vt eam diſcamus, & cõparemus. Nihil enim quod natura inſitum & innatum eſt, aliter atque eſt aſſueſcit, vt Ariſtoteles in libro ſecundo de moribus aſſeruit. Ex quo perſpicuum eſt, nullam omnino moralium virtutum, vt ibidem Ariſtoteles conteſtatur, nobis ingenerari natura, ſed conſuetudine comparari. Sunt tamen in nobis ſemina quædam innata virtutum, vt igniculi quidam, quos nos celeriter malis moribus ita ferè reſtinguimus, vt virtutis lumen nuſquam appareat, niſi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem conſuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infuſis, ſed de moralibus, quas acquiſitas vocant.

Quærite iudicium.) Petite à Domino ſcientiam, qua muniti iuſtè ac ſapienter iudicetis. Id quod fecit

Psalm. 71. fecit Salomon: de quo dicitur in Psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Vel sic: Facite omnia cũ iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis, non repentino quodam quasi vento impetu animi incitati.

Subuenite oppresso.) Ferte opem indigentibus, iniuriámque ab iis, quibus infertur, propulsate. Ita dicitur in Prouerbiis: Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne cesses. Et Iob, Oculus, inquit, fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum, &c. Et in eodem capite: Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non erat adiutor. Iuxta sententiam diui Ambrosij libro primo Officiorum, qui non repellit à socio iniuriam, si potest, tam est in vitio, quàm ille, qui facit. Colliges hinc in quàm deprauata opinione versentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum salute nunquam cogitãt, qui dicunt cum Cain; Nunquid custos fratris mei ego sum? — Prouer. 24. Iob. 29.

Et venite, & arguite me.) Facite quæ modo numeraui, inquit Deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & si vos non fuero remuneratus, intendite mihi litem, & me quasi ingratum arguite. Adestote & disceptemus in iudicio. Ita apud Michæam: Iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur. O summam clementiam, & infinitam Dei nostri bonitatem, qui cum nos propter scelera nostra possit optimo iure euertere, vult tamen nobiscum in iudicio contendere. Vbi vides non esse vi atque oppugnatione conficiendum id, quod prius potest rationibus effici & concludi. Est autem magnopere aduertendum quantam fiduciam præstet Deus bonis operibus nostris, ad cuius rei maiorem euidentiam vide ea, quæ sequuntur. — Mich. 6.

Si fuerint peccata vestra vt coccinum.) Sensus est: Si feceritis quæ dixi, ego vobis peccata vestra etiam grauissima condonabo. Loquitur Deus cum peccatoribus, quibus dicit se illis peccata dimissurum, si bona opera exercuerint. Aspicis hic appertissimum locum contra eos, qui omnia tribuũt fidei, operibus autem nihil. qui cum nihil minus sint quàm fideles, semper fidem habent in ore. Hoc tamẽ dicimus, nulla opera nostra ex condigno mereri gratiam, qua iustificamur, cum ex impiis iusti efficimur. Si enim gratia est, iam nõ ex operibus, alioquin, vt ait Apostolus, gratia iam non est gratia. Est tamen necesse vt in huiusmodi iustificatione concurrat motus liberi arbitrij, quod quidem fatemur. At post iustificationem cum gratia gratum faciente de condigno meremur, in diuina tamen pollicitatione statumen & firmamentum nostrorum operum collocantes. Cæterum opera primã iustificationem præcedentia, etsi iustificationem ipsam non mereantur, prouocant tamen Dei misericordiam ad illam homini dandam, ipsúmque hominem disponunt ad ipsam recipiendam. Et ante iustificationem & si quis habeat fidem, tamen talis fides mortua est. Et post iustificationẽ si se mortiferis sceleribus inquinauerit, amittit gratiam, manente fide, quæ, vt ait diuus Iacobus Apostolus, sine operibus mortua est. Quî enim fieri potest, vt viua dicatur, quæ vita, hoc est, charitate caret? Illa fides viua est, quæ, vt ait diuus Paulus, per charitatem operatur. Illam verò quæ sine charitate est, non prodesse per se solam ad æternam vitam consequendam, indicat apertissimè idem Apostolus ita ad Corinthios scribens: Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Quid ad hæc respondebunt Lutherani, qui sola fide gloriantur, opera autem charitatis reiiciunt, non esse necessaria affirmantes? Quî fieri potest, vt non sint necessaria opera, si nos Deus est secundum ea iudicaturus? Vide quid dicat diuus Paulus in epistola ad Romanos: Deus reddet vnicuique secũdum opera sua. Vbi vides nullam hîc de fide fieri mentionem, sed de operibus. Sed quid cito Paulũ? Ipsa veritas, ipse Christus Deus noster in hunc modũ apud Matthæum loquitur: Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera eius. Hæc apud Matthæũ capite sextodecimo. Nihil muto, ipsa verba formalia scribo. Quid potest esse clarius contra Lutherũ? Si sola fides satis est, cur ait Christus apud Matthæum: Multi dicent mihi in illa die: Domine Domine nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquã noui vos. Discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem. Et paulo pòst: Omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam. Vbi Christus apertissimè docet, neminem esse vitam æternam consecuturum, nisi sit charitate præditus, etiam si tantam fidem habeat, vt in nomine Christi vaticinetur, & dæmonia eiiciat. Id intelligens diuus Ioannes, Qui, inquit, non diligit, manet in morte. Et diuus Iacobus, Estote, inquit factores verbi, & non auditores tantum, fallentes vosmetipsos: quia si quis auditor est verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo, &c. Vbi vides non auditores verbi tantum, sed factores esse iustos. Sed dicis Luthere hanc epistolam non esse diui Iacobi. Ego certe potius credo Ecclesiæ illã esse diui Iacobi asserenti quàm tibi. Sed quid respondebis ad epistolam ad Romanos, quam esse diui Pauli tuipse fateris? Ita enim illic ait Apostolus: Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Lege scripturam, vbique inuenies opera commendari. Apud Matthæum Christus nos ad operãdum in vineam mittit. Et alibi, Sic luceat, inquit, lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cœlis est. Et alibi reddens rationem quare perductu rus est iustos ad regnum sempiternũ, opera charitatis commemorat, nulla facta mentione de fide: sine qua tamen, vt ait diuus Paulus, impossibile est Deo placere. Diuus Petrus princeps Apostolorum in epistola sua secunda ita ait: Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. Et diuus Paulus in secunda ad Corinthios, testatur ituros nos esse ante tribunal Christi, & ibi manifestandos, vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit siue bonum

Margin references: Rom. 11. Iacob. 2. Gal. 5. 1. Cor. 13. Rom. 2. Matth. 16. Matt. 7. 1. Ioan. 3. Iacob. 1. Rom. 2. Matth. 20. Matth. 5. Matth. 24. Hebr. 11. 2. Petr. 1. 2. Corint. 5.

bonum ſiue malum. Et hoc in loco aſſerit Deus per Eſaiam daturum ſe eſſe gratiam impiis, eíſque peccata remiſſurum, ſi in virtutum opera incubuerint: nam ſeipſum præparanti, & quod in ſe eſt facienti Deus non denegat gratiam. Et tamen aſſerit Lutherus opera non eſſe neceſſaria, ſed ſolam fidem: cùm opera non ſolũ valeant ad gratiam conſequendam, ſed etiam ad eam conſeruandam, & cùm fides ſine operibus ſit mortua, & Deus nos ſecundum opera noſtra ſit iudicaturus. Si ergo hæc ex meo ſenſu depromerem, non mirarer non adhiberi mihi fidem: Sed cùm hæc ſint ex diuinis literis apertiſſima, eſt ad mirandum eſſe homines tam ſtupidos, qui tanta nube teſtium non moueantur. O inſipientes Lutherani cur Luthero creditis homini perditiſſimo, potius quàm diuo Paulo doctori gentium? potius quàm diuo Petro Apoſtolorum principi? potius quàm Chriſto cœleſti atque ſummo doctori? qui ideo humanam naturam inexplicabili ratione ſibi copulauit, vt hominum genus doceret, & à tenebris vindicaret, & viam veræ ſalutis conſequendæ aperiret. Sed iam ad literam explanandum accedamus, cuius hic eſt ſenſus: Si peccata veſtra ſanguinea & rubra veluti coccinum & vermiculus fuerint, tamen velut nix & alba lana dealbabũtur: Videtur alludere ad id, quod dixerat: Manus veſtræ ſanguine plenæ ſunt. ac ſi dicat: Et ſi anima veſtra contaminata fuerit, ego tamen eam lauabo, ſi vos opera bona exercueritis, eíque candorem tribuam. Coccinum color eſt ſplendorem ruboris oſtendens: dicitur Luſitanè gram. Vermiculus eſt minium: appellatur à Luſitanis Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo, quam ob cauſam poteſt verti: Si fuerint inſtar purpuræ.

Si volueritis & audieritis.) Nõ dicit: comedetis neceſſario bona terræ. Sed ſi volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod ſi nolueritis, &c. Vides hic apertiſſimè liberum nobis arbitrium relinqui. Præter hoc teſtimonium ſunt multa alia in diuinis literis liberum arbitrium planè conteſtantia, quorum duo tantum commemorabo. Alterum eſt Eccleſiaſtici, cuius *Eccl. 15.* ad literam hæc ſunt verba: Deus ab initio conſtituit hominem, & reliquit illum in manu cõſilij ſui. adiecit mandata & præcepta, ſi volueris mãdata ſeruare, conſeruabunt te, & in perpetuum fidem placitam ſeruare. Appoſuit tibi aquam & ignem, ad quam volueris porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi. Alterum teſtimonium ſimile huic eſt in Deuteronomio, vbi ita *Deut. 30.* ſcriptum eſt: Conſidera quòd hodie propoſuerim in conſpectu tuo vitam & bonum, & econtrario mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & cuſtodias mandata illius, ac ceremonias, atque iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicátque tibi in terra, ad quam ingredieris poſſidendã. Si autẽ auerſum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque errore deceptus adoraueris deos alienos, & ſerուieris eis, prædico tibi hodie quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra ad quam Iordane tranſmiſſo ingredieris poſſidendã. Teſtes inuoco hodie cœlum & terram, quòd propoſuerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, vt & tu viuas, & ſemen tuum. Aſpicis hæc loca apertiſſimè indicare arbitrij libertatem. Eſſent enim penitus ſuperuacanea & ridicula, niſi liberum eſſet arbitrium. His adde præcepta & conſilia, quibus plenum eſt vetus ac nouum Teſtamentum, quæ eſſent omnino inutilia, & prorſus exſibilanda & ridẽda, ſi nihil eſſet in noſtra poteſtate, ſed omnia fataliter, vt aiunt, & neceſſario eueniſſent. Ex quo ſequeretur, nullam eſſe omnino religionẽ. Quis enim locus precationibus? Quis votis? Quis ſacrificiis relinqueretur, ſi cuncta ineuitabili neceſſitate futura eſſe crederemus? Ariſtoteles in libro de interpretatione apertè oſtendit nõ omnia neceſſario euenire, ſed eſſe liberum hominum arbitrium: quod à Socrate, & Platone aliíſque excellentibus philoſophis iam antea fuerat aſſertum. Fuerunt tamen hæretici nonnulli, qui aduerſus ſacrarum literarum euidentiſſima teſtimonia liberum arbitrium negarunt: quorum ſectam ab Eccleſia damnatam & ſepultam renouauit modo Martinus Lutherus hæreticus deteſtabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigeſimo ſexto ſuarum hæreſum liberum arbitrium ait eſſe rem de ſolo titulo, ſed re vera nihil prorſus eſſe.

Bona terræ comeditis.) Hoc eſt, Eritis in hac vita fœlices, opibus affluentes. Poteſt etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus pſaltes: Credo videre bona Domini in terra viuẽtiũ, *Pſal. 26.* Hæc eſt æterna beatitudo, de qua Chriſtus ſeruator noſter. Beati, inquit, mites, quoniam ipſi poſſidebunt terram. Hæc eſt vera illa terra pro- *Matth. 5.* miſſionis, quam Deus Aegyptum relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aſpernãtibus promittit.

Gladius deuorabit.) Id eſt, gladio hoſtium veſtrorum interficiemini. Poteris per gladium quãcunque calamitatem intelligere. Sed ſi per bona terræ gloria cœleſtis intelligatur, cõſequẽs erit, vt nomine gladij ęternum ſuppliciũ ſignificetur.

Quia os Domini locutum eſt.) Ac ſi diceret, Hoc eſt certiſſimum, quoniã Deus qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita ſcriptum eſt: Nõ eſt Deus vt homo, vt mẽtiatur: nec *Num. 23.* vt filius hominis, vt mutetur. Poteris per os Do- *Ierem. 15.* mini Prophetam intelligere, iuxta id, quod ait Deus per Ieremiam: Si ſeparaueris precioſum a vili, quaſi os meum eris. Ac ſi hîc diceret Eſaias: Hęc dico nõ quatenus homo, ſed quatenus Propheta: ideo certiſſima abſque dubio ſunt.

Quomodo facta eſt meretrix.) Miratur Propheta & deplorat Hieroſolymę calamitatem, quæ cùm olim fuiſſet fidelis, imò fidelium domicilium & receptaculum, facta eſſet meretrix, hoc eſt infidelis. Sciebat propheta fuiſſe ciuitatem illam quõdam florentiſſimam, virtutum præſidio munitam, religione & iuſtitia veluti mœnibus ſeptã, ideo non poterat continere lachrymas, videns eius caſum & ærumnas: cùm pro religione idolorum cultus, pro iuſtitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro aliis denique virtutibus nefaria ſcelera ſucceſſiſſent. Et ſi hic locus poſſit de corporis fornicatione intelligi exiſtimo tamen eſſe eum de animi fornicatione,

hoc

hoc est de idololatria intelligẽdũ. Illa ciuitas & illa anima est meretrix, quæ sponsum suum Deum derelinquit, séque cum idolis coniungit. Ita intelligitur locus ille Ieremiæ: In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix. Et illud Ezechielis: Aedificasti tibi lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Hinc est illud, quod Dominus Iesus apud Matthæum obiiciebat Iudæis: Generatio mala & adultera signum quærit. generationem adulteram illos vocat, quia eo ipso contempto mundum, dæmonem, & carnem sequebantur. Et quanquam hic locus Esaiæ de Hebræis suæ ætatis intelligitur: ego tamen existimo esse præcipuè ad Scribas & Pharisæos, cæterósque Iudæos infideles tempore Christi referendum. *Ierem.2.* *Ezech.16.* *Matt.12. & 16.*

Plena iudicij.) Hoc est, in qua olim æquissimi iudices extiterunt.

Argentum tuum versum est in scoriam.) In literis diuinis nomine argenti sacra doctrina intelligitur, iuxta illud, quod dicitur in Psalmo: Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum. Ideo sensus est: Heu ciuitatem infœlicem, vbi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis Pharisæorum traditiones. *Psal.11.*

Vinum tuum mistum est aqua.) Hoc est, nulla est mera atque germana virtus, iustitia mista est crudelitate, vltione, & malitiosa quadam iuris interpretatione. Fortitudo mista est temeritate, & animi elatione: temperantia coniuncta est cũ negligentia & ignauia: prudentia malitiam sibi & calliditatem copulauit. Nullã denique virtutem tenes puram ac solidam, vmbra tantum virtutum, atque imaginibus vteris. Qui vitam monasticam profitetur, tunc dicitur aquam miscere vino, quando mundi oblectationibus delinitur, quando rebus sanctis & feruentibus inserit res viles & frigidas, quando denique propriam retinet voluntatem. Qui populo concionantur, aquam vino miscent, si reprehensionibus adulationes adiungant, & puram atque vtilem veritatem silentio transeant.

F Principes tui infideles, socii furum: omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Israel: Heu ego consolabor super hostibus meis, vindicabor de inimicis meis. Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum scoriam tuam, & auferam omne stannum tuum. Et restituam iudices tuos, vt fuerũt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus. Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Sion in iudicio redimetur, & reducent G eam in iustitia, & conteret scelestos & peccatores simul: & qui dereliquerunt Dominum, consumentur. Confundentur enim ab idolis: quibus sacrificauerunt. Et erubescetis super hortis, quos elegeratis, cùm fueritis velut quercus defluentibus foliis, & velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum quasi scintilla, & succendetur vtrumque simul, & non erit qui extinguat. *Ierem.5.g*

Principes tui infideles.) Pōtest referri ad fidem theologalẽ, vel ad eam quæ est dictorũ conuentorúmq; substantia, quæ est fundamẽtũ iustitiæ. Hi principes Pharisæi erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eum, quem ipsi cõcupiebãt, principatũ. Socij erant furũ, quoniã fures defendebãt, & ipsi rapinis vsurísque pascebantur. Vnde ipsa veritas Christus Deus noster intrans in tẽplũ, eiiciẽs vẽdẽtes & ementes dicebat: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autẽ fecistis illã speluncã latronũ. *Mat.21.*

Omnes diligunt munera.) Retulit propheta in tabulas vitiorum, & numerauit in catalogo scelerum munera diligere. Et alio in loco ait: Væ qui iustificatis impiũ pro muneribus, & iustitiã iusti aufertis ab eo. In Exodo scriptum legimus: Non accipies munera, quæ excæcant etiam prudentes, & subuertunt verba iustorũ. Quæ sententia est etiam scripta in Deuteronomio capite sextodecimo, & multis aliis in locis. Principes ac iudices qui omnia suis commodis metiuntur, non reipublicę vtilitate, ipsam rẽpublicã euertũt, nisi ipsi prius euertantur. Id quod sequitur: Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad eos, in promptu est: Nam cùm omnia pro muneribus agant, facilè pauperes, pupillos & viduas contemnunt. Idipsum obiicit illis Ieremias in hunc modũ: Causam viduę non iudicauerunt, causam pupilli non direxerunt. *Infrà 5.* *Exo.23.* *Deut.16.* *Ierem.5.*

Fortis Israel.(Id est, qui olim Israelem fortissime liberauit.

Heu consolabor.) Prędicit Deus se Iudæos puniturũ, & loquẽs humano more dicit se cõsolatione afficiendum esse. Solent enim homines iniuria lacessiti vltione inimicorum suorum delectari. Tu vero contemplare Dei nostri summam pietatem. Volens pœnas sumere, prius ingemit & plorat. Est enim particula Heu interiectio dolentis & plorantis. Plangit clementissimus pater Iudæos infideles & sceleratos. Eodem modo appropinquans Hierosolymæ, videns eam vim lachrymarum profudit, quoniam erat eã per Romanos euersurus. Hanc Dei misericordiam significauit alio in loco iis verbis Esaias: Vt faciat opus suum, alienum opus eius, vt operetur opus suum peregrinum opus eius ab eo. Opus alienũ ab eo & peregrinum vocat vltionem quam erat de reprobis sumpturus: Opus autem suum appellat misereri & parcere, quemadmodum canit Ecclesia dicens: Deus cui proprium est misereri semper & parcere: Non punit Deus ex animo, sed quia ita exigunt peccata nostra. Vult enim, vt ait Apostolus, omnes homines saluos fieri. Hoc intelligens Ieremias ita de Deo loquẽs ait: Nõ enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominũ. Et Habacuc: Cùm iratus fueris, misericordię recordaberis. Et Dauid: Ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius. Quæ loca ostendunt Deũ misereri nostri, non solũ quando in nos confert beneficia, sed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus suis operibus vtitur misericordia. Quod sentiens Dauid, Miserationes inquit, eius super omnia opera eius. Quem locum diuus Hieronymus ita vertit: hoc *Luc.19.* *Infrà.28.* *1.Tim.1.* *Thren.3.* *Habac.3.* *Psal.19.* *Psal. 144.*

Misericordiæ eius in omnia opera eius. Ac si di-
2.Cor.1. ceret: Nullum est opus Dei, in quo ille non vtatur misericordia. Merito ergo diuus Paulus Deũ patrem misericordiarum appellat, & Deum totius consolationis.

Et conuertam manum meam ad te.) Hoc est, te percutiã. Ponere in aliquo manũ, est eum puni-
Psalm. 20. re. Hunc sensum habet id, quod dicitur in Psal-
Genes. 37. mo. Inueniatur manus tua omnibus inimicis
1. Reg. 24. tuis, dextera tua inueniat eos, qui te oderunt. In
Infra 9. libro Genesis vbi editio vulgata habet: Manúsq; vestras seruate innoxias, potest verti de Hebræo: Manus ne mittatis in eum. Ita dicitur primo libro Regum: Non sit manus mea in eo. Hoc est, nõ eum percutiã. Eundẽ sensum habet id, quod capite nono ait Esaias: Sed adhuc manus mea extẽta: Hoc est, nõ cessat eos pcutere & punire. Cõuertere manũ, extẽdere manum, mouere manũ, ponere manũ significãt punire phrasi hebraica.

Et excoquã ad purũ scoriam tuã.) Hoc est, te affligã & percutiam. idẽ sensus cũ superiore. Promittit Deus se flagellaturũ Hierosolymã, vt quę beneficia nõ cognoscebat, supplicio corrigeretur. Et quoniã supra dixerat: Argentum tuum versum est in scoriã, permanet in eadẽ translatione, dicens se illi purgaturũ scelerũ sordes, vt separato stãno, ablata scoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erãt igni examinãdi, afflictio est. Hæc est fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurum remanet purius & splẽdidius, paleæ vero fumãt & cõsumuntur, in qua iusti illustriores redduntur, impij autẽ incẽdio flagrant. Nam eadẽ afflictione iustus Deum precatur & laudat:
Similia. impius autẽ in blasphemias prorumpit: quẽadmodum in eadẽ area sub eadẽ tritura stipulæ cõminuuntur, frumẽta purgantur: Et ex eadẽ olea sub eodẽ prelo oleum & amurca egrediũtur: & pari atq; eodẽ vento saluia & mellitena exagitatæ fragrãt, & odorẽ suauem emittunt, cicuta vero & ruta fœtorem exhalant. Euenit tamen aliquando, vt improbi afflictione corrigãtur, quẽadmodum argentum sordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat Deus se ablaturum esse stannum, ratio est, quia stannum speciem habet argenti, cùm sit vilis quędã materia: cuius nomine hypocrisis significatur: quemadmodum scoriæ nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem, & metaphorã ab aurificibus
Malach. 3. sumptam inuenies apud Malachiam capite ter-
Ezech.22. tio, & apud Ezechielem vigesimo secundo. Sed quoniam argenti nomine diximus verã doctrinam significari, poteris hic per scoriam & stannum falsas hominum doctrinas intelligere.

Et restituã iudices tuos, vt fuerũt prius.) Hoc referunt nõnulli ad tẽpus post captiuitatem Babylonicã. Ego vero eorum sententiã libẽtius amplector, qui dicũt esse hoc ad tẽpus gratiæ præcipuè referẽdum. Quãdo Deus pro patriarchis, & prophetis, & sãctis iudicib. dedit Apostolos, aliósq; viros in diuinarũ literarum sapiẽtia excellentes, virtute & charitate præstãtes. Hos intuens alius
Psal.44. ꝓpheta dicebat in Psalmo: Pro patribus tuis na-
Matt. 19. ti sunt tibi filij, cõstitues eos principes sup omnẽ terrã. Hos dicit Christus apud Matthęũ sessuros esse & duodecim tribus Israelis iudicaturos.

Et consiliarios tuos.) Colliges hinc Dei esse beneficium, esse principum consiliarios sapientia præstantes, & ad rectam rationẽ consilia sua referentes. Vt grauius puniendus est, qui venenũ in cõmunem fontẽ coniicit, quàm qui in particulare poculum: sic grauiori supplicio afficiẽdi sunt, qui suis deprauatis cõsiliis principẽ corrũpunt, quàm qui hominẽ priuatũ. est enim princeps veluti quidã publicus fons, quo infecto, & veneno cõtaminato corrumpuntur omnes, qui ex eo perniciẽ exhauriunt. Oportet principẽ vti cõsiliariis iustis & prudentibus. Nã sine consilio rempublicam facile labefactabit effrenata temeritate concitatus. Poteris per consiliario omnes intelligere, qui non solum principes, sed quoscunque alios consiliis instruunt.

Post hæc vocaberis ciuitas iusti.) Hoc est Christi. Sapien. 2.
Iusti enim nomine in diuinis literis Christus significatur. vt in libro Sapientiæ: Circunueniamus ergo iustũ. Et in Actis apostolorũ: Occide- Act. 7.
bãt eos, qui prenũtiabant de aduẽtu iusti. Hęc ciuitas, quæ pro Synagoga cõstituitur, Ecclesia est catholica, ex Gẽtibus & Iudæis congregata, quę ob Christi fidem fidelis appellatur. Quã iis ver- Psal.86.
bis præcinit eloquentissimus atque clarissimus vates: Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Siõ super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Potest verti ex Hebræo: ciuitas iustitiæ: & ita vertit Pagninus. Quæ versio nostræ fauet explanatiõi. Est enim Iesus Christus iustitia nostra, vt ait in epistola prima ad Corinth. diuus Paulus. 1.Cor.1.

Sion in iudicio redimetur.) Hoc est, Ecclesia catholica erit sanguine Christi redẽpta in iudicio, quia pro ea ipse patietur. Non dicit, omnes, redimentur, sed Sionem, hoc est Dei ecclesiam, redimendam prædixit. Quia etsi Iesus Christus Deus noster vult omnes homines saluos fieri, vt ait Apostolus, & ad agnitionẽ veritatis venire, 1.Tim.2.
(vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus,) tamẽ multi non sunt huius gratiæ participes ob suam ipsorum culpam. Nullus enim extra Ecclesiã salu- Gen.7.
tem consequitur. Ecclesia est arca illa, quæ sola figura.
ex diluuio euasit. Et vt omnes, qui erãt extra arcã, submersi sunt: sic omnes, qui extra Ecclesiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum scelera sequuntur, incurrẽt. Dicit autem Sionem redimendam in iudicio, quoniã opus redemptionis factum fuit per iudicium & iustitiam. Sunt qui hoc referant ad tempus post captiuitatẽ Babylonicam, quãdo restaurata fuit Hierosolyma. Sed in diuinarum literarum studium incũbentibus illud est satis perspectũ & exploratũ, hæc in primis dicta esse à diuino vate de Ecclesiæ ædificatione & Christi regno, quarum rerũ erant vmbræ & imagines vetera illa de templi & Hierosolymæ instauratione. Quid enim significare volebat illustrissimus ille ac sapientissimus rex Dauid, nisi Ecclesiæ sanctę & Christianæ religionis constitutionẽ, quãdo hęc verba pręcinebat: Quia ædificabit Dominus Sion, & videbitur in Psal.102.
gloria sua? Tũc enim visus est Deus in gloria sua, cùm eius sanctissimũ nomen fuit in omni terrarũ orbe celebratum, & hoẽs à vera religione abhorrentes relicta superstitione, contempto idolorum

lorum cultu, Christum verum Deum coluerũt, eiúsq; sanctissimo numini se totos dedicarunt.

Confundentur autem ab idolis.) Hoc est à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamen existimo ea de sculptilibus & falsis diis intelligere: quemadmodum dictum est in Psalmo: Confundantur omnes qui adorant sculptilia. *Psal. 96.*

Super hortis.) Lucos intelligit locáq; amœna, vbi idolis immolabãt, & actus turpes exercebãt.

Cum fueritis velut quercus. Id est, Cum fueritis omni gloria spoliati. Comparat Iudæos infideles cum quercu arida nec fructus habẽte nec folia. Refert diuus Matthæus maledixisse Christũ ficui perpetua ariditate, cum in ea quæsisset fructum, & solum folia inuenisset. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tũc foliis, hoc est cerimoniis vtebatur & ornabatur, licet fructũ charitatis nõ ferret. Sed modo aridus est omnino & nõ solum charitate, sed etiã cerimoniis destitutus. Ideo quercus sine foliis à ꝓpheta appellatur, & hortus absq; aqua. Cõtra verò de viro iusto alibi ita ait vates noster: Et eris quasi hortus irriguus, & sicut fõs aquarum, cuius non deficient aquæ. Et ab alio propheta vir iustus cum arbore fœcunda cõparatur semper virente, & florẽte, vberrimorúmq; fructuum abundantia exornata: quę cum perẽnium fontium, & amœnorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquàm æstu arescit, nulla siccitate labefactatur. Et erit, inquit, tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet, semper prosperabuntur. Hæc arbor semper virens videtur esse palma, quemadmodũ dicitur in Psalmo: Iustus vt palma florebit. Est igitur iustus non quercus sine foliis, sed palma semper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus pulcherrimis suo tempore ornata. *Matth. 21.* *Infrà. 58.* *Psal. 1.* *Psal. 91.*

Et erit fortitudo vestra.) Idola, quibus fidebant, fortitudinem eorum appellat: Ac si diceret: Idola vestra, in quibus omne vestrum præsidium collocatis, tanquam stupa comburentur. Et omne opus vestrũ, domus, mœnia, & reliqua alia igne consumentur. Et succendetur vtrunque nempe fortitudo vestra & opus vestrum. Hæc omnia scimus fuisse completa, quando in euersione Hierosolymæ per Titum vrbs fuit funditus deleta, & mœnia cum idolis incendio flagrarunt.

ANNOTATIONES EX *Hebræo in aliquot loca primi capitis.*

4. Reg. 9. *Psal. 2.* *Super Iudam & Ierusalem.*) Pro, super, est in hebraico על Quæ dictio significat super, vt quarti Regum nono: Lenticulam olei fundes super caput eius. Significat etiam aduersus, vt Psalmo secũdo: Aduersus Dominũ, & aduersus Christũ eius. Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterunt hoc in loco: Contra Iudam & Ierusalem. Sed quoniam non omnia quæ hic sunt literis mandata, sunt contra Iudam & Hierosolymam, imò multa de illis prospera & ad voluntatem fluentia prædicuntur, videtur melior esse hoc in loco editio vulgata.

Væ genti peccatrici.) In Hebraico pro væ est הוי: quæ particula significat væ, heu, & ò aduerbium vocandi. In hoc eodem capite paulo pòst vertit interpres noster per heu interiectionem dolentis & plorantis, hic vero per interiectionem comminantis, quanquam hæc comminatio sit mista cum gemitu & luctu.

Blasphemauerunt sanctum Israel.) Pro blasphemauerũt est in hebraico, נאצו à verbo נאץ, naats, quod significat blasphemare, vt capite quinto in hoc eodem propheta: Et eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Sed quoniam in coniugatione Piel quemadmodũ est hoc in loco, verba aliquando alteram insuper actionem significant, potest verti, fecerunt indignari sanctum Israelis, vel multo melius, Irritauerunt, & ad irã prouocauerunt sanctum Israelis. Nam Septuaginta verterunt: Prouocastis, seu iratum fecistis sanctum Israel. Et Pagninus: irasci fecerũt. Vult propheta significare Iudæos suis sceleribus Deum ad iram prouocasse. *Infrà. 5.*

Non sunt circumligata.) In hebraico est לא זורו lo zoru, à verbo זור quod significat circumligare & constringere, quam ob causam vertit Pagninus: Non sunt constricta. Significat etiam frangere, ideo poterat Latine reddi: non sunt fracta, hoc est aperta & compressa, vt educeretur sanies.

Neomeniam.) In hebraico est חדש, à verbo חדש, quod significat renouare, vt in Psalmo: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Et quoniã in vno quoq; mense renouatur Luna, accipitur hoc nomẽ pro mense, & pro principio mẽsis, siue pro nouilunio. Nã apud Hebræos mẽses numerabantur per Lunas, & in nouilunio incipiebatur mensis, qui quidẽ dies erat celebris apud eos, & solennis. Hoc nomine vtitur etiam propheta paulo pòst in numero plurali, pro quo interpres Latinus vertit, Calẽdas vestras. Vbi aduerte nõ dixisse, calendas & solennitates odiuit anima mea: sed calendas vestras & solennitates vestras. quasi dicat Deus: Non sunt meæ hæ solennitates & festa, quoniam in illis vos nefariis sceleribus coinquinatis. Id statim ostendit dicens: Iniqui sunt cœtus vestri. Vbi significat eos iniquitatẽ cum festorum celebritate solitos esse coniungere. Hoc nomẽ neomenia Græcum est à νέον nouum, μήνη luna, quasi noua luna. *Psal. 102.*

Principes tui infideles.) Pro infidelibus est in hebraico סוררים, sorerim: à verbo סור quod significat declinare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit, recedentes. Pagninus verò declinantes. quod idẽ est, hoc est à recta via discedentes. Potest verti principes tui peruersi. Et quoniam verbum hoc significat etiam rebellare & nõ obedire, ideo Septuaginta verterunt: non obedientes, siue non obediunt: quibus assentitur diuus Hieronymus, qui in versione sua cui adiecit cõmentaria, habet: inobedientes. Et ita habẽt nonnulli codices editionis vulgatæ ad marginem. Sed mirum videtur tribuere inobedientiam principibus iniquis, iustis autem obedientiam, cùm obedientia subiectis, non autẽ principibus conuenire videatur. At altè spectare si voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis absque dubio propriũ esse boni principis obedire.

Vt enim populus paret principi, sic ille Dei legibus parere debet. Populo præest princeps, principi autem lex. In libro Deuteronomij præcepit Deus, vt qui rex constitueretur, haberet secum legem scriptam, quã legeret cunctis diebus vitæ suæ. In libro quarto Regum sunt hæc verba monimentis mandata: Produxítque filium regis, nimirum sacerdos, & posuit super eum diadema & testimonium, fecerúntque eum regem. Per testimonium lex intelligitur, quæ designato principi simul cum regia corona dabatur. Vides igitur apertissimè oportere regem legi obedire, eámque semper memoria tenere. Quo enim die Rex fuerit constitutus, debet legem sumere, & iuxta eam gubernare. Nec solùm literæ diuinæ hoc dicunt, sed etiam gentium philosophi contestantur. Interrogatus Bias quisnam esset verè princeps, eum respondit, qui primus se legi subiiceret. Et rectè quidem, nam, vt ait Pindarus, lex est omnium mortalium regina: quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inscribitur. Et hac de re multa in primo dialogo de legibus, & aliis in locis disserit scitu dignissima. Nam cùm iustitia sit finis legis, contempta lege fieri non potest quin princeps iustitiam contemnat: contempta autem iustitia, necessario sequetur seditiosus ac turbulentus reipublicæ status: ex quo conflabitur regni pernicies, & certissimus interitus. Ex quo colligitur esse obedientiam bono principi propriam, & summè necessariam. Sed quoniam verbum hoc סור significat significat fœtere & putrescere, potest verti ex hebræo: Principes tui putridi seu fœtidi. Et id, quod est apud Oseam 4. Separatum est conuiuium eorum, potest verti: Putidũ seu fœtidum factum est conuiuium eorum. Nam vt in pisce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, sic in republica deprauato principe alij in prauitate versantur. Qui videre vult sit ne piscis corruptus aut contaminatus, aspicit caput, hoc enim est, quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoscere reipublicę statum, intuere principem, contemplare caput. Si princeps iustitiam coluerit & pietatem, omniáque ad rationis normam direxerit, videbis subditos legibus obedientes, animorúmque motus rectæ rationis imperio sedantes. Contrà verò deprauato principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamentis destitutum, & indomitis appetitibus atque vitiis inflammatum. Aduentu magorum ait diuus Matthæus turbatum fuisse regem Herodem, & omnem Hierosolymam cum illo. Turbato rege statim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Comparat igitur diuinus vates rempublicã cum pisce, cuius caput princeps est, corpus autem populus. Et significare volens Hierosolymæ corruptelam ait eius principes esse corruptos & contaminatos.

Deut. 17. *4. Reg. 11.* *Ose. 4.* *Simile.* *Matth. 2.*

Auferte malum cogitationum vestrarum.) In Hebraico est: Auferte malum מעלליכם, quod potest etiam verti: Operum vestrorum: & ita vertit Pagninus. Vel studiorum vestrorum: Omnia enim hæc dictio hebraica significat.

Argumentum capitis II.

Prædicit Christi Dei nostri aduentum è cœlis in terram missi, vt hominum genus infinitis erroribus implicatum, & sceleribus astrictum doceret, & liberaret, eique viam veritatis ostẽderet. Describit gentium vocationem, & Euangelicã pacem, & Iudæorum nefaria delicta: ob quæ eos in luctuosissimas miserias, & acerbissimas calamitates esse incursuros, & Hierosolymam funditus euertendam prænuntiat. Tandem Iudæos hortatur vt ab impietate & contumacia desistant: nolíntque Christũ verũ Deũ, & verum hominẽ falsis criminibus in interitum vocare.

CAPVT II.

VErbum quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Ierusalem. Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles: & fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, & dicent: Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domũ Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis suis: quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit gentes, & arguet populos multos. Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei nostri. Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: quia repleti sunt vt olim, & augures habuerunt vt Philisthiim, & pueris alienis adhæserunt. Repleta est terra auro & argento, & non est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incuruauit se homo, & humiliatus est vir. Ne ergo dimittas eis.

A *Mich. 4.* B

EXPLANATIO.

Quoniã prædixerat propheta capite superiore impiorũ Iudæorum vẽturum excidiũ, ac piorũ hominum salutẽ & redemptionẽ: nunc explicat id futurũ esse Christi tempore, quãdo Euangeliũ prædicaretur, & multi ex Iudęis, plurésq; ex gentibus in Ecclesiã cõuenirent. Et vt fidem sibi conciliet, ídque certũ & infallibile esse affirmet, ait: Verbũ quod vidit Esaias: Ac si diceret: Sequitur ꝓphetia Esaiæ vera & certissima, nam ipse id, quod dicturus est, mentis oculis aspexit.

Et erit in nouissimis diebus.) Solet vetus Testamentum tempus Messię dies nouissimos appellare. Cùm Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios suos in hũc modum allocutus est: Cõgregamini vt annuntiem, quæ vẽtura sunt in nouissimis diebus. Et cõuersus ad Iudam, Non auferetur, inquit, sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, *Gene. 49*

qui mittendus est, & ipse erit spectatio gẽtium. Quæ verba intelligũtur de Christo, quẽ hic vult Propheta nomine mõtis significare. Hi nouissimi dies sunt fines illi seculorum, de quibus ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Hęc autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionẽ nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Hos seculorum fines & vltimam ætatem appellat idem Apostolus in epistola ad Galatas temporis plenitudinem dicens: Vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, &c. Et diuus Ioannes in prima epistola sua horam nouissimam dicens: Filioli nouissima hora est.

1. Cor. 10.
Gal. 4.
1. Ioan. 2.

Præparatus mons.) Hic mons Christus est, qui, vt est apud Danielem, lapis est qui abscissus de mõte sine manibus, hoc est de virgine Maria sine humano opere, sed virtute Spiritus sancti, creuit in montem magnum, & repleuit terram. Hic est mons ille, super quem ædificata est ciuitas Dei, id est Ecclesia, de qua ait Christus apud Matthæum: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Hæc ciuitas appellatur hic ab Esaia domus Domini, & Christus mõs huius domus, in quo sita est Ecclesia. Est enim Christus Ecclesiæ fundamentum, vt in epistola prima ad Corinthios Apostolus asserit. Idẽ etiam Ecclesiam in epistola prima ad Timotheum domum Dei appellat. Aspicis Esaiam statim in principio tractare de Messia, quod est eius præcipuum institutum.

Dani. 2.
Matth. 5.
1. Corin. 3.
1. Tim. 5.

In vertice montium.) Per hos montes & colles intelligit Prophetas & Patriarchas, cæterósque sanctos, qui ob animi altitudinem & celsitatem montes appellãtur: quia contemptis mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in sublime, & charitate, sapiẽtia & contẽplatione rapti in corporibus humanis vitam cœlestem imitabantur. Sed filius Dei vnigenitus Iesus Christus Deus noster montes omnes transcendit & superauit. Quod Propheta volens ostendere, dicit esse hũc montem, nimirum Christũ, in vertice montium & collium: vt eius sublimitatem & excellẽtiam super omnes sanctos significaret. Poteris per montes eos sanctos intelligere, qui fuerunt excellentiori virtute & sapientia præditi: per colles verò eos, qui ad tantam sanctitatis altitudinem non peruenerunt.

Et fluent ad eum omnes gentes.) Tanta erit huius montis sublimitas & altitudo, vt sit vniuerso orbi conspicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prædicit diuinus vates congregandam esse Ecclesiam catholicam ex gentibus in magnam multitudinem, & coagmentandum esse corpus vnum pulcherrimum, cuius caput & magister est Iesus Christus, qui nomine montis significatur, eiúsque fidem esse per vniuersas terrarum regiones longè latéque propagandam. Plenum est vetus Testamentum huiusmodi vaticiniis. Vnum tantum aut duo loca citabo. In Psalmo scriptum est: Omnes gentes seruient ei. Et in alio: Omnes gentes quascũque fecisti, venient, & adorabunt coram te Domine, & glorificabunt nomen tuum. Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Christi regno vaticinatur, sub quo omnes gentes erãt ad veritatem venturæ. Est tamen aduertendum nõ dicere, Omnes homines venient: Multi enim ad Christum non venerunt: sed, omnes gentes. Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quam Occidente, tam ex Meridie quàm ex Septentrione: Non tamen omnes illarum gentium homines venerunt.

Psalm. 71.
Psalm. 85.

Venite ascendamus.) Sedentes in peccatis ad Christum non veniunt. Oportet surgere, ire, & ascendere. Qui eunt ad Christum, ascendere dicuntur. Considera piorum hominum voluntatem, qui non solùm propriam salutem desiderãt, sed alios ad eandẽ cohortãtur. Thesauri terræ cõmunicati exhauriuntur: at spirituales thesauri, quò magis cõmunicãtur, eo magis augentur. Ideo in Apocalypsi Ioãnis hęc verba scripta sunt: Spiritus & sponsa dicũt, veni: & qui audit, dicat, veni: & qui sitit, veniat. Nos igitur ascendamus, quæ sursum sunt quærẽtes non quæ super terram, & alios ad altissimarum rerum contemplationem & feruentem charitatem inuitemus.

Apoc. vl.

Et docebit nos vias suas.) Vt nos doceat vias suas, oportet ascendere ad eum tãquam ad cœlestem doctorem. Prius vias Dei discere debemus, & postea in illis ambulare. Et obserua has vias Christi non doceri nisi in domo Dei Iacob, quæ est Ecclesia Catholica colũna veritatis: nã extra eam nec est fides, nec salus. In Ecclesia magister est Christus, qui nobiscum est vsq; ad consummationẽ seculi. Væ illis qui talem respuunt magistrum. Extra Ecclesiam magistri sunt homines impij & seductores à diabolo edocti & decepti, quemadmodum fuit nostris temporibus Martinus Lutherus infamia nostri seculi, homo impius & pestilens, natus ad seditionem, natura factiosus, & perniciosarum nouitatũ amantissimus. Ad huius amicitiam conuolauit Philippus Melãchthon detestabilis hæreticus, cæteriq; homines flagitiosi, vt suis vitiis & voluptatibus seruirẽt. Et quod sine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & pestiferas atq; diabolicas hæreses libentissimè iurarũt: vias autẽ Dei, quib. ad cœlestẽ patriã puenitur, dereliquerunt.

Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.) Repetitio est: Lex enim & verbũ Domini idem est ac Euangelium, quod hîc apertè prædicitur. Nam lex vetus data fuit in monte Sinai, non autem in monte Sion. Euangeliũ verò exiuit de Sion & Ierusalem. Hæc est noua illa lex, quam Dominus apud Ieremiã in cordibus nostris scripturum se esse pollicebatur. Dabo, inquit ille, legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Euangelio interpretatur. Hierosolymæ prędicauit Christus, & docuit Euangelium suum, & inde egressum est. Ideo non ait: In Sione & Hierosolymæ manebit verbum Domini: sed exibit: vt de illo fonte omnes gentes significet esse rigandas, & non concludendum esse Euãgelium intra septa Hierosolymæ, sed longius esse progrediendum & propagandum: Non enim solùm pertinet ad populum Iudaicum, sed etiã ad omnes gentes.

Ierem. 32.
Hebr. 8. & 10.

Ideo

Ideo eas Propheta facit mutuò se hortantes, vt ad Christum ascendant, qui erat legem omnibus daturus.

Et iudicabit gentes.) Hoc est, dabit ius Euangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio discretionis, discernens qui sint boni, qui verò mali: & non omnes infideles pari pœna dánandos, sed pro scelerum diuersitate diuersis tormentis cruciandos esse. Vel iudicabit gentes, hoc est pro gentibus ad fidem conuersis sententiam feret contra calumniatorem dæmonem, eásque in sua iustitia absoluet. Non enim semper iudicare aliquem est cótra eum sententiam ferre, sed aliquando pro eo. Quod apertè indicat locus ille Dauidis in Psalmo. Iudica me
Psal.42. Deus & discerne causam meam. Vel vt potest etiã verti ex Hebraico: & defende causam meã. Vbi Dauid vir iustus pietate & sapientia præditus Deum orat, vt causam suam defendat, eúmque ab hostibus liberet, à quibus se videbat falsis criminibus in inuidiam, & capitis periculum vocatum. Nec solùm hoc in loco, sed in aliis inquit Esaias Christum gentes iudicaturum. Ita
Infrà 9. enim ait capite nono: Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia. Qui locus
Infrà 33. apertè de Christo intelligitur. Et capite trigesimotertio: Implebit Sion iudicio & iustitia. Et
Infrà. 41. capite quadragesimoprimo: Iudicium gentibus
Ierem. 33. profert. Et Ieremias in hunc modum inducit Deum patrem loquentem: In tempore illo germinare faciam Dauid germen iustitiæ, & faciet iudicium & iustitiam in terra. Cum his locis pugnare prima specie videtur id, quod ait Chri-
Ioan.3. stus apud Ioãnem: Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Quæ verba falsam Iudæorum opinionem redarguunt, existimantium Messiam suum fore iudicem, regémque terræ, quemadmodum fuit Dauid & Salomon. Ipse Christus verus Dei filius cuidam de quodam mundi negotio eum interroganti respondit:
Luc.12. Quis me constituit iudicem & diuisorem inter vos? vt est apud Lucam capite duodecimo. Et Ioannes refert eum aufugisse, cùm eum regem
Ioan. 6. vellent constituere. Et pilato respódit: Regnum
Ioan. 18. meum non est de hoc modo. Præterea Esaias capite sextodecimo, non in iudicio, sed in miseri-
Infr. 16. cordia præparandum esse Christi solium prædi-
Psal.24. xit, Præparabitur, inquit, in misericordia solium eius. Et in Psalmo scriptum legimus: Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas. Quáuis hæ authoritates cum superioribus pugnare videantur, tamen attentius cósiderare si voles, videbis apertissimè nullam esse inter eas repugnãtiam. Nã quotiens in diuinis literis hæ duæ voces copulantur, iudicium & iustitia, significare solent non rigorem iuris, nec iustitiã, quam vindicatiuam appellant, sed excellétem quandam administrandi viam & rationem, cùm omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam diriguntur: quod maximè conuenit excellentissimo illi rerum omnium moderatori & conseruatori Deo nostro, cuius consilio & sapientia mundi pulchritudo regitur & conseruatur. Et quoniã hæc optima administrandi via in regno Christi conspicitur, ideò prædictum fuerat à sanctis vatibus eum impleturum esse Sionem iudicio & iustitia, hoc est Ecclesiam suam præclarè gubernaturum. Quæ gubernandi ratio non repugnat nec aduersatur misericordiæ. Præterea iustitia accipitur in scriptura sæpe pro iustificatione, quando gratia Dei iustificamur. de qua iustitia possunt explanari authoritates prędictæ, quę de iustitia loquebantur. In hanc significationẽ eam accipit Apostolus, cùm ait in epistola ad Roma- *Rom.1.*
nos, Iustitia Dei reuelatur in eo ex fide in fidem. *Rom.3.*
Et in alio capite: Nunc autem sine lege iustitia
Dei manifestata est: iustitia autem Dei per fidem *Gal.2.*
in Iesum Christum. Et ad Galatas: Si per legem est iustitia, Christus igitur gratis mortuus est. Et iustitia in hac significatione nequaquàm misericordiæ aduersatur. Imò fieri non potest, vt sine Dei misericordia quis à peccatis resurgat, & iustificetur. Iudicium etiam sæpenumero significat actionem, qua quis seipsum iudicat: quemadmodum ait Apostolus: Si nos ipsi iudicaremus, non vtique à Domino diiudicaremur. Significat etiam ipsorum scelerum damnationem: cùm enim peccator eripitur, damnatur
peccatum. Deus, inquit Apostolus, mittens *Rom.8.*
filium suum, de peccato damnauit peccatum. *1. Cor. 11.*
Hoc autem iudicium, quo damnantur pecca- *Rom.8.*
ta, non est absque Christi gratia & misericordia. Colliges ex his Christi aduentum non fuisse in hominum iudicium & damnationem, sed scelerum, de quo ea loca intelliguntur, quæ de primo Christi aduentu loquebantur. Ita poteris intelligere id, quod ait Christus apud Ioannem:
Ego in iudicium veni in mundum. Et in alio *Ioan.9.*
capite: Nunc iudicium est mundi. Igitur hic lo- *Ioan.12.*
cus Esaiæ: Et iudicabit gentes, & ille: Iudicium gentibus proferet, & similes, hunc possunt habere sensum: Christus in Ecclesia gentes ad fidem conuersas rectè ac pulchrè gubernabit. Vel ita: Christus gentes iustificabit. Vel, gentium peccata damnabit. Aspicis igitur etiam in his locis, quæ pugnare videbantur, maximã cohærentiam & concordantiam inueniri.

Et arguet populos multos.) Arguisse Christũ Iudæorum scelera planè indicat Euangelica historia. Nec per se solum, sed etiam per discipulos suos, quibus Spiritum sanctum promittens dixit: Cùm venerit ille, arguet mundũ de peccato, &c. Hoc est vos discipuli mei Spiritu sancto inflãmati mundi scelera arguetis. Aspicis hîc scele-
ra reprehẽdere esse munus Dei, eiusq; concio- *Ioan.16.*
natorum. At multi sunt, qui impiorum scelera tegẽtes, & dissimulátes, & quod peius est, laudantes, in hominum piorum vitam inuehũtur.

Et conflabunt gladios suos in vomeres.) Descriptio est futuræ pacis: Ac si diceret: Tempore Messiæ Magna pax spiritualis vigebit. Id præ-
dictum fuerat in Psalmo: Orietur in diebus *Psal.71.*
eius iustitia, & abundantia pacis. Nam viri iusti & pij in mediis afflictionibus & calamitatibus spirituali & Euangelica pace gaudẽt, quam impij nullo modo assequuntur. Vbi est gratia, ibi pax est. Eam ob causam diuinus Paulus in exordio suarum epistolarum gratiam & pacem precatur: pax enim sine gratia esse non potest. De hac Christi pace intelligitur id, quod

Psalm.85. dicitur in Psalmo: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. Viderat vates non omnes hanc Euangelicam pacem esse habituros, ideo ait: Super sanctos suos, & super eos, qui conuertuntur ad cor. Hanc pacem cœlites annuntiarunt, quãdo nascente Christo cecinerũt: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Luc.2. Hæc est pax illa, quam Christus Ioan.14. moriturus in testamento suo discipulis suis reliquit dicens: Pacem meam do vobis: pacem relinquo vobis. Sed considerandũ est cur describẽs hoc in loco Esaias hanc Euangelicã pacem, dicat conflandos esse gladios in vomeres, & hastas in falces conuertẽdas. Rom.6. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Non exhibeatis, inquit, mem bra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes, & mem bra vestra arma iustitiæ Deo. Ex quibus verbis Apostoli apparet, mẽbra hominis flagitiosi esse gladios & hastas, quibus animã suam sauciat & vulnerat, cum deberẽt esse arma iustitiæ, quibus aduersus vitia pugnaret, & in quibus Deũ portaret, iuxta id quod ait idem Apostolus. Glorifi- 1.Cor.6. cate & portate Deũ in corpore vestro. Nihil igitur aliud ẽst, gladios in vomeres conuerti, & hastas in falces, quàm sẽsus omnes omniáq; nostra mẽbra, que sine Christi gratia in homine flagitioso arma sunt diaboli, mũdi & carnis, quibus anima nostra trãsfigitur, effici vomeres, agrum Domini operibus charitatis scindẽtes & arãtes, vertíq; in falces fructus pietatis Deo gratissimos metentes. Et hoc modo spirituali atq; Euangelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefariarũ cupiditatum ardorem sedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quæ fuit tempore Augusti, quãdo Christus natus est. Tunc enim Iani fores Romæ clausę sunt, quod nisi in summa pace fieri non solebat.

Domus Iacob venite.) Prædixit Propheta montem illum altissimum Christum Deũ nostrum, qui venturus erat, vt nobis viam veritatis ostẽderet, & in ea gressus nostros dirigeret. Prædixit gentium vocationẽ, & Euangelicam pacem, ac spiritus tranquillitatem: nunc se ad populum suum conuertit, quẽ domum Iacob in præsenti vocat. Inuitat igitur Iudęos, & hortatur vt accedãt ad Christum, recipiant Euangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina, & veritate. Nos verò omissis Hebręis ad nos ipsos sermonẽ conuertamus. Nos qui hactenus Deũ offendimus, qui indomitis cupiditatibus incensi, fuimus in magna prauitate versati, qui in tenebris iacuimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, & ambulemus in lumine Dei nostri. Ac- Psal.33. cedite ad eum, inquit diuinus Psaltes, & illuminamini. Non enim patietur Deus, nos lumen sapientiæ requirentes oberrare, quin potius oculos nostros aperiet, & errantibus viam consequendæ immortalitatis ostendet.

Proiecisti enim.) Sensus est, Eã ob causam Hebræos hortor Domine Deus, vt mecũ tui luminis fiant participes, quia eos video in tenebris versari: tu enim propter eorum scelera eos proiecisti. Quæ autem ea sunt scelera explicat cùm ait: Quia repleti sunt, nẽpè peccatis, vt olim quã do vitulum coluerunt, seque nefariis vitiis contaminauerunt, & auguriis, magicísque artibus more Palæstinorum coinquinarunt. Præceperat Deut.18. enim Deus illis, ne talibus artibus vterentur.

Pueris alienis adhæserunt.) Quidam hoc de turpissimo contra naturã crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac si diceret: Iunxerunt se Iudæi Gentibus idolorum cultricibus, vt simul cum illis idola colerẽt. Qui enim idola colunt alieni à Deo in scriptura sancta dicũtur. Poterit ita explanari: Communicauerũt cum alienigenis infidelibus, eorúmque familiaritate & consuetudine vsi fuerunt, quod erat illis prohibitum.

Repleta est terra argento & auro.) Damnat auaritiam. Matt.6. Nemo enim, vt ait Christus, potest seruire Deo & mammonæ. Et quoniã auarus nunquam satiatur, inquit thesaurorum non esse finem, hoc est nũquam expleri sitim cupiditatis. Quò enim magis auari diuitiis abundant, eò ardentius eas appetunt. Auarus, vt ait Salomon, Eccle.5. non impletur pecunia. Animaduerte. Non dicit repletũ est cor auro & argẽto, sed repleta est terra. Fieri enim potest, vt terra impleatur diuitiis, & hominis auari animus nunquam implebitur? Non sine causa Plato & Archytas Tarentinus simile animum hominis cupidi perforato vasi similem esse dixerunt ob insatiabilem atque infinitam voraginem appetendi. Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figuram habet rotundam, cor verò pyramidalẽ. Est enim perspicuum figuram sphęricam pyramidali non quadrare. Tunc satiabimur, cùm Deo fruemur in gloria. Satiabor, inquit vates sanctus, cum apparuerit gloria tua. Cùm igitur caducæ diuitiæ Psal.16. non solùm animum non expleant, sed in dies accendant, cur eas tantoperè concupiscis? cur Deo neglecto ad eas aspiras & raperis incredibili cupiditate inflammatus? Cur quæris thesauros in terra, cùm patrem habeas in cœlo? Pereunt Christi pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & ærũnarum angustiis, & tu pecuniam, qua illi poterãt viuere, in arcula recondis. Nónne intelligis te habere inclusam vitam pauperum? Quid dico? imò sepultam. Quid est arcula simile auari nisi sepulchrum, vbi sepelitur vita pauperum? Cur sepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur sepelis teipsum? Gazophylacium tuum tumulus est tuiipsius. Vbi est thesaurus tuus, ibi Matth.6. & cor tuum. Non ego hoc dico. Ille hoc asserit, qui fallere non potest, qui est ipsa veritas. Cùm autem thesaurus tuus sepeliatur, apertissime colligitur teipsum esse cum eo sepultum. Aspice quid hoc loco dicat Esaias: asserit eam ob causam esse populum à Deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argento, nec erat thesaurorum finis: est enim auaritia, vt ait diuus Pau- Colos.3. lus, idolorum seruitus. Et in alio loco asserit cu- 1.Tim.6. piditatem esse omnium malorum radicem. Vt simile terra quæ auri & argenti venas habet, aliis in rebus sterilis est & inculta, sic auari diuitiis affluentes, metalláque in animo portantes nullum bonum fructum producere consueuerunt. Fit enim plerúnque vt magnas diuitias insolentia & impietas consequantur.

Equis

Equis.) Respuit Deus & redarguit fastum, & superuacaneam equorum multitudinẽ. Idem scriptum legimus Deuteronomij capite decimo septimo. Vult Deus vt in ipso, non autem in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem nostram fiduciam collocemus. Deut.17.

Incuruauit se homo, & humiliatus est vir.) Per hominem intelligit eum, qui est obscurus, & humili loco natus: per virum verò, nobilem, & illustri laude celebratum. Ait igitur tam plebeios quàm magnates idola coluisse, & ad sculptilia, quę ipsi finxerant, supplices accessisse, verúmque Deum repudiasse.

Ne ergo dimittas eis.) Non est imprecatio, sed vaticinium. Non petit à Deo ne parcat Iudæis, sed vaticinatur non esse Deum peccata illis condonaturum, quoniã ipsi in sua prauitate & pertinacia erant permansuri. Eodem modo id, quod dixerat regius vates: Fiãt eius dies pauci, & Episcopatum eius accipiat alter, nõ fuit imprecatio, qua obsecraret Deum vir sanctus vt aliquem tali pœna mulctaret, sed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Mathiæ electionem. Ita enim locum illum interpretatur in Actis Apostolorum eorum princeps & Ecclesiæ pastor. Sunt præterea multa alia eiusmodi in diuinis literis, quę nõ ita accipienda sunt, quasi mala imprecentur: sed ea prædicunt vates, quæ mentis oculis ventura esse intuebantur. Huic expositioni fauet versio Pagnini habens: Et non parces eis. Non dicit: Ne parcas: sed non parces. Psalm.108. Act.1.

Ingredere in petram, & abscondere in C fossa humo à facie timoris Domini & à gloria maiestatis eius. Oculi sublimis hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in illa die. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur. Et super omnes cedros Libani sublimes & D erectas: & super omnes quercus Basan: & super omnes mõtes excelsos, & super omnes colles eleuatos: & super omnẽ turrim excelsam: & super omnem murum munitum: & super omnes naues Tharsis: & super omne quod visu pulchrum est. Et incuruabitur omnis sublimitas hominum, & humilabitur altitudo virorum. Psalm.26.

Ingredere in petram.) Hortatus est Propheta Iudæos, vt in Christum crederent. sed quoniã præuidit eos in sua infidelitate & perfidia permansuros, innuit eorum peccatum nulla venia dignum esse: & eam ob causam esse Hierosolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Esaias hortatur eos, vt ingrediantur rupes, séque ab exercitu Romanorum in speluncis & cauernis subterraneis abscondant. Huius timoris & vastitatis meminit diuus Lucas, apud quem ita Christus ait: Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos. Quidam hoc intelligunt de euersione Hierosolymæ per Chaldæos. Nos in nostris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Christus est. Ad eum confugiamus: ingrediamur in eius vulnera, vbi refugium inueniemus, & portum tutissimum contra omnes huius mundi procellas & tempestates. Luc.23. 1.Cor.10.

A facie timoris Domini.) Vastitatem Hierosolymæ Domini timorem appellat, quoniam ibi se ostendit Deus iratum & valde timẽdum. Appellat etiam gloriam maiestatis eius, quoniam ipse per Romanos Iudæis infidelibus, omníque scelerum genere astrictis interitum & perniciem inferebat. Tunc enim Deus suam potentiam & gloriam ostendit, quando impios opprimit & euertit. Id indicat paulò pòst verbis aliis.

Oculi sublimis hominis humiliati sunt.) Describit Hierosolymæ luctuosum excidium. Ibi, inquit, non solum homines obscuri & abiecti in gemitu & lachrymis versabuntur, sed etiam nobiles & potentes in ærumnas incident acerbissimas. Supplicio & interitu pœnas suæ impietatis luent, & tota ciuitas ferro & flamma vastabitur, & funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, & vt Prophetiæ certitudinem ostendat, quemadmodum mos est Prophetarum.

Exaltabitur autem.) Iudæi abiicientur & prosternentur: solus autem Deus magnus & sublimis apparebit, cùm ab eius ira nullus Iudęorum possit fugere nec liberari. Idem ait capite quinto iis verbis: Exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus sanctus sanctificabitur in iustitia. Nõ differt ab hoc testimonio id, quod iis verbis canit clarissimus vates: Cognoscetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum suarũ comprehẽsus est peccator. Quidam hoc referũt ad extremum iudicium. quorum sententiam etsi non reiicio: non tamen ita amplector, vt eam priori anteponam. Infr.5. Psalm.9.

Dies Domini exercituum.) Sensus est: In excidio Hierosolymæ omnes elati, diuitiis affluentes, & potentia præstantes, in quos oculi omnium erãt cõiecti, ferro, aut flãmæ, aut captiuitati subiicientur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, montibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharsis, & rebus aliis pulchritudine sua oculos videntium oblectantibus. Diem Domini exercituum super omnem superbum appellat Iudæorum vastitatem, quos cedrorum nomine vocat. Nec est nouum homines improbos & elatos cedris Libani comparari. Vidi, inquit Dauid, impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Et Zacharias, Vlula, inquit, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt. Significari autem nomine quercuum Basan homines diuites, ostendit eodem loco Zacharias dicens: Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus. Quasi diceret: Plorate vos qui diuitiarum copia abundatis, quoniam Hierosolyma delebitur bello luctuosissimo vestris sceleribus conflato. Illud est sciẽdum, Libanum, vt ait diuus Hieronymus, montem esse altissimum Phœnices: Basan verò regionem esse Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus est rex Basan. Psalm.44. Zach.11.

Et super omnes montes.) Nomine montium si-

gnificari homines improbos ostendit locus Ezechielis ita habens: Hæc dicit Dominus Deus montibus & collibus: Ecce ego inducam super vos gladium,& disperdam excelsa vestra. Intelligi etiam eosdem per turres significat locus apud Esaiam capite 30. inquiens: Et erunt super omnẽ montem excelsum, & super omnem collem eleuatum riui currentium aquarum, in die interfe-ctionis multorũ, cùm ceciderint turres. Hoc est, Dabit tibi Deus bonorum abundantiam, cùm adeptus fuerit victoriam,& hostes tui fortissimi corruerint. Fortitudine quoque & potentia pollentes murus appellantur. Ita apud Ieremiã: Ego dedi te murum ęreum super omnem terram. Appellãtur preterea naues, vt est apud Esaiam, Vlulate naues maris: quod alij verterũt, naues Tharsis. Non naues vlulant, sed homines nauibus cõparati. Vides igitur locos è media scriptura depromptos & repetitos ostendentes homines potẽtes & diuites cedris Libani, quercubus Basan, montibus, collibus, turribus, muris,& nauibus Tharsis esse comparatos.

Ezec.6. Infrà 30. Ierem.1. Infrà.23.

Et incuruabitur omnis sublimitas hominum.) His verbis ostendit præcedentia de hominibus dicta esse.

D Et eleuabitur Dominus solus in die illa. Et idola penitus conterentur. Et introibũt in speluncas petrarũ,& in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius cùm surrexerit percutere terram. In die illa proiiciet homo idola argenti sui,& simulacra auri sui, quæ fecerat sibi, vt adoraret talpas & vespertiliones. Et ingredietur scissuras petrarũ, & in cauernis saxorũ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cùm surrexerit percutere terram. Quiesciteergo ab homine, cuius spiritus in naribus est, quia excelsus reputatus est ipse.

Luc.23.d Ose.10.b Apoc.9.b Infrà 51.d Luc.23.c

Idola penitus conterentur.) Fuisse sæpe Iudæos idolorum cultores, & vitiis teterrimis contaminatos,& eam ob causam fuisse à Chaldeis captos & afflictos, est omnibus vetus Testamentum legentibus planum & perspicuum. Prædicit ergo Esaias in illa Hierosolymæ vastitate per Chaldæos esse idola, in quibus Iudæi spem suam collocauerãt, cõterenda. Poterit etiam hoc de euersione per Romanos explanari: & per idola possunt intelligi diuitiæ. Id enim in quo quis beatitudinem constituit, & quod colit, relicto Deo, potest idolum appellari. Et diuus Paulus auaritiam, idolorum seruitutem appellat.

Cùm surrexerit percutere terram.) Id est, cùm Deus euerterit Hierosolymam. Potest etiam de extremo iudicio intelligi. Existimo tamen aptiorem esse primam interpretationem, quoniam in principio capitis non ait se super vniuersum orbem, sed super Iudam & Hierosolymã vaticinari.

Ephes.5. Colos.3.

In Die illa proiiciet homo idola.) Tantus erit metus, vt homines diuitiarum suarum,& idolorum auri & argenti obliuiscantur, dúmmodo vitę cõsulant. Hæc idola appellat talpas & vespertiliones. Ad id amentię & cæcitatis perducti sunt Iudæi, vt imagines colerent serpẽtium,& aliorum brutorum animalium. Vide quid adorabant, talpas & vespertiliones, animalia cæca, abiecta, & inutilia. Cùm ipsi in tenebris iacerent, ea colebãt animalia, quæ solem videre nequaquam possunt, eísque preces & cultus sanctissimo numini debitos adhibebant.

Et ingredietur scissuras petrarũ.) Repetit id, quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorum inhęreret. Opus enim erat, vt tantæ calamitatis memoriam nulla vnquam deleret obliuio.

Quiescite ergo ab homine.) Epiphonema est totius huius capitis. Ac si diceret: Quoniam in nouissimis diebus ostendetur mons ille altissimus Ecclesiæ fundamentũ omnes alios montes facile superans, ad quem concursuræ sunt omnes gentes eius celsitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus est nouam legem, quoniam vos ô Iudæi, si eum non receperitis, estis in luctuosissimum excidium incursuri; & in perpetuas tenebras relegandi: quoniam venient dies in quibus Hierosolyma ob vestra impia facinora est penitus euertẽda: vos magnopere hortor ne Messiam vestrũ ad interitũ vocetis. Quiescite ergo offendere hominem, cuius spiritus in naribus est: id est qui iram suam vobis ostendet: quia excelsus reputatus est ipse. hoc est quia magnus & potens est, qui vos poterit facilè vastare. Habere spiritũ in naribus est iratũ esse. Dicens: Quiescite ab homine, ostendit Christi humanitatem: dicens autem: Quia excelsus reputatus est ipse, ostendit eius sanctissimum numen. Ac si diceret: Videte ne Christum contemnatis verum Deum & verũ hominem, qui iratus poterit vos facilè perdere, & omnem vestram rempublicam labefactare,& penitus extinguere. Potest hoc ita etiam explanari: Quiescite à Christi blasphemiis, qui etsi in naribus habet spiritum, hoc est, etsi homo est,& spirat,& halitum naribus trahit, vt cęteri homines; tamen secundum diuinam maiestatem excelsus est & altissimus. Præuidebat diuinus vates esse Hierosolymam ciuitatem florentissimam euertẽdam ob Iudæorum in Christum odium & impietatem. Vt enim in seminibus causa est plantarum, sic luctuosissimi excidij Hierosolymæ causa fuit scelus illud teterrimum & impiissimum, quod in Christi nece admiserunt. Et eam ob causam eos hortatur propheta, vt saltem cùm se viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, suúmque statum labefactatũ & radicitus euulsum, oculos aperiant,& aspiciãt aliquãdo se ob suam impietatem in tam acerbis ærumnis versari: & desistant à sua contumacia non à magnitudine animi orta, sed à malitia, perfidia,& superbia inducta. At obstinati homines nolunt moneri, nec se hoc saluberrimo prophetę consilio instruere: imò in suis synagogis Christum blasphemant, & in suis animis iterum atque iterum occidunt.

simile

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT II.

Repleti sunt vt olim.) In Hebraico est מלאו מקדם maleu mikkedem. Nomen קדם significat anterius, initium, antiquum, vt in Psalmo Cogitaui dies *Psal.76.*

dies antiquos. Vnde accipitur aliquando aduerbialiter, & significat olim, in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Sed quoniam mundi pars Orientalis appellatur anterior, & mundi principium, quemadmodum Occidentalis appellatur posterior, & mundi finis: Ideò hoc nomen pro Oriente siue Orientali
Num.23. plaga accipitur, vt Numerorum 23. De monti-
Exod.14. bus Orientis. Et illud Exodi: Flante vento vehementi, poterat verti: flante vento Orientali: est enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus conuertit in hunc modum Pagninus: Superstitione repleti sunt præ Aramæis, qui sunt ad Orientem Israeli. Multa verba addidit quæ non sunt in Hebraico, vt sensum, quem Hebraico contextu inclusum putauit exprimeret. Non enim verbum ex verbo transtulit, vt nonnulli existimant, sed sæpe potius ad sensum, quàm ad verba respicit. Poteris vertere: Repleti sunt præ Chaldæis, subaudi superstitione, vel magica, vel peccatis in communi. Vel ita: Abundant magica plusquam Orientales.

Et pueris alienis adhæserunt.) In Hebraico est: ובילדי נכרים ישפיקו Vueialde nochrim iaspiku. Tota huius loci difficultas est in nomine hoc ילד ob eius æquiuocationem. Significat enim puerum,
4.Reg.4. vt 4.Regum 4. Cernit autem puer. Quam significationem secutus est noster interpres. signifi-
1.Reg.1. cat etiam filium, vt 1.Regum 1. Hannæ autem nō erāt liberi. Deriuatur enim à verbo ילד, quod significat gignere & parere. Et quoniam cor generat cogitationes, consilia, inuentiones, & sciētias, ideo omnia hæc ieladim appellantur. Vnde potest verti: Et cogitationibus, aut consiliis, aut inuentionibus, aut scientiis alienorum adhæserunt, vel se totos dediderunt. Reprehendit Iudæos quia omissis diuinis monitis, contempta Dei lege magicis artibus, & gentium superstitionibus operam dabant: eorúmque consilia & inuentiones sequebantur, quæ eos à vera virtutis via, ab honesta viuendi ratione, & à religione ac
Psalm.105. pietate abducebant. Hoc deplorabat alius propheta dicens: Et commisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorum, & seruierunt sculptilibus eorum, & factum est illis in scandalum. Pagninus vertit: In scientiis alienis fuerunt sufficientes. Sed quoniam nomē ילד significat etiam imaginem, potest rectissimè verti: Et imaginibus alienorum applauserunt, seu operam dederunt. Cotidie enim nouas imagines, noua idola & simulachra conficiebant: nulla erant gentiū sculptilia, nulla idola, quæ Iudæi non colerent. Est enim impium scelus imagines latria adoratione quæ soli Deo debetur adorare. Quanquam est pium & debitum sanctorum imagines venerari & suspicere, non tanquam idola, sed tanquam eorum repræsentatriees, qui in hac vita Deo seruierunt, eóque in altera fruuntur.

Quia excelsus reputatus est ipse.) Pro quia excelsus, est in Hebraico כי במה Ci vammeh. Hæc dictio כמה significat excelsum, in quam significationē
1.Reg.9. accipitur primo Regum nono: Antequam ascē-
Psalm.17. dat excelsum: & in Psalmo: Et super excelsa statuēs me: & aliis in locis. Quam significationem in præsenti secutus est, & rectè quidem, diuus Hieronymus, qui ita transtulit, vt est in vulgata editione. Sed quoniam dictio מה significat quid, & ב significat in, existimauit Aquila hoc in loco esse duas dictiones: qua ratione adductus transtulit: in quo, dicens: Quia in quo reputatus est ipse? Pagninus vertit: Quid enim reputationis est ipse? Ego credo multò rectiorem esse nostram versionem communem: & quia nomen Hebraicum excelsum significat, vt ostendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Christi celsitudinem & excellentiam ostendit. Miror Pagninum virum doctissimum hoc in loco & à vero sensu, & à veritate Hebraica recessisse. Tolerabilior est Aquilæ versio hoc in loco. Sed primæ sunt communi versioni meo quidē iudicio hoc in loco tribuendæ.

Argumentum capitis III.

Prædicit diuinus vates Iudæorum excidium, eorúmque reipublicæ turbulentum ac seditiosum statum ob nefariam in Iesum Christum Deum nostrum ingratitudinem, & effrenatam immanitatem. Præcinit Dei iustitiam & misericordiam, ostendens esse impios suorū scelerum pœnas daturos, iustos verò præmiis afficiendos. Inuehitur in adulatores. Minatur diem extremi iudicij. Tandem Hierosolymæ luctuosissimam euersionem & vastitatem prænuntiat.

CAPVT III.

ECce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem & à Iuda validum & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetam, & ariolum, & senem, principem super quinquaginta, & honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici. Et dabo pueros principes eorum, & effœminati dominabuntur eis. Et corruet populus, vir ad virum, & vnusquísque ad proximū suum. Tumultuabitur vir contra senem, & ignobilis contra nobilē. B
Apprehendet enim vir fratrē suum domesticum patris sui, & dicet: Vestimentū tibi est, princeps esto noster: ruina autem hæc sub manu tua. Respondebítque in die illa dicens: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi.

(A at start of chapter, right margin)

EXPLANATIO.

Ecce enim.) Hortatus fuerat Iudæos propheta Esaias in fine superioris capitis ne Christum offenderent: Nam etsi verus homo esset, excelsus tamen est: verus enim est Deus, splendor gloriæ, *Hebr.1.*
vt inquit diuus Paulus, & figura substātiæ eius. Ipse est infinitæ sapientiæ pelagus, & illa Dei sapientia, de qua idem Paulus, Loquimur, inquit, *1.Cor.2.*
Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam

quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram. Et quoniã Esaias diuini luminis radio illustratus sciebat Iudæos non esse Christum recepturos, prædicit hoc capite excidiũ, quod illis eam ob causam venturum præuidebat. Et est sensus: Quoniam vos ô Hebræi contempturi estis Messiam vestrum: ideò in luctuosissimã calamitatem incidetis. Auferet à vobis Dominus viros fortes, prophetas, nobiles, prudẽtes, consiliarios & eloquentes: & regnabunt pueri, & labefactabitur reipublicæ status, & tota denique ciuitas corruet, & funditus delebitur. Quę quidem ego non existimo Esaiam sine lachrymis scripsisse. Nam cùm ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarũ nationũ quondam vixisset, neque esset natio vlla tam ampla & illustris, quę deos pręsentes haberet, quemadmodum Hebræi Deum suum præsentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt, & vidisset eos religionẽ impiè violaturos, & in summam calamitatem incursuros, non possum credere, eum cùm hæc literis mandaret, potuisse lachryma cõtinere. Videbat enim fore vt funditus deleretur respublica illa Hebræorum quondam florentissima, qua nulla alia fuerat vnquam & prudẽtiæ opinione grauior, & sapiẽtia illustrior, & rerum gestarum gloria præstantior. Sed fuit æquum, vt Iudæi, qui veram lucem neglexerũt, qui lumen illud de lumine Christum Deum nostrum repudiarunt, lumine cælesti priuati in tenebris versarentur, & hostiles insidias, luctuosissimum excidium, infamiam, & dedecus, malorúmque omnium tempestatem declinare nequaquam possent. Sed fuerunt à Romanis victi & oppressi, atque amplissimis Dei beneficiis orbati. Quod cernens propheta has voces emittit: Ecce enim dominator, &c. Particula, Enim, indicat hoc caput à superiore pendere.

Validum & fortem.) Abstulisse Deum à Iudæa omnes viros bellicosos, & corporis fortitudine præstantes asserunt apertè historiæ, & antiquorũ monimenta. Poteris etiam per validos & fortes eos intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, sed animi viribus pulchrè aggrediuntur, appetitũ vincentes, & aduersus vitia pugnantes, qui nec aduersis frãguntur, nec prosperis eleuãtur. Nec mirum est hos ablatos fuisse à Iudæa: vbi nanque Christus non est, ibi deest vera fortitudo. Solùm ille, qui verè fortis est, potest dicere cũ Paulo: Omnia possum in eo, qui me confortat: hoc est, qui me forté atque potẽtem efficit. In te, inquit regius vates, eripiar à tentatione, & in Deo meo trãsgrediar murum. *Philip.4.* *Psal.17.*

Omne robur panis.) Hoc est spoliaturus est Deus Iudæos cibo & potu, quibus rebus corpus reficitur & sustentatur. Fuit enim in obsidione per Titum & Vespasianum, vt refert Iosephus, incredibilis fames. Per panem & aquam intelligi omnes alimentum indicat locus libri quarti Regum capite sexto, ita habens: Pone panem & aquam coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad dominum suum: Appositáque est ciborum magna præparatio, & comederunt & biberunt. Et libro primo Regũ narrat diuina historia, Ionatham comedentẽ fauum mellis præceptum patris fregisse dicentis: Maledictus qui comederit panem vsque ad vesperam. Vbi vides nomine panis intelligi etiam fauum mellis, & omnem cibum. In hanc significationem accipitur à diuo Luca dicente: Cùm introisset Iesus in domum cuiusdam principis sabbato manducare panem. Nam apud Hebræos panis appellatur lechem à verbo lachã, quod significat comedere. Vnde quicquid comeditur, panis appellatur. Poteris etiam per hunc panem Christum intelligere de seipso dicẽtem: Ego sum panis viuus qui de cœlo descendi. Hic est panis ille, de quo Salomon in Prouerbiis, Iustus, inquit, comedit, & replet animam suam, venter autem impiorum insaturabilis est. Quem locum diuus Cyrillus de Christo interpretatur. Poterit præterea nomine panis verbum Dei intelligi, vt hæc fames ea sit, de qua ait per alium prophetã Deus: Ecce dies venient, dicit Dominus, & emittam famem in terrã, non famẽ panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Dei. Qui tali fame laborant carentes epulis cœlestibus, peregrinantur, & in Aegyptum descendũt, vbi Pharaoni deseruiunt. Refert diuina scriptura descẽdisse Abrahamum in Aegyptum, ibíque fuisse peregrinatum: cúmque Aegyptij Saram eius vxorem viderent, eiúsque excellentem pulchritudinem contemplarentur, eam Pharaoni tradiderunt: Qui, vt Abrahami mœrorem leniret, eum muneribus oblectauit. Fames hæc causa fuit, vt Abrahamus patriam relinqueret, & ingrederetur Aegyptum, vbi vxore rapta, traditáque Pharaoni peregrinaretur. Etsi Abrahamus in descensu illo non peccauit, eorum tamen imaginem retulit, qui ad mundi vitia descendunt. Aegyptus mundus est, Pharao diabolus, Sara anima nostra, serui Pharaonis illi animam nostram tradentes hostri effrenati appetitus sunt. Nos illi sumus, qui fame verbi Dei oppressi, omissa diuina lege in Aegyptum, hoc est in mundi scelera descendimus, vt ibi peregrinemur à vera patria, & capta anima nostra ab indomitis appetitibus, & effrenatis cupiditatibus, diabolo seruimus nos falsis voluptatibus mulcenti, vt eius illecebris deliniti raptum animæ nostræ aut non sentiamus, aut saltem dissimulemus. In quibus verbis est magnoperè aduertendum, non dixisse scripturam Abrahamum in Aegyptum iuisse, sed descendisse. Peccare enim descendere est, & in præceps ruere. Id existimo significare scripturam, cùm refert dixisse Deum Isaac, ne in Aegyptum descenderet. Est etiam attendendum, & menti ac memoriæ mandandum, non dixisse scripturam, vt ibi habitaret: sed vt ibi peregrinaretur. Cùm mortifero peccato astringimur, à cœlesti patria exulamus. At viri iusti etsi corpore in terra viuunt, animo tamen in cœlo commorantur. Id sentiebat diuinus ille Paulus dicens: Nostra conuersatio in cœlis est. Et regius ac sanctus vates: Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Ierusalem. Vt enim Sol, licet terram radiis contingat, in cœlo tamen est: sic vir optimus, animi magnitudine & celsitate præditus etsi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cœlestia sunt contemplatur, & ad eas æternas mansiones aspirat, ibíque iam tanquam in patria quodammodo habitat, vbi alli in perpetuum viuunt,

4.Reg.6. *1.Reg.14.* *Luc.14.* *Ioan.6.* *Prou.13.* *Amos 8.* *Gene.12.* *figura.* *Gen.26.* *Philip.3.* *Psal.121.* *Simile.*

viuunt, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Est igitur verbum Dei & sacra scriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis Deus ô Iudæi panem & aquam, sed omne robur panis, & omne robur aquę. Habent enim Iudæi panem & aquam, sed absque robore & fortitudine. Habent veteris Testamenti scripturam, sed absque intellectu: quoniã Christum Iesum saluatorem nostrum in scriptura significatum amiserunt. Quare est eorum miseria & insania deploranda, qui in tanta panis abundantia siliquis porcorum vescantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt.

Et iudicem.) Nam cùm Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorũ causas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi suis iudicibus priuati.

Prophetam.) Propter cedes prophetarum, aliáque scelera grauissima, in quæ Iudæi inciderant, fuerunt capti, & septaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo tempore non illis defuerunt prophetæ, qui futura prædicerent, eósque consolarentur. At post Christi mortem nullum penitus prophetam habuerunt. Ex quo colligitur quantò grauius & tetrius fuit detestandum scelus, quod in Christi cæde admiserunt, siquidem propter illud fuerunt prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum dispersi & vagi, plusquam mille & quingentos annos, viuentes sine propheta, sine rege, sine tẽplo, sine diuina oblectatione.

Ariolum.) Id est præscium, & coniectorem futurorum, qui coniectura, signis, & prouidentia, futura tanquam ex aliqua specula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem. Septuaginta verterunt coniectorem.

Senem.) Eum, qui longo rerum experimento sapientiam fuit assecutus. Eam ob causam Thales Milesius, vt refert Laertius, tempus sapientissimum esse dicebat. Prædicit propheta spoliandam esse Hierosolymam omnibus ornamentis ad pulchrum & magnificum reipublicæ statum pertinentibus. Vt enim aqua vinò admista
Simile. illud reddit moderatius, sic in republica senes adolescentibus admisti eos grauitate sua moderantur, eorum temeritatem & impetum coercentes. Poteris etiam hanc senectutem non ad annos & ætatem, sed ad virtutem & consilium referre. In diuinis enim literis id sæpe significat senectus. Apud Iudæos multi senes reperiuntur ætatę, nullus tamen virtute & sapientia. Apud Danielem duos senes inuenies, si caniciem
Dan. 13. respicias: iuuenes verò, si eorum effrenatam li-
Num. 11. bidinem intuearis. Moysi præcepit Deus vt eligeret senes, quos sciret esse senes. Non igitur canos, sed prudentes, & virtute præditos intelligebat. Non enim ait: quos populus videt esse senes & canos, sed quos tu nosti senes populi esse ac magistros. Canicies enim hominis est prudentia & virtus: & vt in libro Sapiẽtiæ scriptum
Sapien. 4. est, Cani sunt sensus hominis.

Principem super quinquaginta.) Ita vocabatur qui in bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Est igitur sensus: Auferet à vobis Deus omnem virum, qui bellum ducere & instruere possit.

Honorabilem vultu.) Hoc est grauem, quem populus vereatur, & cuius authoritatem suspiciat.

Consiliarium.) Id est, Non erit Hierosolymæ qui alios instruat consilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incursuri, retulit Propheta inopiam cõsilij. Nisi enim habeas, qui tibi consilij copiam faciat, tęque monitis iuuet & instruat, facilè rues & in errores varios incides: Si rempublicam gubernes, eam facile labe- Similia.
factabis & scindes. Nã vt gubernator nauis optimos quærit nautas, & architectus peritissimos inquirit ministros, sic princeps & rector eos viros quærere debet, quorum consilio vtatur, qui opibus sapientiæ floreant, & in excellentissimarum virtutum studia incumbant. Salomon ille, qui non solùm homines suæ ætatis, sed posteros etiã, & antiquitatis memoriam sapientia supera- Prouer. 13.
uit, ita in Prouerbiis scriptum reliquit: Qui agũt Prouer. 15.
omnia cum consilio, reguntur sapiẽtia. Et paulò pòst: Astutus omnia agit cum consilio. Et alio in loco: Dissipantur cogitationes, vbi non est consiliũ: vbi verò sunt plures consiliarij, confirman- Simile.
tur. Homo absque cõsilio est nauis gubernaculo destituta, omnibus ventorum agitationibus exposita. Sed in electione cõsiliariorum est magna cura adhibenda. Non minor prudentia requiritur ad consilium petendum, quàm ad dandum. Tales consiliarios poteris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam ob causam dicit scriptura Eccles. 6.
in libro Ecclesiastici: Multi pacifici sint tibi, & Simile.
consiliarius sit tibi vnus de mille. Vt enim Zeuxis pictor insignis imaginem Iunonis picturus inspectis puellis omnibus Agrigentinis quinque solùm elegit, quarum pulchritudinem imitaretur, vt viri docti approbatis historiis memoriæ prodiderunt: sic à pluribus pauci nobis eligendi sunt, quorum consilio & sapiẽtia instruamur, & Simile.
quorum vitam imitemur. Et quemadmodũ preciosus adamas nihil amittit nec ex virtute, neque ex precio, si puro auro inseratur & copuletur, imò æstimationem auget: sic viri prudentia non vilescit, si alieno cõsilio nitatur: quin potius quò magis sapientium adhæret sentẽtiæ, eò redditur illustrior & pręstantior. Sed vt non decet excellẽtem gemmam cum sordido ferro coniungi, sic non decet ab hominibus impuris & insanis consilium suscipere. Eam ob causam referunt diuinę literæ regẽ Roboam decem tribus amisisse, quia 3. Reg. 12.
repudiatis senibus, iuuenes in consiliũ adhibuit, quibus libenter acquieuit. Socrates apud Platonem in dialogo, qui inscribitur Theages, consilium rem sacram vocat.

Sapientem de architectis.) Quanquam hoc intelligitur de artificibus mechanicis, potest tamẽ ad spirituales magistros referri, qui Ecclesiastici ædificij structuris præsunt. Talis erat Apostolus 1. Cor. 3.
Paulus, q de se ipso, Vt sapiẽs, inquit, architectus fundamentũ posui. Amissis Iudæorũ architectis omnis ædificandi gratia ad Ecclesiã trãslata fuit.

Prudentem eloquij mystici.) Hoc est oratorem eloquẽtem. Est enim perspicuum, multum prodesse eloquentiam cum virtute coniunctam. Nã si pręterita tempora respiciamus, & annaliũ memoriam replicemus, inueniemus fuisse multa bella eloquentia & dicendi facultate restincta, & firmis

& firmissimas societates atque excellentes amicitias comparatas.

Et dabo pueros principes eorum.) A principio capitis vsque ad hunc locum loquebatur Propheta: nunc autem repentè Deus introducitur loquens more Prophetarum. Non solùm, inquit Deus, auferam à vobis viros fortes, Prophetas, senes, consiliarios, sapientes, & eloquentes: sed etiam, quod est vestræ vastitatis apertissimũ signũ, dabo vobis pro eis pueros & effœminatos, qui dominentur. Væ tibi terra, inquit Salomon, *Eccle.* 10. cuius Rex puer est, & cuius principes manè comedũt. Beata terra cuius Rex nobilis est, & cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, & non ad luxuriam. Et quemadmodũ paulò antè senem non ætate, sed prudẽtia & virtute iudicandum esse dicebamus, sic hoc in loco pue*1. Tim.* 4. ro dicendum est. Timotheus adolescens erat. ait enim illi Apostolus: Nemo adolescentiam tuam contemnat: nihilominus tamen ab ipso Apostolo Episcopus constitutus est potius quàm multi alij, qui eum annis & canicie anteibãt, quoniam erat sapientia & virtute canus. Quid opus est multis? Idẽ Apostolus in epistola prima ad eundem *1. Tim.* 3. Timotheum describẽs Episcopi qualitates nullam omnino facit ætatis mentionem. Nam si Episcopus est iustus, & pius, & prudẽs, senex est. Oportet tamen eam habere ætatẽ, quæ est à pon*Ierem.* 1. tificio iure constituta. Lege primum Ieremiæ caput, & videbis Deum Prophetæ dicenti se esse puerum ita respõdentem: Noli dicere quia puer ego sum, quoniam ad omnia, ad quæ mittam te, ibis. Illud est præterea aduertendum, vt ex hoc loco colligitur, Deum permittere, vt iniqui homines imperent propter populi scelera. In libro *Iob* 34. Iob ita de Deo scriptum est: Qui regnare facit hypocritam propter peccata populi.

Et corruet populus, vir ad virum.) Hoc est vir cõtra virum. Regnantibus pueris, ablatis è medio senibus & sapientibus necesse est labefactari reipublicæ statum, & rerum sequi cõfusionem. Vbi nõ est gubernator, corruet populus, ait Salomon *Prouer.* 11. in Prouerbiis. Et alio in loco in iisdẽ Prouerbiis: *Prouer.* 28. Regnantibus impiis ruinæ hominum. Describit hîc Esaias seditiosum ac turbulentum reipublicæ statum. Nullus, inquit, erit ordo. Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem: nulla erit ratio nec ætatis, neque dignitatis, nec sapientiæ. Pueri insolentes furore cæco commoti magistratus potestatẽ sibi vindicabũt, & in senes, quos suspicere deberent, impetum facient. Hæc omnia acciderunt in obsidione Hierosolymæ per Romanos: cùm populus, vt refert Iosephus, fuit in tres partes distractus & diuisus, & ad intestinas seditiones conuersus.

Apprehendet enim vir fratrem suum.) Fratres in diuinis literis dicuntur non solùm ex iisdem parentibus orti, sed etiam ex eadem familia. Abraham & Lot cùm non essent ex iisdem parẽtibus geniti, sed ex eadem familia, fratres appellantur. *Gen.* 13. Nõ est ergo necesse intelligere hunc locũ de germano fratre, sed de cognato aut propinquo. Est igitur sensus: Vnusquisque volet regẽ constituere sibi propinquum & familiarem. Et dicent singulis, quos viderint ditiores: Quoniam vestes habes, hoc est, quoniã opes tibi sunt, esto rex noster Tuere nos ab hac miseria & ruina. Nõ quærebãt publicã vtilitatem, sed omnia ad sua propria cõmoda referebant. Vnusquisque eligere cupiebat nõ eum, qui esset rebus gestis illustrior, aut virtute sublimior, aut sapientia præstantior: sed eũ, qui cũ esset familiaritate aut cognatione cõiunctior, vt suis propriis rebus cõsuleret: cũ Deus in libro Deuteronomij ita dicat: Eum regem constitues, *Deut.* 17. quem Dominus Deus tuus elegerit. Animaduerte. Non dicit: quẽ tu appetitu ductus elegeris: sed quẽ Deus elegerit. Nõ enim Deus omnes eligit: ipse enim per Oseam inquit: Ipsi regnauerũt, & *Ose.* 8. nõ ex me: principes extiterunt, & ego ignoraui. Tunc ruent congregationes, si in præsulibus eligendis vnusquisque non Dei honorem, & communem vtilitatem, sed proprium cõmodum respexerit. Iudæi, cùm gubernarentur à iudicibus, hæc verba fecerunt Samueli, vt in libro primo Regum est literis mandatũ: Constitue nobis re- *1. Reg.* 8. gem, vt iudicet nós, sicut & vniuersę habent nationes. Qua petitione, vt ibi narrant literæ diuinæ, Deum grauiter offenderunt. Non quòd regẽ habere vellent, vt nonnulli dicunt, hoc enim aiunt esse illis permissum: sed quia non Dei honorem, & iustitiæ conseruationem, sed propria commoda quærebant. Non dicunt: Constitue nobis regem, vt possimus Dei religionem melius conseruare: sed sicut vniuersę habent nationes. Ideo regẽ volebant, vt viuerent sicut gentes à vero Deo alienatæ. Videte quem regem constituere volebant, qui eos suis voluptatibus & prophanis ritibus seruire permitteret. Et in libro Numerorum dicebãt: Cõstituamus nobis ducẽ, *Numer.* 14. & reuertamur in Aegyptum. Attende quem ducem volebant, qui eos sineret in Aegyptũ reuerti: cùm Deus Deuteronomij 17. præciperet ne rex populum in Aegyptum reduceret. Væ illis *Deut.* 17. qui tales eligunt præsules, qui illis permittãt ad Aegyptum, hoc est ad tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti: qui in electionibus nõ animarum salutem, sed corporis vtilitatem ab honestate seiunctam quærunt.

Respondebítque in die illa.) Qui principem constituere desiderabant, eum locupletiorem esse cõparatione sui videbant: electus verò intuens suam inopiam & imbecillitatem, indignum se esse asseuerat, dicens se nec esse medicũ, nec opibus abundantem. Tu verò qui præsul constitueris, aspice miseriam tuam, & si neque medicus es, vt possis animorum lãguoribus mederi, quin potius ægritudinibus laboras, nec diues es virtute & sapientia, vt possis esurientibus alimentum spirituale tribuere, cur præfecturam cõcupiscis? cur non cessas magistratus ambire? cur dignitates perquiris? cur fragilitatem tuam non intueris? Quot hodie sunt, qui falsæ gloriæ & dignitatis stimulis agitati, se diuites & medicos iactãt amplissimis honoribus dignissimos se esse gloriantur: cùm inopia & omni ægritudine laborẽt, sintque omni dignitate penitus indigni? Fit enim, vt dum ambitiosi homines principatum ardẽnter appetunt & inquirunt, omnia ornamẽta veræ dignitatis amittant. Dicant id, quod dicebat Moyses ille virtute & sapientia præstanti: *Exod.* 3. Quis sum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Israel de Aegypto? Et paulò pòst: Ob-

ſecro Domine mitte quem miſſurus es. Dicant id, quod hic habetur: Non ſum medicus, & in domo mea non eſt panis, nec veſtimentum. Hæc domus anima eſt, hic panis eſt ſalutaris doctrina, hæc veſtis charitas eſt, de qua Chriſtus apud *Mat.22.* Matthæum, Quomodo, inquit, huc intraſti non *1.Pet.4.* habens veſtem nuptialem? Et Petrus Apoſtolus: Charitas operit multitudinem peccatorum.

Ruit enim Ieruſalem, & Iudas concidit quia lingua eorum, & adinuentiones eorũ contra Dominum, vt prouocarent oculos maieſtatis eius. Agnitio vultus eorum reſpondebit eis: & peccatum ſuum quaſi Sodoma prædicauerunt, nec abſconderunt. Væ animæ eorũ, quoniam reddita ſunt eis mala. Dicite iuſto quoniam bene, quoniã fructum adinuentionum ſuarum comedet. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei.
C Populum meum exactores ſui ſpoliauerunt, & mulieres dominatę ſunt eis. Popule meus qui te beatum dicũt, ipſi te decipiunt, & viam greſſuum tuorum diſſipant. Stat ad iudicandum Dominus, *Apoc.1.b* & ſtat ad iudicandos populos. Dominus ad *Luc.21.f* iudicium veniet cum ſenibus populi ſui, & principibus eius. Vos enim depaſti eſtis vineam meam, & rapina pauperis in domo veſtra, Quare atteritis populum meum, & facies pauperum cõmolitis, dicit Dominus Deus exercituum?

Ruit enim Hieruſalem.) Verba ſunt Prophetæ cauſam reddentis cur homines oblatum imperium recuſarent, quoniam tanta erat calamitas, vt nullum propè remedium appareret. Dicit ergo tam calamitoſi & crudelis excidij cauſam fuiſſe Iudæorum impietatem & contumaciam, qui Deum linguis ſuis grauiter offenderant. Vocauerunt enim Samaritanum, dæmonem haben- *Ioan.8.* tem, ſeductorem, & alia multa, quibus eius no- *Matt.27.* men gloriámque extinguere conabantur. Docet hic locus peccata eſſe cauſam cur Deus tot ciuitates deleuerit, quæ olim florentiſſimæ extiterunt. Propter Græcorum ſcelera permiſit Deus totam Græciam & ſapientiæ, & rerum geſtarum gloria quondam celeberrimam, vbi vixerunt viri ſancti, in omni virtutum genere excellentes, & ſapientia præſtãtes, in manus impiorum Turcarum veniſſe. Deflexerant enim Græci ab inſignibus antiquorum virtutibus ad vitia deteſtanda. Ideò fuerunt victi & capti à Turcis nominis Chriſtiani hoſtibus acerrimis, magis noſtris ſceleribus quàm ſuis viribus pugnantibus.

Agnitio vultus eorum reſpondebit eis.) Hoc eſt, ex eorum vultu licebit coniicere quales ſunt. In tantam impudentiam incident, vt nihil diſſimulent. Erunt non ſolùm ab honeſtate, ſed etiam ab honeſtatis ſimulatione relicti. Ac ſi dicat: Vultus eorum ſtatim eorum ſcelera prodet, Tacita corporis figura afferet coniecturam eſſe eos ſceleribus implicatos. Vel ſic: Agnitio vultus eorum, hoc eſt dolor, qui agnoſcetur & apparebit in vultu eorum, reſpondebit ſuis ſceleribus. Quaſi dicat: Quanta fuerit ſcelerum multitudo, tanta erit afflictio & calamitas: iuxta id, quod eſt in libro Deuteronomij ſcriptum: Pro menſura peccati erit & plagarum modus. *Deut.25.* Simili Hebraiſmo & verborum exornatione vtitur Oſeas dicens: Vitis frondoſa Iſrael fructus adæquatus eſt ei. *Oſee.10.*

Væ animæ eorum.) O homines infœlices & ærumnoſos, qui ſibi ipſis erunt authores ſuarum miſeriarum. Ob ſua ſcelera in acerbiſſimas pœnas, & tenebras æternas relegabuntur.

Dicite iuſto quoniam bene.) Senſus eſt: ne exiſtimetis idem eſſe iudicium omnibus: nam pereuntibus impiis bene erit iuſto, fructúmque ſuarum inuentionum comedet. Sequitur: Væ impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei. Hoc eſt, æternum ſupplicium recipient omnes impij, quemadmodum eorum ſcelera merentur. Vide quanta ſit inter pium & impium differentia. Pius pabulo diuinæ conſolationis in hac vita recreatur, & poſtea æternam beatitudinem conſequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: ſceleratorum enim quę dicitur vita, mors eſt, tranquilla ſecuritate caret, & poſtea ſecluſus à cœtu & concilio cœlitum iuſtis pœnis æterniſque cruciatur. Quæ ſeminauerit homo, inquit Apoſtolus, hæc & metet. Et alibi: Vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecũdum *Gal.6.* ſuum laborem. Et Dauid, Quoniam tu, inquit, *1.Cor.3.* reddes vnicuique iuxta opera ſua. *Pſal.61.* Bonis enim Deus ampliſſima bona conſtituit, iniquis verò debita ſupplicia: Quorum alterum ſpectat ad iuſtitiam, alterum ad miſericordiam.

Populum meum exactores ſui ſpoliauerunt.) Exactores ſunt, qui pecuniam & reditus exigunt. Prædicit Propheta auaritiam & tyrãnidem Phariſæorum, qui populum ſpoliabant, & eis, quorum tutores eſſe deberent, opes rapiebant. Lege caput Matthæi quintumdecimum, vbi eis Chriſtus obiicit ſuas traditiones & auaritiam. *Matth.15.*

Mulieres dominatæ ſunt eis.) Contra id, quod dicitur in libro Eccleſiaſtici: Ne des mulieri poteſtatem animæ tuæ. *Eccle.9.* Eſt igitur ſenſus: O infœlicem rempublicam vbi mulieres obtinent principatum! Aſpicis hîc extremam eſſe perniciem, quando mulieres dominantur, & rempublicam gubernant. Sunt tamen nonnullæ excellentes, & in republica regenda mirabiles, ſed de iis non loquitur Eſaias. Poſſumus per mulieres ipſos Phariſæos intelligere effœminatos, laſciuos, & deliciis affluentes. Moraliter exactores dæmones ſunt, qui nos virtutibus ſpoliant, mulieres verò voluptates, quæ tanquam blandiſſimæ dominæ animum à virtute detorquent, & omnes conſtantiæ neruos elidunt. Nam dominante voluptate temperantiæ nullus eſt locus, nec in regno voluptatis virtus poteſt conſiſtere. Eleganter quidem & grauiter appellatur voluptas à Platone malorum eſca, quòd ea homines capiantur veluti hamo piſces, ſibi ipſis interitum molientes, vbi pabulum inuenire exiſtimabãt. Antiſthenes Socraticus volupta-

C tem

tem esse malorum omnium causam in hunc modum ostendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cùm autem voluptas sit huius corruptionis causa, apertè colligitur eam esse omnium malorum fontem & causam præcipuam. Contemnamus igitur pestiferas voluptates, & delicias lutum putemus, si volumus æternam voluptatem adipisci. Delicatus es frater, inquit diuus Hieronymus in quadam epistola, si & hîc vis gaudere cum seculo, & postea regnare cum Christo. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, exactores. Vtrumque significat verbum Hebraicū. Potest etiam verti: fœneratores.

Popule Meus.) Reprehendit scribas & pharisæos populum laudantes ob munera, quæ in templo offerebat: qua in re eum decipiebant, & viam gressuum eius, hoc est rationem vitæ dissipabāt. In communi arguit omnes adulatores, qui homines improbos etiam errantes laudibus efferunt. Hoc deplorabat Dauid, Laudatur, inquiēs,
Psal.9. peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur. Et alio in loco: Corripiet me iustus
Psal.140. in misericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulatio. Ideo alio in Psalmo, Molliti, inquit, sunt sermones eius su
Psal.54. per oleum, ipsi autem sunt iacula. Fili, inquit Sa
Prouer.1. lomon, cùm te lactauerint peccatores, ne ac
Prouer.27. quiescas eis. Et alio in loco: Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oscula odientis. Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. Plato ille, quem Panætius sapientissimum, quem Homerum philosophorum vocat, in Phædro adulatorem appellat bestiam humano generi pestilentem: & in Menexeno eum præstigiatori similem esse significat, quippè qui quocunque latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abstrahat: imò ipsa Circe
similitudo ficta à viris sapiētibus crudelior & perniciosior. Ea enim exteriora hominum in bruta transformabat, at adulator suis fallaciis & blandis lenociniis interiora transmutat. Contemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquiescamus. Nam vt vmbra quicquid facis imitatur, si stas,
similitudo altera. stat, si curris currit, sic adulator quocúnque te vertas sequitur. Si taces laudat tuum silentium, si loqueris celebrat & admiratur tuam orationē, si gaudes fingit se voluptate perfundi, si premeris dolore mœstum se esse ostendit. In omnibus denique tibi respondet, téque comitatur, veluti linea mathematica: quæ cum per se non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen & producitur & migrat pariter cum ipso corpore. Ex quo sequitur, vt qui laudibus efferuntur, lon
tertia similitudo. ge opinione fallantur, & in erroribus incredibilibus versentur. Nullum enim decoris splendorem, nullam veram celebritatem adulationibus consequuntur. Nam vt accrescente vmbra aut
quarta similitudo. decrescente corpus ipsum nec augetur nec diminuitur, sic nec laudibus meliores sumus, nec detractione amittimus splendorem veræ dignitatis. Quin potius cùm sæpe videamus homines impios, omníque scelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrari, contrà verò viros excellenti ingenio præditos, virtute & sapientia præstantes in silentio iacere, illustrius esse existimandum est ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antisthenes, vt est apud Laertium, cuidam dicenti: multi te laudant: respondit: Quid male feci? Existimabat insignis philosophus turpe esse à turpibus laudari: esséque præstantius in obscuritate latêre, quàm esse à talibus hominibus aliqua laude celebratum. Magnifica verò vox, & tali philosopho digna. Intuens igitur Esaias quæ mala ex adulatione nascantur, in hæc verba prorupit; Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te seducūt, & viam gressuum tuorum dissipāt. Tu qui Christianus es, & Euangelicus concionator, ne populum laudibus decipias, sed iuxta Dei verbum annuntia populo eius scelera, vt suam miseriam cognoscens à peccatis abducatur, & ad virtutem reuocetur.

Stat ad iudicandum Dominus.) Qui stat videtur esse promptus atque paratus ad aliquid agendum. Significat propheta iudicium Dei, vt vnusquisque meminerit se esse in die illo terribili rationem redditurum. Non enim solùm cum populo disceptabit, sed etiam cum senibus & principibus, nemo existimet se esse iudicium Dei euasurum. Particula, cum, accipitur hîc pro contra. Vel sic: Deus cum senibus, hoc est cum patriarchis & prophetis, & cum principibus, hoc est cum apostolis veniet ad iudicandum populos. Hi enim sedebunt super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel, vt illis Christus promisit. *Mat.19.*

Vos enim depasti estis vineam meam.) Verba sunt Dei ad iudicium venientis, & cum scribis & principibus disceptantis, quòd eius vineam depopulati sint. Quid nomine vineæ intelligatur, aperit capite quinto dicens: Vinea domini exer- *Infr.5.*
cituum domus Israel est. Et quoniam pharisæi auaritiæ stimulis concitati studebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem religionis simulatione operire: appellat eos propheta fures dicens: Rapina pauperum in domo vestra.

Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis?) Hoc est, Quare populum meum paulatim consumitis, & pauperes fame & macie attenuatis? Ita Amos, Calumniam, inquit, faci- *Amos 4.*
tis egenis, & confringitis pauperes. Deplorat diuinus vates casum & orbitatem plebis, quæ à primatibus, & qui eam protegere deberent, tanquam ab impiis prædonibus deriperetur. Et quamuis multi sint principes Christiani iustitiā & pietatem colentes, vitámque ad certam rationis normam præparantes: sunt tamen alij, qui populum grauibus oneribus opprimunt, eiúsque diuitias vsurpant, vt eas in profundissimam libidinum suarum gurgitem profundant: ad quos sunt hæc verba Esaiæ referenda.

Et dicit Dominus Deus: Pro eo quòd eleuatæ sunt filiæ Sion, & ambulauerunt extēto collo, & nutibus oculorum ibāt, & plaudebant, & ambulabant, & pedibus suis cōposito gradu incedebant: decaluabit Dominus verticē filiarum Sion, & Dominus crinē earū nudabit. In die illa auferat Dominus

minus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & periscelidas: & muræнulas, & olfactoriola, & inaures, & annulos, & gēmas in frōte pēdentes, & mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & specula, & sindones, & vittas, & theristra. Et erit pro suaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine caluitiũ & pro facia pectorali cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio. Et mœrebunt atque lugebūt portæ eius, & desolata in terra sedebit.

Pro eo quòd eleuatæ sunt.) Dixerat superius mulieres esse principatum sumpturas, & hominibus imperaturas. Nunc describens earum vanitatem, libidinem, & amatorias leuitates, prædicit supplicium, quo ob sua scelera erant afficiendæ. Non solùm enim ipsæ libidine ardebāt, sed etiam oculis, deliciis, & impudicis motibus homines in sui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis Dominus omnia corporis ornamenta, & in scalore & lachrymis versabūtur. Quod impletum est cùm à Romanis caperētur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ratione, quam moralem appellant, nomine filiarum Sionis animas intelligimus, quæ ob admissa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamēta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hîc continentur, intelliguntur. Possent singula hæc ornamenta spiritualiter explanari, sed ego ea solùm, quæ ad literæ expositionem pertinent, interpretabor. Lunulæ erant ornamentum mulierum habentia figuram lunæ, quibus partes vestium inter se connectebātur. Torques vel torquis colli ornamentum circulus est aureus. Monile ornamentum gutturis est, quod solet de collo puellarum pendere: sic dictum quòd virtutis admoneat. nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. Armillæ sunt brachiorum ornamenta instar circulorum, quæ à Prisciano appellantur brachialia. Mitra est pileus incuruus, & corona muliebris, ad capitis ornamentum confecta. Discriminalia sunt instrumenta, quibus virgines segregabant crines in fronte pendentes. Periscelides ornamenta sunt circa crura, quibus mulieres gressus suos componere solebant: à περὶ, quod est circum, & σκέλος, crus seu tibia. Muræнulæ sunt ornamēta colli flexuosa instar murænarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres ornabantur. Olfactoriola sunt fasciculi florum vel odorum. Inaures sunt circuli ex auribus perforatis pendentes. Mutatoria sunt vestium genera, quibus humeri & pectora operiuntur. Linteamina sunt vestes tenuissimæ ex lino. Acus instrumenta sunt, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuersas partes moueantur. Theristrũ vestis est æstati cōueniens ex lino delicatissimo confecta. Hoc est aduertendum Deum hîc reprehendere ornatum nimium, lasciuum, & immoderatum. Nam si mulieres ornentur moderatè & ad bonum finem, non peccant, etiam si inde eueniat, vt aliqui cæca & indomita libidine capiantur, & earum effrenato desiderio inflāmentur: quod est etiā de ludis chorearum dicendum.

Pulcherrimi quoque viri tui.) Conuertit sermonem ad Hierosolymam, prædicens eius excidiũ & Iudæorum cladem: & aufert his verbis ab illis spem vlciscendi iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cùm enim pulcherrimi atque fortissimi viri occidendi essent, quis remaneret, qui posset tam immanes & atroces iniurias vindicare?

Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius.) Solebāt Iudæi in portis vrbis iudicia exercere: erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Possunt per portas ciues intelligi metonymicôs, vt per locum eos, qui in loco sunt, intelligamus. Vel quemadmodum metaphoricôs dicimus prata ridere, quòd cernentes lætitia afficiant, sic lugere portas, quòd aspicientibus luctum & mœrorem afferrent, eósque ad lachrymas excitarent. Tantus erat mœror, vt etiā portæ mœrere viderentur. Possumus totum hoc in sensu morali ita explanare, vt per hāc ciuitatem animam intelligamus, de qua dicitur in libro Psalmorum: Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate: Die ac nocte circumdabit eam super muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniustitia. *Psal.54.* Cùm anima à dæmone vincitur, & vitiis implicatur, cadunt virtutes in prælio, & absente spōso lugent portæ, quibus ingreditur mors, & vrbs vastata iacet in puluere & mœrore. Non enim hîc sedere debemus sed currere, donec cœleste præmium consequamur. Sic currite, inquit Apostolus, vt comprehēdatis. *1.Cor.9.* Et alio in loco: Bonum certamen certaui, cursum consummaui. *2.Tim.4.* Et Dauid, Viam, inquit, mandatorum tuorum cucurri. *Psal.118.* Et quoniam in hac vita filij Zebedæi sedere volebant, vnus ad dexteram, alter ad sinistram, audierunt à Christo: Nescitis quid petatis. *Matth.10.* Nō enim vita nostra debet esse sessio, sed festinatio. Quam ob causam dicebat diuus Paulus: Festinemus ingredi in illā requiem. *Hebr.4.* Cùm enim hic non habeamus manentem ciuitatem, vt inquit idem Apostolus, sed futuram inquiramus, *Heb.13.* stultum est sedere hîc, sed currere & festinare ad beatam illam requiem, & æternam securitatem. At anima quæ fuerit sceleribus contaminata, non curret: sed, vt hîc ait Esaias, desolata in terra sedebit.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT III.

Prudentem eloquij mystici.) Pro eloquio mystico est in Hebraico לחש à verbo לחש, quod significat submissa voce loqui & susurrare, vt in Psalmo, *Psal.40.* Aduersum me susurrabant omnes inimici mei. Et quoniam incātationes fiunt verbis submissis, significat etiam incantare. Vnde מלחשים melachaxim significat incātatores, vt in Psalmo: *Psal.57.* Quæ non audit vocem incantantium. Eam ob causam conuertit hic Pagninus ex Hebræo: intelligentem incantationis. Theodotion: prudentem cantatorem. Et quoniam incantationes conficiuntur verbis occultis & arcanis, vertit noster

noster interpres, & rectè, pro incantatione eloquium mysticum. Poteris pro prudente eloquij mystici vertere oratorem: neque ineptè quidem. Nam eloquentes oratores, graues, copiosi, vehementes, & ad dicendũ instructi ac parati, possunt quodammodo incantatores appellari. Alliciunt enim homines, voluntates impellunt quò volunt, vnde autem volunt deducunt. Quod maius potest esse incantamentum quàm non solum populi motum, sed etiam senatus grauitatem conuertere? Potest præterea capi, & rectius meo quidem iudicio, pro theologo concionatore in vtroque testamento perito, qui salutari doctrina homines à vitiis ad virtutem, & à turbulentis perturbationibus, ad statum animi tranquillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum synagogas, nullum talem inuenies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutẽ ardentius? Quis à vitiis reuocare acrius? Quis impietatem vituperare asperius? Quis religionem laudare ornatius? Quis mœstos consolari dulcius, quàm Euangelicus concionator, qui oratione, & eloquij mystici prudentia hoc est diuinarum literarum non solum literali, sed etiam spirituali intelligentia debet auditores ad rerum humanarum tolerantiam & despicientiam mouere, & ad rerum cœlestium contemplationem & desiderium excitare? At multi ex auditoribus sunt animo tam obstinato, & tot sceleribus astricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores *Psal. 57.* comparat diuinus ille vates, & illustris rex Dauid aspidi, venenoso serpenti aures obthuranti, quoniam nolunt audire consilia salutaria. Alienati sunt, inquit, peccatores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falsa, venenum illis secundũ similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ obthurantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium.

Non sum medicus.) Pro medico est in Hebraico, חבש chouex, à verbo חבש quod significat ligare, & imperare siue dominari, quòd qui imperat, suis præceptis liget & coerceat. Hinc capitur pro mederi, & procurare vulnera, quòd soleant *Infr. 30.* chirurgi vulnera ligare. Vt Esaiæ 30. In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui. Ex quo efficitur, vt hoc nomen chouex capiatur pro chirurgo siue medico, quod nomen propriè significat alligantem & dominantem. Ex hac significationum varietate fluxit versionum varietas. Interpres noster transtulit: Non sum medicus. Septuaginta: Non ero princeps. Pagninus: Non ero Dominus. Quidam: Non ero curator. Potest verti: Non ero ligans. sumpta translatione à chirurgis. Paraphrastes Chaldaicus: Nõ sum dignus vt sim caput aut princeps. Colliges ex iis principem siue præsulem esse caput, & medicum, & chirurgum, & debere non solùm subditos iustis præceptis ligare, sed etiam eorum vulneribus & animi languoribus mederi. Ob eam causam rex & gubernator ab antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomen significat medelam, pharmacum, & sanitatem: quòd regis & præsulis sit subditis mederi. Authores sunt Plutarchus & Eusthathius.

Quoniam lingua eorum, & adinuentiones eorum.) Potest verti ex Hebraico: Quoniam lingua eorum & studia eorum. Idem enim vocabulum Hebraicum adinuentionẽ significat, & studium & opus. Ideo Pagninus vertit: Quia lingua eorum & opera eorum. Hæc autem studia & opera sceleratorum hominum adinuentiones eorum meritò appellantur. Ita in Psalmo: Da illis secundum opera eorum, & secundum nequitiam adinuentionum ipsorum. Et in alio: Ibunt in adinuentionibus suis. *Psal. 27.* *Psal. 80.*

Agnitio vultus eorum respondebit eis.) Pro respondebit eis est in Hebraico: ענתחבם anethabbam, à verbo ענה, quod significat respondere, in quã significationem accipitur ab interprete nostro. Significat etiam testificari, & affligere. Vnde Pagninus vertit: Agnitio vultus eorum testificabitur contra eos. Ac si diceret: Tanta erunt impudentia affecti, vt etiam eorum vultus apertè indicent eos esse vitiorum conscientia profligatos. Potest verti: Agnitio vultus eorum affliget eos. Ac si dicat: Vnusquisque affligetur videns alios vultu tristissimo. Tanta erit eorum calamitas, vt animi dolorem facie ostendentes singuli singulos mœrore afficiant. Significare autem hoc verbum affligere & humiliare indicat locus Zachariæ dicens: Affligentur, quia non est eis pastor: & *Zach. 10.* Psalmus 34. Humiliabam in ieiunio animam *Psal. 34.* meam. Ideo id, quod dicitur in Psalmo, Quoniã *Psal. 21.* non spreuit nec despexit deprecationem pauperis, potest rectè verti: Quoniam non spreuit nec despexit afflictionem humilis. Est enim dictio עני à verbo nostro ענה.

Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.) Septuaginta habent: Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum, quoniam inutilis est nobis. Aspicis hîc contra Iudæos testimonium apertissimũ. Ipsi enim alligarunt iustum Christum Deum nostrum, & cruci affixerunt, vt eius nomen extinguerent. Sed multò aliter euenit: nam ipse tertia die resurrexit, & fuit eius nomen in omni orbe terrarum celebratum laudibus amplissimis, illi verò fuerunt interfecti, & in æternas pœnas præcipitati. Qui autem ex bello euaserunt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti: & vsque hodie degunt vitam infamem, abiectam, & calamitosam, omni dedecore & ignominia notati. Ideò ait scriptura iuxta Septuaginta versionem: Væ animę eorum, quia inierunt consilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum. Non dicit, contra Dominum, sed contra se: quoniam pernicies, de qua contra Christum cogitauerunt, in eorum caput redundauit. Est absque dubio admirabilis hæc Septuaginta interpretum versio.

Et desolata in terra sedebit.) Pagninus vertit: Et munda in terra sedebit. Nam verbum נקה significat desolare, & mundare siue mundum esse. Latinus interpres secutus est significationem primam, Pagninus secundam, sed in idem recidentem cum prima. Idem enim est esse vrbem desolatam & esse mundam ab hominibus, hoc est inhabitatam. Et quoniam verbum hoc significat euacuare, potest verti: Et vacua in terra sedebit, nimirum ab habitatoribus. quod idem est.

Argu

Argumentum Capitis IIII.

Descripta Iudæorum paucitate in euersione Hierosolymæ ob Christi mortem vaticinatur de vberrimo Euãgelicæ prædicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, cæterisque infidelibus, qui maleficio & immanitate pascebatur, Christiani variis cruciatibus torquerentur, vitáque priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte sua immortalitatem comparabãt, & honestißimum ac pulcherrimum Christi Dei nostri testimonium præbebant.

CAPVT IIII.

A ET apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa, dicentes, Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantummodo inuocetur nomẽ tuum super nos, aufer opprobrium nostrũ. In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis, & exaltatio his, qui saluati fuerint de Israel Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalẽ, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem. *Ierem.2.d* *Mat.21.d*

B Si abluerit Dominus sordem filiarum Siõ, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicij, & spiritu ardoris. Et creabit Dominus super omnem locum mõtis Siõ, & vbi inuocatus est: nubem per diẽ, & fumum & splendorem ignis flammantis in nocte: super omnem gloriam enim protectio. Et tabernaculum erit in vmbraculũ diei ab æstu, & in securitatem & absconsionem à turbine & à pluuia,

EXPLANATIO.

Et apprehendent.) Hæc verba pendent à superioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedẽti capite futuram esse tam acerbam Iudæorum cladem, vt viri fortes & pulchri in prælio corruerent, & respublica illa, quæ quondam fuerat clarissime constituta, dilaberetur. Nunc verò asserit tam miram fore hominum paucitatem, vt multæ mulieres apprehendant vnum virum, quem vix possint inuenire. Interfectis enim viris necesse erat manere viduarum multitudinem. Id quod ait: septem mulieres, existimo poni indefinite, vt capiatur numerus certus pro incerto. Ac si diceret: Multæ mulieres quærent virum vnum, dicentes se habere panem & vestes: quoniam vir hæc tenetur quærere, si possit, vt valeat familiæ suæ consulere. Poni autem particulam septem pro numero incerto explicat locus primi libri Regum capite secundo: vbi cùm in Hebraico sit: Sterilis peperit septem, vertit interpres noster: Sterilis peperit plurimos. Ita existimo posse intelligi illud Prouerbiorum: Septies in die cadit iustus. hoc est multoties. Et illud Psalmi: Septies in die laudem dixi tibi. Et apud Zachariam per septem oculos super lapidem vnum possumus multas custodias intelligere. *1.Reg.2.* *Prou.24.* *Psal.119.* *Zach.3.*

Panem nostrum.) Nomine panis, vt superiore capite demonstrauimus, omnis cibus significatur.

Tantummodò inuocetur nomen tuum super nos.) Id est, hoc solùm volumus vt sis vir noster, nósque vxores tuæ vocemur. Nolumus vt nos sustentes, nos ipsæ nos alemus & vestiemus. Aufer opprobrium nostrum. Dabatur tunc oppobrio non habere filios, iuxta id quod scriptum est Exodi 23. & Deuteronomij 7. *Exod.23.* *Deut.7.*

In die illa erit germen Domini in magnificentia.) Quando Hierosolyma ob Iudæorum peccata euersa fuerit, extolletur nomen Christi, & in vniuersa terra celebrabitur. Prædicabitur Euangelium, fient euidentissima miracula, & erit germen Domini in magnificentia & gloria, hoc est fructus Euangelicæ prædicationis erit magnificus & gloriosus, & fructus terræ sublimis, hoc est fructus hominum, qui nomine terræ significantur, erit pulcherrimus & excellentissimus: florebunt enim virtutum abundantia, & charitatis fructus huberrimos ferent. Quapropter erit exultatio iis, qui saluati fuerint de Israel, hoc est Apostolis, cæterísque, qui relicta synagoga ad Euangelicam peruenerint veritatem. Lætabantur enim, & incredibili gaudio afficiebantur videntes ingentem hominum multitudinem contempto idolorum cultu, repudiata gentium superstitione, ad Christi fidem & veram religionem conuersam. De hac Apostolorum lætitia ait alio in loco Esaias: Lætabuntur coram te, sicut qui letantur in messe, sicut exultant victores capta præda. Quamuis enim viri illi sanctissimi affligerentur à tyrannis, non tamen ærumnosos se esse putabant, quin potius incredibili voluptate in mediis cruciatibus afficiebantur. Est enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Et eam ob causam eligebat potius se hostium telis obiicere, quàm Christiani nominis dignitatem & amplitudinem maculare. Et, vt refert in Actis diuus Lucas, cæsi Apostoli à Iudæis ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti erant pro nomine Iesu contumeliam pati. Possumus etiam per hoc germen Domini Christum intelligere, quem statim propheta appellat fructum terræ sublimem. Apud Zachariam capite 3. vbi in editione vulgata Christus appellatur Oriens, potest verti germen, id enim significat etiam nomen Hebraicum. Appellatur germen Domini, quia est filius Dei vnigenitus, verus Deus, & fructus terræ, quia est filius virginis Mariæ sanctissimæ, verus homo. Idem Christus est germen Domini, & fructus terræ, Dei filius & Virginis filius: idẽ Deus, & flos de virga radicis Iesse. O admirabilem vnionem, & ineffabile sacramentum: Est igitur sensus: In die illa transacta nocte infidelitatis apparebit in mundo Christus filius Dei & filius hominis, verus Deus & verus homo, & erit magnus, gloriosus, & sublimis. Quid enim gloriosius, quid sublimius q̃ cæcis visum *Infra 9.* *Act.5.* *Zach.3.*

visum restituere, leprosos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentissima miracula suo nomine & virtute efficere, quibus Christus numen suum ostendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli potestate eripere, & ad æternam beatitudinem vocare & perducere? Quid præstantius, quid commodatius hominum memoriæ sempiternæ? Quæ omnia Iesum Christum fecisse, & nos firmiter credimus, & ipsa Euangeliorum historia apertè contestatur, quod iam sanctissimorum vatum diuina oracula futurum esse prædixerant. Appellari autem Christum fructum terræ indicat locus alter huius prophetæ ita dicens: Aperiatur terra, & germinet saluatorem. Et id quod dicitur in Psalmo: Et terra nostra dabit fructum suum.

Infra 45.
Psal. 66.

Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion.) Capite primo dixerat hæc verba Esaias: Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus. Vbi per semen relictum ex Israele Apostolos intelligit, & eos, qui ex populo Israelitico in Christum crediderunt, vt ibi exposuimus. Hoc semen appellat capite decimo reliquias: quê imitatur diuus Paulus in epistola ad Romanos. Hæ sunt reliquiæ, de quibus hîc loquitur dicens: Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur. Animaduerte. Non ait omnem Israelem esse salutê consecuturum, sed eos qui relicti fuerint, hoc est qui Iudæorum infidelium pertinaciam non fuerint secuti, sed in fide Christi permanserint. Hos vocat sanctos, hoc est fideles Christianos. Hoc enim nomen sanctū, in diuinis literis sæpe pro vero Christiano accipitur, licet habeat peccata. In hanc significationem capitur à diuo Paulo in prima ad Corinthios dicente: Sicut in omnib. Ecclesiis sanctorū doceo. & aliis in locis.

Sup. 1.
Infrà 10.
Rom. 9. & 11.
1. Cor. 14.

Omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem.) Id est omnis qui prædestinatus est, & ad gloriā præordinatus. Liber vitæ est Dei præscientia & prædestinatio, qua electos ad salutem ab æterno venturos cognouit, ac vt peruenirent prædestinauit. His, quos propheta dicebat scriptos esse in vita in Ierusalem, dixit Christus: Gaudete quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis. Vbi aspicis Ierusalem accipi hîc pro cœlis & Ecclesia triumphante. Notus est hic liber ex diuinis literis, vbi sunt scripta nomina sanctorum. Hic est liber ille, de quo dicebat Moyses: Si non dimittis populo noxā hanc, dele me de libro, quem scripsisti. De eo dicitur in Psalmo: Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur. Et apud Danielem: Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et in Apocalypsi: Non intrabunt in eam, nisi qui scripti fuerint in libro vitæ agni. Et fortasse de hoc libro intelligitur id, quod Christus inductus à propheta dicit in Psalmo: In capite libri scriptum est de me. Reproborum verò nomina in terra scripta sunt, quemadmodum ait Ieremias? Recedentes à te in terra scribentur. Id fortasse voluit significare Christus, quādo Scribis & Pharisæis mulierē in adulterio deprehēsam adducētibus, vt ipsum tētarent, in terra scribebat, significans eos nō esse in cœlis scriptos cū iustis, sed in terra cū impiis.

Luc 10
Exo. 32.
Psal. 68.
Dan. 12.
Apoc. 21.
Psal. 39.
Iere. 17.
Ioan. 8.

Si abluerit Dominus sordes filiarū Sion.) Sensus est: Tunc salutē consequentur reliquiæ Israelis, si crediderint, & baptizatæ fuerint. In baptismo enim Deus illis sordes maculásque peccatorum abluet. Per sordes & sanguinem omnia peccata intelliguntur.

In spiritu iudicij & spiritu ardoris.) Id est in spiritu iudicante iudicio discretionis & separationis bonorum ab iniquis. Et in spiritu ardoris, hoc est charitatis animos inflammantis. Vel in spiritu iudicij, hoc est in iudicio & iustitia: Nam morte sua abluit Christus nostrorum scelerum maculas, soluens pro nobis: & vt verbis Pauli vtar, delens quod aduersus nos erat chirographum decreti. Et ad Romanos, Proposuit, inquit, Deus Christum propitiationem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionē præcedentium delictorum.

Colos. 2.
Rom. 3.

Et creabit Dominus.) Videtur alludere ad prosperitatem filiorum Israelis, quando eos exeuntes ab Aegypto Deus protegebat per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, vt habes Exodi 13. Ac si dicat: Dabit Deus Ecclesiæ suæ pristinā fœlicitatem, sed multò maiorem & illustriorē. Quod enim tunc Israelitico populo fecit, Ecclesiæ suæ spiritualiter faciet. Creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, hoc est super Ecclesiam, & super fideles, nubem gratiæ ab æstu effrenatæ cupiditatis protegentis, & ignem atque splendorem viuæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammātis. Est tamen aduertendum nomine diei intelligi posse prosperitatē, nomine verò noctis aduersitatem: quemadmodum intelligunt nonnulli id, quod dicitur in Psalmo: Per diem Sol non vret te, nec Luna per noctem. Acsi diceret: Ita te tuebitur Deus, vt in rebus prosperis & ad voluntatem tuam fluentibus, quando omnia vt in die clara esse apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus, & gloria, & diuitiarum abundātia. Fit enim sæpenumerò vt homines opibus & honoribus extollantur, & omnia iura diuina & humana peruertant. Neq; tempore aduersitatis, quādo, vt in nocte omnia sunt tristia & obscura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas, afflictio, & cæteræ calamitates te opprimant, & de gradu cōstantiæ deiiciāt. Eodem modo per columnam ignis, qua Deus Hebræos in nocte illuminabat, & quā hîc suis fidelibus promittit, possumus intelligere diuinā consolationē, qua Christus piis viris tenebras & calamitates mitigat & lenit. Cōtrà verò nubes hæc, qua Deus suos protegit in die, afflictio est, qua Christus iustorum virorum prosperitatem, & mundi gloriā temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, vt eos iustitiæ, cęterarúmq; virtutum capiat obliuio. Itaq; Deus in die prosperitatis protegit suos nube afflictionis, & in nocte afflictionis visitat eos igne diuinæ oblectationis & lętitiæ. Tā enim nocet nimia prosperitas quàm aduersitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remediis cōtra prosperam & aduersam fortunam. Natura nostra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miserabili exilio detinemur, nec magnū dolorē ferre potest, nec magnam lætitiam. Nam magno dolore

Exod. 13.
Psal. 120.

dolore exterremur, & in desperationem incidimus: magna verò lætitia insolescimus, nostræq; fragilitatis obliuiscimur. Quare oportet vt mœror oblectatione aliqua spirituali temperetur, & oblectatio mœrore. Non ergo semper lætitiam quæramus, nec dolorem detestemur. Vnde vtraque, & lætitia in afflictione, & afflictio in lętitia columna dicitur, sine qua ruet ędificium nostrum.

Et fumum, & splendorem igni.) Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, nempe pro glo- *Infr.6.* ria, quemadmodum capite sexto: Et domus repleta est fumo. Et apud Ioelem de gratia, quam Deus Apostolis impertiuit, ita scriptū est: Effū- *Ioel.2.* dam de spiritu meo super omnem carnē, & prophetabunt, & dabo prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, & sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. Est igitur hoc in loco fumus vapor lucidus è terra eleuatus: vel flāma ignis, quæ est fumus accēsus. Vel reuera capitur pro fumo. Nam iustis & piis dat Deus in hac vita lumē in nocte, hoc est internam consolationē in afflictione, sed mistam cum fumo lachrymas mouente: id est cum compunctione. At in cœlesti patria gaudium erit purum, & lumē absque fumo, & requies absque labore. Possumus pręterea per fumum intelligere particulare Dei præsidium, quo protegit suos aduersus hostium impetum & malitiam, ne accedentes possint viros pios lædere & cōculcare. Et hic videtur huius loci ger- *Exod.13.* manus sensus, præsertim si locū Exodi respisciamus, ad quem, vt diximus, hoc in loco Propheta videtur alludere.

Super omnem enim gloriam protectio.) Accipit gloriam pro viris gloria dignis, iustitiam & pietatem colentibus. Sensus est: In omni loco, vbi fuerint fideles virtute prædīti, erit diuina protectio: Deus tuebitur viros iustos, vbicūque extiterint. Aspicis hîc apertissimè Deum nostrum misericordiarum patrem piorum salutē tutissima custodia tegere atque munire. Sed hoc protectionis genus tam remotum est ab eorum hominū intellectu, qui humana tātùm spectāt, & cœlestia minimè intuētur, vt iudicēt, viros pios, & virtutū præsidio septos à Deo contēni & derelinqui: cùm eos Deus maximè muniat & tueatur. Non potest homo voluptatibus deditus, & cupiditatū seruus intelligere quàm suauit, secura, & tranquilla sit eorum vita, qui veram pietatē colunt. Hos abscōdit Deus ab hostium immanitate, ne in animo lædātur. Quod prospiciēs animo *Psal.30.* diuinus vates Deum alloquens canebat: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à cōturbatione hominū. Vbi vtitur quadam verborum exornatione sumpta à similitudine principis, qui eum, quem tutissimum esse vult, in suum cubiculum recipit, ne ab impetu & insidiis inimicorum eū persequentium lædatur. Hanc domū refugij cupiebat ardēter idē Propheta. Esto mihi, inquiēs, *Psal.30.* in Deum protectorem, & in domum refugij, vt *Psal.26.* saluum me facias. Et alibi dicebat: Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum, protexit me in abscondito tabernaculi sui. Et in *Psal.82.* alio Psalmo, vbi editio vulgata habet: Cogitauerunt aduersus sanctos tuos, potest verti ex Hebraico: cogitauerunt aduersus abscōditos tuos.

Ex quo colliges idem esse, sanctum esse, & à Deo absconditum & protectū. In alio Psalmo, vbi edi *Psal.90.* tio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli cōmorabitur, habet versio diui Hieronymi ex Hebraico: Qui habitat in abscondito excelsi, in vmbraculo Domini cōmorabitur. Aspicis ergo piorum vitā absōditam esse in Deo & tutissimā. Et hoc existimo esse id, quod ait diuus Paulus in epistola ad Colossenses: Vita vestra abscondita est cum Christo *Colos.3.* in Deo. Hoc volēs Esaias significare in hunc modū cōcludit: Et tabernaculum erit in vmbraculū diei ab æstu, & in securitatem & absconsionem à turbine & à pluuia. Acsi dicat: Deus tuebitur iustos ab omni tentatione & afflictione sæuiente, & Ecclesia nullo subuertetur turbine, nullis vnquam procellis & tempestatibus obruetur. Docet planè locus hic virū piū & iustum à nemine lædi: quin potius, quò magis ab impiis impu *similitudo.* gnatur, eò altius tendere. Vt enim arbor quò magis à nouellis virgultis exciditur, eò sublimius eleuatur, sic vir iustus quò immanius ab impiis affligitur, eò amplius crescit, & clarior efficitur. Nam vt arca Noe, quò copiosius aquę diluuij a- *Gen.7.* bundabant, eò altius ferebatur, & ad cælū tendebat: sic vir iustus quanto plures sunt afflictiones per aquas significatę, tātò redditur illustrior, & excelsior, & cœlo propinquior. Et ita omnia illi vertuntur in bonū, vt asserit in epistola ad Ro- *Rom.8.* manos diuus Paulus. Magnum profectò, & pulchrum pietatis præmium, vt etiam ex iis rebus, quæ aliis perniciem conflare solent, fructum capiant viri iusti. Verum id, quod hîc habetur, Super omnem enim gloriam protectio, potest hūc habere sensum: Hęc diuina protectio, qua Dominus iustos tuetur, excedit omnem huius mundi gloriam. Et rectissimè quidem. Nam nihil est opere aut manu factum, quod aliquando non labefactet & consumat ipsa vetustas, & omnis huius mundi gloriæ splendor exiguis regionibus coercetur, nec vnquam de vllo perennis fuit. Obruitur enim hominū interitu & obliuione posteritatis extinguitur. Nihil est fugacius, nihil inconstantius. Hanc inanem gloriā appellat Ecclesiasticus vmbrā, & ventū, & aperta mēdacia. *Eccl.34.* Quod mente percipiens diuinus ille vates & clarissimus rex has voces emisit: Vidi impium supe *Psal.36.* rexaltatū & eleuatū sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat: & quesiui eum, & non est inuentus locus eius. Et illustrissimus noster Esaias, Omnis, inquit, caro fœnum, & omnis gloria *infrà.40.* eius quasi flos agri. Huius gloriæ inconstantiam cecinit Græcis carminibus Euripides, vt est apud Plutharcum, quibus ostēdit eam solùm diē vnum durare, & statim extingui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quòd non diem vnum deberet dicere, sed temporis quoddam punctum. Non est igitur talis gloria quærēda. Præsertim cùm illi homines eam sępenumero consequantur, & in populi luce & celebritate versentur, qui nulla sunt prędīti virtute, quin potius scelerum furiis exagitentur, & nefariis criminibus constringantur. At qui proteguntur à Deo, pabulo diuinæ oblectationis, quasi quadā Ambrosia aluntur. Et hæc diuina protectio nullum iustum ac pium dereliquit, nulla tempesta-

te,& temporum mutatione labefactatur. Quare est omni humanæ gloriæ anteponenda. Quod intuens Esaias ait: Super omnem enim gloriam protectio.

ANNOTATIONES EX Hæbreo in

CAPVT IIII.

Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion,& vbi inuocatus est,nubem.) Septuaginta interpretes habent in hũc modum? Et veniet:& erit omnis locus montis Sion,& omnia,quæ in circuitu eius sunt,proteget nubes per diem. Hæc interpretatio est absque dubio mirabilis:& hũc locum Esaiæ diuinitus explicat,nam tunc dixit fore in Ecclesia pristinam populi Israelitici fœlicitatem,cùm Christus in mundum venturus esset.

Gen.49. Infr.59. Inquit enim: Veniet: nimirũ ille de quo prædixerat patriarcha Iacob: Non auferetur sceptrũ de Iuda,& dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est: hoc est Christus. De eo ita ait Esaias alio in loco. Cùm venerit quasi fluuius violentus,quem spiritus Domini cogit,& veneri Sion redemptor. Et Aggæus, Veniet, inquit,

Agg.2. desideratus cunctis gentibus.

In spiritu ardoris.) In Hebraico est pro ardore בער baer,à verbo בער,quod significat ardere, vt

Exod.3. Psal.17. Exod.3. Et videbat quòd rubus arderet. In quã significationem accipitur in præsenti ab interprete nostro: Et quoniam verbum hoc significat etiam incendere,vt in Psalmo,Et carbones succensi sunt ab eo,potest verti: In spiritu incendij. In piel significat excidere. Vnde Pagninus vertit: In spiritu excisionis. Significat etiam remouere & eiicere. Vnde potest verti: In spiritu remotionis siue eiectionis. Et ita interpretatur R. Abraham vir clarus inter Hebræos. Significat quoque pascere. Ideò potest verti: In spiritu pascendi, siue pascuæ: Et quamuis hæc videantur inter se diuersa,nec vllo modo cohærentia, altè tamen spectare si voles, omnia videbis Christo concorditer & aptè conuenire. Ipse enim homines abluit in spiritu ardoris & incẽdij, tribuens eis ignem charitatis,qui eos incenderet, & studio æternæ beatitudinis inflammaret. Hic est

Luc.12. Ose.13. ignis ille,de quo ipse ait apud Lucam: Ignẽ veni mittere in terram. Et quoniam tribuens nobis vitam, ipsam mortem excidit, iuxta illud Oseæ Prophetæ: Ero mors tua ô mors: pręclarè interpretatur Pagninus fuisse redemptionem nostrã in spiritu excisionis. Fuit etiam in spiritu eiectionis, quoniã diabolum eiecit,iuxta id, quod ipse

Ioan.12. Ioan.10 Psal.13 apud Ioannem ait: Et nunc princeps huius mundi eiicietur foras. Fuit quoque in spiritu pascuæ, quoniam ipse est pastor noster de se inquiens: Ego sum pastor bonus. De quo dicitur in Psalmo: Dominus regit me,vel vt potest verti ex Hebraico,Dominus pascit me,& nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. Christus Deus noster est pastor hic, qui vltrò pro nobis sanguinem fudit, vt nos ab incursu & impetu luporum tueretur. Sed quoniam Esaias prædixit redemptionem nostrã fore in spiritu iudicij, & per hoc iudicium discretionem & separationem intelligimus,quã Deus voluit fideles ab infidelibus separare,fortasse volens Propheta hoc explicare,adiecit: in spiritu בער,hoc est separationis & discretionis, ita vt sit explicatio eius, quod dixerat: in spiritu iudicij. Nam verbum בער Separare significat,vt Deuteronimij 26. Nec separaui ea in qualibet immundicia.

Argumentum capitis V.

Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus,& mandare monimentis,vt vigeret memoria posteritatis,nulláque hominum obliuione delerentur. Eam ob causam canit Esaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem Dei ergà Iudæos benignitatem & magnificentiam, & eorum erga Deum nefariam ingratitudinem,& incredibile impietatem. Comparat diuinus uates Hebræorũ populum vineæ electæ,& à Domino mirabiliter cultæ,quam ob eorum malitiam vaticinatur esse delendam,& penitus vastandam. Reprehendit eorum iniustitiam,auaritiã delicias,voluptates,& alia scelera,ob quæ prædicit esse Iudæos ab exercitu Romanorum capiendos,& in luctuosissimam vastitatem vocandos.

CAPVT V.

CAntabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suę. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sepiuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit vineam electã, & edificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et expectauit vt faceret vuas,& fecit labruscas. Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam. Quid est quod debui vltra facere vineæ meæ, & nõ feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas? Et nunc ostendam quid ego faciam vineæ meæ. Auferam sepem eius,& erit in direptionem, diruam maceriam eius, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam: non putabitur, & non fodietur:& ascendent super eam vepres & spinæ: & nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Vinea autem Domini exercituum domus Israel est, & vir Iuda germen eius delectabile. Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitiam,& ecce clamor.

(margin: A, B)

EXPLANATIO.

Cantabo dilecto meo.) Pergit Propheta Hebræorum scelera redarguere, quod superioribus capitibus fecerat,vt eos ad sui cognitionẽ excitaret. Et statim in principio aperit, licet arcanis verbis,misterium aduentus Christi,quem & dilectum appellat,& patruelem: dilectum, quia

eum

cum singulari amore prosequebatur: patruelē, quia futurus erat ex semine abrahami, & ex eadem familia & tribu cum ipso Esaia. Aiunt enim Esaiam fratrem regis Amasiæ ex tribu Iuda, ex qua tribus perspicuum est fuisse Christum seruatorē nostrum, vt asserit in epistola ad Hebræos diuus Paulus, & ex euangelica historia apertissimè constat. Est igitur sensus: Cantabo ego Esaias dilecto meo Christo, quem vnicè diligo, in eiusq; honorē proferā mœstum canticum, quod ipse Christus patruelis meus ex mea gente & progenie oriūdus posset dicere, imò dicturus est vineę suę, hoc est Hebræorum populo. Cāticum appellat parabolam hanc, qua populum Israeliticum cum vinea comparat, & Christum cum eius cultore. Et quemadmodum Ezechieli Prophetæ pręcepit Deus, vt super Aegyptum lugubre carmen concineret, vt licet videre apud eundem capite 32. Sic Esaias aduersus Israeliticum populum hoc canticum cecinit. Idem fecit Christus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emisit, videns Hierosolymam, vt refert diuus Lucas, & flens ac plorans super ipsam. Totam hanc parabolam retulit Christus vineæ suæ, vt narrat diuus Mathæus capite 21. dicens: Homo erat paterfamilias qui plantauit vineam, & sepē circundedit ei, & fodit in ea torcular, & cætera, quæ ibi Euangelista commemorat. Narrant etiā hoc Marcus & Lucas. Quidam per hunc dilectū intelligunt populum Israeliticum. Rectius tamē esse existimo Christum intelligere, & quoniam magis literæ videtur conuenire: & quoniam Christus in sacra scriptura solet dilectus appellari, vt videre licet apud Mathæum 3. & apud Paulum ad Ephesios 1. & aliis in locis.

Hebr.7. Matt.1. Luc.19. Ezech.32. Matt.21. Marc.12. Luc.20. Matth.3. Ephe.1.

Vinea facta est dilecto meo.) Incipit canticum. Nomine dilecti diximus significari Christum, qui plantauit vineam in cornu filio olei, hoc est in loco alto, in regione montosa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminentē, quòd cornua in animalibus altiorem partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit, in colle. Per filium olei terram intelligit opulentam, pinguem, & feracem. His verbis & hoc Hebraismo describit terram Israelis, quæ magna ex parte montosa est, & vberrima, fluens lacte & melle, vbi fuit populus Israeliticus collocatus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quam significationem capitur sæpenumerò in sacra scriptura, veluti in secundo Regum vigesimo secundo. Dominus cornu salutis meæ. Et in Psalmo: In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Et apud Habacuc Prophetā: Et cornua in manibus eius. Quamuis enim Christus in cruce vulneratus existimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, vt ait idem Propheta, abscondita est fortitudo eius, in manibus tamē suis vulneribus confossis cornua habebat, hoc est fortitudinē & potentiam. Ibi enim diabolū principē huius mundi vicit, nósque ab eius immanissima tyrannide liberauit. In hanc significationem capitur cornu à diuo Luca in cantico Zachariæ: Et erexit cornu salutis nobis. Et quemadmodū apud Latinos robur arborem quandam significat validam & fortē, & ob eā causam pro fortitudine & firmitate ponitur: sic cornu arma animalium significat, quibus se muniūt, & fortiter pugnant, & eam ob causam in diuinis literis pro ipsa fortitudine accipitur. Est igitur sensus: Populus Israeliticus positus fuit à Deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. Fortasse ideò terra illa appellatur filius olei, quia quēadmodū oleum in lampade est materia ignis & splendoris: sic Hebræi multis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito.

2. Reg.22. Psal.42. Hab.3. Luc.1.

Et sepiuit eam.) His verbis & sequentibus significatur diligentia, qua Deus vineam suam excoluit. Considera igitur diligentiam, qua Deus nos vult liberare: & diligentiam, qua nos eum volumus peccatis nostris offendere. Intuere eius ad nostram salutem curam, & nostrā desidiam. Ille vult nos ipsos eripere, nos volumus nos ipsos perdere. Ille nos ad eum statum vocat, qui in cœlestium atque diuinarū rerum contemplatione consistit, vt diuinis bonis affluentes, ipsius Dei amore ardentissimo inflammemur, & tandem veram beatitudinem consequamur: nos verò terram solùm intuentes, turbulentis negotiis implicati, nobis ipsis molimur perniciem & vastitatem. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per sepem intelligitur diuina lex, & Angelorum custodia, per lapides, quos abstulit ex vinea, intelligūtur idola, superstitiones, & cætera virtutis ac diuini cultus impedimēta, per turrim in medio eius templum celeberrimum, per torcular altare propter sanguinis effusionem. Et vt vuæ afferuntur ad torcular, vt ibi cōculcentur: sic fructus & animalia ad altare, vt ibi sacrificentur. Vel ita: Sepes est diuina protectio: lapides, quos abstulit, sunt homines infideles ipsis lapidibus ob animi duritiem comparati, nulla memoria beneficiorum Dei seipsos emolientes. Fuisse autem homines impios eiectos ab illo loco indicat Psalmus ita dicens: Eiecisti gentes, & plantasti eam. Ex quo colliges magnum Dei beneficiū esse, magnam erga pios homines benignitatem, auferre, impios de medio eorum. Turris est regia dignitas, torcular legitimus Dei cultus. Existimo tamen turrim esse sacram scripturā, ad quā velut ad arcem munitissimam in nostris tentationibus & periculis confugere debemus. Et vt ex altissima turre ea, quæ longinqua sunt, apparēt: sic ex lege & Prophetarum oraculis Christum longè venturum vaticinantibus, idem Christus quasi ex longinquo conspiciebatur. Omnia quæ in hac parabola continentur, indicant fuisse à Deo exhibita populo Israelitico omnia, quæ ad eius salutem & conseruationem pertinebant.

Psal.79.

Et plantauit vineam electam.) Electā appellat Hebræorum nationem, quoniam eam elegit Deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnem sumeret, & propter electos viros Abraham, Isaac, & Iacob, cæterósque Patriarchas & Prophetas, sapientia excultos, & charitate atq; nobilitate præstātes.

Expectauit vt faceret vuas, & fecit labruscas.) Labruscæ sunt vuæ agrestes, acerbæ, & erraticæ. Nam pro diuino cultu idolā sæpe coluerunt Iudæi, pro virtutibus in crimina nefaria inciderunt. Apud Ieremiā has queribūdas voces emittit Deus: Ego plantaui te vineam electam, omne semen

Ierem.2.

ſemen verum quomodò ergo conuerſa es in prauum vinea aliena? Elegit Deus vineam hanc ex patribus antiquis optimis & ſanctiſſimis, fecit eam in populum ſibi peculiarem, conſtituit eam in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abſtulit ab ea impedimenta, cuſtodiuit eam, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimum & excellentiſſimum ſtatum pertinentibus decorauit: ipſa verò eum contempſit, ſeque ſceleribus aſtrinxit: & quod deteſtabilius eſt, & omnem impietatẽ ſuperat, in ipſum Deũ verum Meſſiam fuit interitum machinata. Tu verò conſidera Dei noſtri immenſam pietatem & patientiam, Peccauerat populus Iſraeliticus, Deus verò non ſtatim eum deleuit, ſed expectauit. Quid ait Propheta, Expectauit vt faceret vuas. Nonne vides? non eos ſtatim euertit, Sed quid fecit? expectauit vt bonum fructum ferrent. Monemur hîc non ſtatim deſperandum eſſe de peccatorum ſalute, nec ſubitò eſſe interficiendos, qui crimen aliquod admiſerunt: ſed expectandos vt pœnitentiam agant, & ſuo tempore debitè atque iuſtè puniẽdos. Cùm hæc vinea etiam expectata noluiſſet vuas producere, ſed labruſcas, fuit à Deo relicta, & tandẽ à Romanis euerſa, & penitus vaſtata: & Iudęi, qui ex ea euaſerunt, fuerunt cæſi, & in abiectiſſimã & acerbiſsimã ſeruitutẽ adducti. Quid autẽ ſit facere labruſcas explicuit Chriſtus, qui vt refert Euãgelica hiſtoria, ob eã cauſam dixit vineã ſuam eſſe aliis locãdã, & Iudæos perdendos, quia filium Dei occiderunt. Hic fuit vineæ fructus, hę fuerũt labruſcæ amariſsimæ quidem & acerbiſſimæ. Locauit autem Deus eam aliis agricolis, hoc eſt Chriſtianis paſtoribus. Et aduerte non dixiſſe Chriſtum fuiſſe hanc vineam traditam dominis, ſed locatam agricolis, vt referunt tres Euangeliſtæ. Ex quo colliges paſtores Eccleſiaſticos non debere dominari, ſed ſeruire: non vineam conculcare ſed colere, vt fructus vberrimos ferat. Chriſtus enim ſummus ille rerum omniũ dominus & moderator, vt ipſe apud Matthæum de ſeipſo ait, non venit miniſtrari, ſed miniſtrare. *Matt.20.*

Nũc ergo habitatores Ieruſalẽ & viri Iuda iudicate inter me &c.) Mirum videtur cur Deus intendat litem vineæ coram ipſa vinea. Si hæc vinea domus eſt Iſraelis, & habitatores Iudæ & Ieruſalem, quî fieri poteſt, vt hi ferant ſententiã contra vineam ſi ipſi ſunt ipſa vinea? ſed vult Deus vt nos à nobis ipſis iudicemur, & aduerſus nos ipſos, ſententiam feramus, vt noſtro gladio iugulemur & teſtimonio noſtro conuincamur. Feciſſe hoc Nathan prophetam indicat liber ſecundus Regum. *2.Reg.12.* Miſſus enim à Deo, vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidiũ propoſita prius parabola de ouicula coegit regem, vt neſciens ſeipſum ſua ſententia damnaret. Eodem modo Chriſtus in Euãgelio propoſita parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra ſe ſentẽtiã ferrent dicentes: Malos malè perdet, & vineam ſuam locabit aliis. Ideò ſubiunxit Deus: Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Si Deus de Iudęis tã grauiter queritur, quãtò grauius de nobis queri poteſt? Expectat à nobis vt virtutẽ colamus & eũ ipſũ ardẽter amemus: nos verò ſceleribus implicamur, & eũ ipſũ negligimus. Nos ſumus vinea ſua, quã ipſe coluit, pro qua acerbiſsimos cruciatus tulit, pro qua ſe hoſtium iniuriis obiecit, pro qua ſumma charitate inflammatus vitam profudit, quam precioſo ſanguine ſuo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ ſuæ, & non fecit? Nemo poteſt ardentius amare eo, qui pro amicis ſanguinem fundit: At tu Domine mi Deus multò ardentius amaſti, quoniam etiam pro inimicis te cruci obtuliſti, vbi mortem acerbiſsimam vltrò toleraſti. Quid debuiſti facere vineæ tuæ, quod non feceris? At nos qui pro te mori deberemus, quibus nihil magis deberet eſſe in optatis quàm te ſequi, ad te ſemper aſpirare, te relinquimus, & in imis volutamur. O cæcum noſtrum iudicium. O ingratitudinem incredibilem, & effrenatã noſtram cupiditatem: qui Deũ optimum maximum contemnimus, & in rebus fluxis & caducis beatitudinẽ collocamus! Nos nos ſumus, ad quos hæc poſſunt referri, nos ſumus illi, de quibus conqueritur Deus apud Michæam prophetam dicens: Popule meus quid feci tibi? reſponde mihi.

Auferam ſepem eius.) Priuſquàm ſepem auferret, minatur ſe eſſe eam ablaturum, vt conuerſi *Mich.6.* ad pœnitentiam ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim Deus priuſquàm puniat cõminari. Id fecit Niniuitis Iona pręcone, & Iudæis præcone Ieremia aliiſque prophetis. *Iere.18.* Et volens Deus Iudæos occidere propter eorum idolatriam, & nefariam impietatem, dixit Moyſi pro populo ſupplicanti: Dimitte me vt iraſcatur *Exod.32.* furor meus contra eos, & deleam eos. Ita hoc in loco, Auferam, inquit ſepem eius, hoc eſt, non eos protegam. Et maceriam eius diruam, hoc eſt viros ſanctos, qui populo pro muro ſunt, quibus ablatis conculcatur populus, hoſtiúmque direptioni cõmittitur: & manet vinea beſtiis, hoc eſt vitiis expoſita & aperta. Deſtruxiſti ſepem ait *Pſal.79.* propheta, & exterminauit eam aper de ſylua. Et *Eccl.36.* Eccleſiaſticus, Vbi non eſt, inquit, ſepes, ibi diripitur poſſeſsio. Pro magna pœna minatur Deus ſe ablaturum eſſe à Iudæis non ſolùm diuinam protectionem, ſed virorum piorum cuſtodiam & familiaritatem. Tunc enim impij in perniciẽ ruunt, cùm ab eis viri iuſti ſeparantur & auferuntur. Remoto Lot à Sodomitis fuerunt illę ciuita *Gen.16.* tes terribili ſupplicio mirabiliter euerſæ: & di- *Exo.14.* ſcedentibus Hebræis ab Aegypto fuerunt Aegyptij in mari Rubro obruti, vbi ęternã memoriam ſuæ ignominiæ & impietatis reliquerunt.

Non amputabitur.) Omnibus iis rebus oſtendit Deus voluntatem vineæ deſtruendæ. Quemadmodum vinea niſi amputetur, ipſa ſua fœcunditate ſylueſcit, & perit omnino, ſic homines niſi *ſimile.* curas ſuperuacaneas reſecent, & indomitas cupiditates recidant, iiſdem rebus, quibus opes & gloriam comparare exiſtimabant, interitum ſibi & periculum moliuntur. Tunc Deus ciuitatem ſiue animam noſtram amputat, cùm ab ea remouet & reſecat virtutũ impedimenta. Nã vt quicquid ob amputationem adimitur ex vite fructi- *ſimile.* bus additur: ſic quò quis caducarum inutiliúm- *Pſal.91.* que rerum ſtudia diligentius reciderit, eò amplius

plius illustrabitur, & vberiores virtutum fructus feret, quibus animum ad æternitatem alet & reficiet.

Ascendent super eam vepres & spinæ.) Hoc est vitiis & flagitiis opprimetur. *similitudo.* Vt enim in agris densi vepres frequentésq; syluæ terram ita occupant, vt salutares ac vtiles herbas crescere non sinant: sic in animis vitia ita nos opprimunt, vt omnem rationem, omnem temperantiam, omnẽ denique animi cultum obumbrent & impediãt. Subeunt hanc vitiorum syluam variè belluæ indomitæ & molestæ, hoc est appetitiones nostræ effrenatæ, quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo sinant in lucem prodire rationem.

similitudo. *Nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem.*) Nubes sunt Prophetæ & Apostoli. Vt enim nubes ex terra eleuantur, sic viri iusti diuinarum rerum amore & contemplatione veluti diuinis epulis recreati à terra, & humanis negotiis se abducunt & abstrahunt, & ad cœlestia efferuntur. Et vt nubes rore & pluuia aridã terram fœcundant, & fructuosam reddunt: sic viri sancti eos, qui virtutum ariditate laborant, doctrina & exẽplo humectant & irrigant, vt fructus vberrimos ferant. His rationibus adductus Esaias non solũ hoc in loco, sed etiam capite 60. Apostolos ita nubes vocat: Qui sunt isti, qui vt nubes volant? *Infrà 60.* Et Dauid, Tenebrosa, inquit, aqua in nubibus aëris. *Psal.17.* hoc est vaticinationes & oracula prophetarum sunt explicatu difficillima. Nomine aquæ doctrina significatur. *Deut.32.* Ita Moyses veluti quædam nubes dicebat: Crescat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus: Prophetis & Apostolis præcipiam ego Dominus ne Iudæorum populũ irrigent doctrina sua. Quod post Christi mortẽ impletum fuisse perspicuum est. Nullum enim Iudæi habent nec Prophetam, nec Apostolum: imò nulla gens hodie viuit abiectior, indoctior, durior, calamitosior, & detestabilior. Et ita videmus apertè id, quod Deus in Leuitico Iudæos alloquens dicebat: *Deut.28.* Dabo vobis cœlum desuper sicut ferrum, & terram æneam: Et in Deuteronomio: Sit cœlum super caput tuum æneum, & terra subter te ferrea. Det Dominus pro imbre terræ tuæ puluerem, *Leuit.26.* & de cœlo descendat super te cinis, donec conteraris. Cùm autem constet in Babylonica captiuitate Iudæos non caruisse prophetis, sed fuisse doctrina irrigatos, apertè cõcluditur esse hanc Esaiæ vaticinationem de captiuitate per Romanos intelligendam. Est præterea obseruandũ auferri beneficiũ & præsidium ab indignis, vt per supplicia illi Deum cognoscant, qui cũ beneficiis cognoscere noluerunt. Tu verò quem Deus muneribus ornauit, cui ingenium, opes, & dignitates tribuit, noli eis intemperãter abuti, noli pro vuis ferre labruscas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur.

Vinea autem Domini exercituũ domus Israel est.) Verba sunt prophetæ parabolam explicãtis. Per domum Israel intelligũtur decem tribus, per viros autem Iuda duæ aliæ, quas germen Domini delectabile appellat: quia præuidebat Christum Dei filium ex tribu Iuda humanam carnem esse sumpturum.

Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas & iustitiam, & ecce clamor.) Explicat id, quod dixerat: Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas. Per iudicium & iustitiam vuas intelligit, per iniquitatem & clamórem labruscas. Fuit autem hęc iniustitia & hic clamor quando à Pilato petierunt, vt Christum crucifigeret. Cùm Pilatus proponeret Iudæis, quem vellent è duobus dimitti, *Matt.27.* Christum an Barrabbam; *Marc.15.* erat autem Barrabbas latro quidã qui ob seditionẽ & homicidium erat in carcerem coniectus, *Luc.23.* elegerunt Barabbam, *Ioan.18.* clamoribus autem magnis Christũ crucifigi postulabant. O electionem Satanicã. O cęcum furorem, ô impietatem incredibilem, & impudentiam prædicandam. Iustitia exigebat vt dimitteretur Iesus, Barabbas autem damnaretur: sed pro iustitia clamor. Circumsonabãt Iudæorum voces, omnia clamoribus implebãt petentes vt Christus occideretur. Tribuerũt vitam homini, qui homines vita priuabat: illum autem, qui mortuos ad vitam reducebat, morti destinarunt. Absoluerũt impium, & damnarũt innocentem. Eum seruauerunt, qui viuos occidebat, eum occiderunt, qui mortuos suscitabat. Petierunt viuere ipsam mortem, ipsam autem vitã ad mortem vocauerunt. Quod intuens propheta ait: Et expectauit vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: iustitiam, ecce clamor. Poterit hoc intelligi de iniustitia Iudæorum in communi. Et aduerte per clamorem iniustitiam significari. opponitur enim hoc in loco clamor iustitiæ, quemadmodum iniquitas iudicio. Nam pauperes oppressi & iniustè afflicti clamabant, & omnia quęrimoniis implebant: & non erat iudex, qui eos liberaret. Tu qui iudex es cõstitutus, ne pauperes opprimas, *Psal.9.* nõ est enim Deus, vt ait propheta, oblitus clamorem pauperum. Nõ solùm dum viuunt clamant, sed etiam post mortem clamat innocentiũ sanguis. Id significauit Deus Caino dicens: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. *Gen.4* Fortasse ideò clamorem opponit iustitiæ, quoniam in loco vbi causæ discernebantur, qui deberet esse pacis & modestiæ plenissimus, ibi nulla erat moderatio, nulla securitas, sed omnia clamoribus, altercationibus conuitiis, & turbulentissimis concitationibus redundabant quæ iustitiam peruertebant.

Væ qui coniungitis domũ ad domum, & agrum agro copulatis vsque ad terminum loci. C Nũquid habitabitis vos soli in medio terræ In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituũ, Nisi domus multæ desertæ fuerint grandes & pulchræ & absque habitatore. Decem enim iugera vinearũ faciẽt lagunculam vnam, & triginta modij semẽtis facient modios tres. Væ qui consurgitis manè ad ebrietatem sectandam, & potandum vsque ad vesperam, vt vino æstuetis. Cithara, & lyra, & tympanũ, & tibia, & vinum in cõuiuiis vestris, & opus Domini nõ respicitis, nec opera manuum eius consideratis. Propterea captiuus ductus est popu- D lus meus, quia non habuit scientiam, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius

ius siti exaruit. Propterea dilatauit infernus animam suam & aperuit os suum absque vllo termino:& descendēt fortes eius, & populus eius, & sublimes gloriosique eius ad eum. Et incuruabitur homo,& humiliabitur vir,& oculi sublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in iudicio,& Deus sanctus sanctificabitur in iustitia.

Væ qui coniungitis.) Vituperat auaritiam: quoniam hæc est, quę peruertit fundamenta iustitię. Radix omnium malorum, vt inquit Apostolus, est cupiditas. Et cùm talis sit, videmus tamē plerósque mortalium pecuniæ seruos incredibili auaritia flagrare. Ait enim Ieremias: A minore vsque ad maiorem omnes auaritiæ student. Est nāque auaritia altera linea æquinoctialis cingens totum vniuersum. Et vt qui sub linea degunt, atri sunt, qui verò ab ea distant, albedine afficiūtur, & quantò longius distant, tantò sunt candidiores: sic qui auaritiæ subiiciūtur, improbi sunt qui verò ab ea longè distant, animi candore sunt præditi, & quantò longius absunt, tantò puriores sunt. Ait ergo propheta: Væ vobis: æternam enim damnationem incurretis, qui studio auaritiæ incitati vi & fraude, quoad fieri potest, possessiones vestras augetis vsque ad terminum loci, hoc est donec non sit amplius locus vllus. Quid facis ô infelix auare? nónne tres cubiti terræ solùm te expectant? nónne paruus lapis ad tuum miserum corpus tegendum satis est? Cur igitur tot opes & possessiones tam ardenter quęris, & impedimenta æternæ beatitudinis concupiscis? Filij Ruben & Gad ob diuitias, & multa pecora, quæ possidebant, petierunt à Moyse, vt daret illis terram pecoribus aptam ante Iordanem, non enim volebant terram promissionis intrare. Qui diuitiis affluunt, & oblectantur & iumentis abundant, nolunt transire Iordanem, nec in terra veræ promissionis hæreditatem habere, eligunt campestria, pascūtur terra, cœlestē autem habitationem nequaquā requirunt. Ob bruta animalia quæ nutriūt, hoc est, ob indomitos auaritię motus, ob insatiabilē diuitiarū cupiditatem ad altissimam promissionis patriam ascēdere nō curāt. Quod cernens Esaias inuehitur in auaros. Et quanquam hæc ad Iudæos præcipuè referebat, sunt tamen ad omnes auaros in communi referenda.

1.Tim.6. Ierem.6. Simile. figura. Deut.3

In auribus meis sunt hæc dicit Dominus exercituum.) Id est, hæc omnia, quę facitis, ait Deus, ego audio. Omnia vestra scelera sont, antane me. Vel ita: Ego Esaias audio hæc quæ sequūtur, quę dicit Dominus exercituum.

Nisi domus multæ.) Aposiopesis est. Debet subaudiri aliquid. Ac si dicat: Si ego non fecero vt domus multæ & ornatæ deserantur, nolite amplius mihi credere.

Decem enim iugera.) Sensus est: Capta Hierosolyma à Romanis tanta erit agrorum sterilitas, vt decem iugera vinearum reddāt batum vnū, siue lagūculam vnam vini, & ex multis modiis sementis non colligetur nisi parum quippiā. Iugerum est spatium terræ, quod vno die par boū arare potest, laguncula siue batum dicunt mensuram tres amphoras continentem.

Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandū.) Inuehitur in eos, qui dediti vētri & deliciis, se vitiis cōtaminant: ex quo efficitur, vt Deum obliti eius opera nequaquam contemplentur. Nā ventris saturitas est veluti seminarium quoddam nefariæ voluptatis, & animum quasi quibusdā vinculis tenet astrictum. Quādiu Adā ieiunauit, priusquā pabulum illud mortiferum comederet, ad quod eum Eua incitauit, in paradiso fœliciter vixit: postquā verò comedit, fuit eiectus, & vxorē cognouit: & qui ieiunus in paradiso virgo fuerat, satur extra eum vxori copulatur. Aspicis hîc paradisi fœlicitatem absque cibi abstinētia non fuisse. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum ob ieiunij cōsortium inquit apparuisse Moysē & Eliā in monte cum Christo transfigurato. Et ob ieiunium nō fuisse cōsumptos tres illos pueros in Babylonis fornacē coniectos: & fuisse mysteria Danieli reserata, eúmque in lacu leonum reseruatum. Cōsidera ieiunij magnitudinem & excellentiam. Mitigat & terret leones immanissimos, efficítque vt flāmæ ignis ardentis nō comburant. Quid maius? Quid præstantius? Sed quid opus est multa? Lege sacram scripturam, inuenies viros illustres vtriusque Testamenti fuisse ieiunio & abstinentia res maximas & pulcherrimas cōsecutos. Contra verò ob crapulam & gulam multos in scelerum gurgitem incidisse, & in æternas miserias fuisse præcipitatos. Diuus Paulus in epistola ad Galatas inter opera carnis ebrietates & comessationes cōnumerat, subiungēs statim, eos, qui talia agūt, regnum Dei nequaquā esse cōsecuturos. Et in epistola ad Romanos. Si secundum carnē vixeritis, inquit, moriemini: si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Oportet igitur ieiunio & ciborum abstinentia & temperantia carnē domare, si volumus esse verè Christiani. Nā, vt ait Apostolus, qui sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & cōcupiscentiis. Nec sunt audiendi hæretici nostri temporis, qui negant pœnitentiā, & aiunt non esse ieiunium nec carnis afflictionem necessariam, quoniam crux Christi nos ab hoc labore eripuit. Quid respondebunt ad citatas authoritates Apostoli? Si sola crux Christi ita esset sufficiens & efficax, vt nostra non esset necessaria, non diceret Christus apud Matthæum: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucē suā, & sequatur me. Et diuus Lucas ait: Et tollat crucem suam cotidie, & sequatur me. Vbi apertissimè Deus ostendit esse nobis nostrā crucem necessariam. Non dicit. Tollat crucem meam, sed crucem suam, & sequatur me.

Gen.2. Gen.3. Gen.4. Matth.17. Dan.3. Dan.2. Dan.6. & 14. Gal.5. Rom.8. Gal.5. Matt.16. Luc.9.

Cythara, & lyra, & tympanū.) Eos vituperat, qui vario organorum cantu, & vocum lasciuarum inflexionibus se deliniunt & effœminant. Non instrumenta musica damnat, sed eorum intemperatos abusus, & delicias atque voluptates per ea intellectas. Hæc musica instrumēta habebat rex Babylonis, quibus cōsonantibus vniuersarū gentium populi prosternebantur, & statuam auream adorabant. Efficiunt enim vanæ voluptates, vt idolis, hoc est mundo, dæmoni, & carni

Dan.3.

ni seruiamus & obtẽperemus. Sed quæ est hæc dementia, vt sirenarum cantibus delectemur? In
Psalm. 136. salicibus in medio Babylonis suspendamus organa nostra. Et quoniam iuxta flumina Babylonis sedemus, oculos ad cœlestẽ Hierosolymam leuemus, eámq; contemplantes vim lachrymarum profundamus. Quomodo cantabimus in terra aliena exules à cœlesti patria? Præsertim cùm omnes mũdi opes & voluptates sint flumina ad mare mortis perenni fluxu tendẽtia, & illud solùm remaneat, quod simus rectè factis & virtute consecuti.

Et opus Dei non respicitis. Hoc est dediti crapulis & mundi voluptatibus opera Dei non animaduertitis. Opera Dei sunt creaturæ. Ex quo colliges rerum creatarũ cõsiderationem vtilem esse & salutarem, cùm nos ducat ad ipsius creatoris contemplationem. Nam vt riuuli nos du-
simile. cunt ad fontem, sic creaturæ ad creatorem. Et quamuis riuuli sint impuri, nos tamen ad purum fontẽ inueniendũ dirigunt. Est enim Deus
Psal. 53. fons ille sempiternus, de quo ait ꝓpheta: Apud te est fons vitæ, hoc est, tu es fons, à quo omnis vita effluit & dimanat. Quicquid est creatum explicat suo modo gloriam Dei. Cœli, vt ait Da-
Psal. 18. uid, enarrant gloriam Dei, & opera manuũ eius annuntiat firmamẽtum. Quid dico cœlum? imò etiam aues, lilia, fœnum. Ad omnium enim ha-
Matt. 6. rum rerum considerationem nos inuitat Chri-
Rom. 1. stus apud Matthæum. Et diuus Paulus in episto-
simile. la ad Romanos, Inuisibilia enim Dei, inquit, à
Sapien. 1. creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur. Eam ob causam appellarunt nõnulli seculum speculum rerum inuisibilium. Et ita intelligitur id, quod est in libro Sapientiæ: Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. hoc est mundus omnia continens te Domine scit prædicare, & laudibus efferre. Ideò dicunt nonnulli dixisse Anaxagoram se esse vt videret solem, quia pulcherrimi illius astri, eiúsque admirabilis luminis, & immutabilis constantiæ contemplatio eum ad contemplandum summum illum rerum omnium opificem & moderatorem Deum optimum maximum vehebat. Vel per opera Dei non solùm creationis, sed etiam redemptionis opera intelliguntur. Poteris per opus Dei legem diuinam intelligere digito Dei scriptã. Et sic erit sensus: Studetis auaritiæ, traditis vos ipsos voluptatibus & deliciis, legem autem Dei hæc omnia prohibentem nequaquam consideratis. Et quamuis omnes hæ explanationes huic loco conueniant, existimo tamen hoc proprius intelligi de illis Dei operibus, quæ cotidie geruntur à diuina prouidentia in administratione rerũ humanarum, vt sit sensus: Vos infœlices appello ô impij peccatores, qui sceleribus vestris intenti, nõ intuemini quẽadmodum Deus improbos puniat, iustos autem præmiis afficiat. Etsi enim aliquando impij opibus floreant, rebus secundis vtantur, & hominũ sermone celebrentur: tamen in hac prosperitate premuntur dolore, agitantur scelerum furiis, & sæpe in medio cursu ruunt, & antè fluctibus obruuntur, quàm portũ conspiciãt. Et quod est calamitosius, in æternos cruciatus præcipitantur. Contrà verò viri iusti pietate atq; charitate excellentes quamuis aliquando in calamitatibus versentur: omnia tamen vertunt in bonũ, & per varios casus tẽdunt in patriam cœlestem, quam tandem itinere finito consequuntur. Horum diuinæ prouidentiæ operum consideratione alitur piorum animus: impij autem hæc non curant nec contemplantur. Id intelligebat regius vates ita canens: Delectasti me Domine in factu- Psal. 91.
ra tua, & in operibus manuum tuarum exultabo, quàm magnificata sunt opera tua Domine: nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ. Vir insipiens non cognoscet, & stultus non intelliget hæc. Et alio in Psalmo, Redde, inquit, Psal. 27.
retributionem eorum ipsis, quoniam non intellexerunt opera Dei.

Propterea ductus est captiuus populus meus, quia nõ habuit scientiã.) Hęc Iudæis sub Tito & Vespasiano acciderunt. Nõ habuerũt scientiã legis, ideò Christum non receperunt: vnde factum fuit vt captiui ducerentur. Ad scientiã legis eos inuitat Christus dicens apud Ioãnem: Scrutamini scri- Ioan. 5.
pturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt quę testimonium perhibent de me. At illi nõ intellexerunt. nã, vt ait scriptu- Sap. 2.
ra in libro Sapiętiæ: Obcæcauit illos malitia eorum, & nescierũt sacramẽta Dei. Ideò dicebat il- Ioan. 8.
lis Dominus apud Ioannem: Nec me scitis, nec qui me misit. Et id fatebantur ipsi ita apud eundem Euangelistã dicentes: Hunc autẽ nescimus Ioan. 9.
vnde sit. Potest hoc ita explanari: Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non cõsiderauit opera creationis, nec redemptionis, nec diuinæ prouidentiæ, vt pendeant hæc verba à præcedentibus. Et est magnoperè aduertendum nõ dicere fuisse Iudæos captiuos ꝓpter homicidia, nec propter adulteria, sed propter inscientiã, ob quam etiã hodie captiui detinẽtur. Ignorantes enim iustitiã Dei, vt ait Apostolus, & suã quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Nec solùm Iudæi, sed omnes etiam, qui Chri- Rom. 10.
stum derelinquunt, & vitiis contaminãtur, ignorantes sunt, & captiui vinculis scelerum ligati. De omnibus flagitiosis potest dici: propterea ductos esse captiuos quia nõ habent scientiam. Esse omnes impios ignorantes indicat Salomon in Prouerbiis ita dicens: Impius ignorat scien- Prou. 29.
tiam. Et in libro Sapientiæ scriptum est: Pugna- Sap. 5.
bit cũ illo orbis terrarum cõtra insensatos: hoc est contra peccatores. Vbi vides eos insensatos Rom. 1.
appellari. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Obscuratũ est, inquit, insipiẽs cor eorũ: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et in prima ad Corinthios, Sapientia, inquit, huius 1. Cor. 3.
mũdi stultitia est apud Deũ. Et ad Ephesios: Nõ Ephes. 4.
ambuletis sicut gẽtes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectũ, alienati à vita Dei, per ignorantiam quæ est in illis. Esse verò omnes impios captiuos apertè asserit Salomõ in Prouerbiis dicens: Iniquitates Prouer. 5.
suæ capiunt impium, & funibus peccatorũ suorum constringitur. Et alio in loco in iisdem Pro- Prou. 7.
uerbiis: Ignorãs, & nescit quòd ad vincula stultus trahatur. Vnde dicitur in Psalmo: Qui edu- Psal. 67.
cit vinctos in fortitudine. Vbi peccatores vincti appellantur, quos Deus sua fortitudine ex vinculis educit. Et alibi: Et vinctos suos non despexit. Psal. 68.

Peccata nostra funes sunt, quibus ligamur. Eam ob causam fortasse fecit Deus flagellum ex funibus ad flagellandum peccatores. Refert enim diuus Ioãnes fecisse Dominum quasi flagellum de funibus, & omnes vendentes eiecisse de templo. Nostris enim peccatis flagellamur. Colligimus ex iis verbis Esaiæ improbos esse & insanos & captiuos. Id quod in historia Sãsonis significauit scriptura. Cùm enim ille se Dalilæ tradidisset, & arcanum reserasset, fuit cæcus & captiuus. Venerunt Philisthiim hostes ipsius, & eruerunt eius oculos, eúmq; adduxerunt vinctũ catenis, & in carcerem cõiecerunt. Quid nomine Dalilæ nisi turpis voluptas intelligitur? Quid nomine Philisthiim nisi animæ impetus significatur? Cùm se quilibet homo falsæ voluptati tradit, & scelerib. coinquinat, statim diabolus, mundus, & caro animi eius oculos auferunt, & peccatorũ vinculis astringũt. Si peccator ab his vinculis voluerit absolui, cõfiteatur debitè de peccatis suis, & audiet sacerdotẽ dicentem: Authoritate, qua fungor, ego absoluo te ab omnib. peccatis tuis. Confugiant ergo peccatores ad sacramentum pœnitẽtiæ à Christo institutum, vt ibi à peccatis absoluatur. Ipse enim apud Ioannem capite vigesimo sacerdotes alloquens: Quorum, inquit, remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Ioan. 2. *Iudic. 16.* *Ioan. 20.*

Et nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit.) Hoc in obsidione & euersione Hierosolymæ per Romanos impletum est. Obserua. Dixerat paulò ante Iudæos deditos esse ventri, nunc prædicit eos fame & siti puniendos esse. Et meritò quidem, quoniam per gulam & ebrietatem peccauerant. Aegyptij pueros Hæbræorum in fluuio suffocabant, & ipsi postea in mari Rubro interierunt suffocati, iustas atq; debitas pœnas suæ immanitatis persoluentes. Sunt qui hanc famẽ & sitim spiritualiter intelligant. Qua de re poteris ea videre, quæ supra annotauimus capite 3.

Exod. 1. *Exod. 14.* *Supr. 3.*

Propterea dilatauit infernus animã suã. Infernus nec animã habet, nec os: sed loquitur hoc modo Propheta, vt hæc tenacius inhæreãt in memoria auditorũ: & vt sic exprimat esse infernũ capacissimũ, & magnã esse damnatorum multitudinem.

Et incurnabitur homo, & humiliabitur vir.) Id est, omnes impij tam plebeij quàm nobiles in infernum præcipitabuntur.

Et exaltabitur Dominus exercituũ.) Cùm Iudæi suæ infidelitatis & pertinaciæ pœnas luerint, laudabitur Deus, quòd iustè iudicauerit, & impios perdiderit. Tunc vulgus ad pietatem & religionem excitatur, Deúmque laudibus effert, cùm ipse aliqua insigni pœna improbos vlciscitur. Eam ob causam dicebat Dauid: Exurge Domine Deus meus in precepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te. Ac si diceret: Tu Domine precepisti rempublicam gubernantibus, vt homines nefarios punirent: tu ergo fac, quod aliis faciendum præcepisti. Castiga & vlciscere impios, & congregatio populorum ad te conuertetur, te hominum cœtus intuebitur, & iustum prædicabit. Ex quo efficitur, vt vir iustus improborum vltione lætetur, vt peccator reddatur cautior, & Dei iustitia appareat illustrior. Hoc est quod dicitur in Psalmo: Lætabitur iustus cùm viderit vindictã, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Exaltari Dominum impiorum vltione dictum est cap. 2.

Psalm. 7. *Psal. 57.* *Supr. 2.*

Et pascentur agni iuxta ordinem, & deserta in vbertatem versa aduenę comedẽt. Væ, qui trahitis iniquitatẽ in funiculis vanitatis, & quasi vinculũ plaustri peccatũ. Qui dicitis: Festinet, & cito veniat opus eius, vt videam⁹: & appropiet, & veniat cõsiliũ sancti Israel: & sciem⁹ illud. Væ, qui dicitis malum bonũ, & bonum malũ: ponentes tenebras lucẽ, & lucẽ tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarũ. Væ, qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobis ipsis prudẽtes. Væ, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo.

E

Prouer. 3. *Rom. 12. d* *Prouer. 17.*

Et pascentur agni.) Captis & punitis infidelibus Iudæis Christiani pascentur in pratis Ecclesiæ. Christiani appellatur agni, queadmodũ cap. 40. Et Christus Deus noster apud Ioannem: Pasce agnos meos. Et apud Lucã: Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos. Quibus autem pabulis agni pascãtur, indicat Psalmus 22. Idem aperit hoc in loco Propheta dicens: Et deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Hoc est, gẽtes ad fidem conuersæ illorum bonorum potientur, à quibus Iudæi exciderint. Sunt autem hæc quæ Iudęi deseruerũt, diuina eloquia, quę ab illis deserta & versa in vbertatem veræ intelligentiæ à Christianis in Ecclesia possidentur.

Infr. 40. *Ioan. 21.* *Luc. 10.* *Psal. 22.*

Væ qui trahitis iniquitatẽ in funiculis vanitatis.) Hoc est, Væ vobis, qui extẽditis & dilatatis iniquitatem, quærentes varios & illicitos peccandi modos. Per funiculos vanitatis intelligit vias, modos, & occasiones delinquẽdi, quibus iniquitas augetur & dilatatur. Eos improbat & infœlices vocat, qui in peccatis perseuerant, & nouas in dies inuentiones admittẽdi flagitia inquirũt. Ideò vias peccandi funibus cõparat, quia vt funes nectuntur ex filis, & ita producuntur & dilatantur, sic peccatores peccatis peccata addentes iniquitatẽ propagãt, & longissimã efficiunt. Lapis in gurgitem proiectus multos facit vndarũ circulos, qui quò plures sunt, eò maiores efficiuntur, & latius dilatantur. nam vnus exertus alterum maiorem excitat, post quem alius oritur multo maior, & ita propè in infinitum, donec fluctus terram, vel aliquid aliud attingant, quod eorũ multiplicationi obsistat. Eodẽ modo se habent peccata, nam, ex vno alterum grauius oritur, ex quo aliud multo grauius producitur. Et ita crescerent in immẽsum peccata, nisi diuina misericordia impedirentur. Et vt funes facilè ex filis nectuntur & texuntur, sed fortiter astringunt, sic peccata facilè admittuntur, sed fortiter ligant. Ideò quando scelera perpetramus, funes teximus, quibus astringimur. Quod aliis verbis sed in idem recidentibus dicit Propheta statim subiungens: Et quasi vinculum plaustri peccatum.

Simile.

tum. Comparat peccatum vinculo validissimo, quo currus ligatur & trahitur. Indicant hęc verba peccatum ligare & astringere, quod paulò antè dicebamus verba illa interpretantes, Propterea ductus est captiuus populus meus, &c.

Festinet, & cito veniat opus eius.) Verba sunt Iudæorũ infidelium Prophetas irridẽtium. Præuidebat Esaias esse ab eis sanctorum vatũ oracula contẽnenda, & hæc refert, quæ eos dicturos esse sciebat. Quoúsque ô Prophetæ minamini iram Dei? Dicitis esse nos captiuandos, & Hierosolymam euertendam: videamus hoc: veniat iam hæc vltio: appropinquet, hic effectus consilij Dei, qui est sanctificator Israelis. Hæc dicebant ironicè & irrisoriè.

Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum.) Hæc, & quæ sequuntur, in idem recidunt. Aduerte. Non solùm eos arguit, qui bonum vituperant, sed eos etiam, qui malum laudant. Inuehitur Propheta in eos, qui nihil iudicãt recta ratione, sed omnia corrupti iudicij opinione metiuntur. Ex quo efficitur, vt mentis cæcitate impediti nomina rerum mutẽt, virtuti vitij nomen imponentes, vitium verò virtutem appellantes. Rationi parere imbecilli animi esse dicunt, tetrũ facinus admittere gloriosum. Potest per bonum non virtus, sed vir bonus intelligi: per malum verò non vitium, sed vir improbus & sceleratus. Huic expositioni fauet versio Aquilæ ita habẽs: Væ, qui dicunt malo, bonus es: & bono, malus es. Vnde Salomõ in prouerbiis, Qui iusti- *Prou.7.* ficat, inquit, impiũ, & qui condẽnat iustum, abominabilis est vterq; apud Deum. Signum est viri iusti viros optimos laudibus extollere, & beneuolẽtia prosequi: homines verò impios non solùm non laudare, sed etiã odio habere, non quatenus homines sunt, sed quatenus iniqui: vt non Dei opus detestetur, sed hominis malitiã. Et hoc odiũ non contrariatur amori proximi, imò cum charitate maximè cohæret. Rex Dauid in eo Psalmo, in quo pollicetur se esse officio boni *Psalm. 100.* principis functurum, ita inquit: Faciẽtes præuaricationes odiui. Et in alio Psalmo, Nónne, in- *Psal. 138.* quit, qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Et in alio, *Psalm. 14.* vbi viri iusti qualitates describit ita ait: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus: timentes autẽ Dominum glorificat. At deprauati homines corrupto iudicio, & cæco impetu agitati omnia peruertunt: viros doctrina excultos, & virtute præditos vituperant, & maledictis lacerant, amentes autem & scelerum maculis notatissimos laudibus exornãt. Et quamuis Esaias hæc dicat in communi, inuehitur tamen precipuè in Pharisæos, qui Barrabam seditiosum, homicidam & latronem elegerunt, Christum verò sanctissimum ad mortem vocarunt.

Ponentes tenebras lucem.) Nomine tenebrarum peccata intelligũtur. Vnde Christus apud Ioan- *Ioan.8.* nem, Qui, inquit, sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Et diuus Pau- *Rom. 13.* lus in epistola ad Romanos: Abiiciamus ergo opera tenebrarum. Nec mirum est peccata tenebras appellari, cùm contrarientur verbo Dei: *Psal. 118.* quod, vt dicitur in Psalmo, lucerna est pedibus nostris. Et quia ita animum obscurant, vt vix agnosci possit impius, sítne homo an brutum. Et quia in tenebras externas adducunt. Vel per tenebras peccatores significãtur. Vnde Aposto- *Ephes.4.* lus, Eratis, inquit, aliquando tenebrę, nunc au- *Ioan.1.* tem lux in Domino. Et diuus Ioannes, Et lux, *Matt.5.* inquit, in tenebris lucet: hoc est Christus inter *simile* peccatores. De iustis ait Christus: Vos estis lux mundi. Nam quemadmodum præsente sole lux est, eo verò absente sequuntur tenebræ, sic verè pij sole iustitię illuminati appellantur lux: contra verò impij diuinæ gratiæ claritate destituti vocantur tenebræ. Est igitur vir pius & iustus lux. Sed qualis ea sit indicat Christus de Ioanne *Ioan.5.* Baptista dicens: Ille erat lucerna ardẽs & lucẽs. Ardebat charitate, & lucebat vita & exemplo. Prius est ardere quàm lucere. Luna lucet, sed nõ ardet, quia luce aliena rutilat, ideò mutabilis & instabilis est. Vnde in Ecclesiastico ita scriptum *Eccles.27.* inuenies: Stultus vt luna mutatur. De sapiente verò dicitur in eodem capite: Homo sensatus in sapientia manet sicut sol. Est enim sol princeps & moderator reliquorum astrorum, tanta magnitudine vt omnia suo splẽdore lustret & compleat: cuius luci ob eam causam vir iustus comparatur, quia ardet & lucet.

Ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum.) Ea est humani iudicij corruptela, ea cæcitas & ignorantia, vt mala pro bonis, obscura pro illustribus, amara pro dulcibus sæpenumerò amplectamur. Prouenit hæc gustus deprauatio ex esu illius pomi funesti primis parentibus prohibiti. Et vt multi morbo aliquo & sensus stupore *simile* suauitatẽ cibi non sentiunt, sic improbi homines verę virtutis gustum non habẽt: quin potius mortiferas voluptates concupiscunt. Peccatum dulcissimum esse existimãt, virtutem verò amarissimã. Illi, qui vocati sunt ad magnam cœnam à Deo paratam, quam diuus Lucas scribit capite *Luc. 14.* quartodecimo, epulas illas diuinas ac suauissimas ob eam causam contempserunt, quia deprauatum gustum habẽtes pro dulcibus amara desiderarunt. Nónne ex illis vnus dicebat: Emi quinq; iuga bouum, ideò non possum ire? Vide cæcitatem & gustus deprauationem. Durissima mundi iuga epulis Christi suauissimis anteponebat. In psalmo decimooctauo, vbi editio vulgata habet: Bonitatem, & disciplinam, & scien- *Psal.118.* tiam doce me: vertit quidam: Bonum gustum & scientiam doce me. Ita enim potest verti ex hebræo. Vbi vides sanctissimum vatem à Domino bonum gustum postulare, ac si diceret: Ita Domine mentem meam illumina, vt perspiciam quid appetendum sit, quid vitandum, talem mihi animi gustum præbe, vt verorum bonorum suauitatem sentiam, mala verò amara & acerba esse iudicem.

Væ qui sapientes estis in oculis vestris.) Sic diuus *Rom.12.* Paulus in epistola ad Romanos, Nolite, inquit, prudentes esse apud vosmetipsos. Eis damnationem æternam annuntiat & minatur propheta, qui prudentiam & sapientiam sibi arrogant, & mundi sapientia instructos se esse existimantes, sunt vera sapientia priuati. De his ait Apostolus: *Rom. 1.* dicentes se esse sapiẽtes, stulti facti sunt. Hi scientiam diuinam contemnentes humana glorian- tur:

Psal. 93. tur: cùm scriptum sit: Beatus homo quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.
Supr. 1.
Iaco. 2. *Qui iustificatis impium pro muneribus.*) De iis locutus est capite primo. Eos appellat diuus Iacobus Apostolus iudices cogitationum iniquarum. Iob ita inquit: Ignis deuorabit tabernacula eorum, qui munera libenter accipiunt. Et inter qualitates iusti hæc Dauid in psalmo nono literis mandauit: Munera super innocétem non accepit: de vero auté iudice ait: Virga directionis virga regni tui. Debet igitur iudex iustus esse, & omnia æquitatis norma mésurare. Ob eam causam, & sapiéter quidem, veteres Philosophi iustitiam Ioui assidentem esse dixerunt, significantes sine iustitia nec ipsum Iouem posse imperare. Ea verò iuxta Hesiodum est virgo quædam incorrupta, castitatis, vtilitatis, & pudoris amantissima. Iniquus iudex est arundo piscatoris, quæ capto pisciculo manet recta: si autem trahitur piscis magnus, flectitur & contorquetur.
Iob 15.
Psal. 9.
Psal. 44.
simile

F Propter hoc sicut deuorat stipulã lingua ignis, & calor flãmæ exurit, sic radix eorũ quasi fauilla erit: & germen eorũ vt puluis ascendet. Abiecerunt enim legẽ Domini exercituum, & eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Ideò iratus est furor Domini in populũ suum, & extendit manũ suam super eum, & percussit eum. Et conturbati sunt montes, & facta sunt morticinia eorum quasi stercus in medio platearum. In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Et eleuauit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terrę: & ecce festinus velociter veniet. Nõ est deficiẽs nec laborãs in
Infr. 9. c. & 10. a. & 11. c.
G eo. Nõ dormitabit neque dormiet, nec soluetur cingulum renũ eius, nec rumpetur corrigia calciamẽti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. Vngulæ equorũ eius vt silex: & rotæ eius quasi impetus tẽpestatis. Rugitus eius vt leonis rugiet: vt catuli leonum. Et frẽdet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et sonabit super eũ in die illa sicut sonitus maris. Aspiciemus in terrã, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius.

Propter hoc sicut deuorat.) Significat Iudæorũ abiectionem & excidium. Stipula est calamus frumenti, qui veluti stupa facilè exuritur. Flammam ignis linguæ comparat, quia instar linguæ rubet & in acutiem tendit. Et quoniam Propheta populum Israeliticum vineæ cõparauerat, videtur modò ad eãdem alludere in verbis, radix, & germen. Ideò per radicem parentes, per germen verò filios intelligimus. Est igitur sensus: Ob scelera modò numerata vt ignis stipulam facilè comburit & deuorat, sic Iudæi tam patres quàm filij funditus euertentur. Vel comparat cum radice, qua nihil est in arbore firmius, viros robustos: cum flore verò, quo nihil est in arbore pulchrius & oculis gratius, viros illustri laude celebratos. Vel per radicem eos intelligit, qui maiorum opinione nituntur, per germẽ verò siue florem eos, qui per se nulla commendatione maiorum ad honoris gradus ascendunt: qui sunt posteritati suæ nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Obserua. Radicem dicit vt stipulam comburendã esse, & florem instar pulueris dissipandum. Id quod solidius esse videtur comparat cum stipula, qua nihil est vanius, nihil facilius consumitur: & id quod pulchrius apparet, cum puluere, quo nihil est sordidius, nihil facilius euanescit, & à vento dissipatur. Aspice & attento animo intuere humani iudicij deprauationem, & rerum humanarum imbecillitatem. Huius mundi fortitudo & potentia, quam nos firmissimam putamus, stipula est vana, leuis, vacua, & breui consumpta, & in fauillã conuersa: & eius flos & pulchritudo puluis est ater, sordidus, molestus, à vento dispersus & exagitatus. Vnde Malachias ita ait: Erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula, & inflammabit eos dies veniens. Et Iob, Erunt, inquit sicut paleæ ante faciem venti, & sicut fauilla, quam turbo dispergit. Et Psalmus: Non sic impij non sic: sed tanquam puluis, quem proiicit ventus à facie terræ. Poteris prætereà in hoc Esaiæ loco per radicem intelligere malam cogitationem, per germen verò malum opus.
Mala. 4.
Iob. 21.
Psal. 1.

Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & sermonem sancti, &c.) Rationem reddit quare Deus sit iratus Iudæis. Non enim solùm auaritiam, ebrietatem, iniustitiam, cæteráque flagitia sectati sunt, sed etiam in tantum furorem sunt prolapsi, vt Christi Euangelium abiicerent & blasphemarent. Lex Domini & sermo sancti Israelis, hoc est Christi Israelem sanctificantis, idem est ac Euangelium, de quo dixit capite secundo: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Hæc est lex quam Dominus per Ieremiam daturum se esse pollicebatur, & in cordibus fidelium scripturum, quam Apostolus Paulus in epistola ad Hebræos Euangelium esse testatur.
Supr. 2.
Iere. 31.
Heb. 8. & 10.

Extendit manum suam super eum.) Hoc est eum flagellauit. Hebraismus est. Sic Iob, Manus, inquit, Domini tetigit me. Et Dauid, Grauata est, inquit, super me manus tua. Et Sophonias: Extendet manum suam super aquilonem, & perdet Assur. Ergo nomine manus potestas punitoria significatur. Qua de re capite primo nõnulla diximus, quæ ibi videre poteris.
Iob 19.
Psal. 31.
Sopho. 2.

Et conturbati sunt montes.) Tantum erit supplicium, vt etiam viri potentes, qui montes appellantur, tremant. Id more prophetico narrat tanquàm impletum, quod sub Tito Vespasiano futurum esse præuidebat: quando tanta fuit Iudęorum clades, vt eorum corpora in medio platearum instar stercoris iacerent prostrata, plagis & vulneribus confecta. Poteris etiam montes simpliciter intelligere. Et est ea orationis exornatio, quam rhetores Græci ὑπερβολὴν Latini superlationem vocant. Et vtitur Dauid ad vim iræ diuinæ exprimendam dicens in Psalmo: Commota est & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt & commota sunt, quoniam iratus
Psal. 17.

tus est eis. Eodem modo apud Esaiã capite ter-
Infr.13. tiodecimo ait Deus: Cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Domini exercituum. Hac superlatione voluit diuinus vates iram Dei exaggerare.

In omnibus his non est auersus furor eius.) Sensus est: Quoniam Iudæi nolunt conuerti, non placabitur illis Deus. Et quoniam peccata peccatis accumulant, adiunget Deus illis pœnas, & adhuc manus eius extẽta est ad puniendos eos. Et
Dani.9. iuxta Danielis sententiam vsque in finem per-
Osee 9. seuerabit desolatio. Et dominus per Oseã, Non
1.Thes.2. addam, inquit, vt diligam eos. Et Apostolus in prima ad Thessalonicenses, Peruenit, inquit, ira Dei in illis vsque in finem.

Et eleuabit signum in nationibus.) Describit exercitum Romanorum, quẽ prædicit aduersus Iudæos venturum esse. Est igitur sensus: Erecto vexillo vocabit Deus Romanos, vt populo Iudaico bellum inferant: qui velociter venient, & Iudæam deuastabunt. Iudæi hunc locum referunt ad exercitum Babylonicum. Sed quoniam Propheta inquit leuandum esse signum in nationibus procul, & vocandas esse gentes ad bellum de finibus terræ, non existimo intelligi de Babyloniis, quoniam parum distabãt à Iudæa, sed de gentibus longius remotis, & in finibus terræ habitantibus, quales sunt Itali, Hispani, Galli, & alij populi, ex quibus conflatus fuit exercitus Romanorum, à quo euersa fuit Hierosolyma. Nam hi eo tempore erant Imperio Romano subiecti. Sibilare hoc in loco vox est ad bellum prouocantis.

Non est deficiens nec laborans in eo.) Id est, Nemo in exercitu Romanorum erit lassus, nemo deficiet: sed omnes læti & alacres venient instructi & expediti.

Neque soluetur cingulum.) Hoc est, omnes erunt accincti, & tam diligentes, vt ne vnus quidem balteum soluat.

Neque rumpetur corrigia calceamenti.) Hoc est, non exuent calceos. Vtitur hac dicendi exornatione, quòd sæpe calceos rumpamus, cùm eos exuimus. Significat summam exercitus diligentiam & expeditionem.

Rotæ eius quasi impetus tempestatis.) Vtebantur antiqui curribus ad præliandum. Ideò ait fore eorũ rotas fortissimas, & concitatissimo cursu, magnum horribilémque sonum esse effecturas.

Rugitus eius vt leonis.) Vt leo solet rugire visa præda, sic Romanus exercitus visis Iudæis. Significat Romanorum sæuitiam, eorúmque præliandi cupiditatem.

Aspiciemus in terram.) Sensus est: Cùm venerit Romanus exercitus, & nulla humanitate impulsus, sed immanissimo furore exagitatus vrbem deleuerit, prędam tenuerit, & non fuerit qui eripiat, tunc aspiciemus in terrã, vt videamus, sítne aliquis, ad quem possimus confugere, & nemo erit. Quin potius videbimus patriam nostrã incredibili crudelitate lacerari, multísque suppliciis impositis tandem extingui. Omnia nobis obscura, tenebrísq; circunfusa ob incredibiles ærumnarum angustias videbuntur. Omnis lux nobis obtenebrabitur, & in caliginem vertetur: gaudium nostrum mutabitur in luctum, & in lachrymis & gemitibus versabimur. Ostendit Propheta suum erga nationem suam affectum, séque cum illis coniungit, ac si ille in eandem incideret calamitatẽ. Vel ita: Aspiciemus in terram velut homines stupidi, summáque mœstitia correpti. Habentes oculos fixos terræ, cœlum intueri non audebimus, cuius habitatorem offendimus. Ideò nullam lucem nec consolationem sentiemus, sed in afflictionũ caligine versabimur. Aduerte. Qui terram aspiciunt, nulla luce illustrantur, sed in afflictionum tenebris iacent. Nos verò cœlum intueamur, à longè illud aspicientes & salutantes, & confitentes esse nos hospites & peregrinos super terram. Id quod non solùm viri sancti post Christi mortem, sed Heb.11.
etiam antiqui patres veteris testamenti fecerũt, vt diuus Paulus in epistola ad Hebræos testatur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT V.

Canticum patruelis mei. Pro patruele meo est Hebraico דודי dodhi. Dictio est דוד quæ significat patruum: &, vt diuus Hieronymus ait, significat etiam patruelem: quam significationem sequitur nostra communis versio, quam editionem vulgatam appellant: Et Aquila etiam, qui vertit πατραδέλφου quod nomẽ ꝓpriè significat patruum, & iuxta diui Hieronymi sententiam, patruelem. Significat דוד etiam dilectum, vt
Canticorum secundo: Dilectus meus mihi, & Cant.2.
ego illi. In quam significationem capitur hîc à Septuaginta ita conuertentibus: Cantabo dilecto canticum dilecti mei. Iuxta hãc significationem transtulit Pagninus: Cãtabo nunc propter dilectum meum canticum dilecti mei. Significat quoque amatorem: quam significationem sequens poteris ita verba Hebræa Latinè reddere: Cantabo dilecto meo cãticum, amatori inquam meo: significat præterea amorem & charitatem.
Vnde id, quod est Canticorum primo: Quia Cant.1.
meliora sunt vbera tua vino, potest verti ex Hebraico: Quia meliores sunt amores tui quàm vinum. Quamuis enim hoc nomen vbera significet, tamen potest illic charitatem significare. Colligitur ex his, Christum esse dilectum à viris iustis, & ipsorum amatorem, & ipsum amorem
& charitatem, iuxta id quod ait diuus Ioannes: 1. Ioan. 4.
Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

In cornu filio olei. Pro olea est in Hebraico שמן
xamen: quod nomen significat oleum, vt Exodi Exod.27.
27. Oleum de arboribus oliuarum. Et pinguedi- Gen.27.
nem, vt Gen.27. Et de pinguedine terræ. Septuaginta verterunt: In loco pingui. Thargum: In monte excelso, & in terra pingui. Pagninus: In colle, in loco pingui. Nõnulli existimãt appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioseph scriptor apud Hebræos magni nominis Hierosolymam inquit ita appellari ob regem & sacerdotem, qui erant in ea, qui oleo vngebantur. Huic expositioni fauere videtur id, quod est apud Zachariam capite quarto: Isti sunt duo filij olei, qui assistunt dominatori vniuersæ terræ. Vbi per filios olei intelligũtur rex & sacerdos: Hoc est Zorobabel & Iesus filius Iosedec. Ego existimo ob eam causam præci

præcipuè Hierosolymam appellari môtem pinguem, quia ibi Christus docuit, & inde exiuit Euangelium, quo impinguatus est mundus, qui antea aridus & macilentus erat.

Plantauit vineam electam.) Pro vinea electa est in Hebraico שרק sorek, quę vox significat vitem optimã, cuius vuæ non habêt acinos. Thargum vertit: Plantam vitis electæ. Septuaginta habent vineam sorec. Pagninus: Plantauit eam plantis vitis optimæ. Quæ omnia eandem habent intelligentiam.

Fecit labruscas.) Pro labruscis vertit Aquila fructus pessimos. Septuaginta spinas, quibus Iudæi Dominum coronauerunt. O fructum acerbissimum. Ad hoc spectaculum considerandum inuitantur in Canticis piorũ animæ, vbi scriptum est: Egredimini filiæ Sion, & videte regem Salomonẽ in diademate, quo coronauit eum mater sua in die desponsationis suæ. O regem, ô diadema, ô matrem synagogã, imò hac in re immanissimam nouercam, quæ regem nostrum tam dura & aspera corona coronasti. Quid hîc ego in tam impio facinore deplorẽ? aut quibus verbis conquerar tam nefarium scelus? Verum etsi Iudæi Christum spinis coronarunt, illius tamen coronæ mysterium non cognouerunt. Significabat enim corona illa fore, vt Christus Ecclesiam de gẽtibus antea impiis cõgregaret. Populus enim in orbe circunstans corona appellatur: Nos autem qui ante cognitionẽ Christi eramus spinæ, collecti ex sentibus & dumis, circũdamus Christi preciosissimum caput, régémque illum altissimum summa cœli templa diuina maiestate complentem coronamus. *Cant.3.*

Pascentur agni iuxta ordinem suum.) Chaldæus paraphrastes pro agnis interpretatur sanctos pauperes. Quę interpretatio nostram versionem mirabiliter explicat. Veri enim Christiani, quos propheta agnos appellauit, sancti pauperes sunt, de quibus apud Matthæum Christus ait: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Septuaginta habẽt: Pascentur direpti quasi tauri. Hoc est, hi, quos Christus eripuit à dæmonis potestate, pascentur vt tauri. Ex quibus colliges veros Christianos esse agnos & sanctos pauperes, & tauros. Hi qui sunt innocentia agni, sunt animi fortitudine tauri. Fortasse ideò sancti martyres tauri vocantur, quoniã in mundo tanquam in ludorum atrio & circo ab immanissimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis suppliciis & acerbissimis vulneribus confossi sanguinem pro Christo funderent: cuius sanctissimi numinis sua morte clarissimum testimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, spe, & charitate conseruanda varios cruciatus corporis, mortẽ, & exilium æquo & alacri animo tulerunt, nobis semper proponamus, vt eos contemplantes mentes nostras ipsa cogitatione conformemus. *Matt.5.*

Aduenæ comedent.) In Hebraico est גרים יאכלו garim iochelu. Deriuatur hoc nomen גרים à verbo גור gur. quod significat aduenam esse & peregrinari. Ideo Pagninus vertit: Qui peregrinantur. Et rectè quidem. Sũt enim iusti in hoc mundo peregrini, nullam hîc habentes permanẽtem ciuitatem, sed futuram inquirentes. Id intelligentes sancti patres Abrahã, Isaac & Iacob confitebantur, vt diuinę literæ asserunt, se esse peregrinos & hospites super terram. Ad eos alludebat regius vates dicens: Aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Qui verò sunt habitatores terrę, & hoc mũdo tanquam ciuitate non tanquam hospitio vtuntur, euertentur, & in æternas tenebras relegabuntur. Id minatur illis diuus Ioannes apostolus ita in Apocalypsi dicens: Væ væ væ habitantibus in terra. Improbus Cain, qui cæco inuidiæ impetu innocentem fratrem occidit, condidit vrbem in terra, vt in ea habitaret, quemadmodũ diuinæ literæ testantur: At iustus Abel tanquam peregrinus nullã condidit ciuitatem. Superna est enim sanctorum ciuitas, ad quam viri iusti aspirant & tendunt, vbi Deo in æternum transacto itinere fruuntur. Peregrinãdi enim Deus in hac vita nobis diuersoriũ dedit non habitandi. Et quoniam hoc verbum גור significat etiam timere, & congregare, seu colligerẽ, poterat verti ex Hebræo: Timentes seu congregantes. Iusti enim Deũ venerantur, & filiali amore timent, & seipsos congregant & colligunt, non terram sed cœlũ quærentes. Et vt vniones etsi in mari oriantur, plus tamen cognationis habent cum cœlo, cuius colorem & pulchritudinem suo modo repræsentant: sic viri, qui excelsis animis in terra diuina colunt studia, magis à cœlo pendent, quàm à terra, in qua peregrinantur. At homines improbi turbulentis cogitationibus exagitati & impediti tantum ab est, vt seipsos colligant & congregent, vt etiam se dispergant, & in varia ac turbulenta negotia distrahant. Sunt, vt ait Seneca, veluti lacus quidam nunquam quiescens, ad quem multi concurrunt, eum exhaurientes & conturbante. *Heb. 11.* *Psal.38.* *Apoc.8.* *Gen.4.* *simile* *simile*

Argumentum capitis VI.

Scribit Esaias se vidisse Deum in solio excelso & sublimi sedentem, quo viso seipsum abiecit & extenuauit. Nulla conscientia mortifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funestas labes: quin potius vir erat sanctitate eximia, & omni sapientia & nobilitate præstanti. Verùm cùm cogitasset non esse se omnino extra culpam, suum peccatum deplorauit: à quo fuit statim perpurgatus. Mittitur à Deo annuntiatum Iudæorum cæcitatem & contumaciam. Quam ob causam prædicit eos esse perdendos, & Hierosolymam euertendã, eorum autem reliquias recepturas esse Christi fidem, & salutem consecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem visionem mandare monimentis, vt autoritatem se mittentis ostenderet, & suam concionem & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

IN anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominũ sedẽtẽ super soliũ excelsũ & eleuatũ: & plena erat domus à maiestate eius: & ea quæ sub ipso erãt, replebãt templũ. Seraphim stabãt sup illud: sex alę vni, A *3.Reg.22.* *2. Paralip. 18.d.*

&sex

& sex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius,& duabus velabant pedes eius:& duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum,& dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus exercituum: plena est omnis terra gloria eius. Et cōmota sunt super liminaria cardinum à voce clamantis: & domus repleta est fumo. Et dixi: Væ mihi quia tacui: quia vir pollutus labiis ego sum & in medio populi polluta labia habentis ego habito:& regem Dominum exercituū vidi oculis meis.

Apoc.4.c.

B

EXPLANATIO.

In anno quo mortuus est rex Ozias.) Sublimis est hæc visio,& admirabile spectaculum. Sed priusquam ad eius explanationem accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui, vt capite primo monuimus, appellatur etiā Azarias, fuit aliquando iustus, & hostes suos superauit, quemadmodum 4. Regum,& 2. Paralipomenon sacra asserit historia. Sed posteà extulit inaniter seipsum, deúmque quem summa obseruantia & religione colere deberet, contempsit,& sacerdotalem ordinē non tam piè quàm audacter vsurpauit. Et cùm non paruisset sacerdotibus, ne sacerdotale munus sumeret reclamantibus, fuit percussus lepra in fronte, vbi sacerdotes auri laminam portabāt. Regnauit annos duos & quinquaginta,& fuit quandiu vixit lepra contaminatus. Eo mortuo obtinuit regnum Ioatham, quo rege vidit Esaias ea, quæ hîc narrantur.

4.Reg.15.
2.Par.26.

Vidi Dominum.) Hic, quem Esaias vidit, Christus est, vt ex diui Ioannis testimonio cognoscimus. Cùm enim dixisset Euangelista: Propterea non potuerunt credere Iudæi, quia iterum dixit Esaias: Obcæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum (quæ verba sunt ex hoc capite deprōpta) statim subiunxit: Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, nempe Christi, de quo ibi loquebatur.

Ioan.12.

Sedentem super solium.) Significat latam esse & definitam contra Iudæos sententiam: solét enim Iudices, quando sententiam ferunt, in excelso throno sedere. Dicit autem solium Dei non solùm esse excelsum sed eleuatum, vt illud incomprehensibile nobis esse ostendat. Neq; enim possumus diuinam maiestatem verbis consequi, nec cogitatione ipsa comprehendere. Hāc visionem dicunt nonnulli fuisse imaginariam, alij intellectualem, alij aliter. Vtcunque sit, ipse Deum vidit, quo modo Deus se illi voluit ostendere. Et quamuis cū hoc loco videatur pugnare id, quod ait diuus Ioannes: Deum nemo vidit vnquam: & id quod ait diuus Paulus in prima ad Timotheum: Lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominū vidit, sed nec videre potest: nulla tamen est repugnantia. Nam hæ duæ authoritates asserunt diuinam essentiam à nemine in hac vita videri: oculus enim carnis diuinitatem videre non potest: non autem negant Deum viris sanctis in hac vita aliquo modo se ostendere, in ea qua specie ille vult apparere, quemadmodum Abrahæ, Isaac, Moysi, Esaiæ, aliísque multis apparuit, vt diuinæ literæ multis in locis testantur.

Ioan. 1.
1.Tim.6.

Et eā quæ sub ipso erant replebant templum.) Hoc est, fimbriæ vestium quibus Deus indutus cernebatur. Significat minimum diuinæ maiestatis maius esse tota hominum gloria.

Seraphim stabant.) Seraphim sonant incendia seu incensos. Spiritus sunt charitate inflammati, qui stabant super solium, qui & propter velocitatem, & propter sublimem & excellentem contemplationem alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nam perspicuum est angelos esse spiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit Deus vt in hac specie apparerent, ad mysteria, de quibus statim dicemus, significanda. Illud est aduertendum Deum visum fuisse sedentem, angelos verò stantes, non sedentes, imò quia vnus sedere voluit, quia dixit: Ascendam super altitudinem nubium, sedebo in monte Testamēti in lateribus aquilonis, ruit præceps in æternū supplicium. Stemus coram Deo illi seruientes, ne superbia elati in profundum præcipitemur.

Infrà 14.

Duabus velabant.) Significabant tam admirabilem esse Dei splendorem, vt ab oculis carnis cerni non posset.

Et duabus volabāt.) Ostendebant se esse promptos & ad parendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabāt, sed duabus. Ruit cito auis, quæ sola vna ala volare cōtendit. Anima quæ volare concupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate. Cognoscere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

Et clamabant alter ad alterum.) Se inuicem ad Dei laudes inuitabant. Ita nos non solùm Deum laudibus efferamus, sed alios etiam ad easdem laudes inuitemus.

Sanctus.) Deum ter sanctum appellātes,& vnū Dominum exercituum, significant Deum esse in personis trinum, in essentia vnum. Per hæc duo seraphim duo Testamenta possumus intelligere. Vbi enim est salutare incēdium nisi in sacra scriptura? Fieri non potest, cùm tota mens nostra in diuinis literis versatur, quin aliquem diuinum ignem sentiamus, qui nos incendat, & studio immortalitatis inflammet. Duo Testamēta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi cōstitutionem fuerit, nec quid post finem eius futurum sit, explicant. Per caput principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant,& media tantùm ostēdebant, quoniam inter media solùm nobis scriptura reserat, creationem mundi, diluuium, legem datam, filium Dei pro nobis carnem sumpsisse, eius mortem acerbissimam, reditum ad vitam, ascensum ad cœlum,& multa alia: quanquam non omnia: nam duabus alis quibus volabant, aliquid reserabant, aliquid verò tegebant. Sunt enim multa mysteria, quæ plenius silendo, quàm loquendo laudamus. Ideò seraphim & caput & pedes tegebāt, significantes sublimia esse diuina mysteria, nostrúmque intellectum transcendentia. In Psalmo 64. vbi communis versio habet: Te decet hymnus Deus in Sion, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: Tibi silentium laus Deus in Sion. Quasi dicat: Tam excelsa & transcendentia sunt mysteria tua summe Deus, vt melius silentio quàm pleno ore laudentur. Hac ratione ductus

Psal.64.

Infrà 53. ductus dicebat Esaias: Generationem eius quis enarrabit? Cùm aliquid laudibus efferimus, significamus nos illud mente coprehendere. At cùm diuina mysteria excedant nostrum intellectum, plus ea aliquando silentio quàm verbis extollimus, ostendentes nos ea nequaquam posse verbis explicare. Eam ob causam Apostolus in secunda ad Corinthios cùm dixisset se audisse arcana verba, subiunxit non licere ea homini loqui. Et in prima ad eosdé, Quod oculus, inquit, non vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se. Et ad Romanos scribens ait: O altitudo diuitiarum sapientię & scientię Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius? Et hoc existimo significatū fuisse velo illo, quo arca Testamenti tegebatur. Timantes egregius pictor, nisi nos fallunt veteres historiæ, cùm luctuosissimam cædem Iphigeniæ pingeret, lachrymas & mœrorem cæterorū expressit, vultum autem Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit insignis artifex nulla re posse melius summum patris doloré & luctū exprimere, quàm illum non exprimendo. Hinc possumus intelligere quare nobis Euangelium nó explicuerit beatæ Dei genitricis natiuitatem nec assumptionem: quoniam hæc & similia mysteria plus Euangelistæ laudant silentes & admirantes, quàm loqućtes. Ideò in eius assumptione Euangelium Marthæ & Magdalenæ canitur, in quo de sanctissima Dei genitrice nullā omnino inuenies mentionem. Sunt igitur duo seraphim duo Testamenta, quæ ideò clamant alterum ad alterum, quia quicquid in veteri legimus Testamento, hoc idé in Euangelio reperimus: & quicquid in Euangelio legimus, fuit in veteri Testamento prędictum aut adumbratum. Nihil est in eis dissonum, nihil contrarium, sed omnia consona & cohærentia. Potest etiā dici ob eam causam Deum tectum esse, cùm sit summè bonus, & omnium bonorū largitor, vt nos doceat, vt benefaciamus, sed ne videri velimus. Eam ob causam, cherubim de quibus agitur Exodi 25. alas suas extendebát propiciatoriū tegentes. Quàuis enim exigat aliquando tépus, vt nostra benefacta in lucem prodamus, est tamé interdum tempus ea tegendi. Nullum theatrum conscientia maius est. Terra cooperit venas auri, & mare vniones, & arbores in hyeme virtutem suā intus tegunt, quam tamen tempore opportuno ostendunt. Oportet tempora spectare. Omnia enim, vt ait Ecclesiastes, tempus habent.

(Margin: 1.Cor.12. — 1. Corin.2. — Rom.11. — Exod.40. — Luc.10. — Exod.25. — Similia. — Eccl.3.)

Plena est omnis terra.) Tanta erat eius gloria, vt totum orbem terrarum impleret. Vel ita: Cūctæ creaturæ terram implentes suppeditabant materiam amplissimam laudandi diuinam potétiam & pietatem.

Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis.) Hoc est à voce clamante. Hebraismus est. Et est sensus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, vt moueret postes cum superliminaribus. Si superliminaria voce angelorū mouentur, quātò magis debét homines moueri voce ipsius Dei nos ad pœnitentiam cotidie vocantis? Fortasse hac motione portarum templi significata fuit eius euersio, & cerimonalium, quæ in eo fiebant, cessatio.

Et domus repleta est fumo.) Accipitur hîc fumus in bonam partem, pro flamma ignis, quæ est fumus accensus: & significat splendorem, vt in fine quarti capitis annotauimus. Potest etiam accipi pro odore suaui ab aromatibus in igne positis producto: quemadmodum in Canticis, Cant.3.
vbi ait sponsus: Quæ est ista quæ ascendit per desertū, sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuersi pulueris pigmentarij? Ego existimo fumum re vera hoc in loco capi ab Esaia pro vero fumo oculos lædente & obcæcante, quo cæcitas tetrúmque Iudęorum scelus, significatur. Quasi dicat: Omnes gentes, quę terræ nomine intelliguntur, erunt splendore fidei & gratiæ illuminatæ, & sublatis errorum tenebris, in quibus versabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus Dei, hoc est synagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniam Iudæi non solùm non recipient Messiam, sed etiam cæco furore, & incredibili peruersitate exagitati tam tetrum & inauditū facinus admittent, vt Christum seruatorem, & verum Messiam falsis criminibus ad capitis periculum vocent. Quando Deus dedit legem Moysi, audie- Exod.19.
bantur tonitrua, fumabat mós Sinai, & erat nube densissima coopertus: Quæ omnia significabant legem illam esse timoris, & fore vt Iudæi fumo & nube obcæcarentur. At Christi Euange- Luc.2.
lium ortum habuit à suaui angelorum cantu, & diuino atque cælestis luminis splendore. Illud est hoc loco aduertendum, non vidisse prophetam visionem hanc viuente rege leproso. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cœlum, & mentis acie purgata vidit Dominum exercituum Christum Deum nostrum in solio sublimi sedentem: & diuina mysteria sole ipso splédidiora fuit mirabiliter conteplatus, quibus animū suum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitaté alebat. Nā viuente in nobis rege leproso, regnante in nobis peccato, Deum videre, eiúsque diuina mysteria, vt par est, contemplari nequaquam possumus. Nó regnet, inquit Apostolus, peccatum in Rom.6.
corpore vestro mortali, vt obediatis cócupiscentiis eius. Huic testimonio simile est id, quod in Exodo est literis mandatum. Viuente Pharaone Exod.2.
impio rege populus Israeliticus lateris & palearū opere pressus, & vehementer afflictus, non dicitur ad Dominum aspirasse. Cùm verò ille decessit è vita in infernum præcipitatus, suspirauerunt filij Israelis, vt ait scriptura, & ascendit clamor eorum ad Dominū. Cùm videatur eos tunc magis lætari debere, & antea suspirare, cùm viueret tyrannus, qui eos acerbissimis cruciatibus vexabat. Regnante peccato dęmoni paremus, & mūdi ædificia códentes pro frumēto quærimus paleas, & in operibus terrę vitam consumimus, ad cœlorū auté altissima ædificia nequaquā aspiramus. Veniamus ad Euágelium. Obtinente re- Matth.2.
gnum immanissimo Herode tota ciuitas turbatur. Ait enim Euangelista: Turbatus est rex Herodes, & tota Hierosolyma cum illo. Fugit sanctissima Dei genitrix virgo cum puero Iesu & Iusto Ioseph, & innocentes infantes immanissimè trucidantur. Nec mirum est: nam vbi regnat Herodes, ibi Christus non est: vbi autem non est Christus,

Christus, ibi nocentes impunitatem consequuntur, innocentes verò damnantur. Defuncto autē Herode, ecce angelus Domini apparet in somniis Ioseph in Aegypto dicēs: Surge accipe puerum, & matrem eius, & vade in terrā Israel. Anima nostra ciuitas est, in qua regnāte Herode, hoc est peccato, nulla est securitas, nulla quies, sed turbatio & confusio. Si in ea nascitur aliqua innocens cogitatio, statim interficitur. At defuncto Herode, mortuo peccato, apparet oblectatio diuina, reuertimur Hierosolymam, ad visionē pacis, vbi in tranquillitate vitam degimus.

Et dixi, Væ mihi, quia tacui.) Videns Propheta duos illos angelos canentes, Deúmque mutuò laudantes, conferens sermones suos cum laudibus seraphicis doluit quidem, & grauiter tulit: quoniam seraphim nihil aliud quàm Dei laudes loquebantur, ipse verò aliquando de rebus humanis cum hominibus sermones conferebat. Eā ob causam inquit: Væ mihi, quia tacui à diuinis laudibus, quia Deum non laudaui, quia angelos non imitatus sum. Fortasse voluit se Propheta cum angelis coniungere, Deúmque laudare, sed nō audens ob conscientiam dixit: Væ mihi, quia tacui. Ego existimo ideò Esaiam dixisse hoc, quia meminit se aliquando tacuisse cùm loqui oporteret. Et quoniam aliquando locutus fuerat cùm tacere oporteret, subiungit: quia vir pollutus labiis ego sum. Vtrunque enim peccatum est, & loqui & tacere extra tempus. Nam, vt ait Salo- *Eccle.3.* mon, tempus est tacendi, & tempus loquendi. Vel ideò dixit se tacuisse & esse pollutum labiis, quia intellexit ex ea visione se ad cōcionandum inuitari, & volebat se ob linguę impedimentum *Exod.4.* excusare: quod & Moysi accidisse scriptum legimus. Aequum enim est vt qui se peccatorem cognoscit, tantam dignitatem refugiat ne audiat *Psal.49.* id, quod dicitur in Psalmo: Quare tu enarras iu- *Eccle.5.* stitias meas, & assumis testamentum meum per *Psal.32.* os tuum? Et id quod dicitur in Ecclesiastico: *Dani.3.* Nō est speciosa laus in ore peccatoris. Et in Psal- *Psal.69.* mo: Rectos decet collaudatio. Ideò in canticis: Benedicite omnia opera Domini Domino, & laudate Dominum de cœlis, non dicitur Benedicite vel laudate peccatores Dominum. Inuitantur ad diuinas laudes concinendas bestiæ & vniuersa pecora, serpentes & volucres pennatæ, dracones & omnes abyssi, & multa alia. At peccatores sub nomine peccatorum non inuitantur, quòd sint multò peiores serpentibus, & ea scelera & maleficia concipiant, vt belluas immanes etiam immanitate superent. Et quamuis aliquando cla- *Psal.31.* ment, dominúmque laudent, animo tamen silent, iuxta id quod dictum est in Psalmo: Quoniam tacui, inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Clamabat tota die, & clamans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui flagitiis pascuntur, & de sua cōuersione nequaquam curant, loquentes silent, & clamantes non exaudiuntur. ideò debent munus concionandi refugere. Et aduerte. Vidit Esaias Dominum, & statim seipsum exinaniuit & abiecit. Visus Dei homines reddit humiliores, visus verò *Gen.18.* principum terræ superbiores. Conspecto Deo *Gen.24.* illico Abrahamus se terram & cinerem esse dixit: & Rebeca viso Isaac descendit de camelo, seque operuit pallio: Hoc est viso Domino, descendit anima de camelo superbiæ, seque tegit pallio pœnitentiæ.

In medio populi.) Hinc colligitur culpam esse habitare inter impios, si possis commodè inter *1.Cor.15.* pios habitare. Nam, vt ait diuus Paulus, corrum *Eccle.13.* punt bonos mores colloquia praua. Et Ecclesia- *Simile.* sticus: Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. Vt *Simile.* enim subducta materia extinguitur ignis, sic ablata occasione peccatum. Auferes autē occasionem, si impiorum consortium & consuetudinē fugias. Vt nummum aureum explorare solemus sit nécne adulterinus, priusquā eū accipiamus: sic probare homines debemus, sintne pij an im- *Simile.* pij, priusquam eorum familiaritate vtamur. Et in mensa principum est vnus, qui dapes prægustat, ne princeps lethali veneno ruat in interitum: sic prægustandi sunt ij, cum quibus est coniunctissimè viuendum. Si autem postea se errasse quis intellexerit in eligendis amicis, facienda est vitę mutatio. Abrahamum separauit Deus ab impiis Chaldæis, eíque separato sæpenumerò apparuit. *Gen.12.15. 18.32.* Quandiu diuus Petrus cum discipulis fuit, paratus erat ad obiiciendum se hostium telis potius, quàm Christum negaret: sed coniunctus iniquis sacerdotum ministris in atrio principis ad vocē *Matt.26.* puellæ Christum negauit. Vide quid secum affe- *Num.16.* rat detrimenti impiorum consuetudo. Ideò dicebat Moyses filiis Israelis: Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tāgere quæ ad eos pertinēt, ne inuoluamini in peccatis eorū.

Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigit hoc labia tua: & auferetur iniquitas tua: & peccatum tuum mundabitur. C Et audiui vocem Domini dicentis: Quem mittā? & quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego: *Matth.13.b* mitte me. Et dixit: Vade: & dices populo *Marc.4.b.* huic: Audite audientes, & nolite intellige- *Luc.8.b* re, & videte visionem: & nolite cognosce- *Ioan.12.e* re. Excæca cor populi huius, & aures eius *Act.28.f* aggraua, & oculos eius claude: ne fortè vi- *Rom.11.b* deat oculis suis, & auribus suis audiat, & D corde suo intelligat, & cōuertatur, & sanē eum. Et dixi: Vsque quò Domine? Et dixit: Donec desolentur ciuitates absque habitatore: & domus sine homine. Et terra relinquetur deserta, & longè faciet Dominus homines, & multiplicabitur, quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionē sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ expandit ramos suos. Semen sanctum erit id, quod steterit in ea.

Et volauit ad me.) Cùm Esaias suam calamitatem & imbecillitatem, deplorauit, & confessus est, statim fuit diuina consolatione delectatus. Missus est ad eum vnus de seraphim, qui ei impedimenta auferret, eúmq; consolaretur, & à sorde labiorum expiaret. Eodē modo cùm diuus Pau- *Rom.7.* lus exclamaret: Infœlix homo, quis me liberabit de

de corpore mortis huius? illico subiunxit: Gratia Dei per Iesum Christum. Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino præsidio adiutus & recreatus. Est prætereà aduertendum hūc seraph esse nouum testamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc est sermonem Dei, quo tacta labia immunda purificantur. Ideò ait Dauid: Ignitum eloquium tuum vehementer. Et
Psal.118. Christus apud Ioannem: Iā vos mundi estis pro-
Ioan.15. pter sermonem, quem locutus sum vobis. Hic calculus ignitus, hic sermo Dei, debet sumi ex altari, quod est in templo: hoc est ex sacra scriptura, quæ est in Ecclesia Catholica ab ipsa Ecclesia intellecta & explicata. Lutherani citāt scripturæ authoritates, sed cùm sint extra templum ab Ecclesia separati, non sumunt calculū ab altari, quod est in templo. Ex quo efficitur vt ipsam scripturam deprauent, quæ ab illis deprauata & perperam intellecta nihil potest contra nos efficere. Non sat est citare calculum, hoc est sacræ scripturæ locum, sed necesse est, vt talis locus sit
Matth.4. in altari templi in sacra scriptura ab Ecclesia explanata, nō ab hæreticis exposita. Quoq; diabolus locum ex media scriptura depromptum citauit & exposuit tentans Christum, illiq; ex eo loco scripturæ suadens vt se ex templi pinnaculo precipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodem modo hæretici volētes homines ex fidei pinnaculo precipitare, locos ex scriptura ab illis iniquè & falsò expositos allegant, diabolúmque imitari gloriātur. Sed nihil illis proderit. stabit enim semper Ecclesia Catholica erecta: neque poterūt aduersus eam portæ inferi, hoc est hæreticorum dogmata præualere. Hanc enim veritatem ipsa incar
Matt.16. nata veritas affirmauit. Hoc non considerantes cæci Lutherani existimant sat esse scripturam citare, qui eam non intelligentes sed peruertentes falsa & impia dogmata, & incredibilia mōstra excogitarunt & pepererunt. Vnde effectū est vt ipsi inter se pugnent, & nullus sit qui cum alio penitus concordet, nisi in eo quod est, se ab Ecclesia & vera fide separare. Vnusquisq; habet suas particulares & proprias hæreses, pater non conuenit cum filiis, nec filij cum patre. Et quemad-
Simile. modum Deus eos, qui turrem Babylonis aduer
Gen.11. sus ipsum Deum construere volebant, in diuisione linguarum castigauit. & tanta fuit inter eos confusio, vt seipsos non intelligentes turrem relinquerent, sic Lutheranos impiā sectā aduersus Christum ædificare conantes puniuit Deus in linguarum & opinionum varietate & confusione, ita vt possit Lutheranismus rectè appellari Babel ob incredibilem confusionē. Sed permittet Deus, vt suam confusionem videntes, relinquant incœptam turrem lateritiam, & ad Ecclesiam, lapideum ac firmissimum Dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Esaiæ colligūt nōnulli Lutherani, nihil à Christianis allegari debere nisi sacram scripturam, quoniam Angelus labia Esaiæ ignito calculo, hoc est verbo Dei perpurgauit. Sed vnde sequitur hoc? Est quidem hic calculus ignitus verbum Dei: sed quæ conclusio est hæc? Angelus expurgauit Esaiam verbo Dei, ergo nihil aliud debet citari? Imò sequitur sensus quos Lutherani citāt ad sua impia dogmata fulcienda ex sacra scriptura frigidos esse, non ignitos calculos, imò falsos & impios, quoniā cū ipsi sint extra Ecclesiam, nō eos sumunt ex altari, quod est in templo, hoc est in Ecclesia ab ea explanatos, sed à pestilentibus hominibus perperam expositos. Vides igitur quàm frigidè, ineptè & falsò velint ex hoc loco colligere nihil debere allegari præter sacrā scripturam. Confirmat etiam hoc Lutherus, & probat hoc, quia Christus eiúsque Apostoli sacram scripturā allegarunt. Videte consequentiam. Christus & Apostoli diuinas literas citarūt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ est hæc ratiocinatio? quæ cōclusio? O ridiculū dialecticum. O hominē insipientē. Nónne vides tuam confusionem? Imò diuus Paulus illa tuba Euangelica, illud vas electionis, illud sapientiæ pelagus, gentilium poetarum testimonia, Menandri, Arati, Epimenidis, in mediū attulit. Si sanctissimus Apostolus citabat gētiles, quare nos non citabimus sanctos patres fide, & charitate, cæterísque virtutibus præstantes, qui excellentibus ingeniis, & eximia sanctimonia diuinarum literarum studio coluerūt, & sacrā scripturam diuinitus explanarunt? Quare non citabimus concilia? Quare non citabimus
ipsam Ecclesiam, quam Apostolus appellat columnam & firmamentum veritatis? Imò ipsa veritas, ipse Christus Deus noster multa attulit moralia, multa exempla, multas parabolas, quæ nō erant in veteri testamento: Quod & eius Apostoli fecerunt. Vnde hæc est validissima consequē- *1.Tim.3.*
quentia: Multa in mediū prodidit Christus eiúsque Apostoli, quæ non erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hactenus. Possumus per calculum ignitum Spiritus sancti gratiam intelligere. Ego existimo altare illud figuram fuisse altaris nostri, & calculū illū ignitum peccata purgantē Christum adumbrare in sancto sacramento eucharistiæ, qui peccata nostra dimittit. Ioannes enim Damascenus in libro quarto orthodoxæ fidei capite quartodecimo hæc verba scripta reliquit: Apponentes oculos, & labia, & frontē, diuinum carbonē cōcipiamus. Vt ignis in nobis desiderij assumēs ex eo carbone ignitionem, cōburat peccata nostra, & illuminet corda nostra, & participatione diuini ignis igniamur & deificemur. Carbonem vidit Esaias. Carbo autē simplex nō est, sed vnitus igni: sic panis cōmunionis nō panis simplex est, sed vnitus diuinitati. Et corpus vnitum diuinitati nō vna atque eadem illi natura est, sed vna corporis, & vnitæ diuinitatis altera. Hæc Damascenus. Vbi pro calculo legit carbonē seu prunam, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt postea videbimus. Cùm igitur per calculum ignitū siue prunam viuam Christus intelligatur, per seraph existimo intelligēdum esse sacerdotem sacramentum sanctum fidelibus ministrantem. Tu nunc considera altaris amplitudinem & maiestatem, siquidem ipse seraph cùm sit spiritus charitate incensus, non illud ausus est manu attingere, sed calculum forcipe accepit, vt magnam altari reuerentiam exhiberet. Hinc colliges quàm impia sit eorum temeritas, qui cùm sint mortiferis sceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Christi corpus & sanguinē accipiunt, nō obseruātes id quod ait Apostolus: Probet autem *1.Cor.11.*

seipsum

1. Corin. 11. seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit; non diiudicās corpus Domini. Diuus Dionysius Areopagita capite tertiodecimo cælestis Hierarchiæ hunc spiritum, qui labia tetigit Esaiæ, inquit non esse ex illis altissimis primísque spiritibus, quos proprio nomine vocamus seraphim: sed aliquem ex iis Angelis, qui nobis præfecti sunt, qui ob incēdendi ministerium seraphim quoque appellantur: vel quia iussu seraphim hoc munus suscepit. Ideò vnus ex seraphim nuncupatur. Ibi multa de hac visione dicit scitu dignissima, quæ hîc nō subscribo, satis esse existimans locum indicasse.

Auferetur iniquitas tua.) Purgatur Esaias ad munus concionandi subeundum. Ex quo colliges oportere concionatorem esse ab omni peccato purgatum.

Quem mittam.) Proponit hoc Deus, vt voluntas præmium consequatur. Illud est aduertendum, dixisse Deum: Quem mittam? in singulari: & statim plurali numero dixisse: Quis ibit nobis? Vbi significatur Trinitatis mysterium. Est enim Deus trinus & vnus. Numerus singularis ostendit vnitatem substantiæ, pluralis verò trinitatem personarum.

Et dixi: Ecce ego, mitte me.) Non temeritate & arrogātia se vltrò obtulit, sed quia purgatus fuerat ab Angelo. Non enim se obtulit, priusquam eum Angelus tetigisset. Vide igitur ne munus concionādi pollutus accipias. Esaias non se obtulit, nisi quia eum Angelus purgauerat, & quia legationis necessitatem videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prædicere, & veritatem proferre. Quibus rebus deuenit in rerū omnium certamen & discrimen, & vitam propter Deum periculis obtulit. Eodem modo concionatores pro Christi gloria cùm opus fuerit, ne veritatem tegant, quāquam videant, magnas sibi inde procellas esse subeundas.

Vade.) Conciliat Esaias authoritatem suæ legationis, asserens se esse à Deo missum.

Audite audientes, & nolite intelligere.) Videntur hæc verba aspera prima specie. Sed Hebraismus hanc habet asperitatem, cùm tamen sensus sit
Act. vlt. lenior. Diuus Paulus Actorum vltimo huius loci mentionem faciens, eius asperitatem tollit ita dicens: Bene Spiritus sanctus locutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierunt, oculos suos cōpresserunt. Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiui à diuo Paulo exponi. Sēsus est: Dic populo huic duro seipsos non esse Messiam recepturos. Audient enim eius doctrinam, eiúsque opera videbunt, & non intelligent ob eorū malitiam & cæcitatem. Igitur tu ô Esaia excæca, hoc est denuntia esse cor populi huius ob impia scelera obcæcandum. Hic locus citatur ab Euangelistis ad ostendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas Deum obcæcauisse Iudæos, auferendo ab eis oculos aut rationem, sed non dando gratiam. Et ideò non dedit, quia ipsi eam noluerunt. Propterea dicebat Christus: Quotiens volui congregare filios tuos, & noluisti. Matt. 23. Luc. 13.
Et vt nemo potest medico litem intendere, qui ægrotum curari nolentem deserit: sic nemo potest Deo culpā tribuere, qui Iudæos obstinatos & peruersos obcæcari permiserit. Simile. Ex hoc loco colliges duo: primum est, hanc Esaiæ vaticinationem ad Christi tempus referri, quoniam pro eo tempore eam citant Apostoli. secundum est, malitiam esse causam obcæcationis: nam Deus non immittit cæcitatem aut duritiem, sed propter hominum iniquitates & obicem non suppeditat gratiam, qua destitutus homo in grauissima incidit peccata: & suo vitio obcæcatur & induratur. Vt enim Sol dicitur nobis cæcitatem inferre, quando ab eo oculos claudimus, cúmque videre nolumus: sic Deus dicitur cor hominis obcæcare, quando ab eo gratiam subtrahit, quia homo eam acceptare renuit. Simile.

Et dixi vsquequò Domine?) Solicitus Propheta de populo suo quærit à Deo, quoúsque hęc sententia permansura sit.

Et terra relinquetur deserta.) His verbis prædicta fuit euersio Hierosolymæ duce Tito.

Et longe faciet Dominus homines.) Hoc est, disperget Deus Iudæos à patria sua, eósque longè abducet & separabit.

Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.) Id est, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obsidione & prælio non occubuerit, dispergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, vt antea, sed in medio terræ, id est per vniuersum orbem terrarum. Quod impletum esse appertissimè videmus.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur.) Sensus est: Ex Iudæis decimæ ad Christum conuertentur. Significat ex Iudęorum multitudine paucos esse salutem consecuturos. Hi aliis verbis appellantur semen & reliquiæ, vt fuit primo capite satis explicatum. Infrà 1.

Et erit in ostensionem sicut terebinthus.) Sensus est: Ea pars quæ fuerit ad fidem Christi conuersa, extendetur & propagabitur instar terebinthi & quercus, quæ sunt arbores ramos suos admodum extendentes. Et semē sanctum erit id, quod steterit in ea. Id est, illi qui in fide permanserint, etsi in principio sint pauci, erunt tamen velut semen sanctum, ex quo multi fructus generabuntur. Quasi dicat: De Apostolorum germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat Propheta Apostolos, & eos, qui ex Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos suos paulatim extendentibus. Nam vt arbores tempore hyemali, nec sunt fructibus nec frondibus ornatæ, Simile. sed intus habent quendam vigorem, qui tempore veris eas florentes reddit, & auget: sic fideles in principio etsi nullum virorem habere videbantur, posteà tamen ramos suos per totum orbem terrarum dilatarunt, & pulcherrimos flores, vberrimósque fructus tulerunt. Comparat etiam eos semini, quoniam ex illis fuit fidelium multitudo per Euangelium generata. Hæc est spiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios diuus Paulus: Per Euangelium ego vos genui. 1. Corin. 4.

Annotat

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT VI.

Et plena erat domus à maiestate eius.) Hæc verba non sunt in textu Hebraico: nec in eo Latino cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Existimo ea fortasse sumpta fuisse ex versione Septuaginta, & hîc inserta.

Et ea quæ sub ipso erant.) Pro toto hoc est in Hebraico, ושוליו vexulau. Dictio שול significat fimbriam, partem inferiorē vestis. Ideò potest verti: Et fimbriæ eius replebant templum. Et ita vertit Pagninus. Voluit Propheta his verbis Dei gloriam significare. Hoc intelligens Thargum transtulit: Et splendore gloriæ eius repletum est templum.

Duabus velabant faciem eius.) In Hebraico pro facie eius est: פניו panau. hoc est faciem suam. Et ita manet ambiguum referatúrne ad faciē Dei, an ad faciem ipsorum seraphim. Noster interpres reddidit ex Hebræo faciem eius, nēpe Dei. Quod quid significet explanauimus. Simili modo vertit Origenes dicens in homilia in hoc caput: Duabus alis velabant faciem non propriam, sed Dei. Chrysostomus tamen in homiliis in hāc Esaiæ visionem legit, seraphim facies suas velare. Et ita hunc locum intelligit Pagninus ita vertens: Duabus velabat vnusquisque faciem suā. Et ita est sensus: Tanta reuerentia Deo seruiebāt, vt facies suas tegerent, ne ipsum Deum aspicerent. Non enim se dignos esse existimabant, qui altissimam illam Dei maiestatem intuerentur. Ideò excludebant splendidissimū radium è throno prodeuntem, quòd summum splendorem & immensam gloriam aspicere nō auderent, & suā erga Deum reuerentiam & religionem demonstrarent. Ita ferè Chrysostomus hunc locum interpretatur. Hinc discamus nos, qua obseruātia, veneratione, & reuerentia ad Deum, eiúsque laudes concinendas accedere debeamus.

In manu eius calculus.) Pro calculo est in Hebraico רצפה ritspah. quæ dictio significat calculum: & ita vertit Aquila & Theodotion, quos secutus est noster interpres. significat etiam prunā viuam, seu carbonem incēsum. Pagninus vertit carbonem. Poteris clarius vertere, carbonem incensum. Fortasse alludit propheta ad altare holocausti, vbi erat perpetuus ignis: vt Leuitici *Leui.6.* sexto literæ diuinæ testantur. Septuaginta verterunt ἄνθρακα, nomen æquiuocū. Significat enim ἄνθραξ prunam, & carbunculum gemmam preciosam, quę & nomine & colore carbonē incensum imitatur. Non erat hic calculus quicunque lapillus, sed splēdidissima gemma ab altaris igne ablata, & in medio igne constituta. Esaias ad munus cōcionandi subeundum purificatus est igne charitatis à seraph, hoc est ab incendio seu incenso, vt esset diuino amore inflammatus. Moyses *Exod.3.* priusquàm ad Pharaonem mitteretur, ad flam- *Act.2.* mam ignis rubi ardentis accedere iubetur. Apostoli inflammati linguis ignis cœperunt ardenter concionari. Vnde colliges esse summè necessarium concionatoribus diuinum ignem animos illuminantem, purificantem, & accendentem. Id intelligens Dauid, priusquam dice- *Psalm.50.* ret in Psalmo: Docebo iniquos vias tuas, petit Spiritum rectum, Spiritum sanctum, Spiritum principalem, vt in eodē Psalmo licet videre. Non tibi cito hominem quemcunque, sed diuinum vatem, sapientia, sanctitate, & animi amplitudine excellentem, nobilitatéque præstantem.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ extendit ramos suos.) Textus cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, ita habet: Et adhuc in ea erit decimatio, & rursus erit in deprædationem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ proiecit fructus suos. Quæ verba diuus Hieronymus in hūc modum interpretatur: Vix decima pars Iudeorum relinquetur à Tito & Vespasiano. Sed postea Iudæi, qui euaserint ex bello, multiplicabuntur. At veniet Adrianus Imperator, & tunc ipsæ reliquiæ Iudæorum iam multiplicatę erunt rursum in direptionē. Capientur enim ab Adriano, & affligentur: & erunt veluti terebinthus & quercus, quæ glandes amiserunt. Quod accidit anno quinquagesimo à captiuitate sub Tito & Vespasiano. Hæc diuus Hieronymus. Vbi communis versio habet: ad ostensionem, est in Hebræo לבער leuaer. à verbo בער, quod significat præter alia comburere, ardere, & excidere. Vnde Pagninus vertit: in excisionem. Potest verti: ad excidendum, vel ad comburendum, vel ad ardēdum sicut quercus sterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui sine fructu, quæ nihil valet nisi ad ardendum, & comburendum, & & secandum.

Argumentum capitis VII.

Narrat diuinus vates immanem duorum regum Syriæ & Samariæ contra Hierosolymam coniurationem. Ostendit Dei misericordiam & potentiam, qui Iudæorum statum occidentem afflictúmque erexit, eorúmque ciuitatem obsessam ab hostibus seruauit. Et inde sumpta occasione à Iudæorum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariæ partu, & Christi saluatoris nostri admirabili aduentu. Qui diuina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratione sibi ideò copulauit, vt in humana forma delitescens nos à dæmonis crudelissimi tyranni captiuitate liberaret, ad æternámque beatitudinem tandem perduceret.

CAPVT VII.

ET factum est in diebus Achaz A
filij Ioatham, filij Oziæ, re- *4.Reg.16.*
gis Iuda. Ascendit Rasin rex
Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Israel in Ierusalem, ad præliandum contra eam: & non potuerunt debellare eam. Et nuntiauerunt domui Dauid dicentes: Requieuit Syria super Ephraim: & cōmotum est cor eius, & cor populi eius, sicut mouentur ligna syluarum à facie vēti. Et dixit Dominus ad Esaiam. Egredere in

occursum

occursum Achaz tu,& qui derelictus est Iasub filius tuus, ad extremum aquæductus piscinæ superioris in via agri fullonis. Et dices ad eū: Vide vt sileas. Noli timere,& cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantiū istorum in ira furoris Rasin regis Syriæ, & filij Romeliæ,
B eò quòd consilium inierit contra te Syria in malum,Ephraim,& filius Romeliæ dicentes: Accēdamus ad Iudam, & suscitemus eum:& euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.

EXPLANATIO.

Et factum est.) Rege Ozia vidit Esaias ea, quæ primis quinque capitibus scripta reliquit: quo mortuo regnauit Ioatham filius eius, sub quo vidit Propheta ea, quæ sexto capiti mandauit. Cùm verò Ioathā migrasset ex vita,obtinuit regnū filius eius Achaz homo impius & flagitiosus:qui relicto vero Deo, cōtempto diuino cultu, ad prophanos gentium ritus animum transtulit, fictos commentitiósque deos turpiter coluit, & in religione violāda impias fraudes concepit.Ideò eum Deus meritò oppressit, & afflixit.
2. Para.28. Nam,vt diuina asserit historia, fuit à regibus Syriæ & Samariæ,& à Palestinis victus & immaniter vexatus. Hostes eius non tam suis viribus, quàm eius sceleribus pugnantes eum vicerunt, eiúsque gentibus magnam cladem intulerunt, de quibus magnas victorias reportarunt. Aequū enim fuit, vt qui Deum dereliquerant, suæ impietatis pœnas luerent. Sed omnia hęc bella voluit Propheta silentio transire. Illud tantummodo refert, in quo Rasin rex Syriæ & Phacee rex Samariæ memores superioris victoriæ,prædæq; magnitudine excitati de euertenda Hierosolyma conspirarunt. At liberauit tunc Deus regem Achaz cum populo Iuda,quoniam sæpe vbi deest præsidium humanum, ostenditur diuinum.
4. Reg. 16. Habes hanc historiam quarti libri Regum capite sextodecimo. Illud est animaduertēdum, Rasin sonare volūtatem:Phacee verò, aperientem. Qui voluntatem aperit, eíque finem proponit, intellectus est: nam voluntas ex se cæca est. Hæ igitur duæ potentiæ deprauatæ voluntas & intellectus vrbem Hierosolymam, hoc est pacis visionem, animíque tranquillitatem conturbare & expugnare contendunt:sed diuino pręsidio vincuntur.

Et nuntiauerunt domui Dauid.) Hoc est duabus tribubus Iudæ & Beniamin sequētibus domum Dauidis. Rex Iuda est rex duarum tribuum. Rex Israel,rex Ephraim,rex Samariæ,rex decem tribuum, idem est.

Requieuit Syria super Ephraim.) Id est exercitus Syriæ coniunctus est cum exercitu decem tribuum. Similis Hebraismus est libri primi Regum capite septimo: Requieuit omnis domus Israel post Dominum. Id est adhæsit illi. *1. Reg. 7.*

Et commotum est cor eius.) Timuerunt tam rex Iuda quàm populus, & veluti arborū folia ventorum flatibus agitata contremuerunt.

Egredere in occursum Achaz.) Imminebant hostes,& in illud discrimē ventū erat, vt ex eorum manibus euadere nemo crederet. Debilitatis ergo Iudæis & animo cadentibus voluit Deus suā ostendere potētiam. Hinc colligimus nunquàm esse de diuino præsidio desperādū. Quin potius cùm fuerimus in afflictionibus ærumnísq; versati,& in periculis constituti,debemus animū erigere,in Deóque spem omnem & fiduciam collocare. Ipse enim qui eripuit Abrahamū à Chaldæis,Lot à Sodomitis, Ioseph ab inuidis fratribus, Susannā à falso testimonio, Danielem à lacu leonum,tres pueros à camino ignis ardētis,beatum Petrum à carcere,beatum Paulum à naufragio,qui denique eum firmo atque erecto animo inuocantibus opem tulit,quomodo nos in periculis & calamitatibus derelinquet,si eius præsidio confidentes ad ipsum tanquam ad arcē munitissimam confugerimus? Ait enim diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid: Iacta super Dominū curam tuam,& ipse te enutriet, & non dabit in æternum fluctuationē iusto. Vbi pro cura tua est in Hebraico iehauecha: quæ dictio præter alia onus siue pondus significat. Omnes qui tali pōdere premūtur vocat Christus apud Mattheum inquiens: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis,& ego reficiam vos. Ne igitur ob afflictionum pondera desperemus, cùm subleuatorem Deum habeamus,qui nos clamantes ærumnarum aquis agitatos, earúmq; pondere submersos absq; dubio eripiet. Hoc sentiebat Dauid, cùm ita canebat: Assumpsit me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortissimis, & ab his qui oderunt me, quoniā cōfortati sunt super me. Præuenit me in die afflictionis meę,& factus est Dominus protector meus. Et alio in loco inducit Deum in hunc modum aientē: Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

Gen.11. Gen.19. Gen.37. Dan.13. Dan.14. Dan.3. Act.12. Act.27. 2. Cor. 11. Psal.64. Matt.11. Psal. 17. Psal.90.

Iasub filius tuus.) Hinc colligunt nonnulli alium filium habuisse Esaiam, qui se ad hostes contulerat,quem dicunt esse Rabsacem, de quo posteà agetur capite 36.

Ad extremum aquæductus piscinæ superioris.) Duæ erant piscinæ siue cisternæ Hierosolymæ propter fontium inopiam. Ex vna quæ erat in parte superiore extra ciuitatem, quæ ob eam causam superior appellabatur, veniebat per aquæductū aqua ad alteram,quæ erat in ciuitate,& appellabatur inferior. In extremo huius piscinæ superioris erat Achaz,fortasse prouidens ne eam hostes euerterent, cùm Esaias ad eum accessit.

Vide vt sileas.) Id est, noli timorē tuum verbis ostēdere. Vel noli Deū tuū blasphemiis lacessere.

Cor tuum ne formidet à duabus caudis titionū fumigantium.) Id est,ne timeas regem Syriæ & Samariæ,qui propter iram,superbiam, & furorem titionibus incensis atque fumigantibus comparantur. Caudas appellat Propheta extremitates, vbi ignis est in torribus. Et fortasse hos reges caudis comparauit, quia in illis finitum fuit regnum Syriæ & Samariæ. Tu verò considera,eos qui rempublicā gubernāt,si sint sceleribus contaminati & obstricti, titiones esse non lucentes, sed comburentes & fumigantes. Contrà verò

princi

principes illi atque præsules, qui vitam ad certam rationis normam dirigũt, iustitiámque humanis opibus anteponunt, virtute, vita, & exemplo mundum illuminant: & eam ob causam lux
Matt. 5. mundi rectè appellantur. Ita Christus Deus noster Apostolis dicebat: Vos estis lux mundi. Aspicis igitur & animo percipis, quæ sit inter bonum & malum principem & præsulem differentia. Bonus lux est splendens, ardens, illuminans: iniquus verò torris est siue titio, vt hîc à Deo appellatur, nullum splendorem emittens, sed comburens, exulcerans, fumigans, oculos aggrauans, & ad lachrymas prouocans, & totam denique domum, hoc est totam congregationem contaminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non comparatur iniquus gubernator titioni ex vna tantùm cauda fumiganti, sed ex vtraque: quoniam nulla parte eum poteris accipere quin combureris. Si eum mones, exulcerat te, vehementérque opprimit. Si eum laudas adulationibúsque fallis, tu teipsum perdis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius est vt in afflictiones incidas, & corpore crucieris, dummodò non discedas à virtute, neque deiiciaris à gradu constātiæ, quàm vt per flagitia perpetuum principis
Similitudo. fauorem consequaris. Est enim talis fauor veluti hedera arborem amplectens caducam, corruptis defixam radicibus, ruinā cotidie minantem. Nam etsi princeps dum vixerit, te amore & fauore prosequatur, tamen fluxus est, infinitis periculis expositus: & velis nolis est è vita excessurus, & tu corrues fauore destitutus, ex illius gloriæ, quam perpetuam putabas, gradu præcipitatus. Tu verò qui subditus es, mundi fauorem non curans, ne timeas iniquos principes & præsules, si ad Deum aspiraueris, in eóq; spem tuā posueris. Non formidet cor tuum à duabus
Rom. 8. caudis titionum fumigātium. Nam si Deus pro
Psal. 26. nobis, vt ait Apostolus, quis contra nos? Sed dic
Psal. 14. cum Dauide, Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Et alio in Psalmo: Quoniam in te eripiar à tētatione. Et quamuis te hostium furor inuadat, tranquilla tamen mente consiste. Nam si iustitiam colueris & pietatem, quis te poterit veri honoris ornamenris spoliare? Iustus, vt ait diuinus psaltes, vt palma florebit, sicut ce-
Psal. 91. drus Libani multiplicabitur. Habes pro te Deū
Psal. 71. de quo canit idem vates: Liberabit pauperem à potente & pauperem cui non erat adiutor. Non est in mūdo qui valeat virum iustum virtutúmque mœnibus munitum lędere & à gloriæ altissimo gradu præcipitare. Vide quid Deus dicat
Ierem. 1. Ieremiæ: Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum super omnem terram. Vbi vides virum sanctum cum ciuitate munita, columna fer-
Amos 7. rea & muro æreo comparari. Amos propheta capite septimo ait se vidisse Dominum super murum litum: vbi diuus Hieronymus per hunc murum Apostolos intelligit, cæterósq; viros sapientia atq; virtute pręstantes. Ibi enim Septuaginta interpretes pro muro lito murum adamantinum, ob sanctorum firmitudinem & constantiam interpretantur.

Hęc dicit Dominus Deus: Nō stabit, & nō erit istud. Sed caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasin. Et adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus: & caput Ephraim Samaria: & caput Samariæ filius Romeliæ. Si non credideritis non permanebitis. Et adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à Domino C
Deo tuo, in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo domus Dauid. Nūquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, & pariet filium: & Matt. 1. d
vocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum. Luc. 1. c

Non stabit.) Id est eorum consilium non habebit effectum. Sed vterque horum regum in suis terminis continebitur, neq; longius propagabitur. Nam Damascus erit metropolis Syriæ: & Rasin erit princeps Damasci. Et ita Hierosolyma non capietur, neque possidebitur à rege Rasin.

Et adhuc sexaginta quinque anni.) Id est, regnum Israelis finietur post sexaginta quinque annos. Sed interim Samaria ciuitas erit metropolis totius regni Samariæ, non autem Hierosolyma. Hi verò sexagintaquinq; anni sunt computandi à prophetia Amos: qui vaticinatus fuerat delendū esse regnum Samarię. Nam à vaticinio hoc Esaię vsque ad decem tribuum euersionē & captiuitatem solùm viginti tres aut viginti quatuor anni interfluxerūt. Sin autē ab Amos vaticinio numeraueris, hos sexagintaquinq; annos, quorum hîc meminit Esaias, inuenies. Id autem, quod Esaias hoc in loco ait, est repetitio & confirmatio eius quod ab alio proheta fuerat prædictum. Et vide quemadmodum Deus voluerit consolari Iudam interitu suorum inimicorum.

Si non credideritis non permanebitis.) Hortatur eos Deus vt credant, si volunt in suo regno consistere & permanere. Quasi dicat: Nisi fidē habueritis, asportabimini captiui, eorū calamitates pœnásq; ferentes, quorum imitati fueritis infidelitatem. At illi non crediderunt Deo, ideò nō permanserunt: sed fuerunt à Babyloniis capti, & in Chaldæam asportati.

Adiecit Dominus ad Achaz dicens: Pete tibi signū.) Cùm Achaz rex impius verbis Esaię non crederet, dixit ei Dominus per eundem Prophetam, vt peteret signum, non ab idolis, quæ colebat, sed à Domino Deo suo. Nam ipse Deus faceret miraculum, quo Achaz intelligeret esse se à duobus regibus liberandum, ipsorum verò regna euertenda: siue illud miraculum vellet rex de inferno, siue de cælo. Poterat enim Deus terram scindere, vt ob magnū hiatum inferi paterent, Iosue 10.
& poterat in cœlo solem sistere, vt tempore Iosue, aut ipsum cœlum aperire.

Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo Dominum.) In Deuteronomio scriptum legimus: Non Deut. 6.
tentabis

tentabis Dominum Deum tuum. Quo testimonio Christus vsus est aduersus diabolum, vt est apud Matthęum capite quarto. Non igitur licet petere à Deo miraculũ absq; necessitate. Oportebat tamen regem Achaz signum petere, quoniam Deus illud præcipiebat. Est enim necessarium Deo parere. Sed impius rex non hoc ex humilitate & religione faciebat, sed ex impietate & pertinacia. Existimabat enim Deum miraculum facturũ, & cùm ipse esset idolorum cultor, nolebat, vt Dei potentia appareret, ob eámque causam Deus laudibus efferretur. Aspice Dei clementiam erga homines, hominúmque malitiam erga Deum. Volebat Deus miraculum facere, & homo volebat Dei gloriam celare. Et quod peius erat, hanc impietatem operiebat flagitiosus rex virtutis tegumento. Vide impiam hominis hypocrisim. Aliud erat in facie, aliud in pectore: aliud in verbis, aliud in factis. Vt argentum cùm sit candidum, nigras tamen ducit lineas, sic rex impius cùm religionis candorem foris ostenderet, intus tamen ater erat, sordidásque factorum suorum lineas ducebat. Tales sunt omnes, qui foris speciem virtutis ostẽdunt, cùm animum, in quo est nobilitatis virtutísque domicilium, illis flagitiis deformẽt, vt in perpetuo, scelere & ignominia volutentur.

Matt.4. *similitudo.*

Et dixit: Audite ergo domus Dauid.) Verba sunt Prophetæ dicentis: Non satis vobis est ô Iudæi prophetas contemnere, sed Deum ipsum aspernamini? Cur diuinæ voluntati resistitis? Obserua eos esse Deo molestos, qui in afflictionibus ad eum non confugiunt, sed in præsidio humano spem ponunt rerum suarum.

Dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, &c.) Iubebat Deus regi Achaz vt signum peteret, siue ex cœlo, siue ex inferno, quò certò sciret esse Hierosolymam ab hostibus liberandam. Sed eo tale signum petere nolente promittit Deus signum humanæ redemptionis, quæ per illam Hierosolymæ liberationem significabatur. Ac si dicat Propheta: Propter hoc, quia tu rex credere non vis, non tibi, sed vobis ô Iudæi venturi dabit Deus signum magnum & admirabile, nõ liberationis solius Hierosolymæ, sed totius mundi. Nam ecce virgo Maria concipiet de Spiritu sancto, pariétque filium, cuius nomẽ erit Emanuel, quod sonat, nobiscũ Deus. Hic vos liberabit. Mittet vobis Deus pater Saluatorẽ, non aliquẽ Aioth, aut Gedeonẽ, aut Samsonẽ, quemadmodũ quondã, quãdo iudicibus gubernabamini: sed Emanuelem verum Deum & verũ hominem, qui vos à dæmonis potestate proteget, & etiam modò priusquàm nascatur, vos à duobus regibus eripiet. Qui fuerit in lectione sanctorum Prophetarum versatus, non mirabitur Esaiam in media mentione liberationis Hierosolymæ, totius generis humani liberationis meminisse. Erat enim mos Prophetarum sumpta rerum materialium occasione ad diuina Christi arcana & altissima mysteria transire, inuolucrísque tegere, ne sancta darentur canibus, & ab indignis contemnerentur. Intelligi autem hanc Esaiæ vaticinationem de admirabili sacratissimę virginis Mariæ partu apertissimè testatur diuus Matthæus primo capite sui Euangelij, vbi ad literam hæc sunt verba. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorũ. Hoc autem totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus. Hæc diuus Matthæus. Et aduerte nullam hîc patris fieri mentionem, quoniam Christus conceptus est de Spiritu sancto. Est enim Christus lapis ille, qui, vt est apud Danielem, abscissus est de mõte sine manibus. Hoc est qui conceptus est & natus de virgine sanctissima virtutum monte absque virili semine. Aduerte etiam nomen pueri esse Emanuel, hoc est nobiscum Deus. Quæ omnia ostendunt hãc vaticinationem intelligi de Christo Deo nostro, qui in terra patrem nõ habuit, & qui nobiscum corporaliter habitauit: & de eius sanctissima matre, quæ virgo de Spiritu sancto concepit. Idem, licet aliis verbis, ait propheta Ezechiel quadragesimoquarto capite suarũ visionum. Postquàm dixit conuersum fuisse ad viam portæ sanctuarij, quæ respiciebat ad Oriẽtem, & clausa erat, subiunxit: Porta hæc clausa erit, nõ aperietur, & vir non intrabit per eam, quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam, eritque clausa principi. Vel, vt alij interpretantur, clausa in æternũ. Hæc porta in æternum clausa, per quam solus Deus introiuit, & egressus est, quæ alia est, nisi sanctissima Dei genitrix Maria semper virgo? Ita illum locum diuus Hieronymus diuúsque Augustinus interpretantur. Ea est hæc virgo, quam prædixit Esaias concepturam, Christúmque parituram. O virgo sanctissima templum Domini, sacrarium Spiritus sancti, parentum reparatrix, posterorum seruatrix, tu generi hominum sine lumine errantium veram lucem attulisti, ex te enim ortus est sol iustitiæ Christus Deus noster. Erant homines omni virtutum pulchritudine nudati, in omni dedecore ignominiáque constituti: obtemperauerat voluntas appetitui, corruerat constantia, fuerat vera dignitas ablata, splendórque extinctus & omnia denique virtutis ornamenta ceciderant. At tu Christum concipiendo, eúmque mundo indicando, nos ex tenebris ad lucem, ex morte ad vitam, ex vera turpíque ignominia ad veram illustrémque dignitatem reuocasti. Ex te pendet nostra salus, nostra victoria, & innocentiæ restitutio. Quid sine te esset vita mortalium, nisi nox, nisi caligo, nisi tenebræ & vmbra mortis? tu es virgo & mater: & cuius mater? eius cuius Deus est pater. Quid aliud significabat rubus ille, quem viderat Moyses flammas emittens, sed seipsum non comburens, nisi teipsam concipientem sine viro, & parientem sine dolore? Tu es hæc absque dubio, quę nobis Emanuelem mirabiliter peperisti. Iudæi nihilominus cæci & obstinati dicunt hanc Esaiæ vaticinationem non esse de virgine, sed de Esaiæ vxore intelligendam. Quam ob causam fingunt, vt solent, meras nugas, intolerabilésque ineptias, & vanitates. Nónne Deus promisit signum? Perspicuum est. Quod igitur signum & miraculum esset concipere Esaiæ vxorem, quæ nulla sterilitate laborabat? O Iudæorum cæcitatem

Iud.3. *Iud.6.* *Iud.13.* *Matt.1.* *Dan.2.* *Ezec.44.* *Exod.3.*

tem deplorandam. Alij Iudæi hoc intelligi asserunt de vxore regis Achaz, quoniam vident nullum filium Esaiæ salutem Hierosolymæ attulisse: & hunc filium, quem Propheta prædixit fore Iudæorum liberatorem, aiunt esse regem Ezechiam, quem constat fuisse filium Achaz, admirabilésque victorias de Iudæorum hostibus reportasse. Videte cæcorum hominum insaniam. Quî fieri poterat vt vxor regis Achaz insignum liberationis Hierosolymæ conciperet & pareret Ezechiam, qui iam natus erat? Lege librum quartum Regum, & videbis ex annorum computatione nouẽ annos natum fuisse Ezechiam, quando pater eius Achaz regnare cœpit, & hoc vaticinium fuit eo regnante. Quis non videt esse has Iudæorum interpretationes in officina Satanæ conflatas? 4. Reg. 16. & 18.

Vocabitur nomen eius Emanuel.) Iesus & Emanuel idem sunt, licet diuersa nomina videantur. Iesus sonat saluatorem: Emanuel, nobiscũ Deus. ad hoc fuit nobiscum Deus, vt nos saluos faceret. Quid aliud est, Deus est nobiscũ, quàm Deus est saluator noster? Emanuel appellatur propter diuinam humanámque naturam in vna hypostasi vnitam. Idem aliis verbis dixit in hunc modum diuus Ioannes: Et verbum caro factum est. Ioan. 1. Quid est, verbum caro factum est, quàm nobiscum Deus? Idem est Emanuel ac Deus factus homo, cum hominibus conuersans. Id prædixerat Baruch propheta capite tertio, vbi loquens de Messia ait: Hic est Deus noster, & non æstimabitur alius aduersus eum. Et paulò pòst: Post hæc in terra visus est, & cum hominibus conuersatus est. Idem prędixit iis verbis alius vates: Veritas de terra orta est. Hoc est, Deus, qui est ipsa veritas, terrenum corpus accepit, vt terram colentibus viam æternæ salutis aperiret, eósque saluos faceret, atque ad veram cœlestémque promissionis patriam perduceret, Bonum, vt ait diuus ille Dionysius Apostoli Pauli discipulus, est sui ipsius diffusiuum & communicatiuũ. Vnde summè bonũ erit summè cõmunicatiuũ. Cùm autẽ Deus sit summè bonus, summè se nobiscũ cõmunicauit. Qua in re se poterat magis cõmunicare quàm humanitatẽ nostram assumendo & nobiscum habitando? Hæc fuit summa cõmunicatio, & admirabilis erga nos amoris abũdãtia. Hoc intuẽs animo Esaias dixit esse Messiã Emanuelem vocandum, vt eius diuinitatem & humanitatem ostenderet. Obserua. Venit Deus vt salui essemus, ergo perditi eramus. Venit vt consequeremur salutem, ergo laborabamus ægritudine. Venit vt esset nobiscum, ergo eramus sine eo. Cùm Christus sit Emanuel, cùm nobiscum sit Deus, quid timemus? Quid amplius concupiscimus? Cur mũdi opes & voluptates tam ardenter quærimus, nisi quia quamuis ipse venerit, vt sit nobiscum, nos tamen sine eo esse volumus? Ipse est nobiscum, nos verò cum eo nõ sumus. Ipse nos quærit, nos eum fugimus. Ipse vult vt quæramus vitam, nos autem currimus ad mortem, ruimúsque ad interitum voluntarium. Aduerte: Non dicit: Vocabitur nomẽ eius: nos cum eo, sed ipse nobiscum. O immẽsam Dei erga nos pietatem, & incredibilem nostram erga Deum ingratitudinem! Baruc. 3. Psal. 64.

Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.) Hoc est, erit verus Deus & verus homo. Ac si dicat: Ne mireris ô domus Dauid virginem parietem, & talem filiũ, qui, priusquàm nascatur, vt te liberet inuocatur. Nã ipse est Deus, qui assumpta humanitate nobiscũ erit factus homo. Ne existimes eum assumpturum esse corpus aereum aut phantasticum, nam reuera erit verus homo, cibísq; vtetur infantium: comedet enim butyrum & mel. Sed hoc eius sapientiam non impediet: nam pannis inuolutus, & infãtili pabulo nutritus sciet reprobare malum & eligere bonum. Particula, vt, non hîc finalem causam designat, sed euentum & consecutionem: nõ enim comedet eo fine, vt sciat reprobare malum & eligere bonum, sed ita butyrum & mel comedet, vt etiã sciat reprobare malum & eligere bonum. Voluit his verbis Propheta vtramq; Christi naturam diuinam humanámq; significare. Id quod multis aliis in locis fecit, veluti capite nono, vbi prædixit Christũ fore puerum, & vocandũ esse Deum. Sed ita hoc attemperauit Esaias, aliiq; diuini vates, vt quãuis suo tempore à Iudæis alta mysteria minimè contemplantibus non intelligeretur, ne sanctum daretur canibus, posset tamẽ posteà suo tempore intelligi à Christianis. Oportebat enim tam admirabiles res, tanti mysterij maiestatísque repletas, esse his tegumentis coopertas & inuolutas. Erat enim testamentum vetus veluti quædam cortina, in qua diuina mysteria tegebantur, quæ fuerunt in nouo Testamento reserata. Infrà 9. simile

Quia antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonum, derelinquetur terra, quã tu detestaris, à facie duorũ regum suorũ. Adducet Dominus super te, & super populũ tuum, & super domũ patris tui, dies, qui non venerunt à diebus separationis Ephraim à Iuda, cum rege Assyriorum. Et erit in die illa: Sibilabit D
Dominus muscę, quę est in extremo fluminum Aegypti, & api, quæ est in terra Assur: & venient, & requiescẽt omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibꝰ. In die illa radet Dominus 4. Reg. 19.
in nouacula cõducta, in his qui trãs flumẽ sunt, in rege Assyriorũ, caput & pilos 2. Para. 32.
pedũ, & barbã vniuersam. Et erit in die illa: nutriet homo vaccã boũ, & duas oues & prę vbertate lactis comedet butyrum. Butyrum enim & mel manducabit omnis homo, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa: omnis locus, vbi fuerint mille vites, mille argẽteis, in spinas & vepres erunt. Cum sagittis & arcu ingredietur illuc. Vepres enim vt spinæ erũt in vniuersa terra. Et omnes mõtes, qui in sarculo sarriẽtur, non veniet illuc terror spinarũ & veprium, & erit in pascua bouis, & inconculcationem pecoris.

Quia

Quia antequam.) Redit Propheta ad particularem liberationẽ, & est sensus: Priusquàm Emanuel nascatur, priusquàm ad eam ætatẽ veniat, in qua sciunt homines reprobare malum & eligere bonũ, ipse liberabit terram hãc, quam tu ô Achaz ob idololatriam tuam detestaris, quia in ea verus Deus colitur. Et relinquetur terra à duobus regibus, qui eam oppugnatum venerãt. Id quod dicit, quam tu detestaris, potest verti, pro qua tu sollicitus es. Potest hic locus ita explanari, & melius meo quidẽ iudicio: Priusquàm Christus nascatur, terra Syriæ & Samariȩ, quàm tu detestaris, & odio prosequeris, derelinquetur à suis regibus, quoniam eos capiet & vastabit Assyriorum rex. Pernicies enim, quam hi duo reges Hierosolymæ moliebantur, in eorum caput redundabit.

Adducet Dominus super te.) Sensus est: Tu eripieris modò à regibus Syriæ & Samariæ, sed posteà ob impietatem tuam grauiter affligeris. Adducet Dominus super te multò maiora mala quàm ea, in quæ inciderunt decem tribus, postquam se à Iuda separauerunt. Studet Propheta populum suum iis minis & terroribus à vitiis reuocare, ad Deúmque reducere.

Cum rege Assyriorum.) Id est in has calamitates incurretis, cùm venerit rex Assyriorũ. Rex Babylonis appellatur hîc rex Assyriorũ, quoniã Babyloni; subiecti fuerunt Assyriis. Lege quartum librum Regũ, & secũdum Paralipomenon, & videbis regem Babylonis cum magnis copiis Hierosolymam venisse, eámque cepisse, & templum incendisse, atq; Iudæos captiuos secum in Chaldæam asportasse. 4. Reg. vlt. 2. Paralip. vlt.

Et erit in die illa: Sibilabit Dominus muscæ. Aegyptios vocat muscas propter idololatriæ sordes, & propter eorum imbecillitatem. Vel fortasse quia ibi erat magna muscarum multitudo. Assyrios apes vocat, quia, vt apes stimulum emittũt, sic Assyrij vsu sagittarum erant instructissimi, & velut apes volantes & sollicitæ, ad prælium velociter & sollicitè veniebãt. Sensus est: Vocabit Deus ad prælium non solùm Aegyptios imbecilles, sed etiam fortes acrésque Assyrios, ad pugnandum instructos atque paratos.

Requiescent omnes in torrentibus vallium.) Permanet in eadẽ trãslatione. Significat Aegyptios & Assyrios venturos esse cum magna militum multitudine, terrámque Iuda occupaturos & euersuros.

In die illa radet Dominus in nouacula conducta.) Per nouaculam conductam, per regem Assyriorum, & per eos qui trãs flumen sunt, idem significatur. Prædicit Iudæorum excidium per Babylonios, quos Assyrios vocat, qui respectu Hierosolymæ sunt trans flumen Euphratem. Ideò exercitus Assyriorũ appellatur nouacula, quia omnia abrasurus & deleturus erat: & ideo appellatur conducta, quia eo populo tanquã conducto vsus est Deus ad Iudæorũ euersionẽ & vastitatem. Per caput intelligitur rex Iuda, per barbam principes & nobiles, quib. rex ornatur, per pedes verò hi, qui sunt obscuris orti parentibus. Est igitur sensus: Regnũ Iuda delebitur ab exercitu Assyriorum, qui veluti acutissima nouacula omnia radẽt, regem, nobiles, & infimo loco natos, vt nihil in Iudȩa relinquant forte, nihil pulchrum, nihil firmum & stabile.

Et erit in die illa: nutriet homo vaccam vnam.) Sensus est: Victis Iudæis in Chaldȩámque translatis tanta erit in Iudæa solitudo, tanta vastitas, tanta paupertas, vt paucissimi ibi habitent. Et ex illis nullus armenta boum, neque greges ouium habebit: Sed rarus habitator vix vaccam vnã, paucásque oues habere poterit: & ob frumenti inopiam comedent homines butyrum & mel. Nam terra ob habitantium raritatem erit feracior, & agri abundabunt herbis, & pecora pascentur liberè, quapropter affluent lacte. Describit vates Iudææ solitudinem & inopiam, post Babylonicam captiuitatem.

Vbi fuerint mille vites mille argenteis.) Hoc est, tanta erit solitudo, vt locus, vbi fuerãt mille vites mille argenteis æstimatæ, in spinetum & vepretum cõuertatur. Nam vites ob hostium metum nequaquam amputabuntur.

In sagittis & arcu ingredientur illuc.) Sæuientibus vbiq; armis nemo agrum suum audebit inuisere absque arcu & sagittis propter metum & & hostium & ferarum. Et relictis locis cãpestribus fugient homines ad montes, vt eorũ difficultate muniantur. In montibus illis neq; crescent vepres neque spinæ: quoniã sarrientur & fodientur sarculo & ligone à paucis illis colonis, qui ibi miserabiliter habitauerint. Cætera omnia patebunt pascuis, liberéq; à pecoribus conculcabũtur. Diuus Gregorius in moralibus libro decimono capite vigesimooctauo per spinetum intelligit gentilitatẽ, ad quam Apostoli cũ arcu & & sagittis ingressi sunt, quia ad feriendam gentium duritiẽ cum districtis verborũ spiculis introierunt. Appellat verba sanctorũ concionatorum sagittas, de quib. dicitur in Psalmo: Sagittæ paruulorũ factæ sunt plagæ eorum. Hoc est: Ardentissima Apostolorũ verba corda hominum feriebant. Appellantur autem Apostoli paruuli propter eorum sanctam humilitatẽ & simplicitatem. Quibus aiebat Christus, vt est apud Matthæum, Nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli, nõ intrabitis in regnum cœlorum. Hæc est causa cur dicat scriptura primo libro Regũ: Filius vnius anni erat Saul cùm regnare cœpisset. Volens enim significare eum, cùm regnum obtinuit, fuisse simplicẽ & probum, ait esse paruulum, acsi vnum annũ natus esset. Qui si in illa simplicitate & humilitate permaneret, esset absque dubio egregia quadã gloria cumulatus. Huiusmodi paruulis aperit Deus sua mysteria, diuinámque sacrarum scripturarum intelligentiam ostendit. Id sentiebat diuinus ille Psaltes, cùm ita canebat. Declaratio, seu, vt potest verti ex Hebræo, ostium, sermonem tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis. Id ostendit Christus apud Matthæum ita inquiens: Confitebor tibi pater, Domine cœli & terrȩ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ex quo poteris facilè colligere non superbos hæreticos, sed humiles catholicos esse diuinarum literarum verum sensum consecutos. Psal. 63. Matt. 18. 1. Reg. 13. Psal. 118. Matt. 11.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT VII.

Et qui derelictus est Iasub filius tuus.) Pro Iasub in Hebraico est ישוב, à verbo שוב, quod significat conuertere. Sonat igitur Iaxub conuertetur. Voluit hoc nomine significare reliquias Iudæorum esse ad Christum conuertendas. Præcepit Deus Esaiæ, vt Filium suum Iaxub assumeret, vt nominis significatione rei euentum significaret. *Iaxub.*

Et non tentabo Dominum.) Pro tentabo est in Hebraico אנסה anasseh, à verbo נסה nasah, quod significat tentare. quam significationem secutus est noster interpres. Potest esse à verbo נסס nasas, quod significat extollere & exaltare. Ideò poterat verti: & non exaltabo Dominum.

Ecce virgo concipiet.) Pro virgine est in Hebraicò עלמה almah. quod nomē significat virginem. Et non solùm hoc in loco, sed etiam in capite vigesimoquarto Genesis, vbi in Hebraico est hæc dictio עלמה vertit interpres Latinus virginem, inquiens: Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. Et lingua Punica, quæ vt ait diuus Hieronymus, de Hebræorum fontibus manare dicitur, almah virginē significat. Et Septuaginta interpretes natione Hebræi, & apud Hebræos, & clari in primis, linguáque Græca peritissimi verterūt hoc in loco ἡ παρθένος, quod nomen propriè virginē absque dubio significat. Nihilominus tamē audent nunc Iudæi asserere hoc nō intelligi de virgine, sed de vxore Esaiæ, quanquam ex illis nonnulli dicāt esse de vxore regis Achaz intelligendum, quarum vtraq; virum cognouerat: neque volunt fateri hoc nomen virginem significare: imò omnes Septuaginta fuisse hoc in loco deceptos asseueranter affirmant, suorúmq; Rabbinorum antiquorum commentarios, in quibus pro עלמות alamoth בתולות bethuloth interpretantur, omnino reiiciunt. Dictio enim bethuloth sine vllo dubio virgines significat, vt ipsi facilè confitentur. Quàm falsę & ineptæ sint horum Iudæorum interpretationes, in explanatione ostendimus. Deriuatur hæc dictio almah à verbo עלם alam, quod significat latere & abscondere. Vnde significat non quamcunque virginem, sed eam, quæ est abscondita, de cuius integritate dubitare nemo possit: & quæ est non vetula, sed adolescētula. Ideò Latinus interpres in primo Canticorū capite vertit: Alescētulæ dilexerunt te. Vbi in Hebraico est alamoth, & in commētario Hebraico exponitur bethuloth. Et in Prouerbiis capite trigesimo vbi scriptum est: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cœlo, viam colubri super terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adolescentia, pro adolescentia debet esse in adolescētula, siue in virgine: est enim in Hebraico idem vocabulum almah, & ita habent nōnulli codices Latini. Sed vitio typographorū effectum esse existimo, vt pro adolescentula deprauatè scriberetur adolescētia. Hoc mysterium ait Salomon sibi fuisse occultum & arcanum. Quis est hic homo, cuius viam in virgine adolescentula & abscondita ignorabat Salomō, nisi Christus de Spiritu sancto conceptus, & de virgine sanctissima Maria admirabiliter natus? Hanc vnicam inexplicabilémque generationē non poterat humano intellectu percipere Salomō. Quāuis enim intelligeret cōcepturam esse virginem, Emanuelémque parituram, viam tamen & inenarrabilem modum comprehendere nequaquā poterat. De qua dicebat Esaias capite quinquagesimotertio: Generationem eius qui enarrabit? *Gene.24.* *Cant.1.* *Prou.30.* *Esa.53.*

Si non credideritis, non permanebitis.) Nempe in regno. Pro credere & permanere in Hebraico est vnum atq; idem verbū, nimirum אמן aman. Sed priori loco est tertiæ coniugationis vocis actiuæ, quæ appellatur hiphil, & significat credere: Secundo verò loco est primæ coniugationis passiuæ, quam appellant niphal, & significat esse firmum, certum, stabilem, & permanētem. Ideò rectè vertit interpres noster: Si non credideritis, nō permanebitis. Et quoniam qui firmi certíque sunt in re aliqua, eam intelligere censentur, ideò adducti hac ratione verterūt Septuaginta interpretes: Si non credideritis, nō intelligetis. Quasi illis dicat propheta: Nisi Dei verbis fidem adhibueritis, vera intelligentia carebitis. Vbi aspicis infideles omnes esse vera intelligentia sapiētiáq; destitutos. De illis enim ait in hunc modum diuus Paulus in epistola ad Romanos. Euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se essesapientes stulti facti sunt. Diuus Augustinus inquit intellectum esse præmium fidei. Et rectè quidem. Est enim perspicuum, fidem illuminare, admirabilémque intelligentiam tribuere. Pagninus vertit: Si non creditis, est, quia non estis stabiles. Hoc est, Ideò mihi non creditis, quia non estis in solido fidei fundamento constituti. Potest verti: Si non credideritis, nōn eritis stabiles, vel fideles, vel fortes, vel perseuerantes. *Rom.1.*

Argumentum capitis VIII.

Describit diuinus vates admirabilem sanctißimæ virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite superiore. Celebrat victoriam, quam Christus erat de dæmone reportaturus. Vaticinatur vēturas esse Assyriorum copias in Iudæam, totámque regionem, excepta Hierosolyma, vastaturas. Prædicit Syriæ & Samariæ excidium & vastitatem. Hortatur populum suum ad Dei timorem, verámque religionem amplexandam. Præcinit Christum fore eum timentibus & colentibus in sanctificationem, in petram autem offensionis impiis Iudæis, ipsius Christi Dei nostri diuina opera damnantibus, eiúsque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altißimam dignitatem extollit, & ad vitam tandem æternam perducit. Illi autem qui se vitiis dediderant, eorúmque se quasi ministros præbuerunt, Christi sanctißi-

mis operibus offenduntur. Quo fit vt ad æternas miserias præcipites ruant. Tandem docet vanos esse ariolos, tollendámque esse omnem superstitionem, & ad sacrã Dei legem confugiendum.

CAPVT VIII.

A ET dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis. Velociter spolia detrahe, citò prædare. Et adhibui mihi testes fideles: Vriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ: & accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius, Accelera-spolia-detrahere, Festina-prædari. Quia antequàm sciat puer vocare patrẽ suum & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci: & spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe, quæ vadũt cum silentio, & assumpsit magis Rasim, & filium Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum, &
B omnem gloriam eius. Et ascendet super omnes riuos eius & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudã inundans, & transiens vsque ad collũ veniet. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.

EXPLANATIO.

Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librũ grandẽ.) Vult Propheta iis verbis ostendere, rem hanc quam vult consignare literis, & mandare monimentis, magnam esse, dignámque absque dubio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur enim ad tam pauca verba scribenda erat librum magnum sumpturus, nisi vellet mysterij magnitudinẽ significare? Nam quod maius illustriúsque mysterium esse potest, quàm virginem concipere, eúmque parere, qui est verus Deus & verus homo, hominum generis restaurator, ipsius matris, quæ eum genuit, creator, totiúsque mundi redemptor? Est etiam altera causa, ob quã iussit Deus esse librum magnum, nempe vt posset ab omnibus videri, ne ob eius paruitatẽ se aliquis excusaret. Et eam ob causam præcepit Esaiæ, vt scriberet stylo hominis, hoc est manifesto, & verbis humanis, literísque notis, vt omnes possent id, quod erat scribendum, intelligere. Et hanc rationem affert Ionatham in Thargũ. Voluit Deus etiam hac in re suam erga homines clementiam significare. Idem præcepit Prophetæ Habacuc in hunc modum: Scribe visum, & explana eum super tabulas, vt percurrat qui legerit. Ac si diceret: Scribe vaticinationem, eámque planè explica, vt qui legerit, possit eam facilè intelligere. *Haba.2.*

Velociter spolia detrahe, cito prædare.) Hæc est Prophetia, quam Esaias in libro magno scribere iubebatur. Vide quàm pauca verba, sed considera quàm sublimia mysteria in illis includantur. Capite superiore prædixit sanctus vates nomen & admirabilem Emanuelis natiuitatem: hunc alia eius nomina, verbis quidem differentia, sed re idem significãtia, scribit: quibus nostram à dæmone liberationem significat. Est igitur sensus. Hactenus diabolus homines oppressit, huiúsque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immanissimã. Sed ipse eiicietur foras. Ideò tu puer ô Emanuel detrahe velociter eius spolia, aufer homines ab eius potestate & miserrima seruitute, ipsi enim sunt spolia, quæ es ab illo ablaturus: ea cito eripe, ipsúmque dæmonẽ prædare: non vltrà eum regnare patiaris. Id fuisse à Christo saluatore nostro factum, & hanc vaticinationem impletam, ipsa Euangelia asserunt, nos planè cognoscimus. Non existimes hanc Christi victoriam fuisse tunc primò ab Esaia prænuntiatã: nam in mundi principio fuit à Deo prædicta, & postea à Moyse literis contestata. Cùm primùm nostri primi parentes ob diuini præcepti transgressionem in grauissimum crimen incidissent, ita Deus serpenti, quę Euam seduxit, & in posteritatem fuerat crudelissimum excidium machinatus, allocutus est: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semẽ tuum & semen illius, & ipsa conteret caput tuũ. Vel, vt est in Hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Quæ est hæc mulier, nisi virgo sanctissima Dei genitrix Maria? Quid per eius semen, nisi Christus Deus noster intelligitur? Hunc dicit esse dæmonis caput contriturum. Cui existimas reseruatam fuisse hanc victoriam, nisi Christo Deo nostro, qui spolia detraxit ab hoste antiquo, eiúsque caput contriuit, hominúmque genus ad veram dignitatem & amplitudinem reuocauit? Communis versio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens: Et ipsa cõteret caput tuum. Quoniam ipsa Christũ genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, vt nos ad vitam perduceret beatam & immortalem. At litera Hebraica ad virginis fructum hanc victoriã refert. Non enim dicit: Et ipsa, sed, Et ipse, nimirum virginis fructus. Et ita transtulit Pagninus, & nonnulli alij. *Gen.3.*

Adhibui mihi testes fideles.). Scripsi ea, quæ mihi præcepit Deus, & assumpsi testes magnę fidei & integritatis, nempe Vriam sacerdotem & Zachariam filium Barachiæ, viros, claros, qui magnam celebritatem sermonis hominum fuerant consecuti. Hi certò sciunt me sumpsisse librum magnum, cui ea, quæ mihi Deus præceperat, mãdaui. Vrias sonat illustrationẽ siue illuminationẽ Dei. Zacharias verò Dei memorẽ siue memoriã. Hi enim sunt fideles testes, qui à Deo illuminãtur, eúmq; memoria tenent. Ex quo colliges nõ esse eos integros testes, qui in ignorãtię peccatorũq; tenebris versantur, Deúmq; obliuiscũtur, neque veritatẽ neq; iustitiã colẽtes. Christus apud Ioannẽ in sermone illo amoris plenissimo, quẽ habuit inter discipulos suos imminẽte tẽpore, quo erat acceptis grauissimis cõtumeliis ex hoc mũdo ad patrẽ trãsitur', hęc verba fecit Cũ *Ioan.15.*

venerit,

venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, ſpiritum veritatis, qui à patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me. Et vos teſtimonium perhibebitis, quia ab initio mecum eſtis. Acſi diceret: Teſtimonium, quod de me tribuetis ô diſcipuli mei, fidele erit & incorruptũ, quoniam eritis Spiritu ſancto incenſi, & ea teſtificabimini, quæ vidiſtis, quoniam ab initio mearum concionum, meorúmque miraculorum mecum eſtis. Vbi vides idoneos & apprabatos teſtes, eos eſſe, qui & iuſti ſunt, & ea, quæ teſtãtur, certò ſciunt. Debet iudex conſiderare ſint ne teſtes integri an deprauati, nimiáque affectione corrupti. Vt enim ſolis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens, vitri colores nõ autem ſuum repreſentat, vt cùm ſol ſit vnus atque idem, diuerſus tamen pro colorum varietate appareat: ſic homo affectu corruptus, non veros atque natiuos colores rebus tribuit, ſed qualis eſt eius affectio, tali colore rem ipſam depingit: vt cùm vnum atque idem ſit factum, in hoc illud laudet, in alio verò vituperet, ingrediens enim iudicium per affectum, ipſius affectus colorem oſtendit. Ex quo conſequitur vt eius teſtimonium aliorum facta ſæpenumerò deprauatè repreſentet. Prudenter equidẽ Ageſilaus vt eſt apud Plutarchum, quoties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio teſtimoniũ dicere, exiſtimabat non minus eſſe inquirendos & diſcẽdos eorum mores, qui loquebantur, quàm eorum, de quibus verba faciebant. *Similitudo.*

Acceſsi ad prophetiſſam.) Poſtquam ex Dei præcepto, inquit, ſcripſi in libro magno myſterium redemptionis humanę per Chriſtum, & adhibui mihi teſtes fideles, acceſſi mẽte ad prophetiſſam illam virginem Mariam ſacratiſſimam, & diuino lumine illuſtratus vidi fore, vt ipſa conciperet & pareret, integra & violata virginitate permanente. Et dixit mihi Deus: Filius huius virginis eſt puer ille, qui vocabitur Emanuel. Tu etiam voca nomen eius, accelera ſpolia detrahe, feſtina prædari. Accelera ſpolia detrahe, ſiue ſpolia detrabere, eſt vnum nomen: feſtina prædari alterum, ſed in idem recidens. Voluit Deus his nominibus oſtendere eſſe Chriſtum magna cum feſtinatione à dęmone mundum erupturum.

Antequam ſciat puer vocare patrem ſuum & matrem ſuam.) Confirmatio eſt eius, quod dixerat, eſſe Chriſtum cum magna feſtinatione mundũ à dæmonis fauce erepturum. Quaſi dicat: Priuſquam Emanuel humanitate aſſumpta ad id perueniat ętatis, in qua pueri ſciunt vocare patrem & matrem, auferet atque deſtruet mundi fortitudinem & ſapientiam. Nam quid aliud fuit Chriſti natiuitas eiúſque in mundum aduentus ſine humanis armis, ſine copiis & hominum exercitibus, ſine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis euerſio? Voluit ſtatim in infantia Chriſtus indicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tãtam habere firmitudinẽ, vt in illis fiduciam collocaremus: ſed in Chriſti fide charitate formata, in vera religione, in mundi contẽptu, in perpetua virtutis conſtantia eſſe verã fortitudinem conſtitutam. Quid aliud fuit naſci Chriſtũ inter paleas & fœnum, & reclinari à virgine ſanctiſſima in humili præſepio, quia non erat ei locus in diuerſorio, vt ait Euangeliſta, quàm humani faſtus, inanis gloriæ, hominũ põpæ, & huius mundi ſapientiæ, apertiſſima dãnatio? Quid aliud fuit naſci in itinere & in diuerſorio, niſi docere vitam hanc viam eſſe & diuerſorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi ſuperbiæ & iactãtiæ clariſsima improbatio? Quid aliud fuit illa ſumma paupertas, quàm humanæ proſperitatis, fluxarúmque opum inconſtantiũ in caſúmque ſitarũ contemptio? In illa inopia voluit deliteſcere ſummus ille omniũ rerum opifex, ampliſſimúſque cœli moderator & rector, qui naturam vniuerſam immenſa virtute coercet & continet, totius vniuerſi inuictiſſimus imperator, vt doceret fundamentũ Chriſtianæ philoſophię, verę que religionis initiũ in rerũ humanarum contẽptione ac deſpicientia conſiſtere: nóſque ad cœleſtis patriæ deſiderium firmiſſimámque ęternitatis ſpem & fiduciã excitaret. Cùm igitur Chriſtus natus eſt, ſtatim incœpit auferre fortitudinẽ Damaſci. Stultam enim fecit Deus huius mundi ſapientiam. Et vt verbis vtar Apoſtoli, quæ ſtulta ſunt mundi, elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mũdi & contẽptibilia elegit, & ea, quæ non ſunt, vt ea, quæ ſunt, deſtrueret. Vocat hoc in loco diuus Paulus ea, quæ nõ ſunt res illas, quæ nullius eſſe momenti videntur, & pro nihilo putantur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertiſsimè ſummam fuiſſe Chriſti ſaluatoris noſtri in mundi reſtauratione celeritatẽ. Cum primùm natus eſt in mundo, cœpit ſaluũ facere mundum. Statim adduxit ad ſe paſtores, qui angelis concinentibus Chriſtúmque nuntiantibus ad præſepium peruenerunt: & Magos Orientales ex diſtantibus prouinciis ad ſe velociter perduxit: vt ſignificaret non ſolùm Iudeorũ reliquias, quæ per paſtores Iudæos ſignificabantur, ſed etiã gentes, quarũ primitiæ erant magi illi Orientis, eſſe ſalutẽ conſecuturas. Cùm rex aliquis vult principẽ filium ſuum deſignare regẽ, conuocat vrbium legatos, qui iurent ſe eſſe principi obtẽperaturos. Fiunt cõuentus, & deſignatur rex. Conſtitutus eſt Chriſtus rex à Deo patre, iuxta id, quod ipſe de ſe ait in Pſalmo: Ego autẽ conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montẽ ſanctum eius. Quod intelligitur quatenus ille homo eſt: Nam natura diuina Chriſtus æqualis eſt Patri, ſempérque regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, paſtores ex Iudæis, & Magi ex gentibus, vt hunc regem recognoſcerent & adorarent. O fœlix Bethleem, ô ampliſsimũ atque excellentiſsimum diuerſorium, ô domus panis, id enim ſignificas, vbi natus eſt panis ille viuus, qui de cœlo deſcendit, vbi facti ſunt conuentus cœli & terræ, & verus totius vniuerſi princeps & rex à Iudæis & gentibus, & angelis, reliquiſque cœlitibus recognoſcitur & adoratur! In te natus in tẽpore ille, qui eſt ſempiternus cœpit velociſsimè mundũ reſtituere. At ſentiẽda quidẽ eſt, omnique lacrymarũ abundãtia ſæpenumerò deploranda obliuio noſtra, qui Deo acceleranti & feſtinanti vt nos liberet & ſeruet, nõ occurrimus, ſed in noſtra ignauia & pernicie torpemus.

Luc. 2. *1. Cor. 1.* *Luc. 2.* *Matt. 2.* *Pſal. 2.* *Ioan. 6.*

pemus. Consideremus Dei celeritatem & nostrã desidiam, dei solicitudinem & nostram inertiã. Cur non festinamus, si Deus festinat? Quid respondebit nostra socordia Christi velocitati? Venit Deus in mundum, & dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt nos eriperet à præsenti seculo nequam, vt verbis Paulinis vtar in epistola ad Galatas, & nos iterum atque iterum vinculis nosipsos astringimus, & in desidia nostra per manemus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus nostris, baculos manu tenentes, vt Deus in Exodo præcipiebat, comedamus festinantes. Et, vt ait diuus Paulus in epistola ad Hebræos, festinemus ingredi in illam requiem, vbi Dei visione in æternum fruamur.

Gal. 1. *Exod. 12.* *Hebr. 4.*

Et spolia Samariæ coram rege Assyriorum.) Auferet Emanuel spolia Samariæ: hoc est, homines mundi à diaboli potestate coram ipso diabolo. Idem dicit alio in loco idem Propheta iis verbis: Ideò dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia. Idem etiam Christus apud Lucam significauit ita dicens. Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ posſidet. Si autem fortior illo superueniens vicerit eum vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Hæc spolia sunt homines, quos Christus à dæmonis potestate ereptos distribuit. Nam ipse, vt ait diuus Paulus in epistola ad Ephesios, dedit quosdam quidem Apostolos, quosdã autem Prophetas, alios verò Euãgelistas, alios autem pastores & doctores. Vicit igitur Christus dæmonem, eiúsque captiuitatem sibi captiuauit, & in cœlum adduxit Id quidem est, quod ait Apostolus in eadem epistola: Ascendens in altum captiuam duxit catiuitatem. Hoc est homines, qui antea erant spolia Samariæ, ab exilio ad cœlestem patriam adduxit. Quod Dauid multò antea cecinerat. Et quãuis hoc ita sit, existimo tamen hoc etiam de materiali Samaria & Damasco ciuitate Syriæ dictũ esse. Prædicit enim his verbis Propheta victoriã, quam Assyriorum rex de Syria & Samaria reportauit, quod fuit prius, quàm puer sciret vocare patrem & matrem, hoc est, prius quàm Christus nasceretur. Sed hæc victoria significabat Christi victoriã, qui erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factũ fuit, quando multi ex Iudæis, pluresque ex gentibus in Christum crediderunt, & repudiata superstitione, ad verã pietatem & religionem animum applicuerunt, seque Christo libenter dedicarunt. Iudæi per hanc prophetissam intelligunt, vt dixi, vxorem Esaiæ: ad quam dicunt eum corã fidelibus testibus Vria & Zacharia accessisse, ex eoque congressu filium genuisse, qui vocatus fuit, Accelera spolia detrahere, festina prædari. Sed quis nõ videt Iudæorum impudentiã, qui Esaiæ prophetæ sanctissimo eam turpitudinem tribuunt, quã ne lenones quidem admitterent? Qui enim fieri posset vt modestissimus sanctissimúsque vates coram hominibus venereum actum exercuisset, cùm non dicam homines, sed etiam quædã bruta animalia nolint cum fœminis congressum habere nisi in locis abstrusis, ab hominúmque conspectu remotissimis? Id enim de elephantis & camelis Aristoteles libro quinto de natura anima-

Infrà 53. *Luc. 11.* *Ephe. 4.* *Ephe. 4.* *Psal. 67.*

liũ capit. secundo scribit. Præterea puer natus ex tali cõgressu natus fuisset decem & nouẽ annos, cùm Samaria euerteretur. Illa enim, vt cõstat ex quarto Regum, & secundo Paralipomenõ, euersa fuit anno sexto regis Ezechiæ: puer autem, si verum est, quod dicunt Iudæi, conceptus fuit secundo anno Achas regis Iuda. Inter annum autem secundũ Achaz & sextũ Exechię, si rectè computes, inuenies viginti annos interfluxisse. Quomodò igitur fieri posset, vt puer nesciret vocare patrem & matrẽ iam natus annos saltẽ decem & nouem? Ex quo apertissimè colliges falsam commentitiámque esse hanc Iudæorum opinionẽ, neque posse cum ratione, neque cum scripturarum veritate cohærere. Est igitur hæc prophetissa virgo illa sanctissima Dei genitrix Maria, de qua dixerat superiore capite: Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Ad hanc accessit mente diuinus noster vates, eam fuit animo contẽplatus Christum parientẽ, & in virginitate perseuerantem.

4. Reg. 17. & 18. *2. Par. 32.*

Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe.) Prędicit euersionem Iudææ per Assyrios. Quasi dicat: quoniam populus Iudæ, cuius regnũ est veluti fons Siloe leniter fluens, suum negligit statum, & spem non in diuino præsidio, sed in regibus Syriæ & Samariæ ponit, eísque vult se subiicere, qui sunt velut fluuij magni suo impetu omnia secum rapiẽtes, ego adducam super eum aquas fluminis rapidissimi, quæ in totam terrã se fundant, hoc est potentẽ immanémque Assyriorũ regẽ, qui totã te rram vastet & populetur. Hoc ideò dicit, quia multi ex regno Iuda fauebãt regibus Syriæ, & Samariæ quos videbant potẽtes, eósque sibi reges constituere volebant. Siloe est fons lenis & innoxius ad radices montis Siõ, cui regnum Iuda, quod fuerat à Deo constitutũ, comparatur. Animaduerte. Iudæi volebant eligere reges Syriæ & Samariæ, illísque subiici. At Deus eos non illis, sed regi Assyriæ seruire fecit. Colligas hinc eos, qui illis nolunt subiici, quibus Deus vult, sed diuinæ voluntati nequaquã obtemperantes alios eligunt, quibus se subiiciãt, postea aliis seruire, qui eos opprimant & affligant. Aequum enim est, vt quoniam illi non vis subiici, cui Deus vult vt subiiciaris, ei sis subiectus, cui subiici nequam velles. Quomodo vis vt tibi Deus pareat, si tu illi non vis parêre? Fac quod vult, & faciet quod vis. Illud est pręterea obseruandũ Siloe sonare missum: missus autem Christus fuit, ita enim ait diuus Paulus in epistola ad Galatas: Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erãt, redimeret. Est igitur huius loci sensus: Quoniã Iudeorũ populus contempsit & abiecit Mesſiã à patre missum, & voluit potius scribis & Pharisæis adhærere, ideò eum Deus tradet Romanis, qui eũ summis calamitatibus premant. Hic est fons ille cuius aqua cęci oculos aperuit, vt est apud Ioannem ca. nono. Volens enim Euãgelista significare, per fontẽ illum Christũ intelligi, adiecit nominis interpretationẽ, dicens: Siloe missum sonare. Est nãq; Christus fons ille, de quo aiebat regius vates cũ patre loquẽs: Apud te est fons vitę. Et Zacharias

Gal. 4. *Ioan. 9.* *Psal. 35.* *Zach. 13.*

rias propheta: In die, inquit, illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Ierusalem in ablutionem peccatorum. Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, missus à patre fuit, vt cæcorum oculis mederetur. Quis est ille qui mentis oculorũ tenebras aufert, nisi Christus saluator noster? Si hunc fontem contempseris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ splendore illustratus, & regi Assyrio, hoc est diabolo huius mundi principi subiicieris, à quo immaniter vexaberis. Si vis lumen oculorum recipere, confuge ad hunc fontem, & detersa cæcitate clarum lumen recipies. Fluit eius aqua leniter absque strepitu & clamore, quod Christo conuenire indicat locus Esaiæ capite quadragesimo secundo ita habens: Non cõtendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocẽ eiũs. Quem locum diuus Matthæus duodecimo capite sui Euangelij de Christo interpretatur. Illud est hoc loco aduertendũ, eos reprehendi, qui clamoribus & contentionibus vtuntur, aquásque Siloe quiete & in silentio fluentes contemnunt. Vt enim in templi Salomonis structura neque audiebatur malleus neque securis, vt in primo Regum libro literæ diuinæ testantur, sic in Ecclesia Christi templo celeberrimo & amplissimo nullę debent esse iniquæ lites, altercationes, & tempestates, sed modestia, tranquillitas, & charitas.

Infrà 42. Matt. 12

3. Reg. 6. simile.

Vsque ad collum veniet.) Id est, vsque ad Hierolymam, vsque ad quam venit rex Assyrius, sed eam non euertit, quoniã voluit eam Deus tunc seruare. Appellatur autẽ Hierosolyma collũ Iudææ, quòd sit in loco alto sita. Et voluit diuinus vates in assumpta translatione permanere. Comparauit immanẽ Assyriorum regẽ aquis inundãtibus, omnia secũ rapientibus: nunc autẽ volens earum altitudinẽ significare, ait totũ corpus Iudææ præter caput esse aquis cooperiendũ, eásq; vsque ad collum accessuras. Per caput cum collo Hierosolyma intelligitur.

Et erit extensio alarum eius.) Copias & castra regis Assyriorum alas extensas vocat, eiúsque potentiam, innumerabilémque militum multitudinem prædicit. Apostophe est ad puerũ Iesum, quem indicat in terra Iudææ nasciturum esse, cùm Iudæam eius terram appellet.

Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersæ procul terræ: confortamini, & vincimini: accingite vos, & vincimini, inite consilium, & dissipabitur. Loquimini verbum, & non fiet, quia nobiscum Deus. Hæc ait Dominus ad me sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis: coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iste, coniuratio est. Et timorem eius ne timeatis, neque paueatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pauor vester, & ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidẽ autem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel, in laqueum & in ruinam habitantibus Ierusalem. Et offendent ex eis plurimi & cadent, & conterentur, & irretientur, & capientur. Liga testimonium, signa legem in discipulis meis. Et expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum Israel a Domino exercituum, qui habitat in monte Sion. Et cùm dixerint ad vos: quærite à pythonibus, & à diuinis, qui strident in incantationibus suis. Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad testimonium. Quòd si non dixerint iuxta verbum hoc, nõ erit eis matutina lux. Et transibit per eam, & corruet & esuriet, & cùm esurierit, irascetur, & maledicet regi suo, & Deo suo, & suspiciet sursum. Et ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebræ, & dissolutio, & angustia, & caligo persequens, & non poterit auolare de angustia sua.

Luc. 2. c. Rom. 9. g. 1. Pet. 2. 6.

Heb. 2. d.

Congregamini populi, & vincimini.) Alloquitur populos Syriæ & Samariæ, prædicens non esse eos Hierosolymam expugnaturos. Est sarcasmus quæ figura à rhetoribus appellatur virulenta irrisio. Iubet eos congregari ad pugnandum, negãs eos esse victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Acsi dicat: Congregate vosipsos, & cõspirate de euertenda Hierosolyma. Sed multò aliter eueniet, quàm putatis. Nam Deus ciuitatẽ suam seruabit, vos autem vincemini ab Assiriis, & quamuis magnas copias congregetis, superabimini tamen, vestrúmque consilium dissipabitur, quia nobiscũ Deus est. Docet hic locus nihil contra nos efficere posse sceleratorũ cõsilia, si Deũ propitiũ habeamus. Nihil nocuit Dauidi consilium Achitophelis, neque Iosepho consiliũ suorũ fratrũ, neque Christo saluatori nostro consilium Scribarũ & Pharisæorum. Vnde enim existimabant eius splendorẽ maculare, noménque extinguere, inde venit, vt eius gloria clarius innotesceret, & in omni orbe terrarũ illustrissima laude celebraretur. Et ipsi Iudæi ceciderũt in miserias acerbissimas, & abiectissimi ab omnibus irridentur, omni gloria & decore spoliati. Et quãuis te homines nefarij oppugnẽt, nequaquã tamen vincent, si fueris virtutibus veluti muro septus, diuinoque præsidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiã: Bellabunt aduersum te, & nõ præualebunt, quia ego tecũ sum, vt liberẽ te. Deus, vt ait Iob, cõprehendit Sapientes in astutia eorum, & consilia prauorũ dissipat. In Prouerbiis ait Salomon: Non est sapientia, nõ est prudẽtia, non est consiliũ contra Dominũ. Et eius pater Dauid, Dominus, inquit, dissipat consilia gentiũ. Etsi viri iusti videantur aliquando ab iniquis superari, ipsi tamen de iniquis triumphant. Cùm Palæstini Hebræos propter eorum scelera superarent, Deique arcam secum asportarent, in templúmque idoli sui Dagonis in

2. Reg. 17. Gen. 38. Ioan. 11

Iere. 1. Iob. 5. Prou. 21.

Psal. 32.

nis inferrent, euenit, sacra referente historia, vt surgentes diluculo altero die Azotij in-
1.Reg.5. uenirent Deum suum Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die scissum & confractum. Quando existimabant esse arcam Dei abiectam & victam, suóque idolo subiectam, ipsam inuenerunt superantem, idolúmque ante se fractum & prostratum habentē, de quo mirabiliter triūphabat. Aspicis hîc apertissimè gloriā Dei eminere, etiam cùm abiecta esse creditur, virtutemque victoriam obtinere, etiā cùm victa esse existimatur. *similitudo.* Voluit Syria cum Samaria Hierosolymā euertere, at Hierosolyma euasit superior, & ipsæ fuerunt euersæ, & in summis calamitatibus constitutæ. Vt enim fluctus maris fortem ingentémque rupē ferientes, ibi illiduntur, nihil aliud efficientes quàm seipsos frangere & in spumas inanes conuertere, manente rupe immobili & stabili, sic qui iustum atque pium virum volunt impugnare, spumas suæ iracundiæ & inuidiæ ostendūt: sed nihil aliud efficiunt, quàm seipsos frangere & atterere, perseuerante verò iusto in virtute & constantia nullam gloriam, virtutis atque constantiæ præmium, amittente. Quid enim amittere potest, qui in perpetua honestatis firmitudine etiam percussus & afflictus perseuerat? *Psal.91. simile* Et ob eam causam palmæ perpetua viriditate florenti, séque aduersus pondus mirabiliter eleuanti, à diuino vate comparatur. Iustus, inquit ille, vt palma florebit. Et diuus Chrysostomus omni sapientia & eloquentia præstanti cū indomito & inuicto adamanti meritò comparauit. Etsi enim corpore vulneretur non tamen animi magnitudo vulneratur: non cruciatur grauitas, non fides, non virtus, non denique animus ipse charitatis præsidio munitus expugnatur.

Hæc enim ait Dominus ad me, sicut in manu forti erudiuit me.) Manus fortis capitur hoc in loco, quemadmodùm in multis aliis, pro auxilio diuino. Satis perspectum est & cognitū in sacra scriptura accipi manum pro præsidio. Est igitur sensus: Vt Dominus suo peculiari auxilio me docuit ne populi huius sequerer deprauatos mores, ne cum eo in eodem errore & iniustitia versarer, sic me gratia sua allocutus est, vt vobis dicerem ne aduersus regem vestrum verba coniurationis loqueremini. Hoc ideò ait, quia erant multi in Iudæa, qui de rege suo relinquendo coniurauerant. Volebāt se regibus Syriæ & Samariæ subiicere, existimantes non posse ab horum regum impetu euadere. Suadet igitur illis Propheta ne hoc faciant, neque nominent coniurationem. Nam illi regem potentiam timentes se inuicem ad coniurationem cohortabantur.

Timorem eius ne timeatis.) Vos qui nobiliores estis, nolite ea timere, quæ populus timet desperatione debilitatus. Ideò coniurat contra regem suum, quia se vult regibus Syriæ & Samariæ subiicere. Hoc est horum hominum propositum, eò tendunt omnes suæ cogitationes & verba. Sed timete Dominum, ipsúmque sanctificate. Sanctificabitur autem, si eius pietatem & potentiā confessi fueritis, vestrámque ostenderitis virtu-
Matt.5. tem & constantiam. Ita aiebat Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus in gehennam perdere. Petrus apostolus in prima epistola sua, Timorem autem, inquit eorum ne timueritis, & non conturbemini. Domi- *1.Petr.3.* num Christum sanctificate in cordibus vestris Pro eo, quod Esaias inquit, Dominū exercituū ipsum sanctificate, ait Apostolus, Dominū Christum sanctificate, hunc Esaiæ locum interpretans. Vbi vides Christum esse Dominum illum exercituū, qui toties in diuinis literis nominatur.

Erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis.) Sensus est, Timete Deū, colite, & inuocate illum, & ipse, priusquā nascatur ex virgine, vos eripiet: ipse veniet in mundum, & inter homines versabitur, quorum multos saluos faciet. Illi verò, qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adhærentibus erit in sancti- *similitudo.* ficationem, hoc est, vos saluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus erit in lapidem offensionis, & in petram, in quam impingent. Vt enim id, quod apis sumit ex flore, conuertitur in mel: id autem, quod araneus carpit ex eodem flore, conuertitur in venenum, cùm flos sit vnus & idem: sic Christus flos campi excellentissimus aliis fuit in sanctificationem, aliis in ruinā. Hoc est, quod dixit Simeon senex ille iustus & timoratus apud Lucam, puerum Iesum brachiis te- *Luc.2.* nens: Ecce hic positus est in ruinā & resurrectionem multorū. Illi in lapidem impingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt quà vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc est, in Christo læserunt, quia cæci & insani nesciebant quà ibant, neque lapidē considerabant, quia ob sua ipsorum scelera Christum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Christus lapis & petra, propter soliditatem & firmitu- *Infrà 28.* dinem, quemadmodum multis aliis in locis diuinarum literarum. Hic est lapis ille, de quo ait idē Propheta capite vigesimo octauo, imò Deus pater per Prophetam: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum angularem, &c. Vbi versio Chaldaica pro lapide pro- *Psal.117.* bato habet regem Messiam. Sed vide Iudæorum prauitatem. Illum, quē Deus à se approbatū ait, ipsi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio vate *Matt.21.* in hunc modū prædictum: Lapidē quem repro- *1.Pet.2.* bauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Quem locum Christus apud Matthæum capite vigesimoprimo de seipso interpretatur. Et diuus ille Petrus Apostolorum princeps in prima epistola sua capite secundo de Christo Deo nostro loquens, hæc verba scripta reliquit: Ad *Act.4.* quem accedentes lapidē viuum ad hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electū & honorificatum. Quapropter idem Apostolus, vt est apud Lucā in Actis capite quarto, Pharisæos sacerdotúmque principes allocutus dixit: Hic est *Exod.17.* lapis, qui reprobatus est à vobis ędificātibus, qui factus est in caput anguli, & nō est in aliquo alio salus. Vbi de Christo citatū à nobis Psalmū apertè interpretatur. Hic est lapis ille à quo virga per *Psal.113.* cusso exiuit aqua, vt Moyses in libro Exodi literis cōsignauit, ex qua biberunt filij Israelis. Tanta fuit aquæ copia & abundātia, vt caneret in hūc modū diuinus Psaltes: Qui cōuertit petrā in stagna aquarū, & rupē in fontes aquarū. Esse hanc

petram

petrā Christi figuram apertè indicat diuus Paulus ita in epistola prima ad Corinthios dicens: 1.Cor.10. Bibebant autem de spiritali consequente eos petra, petra autem erat Christus. Gen.28. Hic est lapis ille, in quo eximius patriarcha Iacob reclinauit caput, quādo in somnis vidit gloriosam illam scalam sublimē & stantem, cuius altera pars erat super terrā, altera cœlos tangebat. His, qui in Christo requiescunt illi adhærentes, suámque mentē & cogitationem in eo collocantes, ostenduntur arcana cœlestia sole ipso splendidiora. Vbi vides quanti Deus faciat virum iustum & pium, cùm illi etiam dormienti sublimia mysteria reuelet. Ex quo colliges plus valere somnium viri iusti, quàm vigiliam impij peccatoris. Sed oportet super hunc lapidem caput statuere. Hic est lapis Dan.2. ille, quē ait Daniel excissum esse de monte absq; manibus, vniuersumque orbem impleuisse, hoc est de virgine sanctissima natū absque viri opera, sed Spiritu sancto operāte. Huius lapidis meminit Zacharias dicens: Zach.9. Ecce lapis quem dedi vobis, & super eum septem oculi sunt: hoc est septē illa dona Spiritus sancti: Infrà 11. quæ Esaias explicat capite vndecimo. Psal.26. Hunc lapidem contemplabatur Propheta ita canēs: Psal. 39. Protexit me in abscondito tabernaculi sui, in petra exaltauit me. Ephe. 2. Et alio in Psalmo: Statuit supra petram pedes meos. Hinc processit illa Apostoli Pauli doctrina in epistola ad Ephesios; Superædificati estis supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu. Vide quomodo Apostoli sententia cum Esaiæ & Dauidis vaticinio cohęreat. Dauid vocat Christum vt ostendimus, lapidem factum in caput anguli: Esaias lapidē probatum angularē: Paulus verò summum lapidem angularē, quòd vtrunque populum & Iudæorum & Gentium in Ecclesia sua cōtineat. Quid plura? Ipse Christus Deus noster, ipse cœlestis doctor, ipsa patris Sapientia in sermone illo de monte, Matth.7. quem diuus Matthæus literis mandauit, seipsum petræ cōparauit. Ita enim inquit. Qui audit verba mea, & facit ea, similis est viro ædificanti domum suam supra petram. Est igitur Christus petra. Sed quia in eo impij Iudæi pedes offenderūt, appellatur hîc petra scādali, quoniam in eo scādalizati sunt. Appellatur hoc scandalum à doctoribus passiuum siue Pharisaicum, quoniam ipsi propter suā eorum peruersitatem scandalizabantur, & Christi opera sanctissima & admiranda reprobabant, volentes eius nomini illustrissimo tetram maculam inurere, omnísque memorię clarissimum lumen extinguere. Ob eam causam aiebat Christus apud Matthæum: Matt.11. Beatus qui non fuerit scandalizatus in me. Luc. 7. Aspicis hîc nullam esse tam insignem virtutem, tam illustrem, tot tantísque laudibus decorādam, quam impij vitio non tribuāt. Apta similitudo. Vt enim lignum arenæ fixum in medio fluminis, altera parte in aqua existente, altera in aere extra aquā videtur obliquum & fractum, cùm sit rectum & integrum, non ob ligni defectum, sed quia illud oculi per aquam respiciunt; quo fit vt videntes longè opinione fallantur: sic virtutis actio recta omnibúsque numeris absoluta censetur ab improbis obliqua & nefaria, non ipsius actionis, sed iudicij deprauati corruptela: fallit enim iudicium eos, quī per aquam inuidiæ & malitiæ res gestas inimicorum cernunt, cupientes eam gloriam labefactare & infringere, quā magni viri fuerunt rectè factis & virtute consecuti. Vt enim febri atque phrenesi laborantes, perexigua quadam linearum rectarum similitudine in pariete descriptarum decepti, animalia quædam deformia videre existimant, & testantur, vt asserit Aristoteles, sic improbi homines animi ægritudine deprauati lineas rectas, hoc est, aliorum facta illustria, digna quæ publicis monimentis mandentur ad memoriam posteritatis sempiternam, non solùm spoliant ornamentis, sed etiam vitio vertunt, & ad calumniam rapiunt. Secunda similitudo. Ex hoc loco Esaiæ sumit diuus Paulus ad Corinthios scribens fuisse Christum factum Iudæis scandalum, gentibus autem stultitiam. Et in epistola ad Romanos scripta sic ait: Offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: 1.Cor.1. Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali: & Rom.9. omnis qui crediderit in eum, non confundetur. Vbi aspicis diuum Paulum ea, quæ Esaias ait de Deo, de Christo interpretari: & hunc Deum esse verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Esaiæ intelligitur.

Duabus domibus Israel.) Hoc est, domui Iuda & domui Ephraim. Per domum Iuda intellige duas tribus Iudam & Beniamin, per domū Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc non est de omnibus dicendum, sed de improbis & contumacibus, qui in Christū credere noluerunt. Intuēs animo Moyses fore, vt Iudæi Christum non reciperent, gentes verò ad eum conuerterentur, composuit quoddam canticum sublime & gloriosum, cùm iam ad exitum vitæ vocaretur, quod est in Deuteronomio scriptum: Deut.32. in quo cœlum & terram testes inuocauit: quoniam homines, qui tunc aderāt, post paucos dies erant excessuri ex vita, hæc autem vsque ad Messiæ tempus duratura. In hoc cātico inducit Deū ita loquentem: Generatio peruersa est & infideles filij. Ipsi me prouocauerunt in eo, qui nō erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Vbi vides apertè prædictum Iudæos esse Christū contēpturos, gentes verò eum recepturas. Sed quoniam hoc futurum erat tempore Messiæ, subdidit in eodem cantico Moyses, imò per Moysem Dominus ipse: Nónne hęc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore, vt labatur pes eorum. Aspice quàm planè dicat hîc Deus se sumpturum esse de Iudæis infidelibus vltionem: quod hoc in loco Esaias cōtestatur.

Et irretientur & capientur,) Nēpe vinculis peccatorū, de quibus nonnulla quinto capiti mādauimus. Potest etiā de Iudeorum captiuitate explanari, quando post Christi mortem fuerunt à Romanis capti summísque doloribus affecti.

Liga testimonium, signa legem in discipulis meis.) Verba sunt Christi Prophetam alloquentis. Acsi diceret: Liga tu Propheta testimonium hoc tege inuolucris vaticinium tuum, claude hanc legem vsque ad discipulos meos, quousque Apostoli eam aperiant: ipsi enim eam sunt interpretaturi:

sit clausa donec veniat suum tempus, quando eam Christiani intelligent & explanabunt. Ita
Dan.12. apud Danielẽ: Claude sermones, & signa librum vsq; ad tempus statutum. Aspicis hîc prædictam fuisse interpretationem & explanationẽ scripturæ per Apostolos, & Christi discipulos. Id quod impletum aspicimus. Ipsi arcana, quæ clausa & obsignata erant, reserarunt, & Christi diuina mysteria & sacramenta in lege prophetísque adumbrata & prędicta diuinitus exposuerũt. Neq; est mirãdum Iudæos tam turpiter & ineptè vetus testamentũ explanare, cùm careãt lumine fidei, & in tenebris versati veram Apostolorum expositionem à Prophetis prædictam reiiciant. Fuisse autem vetus testamentum clausum & signatum vsq; ad Christi aduentũ explicat Esaias
Infr.29. capite vigesimonono iis verbis: Erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati, quem cùm dederint scienti literas, dicent: Lege istum: & respondebit: Non possum, signatus est enim. Hic
Ezec.2. est liber ille, de quo ait Ezechiel: Et vidi: & ecce manus missa ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat scriptus intus & foris. Hęc verba explanãs diuus Hieronymus hunc librum ait esse sacram scripturã, scriptam foris in historia literæ, intus verò in spirituali intelligentia. Quam explanationem secutus est postea summus ille pontifex sanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem. Hunc eũdem
Apoc.5. librum ait diuus Ioannes Apostolus in Apocalypsi se vidisse scriptum intus & foris, quem ait vidisse septem sigillis signatum, & à nemine posse aperiri, nisi ab agno, qui occisus fuerat, nósq; suo sanguine redemerat, qui eũ aperuit. Vbi etiã Apostolus vult duas intelligentias literalem & spiritualẽ significare, quę, vt ait Naziãze-
Exod.32. nus ille, ob ingenij acumẽ scientiæq; præstantiã theologus ob antiquis appellatus, in legis tabulis ex vtraque parte conscriptis significabantur. Sed ille hos sensus aperuit & reserauit, qui, vt est
Apoc. 5. apud diuum Ioãnem in Apocalypsi, clauem habet Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Hic est liber ille, quem, vt refert
Act.8. in Actis diuus Lucas, eunuchus legens minimè intelligebat. Interrogatus autem à Philippo Apostolo: Putásne intelligis quæ legis? respondit: Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Tunc ei Philippus scripturam reserauit, Christum autẽ in litera clausum ostendit. O admirabilẽ magistri sapiẽtiam! Eadem hora credit eunuchus, baptismo abluitur & doctus efficitur. Plus sapientiæ & virtutis in Ecclesiæ deserto, quàm in celebri synagogæ templo fuit consecutus. Christus aperuit scripturã Philippo, qui eã aliis reserauit. Hoc senserunt duo illi discipuli, qui in castellum Emaus proficiscebãtur, qui, vt
Luc.vlt. refert diuus Lucas, postquã Christũ cognouerunt, ipséq; ex oculis eorum euanuit, dicebant ad inuicem: Nónne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Lex, vt ait diuus Paulus in epistola ad
Rom.7. Romanos, scripta, spiritualis est, ideò indiget reuelatione. Eã Christus discipulis reuelauit, ipsi autem à Deo docti eam mũdo reuelarunt, Christúmque in ipsa latentem & absconditum aperuerunt. Et quoniã Christus erat in lege absconditus, ideò eum Apostolus Paulus sapientiam in mysterio absconditam in epistola prima ad Co- *1.Cor.2.*
rinthios appellat. De iis rebus Christi absconditis intelligitur ille noni Psalmi titulus & inscri- *Psal.9.*
ptio: Pro occultis filij. Erãt enim filij Dei sublimia mysteria in veteri testamento occulta, quæ modò per ipsum, eiúsq; discipulos, sanctósq; doctores Hieronymum, Augustinum, Chrysostomum, cæterósque alios Catholicos sapientia & sanctitate præstantes sunt nobis aperta & reserata. Possunt hęc Esaię verba: Liga testimonium, & signa legem in discipulis meis, habere hũc sensum: Liga hoc vaticiniũ tuum in memoria meorum discipulorũ. Quasi dicat: Etsi Iudæi infideles cõtemnant tuam Prophetiã, discipuli tamen mei meam adeò obseruabunt, vt eam ex eorum memoria nulla vnquam deleat obliuio. Hæc tua vaticinatio erit in mẽte meorum discipulorum ligata, consignata & firmiter fixa. In hũc sensum accipitur id, quod in Deuteronomio præcepit *Deut.6.*
Deus quando Israelitico populo sua verba commendabat. Ligabis ea quasi signũ in manu tua, erúntque, & mouebũtur inter oculos tuos. Quibus verbis præcipiebat Deus Iudæis vt legẽ suã ante oculos semper haberent, vt nũquam ex eorum animo illius excideret memoria. Et in Pro- *Prou.6.*
uerbiis, Liga, inquit, legem meã in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo. Quanquam hæc explanatio videtur huic loco satis conuenire, priorem tamen existimo esse potius amplexandam, quoniam ostendit Christianorum lucẽ, Iudæorum verò cæcitatem & ruinam, quod est diuini vatis proposito conuenientius, literæ accõmodatius, & ad multos diuinarum literarũ locos explicandos præstantius.

Expectabo Dominum.) Verba sunt Esaiæ, quorũ sensus est. Præcipitur mihi vt ligẽ testimonium, claudam vaticinationem & legem vsq; ad Christi discipulos. Id quod ego faciam. Nam quãuis Christus statim nõ veniat, ego tamen expectabo eum, qui abscondet faciem suam à domo Iacob, quoniam cùm venerit, à maxima Hebræorum parte non cognoscetur.

Ecce ego & pueri mei.) Christus qui modò dicebat: Liga testimonium, & signa legem discipulis meis: nunc eos, quos discipulos vocauerat, pueros suos appellat. Intelligi autem hunc locum de Christo indicat Apostolus in epistola ad Hebræos capite secundo, volẽs probare Christum *Heb.2.*
secundum humanitatem & nos vnius esse naturæ. Hoc indicat pronomen, mei. Suos enim vocat eiúsdẽ cum ipso naturæ. Sensus est: Ego sum nasciturus ex virgine, & verus homo habebo discipulos veros homines, quos mihi pater dabit, qui inter Israelitas magna efficient signa & miracula. Ipse Christus apud diuum Ioannem cum *Ioan.17.*
patre de discipulis suis loquens, Tui, inquit, erant, & mihi eos dedisti.

Qui habitat in Sion.) Quis mons sit hic Sion, indicat Apostolus Paulus ad Hebræos ita scri- *Heb.12.*
bens: Accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuẽtis Ierusalem cœlestem. Intelligitur ergo per Sion Ecclesia militans & etiam triũphãs. Viri nanque iusti veri Catholicæ Ecclesiæ ciues iam quodammodo habitant in ciuitate illa cœlesti & triumphante. Quorum quidam dicebat: Nostra

Philip.3. Nostra autem conuersatio in cœlis est.

Quærite à pythonibus, qui strident incãtationibus.) Hoc est, qui submissa voce proferunt verba ad incantationes suas pertinentia.

Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis.) Cùm populus quærat visionem ab idolis, ariolósq; perquirat, qui inuocent mortuos, vt eos pro viuis interroget, quare vos non idem facitis? Cùm igitur ò discipuli mei hęc vobis locuti fuerint, respondebitis, non esse falsos commentitiósq; deos interrogandos, neque mortuos pro viuis, sed esse diuinã legem inquirendam, & quicquid ipsa docuerit faciendum. Lex & testimonium pro eodẽ accipiuntur. Eam ob causam lex appellatur testimoniũ, quia in ea

Deut.18. testatur Deus quid vult. In Deuteronomio sunt hæc verba literis mãdata: Non sit in te qui ariolos sciscitetur, & obseruet somnia atque auguria, neque sit maleficus, neque incantator, neque qui pythones consulat, neque diuinos, & quęrat à mortuis veritatem.

Quòd si non dixerint iuxta verbum hoc.) Sensus est, Si non dixerint confugiendum esse ad legem sed ad ariolos & mortuos, in caligine versabuntur. Habebũt in profundo veritatem demersam. Transibit lux per eam gentẽ diuinę legis contẽptricem, eámq; deseret lumine destitutam, quæ ob sua flagitia corruet, esuriet, irascetur, & Deo atq; regi suo malum imprecabitur. Aspiciẽs sursum & deorsum expectabit auxiliũ, sed nullum videbit, neque à Deo neque ab hominibus, imò omnia illi tristia atq; infœlicia apparebunt. Erit illi ob magnum metum membrorũ dissolutio, calamitas, & caligo. A quibus afflictionibus eripi non poterit. Nihil denique erit tam miserum, quod in eius calamitatem cadere non videatur. Aspicis hîc in afflictionibus & calamitatibus recurrendũ nobis esse ad sacram scripturã: quam si contempserimus, in varias atq; miseras incidemus calamitates. Confugiamus igitur ad verbum Dei, ad scripturã sanctam, vbi inueniemus doctrinam salutarem, virtutis indagatricem, vitiorum expultricem, animis medentem, eósq; in suam dignitatem reuocãtem. Hæc est fons vberrimus & plenissimus, cuius haustu atque potu conceptam visceribus sitim sedamus ardorémq; restinguimus. Hæc est flamma illa, quàm vidit

Exod.3. Moyses ardentem rubúmq; non comburentem, vbi Deus est animos nostros incẽdens, æternæq;

Gene.28. beatitudinis desiderio inflammans. Hæc est sca-

Gene.41. la illa quam vidit Iacob, quæ summitate cœlos

Exod.16. tangebat, per quã à terra ad cœlũ patet ascensus. Hoc est cellariũ Ioseph in Aegypto huius mundi cõstitutum, ad quod vndiq; recurrere debemus, vt famem expellamus. Hęc est manna illud cœleste, minutum, sed candidum, & dulce omnes ad verã promissionis patriã euntes reficiens. Hæc est turris Dauidis munitissima, quæ, vt est

Cant.4. Canticorum libro mandatum, ędificata est cum propugnaculis, ex qua pendent mille clypei, omnísque fortium armatura. Hæc est mentis specu-

Psal.118. lum. Hæc est thesaurus sapientiæ. Hæc est quæ vitæ trãquillitatem largitur, quæ est lucerna pedibus nostris. Hæc est denique, qua aduersus dęmonem, mundum, & carnem contendimus. Est

Ephe.6. enim verbum Dei gladius spiritus, vt ait Apostolus, quo inimicos percutimus & prosternimus, & de quibus cotidie victoriam reportamus. Hęc est probatica illa piscina, de qua loquitur diuus Ioãnes, quæ à Dei Angelo mota cuicunq; ægritudini medebatur. Ioan.5. Hæretici ad sacrã scripturam descendunt tanquam ad piscinam sanitatis recuperatricem. At sanitatem non consequuntur, quia illis Dei Angelus non reuoluit scripturam, sed ipsi eam aduersus Deum mouere & reuoluere conãtur. Et cùm eam nõ explanent, sed deprauent, volunt vt non catholicis, sed illis duntaxat in eius interpretatione authoritatẽ tribuamus. Gloriantur se solos verum scripturæ sensum inuenisse, esséque hanc vnam iudicem, ad eámque solam tanquam ad normam rectissimam esse omnem Ecclesiasticam causam exigendam. At vbi 2.Pet.vlt. scriptura ob eius obscuritatem est explicatu difficillima, quemadmodum multis in locis, & de Paulinis epistolis Apostolorum princeps vltimo suæ posterioris epistolæ capite affirmat, quem in eiusdẽ scripturæ explanatione sequemur? Nam non solùm Catholici ab hæreticis differunt, sed etiam ipsi hęretici multis in locis tantùm à se distant quantùm à nobis. Aliter Lutherus, aliter Oecolampadius & Bucerus verba illa Christi: Hoc est corpus meũ interpretantur. In locis igitur, quæ in varias trahuntur interpretationes, quem sequemur? cuius iudicium imitabimur? Nónne vident necessarium esse iudicẽ, qui scripturas interpretetur? Quis igitur erit hic iudex nisi Ecclesia Catholica, quã Paulus Apostolus, tuba illa Euãgelica, appellat columnam & firmamentum veritatis? 1.Tim.3. Cui Christus eius sponsus ab ea corporaliter discessurus promisit se Spiritum sanctum missurũ qui eam doceret omnem veritatem? Capite quartodecimo apud Ioannem in Ioan.14. hunc modum loquitur Christus: Ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscũ in æternum, spiritum veritatis. Et pauiò post: Paracletus autem spiritus sanctus, Ioan.16. quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcunq; dixero vobis. Et capite sextodecimo: Cùm venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Hæc Christus Ecclesiæ suæ. Vnum è duobus fateri cogũtur hæretici, aut Christũ Ecclesiã suam fefellisse, illíque fidem nõ seruauisse, aut veram esse scripturæ interpretationẽ ab Ecclesia per mille & quingentos annos doctã, approbatam & confirmatam. Hic hærent hęretici, nec habent quid respondeant. Si dicant Ecclesiam mille & trecentis ab hinc annis fuisse esseq; deceptam, falsò scripturas explanasse, neque veram fidem, neque verum cultum habuisse, fuisse in erroribus versatam, Christi lumine doctrináque destitutam, ipsum Christum mendacem & deceptorem efficiunt. Nam vbi est eius promissio? Quorsum igitur illa verba Christi ad Eccle- Cant.2. siã: Sponsa mea, columba mea, dilecta meã, pul- Cant.1. chra, amica mea, vnã est columba mea, & alia Cant.3. huiusmodi, quæ in Canticis scriptura connumerat? Vbi indiuidua illa familiaritas & con- Ioan.14. iunctio? Vbi sponsi erga spõsãm, pro qua sangui- Ioan.15. nem fudit, admirabilis amor? Vbi fides harum promissionum, Nõ vos relinquã orphanos, veniam ad vos, Mittam vobis spiritum veritatis,

Portæ

Matt. 16. inferi non præualebũt aduersus Ecclesiã meam,
Luc.22. Ego Petre rogaui pro te,vt nõ deficiat fides tua,
Matt. 28. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque
ad consummationem seculi? Quæ omnia Chri-
stum Ecclesiæ promisisse Euangelistę cõtestan-
tur. Quomodo est credibile amatissimum illum
sponsum sponsam suã dilectissimam tanto tem-
pore reliquisse, eámque in adulteri amplexibus
mille & tercentos annos perseuerasse, & tot pa-
tres,tam humiles,tam pios,tam iustos,tanta san
ctitate & miraculis coruscãtes fuisse à Deo, pro
quo multi sanguinem fuderunt, penitus destitu
tos, & immenso propè temporis spatio in tene-
bris & erroribus versatos? Sin autem hæretici
fateantur Christum fidem suam seruasse, neces-
sariò debẽt fateri Ecclesiam semper veritatẽ te-
nuisse & docuisse. Cùm autem cõstet verum esse
promissorem, apertè concluditur veram esse,
piam,& salutarem, Ecclesiæ doctrinã. Cùm ve-
rò Lutheri eiusq; sequacium doctrina ex diame-
tro Ecclesiæ repugnet & contradicat, quis non
videt esse falsam,impiam & pestilentem? Perspi-
cuum est enim ex Philosophorum doctrina, nul
lum esse medium inter aientia & negantia. Col-
ligitur ex his eam solam diuinæ scripturæ expla-
nationem esse amplectendam,quam tenet Eccle
sia, sempérque docuit & confirmauit,quã sum-
mus põtifex,successor diui Petri,Ecclesiæ pastor
& magister, aut concilium rectè congregatum
approbat, & eam, quam viri Catholici & docti,
Ecclesię membra,pacis,vnitátisq; amantes,ver-
borum Dei trementes, ad ipsius Ecclesiæ fideíq;
regulam & doctrinam ex scripturis diuinis de-
promũt. Hos omnes contẽnit Lutherus, aítque,
se nulli hominum sententiæ submitti quamuis
docto & sancto,sed vult vt omnes suę ipsius sen-
tentiæ subiiciantur. Sunt homines,inquit ille,&
errarunt. Et tu quis est Luthere? Nónne es ho-
mo? Es'ne Deus? Nónne perspecta sunt tua fla-
gitia? Si neminem recipis quomodo vis vt te so-
lum recipiamus? Contemnis Cyprianum, Hie-
ronymum,Augustinum,Basilium,Bernardum,
cæterósq; Catholicos scriptores, & vis vt te vnũ
suspiciamus & admiremur. Quomodo audes te-
ipsum tot patribus,tot religionis luminibus,tot
viris,ingenio claris,pietate insignibus,sanctitate
illustribus, sapientia excellentibus, charitate
præstantibus anteponere? O arrogantium into-
lerabilẽ,ô superbiam inauditam, ô cæcitatẽ lu-
gendam omníq; lachrymarum abundantia de-
plorãdam. Si omnia Catholicorum scripta sunt
reiicienda, si nihil credere debemus, vt ais, nisi
id solùm, quod est literis diuinis mandatum,
quare mundum scriptis tuis repleuisti? Vbi quę-
so inuenisti non esse credendum nisi id,quòd est
in sacra scriptura? Lege totam eam à principio
Genesis vsque ad finem Apocalypsis,nusquã ta-
lem inuenies propositionẽ. Nõ est igitur creden
da hæc tua propositio,si verum est quod dicis,id
solũ credendũ quod est in sacris Bibliis scriptũ,
diuinísque literis consignatum. Tu tibi ipsi re-
pugnas. Sed velis nolis multa credere debemus,
quæ non sunt in sacra scriptura. Ita enim ait di-
Ioan. 21. uus Ioãnes in vltimo capite sui Euangelij: Sunt
autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scri-
bantur per singula, nec ipsum arbitror mũdum
capere posse eos, qui scribendi sunt libros. Ergo
multa alia credere debemus,nõ tua dogmata &
& portenta,non tuas impietates & hæreses, sed
ea,quæ Apostoli docuerunt & prędicarunt,quæ
ab illis ad nos manarũt, quæ Ecclesia semper te-
nuit & approbauit,quæ est vera sacræ scripturæ
explanatrix,vt ex ipsa ostendimus. Ad hanc igi-
tur scripturam ita expositam non ad te, sed ad
legem potius & testimonium, vt hîc ait Esaias,
est nobis confugiendum.

Et non poterit auolare de angustia sua.) Transla- *Psal.123.*
tio est sumpta à passeribus. Contrà verò de iu- *Prouer.11.*
stis dicitur: Laqueus contritus est, & nos libe-
rati sumus. Et alibi: Iustus de angustia liberatus
est,& tradetur impius pro eo.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT VIII.

Accessi ad prophetissam.) Pro prophetissa est in
Hebraico הנביאה hanneuiah, cũ articulo. Qua-
propter poteris vertere: Accessi ad insignem il-
lam Prophetissam.

In manu forti.) In Hebraico est כחזקת היד ce-
chez kath haiadh. Quod significat, in fortitudi-
ne Prophetiæ,vel in forti Prophetia. Appellatur
autem Prophetia fortis,quòd sit infallibilis. Ita
hunc locum vertit Pagninus. Dictio, יד iadh,
quæ est in Hebraico, vaticinium significat. Eam
ob causam id quod habet editio vulgata capite
primo Ezechielis, Et facta est super eum ibi ma- *Ezech.1.*
nus Domini, poterat verti, Et facta est super eũ
ibi Domini prophetia. Significat etiam consi-
lium. Ideò poterat verti: In forti consilio. Vnde
in libro secundo Regum vbi editio vulgata ha- *2.Reg.14.*
bet: Nũquid manus Ioab tecum est? poterat ver-
ti: Nunquid consilium Ioab tecum est? Acsi dice-
ret: Nunquid dedit tibi Ioab hoc cõsilium? Si at-
tentè legeris caput illud,non reiicies hanc inter-
pretationem. Significat prætereà virtutem, po-
tẽtiam,præceptum,quæ omnia possunt huic lo-
co accommodari. Sed quoniam præcipua signi-
ficatio huius nominis est, manus, vertit ĩterpres
noster: In manu forti. Et rectè quidẽ, vt per ma-
num intelligeremus auxilium Dei, aut eius po-
tentiam, aut consilium,aut præceptum,aut vir-
tutem,aut prophetiam.

Erit vobis in sanctificationem.) In Hæbraico est:
Erit vobis למקדש le-mikdax, à verbo קדש ka-
dhax,quod significat sanctificare: in quam signi-
ficationem accipitur,& rectè, ab interprete no-
stro: acsi dicat: Si Deũ timueritis, & colueritis,
ipse vos sanctos efficiet. Significat etiam hoc no-
men domum sanctitatis. Vnde potest verti: Erit
vobis in sanctuarium,hoc est, in domum tutam
& munitam,in asylum, & locum refugij. Pagni-
nus transtulit: Erit vobis in palatium, quod ferè
in idem recidit. Et ita R. Abraham vir doctus
inter Hebræos hunc locum interpretatur. Ea-
dem ratione in septimo capite Amos prophetæ, *Amos 7.*
vbi scriptum est: In Bethel non adiicies vltra vt
prophetes? quia sanctificatio regis est, & domus
regni est: potest verti: quia aula regis est, & do-
mus regni. Est igitur huius loci Esaiæ sensus. Si

timueritis Deum,& in eo ſpem veſtram & fiduciā poſueritis, ne hoſtes timeatis, ipſe enim vos recipiet,& abſcondet,erítque vobis turris inexpugnabilis,atque domus refugij tutiſſima. Quibus verbis vult propheta ſignificare, quanta cura Deus protegat & tueatur piorum hominum ſalutem,qui ſe diuinæ miſericordiæ cōmiſerunt. Nihil enim diuina tutela & defenſione firmius excogitari poteſt, nihil ſecurius, & præſtantius. Quibus mœnibus, quibus arcibus, tutius munimur & protegimur, quàm diuina pietate,ſi in ea ſpem noſtram collocamus? Hanc tutam aulam petebat vehementer, ad eámque ardenter aſpirabat diuinus ille vates in acerbiſſimis calamitatibus & periculis conſtitutus, cùm dicebat in Pſalmo: Eſto mihi in Deum protectorē, & in domum refugij, vt ſaluum me facias. Et paulò poſt,de iuſtis loquens: Abſcōdes, inquit, eos in abſcondito faciei tuæ à conturbatione hominū. *Pſalm.30.*

Auferetur fortitudo Damaſci.) Poteſt verti: Auferet fortitudinem Damaſci, nimirum puer Emanuel. Id intelligentes Septuaginta verterūt: Accipiet fortitudinē ſiue virtutem Damaſci in conſpectu regis Aſſyriorum.Et ita legit Chryſoſtomus in homilia ſecunda in Matthæum in opere imperfecto,aut quiſquis ille eſt, qui opus illud compoſuit. Vbi per virtutem ſiue fortitudinem Damaſci intelligit magos, ſapientes illos Orientales,quos Deus à manu dęmonis eripuit, & accepit. Qui, vt idem author ait, ideò à propheta appellatur fortitudo ſiue virtus hoc in loco, quia abſq; dubio fortitudo ſiue virtus vniuſcuiuſque prouinciæ ſapiētes ſunt.Per regem autem Aſſyriorum diabolum intelligit principem dæmoniorum.Quidā vertit: Tollet copias Damaſci.Pagninus:Tollet opes Damaſci: quod ferè in idē recidit.Quod de nullo puro homine dici poteſt. Quis enim priuſquā ſciat vocare patrē aut matrem, imò priuſquā naſcatur, poſſet Damaſcum euertere, eiúſque fortitudinem, copias, & diuitias auferre? Eſt igitur perſpicuum non poſſe hanc vaticinationem niſi de Chriſto explanari.

Argumentum capitis IX.

Dixerat Propheta in fine ſuperioris capitis fore, vt ij qui diuinam legem contemnerent, & Chriſtum in ea promiſſum abiicerent, inciderent in ærumnas grauiſſimas,à quibus ſe eripere nequaquam poſſent. Quibus verbis ſignificauit acerbiſſimas calamitates & miſerias,in quibus erāt Iudæi propter eorum in Chriſtum impietatem verſaturi,cùm obſiderentur à Romanorum exercitu,à quibus ad extremum fuerunt capti,cæſi,& in miſerrimam ſeruitutē adducti. Sed quoniam multi ex Iudæis fuerunt mentis oculis illuminati,& à dæmonis vinculis erepti,nonnulli ob Chriſti doctrinam,plures verò ob Apoſtolorum conciones, præcinit modò victoriam hanc ſub nomine duarum victoriarum, quarum alterā Theglath-Phalaſar rex Aſſyriorum de Samaria reportauit, quādo regnante in ea Phacee cepit duas tribus, Zabulon, & Nephtalim, vt eſt in libro quarto Regum memoriæ proditum. Alteram obtinuit Salmanaſar quando nono anno Oſeæ, vt in eodem libro narratur, populatus eſt Samariam,& Iſraelitas tranſtulit in Aſſyrios. Fuit quidem illud imago rerum futurarum.Nam vt rex Aſſyrius primò paucos ex Gallilæa ſecum aſportauit,ſed poſtea infinita Iſraelitarum multitudo fuit in Aſſyriam adducta, ſic Chriſtus velox ſpoliator primùm prædicans in Galilæa,Capharnaum,Bethſaida, cepit nonnullos paucos, nimirum diſcipulos ſuos, qui fuerunt ſeminarium quoddam naſcentis Eccleſiæ:deinde per ipſos nomen ſuum ſanctiſſimum per vniuerſas regiones fama celebrauit, & immaniſſimam dæmonis tyrannidem deleuit, & ingentem hominum multitudinem ad ſe traxit, vt eos non ad Aſſyriam adduceret, ſed ad beatiſsimas illas & ſpendidiſsimas oras,vbi placida quiete, ſummo gaudio perfuſi Deo ipſo in æternum fruerentur. Prædicit diuinus vates Chriſti regnum, Euangelicam pacem, & ipſius Chriſti admirabilia nomina. Reprehendit Iudæorum ſuperbiam,hypocriſim, cæteráque vitia, ob quæ vaticinatur eſſe eorum gloriam obſcurandam & penitus extinguendam. *4.Reg.15. 4.Reg.17.*

CAPVT IX.

A Primo tempore alleuiata eſt terra Zabulō, & terra Nephtalim, & nouiſsimo aggrauata eſt via maris trās Iordanē Galilææ gentiū. Populus qui ambulabat in tenebris,vidit lucem magnā:habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta eſt eis.Multiplicaſti gentem, non magnificaſti lætitiam.Lætabuntur coram te,ſicut qui lætantur in meſſe, ſicut exultant victores capta præda, quando diuidunt ſpolia. Iugū enim oneris eius, & virgam humeri eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti,ſicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & veſtimentum miſtum ſanguine, erit in combuſtionem, & cibus ignis. Paruulus enim natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis, & factus eſt principatus ſuper humerum eius: & vocabitur nomen eius,admirabilis, conſiliarius, Deusfortis, pater futuri ſeculi,princeps pacis. *Matt.4.c* *Iud.7.f* C *Ioan.3.b*

EXPLANATIO.

Prime tempore alleuiata eſt.) Illud tempus appellat primùm, cùm Theglath-Phalaſar cepit duas tribus,Zabulon & Nepthalim, tunc enim enim terra alleuiata fuit, & iniquis habitatoribus,quibus abundabat, euacuata. Sed nouiſſimo,hoc eſt, tempore ſecundæ captiuitatis aggrauata eſt terra, quādo à Salmanaſar fuit capta Samaria, & euerſa, & populus Iſraelis in Aſſyrios tranſlatus.Sed quoniam hæ Aſſyriorum victoriæ Chriſti victoriam adumbrabant, adiecit Propheta: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, hoc eſt, homines qui in

peccator

peccatorum caligine versabatur, & mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Christum saluatorem nostrum, qui est lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, nō parua, qualis fuerat prophetarum Christi comparatione. Verba quæ sequuntur habent eandem sententiam: idem enim est: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucē magnam, ac, Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Verùm per lucem quæ orta est eis, poteris Christi doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ ideò illis orta est, vt possent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis splendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, vt vaticinij certitudinem significet more prophetarum. Sensus igitur horum verborum, quem Propheta in primis intēdebat, hic est: Primo tempore quando Christus cœperit prædicare, terra Zabulon & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc est illuminabitur, quia ibi credent multi, quos Christus ad se trahet: & nouissimo aggrauabitur terra, & expugnabitur, quando etiam per Apostolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multò plures crediderint. Est autem hæc dictio, aggrauata, sumpta à re bellica, qua significatur magnus Apostolorum triumphus, & illustris victoria, quam de dæmone reportarunt, & hominum multitudinem Christi imperio subiecerunt, vt eos ad cœlestem Hierosolymam adducerent, vbi summa securitate, & oblectatione incredibili quiescentes, Deum viderent, eiúsque numinis, aliarúmque rerum pulcherrimam & excellentissimam scientiam consequerentur. In quam ciuitatem sempiternam & splendidissimam non ingrediuntur illi, qui Christi fidem non receperunt, sed seclusi à cōcilio cœlestium, separati à gaudio illo inexplicabili mētium beatarum in cæcas inferorum latebras adibunt, vbi in æternis cruciatibus & miseriis versabuntur. Explicans autem propheta situm terræ Zabulon & Nephtalim, ait: Via maris trās Iordanem Galilææ Gentium, ac si diceret: Quæ terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari secus stagnum Genezareth, vbi sunt vrbes sitæ vltra Iordanem, quæ sunt in Galilæa Gentium, hoc est, in illa parte Galilææ quam olim Salomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob causam plaga illa Galilæa Gentium vocatur, cùm sit altera Galilæa circa Tiberiadē. In hac igitur terra Zabulō & Nephtalim cœpit Christus Euangelium prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Christum lucem magnam, & habitans in regione mortis fuit diuino splendore illustratus. Ibi erant viculi, à quibus erant Apostoli, de quibus dicitur in Psalmo: Principes Zabulon, principes Nephtalim duces eorum. *Psal. 67.* Esse autē hoc vaticinium intelligendum de Christo Deo nostro apertissimè indicat diuus Matthæus, cuius hæc sunt verba: *Matt. 4.* Cùm audisset Iesus, quod Ioannes traditus esset, secessit in Galilæam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephtalim, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam: terra Zabulon & terra Nephtalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Vbi aspicis peccatum esse vmbram mortis, de qua apud Lucam Zacharias ait: *Luc. 1.* Visitauit nos Oriens ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent. Tenebras vocat non has sensibiles, sed errores & impietates. Cùm autem Lucem non quærerent, ipsa eos quæsiuit, ipsa illis orta est. Qua in re infinita Dei nostri erga homines pietas ostenditur: non enim passus est Deus eos in caligine diutius sedere, & in tenebris inextricabilibus versari, aperuit eorum oculos aliquando, vt ipsam lucem Christum Deum nostrum & mentis, & corporis oculis aspicerent. Et quoniam hæ duæ tribus Zabulon & Nephtalim prius fuerant captæ, & asportatæ in Assyriam, & earum terra deuastata & oppressa, ideò in illis Christus prius Euangelium prædicauit, vt qui prius ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipsi prius de mentis captiuitate essent reducti, & de regione vmbræ mortis ad regionem vmbræ vitæ, hoc est, à peccatis ad gratiam essent reuocati. Duæ enim sunt in hac vita regiones: altera est vmbræ vitæ, quæ est spiritualis Ierusalem à Dei amore condita: altera vmbræ mortis, quæ est spiritualis Babylon ab amore sui constituta. Quamuis enim viri iusti charitate muniti, Hierosolymam colentes vitam animæ habeant, dicuntur tamen esse in regione vmbræ vitæ, quia adhuc non fruuntur diuina visione in vita sempiterna, sed per fidem ambulant, non per speciem, per speculum, vt ait Apostolus, videntes in ænigmate, non facie ad faciem. *1. Cor. 13.* Quamdiu enim animi nostri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longissimè absunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferísque criminibus astricti Deum contemnunt, in regione vmbræ mortis esse dicuntur, quia etiamsi peccatum sit mors, quamdiu tamen in hoc seculo sunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac sempiterna morte, cuius peccatum vmbra est, cruciantur.

Multiplicasti gentem.) Alloquitur Propheta lucem illam magnam Christum Deum nostrum, qui etiamsi hominum multitudinem congregauit, quos sui nominis notitia, fide, spe, & charitate illustrauit, non tamen magnificauit lætitiam: fideles enim licet lætarentur, cùm se tenebris liberatos agnoscerent, dolebant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in sua cæcitate & contumacia, Euangelium improbantes. Hoc sentiens diuus Paulus dicebat in epistola ad Romanos: *Rom. 9.* Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem. Vel sic: Multiplicasti gentem, quoniam multi in principio audierunt Euangelium: sed non multiplicasti lætitiam, quia multi ex credentibus à fide deferunt. Vel, non multiplicasti lætitiam huius mundi, sed fideles tuos hîc voluisti in afflictionibus versari,

vt rebus aduersis, capite, & opibus vndique oppugnati ad te solum aspiraret, omnésq; suas voluptates & oblectationes in te vno constituerent.

Lætabuntur coram te.) Cùm fideles fuerint de vniuerso orbe congregati, exultabunt Apostoli sicut messores congregata messe, de qua ait Dominus: Messis quidem multa, operarij autem pauci. Sed animaduerte. Non dicit: lætabuntur coram mundo, sed coram te, nam hîc afflictionibus opprimuntur iusti, & coram mundo abiecti & calamitosi videntur, at coram Domino incredibili voluptate affecti ipsis etiam calamitatibus gloriantur. Matt.9

Sicut exultant victores capta præda.) Prædam appellat homines, quos Apostoli à dæmonis potestate eripuerant. Prædicit vates Apostolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de dæmone reportatam.

Iugum enim oneris eius.) Sensus est: Tu Domine Iesu eripuisti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à sceptro quo imperabat: Et fuit hæc victoria sine humanis armis, sed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon de Madianitis mirabiliter reportauit; vbi pauci nullis armis muniti superarunt copias armis instructas, multitudine propè infinitas, omníque munitionum bellicarum genere abundantes. Habes hanc historiam libro Iudicum septimo. Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauissimo iugo, à quo eos eripit Deus, cùm illos ad seipsum conuertit. Habet Christus iugum, habet & diabolus iugum, sed iugum Christi est suauitate delinitum: ipse enim ait: Iugum meum suaue est; iugum verò diaboli onerosum & durum est. Quod volens hîc Propheta significare dixit: Iugum enim oneris eius. Iugum diaboli est iugum oneris: iugum verò Christi, lenitatis & dulcedinis. Christus nos ad suum suaue iugum inuitat illúdque gratis offert: nos verò illud contemnimus, & ad diaboli iugum grauissimum & asperrimum accurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem deplorandam! emimus graue iugum diaboli, cùm Deus ad suum suauitate plenissimum gratis oblatum nos vocet. Inuitatus quidam ad magnam cœnam, ad epulas diuinas, ad Christi suaue iugum, ob eam causam se excusauit, quia emerat quinque iuga boum, & ibat probatum illa. Lege Euangelium Lucæ capite quartodecimo, & inuenies hoc. Quid fecisti homo insane? Cur emisti iuga asperrima, si ad Christi suauissimum iugum gratis inuitabaris? O amentiam inauditam! Emunt homines iuga diaboli, emũt labores mundi, emunt magistratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occasiones, imò ipsa peccata, & ipsam vanitatem, cùm Christus clamet: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris: iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Adestote obsecro animis filij hominum, & attendite. Christi iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & æterna remuneratio: iugum verò diaboli multo labore emptum affert secum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miserias horribiles, & perpetuos cruciatus, iugum dæmonis ementes, si iugo Christi subiecti possumus adipisci vitam beatam & immortalem? In hac vita sine iugo esse non possumus. Homo enim, vt in libro Iob scriptum legimus, nascitur ad laborem. Nónne igitur præstantius est iugo Dei quàm diaboli submitti? Quis non videt hoc? Præterea nónne melius est vnum eligere quàm quinque? Quis poterit quinque tyrannis seruire? Iugum Christi vnum est, diaboli verò quinque sunt iuga. Nullus est sensus, quem sibi diabolus subiicere non desideret. Quid dicebat ille, qui ad cœnam inuitatus noluit venire? Emi quinque iuga boum, & eo probare ea. Quò te confers homo deplorande? Quid vis probare? ea volo probare. Nónne scis iuga diaboli esse intolerabilia, mortifera, asperrima? Quorsum ea probare desideras? Desine iuga boum, & accede ad cœnam magnam, ad quam es à Domino inuitatus. Non est cœna parua, magna est. Ea enim quæ Deus tribuit, & ad quæ vos inuitat, magna sunt. Contrà verò ea, ad quæ mundus nos vocat, sunt exigua, & inania, falsa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacunque varietate labefactantur, & penitus euelluntur. Iud.7. Matt.11. Luc.14. Matt.11. Iob.5.

Et virgam humeri illius.) Aspicis hîc diabolum virgam habere, qua suos percutit. Nemo enim est qui maiores labores & calamitates sustineat, quàm qui dæmoni subiicitur. Quod volẽs significare sacra scriptura in libro Sapientiæ facit damnatos hoc modo loquentes: Ambulauimus vias difficiles, lassati sumus in via iniquitatis. Quãuis Christus iugũ, & virgã, & sceptrũ dęmonis superauit, multos ab eius potestate eripiẽs: tamẽ dominatur adhuc dæmõ omnibus impiis, quoniã ipsi eius potestati se volũt subiicere. Sapien.5

Et sceptrum exactoris eius.) Exactor est qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, qui ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiã tyrannus & princeps huius mundi, qui enim sceptrũ tenet, princeps est. Ostendit hic locus esse diabolum principem impiorum. Nunc, ait Christus apud Ioannem, princeps huius mũdi eiicietur foras: & alio in loco apud eundem: Venit enim princeps huius mundi, & in me nõ habet quicquam. Considera quale sit regnum mundi cùm talem principem habeat. Tres ob causas ait Plato debere homines ciuitatem, quam incolunt, relinquere, vel quia plura sunt detrimenta quàm commoda, vel quia plures sunt mali quàm boni, vel quia princeps aut gubernator est iniustus & impius. Cùm autẽ hæc omnia in mũdo videamus, quid facis in mundo, qui maior es mundo? Fuge diaboli sceptrũ, à quo te liberauit Christus ad quẽ confuge, vt vitam æternam consequaris. Diuus Gregorius tractans hunc locum libro trigesimo Moralium capite trigesimo primo ita ait: Superauit Dominus gentium iugum, cùm illas à dæmoniacæ tyrannidis seruitute liberauit. Virgam humeri, cùm percussionem pro opere malo perpessam compescuit, sceptrum autem exactoris cùm regnum diaboli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde destruxit. Ioan.12. Ioan.14.

Quia omnis violenta prædatio.) Omnis humana victoria & prædatio solet fieri cum magno tumultu, & sanguine vestes ac arma occisorvm contaminante. At hoc prælium quo tu Christe sancte homines à dæmonis potestate eripuisti, est sine tumultu, sine humanis armis: sed in combustionem & cibum ignis, hoc est, spiritu tuo, & igne charitatis mentes fidelium purgante, & omne vitium comburente. Poterit clarius ita verti: Omnis violēta prædatio cum tumultu est, & vestimentum est mistum sanguine: at hæc victoria erit in combustionem & cibum ignis.

Paruulus enim natus est nobis.) Reddit rationem, cur iugum diaboli sit à nostris ceruicibus ablatum, & diabolus victus, & hæc victoria sine tumultu, quippe quia paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis, hoc est ad nostram redemptionem, quia natus est nobis de sanctissima virgine Maria puer Iesus filius Dei. Paruulus natus est, quia verus est homo: filius datus est, quia est verus Dei filius. Natus est paruulus, ne timore terreremur, & quia puer statim commissa condonat, & facilè placatur: & datus est filius, vt nos posset à dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filium suum dedit? Nobis & natus & datus est. Audi angelum pastoribus dicentem: Nolite timere, ecce enim euāgelizo vobis gaudium magnū, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid. Nomine pueri significatur humanitas: nomine verò filij, diuinitas. *Luc.2.*

Et factus est principatus super humerū eius.) Principatus Christi nos sumus, quos super humeros suos posuit, vt nos ad gloriam asportaret. Genus hominum hîc per principatum intellectum alio in loco ouis quæ perierat appellatur, quā Christus inuenit, & super humeros adduxit. Eramus perditi, in vitiorum erroribus & saltibus errantes, non poteramus viribus nostris à tantis malis liberari, venit pastor ille clementissimus Deus noster, posuit nos super humeros suos, vt è valle miseriæ ad montem visionis diuinæ perduceret, vbi ipso in placidissima tranquillitate frueremur. At nos ab eius humeris discedimus, eum fugimus, & iterum scelerum syluas peragrantes terrena quærimus, mundi voluptates concupiscimus, & ea, quæ cælestia sunt & immortalia, non curamus. Vel per principatum, sceptrum regale intelligitur, quod super humeros suos Christus tulit: Quod sceptrū fuit crux illa sacratissima, quam ad Caluariæ montem baiulauit. Eam secum ducens, manibus ac brachiis amplectebatur, vt ostenderet quanto eam amore prosequeretur. Intuere obsecro, & attenta atque alta mente considera, natū fuisse Christum ad ferendum suis humeris suum principatum, hoc est crucem, in qua acerbissimos cruciatus tulit, ex qua transit de hoc mūdo ad patrem, quam post mortem suam erectam in mōte Caluariæ reliquit, tanquam trophæum, excellentissimíque triumphi celeberrimum monumentum, & vt nos eam tanquam clarissimū signum nostrarum victoriarum supplices coleremus. At nos obliti nostri existimamus natos hîc fuisse ad *Luc.15.* delicias, ad opes, & voluptates, cùm potiùs editi simus in lucem ad crucem amplectendam, vt nec laborem, neque dolorem, neque denique quicquam aliud, quod molestum nobis possit accidere, intolerandum putemus. Fortasse crucem ob eam causam principatum appellat, quia in ea eleuatus Christus omnia ad se traxit, iuxta id quod ipse apud diuum Ioannem dicebat: Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Hæc crux quæ hîc nomine principatus significatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem Propheta, clauis Dauid. Dabo, inquit, clauem domus Dauid super humerum eius. Quæ propterea clauis appellatur, quia ea cœli ianuæ, quæ anteà clausæ erant, fuerunt apertæ & reseratæ. Poterit prætereà hoc sic explanari: Factus est principatus super humerū eius. Hoc est, posuit in suis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Est autem hoc pondus peccatum generis humani, quod super se Christus posuit, vt pro eo innocentissimus agnus pœnas lueret. Id quod Esaias ait alio in loco: Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrûm. De quo dicitur in Psalmo: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores. Voluit enim ille luere nostra crimina, vt excidium à nostris capitibus auerteret. Considerent reges ac principes terræ hunc diuinum regem Christum Deum nostrum, qui in suis humeris posuit pondus sui regni. Nec existiment se principatum ad voluptates sed ad labores obtinuisse. Eam ob causam voluit Christus titulum suæ dignitatis regiæ variis literis scriptum fuisse affixum cruci, vt intelligerent omnes principes Christiani regiam dignitatem esse cum cruce coniunctam, & cum laboribus & afflictionibus copulatam. *Ioan.12.* *Infrà 22.* *Infrà 53.* *Psal.128.*

Et vocabitur nomen eius, admirabilis.) Qui vocatur Emanuel, & accelera spolia detrahere, festina prædari, idem vocatur admirabilis, consiliarius, Deus, &c. Quid admirabilius quàm Deum nasci ex virgine, & duas esse naturas in vna persona?

Consiliarius.) Vide Dei inauditam clemētiam. Misit filium suum, vt nos consiliis instrueret, & viam veritatis ostenderet.

Deus.) Hic puer Deus est. Aspice quàm apertè dicat Christum esse Deum. Id quod apud Ieremiam capite trigesimotertio, & aliis in locis poteris videre. De quo ait diuus Paulus in epistola ad Romanos capite nono. Ex quibus est Christus secundū carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Quidam Iudæos ante aduentum Christi, ita hunc locum interpretatus est. Quia Messias Deus & homo futurus est, vocatum est nomen eius, Emanuel, hoc est, nobiscum Deus: nempe in corpore, & carne nostra, quemadmodum testatur Iob capite decimonono: Ex carne mea videbo Deum. Item quia Deus est, mirabilis consiliarius dicitur: excogitauit enim mirabile consilium animas à dæmone eripiendi, quæ propter Adæ peccatum damnatæ erant. Nec possunt vllo modo esse saluæ, nisi rex messias mortē acerbissimā, multáq; subeat tormēta. Ob eā causam dictus est vir. Et quia ipsius est omnis fortitudo, Deus fortis vocatur. Et quia est æternus, pater sempiternus dicitur. *Ierem.33.* *Rom.9.* *Iob 19.*

Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipse festinabit vt auferat animarum spolia, vocatur expeditus spoliator, festinus prædator. Quia autem eos saluos faciet, & ad paradisum adducet, vocatur Iesus, hoc est saluator. Hæc ille. Ego non possum credere quin animus, ex quo hæc prodierunt, esset diuinitus illustratus, est enim admirabilis hæc expositio.

Princeps pacis) Non dicit, Princeps militum, princeps belli, sed princeps pacis. Christianus princeps pacis studiosus Christum imitatur. Septuaginta interpretes exterriti hac nominum maiestate non ausi sunt ea scribere, ne gentibus incredibilia viderentur

Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia, à modò & vsque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc. Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab Oriente, & Philistiim ab Occidente: & deuorabunt Israel toto ore. In omnibus iis non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquisierũt. Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna. Longæuus & honorabilis ipse est caput: & Propheta docẽs mẽdaciũ ipse est cauda. Et erunt qui beatificãt populũ istũ seducentes, & qui beatificãtur, præcipitati.

Multiplicabitur eius imperium.) Non poterit de multiplicato Christi imperio dubitare qui legerit in Psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius prædicans præceptum eius: Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuã, & possessionem tuam terminos terræ. Qui locus in Actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos de Christo explanatur. Et de eius pace dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis donec auferatur luna. Id est in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accommodari nullo modo potest, sed ad regnũ Christi, cuius iustitia & pax sunt semper duraturæ, & ob eam causam ipsum diuinæ literæ iustitiam & pacem appellare solẽt. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur, cùm in eo pax viget. Hoc considerare deberent, qui volunt

Psal. 2. Act. 13. Hebr. 1. & 5. Psal. 71.

bellis regnum multiplicare, cùm nihil sit, quod regna & imperia potius labefactet, & penitus euertat, quàm bellum. Contrà verò vigente pace crescit regnũ & propagatur. Verùm id quod hîc dicitur, est præcipuè de spirituali pace intelligendum. Chrysostomus tractans hunc locum in primo tomo explicans illud Esaiæ: Potestatis & pacis non erit finis, inquit hoc intelligi de pace inter Deum & hominem, inter corpus & spiritum, ac inter Iudæos & Gentiles.

Super solium Dauid.) Sensus est: Hic puer Emanuel, qui est Deus, consiliarius, admirabilis, &c. regnabit iustissimè super sedem Dauid in æternum. Id est, quod dixit Angelus Mariæ virgini sacratissimæ: Et dabit illi, nempe Christo, Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. Et de eo Daniel Propheta scriptũ reliquit: Potestas eius potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur. Et in Psalmo scriptum legimus: Regnum tuum regnum omnium seculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationem. Sed hæc occurrit dubitatio: Qui fieri potest vt hæc de Christo intelligantur, qui super solium Dauid non videtur sedisse, non enim regnauit in Iudæa. Quin potius cùm eum turbæ regẽ constituere voluissent aufugit, vt est apud Ioannem capite sexto: & coram Pilato confessus est, regnũ suum non esse de hoc mundo. Præterea quę gloria esset sedere super solium Dauid eum, quem Esaias vidit sedentem super solium excelsum & eleuatum? Sed cùm sit altera Hierosolyma multò melior & præstantior quàm ea, in qua regnauit Dauid, quæ est Ecclesia Catholica, eã existimo hîc esse significatam. De qua dicitur in Psalmo: Constitutus sum ab eo rex super Sion montem sanctum eius, & in alio Psalmo: Fundamenta eius in montibus sanctis. Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob, Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Non existimo hoc dictum fuisse de portis illius terrenæ Hierosolymæ, quas scimus esse consumptas, & in puluerem redactas: sed de portis Ecclesiæ, quam illa Hierosolyma adumbrabat. Regnat igitur Christus in Ecclesia, quæ est Hierosolyma, non vmbratica sed vera, cuius illa terrena gerebat imaginem: & regnabit in æternum, quoniam Ecclesia nunquã peribit: nã etsi in mundi consummatione desinat esse militans, Ecclesia tamen triumphãs sine fine in æternum permanebit: & sic semper futura est Ecclesia, in qua Christus in æternum regnabit, facta enim separatione in littore maris, congregatísque in vase bonis piscibus, malis autẽ foris abiectis, accipiet Christus Ecclesiam gloriosam, non habentem maculam aut rugam, sed sanctam & immaculatam. Et volens significare scriptura hanc spiritualem Hierosolymam esse multò sublimiorem & illustriorem terrestri illa, in qua regnauit Dauid, dicit: Constitutus sum rex ab eo super Sion. Non dicit: In Siõ, sed super Sion. Et in alio Psalmo: De fructu ventris tui ponã super sedem tuã. Non dixit: In sede, sed, super sedẽ. Et in hoc lolo Esaiæ: super solium Dauid, & super regnum eius sedebit. Poteris etiam per solium Dauid eius

Luc. 1. Dani. 7. Psal. 144. Ioan. 6. Psal. 2. Psal. 86. Psal. 2. Psal. 131.

eius labores & dolores intelligere: fuit enim vir ille sanctus, vt sacræ literæ memoriæ prodiderũt, vehementer afflictus, & in acerbissimis periculis & laboribus constitutus, atque capite & opibus vndique oppugnatus. Sedit igitur Christus super solium Dauid, super eius dolores, labores, & angustias, in multò pluribus & acerbioribus cruciatibus versatus. Et ob eam causam dixit: Super solium, & non in solio, vt superlationem & abundantiam dolorum significaret.

In iudicio & iustitia.) Per hæc duo nomina intelligitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, vt alio in loco annotauimus. sic apud Ieremiam: Regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. *Ierem. 2.*

Zelus Domini exercituum.) Hoc est amor Dei erga homines efficiet, vt filius Dei nascatur, ex virgine, hominúmque genus à dæmonis potestate eripiat, & sedeat super regnum Dauid, illúdque iustitia & iudicio confirmet. Sic Deus dilexit mundum, ait diuus Ioannes, vt filium suum vnigenitum daret. Vbi vides, non ex hominum meritis, sed ex Dei amore & charitate processisse generis humani salutem. Charitas Deum traxit è cœlo, nos autem è terra ad cœlum vehit. Hæc vulnerauit impassibilem, alligauit insuperabilẽ, traxit incommutabilem, fecit mortalem æternũ. *Ioan. 3.*

Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Prædixerat Propheta cladem & euersionem Siriæ & Samariæ: & capta inde occasione multa Christi misteria interposuit. Nunc verò ad id vnde egressa fuerat oratio reuertitur, & vastitatem vaticinatur Samariæ dicens: Verbum misit Deus in Iacob, & cecidit in Israel. Id est, Misit Deus sæpe Prophetas suos ad Iacob, hoc est, ad decem tribus, qui illis veritatem nuntiarent, viámque salutis aperirent. At Israelitæ verbum Dei contempserunt, & pro nihilo putarunt. Per Iacob & Israel intellige decem tribus. Et quoniam verbum Dei fuit ab illis neglectum, dicit Propheta illud cecidisse; tunc enim verbum Dei cadere dicitur, quando ab auditoribus contemnitur.

Et sciet omnis populus Ephraim.) Sensus est: Quãuis Deus locutus fuerit per Prophetas suos populo Israelico, ipse tamen sciet superbè: existimabit se altè sapere, & deridebit Dei verba, & comminationes dicens: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus. hoc est, quamuis incidimus in nonnullas calamitates, sequentur tamen posteà tempora fœlicia: & pro domibus lateritiis quæ ceciderunt, ædificabimus lapidibus quadratis magnifica ædificia: & pro sycomoris arboribus abiectis habebimus nobiles & preciosas cedros. Potest esse sensus: Hucúsque perierunt in bello nonnulli ex nostris, sed erant veluti lateres fragiles & imbecilli: at nos ædificabimus rempublicam nostram ex lapidibus quadratis, hoc est ex viris fortitudine & constantia munitis. Lapides quadrati sunt ad ædificandum apti, rotundi verò & globosi nequaquam, quoniam nõ nisi in puncto se tangunt. homines quadrati facilè conueniunt inter sese, at rotundi nullam inter se habent concordiam: sunt autẽ quadrati illi, qui ex quacunque parte ceciderint, firmi manent & stabiles: rotundi autem sunt mobiles & inconstantes. Aristoteles libro primo moralium Nicomachiorum hominem sapientẽ quadratum vocat, quia in quamcunque partem voluatur, sui similis est, & firmus perseuerat, & acerbissima calamitatum procella oppressus, placida tamen & tranquilla mente cõsistit. *simile* Vt enim bonus fictor & artifex simulachrum fingit ex auro: si autem aurum deest, ex argento, eo verò nõ existente, ex plumbo, aut denique ex quauis alia materia, sic vir sapientia excultus & virtute præditus in omni statu, virtutis & constantiæ imaginem & simulachrũ efficiet. Si in honoribus & magistratibus fuerit constitutus, in media prosperitate, rebúsque ad voluntatem fluentibus virtutem exercebit, si in ærumnis & laboribus fuerit versatus, in media aduersitate, in infimo illo statu ostendet animi sui magnitudinem & celsitatem. *simile* Aspicis hîc impiorum ædificia esse ex lateribus constructa: Qui etsi promittant se esse quadratis lapidibus mœnia condituros, ad id tamen nunquam peruenient: Iudæi in Aegypto sub Pharaone commorantes, vrbes lateritias cõdebãt. Talia sunt eorũ opera qui in mundo diabolo seruiunt lutea, & terrea. Huiusmodi erat turris Babylonis, quam illi aduersus Deum condiderunt, qui nomen suum immortalitati commẽdare volebant. *Exod. 1.* At cecidit turris, & ipsi confusi sũt, & in tartara præcipites ruerunt. Potest hæc litera sic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habitantes Samariã dicentes in superbia & magnitudine cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ sequuntur, scient Dominum eleuaturum esse hostes Rasin, &c. *Gen. 11.*

Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet.) Hoc est, Excitabit Dominus contra Rasin regem Syriæ Assyrios eius hostes, qui contra ipsum concitabuntur. Prædicit Propheta prælium illud, in quo rex Assyrius occidit Rasin regem Syriæ, quam historiã habes libro quarto Regum capite sextodecimo.

Syriam ab Oriente.) Hoc est, Excitabit Dominus contra Samariã Syros, & Palæstinos. Acsi dicat: Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria, ipsam Samariam oppugnabit, ita vt contra Israelem Syri ab Oriente, & Palæstini ab Occidente moueantur, & simul toto ore, hoc est auidissimè, deuorent Israelem. Et adhuc extenta est manus Domini super Israelitas, eósque ferire nõ cessat: At illi nec sic cæsi volunt se ad Dominum conuertere. *4. Reg. 16.* Quid sit extẽdere manum, diximus alio in loco.

Et disperdet Dominus ab Israele caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna.) Quid significetur per caput & caudam, explicat statim Propheta. Per incuruantem & deprauantem eum intelligit, qui recta peruertit.

Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducentes.) Iuxta id quod dixit capite tertio: popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati, hoc est, in extremam perniciem adducuntur.

Propter hoc super adolescentulis eius non lætabitur Dominus: & pupillorum eius & viduarum non miserebitur: quia omnis hypocrita est, &

& nequam,& vniuersum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est auersus furor eius,sed adhuc manus eius extenta.Succensa est enim quasi ignis impietas:veprem & spinam vorabit,& succendetur in densitate saltus , & conuoluetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum conturbata est terra , & erit populus quasi esca ignis.Vir fratri suo nõ parcet,& declinabit ad dexteram & esuriet:& comedet ad sinistram, & non saturabitur:vnusquisque carnem brachij sui vorabit,Manasses Ephraim , & Ephraim Manassem: & simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius,sed adhuc manus eius extenta.

Quia omnis hypocrita est,& nequam , &c.) Tres causas assignat,ob quas Deus populi Israelitici non misereatur:prima est hypocrisis,secunda nequitia,tertia amentia.Non solùm erant vitiis cõtaminati , sed volebant fallaci virtutis imagine nefaria scelera cooperire : & quod deterius est, volebant hæc verbis confirmare,& alios pestilẽtibus institutionibus corrumpere. Hyprocrisis *simile* est capitalior & perniciosior aperta iniquitate, quoniam in virtutis imagine delitescit. Nam vt in magno mari perniciosiores sunt scopuli , qui breui operti aqua tristem ac cæcum & miserabilem non obseruantibus inferunt interitũ , quàm rupes eminentes,quas nautæ facilè vitare possunt,sic hypocritæ qui in animi recessibus & latebris malitiam retinentes speciem pietatis foris ostendunt,tetriores sunt,& capitaliores improbis illis,qui sunt ab omni virtutis simulatione alieni,quoniam horum pestem poteris facilè fugere,illos autem virtutis personam induentes, nec citò cognosces,neque eorum dolum,& perniciem quam moliuntur , facilè declinabis. Est autem hypocrisis,vt definit Chrysologus,subtile malum,secretum virus,venenum latens, virtutum fucus,tinea sanctitatis.

Succensa est enim quasi impietas.)Sensus est,impietas hostium Israelis accensa est,& non populum aliquem pium,& Deo deuotum,sed vepres & spinas,hoc est Israelitas sceleratos , Deóque suo inobedientes deuorabit.Comparat Propheta Israelem vepribus , & spinis,& syluæ à feris habitatæ.

Et conuoluetur in superbia fumi.)Efferent se Assyrij,spoliabunt Israelitas tam nobiles quàm obscuros,sed eleuati veluti fumus dissipabuntur, & euanescent.Nam Assyrij euerterunt Samariã, sed ipsi posteà perierunt.Aspicis hic impiorum gloriam & superbiam fumo comparari.

In ira Domini exercituum.) Sumente Domino pœnas de Israele magnus erit mœror in ea terra, magna conturbatio,& ardebit populus velut fomentum ignis.Nemo cuiquam parcet,frater irruet in fratrẽ. Vnusquisque declinabit ad dexteram quærens victum,& comedet ad sinistram, hoc est occultè,ne aliquis eum videat comedentem id quod rapuit.

Vnusquisque carnem brachij sui vorabit.) Fratres & consanguineos brachia appellat. Sensus est, Vnusquisq; irruet in consanguineos suos,Manasses spoliabit Ephraim , & Ephraim Manassem. Lege libros Regum , & Paralipomenõn , & inuenies Israelitas bellis ciuilibus inter se dissidere,& posteà in Iudæ oppugnatione concordare.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT IX.

Nouißimo aggrauata est.)In Hebraico est : Nouissimo הכביר hichbidh,à verbo כבד quod significat graue esse,in quam significationem sumptũ est ab interprete nostro volente Christi victoriã de mundo significare : est enim verbum sumptũ à re bellica. Significat etiam verbum hoc glorificari,nam infrà vbi in capite sexagesimosexto scriptũ legimus :Glorificetur Dominus,in Hebraico est verbum hoc:& multis aliis in locis diuinarum literarum capitur pro glorificari. Eam ob causam potest hic locus ita Latine reddi:Nouissimo glorificata est.Quæ interpretatio instituto Prophetæ magnopere videtur accommodari,& conuenire.Voluit enim hoc vaticinio ostendere victoriam,quam Christus erat per discipulos suos de mũdo reportaturus, & ita erit sensus:Prima victoria,quæ erit Christi doctrina adepta,alleuiabitur terra,quoniam nonnulli reprobato idolorũ cultu in Christum credent,& verã religionem amplexabuntur. At ob secundã victoriam,quam Apostoli de dæmone consequentur,erit tota terra gloriosa,quando Christi discipuli omnes mundi regiones peragrantes , Christúmque prædicantes , trophæa vbique constituerint. Quid enim gloriosius , quid illustrius, quàm relictis vitiis,contempta ac repudiata superstitione,mundum ad Christum conuerti,totóque animo aspirare?Poteris vertere pro aggrauata,illustratam,& rectè quidem meo iudicio, nam verbum hoc significat esse magnum , illustrem,honoratum,& gloriosum. *Infrà 66.*

Multiplicabitur eius imperium.)Quemadmodũ hoc de Ecclesia intelligatur explicauimus suo loco.Sed est magnoperè aduertendum in Hebraico ita scriptum esse:לםרבה המשרה lemarbeh hammisrah.Hebræi habent duplex,m , alterum scribitur in principio dictionis , & in medio , & est apertum,quod ita scribitur מ : alterum nunquã ponitur nisi in fine dictionis , & ob eam causam terminale siue finale vocatur : & scribitur hoc modo,ם,& est vbique clausum nullum habens exitum , Hoc est perpetuò verum , neque inuenies in tota sacra scriptura literam ם nisi in fine dictionis excepto hoc versiculo Esaiæ,vbi litera, ם est in principio dictionis:nam illud ל est præpositio,ad , quod certè non caret mysterio. Vir erat Esaias doctissimus,satísque habebat perspectum & exploratum,hanc literam non posse collocari nisi in fine dictionis:sed cùm hoc in loco eam in principio collocarit,non est dubiũ, quin hîc lateat mysterium. Ex Hebræo potest verti: Ad multiplicationẽ imperij,vel ad multiplicandũ imperiũ.Sed quia Esaias diuino lumine illustratus præuidebat,hoc Christi imperium in Ecclesia non esse à Iudæis intelligendum , voluit hoc

hoc scribere litera clausa, vt significaret fore hoc mysterium Iudæis clausum & absconditũ, quod vsque hodie Iudæi ipsi non intelligunt. Et quoniam hoc Christi imperium nunquam esse desinet, voluit Propheta illud scribere litera clausa nullum exitum habente, vt ostenderet fore Christi regnum perpetuum, nullúmque finem esse habiturum. Et hęc imperij multiplicatio ideò facta est, quia Deus factus est homo, nam anteà notus Psal.75. erat Deus in Iudæa, vt dicitur in Psalmo, & in solo Israele nomen eius celebrabatur, sed postquam filius Dei à cœlis in terras missus humanam naturam admirabili modo sibi copulauit, vt à nobis inferorum pœnas, graues illas quidẽ sed iustas & debitas auerteret, hominúmque genus à faucibus ipsius mortis sua morte liberaret, cognitio ipsius nominis sic omnes gentium regiones peragrauit, vt vana superstitione repudiata homines etiam immanitate barbari & inculti ipsum Christum intelligerent verum esse totius mundi machinę effectorem, & moderatorem: cuius numine & imperio omnia supera, media, ac infera continerentur. Eam ob causam in hoc admirabili versiculo, vbi diuinus vates imperij Christi multiplicationem prædicit, litera finali ad principium reuersa, annotauit. Reuersa est igitur hæc litera retrorsum, vt etiam hac in re innueret propheta, filium Dei æqualem patri sumpturum esse humanam naPhil.2. turam, secundum quam esset minor patre. 4.Reg.20. Exinaniuit enim semeptipsum, vt ait Apos2.Par.32. tolus, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Huius figuram & imaginem gessit sol, quem reuersum fuisse retrorsum in horologio Achaz ad signum & confirmationẽ salutis regis Ezechiæ literæ diuinæ contestantur.

Incuruantẽ & deprauantẽ.) כפה ואגמון cippah ve agmon. Primum nomen à verbo בפת, quod significat incuruare, in quam significationem sumitur à nostro interprete. Significat etiam ramum, sic à curuitate appellatum. אגמון agmon significat paludem & stagnum, & iuncum, quoniam iuncus iuxta paludes nascitur. Apud hunc eundem Prophetam capite trigesimoquinto capitur pro iunco. Sic enim vertit interpres noster: Viror calami & iunci. Fortasse quia loca palustria insalubria sunt, & valetudinem deprauant, accipitur hoc in loco pro deprauante, quod quid significet suo loco explanauimus. Codices correcti habent ad marginem pro deprauante refrenãtem. Diuus tamen Hieronymus in commẽtariis legit, deprauantem, & interpretatur rectà peruertentẽ, quam ego interpretationem sum secutus. Potest hic locus rectè verti ex Hebraico: Ramũ & iuncum, hoc est, fortem & debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis sensum quàm verba ipsa transferentes.

***

Arga-

Argumentum capitis X.

Cùm lex sit ratio prudentis iubens ea quæ facienda sunt, prohibénsque contraria, iuris ac iniuriæ, regula, ab illis solum debet ferri, & stabiliri, qui fuerint iustitia præditi, quique floruerint opibus sapientiæ, & in maximarum virtutum studia incubuerint. Videns autem Propheta leges condi ab hominibus indoctis, & nefariis, viduas & pupillos spoliantibus, & omnia ad sua propria commoda referentibus, inuehitur in legumlatores, minans illis miserias sempiternas. Vaticinatur luctuosissimas strages Israeli ab Assyriis inferendas, eorúmque Assyriorum admirabilem cladem. Et capta occasione præcinit mysterium humanæ redemptionis, & ex innumerabili Iudæorum multitudine reliquias solùm esse salutem consecuturas. Tandem facit Deum loquentem, & Iudæos, quos erat de manu Sennacheribi erepturus, consolantem.

CAPVT X.

VAe qui cõdunt leges iniquas: & scribentes, iniustitiam scripserunt, vt opprimerent in iu- A dicio pauperes, & vim facerent causæ humilium populi mei: vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longe venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Et vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incuruemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis? Super omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prędam, & ponam illum in conculcationem, quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, B & cor eius non ita existimabit: sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium nõ paucarum. Dicet enim: Nunquid non principes mei simul reges sunt? Nunquid non vt Charcamis, sic Calano: & vt Arphad sic Emath? Nunquid non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulachra eorum C de Ierusalem, & de Samaria. Nunquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulachris eius? Et erit: cùm impleuerit Dominus cũcta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis o- 4.Re.19.g. culorum eius.

Expla-

EXPLANATIO.

Væ, qui condunt leges iniquas.) Non appellat leges simpliciter, sed cum addito leges iniquas. Vt enim medicorum præcepta dici verè nõ possunt si quæ impij aut amentes pro salutaribus morti fera conscribant, sic nec leges appellari debent eæ, quæ populo inferant perniciem, aut detrimẽtum. At nullæ res capitalius inferunt exitium rei publicæ, quàm leges iniquæ & iniustæ. Cùm enim illæ sint ciuitatis fundamenta, necesse erit, nullam ibi consistere iustitiam, nullam pietatẽ, sed omnem populi impetum ad interitum spectare, & totam vrbem tandem euerti. Esse autem leges ciuitatum fundamenta indicat sapientissimus, ac illustrissimus ille rex Dauid. Nam in eo Psalmo, vbi nostra versio habet: Quoniam quem perfecisti destruxerunt, potest verti ex litera Hebraica: Quoniã fundamenta dissipata sunt. Vbi per fundamenta leges significauit. Ita enim illũ locum vertit Symmachus: Quia leges dissipatæ sunt: Et eodem modo transtulit diuus Hieronymus ex Hebræo, quem posteà multi secuti sunt. Sunt enim leges bases, in quibus nititur ciuitatis salus. Quod intelligens elegans quidam poeta cecinit: Agnosco crines, incanáque menta Regis Romani, primus qui legibus vrbem Fundauit. Et apud Platonem dialogo 4. de legibus ait Socrates, difficile esse ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges esse ciuitatis fundamenta. Alloquitur Esaias omnes iniquos legum latores, præsertim Scribas & Phærisæos, quorũ impias traditiones Christus illis obiiciebat, vt est apud Matthæum capite quintodocimo, & apud Marcum capite septimo. *Psal.10.*

Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longinquo venientis?) Hoc est, in die iudicij, quem propheta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & angustiæ, calamitatis, & miseriæ. Vel per diem visitationis, & calamitatis de lõginquo venientis, intelligit captiuitatem per Assyrios, vel per Romanos. Visitat nos Deus aliquando prospera tribuendo, vt nos ad sui amorem alliciat: aliquando inferendo aduersa, vt in ęrũmnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Eodem modo Ieremias capite sexto tempus afflictionis tempus visitationis iis verbis appellat: In tempore visitationis suæ corruent, dicit Dominus. Et capite vigesimotertio: Afferam super eos mala, annum visitationis eorum. Obserua, calamitatem magnã vocat Esaias eam, quæ venit de longinquo. Vt enim fluuius magnus ortum habet in locis remotis, longéq; distantibus, & paulatim vires auget, & longius latiúsque propagatur, donec impetu & rapidissima inundatione omnia secum rapiat & in immẽsum mare trudat, sic acerba & luctuosa calamitas veniens de longinquo paulatim crescit, donec omnes oblectationes absorbeat, & in vastum ærumnarum gurgitem profundat. *Mat.15. Mar.7. Sopho.1. Psal.31. Ierem.1. Iere.23. simile.*

Vbi relinquetis gloriam vestram.) Eorum vanitatem redarguit, qui celebritatem sermonis hominum vitiorum plerúmque laudatricem, humanámque gloriam fragilem, & inanem ardenter appetunt. Quasi dicat: Cùm gloria vestra nõ desĕsura sit vobiscũ, vbi manebitis vbi eã relinquetis? Quid vobis proderit in illa die? Sic propheta in eo Psalmo vbi eius miseriam ostendit, qui humanę laudis, rerúmq; caducarũ cupiditati seruit, hęc verba scripta reliquit: Cùm interierit, nõ sumet omnia, neque descendet cũ eo gloria eius. In libro Sapientiæ ita inducuntur damnati loquentes: Quid nobis profuit superbia: & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquã vmbra, & tamquã nuntius pręcurrens. Non est igitur ea mundi gloria quærenda, quæ est incerta, & in populi amentis opinione sita, quæ exiguis regionibus cõtinetur, & tẽpore breuissimo obscuratur, quæ nos deserit, & obruitur interitu hominum, posteritatísque obliuione tandem extinguitur. Illud remanet, quod simus rectè factis, & virtute consecuti. Quid fingi potest leuius, & commutabilius, quàm mũdi gloria? cùm mũdus ipse eos quos anteà laudibus amplissimis extulerat, sępenumerò deprimat, eorúmque nòmini anteà celebrato perpetuæ infamiæ & dedecoris notam iniurat: eos autem qui anteà in obscuritate latebant, nulla laude celebratos, in oculis omniũ constituat, & ad cœlum extollat, vt inde eos præcipitet, in eósque maiorem perniciem machinetur. Vt enim arenæ horologium singulis horis reuoluitur, sic mundus singulis horis mutatur: & vt superior pars horologij, quæ plena erat, euacuatur, eiúsque arena impletur ea pars, quæ inferius vacua iacebat, statim inferior fit superior, & ea quæ altiorem locũ occupabat, descendit deorsum, nec potest vna impleri, quin euacuetur altera, sic ij qui anteà in honore & gloria erant constituti, opibus abũdantes, atquę oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiæ vsque adeò incurrunt, vt nullum vestigium pristinæ dignitatis aliquando appareat: eorum autẽ opes & gloriam illi consequuntur, quia anteà in imo vacui iacebant. *Psal.48. Sap.5. similitudo.*

Ad cuius fugietis auxilium?) Deo derelicto, & vobis irato, quis vobis opẽ feret? Ostendit omnia humana præsidia & adiumenta sine Deo inania esse, & pro nihilo ducenda. Iam dixi hæc referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicij.

Væ Assur virga furoris mei.) Volens Deus Israeliticum populum punire, vsus est ministerio Sẽnacheribi Assyriorum regis, qui Israelem deleuit, & grauiter afflixit. Sed posteà ipsum Sennacheribum percussit Deus, sumens de illo iustas pœnas, Nam cùm ipse post cladem illatam Samariæ voluisset occupare Hierosolymã, & suo exercitu viam ad tyrannidem munire, fuit iuxta Hiesolymã duriter afflictus. Cùm ei angelus Domini nocte vna interfecisset cẽtum octoginta quinque millia hominum, ipse turpiter fugit in regnum suum, vbi fuit à propriis filiis interfectus. Est igitur sensus: Væ tibi ô Senacheribe Assyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim ministerio sum Israeli stragem illaturus, sed posteà dabis pœnas tuæ tyrannidis, & superbiæ. Particula hoi, quæ, est in Hebræo, potest esse aduerbium vocandi, & tunc erit sensus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Disci-

mus

mus ex hoc loco,& aliis huiuſmodi, debere nos æquo animo ferre tyrannorum iniurias,& afflictiones, exiſtimaréque nos in eas propter ſcelera noſtra meritiſſimò incidiſſe: eſſéque tyrannos flagellũ, quo nos Deus punit,& caſtigat. At ipſi tyranni ne glorientur, non enim iuſtitia, neque ratione, nec viribus, ſed noſtris ſceleribus vincunt: nos enim illis arma porrigimus, quibus nobis inferunt immanem vaſtitatem. Sed vt pater filiũ flagellat virga, quam finitis flagellis proiicit in ignem, ſic Deus punit multos medio hominum impiorum, quibus vtitur tanquam virga, at poſtea eos igne & temporalium,& æternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta ſignificare id quod eſt apud Ezechielem: Mucro euagina te ad occidendum. Lima te, vt interficias,& fulgeas. Et ſtatim paulo pòſt: Reuertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuæ: iudicabo te,& effundam ſuper te indignationem meam: in igne furoris mei ſufflabo in te.

ſimilitudo

Ezech.21.

Ad gentem fallacem mittam eum.) Id eſt, ad Iſraelitas. Dicebant enim, vt in capite decimonono Exodi ſcriptum legimus, Cũcta quæ locutus eſt Dominus, faciemus. Sed fidem fregerunt,& relicto Deo inanes ac falſos deos turpiter adorarunt.

Exod.19.

Contra populum furoris mei.) Id eſt, Cui ſum iratus.

Quaſi lutum platearum.) Sic dicitur in Pſalmo: Comminuam eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos. Iniquos comparat cum luto, qui omniũ pedibus cõculcatur.

Pſal.17.

Et cor eius non ita exiſtimabit.) Senſus eſt: Ego, ait Deus, præcipiã ei, vt populum direptioni cõmittat, ſed nõ interficiat: vulneret, ſed non vitam auferat: ipſe autem mandatum non cõſiderabit, nec ita perpendet: ſed excedet, exiſtimabit enim ſe interfecturum eſſe gentes multas, attribuens ſuis viribus victoriam:& dicet: Nónne quemadmodum expugnaui Charcamas, Calanum, Arphad, Hemath, Damaſcum,& Samariam, ſic expugnabo Hieroſolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, ſic capiam cæteras alias. Vide hominis arrogantiam & inſolentiã. Vide quã ſibi fœlicitatem pollicebatur impius homo. At multò aliter illi accidit, nam eius exercitum cædes teterrimas ſpirantẽ,& Iudæos ad immanem vaſtitatem & luctuoſum excidium vocantem, occidit vna nocte diuinus quidã angelus. Non enim paſſus eſt Deus ciuitatem ſuam ſanctã diutius in tot calamitatibus iacere, & immaniſſimum tyrannum imperare. Aſpice quàm fallax ſit hominum ſpes, quæ non in Deo, ſed in mundo eſt conſtituta. Duabus in rebus errabat rex Aſſur, crudelitate,& arrogantia: nam potentia ad perniciem miſerorum abutebatur, ſéque inſolenter efferebat. Sed fefellit eum ſpes eius, iuxta id quod dicitur in libro Iob: Ecce ſpes eius fruſtrabitur eum,& videntibus cunctis præcipitabitur.

Iob.49

Cùm compleuerit Dominus cuncta opera ſua in mõte Sion.) Hoc eſt, Poſt euerſionem Samariæ,& obſidionem atq; afflictionem Hieroſolymæ perdet Dominus Sennacheribum Aſſyriorum regẽ, propter eius ſuperbiam,& immanitatem.

Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci,& in ſapientia mea intellexi:& abſtuli terminos populorũ,& principes eorũ deprędatus ſum,& detraxi quaſi potens in ſublimi reſidẽtes. Et inuenit quaſi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et ſicut colliguntur oua, quę derelicta ſunt, ſic vniuerſam terram ego congregaui:& non fuit qui moueret pẽnam,& aperiret os,& gãniret. Nunquid gloriabitur ſecuris cõtra eum, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra, cótra eũ à quo trahitur? Quomodo ſi eleuetur virga cõtra eleuantem ſe,& exaltetur baculus, qui vtique lignũ eſt. Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatẽ:& ſubtus gloria eius ſuccenſa ardebit quaſi combuſtio ignis. Et erit lumen Iſrael in igne,& ſanctus eius in flamma,& ſuccendetur,& deuorabitur ſpina eius,& vepres in die vna. Et gloria ſaltus eius,& Carmeli eius ab anima vſque ad carnem conſumetur,& erit terrore profugus. Et reliquię ligni ſaltus eius præ paucitate numerabutur,& puer ſcribet eos.

D

E

Et inuenit quaſi nidum.) Verba ſunt Sennacheribi Aſſyriorũ regis. Quaſi dicat: Ego manu mea apprehendi totum orbem quaſi nidum paſſerculi,& omnes homines cepi, ac ſi eſſent oua relicta in nido à matre. Et quia tranſlationem ſumpſit ab auibus, eam ſeruat dicens: Et non fuit qui moueret pennam: Ac ſi diceret: Tantus fuit timor ac terror meæ fortitudinis & potentiæ, vt nemo auderet mihi reſiſtere, ne fletum quidẽ prodere.

Propter hoc mittet dominator Dominus.) Quoniã tam inſolenter ſe extulit Sennacheribus, vt ſuperbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum ſuum, qui eius exercitui mirabiles inferat ſtrages. Mittet in pinguibus eius tenuitatẽ, hoc eſt, fortiſſimos eius vita priuabit: vt in illud exitium incurrãt, quod aliis intẽtabãt.

Et ſubtus gloria eius ſuccenſa ardebit quaſi combuſtio ignis.) Magnum Sennacheribi exercitum appellat gloriam eius, qui nocte vna, ac ſi igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferunt Hebræi fuiſſe Aſſyriorũ corpora intus occulto ardore cõbuſta remanẽtibus veſtibus illęſis. Ideò dicitur: Et ſubtus, id eſt ſub veſtibus, gloria eius, id eſt exercitus eius, ardebit.

Et erit lumẽ Iſrael in igne,& ſanctus eius in flamma.) Hoc eſt, Deus qui eſt lumen Iſraelis,& ſanctificator eius, qui Iſraelem illuminat,& ſanctificat, erit tanquam ignis & flamma ad ſpinas & vepres, hoc eſt, ad Aſſyrios comburendum. Sunt qui per lumen Iſraelis, Angelum qui Aſſyrios interfecit, intelligãt. Cõparat propheta milites Aſſyrios ſpinis & vepribus, quòd ſoleãt milites eſſe moleſtiſſimi. Vel ſic:& Hieroſolyma quę eſt lumen Iſraelis illuſtrabitur,& viri iuſti laude celebrabuntur.

In die vna.) Intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur, fuit enim hæc Assyriorum clades nocte quadam illata. Habes hanc historiam libro quarto Regum, cap. decimonono.

4. Reg. 19. *Et gloria saltus eius.*) Hoc est, Duces & nobiles exercitus Assyriorum peribũt. Vel per saltum & Carmelum variis arboribus consitum intelligitur totus exercitus, quòd esset ex omni hominum varietate congregatus.

Ab anima vsque ad carnem.) Hoc ideò dicit, quia non solùm eorum corpora occisa sunt, sed etiam eorum animæ ad cæcas inferorum latebras, & æternas miserias detrusæ fuerunt.

Et erit in terrore profugus.) Hoc est, Sennacheribus perdito exercitu suo dabit se fugæ timore perterritus, & de tam innumerabili multitudine, quæ saltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, vt puer paruulus eos possit numerare. Tradunt Hebręi decem tantùm remansisse, qui cum Sennacheribo se in fugam coniecerunt.

Et erit in die illa: Non adiiciet residuũ Israel, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti super eo, qui percutit eos, sed innitetur super Dominũ sanctũ Israel, in veritate. Reliquiæ conuertentur, reliquię, inquam Iacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ conuertẽtur ex eo consũmatio abbreuiata inundabit iustitiam. Consummationem enim & abbreuiationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrę. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituũ: Noli timere populus meus habitator Sion ab Assur: in virga enim percutiet te, & baculum suũ leuabit super te in via Aegypti. Adhuc enim paululum modicumque & cõsummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellũ, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam suam super mare, & leuabit eam in via Aegypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & computrescet iugum à facie olei. Veniet in Aiath, trãsibit in Magron, apud Machmas commẽdabit vasa sua. Transierunt cursim Gaba sedes nostra, obstupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia, Gallim, attẽde Laisa, paupercula Anathoth. Migrauit Medemena: habitatores Gabim confortamini. Adhuc dies est, vt in Nobe stetur: agitabit manum suã super montem filiæ Sion, & collem Hierusalẽ. Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelsi statura succidentur, & sublimes humiliabũtur: Et subuertẽtur cõdẽsa saltus eius ferro: & Libanus cũ excelsis cadet.

Rom. 9 f / Infrà 28 / F / Iud. 7 g

Non adiiciet residuum Israel.) Sensus est, Euersis Assyriis, qui Hierosolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fident hominibus, à quibus percutientur. Sed omnem suam spem in Deo collocabunt. Hoc ideò vates sanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Assyriis, ab eisq; præsidium expectabant. Lege quartum librum Regum: ibi hoc inuenies. Id autem quod hîc dicitur: Et hi qui fugerint de domo Iacob, intelligitur de nõnullis Israelitis, qui vastata Samaria, ductisque ab Assyriis decẽ tribubus, dederunt se fugæ, & non audentes ad Samariã reuerti, ad Ezechiam regem Iudę confugerunt. Et omnes tam ex duabus, quàm ex decẽ tribubus, quos Deus seruauit, relictis idolis, repudiatáque vana superstitione, Deum verè coluerunt, qui impiorum vires opésque confregerat, in eóque spem omnem suam collocarunt. 4. Reg. 16.

Reliquiæ conuertentur.) Reliquias appellat Hebręosillos, qui ex infinita multitudine euaserũt. Sed mẽte intuebatur Propheta fore, vt pauci ex Iudæis in Christum crederent. Erat enim illud vmbra quædam, & imago earũ rerum quę erãt venturæ. Has reliquias appellauit semen capite primo. Diuus Paulus in epistola ad Romanos volens ostendere non esse mirum tam paucos Iudęos in Christum credere citat hunc locum. Et quemadmodum solùm illi qui Hierosolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, consecuti sunt salutem & honorem, sic illi tãtùm qui in Ecclesia sunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram salutem & honorem adipiscũtur. Omnibus autem aliis seclusum est iter à concilio cœlitum, & in æternos cruciatus relegantur. Rom. 9.

Consũmatio abbreuiata inundabit iustitiam.) Hoc est, Ex compendiosa fidei prædicatione magna iustitiæ copia, quę nomine inundationis intelligitur, proficiscetur. Compendiatum est enim nouum Testamẽtum, & à legis laciniosis oneribus expeditum. Ita hunc locum explanat Tertullianus aduersus Marcionem. Pro cunctis legis cerimoniis puritas Euangelica successit. Vide quàm abbreuiatus sit sermo Euangelicus. Apud Matthæũ ait Christus: Diliges dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. Hoc est maximum & primum mãdatũm. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & Prophetę. Sunt qui ita hũc locum interpretentur. Cõsummatio abbreuiata, hoc est illorum paucitas, qui ex Iudæis salutem consequentur, inũdabit iustitiam, hoc est, erit iustitia prædita. Quasi dicat: Solùm in Christianis inuenietur vera iustitia. Potest sic explanari, & rectè meo iudicio, vt sit sensus: ideò pauci salui erunt, quoniam consumptio Iudæorũ erit decisa, & abbreuiata in iustificatione: hoc est, quoniam consumet Deus, & perdet maiorem partem Israelis, & pauci iustificabuntur, & hoc iusto iudicio. Ideò ne mireris esse tam paucos salutem cõsecuturos, nã consummationẽ & abbre- Matt. 22.

abbreuiationem dominus Deus exercituum faciet in medio terræ, hoc est, Nam statuit Dominus decurtare & breuem facere populum Iudęorum illorum, qui salui futuri sunt, & omnes infideles perdere, & hanc decurtationẽ faciet in medio terræ, hoc est in Iudæa, quæ est in medio terræ sita: ibi enim conuertentur nonnulli, & Euangelium recipient: cæteri verò qui in infidelitate & contumacia permanserint, à Romanis partim occidentur, partim capientur, & misera seruitute oppressi in varias mũdi plagas relegabuntur.

Noli timere.) Sensus est: Quanquam tibi videtur difficile ô popule Iudæ esse te ab Assyriis liberandum, cùm ipsi superauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abũdantia affluentes, nec sit vlla tanta vis, tanta copia, quæ illis resistere posse videatur, tu tamen noli timere, nã de manibus eorum sine dubio eripieris: neque te gladio, sed virga percutiet. Pergens rex Assyrius cõtra Taracham regem Aethiopiæ, & Aegyptios versus mare Rubrum per viam Aegypti, baculũ suum leuabit contra te, sed ferire non poterit. Et paulò pòst reuersus ab Aegypto cum innumerabili exercitu, atque expugnare te cupiens, statim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus: feriam enim illũ eo flagello, quod quondam aduersus Madianitas sub Gedeone suscitaui, quando Oreb & Zeb principes Madianatarum occisi sunt super petram. Leuabit igitur virgam suã super mare Rubrum, pergẽs aduersus Aethiopes, & reuertens ad te per viam Aegypti. Sed cũ primùm venerit ab Aegypto, luet suorum scelerũ pœnas: auferetur onus ab humeris tuis, & iugũ imperij eius à facie olei, hoc est diuina misericordia computrescet. Habes hunc historiam Madianitarũ libro Iudicũ capite septimo. Id verò quod dicitur: Virgã suã super mare, & leuabit eam in
Iud. 7. via Aegypti: potest habere hunc sensum: Quemadmodum Deus olim aquis maris Rubri Aegyptios subuertit, & obruit eleuatione virgæ per Moysẽ, sic modò exercitũ Sennacheribi vna nocte percutiet eleuata virga, hoc est acriter & duriter, solent enim qui asperè cædere & percutere volunt, virgam eleuare.

Veniet in Aiath.) Describit iter & pompam exercitus Sennacheribi. Veniens ex Aegypto, inquit Hierosolymam petens primò conferet se in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciam eam expugnãdi reponet apud Machmas sarcinas suas quasi statim euersa vrbe reuersurus. Transibit cursim nullo obstaculo impeditus.

Gaba sedes nostra.) Verba sunt exercitus requiescentis in Gaba.

Obstupuit Rama.) Hoc est, Rama vrbs vicina terrebitur, & ciues Gabaath, quę fuit Saulis quõdam ciuitas, fugient, Tunc tu filia Gallim clama veluti equus hiniens, vt te audientes fugiant.

Agitabit manum suam.) Hoc est, ostendet Sennacheribus agitatione brachij suam fortitudinem, & audaciam, contemnens Hierosolymam, & admirans ciuitatem illam sibi ausam fuisse repugnare, eáque cõcussa manu sua minabitur.

Confringet laguneulam.) Describit sactus vates Sennacheribi, eiúsque exercitus admirabile exitium Et appellat ipsum Sennacheribum lagunculam siue hydriam fictilem. Vide cui comparatur rex ille potentia ac fortitudine insignis, arrogantia ac incredibili superbia elatus, qui existimabat nullam esse tantam vim ac potentiam, quę eum de florenti rerum suarum statu posset vnquã deiicere. Quid fragilius hydria fictili? Et tamen cũ ea comparatur rex ille, qui sibi perpetuã fœlicitatem pollicebatur. Salomon ille sapientia Eccle. 12.
pręstanti duodecimo capite eius libri qui inscribitur Ecclesiastes, hominum vitam cum hydria conferebat.

Excelsi statura occidentur.) Hoc est, duces & magnates exercitus Assyriorum peribunt, Nõ enim permisit summus ille omnium rerũ moderator & Dominus, impios ac arrogantes homines diutius viuere. Extulit aliquando vltricem manum suã, vt eos sublimi gladio mirabiliter occideret.

Subuertentur condensa saltus eius ferro.) Hoc est totus exercitus interficietur. Ideò exercitum cũ saltu & sylua comparat, quia vt in sylua sunt varia arborum genera, quędam humilis & abiectę, quædam verò proceritate pręstantes, sic exercitus est ex omni hominum varietate collectus, Comparat præterea duces & viros nobiles cum excelsis arboribus Libani facilè cadentibus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT X.

Vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incuruemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis?) Pagninus vertit, Vbi derelinquetis gloriam vestram? Non euadet quispiam, nisi qui incuruauerit se inter vinctos, & inter interfectos se prostrauerit. Ita hunc locum iuterpretati sunt nonnulli, vt refert in cõmentariis R. Dauid. Poteris vertere: Vbi derelinqueris gloriã vestram? Quia non estis mei, corruetis inter vinctos, & cũ interfectis cadetis. Huic versioni fauet interpretatio R. Abraham. Ita enim hũc locum enarrat: Quia populus hic absq; me non est populus meus, neque mihi obtemperat, propterea incuruabit se sub vincto. V bi vides eos gloria priuari, & in dedecus & ignominiam incurrere, qui ad id furoris & amentię perducuntur, vt Deo contempto, impetu insatiabilium cupiditatũ ad omne flagitiorum genus incitentur. Vera gloria est in maximarũ virtutũ laude constituta, & hęc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neque vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quę non oritur à virtute, inanis est, & fallax, dignitatis cupida, sed omni dignitate priuata: quę, quoniam nõ est gloria, sed glorię ficta imitatrix, facilè ruit & penitus euanescit.

Et principes eorum deprædatus snm.) In Hebraico est ועתירתיהם vaath idhothehem, verbum est עתה athadh, quod significat parare, & pręparare. Vnde potest verti ex Hebraico. Et parata siue pręparata ipsorum deprędatus sum. Et quoniã thesauri parantur, vertit Paguinus: Et thesauros eorum deprędatus sum Hinc hirci maiores qui pręcedunt capras, & viam præparant עתודים attudhim appellantur: Et per translationẽ princi

pes & magnates qui populum præcedunt:quam significationem secutus est noster interpres. Vnde apud Zachariam capite decimo, vbi editio vulgata habet, super hircos visitabo, poterat Latine reddi ex Hebręo:super principes visitabo. Aspicis igitur principes ac præsules ob eam causam hircos appellari:quia præcedere debent, & viam subiectis aperire, esseque in principio, tanquam clypeos totum exercitum protegentes. Eam ob causam clypei vocantur. Et in psalmo quadragesimosexto vbi editio vulgata habet: Quoniã dij fortes terrę vehementer eleuati sunt, potest rectissimè verti ex Hebræo : Quoniã Deo adhæserũt clypei terræ, vehemẽter eleuatus est. Quos in principio carminis principes populorũ vocat, eos nũc clypeos terrę appellat, propter eà quòd eorum virtute ac tutela populi muniãtur. Et apud Oseam cap.4. vbi communis versio habet : Dilexerunt afferre ignominiam protectores eius, potest verti clypei eius, pro quo Pagninus vertit: principes eius: est enim in Hebraico. מגניה :quod propriè significat scuta eius siue clypeos eius.

Zacha. 10.
Psal.46.
Osee.4.

Baculũ suũ leuabit super te in via Aegypti.) Pro in via in Hebraico est בדרך bedhæręc. Nomen, dæręc, significat viam, morem, consuetudinem, & modum. Vnde poterat verti:more Aegypti. Et in primo Psalmo vbi in editione vulgata est: Et in via peccatorum non stetit, poterat verti:Et in consuetudine peccatorum non stetit. Ac si diceret:Et turpem ac vitiosam viuendi rationem, improborúmq; consuetudinem, & mores, non est cõsectatus. Et Prouerbiorũ capite vigesimooctauo, vbi nostra versio habet : Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus, poterat verti: quàm diues prauus in viis suis, vel in moribus suis. Est igitur horum verborũ Esaiæ sensus: Assyrius te percutiet more Aegypti, quemadmodum te percussit Aegyptus. At Dominus eum percutiet, quemadmodũ percussit Aegyptios, qui te percusserant.

Psal.1.
Prou.28.

Computrescet iugum à facie olei.) In Hebręo est: computrescet iugmu. מפני שמן mippene xamęn, quod potest verti:Propter pinguedinem : Vt sit sensus: Propter pinguedinem Ezechię corrumpetur iugum Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodum pinguis pro forti & robusto, vt hoc eodẽ capite, Mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatẽ. Sed hoc est sine dubio de Christo intelligẽdum: quod & Targhum apertè ostendit: ita enim habet: Et conterentur populi à facie Christi. Poterat igitur verti: Computrescet iugum à facie vncti, hoc est Christi. Quod non solùm de iugo quo Senacheribus Iudæos oppresserat, intelligitur, sed etiam de iugo illo asperrimo, quo diabolus mũdũ subiugauerat. Et nũc qui mortifera labe fuerit contaminatus, & diaboli iugo oppressus, à facie Christi liberatur. Si enim Christus ad peccatorem faciem suam cõuertat, eúmque oculis diuinæ pietatis aspiciat, statim iugum dæmonis cõfringitur, & penitus computrescit. Transiẽs Iesus, vidénsque hominem sedentem in tolonio nomine Matthęum, ait illi: Sequere me, qui surgens eum secutus est. Vide quid fecerit Christi visus. statim solutum est iugũ diaboli, & Matthæus ab asperrima seruitute liberatus Christũ secutus est. Vt enim si in cera dura sint sigillo aliquo impressa alta mœnia, vrbes, mõtes, terræ & maria, omnia hæc soluuntur, & pereunt, si sol ceram aspiciat, & radiorũ suorũ feruore eã feriat, & liquefaciat: sic si animum illum, in quo velut in dura cera sint impressæ & sculptæ omnes mundi vanitates, opes, imperia, magistratus, sol ille iustitiæ summus & ęternus Christus Deus noster oculis suę misericordię respiciat, statim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris saucius fluit, & rerũ fastus ac vanitates illę euanescunt. Id considerans & intelligens illustrissimus vates dicebat in Psalmo : Respice in me Domine, & miserere mei. Vnde dicitur Deus videre id quod diligit, quemadmodum in Leuitico: Respiciam, vos inquit, & crescere faciã. Et in Psalmo: Aequitatem vidit vultus eius. quod potest verti: Aequum siue rectum aspicit vultus eius, hoc est iustitiæ colentem Deus placidis oculis intuetur. Contrà ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod sentiẽs Dauid, Ne auertas, inquit, faciem tuam à me. Hoc voluit significare scriptura in libro Genesis ita dicẽs: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Caim autẽ, & ad munera illius non respexit.

Matth.9.
Simile.
Psal.185.
Leui.26.
Psal.10.
Psal.26.
Gen.4.

Confringet laguncūlam in terrore.) Pro laguncula in Hebraico est פארה, purah, quę dictio significat lagunculum, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quòd ramus sit arboris pulchritudo. Hac ratione ductus Pagninus vertit pro laguncula ramum.

Libanus cum excelsis cadet.) Potest verti: Libanus per fortẽ cadet: vt per fortem intelligat Dei angelum, qui exercitum Assyriorum Libano cõparatum mirabiliter occidit.

ARGVMENTVM
Capitis XI.

Dixerat superiore capite diuinus vates reliquias Israelis conuertendas esse ad Christũ, nunc vaticinatur fore, vt ipse Christus nasceretur ex beatißima virgine, quæ esset ex familia Iesse, qui fuit pater Dauidis regis illustrißimi. Describit regnum Meßiæ, & spiritualem Israelis liberationem. Prædicit gloriosum seruatoris nostri sepulchrum, esséque lõgè latéque propagandam eius fidem, atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem sanctitatis plenißimam amplectendam, quæ veritatis oblitæ, falsisque opinionibus deprauatæ vanam superstitionem pro verà religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Meßia regni Israelis reparatore, etiam Iudæi ipsi testantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore existimant, nos verò spiritualem fuisse verè ac constanter asserimus. Illi Meßiam sperant venturum, nos venisse, hominibúsque aditum ad cœlestia regna aperuisse non dubitamus.

CAPVT XI.

A Act.13.d ET egredietur virga de radice Iesse,& flos de radice eius ascendet. Et requiescet super eũ Spiritus Domini, Spiritus sapientiæ,& intellectus, Spiritus consilij & fortitudinis; Spiritus scientiæ & pietatis. Et replebit eum Spiritus timoris Domini. Non secundum visionẽ
2.The. 2. c. oculorum iudicabit neque secũdum auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ,& percutiet terram virga oris sui, & Spiritu labiorum suorũ interficiet impium. Et erit iustitia cingu
B lum lumborum eius,& fides cinctorium
Infrà.65. renum eius. Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit: vitulus & leo & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos.

EXPLANATIO.

Sup.7. *Virga de radice Iesse.*) Hęc virga est illa clarissima virgo Maria, de qua suprà dixerat: Ecce virgo concipiet,& pariet filium. Huius gerebat ima
Num.17. ginem admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter fronduit, floruit & fructum tulit. Sed mirandum videtur, cùm hæc sanctissima virgo genus duxerit ab amplissimo rege Dauide, cur eam ortam esse dicat à Iesse, homine suo tempore non admodùm celebrato. Ego existimo ob eam causam potius factam esse mentionem Iesse, quàm Dauidis, vt intelligeremus non esse cotemnenda ea, quę mundus despicit, & pro nihilo putat, cùm fieri possit, vt ex illis egregium quippiam, & excellens oriatur. Ex Iesse homine non admodùm illustri ortus est Dauid, qui suis maioribus excellenti sua sapientia & sanctitate præluxit, fuitque posteris suis quasi quoddam nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Ex pastore ouium, ex illo humili officio & abiecto in regiam dignitatẽ euectus, fuit summa ac illustrissima laude celebratus. Sed temporis progressu ex eius ampla & celebri familia natus est Ioseph sponsus virginis Mariæ, vir pauper, faber,& humilis, sine vlla pompa & apparatu. Considera obsecro,& animaduerte huius mundi vicissitudines & varietates.

Et flos de radice eius ascendet.) Hic flos, qui de radice Iesse per virgam illam omnibus virtutis ac sapientiæ opibus florentissimam ascendit,
Cant.2. Christus est, filius Dei vnigenitus, verus Marię, virginis filius: qui flos est, vt ipse in Canticis testatur his verbis: Ego flos campi,& lilium cõuallium. Diuus Ambrosius in libro secundo de Spiritu sancto hunc locum enarrans, Radix, inquit, Iesse patriarchę familia est Iudæorum: virga Maria: ô flos Mariæ Christus. qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe virginali ex vtero germinauit! Hactenus ille. Sed non vacat mysterio, appellari Christum florem campi, non horti. Nam flos horti arte humana excolitur, campus verò ex semetipso, absque hominum industria producit flores. Cãpus hic nec sulcatus vomere, neque defossus sarculo, nec manu hominis seminatus virgo est gloriosa Maria quæ diuina operante virtute Christum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: sic Christus natus est, non vt vni homini tãntùm prodesset, sed vt omnibus ostenderet veram & constantem virtutis rationem, doceretque quibus ornamentis deberent homines decorare animum, quibúsque gradibus possent ad beatitudinem ascendere,& tandem vt omnes ad sedes illas sempiternas, summi gaudij plenissimas vocaret. Vult enim Deus, vt ait Apostolus in epistola prima ad Timotheum, omnes homines 1.Tim.2.
saluos fieri,& ad agnitionem veritatis accedere. Potest alia ratio assignari, quare flos cãpi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: sic ipse à Iudæis bruta ipsa immanitate superantibus despectus est,& conculcatus, crucique grauissimis cruciatibus affixus. Qui hîc appellatur flos, appellatur suprà germẽ capite 4.& Ierem. capite trigesimotertio. Supra.4. Ierem.33.

Et requiescet super eum Spiritus Domini.) Super Christum, inquit, qui de trũco Iessę per Mariam virginem consurget, requiescet Spiritus Domini. In ipso enim, vt ait Apostolus in epistola ad Colossenses, complacuit omnem plenitudinem Colos.1.
diuinitatis inhabitare. Requieuit igitur in Filio Spiritus Domini, hoc est, æterna habitatione permansit: non vt auolaret,& rursum ad eum descenderet, sed iuxta Ioannis Baptistæ testimonium iugiter permaneret, qui ait vidi Spiritũ Ioan.1.
descendentem quasi columbã de cœlo & mansit super eum, vt refert diuus Ioãnes capite primo. Tu verò cõsidera ea, quę Dei sunt, permanentia esse & stabilia: ea verò, quæ mundi sunt fluxa & incerta.

Spiritus sapientiæ & intellectus.) Vnus est Spiritus sanctus, sed virtutum omnium fons atque principium. Vnde absque eo nec sapiens quis esse potest, neque intelligens, neque consiliarius neque fortis, neque eruditus, neque pius, neque plenus timoris Dei. Hic numerus septenarius in illo lapide significatur, de quo ait Zacharias: Super lapidem vnum septem oculi sunt. Hic lapis Zacha. 3.
Christus est, super quem sunt septem charismata Spiritus sancti, quibus cœlestibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus secundum excellentissimos vsus ipsorum, secundum quos habetur in patria. Quod autem dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hîc de timore casto, qui est reuerẽtię, de quo ait Apostolus in epistola ad Hebr.4.
Hebræos: Exauditus est pro sua reuerentia.

Nõ secũdũ visionẽ oculorũ iudicabit.) Hoc est, nõ iudicabit iuxta id quod prima specie apparet, sed rem intrà penetrabit,& mentis oculis intue-

Psal.81. bitur. In Psalmo octogesimoprimo vbi propheta inducit Deum acriter reprehedétem iniquos populi sui iudices, sic eum loquentem facit: Vsquequo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis? Quasi dicat. Cur ô iniqui iudices primam faciem solùm scelerum respicitis, ipsam autem scelerum substantiam non consideratis? Quanquam potest esse sensus illius Psalmi: Cur improborum gratiam & fauorem aucupamini? Sed quoniam hęc verba Esaiæ intelliguntur absque dubio de Christo, possunt habere hunc sensum: Non illi opus erit rem oculis corporis aspicere, quoniam Deus est, omnia intelligens, cui omnia sunt nuda & aperta.

Neque secundum auditum aurium arguet.) Aspicis hîc non debere iudices statim vnius relatione aduersus alterum sententiam ferre, sed, rem prius accurate perpendere, & examinare.

Sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ.) Hoc est fauebit afflictis, inopibus, & calamitosis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur pios viros impiorum hominum calumniis vexari, & torqueri. Simile est huic testimonio id, quod de

Psal.71 Christo dicitur in Psalmo: Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Intelligi autem locum illum de Christo, indicat id, quod sequitur: Et permanebit cũ sole & ante lunã in generatione, & generationẽ. Acsi diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus est, & quandiu sol & luna luce sua mundũ lustrauerint, permanebit. Et paulò post: Liberabit pauperẽ à potẽte, & pauperẽ cui non erat adiutor. Per potentem quem calumniatorem vocat non solùm impius homo sed etiam diabolus intelligitur, à quo nos Christus vindex nostrę libertatis eripuit. Hęc cõsiderent principes & iudices, qui Christum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauent, Christum non imitãtur. Qui amore, aut odio, aut quauis animi passione iudicant, veri iudicis sectatores non sunt.

Psal.9. *Percutiet terram virga oris sui.*) Hoc est, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cœlestia non intuentur sed ea, quæ sunt terræ: opes, honores, & voluptates, ardenter appetunt, & quęrunt. Vide peccati miseriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, non aspiciat: sed solùm terram à brutis etiam possessam intueatur. Nam cùm omnes alios animantes natura pronos ad pastum finxisset, solum hominem erexit, & ad cœli quasi suæ patriæ & domicilij conspectũ excitauit. At peccatum hominem deprimit: quo fit vt non homo, sed terra infimum elementum appelletur.

Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.) Faciet suo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & sit. Hoc est Christus conuertet ad se impios. In Psalmo nono scriptum legimus: Increpasti gentes, & periit impius, nomẽ eorũ delesti in æternum, & in seculũ seculi. Quasi dicat: Tu Domine tuorum Apostolorum concionibus obiurgabis gentes, earúmque intemperantiam, & in omni vitiorum genere insatiabilẽ cupiditatem increpabis: & impius quoad impietatem peribit: non enim patieris homines in tot tenebris diutius versari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles sed fideles nominẽtur. Considera periphrasim verbi Dei, spiritus labiorum suorum dicitur: Verbum Dei est validus ille & acutus gladius, quo superbi Goliath caput amputatur, hoc est, quo diabolus vincitur, quo impietas interficitur, & peccator ad Christum conuertitur. Diuo Petro, vt est apud Act.10. diuum Lucam in Actis Apostolorũ, ostẽsum fuit vas quoddã velut linteũ magnũ quatuor initijs subnixum, de cœlo in terram descendens, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & volatilia cœli. Et facta est vox ad eum: Surge Petre, occide, & manduca. Quid per hanc serpentium, & animalium varietatem, nisi hominum diuersitas significatur? In vno enim linteo, in vna Ecclesia, quatuor initiis, hoc est quatuor Gene.7. Euangeliis subnixa, nobiles & obscuri, diuites Luc.10. & pauperes continentur. Dixit igitur Dominus Petro: Occide, & manduca, hoc est, interfice eorum peccata, aufer eorum sanguinem, vt iam desinant se esse impios, eósque manduca, hoc est, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impiũ verbo Dei, relinquere impietatem suam, & ad Dominum conuerti.

Habitabit lupus cum agno.) Gentium vocatio per Christum ex Iesse ortũ facta insinuatur, qui variis moribus homines fecit in vna eadémque Ecclesia habitare. His prope verbis enarrat diuus Gregorius hunc locum in homilia sextadecima in Ezechielẽ, & rectè quidem. Nam Christi doctrina, & Apostolorum prædicatione reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & Gentiles, in vno ouili Ecclesiæ cõgregati sũt. Et qui ante à tyranni erant, infideles, superbi, & elati, recepto Euangelio in Ecclesia cum humilibus & pauperibus commorantur. Et hoc est lupos cũ agnis, & leones cum quibus habitare. Id fuit figuratũ in illa animalium varietate, quæ fuit diuo Petro in linteo ostensa, de qua paulò antè tractabam. quod multo antè fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ fuerunt in Noë arca congregata, fuit enim arca illa Ecclesiæ imago, & figura apertissima. Non igitur loquitur propheta de lupis & agnis, sed de his, qui per lupos & agnos intelliguntur. Mitto vos, inquit Christus, sicut agnos inter lupos.

Et puer paruulus minabit eos.) Sẽsus est, Mutabũt homines feritatem, & immanitatem, intemperantiam, & mãsuetudinem: & pueris, hoc est Apostolis, præsulibus, cæterísque viris Apostolicis propter Deum obtemperabũt. Hęc sunt opera & fructus Euangelij. Quid mirabilius excogitari potest, quàm totum mundum hominibus rudibus parere, eósque simplices, puerísque similes Christi nomen per omnes mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

Vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorum: & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manũ suã

mittet

C mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo: quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operiētis. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur: & erit sepulchrū eius gloriosum. Et erit in die illa: Adiiciet Dominus secundò manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Aegypto, & à Phethros, & ab Aethiopia, & ab Aelam, & à Sennaar, & ab Emath, & ab insulis maris. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.

Rom. 15.c

Leo quasi bos comedet paleas.) Prosequitur opera Euangelij, vaticinans fore, vt tyranni immanitate sæuientes mores mansuetorum boum induerent. Potest hoc de cibis intelligi: Acsi diceret: Tam principes & nobiles, quàm obscuri & plebeij cibos viles manducabunt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

Delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis.) Hoc est, homines simplices similes infantibus familiariter viuent cum iis, qui anteà cum aspidibus & regulis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lædentur. Satis perspectum est homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.) Hoc est, Qui antè pestiferis animalibus similes erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte sancto, hoc est, in Ecclesia catholica: quia plena erit scientia Domini, perinde vt aquæ maris omnia tegunt. Per extensam maris superficiem voluit Propheta significare magnam Euangelij propagationem, & Christi doctrinam, eiusque nominis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragrauit.

Et erit in die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum, &c.) Sensus est. Eueniet in tempore illo, vt Gentes quærant Messiam, qui egredietur de radice Iesse. Qui stabit vt vexillum, ad quod populi congregabuntur, & sub quo Christiani pugnabunt, vt de dæmone, mundo, & carne, victoriam reportent. Ad hunc Messiam conuolabunt Gentes, ad eum preces fundent, & vota facient, vana idolorum superstitione repudiata. Aspicis quàm apertè prædicta fuerit Gentium ad fidem Christi, verámque religionem veritatis ac pietatis plenissimam vocatio. Intelligi ita hunc locum asserit diuus Paulus in epistola ad Romanos. Et animaduerte. Non dicit: Videbitur, aut apparebit: sed Erit: vt ostendat Christum non phantastica imaginatione apparuisse, sed veram carnem realiter assumpsisse, à Iesse vero homine propagatam. Est enim Christus verus Deus & verus homo.

Erit sepulchrum eius gloriosum.) Vaticinatus est propheta de Christi admirabili natiuitate, & multis in medium interiectis mysteriis, nunc de eius sepulchro vaticinatur. Lege caput decimūnonum Euangelij diui Ioannis, & inuenies, sepultum fuisse Christum à viris illustribus Iosepho ab Arimathæa, & Nicodemo afferente mixturam myrrhæ & aloes quasi libras centum. Qui acceperunt corpus Iesu, & ligatum linteis cū aromatibus, in nouo monumento honorificè sepelierunt. Voluit Christus gloriosam habere sepulturam, vt intelligeremus à morte incipere iustorum gloriam, vbi superborum & potentiū gloria finitur. In sepulchro extinguitur & euanescit potentia, in qua vani homines studio inanis laudis concitati gloriam constituunt, qui hominum cæcam, & falsam opinionem splendori virtutis anteponunt: & in sepulchro incipit piorum gloria, qui iustitiam & pietatem colētes ab hominibus improbis pro nihilo putabantur. Est enim legitimè certantibus reposita in cœlo corona victoriæ, & præmium illud amplissimum, quod nulla potest explicari oratione: de quo dicebat diuus Paulus in epistola secūda ad Timotheū: Bonum certamen certaui, cursum cōsummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Potest hic locus Esaiæ sic explanari: Omnes sepulchrum Christi venerabuntur. Quod etiam nunc impletum cognoscimus. Cùm enim sepulchrum Christi sit in medio hostium sui nominis situm, ab ipsis Turcis excolitur: & Gentes illæ immanitate barbaræ, superbæ, & truculentæ ad illud supplices ac venerantes accedunt: ibíque cœnobiū Christianorum esse permittunt, vbi viri religiosi diuina officia celebrantes, debitasque laudes Deo die ac nocte prosoluentes, inter Christi hostes gloriam nominis Christiani amplificant. Potest præterea sumi sepulchrum pro ipsa morte Christi, quæ fuit absque dubio gloriosa. De qua dicebat idē Christus apud Ioannem: Pater venit hora, clarifica filium tuum: Et paulò post: Opus consummaui, quod dedisti mihi vt faciam: & nunc clarifica me tu Pater apud temetipsum, claritate quam habui, priusquam mundus fieret apud te.

2.Tim.4.

Ioan.17.a

Adiiciet Dominus secundò manum suam.) Sensus est, Primò conuertet Christus ad se nonnullos sua doctrina: secundò per Apostolos suos adiiciet manum suam, vtetur potentia sua ad conuertendas eas reliquias Iudæorum, quæ à dæmonis potestate ereptæ salutem consequentur. Non inquit omnes Iudæos esse seruandos, sed eorum reliquias. Qui enim ex illis crediderunt, comparatione infidelium meritò reliquiæ appellantur: qua de re alibi locuti sumus. Locutus est Propheta paulò ante de Gentium vocatione, nunc vaticinatur vocandas esse Iudæorum reliquias, quæ captiuæ detinebantur ab Assyriis, Aegyptiis, cæterisque nationibus. Et quamuis hoc ad literā possit intelligi de Hebræis, quos Deus post captiuitatem Babylonicam reduxit ad Iudæam, per eos tamen intuebatur Propheta eos, qui diuino præsidio adiuti, erant de captiuitate peccati ad cœlestem libertatem reducendi.

Phethros.) Sonat petram, per quam Arabia Petræa intelligitur. Alij dicunt esse Parthiam. Per Aelam, Sennaar, Hemath, intelligunt Medos, Sogdianos, Bactrianos, Babylonios, Chaldæos, Antiochiam, Ciliciam, Tauros, Armeniam.

Per insulas maris intelligunt Græciam, & Occidentalem mundi plagam. Fortasse ex omnibus his regionibus venerunt nonnulli cũ Nabuchodonosor ad Hierosolymam euertendam, & in omnes has oras ducti fuerunt nonnulli Iudæi captiui: quanquam maxima eorum pars fuerit in Chaldæã adducta. Posteà verò iussu Cyri fuerũt Iudæi ex omnibus iis regionibus liberi dimissi, & Hierosolymam reducti. Ideò sequitur: Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iudæ colliget à quatuor plagis terræ. Acsi diceret: Per Cyrũ eriget Deus vexillum, constituet edictum, vt dimittantur Iudæi: quo audito congregabuntur, & Hyerosolymam reducentur. Sed hoc vexillum est crux Christi, cui adhærentes qui dispersi erant, in vna fide & Ecclesia congregantur. Aspicis hîc officium Dei esse congregare, quemadmodum dæ-
Psal. 106. b monis officium est dispergere & diuidere. Vnde regius vates canebat: Dicant qui redempti sunt
Psal. 146. a à Domino, quos redemit de manu inimici, & de
Psal. 105. regionibus congregauit eos. Et in alio Psalmo:
Ezec. 36. Dispersiones Israelis congregabit. Et Esaias: Et in brachio suo, inquit, congregabit eos. Et a-
Mat. 23. lio in Psalmo. Congrega nos de nationibus, vt
Ioan. 11. confiteamur nomini tuo. Et apud Ezechielem Deus, Tollam, inquit, vos de gentibus. Et apud Matthæum: Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti? Et diuus Ioannes: Vt congregaret, inquit, in vnum filios Dei, qui erant dispersi. Congregat autem Christus in vna Ecclesia, in vno corpore spirituali, in vna fide eos, qui & variis regionibus, & variis ritibus, & cultibus, dispersi erant. Ita enim ait Paulus: Vnũ corpus, vnus spiritus, vna fides. Vnde iusti
Ephe. 4. viri quamuis inter se lõgissimo locorũ interuallo distẽt, semper tamẽ sunt in Domino congregati. Cùm Hebræi essent quondam in Aegypto Pharaoni seruientes, voluit Deus eos congregare, & ad terram promissionis adducere. Quod audiens Pharao exarsit, & grauiter tulit: præcepítque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt anteà ad conficiendos lateres. Volebat
Exod. 5. vt Hebræi dispergerentur ad colligendas paleas,
figura & tamen eandem facerent laterum mensuram, quam faciebant quo tempore illis paleæ dabantur. Et dispersus est populus, vt ait scriptura, in omnem terram Aegypti ad paleas colligendas. Quo tempore Deus eos volebat congregare, eos tunc Pharao dispergere faciebat. Quando nos Deus vult vnire, tunc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorsum nos diuidat, nimirum ad colligendas paleas. Quid sunt tres mundi, opes, & dignitates, nisi paleæ? Dat diabolus operam vt dispergamur ad paleas quærendas, ad opera lutea & lateritia conficienda. Talia sunt peccatorum ædificia, ex paleis, terra, & lateribus cõstituta. Cùm autem officium Dei sit congregare, diaboli verò dispergere, illi Deum hac in re imitantur, qui inimicos inter se odio dissidentes reconciliant, & congregant: contrà verò illi diabolum sequuntur, qui inter fratres discordiam seminant. Non est enim ne exiguum quidem dissidium excitandum. Vt enim ex parua nubecula
simile. magna aliquando oritur procella, sic ex minima discordia grauissimæ aliquando rerum perturbationes, & turbulentissimæ tempestates concitantur: quemadmodum ex parua scintilla oritur aliquando ingens incendium, quo ampla ædificia flagrant, & penitus consumuntur. *simile.*

Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt. Ephraim non æmulabitur Iudam & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philisthiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis. Idumæa & Moab præceptũ manus eorum, & filij Ammon obedientes erunt. Et desolabit Dominus linguã maris Aegypti, & leuabit manũ suã super flumẽ in fortitudine spiritus sui: & percutiet eum in septem riuis, ita vt trãseãt per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli, in die illa qua ascẽdit de terra Aegypti. D *Exo. 14.*

Auferetur, &c.) Quo tempore Esaias hæc mandauit literis, hostili odio inter se Iudas & Ephraim dissidebant. Sed sensus est: Tempore Euangelicæ & spiritualis pacis illi, qui anteà erant diuisi, & odio ac inuidia separati, in vna Ecclesia cõgregabuntur: quemadmodũ Hebræi congregati sunt Hierosolymæ tempore Cyri, vbi nulla erat altercatio inter Iudam & Israelem.

Volabunt in humeros Philistiim per mare.) Qui congregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc est, Apostoli, & viri apostolici in Christum credentes, in vna Ecclesia congregati, volabunt in humeros Palæstinorum præ desiderio prædicandi Euangelium. Primùm annuntiabunt Christum Palæstinis maritimis, deinde veloci cursu pergent ad reliquas nationes, ad Syriam, Idumæam, Moabitidem, & Ammonitidem, ad prædicandam Christi fidem eiúsque nomen celebrandũ. Et doctrina sua prædabuntur filios Orientis, hoc est homines Orientales à dæmonis potestate eripiens. Quidam per Orientem intelligunt Syriã. Tu verò aduerte: Non dicit, Ibunt, sed volabũt. sic infrà ait noster propheta capite sexagesimo: *Infrà 60.* Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Debent enim concionatores esse à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum abstracti, & suspensi.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.) Hoc est, in Idumæam & Moab extendent manus suas. Vel sic: Idumæa & Moab eorum præcepta recipient. Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia Apostoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc est, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelliguntur opera. Verba enim sine operibus, vt ait Nazianzenus, somnia quidem sunt.

Desolabit Dominus linguam maris Aegypti.) Sensus est: Veniet tempus, quo Dominus euertet Aegyptum, vt Iudæi, qui ibi detenti fuerint, possint liberè redire Hierosolymam. Per linguã maris Aegypti intelligit Nilum, quem ita Deus diuisit, vt possent Iudæi trãsire. Ita nõnulli cortici literæ adhærentes hunc locum interpretãtur.

Existi-

Existimo per linguam maris Aegypti intelligi scientiam doctrinæ secularis, quæ ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribus versabatur. Ita hunc locum explanat diuus Gregorius libro trigesimo tertio Moralium. Est igitur sensus: Cùm Idumæa, & Moab, & Ammō tradiderint manus suas Apostolis, atque Euangelicæ prædicationi obedierint, euertetur inanis illa ac falsa philosophia, quæ deorum multitudinem colebat, & summum bonum in rebus creatis contempto creatore collocabat. Euertetur impiorū lingua, qui similes mari Aegypti incerta, amarulenta, instabilia, superstitiosa, & sacrilega verba loquebantur. Potest hic locus habere hūc sensum: Quemadmodū in exitu Hebræorū de Aegypto ad Terrā promissionis diuisum fuit mare, vt Hebræi possent liberè transire, sic Deus in exitu eorum qui mundum relinquunt, & ab spirituali Pharaone, hoc est à dæmonis potestate eripiuntur, vt ad verā illā ac sempiternā Terrā promissionis per desertum, hoc est per varios casus, rerúmq; pericula, & afflictionum ac laborū genera tendūt, diuidet spiritualiter huius mundi mare, hoc est ea auferet impedimenta, quæ eos possunt à beatitudinis ingressu remouere, & abstrahere. Aperiet illis viam, ducet eos ad cœlestem patriam, ita vt nihil sit, quod possit eis viā impedire, si ipsi Deum sequentes ea ambulare voluerint. Potest ita etiā explanari: Christi Apostoli prædicabunt Euāgelium in toto terrarum orbe, & ne ipsum quidē mare poterit Euangelicā prædicationem impedire, nec Apostolis obsistere, quin penetrent vniuersas mundi regiones, iuxta id quod dicitur in Psalmo: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis ter-
Psal. 18. ræ verba eorum. Quæ verba diuus Paulus ad
Rom. 10. Romanos scribens, ad Apostolorum prædicationem refert.

Et leuabit manum suam super flumen.) Eadem est sententia cum præcedenti. Quasi dicat: Discurret Euangelicus sermo, & ad populos vltimos perueniet: neque erit vllus fluuius qui hoc possit impedire. Id fuerat figuratum in Iordane, vbi ad transitum arcæ Testamenti diuisus est mirabiliter fluuius, vt in libro Iosue est memoriæ
Iosue 3. proditum. Significauit illud, nullas mundi afflictiones posse Euangelij prædicationi obsistere, neque transitum electorum ad cœlestem patriā impedire. Imò ipsæ aquæ, hoc est ipsæ calamitates præbent iter ad veram promissionis beatitudinem. Quamuis enim videamus viros omnibus sapientiæ opibus abundantes, & in omni virtutum genere præcellentes, expulsos patria vitam inopem & abiectam degere, & in maximis calamitatum angustiis, & periculis versari: non tamen existimare debemus, esse illis seclusum iter ad conciliū cœlitum: imò ipsa calamitas est apertissima via ad cœlestē gloriam. Id vo-
Apoc. 7. lēs diuus Ioānes in Apocalypsi significare, māda uit monimētis voces illas semper cogitandas, & memoria repetendas. Isti sunt, qui venerūt de tribulatione magna. Quibus vnus ex senioribus significauit, afflictionem magnam, viam esse ad splendidissimas illas & æternas sedes mentium beatarū. Per hunc fluuiū existimo intelligi Iordanem, vt alludat ad pristina maris Rubri & Iordanis miracula. Scio tamen esse nonnullos, qui per hunc fluuium intelligunt Euphratem, alios autem Nilum.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XI.

Egredietur virga de radice Iesse.) Pro radice est in Hebraico גזע gezaa, quæ dictio significat radicem, truncum, & semen. Ideò vertit Pagninus. De semine Isai. Thargum habet: Egredietur rex de filiis Isai, & Christus de filiis filiorū eius crescet. Tam per virgam quàm per florem Christum intelligit. Huic interpretationi fauet Iere- Ierem. 1.
mias primo capite, vbi Deum virgam vigilantē Exod. 4.
appellat. Huius imaginem gerebat virga illa Num. 21.
Moysi in serpentem versa. Hic est serpens ille in Ioan. 3.
deserto suspensus, ad quem Hebræi saucij respiciebant, vt sanitatem recuperarent. Aegyptij volentes Deum significare, pingebāt virgam rectā, siue sceptrum cum oculo in summitate, innuētes Deum esse iustum & rectum atq; omnia videntem. Ergo hîc per virgam Christus intelligitur.

Non secundum visionem oculorum iudicabit.) Septuaginta habent: Non secundum gloriam iudicabit. Hoc est, non arroganter & superbè, sed mansuetè & humiliter.

Erit sepulchrum eius gloriosum.) In Hebraico est; Erit מנחתו menuchatho gloriosum. Significat hoc nomen requiem: & deriuatur à verbo נוח, quod significat quiescere, vt in hoc eodem capite: Et requiescet super eum spiritus Domini. Hac ratione ductus vertit Pagninus: Erit requies eius in gloria. Septuaginta transferunt: Erit requies eius honor. Et quoniam in morte incipit requies iustorū, sumitur pro morte & pro sepulchro: quam significationem secutus est noster interpres. Potest hic locus ita explanari: Requies Christi, hoc est regnum eius quietum & tranquillum erit gloriosum.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.) Pagninus conuertit: Edom & Moab missio manus eorum. Pro præcepto vertit missionem. Nomen Hebraicum est משלוח à verbo שלח xalach, quod significat mittere, dimittere, extendere, præcipere. Est igitur sensus: Apostoli mittent vel extendent, manus suas ad Moabitas & Idumæos, illis verbum Dei annuntiantes. Potest verti: Edom & Moab manus suas illis submittent. Quasi dicat: Idumæi & Moabitæ Apostolis parebunt.

Desolabit Dominus linguam maris Aegypti.) Pro lingua in Hebraico est לשון lexon: quod nomen significat linguam, vt in Psalmo: Libera me Domine à labiis iniquis, & à lingua dolosa. Psal. 119.
significat etiā petrā, aut saxum instar linguæ. Significat præterea limitarem lapidem, quem appellant, terminum agros diuidentem. Vnde capite quintodecimo Iosue vbi nostra versio habet: Initium eius à summitate maris salsissimi, & à Iosue 15.
lingua eius, quæ respicit meridiē, capitur ibi lingua pro termino, siue petra limitari, siue ꝑ rupe, aut promontorio. Chaldeus Paraphrastes vertit promontorium. Et quoniam rupē & scopulū significat, vertit hîc Pagninus: Excidit Dominus scopulum

scopulum

maris Aegypti. Acsi diceret: Abstulit omne impedimentum, vt possent mare transire. Significat etiam virgam siue laminam. Vnde cap. 7. Iosue, vbi editio vulgata habet, Achan vsurpasse de anathemate Iericho regulam aureã, poterat verti, laminam auream, vel virgã aureã. Quidam verterunt: linguam auream: & ita legit Origenes. Iericho significat lunam, per quam mundus intelligitur, qui instabilis est, & mutabilis vt luna, modò plena, modò vacua. Ille capit linguã Iericho, qui adhæret falsæ doctrinæ, quę quãuis sit aurea, quãuis sit omnibus oratoris ornamentis munita, tamen si falsa est, relinquenda est. Ita illum locum explanat Origenes homilia septima. Quæ alia est lingua aurea Iericho, nisi Lutheri doctrina? quam si acceperis, & in tabernaculo tuo, hoc est in animo tuo posueris, peribis in æternum, nec poteris veram terram promissionis vnquam ingredi. Iubet enim Iosue verus ille seruator noster, anathema esse omne aurũ, quod in Iericho fuerit inuētum. Et quemadmodũ apud Iosue significatur hæreticorum dogma per linguam Iericho, ita hoc in loco Esaiæ per linguã maris Aegypti. Prædixit ergo Esaias fore, vt omnes hæreses ruerent, & tandem delerentur, veritas autem staret, & fixa ac stabilis in Ecclesia Catholica permaneret, quæ est, Apostolo teste, columna & firmamentum veritatis. *1. Tim. 2.* Multos annos durauit Arrij hæresis, Manichæi, Pelagij, cæterorúmque hæreticorum: at euanuerunt eorum dogmata, fuerúntque ab Ecclesia damnata & penitus extincta: quemadmodum erunt ea, quæ Lutherus, Bucerus, Caluinus, cæterique nostri temporis hæretici impiè conflauerunt & excitarunt.

Argumentum capitis XII.

Solebant Hebræi cùm insigne aliquod bonum essent consecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illúdque mandare monimentis, quemadmodum eos fecisse in exitu de Aegypto, quando mare Rubrum mirabiliter transierunt, diuinæ literæ in libro Exodi testantur. Et quoniam diuinus vates superiore capite prædixerat liberationem Iudæorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quædam & vmbra liberationis à peccato per Christum, qui voluit suo sanguine luere nostra crimina, inducit hoc capite ciuitatem Dei gaudio exultantem, Deóque gratias agentem. Sed quæ hic continentur, non tam Hierosolymæ, quàm Ecclesiæ Catholicæ, cuius Hierosolyma imaginem gerebat, conueniunt. *Exo. 15.*

CAPVT XII.

A ET dices in die illa: Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuersus est furor tuus, & consolatus es me. Ecce Deus saluator meus: fiducialiter agam, & non timebo, quia fortitudo mea & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Et dicetis in die illa: Confitemini Domino, & inuocate nomẽ eius, notas facite in populis adinuentiones eius. Mementote quoniam excelsum est nomen eius. Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, annuntiate hoc in vniuersa terra. Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel. *Exod. 15 a Psal. 117 c & 101. b*

EXPLANATIO.

Et dices in illa die.) Nimirum tempore gratiæ: Verba sunt Prophetæ. Ea autem, quæ sequuntur sunt Ecclesiæ, quam ipse ita facit loquentem. Gratias tibi ago Domine, quoniam cùm meritò me affligeres, mutato vultu me consolatus es. Misisti enim filium tuum, vt suo sanguine pro me fuso mea peccata deleret. Mirebar iram, sed sum misericordiam consecuta. Et quoniam Deus seruator meus est, in eo, non autem in idolis, spem meam collocabo. Aduerte. Non solùm gratias agit pro liberatione, sed etiam pro calamitate. Vnde ait Iob: Beatus homo qui corripitur à Domino. Et Apostolus: Libenter gloriabor in infirmitatibus meis. Et in Psalmo dicitur: Lætati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti: annis, quibus vidimus mala. Et meritò quidem: nam nihil est ad veram laudem illustrius quàm calamitas ipsa. *Iob 5. 2. Cor. 12. Psal. 89.*

Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.) Verba sunt Ecclesiæ suos alloquentis. Possunt tamen esse ipsius Prophetæ omnes exhortantis, vt tempore Messiæ haurirent gratiam de fontibus ipsius. Hæc est aqua illa, de qua ipse dicebat Samaritanæ, vt est apud diuum Ioannem: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et eodem capite eam aquam viuam appellat. Appellatur gratia aqua, primò, quia abluit & purificat, iuxta id quod est apud Ezechielem: Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini. *Ezec. 36.* Secundò, quia germinare facit. Vnde, vir iustus ligno iuxta aquas plantato tempestiuorum fructuum copia exornato, à Propheta regio comparatur. *Psal. 1.* Tertiò, quia sitim falsarum voluptatum extinguit, iuxta illud: Qui biberit ex hac aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. *Ioan. 4.* Quartò, quia ignem concupiscentiæ restinguit, quæ, vt est apud Ecclesiasticum, quasi ignis exardescit. *Eccle. 9.* Dicitur autem aqua viua, quia hominem viuificat. Hæc est aqua quam Christus dat. Hic est fons ille paradisi in quatuor capita diuisus. ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam sapientiæ, aquam gratiæ, aquam gloriæ. Hæ sunt aquæ, de quibus dicitur in Psalmo: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. *Psal. 45.* Impetus huius fluminis est influxus donorum cœlestium. Hæ sunt aquæ, quæ, vt dicitur in Canticis, impetu currunt de Libano. *Canti. 4.* Ex illis hauserunt Apostoli veram erga Deũ & homines dilectionẽ,

martyres constantiam, virgines castitatem, & omnes denique viri sancti admirabilem mundi contemptionem. Qui biberit ex hac aqua, non ardenter cupiet huius mundi potentiam, non gloriam, non honores, non principatus, *Gal. 6. d* sed dicet cum Paulo: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et licet modò sitiat ad patriam aspirando, non tamen sitiet in æternum: *Psal. 16* satiabitur enim, vt dicitur in Psalmo, cùm apparuerit gloria Dei. Cùm enim à vinculis corporis liberatus in splendidissimam illam ac sempiternam patriam euolauerit, incredibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam nobis apud diuum Ioannem promittit iis verbis *Ioan. 7.* Deus noster: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Vnde colliges dari gratiam venientibus ad Christum, & seipsos disponentibus, facienti enim quod in se est, Deus non denegat gratiam. *Infrà 55.* Et Esaias, Omnes, inquit, sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, *Apoc. 22.* properate, emite, & comedite. Et diuus Ioannes in Apocalypsi: Qui sitit, inquit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratiæ. Vbi aspicis gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc salutarem aquam, qua nobis Christus inuitat, & quam nobis gratis daturũ se esse promittit, contemnimus, & omni studio ac labore ad mũdi cisternas recurrimus. Aquam pestiferam lethalémque labore emptam quærimus, ad eámque inflammati auiditate traducimur: fontem autem illum gratiæ & vitæ, summum, & æternum, gratis oblatum, derelinquimus, & contemnimus. De mundi aqua scriptum legimus in Ieremiæ Lamentis: *Thren. 5.* Aquam nostram pecunia bibimus, hoc est labore eminus. Aquam turbidam, & pestilentem, pecunia emptam concupiscimus, fontem verò vitæ pro nihilo putamus. Hanc nostram calamitatem & amentiam sentiebat pius ille ac sanctus vates Ieremias secundo capite suarum visionum ita dicens: Quid vis *Ierem. 2.* in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum est, dereliquisse te Dominum Deum tuum. Et in eodem capite conqueritur Deus nostram amentiam & ingratitudinem iis verbis: Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ aquas continere non valent. Properemus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus saluatoris, vt ardore cupiditatum restincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatem, & gloriam sempiternam aspiremus. Inueniemus in hoc fonte aquam salutarem, quæ vulneratis animis medeatur, ab erroribus abducat, & illud cum labore ad veram gloriam directum iter ostendet. Animaduerte, Non dixit Propheta: Haurietis aquam de fonte saluatoris, sed aquas de fontibus, vt significaret magnitudinem gratiæ, & donorum multitudinem, vt nos ad admirabilem Dei magnificentiã, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, Haurietis aquas de fluminibus Babylonis, aut Aegypti, sed de fontibus saluatoris. Neque est silentio prætereundum verbum hoc, cum gaudio, nam de mundi cisternis sunt qui aquam hauriant, sed cum labore & afflictione. *Simile.* Rota enim haustrorum siue modiolorum quibus ex cisterna siue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cùm illa in orbem moueatur, fieri non potest, vt modioli rotæ semper pleni sint: cùm enim quidam implentur, alij euacuantur: nec possunt hi impleri nisi euacuatis illis, & qui modò pleni erant, circumuoluta rota euacuantur: qui nunc sursum ascendebant, nunc deorsum descendunt. Talis est huius seculi vita. Id significabat sapientissimus ille Salomon, quãdo duodecimo capite *Eccle. 12.* Ecclesiastes hominũ vitã cum rota super cisternã cõparabat. Nam qui heri opibus circumfluebant, hodie omnium suarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum cætu celebrabantur, in quos oculi omnium conijciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, versa rota vnius diei calamitate omnia illa ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas reciderunt. Et ea, quæ hi amiserant, alij adepti sunt: nam sine damno vnius diues alter effici non potest: quemadmodum nec in rota hi modioli impleri possunt, nisi alij euacuentur. Et ob eam causam qui in hac rota sunt constituti nec quiescere, nec lætari vnquam possunt. Nam qui in misero statu versantur, dolore conficiuntur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maximè desiderant, quibus circumfluunt, & non solùm augendi cupiditate, sed etiam amittendi metu cruciantur. Constat igitur eos qui de mundi cisterna aquas exhauriunt, vehementer esse solicitos, summísque laboribus & doloribus angi & premi, tam inopia laborantes, quàm diuitiis affluentes. At viri pij & iusti ex perennibus, inexhaustis, iugitérque manantibus Iesu fontibus aquas libenter lætíque exhauriunt. Nam non solùm rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus exultant, sed etiam in medio ærumnarum versantes, rerum humanarum tolerantiæ, cæterarúmque virtutum præsidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc intuens animo Esaias aiebat: Haurietis aquas in gaudio de fõtibus Saluatoris.

Et dicetis in illa die, Confitemini Domino.) In tempore illo omnes se inuicem incitabunt, vt repudiata idolorum superstitione, Deum laudent, & inuocent, ad eúmque vota faciant. Aspicis hîc Christianorum esse alios ad virtutem cohortari. Capitur hîc confiteri pro laudare.

Notas facite in populis adinuentiones eius) Hoc est, Annuntiate & prædicate in vniuerso orbe terrarum Christi opera & consilia, & quemadmodum hominum genus ab hoste defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem. Ideò subiungit: Cantate Domino, quoniam magnificè fecit. Annuntiate hoc in vniuersa terra.

Exulta & lauda habitatio Sion, qui magnus in medio tui sanctus Israel. Verba sunt Prophetæ Ecclesiam alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætare Ecclesia Catholica, quæ Sion, hoc est, specula in sublimi constituta nuncuparis. Quoniam in medio tui est, te ipsam regit, & gubernat magnus ille Christus, qui est sanctificator Israelis. Illud est aduertendum non

non dixisse vatem: Quoniam magnus in te sanctus Israel, sed quoniam magnus in medio tui. Acsi diceret: Ille qui paruulus nascetur, in obscura patria nutrietur obscuris ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano fastu formam serui accipiet, vitámque inopem ab omni seculi apparatu remotissimam sectabitur, magnus est, verus cœlorum terrarúmque effector & moderator. Sed versabitur in medio tui factus homo, vt omnem errorem depellat, & cœlesti doctrina, virtutis & sanctitatis exemplo, omnem caliginé hominum animis obfusam discutiat, & ad beatissimas ac sempiternas sedes viam ostendat. Aspicis igitur Christum in medio inueniri. Nam
simile quemadmodum sol est in medio planetarum constitutus, mediámque regionem obtinet tanquam dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, tam admirabili & magnitudine & splédore, vt cuncta luce sua lustret & compleat: sic sol ille iustitiæ Christus Deus noster voluit in medio hominum apparere, vt hominum mentes erroribus implicatas, tenebrísque circunfusas illustraret. Et vt esset, quemadmodum in libro Ecclesiastici scriptum legimus, quasi stella
Eccl. 50. matutina in medio nebulę. Secundò stetit in medio quasi mediator ad reconciliãdum. Et ob eam causam eum diuus Paulus reconciliatoré
2.Cor.5. Dei & hominum appellat. Quod volens signifi-
Ioan.20. care diuus Ioannes, Venit, inquit, Iesus, & stetit in medio, & dicit discipulis suis: Pax vobis. Tertiò stetit in medio, vt omnes eum viderent, & vt ostéderet se omnibus æquè adesse, non minus pauperibus quàm diuitibus, Gétibus quàm Iudæis, nó enim acceptor est personarum Deus,
Act.10. vt in decimo capite Actorum, & multis aliis in locis diuinæ literæ commemorant. Tu verò si Christú imitari voles, extrema fuge, media secta
similitudo. re: quoniam in medio consistit virtus. Et quamuis hoc omnibus conueniat, ad eos tamen maximè pertinere existimo, quibus est demandata cura regendi. Vnicum in vrbe horologium debet esse in medio collocatum, vt possit ab omnibus audiri. Nam si in extremo sit vrbis, illis solùm proderit, quos iuxta se habuerit. Cùm autem princeps sit horologium, quo populus gubernatur, debet esse in medio positus, vt ab omnibus
altera similitudo. communicetur. Vt enim fons ille est magnopere laudabilis, qui non in angulo, sed in medio plateæ collocatus ab omnibus circunquaque participatur, sic princeps ille, qui in medio steterit, qui æquitatem, iustitiæ fundamentum, pacísque conseruatricem coluerit, celebritatem sermonis hominum meritò consequetur, nomen suum æternitati commendabit, & quod præstantius est, ad cœlestem æternámque beatitudinem
tertia similitudo. tandem perueniet. Centrum nisi in medio sphæræ esse non potest: ab eo enim ad circunferentiam omnes lineæ ductæ sunt æquales. Quid est respublica nisi sphæra? Quid est populus nisi circunferentia? Quid est princeps nisi centrum in sphæræ medio constitutum, à quo omnes iustitiæ actiones debent erga populi circunferentiam in mediocritate & æquabilitate consistere? Nihil est quod magis violet ius humanæ societatis, regnúque labefactet & scindat, quàm principis aut præsulis inæqualitas, & nimius affectus. Hinc oriuntur discordiæ, seditiones, & tempestates. Quare oportet attendere principem, ne dum suis affectibus obtemperat, perniciem reipublicæ moliatur. Socrates, vt refert Xenophon in libro de eius dictis & factis, ait debere principem magnopere vitare reipublicæ dissensionem. Non enim, vt ipse ibi ait, eligitur, vt sibi ipsi morem gerat, suísque pareat affectibus, sed vt per ipsum, qui eum elegerunt, in fœlicitate degant. Viuent autem fœliciter, si princeps æquabilitatem seruauerit, fuerítque instar centri in medio constitutus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XII.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.) Pro Saluatore est in Hebraico הישועה haiexuah. Particula, ha, est articulus habens hoc in loco suam emphasim. Dictio iexuah significat saluatorem & salutem. Et ob eam causam Pagninus vertit: De fontibus salutis. Et capite *Infrà 49.*
quadragesimo nono huius Prophetæ, vbi est in Hebraico idem vocabulum, vertit interpres noster: In die salutis. Vocat enim Esaias tempus Christi diem salutis. Quanquam poterat locus ille ita rectè verti: In tempore Saluatoris. Christus enim in literis diuinis appellatur Saluator, salus, & salutare. Appellari Saluatorem indicat eius nomen ישוע Iexua. Dixit enim Angelus Ioseph viro Mariæ sanctissimæ, vt est apud Matthæum capite primo: Vocabis nomen eius ישוע, pro quo interpres *Matt.1*
Græcus posuit hoc nomen Ἰησοῦς: Latinus verò, Iesus. Asserunt enim graues authores diuum Matthæum literis Hebraicis Euangelium suum scripsisse: & Diuus Hieronymus se illud ab Euangelista Hebraicè scriptum oculis suis aspexisse testatur. Et hoc idem nomen ישוע est in titulo crucis scriptum, qui Hierosolyma Romam adductus, fuit positus in templo sanctæ crucis in Ierusalem, vbi hodie custoditur, & ostenditur, & ibi ego eum vidi, & manibus tenui. Quanquam ob temporis vetustatem eum non integrè legere potuerim. Volens autem Angelus ostendere hoc nomen significare Saluatorem, subdidit statim: Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Dauid alloquens Christum dicebat in Psalmo: *Psal.24.*
Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus. Et in alio vocat eum salutem ita dicens: Dominus illuminatio mea, *Psal. 26.*
& salus mea, quem timebo? Et Esaias in hoc nostro capite eum saluatorem & salutem vocat. Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam. Et paulo pòst: Est factus est mihi in salutem. Appellari autem salutare indicat Propheta dicens: Quis dabit ex Sion salutare Israel? Hinc illa ardentis desiderij precatio: Ostende nobis *Psal.52.*
Domine misericordiam tuam, & salutare *Psal.84.*
tuum da nobis. Hoc est salutare illud, de quo *Infrà 40.*
dicebat alio in loco noster Esaias: Et videbit omnis caro salutare Dei. Ita enim iuxta Se-

ptua-

ptuaginta interpretum sententiam locum il-
Luc.3. lum citat diuus Lucas, pro quo communis ver-
sio habet: Et videbit omnis caro pariter quòd os
Domini locutum est. Hoc intelligens iustus Si-
meon pias illas, charitatísque plenas voces emi-
Luc.2. sit: Nunc dimittis seruum tuū Domine secun-
dum verbum tuum in pace: quia viderunt ocu-
li mei salutare tuum, quod parasti ante faciem
omnium populorum. Est quidem Christus sal-
uator, qui nos saluos fecit: est salutare, quia sese
obtulit pro nobis seipsum in cruce immolans,
vt facinora impia nostra suo purissimo sanguine
deleret. Est igitur medicus, & medicina, & ipsa
salus nostra, animarum nostrarum fœlicitas, &
summum atque sempiternum bonum. Hoc fue-
Gen.41. rat in Ioseph quondam adumbratum, qui cùm
terram ab imminente famis excidio liberaret,
fuit saluator mundi appellatus, vt capite qua-
dragesimoprimo Genesis scriptura commemo-
rat. Etsi enim dicunt nonnulli verba hæc, quæ
ibi scripta sunt, צפנת פענח tsaphnath paaneha,
arcanorum repertorem significare, tamen non
rectè meo quidem iudicio iudicant. Nam hæc
verba non sunt Hebraica, sed Aegyptia, & vt au-
thor est diuus Hieronymus in quæstionibus
Hebraicis, mundi saluatorem significant. Cùm
Gen.37. Ioseph fratres suos quæreret, fuit ab eis vendi-
tus, & posteà mundi saluator vocatus. Quæ po-
test esse apertior Christi figura? Quis est hic, qui
nos quærens fuit venditus, & crudelissimis con-
tumeliis affectus, nósque suo sanguine redemit,
nisi Christus, noster verus saluator & redem-
ptor, qui nos à morsu antiqui serpentis eripuit?
Hunc post Adami peccatum promisit Deus esse
dæmonis caput contriturum, vt in tertio capite
Gen.3. Genesis literæ diuinæ significant. Nec audiendi
sunt Iudæi, qui verba illa ad Christum referri
impudenter negant. Nam Hierosolymitana pa-
raphrasis, quam ipsi magnoperè venerantur,
hunc locum de Christo interpretatur. Vbi enim
nostra versio habet: Et ipsa cōteret caput tuum,
& tu insidiaberis calcaneo eius, habet illa in
hunc modum: Et erit, quando filij mulieris ope-
ram dabunt legi, & fecerint præcepta, tunc stu-
debunt conterere tibi caput, & occident te.
Cùm verò præcepta legis dereliquerint, nec
præcepta seruauerint, tu operam dabis, vt mor-
deas eos in calcaneis eorum, & ita noceas eis. At
filij mulieris habebunt remedium, tibi vero ser-
penti nullum remedium erit, futurum est enim,
vt amoueant morsum, qui factus est, in calca-
neo, in fine dierum, in diebus regis Messiæ. Hæc
in Thargo Hierosolymitano. Vbi vides salutem
& redemptionem fuisse ad Christi tempus expe-
ctandam, qui est salutare, & saluator noster. Hūc
desiderabat egregius ille patriarcha Iacob, quan
Gen.49. do ad exitum vitæ vocatus dicebat: Salutare
tuum expectabo Domine. Vbi Thargum Hie-
rosolymitanum ita habet: Dixit pater noster Ia-
cob: Non expecto redemptionem Gedeonis filij
Ioas, quę est salus temporalis, neque redemptio-
nem Sansonis, quæ est salus transitoria: Sed ex-
pecto redemptionem Christi siue Messiæ filij
Dauid. Hactenus Thargum. Hic Saluator, quem
Deus statim post primorum parentū nostrorum
peccatum promisit, cuius Ioseph imaginem ges-
sit, quem patriarcha Iacob venturum in nouissi-
mis diebus expectabat, est Christus Deus noster
quem Habácuc propheta capite tertio Iesum, Haba.3.
hoc est Saluatorem, Dominum atque Deum ap-
pellat, dicens: Ego autem in Domino gaudebo,
& exultabo in Deo Iesu meo. De eo ait in hunc
modum Zacharias: Exulta satis filia Sion, iubila Zacha.9.
filia Ierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus
& Saluator ipse pauper. Quem locum Matthęus Matt.21.
& Ioannes de Christo interpretantur. Eodem Ioan.12.
modo Esaias, Rorate, inquit, cœli de super, & nu Infrà 45.
bes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet
Saluatorem. Lege diuinam scripturam, reuolue
sanctorum vatum oracula & vaticinia, & inue-
nies Messiam Saluatorem appellatum. Diuus
Augustinus libro decimooctauo ciuitatis Dei
capite trigesimotertio asserit se vidisse librum
Græcè conscriptum antiquæ cuiusdam Sibyllæ
tali ordine & artificio, vt literę, quę erant in car-
minum capitibus, hæc verba continerent: Iesus
Christus Dei filius Saluator. Colliges ex his
omnibus, Christum esse salutare, salutem, & sal-
uatorem, de quo hîc ait Esaias: Haurietis aquas
in gaudio de fontibus saluatoris. Poteris per has
aquas baptismum intelligere, iuxta quas famu-
lus Abrahami inuenit Rebecam sponsam Isaac, Gen.24.
Ecclesiæ imaginem gerentem, quæ, vt verbis
vtar Augustini, nisi ad aquam baptismatis ve-
nisset, Christo sociata non esset.

Argumentum capitis XIII.

*Vaticinatus fuerat propheta multis in locis esse luctuo-
sissimas atque acerbissimas strages Iudæorum popu-
lo à Chaldæis inferendas. Nunc prædicit calamita-
tem & euersionem Babylonis imminentem, quos
Cyrus Persarū rex bello superauit, & in seruitutem
miserrimam adduxit. Voluit Deus vt non solùm E-
saias, sed alij etiam vates Babyloniorum excidium,
eorúmque imperij florentissimi vastitatem prædi-
cerent, vt viri iusti lætarentur. Afficiuntur enim
gaudio viri virtute præditi, videntes homines fla-
gitiosos pœnas suorum facinorum persoluere: non
quòd insultent eorum ærumnis, sed quòd aspiciant
gloriam Dei laudibus celebrari, impiósque homines
à sceleribus deterreri. Et vt ostenderet rerum hu-
manarum varietatem, imbecillitatem, & inconstan
tiam, ne illis vnquam fidamus, sed animum virtu-
tum ornamentis excolentes, diuinísque opibus locu-
pletantes, omnem nostram fiduciam in diuino præ-
sidio collocemus.*

CAPVT XIII.

ONus Babylonis, quod vidit A
Esaias filius Amos. Super mon
tē caliginosum leuate signum,
exaltate vocē, leuate manum,
& ingrediantur portas duces. Ego man-
daui sanctificatis meis, & vocaui fortes
meos in ira mea, exultantes in gloria
mea. Vox multitudinis in montibus qua
si populorum frequentium. Vox sonitus
regum, Gentium congregatarum. Do-

minus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul, à summitate cœli Dominus, & vasa furoris eius, vt disperdat omnē terram. Vlulate, quia prope est dies Domini, quia vastitas à Domino veniet. Propterhoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiēs dolebunt, vnusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum, Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisque, ad ponendam terram in solitudinē, & peccatores eius conterendos de ea: quoniā stellę cœli, & splendor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum, & quiscere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. Preciosior erit vir auro: homo mundo obrizo.

Nahū.2.c *Ezec.32.b* *Ioel 2. c* *Matt. 24.c* *Mar. 13. c* *Luc.21.e*

EXPLANATIO.

Onus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos.) Hoc est, sequitur vaticinium Esaiæ annuntians calamitatem Babylonis. Prophetia quæ afflictionem prædicit, onus appellatur: hîc autem prædicitur imperij Babyloniorum excidium. Babylon fuit principium regni Nemrod, vt in libro Genesis scriptum legimus. Cùm enim Babylon sit idem quod confusio, non poterat non esse primi regni caput & principium: regnandi nanque appetitus omnia confundit. Satis est enim perspectum & exploratum, eò adduci plerósque, vt eos ordinis atque iustitiæ capiat obliuio, cùm in regnorum, honorum, atque potentiæ cupiditatem inciderint. Appellata est hæc vrbs primò Babel ob linguarum confusionem. Sermo nanque eorum, qui turrim ædificabant, confusus est, & in varia linguarum genera distractus. Posteà fuit ciuitas illa celeberrima, caput totius Chaldææ, & opibus, rerúmque gestarum gloria florentissima. Huius rex Nabuchodonosor obsedit Hierosolymam, & tandem vicit. Cùm autem Sedechias iniquus Iudæorum rex se in fugam coniiceret, comprehensus est ab exercitu Chaldæorum, & adductus ad Babylonis regem, qui ei oculos abstulit, eúmque catenis astrictum abduxit Babylonem, vbi habitabat, sed eam non videbat. Omnes enim qui scelere & maleficio pascuntur, à diabolo obcæcantur, & peccatorum catenis vincti relicta Hierosolyma Babylonem transferuntur, à visione pacis ad mundi confusionem traducti. Cùm autem sint in medio mundi, ipsum mundum nequaquam vident. Si enim homines flagitiosi, scelerúmque maculis contaminati mundi vanitates, dolos, labores, & ærumnas aspicerent, fieri non posset, quin ab eo discederent, & in pacis ac tranquillitatis visionem se conferrent, vt illustrem nominis claritatem, gloriámque sempiternam consequerentur. Euertit ergo Babylon Hierosolymam. Sed posteà ipsa Babylon fuit à Persis & Medis euersa, eiúsque imperium labefactatum, & penitus conuulsum. Hanc Babyloniorum afflictionem ait Esaias se oculis aspexisse. Sed intelligamus hoc. Nónne tu sancte vates eras Hierosolymæ, cùm hæc intueri asserebas, literísque consignata mandabas monimentis? Quî igitur fieri poterat, vt videres pondus Babylonis, tam ingenti spatio à Hierosolyma distantis? Si diceres Babylonios suæ ciuitatis pondus aspicere, nulla videretur esse dubitatio. Sed tu asseueranter affirmas te, qui Hierosolymæ habitabas, onus Babylonis aspexisse. Sed si velimus alta mente perpendere, & ad veritatem reuocare rationem, videbimus apertissimè non solùm Esaiam, sed omnes Hierosolymam colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipsius Babylonis pondus nequaquam vident, sed solùm illi qui Hierosolymæ morantur. Quid per Babylonem nisi mundus, quid per Hierosolymam nisi animi securitas & quies significatur? Solùm illi qui mentis tranquillitate gaudent, qui sunt in visione pacis, hoc enim sonat Hierusalem, qui in Sione, hoc est, in sublimi contemplationis specula sunt constituti, qui humana contemnunt, & ad cœlestia ardenter aspirant, vident mundi pondus, laborem, & calamitatem. Vt enim oculus corporis videre non potest, nisi sit interiecta aliqua distantia inter ipsum & obiectum, ita illi qui in mundo sunt, ipsum mundum non vident, quoniam nullum est inter eos, & mundum interuallum. At qui extra mundum sunt, ipsum, ipsiúsque labores, & calamitates facilè cōtemplantur. Qui aquam ex alto quodam puteo haurit, eius pondus non sentit, quandiu hydria siue lebes ex imo putei per aquam eleuatur, cùm autem est extra aquam, eius onus sentit, qui plenum lebetem vsque ad summitatem pertrhait. Itaque non sentitur pondus aquæ, dum est intra aquam. Sic non perspicitur pondus mundi intra mundum. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perspicies. Qui Hierosolymæ habitabant, Babylonis miserias intuebantur: ipsi verò Babylonij non miserias, sed mundi gloriam respiciebant. Nabuchodonosor vidit in somniis statuam sublimem, quæ mundi gloriam significabat, vt est apud Danielem prophetam. Perpende obsecro. Qui Babylonem colunt non eius laborem, sed eius gloriam considerant. Sed ea gloria inanis est, & fallax, neque gloriæ quicquam habet, præter nomen & imaginem. Et ob eam causam non dicitur rex Babylonis gloriam, sed gloriæ statuam, aut simulachrum, siue figuram vidisse. Id significare volens diuus Paulus, Præterit, inquit, figura huius mundi. Non dicit: Præterit substantia huius mundi, sed figura. Mundi enim opes, gloria, potentia, & cætera alia huiusmodi non res, sed rerum figurę appellanda sunt. Illud est præterea considerandum,

Gen.10. *simile.* *simile.* *Dan.2.* *1.Cor.7.*

dum, regem Babylonis, dum vigilaret, eam statuam non vidisse, sed somniantem. At Esaias somno solutus, & acriter vigilans, onus Babylonis aspexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, esse arctissimo somno sepultos: debereque talem visionem somnium potius appellari, quàm visionem: eos verò qui mundi vanitates, dolos, miserias, labores, & ærumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

Super montem caliginosum leuate signum.) Per montem caliginosum intelligit Babylonem. *Iere.51.* Ieremias ait: Leuate signum super muros Babylonis. Vbi hanc eius euersionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte sita sit, sed ob eius superbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie sita, vt ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primo, forma quadrata, magnitudine incredibili, murorum crassitudine & celsitudine admirabili, vsque adeò celebris, vt sit appellata miraculum mundi, vt multi referunt authores, & inter ea, quæ veteres scriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuisse autem conditam à Semiramide asserit Strabo, & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literam hæc sunt verba: Chaldææ gentis caput Babylon est, à Semiramide condita, tam nobilis, vt propter eam & Assyrij, & Mesopotamij in Babyloniæ nomen transierint. Esaias appellat eam hoc in loco montem caliginosum, & tenebris circunfusum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam causam caliginosa dicitur, quia cùm esset in loco campestri sita, & Euphratis magni fluuij aquis rigata & circundata, nebulis plerumque, & nubibus obscurabatur. Vel fortasse alludit ad fumum incendij quo aliquibus in partibus flagrauit. Est ergo sensus: Leuate vexillum vos ô Persæ & Medi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc signo vocantes. Fieri enim solet militum vocatio vexillo, & voce, eleuatione manuum. Vel leuate signum, hoc est, figite vexillum vestrum in pinnis murorum Babylonis, quemadmodum solent facere victores expugnatis vrbibus. Potest hoc spiritualiter ita explanari: Vos ô Apostoli mei, & viri Apostolici conspirate contra Babylonem, pugnate contra mundum, eum vincite, & expugnate: est enim mundus mons caliginosus, vbi nulla est humilitas, nulla lux, sed omnia superbia, & tenebris cooperta. Extollite signum, hoc est, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate Euangelium, leuate manum, hoc est opus, non solùm verbis sed etiam operibus docentes. *Sap.11.* Hoc signum crucis dixerat propheta capite vndecimo leuandum esse in nationes à Christo ad Israelis profugos congregandos.

Et ingrediantur portas duces.) Hoc est principes & optimates Medorum intrent Babylonis portas. De iis dicitur paulò pòst: Ecce ego suscitabo super eos Medos. Vocat eos Dominus sanctificatos, quia illis tanquam suæ iustitiæ ministris Babylonios euertebat. Chaldæus Paraphrastes pro sanctificatis habet præparatos. Ita per Ieremiam ipsum Nabuchodonosorem appellat Deus seruum suum, quia eo tanquam seruo præuaricatricem Hierosolymam delebat. *Iere.25.* Dicens autem, Fortes meos, & exultantes in gloria mea, ostendit eos non suis viribus, sed Dei potentia tam munitum regnum deleuisse. Spiritualiter per duces intellige Apostolos, per euersionem Babylonis euersionem peccati. *Iosue.6.* Fuit enim mundus Apostolorum prædicatione labefactatus & victus, hoc est infidelitas deleta & conuersa. Id fuerat anteà in Iericho adumbratum, cuius muri ad sonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ sonat lunam, mundus est, modò crescens, modò decrescens, modò plenus, modò vacuus, vbi nulla est firmitas, nulla securitas, nulla constantia: sed qui modò eclipsim patiebatur, statim fulget splendore: & qui nunc splendebat, radiisque micabat, subitò obscuratur, & in caligine prosternitur. Quid est ad tubarum sonum euerti ciuitatem Iericho, & ruere eius muros, & altissima mœnia, nisi Apostolorum prædicatione huius mundi elationem, & superbiam labefactari, & funditus euelli?

Vox multitudinis in montibus.) Verba sunt Prophetæ quasi dicentis: Videor mihi audire strepitum, & clamorem exercitus in montibus. Venient Persæ & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babyloniis inferendum. Et quia Deus propter Babyloniorum scelera sic volebat, ait Propheta, præcepisse Dominum exercituum militiæ belli, hoc est militibus, vt euerterent Babylonem, militibus, inquit, venientibus de terra procul, à summitate cœli, hoc est, à regionibus vsque adeò remotis, vt videantur cœlum attingere. Vel per summitatem cœli polos intelligit, arcticum & antarcticum. Ac si dicat: venient Gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarum oris, quæ sub cœli verticibus vitam degunt.

Dominus & vasa furoris eius.) Hoc est, Veniet ad vastandam Chaldæam Dominus afferens milites, qui sunt instrumenta indignationis eius, quibus ipse impios punit. Aspicis hîc iniquos homines esse aliquando diuinæ iustitiæ ministros.

Vt disperdat omnem terram.) Subaudi Babylonis. Quidam hoc etiam existimant posse ad diem iudicij referri.

Vlulate quia propè est dies Domini.) Alloquitur Chaldæos, vt clament, & vim fundant lachrymarum, suam calamitatem deplorantes, neque de ea dubitent, cùm Deus eos vastaturus adueniat. Potest etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

Propter hoc omnes manus dissoluentur.) Tantus erit Babyloniorum metus, & pauor, vt eorum manus reddantur flaccidæ, & trementes, & animus languescat, & debilitetur, & penitus frangatur. Prementur dolore instar parturientium, tenebitque eos pauor stupidos & trepidantes.

Facies combustæ vultus eorum.) Hoc est, præ pudore erunt vsque adeò rubentes, vt comburi videantur. Vel fortasse tali morte sunt interfecti.

fecti. Poteſt verti: Facies rubentes vt flamma vultus eorum. Quod priori fauet expoſitioni.

Ecce dies Domini crudelis.) Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit Deus iram ſuam in Chaldæos ſignificare.

Quoniam ſtellæ cœli, & ſpendor earum non expandent lumen ſuum.) Id eſt, Erit tempus illud triſtiſſimum. Nam tanta erit Babyloniorum clades & calamitas, vt præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obſcura vſque adeò videantur, vt ſol cenſeatur occultare ſuum fulgorem, & luna ſuam negare claritatem. Solet ſacra ſcriptura tempus magnæ afflictionis tenebroſum appellare, vt apud Ioelem videre licet capite tertio, & apud Matthæum vigeſimoquarto, & aliis in locis. Vel per ſtellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per ſolem obtenebratum in ortu ſuo regem Babylonis ſignificat, qui in ortu ſuo, hoc eſt, dum celebraret diem natalem ſuum, præ nimio dolore obſtupuit, vidēs manum in pariete ſcribentem, vt eſt apud Danielem capite quinto.

Ioel.3. Matt.24. Dan.5.

Preciosior erit vir auro, & homo mundo obrizo. Senſus eſt: In prælio illo & euerſione Babylonis nulli Chaldæo parcent milites Medorum & Perſarum, quanquam pro eius redemptione aurum & multum & precioſum offeratur. Vel ſic: In illa Chaldæorum vaſtitate tanta erit occiſorum multitudo, vt qui remanſerint rari videantur. Precioſum enim dicitur quod rarum eſt. ſic in libro primo Regum ſcriptum legimus: Sermo Domini erat precioſus in diebus illis: hoc eſt rarus. Obrizon eſt aurum purgatum & optimum.

1.Reg.3.

Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco ſuo propter indignationem Domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius. Et erit quaſi damula fugiens, & quaſi ouis, & non erit qui cōgreget. Vnuſquiſque ad populū ſuum conuertetur, & ſinguli ad terram ſuam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui ſuperuenerit cadet in gladio. Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, & vxores eorum violabuntur. Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos, qui argentū non quærant, neque aurum velint, ſed ſagittis paruulos interficiant, & lactātibus vteris non miſereātur, & ſuper filios non parcat oculus illorum. Et erit Babylon D illa glorioſa in regnis, inclyta in ſuperbia Chaldæorum, ſicut ſubuertit Dominus Sodomam, & Gomorrham. Non habitabitur vſque in finem, & non fundabitur vſque ad generationē & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec paſtores requieſcent ibi. Sed requieſcent ibi beſtiæ: & replebuntur domus eorum draconibus. Et habitabunt ibi ſtruthiones, & piloſi ſaltabunt ibi: & reſpondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & ſirenes in delubris voluptatis. Propè eſt vt veniat tēpus eius, & dies eius non elongabuntur.

Pſal.13.b Gen.19.e Iere.50.f Ezech.16.f Oſee 11.c Amos 4.d

Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco ſuo.) Tantus erit Babyloniorum terror, & dolor, vt cœlum illis turbari videatur, terráque è ſuo loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum iræ diuinæ amplificandū, quemadmodum capite quinto dixerat fuiſſe montes conturbatos. Hac ſuperlatione ſignificauit Dauid pſalmo decimoſeptimo furorem vehementem, quo Deus impios vlciſcitur, bonos verò tuetur. Commota eſt, inquiens, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata ſunt, & commota ſunt. quoniā iratus eſt eis. Vel intellige reuera hęc ita eueniſſe in Babylonis euerſione. Fieri enim potuit, vt cœlum tonitruis & fulminibus moueretur, & imbribus denſiſſimis, procellis, & fulguribus omnia concuterentur, & terrarum ſola eſſent horribili terræmotu vehementer conquaſſata: vt qui creatorem ſuum offenderant, res creatas aduerſus ſeipſos ſentirent. Aequum enim eſt, vt creaturæ iam ſui creatoris ſuo modo cognoſcere teſtentur, in eiúſque contemptores irruant, & impetum faciant. Inſanus eſt & inſipiens, qui offendens creatorem fidit creaturis. Armat enim eas Deus ad vltionem inimicorum, vt in libro Sapientiæ diuinæ literæ teſtantur. Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra inſenſatos. Id ſignificare voluit Moyſes dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram. Ibi enim hoc nomen Elohim appoſuit, quod ſignificat Deum vt iudicem & vltorem, ac ſi diceret: Ipſe qui res creatas produxit, iudex eſt & vindex, qui ſi illis fueritis intēperanter abuſi, ipſis creaturis vos puniet & vlciſcetur. Quod erit ſine dubio in tempore extremi iudicij, quando elementa, quæ vt homini ſeruirent, creata fuerunt, videntia hominum ſcelera & facinora, eorúmque aduerſus Deum nefarias iniurias, inferent ipſis hominibus terribiliſſimum ac crudeliſſimum bellum: inſurgent aduerſus eos, iniurias, quibus ſuum creatorem laceſſerant, vindicantes. Hoc declarauit apertiſſimè Chriſtus apud Lucam dicens: Erunt ſigna in ſole, & luna, & ſtellis, & in terris preſſura gentium. Quod etiam Matthæus & Marcus literis mandarunt.

Supr.5. Pſal.17. Sap.5. Gen.5. Luc.21. Matt.24. Mar.13.

Et erit quaſi damula fugiens.) Milites externi, quos Babylonij congregauerant & conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euerſionis fuerint apud Babylonios inuenti, fugient à conſpectu Medorum & Perſarum, veluti fugere ſolet damula, aut caprea agitata à venatoribus, & tanquam ouis à facie lupi. Non habebunt ducem, quem ſequantur, qui eos colligat, & inſtruat, ſed vnuſquiſque mandabit ſe fugæ, & ad patriam ſuam tendere conabitur. Qui non fugerit: occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut reſiſtere, telis ſe hoſtium obiiciet, & vita priuabitur.

Infantes eorum allidentur.) Id fuerat iam Dauid vaticinatus dicens in Pſalmo: Filia Babylonis miſera,

nis misera, Beatus qui retribuet tibi retributio- *Psal.136.* nem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram. Prædicit enim in eo Psalmo diuinus vates hanc Babylonis euersiouem per Cyrum.

Ecce ego suscitabo super eos Medos.) Hi sunt de quibus dixerat in principio capitis: Ingrediantur portas duces: qui tanta fuerunt sæuitia incensi, vt aurum ac argentum contemnere viderentur, dummodò se sanguine hostium satiarent.

Et non fundabitur vsque ad generationem & generationem.) Babylon fuit euersa, & nunquam reædificabitur: nam ea ciuitas quæ posteà ædificata est, non in eodem solo, neque iisdem limitibus sita est. Et pro Babylone conditæ sunt insignes ciuitates Ctesiphon & Seleucia, vt refert Strabo libro quintodecimo Geographiæ. Loquimur hîc de ea Babylone, quę est in Chaldæa, non de ea quę est in Aegypto sita cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam magis Arabiæ contribuat. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam nostri homines hodie appellant.

Nec ponet ibi tentoria Arabs.) Tanta erit Babylonis euersæ solitudo, vt ne Arabes qui in desertis locis habitare solent, ibi domicilium constituant. Arabia deserta est Chaldææ vicina. Et sunt Arabes homines agrestes, & pastores, qui causa pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, sed in solitudinibus habitant sua tentoria secum ferentes, & deserta peragrantes. At neque illi, neque vlli alij pastores in loco vbi fuit Babylon, requiescent præ horrore ruinarum, & metu horrendorum animalium ibi habitantium. Erunt enim omnia plena draconibus, & feris. Iuxta tropologiam possumus hoc sic explanare. Nullus bonus pastor habitabit Babyloniæ, hoc est in mundi confusione. Qui enim ibi morãtur & quiescunt, qui mundo delectantur, eiúsque confusionem sequuntur, non pastores, sed beluæ dicendi sunt. Hæ sunt bestiæ, illæ, quas Deus ad montem Sina accedere pro- *Exod.19.* hibebat, vt Moyses in Exodo memoriæ prodidit. Est enim sacra scriptura altissimus mons, quò si quis accedat in hominis figura vitam beluinam degens, lapidibus interficitur: & pro vita, quam ibi poterat inuenire, perniciem sibi *Psal.73.* machinatur. De iis dicitur in Psalmo: Ne tradas bestiis animas confitentes tibi. Bonus pastor habitat Hierosolymæ, in visione pacis, & in Sione, hoc est, in sublimi diuinæ contemplationis specula. Domus verò Babylonis bestiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterunt sonũ, siue clamorem, & meritò quidem: nam mundus plenus est clamoribus. Nulla ibi est quies, nulla tranquillitas, sed qui locus securitatis plenissimus esse deberet, ibi turbulentissimæ tempestates existunt.

Habitabunt ibi struthiones.) Struthio est auis corpore magno & graui, voracissima, admirabilísque naturæ. nam omnia quæcunque deuorat, sine delectu concoquit, vt refert Plinius libri decimi capite primo. Appellatur à Lusita- *Philip.3.* nis Ema. Per struthiones intelliguntur homines ventri dediti & crapulæ, quorum, vt ait Apostolus, Deus venter est.

Et pilosi saltabunt ibi.) Id est animalia pilosa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiusmodi animantia.

Et sirenes in delubris voluptatis.) Id est, In locis, vbi fuerant aulæ voluptuosæ, habitabunt sirenes.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XIII.

Super montem caliginosum.) In Hebraico est: Super montem נשפה nixpæh. Pro quo Pagninus vertit: Super montem eleuatum. Huius varietatis causa est, quia hæc dictio נשפה nixpæh, potest deriuari à verbo שפה, xaphah. quod significat eleuare, quam rationem secutus est Pagninus & nonnulli alij. Et potest esse à verbo נשה naxaph, quod significat impellere. Vnde nęxęph significat noctis initium, quòd tunc tenebrę impellant diem. Ex quo efficitur, vt hæc dictio nostra nixpæh rem obscuram, tenebrísque coopertam significet. Quam significationem secutus est noster interpres. Paraphrasis Chaldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet: Super munitionem, quæ habitat pacificè. Hoc est, Super Babylonem ciuitatem munitam, suæque fortitudini fidentem.

Et pilosi saltabunt ibi.) In Hebræo est ושעירים vseirim, saltabunt ibi. Septuaginta habent: & dæmonia saltabunt ibi. Eodem modo vertit Pagninus. Et rectè quidem. Nam dictio hæc ha- *Leui.17.* betur capite decimoseptimo Leuitici, vbi latinus interpres vertit: Nequaquam vltrà immolabunt hostias suas dæmonibus. Quidam existimant esse Satyros. R. Dauid existimat esse genus quoddam animalis in deserto commorantis. Diuus Hieronymus putat esse dæmonia, quę mihi sententia magis placet. Existimo tamen eos dæmones significare, qui cultoribus suis pilosi & hirsuti instar hircorum apparent. Nam שער sear pilum significat שעיר sair verò hircum, vt Leuitici quarto: Hircum de capris immaculatum. *Leui.4.*

Et respondebunt ibi vlulæ.) Pro vlulis est in Hebraico איים iim, quam dictionem aiunt nonnulli catum syluestrem significare, quãuis etiam vlulam significet. Est autem vlula auis à fletu denominata, quòd semper vlulet & fleat, quæ noctu tantùm videt. Et cùm semper vlulet, non vult tamen ab vlulatus causa discedere. Hæ sunt aues Babylonis cultrices. Tales sunt mundi habitatores & amatores, qui cùm eius labores conquerantur, ab illis tamen seiungi nequaquam volunt. Hi non solùm lucem non vident, sed eam detestantur, in rebúsque spiritus, atque in ipso virtutis splendóre tenebris circunfunduntur. At nocte, in media caligine, in negotiis labyrintho inextricabilioribus ipsísque tenebris obscurioribus lynceos oculos habẽtes per- *Deut.14.* spicuè vident, & minutissima quæque intuentur, imò ipsis tenebris oblectãtur. Hæ aues vlulæ & struthiones à Domino in Deuteronomio prohibentur propter ea, vt ait contra Iulianum diuus

diuus Cyrllius, quæ significant. Spiritualis enim lex non solùm in aperto verborum sensu, sed in mysticô etiam consistit.

Et sirenes.) In Hebraico est, ותנים vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen sirenes siue sirenas interpretantur, quæ sunt monstra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hæ sirenæ, vt Homerus fictis fabulis memoriæ prodidit, cantus dulcedine nauigantes sopiebant, donec in mediis fluctibus obruti perirent. At Vlisses aures suorum sociorum clausit, ne earum cantum audirent, séque ad nauis malum alligari fecit, & ita omnes euaserunt. Sirenæ illæ sunt voluptates blandissimæ dominæ, quæ animum à virtute detorquent, homines sua falsa dulcedine decipientes, illísque miserabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci suauitate deliniti naufragium faciamus, claudamus aures, nauísque arborem, hoc est, Christi crucem amplectentes, demus vela, donec ad æternæ summæ'que beatitudinis portum accedamus. Has sirenas ait diuinus noster vates in delubris voluptatis, hoc est, in aulis principum habitare. Poteris harum pestilentium sirenarum nomine blandas lasciuásq; poëtarum voces intelligere. Sed omnium pestilentissimæ sirenæ sunt hæreticorum dogmata carnis libertatem asserentia. Similitudo. Pro sirenis verterunt Septuaginta hericios. Est autem hericius animal setis horridum, cutem habens foris asperam, intus verò lenem. Tales sunt nonnulli principes & præsules, in alios austeri & truculenti, in seipsos verò lenes & mites. 1.Cor.9. At præsul verè Christianus ait cùm Paulo Apostolo: Castigo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne fortè cùm aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

Argumentum capitis XIIII.

Consolatur diuinus vates gentem Hebræam, quam præuidebat apud Babylonios exulantem. Vaticinatur reditum suum ab exilio & misera captiuitate. Prædicit Babylonis afflictionem, eiúsque superbissimi regis interitum, atque pœnas sempiternas, & Palæstinorum excidiũ, luctuosámque calamitatem.

CAPVT XIIII.

A Miserebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel, & requiescere eos faciet super humum suam: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducẽt eos in locum suũ: & possidebit eos domus Israel super terram Domini in seruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui se ceperant, & subiicient exactores suos. Et erit in die illa: cùm requiem dederit tibi Dominus à labore tuo, & à concussione tua, & à seruitute dura, qua antè seruisti, sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? B Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cædentem populos in indignatione plaga insanabili, subiicientem in furore gentes, & persequentem crudeliter. Conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est & exultauit. Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani: ex quo dormisti non ascendit qui succidat nos. Infernus subter te conturbatus est in occursum aduentus tui, suscitauit gigantes: omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis, omnes principes nationum. C Vniuersi respondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es.

EXPLANATIO.

Miserebitur enim.) Cyrus rex Persarum capta Babylone Iudæos ad patriam suam liberos emittet. Sed hæc liberatio est attribuenda Deo, qui pro sua misericordia populum suum magnis iactatum tempestatibus ad Iudæam reuocabit. Lege Esdræ librum, & videbis historiam hanc. Agg.1. Lege etiam Aggæum, & Zachariam Prophetas, Zacha.1. vt radicitus totam intelligas historiam. Quod autem Esaias dicit, Miserebitur Dominus Iacob, intelligitur de Iuda & Beniamin, quarum tribuum Deus misertus est, eas ad Iudæam reducens. Per Israelem autem, cuius reliquias inquit esse à Deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaserunt, séque ad Ezechiam contulerunt, qui posteà cum duabus tribubus fuerunt simul Babylonem translati. De hac Hebræorum reductione dicebat Deus Apud Ezechielem: Ezec.37. Ecce ego assumam filios Israel de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Israel.

Adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.) Venient cum Iudæis Hierosolymam multi ex diuersis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & relicta idolorum superstitione vero Deo adhærebunt.

Et tenebunt eos populi.) Varij populi honoris gratia reducent Iudæos in patriam suam. Lege sacram historiam: & inuenies fuisse Hebræos à Cyro honorificè tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Considera rerum vicissitudines & varietates, deíque immensam pietatem.

Et possidebit eos domus Israel.) Hebræi qui à Babyloniis captiui detinebãtur, posteà nonnullos ex illis secum captiuos asportabunt: iísque domi nabuntur, qui anteà ab illis tributa exigebant, eósque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euersa Babylone fuerunt Babylonij, qui euaserunt, captiui, quorũ nonnullos Hebræi à Persis

emerunt,

emerunt, & secum Hierosolymam asportarunt. Sed quamuis hæc omnia ita in aperto orationis argumento intelligãtur, possunt tamen sic spiritualiter explanari. Euersa Babylone Apostolorum prædicatione, mundi confusione & idololatria vastata, miserebitur Deus Iacob, & eliget Israel, hoc est, saluas faciet reliquias Hebræorum in Christum credentium. Adiungentur aduenæ ad Iudæos, introibit gentium multitudo, & veram fidem repudiata superstitione recipient: & cum Iudæis habitabunt Hierosolymæ, hoc est, in Ecclesia à Iudæis & Gentibus cōgregata, quæ eos possidebit. Et viri Apostolici capient eos, à quibus anteà vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, sibíque subiectos efficientes, qui prius ipsos Christianos grauissimis suppliciis afficiebant. Et vt nullo alio in loco nisi Hierosolymæ licebat templum ædificare, aut facere sacrificiū, sic solùm in Ecclesia Catholica Deus verè colitur, extra quam nullum est neque votum, neq; sacrificiū Deo gratum, & acceptū. Nos verò qui in Ecclesia sumus, ad Deū ardenter precationes ac lachrymas fundamus pro iis vota faciẽtes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & pestilentes hæreses amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur, vt Deus illis oculos aperiat, & ad verã Hierosolymam, ad visionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis plenissimam reducat, vbi notus est Deus & sanctum nomen eius, ad eósque, pro quibus etiam sanguinem suum fudit, oculos suæ immẽsæ pietatis aliquando conuertat.

Et erit in die illa.) Alloquitur Propheta populum Hebræorum ita dicens: Cùm reuersus fueris in patriam tuam à iugo Babylonicæ seruitutis ereptus, & tibi Dominus pristinam tranquillitatem restituerit, recordaberis potentiæ quondam Nabuchodonosoris, & posteà eius miseriæ, & in quas ærumnas tandem inciderit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac superbiã Babylonis, & quemadmodum omnis illa gloria & potentia transierit, & veluti fumus euanuerit. Et cãtabis parabolam hanc in regem Babylonis. Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? hoc est, Quî fieri potuit vt Babylon ciuitas auara & inexplebilis desierit extorquere tributū ab Israelitis, aliísque nationibus? Periit tyrannus, & ciuitas euersa est. Possumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Christus mūdi principem appellat, *Ioan. 12. & 14.* qui Christi morte mansit victus, & foris eiectus, & mundi cōfusio euersa & idolorum cultus deletus & vastatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erãt tributarij. At eo deuicto cecinerunt Christiani: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? exactor est qui tributum exigit.

Contriuit Dominus baculum impiorum.) Hoc est, perdidit Deus Nabuchodonosorẽ, qui erat baculus & virga, quo cædebantur impij. De quo *Supr. 10.* suprà dictum fuit: Virga furoris mei Assur.

Cædentem populos in indignatione.) Describit tyrannidem Nabuchodonosoris, eiúsque superbiam, & immanitatem.

Abietes quoque.) Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipse Nabuchodonosor dominabatur. Qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormisti, non est qui succidat nos: hoc est, Postquàm vtraque morte & temporali & æterna mortuus es, nemo est qui nos opprimat, quemadmodum tu immanissime tyranne facere solebas.

Infernus subter te conturbatus est.) Non solùm terra, sed etiam infernus, qui sub terra est, insultauit, tuóque interitu lætatus est. Delectati sunt tua pernicie tam viui quàm mortui. Locus ille subterraneus cæcarum tenebrarum, & cruciatuum æternorū suscitauit gigantes, hoc est, eos qui quondam opibus & potẽtia viam ad tyrannidem munierant, vt tibi occurrerent, & insultarent, teipsum irridentes, tuámque potentiam in æternam miseriam conuersam subsannantes.

Et operimentū tuum erunt vermes.) Poterat verti: Plenus es vermibus. Quasi dicat: Tam terra es tu ô tyranne, tam fluxus & caducus quàm alius quicunque. Tam terra est ea, quæ in serico ac precioso ceruicali includitur, quàm ea quæ in vili ac rudi sacco cōtinetur. Tam vermibus obnoxius est rex quàm agricola, diues quàm pauper, claro quàm obscuro genere ortus. Omnes plorantes ingrediuntur vitã, & omnes gementes obeunt mortem. Communis est omnium eadem miseria, & imbecillitas. Id intueri deberent, & secum sæpenumerò cogitare principes & potentes, qui sui obliti alios cōtemnunt, suáque potentia & opum affluentia elati non existimant se esse aliquãdo morituros. Et ij celeriter his falsis potentiæ & opum imaginibus spoliantur, & nudi ac egeni in æternos cruciatus detruduntur. Viperam ferunt exustam in cinerémque *Simile.* conuersam mederi eiusdem bestiæ morsui. Mordet vipera, fit tumor, & plaga mortifera & pestilens, adhibe cinerẽ, & id in quod ipsum animal conuertitur, & sanitatem consequeris. Vulneratus es à superbia, mundi gloria, & potentia vipera venenosa, habes animam tumidam, ac pestifero morsu sauciam, cōsidera cinerem, idque, in quod dilabitur & cōuertitur vana mundi potentia, & ipse puluis erit promptum & salutare remediū, quo possis ad vitã reuocari. Et quemmodum Naaman Syrus petebat ab Elisæo onus terræ, quã volebat secum asportare, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ testantur, ne posteà *4. Reg. 5.* falsa gentium idola coleret, sed repudiata superstitione ad Deum confugeret, & supplex accederet, sic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinem, & à Deo discedamus, terræ sarcinam in memoria collectam & conseruatam ferre debemus, considerantes, & animo sæpenumerò repetentes, esse nos terram, & omnium elementorum infimum & abiectissimum, imò ipsam elementorum fæcem. Cùm autẽ homo sit formatus ex terra, terra autem ex nihilo, apertè cōcluditur, inter hominẽ & nihil solã terram esse interiectã. Præterea cùm nos simus ex terra formati, terra autem ex nihil, quis non videt, esse nos filios terræ, nepotes autem ipsius nihil? Hæc est nostra progenies: Hæc est nostræ nobilitatis origo & claritas: Hæc sunt nostra stemmata, & antiquæ familiæ monumenta. Hoc *Eccle. 10.* perpendens Ecclesiasticus his verbis exclamat: Quid superbit terra & cinis? Ad hanc salutare & excellentem contemplationem nos tanquam oblitos

oblitos nostri inuitat Ecclesia, dicens: Memento homo quia cinis es, & in cinerem reuerteris. Ac si diceret: Accipe hanc considerationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris ostium tui ipsius aperire, téque ipsum intueri, & penetrare. Resera ianuam, ingredere teipsum, qui à te longè abes, & aspicies totam domũ cinere ac puluere repletã. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & insignis ornatus, nam omnia hæc interibunt, & in puluerem tandem conuertentur. Intellige teipsum, quoniam hæc est prauitatis causa ignoratio sui. Et hæc verba æqualiter dicuntur illustrissimis regibus, & abiectissimis sutoribus, magnatibus, & è media plebe, ac obscura progenie sumptis. Quoniã nulla est hac in re inter magnos & paruos differẽtia. Imò principes, diuitiarúmque copia affluentes in acerbiores miserias sæpenumerò incidunt, quod non solùm veterum annales, & antiquitatis monumẽta loquuntur, sed etiam nostra hæc tempora apertissimè testantur: Et hoc est, quod illi, qui torquebantur in inferno, dicebant insigni illi tyranno, & Babylonis quondam potentissimo regi: Vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es, & cætera quæ sequuntur. Quæ omnia diuinus vates tragicè scripsit, non quòd sic facta fuerint, sed vt poetica hac & pulcherrima orationis exornatione miserias, in quas inciderit insolentissimus tyrãnus discriberet, & amplificaret, q̃ ex amplissimo dignitatis gradu præcipitatus, fuit ad regionẽ illã terribilis horroris & cruciatus, æternarúmq; tenebrarũ detrusus.

Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer, qui manè oriebaris? corruisti in terrã, qui vulnerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In cœlum cõscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, & sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendã super altitudinem núbiũ, D similis ero Altissimo. Veruntamen ad infernum detraheris in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, téque prospicient: Nunquid iste est vir qui cõturbauit terrã, qui cõcussit regna: qui posuit orbem desertũ, & vrbes eius destruxit, vinctis eius nõ aperuit carcerem? Omnes reges Gentiũ vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autẽ proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis pollutus, & obuolutus cũ his qui interfecti sunt gladio, & descen- E derunt ad fundamenta laci, quasi cadauer putridum. Non habebis consortium, neque cũ eis in sepultura: Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populũ tuum occidisti: non vocabitur in æternum semen pessimorum.

Quomodo cecidisti de cœlo.) Verba sunt eorum, qui in inferno positi regem Babylonis alloquebantur. Tu ô Nabuchodonosor qui in mũdo viuens vsque adeò potens & gloriosus fuisti, vt esses fulgori Luciferi cõparatus, quonã modo in terram corruisti, qui tantum tibi sumebas & arrogabas, vt auderes dicere, tantam gloriã & potentiam te esse consecutum, vt in cœlum ascenderes, & ipsa Dei sydera tuis pedibus subiiceres. Lucifer est stella quædam, appellata Venus, quæ discutit tenebras, & ardẽs ac micans radiis mundum illustrat. Astra Dei appellat magna sydera. *Psal.67.* Solet enim scriptura ea, quę magna sunt, Dei appellare, vt montes Dei, cedros Dei, Niniuem ciuitatem Dei, hoc est magnam. *Psal.79.* Et ita interpretãtur nonnulli id quod dicitur Genesis primo capite: Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est, *Gen.1.* ventus magnus: & cap.23. Princeps Dei es apud nos, id est magnus. *Gen.23.* Sed perpende regis superbiã. Nõ dicit: Inter astra Dei, sed super astra Dei exaltabo soliũ meum. Hanc prophetiam scribit Daniel aliis verbis, quæ fuit illi in statua, quã vidit *Dan.2.* in somniis Nabuchodonosor, ostensa, cuius caput aureum erat ipse Nabuchodonosor. Cùm autem statua pedes fictiles haberet, fuit comminuta, & quasi in fauillam redacta, & ipse rex in infernum præcipitatus. Nec illi profuit mundi celebritas, & gloria, & falsa nominis claritas & amplitudo. Est enim omnibus, qui ingenio & ratione ducũtur, satis perspectum & cognitum, verã mundi gloriam, & nominis splendorem & celebritatem, non in diuitiis, nec in potentia, sed in diuini numinis imitatione cõsistere. Et quẽadmodum non est laudabilis aleator, vt Plato grauiter ac sapienter dicebat, cui optimus accidit iactus, sed ille qui quocũq; iactu cõmodissimè vtatur, nã fœliciter accidere nõ est in lusoris *simile.* manu, at aptissimè & sapiẽter ludere est in eius industria constitutum: sic non est vlla laude dignus, qui rerum humanarũ affluentia, & prosperitate abundat, sed ille qui in quicunq; vitæ statu eam viuendi rationem sequitur, vt actiones suas ad certam rationis normam dirigat, & diligenter momenta officiorũ omnium perpendat. Hæc sunt ampla, hæc immortalia, & digna quæ publicis monimentis mandentur ad memoriam posteri temporis sempiternã. Quemadmodum enim aleator, cui fœlix contigit iactus, ob ignauiam, & inscientiã suam ludum aliquando amisit: qui autem sinistram sortem accepit, ob eximiam solertiam, & prudentiam ludum obtinuit, & fuit victoriam cõsecutus, sic qui opum & potentiæ abundantiam sortiuntur, aliquando præcipites ruunt, in dedecus & infamiã & æternas miserias incurrẽtes: qui verò rebus vtũtur aduersis, & ad voluntatem minimè fluentibus, animi tranquillitatem in hoc exilio sæpenumerò obtinent, & posteaquam ex vinculis corporũ, tanquam ex carcere euolant, æternam beatitudinẽ in patria consequuntur. Cæterùm illud est aduertendum, Esaiam hoc in loco alludere ad casum diaboli, qui cùm esset angelus splendidissimus, se superbè extulit, & eã ob causam fuit de cœlo præcipitatus. Comparat igitur superbiam & arrogantiã Nabuchodonosoris cum superbia Luciferi, qui de dignitate cecidit in tenebras sempiternas, de quo ait Christus apud Lucã: Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadẽdem. *Luc.10.* Acsi diceret: Non nouum est subiici dæmonia in nomine meo, nam olim me spectãte decidit eorum princeps. Nec vos ô discipuli mei debetis gloriari

gloriari veſtra hac potentia, quòd vobis dæmonia ſubiiciantur, ſed quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlo, vt vnde ille cecidit per ſuperbiam, vos aſcendatis per humilitatem. Sed cùm Angelus ceciderit, priuſquam Adam & Eua formarentur, quærendum videtur, cur Moyſes mandauerit literis hominis caſum, angeli autem ruinam tacuerit. Ratio eſſe videtur, quia cùm hominis peccatum eſſet delendum, hominúmque genus Chriſti morte reſtaurandum, peccatum autem Angelorum non eſſet dimittendum, voluit vir ſanctus illud ſolũ vulnus recenſere, quod erat curandum, vt nobis oſtenderet non eſſe neceſſe ex profeſſo ea ſcelera narrare, quæ incurabilia & inexpiabilia videntur.

Sedebo in mõte Teſtamenti in lateribus Aquilonis.) Per montem Teſtamenti intelligit templũ Hieroſolymæ, vbi Teſtamentũ, hoc eſt, diuina lex erat, & docebatur, & quò populus orationis & ſacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hieroſolymam, de qua dicitur in
Pſal.47. Pſalmo: Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Non enim ſolùm cœlum deſiderabat, ſed templum ſanctum, vbi vt Deus coleretur. Vide diaboli ſuperbiam incredibilem, & arrogantiam intolerabilem, cogitabat vſurpare diuinum locum, & diuinum cultum. Sed quid feceras ô dæmon impudens? vbi erant tui labores, vt iam ſederes? adhuc nõ laboraueras, & iam
Hebr.1. ſedere volebas. Seraphim ſtant coram Deo volantes, & ſeruientes, & non ſedent, & tu ſedebis? Nónne, vt verbis Paulinis vtar, omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus? Cur igitur in tantam ſuperbiam deueniſti, vt velles non ſolùm ſedere, ſed etiam aſcendere in altitudinem nubium, & ſimilitudinem altiſſimi vſurpare? Ero, inquit, ſimilis Altiſſimo. O ſuperbiam inauditam. Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, quando ſuadẽs ei vt comederet fructum pro-
Gen.3. hibitũ, dicebat. Eritis ſicut dij ſcientes bonum & malum.

Ad infernum detraheris ad profundum laci.) Perpende Dei iudicium. Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eámque vult ſine meritis aſcendere, ad infernum detrahitur, in imam ac cæcam abyſſi profunditatem proiicitur. Conſideret homo elatus, quid mereatur in terra, cùm angelus in cœlo conſtitutus proſternetur. Vera eſt & in-
Luc.14. fallibilis illa Chriſti Dei noſtri ſentẽtia: Omnis qui ſe exaltat humiliabitur, & qui ſe humiliat exaltabitur. Vnde ſanctiſſima illa Dei genitrix virgo canebat: Depoſuit potentes de ſede, &
Luc.1. exaltauit humiles.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur.) Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, ſed inclinabuntur. Acſi dicat: Tãtum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aſpicere voluerint. Conſydera regis Babylonis miſeriam.
Sap.6. Sic in libro Sapientiæ ſcriptum legimus: Iudicium duriſſimũ in his qui præſunt, fiet. Exiguo enim conceditur miſericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

Vinctis eius non aperuit carcerem.) Tanta erat Nabuchodonoſor immaninate inſignis, & inquinatus, vt eos, quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret, & in obſcuras latebras ita obtruderet, vt nec cœlum, ne lucem quidem aſpicere poſſent.

Omnes reges Gentium vniuerſi dormierunt in gloria.) Senſus eſt: Omnes alij reges ſepulti ſunt cum honore in magnificis ſepulchris, ex quibus non fuerunt extracti, tu autem ablatus es de ſepulchro tuo, & auibus expoſitus. Et ſepultis aliis, quos tu occideras, tu ſolus inſepultus iaces. Ferunt Hebræi ſucceſſiſſe Nabuchodonoſori filium eius Euilmerodach. Et quoniam nonnulli exiſtimabant non eſſe Nabuchodonoſorem mortuũ, & eam ob cauſam eius filium nolebant regẽ cõſtituere, ipſe filius extraxit de ſepulchro, patris cadauer, vt viderent omnes eum re vera ex vita migraſſe: & ne poſſet ad vitã redire, eius cadauer in ducẽtas partes diuiſit, quas totidem auibus ex diuerſis terris congregatis alligauit.

Deſcenderunt ad fundamenta laci.) Id eſt, ad inferni profunditatem.

Tu enim terram tuam diſperdidiſti.) Hoc eſt, Regnum Babyloniorum fuit ob tuam ſuperbiam euerſum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni. Ait enim Salomon in Prouerbiis: Rex iuſtus erigit terram, vir auarus de- *Prou.29.*
ſtruet eam. Nam non ſolùm principes & præſules obſunt quòd corrumpuntur, ſed quòd alios corrumpunt: plúſque exemplo aliquando quàm peccato nocent. Qua de re alibi latius diſſerui.

Non vocabitur in æternum ſemẽ peßimorum.) Hoc eſt, Memoria ſceleratorum delebitur, & penitus obſcurabitur. Euerſa Babylone nullus de genere Nabuchodonoſoris imperium obtinebit: ſed eius potentia irreuocabiliter extinguitur. Ideò ſubdit: Præparate filios eius occiſioni. Quibus verbis prędicit eſſe filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus, ſi rerum geſtarum gloria floruerint, aut virtutum opibus abundauerint, familiam ſuam abiectam & obſcurã è tenebris in lucem vocant, ſic qui in clariſſima familia orti fuerint, ſi ſe vitiis cõtaminauerint, & in republica violãda fraudes impias conceperint, ſuorum maiorũ ſplendorem, ac antiquæ familiæ clariſſimum lumen extinguunt.

Præparate filios eius occiſioni in iniquitate patrum ſuorum: non cõſurgent, neque hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et conſurgam ſuper eos, dicit Dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponã eam in poſſeſsionem [F]
hericij, & in paludes aquarum, & ſcopabo eam in ſcopa terens, dicit Dominus exercituũ. Iurauit Dominus exercituum dicens: Si non vt putaui, ita erit: & quomodo mẽte tractaui, ſic eueniet, vt conteram Aſſyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorũ tolletur. Hoc conſilium quod cogitaui ſuper omnem terram, & hæc eſt manus extenſa ſuper vniuerſas Gentes.

Dominus exercituum decreuit: & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo mortuus est rex Achaz factum est onus istud: Ne læteris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti G pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent. Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. Vlula porta, clama ciuitas, prostrata est Philisthæa omnis. Ab Aquilone enim fumus veniet, & nō est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nuntiis Gentis? Quia Dominus fundauit Sion, & in ipso sperabunt pauperes populi eius.

Præparate filios eius occisioni.) Id est, Parate vos ô Persæ & Medi vt nepotes Nabuchodonosoris interficiatis. Hoc ita accidit in euersione Babylonis.

Et consurgam super eos.) Minatur Deus Babylonis vastitatem.

Reliquias & germen & progeniem.) Id est, Perdam eas reliquias, quæ ex prælio superstites euaserint, & filios & nepotes, & omnem denique Nabuchodonosoris posteritatem extinguam.

Et ponam eam in possessionem hericij.) Tanta erit Babylonis vastitas & solitudo, vt eam hericij & bestiæ aliæ colant. In actis Apostolorū scriptum Act.10. à diuo Luca legimus, in vase illo linteo quatuor initiis subnixo, de cœlo in terram descendente, omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & cœli volatilia contineri. Explicans autem paulò post diuus Petrus visionem hanc, Mihi, inquit, ostendit Deus, neminem immundum dicere hominem. Cùm autem per illa animalia homines significarentur, constat in diuersis animalibus diuersos hominum mores demonstrari. Pharisæi & Sadducæi ob virulentam malitiam genimina viperarum appellantur. Luc.3. Herodes ob impias fraudes & dolos vulpes vo- Luc.13. catur. Alij equi, alij lupi, alij aliter. Contrà verò Matt.10. pij & innocentes viri oues & columbæ vocan- Matt.13. tur. Cùm autem Dominus diuitias, huiúsque se- 1.Tim.6. culi curas comparet cum spinis, sit autem hericius animal spinis plenum, apertè colligitur, per hericium diuites significari, qui iuxta diui Pauli sententiam inseruerunt se doloribus multis. Qui enim vt in eadem epistola ad Timotheum dicitur, volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum diaboli. Hi non muniuntur armatura Dei, sed spinis, ac mundi solicitudinibus, & peccatis. Tales habitatores habet Babylon, hoc est, mundi confusio. Tales cultores continet mundus virtutibus desertus & orbatus. Ibi non est ager irriguus, afferens diuersorum seminum fructus, sed limosæ & infertiles paludes, luto & veneno plenissimæ, immunda animalia producentes. Est ergo diues auarus hericius, desertæ Babylonis habitator. Superiore capite in fine Hebraicarum annotationum per hericium dixi significari iniquos præsules, quorum cutis intus est blanda & suauis, foris autem hirsuta, & setis horrida: qui cùm sint deliciis & voluptatibus dediti, in alios horrent setis, & tyrannicam austeritatem exercent.

Iurauit Dominus exercituum.) Reuertitur propheta ad id, quod præsens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obsidebat Hierosolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occisus, vt alibi narrauimus.

Si non vt putaui ita erit, &c. Hic est horum verborum sensus. Ego sine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Assyriæ: & ita euenit, vt putaui & constitui. Et ita particula, si, est affirmantis aut iurantis. Vel sic: Si non euenerit vt ego putaui, si Sennacheribum non perdidero, nolite amplius mihi credere.

In terra mea.) Hoc est, in Iudæa, quæ ob eam causam terra Dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi sumpturus erat humanam carnē ex sacratissima virgine Maria, & quia ibi futurus erat suæ natiuitatis locus, & quia ibi erat moriturus, & ad vitam reuocandus. Montes autem sanctos appellat terram illam Hierosolymæ, quæ montosa est: Ideò dicitur in Psalmo: Qui Psal.124. cōfidunt in Domino sicut mons Sion, non commouebitur in æternum qui habitat in Ierusalem, Montes in circuitu eius.

Auferetur ab eis iugum eius.) Euersis Assyriis liberabuntur Iudæi à iugo, & graui Sennacheribi imperio.

Super omnem terram.) Intelligit Assyriam, & per omnes Gentes ipsos Assyrios significat. Videtur alludere ad mundi consummationem.

Factum est onus istud.) Id est, Reuelata est mihi hæc vaticinatio aduersus Babylonem & Assyriam, anno quo Achaz excessit è vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, sub quo totus vsque ad finem texitur liber.

Ne læteris Philisthæa.) Mortuo Achaz rege Iudæorum lætabâtur Palæstini, eius inimici: quoniam dum rex viueret illis resistebat, existimantes se posse securius in Iudæos perniciem machinari, quoniam rex qui in Iudæa succedebat, nempe Ezechias, erat iuuenis, quē existimabant posse facilè superari. At multò aliter euenit, fuerunt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens propheta ait Palæstinis, ne gaudio efferantur morte percussoris sui, hoc est, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egressurus, hoc est, à rege Achaz genitus erat Ezechias, qui eos erat vastaturus. Appellat propheta regē Achaz colubrū, & Ezechiam regulum, siue Basiliscum, qui grauius nocet quàm coluber: & quoniā in aere necat ipso afflatu volantes aues, subdit, & semen eius absorbēs volucrem. De Basilisco ita scribit Solinus capite quadragesimo: Basiliscus serpens est penè ad semipedem lōgitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantùm, vel aliorū animantiū exitiis datus, sed terræ quoque ipsius, quam polluit & exurit, vbicunque ferale sortitur receptaculū. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipsas etiam corrumpit auras, ita vt in aerem nulla alitum impunè transuolet, infectum spiritu pestilenti. Hæc Solinus. Eadē ferè scribit

scribit Plinius libri octaui capite vigesimoprimo. Quidam per colubrum intelligunt Oziam, qui afflixerat Palæstinos, vt habetur secundo libro Paralipomenon capite 26. per regulam verò Ezechiam eius proauum, qui grauiter Palæstinos vexauit, vt libri quarti Regum cap. decimooctauo licet videre.

2.Par.26. *4.Reg.18.*

Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent.) Cùm tu Philisthæa fueris ab Ezechia rege Iudæorum vastata, lætabitur populus meus, pascentur & quiescent primogeniti pauperum, hoc est, homines admodùm inopes, successores pauperum, & egeni securè accubabunt. Fortasse per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit suæ fragilitatis cõscios, nulláque superbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudæos intelligant, quòd olim fuerint à Deo dilecti.

Et interire faciam in fame radicem tuam.) Radicem Philistææ appellat ipsos Palæstinos, hostes populi Dei, quos dicit euertendos esse. Poteris per radicem, qua nihil est in arbore fortius & firmius magnates & potentes intelligere.

Vlula porta.) Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere, quapropter erant ibi multi congregati, quos propheta nomine portæ, quò ipsi conueniebant, alloquitur, vt Philisthææ vastitatem deplorent.

Ab Aquilone enim fumus veniet.) Hoc est, à Hierusalẽ, quæ est ex parte Aquilonaris Palæstinæ. Acsi diceret: A ciuitate Hierosolymæ veniet exercitus Ezechiæ, qui tibi ô Philistæa tam molestus erit, quàm fumus oculis.

Non est qui effugiat agmen eius.) Id est: Nullus se domi continebit; omnes venient cum Ezechia ad prælium, nemo se excusabit. Vel sic: Nullus Palæstinus poterit euadere ab exercitu Ezechiæ, eiúsque furorem declinare. Prior tamen interpretatio melior est, cui fauet versio Pagnini sic habens: & non erit solitarius in temporibus suis. Hoc est, omnes ad Ezechiæ exercitum conuenient, vt cum eo bellum inferant Palæstinis.

Quid respondebitur nuntiis Gentis.) Euersa Palæstina quid respondebunt eius habitatores legatis exterarum Gentium? Cùm Palæstina maritima sit, mittebantur ad eam legati ex diuersis regionibus, quibus percontantibus de insigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, respondebant Palæstini, se ob eam causam fuisse victos, & Hierosolymam seruatam, quoniam illa fuerat fundata à Deo, in quo eius habitatores spem suã collocauerant.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XIIII.

Quieuit tributum.) In Hebraico est, Quieuit מדהבה madheuah. Id est auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, vt ait quidam Hebræus, significat. Estque epitheton Babylonis, quæ auro affluebat, quòd à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus. Reuchlinus tamen ait significare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noster interpres tributum.

Sedebo in monte testamenti.) In Hebraico est: Sedebo in monte מועד moedh, quod nomen significat testamentum, concilium, Ecclesiam, congregationem, tempus statutum, sepulchrum, & solennitatem, ad quem multi conueniunt. Deriuatur à verbo יעד, quod significat congregare, conuenire, constituere, polliceri, despondere, & etiam testificari, vt ait Reuchlinus. Vnde nomen Testamentum significat: quam significationem secutus est Latinus interpres. Per montem testamenti intelligi templum Salomonis, in quo erat & docebatur Testamentum Dei, hoc est diuina lex, in explanatione ostendimus. Poterat nihilominus verti: In monte congregationis, vel concilij. Acsi diceret: Sedebo in monte Sion, in quẽ conueniunt omnes Iudæi ter singulis annis, vbi congregati offerant sacrificia. Pagninus vertit: Sedebo in monte Ecclesiæ, quod in idem recidit. ἐκκλησία enim Latinè cœtus, seu concilium, seu cõgregatio appellatur. Poterat etiam verti: Sedebo in monte temporis constituti. Quoniam certo ac statuto tempore illic congregabantur. Poterat præterea verti: In monte solennitatis. In quam significationem sumitur hoc nomen à Latino interprete in prima Ieremiæ lamentatione. *Thre.1.* Et quòd non sint, qui veniant ad solennitatem. Et quoniam in sepulchris omnes cõgregantur, significat hoc nomen מועד moedh sepulchrum. Vnde in libro Iob capite trigesimo, vbi editio *Iob 30.* vulgata habet: Scio quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti: poterat recte verti: Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, quemadmodum vertit Pagninus. vel, Et domui sepulchri omnis viuentis. Est enim sepulchrum domus congregationis omnium mortalium. Quamuis enim in vita dispares videantur, in morte tamen omnes conueniunt.

Et descenderunt ad fundamenta laci.) Septuaginta interpretes habent: Ad fundamẽta terræ, hoc est, ad centrum, ac terræ profunditatem. Vbi aspicis infernum esse in medio terræ constitutum.

ARGVMENTVM Capitis XV.

Vaticinatur de euersione Moabitarũ. Est quidem Moab Arabum prouincia, in qua regnauit Balac filius Sephor: qui, vt in Numeris scriptum legimus, conduxit *Num.22.* *Balaam ariolum, vt maledicere Israeli. Fuisse Moab prouinciam inclytam & potentem asserit Ieremias capite quadragesimooctauo. Et quoniam Moabitæ euersione & clade filiorum Israelis illata ab Assy-* *Ierem.48.* *riis & Babyloniis fuerunt magnoperè delectati, ideò meritò fuerunt euersi ab iisdem, & eo tempore quo Sennacheribus captiuos duxit decem tribus, & quando Nabuchodonosor Hierosolymam deleuit. Prædicit autem diuinus vates eorum excidium ad bonorum consolationem, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Lætabitur iustus cùm viderit vindictam,* *Psal.57.* *manus suas lauabit in sanguine peccatoris.*

CAPVT XV.

A ONus Moab: Quia nocte vastata est Ar Moab, côticuit: quia nocte vastatus est murus Moab,
Iere.48.f conticuit. Ascendit domus &
Ezec.7.c Dibon ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab vlulabit: in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur. In triuiis eius accincti sunt sacco: super tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus, descendet in fletum. Clamabit Hesebon, & Eleale, vsque Iasa audita est vox eorum. Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit sibi.

EXPLANATIO.

Onus Moab.) Hoc est, vaticinium de Moabitarum calamitate.

Quia nocte vastata est Ar.) Ar fuit ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euersa est, cùm nemo fortasse esset de tam repentina
Gen.19. oppugnatione solicitus. Moab fuit filius Lot, quem ipse nesciens genuit ex filia sua maiore, vt in libro Genesis narrat scriptura. Et eam ob cau-
Ioan.8. sam appellatur ita: significat enim Moab, à patre, nô enim erubuit eius mater nomine filij incestum significare. Et hic fuit pater Moabitarum. Possumus hunc locû sic interpretari, vt per Moab qui noctu in spelunca de incestu genitus est, eos intelligamus, qui à patre diabolo sût, quibus Christus apud diuum Ioânem, Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Quod nô est de natura intelligêdû, quasi dæmô impios creauerit, vnus est enim solùm creator visibilium omnium & inuisibilium, nimirum Deus noster summus, & æter-
Ioan.1. nus. Sed quemadmodum pij ac iusti filij Dei appellantur, quos ipse genuit suo sanguine, quibus, vt ait diuus Ioannes, dedit potestatem filios dei fieri: sic impij, ac mortiferis sceleribus contaminati filij dæmonis dicuntur, quoniam opera ipsius imitantur. Solet enim scriptura ex imita-
Ezech.16. tione filios appellare, quemadmodû apud Ezechielem dictû fuit Iudæis: Mater vestra Cethæa, & pater vester Amorrhæus. Vocantur etiàm dæmonis filij, quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquentur. Hi sunt, quos Esaias ait perire nocte: quoniam non solùm nocte æterna cæcarum tenebrarum cruciantur, sed etiam iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumine, ac spirituali vita priuati. De illis ait
2.Cor.4. apostolus in epistola secûda ad Corinthios scripta: Deus huius seculi excæcauit mentes eorum. Vbi diuus Paulus diabolum appellat huius seculi deum. Ita diuus Cyrillus illum locum explanat, & cum eo diuus Ambrosius. Nec est mirandum, cùm Christus diabolum, huius mun-
Ioan.14. di principem vocet, vt est apud diuum Ioannem multis in locis. Eam igitur ob causam dictum est, Moabitas nocte periisse, quod etiam de Sodomitis scriptum legimus. Illis enim pereunti- Gen.19.
bus venit Lot in ciuitatem Segor, & sol illi ortus est. His enim qui se à peccatis seiungunt, & sceleratorû familiaritatem relinquunt, oritur sol ille iustitiæ Christus Deus noster. Egredienti Ia- Gen.32.
cob de terra sancta occidit ei sol, vt diuina scriptura non sine mysterio memoriæ prodidit. At cùm posteà reuerteretur, terràmque promissionis introiret, ortus solis describitur. Illis oritur sol, eos illuminat Christus Deus noster, qui terram sanctam ingrediuntur, qui nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis contendunt cœlestem viuendi rationem imitari: illis verò occidit, ab illis recedit, qui virtutem & honestatem relinquunt, séque tetris vitiis contaminant. Nos verò armati fide, spe, & charitate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabitis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ariopolis. Et volens propheta eius calamitatem exaggerare ait esse nocte vastandam: quoniam ea, quæ nocte fiunt, terribiliora sunt.

Nocte vastatus est murus Moab.) Describit excidium Moab, cuius murus nocte fuit euersus. In sacris literis murus sumitur pro tutela & defensione, vt in libro primo Regum capite quinto- 2.Reg.5.
decimo, vbi de Dauide & sociis eius dicit Abigail: Pro muro erant nobis tam in nocte quàm in die, & aliis in locis. Ideò possumus in morali sensu hoc in loco impiorum defensionem intelligere. Dormientibus enim ipsis in errorum, & prauitatum nocte, perit eorum tutela, euanescit eorum potentia, præterit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus est vna, quæ altissimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefactatur, & murus firmissimus, qui loco dimoueri nequaquam potest.

Ascendit domus, & Dibon ad excelsa in planctum.) Hoc est, Domus regia & tota vrbs Dibon ascenderunt ad idola, quæ erant in excelsis locis constituta, vt ibi sacrificaret, & pro liberatione precationes ac lacrymas funderent. Idolum Moabitarum appellabatur Chamos, vt in tertio libro Regum diuina hostoria commemorat, & 3.Reg.11.
erat in arce Dibon collocatum.

Super Nabo, & super Medaba.) Ciuitates erant nobiles Moabitarum.

In cunctis capitibus eius caluitium.) Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus signum barbam radere, & capillos capitis euellere, aut saltem tondere caput.

In triuiis eius.) Triuium est locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quò homines conuenire solent. Ostendit propheta luctum non esse priuatum, sed omnibus communem. Super tecta eius dicit, quia habebant eorum domus in tectis solaria, & loca plana, quibus ipsi sedebant, & deambulabant.

Clamabit Hesebon.) Hesebon & Eleale sunt Moabitarum vrbes insignes, quarum clamores & fletus dicit vsque adeò magnos esse, vt vsque ad Iasa peruenirent, quæ est ciuitas imminens mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticæ regionis. Ostendit Propheta summa & acer-

bissima esse Moabitarum lamenta.

Super hoc expediti Moab vlulabunt.)Non solùm homines fragiles & imbecilli, sed etiã bellicosi, & armis accincti diditi, tunc muliebribus lamẽtis ærumnas suas acriter deplorabunt.

Cor meũ ad Moab clamabit, vestes eius vsque ad Segor vitulam consternantem:
B per ascensum enim Luith flens ascendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt. Aquæ enim Nemrim desertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum: ad torrentem salicum ducet eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vsque ad Gallim vlulatus eius, & vsque ad puteum Elim clamor eius. Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine: ponam enim super Dibon additamenta: his qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ.

Cor meum ad Moab clamabit.)Id est, Tanta erit Moabitarum clades, tam acerba calamitas, vt etiam ego, qui illorum pœnas iustas ac debitas esse intueor, eorum excidium deplorem.

Vectes eius vsque ad Segor.) Hoc est, Termini Moab extenduntur vsque ad Segor, quæ est ciuitas in finibus Moabitarum, quæ precationi-
Gen.18. bus Lot seruata est, vt in libro Genesis refert diuina scriptura. Appellatur autem hîc à propheta vitula consternans, hoc est trima propter
Ierem. 46. luxuriam, & rerum abundantiam. Codices correcti habent ad marginem pro consternanti consternantem, hoc est trium annorum, quæ est florens ætas in vitulis. Sic Ieremias Aegyptum vitulæ comparat ita dicens: Vitula elegans, ac formosa Aegyptus. Vel sumit vates vectes pro fortitudine: & potest litera sic ordinari: Euersa est vsque ad Segor fortitudo & potentia Moab, quę regio est ob eius fertilitatem, rerúmque affluentiam vitulæ trium annorum comparata.

Aquæ enim Nemrim desertæ erunt.) Sensus est: Sic erit terra Moab sterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, cuius aquę sunt a-
Psal.118. maræ & steriles, & adiacet mari mortuo. Nemrim sonat pręuaricatores, de quibus dicitur in Psalmo: Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ. Horum enim aqua, horum doctrina, qua alios incitant ad vitia, impia est, & sterilis, nihil habens viriditatis, nihil virtutis.

Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum.)Hoc est, Moabitarum pœna respondebit magnitudini peccatorum eorũ, iuxta id quod ha
Deut.25. betur vigesimoquinto capite Deuteronimij: Pro
Psal.88. mensura peccati erit & plagarum modus. Sumi-
Supr.10. tur hîc visitatio pro afflictione, quemadmodum
Ierem.48. in Psalmo: Visitabo in virga peccata eorum. Et capite decimo dixit vates noster: Quid facietis in die visitationis? Et Ieremias Adducam, inquit, super Moab annum visitationis eorum.

Ad torrentem salicum ducent eos.)Hoc est, ad Euphratem flumen Babylonis, iuxta illud: In sa Psal.136.
licibus in medio eius suspẽdimus organa nostra: qui enim à dæmone captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cùm in Sione omnia firmiter permaneant. Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter salices, steriles & amaras. Quę re in mundi confusione salutarem fructum, nullum vnquam inuenies.

Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine.)Præ occisorum multitudine.

Ponã enim super Dibõ additamẽta.)Quę sint hęc additamenta, sequenti versiculo explicat dicens, se immissurum leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint, & reliquias, quę euaserint. Po
teris per leonem tyrannum intelligere. De hac Ierem.48.
visione vide Ieremiam capite 48.

ANNOTATIONES EX *Hebræo in* CAPVT XV.

Ascendit domus.)Potest verti: Ascendit domũ. Ac si dicat: Ascenderunt Moabitæ ad templum idolo suo dedicatum. Pagninus vertit: Baith, quemadmodum est in Hebraico.

Vectes eius vsque ad Segor.)Pro vectibus eius in Hebraico ita: בריחה bericheha. Verbum ברח significat fugere: vt secundo Regum decimo 2.Reg.13.
tertio. Porrò Absalom fugiens abiit. Vnde nomen tóar beriach significat fugitiuum & profugum. Ideò potest verti: Fugitiui eius vsque ad Segor. Quasi dicat: Qui euaserint ex euersione Moab, fugient in Segor. Sed quoniam בריח significat vectem, vt Iob trigesimooctauo: Et po
sui vectem, transtulit noster interpres, vectes e- Iob.38.
ius, & rectè quidem. Ac si dicat: Non solùm liberi, sed etiam illi, qui vectibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti fractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vectes intelligit principes & potentes propter eorũ longum & durum dominiũ & principatum, vt capite vigesimosexto explanauimus.

Argumentum capitis XVI.

Orat diuinus vates cœlestem patrem, vt mittat è cœlis filium suum, quem præuidebat sumpturum esse carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipsorum Moabitarum vaticinatur excidium ob eorum immanitatem & superbiam.

CAPVT XVI.

Emitte agnũ Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion. Et erit: Sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. Ini consilium, coge concilium, pone quasi noctem vmbram tuam in meridie. Absconde fugientes, &

vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei. Moab esto latibulum eorū à facie vastatoris: finitus est enim puluis, B consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium, & sedebit super eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & querens iudicium, & velociter reddens quod iustum est. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuersus vlulabit. His, qui letantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

EXPLANATIO.

Emitte agnum.) Iudæi interpretantur hoc de agnis, quos Moabitæ regi Israelis tribuere solebant. Sed longè falluntur opinione. Intelligitur enim locus hic de Christo Deo nostro, cuius aduentum Esaias ardenter desiderabat. Ita asserit diuus Hieronymus, quem multi posteà sunt secuti. Prędixerat vates sanctus capite præcedenti Moabitarum vastitatem: nunc Deum obsecrat, ne omnes illos deleat, quoniam sciebat filium Dei fore ex genere Dauidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupsit Booz, de quo genuit Obed, qui genuit Iesse patrem Dauidis, ex cuius semine Christus natus est. Petra deserti erat ciuitas Moabitarum, vbi dicunt natam fuisse Ruth. Per montem filiæ Sion significatur Hierosolyma, & per eam Ecclesia, quæ est visio pacis in Sione, hoc est in specula *Psal.50.* sublimi, constituta: de qua dictum est in Psalmo: Benignè fac Domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalem. Non enim existimo excellentem vatem de mœnibus terrenæ vrbis locutum fuisse, sed de Ecclesiæ Catholicę ædificatione per agnum illum immaculatū, cuius aduentus desiderio tenebatur Esaias, vt hominum genus à miserrima captiuitate liberaret, ita dicens: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Siō. Ac si diceret: Ne perdas Domine omnes Moabitas, ex quorum progenie nasciturus est Christus, Emitte iam eum, qui innocentissimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora suo preciosissimo sanguine deleat, qui est dominator terræ. Ipsius enim est quicquid omnibus terrarum finibus continetur. Emitte, inquam, eum de petra deserti, de ciuitate Moabitarum, vbi nata est Ruth Moabitis, ad montem filiæ Sion, hoc est, ad Ecclesiam Catholicam, constituendam & gubernandam, per terrenam Hierosolymam significatam. Appellari Christum agnum asserit diuus Ioannes Ba-*Ioan.1.* ptista, qui eum ostendens dicebat: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ac si diceret: *Exod.12.* Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod in Exodo Moyses scriptum reliquit, immolatus, cuius sanguis positus super postem, & in superliminaribus domorum vestrarum, vos in exitu ab Aegypto eripuit ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura: ille erat vmbra, hic est verus Dei agnus innocētissimus, qui pro mūdo immolatus, suo purissimo sanguine hominum genus ab æterna damnatione potenter eripiet. Hic est agnus ille absque macula, de quo dixit Esaias: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum: sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. *Infrà.53.* Hic est agnus quem Esaias in hoc capite mitti petebat, cuius videndi desiderio flagrabat. Ostendit hic locus filium mitti à patre, quòd Apostolus testatur dicens: Misit Deus filium suū factum ex muliere. *Gal.4.* Verùm ex Hebræo potest verti. Mittite in plurali, & ita reddidit Latinè verbum Hebraicum Pagninus, & nonnulli alij, iuxta quorum versionem filius mittitur à Patre, & Spiritu sancto, id quod sine dubio verum est. Nam ipse Christus dicit per hunc eundem Prophetam capite quadragesimooctauo: *Infrà 48.* Nunc misit me Dominus, & Spiritus eius. Quem locū diuus Ambrosius in libro tertio de Spiritu sancto ita interpretatur: Quis est qui dicit, me misit Dominus, & Spiritus eius, nisi qui venit à Patre, vt saluos faceret peccatores: id est Christus? Ergo & pater filium misit, & Spiritus sanctus. Hæc Ambrosius. Eam ob causam Esaias ait, emittite. Particula, Domine, non est in Hebraico, nec in versione Septuaginta interpretum, nec in textu diui Hieronymi. Petram deserti, per quam exposuimus ciuitatem regionis Moab, dicunt nonnulli esse periphrasim totius regionis Moab, quæ est in Arabia Petræa. Diuus Hieronymus existimat esse periphrasim ipsius Ruth, quæ erat petra quędam Gentilitatis, quæ à vero Dei cultu erat deserta. Alij per petram deserti intelligunt petram illam refugij, ad quam omnis peccator desertus, ac virtute destitutus debet confugere, quę est sanctissima illa Dei genitrix Maria, peccatorum omniū asylum, & turris munitissima. Mons filiæ Sion periphrasis est Hierosolymę, quę ex monte Sione nasci videtur, in quo ad latera Aquilonis sita est, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Mons Sion latera aquilonis: ciuitas regis magni. *Psal.47.* Et aduerte. Non dicit: Emitte leonem crudelem, sed eum, qui, cùm sit totius terrę dominator, agnus mitissimus sit. Aspicis hoc de Christo intelligi, qui est totius terrę dominator. Ita eum etiam Malachias appellat dicens: Statim veniet ad templū suū dominator, quē vos quæritis. *Mala.3.* Et hoc dominiū non fuit coactum, sed voluntariū. *Gen.49.* Ideo de illo aiebat Iacob: Et ipse erit expectatio gentiū: vel, vt potest verti ex Hebraico, Et ipsi gentes ad hærebunt.

Et erit sicut auis fugiens.) Sensus est, Deprecor te summe Deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentem fore eorum cladem & vastitatem, vt nemo se audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, vt cum auibus comparētur, cùm magis volare quàm currere videātur. Moabitas appellat filias Moab, non filios, vt eorum metum & imbecillitatem significaret. Sunt qui per filias Moab intelligāt oppidula & vicos. Alij mulieres

mulieres Moabitidis regionis habitatrices,quæ se in fugam coniicientes fluuium Arnon vadabant:est enim Arnon fluuius in finibus prouinciæ Moabitidis,vltra quẽ se Moabitę cõferebãt.

In consilium.) Capta Samaria nonnulli ex decẽ tribubus fugientes acerbam captiuitatẽ & tyrãnidem Assyriorum,confugiebant ad Moabitas, qui non solùm eos non receperunt benignè,sed eorum calamitatem irridentes Assyriis tradiderũt.Et eã ob causam permisit Deus,vt essent postea Moabitæ ab iisdẽ Assyriis occisi,& in captiuitatẽ asperrimã abducti.Iubet igitur Deus ne faciãt Iudęis,quod Israelitis fecerãt,sẽsus est:Suscipite posthac cõsiliũ vos Moabitę:facite conuẽtũ,congregate prudentes,facite quod suadeo,si vultis salutem adipisci.In meridie,hoc est in clara & aperta fuga Iudæorum,qui vastata Iudæa, & obsessa Hierosolyma ad vos cõfugient,estote illis veluti vmbra & nox , vt abscondatis eos, qui se ad vos contulerint:suscipite profugos patriáque pulsos,ne eos prodatis:referte gratiã posteris Abrahami,qui patri vestro Lot opem sępe tulit:miseremini eorum,& ego miserebor vestri. Id autẽ quod dicitur , Pone quasi noctẽ vmbrã tuam in meridie,potest etiã,hũc habere sensum: Pone tu ô Moab vmbram tui refugij super afflictos Iudęos,esto illi vmbra refrigerij & subleuationis,& nox hospitalitatis in æstu feruentissimo suarum calamitatum.Comparat itaque afflictionẽ æstui meridiano,& pręsidiũ vmbrę ęstuãtibus dulcissimæ.In eo fortasse quod dicit ponẽdam esse vmbrã vt noctem , significat magnam debere esse vmbram defensionis & tutelæ.

Finitus est enim puluis.) Poterant dicere Moabitę,se non audere Iudæos ad se confugientes recipere,quoniã timebant Sennacheribum. Huic tacitę obiectioni occurrit propheta dicens:Ne vos terreat vastator,quia cito veluti puluis peribit,eiúsque potentia euanescet,consumetur miser , & miserabiliter interibit,qui modò terram populatur. Quibus verbis interitum Sennacheribi,eiúsque exercitus admirabilem cladem prædicit.Tu verò alta mẽte perpende,quàm vili rei comparetur rex ille illustrissimus,qui orbẽ terrebat:puluis appellatur ille,qui superbia elatus regibus imperabat.Poteris per puluerem,exercitum Sennacheribi intelligere , solet enim diuina scriptura ingentẽ multitudinẽ pulueri cõparare,quemadmodum capite tertiodecimo Genesis,vbi Deus in hunc modum alloquitur Abrahamum:Faciam semen tuum sicut puluerẽ terrę,si quis hominum potest numerare puluerem terræ,semen quoque tuum numerare poterit. Gen.13,

Et præparabitur in misericordia solium.) Confracto Sennacheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias,cui Deus ob suam misericordiã thronum præparabit,& sedebit super eum in veritate,hoc est,sine acceptione personarum,in tabernaculo Dauidis.Queret iudicium,ipse per se inquiret veritatem,etiam à nemine requisitus , & reddet velociter vnicuiq; quod suum est. Tres qualitates tribuit iusto regi: prima est , iudicare sine acceptione personarum,secunda etiã nõ rogatũ inquirere iudicium,tertia est nõ esse negligentem & tardum,sed velocem & diligentẽ in exercenda iustitia.Cõuenire autẽ bono regi aut iudici primã harum qualitatũ,nemo est qui dubitet. Cùm enim rex debeat in iudicando, Deum imitari,apud Deum autem non sit personarum discrimen,vt ait diuus Paulus in epistola ad Romanos,& diuina scriptura multis in locis testatur , apertè cõcluditur,nõ debere esse apud iudicem personarum discrimen.Esse verò secundam qualitatem iudici necessariam,ostendit sapientissimus ille ac illustrissimus rex Dauid,qui cùm vocaretur ad exitum vitæ,filium suum Salomonem ita allocutus est : Nosti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruię , occidit duos principes exercitus Israelis. Quibus verbis ostẽdebat rex iustus , prius seipsum esse offensum cæde duorũ virorum,quàm ipsos viros defunctos.Non enim dicit:scis quid Ioab fecerit duobus viris , quos immaniter occidit , sed nosti,quæ fecerit mihi. Cùm enim regis sit rempublicam custodire , & iustitiam seruare , plus ipse ab homicida lęditur quàm ipse interfectus,& eam ob causam debet iustus rex aut iudex etiam non rogatus neque requisitus,veritatem inquirere,& iustitiam exercere.Iam tertiã qualitatem quis non videt esse regi & iudici summè necessariam ? Quis est qui nesciat inter laudes iusti regis & iudicis esse diligentiam in exequenda iustitia connumeratam? Perpẽde quàm citò Christus Deus noster filios Zebedęi , eorúmque matrem fuerit allocutus, quàm sine mora sententiam tulerit:Nescitis inquiẽs,quid petatis.Non eos ad alios remisit , nõ dilatauit tẽpus,non eos passus est in postulatione vitam consumere.Et in cruce pendens grauiter cruciatus,& acerbissimis contumeliis affectus,etiam morti propinquus,supplicantem audiuit,eíque statim respondit,Hodie inquiẽs,mecum eris in paradiso. Quę maior poterat esse in absoluẽda petitione diligentia?Omnes has qualitates attigit Iosaphat Iudęorum rex in ea oratione,quam habuit ad eos,quos iudices constituerat,vt in libro secundo Paralipomenon literæ diuinę testantur.Videte,inquit,quid faciatis, nõ enim hominis exercetis iudiciũ,sed Domini, & quodcunque iudicaueritis,in vos redũdabit. Sit timor Domini vobiscum , & cum diligentia cuncta facite,nõ est enim apud Dominum Deũ nostrum iniquitas,nec personarũ acceptio , nec cupido munerum. Hęc Iosaphat. Cæterùm omnes hæ qualitates potius Christo,quàm Ezechiæ conueniunt.Et ob eam causam sensus horum verborum Esaię talis est : Non te pœnitebit ô Moab suscipere Iudęos ad te confugiẽtes: nam ex eorum genere nasciturus est Christus in temporis plenitudine , qui regnabit in ęternũ,sedebit super soliũ Dauid,verè atque iustè iudicãs , quærens iudicium& vnicuique quod suum est diligenter reddens.

Rom.2. 3.Reg.23 Matt.20 Luc.23. 2.Para.19.

Audiuimus superbiam Moab.) Hæc fuit vna ex precipuis causis vastitatis Moabitarum. Erant enim insolentes & superbi. Talibus enim resistit Deus , iuxta id quod cecinit Beatissima Dei genitrix:Deposuit potentes de sede,& exaltauit humiles. Luc.1

Vlulate Moab ad Moab.) Hoc est,Moabitę ad inuicẽ vlulabũt,séque alternis lachrymis respiciẽt. Nullus erit extraneus,ad quẽ possint cõfugere, sed inter se ipsos suas ęrumnas deplorabunt. Vel sic:Moabitę viui mortuos Moabitas lugebunt.

His qui lætantur super muros cocti lateris.) Hoc est, explicate ô Moabitæ excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicite illis, quàm parũ eis prosint fortissimi muri cocti lateris, in quibus spem suam constituerant. Significat tantam fore hostium fortitudinem, vt nulla illis mœnia possint resistere.

Quoniam suburbana Hesebon deserta sunt, & vineam Sabama Domini Gen
C tium exciderunt. Flagella eius vsque ad Iazer peruenerunt, errauerũt in deserto, propagines eius relictæ sunt, transierunt mare. Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Hesebon & Eleale: quoniam super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit. Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo, & in vineis
Iere.48. non exultabit nec iubilabit: vinum in torculari non calcabit, qui calcare consueuerat: vocem calcantium abstuli. Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, & viscera mea ad murũ cocti lateris. Et erit: Cùm apparuerit quòd
D laborauit Moab super excelsis, ingredietur ad sancta sua, vt obsecret, & non valebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus est dicens: In tribus annis, quasi anni mercenarij, auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur in eo sicut racemus paruus & modicus nequaquam multus.

Quoniam suburbana Hesebon.) Inter Hesebon & Sabama, vt ait diuus Hieronymus, vix sunt quingenti passus. Per vineæ trãslationem totius regionis vastitatem significat. Dominos Gentiũ appellat Assyrios, qui Moabitas euerterunt. Fortasse eam ob causam Moabitas comparat cũ vinea, quoniam filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Lot genuit ex filia Moab, qui, vt Moyses
Gen.19. in Genesi scriptũ reliquit, fuit Moabitarũ pater.

Flagella vsque ad Iazer peruenerunt.) Flagella sũt vites, & capita sarmentorum, vbi nascũtur vuę, per quæ ciues & optimates significantur, per propagines verò, quæ sunt vites vetulæ & suppressæ, ex quibus aliæ vites producuntur, homines obscuri intelliguntur. Per vineam verò, totam regionem: vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Est ergo sensus Excisa & deuastata vinea, hoc est euersa ab Assyriis regione Moab, quidam ex Moabitis, nimirũ ciues & nobiles adolescentes fugerunt vsque ad Iazer, quę est ciuitas sita in finibus Moab, qui vt mortem euaderent, se in desertum contulerunt: alij verò, nimirũ plebeij & senes qui non potuerunt fugere, fuerunt capti, & in Assyriã abducti, mare transeuntes, hoc est. Euphratem quem in Assyriam migrãtes, traiecerunt. Alij sic explanant, & fortasse melius: Domini Gentium exciderunt vineam, & flagella eius, hoc est, totam terram cum ciuibus euerterunt. Et hîc finitur periodus, tunc sequitur: Vsque ad Iazer peruenerunt, non Moabitæ sed Assyrij, vt eam popularentur, & vastauerunt Moab vsque ad desertum inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc est, Moabitæ, qui superstites euaserunt, fuerunt per Euphratem in Assyriam translati.

Super hoc plorabo in fletu Iazer.) Verba sunt Prophetæ plorantis calamitates Iazer, Sabama, Hesebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentissimæ.

Quoniam super vindemiam tuam.) Ideò super te vim lachrymarum profundam, quia in tempore tuæ lętitiæ audies clamorem exercitus hostilis in te irruentis. Lege quadragesimũoctauum caput Ieremiæ, & inuenies totam hanc historiam Iere.48.
explicatam.

Et auferetur lætitia, & exultatio de Carmelo.) Carmelus est mons feracissimus, vbi Elias flexis genibus pluuiam à Domino impetrauit. Com- 3.Reg.18.
parat igitur vates fertilitatem Moab monti Carmelo, quam prędicit esse auferendam.

In vineis non exultabit.) Subauditur Moabita, nec vinum in torculari calcabit, quoniam hostilis exercitus equorum pedibus vuas comprimet. Vocem calcantium abstuli, hoc est ego, ait Deus, abstuli à Moabitis omnem lętitiam, & vocem calcantium, hoc est, cantiones & verba, quibus illi qui vuas pedibus conculcabant, se ad opus cohortabantur. Hoc expressit Ieremias Iere.47.
his verbis: Super messem tuam & vindemiam tuam prædo irruit: ablata est lętitia & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de torcularibus sustuli. Nequaquam calcator vuæ solitum celeuma cantabit.

Super hoc venter meus.) Id est ob hanc calamitatem cor meum & viscera mea lugebunt, & quasi cithara sonabunt. Videtur alludere ad antiquorum consuetudinem, qui in luctis pulsabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

Et erit cùm apparuerit.) Sensus est: Cùm se Moabitæ viderint frustra orando laborare in locis excelsis, vbi eorum idola sunt constituta, ingredientur templum sui præcipui idoli, vt ibi fundant precationes: sed præ fatigatione non poterunt ingredi, nec salutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem. Solent enim homines cùm in acerbis ęrumnis versantur, precationes fundere, & templa venerari. At Moabitæ nullum in diis suis inuenerunt præsidium, imò eadẽ calamitas erat illis cum idolis communis.

Hoc verbum.) Sensus est: Hoc quod dico, eueniet sine dubio, nam sermo hic de Moabitarum euersione, quem Deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula ex tunc, capitur aliquando pro ęternitate, vt in Psalmo, Parata sedes Psal.92.
tua ex tunc. Aliquando pro certo tempore præ- Infrà.44.
terito, vt hoc in loco, & infrà capite quadragesimoquarto: Ex tunc audire te feci, & annunciaui: & aliis in locis.

In tribus annis, quasi anni mercenarij.) Prędixerat Deus longè antè hanc Moabitarum euersionem

nem, nunc dicit venturam esse intra triennium: Acsi diceret tribus annis durabit prælium, in quibus tota terra Moab vastabitur. Vel prædicit esse terram illam vastandam tribus annis post euersionem Hierosolymæ. Ideò ait: quasi anni mercenarij, quia mercenariis est certum
Infrà 21. tempus prescriptum & constitutum. Simili phrasi vtitur noster vates capite vigesimoprimo
Iob.14. dicens: Adhuc in vno anno quasi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et Iob capite quarto: Recede paululum ab eo vt quiescat, & sicut mercenarij dies eius.

Sicut racemus.) Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea post vindemiam, ita pauci Moabitæ manebunt superstites in terra Moab.

ANNOTATIONES EX Hebræo in CAPVT XVI.

Emitte agnum Domine dominatorem terr.) In Hebraico ita est scriptum שלחוכרמשלארץ xilchu char moxel ęræts. R. Ioseph per dominatorem terrę intelligit Ezechiã regem Iuda: & existimat vertendum esse hunclocum hoc modo: Emittite agnum dominatoris terrę, hoc est, Emittite vos Moabitæ agnos regis Ezechiæ, qui est dominator terræ: soluite illi debitum tributum. Nomen enim moxel, quod significat dominatorem, non solùm potest verti per accusatiuum, sed etiam per genitiuum, & per omnes ferè casus. In hanc opinionem
4.Reg.3. adductus est Rabbinus ille, motus, vt, ipse ait, historia illa, quæ est in libro quarto Regum memoriæ prodita, capite tertio, vbi narrat scriptura fuisse regem Moabitarum tributarium regi Israelis, cui solitus erat mittere singulis annis centum milia agnorum, & centum milia arietum. Hunc secuti sunt multi alij Iudęi: & quod admirabilius est nonnulli Christiani, quorum vnus est Pagninus, qui vertit: Mittite agnum dominatoris terræ. Brixianus vertit: Emittite agnum dominatori terræ: & in scholiis sequitur eandem Iosephi expositionem. Sed qui fieri poterat, vt diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duas tribus solùm dominabatur, in angulo quodam terræ promissionis? Pretereà quomodo agnos illos dicit esse regis Ezechiæ, cui nusquàm diuinæ literæ commemorat eos fuisse debitos, nec tributos? Neque possunt per dominatorem terræ intelligere Oseam regem Israelis, qui quando hæc Esaias mandauit literis, aut iam regnum amiserat, & tota Samaria erat vastata & funditus euersa, aut saltẽ in misero in & fœlici statu iacebat. Quando enim Esaias hanc vaticinationem consignauit monimentis, obtinebat regnum Iudæ Ezechias, quo tempore decem tribus fuerunt captæ, & afflictę, & in Assyriam translatæ. Non igitur possunt hoc regi Israelis tribuere, quin in reprehensionem debitam incurrant. Nam aut iam Samaria erat vastata, & regnum deletum, aut non: si iam euersa erat, ridiculum est dicere, appellari dominatorem terræ, eum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oseas regnabat, non est credibile impio regi & idolorum cultori, postulari tributum à vate sanctissimo, eúmque terræ dominatorem appellari, qui in sola Samaria regnũ gerebat, & erat regis Assyriorũ seruus & tributarius. nam eo regnante incidit regnum Israelitarum propter eorum incredibilia scelera, & impia facinora in ærumnas acerbissimas, & ita iacuit in illo calamitoso ac abiectissimo statu, donec eũ Deus euertit, & ad luctuosum excidium & vastitatẽ vocauit: Legamus igitur: Emitte agnum Domine dominatorẽ terrę, quemadmodum habet versio antiqua ab Ecclesia approbata, & per agnum dominatorem terrę cum diuo Hieronymo, diuo Thoma, aliísque viris doctissimis Christum Deũ nostrum intelligamus, quemadmodum etiam in officio aduentus hic versus de Christo explanatur. Cùm autẽ ex Hebręo possit verti per accusatiuum, & per accusatiuum verterint Septuaginta interpretes, & hęc nostra versio contineat admirabile redemptionis humanæ mysteriũ, sítque ab Ecclesia approbata, & de Christo exposita, & ita à sanctis ac sapientibus viris explicata, nescio cur Christiani recusarint in huius interpretationis societatem, tanquam in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius sequi hoc in loco Iudæorum opinionem, cùm etiam multi ex Iudæis hunc locum de Messia intellexerint, quorum vnus est Ionathas Chaldaicè inter eos magni quidem nominis & celebritatis: alter est R. Dauid Kimhi, qui nõ solùm Iudęos suę ętatis, sed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præstantia superauit. Per montem filię Sionis in explanatione interpretati sumus Ecclesiam. Possumus tamen intelligere simpliciter eundem montem, ad quem agnus ille innocentissimus missus fuit, vt ibi spinis coronatus immolaretur: cuius imaginem gessit agnus ille, quem vidit Abrahamus habentem caput vepribus circundatum, qui pro Isaac immolatus est. Vt enim non Isaac occisus fuit, sed aries, ita Iesus Christus non quatenus Deus, sed quatenus homo fuit mortuus, & grauissimis contumeliis, acerbissimísque flagris cæsus & vulneratus. Nam quemadmodum si quis ignito simile.
ferro aquam superinfundat, extinguitur ignis, qui natus est pati ab aqua, ferrum autem manet incolume. Sic, vt Damasceni similitudine vtar, humanitas passa fuit, quæ pati poterat, sola autẽ impassibilis diuinitas non admisit passionem. Mons ille in quo Abrahamus arietem obtulit in holocaustum, est mons hic Sion, de quo hoc in loco loquitur diuinus vates. Ait enim scriptura capite vigesimosecundo Genesis, fuisse arietem Gen.22.
illum immolatum in monte visionis. vbi posteà, 2.Par.3.
vt in libri secundi capite tertio Paralipomenon scriptum legimus, fuit tęmplum Salomonis ędificatum: & quamuis in eodem monte, non tamen in eodem montis loco, sed credibile est fuisse agnum illum occisum in summitate montis, in loco Caluariæ. Et hæc est Iudæorum sententia, vt refert diuus Hieronymus in commentariis in Marcũ capite quintodecimo. Est igitur

Caluariç locus mons ille visionis, vbi Christus fuit visus, non solùm ab his qui tunc aderant, sed *Infrà.53.* etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Esaias, *Gen.22.* quando dixit; Non est species ei, neque decor: vidimus eũ, & non erat aspectus. Et in libro Genesis capite vigesimosecũdo, vbi editio vulgata habet, In monte Dominus videbit, potest verti ex Hebręo: In monte Dominus videbitur. quod intelligentes Septuaginta interpretes transtulerunt: In monte Dominus visus est. His rationibus cõclusum esse arbitror, montem Sionem quò mittendus erat agnus, cuius desiderio Esaias tenebatur, esse montem Caluarię situm in vertice Sionis, vbi cœlestis agnus Christus Deus noster seipsum in cruce immolãs, suis vulneribus sanauit nostra vulnera, & sua morte nobis vitam tribuit immortalem.

Defecit qui conculcabat terram.) In Hebraico est; תמו רמס מן הארץ tammu romes min haarets. Verbum רמש significat conculcare, vt *Psal.91.* Psalmo 91. Conculcabis leonem & draconem. *Gen.1.* quam significationem secutus est noster interpres. significat etiam repere רמש remes reptile, vt Genesis primo capite, omne reptile terræ. Hac ratione adductus Pagninus vertit. Consumpta sunt reptilia de terra, Comparat regem Sennacheribum, eiúsque exercitum reptilibus. Si verba Hebræa reddamus Latina vt iacent, vertenda sunt hoc modo: Defecerunt conculcantes è terra. Vnde R. Abraham exponit: Consumpta sunt, nempe castra regis Assyriorũ, qui terram conculcabat.

Vox calcantium irruit.) In Hebraico est נפל הידד hedhadh naphal. vox hæc הידד significat vocem seu clamorem multorũ, cùm vno aliquid iubente omnes vniformiter respondent: appellatur celeusma: & capitur hîc pro barbarico hostium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal significat etiam cadere & perire, vertit Pagninus: Celeusma cecidit, hoc est, vox Moabitarum, eorúmque cantus periit & cessauit. vt vox calcantium non referatur ad Assyrios, sed ad Moabitas. Potest verti: Vox gratulationis periit. Pro eo quod hoc in loco ait Esaias, Super vindemiam tuam, & super *Iere.58.* messem tuam vox calcantium irruit, dixit Ieremias capite quinquagesimooctauo: Super messẽ tuam, & vindemiam tuam prædo irruit. Pro voce calcantium posuit prædonem, vnde videtur vox calcantium ad hostes potius Moabitarum, quàm ad ipsos Moabitas esse referenda.

His, qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.) Totum hoc potest in hunc modum verti ex Hebræo: Propter fundamenta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui solùm euasistis. Vt sit sensus: vos inermes obscurique homines qui tantùm ex prelio remansistis, eritis vehementer soliciti, & in communibus miseriis prę interitu principum vestrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodũ magnates, qui populi fundamenta dicuntur, interierint, ad eorúmque luctuosum occasum animum & cogitationem cõuertetis. Vbi vides principes & reges populi fundamenta appellari. Hoc intelligẽtes Gręci regem populi basim appellarunt, βασιλεὺς enim, quo nomine rex appellatur, dicitur à βάσι, quod est basis, & λαὸς populus, quòd populi fundamentũ, cuius pondus tanquam firma basis sustineat, qui vt Pseusippus philosophus definit est, homo imperans iuxta leges, illis subiectus, iustus, publicíque ordinis institutor.

Argumentum capitis XVII.

Minatur Damasco excidium & vastitatem, & etiam decem tribubus cum Damasco fœderatis, ob earum obliuionem, & in Deum incredibilem impietatem. Postremò Assyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi Dei populum affligere conabantur, sed in acerbissimas afflictiones inciderũt, æqualémque ærumnarum sortem experti sunt.

CAPVT XVII.

ONus Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas, & erit sicut aceruus lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt: & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. Et cessabit adiutorium ab Ephraim, & regnum à Damasco: & reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorũ Israel erunt, dicit Dominus exercituum. A

EXPLANATIO.

Onus Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas.) Damascus ciuitas est Syriæ, &, vt ex capite septi- *Supr.7.*
mo huius Prophetę constat, caput & metropolis totius regni. Hæc solebat decem tribubus cõtra Iudam auxiliũ ferre, vt diuinę literæ in libris Re- *4.Reg.16.*
gum & Paralipomenon contestantur. Fuit hæc *2.Para.18.*
vrbs ab Assyriis capta & euersa, sed sub Ptolemæo rege rursus ædificata. Prædicit igitur sanctus vates euertẽdã esse hanc vrbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodum in ruina ædificiorum esse solet, vt pristinę dignitatis ciuitatis illius, quæ vna inter omnes eminebat, erátque opibus & potentia florentissima, solùm vestigia in ruinarum magnitudine demonstrarentur.

Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt.) Tanta erit vastitas, vt vbi nunc ciuitates sunt sitæ, nulli futuri sint habitatores. Sed requiescent ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tanta erit solitudo, vt ne insidiator quidem timeatur. Aroer, vt inquit diuus Hieronymus in libro de locis Hebraicis, est oppidum Moabitarum, quod sitũ est super ripam torrentis Arnon. Est etiam quædam regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

Et cessabit adiutorium ab Ephraim.) Euersis Damascenis cessabit presidium, quod ab ipsis decem tribubus implorare solebant. Appellantur decem tribus Ephraim, quoniam Ieroboam & plerique reges Israelis fuerunt de tribu Ephraim.

Et regnum à Damaſco.) Subaudi ceſſabit. Quaſi dicat: Amittetur regnum Syriæ, cuius Damaſcus eſt caput.

Et reliquiæ Syriæ ſicut gloria filiorum Iſrael erunt.) Senſus eſt: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miſeram captiuitatem abductæ, omnis earum gloria verſa eſt in ignominiam: ſic Syri illi qui ſuperſtites euaſerint, nulla erunt gloria celebrati, ſed in tenebris & caligine iacebunt. Fortaſſe ipſas decem tribus appellat gloriam ironicè, quoniam in omnem ignominiam & dedecus incurrerant. Cùm enim in Deum non reſpexiſſent, nullâque præſidia in ope cœleſti diuinæ'que virtutis imitatione, ſed in humanis rebus collocaſſent, amiſerunt regnum, & pulſæ patria in perpetuum exilium fuerunt turpiter & ignominioſè relegatæ. His comparat Damaſcenos, quibus prædicit omnes ſuas diuitias eſſe amittendas, omnémque ſuam gloriam obſcurandam. Nos verò eam gloriam, eáſque opes comparare ſtudeamus, quas nec caſus poſsit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetuſtas vlla conſumere. Eſt hoc loco aduertendum, fuiſſe Damaſcum euerſam non ſolùm propter eius ſuperbiam, ſed etiam quia decem tribubus idolorum cultricibus contra Iudam veri Dei cultorem auxilium tulerat. Eos euertit Deus qui impiorum contra pios cauſam ſuſcipiunt, qui iniuſtis hominibus fauent aduerſus iuſtos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occaſionem.

Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Iacob, & pingues carnes eius emarceſcent. Et erit ſicut congregans in meſſe quod reſtiterit, & brachium eius ſpicas leget, & erit ſicut quærens ſpicas in valle
B le Raphaim. Et relinquetur in eo ſicut racemus, & ſicut excuſsio oleæ duarum vel trium oliuarum in ſummitate rami, ſiue quatuor aut quinque in cacuminibus eius, fructus eius. dicit Dominus Deus Iſrael, In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum, & oculi eius ad ſanctũ Iſrael reſpicient, & non inclinabitur ad altaria quæ fecerunt manus eius: & quæ operati ſunt digiti eius non reſpicient lucos & delubra.

Et erit in die illa.) Senſus eſt: Capta Damaſco & funditus euerſa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decem tribus cum erant in diſcrimen adductæ, & in periculis & calamitatibus verſatæ, ad Damaſcenos confugere, ab eíſque auxilium implorare, ſed illis euerſis obſcurabitur gloria decem tribuum, quæ hîc per Iacob ſignificantur, eorúmque fortitudo debilitabitur & langueſcet. Capi pinguedinem pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebræo in caput decimum. Vel in die illa, hoc eſt, in euerſione & vaſtitate Samariæ. Prædixerat euerſionem Damaſci, nunc Samariæ vaſtitatem prædicit.

Et erit ſicut congregans in meſſe.) Id eſt. Tam pauci remanebunt in Samaria poſt eius euerſionem, vt comparentur paucis ſpicis remanentibus poſt ſegetem meſſam, & racemis peracta vindemia, & oleis, quæ diligentiam excutientium & colligentium in paucis arboribus euaſerint. In prima parte dicunt Hebræi capi oleam pro arbore, poſteà verò oliuam pro fructu. Latinis vtraque dictio vtrumque ſignificat fructum & arborem. Hebræi hoc diſtinguunt. Meſſores ſunt Aſſyrij, qui ſpicas hoc eſt, Iſraelitas ad Aſſyriam adduxerũt. Spicæ remanentes ſunt Hebræi illi, qui euaſerunt: ille, qui has paucas ſpicas collegit, eſt rex Ezechias, vt in libro ſecundo Paralipomenõ capite trigeſimo & trigeſimo primo literæ diuinæ teſtantur. 2. Paralip. 30.& 31.

In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum.) Hoc eſt, Vaſtatis decem tribubus & in Aſſyriam abductis nonnulli Iſraelitæ eorum, qui euaſerint, ad Deum conuertentur, & repudiata ſuperſtitione venient ad templum Hieroſolymæ, verúmque Dei cultum amplectentur. Lege librum ſecundum Paralipomenon, vbi hanc inuenies hiſtoriam. 2.Par.30. Aſpicis hîc calamitatis & afflictionis commodum. Iſraelitæ, cùm rebus proſperis & ad voluntatem fluentibus vterentur, erant à Deo auerſi: cùm verò in acerbas ærumnas inciderent, ad Deum conuerſi ſunt.

Oculi eius ad ſanctum Iſrael reſpicient.) Sanctus Iſraelis eſt Dei periphraſis, vt aliis in locis annotauimus: quoniã Iſraelem ſanctificauit, & ſuam erga Iſraelem ſanctitatem oſtendit. Eſt igitur ſenſus: Oculi peccatorum humi defixi ad Deũ eleuabuntur. Vnde colliges peccatorum oculos terram ſolum intueri, & tũc duntaxat Deum reſpicere, quando peccata relinquunt. quod fieri non poteſt niſi Deus eos oculis ſuæ miſericordiæ intueatur. *ſimile.* Vt enim in ſpeculo imago, quæ oculos habet deflexos in terram, non poteſt eos à terra ſurſum erigere, vt in eam faciem, cuius eſt imago, intendat, niſi facies quæ eſt illius exemplar, oculos ſuos prius in illam iniecerit, ſic peccatoris ſpiritus, qui iuxta vocem Pſalmiſticam *Pſal.61.* oculos ſuos ſtatuit declinare in terram, non poteſt oculos ſuos, nempe intellectum & voluntatem, in illam Dei faciem, cuius imago ipſe eſt, intendere, niſi Deus oculis ſuæ miſericordiæ illũ prius reſpiciat, illuminans eius intellectum, vt peccatũ ſuum agnoſcat, & affectum inflammãs, vt ſcelera deteſtetur. Ex quo colligitur neminẽ poſſe ad Chriſtum conuerti, niſi eum cœleſtis pater reſpiciat. Vnde Chriſtus apud Ioannem, *Ioan.6.* Nemo, inquit; venit ad me, niſi pater meus traxerit eũ. & alibi, Sine me nihil poteſtis facere. Hoc intelligens ſponſa dicebat in Canticis: *Ioan.15.* Trahe me poſt te. & Dauid: Deduc me Domine in via tua. *Cant.1.* Et Ezechiel: Ingreſſus eſt in me Spiritus, poſt- *Pſal.85.* quam locutus eſt mihi, & ſtatuit me ſupra pedes *Ezech.2.* meos. Et Ieremias: Cõuerte nos Domine, & cõ- *Thren.5.* uertemur. Et Oſeas: Perditio tua Iſrael, tantum *Oſee 12.* modò in me auxiliũ tuũ. Vnde Apoſtolus, Gra- *2.Cor.15.* tia Dei, inquit, ſum id quod ſum. Qui enim fieri *1.Cor.1.* poteſt vt aliquis poſsit eſſe ſapiẽs ſine ſapiẽtia, iuſtus ſine iuſtitia, ſanctus ſine ſanctificatione, redẽptus ſine redẽptione? Chriſtus enim, vt verbis, vtar Apoſtoli, factus eſt pro nobis ſapiẽtia, & iuſtitia,

stitia, & sanctificatio, & redemptio. Respexit igitur Deus Israelitas illos, qui euersa Samaria euaserunt, & statim conuersi sunt, & sanctum Israelis respexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in Psalmo: Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi. quorum montium nomine significantur cœli, de quibus dicitur in alio Psalmo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Nos verò ad Deum mentis oculos leuemus, vt eum postea in æterna beatitudine facie ad faciem videamus.

Psal. 120. *Psal. 124.*

C In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, sicut aratra, & segetes, quæ derelictæ sunt à facie filiorũ Israel, & eris deserta. Qui oblita es Dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. Propterea plãtabis plantationẽ infidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & manè semen tuum florebit. ablata est D messis in die hæreditatis, & dolebit grauiter. Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium, & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur sicut puluis montium à facie venti, & sicut turbo coram tempestate. In tẽpore vespere & ecce turbatio: in matutino & nõ subsistet. Hæc est pars eorum qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ sicut aratra, &c.) Quando filij Israelis venientes ex Aegypto ingressi sunt terram promissionis, gentes quæ eam colebant, metu & admiratione perculsæ aratra & aceruos frugum in agris dimittebant, salutem pedibus quærentes. Habes hanc historiam Iosue capite sexto & septimo. Ait ergo Propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Assyriis, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc est fortes & munitæ, quẽadmodum derelinquebantur aratra & segetes in ingressu filiorum Israelis. Quod intelligẽtes lxx. verterunt: Erunt ciuitates tuæ derelictæ, sicut dereliquerunt Amorrhæi & Aeuæi à facie filiorum Israel.

Iosue 6. & 7.

Quia oblita es Dei saluatoris tui.) Aspice ingratitudinis fructum. Aufert Deus ab ingratis gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

Propterea plantabis plantationem infidelem.) Tu ô Samaria ô popule Israelitice plantabis vites, quę etiam si bonæ videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent. Et germen alienum seminabis, hoc est ea seminabis quæ non colliges: tu seminabis, & Assyrij colligent segetem tuam. In die, qua plantaueris, erit labrusca. hoc est, plantabis vites, quarum fructus erit tibi acerbus. Manè semen tuum florebit. videbis manè segetes florentes, sed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hostibus tuis in die hæreditatis: Id est eo tempore quo fructus erant in horreo recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc est, quòd inquit: & dolebit grauiter, nimirum qui seminauerit. Nonnulli codices habent: Propter eà plantabis plantationem fidelem & germen alienum seminabis. Quæ verba hunc habent sensum: Plantabis vites optimas, & germen alienum, hoc est, vites exquisitas allatas ex regionibus alienis longéque distantibus, sed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Potest sensus esse; Tu ô Synagoga in principio obtinebis fœlicissimum statum, sed posteà tamen miserè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus vtaris ad voluntatem tibi succedentibus, tamen auferetur à te messis in die hæreditatis, dabis pœnas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in summa calamitate tandem versaberis. Poteris hæc ita intelligere, Quasi Deus dicat: Tu ô Synagoga fuisti à Domino pulcherrimè plantata, sed tu plantasti plantationem infidelem, & filios sceleratos, qui cùm germen meum, filiíque mei esse deberent, me dereliquerunt, & facti sunt germem alienum, & filij inobedientes & flagitiosi. Hoc est semen illud, hi sunt illi filij, quorum ingratitudinem & scelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequã, filiis sceleratis, dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israelis, abalienati sunt retrorsum. Eos nũc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc est, filios alienos, & in Christũ non credentes, de quibus dicitur in Psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis. Filij appellantur Hebræi, sed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mẽtiti enim sunt Christo, quoniam quem venturum spectabant, & summo studio ac ardentissimo desiderio se illum amplexuros ostendebant, eum ipsum posteaquam venit, acerbissimis ac incredibilibus contumeliis affecerunt, vulneribúsque grauissimis circunfossum vita priuarunt. Iure igitur optimo Christus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij sui sed potius diaboli appellandi sunt. Ideò apud Ioannem eos alloquens, Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere, Hoc idem querebatur Christus, hæc verba apud Esaiã emittens; Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Hi filij se animi præstantia & amplitudine nudauerunt, suámque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitiis se vndique implicarũt. Ex eo effectum est, vt captiui ducerentur, & in ærumnas luctuosissimas inciderent, in quibus adhuc versantur; quoniam nulla est in mundo natio Iudæis abiectior & calamitosior. Illud est hoc in loco aduertendum, Hebræos ideò pro fructu collegisse dolorẽ, quoniam in mundi voluptate seminauerunt. Qui enim seruiunt mundo, diabolo, & carni, quãuis in gaudio seminent, metũt tamen

Sup. 1. *Psal. 17.* *Ioan. 8.* *Supr. 1.*

tamen in dolore: atqui seruiunt Christo, et si seminent in dolore, metunt tamen in gaudio. Qui pro Christi fide, pro vera religione & charitate, miseram hanc, fluxámque vitã in summum discrimen adducunt, eam, quæ est beata, & immortalis sine dubio consequuntur, vbi summis atque sempiternis gaudiis oblectantur, iuxta id
Psal. 125. quod dicitur in Psalmo: Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent.

Væ multitudo populorum multorum.) Calamitatem Assyriorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damascenos & Israelitas esse ab Assyriis euertẽdos, nunc de ipsorum Assyriorum euersione vaticinatur. Aspice mundi varietatem & inconstantiam. Sensus est: Væ vniuersis gentibus, quæ ventura sunt cum Sennacheribo Assyriorum rege ad oppugnandam Hierosolymam, quæ præ multitudine, strepitu, & clamore possunt magno ac sonanti mari comparari.

Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur sicut puluis montium, &c.) Sensus est: Deus coercebit Sennacheribum regem Assyriæ, qui se in fugam coniiciet occiso exercitu suo, & veluti puluis flante atque raptante vento dispergetur, & erit veluti turbo coram tempestate, vel sicut stipula flante turbine, vel à vento vehementi exagitata. increpare hoc in loco significat coercere & com
Psal. 105. pescere, quemadmodum Psalmo centesimo
Luc. 8. quinto: Increpauit mare Rubrum, & exsiccatum est. & apud Lucam capite octauo: Increpauit ventum, & tempestatem aquæ, & cessauit, & facta est tranquillitas. Vt autem apertè videas quid sit esse Sennacheribum à Domino increpatum, lege caput decimumnonum libri quarti Re
4. Reg. 19. gum, vbi Deus explicans quid sit increpare Sennacheribum, ita inquit: Ponam circulum in naribus tuis, & camum in labiis tuis, & reducam te in viam per quam venisti. Quæ verba inuenies
Infrà. 37. etiam apud Esaiam capite trigesimo septimo. Illud est hoc in loco considerandum, comparari superbissimum regem pulueri à vento agitato, id quod etiam superiore capite videre poteris. Tales enim sunt peccatores, quemadmodũ dicitur
Psal. 1. in Psalmo: Non sic impij non sic, sed tanquã puluis, quẽ proiicit ventus à facie terræ. Puluis ascẽdit sursum, sed fauore venti: sic impius ad dignitates aliquando euehitur, sed per medium vani-
simile. tatis. Puluis est terra in aere, sic peccator terra est elata in vano aere constituta. Puluis ascendens obcæcat oculos, sic impius lædit iustos. Puluis coinquinat, sic nefarius homo sermonibus suis impuris, moribúsque deprauatis alios contaminat, illísque terram maculam atque labẽ inurit.

In tempore vespero, & ecce turbatio, in matutino, & non subsistit.) Sensus est. Vesperi erit Hierosolymæ turbatio, & timor propter obsidionem & oppugnationem ciuitatis ab Assyriis: manè verò sequentis diei non subsistit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit consumptus, ab An
4. Reg. 19. gelo Dei occisus. Habes hanc historiam quarti libri Regum capite decimonono.

Hæc est pars eorum, qui vastauerunt nos.) Hoc quidem est quod veluti pro sorte & hæreditatis portione eueniet Assyriis nos ad vastitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos euertãt, at Deus nos liberabit, eos autem euertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac si diceret, ita percutiuntur qui bellum inferunt quiescentibus, qui in populum Dei perniciem machinantur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XVII.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.) In Hebræo pro inclinabitur est ישעה à verbo שעה xaah, quod significat inclinare, aspicere, sperare, fidere, timere, inniti, delectari, narrare, quiescere. Vnde potest verti: In tempore illo aspiciet homo ad creatorem suum, vel sperabit in creatore suo, vel fidet creatori suo, vel timebit creatorem suum, vel innitetur in creatore suo, vel requiescet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem suum. R. Abrahã exponit sperabit aut fidet. R. Selomoh, respiciet: Thargum, innitetur. Alij aliter explanant. Quarto capite Genesis accipitur pro respicere: Res- Gen. 4.
pexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius, nõ respexit. Vbi poterat verti: Delectatus est Deus Abel & muneribus eius: Cain autem eiúsque muneribus non fuit delectatus. In Psalmo centesimo deci- Psal. 118.
mo octauo, vbi versio nostra habet: Nam & testimonia tua deliciæ meæ sunt. vel, vt habet versio diui Hieronymi, sed & testimonia tua voluntas mea. Et in eodem Psalmo, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, pro meditatione vertit diuus Hieronymus delectationem. & pro in iustificationibus tuis meditabor, vertit, in iustitiis tuis delectabor. Et hanc interpretationem sequitur R. Abraham, quamuis dicit posse etiam verti, Præcepta tua narrabo. Verbum enim xaah omnia hæc significat. Pagninus vertit: In die illa aspiciet homo ad factorem suum. Nonnulli ex Iudæorum Rabbinis exponunt verbum hoc ישעה iixeh pro יבנה iiphueh, quod significat conuertere: quòd calamitas in causa sit, vt homo se ad Deum conuertat.

Plantabis plantationem infidelem.) Pro infideli est in Hebraico נעמנים naamanim. Quidam putant esse nomen substantiuum in plurali, & vertunt hoc modo: Plantabis plantationem pulchritudinum. Quidam verò existimant adiectiuum esse, & vertunt: Plantabis plantationem pulchrarum, nempe plantarum. Est enim nomen hoc tóar à verbo נעם naam, quod significat pulchrũ fieri, pulchrum esse, placere, esse dulce, suaue, & amœnum. Secundo libro Regum, vbi editio 2. Reg. 1.
vulgata habet: Frater mi Ionatha decore nimis, poterat verti: Dulcis fuisti nimis. vel, Placuisti mihi nimis. Et capite primo Ruth, vbi nos habe- Ruth. 1.
mus: Ne vocetis me Noemi, id est pulchram, potest verti: Ne vocetis me dulcem. Quia sequitur: Sed vocate me mara, id est amaram. In hoc autem nostro loco pro נעמנים naamanim vertit diuus Hieronymus, fidelem. Vnde nõnulli correcti codices habẽt ad marginẽ, fidelem, quãuis in textu habeant, infidelem. Existimo hoc fuisse à

Septuaginta interpretibus desumptum : ita enim habent: Plantabis plantationem infidelem, magis sensum quàm nominis significationem sequentes. Quod quem habeat sensum, in explanatione exposuimus. Aquila & Theodotio pro fideli verterũt pulchrã, Symmachus bonam, Pagninus pulchras. Ego, vt meam etiam sententiam in apertum proferam, eam semper doctioribus subiiciens, existimo posse rectè verti : Plantabis plantas dulces, quia sequitur: In die plantationis tuæ labrusca. Vt sit sensus : Tu in principio plantabis vites dulces, at metes ex illis vuas amaras. Labruscæ sunt vuæ amaræ, erraticæ, & agrestes in labris, hoc est sepibus marginibúsque nascentes. Perpẽde hanc meã interpretationem, & fortasse eam non omnino contemnendam esse iudicabis.

Rapietur sicut puluis montium à facie venti.) Pro sicut puluis est in Hebræo כמץ cemots. Nomen hoc non solùm puluerem, sed glumam etiam & quisquilias significat. Ideò poterat verti : Rapietur sicut gluma, & ita transtulit Pagninus. Est autẽ gluma folliculus grani frumentarij, habens aristam quandam. Hæ autẽ aristæ sunt tela & aculei spicæ : Nam fruges structa ordine spicæ contra auium minorum morsus, vt Ciceronis in Senectute vtar verbis, munitur vallo aristarũ. Hoc
Ose.13. nomẽ מץ mots, quod hîc ponitur, inuenies apud
Psal.1. Oseam capite 13. vbi nostra versio puluerem habet, dicens : Sicut puluis turbine raptus ex area.
Psal. 15. Et in primo Psalmo. Non sic impij, non sic, sed tanquã puluis quẽ proiicit ventus. In quibus locis poterit pro puluere gluma verti: quemadmodum in alio Psalmo : Fiant tanquam puluis ante faciem venti. Aspicis igitur maleuolos impiósque homines aristis minutissimísque paleis comparari. Vnde sanctificatus ille Baptista aiebat apud Matthæũ capite tertio de Deo verba faciẽs:
Matt.3. Permundabit aream suam, & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili. Per triticum iusti significantur, per paleas verò glumas & quisquilias iniqui & flagitiosi. Et quemadmodũ aristæ, triticíque tegumenta granum opprimunt, & vndique constringunt, sic impius virum iustum & pium vexat, & vndique affligit. Sed vt quò arctius aristæ
similitudo. granum cingunt & cõprimũt, eò maiori custodia illud ab auiũ morsu tuentur, sic quantò acerbiores calamitates infert viris virtute insignibus, sapientiáque præstantibus, tantò eos clariores reddit, & ad importunas aues, hoc est, ad malas cogitationes arcendas munitiores. Vbi vides iniquos homines esse iustis adiumento. Non enim Deus homines crearet, quos impios futuros esse præscisset, nisi pariter nosset, eos viros optimos affligendo, esse in eos vtilitatem collaturos. Nihil est enim ad laudem illustrius, quàm calamitas ipsa : hæc nanque solet virorum iustorum nomen ad immortalem memoriã propagare. Atque ita, vt diuus ait Augustinus libro vndecimo de ciuitate Dei, mundi ordinẽ Deus tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis honestauit. Est autem antitheton contrapositum. Ita appellatur figura ea, qua contraria contrariis opponuntur, vt apud Ouidium: Frigida pugnabant calidis, humentia siccis. Xenophon ille, cuius voce quasi musas locutas ferunt, qui teste Volaterrano dictus est musa Attica ob eloquentię dulcedinem & suauitatem in suo Oeconomico inter opes & diuitias connumerat inimicos homines sceleratos, & ait eos esse nobis adiumento, si illis vti sciuerimus. Et Plutarchus librum edidit de vtilitate, quam quis potest ex inimicis comparare.

Argumentum capitis XVIII.

Præcedenti capite minatus fuerat diuinus noster vates exitium Damasco, quòd decem tribus relicto vero Deo, spreto cœlesti præsidio, in illa omnẽ suam spẽ & fiduciam collocauerint. Nũc minatur Aegyptiis eorum vastitatem, quòd duæ tribus illis fiderent, ad eósque summo Deo contempto confugerent, diuinúmque auxilium non implorauerint. Quemadmodum enim Damasceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Israelitis, ita Aegyptij Iudæis. Quam ob causam fuerunt euersi, & Hebræi in eorum præsidio spem omnem figentes grauissime vexati. Vult enim Deus vt omnes in periculis constituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in aliis naturali rationi obtemperemus. Vt enim est cœli proprium moueri in orbem, & terræ in ima sede veluti mundi centro conglobari, ita est in hominis natura insitum, cùm se viderit in discrimen adductum, & periculorũ procella iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiúsque præsidium vehementer implorare. Prædicta igitur in hoc capite Aegyptiorum euersione, vaticinatur de illorum Iudæorum conuersione, qui relicta synagoga ad Ecclesiam conuenerunt.

CAPVT XVIII.

VAe terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumen Aethiopiæ, quæ mittit in mare legatos, & in vasis papyri super aquas. Ite angeli veloces ad Gentem conuulsam & dilaceratam : ad populum terribilem, post quem non est alius : ad Gentem expectantem & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius : ad mõtem nominis Domini exercituum, montem Sion. Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cùm eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis : quia hæc dicit Dominus ad me : Ego quiescam & considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis.

(Margin letters: A beside "quæ est trans flumen Aethiopiæ"; B beside "moramini in terra".)

EXPLANATIO.

Væ terræ cymbalo alarum.) Hoc est, Væ Aegypto, habenti alas, hoc est, exercitus, instar cymbali sonantes. Est igitur terra cymbalum alarum periphrasis Aegypti, quę magnis ac potentibus exercitibus abũdabat. Ala enim præter alias significatio-

tiones significat equitum turmam, quòd pedites tegant vice alarum, nam in equitum ordinibus circum legiones dextra sinistráque tanquam alæ in auium corporibus locantur. Possumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellatur, iuxta illud poetæ, Velorum pandimus alas: & tunc erit sensus, Vestram perniciem annuncio ô Aegyptij, qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento veluti cymbalum sonant. Quidam per cymbalum alarum intelligũt sonitum Nili, qui fluuius ad illa que Catadupa nominantur præcipitat ex altissimis mõtibus, tanto impetu, vt ea gẽs quæ illum locum accolit, vt Cicero in sexto libro de republica scriptum reliquit, propter magnitudinẽ sonitus sensu audiendi careat. Et Herodotus libro secundo ait, Aegyptum à Catadupis & Elephãtina vrbe incipere. Verùm hæc videtur longè petita periphrasis. Prima videtur melior, nam etiam capite octauo hic idem Propheta alas posuit pro copiis & exercitibus Assyriorum, vt ibi annotauimus, locum illũ explanantes. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.

Quæ est trans flumina Aethiopiæ.) Id est, trans riuos Nili. fluuius enim Nilus de Aethiopia in Aegyptum fluit, vt asserit Solinus capite quadragesimoquinto, & Plinius capite nono. Diodorus verò Siculus libro primo de ortu Nili sic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fontibus in extremis Aethiopiæ finibus. Et paulò post: Eius decursus ab Aethiopiæ montibus. Hoc videmus in orbis descriptione quæ mappa mundi appellatur. Et nostri Lusitani, qui totum fere orbem peragrarunt, narrant se in Aethiopia Nili ortum inuenisse.

Quæ mittit in mare legatos.) Quæ nempe terra Aegypti: vel qui, vt nonnulli codices habent, nempe populus Aegypti, mittit per mare nuntios duabus tribubus in vasis papyri, hoc est, in cimbis quæ ex papyro fiebant. Scribit Plinius libro tertiodecimi capite primo nauigia construi ex papyro. Est papyrus arbor quædam in Aegypti palustribus locis nascens, decem cubitorũ lõgitudine, in gracilitatẽ fastigiata, ex qua arbore fiebant chartæ quædã, in quibus veteres scribere solebãt. Vnde id, in quo modò scribimus, papyrus appellatur. Et ob eã causam fortasse per vasa papyri intelligit epistolas, quas populus Aegypti mittebat ad Iudæos, quibus illis suum pollicebãtur auxilium. quẽ sensum reddiderunt lxx. quorũ versio sic habet: Qui mittit in mari obsides, & epistolas biblinas, super aquam. Nomine maris possumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarum congregationem mare appellant. Priori expositioni, vt per vasa papyri naues intelligantur, fauet versio Pagnini sic habens: Et in naui iuncea super faciem aquarum.

Ite angeli veloces.) Aegypti verba sunt ad nuntios, quos ad Iudæos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Est igitur sensus: Ite velociter vos nuntij ad Iudæorum Gentem afflictam, & Assyriorũ impugnatione laceratam, ad populũ quondam terribilem, qui Dei vtebatur imperio, qui cum nullius alius fuit vnquam comparandus, ad Gentem quæ solebat Dei spectare præsidiũ, quæ nunc affligitur & conculcatur, cuius terrã flumina, hoc est, Assyrij vastauerunt. Capite etiã octauo regem Assyriæ, eiúsque exercitum aquis fluminis comparauit: ita enim ait: Ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas: regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Vbi nostra editio habet: Ad Gentẽ spectantem & conculcatam, habent nonnulli codices ad marginem, spectantem, vt legatur: Ad Gentẽ exspectantem, exspectantem & conculcatam. Quæ verba possunt hunc habere sensum: Ite ad Gentem quæ nostrum auxilium auidè spectat, quoniam ab Assyriis oppugnatur.

Ad montem nominis Domini exercituum montem Sion.) Totum hoc non est in Hebraicis exemplaribus, neque in Græcis, nec in versione diui Hieronymi. Et in Bibliis correctis est notatũ obelo.

Omnes habitatores orbis.) Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirũ Aegyptum. Signum appellat vexillũ, quo in exercitu duces vtuntur. Sensus est: Cùm Assyrij vexillum erexerint, & Aegypto bellum intulerint, & bellica tuba sonuerit, & milites ad præliũ incitauerit, tunc videbitis & audietis, & apertè cõgnoscetis, quid Dominus aduersus Aegyptum cogitauerit.

Ego quiescam.) Irruentibus Assyriis in Aegyptios, ego, ait Dominus, quiescam, nullum auxilium feram Aegyptiis, sed in loco meo, hoc est, in cœlo prælium considerabo, & ero veluti lux meridiana, nubésque rorida in die messis. Hoc est, ero placidus & quietus nullam opem Aegyptiis ferens.

Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidentur ramusculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abscindentur & excutientur. Et relinquentur simul auibus mõtium & bestiis terræ: & æstate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestiæ terræ super illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diuulso & dilacerato: à populo terribili, post quem nõ fuit alius, à Gente expectante expectante, & conculcata, cuius diripuerunt flumina terrã eius, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.

Ante messem) Sensus est: Quemadmodum segetes erumpentes ante maturitatem citò pereũt, & germinantes ante temporis perfectionem inutiles redduntur, sic Aegyptij populi euertentur, & quasi rami inutiles resecabuntur. Et Aegyptij qui post Aegypti vastitatem remanserint, etiam occidentur. Ideò comparat Aegyptios segetibus ante tempus erumpentibus, sed posteà præcisis, vt ostendat eos in medio rerum successu, in statu fœlici constitutos, esse gladiis Assyriorum occidendos, & finem non esse fausto principio responsurum.

Et relinquentur auibus montium, & bestiis terræ

terra.) Per ramos excisos intelligit Aegyptios interfectos, quos dicit esse in campo relinquendos, vt essent auium & bestiarum cibus.

Et æstate perpetua erunt super eum volucres.) Significat tam ingentem interfectorum multitudinem, vt nemo ex Aegyptiis euaderet, qui cadauera sepeliret. Aut per auium & bestiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Aegyptiis bellum & exitium intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auibus & beluis comparauit. Ezec.29. Lege caput vigesimumnonum Ezechielis, vbi hanc eandem vaticinationem literis mandauit.

In tempore illo deferetur munus Domino exercituum.) Euersa Aegypto reuertentur ad se Iudæi, & nequaquam hominibus fident, sed omnẽ suam spem in Deo vero collocabunt, eum inuocabunt, cuius solum auxilium firmissimmm credent, & ad montem Sionẽ, ad Dei templum adibunt, munera Deo & sacrificia offerẽtes. Videntes Iudæi se esse humano refugio destitutos, & calamitatibus oppressos, ad verum Dei præsidiũ confugerũt. Vide quid vtilitatis in hominem cõferat calamitas ipsa. Conducit quidem ad Deum quærendum, & ad eximiæ virtutis gloriam magnificentius illustrandam. simile. Sed hoc intelligitur, si Deus afflictum animũ incendat igne cœlestis cuiusdam desiderij. Vt enim ex duro informíque ferro nullum elegans opus efficitur, in quo artifex suum exprimat artificium, quanquam illud malleo percutiat, nisi ferrum ipsum ignitum sit: nam secus erit id quod dicitur in Prouerbio, ferrum frigidũ contundere, & operam perdere, sic frigidus & induratus animus nequaquam poterit perpoliri & excoli, licet sit afflictionibus percussus, nisi igne diuini auxilij fuerit incensus. Quidam dicunt hanc Iudæorum ad Deum conuersionem fuisse sub Ezechia, alij sub Zorobabele, & Esdra, & Nehemia. Quod etsi veritatem contineat, ego tamen existimo, diuinum vatem ad tempus Messiæ hæc retulisse; quod cùm hoc vaticinium mandaret monimentis animo intuebatur. Est igitur meo iudicio huius loci sensus: Victo per Christum mundo, qui nomine Aegypti intelligitur, euersa idololatria vanáq; superstitione, multi ex Iudæis instructi & Christi & Apostolorum doctrina, veram fidem recipiẽt, in Christum credent, eíque in loco nominis Domini exercituum, in monte Sione, hoc est, in Ecclesia catholica, munera offerent, vbi diuinum præsidium implorabunt. Hæc sunt munera & sacrificia illa iustitiæ, de quibus regius vates dicebat Psal.50. in Psalmo: Tunc acceptabis sacrificium iustitię, oblationes & holocausta. Sacrificia iustitiæ appellat ea, quæ fiunt animo scelere expiato, & iustitia prædito, quæ sunt Deo acceptissima, quæ ipse præuiderat esse à Christianis facienda. Iudæos appellat hîc Esaias populũ diuulsum, dilaceratũ, sperantem humanum auxilium, & direptum, quoniam erant à fide separati. Tales enim sunt omnes infideles, & ij etiam, qui quamuis habeant fidem, sunt tamen omnibus flagitiis contaminati, & sceleribus imbuti, quorũ fides mortua est, vt ait diuus Iacobus in epistola sua, quo- Iacob.2. niam est sine operibus, nec est charitate formata. simile. Vt enim qui loco deserta, sed à latronibus habitata, nocte penetrant, non valent hostiles insidias effugere: sic qui per huius mũdi deserta nocte suorũ scelerũ sine lumine diuinæ gratiæ iter faciũt, non possunt quandiu à Deo sunt seuocati bonorũ direptionem, malorúmque omnium impetum declinare. Talis fuit ille, qui, vt est apud Luc.10. Lucam capite decimo, descendens à Hierosolyma in Ierichо incidit in latrones, qui eum spoliarunt, & plagis vulneratum semiuiuum reliquerunt. Sed fuit à cœlesti medico curatus, & in diuersoriũ, hoc est, in Ecclesiam catholicam adductus. Qui est Hierosolymæ colonus, qui requiscit in visione spiritualis pacis, non existimet se esse omnino securum, potest enim descendere in Iericho, & qui descendit, & iacet mortiferis vulneribus traiectus, non adhibeat suis sceleribus desperationem, potest enim Hierosolymam ascẽdere. Id fuit nobis in illa scala demonstratũ, quam vidit in somnis Iacob stantem super terrã, & cacumen illius tangebat cœlum, per quam ascendebant angeli, & descendebant. Gen.28. Qui in imo iacent, possunt ascendere: qui verò summitatem tenent, possunt præcipitari. Fuit tempus illud, quo Iudæi erant virtutum opibus locupletes, iustitiam & pietatem colentes: at irruentes, in eos diabolus, mundus, & caro, hominum hostes, eos omnibus virtutum ornamẽtis spoliauerunt, atque pestilentibus vlceribus saucios deformarunt. Sed adueniente Christo Deo nostro multi receperunt fidem, & fuerunt æternam beatitudinem consecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates dicens, esse illos in monte Sione Deo munera oblaturos, qui anteà fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commissi.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XVIII.

Væ terræ cimbalo alarum.) Pro cymbalo alarum est in Hebraico צלצל כנפים tsiltsal cenaphaim. Prima dictio est à verbo צלל tsalal, quod præter alia significat tinnire, vt quarto libro Regum 4.Reg.21. capite vigesimo primo: Vt quicunque audierit, tinniant ambæ aures eius. Vnde tsilitsalim Psal.150. cymbala significat, vt in Psalmo centesimoquinquagesimo: Laudate eum in cymbalis bene sonantibus. Et hanc significationem secutus est noster interpres. Sed quoniam verbum hoc tsalal significat etiam adhumbrare, vertit Pagninus: Væ terræ vmbræ alarum. Potest verti: Væ terræ alis vmbranti. Quidam Hebræus ita exponit: Væ terræ vmbram vniuerso orbi ob alarum suarum magnitudinem multitudinémque facięti. Quibus verbis vult translatitiè significare variarum rerum genera, quæ ex Aegypto ad alias terræ regiones egrediebantur, eiusque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbræ alarum vela nauium intelligit: quam opinionem nos in explanatione attigimus. Huic expositioni fauet Thargum Ionathæ ita habens: Væ terræ, ad quam veniunt cũ nauibus è terra longinqua, & vela sua extendũt, vt aquila volans alis suis. Hanc interpretationẽ secuti Septuaginta ita transtulerũt: Væ terræ nauium alarum. Quam etiam Aquila fortasse secu

secutus, pro cymbalo vmbram posuit. Et quamuis hæc interpretatio sit satis conueniens, magnísque authoribus confirmata: ego tamen existimo per vmbram alarum intelligi præsidium, vt sit sensus: Væ tibi Aegypte, quæ aliis auxilium promittis, atque in vmbra alarum tuarum præsidium polliceris. Hic sensus conuenit argumento capitis, multísque scripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro præsidio accipitur. In

Psal.16. Psalmo sextodecimo: Sub vmbra alarum tuarum protege me, quis nō videt alarum vmbram pro præsidio poni? Eodem modo accipitur Psal-

Psal.56. mo quinquagesimo sexto, cuius hæc sunt verba: In vmbra alarum tuarum protege me, donec transeat iniquitas. Hoc est, Præbe mihi Domine auxilium tuum, fer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & scelus finiantur. Vel capitur iniquitas pro tempore afflictionis. Et apud

Infrà.16. hunc nostrum prophetam capite sextodecimo, aliísque in locis vmbram pro auxilio & defensio

Psal.90. ne inuenies. In Psalmo nonagesimo, vbi communis editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: In vmbra omnipotētis commorabitur. Et non solùm vmbra, sed etiam ala pro auxilio ponitur, vt capite secūdo Ruth, & sæpe in diuinis literis. Cùm

Ruth.2. igitur dictio hæc צלצל tsiltsal vmbram significet, & vmbra alarum Hebraismus sit, & auxilium protectionémq; significet, apertè existimo esse conclusum, veram rectámque esse hanc nostram interpretationem, miniméque contemnendā, quanquā alias etiam libenter amplector.

Ad Gentem expectantem.) In Hebraico est: Ad Gentem קוקו kaū-kau, id est expectantem expectantem. Pro quo poteris vertere, auidè expectantem. Sed quoniam hæc dictio קו significat etiam lineam, vertit Pagninus, Ad Gentem lineatim. Et in suo thesauro exponit Gentem lineatim operantem, sumpta translatione à cœmentariis. Vt enim illi extensa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & super illum iterum extendunt, vt faciant ordinem alterum, & posteà alium, donec parietem perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea, siue lineatim dicitur efficere. Et quoniam in textu est: Ad Gentem expectantem & conculcatam, potest verti: Ad Gentem paulatim conculcatam. Et quia nomen hoc קו kau, quod hîc ponitur, significat etiam regulam, normam, directorium, & perpendiculum, potest verti: Ad Gentem rectè,

Psal.18. siue iustè, siue meritò, conculcatam. In Psalmo decimooctauo, vbi nos habemus: In omnem terram exiuit sonus eorum: pro sono est in Hebraico hoc nostrum nomen kau. Quapropter potest rectè conuerti ex Hebræo: In omnem terram exiuit regula eorum, vel norma, vel directorium, vel perpendiculum, vel ædificatio, vel architectonia eorum. Omnia enim hæc, quæ hoc nomen significat, Apostolorum prædicationi rectè accommodantur. Et ex Paulo apostolo in

Rom.10. epistola ad Romanos constat, esse locum illum Dauidis de Apostolorum prædicatione intelligendum. Nitatur Christianus concionator, qui Christi Apostolos imitari desiderat, vt sit eius concio regula, vitæque Christianę perpendiculum, atq; ædificandi ars & structura. Tunc enim concionator ædificabit, cùm eius vita verbis responderit. Et vt regula, vt rem dirigat, recta esse *similitudo.*
debet: sic concionator, qui alios ad virtutem hortatur, summa ope niti decet, vt sit virtutis rectitudine conspicuus.

Argumentum capitis XIX.

Solent diuini vates, cùm mādant literis aliqua obscura, & explicatu difficilia, subnectere verba apertiora, quibus seipsos interpretentur. Et quoniam Esaias prædixerat capite præcedente Aegypti euersionem verbis inusitatis, obscuris, propéque inexplicabilibus, nunc se latius atque fusius explicat, prænuntians esse Aegyptios ab Assyriis ad ferrum & flammam vocandos, penitúsque euertendos. Sed eos posteà vaticinatur esse ad veram religionem & Christi fidem venturos. Voluit Deus decem plagas Aegypti hac vna medicina sanare, afflictis & ægrotis mederi, eósque ad veritatem adducere, vt iam non irent ad mare Rubrum obreundi, sed ad aquas baptismatis viuificandi.

CAPVT XIX.

ONus Aegypti. Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptū. Et commouebuntur simulachra Aegypti à facie eius, & cor Aegypti tabescet in medio eius. Et concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios: & pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suū, ciuitas aduersus ciuitatem, regnum aduersus regnum. Et dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius, & consilium eius præcipitabo. Et interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos, & pythones, & ariolos. Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. Et arescet aqua de mari, & fluuius desolabitur, atque siccabitur. Et deficiēt flumina: & attenuabuntur, & siccabuntur riui aggerum.

EXPLANATIO.

Onus Aegypti.) Hoc est, Sequitur vaticinium venturæ calamitatis Aegyptiorum. Est explanatio eius quod dixerat in principio capitis præcedentis: Væ terræ cymbalo alarum, quæ est *Hiere.46.*
trans flumen Aethiopiæ. Hanc Aegyptiorum *Ezech. 30.*
cladem, & afflictionem scribit Ieremias capite quadragesimosexto, & Ezechiel cap. 30.

Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptum.) Euersa & vastata Samaria, & decem tribubus in miseram captiuitatem adductis, conspirauerunt Aegyptij & Aethiopes contra Assyrios. Sed pernicies, quam aliis moliebantur, in suum caput redundauit. Nam Assyrij

syrij mouerunt exercitum aduersus hostes, eísque bellum crudelissimum intulerunt, & Aegyptum penitus vastarunt. Hunc Assyriorum exercitum appellat Propheta nubem leuem. Nubem appellat, vt ostendat horribilem tempestatem, & vastationem, quam impendentem videbat Aegyptiis. Quemadmodum enim ex nube oritur aliquando turbulenta ac repentina procella, sic ex Assyriorum exercitu prouentura erat subita & luctuosa pernicies. Et hoc fortasse voluit significare Ezechiel capite trigesimo, vbi tempus huius excidij Aegyptiorum diem nubis appellat. Leuem vocat, vt significet Assyriorum velocitatem & expeditionem, qui tam prompto & alacri animo, támque vehementi & concitato impetu ad bellum mouebantur, vt potius volare quàm ambulare viderentur. Est igitur sensus: Ecce Dominus inspirabit Assyriis, vt Aegyptiis bellum inferant, & ascendens ipse super exercitum Assyriorum, ingredietur Aegyptum, vt eam vastet, & repentino prelio euertat. Erunt Assyrij instrumentum, quo Deus ad exitium Aegyptiorum, ob eorum flagitia vtetur. Chrysostomus in Matthæum capite secundo explanans hæc verba: Ecce Angelus Domini apparuit in somniis Ioseph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum: de illo secessu & ingressu Christi in Aegyptum hanc Esaiæ vaticinationem intelligit. Et per nubem leuem Christi corpus sacratissimum sine vllo peccatorum pondere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed existimo germanum huius loci sensum esse eum, quem modò de Assyriorum exercitu explanaui.

simile — *Ezec. 30.* — *Matth. 2.*

Et mouebuntur simulachra Aegypti.) Id est, Deiicient Assyrij idola Aegyptiorum de locis & altaribus suis, & ea conculcabunt. Acsi dicat: Non solùm idola non eripient cultores suos, sed nec seipsa poterunt seruare. Vide quibus in rebus stulti spem suam figebant. Ezechiel capite trigesimo hoc iis verbis scribit. Hæc dicit Dominus Deus: Disperdam simulachra, & cessare faciam idola de Memphis. Est autem Memphis ciuitas magna Aegypti. Possumus hoc in spirituali sensu ita intelligere: Ingresso filio Dei in Aegyptum, hoc est, in mundum, in nube leui, hoc est, in vtero sacratissimo purissimæ virginis, nullo virili semine grauato, ceciderunt idola, contremuerunt dæmones, Christi præsentiam ferre non valentes. Commoti sunt à facie eius, hoc est, corã eo. Phrasis est in diuinis literis frequens. Fuit Aegyptus victa: hoc est mundi idololatria & impietas ablata.

Ezech. 30.

Cor Aegypti tabescet in medio eius.) Subaudi metu Assyriorum. Per cor intellige regem, qui cor populi debet esse, in medio omnium, à quo omnes veluti membra à corde vitam quodammodo accipiant. Vel per cor intellige præsulem aut sacerdotem. Nam vt cor primò recipit vitam ab anima, & transfundit in corpus, quasi medium inter animam & corpus, ita sacerdos debet esse medium inter Deum & populum. Qua de re poteris videre ea, quæ capite primo annotauimus. Fortasse huius loci sensus hic est: Metu Assyriorum frangentur Aegyptiorum corda, languescent & deficient. Sic capite septimo Iosue scriptum est, pertimuisse cor populi, hoc est totum Israelem animo cecidisse, & aqud nostrum Prophetam capite sexto: Excæca cor populi huius, id est totum populum.

simile — *Iosue 7.* — *Suprà 6.*

Et corruere faciã Aegyptios aduersus Aegyptios.) Permittam vt Aegyptij in Aegyptios irruant, & nulla inter se concordia coniungantur. Quasi dicat Deus: Ego euertam Aegyptios, & signum euersionis erit discordia inter eos. Diuidentur & nullo amicitiæ & beneuolentiæ vinculo continebuntur, & ita delebitur eorũ regnum. Vbi vides nullam esse regnis pestilentiorem perniciem, quàm discordiam. Fieri enim non potest, cùm populi nauis in alto fluitat, odij atque seditionum tempestatibus agitata: quin in mediis fluctibus miserè obruatur. Id est quod dicebat Christus Deus noster: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Concordia res paruæ crescunt, discordia verò maximæ dilabuntur. Concordia, vt dicitur in Prouerbio, fulciuntur opes, etiam exiguæ. Si linguarum diuisio in turre Babylonis ædificium labefactauit, quantò magis voluntatum diuisio & discordia? Diuide fluuium, amittet vim, diuide ignẽ, extinguetur. Ad generationem rerum naturalium necesse est elementa inter se discrepantia & contraria conuenire, & sedata discordia inter se amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali concordia nascitur lapis preciosus, cæteræque res naturales quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur. Quid docet medicina nisi amorem & concordiam quatuor humorum in corporibus humanis? Ex humorum temperata concordia redundat pulchra atque recta valetudo, & ex eorum intemperata discrepantia & cõcitatione nascuntur variæ ęgritudines. Quid aliud docet musica quàm vocum inter se dissidentium amicitiam & concordiam, ex qua suauis harmonia, admirabilisque cõcentus oriatur? Hoc considerans Orpheus dicebat amorem habere claues omnium rerum, quibus earum aperit conceptum, & in lucem prodit. Vnde Empedocles Pythagoreus mundum dicebat constare concordia, discordia autem dissipari. Hoc voluit nobis natura in lapide Tirrheo ostendere, qui in aquam coniectus, si est integer, quamuis magnus innatat, diuisus verò & comminutus mergitur: sic nos integri & concordes sustinemur, diuisi verò & discordes pessũ imus. Eam ob causam comparat Gregorius Nazianzenus homines concordes cũm arca Noë in diluuio seruata, quia ibi omnes cõcordia quadam connectebantur. Da mihi concordiam, dabo tibi rempublicam permanentem, & in omni diluuio, & afflictionum procellis conseruatam. Cùm in mundi principio Deus crearet multa animãtia, noluit multos homines simul creare, creauit vnum, de quo multitudo propagaretur, vt hac admonitione, huius rei memoria, etiam in multis concordem vnitatem seruaremus, vt intelligeremus, esse nos omnes vnius hominis filios, & videremus, quàm esset Deus vnitate delectatus. Hæc est causa, vt ait diuus Augustinus, quare Deus voluerit vt omnes ab vno ab ipso creato originem duceremus. Et eam ob causam cùm Deus daret arma brutis animalibus, alia dentibus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus,

Matt. 12. — *Luc. 11.* — *Gen. 11.* — *similia* — *simile*

bus,

bus, solum hominem armis destituit, nudum atque inermem formauit, tanquam ad amorem pacémque conseruandam creatum, vt ipsa corporis cõpositio eum doceret, ad quid esset editus in lucem,& in mundo cõstitutus. Vnusquisque exercitus habet vexillum & signum militare, quo cognoscatur: & vnaquæque nobilis familia habet stemmata, arma & insignia, quib. omnes ex illo genere ab aliis discernuntur. Signum Christianorum est amor & concordia, Hæc sunt eorum stãmata & insignia, his armis cognoscuntur & ab aliis separantur. Hoc est quod Christus suis discipulis dicebat, vt est apud Ioannem capite tertiodecimo: In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem. Sed heu quàm pauci hoc signo muniuntur. Nam pro amore & charitate insurrexerunt dissensiones, seditiones, odia, insidiæ, fraudes, & bella, & cæteræ pestes, quę ex iis dimanarunt. Quæ quidem opera sunt dæmonis, cuius officium est dispergere, & discordiam inducere, cùm Dei officium sit colligere, & congregare. Vnde apud Matthæum dicebat Christus: Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, & noluistis? Triplex est vnitas & congregatio, prima qua homo secum debet esse vnitus, de qua dicitur in Psalmo: Dominus autem assumpsit me, pro quo versio diui Hieronymi ex Hebraico habet: Dominus autem collegit me, hoc est, cõgregauit & vniuit. Et in Psalmo octuagesimoquinto, vbi nostra versio habet, Lętetur cor meũ, vt timeat nomen tuũ, potest verti ex Hebraico, vni, vel vnitũ fac cor meum, pro quo diuus Hieronymus vertit: Vnicũ fac cor meũ. Altera vnitas est qua omnes inter nos debemus esse cõcordes, quã docet Apostolus Paulus ad Ephesios scribẽs, vt simus soliciti seruare: de qua dicitur in Actis Apostolorũ: Multitudinis autẽ credẽtium erat cor vnum, & anima vna. Hãc præcepit Christus inquiens: Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos. Tertia vnitas est, qua viri iusti & pij sunt Deo cõiuncti, de qua ait Apostolus: Qui adhæret Deo, vnus spiritus est. Hæc est vnitas quã Maria Magdalena amplectebatur. Hoc est illud vnũ, de quo Christus dicebat, Porrò vnũ est necessarium. Maria optimam partem elegit. Erat enim Deo vnita: & vnus spiritus cum eo. Hanc vnionem & cõcordiam nobis tribuit Christus, quapropter eum Apostolus ad Ephesios pacem nostrã appellat. Et in epistola ad Romanos, Iustificati, inquit, ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum. Huius triplicis vnitatis & concordiæ author est Deus. Sed nos de ea nunc potissimũ loquimur, quam secundam diximus, quæ est hominum inter homines, quorum vnitus animus inter se eos conseruat, disiũctus verò corrumpit & euertit. Vnde dicebat Oseas, Diuisum est cor eorum, nunc interibunt. Ex quo colligitur excidij caput esse discordiam. Quod etiam gentiles lumine gratię, priuati, sola naturali luce illustrati intellexerũt, & literis mandarunt. Marcus Tullius in libro quinto de Finibus hæc verba scribit: Neque ciuitas in seditione beata esse potest, neque in discordia dominorum domus, multò minus animus à se ipso dissidens, secúmq; discordans, gustare partem vllam liquidæ voluptatis & liberæ potest. Et Plato in quinto dialogo de Republica nihil inquit perniciosius esse ciuitati quàm discordiam, nihil vtilius quàm vnionem & amicitiam. Amplectamur igitur concordiam, eam colamus, & veneremur, & omnem memoriam discordiarum obliuione sempiterna deleamus. Qua de re poteris videre ea, quæ capite vndecimo annotauimus, vbi probauimus, Dei officium esse congregare, diaboli verò seiungere & diuidere.

Simile — *Ioan.13.* — *Matt.23.* — *Psal. 26.* — *Psal.85.* — *Ephes.4.* — *Act.4.* — *Ioan.15.* — *Luc.10.* — *Ephe. 2.* — *Rom. 5.* — *Osee 10.*

Et dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius.) Sæuiente seditione in Aegypto, aliis volentibus se tradere Assyrio, aliis nolẽtibus, scindetur Aegyptiorum voluntas, inter se discrepabunt, & in varias sententias distrahentur. Vel capitur spiritus pro intelligentia: vt sit sensus, Vsque eo erũt perturbati, vt parùm absint ab insania. Euacuabitur Aegyptiorum sapientia ex animis eorum. Vel sic: Tam acerbo dolore premẽtur, vt eorum animus in medio viscerum rumpi videatur.

Et consilium eius præcipitabo.) Id est, Ad nihilum redigam. Non sortietur effectum. Vel sic: Præcipitabo eorum consilium, hoc est, efficiam vt sit repentinum, acceleratum, temerarium, sine maturitate & iudicio. Vbi vides celerem ac festinam cõsilij temeritatem esse Dei vltionem. Punit Deus impios, eorum cõsilium precipitando. Debet enim consilium esse perspectum & deliberatum, præsertim in rebus difficilibus, in quibus solet animus distrahi, & afferre ancipitẽ curam cogitandi. Oportet enim tunc rẽ alta mente cõsiderare, ne repẽtino impetu quasi vento animus concitatus perniciem sibi ipsi machinetur. Bias ille Prienẽsis, vt est apud Laertium, dicebat duo maximè esse contraria consilio, iram & festinationem. Sic velim tamen existimes non me tarditatem & moram laudare, sed maturitatem. oportet enim festinare, sed cum prudentia & limato iudicio. Id quidem est, quod dicitur in veteri Prouerbio. Festina lentè. Hãc sententiã continent antiqua Titi Vespasiani nomismata, præferentia ex vna parte anchoram, cuius medium seu temonem delphin obuolutus complectitur. Per anchoram tarditas ostenditur, per delphinum verò omnium piscium, vt ait Plinius, velocissimum, festinatio significatur. Aspicis igitur hoc symbolum nihil aliud sibi velle, quàm id quod est in veteri Prouerbio. Festina lentè. Vnde quidam sapiens dicebat: Deliberare vtilia, mora tutissima est. Sed est hæc mora cum festina tione coniungenda, vt alterum altero temperetur. Voluit Deus Aegyptios euertere, ideò eorum consilium permisit esse præceps, & temerarium.

Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium.) Hoc est, Assyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipsas feras superarunt.

Et arescet aqua de mari.) Sensus est: Tam immanis erit Assyriorum Rex in Aegyptios, vt omnia diripiat & populetur. Incident Aegyptij in tam miseras & acerbas calamitates, ac si Nilus esset illis exsiccatus, à quo omnem suam habent vtilitatem. Nõ poterat Propheta maiores ærumnas illis minari, quàm eas quæ Nili ariditati cõpararen

pararetur. Quoniam tota Aegyptus rigatur Nilo, & eius inundatione fœcūdatur, & nutritur, ob pluuiæ perpetuū defectum. Nunquā enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus semel in Thebis pluisse quasdā guttas. Et sub allegoria siccitatis Nili inducit Propheta piscatores, textores retium, lacunas, & viuaria. Elegans absque dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirum quasi poëticum artificium. Nomine maris, vt iam diximus, Nilus intelligitur more scripturæ, quæ aquarū congregationem solet mare appellare. Sunt qui per aquam maris hoc in loco intelligant partem illam maris mediterranei, in quā septem ostiis ingreditur Nilus. Hāc siccandam prædicit, & aquis destituendā, vt per mare Aegyptiacū annona apportari non possit: & per fluuium, Nilum intelligunt. Alij per mare intelligendū putant lacū Mareotidem, qui erat Aegyptiis vtilissimus, non solùm propter pisciū multitudinem, sed etiam propter gemmas & margaritas, quæ ibi producebantur. Nec mirum est, si Aegyptiis desit aqua maris, fluminum, & fontium, & arescant plantæ, & fugiant seu moriantur pisces, & rerum abundantiæ succedat admirabilis inopia, & tandem omnibus bonis spoliati relinquantur, quoniam ipsi Deū dereliquerūt.

B Calamus & iuncus marcescet, nudabitur alueus riui à fonte suo & omnis sementis irrigua siccabitur, arescet, & non erit. Et mœrebunt piscatores, & lugebūt omnes mittentes in flumen hamū, & expandētes rete super faciē aquarū marcescēt. Cōfundentur qui operabātur linū, plectētes & texentes subtilia. Et erunt irrigua eius flaccētia: omnes qui faciebant lacunas ad capiēdos pisces. Stulti principes Taneos, sapientes cōsiliarii Pharaonis dederunt consiliū insipiēs. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientiū ego, filius regum antiquorū? Vbi nunc sunt sapientes tui? Annuncient tibi, & indicēt quid cogitauerit Dominus exercituū super Ae-
C gyptū. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerūt principes Mēpheos, deceperunt Aegyptū angulū populorū eius. Dominus miscuit in medio eius spiritū vertiginis, & errare fecerunt Aegyptū in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomēs. Et nō erit Aegypto opus, quod faciat caput & caudā, incuruantē & refrenātem.

Calamus & iuncus marcescet.) Arefactis fluuiis cæterisq; aquis, arescēt omnia, quæ aquis nutriūtur. Quidā per mare intelligūt regnum, per fluuium regē, per riuos nobiles & magnates, per calamū & iuncū vilem plebē. Poteris per Aegypti fluuios huius mundi opes, vitā, gloriā, potentiā, & cæteras huiusmodi res intelligere, quæ instar fluminū fluentes modò inundātes, modò decrescētes, nullam habentes constantiā & firmitudinem, in mari mortis tandem finiuntur. Nascuntur iuxta hæc flumina, iuncus fragilis nullū fructum proferens, & calamus foris viridis, intus vacuus. Spes mūdi iuncus est virore pulcher, sed fragilis & inutilis, nulli vsui nisi vt pedibus conteratur. Cōtere igitur fallacē mundi spē, conculca pedibus iuncū Aegypti. Ne respicias eius florentē viriditatē, sed animaduerte nullum ferre fructum. Ne te decipiat mundi spes, suisq; illecebris trahat ad interitum, sed considera nullam te inde esse veram vtilitatē percepturum. Nam altè perpendere si voles, videbis apertissimè eos omnes qui spei mūdi crediderūt, fuisse deceptos, & in summas ærumnas incidisse. Id voluit diuinus vates significare dicens, iuncum fluuiorum Aegypti marcescere. Quanquam enim spes mundi magna promittat, marcescit tamē: & illi, qui erāt in sublimi dignitatis gradu cōstituti præcipitantur, miserā illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorātes. Nec solùm iunco, sed etiam calamo, hoc est, arundini virenti Esaias spem mundi comparauit. Quemadmodum enim arundo vēto mouetur & rapitur, sic mūdi spes est vento exposita, nullā habēs certitudinē: & quemadmodum arundo pulchritudinem præ se fert, & excellentem in foliis viriditatem, qua oculos spectantium fallit, sed intus vacua est, nihil habens soliditatis: sic huius mundi spes humanarū rerum speciē repræsentat, qua homines seducit, & ad se illecebris delinitos adducit, cùm sit fallax & inanis, nullámq; contineat eminētem effigiē veritatis, sed adumbratā quandam imaginē humanæ gloriæ. Et eā ob causam mundus hîc cum arundineto comparatur. Ait enim scriptura in libro Sapientiæ: Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Scintillis splendidis & rutilantibus cōparat viros iustos, igne charitatis incensos, vita ac exēplo tanquam lucidissimis radiis micantes: mundum verò cum arūdineto viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria, quę deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur, inanis est, par leuibus ventis nihil expressi repræsentans, sed fallacem quandam pulchritudinem insipientium oculis obuersantem. Hæc tēporis puncto euanescit & extinguitur. Præclarè igitur illustrissimus ille ac regius vates canebat, Vidi impium superexaltatum, & eleuatum super cedros Libani: Transiui, & ecce nō erat: quæsiui, & non est inuentus locus eius. Et in alio Psalmo eum beatum appellat qui nō in mundo, sed in Deo ponit spem rerum suarum, Beatus, inquiēs, vir, cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Vide quid mundi gloriam & opes appellet, vanitates & insanias falsas. Et in alio Psalmo, Tu es, inquit, Domine spes mea. Hæc est spes illa, de qua in libro Sapientiæ scriptum legimus: Spes illorum immortalitate plena est. At sceleratorum spes marcescit & tandem extinguitur, de qua ait Salomō in Prouerbiis: Spes impiorum peribit: quā hoc in loco Esaias calamo & iunco cōparatam marcescere confirmauit: Nos verò, vt verbis vtar diui Pauli in epistola ad Hebræos scripta, aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem.

Sap.3. *Psal.36.* *Psal.39.* *Psal.00.* *Sap.3.* *Prou.10.* *Heb.10.*

Nudabitur alueus.) Nēpe ab herbis virentibus, & riui

& riui nudabuntur à fonte suo, hoc est, arescent omnino. Arefacto enim fonte necesse est riuum arescere. Vel alueus riui, hoc est littus fluminis Nili arescet omnino, fonte suo arefacto.

Et omnis sementis irrigua siccabitur.) Sementis significat seminationem, & aliquando segetem, pro qua hîc accipitur.

Et mœrebunt piscatores.) Subaudi, Propter fluminum siccitatem. Mysticè verò, Omnes illi, qui in mundi mare retia mittunt, mũdi opes & potentiam piscantes, dolore cruciātur, cùm eis desunt ea, quæ quærunt. At diuini piscatores animas quærunt, non diuitias. Hi sunt, quibus Christus dixit: Faciam vos fieri piscatores hominum.

Matth.4. Non dicit piscatores diuitiarum, non dignitatum, non nominis, nõ opum, sed hominum. Debent concionatores animas quærere, non autem ad humanas inanésque opes aspirare.

Qui operabantur linum.) Hoc est, qui faciebant retia ex lino.

Et erunt irrigua eius.) Hoc est, fontes terram irrigātes. Quamuis enim irriguum sumitur pro re, quæ irrigatur, vel irrigari potest, hoc tamen loco accipitur in actiua significatione, quemadmodum apud Virgilium libro Georgicorum quarto: Irriguúmque bibant violaria fontem.

Stulti principes Taneos.) Tanis ciuitas est Aegypti, vbi Moyses multa signa fecit, ait enim Psalmist. Posuit in Aegypto signa sua, & prodigia sua in cãpo Taneos. Memphis quoq; ciuitas est Aegypti, magicis artibus dedita, vbi vigebat humana sapiētia. At in Aegypti euersione nihil profuerũt sapientiũ consilia, quin potius illi, qui alios anteire sapiētia existimabātur, in errores incredibiles inciderunt, & ignorantiæ caligine inuoluti, suã stultitiã indicarunt. Apprehendit, inquit Iob, sapiētes in astutia eorũ, & consiliũ prauorum dissipat. Et Salomon in Prouerbiis: Non est inquit, sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominũ. Et Ieremias ait: Stultus factus est omnis homo à scientia. Cæterum de antiquitate huius ciuitatis Tanis vide caput tertiumdecimum Numerorum, vbi Septuaginta pro Tani Titanim verterunt.

Iob.5. *Prou.21.* *Ierem. 10.* *Num. 13.*

Quomodo dicetis Pharaoni.) Verba sunt Prophetę sapientes Aegyptios alloquētis, & subsannantis. Vos Aegyptij consiliarii, qui vobis sapientiã sumitis, & arrogatis, quomodo dicetis regi Pharaoni, pollere vos cõsilio, sapiētia, & authoritate, esséq; ex sapientum ac priscorum regum stirpe genitos, cùm sit perspicuum esse vos insipientes, nullúmq; illi salutare consilium tribuisse? Et statim dirigit sermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi sunt sapiētes tui ô rex Aegypti? Vbi sunt tui vates, qui sapientum & antiquorum regum familia gloriantur. Indicēt tibi, quid Deus cõtra Aegyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in suis sapientibus habebat.

Angulum populorũ.) Hoc est, Memphim ciuitatem munitissimam, & fortissimam. Robur enim & decus angulus appellatur, quemadmodum in Psalmo: Lapidem quẽ reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. hoc est; in caput & firmamentũ roboris & pulchritudinis totius ędificij, vtrunq; parietem continens & coniūgēs. Vel per angulũ ipsum regnum significatur, in quo multi velut parietes in angulo copulantur. Fuit autem Memphis condita à Mineo multò ante Abrahamum. Author est Iosephus capite 6. libri octaui de Antiquitatibus.

Psal.117.

Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis.) Hoc est inconstantiæ & varietatis. Nulla res est quæ capitaliorem perniciem afferat hominibus, quàm incõstantia, quæ eos perturbat, vt in nulla sententia sint permanentes, sed instabiles & vacillãtes. Ideò à Deo petebat diuinus Psaltes, vt hostes suos homines impios in nullo proposito firmos esse permitteret. Deus meus, inquies, pone illos vt rotã, hoc est, fac eos instar rotæ in orbē volutari, fac eos nullã in suis cõsiliis & cogitationibus habere constantiã, nulla perpetuitatē. Stultus, ait scriptura, sicut luna mutatur, & de sapiēte ait: Homo sensatus in sapiētia manet sicut Sol. Est quidē homo insipiēs similis lacui illi qui est apud Troglodytas, quē referunt sexies in die naturali mutari, & modò esse dulcē, modò amarũ, sic nonnulli nunc sunt lenes, nunc truculēti, nunc diligunt, mox odio prosequuntur, modò aiunt, modò negāt, nunquã deniq; in eodē proposito perseuerant. Poteris per spiritũ vertiginis ventum turbinis intelligere, vt sit sensus: Dominus euertit Aegyptum, quemadmodum stipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: Spiritum peruersitatũ. Fortasse per spiritum vertiginis intelligit errorē. Nam qui mouētur in orbē veluti vertigine agitati, non sunt apud se, & tanquã insani cadunt in terram, ideò Aegyptios errore deceptos ebrio vomēti cõparat, qui vino correptus, iacet sine iudicio prostratus. Vertigo est turbo, quē Sallustius turbinũ motũ appellat. Quanquam dicant nonnulli vertiginem solùm capitis dolorem & ægritudinem significare. Diuus Hieronymus spiritum vertiginis spiritum erroris siue errorum interpretatur.

Psal.82. *Eccle.27.* *ibidem.* *simile*

Et non erit in Aegypto.) Hoc est, Quid facient Aegyptij cùm omnes in errore versentur? cùm sapientes errare fecerint, caput & caudã, incuruantē & refrenantē, hoc est, nobiles & obscuros, senes & pueros? Nomine capitis intelligit viros illustri laude celebratos, nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruātis senem, nomine refrenantis adolescentē, qui seipsum refrenare debet. Diuus Hieronymus in cõmētariis dicit pro refrenante posse esse lasciuiētem, & ita erit apertior interpretatio, vt per lasciuientē adolescentē intelligamus. De iis hominibus locuti sumus capite nono in Hebraicis annotationib. Poterit hîc esse sensus: Nec magnates nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterũt aliquid efficere, quod possit occidenti reipublicæ prodesse.

Suprà 9.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, & stupebunt & timebũt à facie commotionis manus Domini exercituũ, quã ipse mouebit super eã. Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilij Domini exercituũ, quod ipse cogitauit super eã. In die illa erũt quinque ciuitates in terra Aegypti loquētes lingua Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum

tuum: Ciuitas Solis vocabitur vna. In die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti, & titulus Domini iuxta terminum eius: & erit in signum & in testimonium Domino exercituum in terra Ae- D gypti. Clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis, & mittet eis saluatorem & propugnatorem, qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, & cognoscent Aegyptij Dominum in illa die, & colent eum in hostiis & in muneribus: & vota vouebunt Domino, & soluent. Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & sanabit eã, & reuertẽtur ad Dominũ, & placabitur eis, & sanabit eos. In die illa erit via de Aegypto in Assyrios, & intrabit Assyrius Aegyptũ, & Aegyptius in Assyrios, & seruient Aegyptij Assur. In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio: Benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum dicens: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrio, hæreditas autem mea Israel.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres.) Qui quondam fortitudine pollebant, erunt imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando, Deus vult, nemo habet nec corporis neque animi for- *Ierem.* 51. titudinem. Ieremias ait capite quinquagesimo primo: Cessauerunt fortes Babylonis à prælio, habitauerunt in præsidiis, deuoratum est robur eorũ, & facti sunt quasi mulieres. Aequum fuit *Exod.* 1. vt Aegyptij, qui pueros Hebræorum suffocabãt, & fœminas relinquebant, essent veluti mulieres effœminati & imbecilli.

A facie commotionis manus Domini exercituum.) Hoc est, A supplicio vltionis commotæ à Deo per Assyrios. Mouere manum, extendere manum, ponere manum, significant punire. De *Suprà* 1. *& 5.* iis Hebraismis locuti sumus capite primo, & quinto.

Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem.) Hoc est, calamitas Iudæorum consolabitur AEgyptios. solet enim aliorum miseria afferre aliquod gaudium ærũnosis, eósq; dolore, aliquo modo leuare. Pro festiuitate habent nonnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrunque significat, festiuitatem & pauorem, est enim in Hebraico לחגא lechagga, à verbo חגג, quod significat diem festum agere, celebrare, & festiuare. *Leui.* 23. Leuitici vicesimotertio, Celebrabitis ferias Domini septem diebus. Vnde nomen chagga significat festiuitatem: & quoniam in festis diebus tenemur Deum maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et diuus Hieronymus in primis commentariis ait debere potius hîc verti in timorem quàm in festiuitatem. Et Thargum pauorem interpretatur: quem etiam secutus Aquila vertit, γύρωσιν, cùm aliquis pauidus & tremens circunfert oculos, & aduenientem formidat inimicum. Et ita erit sensus: Tam fragiles erunt Aegyptij, vt etiam vocabulum Iudæ eis ingerat pauorem, quoniam ob auxilium quod ei præbuerunt animo iniquo, in tantam calamitatem inciderunt. Vel sic: Veniet tempus, ait Propheta, quando Aegyptij non possint sine timore audire nomen Iuda, in qua ego hæc vaticinatus sum. Vel Ideò Aegyptij timebunt Iudæos, quoniam audient cladem Assyriorum apud Hierosolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus.

In die illa erunt quinque ciuitates.) Diuus Hieronymus asserit sua etiam ætate fuisse aliquas ciuitates in Aegypto lingua Chananitide loquentes. Putant nonnulli fuisse Syros à Nabuchodonosore rege Babyloniorum in Aegyptum translatos, qui Syri etiam Chananitica lingua loquebantur. Diuersa erat lingua Syriaca à Iudaica, vt constat ex capite trigesimosexto huius Prophetæ, sed vtraque Chananitica appellaba- Alij tradunt regem Sennacheribum habuisse in exercitu suo multos Aegyptios, quos vicerat & secum duxerat ad oppugnandam Hierosolymam, sed percusso exercitu Assyriorum euaserunt Aegyptij, quos Ezechias dimisit superstites, vt Dei gloriam, & admirabilem Assyriorum cladem in Aegypto prædicarent: & erectis aris verum Deum colerent, & sacrificiis venerarentur. Et hos aiunt esse quinque ciuitatum, quarum Esaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hierosolymæ didicerant, Propheta prædicit esse locuturos, & per Deum verum, non per idola iuraturos. Alij dicunt hæc verba Esaiæ nihil aliud significare quàm futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem, & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis se in Aegyptum contulisse post Babylonicam captiuitatem, & has quinque ciuitates coluisse. Fortasse cùm diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ respexit. Tunc enim fideles ex Gentibus & Iudæis fuerunt communicatione coniuncti. Aegyptus mundus est, quem Deus vicit, vt homines saluos faceret. Quid aliud nobis vult significare Propheta per eos, qui ad Deum fuerunt conuersi, quàm conuertendas esse Gentes ad fidem Christi, & lingua sancta locuturas? Lingua mundi lingua est Aegyptiaca, lingua verò verorum Christianorum sancta est. Pij homines lingua Hierosolymæ, impij verò lingua Aegypti loquuntur. Vis hominem cognoscere cuius sit nationis, audi eum loquentem: sermo enim eum manifestum facit. Ex abundantia cordis, vt Christus ait, os loquitur. *Matt.* 12. Omnis homo aut habitator est Hierosolymæ, aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationũ, aut visionis pacis colonus, cognoscitur autẽ in verbis. Nam, vt dicebat Themistocles, sermo est similis stragulis picturatis: vt enim illæ, dum *simile.* extendũtur, imagines ostendunt, dũ contrahuntur celãt easdem: sic oratio prolata animum demonstrat, & aperit, quæ abscõdita eum abscõditũ tenebat, & occulta occultabat. Vnde quidam sapiens dicebat: Qualis est homo, talis est

eius

eius ſermo.

k *Ciuitas ſolis.*) Hæc erat pulcherrima quædam & florentiſſima ciuitas, cuius Propheta meminit ob eius præſtantiam & excellentiam.

In illa die erit altare Domini in medio terræ Aegypti.) Hæc non ſolùm noſtri, ſed etiam Iudæi de Chriſti aduentu intelligunt. Et eſt ſenſus: Cùm Chriſtus venerit: & homines docuerit, atque ſua morte ipſam mortem occiderit, erit in medio Aegypti, hoc eſt in medio mundi altare vnum, in quo Deus offeretur, erit vna Eccleſia, vnum baptiſma, vna fides.

Et titulus Domini iuxta terminum eius.) Senſus eſt: In terminis Aegypti erit titulus in ſignum & memoriam Dominicæ paſſionis, hoc eſt in vniuerſo mundo coletur memoria redemptionis humanæ. Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum geſtarum memoria, quemadmodum capite vigeſimooctauo Geneſis, vbi
Gen.28. memoriæ proditum eſt, erexiſſe Iacob lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius ſcalæ, quam ibi viderat: & promiſſionis, quam à Domino acceperat. Vel ſic: In altari erit titulus, hoc eſt, ſtatua aut figura, in quam ſignificatiõe accipitur ſextodecimo capite Leuitici, vbi dicitur:
Leuit.16. Non facietis vobis idolum, & ſculptile, nec titulos erigetis. In libro ſecundo Regum capite
2. Reg.18. decimooctauo ita ſcriptum eſt: Porrò Abſalom erexerat ſibi cùm adhuc viueret, titulum, hoc eſt, ſtatuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem, alij arcum triumphalem interpretentur. Ego exiſtimo per altare Aegypti eccleſiam intelligi, & per titulum honorem Chriſto exhibendum, aut memoriam noſtræ redemptionis in altari celebrandam. Iudæi nonnulli aſſerunt hanc Eſaiæ vaticinationem fuiſſe tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare Deo ædificauit. Sed longè falluntur
Deut.26. opinione. Quin potius Onias peccauit, quia
Deut.12. præceptum Domini confregit, quo eſt in lege prohibitum, ne durante lege altare Domino in Aegypto ædificaretur. Præterea ſi hoc Iudæi interpretãtur de tempore Meſſiæ, qui fieri poteſt, vt tempore Machabæorũ impleretur? Sed cùm in lege ſit prohibitum fieri altare extra Hieroſolymam, & Eſaias prædixerit in Aegypto rectè faciendum, indicat legem abrogandam & antiquandam eſſe. Traſlato enim ſacerdotio, vt verbis Paulinis vtar, neceſſe eſt, vt & legis tranſla-
Hebr.7. tio fiat.

Clamabunt enim ad Dominum.) Verſantes Aegyptij in ærumnis clamabunt ad Dominum, & ipſe eos exaudiet, mittétque eis ſaluatorem, hoc eſt Chriſtum, qui appellatur Ieſus, hoc eſt ſaluator, qui eos ab animorum hoſtibus eripiat. Et cognoſcetur Chriſtus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus fuit iis verbis Ieremias: Om-
Iere.31. nes cognoſcent me, ait Dominus, à minimo eorum vſque ad maximum.

Et percutiet Dominus Aegyptum.) Poſt magnam cladem conuertentur Aegyptij, & Deus illis medebitur. Dominus percutit, & ſimul medetur. Dum aliud agere videtur, agnitionem ſui
Heb.6.& 7. affert hominibus. Punit vt miſereatur: quẽ enim
Iob 5. diligit Dominus corripit, vt ait apoſtolus ad Hebræos ſcribens, & caſtigat omnem filium, quem recipit, & Iob, Ipſe, inquit, vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius ſanabunt.

In die illa erit via de Aegypto in Aſſyrios.) Significat concordiam & commercium, & ſpiritualem ac Euangelicam pacem inter Gentes, quæ erant in Chriſtum crediturae. de qua pace vide ea, quæ ſuprà annotauimus capite ſecundo.

In die illa erit Iſrael tertius Aegyptio & Aſſyrio.) Supr.2.
Hoc eſt, Erũt Iſraelitæ ſicut Aegyptij & Aſſyrij. Omnes credẽtes erunt in vna Eccleſia, fiet enim vnum ouile, & vnus paſtor. Et erit benedictio in medio terræ: non ſolùm benedicentur Iſraelitæ, ſed etiam Gentes per Chriſtum. Prædicit fore, Ioan.10.
vt Gentes eſſent æquales Iudæis.

Benedictus populus.) Populus Aegyptiacus anteà maledictus, erit benedictione cumulatus, & Aſſyrius erit opus manuum mearum: nam ego eum conuertam, in eiúſque conuerſione clementiam meam magnopere demonſtrabo. Et Iſrael erit hæreditas mea, quia in Iudæa naſcar & patiar. Fortaſſe ideò hæ tres regiones ſingulariter nominantur, & benedicendæ prædicuntur, quia in his creuit magnopere Chriſti religio, & fuit admirabilis quædam ſanctorum monachorum abundantia.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XIX.

Deceperunt Aegyptum angulum populorum.) Pro angulo eſt in Hebræo פנה pennath in ſingulari. Pagninus tamen poſuit in plurali, ita vertens: Errare fecerunt Aegyptum anguli tribuũ eius. Et tunc eſt ſenſus: Sapientes, qui ſunt anguli, quorum conſilio populi coniunguntur & copulantur, Aegyptum fefellerunt. Vbi aſpicis officium eſſe ſapientum & conſiliariorum ciues coniungere, eóſque inter ſeſe amicitia beneuolentiáque conſeruare. Poteſt verti: Deceperunt angulum populorum Aegypti. Vt ſit ſenſus: Aegyptij ſapientes deceperunt regem, qui erat veluti angulus populorum Aegypti. Volens diuinus vates oſtendere Aegypti miſeriam & excidium, ſatis eſſe duxit indicare, eſſe regem à ſuis conſiliariis ſeductum atque deceptum.

Ciuitas Solis vocabitur vna.) Hìc variant Hebræa exemplaria: Nam in nonnullis pro Sole eſt
החרס ha cheresi, in aliis verò ההרס ha heres. Prior Iob 9.
dictio ſignificat Solem, vt Iob capite nono: Qui præcepit ſoli, & non oritur, poſterior verò contritionem, euerſionem, & vaſtationem. Diuus Hieronymus legit cheres חרס, Pagninus הרס heres. Cùm igitur in Hebraicis codicibus ſit varietas, quid mirum eſt in Latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldæus paraphraſtes habet: ciuitas Solis, quemadmodum eſt in editione vulgata cũ diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nã in Aegypto ſita erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, vt author eſt Herodotus libro ſecundo, quam Diodorus Siculus

Siculus Thebas esse ait. Et Iosephus capite septimo libri secundi Antiquitatum, & capite quarto libri tertiidecimi eam in Aegypto sitam esse asserit. Quod à diuinis literis non discrepat. Est autem perspicuum ἡλιόπολιν Latinè sonare *Gen.41.* Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Genesis capite quadragesimoprimo, vbi scriptum est Putipharem Aegypti fuisse sacerdotē Heliopoleos. Cum versione communi, & Chaldea paraphrasi, & diuo Hieronymo, concordat Symmachi versio. Quare ea est meo iudicio tenenda: Non enim solùm magnorum scriptorum authoritate fulcitur, sed etiam admirabilem in spirituali intelligentia habet doctrinam. Ait propheta in hac Aegypti ciuitate tantam fore conuersionem, vt relictis idolis, & Aegyptio sermone, vnū Deum colerent, linguaque Chananitica loquerentur. Fieri non potest, vt ciuitas Aegypti, hoc est anima tenebris circunfusa, atq; errorum scelerúmque caligine cooperta, ad Deum cōuertatur, nisi fuerit diuini Solis radio illustrata, Solísque ciuitas appelletur. Sed si hoc nomen scribatur litera siue potius aspiratione hac ח, deriuatur à verbo הרס haras, quod significat destruere & cōterere, *Supr.14.* vt apud nostrum Prophetam cap. quartodeci- *Psal.58.* mo: Vrbes eius destruxit. Et in Psalmo quinquagesimooctauo: Deus conteret dentes eorū. Ideò potest verti: Ciuitas contritionis siue euersionis, *similitudo.* neque sine mysterio. Vt enim oportet corrumpi veterem phœnicem, vt aiunt, incendióque flagrare, vt noua oriatur, sic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, vt nouus renouetur. Ait enim Apostolus in epistola sua secunda ad Corinthios: Licet is, qui foris est, noster homo *2.Cor.4.* corrumpatur, tamen is, qui intus est, renouatur de die in diem. Et ad Romanos scribens ait: No- *Rom.12.* lite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. Et ad Colossenses: Morti- *Colos.3.* ficate ergo membra vestra, quæ sunt super terrā: & paulò post: Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induētes nouum eum, qui renouatur in agnitione Dei, secundum imaginem eius, qui creauit eum. Et in prima ad Co- *1.Cor.5.* rinthios: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio. Et ad Ephesios: Deponite vos *Ephe.4.* secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renouamini autem Spiritu mētis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deū creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. Quemadmodum igitur illa Aegypti ciuitas erat conterenda, vt Deum piè coleret, sic homo, vt Deo obtēperet, sanctáque religione veneretur, debet seipsum conterere, daréque operam, vt ratio conculcet & retineat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animū perturbent, eiúsque constantiam à sua sede & statu deiiciant.

ARGVMENTVM Capitis XX.

Prædicitur Aegyptiorum & Aethiopum captiuitas. Idem est argumentum huius capitis & duorum præcedentium: est enim hoc caput quasi auctarium illorum.

CAPVT XX.

IN anno quo ingressus est Thartan in Azotum, cùm misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo locutus est Dominus in manu Esaiæ filij Amos, dicens: Vade, & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus. Et dixit Dominus: Sicut ambulauit seruus meus Esaias nudus & discalceatus, trium annorum signū & portentum erit super Aegyptum, & super Aethiopiam: sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopiæ, iuuenem & senem, nudam & discalceatā, discoopertis natibus ad ignominiam Aegypti. Et timebunt & confundentur ab Aethiopia, spe sua, & ab Aegypto gloria sua. Et dicet habitatio insulæ huius in die illa: Heccine erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberaret nos à facie regis Assyriorum? & quomodo effugere poterimus nos?

A

B

EXPLANATIO.

In anno quo ingressus est Thartan in Azotū.) Azotus, vt refert Iosephus Hebræus, vrbs fuit Palæstinæ, quam expugnauit Thartan dux Sennacheribi Assyriorum regis, qui hîc Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus, vt annotauit diuus Hieronymus, multa nomina. Huius Thartanis meminit scriptura libro quarto Regū capite decimooctauo. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit Deus Esaiæ, vt deponeret *4.Re.18.* tunicam sacceam, qua induebatur, & calceamēta tolleret de pedibus suis, quod Esaias fecit in signum nuditatis futuræ Aegypti & Aethiopiæ, quē regiones fuerūt tribus annis ab Assyriis euersæ. Et Aegyptij ac Aethiopes, qui ex prælio euaserunt, fuerunt capti, & ab Assyriis in Assyriā adducti, vbi nudi, vestibus & calceamentis spoliati, in summa ignominia versabantur. Hoc vaticinatus fuit Esaias, vt viderent Iudæi vastandos esse Aegyptios, in quibus spem suam collocauerant: & ad quos cōtempto & derelicto Deo confugere decreuerant.

Solue saccum de lumbis tuis.) Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio domantium.

Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus.) Aspice Prophetæ obedientiam. Erat Esaias illustri loco natus, vir nobilitate & authoritate præstanti, & non erubuit nudus incedere: nihil enim honestius & illustrius iudicauit, quàm Dei præceptis obedire. Sunt qui existiment hæc in visione imaginaria gesta fuisse. Diuus tamen

Hieronymus realiter inquit contigisse, quemadmodum litera sonare videtur. Existimo tamen eum ita fuisse nudum, vt verendas partes tectas habuerit.

Trium annorum signum.) Hoc est, Hæc nuditas Prophetæ erit signum euersionis Aegyptiorum, & Aethiopum ipsis Aegyptiis opem ferentibus, quæ durabit tribus annis, quibus Aegyptus & Aethiopia vastabuntur. Vel indicat illam euersionem venturam esse transactis tribus annis. Fortasse ter nudus incessit vates.

Nudam & discalceatam.) In ipsa transmigratione ibunt Aegyptij & Aethiopes vestibus & calceamentis nudati, tam iuuenes quàm senes. Perpende: Aegyptij, hoc est tenebris circunfusi, Pharaoni, hoc est dęmoni seruientes, captiui ducuntur ab Assyriis, hoc est à peccatis. Est enim peccatum vilis quædam & infamis captiuitas, in qua omnes detenti nudi sunt, veræ dignitatis vestibus & ornamentis priuati. At qui charitate sunt præditi, soli sunt veste nobilissima induti.
Matt.22. Hæc est vestis illa de qua Christus apud Matthæum, Amice, inquit, quomodo huc intrasti
1.Petr.4. non habens vestem nuptialem? Et apostolus Petrus, Charitas, inquit, operit multitudinem pec-
Psal.31. catorum. Et Dauid in Psalmo: Beati, inquit, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Charitas enim operit & tegit: vnde qui sine ea sunt, meritò nudi dicũtur. quod significans diuus Ioannes dicebat cuidam in
Apoc.3. Apocalypsi: Nescis quia tu es miser, & misera-
Gen.3. bilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Ideò ait scriptura primos nostros parentes, cùm in peccatum inciderũt, cognouisse se esse nudos. Quamuis enim ante peccatum nudi essent, habebant tamen pro vestimento diuinam quandam dignitatem, quam, si in illo fœlici statu permansissent, non amisissent, quin potius fuissent semper admirabili quadã gloria cumulati. At cùm Dei præceptum transgressi sunt, erubuerunt, & fuerunt hac veste nudati, & senserunt anxios timores, inanes solicitudines, aliásque perturbationes, quæ in eos tanquam procellæ & tempestates irruerunt. Est igitur charitas diuina quædam vestis. Hæc est vestis illa, qua Elias operuit Eli-
3.Reg.19. sæum, quem inuenit arantem. Hac enim indutus Elisæus combussit aratra, in quorum igne coxit duos boues, quos occidit, & statim secutus est
figura. Eliam, qui super eum pallium proiecerat. Quid per Elisæum terram colentem intelligitur, nisi peccator terrenis operibus implicatus? Quid per Eliam igneo curru cœlũ ascendẽtem, nisi Christus charitate inflammatus, in cœlũ assumptus? Cùm Christus peccatorem cooperit pallio diuinæ gratiæ, statim homo terrena ac turbulenta negotia, & impia commercia relinquit; & iuga boum, hoc est, mundi vincula, & nefarios labores contemnit: comburit aratra, hoc est instrumenta peccandi: & boues, qui iuga mundi portabant, occidit, & coquit aratrorum igne, hoc est, appetitus interfecit, & seipsum occidit igne contritionis peccatorum, ita vt iam ipse qui anteà erat non viuat, sed sit Deo immolatus. Non viuat homo carnalis, sed spiritualis, non homo terrenus, sed cœlestis, quemadmodum de seipso
Gal.2. diuus Paulus dicebat: Viuo autem iam non ego, viuit in me Christus. Ille Paulus qui anteà viuebat, erat in cruce immolatus, iuxta id quod ipse dicebat: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini Gal.6.
nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Aspicis itaque quid profuerit Elisæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus, per quod charitas significatur, sine qua Aegyptij nudi & discalceati dicuntur. Hi, qui pascha Domini celebrabant, calceati erant, vt in libro Exodi referunt diuinarum literarum mo- Exod.12.
nimenta: at Aegyptij scelerum vinculis astricti, erant pedibus nudi, quoniã verum pascha dignè non comedebant. Pascha enim nostrum, vt ait 1.Cor.5.
Apostolus, immolatus est Christus, quẽ ipsi non sequebantur, per quos nefarij omnes mortiferis sceleribus vulnerati intelliguntur. Cæterùm litera poterit ita ordinari: Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem, & transmigrationem nudam & discalceatã, hoc est, Aegyptios, & Aethiopes nudos & discalceatos.

Et timebunt & confundentur.) Sensus est: Cadet Iudæi animo, & pudore afficientur, videntes captiuos, afflictos, & ærumnosos Aegyptios, quibus ipsi fidebãt, & quorũ auxilio gloriabantur.

Habitator insulæ huius.) Insulam appellat Hierosolymam, quia erat fluctibus Assyriorum concussa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per insulam totam Iudææ terram intelligunt, quòd mari alluatur, nã ab occasu cingitur mari mediterraneo, à meridie verò mari Galilæç. Fortasse insula appellatur Hierosolyma, respectu Babylonis, quam in sequenti capite Propheta appellat mare, ob eius incredibilem magnitudinem.

Hæc erat spes nostra.) Verba sunt Iudæorum Aegyptios vastatos ignominiáque affectos videntium. Videte vbi spem nostrã ponebamus, in hominibus qui seipsos liberare non potuerũt. Damascus in qua Israel spem posuerat fuit euersa. Iudæa fidit Aegypto, fuit Aegyptus vastata. Aegyptij cõfugiebant ad Aethiopes, at Aethiopes fuerunt ab Assyriis superati. Assyrij victoriis ac triumphis elati, viribus suis gloriam suã tribuentes, victi fuerunt à Babyloniis. Babylonij impietate & insolentia gloriantes, & Iudæos in misera & acerba captiuitate retinentes, fuerunt à Medis & Persis grauiter oppressi, & amplissimis opibus spoliati, & ita miseri ex alto apparẽtis, sed falsæ dignitatis gradu pręcipites ruerunt. Persæ & Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti, Alexander verò superbia elatus periit veneno, eiúsque regnum fuit diuisum & seiunctũ. Vide Dei iudicia, humanarúmque rerum mutationes. Quod fretum tot habet vicissitudines? simile.
Qui mensis Martius tot habet florum ac colorũ varietates? Quæ rota facilius mouetur quàm mũdus? Vt enim sæpenumerò contingit, in magna aeris tranquillitate oriri repentè sæuam & horribilem tempestatem, sic in statu fœlici rerúmque gestarum gloria florenti, successibus prospero flatu & ad voluntatem fluentibus, incidunt sæpissime acerbissimæ rerum perturba- simile.
tiones, luctuosissimæ calamitates, incredibiles malorum omnium procellæ. Quare non debemus mundo fidere nec eius prosperitatem firmam & stabilem putare.

Annota

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XX.

Locutus est Dominus in manu Esaiæ.) Pro in manu est in Hebraico ביד beiad: quod significat in manu, quemadmodum vertit interpres noster. Potest etiam verti: Per manum Esaiæ, quemadmodum habet versio Pagnini. Et quoniam dictio, iad, quæ hoc in loco est, significat Prophetiam, vt in annotationibus in caput octauum explicui, poterat verti: Locutus est Dominus per Prophetiam Esaiæ, hoc est, per Esaiam Prophetam. Eodem modo illud Malachię capite primo, vbi editio vulgata habet: Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ: poterat etiam verti: per Prophetiam Malachiæ. Quasi diceret: Sequitur grauis & criminatoria oratio ad Israelem, quam Deus locutus est per Prophetam Malachiam. *Mala.1.*

Confundetur ab Aethiopia spe sua.) Hoc est, in qua spem suam posuerant. Pagninus vertit: Pudore afficientur ab Aethiopia aspectu suo. Id est, in quam oculos coniiciebant, ab ea pendentes, & auxilium expectantes. Potest verti: Suffundentur ab Aethiopibus, in quos respiciunt. Quæ omnia in idem recidunt. Solemus enim in eos oculos coniicere, à quibus opem expectamus: vnde aspectus pro spe & confidentia ponitur.

ARGVMENTVM Capitis XXI.

Prædicit diuinus vates euertendam esse Babylonem à Persis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Assyriis & Chaldæis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertiumdecimum & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vastatio prænuntiata. Vaticinatur toties Esaias de Babyloniorum excidio, quoniam ab eis erant Iudæi vastandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPVT XXI.

A Onus deserti maris. Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Visio dura nũtiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede, omnem gemitum eius cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturiẽtis: corrui cùm audirem: conturbatus sum, cùm viderem. Emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in B miraculum. Pone mensam, contemplare in specula: comedentes & bibentes, surgite principes, arripite clypeũ. Hæc enim dixit mihi Dominus: Vade & pone speculatorem: & quodcunque viderit annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem cameli: & contemplatus est diligenter multo intuitu. Et clamauit vt leo: super speculam Domini ego sum, stans iugiter per diem: & super custodiã meam ego sum, C stans totis noctibus. Ecce, iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum eius contrita sunt in terram. Tritura mea, & filia areæ meæ quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel, annunciaui vobis.

Abac.2.a *Ionæ 3.d* *Abac.2.d* *Ierem.51.a* *Apoc. 14.b*

EXPLANATIO.

Onus deserti maris.) Solent Prophetæ ea, quæ verbis obscuris, & explicatu difficilibus scripserunt, posteà apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias. Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates posteà explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonẽ, cùm ait: Cecidit cecidit Babylon. Ex quo perspicuũ est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Et cùm onus significet Prophetiam, in qua prædicitur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænuntiatur. Diuus Hieronymus existimat appellari Babylonem mare ob eius magnitudinem, & multitudinem habitantium. Fortasse ideò scriptura hoc tropo vtitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina recipit, sic Babylon multa regna. Desertum appellatur ab officio, quod alia regna deserta faceret. Vel quia erat in solitudinem redigenda. Sic apud Ieremiam capite quinquagesimoprimo, vbi hæc Babylonis euersio prænuntiatur, ait Deus: Desertum faciam mare eius, & siccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconum, stupor & sibilus, eò quòd non sit habitator. Potest fortasse appellari mare, quòd mare sit inquietum, sæuum, & tempestuosum, perspicuum est enim fuisse Babylonios superbos, immanes, & procellas ac tempestates in alias nationes mouentes & excitantes. Ita dictũ est in Psalmo: Sonuerunt & turbatæ sunt aquæ eorum. Vbi immanitas & concitata vis impiorum aduersus fideles mari procelloso, & vndarum impetu montes concutienti comparatur. *Ierem.51.* *Psal.45.*

Sicut turbines ab Aphrico veniunt.) Verba sunt Babylonis, quam Esaias facit loquentem, & calamitatem suam explicantẽ, ac si diceret: Venit mihi hæc calamitas & vastitas de deserto, & terra horribili, hoc est, de Persia & Media, quemadmodum veniunt turbines & procellæ flante vento Aphrico. Significat Propheta esse Babylonem vastandam subitò & vehementi cum tumultu à Cyro & Dario. Possunt esse verba ipsius Prophetæ. Est autem Aphricus ventus flans à parte Meridionali inter Austrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis: Luctãtem Icariis fluctibus Aphricũ. Cæterùm poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à Meridie, hoc

hoc enim nomen nægæu, quod hîc ponitur, Meridiem etiam significat, vt Genesis capite vigesimooctauo: Dilataberis ad Oriētem, & Occidentem, & Septētrionem, & Meridiem, & quoniam ventus Auster flat à Meridie, ponitur etiam pro Austro, vt Iosue capite decimoseptimo: Ephraim sit ab Austro. & Esaiæ capite trigesimo: Onus iumentorum austri. Sed quoniam ventus Aphricus parū distat ab Austro, &, vt diximus, inflat à Meridie, vertit noster interpres: Sicut turbines ab Aphrico, pro quo Pagninus transtulit Austrum.

Gen.28. *Iosue 17.* *Infrà 30.*

Visio dura nuntiata est mihi.) Id est, Prophetia de Babylonis euersione, quam ego mentis oculis aspexi.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat.) Medos & Persas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc est immaniter & impiè Babylonem vastaturos. Fortasse ideò dicit, Infideliter agit, quia, cùm Cyrus amicus esset regis Babylonis, fidem fregit, eique bellum crudelissimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxisse cum rege Babylonis, & sic eum dolo & fraude interfecisse, cùm esset ab eo ad conuiuium inuitatus. Capite quinto Danielis scriptum est, Balsasarem regem Babylonis fecisse magnum cōuiuium, & eadem nocte fuisse interfectū, successisséque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentio Cyri, quòd iunior esset auunculo suo Dario Medo, Artaxerxis filio. Sed in eodem capite scriptum est vaticinatum fuisse Danielem regnum Babylonicum dandum esse Medis & Persis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Persa, qui posteà imperauit.

Dan.5.

Ascende Elam, obside Mede.) Verba sunt, quæ vates audiuit, quibus Deus Elamitas & Medos inspirauit, vt Babylonem oppugnarent, & euerterent. Sensus est: Parate bellum, & Babylonem obsidete vos ô Elamitæ & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem, nam omnem gemitum & dolorem, quem aliis nationibus inferebat, cessare faciam. iam amplius neminem affliget, quoniā à vobis funditus euertetur. Elā ciuitas est Persidis, sed pro tota Perside accipitur. Appellātur etiam Persarū principes Elamitæ, ab Elam filio Sem, vt ait Iosephus. Id quod dicit: Omnem gemitum eius cessare feci: potest etiam habere hunc sensum: Tantus erit Babylonis timor, vt ne gemitum quidem audeat liberè proferre.

Propterea repleti sunt lumbi mei dolore.) Verba sunt Prophetę, qui pietate motus perniciem Babyloniorum dolebat. Sunt qui dicant verba esse Balsasaris, vel vt in aliis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. Cæterùm lumbos impleri dolore, significat imbecillitatem & fragilitatem, sicut contrà lumbos succingere strenuitatem & fortitudinem significat.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.) Hoc est, in admirationem. Si verba sunt Balthasaris, apertus est sensus: si autem sunt Prophetæ, dicendū est, Babylonios esse ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à Deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, detestabatur sanctus vates, non eorum naturam oderat, sed malitiā. Rex Dauid omnes homines diligebat, & tamen dicebat: iniquos odio habui, & legem tuā dilexi. & alio in loco: Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. & alibi, Nónne qui oderunt te Domine oderā? & super inimicos tuos tabescebam? perfecto odio oderā illos, & inimici facti sunt mihi. Aspicis igitur sanctū regem, qui omnes homines amore prosequebatur, iniquos, qua ratione tales erāt, odio habuisse, corúmque scelera fuisse detestatum.

Psal.118. *Psal.25.* *Psal.138.*

Pone mensam.) Alludit ad conuiuiū, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus est.

Contemplare in specula.) Cùm paratum esset conuiuium, missus est speculator, qui videret ex specula num inimici vrbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatē, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans vt surgerēt, & arma arriperent. Potest hoc ita explanari: Instrue mēsam tu ô Babylon, & cōtemplare in specula, hoc est, in scriptura manus scribentis, quæ mirabiliter in pariete apparuit, vt est apud Danielem quinto capite. Et vos ô Medi & Persę, qui cum rege Babylonis accūbitis, surgite ad occidendū regem.

Dani.5.

Vade & pone speculatorē.) Verba sunt Dei Prophetam alloquentis: Vade tu ô Esaia, & pone te speculatorem. Et quæcunque hic speculator viderit annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Esaias. Et hic speculator, hoc est, ego ipse, vidi currum duorum equitum, & trahebant currum asinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus Rex Persarum, & Darius Rex Medorū, duo animalia, quæ currum trahebant, erant duo exercitus, nempe Medorum & Persarum. Per asinum intelliguntur Persæ, qui ante Cyrum neglecti, in obscuritate iacebant, per camelum Medi, qui semper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate cōstituti. Et speculator ille, qui mentis oculis hæc aspexerat, clamauit vt leo. Quis autē esset hic speculator explicat, esse seipsum, dicēs: Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem, & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Quibus verbis indicat Propheta, se positum esse veluti in specula, ex qua videret spiritu prophetali ea, quæ erant ventura, Deique imperio diebus ac noctibus obediret, vt ea, quæ Deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret. Indicat præterea, diuinus vates esse speculatores, iuxta id quod apud Ezechielē ait Deus: Fili hominis speculatorem dedi te. Id autem quod dicitur: Exclamauit vt leo, potest habere hunc sensum: Exclamauit speculator dicēs: Venit Cyrus vt leo.

Ezech.3.

Ecce iste venit ascensor.) Hæc sunt quæ clamabat speculator, nimirum ipse Propheta Esaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quæ est vastanda, & omnia eius idola conterenda. Meminit idolorum, vt perpenderent Iudæi quàm fragilia adiumenta quæsiuissent, nempe idola, quæ erant cōfringenda, & pedibus cōculcanda.

Tritura mea & filia areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel annuntiaui vobis. Onus Dumah. Ad me clamat ex Seir, Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit

manè & nox. Si quæritis quærite: cōuertimini & venite. Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terrā Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prelij: quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est.

Tritura mea & filia areæ meæ.) Apostrophe est ad Hierosolymam, quam appellat triturā, quòd esset multis afflictionibus triturata, & oppressa, qua ratione eam etiam appellat filiam areæ, est enim area, vbi frumenta arescunt & teruntur, de qua ait Virgilius primo Georgicorū libro: Area tum primùm ingenti est æquanda cylindro. Vel quia templum Salomonis ædificatum est in area Ornæ, vt est in libro secundo Paralipomenon mandatum memoriæ, & libro primo capite vigesimoprimo, & secundo Regum capite vltimo, ideò voluit Hierosolymā filiam areæ appellare. Est igitur sensus: Crede ô Hierosolyma iis, quæ de euersione Babylonis vaticinatus sum, nam Deus est qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel sunt verba Dei dicentis, Babylonem futurā esse trituram & aream, hoc est conquassandā & conculcandam esse ab hostibus, sicut frumentum in area cōteritur & trituratur. Prima interpretatio est diui Hieronymi. Tu verò perpende Hierosolymam ciuitatem sanctam, homines in visione pacis, in Sione, hoc est, in alta contemplationis specula collocatos, triturā appellari, & filios areæ Dei. Nam quemadmodum triticum, quod est in horreum recondendum, prius à bobus trituratur, vt ab eo excutiantur paleę, & ipsum purum remaneat: sic viri in hoc mūdo variis afflictionibus teruntur, multísque inuidiæ telis expositi, atque infinitis calamitatibus oppressi à bobus, hoc est, à sceleratis, veráque sapientia carentibus conculcantur, vt sic mundi & purificati, nudi à paleis & terrenis affectibus, in horrea Christi, hoc est, in cœlestes mansiones recondi ti, diuina visione in æternum fruantur. Aspicis igitur esse hunc mundum afflictionum aream, cœlum autem iustorum cellarium.

2. Para. 3. 1. Para. 21. 2. Reg. vlt. *simile.*

Onus Duma.) Duma regio est Idumææ, iuxta quam sunt montes Seir, hoc est pilosi & hispidi hominis, qui fuit Esau. Seir enim pilosum significat. Pro Duma vertuntur lxx. Idumæam. perspicuum est enim, Idumæam esse regionē Esau, quæ quòd ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. Diuus Hieronymus existimat hanc Idumææ captiuitatem factam fuisse ab Assyriis, aut à Nabuchodonosore. Quæ autem fuerit huius vastationis causa, aperit Amos Propheta capite primo ita dicens: Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum, eò quòd persecutus sit in gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsque in finē. Vbi vides ideò Idumæos fuisse afflictos & vastatos, quia cū Iudæos amore prosequi deberēt, hostili odio persecuti sunt. Eam ob causam dicebat diuinus Psaltes: Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem. Qui dicunt, exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea. Quibus verbis Propheta precatur mala Idumæis, Babylonios aduersus Hierosolymam excitantibus, vt eam funditus euerterent. Lege Ieremiā capite quadragesimonono, Ezechielem capite vigesimoquinto, & Abdiā capite primo, vt hanc vaticinationē plenius intelligas.

Amos 1. Psal. 137. Ierem. 49. Ezech. 25. Abdi. 1.

Ad me clamat ex Seir.) Quoniam qui clamat patitur, significat his verbis diuinus vates Idumæorum afflictionem. Figura est metalepsis satis in diuinis literis frequens, quando vnum ex alio significatur. Hæc verba sunt Dei quasi dicentis: Habitatores montium Seir calamitatibus oppressi ad me clamant dicentes: Custos quid de nocte? Custos quid de nocte? Hoc est, Tu ô Deus qui eos qui ad te cōfugiunt, custodis, & tueris, quare nos nō protegis ab hac calamitatū nocte.

Dixit custos: Venit manè & nox.) Clamantibus Idumæis respondet Deus: Aliquando vobis luxit manè prosperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflictionis. Vos autem manè, dum res vobis ad voluntatem fluunt, estis mei immemores, nocte autē caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur si quæritis quærite. Si meū auxilium imploratis in ærumnis, implorate etiā in gaudiis. Si vultis vt vobis opem feram, conuertimini ad me toto vestro animo, & ad me properate. Non ore sed animo etiam meipsum quærite, & ego vos ab ærumnis, in quibus versamini, liberabo. Vbi aspicis ideò nos nō esse aliquādo à Domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia Deum toto animo non inuocamus. Ait enim scriptura Deuteronomij capite quarto: Cùm quæsieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, si tamē toto corde quæsieris, & tota tribulatione animæ tuæ. Intuere quàm vtilis sit afflictio. Vt enim in machina, quam nostri Bombarbam vocant, ignis proiicit longissimè pilam vehementi impetu cōcitatam, sic afflictio eleuat feruentem orationem vsque ad interiora cœli. Ideò dicit: Venit manè & nox. Quasi dicat: Quæritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela esse in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem media nocte feruētem, Meridie verò frigidissimum, qui solis fons appellatur. Tales nos absque dubio sumus: nā Meridie prosperitatis tepescimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur.

Deut. 4. *simile.* *simile.*

Onus in Arabia.) Arabia est regiò Asię maioris, inter Iudæam & Aegyptum, & est in tres partes distributa, in Arabiā Fœlicem, Petræam, & Desertam. Et quanuis Arabia complectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Ismaelitas, hoc in loco solùm agitur de ea, in qua habitant Ismaelitæ, qui sunt Cedareni progeniem ab Ismaele ducentes, qui falso nomine dicuntur Sarraceni, cùm potius Agareni dici debeant. Hi ob eam causam victi & vastati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus ostenderunt.

In

In saltu ad vesperã dormietis in semitis Dodanim.) Verba sunt quibus vates Iudæos profugos, & Hierosolymam ob Babyloniorum obsidionem relinquentes, alloquitur. Vos ô Iudæi fugietis in Arabiam, vbi in saltu & solitudine requiescetis ad vesperam, in itineribus ducentibus ad Dodanim locum in Arabia. Et statim conuertit sermonem ad Ismaelitas dicens: Occurrentes sitiẽti ferte aquam, &c. Quasi dicat: Ne sitis feri & immanes aduersus Iudęorum gentem, vestrum quærentem præsidium. Ferte aquam populo prę nimio solis feruore sitienti, porrigite illi panem, ne fame deficiat.

Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij.) Annus mercenarij appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur, nec vltra terminum extenditur. qua de re locuti sumus capite sexto decimo. Est igitur sensus: In vno anno certo & constituto euertetur regio Cedarenorum, & omnis eorum gloria obscurabitur.

Et reliquiæ numeri sagittariorum.) Alludit ad Is-
Gen.21. maelem, qui fuit sagittarius, vt diuinæ literę Genesis capite vigesimo primo testantur. Fortasse Ismaelitę artem patris sequebantur. Hanc Agarenorum vastitatem & cladem ferunt fuisse ab Assyriis illatam. Sunt qui dicant fuisse à Babyloniis. Fortasse fuerunt Ismaelitę euersi prius ab Assyriis, & posteà à Babyloniis: & ita illa verba, Adhuc in anno vno, &c. intelliguntur de prima euersione: illa autem verba, Et reliquiæ numeri, de secunda.

ANNOTATIONES EX Hebræo in CAPVT XXI.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat.) In Hebraico est in hunc modum: חבוגד בוגד והשודד שודד haboghed boghed ve- ha- xodhedh. Duo tantùm sunt verba bis posita: vnum est baghad, quod significat infi-
Ierem. 12. deliter agere, siue præuaricari, vt Ieremiæ capite
Ezec.32 duodecimo: Bene est omnibus qui præuaricantur, & iniquè agunt: alterũ est xadhad, quod significat vastare, vt Ezechielis trigesimosecundo: Et vastabunt superbiã Aegypti. Ideò potest verti: Qui infideliter agit, infideliter agit: & qui vastat, vastat: vt sit sensus: Cyrus, qui in alios infidelis est, etiam Babylonis fidem violabit: & qui alias regiones vastat, etiã Babylonem vastabit. Cyrũ fędifragum & immanem appellat, quia inuitatus à rege Babylonis eum paratis insidiis interfecit. Deberet certè regi, qui eum in ædem recipiebat, fidẽ etiã seruare. Septuaginta verterũt: Præuaricator præuaricatur, & iniquus inique agit. Potest ita verti: Irruit sceleratus in sceleratũ, vastatórque in vastatorem, hoc est, Cyrus in Balthasarem Babyloniorum regem.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculũ.) Pro Babylone est in Hebræo נשף næxæph, quæ dictio significat caliginem, rem caligine circunfusam, noctis initium, & ipsam noctem. Et quoniã Babylon appellatur caligo, mõnsque obscurus & caliginosus, vt capite tertiodecimo ostẽdimus, vbi pro caliginoso est in Hebræo חשפה nixpæh, ideo diuus Hieronymus rectè pro caligine hoc in loco vertit Babylonẽ. Potest verti: Nox à me desiderata versa est mihi in horrorẽ. Vel ita: Caligo desiderij mei facta est mihi in pauorẽ, Idem enim nomẽ miraculũ pauorẽ, & horrorẽ significat. Solet hebraismus rem dilectam appellare rem desiderij. Pagninus vertit: Noctẽ amabilẽ mihi posuit mihi in pauorem. Et ita sunt verba Balsasaris, seu vt in nonnullis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnũ iucũdúmque conuiuium fecerat, vidit digitos scribentes in pariete verba suam perniciem significantia, vt est apud Daniele quinto capite. Ait igitur: Nox illa, qua statue- Dan.5.
ram animũ remittere, deliciisque affluere, versa est mihi in mœrorem & calamitatem. Tales sunt mundi voluptates & oblectationes. Quo tẽpore rex ille Babylonis lętitia gestiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm vt omnes secum gaudio perfunderentur, fuit regno spoliatus, immaniterque occisus. O falsam spem, ô volucrem variámque vicissitudinem, ô cæcam cupiditatem, ô propositeram gratulationẽ, quàm subitò ea, in quibus solent mortales spem suam vanè locare, ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas conuertuntur.

Onus Duma.) Pro Duma est in Hebraico דומה Dumah à verbo דמם dum, quod significat tace-
re. Vnde dumah significat infernum, vt Psalmo Psal.93.
nonagesimo tertio: Paulominus habitasset in inferno anima mea. Fortasse ita appellatur, quia ibi iacent damnatorum animæ nullos inter se lætos sermones conferentes. Quod significans poëta Latinus ait libro sexto: Dij quibus imperium est animarum, vmbræq; silentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte silentia latè. Poterat verti Psalmus ille: Paulominus habitasset in silentio anima mea, vt per silentium infernus intelligeretur. Nomẽ enim hoc, quod significat infernum, silentium etiam significat, vt ait diuus Hieronymus. Quam ob causam in hoc Esaiæ loco Aquila pro dumah silentium posuit: acsi diceret Propheta: Video graue pondus super eos, qui silent, quando ea occurrunt, quæ non oportet silentio præterire graue enim crimen est aliquando tacere & veritatem abscondere. Prętereà omnes impij silent, quoniam ad Deũ nequaquam clamant: clamantes enim tacent, quoniã
animo non clamant. Quoniam tacui, ait Da- Psal.31.
uid, inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Vbi vides eum silere dum clamabat. Contrà verò iusti etiam silentes clamant. Vn-
de Dominus dicebat Moysi: Quid clamas ad me Exod.14.
cùm tamen ipse taceret. Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces ardentiáque suspiria cœlum transcendentia effundebat. Qui igitur Deum ore tantùm inuocat, ab eo animum habens seuocatum, ne loquitur quidem. Hoc intelligens diuinus vates canebat: Clamaui in toto corde, exaudi me Psal.118.
Domine, iustificationes tuas requiram. Et alibi: Psal.26.
Tibi dixit cor meũ, exquisiuit te facies mea, faciem tuã Domine requirã. Ergo super tacẽtes, super eos, qui ad Deum toto animo nõ cõfugiunt neque clamant, sed mortiferis labiis inqui-

 nati

nati maleficio & scelere pascuntur, videbat
Psal.37. diuinus vates onus grauissimũ imminere. Quid enim onerosius & grauius quàm iniquitatum multitudo? Hoc est põdus, de quo aiebat vates, Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meũ, & sicut onus graue grauatę sunt super me. Poteris etiam per silentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Sallustius insignis historiographus: Omnes homines qui sese student pręstare cęteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitã silentio transeant. Hi vitam silentio transire dicuntur, qui nihil agunt, quod post eorum mortem eos vixisse testetur. Hoc intelligens Hesiodus asserebat otium opprobrium esse, negotium verò minimè. Quã sentẽtiam Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eã interpretans, vt per otium & silentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantùm aliquid efficere existimat, qui in honestatis studia incumbũt, eos verò otio silentióque ætatẽ transigere, qui cæcam cupiditatem, temerariam, bonarúmque cogitationem expultricem sequũtur. Omnis enim eorum memoria aut statim extinguetur, aut sensim obscuratur & enaniscit. At illi in silentio non sunt, qui quamuis sileant, tamen de eorum vita haud quaquam siletur: cùm ea efficiant, quæ nõ solùm statim nõ obruũtur, sed potius perpetuis monumentis mandãtur. Cæterũ pro דומה dumah Septuaginta interpretes Idumæam transtulerunt.

In saltu ad vesperam dormietis.) Pro ad vesperã est in Hebraico בערב baarau, quæ dictio significat vesperam & Arabiam. Ex quo effectum est vt alij hoc in loco vesperam, alij Arabiam transtulerint.

Argumentum capitis XXII.

Describit diuinus vates luctuosum excidium Hierosolymæ à Babyloniis inferendum, eiúsque crudelem vastationem, acerbámque captiuitatem scelere eius & impietate conflatam deplorat. Prædicit hominem impium daturum esse pœnas suarum fraudum, qui contra Dominum suum Ezechiam cum Sennacheribo coniurauit, esséque in eius locum Eliachimum substituendum. Inde sumpta occasione aperit mysterium redemptionis humanæ per crucem, quam Christus gloriosam reddidit. Ea enim, quæ erat anteà in fame extremúmque supplicium, fuit corpore Christi sacrata & illustris: atque post eius mortem mansit in monte Caluariæ erecta, tanquam illustre trophæum, atque diuinæ victoriæ clarissimum monumentum. Ea gloriamur & munimur, intelligentes esse illam excellentissimum nostræ dignitatis ornamentum & decus, nostræque salutis certissimum præsidium.

CAPVT XXII.

A ONus vallis visionis. Quidnã quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in tecta? clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans, interfecti tui non interfecti gladio: nec mortui tui mortui bello. Cuncti principes tui fugerunt simul, duréque ligati sunt: omnes qui inuenti sunt, vincti sunt pariter, procul fugerunt. Propterea dixi: recedite à me, amarè flebo: nolite incumbere vt cõsolemini me super vastitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum Domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus super montem. Et Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, & parietem nudauit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta. Et reuelabitur operimentum Iudæ, & videbitis in die illa armamentarium domus saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ sunt.

EXPLANATIO.

Onus vallis visionis.) Vaticinium annuntians afflictionem, onus, vt est à nobis aliis in locis explicatum, appellatur. Vallem visionis appellat Supra.1.
diuus vates Hierosolymam, quòd esset prophetarũ domicilium: prophetia enim, vt primo capite fusè ostendimus, vocatur visio, quasi res certissima, & mẽtis oculis perspecta. Est igitur horũ verborum sensus: sequitur vaticinium prænuntians calamitatem Hierosolymæ, quam colucrunt diuini vates futura videntes. Sed cùm hęc vrbs sita sit in mõte Sione ad aquilonarem partem, iuxta id quod est scriptum in Psalmo: Mons Psal.47.
Sion latera Aquilonis ciuitas regis magni, non parua occurrit dubitatio, cur vallis, & nõ potius mons appelletur. Ad quod respondẽdum existimo ideò vallem appellari, quia adeò erat conculcanda, & delenda, vt non mons sublimis, sed vallis abiecta dici mereretur: fuit enim ab hostibus ferro flammęq; exposita, funditúsque deuastata. Vel quia sancti illi, quibus Deus visiones ostendit, & splendore diuinorum mysteriorum illustrat, non sunt in monte superbiæ locati, sed in humilitatis valle constituti.

Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in tecta?) Solebant Palęstini habere super domos plana tecta, vbi deambulare poterant: Supr.15.
quod etiam de Moabitis capite quintodecimo diximus. Ad hęc tecta, ingredientibus hostibus vrbem confugiebant Iudęi, vt in illis locis sublimibus se defenderent, & inde lapides, tela, aliáque arma missilia in inimicos proiicerent.

Plena clamoris.) Hoc est, Tu, quæ olim, reportatis de Gentibus victoriis, triumphare solebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem. Fortasse ideò Hierosolymam plenã clamoris appellat, quia cùm esset populosa, non poterat esse absque magno hominum strepitu & clamore.

Interfecti tui non interfecti gladio.) Hoc ideò ait, quia

quia obsidionis tēpore amisit Hierosolyma magnam hominū multitudinem non gladio sed fame pereuntium. Et qui se in fugam cōiecerunt, direpta ciuitate fuerunt à sagittariis comprehensi, vinculísque ligati. Habes hanc historiam capite vltimo quarti libri Regum. Et Ieremias in Threnis, Melius, inquit, fuit occisis gladio, quàm interfectis fame.
4.Re.vlt.
Thren. 4.

Procul fugerunt.) Principes Hierosolymæ videntes Babyloniorum obsidionem, existimantésq; se non posse eorum impetum sustinere quadam nocte perforato muro se fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in campis Ierichontinis traditi fuerunt Nabuchodonosori. Lege Ieremiam capite trigesimonono, & quartum librum Regum capite vltimo.
Ierem.39.
4.Re.vlt.

Recedite à me amarè flebo.) Vide quo dolore Propheta vastitatem Hierosolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantísque lamentis plangebat, vt ne consolationē quidem admittere vellet. Videbat vastandam esse patriam suam, & funditus delendam, antiquas possessiones hostium direptioni committendas, templum diuino cultui dedicatum flammis comburendum, ideo acerbissimè angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis esset tam incultus & immanis, qui non funderet fluuios lachrymarū videns funditus euerti ab infidelibus vrbem illam præclaram, sanctorum vatum receptaculum, vbi quondam fides viguerat, ciuitatē insignē, diuitiarū copia affluentem, rerum gestarum gloria florentem, omníq; nobilitate & sapientia præstātem? Et volens Propheta reddere rationem suarum lachrymarum, hanc vastationem inquit, quā mentis oculis intuebatur, esse in valle visionis: acsi diceret: Si ciuitas aliqua infidelis vastaretur, esset quidem tolerabile: sed quî fieri potest vt nō doleā, summísque cruciatibus premar, cùm videam incendio flagrare montem illum Sionem, vbi fides quiescere solebat, vbi Deus viris iustis & pietate præstantibus loquebatur, & diuinas visiones ostēdebat, montem illum celebrem, ab hostibus adeò conculcatum, vt non mons, sed vallis possit meritissimò appellari? Hinc orta etiam sunt lamenta illa mœstissima intimis gemitibus sociata, & cū amarissimis suspiriis coniuncta, quę Deo dicata, pius ille atque sanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego existimo hos diuinos vates, cùm hæc deplorabant, etiā animo intueri miserabilē illam euersionem & cladem à Romanis inferendā, de qua ita ait Iosephus, oculatus testis: Captiuorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta & septem milliū comprehensus est numerus. Mortuorum verò per omne tempus obsidionis vndecies centum millia. Hæc ille capite decimoseptimo libri septimi de bello Iudaico. Sed sancti vates non tam Iudæorum cladē, quàm scelera & impietates, ob quas illi in luctuosissimas illas ærumnas inciderunt, deplorabant. Ita quando Christus saluator noster videns ciuitatem fleuit super illam, vt diuus Lucas ait, potius ob Iudęorum ingratitudinem & nefaria facinora, quàm ob murorum ruinam & vastitatem lachrymas fundebat.
Luc.19.

Scrutans murum.) Adesse video diem, in quo hostis murū scrutabitur & rumpet, qui quidem dies erit magnificus & iucūdus hostibus nostris super mētē Sionē ascēdētibus. Quidā ita minterpretantur: Clamor vsque ad mōtem eleuabitur. Vel sic: Hostis irruens in murum hortabitur milites, vt ascendant ad Sionem.

Elam sumpsit pharetram.) Elamitæ coniuncti sunt cum Babyloniis ad euertendam Hierosolymam, & sumptis pharetris, quoniam erant sagittarij, instruxerunt equitatum, & currus bellicos.

Parietem nudauit clypeus.) Afferent Elamitę clypeos, qui in parietibus ędium suarum pendebant, & ita manebit paries nudatus. Vel sic: Clypei hostium parietes Hierosolymæ nudabunt, hoc est, hostes clypeati non solùm muros vrbis, sed etiam domesticos parietes euertent.

Et equites ponent sedes suas in porta.) Describit expugnationē Hierosolymę, quæ facta est anno Sedechię vndecimo de qua Ieremias sic ait: vndecimo anno Sedechię mēse quarto quinta mēsis aperta est ciuitas, & ingressi sūt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media, &c. Sedebant autem in porta ne Iudæi fugientes euadere possent. Ierem.39.

Operimentum Iudæ.) Dicunt nonnulli esse templum, vbi Iudęi existimabant se esse operiendos, & ab omni hostium oppugnatione liberandos. Et eam ob causam Ieremiæ, aliísque vatibus diem necis destinauerunt, quia sunt ruinam templi vaticinati. Vel loquitur de operimento & velamine, quo sancta operta erant. Septuaginta habent. Reuelabunt portas Iudæ. Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

Armamentarium domus saltus.) Domus erat à Salomone condita instrumentis bellicis plena & instructa, quæ quoniam erat arboribus circundata, domus saltus siue nemoris appellabatur vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Est igitur sensus: In die illa tota vestra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei vestri ad domum armorum respicietis, ad eam oculos leuabitis, in ea erit spes omnis vestra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia De hac domo vide tertium librum Regum capite septimo. 3.Reg.7.

Et congregastis aquas piscinæ inferioris, & domos Ierusalem numerastis, & destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, & aquam piscinæ veteris, & non suspexistis ad eum, qui fecerat eam, & operatorem eius de longè non vidistis Et vocauit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum, ad caluitium & ad cingulum sacci. Et ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et reuelata est in auribus meis vox Domini exercituum. Si di-
C
D
Sup.2.b
1.Cor.15.
Infrà 26.d

mittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini: dicit Dominus Deus exercituum.

Congregastis aquas.) Obiicit Iudæis dedisse operam ad parandam ciuitatem obsidioni nulla posita in Deo spe nec fiducia. Congregarunt aquas piscinæ seu cisternæ inferioris ad bibendū, & ad diluendam terram ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, vt ex illis eas euerterent, quæ in obsidione non possent sustentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerēt: & nonnulla alia fecerunt, vt se ab hostibus protegerent: Dominum autem non inuocauerunt, nec eius auxilium implorarunt. Vtitur propheta preteritis pro futuris, vt aliis in locis annotauimus.

Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum.) Priusquā caperetur Hierosolyma, hortabatur diuinus vates ille Ieremias Iudęos, imo Deus per Ieremiā, vt agerent pœnitētiā, & gemitu ac plāctu, indutique cilicio ad Deū clamarēt, & preces ex animo funderēt. At illi Deum contemnentes se veluti pecora vētri & epulis tradebant, & lætitia elati occidebāt vitulos, comedebant carnes, ingurgitabantur vino, dicentes: Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Acsi dicerēt: Quoniam vita breuis, est quæramus voluptates in hoc mundo, totósque nos deliciis tradamus. Vide impiorū pestilētia verba. Fortasse verba illa, Cras enim moriemur, dicebāt ironicè & irrisoriè. Cùm enim Propheta Iudæorum excidiū imminere prædiceret, illi verba eius deridebant dicentes in eius contemptū: Comedamus & bibamus, nā, vt delirus ille ait, cras moriemur. Aspicis hoc in loco apertissimè pœnitētiā complecti fletum, plāctum, saccos, & id genus alia, quibus Deus placatur: eos autem qui hæc contemnunt, esse ipsius Dei vocantis peccatores ad ea, contemptores. Quid respondebit ad hunc locum Philippus Melāchthō hęreticus nostri temporis, cum cæteris hæreticis detestabilibus, qui hæc irrident, asserētes solùm terrores, quos incutit cōscientia peccati, & fiduciam in Deum absoluere pœnitentiam? Vbi inuenerūt in sacris liter s talem pœnitentiā? Quis vnquam ex catholicis doctoribus talia scripsit? irrident insani homines fletum, & planctum, & cilicium, cùm hîc habeamus apertissimum locū, vbi nos Deus ad hæc inuitat & vocat. Et apud
Ioel 2. Ioelem: Conuertimini, inquit, ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & in fletu, & in planctu, & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Hoc intelligens Dauid dicebat in Psalmo:
Psal. 6. Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meum, & lachrymis meis stratū meum rigabo. Vide quo dolore angebatur, quos cruciatus sustinebat, quos gemitus, quas lachrymas fundebat, ob scelus admissum, & diuinā legem violatam. Et alio in Psalmo ostendens cor-
Psal. 101. pus suum esse assiduis lachrymis & mœroribus consumptum dicebat: Percussus sum vt fœnū, & aruit cor meū, qui oblitus sum comedere panem meū. Et paulò post: Quia cinerem tanquam panem manducabam, & poculum meum cum fletu miscebā. Plus est hoc, quam terrores conscientię, quos dicunt hęretici. Sed quid cito duo, aut tria loca? lege totam scripturam, inuenies passim requiri ad pœnitētiam fletum, ieiuniū, cilicium, & cętera huiusmodi, quæ hæretici detestantur. Lege veteres illos patres sanctissimos, Ambrosium, Hieronymum, Cyprianum, Augustinum & reliquos, quorum salutarem & excellentem doctrinam Ecclesia catholica amplectitur, & videbis apertissimè omnes eos in hac sententia cōcorditer permanere. Beatus Ambrosius in epistola ad corruptam quandam, vbi eam ad veram pœnitentiam hortatur: inter cætera inquit: Tu ipsa proprij facti iudex esto crudelior. In primis omnis cura vitæ huius interimenda tibi est, &c. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, & mens, & membra singula digna castigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Defluant oculi lachrymas, qui masculum non simpliciter aspexerunt. Pallescat facies, quę quondam viruit impudicè. Denique totum corpus incuria maceretur, cinere aspersum, & opertum cilicio perhorrescat, quia malè sibi de pulchritudine placuit. Cor verò fit liquescens sicut cera, ieiuniis inquietans seipsum, & cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subuersum. sensus etiam crucietur, &c. Hæc diuus Ambrosius, & multa alia huiusmodi, quæ ibi poteris videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet hæc verba: Qui peccator est, & quem propria conscientia mordet, cilicio pœnitentiæ accingatur, & plangat tam sua delicta, quàm populi: atque iterum ingrediatur Ecclesiam, de qua egressus fuerat: & cubet in sacco, vt præteritas delicias, per quas Deum offenderat, vitæ austeritate compenset. Hęc diuus ille Hieronymus. Sed ne longius dilatarem orationem, quàm fortasse par est, vide Sanctum Cyprianum sermone quinto de lapsis, & gloriosum Augustinum de vera pœnitentia, aliósque catholicos doctores, vbi de pœnitentia disserunt, & intelliges quàm falsa, impia, & detestabilis sit hæreticorum de pœnitentia doctrina, quàm contraria scripturę diuinæ, & omnibus viris catholicis, & quàm repugnans ipsi veritati. Est præterea hoc in loco animaduertenda Dei misericordia, qui eos vocabat ad pœnitentiam, quos eum non audituros esse sciebat. Vt enim fons perēnis aquas fundit, et si nemo bibat ex illo, sic Deus eos vocabat, quāquam ipsi ad fontem diuinæ pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates pias & queribundas voces, hortabantur Iudæos *Simile.*
ad pœnitentiam, pietatem, & religionem: sed quemadmodum non dulcescit mare dulcibus fluminibus in illud quotidie introeuntibus, sic Iudæorum populus nolebat dulcescere voci- *Simile.*
bus Prophetarum, qui eum ab errorum atque scelerum amaritudine reuocare volebant, & ad verę religionis pietatis plenissimę suauitatem adducere. At Iudęi illi insipientes ab omni non modò honestate, sed etiam simulatione honestatis relicti, suæ duritię & impietatis pœnas meritissimas dederūt, quemadmodū omnibus euenit, qui

Prou.1. qui diuinas voces contemnunt. Sic enim ait Deus in Prouerbiis Salomonis:vocaui,& renuistis:extendi manum meam,& non fuit qui aspiceret. Despexistis omnẽ consilium meum,& increpationes meas neglegistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo,& subsannabo , cùm vobis id , quod timebatis,aduenerit:cùm irruerit repentina calamitas , & interitus quasi tempestas ingruerit , quando venerit super vos tribulatio & angustia. Hęc ibi. Tu verò nolim existimes solos Iudæos verba Dei contempsisse: nos enim Christiani , nos sumus illi , quos Deus quotidie vocat,quíque eorũ voces & clamores

Psal.68. despicimus,& pro nihilo putamus. Clamat adeò

Matt.11. Christus nõ cessans clamare,vt dicat in Psalmo: Raucæ factę sunt fauces meę. Et apud Matthęũ: Venite ad me omnes qui laboratis , & onerati estis. Vocat nos per Prophetas,per Apostolos, per Euangelium suum,per concionatores , per aspirationes,per afflictiones,per prosperitates:at

Psal.59. nos veluti aspides surdæ , aures obturamus. Id plorabat Dauid dicens in Psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua,errauerunt ab vtero , locuti sunt falsa: furor illis secundum similitudinem serpentis,sicut aspidis surdę obturantis aures suas,quæ non exaudit vocem incantantium , &

1.Reg.3. venefici incantantis sapienter. Vocabat Deus Samuelem,& ille,vt in libro Regum scriptura testatur respondebat Eli,qui eum hortabatur , vt dormiret. Vocat nos Deus,& respõdemus mundo , nobis suadenti,vt in peccatis dormiamus, nec vnquã mentis oculos aperiamus,& ad Deũ leuemus. Nos autem mundo potius quàm Deo obtemperantes,in somno obliuionis permanemus. O desidiam nostram,& intolerabilem amẽtiam. Respondeamus Christo nos ad pœnitentiam vocanti:surgamus,ne falsa mundi suasione decepti in perpetua ignominia & scelere volutemur. Si volumus euadere,si concupiscimus Babylonis miseram captiuitatem fugere,si appetimus in æterna Hierosolyma,in beatissimis illis sedibus in ęternum permanere,pœnitẽtiam hîc agamus , deíque vocibus obtemperemus. Deus vocat nos ad lachrymas , mundus verò ad vo-

Psal.125. luptates. At hę lachrymæ semina sunt gloriæ,iux

Matth.5. ta illud Dauidis in Psalmo; Qui seminant in lachrymis,in exultatione metẽt:& iuxta id quod ipsa Veritas ait: Beati qui lugent ,quoniam ipsi consolabuntur. Voluptates verò pœnas æternas pariunt,iuxta illud: Væ vobis diuitibus,

Luc.6. qui habetis hîc consolationem vestram. Particula enim, Væ,ęternam damnationem minatur. Et paulò post: Væ vobis,qui ridetis nũc,quia lugebitis & flebitis.

Et reuelata est in auribus meis.)Sensus est: Dominus exercituum mihi dixit hæc verba. Si dimittetur iniquitas hęc vobis donec moriamini. Id est, Nõ vobis hæc iniquitas dimittetur. Potest esse aposiopesis , quam Marcus Tullius appellat reticentiam. figura est iratis non infrequens. Est igitur sensus: Si hęc iniquitas vobis dimissa fuerit,ne mihi amplius credatis,aut quid simile. Intelligitur enim id,quod non dicitur,vt est apud Vergilium: Quos ego , subaudi,puniam,vel aliquid tale. Quidam vertit, Non expietur vobis hæc iniquitas,donec moriamini,hoc est nũquã.

Hæc dicit Dominus Deus exercituũ: Vade:ingredere ad eum , qui habitat in tabernaculo,ad Sobnam præpositum tẽpli,& dices ad eũ: Quid tu hîc? aut quasi quis hîc , quia excidisti tibi hîc sepulchrũ,excidisti in excelso memoriale dili E
genter,in petra tabernaculum tibi? Ecce Dominus asportari te faciet sicut asportatur gallus gallinaceus , & quasi amictũ sic subleuabit te. Coronans coronabit te tribulatione,quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam: ibi morieris , & F
ibi erit currus gloriæ tuæ,ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua,& de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eliachim filium Helcię,& induam illum tunica tua,& cingulo tuo cõfortabo eũ, & potestatem tuam dabo in manu eius: & erit quasi pater habitãtibus Hierusalẽ, & domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid super humerũ eius:& aperiet, & G
nõ erit qui claudat:& claudet,& nõ erit Iob.12.e
qui aperiat. Et figam illum paxillũ in lo- Apoc.3.6
co fideli , & erit in solium gloriæ domui patris sui. Et suspendẽt super eũ omnem gloriam domus patris sui , vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vasis createrarum vsque ad omne vas musicorum. In die illa dicit Dominus exercituũ, Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli:& frangetur,& cadet,& peribit , quod pependerat in eo,quia Dominus locutus est.

Vade ingredere ad eum.) Quę à principio capitis vsque ad hunc locum dicta sunt , referuntur ad euersionem Hierosolymę per Nabuchodonosorem. Ea verò , quæ sequuntur vsque ad finem capitis,pertinent ab obsidionem per Sennacheribum,in qua affuit Esaias.

Ad Sobnam præpositum templi.) Hic Sobna fuit Sacerdos & Pontifex,homo superbus & elatus. Tradunt nonnulli fuisse eũ alienigenam,& persuasisse Iudæis ne crederent Prophetis , & cum Sennacheribo aduersum Ezechiam coniurasse. Contra hũc iubetur Propheta vaticinari,eíque dicere: Quid tu agis hîc in templo Dei , cùm sis sceleribus addictus? Quid tibi rei est cũ templo nostro,cùm sis extraneus? Quis es tu,vt excideris hîc magnificum sepulchrum more principum & clarorum virorum? Tu existimas esse te hîc perpetuò mansurum,at longè falleris opinione. Deus enim te hinc proiiciet,& demigrare faciet,& tam facilè in miseram captiuitatem adduceris,quàm facilè asportatur gallus gallinaceus ligatus , & sine labore, & ita te adducet, quemadmodum viator in humero suo pallium suum asportat. Sceleratus & impius erat hic Sobna,& tamen volebat sui memoriam longam essi-

efficere,& immortalitati commendare.Mortem suam ornãdam monimento,& magnifico sepulchro putabat, cuius vitam spoliatam virtutum omnium ornamentis aspiciebat.Herostratus homo abiectus & improbus,vt memoriæ proditũ est, templum illud Dianę celeberrimum vna nocte cremauit,vt hoc celebri facinore,& nefario scelere, nomen suum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium seculorum.Tam latè enim patet immortalis famę desiderium,vt etiam homines obscuros & impios nulla sapientia excultos, nullo virtutum præsidio munitos incendat,& incredibili gloriæ cupiditate inflammet. Heu quot Herostratos habet seculum nostrum:qui cùm non possint virtute celebritatem consequi, hoc intentant aliorum famam extinguendo.

Coronans coronabit te tribulatione.)Habebis coronam non laminarum aurearum,sed doloris & calamitatis.Pro dignitate, quam indignè quęsisti,incides in miseriam & afflictionem.

Quasi pilã mittet te in terrã latam & spatiosam.) Quemadmodum rota siue globus currit per locum decliuem,ita tu ad terram latissimam, hoc est ad Babylonis campos,asportaberis, vbi miserè morieris. Cõparat diuinus vates hominem improbũ & incõstãtẽ pilæ siue rotæ,quæ facilè mutatur & circũuoluitur.Cùm enim omnis eius spes & cogitatio pẽdeat ex mũdo,sit autẽ mũdus incõstantissimus,necesse est,eum nullam habere constantiam. At vir verè sapiens & pius fixus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum humanarum septus,nec frangitur neque expugnatur. Quando Deus vult impiorum scelera
Psal.82. vlcisci, permittit sæpe,vt nullam habeant constantiã.Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo:
Eccle.33. Deus meus pone illos vt rotam.Id est,instabiles
Thren.1. & agitatos instar rotę.Et in Ecclesiastico scriptũ
Gen.5. legimus:Pręcordia fatui quasi rota carri.Ex peccatis prouenit instabilitas. Vnde Ieremias in Threnis,Peccauit,inquit,Hierusalem.propterea instabilis facta est.In capite quinto Genesis vbi nostra versio habet Egressus Cain à facie Domini, habitauit profugus in terra,&c.pro profugo in Hebraico est,Nod,quod propriè significat instabilem & inconstantem.Tales enim sunt,qui se à Domino separant & seiungunt. Illud est præterea aduertendum,eum mori qui in terra lata & in via spatiosa versatur,dicit enim: Quasi pilã
Matth.7. mittet te in terram latam & spatiosam, ibi morieris.ait enim Christus apud Matthæum: Lata porta & spatiosa via est,quę ducit ad perditionẽ.

Ibi erunt currus gloriæ tuæ ignominia domus Domini tui.)Hoc est,Currus quibus vtebaris ad gloriam ac pompam,cùm eras Hierosolymæ,tibi in infamiam vertentur. Qui in luce hominum ac celebritate versabaris, in tenebris atque obscuritate iacebis,quia domum Domini tui perdere voluisti. Dum falsam dignitatem quęreres, veræ dignitatis ornamenta amisisti. Solet enim
Osee 4. Deus impiorum gloriam in dedecus cõuertere, iuxta id quod ipse ait per Oseam Prophetam: Gloriam eorum in ignominiam commutabo. Poteris hoc ita intelligere:Ibi,nimirum in Babylonica captiuitate,gloria quam fueras Hierosolymę cõsecutus,erit ignominia tẽpli Salomonis, cùm videat Babylonij te hominẽ sceleratissimũ fuisse in eo sacerdotẽ.Aspicis hoc loco improbos sacerdotes esse dedecori Ecclesiæ.Est quidẽ illa sancta & pulchra,sed ipsi quantum in se est eam maculant & deformant.

Expellã te de statione tua.)Verba Dei sũt aduersus Sobnã. Ego,inquit Deus,te de statu tuo deiiciã.

Seruum meum Eliacim:)Hic functus est officio Sobnæ,vt habetur quarti Regum capite decimo *4.Reg.17.*
septimo,& decimooctauo,& Esaię cap.36.& 37. *Infra 36. & 37.*

Et induam illum tunica tua.)Id est,omnia ornamenta tua tradam illi,téque de pontificatu proiiciam. Induere aliquem nobili tunica,est efficere,vt de illo honorificè sentiant,eúmque illustri laude celebrẽt.Similis phrasis est in Ecclesia
stico,Stola gloriæ vestiet illũ.Volũt nõnulli per *Eccle.15.*
Sobnę põtificatũ Iudęorũ sacerdotiũ significari, per Eliacim verò,successionẽ cultus Euãgelici. *Hebr.7.*
Eliacim significat Deũ surgẽtẽ.Trãslato enim sacerdotio,vt ait Apostolus ad Hebræos, necesse est, vt legis translatio fiat,& Euãgeliũ succedat: Sobna autẽ,vt ait diuus Hieronymus,interpretatur cõuertere nũc.Hęc est synagoga,cui dicitur, conuertatur.

Et erit quasi pater habitantibus Hierusalem. Qui pręest,pater subditorum debet esse.Hinc pręsul dicitur abbas,ab abba,quod est pater.Reges Palæstinæ omnes appellabantur Abimelech,quod interpretatur pater mi rex,vel pater rex. Quãdo enim scriptura capite vigesimosexto Genesis ait:
Abiit Isaac ad Abimelech regẽ Palæstinorũ, nõ *Gen.26.*
personæ nomẽ significat,sed regiæ dignitatis nomẽclaturã. Quod diuus Augustinus annotauit. Omnis enim rex siue præsul debet esse Abimelech, hoc est, pater & rex. Qui verè rex est, pater est. Vnde omnis lex à rege aut pręsule lata & cõstituta,debet amore paterno & igni charitatis conflari.Alioquin nec subditi eã
æquo animo seruabũt,nec ipsa diutius perma- *Deut.33.*
nebit.In Deuteronomio ita scriptũ legimus:Apparuit Dominus de mõte Pharã,& cũ eo sanctorũ millia:In dextera eius ignea lex.Dilexit populos,&c.Quis erat ignis ille,quo lex illa ignita erat & inflãmata,nisi amor?Hic est ignis ille, quẽ Deus in terrã misit,quo hominũ animos incẽdit
vt æternitatis desiderio flagrarent, de quo ipse *Luc.12.*
apud Lucã,Ignẽ,inquit,veni mittere in terrã,& quid volo nisi vt accẽdatur?Aspicis igitur debe
re præsulẽ esse patrẽ,& amore paterno guberna- *Ierem.3.*
torẽ.Dabo vobis pastores,ait Deus per Ieremiã, iuxta cor meũ,& pascent vos sciẽtia & doctrina. Nõ dicit:Dominabũtur vestri,sed pascẽt vos nõ odio,inuidia,iracũdia,elatione,sed sciẽtia & doctrina.Vbi per scientiam intelligitur scripturarũ cognitio,& secundum eas exhortatio,per doctrinam verò operum exhibitio.Ex quo colliges oportere præsulem esse & sapientia & virtute præditum,& pietate ac charitate ornatum.Ea enim differentia,quę est inter aurum & reliqua metalla, debet esse inter præsulem & subditos. Vnde Socrates ille Philosophorum gentium sapientissimus, ciuitatem illam eximiã, omnibus bonis affluentem, omnibúsque numeris absolutam,quam finxit apud Platonem,in tres ordines distribuit,nempe aureum,argenteũ,& ferreum.

Per

Per aurum intelligit principem, & præsulem, per argentum nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. Vult itaque, vt princeps præstet cæteris sapientia, virtute, charitate, æstimatione, quæ omnia per aurum significantur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argenteam, & ferream, quas antiqui sapientes fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Sed sic velim existimes me ita amorem & pietatem præsulum laudare, vt eorum iustitiam & in flagitiosos & improbos punitionem non adimam. Oportet enim præsulem bonis fauere, & præmia constituere, nefarios verò coercere, & pœnis afficere. Id significant diuinæ literæ asserentes in Exodo, præcepisse Deum, vt summus sacerdos vngeretur oleo & sanguine. Quid per oleum nisi benignitas: quid per sanguinem nisi austeritas significatur? Ezechiel ait vidisse in templo sibi à Domino demonstrato cherubim & palmas. Erat, inquit, palma inter cherub & cherub: duásque facies habebat cherub: faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmam ex alia parte. Cherubim præsules sunt. Sonat enim cherub quasi magistrum. præsules autem magistri esse debent, iuxta id quod ait Paulus in epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos: quosdam autem prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eos qui pastores sunt magistros esse & doctores. Quid per faciem hominis lenem & placatam, nisi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis nisi iustitiæ seueritas significatur? Sed siue præsul meritis præmiis bonos afficiat, siue iustis pœnis impios opprimat, semper oculos ad palmam debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, non odium, nec particularem amorem intueri, sed ad cœlum respicere, palmámque illam, quam Deus in æterna patria bonis largitur, contemplari, omniáque sua opera ad Deum dirigere, eiúsque amore gubernare. Hoc est patris officium, quod optimo præsuli conuenit, iuxta id quod Deus hoc in loco ait per Esaiam: Et erit quasi pater habitantibus Hierusalem.

Exod. 29. *Ezech. 41.* *Ephe. 41.*

Dabo clauem domus Dauid super humerum eius.) Dabo, ait pater cœlestis, super humerum Eliacim serui mei clauem domus Dauid. Hic Eliacim gerebat imaginem Christi veri sacerdotis, de quo dicitur in Psalmo: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Super eius humerum posuit pater clauem domus Dauid, hoc est, crucem illam sacratissimam, quæ Dei templum, & æternam domum aperuit, & aditum ad cœlestem illam ac beatissimam gloriam reserauit. Hanc baiulauit Christus Deus noster super humerum suum, brachiis eam amplectens, vt ostenderet quanto eam amore prosequeretur. In ea erecta in Caluariæ loco pependit Deus noster, vt mortem nostram moriendo occideret, & indignis calamitatibus acceptis genus hominum ab inferorum faucibus eriperet, & veræ dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalem æternámque vitam tãdem adduceret. Et quoniam in cruce nostra scelera expiauit, & antiquam maculam sanguine suo deleuit, & ostium paradisi aperuit, vocat eam, clauem domus Dauid. Erat enim anteà paradisus clausus, & nemo illuc introierat: at mortuo Christo in cruce, apertum est cœlum, & illo die fuit latro cum Christo in paradiso. Hæc clauis, quam Christus super humerum baiulauit, appellatur ab hoc Propheta capite nono principatus, vbi dicitur: Et factus est principatus eius super humerum eius. Cęterùm si sensum illum respiciamus, quem litera ex se præbet, possumus hunc locum ita explanare, vt per clauem domus Dauid, potestatem aperiendi & claudendi templum intelligamus. Est igitur sensus: Ego, inquit Deus, dabo seruo meo Eliachim sacerdotium, & templi pręfecturam. Clauem domus Dauid appellat prælationem, & curam pastorarem, quæ claui meritò comparatur, quoniam suo modo aperit subditis ostium cœli, quando præsul vita, doctrina, & exemplo instruit suos: claudit autem cùm eis sua ignorantia, ignauia, morum corruptela, præbet interitus occasionem. Claudit præterea & aperit, quia illi subditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidem videtur, cur Deus dicat daturum seruo suo clauem hanc super humerum, cùm clauis non in humero, sed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente soleat portari. Quæ est hæc clauis tam grauis? Quod est hoc tantum pondus, vt non in manu, sed in humeris baiuletur? At si volueris animo celeriter circunspicere, videbis planè non solùm hanc clauem humeris quibuscunque indigere, sed validissimis & integerrimis. Quid est enim grauius, quàm animarum gubernatio? Ideò enim hæc clauis non in manu prælatorum ferenda dicitur, sed in humeris, vt animaduertas, summáque consideratione perpendas, quanti ponderis & laboris sit animarum prælatio & cura. Præsul ille, quem Deus constituit & elegit, clauem in humero baiulat: ille autem qui ab hominibus eligitur non vocatus à Deo tanquam Aaron, non in humeris sed in manu, & ad collum velut ornamentum & monile eam portat, non pondus magistratus & præfecturæ curans, nec laborem, sed solùm dominationem, honorem, & dignitatem. De talibus pastoribus ait Deus per Oseam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Nihilominus tamen oportet illis obedire, dummodò mala non præcipiant, non solùm bonis & modestis, sed iuxta beati Petri sententiam etiam dyscolis.

Psal. 109. *Oseæ 8.* *1. Pet. 2.*

Et figam illum paxillum in loco fideli.) Hæc figurata locutio hunc habet sensum: Eliachim possidebit solidum dignitatis gradum, quo omnes posteri sui gloriabuntur. Erit enim veluti clauus siue lignum affixum parieti, in loco firmissimo, in quo omnia vasa suspenduntur, tam parua quàm magna. Omnes enim tã nobiles, quos per vasa magna significat, quã obscuri, quos per vasa parua intelligit, ex eo pẽdebunt. In eo nitetur ciuitatis salus, illíque eius posteritas acceptũ referet suum splendorem, & nominis claritatem.

Et erit in solium gloriæ domui patris sui.) Hoc est, genus suum & familiam illustrabit.

Auferetur paxillus.) Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliachim, cuius dignita-

tem & amplitudinem Babylonica captiuitas subuertit. Et qui ex eo pendebant corruerunt. Docet nos hic locus non esse fidem hominibus, relicto Deo, sed fiduciam nostram esse in Deo locandam, in quo solùm niti debemus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAP. XXII.

Onus vallis visionis.) Septuaginta habent: Verbum vallis Sion. Quibus verbis ostendunt vallem visionis Hierosolymam appellari, quæ est sita in monte Sionis. Præter rationem, quam in explanatione attulimus, cur Hierosolyma vallis visionis appelletur, potest etiam dici, eam ita vocari, quia ibi Dominus visus est, iuxta id quod ait Baruch Propheta: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Hic est mons ille de quo dixit Dominus Abrahamo, vt in libro Genesis literæ diuinæ testantur: Tolle filium tuum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum super vnum montiũ, quem monstrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quæ suprà annotauimus capite sextodecimo in annotationibus ex Hebræo.

Baruch 3. *Gen. 22.*

Et parietem nudauit clypeus.) Pro nudare in Hebraico est verbum ערר arad, quod significat nudare & adhærere. Vnde potest verti: Et parieti adhęsit clypeus, nempe ad euertendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhæserunt clypei.

Donec moriamini.) Thargum habet: Donec moriamini morte secunda. Acsi diceret: Non dimittetur vobis, nec hîc nec in inferno, per mortem enim secundam intelligit æternam damnationem.

Argumentum capitis XXIII.

Minatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonosore inferendam, luctuosámque vastitatem & euersionem. At post septuaginta annos promittit eam esse reparandam, atque repudiato idolorum cultu ad veram Christi fidem venturam.

CAPVT XXIII.

A Onus Tyri. Vlulate naues maris, quia vastata est domus vnde venire consueuerant de terra Cethim reuelatum est eis. Tacete qui habitatis in insula: negotiatio Sidonis transfretantes mare repleuerunt te. In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges eius: & facta est negotiatio Gentium. Erubesce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, dicens, Non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines. Cùm auditum fuerit in Aegypto, dolebunt cùm audierint de Tyro. Transite maria, vlulate qui habitatis in insula. B Nunquid non vestra hæc est, quæ gloriabatur à diebus pristinis in antiquitate sua? Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

Onus Tyri.) Tyrus ciuitas est Phœniciæ, vt ait Pomponius Mela. Phœnicia autem est in Syria contermina Iudææ. Fuit Tyrus ciuitas florentissima, & regia dignitate ornata: fuit Sidoniorum colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuersi. Et cùm esset insula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro Magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra continens facta est, quod iam anteà facere conatus fuerat Nabuchodonosor. Et quoniam apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum sanguine tinguntur vestes purpureæ, ideò eædem vestes Tyriæ dicuntur. Berosus ait vrbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuisse conditam anno post diluuium 189. Iosephus anno 240. ante templum Salomonis. Iustinus lib. 18. à Sidoniis conditam refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exusta, à Dominico Veneto capta, sed à Soldano anno Domini 1290. tandem incensa. Huius ciuitatis meminit scriptura libri secundi Regum capite quinto, & capite vigesimosexto Ezechielis, qui hanc euersionem prædicit, eiúsque causam ait fuisse Tyriorum immanitatem, qui captis Iudæis insultarunt, eorúmque miseria & captiuitate fuerunt delectati. Aequum enim est, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

2.Reg. 5. *Ezech.26.*

Vlulate naues maris.) Per naues maris intelligit ipsos nauigantes, Est igitur sensus: Vos negotiatores, qui per mare Mediterraneum importatis merces, plorate Tyrum, quoniam euersa est. Hæc enim erat domus vnde venire solebatis.

De terra Cethim reuelatum est eis.) Non vos estis, quibus primo reuelatum est, esse Tyrum deletam, iam enim hi, qui habitant in terra Cethim, hoc sciunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum. Est enim Cyprus insula quædam in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac insula vrbs quædam nomine Citium patria Zenonis philosophi, vt ait Laertius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore diui Hieronymi extabat, & ideo nomen retinebat, vt idem Hieronymus asserit, à qua vrbe totam insulam coniectant nonnulli appellatam esse Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui Babylonios contra Tyrum incitarunt. Et tunc erit sensus: De terra Cethim reuelatum est eis, hoc est, Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euersionem. Alij per Cethim intelligunt insulas Italiæ & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuisse Tyrum deletam, & vastatam, ne illuc merces suas conferrent.

Tacete

Tacete qui habitatis in insula.) Tyrum insulam vocat. Sensus est: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationem Sidonis, quia Sidonij negociatores eam suis mercibus implebant.

In aquis multis semen Nili.) Periphrasis est frumenti Aegypti. Nilus enim inundatione & irrigatione sua campos Aegypti frugiferos reddit. Aegyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferebatur frumentū ad Tyrios, & legumina Aegypti erant fruges Tyriorum.

Erubesce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, &c.) Tyrus erat, vt diximus colonia Sidoniorū, quapropter ad eos pertinebat, eam defendere. Conuertit igitur Propheta sermonem ad Sidonem, quæ coloniam suam dereliquerit. Erubesce Sidon, quæ cùm Tyrum genueris, nullum ei auxilium præbuisti, nō enim sperare deberes nauigantes ei opem laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc est, negotiatores & nauigantes. Sidoniorum intererat Tyrios defendere: nā nos non nos genuimus, nec nutriuimus, vt teneremur pro illis hostibus suis bellum inferre. Vel sic: Erubesce Sidon, ait enim mare & fortitudo maris, id est, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego non parturiui, nec peperi, facta sum quasi mulier sine filiis, quoniā nemo mihi auxilium tulit. Idem est non habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquant. Hoc ideò dicit, quia cùm Tyrus multas colonias dedisset: nulla tamen fuit quæ illi auxilium ferret. Nam Carthago, Leptis, Vtica, Gades, coloniæ fuerint Tyri, Lege Plinium libri quinti capite decimonono.

Cum auditum fuerit.) Aegiptij cùm audierint vrbem vicinam & florentissimam obsidione deletam, dolore afficientur, existimantes idem sibi esse euenturum.

Transite maria.) Alloquitur ipsos Tyrios in obsidione positos. Vos ô Tyrij transite maria, discedite ab vrbe vestra, fugite inimicos, quoniā nulla alia spes est euadendi. Ideò plorate habitatores insulæ, hoc est, Tyri.

Nunquid non hæc vestra est.) Irridet Tyriorum iactationem, qui Deo contempto maiorum antiquitate & nobilitate gloriabantur.

Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum.) Hoc dicit propter eos qui in vrbe manserunt, & capti à Nabuchodonosore ducti fuerunt in Chaldæam.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quōdam coronatam cuius negotiatores principes, institores eius inclyti terræ? Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret superbiā omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuersos inclytos terræ. Transi terram tuam quasi flumen filia maris, non est cingulum vltrà tibi. Manum suam extendit super mare, conturbauit regna: Dominus mandauit ad-C uersus Chanaam, vt contereret fortes eius, & dixit, non adiicies vltra vt glorieris, calumniam sustinens virgo filia Sidonis: in Cethim consurgens transfreta, ibi quoque non erit requies tibi. Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit, Assur fundauit eam: in captiuitatem traduxerunt robustos eius: suffoderunt domos eius, posuerunt eam in ruinam. Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam.) Coronatam eam vocat, quia insignis erat, & regia florebat dignitate. Est igitur sensus: Quis vnquàm cogitauit amplissimam illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatū dominantem, auro & gemmis fulgentem, sic esse deiiciendam, vt suis pedibus ire in captiuitatem cogeretur?

Cuius negotiatores principes.) Tanta erat Tyri diuitiarum abundantia, vt eius mercatores possent esse aliarum ciuitatum principes, eiúsque institores essent celebres & illustres. Institores sunt negotiatores eò dicti, vt ait Vlpianus, quòd instent negotiis gerendis.

Dominus exercituum cogitauit hoc.) Dixerat paulo antè: Quis cogitauit hoc, &c. Nunc respondet: Deus est qui hoc cogitauit, qui superborū statum euertit, eorúmque cogitationibus resistit. Docet hic locus neminem debere existimare se esse tutum, licet sit potēs, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quando in ærumnis suis Dei potentiam discat, cuius clementiam in prosperitate noluit cognoscere. Detrahit enim Deus gloriam superborum, & permittit vt eorū honor & amplitudo in dedecus & ignominiam conuertantur. Tu verò considera quàm fluxa sit & incerta mundi gloria.

Transi terram tuam quasi flumen.) Hortatur Tyrum ad fugam, ac si diceret: Tu ô Tyre transire terram tuam ita facilè, vt riuulum transires. Vel, Transi quasi flumen, celeriter imitare fluminis impetum & velocitatē, ne te occupet inimicus, non enim illi poteris resistere, quia non est cingulum vltrà tibi. Id est, non habes fortitudinem, vt possis te ab hostibus defendere. Lumbos cingulo cingere, est fortitudine pollere: carere verò cingulo, est imbecillitate laborare.

Manum suam extendit super mare.) Hoc est, super Tyrum, vt ait Diuus Hieronymus. Ac si dicat: Percussit Deus Tyrum ciuitatum maritimarum nobilissimam, qua percussione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euersionem fieri vnquam posse. Et timuerunt ne quid tale sibi eueniret. Intelligi autem Tyrum nomine maris explicat id quod sequitur: Dominus mandauit aduersus Chanaan. Nam Tyrus est in terra Chanaan, vt constat ex Euangelio Matthęi capite quintodecimo, vbi Chananæa scribitur egressa de finibus Tyri & Sidonis. Quid autem sit manū extendere, est à nobis explanatū capite Matt. 15.

pri

primo illud explicantibus: Et conuertam manum meam ad te. Et capite quinto, vbi illud exposuimus: Extendit manum suam super eum.

Et dixit non adiicies vltrà, vt glorieris. Hoc dixit Deus. Nequaquam vltrà tua potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc est, tu ô Tyre Sidoniorum colonia, nam euerteris omnino. Ideò assumptis nauibus fuge in Cyprum. Sed nec ibi poteris requiescere. Vel sic: Tu quoque Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis victa nationibus, simili calamitati obnoxia es. Idem est Sidon, & filia Sidonis, quemadmodum Babylon & filia Babylonis: quod alio in loco annotauimus.

Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit.) Tyri habitatores fracti obsidione, fuerunt in duas partes distracti, alij se in fugam coniecerũt, quibus Propheta dixerat: In Cethim consurgens transfreta. Alij verò manserunt in orbe, qui capti ducti fuerunt in Chaldæam, cuius metropolis erat Babylõ ciuitas florẽtissima. His loquitur modò vates ita dicens: Ecce terra Chaldæorum, ad quã ducemini, populus est insignis, ab Assyrio fundatus. Eò ducent Chaldæi nõ solùm Tyrios imbecillos, sed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euertent, atque domos radicitus delebunt.

Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra.) Per naues maris intelligit nauigantes & negotiatores, per fortitudinem verò Tyrum, vbi opes comparabant, quæ sunt & belli & rei domesticæ robur & fortitudo.

Et erit in die illa: In obliuione eris ô Tyre septuaginta annis sicut dies regis vnius: post septuaginta autem annos erit
D Tyro quasi canticum meretricis. Sume tibi citharam, & circui ciuitatem meretrix obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticum, vt memoria tui sit. Et erit, post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces suas, rursus fornicabitur cum vniuersis regnis terræ super faciem terræ. Et erunt negotiationes eius & merces sanctificatæ Domino, non condentur, neque reponentur: quia his, qui habitauerint coram Domino, erit negotiatio eius, vt manducent in saturitatem, & vestiantur vsque ad vetustatem.

Septuaginta annis, &c.) Septuaginta annis fuit Tyrus oppressa: nam tot fuit templum Dei vastatum. Aequum enim erat vt Tyrij tempus captiuitatis Iudæorum imitarentur, quorum ærũnis lætabãtur. Appellat propheta hos septuaginta annos dies vnius regis, quia communiter qui longum tempus habet regnandi, septuaginta annos non transeat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem, qui tot annis vixit, vt in libro secundo Regum capite quinto scriptum legimus. 2.Reg.5.
Alij Nabuchodonosorem eiúsque filios vnum regem intelligunt. Prima harum interpretationum melior videtur.

Post septuaginta autem annos.) Ab hoc loco vsque ad finem capitis prospera Tyro annũtiãtur. Sensus est: Quemadmodum meretrix neglecta à primis amatoribus, quia cũ aliis se miscet, desiderat ad se trahere eos, à quibus fuerat prius dilecta, sic tu ô Tire quia Chaldæis adhæsisti, qui te captiuam duxerunt, fuisti à negotiatoribus, qui te prius amore prosequebantur contempta. Nunc verò libera à Chaldæis, canticis & illecebris pristinos tuos amatores reconcilia. Cane & pulsa tu, quæ eras obliuioni tradita. Da operam vt veluti meretrix cãtionibus amatores allicias, vt illis in memoriam redigaris. Hoc ideò dicit, quia solent meretrices cantibus vanos adolescẽtes ad se trahere.

Et erit, post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum.) Hæc ad literam impleta fuisse historiæ Græcorum & Phœnicum memoriæ produnt, vt etiam diuus Hieronymus testatur. Fuit enim Tyrus post annos septuaginta ad pristinum statum restituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus, fuit enim posteà celebre emporiũ, quò ex omnibus nationibus congregabantur multi ad exercendas negotiationes, quas hîc propheta fornicationes vocat. Versio Septuaginta habet in hunc modum: Post septuaginta annos visitationem faciet Dominus Tyri, & iterum restituetur in antiquum, erítque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Quæ verba satis indicant quid per fornicationes hoc loco intelligatur.

Et erunt negotiationes eius, & merces eius sanctificatæ Domino.) Vaticinatur de conuersione Tyri ad Christũ, quæ post multos annos futura erat. Multi enim ex Tyriis receperunt fidem, vt videre licet apud Lucam Actorum vigesimo pri- Act. 21.
mo. Est igitur sensus: Tyrij negotiationes terrenas in spirituales commutabunt, erunt enim eorum merces Domino dicatæ & sanctificatæ. Non condentur neque reponentur, hoc est, non faciẽt thesauros in terris, sed diuitias inter pauperes distribuent, & iuxta Christi sententiam in cœlo Matt.6.
thesaurizabunt.

Quia his qui habitauerint coram Domino.) Sensus est: Qui Deo seruierint, hoc solùm vellent ex temporali negotiatione, nempe habere victum, quo saturentur: & honestum indumentum, quo vestiantur. Capitur autem hîc saturitas non pro redundantia & superfluitate, sed pro decenti & honesta refectione, quam solam desiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus ad Timotheum:
Est autem quæstus magnus pietas cum sufficien- 1.Tim.6
tia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus. Docet hic locus Esaiæ fideles ac pios homines negotiatores esse non humanis ac turbulẽtis negotiis implicatos, sed eos,

qui quærentes bonas margaritas, inuenta vna preciosa, vendunt omnia sua, & emunt eam, quę quidem Christus est. Hi sunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datis talentis dixit, Negotiamini dum venio, vt est apud Lucam capite decimonono, qui operantes, fuerunt alia talenta lucrati, quorũ meminit etiam Matthæus capite vigesimoquinto. Hi sunt, qui fletu emunt gaudium, terra cœlum, re finita infinitam, & temporali æternam, & auro terreno aurum cœleste, de quo dicebat Christus in Apocalypsi diui Ioãnis apostoli: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias. O fœlices nundinas, ô admirabiles commutationes. Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo precio æternã gloriam comparemus. Sed quoniam diabolus est etiam mercator, qui breues ac pestilentes voluptates, aliásque mortiferas merces precio animarum vẽdit, aut saltem promittit, vt nos ad æterna supplicia deducat, est summa diligentia & consideratione aduertendum, ne cum tali negotiatore commercia exerceamus. Ostendit dapes in superficie suaues & appetendas, sed intus funestas & latenti veneno contaminatas. Non est aurum id, quod apparet, sed scoria: non mel, sed fel: non vita, sed mors: non fama, sed ignominia: non bonũ sed malũ. Vt enim stultus censetur, qui equum empturus non ipsum inspicit, & fastidiosè perpendit, sed solùm eius frænum, stratum, & exteriora ornamenta intuetur: sic insanus iudicandus est, qui mercium diaboli speciem solùm aspicit, interiora verò minimè cõtemplatur. Non est crystallus omne id, quod crystallus apparet, vitrum enim crystallum imitatur, res fragilis & vilis rem solidã & preciosam. Imò venenũ habet aliquando speciem medicamenti. Tres mercatores sunt pestilentes & perniciosi, qui perniciem nobis voluptatis specie & simulatione tegentes vendunt, & ad suas officinas alliciunt, & vocant, diabolus, mundus, & caro, qui nobis interitum & exitum machinantur. Eos fugiamus, eorum voluptates contẽnamus, & pestiferas merces detestemur. Quid nobis cũ mundo, quem antiqui malorum congeriem appellarunt? cuius vitam & naturam Plotinus Platonicus quasi magicam esse affirmauit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falsúmque pro vero simulantis. Cæterùm respice & considera Esaię artificium, quemadmodum ex historia se contulit ad Spiritum, & ad tempus Messię, de quo est suum præcipuũ propositum tractare.

Luc 19. *Matt. 25.* *Apoc. 3.* *simile.* *simile.*

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAP. XXIII.

Transite maria.) In Hebræo est עברו תרשישה iuru tarxixah. Sed quoniam Tharsis significat mare, & est etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noster Transite maria. Pagninus verò vertit, Transite in Tharsis. pro quo Septuaginta habent: Ite Carthaginem. Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, vt ait Plinius lib. quinto, & Poeta: Vrbs antiqua fuit, Tirij tenuere coloni, Charthago, &c. Ideò credibile est Tyrios ad Carthaginiẽses confugisse. Et in principio huius capitis vbi nostra editio habet: Vlulate naues maris, habẽt Septuaginta, Vlulate naues Carthaginis: Et ita etiam habet paraphrastes Chaldęus.

Non est cingulum vltra tibi.) Pro cingulo in Hebraico est מזח mezach, quod nomen significat fortitudinem & cingulum, quòd cingat lũbos, vbi robur est, & fortitudo, à verbo mazach, quod significat roborare. Thargum habet תקף tekoph, quod nomen propriè fortitudinem significat. Ideò Pagninus vertit: Non est fortitudo vltrà. Septuaginta habent: manus tua nequaquã præualet. Symmachus: Non poteris vltrà resistere, interpretans sensum potius quàm verba.

In Cethim consurgens transfreta.) Pro Cethim est in Hebraico כתים Cittim, & bis est in hoc capite ita scriptum hoc nomen. Est etiam eodem modo scriptum Numerorum capite vigesimo quarto, vbi pro Cittim editio vulgata habet Italiam, ita dicens: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabúntque Hebræos. Quibus verbis Balaam vaticinatus est Romanos tempore Messiæ esse Iudæam vastaturos. Id quod perspicuum est sub Tito Vespasiano euenisse. Et quoniã tunc Hierosolyma & tota Iudea fuit ob Iudæorum infidelitatẽ, impietatem, & ingratitudinem euersa, perspicuum est, tempus Messiæ aduenisse. Intelligi autem vaticinationẽ illam de tempore Messiæ, indicant verba Balaã ita in eodem capite literis mandata: Dabo tibi consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. Planum est enim tempus extremum siue nouissimum in diuinis literis tempus Messiæ appellari, vt in explanatione secundi capitis Esaiæ explicuimus. Et volens Balaam indicare id, quod dicebat, fore tẽpore Messiæ, qui erat vt lux magna venturus, ait: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel. Pro quo Thargum Onkeli, hoc est paraphrasis Chaldæa Onkeli ita habet: Cùm surrexerit rex ex Iacob, natúsque fuerit Messias ex Israel: Vbi vides per stellam & virgam Christum significari. Hæc est virga illa, de qua dixit capite vndecimo Esaias: Egredietur virga de radice Iesse. Et paulò post ait Balaam: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios vastabúntque Hebræos. Neque possunt Iudæi negare dictionem hanc Cittim illic positam Italiam significare. nam Chaldæus Paraphrastes, quem modò citaui, qui est apud eos summæ authoritatis, ita illum locum transtulit: Et naues venient à Romanis. Septuaginta etiam interpretes pro Cittim Italiam vertunt. In qua sententia est Thargum Hierosolymitanum, cuius ad literam hæc sunt verba: Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italię vnà cum multis legionibus Romanorum. Sed quoniam postquã hîc ait scriptura: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel, sequitur statim: Et percutiet duces Moab, vastabítque omnes filios Seth, negant Iudæi vaticinium hoc Christo nostro cõuenire, quoniam aiunt eum nunquam Moabitas per-

Num. 24. *Supr. 2.* *Supr. 11.*

percussisse, nec filios Seth vastasse, seu, vt habet Thargum Onkeli, omnibus filiis hominum fuisse dominatum. At non intelligunt cæci & stulti homines, hæc non carnaliter sed spiritualiter esse intelligenda. Duces Moab sunt dæmones, quos diuus Paulus in epistola ad Philippenses appellat principes & potestates, harúmque tenebrarum rectores. Hos percusit Christus saluator noster, & de illis diuinam victoriam reportauit. Per filios Seth intelliguntur impij peccatores, quos Christus euertit, non quo ad personas, sed quo ad impietates, non auferendo ab illis vitam, sed idololatriã: non salutem, sed impietatem. Perierũt igitur quatenus peccatores, hoc est, periit eorum impietas & deprauata cæcitas. Id prædixerat diuinus Psaltes ita Messiam alloquens: Increpasti gentes, & periit impius, nomẽ eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Et quoniam hi à iugo dæmonis liberati se Christo subiecerunt, ideò vbi communis editio habet: Vastabit omnes filios Seth, vertit Chaldæus paraphrastes: Dominabitur omnibus filiis hominum. Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noe omnes originem ducimus, Noe autem à Seth, qui in locum Abelis occisi successit, cùm Caini proles fuerit diluuio extincta. Hic Messias, quem hîc omnium hominum dominatorem scriptura iuxta Onkelũ appellat, est ille, de quo aiebat Esaias: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion. Cùm autem in illo Numerorum loco Cittim Italiam significet, credibile est hoc in loco Esaiæ eandẽ etiam significare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam capite secundo, & apud Ezechielem capite vigesimoseptimo, vbi noster interpres Italiam vertit, & meritò quidem. Nam Cittim regnũ Italię obtinuit, qui à Ianiginis fuit etiã Italus vocatus. Author est Berosus Chaldæus libro quinto Antiquitatum, qui floruit ante Alexandri monarchiam. A Cittim autẽ Italo fuit regio illa Cittim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio per i, non autem per e scribi, quemadmodũ bis in hoc capite, & semel in capite decimo Geneseos eam scriptam inuenies. Cethim autem, quæ scribitur per e, est ciuitas quædam Macedoniæ, de qua in primo capite libri primi Machabæorum ita scriptum legimus: Postquam percusit Alexãder Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egressus de terra Cethim, Darium regem Persarum & Medorum, &c.

Phil.5. *Psal.9.* *Suprà.16.* *Ierem.2.* *Eze.27.* *Gen.10.* *1.Mach.1.*

Assur fundauit eã.) Pro Assur est in Hebraico אשור Axxur, quemadmodum Geneseos capite decimo, vbi scriptum legimus egressum fuisse Assur de terra Senaar, ædificasséque Niniuem ciuitatem magnam, in terra autem Senaar regnasse Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldæorum non fuisse ab Assur, sed à Nemrod fundatum: & ob eam causam hîc existimant per eam intelligi Tyrum, non autem Chaldæam, cùm tamen prophanæ historiæ dicant Tyrum coloniam fuisse Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euersionis. Ideò mihi prior opinio magis placet, quoniam etsi Assur non fuerit Babylonis constructor, condidit tamẽ Niniuem in Chaldæa, eiúsque populum fundauit. Si fusè scire volueris, quis fuerit hic Assur siue Assyrius, à quo Assyria nomen accepit, lege Xenophontem de æquiuocis capite primo, vbi asserit hunc appellatum esse Ninum, Herculem, & Iouem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Niniue denominata.

Gen.10.

Argumentum capitis XXIIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Esaias de euersione Hierosolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationum in particulari: nunc autem generalem totius terræ interitum & vastitatem, eiúsque habitatorum in extremo iudicio confusionem prædicit.

CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & affliget faciem eius, & disperget habitatores eius. Et erit sicut populus sic sacerdos, & sicut seruus sic dominus eius, & sicut ancilla sic domina eius, sicut emens sic ille qui vendit, sicut fœnerator sic is qui mutuũ accipit, sicut qui repetit sic qui debet. Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus est verbum hoc. Luxit & defluxit terra, & infirmata est: defluxit orbis, & infirmata est altitudo populi terræ. Et terra infecta est ab habitatoribus suis: quia trãsgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerũt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabũt habitatores eius, B
ideóque insanient cultores eius, & relinquentur homines pauci. Luxit vindemia, infirmata est vitis. Ingemuerunt omnes qui lætabantur corde.

EXPLANATIO.

Ecce Dominus dissipabit terram.) Hoc est, Deus in fine mundi vniuersam terram vastabit. Esse terram in fine mundi transituram, asserit Christus apud Matthæum iis verbis: Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cœlum & terra transibunt, &c. Quamuis enim dicat Ecclesiastes, Terra autem in æternum stat, hoc intelligitur per essentiam, sed præteribit & mutabitur ab eo statu, in quo nunc est, & figuram suam amittet. Id dicunt nonnulli voluisse significare diuum Paulum cùm dixit in epistola prima ad Corinthios: Præterit figura huius mundi. Non dixit: Pręterit mundi substantia, sed figura. Et ad Hebræos hęc verba Psalmistæ citat: Et tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt vestimentum veterascent. Et velut amictum mutabis eos,

Matt.24. *Eccle.1.* *1.Cor.7.* *Hebr.1.* *Psal.101.*

eos, & mutabuntur. Poteſt etiam locus ille Salomonis ita explanari: Terra immobilis manet ad longum tempus permanſura. In æternũ enim capitur aliquando pro longi temporis ſpatio, vt Exodi capite vigeſimoprimo: Et ſeruient in æternum. Id eſt ad iubilæum. Anno enim iubilæi omnes liberi manebant, vt habes capite vigeſimo quinto Leuitici. Illud certum eſt terrã tranſituram eſſe, & terram nouam futuram. ait enim Angelus Ioanni Euangeliſtæ in Apocalypſi: Vidi cœlum nouum & terram nouam. Primum enim cœlum & prima terra abiit. Non quòd alia terra & aliud cœlum condendum ſit, ſed ait renouanda eſſe ea ipſa, quæ nunc ſunt. Ita graues authores locum illum interpretantur. Qua de re vide ea, quæ copioſè tractat diuus Petrus capite tertio epiſtolæ ſuæ ſecundæ.

Exod.21. Leui.25. Apoc.21. 2.Pet.3.

Et nudabit eam.) Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deſerta. Et affliget faciẽ eius, hoc eſt, dabit ei aliam faciem & figuram. Et diſperget habitatores eius, hoc eſt, iuſtos ad gaudia æterna ꝓducet, impios verò ad inferorũ ſupplicia.

Et erit ſicut populus.) In illa die nulla erit hac in re differentia inter nobiles & obſcuros, ſacerdotes & laicos, ſed omnes apparebunt ante Chriſti tribunal reddituri de vita ſua rationem. Non reſpiciet Deus ibi generis nobilitatem, aut obſcuritatem, ſed virtutes & vitia, vt vnus quiſque iuxta opera ſua aut prǽmio afficiatur, aut ſupplicio. Nõ enim eſt acceptio perſonarum apud Deum.

Luxit & defluxit terra.) Vtitur Propheta præteritis pro futuris more Prophetico. Senſus eſt: Cùm terra defluxerit, lugebunt & plangent in die iudicij homines, qui, vt alio in loco etiam an notauimus, nomine terræ ſignificãtur. Ait enim Chriſtus apud Matthæum: Sol obſcurabitur, & luna non dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc parebit ſignum filij hominis in cœlo. & tunc plangent omnes tribus terræ.

Matt.24.

Et infirmata eſt altitudo populi terræ.) Id eſt, Diuites & potentes confringentur. Nihil illis valebunt diuitiæ, imperia, & magiſtratus. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis, Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iuſtitia autem liberabit à morte. Dicent enim impij in inferno, vt in libro Sapientiæ ſcriptum legimus. Quid nobis profuit ſuperbia? & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Tranſierunt omnia illa ſicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens. Primi aduerſus quos Propheta hoc in loco vaticinatur, ſunt diuites & potentes.

Prou.11. Sapien.5.

Terra infecta eſt ab habitatoribus ſuis.) Imminente iudicio terra reddetur ſterilis propter iniquos habitatores. Vbi vides ideo terram nõ ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur.

Quia tranſgreßi ſunt leges.) Loquitur de legibus ciuilibus. Poteſt etiam hic locus intelligi de omnibus legibus, naturali, & ſcripta data per Moyſem, & de Euangelio Chriſti. Primam tamen expoſitionem magis amplector propter ea quæ ſequuntur. Sed quæ ſit mea propria huius loci expoſitio & ſententia, videbis in annotationibus ex Hebræo.

Mutauerunt ius.) Id eſt, Pro libito ſuo ſententias tulerunt, non conſiderata iuſtitia nec ratione. Peruertunt iudices fundamenta naturæ, cùm à ſententiis iuſtitiam ſeiungunt.

Dißipauerunt fœdus ſempiternum.) Violauerunt amicitiam, quam deberẽt cum amicis perpetuò conſeruare. Vide quanti æſtimanda eſt amicitia. Vel loquitur aduerſus Iudæos, qui fœdus ſempiternum, & pactum quod de ſeruanda diuina lege fecerant, fregerũt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide ac pacto. Sed quoniã fœdus accipitur etiã pro lege: vt apud Virgiliũ: Regémque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas ſciret dare iuſſus habenas, exiſtimo hoc in loco poſſe ipſam diuinam legem ſignificari. Sic Deus apud Oſeam Tranſgreſſi ſunt, inquit, fœdus meum. Et explicans quid eſſet tranſgredi fœdus, ſubiungit: Et legem meam præuaricati ſunt. Sed tunc quædam inſurgit dubitatio, quî fieri poteſt vt lex appelletur ſempiterna, cùm ceſſauerit. Sed huic quæſtioni facilè reſpondetur, ſi legem ipſam loquentem audierimus, quæ æternum & ſempiternum appellat id, quod vſque ad tempus Meſſiæ, & ad promulgationem Euangelij erat duraturum. Et ita Deus promiſit ſemini Abrahæ terram Chanaan in poſſeſſionem æternam, quam Iudæi poſt Chriſti mortem, & ſufficientem Euangelij promulgationem amiſerũt. Poſſunt etiam omnia legalia dici ſempiterna ratione ſui ſignificati, erant enim figuræ earum rerum, quæ ſemper duraturæ ſunt. Paulò antè dixerat: Tranſgreſſi ſunt leges. Et ſtatim: Mutauerunt ius. Et confeſtim ſubiungit: Diſſipauerunt fœdus ſempiternũ. Et quoniam ſolet Eſaias ſæpenumero multa vnum atque idem diuerſis verbis ſignificantia congerere, fortaſſe hoc in loco per leges, ius & fœdus idem voluit intelligere, vt ſit congeries rhetorica.

Oſea 8. Gen.17.

Propter hoc maledictio vorabit terram.) In principio benedixit Deus creaturis, quas fecerat: ſed quoniam homines impij & ſcelerati ſuum dereliquerunt creatorem, ſéque vitiis dediderunt, maledicentur in fine mundi, erúntque à Deo maledicti. Vel ſic: Hominum maledictio & flagitium terram conſumet, & velut beſtia deuorabit.

Peccabunt habitatores terræ.) Illi ſe flagitiis implicant, qui ſunt terrę ciues, quibus in Apocalypſi Ioannis dicitur: Væ habitantibus in terra. Viri enim iuſti & pij non in terra habitãt, ſed in cœlo, de quibus ait Paulus Apoſtolus: Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt. Vnde Cain terrenam ciuitatem condidit, Abel autem non item, vt, & non ſine myſterio, literæ diuinæ teſtantur. Vtuntur viri iuſti terra hac, tanquam peregrini, non habentes hîc ciuitatem manentem, ſed futurã inquirentes. Ideò mundi voluptates & opes contemnunt, temerarias cupiditates coercent, timores, & inanes ſolicitudines pellunt, & neq; rerum aduerſarum ictibus franguntur, neque vlla temporum varietate labefactãtur. Si autem ruunt, & in crimen aliquod incidunt, eriguntur diuino auxilio, & ad cœleſtia aſpirantes diuini numinis amore rapiuntur.

Apoc.8. Phil.3. Gen.4.

Inſanient cultores eius.) Aſpicis hîc apertiſſimè homines humanis vitiis implicatos, qui non cœli ſed terræ cultores appellantur, inſanos eſſe, eorúmque inſaniam ex peccatis prouenire. Ait enim

enim Propheta: Peccabunt habitatores terræ: ideóque insanient cultores eius. Omnes qui se vitiis contaminant,& in illis perseuerant, iudicio absque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbiis, Impius ignorat scientiam. In Psalmo, vbi nostra editio habet: Dixi iniquis, nolite iniquè agere, habet versio Fœlicis: Dixi insipiētibus, nolite insanire. Idem enim vocabulum & iniquum & insipientem significat. omnis enim iniquus est insipiens. Id quod etiam gentium Philosophi asseruerunt. Aristoteles enim planè inquit omnem hominem flagitiosum ignorantem esse. Qua de re poteris ea videre, quæ fusius scripsimus capite quinto, illa verba explanantes: Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.

Psal. 29. Psal. 74. Sup. 5.

Et relinquentur homines pauci.) In fine mundi priusquam iudicij tempus adueniat, pauci homines reperientur. Præcedent enim bella pestilentiæ. Et erit, vt est apud Lucam, in terris pressura gentium præ cōfusione sonitus maris & fluctuū, arescentibus hominibus, prę timore & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi. Vel homines, eos tantùm appellat, qui eo munere funguntur, cuius colendi efficiendíque causa, Deus eos creauit, eísque naturam rationis participem dedit. Formauit enim Deus hominem, & sui sanctissimi numinis similem fecit, vt pestiferas voluptates contemneret, ipsum Deū summè coleret, eiúsque amore ardentissimè flagraret, & in beatissimis sedibus ac cœlestibus mansionibus æuo sempiterno frueretur. Ex quo efficitur, vt illi, qui vitiis imbuūtur, & in erroribus & vanitatibus versantur, immemores æternitatis, summā fœlicitatē in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni sint, qui homines appellentur. Græci appellāt hominem ἄνθρωπον quasi sursum vergentem, & contēplantem. Nam reliqua animantia terræ prona sunt, ventriq; obtemperantia. solus homo est erectus, & ad cœlum, eiúsque considerationem & contemplationem quasi ad propriā patriam eleuatus. Vnde apertè concluditur eos nomine hominum priuari, qui non in sublime feruntur, sed terrena tantum intuentur. Socrates apud Platonem in Cratylo, existimat dici ἄνθρωπον, quasi ea, quę aspicit, contemplantem: cùm cętera animalia altitudine & excellentia contēplationis careant. quæ etiam ratio conuenit huic nostræ interpretationi. Prior tamen nominis deriuatio est Lactantij Firmiani capite primo libri secundi diuinarum institutionum.

Luc. 21.

Luxit vindemia, infirmata est vitis.) Hoc est, deficiet vinū. nullā habebunt iniqui cōsolationem, & omnis impiorū lætitia in luctum cōuertetur.

Cessauit gaudiū tympanorū, quieuit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cātico non bibent vinū: amara erit potio bibentium illam. Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia, trāslatum est gaudium terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas. Quia hæc erūt in medio terrę in medio populorum, quomodo si paucæ oliuę quæ remanserunt, excutiātur ex olea, & racemi cùm fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocē suā, atque laudabunt: cùm glorificatus fuerit Dominus, hinnient de mari. Propter hoc in doctrinis glorificate Dominū: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti. Et dixi: secretū meum mihi, secretum meum mihi. Væ mihi: Præuaricantes præuaricati sunt, & præuaricationes transgressorum præuaricati sunt. Formido, & fouea: & laqueus super te, qui habitator es terræ. C Iere. 48. g

Cessauit gaudium tympanorum.) Describit mœrorem, quo afficientur iniqui.

Attrita est ciuitas vanitatis.) Totū orbem appellat ciuitatem vanitatis. Elegans quidem & pulchra periphrasis. Quasi dicat: Nemo existimet esse hūc terrarum orbem perpetuò duraturum. Est enim vana quædā ostentatio, quæ citò peribit. Fortasse per ciuitatem vanitatis eas vrbes intelligit, quæ idololatriæ, superstitionibus, cæterísque vanitatibus deditæ sunt.

Clamor erit super vino.) Plorabunt se fuisse vino deditos. Vel lugebunt vini defectum.

Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.) Explicat fore hunc interitum in toto orbe terrarum.

Quomodo si paucæ oliuæ.) Comparat hoc in loco Propheta viros iustos, qui appropinquante seculi consummatione fuerint relicti in terra, raris baccis oliuarū, quæ post excussionem remanserunt in ramorum cacumine: & paucis racemis, qui post vindemiam fuerunt in vitibus relicti. Quanquam enim multi sunt vocati, pauci tamen sunt electi. Matt. 20.

Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt. Iusti, qui manserint in terra, vocibus suis in sublime leuatis Dominum laudabunt. Et veniente Christo, in maiestate regnante, hinnient præ lætitia, equorum more, & in mari huius seculi lætabuntur. Quidam vertit: Exultabunt ab Occidente, vt sit sensus: Illi, qui in finibus terræ in Occidentali plaga fuerint, afficiētur gaudio, Christi gloriam aspicientes. Prima tamē expositio est communior & melior. Orbem terræ vocat mare, quemadmodum capite vigesimoprimo, Babylonem ipsam mare etiam appellauit. Onus, inquiens, deserti maris. Tu verò considera Dei nostri clementiam, eámque alta mente perpende, qui cùm in hoc capite minetur peccatorib. horribiles timores extremi iudicij, iustos tamē consolatur. Christe sancte quàm immensa est tuæ pietatis magnitudo, qui inter præconia tuæ iustitiæ, non es oblitus tuæ misericordiæ! Eodem modo apud Lucā post minas & terrores subiungit: His autem fieri incipientibus, suspicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Non est redemptio, nisi vbi præcessit, captiuitas: cùm verò in fine mundi appropinquet iustorum redemptio, apertè cōcluditur hunc mundum esse eorum carcerem & captiuitatem. Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Sup. 21. Luc. 21. Psal. 125.

Conuerte

Conuerte Domine captiuitatem nostram, sicut torrēs in austro. Igitur in fine mūdi leuabunt capita, erigēt seipsos illi, qui hîc abiecti ab iniquis premebantur, & gaudio afficiētur. Quando igitur appropinquauerit tempus illud formidolosum, quo omnes vocabimur in iudiciū, omnium nostrarum actionum rationē reddituri, improbi & flagitiosi premētur, eorúmq; dominabuntur iusti & pij, qui nūc ab illis acerbissimè vexātur.

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.) Vos qui in doctrinis, hoc est, qui beneficio scripturarū cognoscitis tanta vobis gaudia reseruari, laudate Dominū. Et non solùm vos viri iusti, qui in terra stabili estis, hoc est, qui in animi trāquillitate & securitate viuitis, qui vos ab hominū frequentia in solitariā quietē recepistis, sed vos qui in insulis habitatis, hoc est, qui tētationum fluctibus cōcutimini, qui negotiis implicati impetum maris mundi huius sentitis, laudate & glorificate nomē Domini Dei Israelis. Docet nos hic locus vitam contemplatiuā terræ firmę & stabili comparari, actiuā verò insulæ maris fluctibus concussæ similem esse. Vtrunque tamen, & eum qui contemplationi, & qui actioni deditus est, Deum laudare debere. Possumus hunc locum ita explanare. Laudate Dominum, non solum vos qui habitatis in medio terræ, sed vos etiam qui in insulis, & locis remotissimis vitā degitis.

A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti.) Dixerat versu superiore habitantibus in insulis vt dominum laudarent: tunc prędicit hoc ita futurum esse. Sensus est: Nos qui Spiritu Prophetico inspirati sumus, audiuimus à Domino dandam esse gloriam justo, hoc est Christo, à finibus terræ, hoc est, ab illis etiā, qui colunt insulas remotissimas. Et cùm Propheta hæc dixisset, vidit mentis oculis multa, quæ non licet homini loqui. Dicerē ego vidisse Spiritu gloriā iustorū, & impiorū supplicia, eo modo quo Deus illi hæc voluit ostēdere, & audiuisse arcana, quę, vt ait diuus Paulus, nō licet homini loqui. Ideo inquit:
2. Cor. 12. Secretum meum mihi, secretū meum mihi. Ac si diceret: Non possum ea, quæ vidi explicare. Bis posuit secretū, quoniā & præmiū viderat bonorum, & flagitiosorū supplicium. Thargum ita hūc locum interpretatur: Dixit Propheta: Secretum mercedis iusti conspectum est mihi, secretum vltionū impiorum reuelatū est mihi. Quæ verba huic nostræ explanationi apertissimè fauent.

Væ mihi præuaricantes præuaricati sunt.) Cùm vidisset Propheta impiorum & sceleratorum multitudinem, in hæc verba prorupit. Ac si diceret: Non possum non plorare tot hominum interitum & supplicium.

Formido, & fouea, & laqueus, super te qui habitator es terræ.) Appropinquante tempore iudicij in timore, & dolore, & periculis versabuntur homines iniqui, quos non cœli sed terræ habitatores appellat, de quibus dixerat paulò antè: Peccabunt habitatores terræ.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueā: & qui se explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, & concutientur
D fundamenta terræ. Cōfractione confrigetur terra, cōtritione conteretur terra, cōmotione cōmouebitur terra: agitatione agitabitur terra, sicut ebrius, & auferetur quasi tabernaculū vnius noctis: & grauabit eā iniquitas sua, & corruet: & nō adiiciet, vt resurgat. Et erit: In die illa visitabit Dominus super militiā cœli in excelso: & super reges terræ, qui sunt super terrā. Et congregabuntur in congregatione vnius fascis in lacū, & claudentur ibi in carcere: & post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, & cōfundetur sol, cùm regnauerit Dominus exercituū in monte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam.) Describit calamitates improborum aduentante extremo iudicio, qui volentes declinare vnum periculum, incident in aliud.

Quia cataractæ.) Dixerat nullum peccatorem esse à formidine, fouea, & laqueis euasurū: nunc reddēs huius rei causā, inquit: hoc ita fore, quia tunc in extremo tēpore aperiētur fenestræ cœli, & videbit Dominus vniuersa hominū peccata, quæ anteà, quia ea nō puniebat, videbatur non videre. Quibus visis cōcutiētur præ timore fundamēta terræ. Ita dicitur in Psalmo: Qui respicit terrā, & facit eā tremere. Describit Propheta admirabilem Dei potentiam qui facit totā terram vel solo aspectu concuti, tremoréq; labefactari. Fortasse in cataractis in cœlo apertis alludit ad id, quod est scriptum in Psalmo decimo: Pluet super peccatores laqueos. Hoc est, improbos acerrimè puniet, eis laqueos instar pluuiæ emittens, quib. eos capiat & perdat. Septuaginta hūc Esaiæ locū ita verterūt: Fenestræ cœli apertæ sūt. Psal. 103. Psal. 10.

Confractione confringetur terra.) Quasi volens absorbere peccatores.

Quasi tabernaculum vnius noctis.) Id est, quasi tētorium siue tuguriolum, quod pastor singulis noctibus de loco ad locum transmutat.

Visitabit Dominus super militiam cœli. Id est, super sidera. Vbi nostra editio capite quarto Deuteronomij habet: Ne fortè eleuatis oculis ad cœlum videas Solem, & Lunam, & omnia astra cœli, & errore deceptus adores ea, habet versio Pagnini pro astris cœli militiam cœli. Nec est infrequens in literis diuinis astra, militiā, & exercitus, & virtutes cœli, appellari. Hunc sensum habent verba illa libri quarti Regum capite vigesimoprimo: Et adorauit omnem militiam cœli. Ac si diceret: Non erat in cœlo stella, quam impius Manasses superstitioni idololatriæq; deditus non coleret. Est igitur huius loci Esaiæ sensus: In tempore extremi iudicij cōturbabit Dominus omnia sidera. Nam sol obscurabitur, vt ait Christus apud Matthæum, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo. Sunt qui per cœlum hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos diuus Paulus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expositio mihi magis placet, quoniam non solet scriptura dæmones cœli militiam vocare. Deut. 4. 4. Reg. 21. Matth. 4. Philip. 5.

Et congregabuntur.) Sensus est: Reges terræ cum primùm excesserint è vita, in inferno congregabuntur. Sed post multos dies, nempe in die iudicij visitabuntur, quãdo ab illis exigetur suæ vitæ ratio. Sed audita sententia iterum in inferos in æternum relegabuntur. Est enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum ait Christus capite vigesimoquinto, & diuus Ioannes in apocalypsi capite quartodecimo. Neque est dubitãdum sit necne liber Apocalypsis à diuo Ioanne Euangelista cõscriptus, cùm id teneat Ecclesia, sitque ab antiquissimis scriptoribus assertum & comprobatum. Eusebius in historia Ecclesiastica libro quarto capite decimooctauo ait Iustinum martyrem illud affirmasse, & libro sexto capite decimono ait hanc esse firmam Origenis sententiam. Cæterùm id, quod hîc Esaias dicit aduersus reges, non est de omnibus intelligendũ, cùm multi sint sapientia conspicui, iustitiáque præcellentes, sed de impiis & flagitiosis.

Matt.25. Apoc.14.

Et erubescet luna.) Explicat id quod dixerat: Visitabit Dominus super militiam cœli. Vel per solem intelligit principes Ecclesiasticos, per lunam verò seculares, qui se in vita vitiis implicarunt, & in violanda iustitia impia scelera admisẽrũt. Tũc enim in illo terribili iudicio, visa Christi maiestate, quem illi contẽpserant, turbabuntur, & confundentur. Quoniam cùm deberent, dum viuebant, alios illuminare, non solùm non illuminarunt, sed etiam obscurauerunt. Quî enim fieri poterat, vt alios suorum radiorũ splẽdore illustrarent, cùm ipsi eclipsim paterentur, essẽntque tenebris & caligine circũfusi? Vt enim eclipsis lunæ est interpositio terræ inter solem & lunam, sic quando terra, hoc est, mundi opes & voluptates interponuntur inter mundi principes, qui lunæ nomine significantur, & solem illum iustitiæ Christum Deum nostrum, efficitur vt lumine careant principes, defectúmque patiantur, in vmbra terræ existentes. Tunc enim fit eclipsis, cùm luna in terræ vmbra consistit. Quid aliud sunt mundi magistratus, potentiæ, diuitiæ, & voluptates, quã vmbra terræ? Illos, qui in infernum detrusi æternis cruciatibus torquentur, in hunc modum scriptura in libro Sapientiæ facit loquentes: Quid nobis profuit superbia? Et diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa sicut vmbra. Et in Ecclesiastico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas, quærunt & appetunt, illis comparantur, qui sequuntur ventos, & apprehendunt vmbras. Hoc pertinet ad Lunæ eclipsim. Sol verò tunc obscuratur, cùm interponitur luna inter ipsum & homines. Quis est hic sol nisi præsul, qui cùm debeat omnes illuminare, ob eã causam deficit, nullísq; micat radiis, quia interponitur & obiicitur illi luna, hoc est humana potentia? Eam ob causam antistites, Ecclesiæq; pastores tenebris offunduntur, quia non Dei obsequium & honorem, sed humanas dignitates & voluptates intuentur. Non loquor de illis, qui rectè gubernant. Sunt enim multi, qui oues suas saluberrimè pascunt, qui illas tantùm opes quærunt, quæ animum amplificãt, diuitémque faciunt, ex quibus vera dignitas redundat & efflorescit. Sed de illis loquor, qui curæ pastoralis obliti, virtutísq; ornamẽtis nudati in sũma ignominia versantur.

Simile
Sapien.5. Eccle.34.

Totum hoc caput exposuimus de mundi interitu, vltimíq; iudicij tempore. Et hęc diui Hieronymi sentẽtia, quam posteà secuti sunt multi, quorum explanationem amplectimur. Sunt tamen nonnulli, qui omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referãt, quæ omnes despergendæ prædicuntur in varias regiones absque vlla personarũ differentia, quòd fuerint diuinam legẽ præuaricatę. Cùm enim euerterẽt fundamẽta iustitiæ, impiísq; sceleribus pascerẽtur, veróque Deo relicto falsa idola colerent, æquum fuit, vt omnes pariter punirẽtur. Sed tunc nescio quemadmodum possit cum hac sententia cõuenire id, quod hîc dicitur: Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cæli. Non enim legimus talia in illa captiuitate euenisse: nisi per militiã cœli intelligant exercitum Israelis. Preterea sunt nonnulla alia in hoc capite, quæ non videntur huic interpretationi cõgruere. Ideò alij de euersione duarum tribuum ob Christum non receptum, quãdo Hierosolyma fuit à Tito funditus euersa, illud interpretantur: quæ opinio non videtur habere tot impedimenta. Nam Iosephus Hebræus, insignis historiographus cap. 12. libri 7. de bello Iudaico inter ꝓdigia & præsagia excidium Hierosolymæ præcedentia narrat, sydus simile gladio supra ciuitatem stetisse, tantúmque circa templũ lumẽ noctù effulsisse, vt clarissimus dies putaretur. Sed quoniam Esaias præcedente capite locutus fuerat de Tyri euersione, nõ deest qui totum hoc caput existimet esse non ad Hebræorum, sed ad Tyriorum euersionẽ calamitatémque referendum, quoniã solet Esaias ea, quæ in vno capite breuiter attingit, in sequẽti latius dilatare. Nos verò ex his quatuor explanationib. eam exponẽdam sumpsimus, quæ nobis visa fuit communior, literæq; accommodatior, liberum vnicuique iudicium suum relinquentes.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram.) In Hebræo pro dissipare est בוקק bokek, quod significat dissipare, euacuare, populari. Nahum cap. 2. Quia vastatores dissipauerunt. Quod etiam poterat verti: Euacuatores euacuauerunt. vel, Populatores populati sunt. Vnde illud Oseæ cap. 10. Vitis frondosa Israel, poterat etiam verti: Vitis vacua est Israel. Vertit tamen interpres noster frondosa, quoniam eæ vites quæ siluescunt, & frondibus crescunt, nec amputantur, inutiles sunt & vacuæ: quod Symmachus intelligẽs vertit: Vitis materialis, hoc est, non amputata, sed frondibus atque palmitibus abundans. Eam ob causam vertit Pagninus hoc in loco: Ecce Dominus euacuat terram, hoc est, in solitudinem redigit. Quod non multùm distat à communi versione. Quod autẽ sequitur: Et nudabit eam, ita conuertit Pagninus: Et desolare facit eam. In Hebræo est ובולקה vuolekah à verbo בלק balak, quod significat nudare, desolare, & aperire. Est

Nahum. 2. Oseæ 10.

igitur

igitur terram nudare, eam desertam facere absq; vllo habitatore. Sed quoniam verbum hoc significat aperire, potest rectissimè locus hic ita ex Hebręo reddi in Latinū sermonem: Ecce Dominus dissipabit terram eámq; aperiet: Vt significet in die iudicij aperiendā esse terram, vt mortui egrediantur, & resurgant. Qui dicunt intelligi totū hoc caput de euersione Hierosolymæ per Titum, dicent Prophetam hîc vaticinari aperiendam esse vrbem exercitui Romano.

Luxit & defluxit terra.) Pro luxit vertit Pagninus, destructa est. Verbum Hebraicum est אבל anal, quod significat lugere, vt patet mille in locis diuinarum literarum, Exodi 33. Audiens populus sermonem hunc pessimum luxit. Threnorum 1. Viæ Sion lugent. Oseæ 10. Quia luxit super eū populus eius. & multis aliis in locis, quæ breuitati studens omitto. Ideò existimo editionem vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis aliis, magis esse secundum veritatem Hebraicam quàm Pagnini versionem. Septuaginta etiam verterunt, luxit terra.

Exod.33. *Thren.1.* *Oseæ.10.*

Terra infecta est.) In multis codicibus Latinis est, Terra interfecta est, sed legendum est infecta est, vt nōnulli codices correcti habent. Est enim in Hebraico: Et terra חנפה chanephah, à verbo חנף, quod significat polluere, & inficere. Ita apud Ieremiam 23. Propheta nanq; & sacerdos polluti sunt. Vbi Translatio Chaldaica Ionathæ habet; Fecerunt furtum legis eorū. Hoc est, mente legis abusi sunt. Tunc enim homines se inficiunt & polluunt, cùm Dei legem trāsgrediuntur, eámq; ad suam voluntatem detorquent. Est igitur huius loci sensus: Habitatores terrę eam suis sceleribus ita polluerunt, & sterilē reddiderunt, vt nullos lætos fructus produceret. Pagninus hunc locum ita Latinū reddidit: Terra impiè egit propter habitatores suos. Verbum enim חנף quod est in Hebraico, significat etiā iniquè agere, & personā acceptare. Vnde locus hic Ieremiæ, quē modò citauimus, potest ita verti: Propheta nanq; & sacerdos impiè egerunt, vel, acceptatores personarum fuerunt. Potest igitur hic locus sic explanari: Terra impiè egit, hoc est, pœnas luit, acsi impietatē & scelus admisisset, Tunc enim terra dicitur pœnas dare, quādo vastatur, & in sterilem solitudinem redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudęos hunc locum interpretatur. Thargum vertit, peccauit, pro eo quod nostra versio habet infecta est. quam interpretationem secutus est Pagninus, cui fauet versio Septuaginta, quę ita habet: Terra autem egit impiè propter habitatores suos.

Iere.23.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.) Septuaginta pro fœdere sempiterno verterunt testamentum æternū, quod ego absq; dubio existimo esse Euāgeliū, quod etiā diuus Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos eodem modo appellat, ita dicens Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine Testamenti æterni, Dominum nostrum Iesum Christum. Quemadmodum enim Moyses legem firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat sanguis pecudum, vt in Exodo scriptum legimus: sic Christus nouam legem confirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro salute hominum fundēdus. Ideò Apostolus ait, In sanguine Testamenti æterni. Et in cōsecratione vini vtitur Ecclesia hac forma: Hic est calix sanguinis mei noui & ęterni Testamenmenti, &c. Hoc est Testamentum illud quod Deus per Ieremiam promisit dicens: Ecce dies venient, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda Testamentum nouum, non secundum Testamētum, quod feci patribus eorum. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos cap. 8. de Christi euangelio interpretatur. Et quoniam vetus lex fuit abrogata, noua autē semper est duratura, appellatur hîc ab Esaia fœdus sempiternū, aut vt volunt Septuaginta, Testamentum æternū. Dixerat modò Transgressi sunt leges, mutauerunt ius: & confestim subdit, Dissipauerunt fœdus sempiternum. Quæ verba Septuaginta ita verterunt: Præuaricati sunt legē, mutauerunt præcepta, Testamentum æternum. Tria sunt, ob quorum præuaricationem Deus mundi ruinam & vastitatem minatur, lex, præcepta & æternum Testamentum. Ego existimo per legem intelligi legem naturalem, per præcepta legem scriptam, per Testamentum æternum, legem gratiæ & Christi Euangelium.

Heb.13. *Exod.24.* *Ierem.31.* *Hebr.8.*

Insanient cultores eius.) Septuaginta habent: Pauperes erunt habitatores terræ. Omnes iniqui sunt insani, omnes autem insani pauperes, quia spirituales diuitias perdiderunt. In Hebraico est חרו charu, à verbo חרר charar, quod significat insanire, æstuare, ardere, deficere. Ideò Pagninus vertit: Combusti sunt habitatores eius. Aestuant, insaniunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlum sed terram colunt, & intuentur, qui negotiis humanis implicati, tanquam mundi ciues ad cœlestia nequaquam aspirant.

Visitabit Dominus super militiam cœli.) in aliquibus codicibus est malitia pro militia. In Hebraico est צבא tseua, quod significat exercitum, militiam, virtutem, & tempus statutum. Vnde id quod dicitur cap. 7. Iob, Militia est vita hominis super terram, potest verti: Tempus determinatum est vita hominis super terrā: scit enim Deus quanto tempore vnusquisque victurus est.

Iob.7.

Argumentum capitis XXV.

Agit propheta gratias Deo pro vastatione synagogæ, & insigni victoria de morte, ac dæmone reportata. Asserit seruandos esse fideles per Christum, qui nobis lucem attulit, labes omnes abstersit, gratiam tribuit, vt gloriam illam cœlestem, nullis vnquam seculis interituram consequeremur. Sunt qui asserant intelligi hoc caput de supplicio damnatorum, & de præmio iustorum post mundi consummationem, quas ob causas propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

A DOmine Deus meus es tu, & exaltabo te, & cõfitebor nomini tuo: quoniã fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. Quia posuisti ciuitatẽ in tumultũ, vrbẽ fortem in ruinã, domũ alienorũ: vt non sit ciuitas, & in sempiternũ non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis: ciuitas Gentiũ robustarũ timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, vmbraculum ab æstu. Spiritus enim robustorum quasi turbo impellens
B parietem. Sicut æstus in siti, tumultum alienorũ humiliabis, & quasi calore sub nube torrẽte propaginem fortium marcescere facies. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in mõte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ.

EXPLANATIO.

Domine Deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo.) Laudibus te efferam Domine Deus meus, & nomen tuum celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas cõpleturus es. Omnia enim tua cõsilia ore ꝓphetarũ prædicta firmabuntur, & suos effectus obtinebunt. Es enim Hierosolymã ciuitatem ingratam & infidelẽ euersurus, quia non solùm te verum Messiam nõ recepit, sed iactis in te acerbissimis contumeliis, te ad mortem crudelissimam adduxit, & aduersus discipulos tuos odium vsq; ad sanguinem excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia posuisti ciuitatem in tumulũ, hoc est, quia funditus delebis per Titum Vespasianum Hierosolymam. Pro tumulo habent nonnulli codices tumultũ, sed versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, habet tumulum, & ita habẽt Septuaginta, & dictio Hebræa idẽ significat. Quare legendum est in tumulum, non autem in tumultum. Tu verò aduerte morem prophetarum. Superiore capite plorauerat Esaias peccatorum flagitium, interitum, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat Deum, eíque debitum honorem reseruat. Aequum est vt dolore afficiamur ob hominum scelera, propter quæ æterna supplicia merentur. At laudaturi sumus Deum, qui iustitiam suam ostendit in sceleratorum punitione, & misericordiã suã in præmio iustorũ.

Domum alienorum.) Efficies vt Hierosolyma sit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia non erant de populo Dei, sed alieni à fide, solet enim scriptura diuina gentiles alienos appellare, vt apud hunc eũdem Prophetam: Regionem
Suprà 1. vestram coram vobis alieni deuorant. Ita Pau-
Ephe.4. lus in epistola ad Ephesios eos alienatos appellat à vita Dei. Qui enim impius est, non suus sed alienus est existimandus: tot enim Dominis seruit, quot vitiis traditus est. Cùm autẽ ad se redit, Psal.57.
& spiritui obtẽperat, suus efficitur, qui anteà alienatus erat, iuxta illud: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. Acsi diceret, non esse mirandum homines sceleratos tot fraudes & facinora admittere, cum ab ipsis incunabulis se à Deo alienauerint, & à seipsis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Cæterùm quoniã etiam ipsi Iudæi in literis diuinis alieni appellantur, vt in Psalmo: Quoniam alieni insurrexerunt aduer Psal.53.
sum me, hoc est, Hebræi nefarij, qui virtutem & religionem contempserunt, & in alio Psalmo: Psal.17.
Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt. Ideò potest hic locus ita explanari: Posuisti ciuitatem in tumulum, quæ quidem est domus alienorum, hoc est, Iudæorum, qui se à te seiunxerunt, habitatio. Septuaginta pro alienis verterunt impios.

Et in sempiternum non ædificetur.) Post euersionem Hierosolymæ per Titum nunquam fuit reædificata, nec in æternum reædificabitur. Nã ea quæ modò extat, non est vbi anteà fuit, sed fuerunt fundamenta mœniorum iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mundi consummatione, non de Hierosolyma duntaxat hoc intelligunt, sed de omnibus ciuitatibus, quæ post diem iudicij non reædificabuntur in æternum.

Super hoc laudabit te populus fortis.) Hoc est, populus Christianorum videns ingratam Hierosolymam euersam, & synagogam vastatam, & Iudæos captos à Romanis, & per totum orbem dispersos, te Domine laudibus efferet, studiísque ꝓsequetur. Et ciuitas gẽtiũ robustarum timebit te, hoc est, Ecclesia ex Gentibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obseruabit. Christianos vocat fortes & robustos, quoniã debent aduersus diabolum, mũdum, & carnẽ acerrimè pugnare, & animo excelso & inuicto in fide, & virtutis cõstantia permanere. Vt enim du- simile
ra & robusta quercus ventorum ac procellarum ictibus resistit, & quamuis frondes amittat, intus tamen virtus inclusa perseuerat, sic verus Christianus vi tentationum & calamitatũ exagitatus, immobilis consistit, & quamuis mundi opes, authoritatem, & æstimationem perdiderit, animi tamen virtus & charitas intus viget, quas nec casus eripit, nec tẽpus labefactat, neq; vetustas vlla cõsumit. Potest quidẽ vir iustus & pius à mundi opibus & dignitatibus seiũgi: at à charitate Christi quis eum vnquam poterit separare? Id intelligens diuus Paulus, Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi? Tribulatio, Rom.8.
an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Et subiũgit, nihil esse, quod eum posset à tali charitate diuidere. Hæc est vera fortitudo, inuicta, & gloriosa, & amplissimis laudibus decoranda. Hîc habes locum contra hæreticos, qui nec viris iustis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos Deus fortes & robustos.

Quia factus es fortitudo pauperi.) Hoc est, illi qui suam agnoscens miseriam, diuinum implorat auxilium. Tales eripit Deus à procella, & ab æstu calamitatum & tentationum.

Spiritus enim robustorum.) Sensus est: Vehemens

mens tentatio siue à dæmone,siue à mundo,siue à carne, similis est turbini parietem impellenti. *simile.* Vt enim vehemens turbo corpora exagitat, secúmque rapit,nisi sint solidissima,& fortitudine quadam roborata:sic tentatio animum percutit, & vincit, nisi sit fortis, & constantia quadam confirmatus.

Sicut æstus in siti.)Non aliter infringes & conteres impetum alienorũ,hoc est impiorum, quo in viros iustos irruũt,quàm ardentissimus æstus superueniens debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vasta solitudine deprehensos,vbi nullum est omnino refrigerium.

Et quasi calore sub nube torrente.) Quemadmodum propago vitis vrente æstu flacescit, sic tuo fauore & potentia languescet & debilitabitur impiorũ tyrannis aduersus pios & humiles. Vel sic: Tu Domine labefactabis & euertes potentium tyrannidem, qua iustos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æstu affligi permittebas, sed ita vt illis esset æstus cum vmbra nubis.Ita enim tentatio & calamitas iustos percutiunt, vt interna consolatione interim recreentur & reficiantur. præbes enim illis vires, quibus afflictiones tolerãter ferant, ipsísque delectentur:imò pro te sanguinẽ fundere ardenter appetãt: quoniã intelligunt loco huius miseræ fluxæque vitæ pro te in discrimen adductæ,eam quæ est beata,& immortalis,se esse cõsecuturos.

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc cõuiuium pinguium.)Per hunc montem intellige Sionem, & per conuiuium Euangeliũ, quod cœpit Hierosolymæ prædicari.Vel per Sionem intellige Ecclesiam, quemadmodũ multis aliis in locis diuinarum literarum, vbi Christi Euangelio animæ reficiunt. Est enim verbũ Dei animi alimentum omnibus dapibus dulcius & præstantius: Non enim immeritò ait Propheta: *Psal.118.* Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et volens Esaias significare huius conuiuij excellentiam illud appellat vindemiæ, & pinguium medullatorum,& vindemiæ defæcatæ,hoc est,pulchrum & excellens, in quo sint fercula pinguia,opima,& iucunda,& vina defæcata & optima. Ne intelligas has exquisitissimas & delicatissimas dapes corporeas esse, sed spirituales. Voluit enim Propheta hac trãslatione significare, esse Christi Euãgelium animarũ cibũ, cum quo nullæ aliæ epulæ debeant comparari. Sed heu quot sunt, qui nolint ad hoc diuinum conuiuium accedere, & hoc suauissimo pabulo tanquam nectare & ambrosia animum alere & *simile.* reficere?Vt enim illum rectè valere dicimus,qui corporis cibum suo tempore appetit: eum verò languescere & ægritudine laborare, qui fastidit epulas, sensúsque stupore earum suauitatem nõ sentit:ita eum animũ rectè valere dicemus, qui verbum Dei auidè audit & arripit,eum verò debilitari & præ ægritudine deficere, qui verbo Dei non delectatur, qui Euangelicas conciones spernit,qui harum diuinarum epularum suauitatem non sentit,ex quibus efflorescit pietas, & charitas,cæteræque virtutes, quibus hominum mẽtes sustentãtur, & amore æternitatis rapiuntur. Hoc conuiuium de quo hic agit Esaias est prandium illud, de quo ait Christus apud Matthæum:Iterũ misit alios seruos,dicẽs:Dicite *Matt.22.* inuitatis:Ecce prandiũ meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata. venite ad nuptias.Est enim prãdiũ hoc, vt ibi ait Chrysostomus,doctrina iustitiæ,& verba cœlestiũ mysteriorum, quibus se homo reficiens vitam immortalem,vereq; beatam consequetur. Hæc est cœna illa magna,quã fecit Deus, de qua loquitur Christus apud Lucam, ad quam inuitati accedere noluerunt. *Luc.14.* Nos verò accedamus ad hanc cœnam,has diuinas epulas auidè sumamus,& in mentis stomacho cõseruemus. *simile.* Vt enim nõ prodest,si eũ statim euomimus, & foras reiicimus, sic paruã nobis vtilitatẽ afferet verbũ auditum, si statim illius obliuiscimur,eiúsque memoriam obliuione delemus. *simile.* Et quemadmodũ cibus absq; naturali calore non digeritur, indigestus verò, onus est non cibus,& non solùm non nutrit, sed corrumpit,quam ob causam videmus redundare varias ægrotationes, sic verbum Dei auditum,in frigidũ animum receptũ, non digeritur sine igne diuini amoris, crudus verò & mentis stomacho innatans,pondere premit: & non solùm non alit animũ ad æternitatem, sed eo ipso animus inflatur, & in pestilentiorem superbiam incidit,vitio non cibi, sed animi frigidi & contaminati,qui ob malitiam suam diuinum pabulum in venenũ cõuertit. Ait enim diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: Scientia inflat, charitas verò ædificat. *1.Cor.8.* Cæterùm qui totum hoc caput volunt de mundi consummatione intelligi,poterunt conuiuium hoc interpretari de cœlesti gloria,& de visione diuina,qua beati in Sione,hoc est,in cœlesti patria, in illa æterna Ierusalẽ,sempiterno æuo fruũtur.Ibi enim sancti diuinis epulis satiãtur. Hoc intelligẽs diuinus quidã vates dicebat: *Psal.16.* Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Acsi diceret, Cùm animus meus è corporis vinculis tanquam ex carcere ad sedes tuas beatissimas euolauerit,tunc æternis dapibus satiabor,omnibúsq; gaudiis & voluptatibus cumulatus,te Deum meum summum & immensum intuebor. Ad hoc cœleste conuiuiũ nos inuitat angelus in Apocalypsi Ioannis dicens: *Apoc.19.* Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei.Et apud Lucam Christus, *Luc.22.* Ego,inquit, dispono vobis,sicut disposuit mihi pater meus regnũ, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo. Hoc est cõuiuium, ad quod ipse Deus nos inuitat,ad quod omnes viri iusti & pietate præstãtes accedunt,de quibus dicitur in Psalmo: *Psal.35.* Inebriabũtur ab vbertate domus tuæ, & torrẽte voluptatis tuę potabis eos.Hæ dapes,hoc nectar,hæc ambrosia,hæc pabula mentis sunt, non corporis alimenta. Et hoc est conuiuium de quo hîc loquitur Esaias in cœlesti Sione parato, vbi sancti in æternum satiantur.O gloriosum conuiuiũ! O sedes illas cœlestes,æternáque domicilia,in quibus beatorũ mẽtes diuinis oblectationibus cumulatæ, æternísque ornamentis & cœlestiũ bonorum copia redundãtes,æternis dapibus abundant, & immortali pulchritudine decorantur! Salue ciuitas florẽtissima cœlestis Hierosolyma, sanctorũ patria, vbi ipsi gloriosi immarcessibilibus gaudiis triũphant.Ad te suspiro,te ardenter appeto,te laudibus efferre cupio:sed nõ possum

rem tam eximiam ob ingenij mei tenuitatem pro dignitate explicare.

Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos,& telam,quam orditus est super omnes na-
C tiones. Præcipitabit mortem in sempi-
Apoc.7.d & 21.a ternum. Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie, & opprobrium populi sui auferet de vniuersa terra: quia Dominus locutus est: Et dicet in die illa: Ecce Deus noster iste, expectauimus eũ, & saluabit nos:iste Dominus,& sustinuimus eum,& exultabimus, & lætabimur, in salutari eius. Quia requiescet manus Domini in monte isto : & triturabitur
D Moab sub eo, sicuti teruntur paleæ in plaustro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandũ, & humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius. Et munimenta sublimiũ murorum tuorum cõcident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vsque ad puluerem.

Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati.) Hoc est,delebit peccatum,quod per vinculum colligatum intelligitur. Christus in monte Sione sua morte acerbissima nostra scelera deleuit,quando se pro nobis salutarem hostiã deuouit, atque constituit. Et vt ostenderet propheta Christum suo purissimo sanguine, quantum in se est, nos ab omnibus animorũ maculis abluisse,non dicit eum præcipitaturum vinculum colligatum,sed faciem vinculi colligati,vt ostenderet ita euertendum esse peccatum, vt ne facies eius appareat. Appellatur autem peccatum vinculum colligatum, quòd faciat homines esse alligatos, & in dæmonis carcere deuinctos. Qua de re poteris ea videre, de quibus fusè disseruimus capite quinto,verba illa explanantes: *Suprà 5.* Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam. Poterimus etiam per faciem vinculi colligati intelligere obligationem, qua Iudæi tenebantur legi Moysi,quam obligationem Christus abstulit suo Euangelio, & deleuit eã suo sanguine,& sua morte præcipitauit. *Colos.2.* Hæc obligatio est chirographum illud, de quo ait diuus Paulus:Delens quod aduersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci. Quamuis enim chirographũ illud decreti sit ipsum,quo se per esum ligni vetiti, omnésque posteros Adamus æternæ morti reddiderat obnoxios,iuxta Dei decretum dicẽtis: *Gen.2.* Quacunque hora comederitis,moriemini,vt multi interpretantur,Chrysostomus tamen illud de obligatione Iudæorum legi Moysi etiam exponit: Dixerunt enim, vt in Exodo literæ diuinæ testantur: *Exod.24.* Quæcunque dixit Deus faciemus, & audiemus. Et hæc est etiam Diui Hieronymi interpretatio illum locum Apostoli explanantis, quamuis hîc in commentariis in Esaiam huius expositionis non meminerit.

Et telam quam orditus est super omnes nationes.) Delebit,inquit,Christus suo Euãgelio & morte operimentũ errorum, quo opertus est mundus, vt repudiatis superstitionibus & vanitatibus, cæterísque erroribus sublatis, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum Filius Dei, vt hominum genus è cæcis tenebris in clarum splendorem vindicaret, à scelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illustratum restitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quæ illi lucem auferebat, quam Diabolus voluit ordiri, ne homines æterni solis claritatem intuentes,ad cœlestia aspirarent. Hãc telam,hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum,scidit Christus, & sua doctrina caliginem omnem dispulit, hominúmque mentes sol ille iustitiæ suis radiis illustrauit.

Præcipitabit mortem in sempiternum.) Hoc est, Christus morte sua mortem euertet, & vitã resurrectione reparabit.Hanc vaticinationem impletam esse & nos credimus, & diuinæ literæ contestantur. Surrexit Christus caput nostrum, ergo & nos resurgemus. Quid est autem mortuorum resurrectio,nisi mortis destructio? Cùm autem mortale hoc induerit immortalitatem, vt verbis diui Pauli vtar, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est *2.Cor.5.* mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Hic locus est Oseæ Prophetæ, quem Apostolus *Osea 13.* aliis verbis,sed in idem incidentibus citat. Verba enim Prophetæ hæc sunt: De manu mortis liberabo eos: de morte redimam eos. Ero mors tua ô mors,morsus tuus ô inferne. Hãc de morte victoriam reportauit Christus sua morte, & reditu ad vitam,sed in mundi cõsummatione cùm corpora resurrexerint, videbimus apertissimè mortem ipsius mortis:de qua ait Apostolus:Nouissimè autem inimica destruetur mors, quam *1.Cor.15.* tamen iam Christus sua morte & resurrectione occiderat. Positus fuit Christus mortuus in sepulchro,& exiit viuus. Si in clausum sepulchrũ homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Christus mortuus in clauso sepulchro conditus,tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus surrexit. O miram Dei potẽtiam! Hîc mutatus est mundi ordo,& fuit cursus naturalis in admirabilem modum conuersus. In mortuorum sepulchro fuit sepulta ipsa vita, ipse enim *Ioan.14.* de se ait: Ego sum via, veritas, & vita. Domus mortis fuit tunc domus vitæ. Sed domus illa mortis non corrupit mortuum. Id quod diuinus ille vates & illustrissimus Rex Dauid multò anteà iis verbis in persona Christi præcinerat: Quoniam non derelinques animam meam in *Psal.15.* inferno, nec dabis sanctũ tuũ videre corruptionem. In Epiro inquit Solinus fontẽ esse admira- *Capi.13.* bilem, in quem immersæ faces ardentes extinguuntur,extinctæ verò inflammantur: vbi si facem mortuã proiicias, exit viua: si autem viua immergatur, mortua exit. Est quidem fons hic *simile* stupendus,& in admirationẽ homines traduxit, si ita est,vt Solinus commemorat. Sed in sepulchro idẽ factum fuisse firmiter credimus, & asseuerãter affirmamus. Ex eo nãq;, ex quo viuus exibit mortuus,mortuus surrexit viuus. Ita enim dixit

Marc.16. dixit Angelus mulieribus, vt est apud Marcum: Iesum quæritis Nazarenum crucifixum, surrexit, non est hîc. Ecce locus vbi posuerunt eum. Mortuus igitur rediit ad vitã, mors autem mansit mortua & sepulta. Quod intuens Propheta dixit: Præcipitabit mortem in æternum.

Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.) Significat his verbis, eos qui se Christo dedicant, eúmque ardentissimè amant, incredibili gaudio, & maximis beneficiis ab illo affici: neque id solùm in altera illa vita, quæ beata est & immortalis, sed etiam in hac misera & fugaci. Quanquam enim calamitatibus aliquando premuntur, tamen voluptate perfunduntur, quia propter Christum cruciantur. Et amore diuino inflammati, vitámque cœlestem in corporibus humanis imitãtes, tantam sentiũt dulcedinem, tótque oblectationibus Deus eos afficit, vt iam in cœlo quodammodò habitare existimentur.
Phili.3. Ex quibus quidam dicebat: Nostra enim cõuersatio in cœlis est. Qui totum hoc caput intelligunt de mundi consummatione, hoc gaudium intelligunt de voluptate diuinæ visionis, qua sancti in patria fruentur. Id quod diuus Ioannes
Apoc.21. iis verbis in Apocalypsi testatur: Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors vltrà non erit, neque luctus neque clamor, nec dolor erit vltrà, quæ prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia. Qui locus de mundi consummatione intelligitur. Cùm autem eadem hîc dicat Esaias, videtur hoc caput de die iudicij, & mundi fine intelligi: & quia est veluti explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi consummatione interpretantur. His rationibus ego adductus hanc expositionem etiam amplector, quanuis existimo posse totum hoc caput de primo Christi aduẽtu, de eius Euangelio, de Iudæorum euersione, & de fidelium lætitia & salute, explicari, quod & nos facimus. Et etiã locum hunc Apocalypsis, quem modò citaui, existimo posse etiam referri ad spiritualem voluptatem, qua viri iusti & pij etiam in hac vita afficiuntur.

Ecce Deus noster iste.) Verba sunt populi Christiani, qui recepto Euangelio illuminatus fide, Christum confitebatur verum esse Deum, ac seruatorem nostrum.

Quia requiescet manus Domini in monte isto. Hoc est, quia in Sione, in Ecclesia Christi cessabit manus Dei, nõ puniet æterno supplicio fideles, qui in gratia excesserint ex vita. Quemadmodum extendere manum super aliquem est eum punire, vt in capite quinto exposuimus, ita cessare manum aut quiescere, est non punire. Hæc possunt aptissimè referri ad cœlestem patriam post extremũ iudiciũ. In illa enim ciuitate nullus punitur: sed inexplicabili gaudio lætãtur, qui hac in vita afflicti fuerũt. In tẽplo illo Salomonis, quod gerebat Ecclesiæ triũphãtis imaginẽ, nec malleus, nec securis, nec vllum ferramen-
3.Reg.6. tum audiebatur, vt in libro tertio Regum diuinæ literæ commemorant. Aedificabatur templũ illud magnificentissimum, & celeberrimum, &
figura. nullus ictus in eo sonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templum, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebantur ferramentorum percussiones. Mundus hic lapidicina est, in qua malleis tundimur, & officina in qua afflictionibus percutimur, & premimur, at in templo illo superno, in illa beata & immortali vita, nulla est afflictio, sed requies admirabilis, & gaudium sempiternum. Hîc angimur aduersitatibus, variisque calamitatibus exercemur, vt illic locis congruis disponamur, & malleis afflictionum cessantibus, amoris glutino copulemur. Pro eo quod nostra versio habet: requiescet manus Domini, habet Pagninus: Requiescet percussio Domini. Quæ verba nostram explicant interpretationem.

Et triturabitur Moab.) Gaudentibus iustis impij, qui per Moab significantur, in inferno æterno supplicio cruciabuntur. Figura est sinecdoche frequens in literis diuinis, cùm à parte totum intelligitur. Ponitur Moab pro mundo, & Moabitæ pro impiis accipiuntur. Et quemadmodum paleæ cõterente ferrato carpento conteruntur, sic impij tundentur. Id autem quod dicitur, sub eo, intelligitur sub Dei potentia. Vel sic: Triturabitur Moab sub eo, hoc est, in semetipso contereturª, ita vt nihil in eo integrum remaneat: Ac si diceret: acerbissimè torquebitur & cruciabitur.

Et extendit manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum.) Sensus est: Christus cædet Moab, hoc est impios: & ita porriget vtranque manum ad eos puniendos, quemadmodum qui peritus est natandi, vtranque manum secundum aquam extendit. Et humiliabit gloriã eius cum allisione manuum eius. Quasi dicat: Expandet Christus brachia sua vt natator, & cum allisione manuum suarum, hoc est, cubitis suis, quibus maximè natatores aquam allidunt & secant, eos tanget & puniet, eorúmque gloriam confringet, atque penitus obscurabit.

Et monumenta sublimium murorum tuorum consident & humiliabuntur.) Verba sunt ipsius Prophetæ ad Moab, hoc est ad impios directa, quasi dicat: Tũc alta mœnia tua ô Moab ô Christi aduersarie ruent, nullum erit præsidium murorum tuorum, sed omnia, quibus fidebas, in terrã deiicientur, vt in puluerem redigantur. Aspicis hîc omnes mundi opes, imperia, & magistratus in quibus homines impij collocãt fiduciam suam, consumi tempore, esséque res fluxas, infirmas, & fugaces, virtutem verò esse immortalem, quæ viget memoria omniũ seculorũ: quàm posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuebitur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XXV.

Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum laudabit te.) Septuaginta habent: Propterea benedicit tibi populus pauperum, & ciuitas hominum iniquitatem sustinentium benedicẽt tibi. Christianos, qui iuxta communem versionem fortes dicuntur, Septuaginta pauperes appellãt. De quibus ait Christus: Beati pau-
peres Spiritu, quoniã ipsorum est regnum cœ- Matt.5.
lorum. Cùm autem regnũ cœlorũ vim patiatur, Matth.11.
vt

vt ipse Christus asserit, illúdque non nisi à viris fortibus capiatur, loquor de adultis, sit autẽ regnum cœlorum ipsorum pauperũ, apertè concluditur: ipsos pauperes fortes esse, qui regnum cœlorũ consequuntur. Præterea eos, quos communis versio appellat robustos, appellat Septuaginta sustinentes iniquitatem. Illi sunt verè robusti & fortitudine præstãtes, qui propter Christum calamitates & afflictiones tolerãter ferunt.
Prouer.16. Vnde ait Salomon in Prouerbiis: Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, oppugnatore vrbium. Et quidem poeta canit: Fortior est qui se, quàm qui fortissima vincit Oppida, &c. Gloriosior fuit victoria, quam obtinuit Dauid parcens Sauli hosti suo immanissimo, cùm eum posset occidere, quàm cùm Goliã fortissimum gigantem interfecit. Cùm enim Dauid esset ipso gigante fortitudine animi, amplitudine & magnitudine præstantior, quoniã ipsum gigantem iugulauit, illustrior fuit illa victoria in qua seipsum vicit, & potuit appetitum coercere, atque rationi submittere, quàm ea in qua in oblato ac cõstituto certamine superbum gignantem truci vultu barbaram immanitatem præ se ferentem superauit. Hìc vicit gigantem, illic verò seipsum, qui gigantem vicerat. Hìc gigãtis caput amputauit, illic verò diaboli caput interfecit. est enim caput diaboli cogitatio ad scelus perpatrandum, quam Dauid amputauit. Hæc fuit illustrissima victoria. Hic fuit clarissimus triumphus, amplissimis laudibus decorandus. Ergo veri Christiani, viri iusti & pij sunt fortes, & robusti, & pauperes Spiritu, & aduersitates, atque acerbos varióſq; casus æquo animo tolerantes.

1.Reg.24. & 26.
1.Reg.17.

Quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies.) Pro propagine est in Hebræo זמיר zemir, à verbo zamar, quod significat canere, & vitem putare, vnde זמיר zamir significat cantũ & putationẽ. Ideò id quòd est in Canticis? Tempus putationis aduenit, potest verti: Tempus cantus siue cantionis aduenit. Hoc autem nomen zamir significat etiam cantum, & fremitum, & surculum, & propaginem, & amputationẽ seu excisionem, quę omnia huic loco rectissimè conueniunt. Potest igitur esse huius loci sensus: In tempore illo conteretur & deficiet cantus & lætitia tyrannorum, & hominum potentium, sicut aufertur æstus torrẽs adueniente frigida & densa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia, vel eorum posteritas & propago, vel eorum excisio, hoc est, iam vltrà alios non occident. Hæc omnia auferetur instar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidæ nubis aufertur. Quidam vir doctus ita hunc locum interpretatur: Quemadmodum vmbra nubis grauidæ & densæ dispellit æstum feruentem, ita excisio, quæ veniet à Deo euertet fortes & tyrannos. Ita Deus occidet eos, vt vmbra nubis refrigerantis, solis calorem repellit. Huic interpretationi fauet versio Pagnini, quæ ita habet: Sicut æstus in vmbra nubis, excisio fortium humiliabit eos. Nonnulli codices habent excisionem fortium sed existimo legendum esse, excisio fortium. Potest huius loci hic esse sensus: Vt feruentissimus æstus tollit
Cant.2.

vmbram nubis, nubem ipsam consumendo & siccando, sic afflictio vehementissima auferet & consumet impiorum refrigerium. Id enim quo impij proteguntur & delectantur, vmbra est, non rei solidæ, sed nubis, quæ in aere versans citò labefactatur, dispergitur, & consumitur: & mors eos conteret & absorbebit.

Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos.) Pro vinculo colligato est in Hebræo חלוט חלוט hallot hallot, à verbo לוט lut, quod significat inuoluere, operire, occultare, prius est nomen, alterum verò participium passiuum. Pagninus vertit: Perdet in monte hoc faciem operimenti operti super omnes populos. Quę possunt de peccato & errore ac superstitione intelligi, quibus mundus ante Christi aduentum coopertus erat. Ideò noster interpres, vertit faciem vinculi colligati, & rectè quidem: est enim peccatum vinculum colligatum, vt in explanatione diximus. Symmachus vertit: faciẽ dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Quod de diabolo intelligitur, quẽ Christus apud Ioannem huius mundi principem appellauit. Potest intelligi de morte, de qua ait Apostolus: Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, &c. Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit vertens: Faciem tenebrarum super omnes populos. Perspicuum est enim peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Chaldæus videtur hoc de diabolo intelligere, habet enim: Præcipitabit faciẽ principis, cuius principatus est super omnes populos. Pro præcipitare in Hebraico est verbum בלע bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi septimo: Deuorauit virga Aaron virgas eorum. Et Esaiæ quadragesimonono: Longè fugabuntur, qui absorbebãt te. Vnde diuus Paulus, Absorpta est, inquit, mors in victoria. Ideò verti poterat: Absorbebit in monte hoc faciem, &c. Significat etiam præcipitare: vt secundi Regũ vigesimo: Quare præcipitas hæreditatem Domini? Respondénsque Ioab ait: Absit absit hoc à me, nõ præcipito. Vbi poterat verti: Quare absorbes, &c. Et in Psalmo quinquagesimoprimo: Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa, habet versio Diui Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam: Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impium, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eísque perniciem moliri. Amas itaque linguã dolosam, & sermones quibus hominũ gloria infringitur, corúmque nominis splendor maculatur.

Ioan.12.
Rom.5.
Exod.7.
Esa.49.
1.Cor.15.
2.Reg.20.
Psal.51.

ARGVMENTVM Capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & literis mandare ad memoriam perpetuam posteritatis. Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus

Christus erat de peccato, dæmone, & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc, & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu synagogæ & Ecclesiæ constitutione gratias acturi. Describitur in hoc cantico ipsa Ecclesia, & iustorum splendor, ac impiorum cæcitas & infœlicitas, reditus mortuorum ad vitam, & exhortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas. Etsi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera lætitiæ cantica sunt in cœlesti patria, quæ hic cãtare non possumus. Quomodo enim cantica cœlestis Hierosolymæ iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic suspendimus organa lætitiæ in salicibus amaris, vbi sedentes & desiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

A IN die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda. Vrbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & antemurale. Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit: seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus. Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum. Quia incuruabit habitantes in excelso, ciuitatem sublimem humiliabit: humiliabit eam vsque ad terram, detrahet eam vsque ad puluerem. Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorũ. Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. Et in semita
B iudiciorum tuorũ Domine sustinuimus te: nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desiderauit te in nocte, sed & spiritu meo in præcordiis meis, de manè vigilabo ad te: cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio, & non discet iustitiam facere, in terra sanctorum iniqua gessit: & nõ videbit gloriam Domini. Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret.

EXPLANATIO.

In die illa cantabitur.) Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi Ecclesia plantata & constituta, veráque religione toto orbe terrarum propagata, gratias agent fideles Deo cuius misericordia repudiauerint superstitionem, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhæserint. Canent Deo hoc canticum laudis in terra Iuda, hoc est, in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hæc est Ecclesia, vbi est veræ fidei confessio, & vbi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructum percipimus. Id quod Michæas Propheta dixit: Et tu Bethlehẽ Ephrata, vertit diuus Matthæus: Et tu Bethlehem terra Iuda. Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem Euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudã, quod vocabulum significat cõfessionem. Mirabilẽ enim fructum ex cõfessione percipimus. Capitur etiã confessio pro laudatione, quemadmodum passim in diuinis literis confiteri pro laudare. Matt. 5.

Vrbs fortitudinis nostræ Sion.) Hoc est canticum, quod durat ad finem vsque capitis. Vrbs hæc est Christi Ecclesia, quam diuinus vates appellat Sionem, hoc est, speculam, ex qua cœlestia contemplamur. Huius meminit Propheta ita inquiens: Psallite Domino, qui habitat in Sione. Psal. 9. Et alibi, Mõs Sion in quo habitas in finem. Psal. 73. Quæ non tam de Sione, & Hierosolyma illa terrena, quàm de Ecclesia militãte intelliguntur, in qua prædixit hoc in loco Esaias ponẽdum esse Christum, tanquam murum & antemurale, vt eam muniret, & ab hostiũ impetu protegeret. Christum appellat saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator. Ita enim dixit Angelus Ioseph: Matth. 1. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hunc prædixit Esaias fore murum Ecclesiæ, quod ipse Christus iis verbis dixerat per Zachariam: Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio eius. Zacha. 2. Vbi vides Christũ esse nostrum murũ, & antemurale, & nostrã gloriã. O Ecclesia sancta, ciuitas magnificentissima, vrbs fortitudinis nostræ, extra quam nulla est in mundo vera fortitudo, vrbs florentissima, quæ Deo muniris & decoraris. Psal. 86. Quàm gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Tu es illa cõtra quam, vt ait apud Matthæum ipsa Veritas, portæ inferi non præualebunt. Matth. 16. Sunt autem portæ inferi persecutiones, quibus Ecclesia oppugnatur, sed non vincitur, sunt hæreticorum doctrinæ, ipsam Ecclesiã vastare conantium, sed suum effectum non consequentium. Est namque Ecclesia inexpugnabilis, quæ Deum habet pro muro & protectione. Cæterùm hæc dictio Sion nõ est in textu diui Hieronymi, nec in codicibus Hebraicis. Nihilominus tamen hæc vrbs Ecclesia Catholica est.

Aperite portas, & ingrediatur gens iusta, custodiẽs veritatem.) Verba sunt Dei angelos alloquentis, vel ipsos Apostolos, vt portas Ecclesiæ militantis aperiãt, quò gens sancta Ecclesiam ipsam introeat, quæ custodiat veritatem. Vbi aspicis non satis esse veritatem colere & custodire, sed oportere Christianos iustos esse, nõ satis esse fidẽ habere, sed necesse esse secundũ eã operari. Ea nanque fides apud Deũ valet, quæ, vt ait Apostolus, per charitatẽ operatur. Gal. 5. Fides nanque sine operibus, vt inquit Iacobus Apostolus, mortua est. Iaco. 2. Et ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm, vt ipse Apostolus testatur. Præterea veritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores, & ad ipsa rectè facta etiam pertinet. Scriptum est enim quarto libro Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate. 4. Reg. 20. Ambulare in veritate iuxta idioma Hebrææ linguæ est rationẽ vitæ ad veritatẽ doctrinæ sanctæ dirigere. Vnde verba illa, quæ erant in rationali Exod. 28. sacerdotis,

sacerdotis, doctrina & veritas, significabant, in præsule debere esse doctrinam, & ad eam, vitam & mores dirigere.

Vetus error abiit, seruabis pacem pacem.) Verba sunt fideliũ, qui relictis idolis, & recepto Euangelio, has voces emittunt. Vetera enim transierunt, vt ait diuus Paulus in secunda epistola ad
2.Cor.5. Corinthios, ecce facta sunt omnia noua. Et tu Domine seruabis nobis pacem, de qua dixisti: Pacem relinquo vobis, quia in te sperauimus. Aduerte bis nominatam esse hoc in loco à Propheta pacem, & bis simili modo à Christo apud
Ioann.14. Ioannem dicente: Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, vt intelligas esse pacem gratiæ in hac vita, & pacem gloriæ in altera. Vel vtraque refertur ad pacem gratiæ, quæ in hac vita possidetur, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc Euangelica pax, est vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo, quæ in bonis externis cõsistit, non est vera nec solida. Fieri enim potest, vt sceleratus & impius pace externa huius mundi gau-
Infrà 48. deat. At hæc non est vera pax. Ait enim Esaias alio in loco: Non est pax impiis. Cõtrà verò pius ac iustus homo in medio externarum persecutionum in pace consistit, iuxta id quod ait apud Ioannem ipsa Veritas: Hæc locutus sum vobis,
Ioan.16. vt in me pacem habeatis. In mundo pressuram habebitis, &c. Vbi vides iustos & pios inter labores & calamitates in pace quiescere, animiq; tranquillitatem non amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ secundo capite annotauimus.

Sperastis in Domino.) Verba sunt Prophetæ sermonem cum sanctis cõferentis, qui in Deo spem semper collocarunt. Appellat autem Dominum fortem, quòd superbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus aliquando superbos & potentes ex alto dignitatis gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat pristini honoris vestigium. Et quamuis superbus magnas opes, potentiam, & honorem in vita possideat, in morte tamen omnia amittit, & ipse in terra sepultus pedibus
Simile. conculcatur. Vt enim nubes magna exhalationibus intus plena totum cœlum cooperit, & mundũ horrore, tonitribus & fulminibus perterret, quæ statim in aquã resoluta cadit in terram, ex qua lutum efficitur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes nubes sunt plenæ fumis terræ in aere versantes, & superbia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, sed cadentes in terram, ipsa sepulchra attingẽtes, conuertũtur in terram & lutum, & pedibus eorum, quorum anteà dominabantur, cõteruntur. Quid igitur superbiunt vani homines, suæ fragilitatis
Eccl.40. obliti? Ait enim Ecclesiasticus: Substantiæ impiorum sicut fluuius siccabuntur, & sic tonitruũ magnum in pluuia personabunt.

Ciuitatem sublimem humiliabit.) Hoc est, Hierosolymam, quàm propter Christi cædem, & Iudæorum impietatem Deus per Titum euertit & vastauit. Potest etiam hoc intelligi de quacunque alia ciuitate superba, & opũ ac mundi potentiæ gloria florenti. Quod autẽ dicit: Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorũ, significat elatos & potẽtes homines esse ab Apostolis, hominibus pauperibus, & cõtẽptibilibus superatos. Id quidem est, quod ait diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: Infirma mundi 1.Cor.1. elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret.

Semita iusti recta est.) Dixerat suprà superbos & elatos esse deiiciendos, & incuruãdos, ambulant enim in via perditionis: nunc verò iustorũ viam rectam esse asserit, æquabilem & planam. Quasi dicat: Iustus inuenit viam facilem, & erroribus non implicatur. Ita Dauid in Psalmo: Psal.118. Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum. Quod diuus Paulus iis verbis affirmat; Scimus quoniam diligentibus Deum Rom.8. omnia cooperantur in bonum. Ideò scandala omnia deuitat, quoniam iustum, vt in libro Sa- Sap.10. pientiæ scriptũ legimus, deduxit Dominus per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei.

Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te.) Verba sunt fidelium iustorum, quorum est sensus: Quando super nos Domine tuo iusto iudicio calamitates & afflictiones venire permittis, tãtum abest vt à te recedamus, vt potius in te speremus, téque sustineamus, & memoria tenentes delectemur.

Anima mea desiderauit te in nocte.) In afflictione mea te desidero, ad te vehementer aspirat anima mea. Cùm acerbioribus calamitatibus premor, tũc ardentius te appeto. Aspice afflictionis vtilitatem. Potest etiam accipi nox non pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus: Finitis & trãsactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudinem recipio, & in illa trãquillitate teipsum contemplor, animíque desiderio ardenter appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cùm in Psalmo has voces amore flagrantes emittebat: Quem- Psal.41. admodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam & apparebo ante faciem Dei?

Sed & spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilo ad te) Sensus est: Quandiu spiritus meus rexerit præcordia mea, hoc est, quandiu vixero, semper de mane ad te vigilabo. Vel sic: Non solùm nocte te desiderat anima mea, sed etiam spiritus meus ad te de summo manè vigilat. Cum primùm lucescit, te ipsum contemplor, & hoc est quod primò ago. Describit Esaias virum piũ & iustum, & declarat iis verbis, quod desiderio teneatur adhærendi Deo, & quantam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id Psal.62. de seipso dicebat iis verbis Dauid: Deus Deus meus ad te de luce vigilo. Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi posse dicebamus aduersitatem, possumus per manè prosperitatem intelligere.

Cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis.) Sensus est: Non solùm iusti te in afflictionibus quærunt & desiderant, sed etiã improbi, quos terræ habitatores appello, tua videntes iudicia emendantur, iustitię & pœnitentiæ studentes.

Misereamur impio, & non discet iustitiam facere.) Sensus est: Si beneficiis affecerimus impium, nõ corrigetur. Verba sunt Dei. Vbi aspicis impios benefi

beneficiis fieri deteriores.

In terra sanctorũ iniquè gessit.) Exaggerat scelus impij, dicens esse inter viros sanctos admissum: Vbi hac ratione vides detestabilius esse delictũ religiosi in monasterio, quàm laici in mundo. Poteris per terram sanctorum, eorum corpora intelligere, vt sit sensus: Impius viros pios & sanctos in corpore affligit & vulnerat. Nã in anima nemo læditur nisi à seipso. Primam tamen expositionem potius amplector, cui fauet id, quod ait Deus per Ieremiã: Quid est quòd dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Pro in terra sãctorum iniquè gessit, vertit Pagninus: In terra, vbi debet recta facere, iniquè aget. *Ierem. 11.*

Domine exaltetur manus tua, & non videant.) Sensus est: Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videant infœlicitatẽ suã, & confundatur. Eorum zelus extendere manum super aliquem, vt capite quinto diximus, est eum punire. Exaltare manum est grauiter percutere. Solent enim irati manus leuare, vt grauius lædant. Vel capitur manus pro effectu, vt sit sensus: Domine effice opera magnifica, & illustria, sed ea Iudæi nõ videbunt mẽtis oculis, nec te recipient, quin potius teipsum videntes zelo suarum cerimoniarum à malitia & contumacia orto, te in summum capitis discrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbẽ terrarũ dilatabitur, & illi in ignominia versabuntur. Vbi aspicis zelum non satis esse, nec excusare, cùm proficiscitur à malitia, & verbo Dei contrariatur. Iudæi enim zeli stimulis incitati Christi Apostolos affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Christus illis prędixerat: Venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se pręstare Deo. at talis zelus erat impius & pestilens. Habent Iudæi, vt inquit diuus Paulus, ęmulationẽ, sed nõ secundum scientiam. *Ioan. 16.* *Rom. 10.*

C Domine dabis pacem nobis; omnia enim opera nostra operatus es nobis. Domine Deus noster possederũt nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. Morientes non viuãt, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contriuisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum. Indulsisti Genti Domine, indulsisti Genti: nũquid glorificatus es? elõgasti omnes terminos terræ. Domine in angustia requisierunt te: in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Sicut quæ cõcepit cùm appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus à facie tua Domine. Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis: iustitiam nõ fecimus in terra, ideò non ceciderũt habitatores terrę. D Viuẽt mortui tui, interfecti mei resurgẽt: expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere: quia ros lucis ros tuus, & terrã gigantum detrahes in ruinã. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere raodicùm ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eũ: & reuelabit terra sanguinem suum, & non operiet vltra interfectos suos. *Mich. 1. a*

Domine dabis pacem nobis.) Sẽsus est. Tu Domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus nos exercuisti, nunc post tot bella & victorias dabis nobis pacem æternam, omnem sensum exuberantem. Vel sic: Tu Domine dabis nobis pacem Euangelicam, quam nisi tu eam de deris, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus, omnia enim bona, quæ nos operamur, à te procedunt, & tu ea operaris, sine te enim nos ea operari non valemus. Docet hic locus Deũ operari bona opera in nobis. Deus enim est, vt ait Apostolus Paulus in epistola ad Philippenses, qui operatur in nobis velle & perficere. Tamen liberũ arbitriũ cooperatur gratiæ. Vnde Apostolus ad Corinthios, Nõ ego, inquit, sed gratia Dei mecum. Sic Deus operatur opera bona in nobis, vt nos etiã ea operemur. Vt cùm nauis expanso velo prospero vẽto agitatur, parũ videtur agere nauclerus, licet aliquid agat, quoniam ipsum velum flatibus expãsum tenet, quòd si contraxerit, non agitur nauis, sic homo qui agitur spiritu & gratia Dei, quanuis parum agere existimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij libertatem & Spiritus sancti flatui velũ bonę voluntatis extendit, & ita arbitriũ cooperatur gratię. Dicere Deum ita bona nostra operari, vt nos nihil operemur, est velle totã sacrã scripturã euertere & cõculcare. Nónne Deus est pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam suam, vt est apud Matthæum cap. 20? Ille est qui quibusdam dixit: Quid hîc statis tota die ociosi? Ite vos in vineã meam. Et apud Ioãnem, Operamini, inquit, non cibum, qui perit, &c. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, opus enim, inquit operatur. Et paulò post: Vt subditi sitis omni cooperanti & laboranti. Sũmus igitur Dei cooperatores. Ideo ait diuus Ioãnes in vltima epistola sua, Cooperatores sumus veritatis. *Philip. 2.* *1. Cor. 15.* *simile.* *Matt. 20.* *Ioan. 6.* *1. Cor. 16.* *3. Ioan.*

Domine Deus noster possederũt nos domini absque te.) Inducit Propheta fideles loquentes, qui imperio tyrãnorum premebãtur. Te Domine Deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyranni infideles non nobis hoc sinunt. Et quoniam tu Domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, vt nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos Dominos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animę inimicos, diabolũ, mundum, & carnem. Hi enim sunt immanissimi tyranni.

Morientes non viuant, gigantes non resurgant.) Omnes quidem mortales tam iusti quàm iniusti resurrecturi sunt, cùm Christus venerit è cœlo ad iudicium vniuersale exercendum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam ęternam, sed ad iustã suam

n

suam damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare, Morientes, inquit, qui ad inferos descẽderunt, non viuant cum iustis, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnati seclusique à cœtu & concilio beatorum in perpetuas pœnas relegentur. Ita dicitur in Psalmo: Ideò non resurgunt impij in iudicio, nec peccatores in concilio iustorum. Potest tamen pro verbo resurgendi verti verbum standi aut consistendi. Quasi dicat: Nõ poterunt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo cõsistere. Nõ stabũt, sed causa cadent, cùm Christus verus iudex ab eis vitę rationẽ exquisierit. Per gigãtes intellige principes elatos, omnes potẽtia pręstãtes, & tyrannidẽ exercẽtes. Poterũt hæc verba ita exponi: A te Domine postulamus ne iterũ viuãt plãrani, qui è vita excesserũt. Nõ quòd Propheta existimaret esse impios ad vitã hãc reuocãdos, vt hîc iterũ viuerẽt, & pios homines vexarẽt, sed voluit significare tot calamitatibus esse pios ab impiis agitatos & affectos, vt quasi exterriti eos adhuc metuere viderentur.

Indulsisti Genti Domine, indulsisti Genti: nunquid glorificatus es?) Sensus est: Tu Domine huic Gẽti, nempe tyrannis, cæterisq; hominibus impiis ac potentibus, sæpe in hac vita indulsisti, multa eis bona terræ tribuisti, eorúmq; terminos terræ elõgasti. Dedisti eis possessiones & imperia. At illi tãtorum beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerũt. Nam nũquid glorificatus es ab illis? Non quidem, imò à te longè recesserũt, securitas enim contemptum peperit. Videtur hîc Propheta reddere rationem, quare Deus debeat sceleratos ac tyrãnos homines coercere, & punire, quoniã indulgẽtia fiunt deteriores. Sic ait Ecclesiasticus: Equus indomitus euadet durus, & filius remissus euadet preceps. Et in Prouerbiis dicitur: Prosperitas stultorũ perdet eos. Qui vult equum domare, vtitur freno: & qui vult fructus vberes ex vinea colligere, amputat eã: sic Deus nos freno moderatur, & à nobis superuacanea resecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & syluescentes fructum virtutis amittamus, sed in gyrum rationis & doctrinæ ducti, à rebúsque superfluis expediti & amputati, ad Deum ipsum toto animo aspiremus.

Eccl.30. Prou.1. Simile.

Domine in angustia requisierunt te.) Vide afflictionis vtilitatem, quę homines ad Deum quęrẽdum inducit. Sic Deus per Oseam prophetã, In tribulatione, inquit, sua manè consurgent ad me & Ieremiæ capite 2. In tempore afflictionis dicẽt: Surge & libera nos. Et in Psalmo scriptum est: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine. Et in alio Psalmo: Conuersus sum in ęrumna mea, dũ configitur spina. Et in alio: Ad Dominum cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me. Vnde diuus Paulus tribulamur, inquit, sed non angustiamur: persecutionẽ patimur, sed non derelinquimur.

Osea 6. Ierem.2. Psal.82. Psal.31. Psal.119. 2.Cor.4

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.) In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, sed mussitare, & submissa voce preces fundere, tuã doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodũ exaggerat afflictionis vtilitatem: & merito quidem: Nam ex ea admirabilis quædam exardescit in Deum amoris magnitudo. Vsque adeò est salutaris afflictio, vt caro quæ suapte natura repugnat spiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cũ spiritu se cõiungat, simúlq; cum eo Deũ exquirat. Id expertus regius vates dicebat in Psalmo: Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in tę anima mea, quã multipliciter tibi caro mea. Agebat enim tũc tẽporis Dauid vitã in vasta ac deserta solitudine, pulsus patria, & à rege Saule vehementer afflictus. Psal.62.

Sicut quæ cõcepit.) Vt mulier partui proxima dolore cõcussa exclamat: sic nos in calamitatibus & ęrumnis versati, ad te vocẽ tollimus, téq; ipsũ requirimus. Probat à simili cõmodũ afflictionis.

A *facie tua.*) Id est, Corã te: Vel à facie indignationis tuæ, cùm nobis irasceris.

Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis.) Concipimus quando teipsum timemus: parturimus cùm afflicti dolore ad te ipsum clamamus: & tandẽ parimus, cùm fructũ afflictionis & patientię nostræ percipimus. Hũc fructũ vocat Propheta spiritũ salutis fructũ salutarẽ, quo spirituales efficimur, & animę salutẽ cõsequimur. Vel spiritũ salutis, hoc est. Christi, qui est salus nostra. Sic dicitur in Psalmo: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quẽ timebo? Psal.26. & in alio: Dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Id Psal.34. apud Lucã ait Zacharias: Et erexit cornu salutis Luc.1. nobis, in domo Dauid pueri sui. Cornu salutis est spirituale regnũ Iesu Christi, qui est salus nostra, ortus ex semine Dauid. Et rursus in eodem cãtico. Et tu puer propheta Altissimi vocaberis, præibis enim ante faciem Domini parare vias eius, ad dãdũ sciẽtiã salutis plebi eius. Id est, ad dãdã Christi sciẽtiã, qui est plebis suæ diuina salus. Cæterùm in textu diui Hieronymi non est hæc vox, salutis, nec in codicibus Hebraicis. Fortasse fuit sũpta ex versione Septuaginta. Diuus Hieronymus legit in hunc modũ. Et peperimus spiritũ: salutes nõ fecimus in terra. Sed idem est sensus, per spiritum enim fructum patientiæ intelligimus, quem Christus suis largitur.

Iustitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ.) Verba sunt fidelium. Ideò tyrãni, terræ habitatores qui nos afflictionibus premunt, non decedunt è vita, quia non tanta iustitia, quanta ęquum est, pręditi sumus, & oportet vt veluti lapides tũsionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitiosis hominibus exerceamus. Hęc videtur esse causa cur Deus nõ omnino sustulerit Iebusæos barbaros & immanes à terra promissionis, vt haberent Iudæi cum quibus se exercerent, & pugnarẽt. Et hanc ob causã diuo Paulo stimulum carnis suæ non auferebat, 2.Cor.12. vt ipse in epistola secundo ad Corinthios asserit: cùm tamen Apostolus ille esset sanctissimus. sed sufficiebat illi gratia. Nam virtus in infirmitate perficitur. Vult itaque Deus, vt sui dilecti affligãtur, & in calamitatibus versentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar diui Bernardi, asperior Simile. carduus pannũ efficit leniorẽ, sic durior cõuersatio conscientiã molliorẽ & tranquilliorẽ. Id sentiebat, licet alia ratione, Scipio Nasica, vt viri docti memorię prodiderunt, cùm diceret, nolle fuisse Carthaginem penitus euersam, quòd non haberent Romani quos metuerent, & à quibus exercerentur. Nos verò, nos ipsi possumus hoc dice

cere. Quia iustitiam non fecimus in terra, ideò ſcelerati & flagitioſi infideles viuunt. ideo tam multi hæretici nos turbant. Ideò deteſtabilis ille Lutherus, procella patrię, turbo ac tẽpeſtas pacis, tot errores ſeminauit. Ideò Turcarũ gẽtes feræ & immanes totã Græciã expugnarũt, & ea bella Chriſtianis inferũt, quę deflagratione totius Europæ minantur. Magis enim noſtris ſceleribus, quã ſuis armis pugnãt & vincũt.

Viuent mortui tui, interfecti mei reſurgent.) Alloquitur Eccleſia Deũ, aſſerens mortuorum reſurrectionem, de qua Chriſtus diſſeruit apud Ioãnẽ capite quinto, & aliis in locis. Septuaginta habẽt: Reſurgent mortui, & reſurgent de ſepulchris. *Ioan.5.*

Expergiſcimini, & laudate qui habitatis in puluere.) Apoſtrophe eſt ad defunctos.

Quia ros lucis rós tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.) Senſus eſt: Tu Domine mortuos ſuſcitabis. Et quemadmodum herbæ langueſcentes rore matutino pullulant, & excitantur, ſic virtute tua mortui redibũt ad vitã in mũdi cõſummatione, quãdo tu Domine gigãtes, hoc eſt fortes & potentes, ac ſuperbos homines perdes, & eorũ corpora ſimul cũ anima in ęterna ſupplicia relegabis. Vides hîc apertũ locũ de reſurrectione corporũ. Per terrã gigantũ corpora ſceleratorũ pręſertim potentium intelliguntur.

Vade populus meus, intra in cubicula tua.) Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Chriſti nomine in afflictionibus & calamitatibus verſabãtur, quaſi dicẽs: Tolerãter & ęquo animo ſuſtinete mũdi afflictiones fideles mei. Video equidẽ Imperatores Gentiles alióſque tyrãnos vobis quieſcẽtibus bellũ nefariũ inferre, in vobis ſæuitiam & immanitatem exercere. Sed nõ durabit hæc crudelitas. Ideò popule mi claude oſtia tua ſuper te, abſcondere paruo hoc tempore, donec pertranſeat tyrãnorum indignatio. Alludit Deus ad eos, qui vigente procella domi ſe continent, donec adueniat tranquillitas. Vult Deus hac tranſlatione ſuos conſolari, & exhortari ad patientiam, ne cadant animo, ſed afflictiones toleranter ferant, ſéque muniant tolerantia rerum humanarum. Illud eſt aduertendum, tempus illud afflictionis & martyrij Chriſtianorũ vocari hoc in loco modicum ad momentum. Nam comparatione æternitatis totum hoc quod viuimus, modicum eſt & momentum. Sic Chriſtus
Ioan.16. Deus noſter apud Ioannem diſcipulis ſuis ait: Venit hora vt omnis qui interficiat vos, arbitretur ſe obſequiũ præſtare Deo. Totã Apoſtolorũ vitã horã vocat. Parum durat bonorũ afflictio, & ſuc
2.Cor.4. cedit ęterna voluptas. Id quod apoſtolus Paulus in epiſtola ad Corinthios iis verbis affirmat: Id quod in præſenti eſt momentaneũ & leue tribulationis noſtræ, ſupra modũ in ſublimitate æter
Infrà 54. nũ gloriæ pondus operatur in nobis. Et apud Eſaiam ait Deus: In momento indignationis abſcondi faciẽ meã parũper à te, & in miſericordia
Pſal.38. ſempiterna miſertus ſum tui. Volens Dauid vitę breuitatem ſignificare, Subſtantia, inquit, mea tãquam nihilum ante te. quaſi dicat: Vita qua ſubſiſto, eſt ante te, & comparatione tui momentum quoddam, & tanquam nihil. Vnde Seneca in epiſtola quadrageſimanona ad Lucillum, Punctum, inquit, eſt quod viuimus. Si Mathematici aiunt vniuerſam terram punctum eſſe reſpectu cœli, cùm vtrunque ſit finitum, quantò magis vita hęc, quæ finita eſt, reſpectu æternitatis, quæ eſt infinita? Poteſt hæc cõſolatio referri non ſolùm ad martyres, qui ſęuiente tyrannorum rabie pro Chriſto vitam fuderunt, ſed etiam ad omnes fideles pro Chriſto quocunque modo afflictos & vexatos.

Ecce enim Dominus egredietur de loco ſuo, vt viſitet iniquitatem, &c.) Senſus eſt: Munimini tolerantia, vos qui pro Chriſto tormenta patimini, nam Dominus puniet habitatores terrę, hoc eſt, improbos & potentes, qui vos affligunt & premunt. Iniquos appellari terræ habitatores diximus aliis in locis. Poteſt hoc referri ad vniuerſale iudicium. Tunc enim veniet Chriſtus iudicatum viuos & mortuos, & terra ſanguinem martyrum oſtendet, omnéſque mortui reſurgent.

ANNOTATIONES EX Hebræo in CAPVT XXVI.

Vetus error abiit, ſeruabis pacem, pacẽ, quia in te ſperauimus.) In Hebraico eſt: יצר סמוך תצר שלום שלום כי בך בטוח Ietſer ſamuc titſor xalom xalom ci vecha batuach. Quæ verba, ſi ea in Latinum ſermonem conuertas, ita reddes: Deſiderium coniunctum cuſtodies in pace, in pace, quia tibi fidit, vel in te ſperauit. Dictio יצר deriuatur à verbo יצר, quod ſignificat formare, creare, fingere, Geneſis ſecundo: In quod poſuit hominem, *Gen.2.*
quem formauerat, & capitur pro cogitare & deſiderare, quòd humana cogitatio multa format & fingat, quę animus cõcupiſcit. Vnde dictio *Gen.6.*
יצר ſignificat cogitationem & deſiderium, vt Geneſis ſexto: Et cuncta cogitatio cordis intenta *Pſal.103.*
eſſet ad malum. Et id Pſalmi 103. vbi verſio noſtra habet: Ipſe cognouit figmentum noſtrum, poteris vertere: Ipſe cognouit cogitationem noſtram, vel deſiderium noſtrum. Verbum סמך ſignificat coniungere, inniti, imponere. Ideò hęc duo vocabula ſignificant cogitationem coniunctam, vel deſiderium coniunctum. Talem enim cogitationem, & tale deſiderium Deus cuſtodit in pace. Nã ſi cogitatio diuidatur, & diſtrahatur, facilè euertitur & amittitur: coniuncta verò & vnita, in pace cõſeruatur, coniungitur autẽ & vnitur, cùm tota in Deo collocatur, & tũc fit id, quod ait Apoſtolus: Qui adhæret Deo, vnus *1.Cor.6.*
ſpiritus eſt. Quemadmodũ enim homo per carnis opera fit caro, ſic per opera ſpiritus ſpiritus efficitur. Eſt autẽ opus Dei vnire & congregare. Fit igitur homo vnus ſpiritus cum Deo. Nam vt inquit beatus Ambroſius hunc Pauli locũ enarrans: In bene agentibus ſpiritus Dei eſt communis cum Deo & hominibus. Et diuus Bernardus interpretans in Canticis locum hunc, hęc verba ſcribit: Homo & Deus quia vnius non ſunt ſubſtantię vel naturę, vnum quidẽ dici non poſſunt, vnus tamen ſpiritus certa & abſoluta veritate dicuntur, ſi ſibi glutino amoris inhæreant. Hęc diuus Bernardus. Hanc vnitatem appetebat vehemẽter Dauid, quando dicebat in Pſalmo: Vni, *Pſal.38.*
vel vnitum fac cor meum Domine, vt timeat nomen

men tuũ,vel vt habet versio diui Hieronymi ex Hebręo,vnicũ fac cor meũ.Sic enim potest cõuerti ex Hebręo ,id qđ nostra versio habet:Lętetur cor meũ.Nã hæc vnitas est vera cordis lætitia.De hac vnitate dicebat Dauid:Mihi adhærere Deo bonum est.Hoc est vnum illud , quod
Psal.72. Christus dicebat Marthæ esse necessarium,quod Maria elegerat. Cui vnioni repugnat turbatio erga plurima,quæ Martham sollicitabat. Est e-
Eccl.30. nim cor vniendum,iuxta id quod dicit Ecclesia-
Ephe.4. sticus:Contine & congrega cor tuum in sanctitate eius.Hæc vnio animum ligat cum Deo.Ideò Paulus dicebat : Ego vinctus in Domino.Erat enim amoris vinculo alligatus. Hoc vinculo est vnita pij ac iusti viri cogitatio,de qua hoc loco dicit Esaias.Cogitationem coniunctam custodies in pace.Sed quia,vt dixi, verbum סמך significat niti,poterit hæc oratio ita verti:Cogitationem in te nixam seruabis,pax pax,quia in te sperauit.Illam enim cogitationem,illúdque desiderium Deus conseruat , quod in ipso Deo nititur & firmatur.Et quoniam verbum סמך significat etiam stabilire & firmare , potest sic verti: Cogitatio nostra stabilita & firmata est.Et quoniam stabili,fixa,& firmata cogitatione,in Deóque posita,elucescit veritas,& vetus error discedit:ideò Latinus interpres vertit.Vetus error abiit.Nam quo tempore cogitatio fluctuabat,nec mens in Deum firmiter credebat,in errore versabatur.Pulso autem vetere errore , iam ad te Domine conuertimur , ideo seruabis nobis pacem, quia spem nostram in teipso collocauimus.Symmachus ita vertit,τὸ πλάσμα ἡμῶν ἐπηρεισμένου. Hoc est Error noster ablatus est.plasma enim significat errorem , figmentum , & mendacium. Quod coincidit cum vulgata versione. Pagninus autem vertit:Eum,cuius desiderium est coniunctum tibi,custodies in pace.

Semita iusti recta est, rectus callis iusti ambulandum.) Potest etiam verti ex Hebræo : Semita est iusto recta,ô tu recte Deus callem iusti ponderabis.Et ita transtulit Pagninus. Deus enim iustus viã iusto parat,& ad libellam æquat , ne corruat aut pedes lędat.Est autem libella id,quod Lusitani appellant oliuel.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.) Potest verti ex Hebręo : Effuderunt secretam orationẽ, cùm correctio tua fuit eis. Aspicis igitur homines afflictionibus oppressos conuerti ad orationem. Ex quo ipsius afflictionis vtilitatem colliges.

Argumentum capitis XXVII.

Consolatur Deus fideles suos , promittens euertendos esse impios homines,qui in hac vita diuitiis circunfluentes,inflati imperio & principatu in magnis erroribus versabantur,& omnia iura diuina ac humana peruertebant.Nam cùm se deberent virtutum præsidio munire,vt alios in gyrum rationis ducerent,rectéque gubernarent,ipsi tamen elati sibique præfidentes,scelere & maleficio pascebantur, non veram gloriam,sed inanem ac falsam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes , & Dei hominúmque leges violantes. Prædicitur Christi aduentus , eiúsque Sancti Euangelij per totum orbem prædicatio , Gentiúmque fides & conuersio.

CAPVT XXVII.

IN die illa visitabit Dominus in gladio suo duro , & grandi, A
& forti super Leuiathan serpẽtem vectem,& super leuiathã serpentem tortuosum. & occidet cetum qui in mari est. In die illa vinea meri cantabit ei:Ego Dominus qui seruo eam,repentè propinabo ei:ne fortè visitetur contra eam , nocte & die seruo eã. Indignatio non est mihi. Quis dabit me spinam & veprẽ in prælio : gradiar super eam , succendam eam pariter? Añ potius tenebo fortitudinem meam , faciet pacẽ B
mihi,pacem faciet mihi? Qui ingrediuntur impetu ad Iacob,florebit & germinabit Israel , & implebunt faciem orbis semine. Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos eius,sic occisus est ? In mensura contra mensuram,cùm abiecta fuerit,iudicabis eam:meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus.

EXPLANATIO.

In die illa visitabit Dominus. In extremo iudicio puniet Deus sua potẽtia,quæ summa est,& cùm gladio duro magno & forti cõparatur,leuiathan serpentem vectem,hoc est,tyrannos impios & potentes.Leuiathan significat draconem & cetum maris,vt colligitur ex libro Iob capite qua- Iob.40.
dragesimo,vbi hęc sunt verba:An extrahere poteris leuiathan hamo,& fune ligabis linguam eius? Per leuiathan igitur cetũ & draconem maris intelliguntur hoc in loco reges ac potentes homines tyrannidem exercentes. Appellantur serpentes ob venenum & calliditatem , & vectes ob regnorum ac terrarum possessiones, quoniam instar vectis in terrarum dominio extenditur & propagantur. Vel appellantur vectes siue claudentes , quia multos claudant, suæq; potestati subiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiem & inflexibilem tyrannidem. Appellantur etiam serpentes tortuosi , quia non rectè incedunt,sed omnia iura torquent & corrũpũt:modò se extendunt,modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes.Sed delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehensis,his fauent & condonant , à quibus aliquid accipiunt , aut sperant , aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obtinuerunt : illos autem,à quibus nihil tale receperunt , nec recepturos se esse existimant, damnãt,& cruciant:& quod peius est,viros pios & innocentes , atque nobilitate præstantes

maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vocant. Id quod iis
Eccle.4. verbis iam suo tempore Salomon deplorabat: Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Contrà verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluuione natos laudant, ad dignitates extollunt, amoréque incredibili prosequuntur.
dissimile Hi sunt principes illi, in quos Deus in die iudicij grauiter animaduertet. Non enim debet esse princeps piscatoris arundo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autem recta consistit, de vero autem principe & iudice dicitur in Psalmo: Virga directionis virga regni
Psal.44. tui: vel, vt vertit diuus Hieronymus, Virga æquitatis.
Num.17. Talis debet esse principum virga. Hęc nanque est, quę floret & germinat, vberésque virtutum fructus producit. quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter Gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iouem, significantes necessariam esse omnino principibus, sine qua nec ipse Iupiter imperare rectè posset. Non est tamen misericordia à iustitia separanda. Id voluerunt diuinæ literæ in Exodo explicare.
Exo.29. Aiunt enim præcepisse Deum, vt sacerdos oleo vngeretur: & paulò pòst sanguine vngendum esse significarunt. Quid per sanguinem nisi iustitia, quid per oleum nisi misericordia intelligitur? Oportet enim principes & pręsules sanguinis rigorem cum olei lenitate temperare. Sed nec tanta debet esse misericordia, vt iustitia relinquatur. Cùm quondam Israelitæ in terra promissionis essent Dei sui obliti, & in magnis erroribus versati, in manus iniquorum principum Dei iudicio tradebantur. At misertus eorum Deus suscitauit illis saluatorē vocabulo Aioth,
Iudic.3. qui, vt verbis vtar scripturæ, vtraque manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principem illum siue præsulem rectè munere suo fungi, esséque à Deo suscitatum & constitutum, qui vtraque manu vtitur pro dextra, qui vtranque partem rectè iudicat. Nam qui sola vna manu dexter est, qui in quibusdā iustitiā exercet, in quibusdam verò minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate intemperanter abutitur. De
Oseæ 8. huiusmodi principibus ait Deus per Oseam Prophetam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Eos dicitur Deus non cognoscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Esaias serpentes tortuosos, hoc est nefarios & iniustos: qui etsi habeant prudentiam serpentis, carent tamen columbę simplicitate: etsi prędíti sint iudicio ad intelligendum, carent tamen virtute ad iustitiā seruandam. Princeps verò non solùm iudicio indiget, sed iustitia. Ideò dicitur in Psalmo: Deus
Psal.71. iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis: rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In qua petitione est aduertendum, iudicium & iustitiam esse à Deo petendam, non enim petitur iudicium mundi, sed Dei, non iustitia vltionis & immanitatis Deo inimica, sed cùm misericordia & lenitate coniuncta, quæ sit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non est à Deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta naturę, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à Domino postulare, qui cùm seipsos non gubernent, quî fieri potest, vt alios valeant gubernare? Laertius tradit dixisse Solonem Salaminium: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultum est, inquit, vt imperare quis velit, cùm sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coercet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem Propheta serpentem vectem & tortuosum vocat. Perpende diuini vatis elegātem similitudinem. Hominem cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum sub leni contactu. Sed mirandum videtur cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cùm eum anteā serpentem vectem durum & inexorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Esaias ostendere iniqui regis inæqualitatem, qui aduersus nonnullos impiam & inflexibilem tyrannidem exercet, erga verò alios mitis est, in quos deberet durius animaduertere. Illud est præterea aduertendum, deprauatum & iniustum principem & pręsulem vocari leuiathā, hoc est cetum & piscem magnum. Vt enim simile
in mari magni pisces paruos interficiunt & deuorant, sic tyranni & potentes homines inhumiles atque quiescentes viros irruunt, eósque spoliant, & ad interitum ducunt, vt eorum diuitias in profundissimum lacum libidinum suarum profundant. Tales ergo principes hîc à Propheta in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligant diabolum, qui à diuo Ioanne in Apocalypsi draco magnus Apoc.12.
appellatur: draco ob impetum & ferociam, magnus ob superbiam & potestatem. Ipse quidem est rex omnium superborum, &, vt ait Iob, Iob 41.
Non est super terram potestas, quæ comparetur ei. Huius potestatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apostolus ad Corinthios: 1.Cor.15.
Deinde finis: cùm tradiderit regnum Deo & patri, cùm euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissimè autem inimica destruetur mors. Hæc diuus Paulus. Quę verba indicant Christum traditurum esse Deo patri Ecclesiam suo sanguine redemptam, & ab insultibus ac insidiis dęmonum liberam & tutam. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuersalis resurrectio, rapietur Ecclesia in Deum, & nullos insultus dæmonum sentiet. Sic tamen eam tradet, vt non sibi adimat, sed ipse vnus Deus cum patre & spiritu sancto regnabit. Tunc autem euacuabit Christus & penitus eneruabit omnem dæmonis potestatem & tyrannidem, & sic nouissimè destruetur mors, hoc est, diabolus, qui à diuo Ioanne in Apocalypsi mors appellatur, quòd mortis sit Apoc.1.6.
author. Et hoc est quod hîc dicit Propheta: In die

die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super leuiathan serpentem vectem & super leuiathan serpentem tortuosum. Potest etiam hoc de primo Christi aduētu intelligi, quando multi fuerunt à dæmone liberati. Est enim nobis satis perspectum & cognitū, fuisse varias errorum sectas Euangelij prædicatione dissipatas, diabolum fugatum & victum, eiúsque potentiam labefactatam. Appellari diabolum draconem non est infrequens in literis diuinis. Appellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quòd sit oblongus, magnámque mundi partem occupet. Vel ideo appellatur vectis, qui ponit se pessulum inter Deum & homines volens eos claudere, & à cœlo secludere. Sunt qui per hunc leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligant Nabuchodonosorem regem Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta serpentes appellat, quemadmodum si quis appellet Lutherum, cęterósque hęreticos nostri temporis pestem ac perniciem Germanię. Fortasse appellatur vectis ob fortitudinem, ac sic diceret Vates: Fortissimus quisque tyrannus euertetur. Nam capite quintodecimo vectē posuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpēte vecte posuit serpentem robustum. *Sup.15.*

In die illa vinea meri cantabit ei.) Vinea hæc Ecclesia est, quę appellatur meri, quòd vinum bonum proferat: nam synagoga, vt capite quinto dixit Propheta, fecit labruscas, & pro dulcibus vuis protulit insuaues racemos. At vinea hęc rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduentu, ait Propheta, videns se esse propagatam, & in secundo, cùm infideles & impij plorauerint. Pro vinea meri vertit Pagninus: Vinea vinum faciens rubeum, pro quo in Hebræo est: vinea ruboris, quòd vinum rubeum sit laudabile & optimum. *Supr.5.*

Repente propinabo ei.) Verba sunt Christi quasi dicentis: Ego vineam meam, hoc est Ecclesiam, sanguine meo repentè rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea sanguinem meum fundam.

Ne fortè visitetur contra eam.) Subaudi ab hostibus. Ideò eā seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate quàm in aduersitate.

Quis dabit me spinam & veprem in prælio?) Quasi dicat nemo. Sensus est: Ego nullā aduersus Ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt similis spinis & vepribus aculeos habentibus, Ecclesiam euertam, & gradiar super eam, illámque igne succendam.

An potius tenebo fortitudinem meam.) Nónne ero adeò fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburendam? Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda Ecclesia, & nemo efficiet, vt eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, Euangelium meum seruabit, mihi parebit, eritque subiecta & pacifica. Poteris etiā hęc verba, faciet pacē mihi, ita intelligere, vt sint Dei patris dicētis: Christus mihi homines recōciliabit, Et ita diuus Hieronymus ea interpretatur.

Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.) Qui euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in Ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiæ sparsi fideles per vniuersas mundi regiones fructus mirificos ferent. Nam Israel, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit & germinabit. Nonnulli codices habent ad marginem; Qui egrediuntur impetu à Iacob: Hi sūt Apostoli, qui à patriarcha Iacob originem ducunt. Et ita habet versio diui Hieronymi.

Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? Verba sunt Prophetę dicentis, Deum non percussurum esse Ecclesiam suam, quemadmodum percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic: non ita, inquit Propheta, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

Aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est?) Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus quēadmodum ipse populus occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solùm in corpore, impij verò corpore & anima.

In mēsura contra mensuram cùm abiecta fuerit iudicabis eam. Hoc est, punies quidem vineam tuā, & electos tuos in quadam mensura. Sed non iuxta eam mensuram, qua punies eos, qui ipsos electos tuos afflixerunt, sed multò molliori brachio.

Meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus.) Sensus est: Deus in die ęstus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos suos: mittet Spiritum suum durum, hoc est, ventum vehemētem, qui fructibus noceat. Puniet eos in fructibus terrę, non in anima, auferet ab eis opes, non autem fidem & gratiam. Est enim aliquando vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate reddantur insolentes & elati. Vt enim auibus pennas alarum resecamus, ne longius auolent, quàm par est, sic Deus quibusdam diuitias aliquando excidit, ne superbia extollantur. *Simile.* Hoc intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: *Prou.30.* Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantùm victui meo necessaria, ne fortè satiatus illiciar ad negādum. Vnde diuus Paulus dicebat: Habentes autē alimenta, & quibus tegamur: his cōtēti simus. *1.Tim.6* Ceterùm pro meditatus est, potest verti ex Hebræo, Abstulit, nempe fructus vento aspero. Verbū enim הגה hagah auferre etiā significat, vt Prouerb.25. Aufer rubiginē de argento. *Prou.25.*

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iste omnis fructus, vt auferatur peccatum eius, cùm posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci & delubra. Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertū: ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit, & cōsumet sūmitates eius. In siccitate messis illius conteretur, mulieres veniētes & docentes eam: non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non C

parcet

parcet ei. Et erit, in die illa percutiet Dominus ab alueo fluminis vsque ad torrentem Aegypti, & vos congregabimini vnus & vnus filij Israel. Et erit, in die illa, clāgetur in tuba magna, & veniēt qui perditi fuerant de terra Assyriorū, & qui eiecti erant de terra Aegypti, & adorabunt Dominum in mōte sancto in Ierusalem.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob.) Quia Deus puniet electos suos in fructibus terræ, eos affligēs, ideò eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuersi ad Dominum diuinum sentient auxilium.

Cum posuerit omnes lapides altaris.) Tunc dimittet Deus peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorum, & eorum lapides contriuerint, & instar cineris comminuerint. Et tunc nón erit lucus, in quo sacrificetur diis, & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero Deo ædificabuntur. Prædicit gentium conuersionem ad fidem, idolorúmque repudiationem.

Ciuitas enim munita desolata erit.) Cùm se gentes ad Ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus munita desolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euertetur. Et ea, quæ modò pulchra est & ampla, ita relinquetur, vt videatur esse desertum quoddam. Ibi pascentur pecora, quæ summitates eius consument ad loca altiora ascendentia. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebræo palmites. Describit Propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

In siccitate messis illius conterentur.) Describit agrorum sterilitatem, ob pluuiæ defectum.

Mulieres venientes & docentes eam.) Tanta erit Iudæorum ignorātia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligendum. Sunt enim multæ non solùm domi claræ, sed foris etiam admirandæ.

Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum.) Aduerte Deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipientia, quæ oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Christum verum Deum occiderunt. Talis ignorantia non
1.Cor. 14. excusat. Imò ignorans, vt ait Apostolus, ignora-
Prou. 5. bitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Impius morietur, quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur.

In die illa percutiet Dominus.) Tempore gratiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis euersa, & populus Iudæorum nō habuerit intellectum, percutiet Dominus terram ab alueo Euphratis vsque ad torrentem Aegypti, hoc est, vsque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Aegypti intelligant Rinocorulam fluuium paruum diuidentem terram Aegypti à terra promissionis. Ac si diceret: Euertet Deus totam regionem Iudææ ab vno termino vsque ad alterum. Terminatur enim Iudæa ab Aquilone ad Euphratem, & à parte austri ad Rinocorulam. Aspicis hoc in loco fuisse totam Iudæam desolatam, quia non habuit scientiam. Apud Iudæos enim non est vera doctrina, nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait Apostolus in epistola prima scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non
intelligentes neque quæ loquuntur, nec de qui- 1.Tim. 1
bus affirmant. Et ad Titum, Sunt, inquit, multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maximè
qui de circunsione sunt. Tit. 1.

Et vos congregabimini vnus & vnus filij Israel.) Manentibus infidelibus Iudæis in sua pertinacia dispersis & segregatis vos ô filij Israelis secundum Spiritum, qui ex Iudæis Christi fidem receperitis, in vnam Ecclesiam congregabimini. Dicens: vnus & vnus. ostendit paucos ex circuncisione esse ad Christum conuertendos. Hoc appellauit Propheta cap. 1. semen, & cap. 10. re-
liquias. Supr. 1. & 10.

Et erit in die illa, clangetur in tuba magna.) Prædicit Euangelij prædicationem, & Gentiū conuersionem ad fidem. Est igitur sensus: In tempore gratiæ sonabit tuba magna, hoc est, Euangelica, prædicabitur Euangelium per totum orbem terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hæc est tuba illa, de qua ait Esaias: Super mon-
tem excelsum ascende qui Euangelizas Sion. Infrà 40.
Exalta in fortitudine vocem tuam, tu qui Euan- Infrà 58.
gelizas Ierusalem. Et alibi: Quasi tuba exalta vocem tuam. Et hic est sonus de quo dicitur in Psalmo, In omnem terram exiuit sonus eorum. Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant
de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Psalm. 18.
Aegypti, venient, & Christum in Ecclesia adorabunt. Per Assyriam & Aegyptum intellige per synecdochen totum orbem terrarum. Dicit igitur de omnibus nationibus cōuertendas esse Gētes ad Christum, quas diuus Ioannes vocat filios Dei, qui erant dispersi. Nam etsi dispersi erant
infideles & idolorum cultores, propter præde- Ioan. 11.
stinationem tamen filij Dei appellantur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eísque gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidem dispersi non solùm per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus & errores. Hos congregauit Christus, non in vnum locum corporeum, sed in vnam Ecclesiam, de qua ait Apostolus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. De
hac congregatione dicitur in Psalmo: Congre- Ephe. 4.
ga nos de nationibus, vt confiteamur nomini Psal. 105.
tuo. Et in alio: Dispersiones Israel congregabit. Psal. 146.
Et Esaias: Profugos Israël congregabit. Et per Supr. 11.
Ieremiam Dominus, Ego, inquit, congregabo Ierem. 23.
reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac Ezec. 37.
congregatione lege totum caput trigesimum septimum Ezechielis, vbi infideles vocat ossa arida in campo, hoc est in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quàm ossa mortuorū in terra prostrata? Hæc ossa Deus cōgregauit, reuocauit ad vitam, & Hierosolymā adduxit, eísq; vnum regem & pastorem constituit. Hæc Hierosolyma est sancta mater Ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui eos, qui dispersi erant congregauit, de quibus
ipse apud Ioannem dicit: Alias oues habeo, illas Ioan. 10.
oportet me adducere. Possunt etiā hæc intelligi

de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait Apo- *1.Cor.15.* stolus in epistola prima ad Corinthios: In mo- *1.Thess.4.* mento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet *Matth.24.* enim tuba, & mortui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicenses, etiam huius tubæ meminit cap.4. Et diuus Matthæus cap.24.

ANNOTATIONES ex Hebræo in
CAP. XXVII.

In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, &c.) Septuaginta habet: In die illa inducet Deus gladium sanctũ, &c. In explanatione per gladiũ hunc durum diuinã potentiam & vltionem exposuimus. Sed quoniã hic gladius, sanctus à Septuaginta appellatur, existimo posse hoc de Euãgelica prædicatione intelligi, qua Deus dæmonem antiquum serpentem oppressit, & Gentes ad fidem vocauit. Est enim verbum Dei gladius iuxta id quod ait diuus Paulus in epistola ad E- *Ephes.6.* phesios: Assumite gladium spiritus, quod est ver- *Hebr.4.* bum Dei. Et ad Hebræos: Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. Hic est gladius vtraque parte acutus, quẽ ait Ioã- *Apoc.1.* nes in Apocalypsi de Christi ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta sanctum, & communis versio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad sanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit & ad veritatem vocauit, eíque viam ostendit ad gloriam immortalem consequendã.

Super leuiathan serpentem vectem.) In Hebraico pro vecte est בריח Bariach, à verbo ברח quod significat claudere, contignare, instar vectis penetrare, & pertransire, & fugere. Hinc affluxit tanta interpretum varietas. Nã Symmachus vertit serpentem claudentem siue concludentem: quòd multos suo claudat imperio. Septuaginta fugientem, ostendentes Christi aduersus diabolum victoriã, aufugit enim diabolus, & eiectus *Ioan.12.* est foras, iuxta id quod ait Christus apud Ioannẽ Princeps huius mundi eiicietur foras. Pagninus vertit: Serpentẽ transeuntem mare instar vectis ab extremo ad extremum. Quibus verbis ostendit dæmonis principatum ante aduentum Christi, qui totum mare, hoc est, totum mundum occupabat, qui in mari dicitur habitasse, quia in illis habet domicilium, qui animos habent inquietos, instabiles, & instar maris fluctuantes. Fortasse respexit Pagninus ad vectem, de quo ait scri- *Exod.36.* ptura Exodi cap.36. Fecit alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo vsque ad angulũ perueniret. Poteris vertere ex Hebræo: serpentẽ penetratorem & transeuntem, & serpentem vectẽ, vt transtulit hoc in loco noster interpres, quem- *Iob 33.* admodum apud Iobum tricesimooctauo: Et posui vectem.

Repente propinabo ei.) In Hebraico est לרגעים אשקנה lirgaim axkænnah. Quæ verba possunt ita Latinè verti: Per momenta irrigabo eã. Verbum שקה xakan, quod hîc ponitur, irrigare si- *Ioel 3.* gnificat, vt Ioelis cap.3. Et irrigabit torrentem spinarum. Loquitur Deus de Ecclesia, quam vineam appellat, quam promittit se quotidie, singulisque momentis rigaturum, ne vnquam arescat, & sterilis fiat. Solet enim Ecclesia in diuinis literis appellari vinea Domini, sponsa, amica, colũba, Sion, Ierusalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum & columna veritatis. Vtitur scriptura synonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan serpentem, vectem, tortuosum, cetum maris, qui aliàs appellatur dæmon, leo, draco, tentator, homicida, & aliis huiusmodi nominibus.

Et qui eiecti erant de terra Aegypti.) Pro de terra est in Hebræo בארץ be æræts. quod potest verti in terram, vt sit sensus: Tempore Messiæ veniet ad Ecclesiam, qui in terram Aegypti, hoc est, in mundi tenebras erant eiecti. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens: Qui expulsi erant in terram Aegypti. Verùm Septuaginta verterunt: Et qui perierant in Aegypto. Hi quidem significantur per ouem illam errantem, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris reportauit, vt est apud Lucam capite quintode- *Luc.15.* cimo. Hi perierant in Aegypto, hoc est in errorum ac vitiorum tenebris. Aegyptus enim caliginem significat, qua peccatores circunfundun- *Simile.* tur. Nam vt corpus occidẽte sole tenebricosum manet, sic animus gratiæ splendore destitutus in medio cæcarum tenebrarum versatur.

Argumentum capitis XXVIII.

Minatur diuinus vates decem tribubus Iudæorum vltionem debitam suis sceleribus, quòd essent superbi, dediti deliciis & voluptatibus, & sanctorum vatum contemptores. Prædicit Euangelij prædicationem, foréque Christum credentibus salutem.

CAPVT XXVIII.

VAE coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, & flori decidenti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguissimæ: errantes à vino. Ecce validus & fortis Dominus sicut impetus grandinis turbo cõsurgens, sicut impetus aquarum multarum inundantium, & emissarum super terram spatiosam. Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorũ Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneũ ante maturitatem autumni. Quod cùm aspe- B xerit videns, statim vt manu tenuerit, deuorabit illud. In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & sertũ exultationis residuo populi sui: & spiritus iudicij sedenti super iudicium & fortitudo reuertentibus de bello ad portã. Verùm hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt: absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt videntem, ignorauerunt iudicium. Omnes

C nes enim mẽsæ repletæ sunt vomitu sordiúmque, ita vt non esset locus vltrà. Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum? Ablactos à lacte, auulsos ab vberibus, quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi modicum ibi. In loquela enim labij & lingua altera loquebatur ad populum istum, cui dixit: Hæc est requies mea, reficite lassum: & hoc est refrigerium meũ: & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta; modicum ibi, modicum ibi, vt vadãt & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur.

1. Cor. 14.

EXPLANATIO.

Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim.) Decem tribus regnabant in Samaria, quæ propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantam amentiam inciderunt, vt Dei vates contemnerent, & verum Deũ derelinquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarẽt. Quapropter captæ fuerunt, patriam suam penitus euerterunt, fuerúntque in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & scelera deplorat hoc loco Esaias, minitans illis perniciem & interitum. Erant hi homines superbi & elati, & ob eam causam eos vocat Propheta coronam superbiæ, hoc est, regnum superbum, quoniam se à Iuda separarunt, & iniquè per se regnũ constituerunt, ad quod scelus fuerunt superbia incitati. Et posteà cùm se sublimiores duabus tribubus, quæ Iuda appellabantur, & numero & robore conspicerent, se magis extulerunt, & ad id amentiæ & sceleris adducti sunt, vt nullum esset facinus immane, quod non admitterent: nullum sanctum ius, quod non violarent. Nec solùm eos vocat Propheta superbos, sed etiam ebrios, hoc est, alienos à iudicio. Ex superbia enim nascitur amentia, quæ animum inebriat, & perturbat, & à sua sede ac statu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd essent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quasi dicat: Væ regno Israelitico inflato superbia & tradito voluptatibus.

Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.) Sensus est: Væ flori, qui decidit à gloria exultationis Israelitarum habitantium Samariæ, quæ ciuitas est in vertice vallis fertilissimæ. Est enim Samaria quædam ciuitas, à qua tota illa regio Samaria appellatur, & erat in monte sita, ad cuius pedem erat vallis quędam feracissima. Vel per verticem vallis pinguissimæ intelligit Propheta locum, vbi Israelitæ idola colebãt. Appellat Israelem florem, sed decidẽtem, quoniam gloriã suam Israelitæ obscurauerant, & à dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quãdo in templo Deũ colebant, erant constituti, deciderant. Pro eo quod nos habemus, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, interpretari posis: In quorum vertice erat vallis pinguissima, significans eorũ capita esse vnguentorum copia madida, intelligens per verticem caput, per vallem verò pinguissimam vnguentorum abundantiam. Ita quidam Iudæorum Rabbinus hunc locum exponit.

Ecce validus & fortis Dominus, sicut impetus grandinis, &c.) Quoniam decẽ tribus Deũ dereliquerunt, séq; vẽtri & vino dediderunt, pœnas suorũ scelerũ dabunt. Nam Deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grãdinis omnia solet confringere, & impetus aquarũ inundantium omnia quæ inuenit, secũ rapere. Textus diui Hieronymi habet: Ecce validus & fortis Domini: Per quẽ intelligitur rex Assyriorũ, quo Deus tanquã ministro vtebatur ad Israelẽ euertendũ. Pro quo Septuaginta dixerũt: Ecce fortis & durus furor Domini.

Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim.) Hoc est, decem tribus erunt ab Assyriis captæ, euersæ, & cõculcatæ. Vide Dei iudicium. Qui se superbia efferunt in sublime, pedibus inimicorum cõculcantur. Corona solet ferri super caput, at hîc pedibus hostiũ conculcãda prędicitur. Non poterat diuinus vates apertius & elegãtius perniciem superborum explicare. Tu qui regnas, caue ne superbia infleris, solet enim Deus deponere potentes de sede, & humiles efferre, ad verámque amplitudinem perducere.

Quasi temporaneum ante maturitatem.) Comparat gloriam decem tribuum fructui pręcoci, qui parum durat, & colligitur antequã maturescat. Acsi diceret: Vt illi qui auidi sunt fructuum pręcocium, eos colligunt, & sub ipsa arbore statim comedũt, sic Assyrij cum magno desiderio decẽ tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneum, vertit apud Ieremiã cap. 24. ficus primi tẽporis, & Michææ capit. 7. præcoquas ficus, & Oseæ 9. prima poma. Septuaginta habent hîc præmatura ficus. Ieremi. 24. Mich. 7. Oseæ 9.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, &c.) Euersa Samaria, conculcata Assyriorum pedibus corona superbię decẽ tribuũ, erit Deus gloria decoris reliquiis populi sui, hoc est, tribũ Iuda & Beniamin proteget, & gloria decorabit, tribuẽs eis admirabilẽ de Sẽnacheribo victoriã.

Sedenti super iudicium.) Periphrasis est regis, qui super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare. Est igitur sensus: Dabit Deus regi Ezechię gratiam, vt æquissimè iudicet, & fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugam compulerint, eósque vsque ad portas vrbiũ suarum fuerint persecuti. Aspicis hîc æquum & iustum iudicem spiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cęcitate laborent, in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi, qui non spiritu Dei, sed spiritu vindictæ, furoris, odij, inuidiæ, iudicauerint. Aspicis præterea Deum esse illum, qui fidelibus suis aduersus hostes robur ac fortitudinem pręstat. ex quo colligitur necessarium esse iudici, vt petat à Deo spiritũ iudicij: & militi, vt ab ipso Deo fortitudinẽ postulet. Id quod hîc dicitur: Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam, potest ita explanari: Dabit Deus fortitudinẽ iis, qui reuertere faciẽt inimicos de bello ad portas vrbiũ ipsorũ hostiũ. Vel qui vastatis hostibus

de prælio

de prælio reuersi fuerint ad ciuitatẽ, vbi se clauserint. Vel sic, Erit Deus fortitudo iis, qui auerterint bellum à porta suæ ciuitatis, eam ab hostibus defendendo. Tres partes habet ciuitas, regem, milites, & plebem, quas omnes Propheta complectitur: regi prædicit dandum à Deo spiritum iudicij, militibus dandam fortitudinem & victoriam, plebi pacem & securitatem.

Verum hi quoque præ vino nescierunt.) Duæ etiã tribus Iuda & Beniamin fuerunt deditæ vino, & iudicium amiserunt, quemadmodũ aliæ decẽ.

Nescierunt videntem.) Hoc est, Deum, qui omnia videt, non intellexerunt, quia habebant iudicium corruptum ob impia scelera. Poteris per videntem Prophetam intelligere, cui dicit Iudæos non credidisse. Appellari autem Prophetam videntẽ diximus capite primo. Erant in Iudæa diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculti, qui à Iudæorum sceleribus abhorrebant, & veluti Sol & Luna contrarium mundo iter intendebãt, nefariósque homines ad virtutem cohortabantur. Sed vt gemma, quam appellant chalaziam, quamuis iniiciatur in ignẽ, natiuum tamen frigus retinet, sic Iudæi nullis Prophetarum monitis & exemplis accendebantur, sed frigidi ad virtutem, in suis flagitiis perseuerabant, non credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbãtes.

simile

simile

Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu.) Notat Iudæorum nimiam ebrietatem. Vel significat eorum idololatriam, qui in locis nemorosis, & in montium verticibus idolis sacrificabant, ibíque splendidè comedebant.

Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum?) Cùm Iudæi in erroribus versentur, & verum Deum dereliquerint, quis erit, quem propheta doceat scientiam Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ suggerente spiritu à Deo audiunt, quam alio in loco visionem appellat, quoniã diuini vates vētura spiritu intuētur. Vult hoc in loco propheta significare paucos esse qui legẽ Dei vellēt audire & intelligere, id quod alibi iis verbis significauit: Quis credidit auditui nostro? &c.

Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.) Eos propheta & vetus doctor instruet in lege Dei & prophetia, qui sunt ablactati à lacte, & auulsi ab vberibus, hoc est, qui sunt pueri, adhuc non assueti vitiis, quos oportebit paulatim & rudi modo docere. Poteris per ablactatos à lacte, & auulsos ab vberibus eos intelligere, qui iam non indigent lacte, sed solido cibo. Ait enim diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: Lac vobis potum dedi non escam. Nondũ enim poteratis, sed nec nũc quidem potestis, adhuc enim carnales estis. Hoc est, simplicem & facilem doctrinam vobis tribui, non altam & arcanam. Et in epistola ad Hebræos ita ait: Facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Et paulò post: Perfectorum autem est solidus cibus, eorũ qui pro consuetudine exercitatos habēt sensus ad discretionem boni ac mali. Ex quibus locis apertè colligitur, non esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarũ literarum admittendos. Vnde facilè conuincuntur ij, qui temerè asserunt omnes diuinæ scripturæ libros debere in vulgarem linguã transferri,

Infrà 55.

1. Cor. 3.

Hebr. 5.

vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit amplissimus senatus theologiæ Parisiensis ne sacra scriptura in vernaculam linguam verteretur. Quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

Quia manda remanda.) Dixit Iudæos in erroribus versari, & diuinos vates dereliquisse: modò describit, quemadmodum Iudæi prophetas sanctos irridebant. Cùm Propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illísque diuinam vltionẽ annunciabat, respondebant ipsi: Manda remanda, expecta reexpecta. Hæc verba dicebant Iudæi imitantes verba Prophetarum, sed cum subsannatione & contemptu. Solebant enim Prophetæ dicere: Deus præcipit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniat, expecta tamẽ, quia veniet, & non tardabit. Et statim infert Esaias: In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populũ istum, &c. acsi diceret: Hactenus locutus est Deus per Prophetas suos ad populum Iudæorũ verba dulcia, quemadmodum illa quæ dixit per quendam vatem: Hæc est requies mea: reficite lassum, & hoc est refrigerium meum. Quibus verbis Deus non increpabat Iudæos, sed dicebat illis, vt opera misericordiæ exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniã Iudæi hæc verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc est, verba dura & comminatoria. Et hæc verba, quæ Iudæi irridentes Prophetas proferebant, nempe manda remanda, expecta reexpecta, &c. ducent ipsos Iudæos in perniciem. Erit eis hæc subsannatio occasio cadendi retrorsum. Conterentur enim & capientur ab exercitu Babylonio, & postea à Romano, & semper à diabolo. Est hoc loco aduertendum, Infideles Iudæos cecidisse retrorsum. Non enim dicit: Vt vadant, & cadant in faciem: sed dicit, Vt vadant, & cadant retrorsum. Qui cadit in faciem, videt locum, in quem cadit, & potest se facile erigere & manibus adiuuare, sed qui cadit retrorsum, nec videt locũ ruinæ, nec potest se ita facilè subleuare. In Actis Apostolorũ scribit diuus Lucas Saulũ cecidisse, sed non dicit retrorsum. Et Ezechiel inquit: Vidi, & cecidi in faciẽ meam. At de Christi persecutoribus inquit diuus Ioannes: Abierũt retrorsum, & ceciderunt in terram. Vides igitur electos in faciẽ cadere, reprobos autẽ retrorsum. Cæterùm hæc verba quæ hic habentur, nempe, In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum, citat Paulus apostolus in epistola prima ad Corinthios, sic dicens: In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudiet me, dicit Dominus. Et statim infert: Itaque linguæ in signum sunt nõ fidelibus, sed infidelibus, Prophetiæ autẽ non infidelibus, sed fidelibus. Hæc diuus Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hunc locum Esaiæ explanari ab Apostolo de diuersis linguis, quibus Apostoli loquebantur. Vult enim ostendere prophetiam esse præstātiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, ostendens linguas esse signũ datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere Apostolis, qui variis linguis loquebantur. Et si attētius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locũ de Apostolis interpretari.

Act. 9.

Ezec. 2.

Ioan. 18.

1. Cor. 14

pretari. Illud est etiam aduertendum dixisse diuum Paulum: Et nec sic exaudient me, pro eo quod Esaias ait, & noluerunt audire. Vbi aspicis id quod in Prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum: quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, acsi dicat Deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas, & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem reuocarent, quos vos audire noluistis. Veniet tempus quando vobis dabo magistros, nimirum Apostolos meos qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis. Locutos fuisse Apostolos variis Act.2. linguis asserit diuus Lucas Actorum secundo.

D Propter hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini super populum meũ, qui est in Hierusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum: Flagellum inundans cùm transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendaciũ spem nostram, & mendacio protecti sumus. Idcirco hoc dicit Dominus Deus: Psal.117.d Matt.21.d. Act.4.b. 1.Petr.2.a. Rom.10.c Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, preciosum in fundamento fundatum. Qui crediderit non festinet. Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura. Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cùm transierit E eritis ei in conculcationem. Quandócũque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertransibit in die & in nocte, & tantummodò sola vexatio intellectum dabit auditui.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores.) Ostendit hic locus Iudæos irrisoriè proferre verba prophetarum, quod paulò antè dicebamus.

Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.) Hæc dicebant Iudæi Prophetis: Nõ timemus mortem nec infernum, quoniam fecimus cum illis pactum, ne nos vnquam absorberent. Victuri sumus acsi non esset mors nec infernus, ideò minis vestris non terremur. Vide sceleratorum hominum stultitiam, rerúmque nouissimarum incredibilem obliuionem.

Posuimus mendacium spem nostram.) Vide qua in re iniqui homines spem suam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus araneæ telam vocauit. Fortasse per mendacium intelligitur idolum. Vt sit sensus: Non timemus mortem, nec infernum, quoniam idolum nostrum, quod vos Prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.) O admirabilem Dei nostri misericordiam, & immensam pietatem. Ostendebat modò Iudæorum tetra scelera, & incredibilem amentiam & obliuionem, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis ostendat, & ad veram dignitatis amplitudinem adducat, & sic Ecclesiæ probatum, & preciosum fundamentũ. Videbatur debere ita concludere: Quoniam ô Iudæi vos scelerum ministros præbuistis, & Dei hominúmque iura violastis, quoniam ita viuitis, acsi nec esset mors nec locus æternorum cruciatuum, ego vos funditus euertam, & mittam lupos, qui vos dilanient & absumant. Et vide quid dicat: Quoniam mei estis immemores, & scelere ac flagitio pascimini, ego mittam mundi saluatorem, vestrum Messiam, vnicum filium meum, non quid peccata vestra mereantur considerans, sed quid mea exigat misericordia. Vide conclusionem pietatis plenissimam. Habes multa loca in diuinis literis huic similia, vt Oseæ secundo: Ibat post amatores suos, & mei obliuiscebatur, dicit Dominus: Oseæ 2. Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Animaduerte quemadmodum Deus Hierosolymæ sceleribus iratus, non iuxta scelerum mensuram, sed secundum multitudinem suæ misericordiæ loquatur. Sic hoc in loco. Vocatur hîc Christus fundamentum Sionis, hoc est, Ecclesiæ, de quo ait Diuus Paulus: Fundamentum 1.Cor.3. aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus. Si lapis hic esset terrenus, & mons hic Sionis etiam terrenus, quî fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorsum hoc tam sine vlla vtilitate? Significat igitur Sion Ecclesiam Catholicam, cuius caput & fundamentum Christus est, & lapis angularis, probatus & preciosus, de quo dixerat alius Propheta: Lapidem, quem Psalm.117. reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Et volens ostendere esse hanc vaticinationem de Christo intelligendam subdit: O Domine saluum me fac: O Domine bene prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini. Et Christus de seipso eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Esaias di- Matth. 21. cit hunc lapidem esse à Deo probatum. Dauid autem ait esse reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentiæ & prauitatis venerunt homines, vt reprobent id, quod Deus approbat. Esse autem Iesum Christum lapidem ostendimus fusè capite octauo. Solent qui magnificum aliquod simile ædificium construunt, in lapide quodam angulari arma sua & stemmata pingere, aut quocunque alio modo collocare. Fecit Deus templum quoddam vsque adeò magnificum & excellens, vt ne noster quidem intellectus possit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Est autem hoc templum Ecclesia Catholica, ædificium nobilissimum, ad quod cœlestis pater misit lapidem admirabilem, hoc est, filium suum, qui non solùm esset huius ædificij fundamentum, sed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco constitutus. & est hic lapis scutum quoddam, de quo dicitur in libro secundo Regum: Deus Dominus fortis meus, sperabo in eũ, 2.Reg. 22. scutum meum, & cornu salutis meæ. Arma & stẽmata huius lapidis, huius cœlestis scuti, sunt quinque stellæ aureæ in campo sanguineo, hoc est,

est, quinque illa sacratissima Christi vulnera, arma gloriosa & diuina, trophæa & insignia nostrarum victoriarum. Tu verò considera verborum Prophetæ amplitudinem. Poterat dicere: Mittam vobis Messiam, sed voluit tam insigne beneficium verbis insignibus & metaphoricis explicare. Est autem translatio sumpta ab ædificantibus, quæ verborum amplitudine innuit rei magnificentiam & maiestatem. Appellatur Christus lapis angularis, quia vtrunque populum & Iudæorum & Gentium in vna Ecclesia copulauit, & in fundamento fundatus: hoc est solidissimum fundamentum.

Qui crediderit non festinet.) Hoc est, Qui crediderit, inquit Esaias, non existimet Christum nõ esse venturum, si statim non venerit. Non festinet. Christus enim veniet. Nam, iuxta Habacuc, nemo desperet, quia veniens veniet, & promissa sua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod Pater cœlestis filij sui incarnationi præfiniuit. Hoc ideo dicit Esaias, quia videbat difficile esse fragiles homines de promissionibus Dei aliquãdo nõ dubitare. Cùm sæpenumerò videamus eũ permittere, priusquã promissa persoluat, res multò aliter euenire, quàm existimabamus. Id quod ex locis è media scriptura depromptis perspicuũ faciam. Dauidem in adolescentia regem designauit Deus, eúmque à Samuele voluit vngi. Sed posteà tot tantísque calamitatibus eum opprimi permisit, tam variis casibus & acerbis ærumnis eum exercuit, priusquam ad altum dignitatis gradum adduceret, eique regni possessionem traderet, vt vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi facturum se esse prædixerat. Ioseph dixit Hebræis in Aegypto: Post mortem meam Deus visitabit vos, & ascendere vos faciet de terra ista, ad terram, quam iurauit Abraham, Isaac, & Iacob. At postquam ille è vita migrauit, vexati sunt Hebræi multis annis, donec Deus eos liberaret, & in promissam terram perduceret. Ex quo fit, vt imbecilli homines cadant animo, & Dei promissionibus interdum diffidant. Quare debet hoc salutare præceptũ in animo inhærere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque constantiam. Quocirca non solùm id quod vult nõ consequitur, sed etiam grauissimas diffidentiæ pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incœpta spe nõ desistit, is obtinet promissa, & adipiscitur æternam beatitudinem, quòd Deo adhæserit, & animo fidente, firmo, & erecto perseuerarit. Hanc sententiam inuenies apud diuum Paulum in epistola, quam ad Hebræos scripsit, vbi ita ait: Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulúmque qui venturus est, veniet, & non tardabit, iustus autem meus ex fide viuit. Quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meę.

Habac. 2. — *3. Reg. 16.* — *Gen. vlti.* — *Heb. 10.*

Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura.) Verba sunt Patris cœlestis hunc sensum habentia: Tempore gratiæ quando Christus venerit in mundum, ego docebo rectissimam iustitiam, & æquissimum iudicium. Aduerte iudiciũ debere esse æquo pondere, & iustitiam æqua in mẽsura. Debet enim iudex æquo pondere, & mẽsura omnes iudicare, magnos & paruos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit: Ponam iudicium in ponderibus, sed in pondere, nempe vno, & in mensura vna. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis: Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrunque abominabile est apud Deum. Hoc est diuersis ponderibus & mensuris ponderare & metiri, quod est iniquè & inæquabiliter iustitiam exercere aliis vno pondere, aliis verò altero. Vt enim mercator, qui duas habet mensuras ambas falsas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem, alteram, qua vendit, alteram autem, qua emit, nunquam rectè metitur: sic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pauperes. Quo fit, vt rempublicam euertat.

Prou. 20. — *simile.*

Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt.) Hoc est, Impetus exercitus Romani repentè venientis vt grando spem fallacem Iudæorũ infringet, & veluti aqua inundans omnem protectionẽ rapiet. Per mendaciũ potest intelligi idolum. Vel appellat spem mendacij, hoc est, spem mendacẽ. Talis est enim mũdi spes, mendax & fallax. Promittit sed decipit. Vt enim vrtica viridis colore delectat, sed tactu vlcerat, sic mundus mulcet spe, sed vulnerat opetibus.

simile.

Sola vexatio intellectum dabit auditui.) Id est, cùm fueritis afflicti, intelligetis Prophetas meos, vera prædixisse. Vel sic: Afflictio vestra dabit intellectum eis, qui eam audierint. Quasi dicat: fama vestrarum calamitatum aliis metum incutiet. Aspicis afflictionis vtilitatem. Non enim solùm prodest afflictis, sed etiam aliis, qui aliorũ afflictione perterriti, se à vitiis abstrahunt. Vt enim ignis radius confectus ex terræ exhalationibus in aere inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi solùm ferit & vrit, sed omnes illius regionis incolas perterret, sic vnius hominis calamitas eum solùm affligit, sed multis aliis terrorem incutit, eósque exuscitat, vt à vitiis àuocentur.

simile.

Coangustatum est enim strat um, ita vt alter decidat, & palliumbreue vtrunque operire nõ potest. Sicut enim in mõte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quę est in Gabaon, irascetur. Vt faciat opus suum alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere, ne fortè constringantur vincula vestra. Consummationem enim & abbreuiationem audiui à Domino Deo exercituum super vniuersam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Nunquid tota die, arabit arans vt serat, proscindet & sarriet humum suam? Nónne cùm adæquauerit faciem

2. Reg. 5. — *1. Par. 14. a* — *Iosue. 10. c* — F

ciẽ eius, seret gith, & cyminũ sparget & ponet triticũ per ordinem, & hordeũ, & milium,& viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit
G illũ. Non enim in serris triturabitur gith, neque rota plaustri super cyminũ circũibit,sed in virga excutietur gith,& cyminum in baculo,panis autem comminuetur. Verùm non in perpetuũ triturãs triturabit illũ, neque vexabit eũ rota plaustri, neque vngulis suis cõminuet eũ. Et hoc à Domino Deo exercituum exiuit, vt mirabile faceret consilium, & magnificaret iustitiam.

Coangustatum est enim stratum.) Ad tãtam inopiam & afflictionem venietis,vt nullus sit,qui in suo lecto alterũ possit recipere. Tam breuis erit locus,vt duo se in eo voluere non valeant:támq; angustum erit pallium,vt nõ possit duos cooperire. Fortasse vtitur Propheta metaphora viri pudici,qui vxori adulteræ ait:Vnus lectus me & adulterum tecum capere non potest, & breue pallium virum & adulterium tegere non valet. Vir est Deus, adulter diabolus, vxor impudica
Ezec.16. Hierosolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur, & apud alios etiam Prophetas.Quasi Dicat Deus: Tu ô Hierosolyma si vis mihi adhærere,contemne diabolum.Si idola colueris,me habere nõ poteris.Id quidẽ est quod
Matth.6. dicebat Christus apud Matthæum: Nemo potest duobus dominis seruire.Et paulò post: Non potestis seruire Deo & mammonæ. Arca fœderis in templo Dagonis esse non potuit,quin idolum caderet & confringeretur.Aut colenda erat
3.Reg.5. arca, aut idoli imago. Aut colendus est Deus in anima nostra, aut diabolus. Cùm Moyses peteret à Pharaone,vt Hebræorum populum dimitteret, vt Deo in deserto sacrificaret, respondit Pharao, vt Deo in Aegypto immolarent:cui re-
Exod.8. spondit Moyses, Non posse ita fieri: non enim Deus erat simul cum diabolo colendus. Id est
1.Cor. 10. quod diuus Paulus ad Corinthios scribit: Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum:non potestis mẽsæ Domini esse par-
2.Cor.6. ticipes & mensæ dæmoniorum. Et alibi: Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial: Quæ pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis.

Sicut enim in monte diuisionum.) Sensus est:stabit Dominus contra Iudæos,quemadmodũ stetit in monte diuisionum aduersus Allophylos
2.Reg.5. regnante Dauide.Et quemadmodũ in valle Go-
Iosue. 10. baon sub principe Iosue multi ex hostibus perierunt, sic aduersus Iudæos infideles Christum lapidem probatum reprobantes irascetur Deus. Habes historiam hanc de monte diuisionum libri secundi Regum capite quinto, & de monte Gabaon Iosue decimo.

Vt faciat opus suum,alienum opus eius,&c. Puniet Deus homines sceleratos, non vt eos ex animo velit perdere,sed vt conuertantur,aut alij Deum timeãt.Punit igitur vt saluos faciat. Punire non est proprium Dei opus, sed misereri & parcere, quemadmodum canit Ecclesia: Deus cui proprium est misereri semper & parcere.Ideò Deus non punit ex animo,sed quia ita exigunt scelera nostra. Ait enim Ieremias in lamẽtis loquens de *Thren. 3.*
Deo: Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinẽ misericordiarũ suarum. Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Esaias opus Dei misereri,opus autem alienum ab eo irasci & punire. Ex quo colliges eos Deum imitari, qui sunt *Luca 6.*
ad misericordiam propensi. Ideò dicebat Christus Deus noster: Estote misericordes sicut & pater vester misericors est. Venit Filius Dei ad restituendum in nobis imaginem & similitudinem Dei, quam ob nostra impia facinora habebamus deformatam,ideò ad eius misericordiam imitandum nos excitat. Acsi diceret,eum respicite, eius misericordiam imitamini, qui vester pater est, ad cuius imaginem creati estis. De misericordia Dei poteris ea videre, quæ fusè suprà annotauimus capite primo illa verba explanãn- *Suprà 1.*
tes:Heu consolabor,&c.

Et nunc nolite illudere.) Ne vates meos irrideatis,si vultis,ne vos seuerius puniam. Quãtò vincula magis constringuntur, tantò arctius premunt.Potest hoc intelligi de vinculis peccati de quibus disseruimus cap.quinto.

Consummationem enim & abbreuiationem.) Ego Propheta prædico vobis ea, quæ à Deo audiui, vt imminentem iram pœnitentia præueniatis. Hucusque distulit Deus supplicia, sed ille consummabit & explebit ea,quę vobis per Prophetas suos minitatur,& abbreuiabit tempus vltionis suæ.Per vniuersam terram intellige Iudęam, de qua loquebatur.

Nunquid tota die arabit arans.)Hoc simili ostẽditur admirabilis Dei operatio,qui excoluit populum Hebræorum tanquam agrum, ad suscipiendum diuinum semen. Aspice Dei pietatem, nunc aratoris vice fungitur, nunc frangẽtis glebas,& faciẽ terræ adęquãtis,modò verò triturãtis.Atq; hæc omnia vt fideles fructũ ferant.Arauit Israelitas miraculis p Moysẽ, seminauit præceptis,triturauit afflictionibus. Sed non semper arandum est. Est enim tempus fructus colligẽdi.

Non enim in serris triturabitur gith.) Sensus est: Non omnes æqualiter affliguntur, sed alij durius, alij mitius. Non eodem modo trituratur triticum & gith. Nam gith trituratur virga & pertica,hoc est,lenius:triticum verò rotis, & sic durius. Hoc dicit, quia solebant Iudæi triticum in area triturare bobus rotísque plaustrorum. Igitur semen fortius & excellentius durius trituratur. Sic Deus agricola ille cœlestis nonnullos affligit durius,quos fortiores & firmiores videt:nonnullos verò leuius, quos fragiliores esse conspicit.Sed quemadmodum non semper triticum trituratur, sic nec semper iustus affligitur. Gith est seminis genus, appellatúrque nigella Romana.Pagninus vertit nigellam. Plinius appellat melanthium,quod plagis serpentium mederi ait.At largius epotũ enecare aiunt, vt Dioscorides inquit.Vicia genus est leguminis à vinciẽdo dictũ, vt Varroni placet, quòd habeat capreolos instar vitis,q̃b. ea,quib.adhæret, vincit.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXVIII.

Væ coronæ superbiæ.) Septuaginta habent: Væ coronæ iniuriæ. Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica superbos vocat, Septuaginta in alios iniuriosos appellant.

Errantes à vino.) Septuaginta verterunt: Qui ebrij estis absque vino. Vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amentes esse. Vt enim vinum iudicium corrumpit, sic malitia intellectum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.

Quia manda remanda, manda remãda, expecta reexpecta, expecta reexpecta.) In Hebraico est in hũc modũ כי צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו Primum verbum est צוה, quod significat præcipere, manda-
Deut.33. re, imperare, vt Deuteronomij capite 33. Legem
Psal.39. præcepit nobis Moyses. & aliis in locis. Alterum verbum est קוה, quod significat expectare, vt in Psalmo: Expectans expectaui Dominum. Et Esaiæ capite quinto: Expectauit vt faceret vuas.
Supr.5. Vnde constat nostrum interpretem rectè hæc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hunc locum transtulit ex Hebræo: Nam vt mos est pueris, datur eis præceptum post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineam. Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruendi more puerorum, quibus non statim omnia dicuntur, sed datur illis vnum præceptum, & posteà alterum: nunc vna regula, deinde altera. & ita paulatim instruuntur, quoniam sunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hunc sensum secutus quidam ita transtulit: Quia præceptum post præceptum, mandatum post mandatum, regula post regulam, instructio post instructionem. Dictio קו, pro qua Pagninus interpretatus est lineam, & alius regulam, & instructionem, significat etiam directorium, amussim, & perpendiculum, & ædificium, & id quod Lusitani appellant oliuel. Vnde quando Hebræi volunt significare aliquid
simile paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo. Vt enim cæmentarius qui parietem construit, extensa linea vna facit vnum ordinem, & super illum eam extendit, & facit ordinem alterum, donec paulatim perficiat parietem, sic qui sensim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, sumpta metaphora ab ædificantibus. Hæc dictio
Psal.18. קו est in Psalmo decimooctauo. pro qua nos habemus sonum. In omnem terram exiuit sonus
Rom.10. eorum. Quod diuus Paulus de Apostolorum prædicatione interpretatur. Pro quo potest ex Hebræo verti: In omnem terram exiuit norma eorum, vel amussis, vel perpendiculum, vel directorium, vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet esse norma & regula vitæ nostræ, & secundum eam debemus actiones nostras dirigere. Debet ædificare, & ædificium animę nostrę ad rectam amussim rationis construere. Fuit etiam Apostolorum prædicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuersum.

Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, &c.) Pro probato est in Hebraico בחן bochan. Hebraismus propriè habet, lapidem probationis. Esse hunc lapidem Messiam indicat paraphrastes Chaldaicus ita hunc locum vertens: Ego pono pro fundamẽto in Sion regem regem Messiam, regem potentem & angularem.

Qui crediderit non festinet.) Pro non festinet est in Hebræo, לא יחיש lo-iachix, pro quo Septuaginta interpretes verterunt, Non confundetur. Hunc locum citat Apostolus in epistola ad Ro- Rom.10.
manos iuxta Septuaginta translationem, volens ostendere veros Christianos non esse confundendos.

Argumentum capitis XXIX.

Deplorat Propheta Iudæorum euersionem per Babylonios, & posteà per Romanos, eorúmque animorum cæcitatem & perfidiam. At de eorum gentiúmque conuersione vaticinatur.

CAPVT XXIX.

VAE Ariel, Ariel ciuitas quam A
expugnauit Dauid. Additus est annus ad annũ, solẽnitates euolutę sunt. Et circũuallabo Ariel, & erit tristis & mœrẽs, & erit mihi quasi Ariel. Et circũdabo quasi sphærã in circuitu tuo, & iaciã cõtra te aggerem, & munimẽta ponã in obsidionẽ tuã. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquiũ tuum. Et erit quasi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquiũ tuũ mussitabit. Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantiũ te, & sicut fauilla pertrãsiens multitudo eorũ, qui cõtra te
præualuerũt. Eritque repẽtè confestim à B
Domino exercituum, visitabitur in tonitruo & cõmotione terræ & voce magna turbinis & tẽpestatis, & flãma ignis deuorãtis. Et erit sicut somniũ visionis nocturnæ multitudo omniũ gentiũ, quæ dimicauerũt contra Ariel, & omnes qui militauerũt, & obsederũt, & præualuerunt
aduersus eã. Et sicut somniat esuriẽs & co- C
medit: cùm autẽ fuerit expergefactus, vacua est anima eius. Et sicut somniat sitiẽs & bibit: & postquã fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est sic erit multitudo omnium gẽtium, quæ dimicauerunt contra montem Sion.

EXPLANATIO.

Væ Ariel.) Ariel idem est quod leo Dei, per quem intelligitur Hierosolyma, ciuitas quondã florentissima & fortissima, quæ ob fortitudinem &

nem & veri Dei religionẽ leo Dei appellabatur. Expugnauit eã Dauid, quando cepit arcẽ Sionis, quæ posteà fuit vocata ciuitas Dauidis, vt *1.Paral.11.* diuinæ literæ docent lib. 1. Paralipomenon cap. 11. Hæc ciuitas tẽpore Dauidis neminem timebat, ideò appellabatur leo, de quo dicitur in Pro- *Prou.30.* uerbiis: Leo fortissimus bestiarũ ad nullius pauebit occursum. Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatũ obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quẽadmodũ leo inter anima- *Thre.1.* lia: & de ea dicitur in Lamẽtis Ieremiæ: Facta est quasi vidua domina gentium, princeps prouinciarũ facta est sub tributo. Vel appellabatur leo, quia manè & vespere in tẽplo animalia occidebãtur: solẽt enim leones & manè & sero animalia trucidare & glutire. Et ita melius capitur pro tẽplo quàm pro ciuitate. Sũt qui per Ariel intelligãt altare templi, quibus fauet versio Chaldaica, ita enim habet Thargũ: Væ altari altari, quod ædificatũ est in ciuitate, in quã habitauit Dauid. Et *Ezec.43.* apud Ezechielem capite 43. apertè Ariel capitur pro altari. Fit autem hîc mẽtio Dauidis, quia illi fuerat ostensus locus, in quo templum erat ædificandum. Fortasse dicitur leo Dei ob magnitudinem, ea enim quæ magna sunt, Dei appellan- *Gen.1.* tur, vt est illud Genesis, Spiritus Dei ferebatur super aquas. hoc est vẽtus magnus. Sic dicimus, Montes Dei, cedros Dei. ea enim quæ Dei sunt, magna sunt. Et quamuis Ariel capiatur pro altari, hîc verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis literis pars pro toto passim reperitur. Dicit enim litera, Væ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid.

Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt.) Hoc est, post aliquos annos euoluentur & peribunt solennitates. Nam euerso templo & capta ciuitate omnis Iudæorũ festiuitas periit, & sacrificia cessarunt. Vbi nos habemus: Solemnitates euolutæ sunt, vertunt quidam ex Hebraico: Dies festi euertuntur, quod nostrę fauet expositioni.

Circumuallabo Ariel.) Verba sunt Dei dicentis se per Babylonios & posteà per Romanos esse Hierosolymam oppugnaturum.

Et erit mihi quasi Ariel. Hoc est: Vt cùm victimæ offerũtur, plurima animaliũ corpora iacent circum altare, sic in obsidione & expugnatione Hierosolymæ prostrata erunt innumerabilia Iudæorum cadauera. Quasi dicat: Erit vrbs veluti altare victimarum, plenum sanguine & animalibus interfectis.

Et circundabo quasi sphæram in circuitu tuo.) Hoc est, figam contra te castra vndequaque. Hoc impletum est tempore Titi & Vespasiani, Quem- *Luc.19.* admodũ Christus Iesus apud Lucam alloquens Hierosolymam iis verbis prædixit: Venient dies super te, & circũdabunt te inimici tui vallo, &c.

De terra loqueris.) Iacens in terra demissa & abiecta emittes vocem tuam submissam instar Pythonis. Quasi dicat: Eris grauiter afflicta & abiecta.

Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te.) Id est: Erunt hostes tui ô Hierosolyma innumerabiles. Sed non multùm durabunt, ipsi enim quoque peribunt: eruntque similes fauillis pertranseuntibus, paleis & quisquiliis. Vide quàm fragilibus rebus comparet diuinus vates tyrannos & potentes mundi, pulueri & fauillæ.

Erítque repentè confestim.) Significat fore hoc celeriter: Nam verborum geminatio velocitatem significat.

Et erit sicut somnium.) Potentia mundi cũ somnio comparatur, quod fallit, & statim transit. Innuit iis verbis Romanorum potentiam parùm duraturam. Aspice aptas & elegantes similitudines. Et statim comparat victorum gloriã voluptati esurientium & sitientium, quando somniãt se comedere & bibere. Quæ voluptas fallax est & inanis: excitãtur enim & inueniũt se fame ac siti laborare. Huiusmodi sũt mũdi deliciæ, opes, voluptates, & honores, quæ omnia hîc somnia appellantur. De his ait Ecclesiasticus in hunc *Eccle.34.* modum: Somnia extollunt imprudentes. Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum, sic qui attendit ad visa mendacia. Hoc secundum hoc visio somniorum. Aduerte obsecro & alta mente considera: res mundi appellat vmbram, ventum, mendacia visa ac manifesta, & somnia. Id autem quod ait: Hoc secundum hoc visio somniorum, hũc habet sensum: Mundi potentia & gloria, quæ est visio somniorum, nõ est res solida & vera, sed est hoc secundũ hoc. Id est, spectrum ad imaginem alterius rei non est substantia, sed imago & figura. Id voluit scriptura significare in visione Nabuchodonosoris, qui *Dan.2.* mundi gloriã vidit sed in somniis. Quapropter *Psal.72.* dicitur in Psalmo: Velut somniũ surgentiũ Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilũ rediges. Acsi diceret Psalmista: Tu Domine in gloria tua euertes imaginẽ rerum, quas mortales opinione decepti res solidas esse existimãt. Ostẽdes mundi potentiam & opes nihil esse, præter somniũ surgentium, & imaginẽ inanẽ. Et Esaias *Infrà.56.* capite quinquagesimo sexto mũdi amatores appellat dormientes, somnia amantes. Nos igitur relinquamus somnia, & veritatem diligamus.

Obstupescite & admiramini, fluctuate & vaccillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate, quoniam miscuit vobis Dominus spiritũ soporis. D
Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui vidẽt visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cùm dederit scienti literas, dicet: lege istũ, & respondebit: Non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, dicetúrque ei, lege, & respõdebit: Nescio literas. Et dixit Do- *Matt. 15.a* minus: Eò quòd appropinquat populus *Mar.7.b* iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me: Et timuerunt me mandato hominum & doctrinis: Ideò ecce ego addam, & admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo. Peribit enim sapientia à E
sapientibus eius, & intellectus prudentiũ eius abscondetur. Væ qui profundi estis *Abd.1.c* corde, vt à Domino abscõdatis consiliũ,

quorum sunt in tenebris opera, & dicūt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Peruersa est hæc vestra cogitatio. Quasi lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, non fecisti me. Et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis.

Eccl. 23. c

Obstupescite & admiramini.) Alloquitur propheta Iudæos, vt secum cum magna admiratione cogitēt quæ sit causa acerbæ afflictionis, quā illis comminatur, & intelligant esse suam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcæcationem. Possunt omnia hęc verba per futurum verti, vt sit sensus: Obtupescetis & admirabimini præ magnitudine & acerbitate vestrarum calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & & eritis veluti ebrij & amentes.

Quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis.) Hoc est, intellectus alienationem. Non quòd Deus auferat intellectū, sed propter hominum impia scelera non dat illis gratiam, nec spirituale lumen, vt videant veritatem. Ex quo fit vt incidant in grauiora peccata, & abyssus abyssum inuocet. Et ita nullo virtutum splēdore mouentur. Vt enim qui visu omnino carēt, nec auri colore, nec vllius fulgentissimi lapidis splendore, nec ipsa solis splendidissima luce mouentur, sic illi, qui animi cæcitate laborant, nec virtutis ornamentum excellentémq; pulchritudinem intuentur, nec ipsius solis iustitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micantissimos radios contemplantur. Imò obcæcati, fiunt in dies deteriores. Dicitur igitur Deus mittere in aliquē spiritum soporis, eiúsque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora scelera concipit & admittit. Non intelligas Deū esse causā peccati. Sed dimittit peccatores, iuxta id quod ipse Deus ait in Psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. Vbi vides peccata esse hominum inuentiones. Ita intelligitur id quod dicit scriptura: Indurauit Deus cor Pharaonis, & quod ait Apostolus in epistola ad Romanos, qui postquam numerauit peccatorum flagitia, intulit: Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immūditiam, &c. Et paulò pòst: Tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea, quæ non conueniunt. Vbi aspicis vnum peccatum esse pœnam alterius, & peccatorem ex vno scelere in alia tetriora incidere. Vt enim fluuius licet ex paruo fonte nascatur, recipit tamen crementa aliorum fluuiorum, & quò longius procedit, eò plures fluuios in se recipit, & maior fit, donec magno impetu & violēta inundatione quicquid obiicitur, secum rapiat & trahat, sic vni iniquitati additur altera, & postea alia, & quò lōgius dilatatur, maiora recipit scelerum incrementa, donec peccator ad immanissima flagitia & teterrima facinora progrediatur. Id euenit nostris temporibus Luthero, qui ex quibusdā vitiis deuenit ad alia, donec in tantam incidit impietatem & cęcitatem, tam tetras fraudes concepit, tam nefariis sceleribus se cōtaminauit, vt fidem relinqueret, Ecclesiā catholicam & Apostolicam contemneret, & secum infinitam hominum multitudinem suis dolis deceptam ad æterna supplicia asportaret. Illud etiam est aduertendum, Deum ideò non dare gratiam aliquibus, quia ipsi nec eam volunt, nec se ad eam disponere student.

simile

Psalm. 80.

Exod. 10.

Rom. 1.

simile.

Et erit vobis visio omniū sicut verba libri signati.) Hoc est, non intelligetis prophetias: erit vobis sacra scriptura clausa & signata. Aduerte: Non dixit visionem omnium prophetarum signatam & occultam fore omnibus legentibus & audientibus. sed quid ait? Erit vobis, &c. vt Iudæorum infidelium cæcitatē significaret, qui quotidie sacram scripturam legunt, eam nunquam intelligentes, de quib. ita ait Apostolus ad Corinthios scribens: Vsque in hodiernum diem idipsum velamen in lectione veteris Testamēti manet non reuelatum, quod in Christo euacuatur. Sed vsq; in hodiernum diem cùm legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. Cùm autem conuersus fuerit ad Deum, auferetur velamen. Hæc diuus Paulus. De hoc libro, per quem sacra intelligitur scriptura, sic ait diuus Ioannes in Apocalypsi: Quis est dignus aperire librū, & soluere signacula eius? Et nemo poterat nec in cœlo, nec in terra, nec subtus terram aperire librum, neque videre eum. Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris, Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signacula eius. Et paulò pòst inquit, leonē illum librum aperuisse. Leo de tribu Iuda est Iesus Christus Deus noster, qui, vt ait diuus Lucas, aperuit discipulis suis sensum, vt intelligerēt scripturas, & ipse eas aperuit, earúmque sensum doctoribus catholicis & sanctis reserauit. Hic est liber de quo filius Dei dicit in Psalmo: In capite libri scriptum est de me, hoc est, in summa totius sacræ scripturæ. Hūc librum dicit Ezechiel scriptum esse intus & foris, propter duos sensus literalem & spiritualem, quod etiam, vt inquit Nazianzenus, fuit significatum in tabulis legis ex vtraque parte conscriptis.

2. Cor. 3.

Apoc. 5.

Luc. 24.

Psal. 39.

Ezec. 2.

Et dabitur liber nescienti literas.) Quasi dicat, si Iudæi, qui literas didicerunt, non intelligēt scripturas, quid facient rudes & indocti?

Eò quòd appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me.) Hoc testimonium obiicit Dominus Iesus Scribis & Pharisæis apud Matthęū, ita dicens: Hypocritæ bene prophetauit de vobis Esaias dicēs: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me. Sine causa autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominū. Vnde colliges hoc caput contra Iudęos esse, & euersionem, quæ hîc prædicitur, intelligi de ea, quæ facta fuit à Romano exercitu, & Testamentum vetus esse imaginē noui, nouum autem esse interpretationē veteris. Eos autem, qui Deum labiis tantùm honorant, ab eo animum separantes, comparat Christus apud Matthæum sepulchris dealbatis, quæ foris apparent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni spurcitia. Sunt qui non habeant virtutem nisi in labiis, benedicentes, sed ita animum à virtute seuocantes, vt cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Tribuunt Deo linguam, quæ parum valet, cor autem, quo nihil habēt præstātius, tribuūt mundo. Vide ineptam partitio

Matt. 15.

Matt. 23.

partitionem. Sed quid faciet appetitus, si ille partitur, si illi tribuunt ædilitatem? Præbeamus Deo
Prou.23. cor nostrum, qui ait in Prouerbiis: Præbe fili mi cor tuum mihi. Dedit Deus vnicuique nostrum clauem vnam, qua cor nostrum possemus claudere & aperire, & alteram sibi reseruauit: præcepit nobis, vt cor nostrum illi præberemus, & illi
Prou.4. soli illud aperiremus, dicens in Prouerbiis: Omni custodia serua cor tuum. At nos cor nostrum à Deo ipso astrahimus, & mundo præbemus. Tradimus eius clauem mundo, dæmoni, & carni, illud turpibus cogitationibus implétes, nulláque custodia obseruantes. Imò cùm illud deberet esse mundissimum domiciliũ, in quo Deus habitaret, facimus illud diuersorium rerum peregrinarum, & stabulum iumentorum. Honoramus Deum solùm lingua, corde autem fugimus
Heb. 10. ab eo. Accedamus ad Deum cum corde vero in plenitudine fidei, vt ait diuus Paulus. Nám si fuerimus à Deo auersi, peribimus. Quemadmodum
Prou. 1. ait Salomon in Prouerbiis: Auersio paruulorum
Psal.72. interficiet eos. Et pater eius Dauid: Qui elongãt se Domine à te, peribunt. Quid nobis proderit Deum labiis honorare, si eum fugimus, similes existentes Hebræis, qui pedibus ibant in terram promissionis, animo autem in Aegyptum reuertebantur? Potius Deus vult animum quàm os, & magis interiora quàm exteriora requirit. Gloria enim filiæ regis, hoc est animæ, debet esse ab in-
Psal.44. tus, vt dicitur in Psalmo, & foris etiã in fimbriis aureis. Sed qui solùm foris virtute fulget, intus verò est vitiis maculatus, similis est falsę & adulterinæ monetæ, quæ præ se fert veri nummi insi-
simile. gnia, & auri colorem, cùm eius materia sit vile
3.Reg.6. orichalcum. Libri tertij Regum capite sexto, vbi nostra versio habet, Fecitq; in templo fenestras obliquas, interpretantur nonnulli fenestras illas templi fuisse foris latas, intus angustas, vt ostenderetur templum illud magis diuino & interiori splendore illustratum esse, quàm corporeo lu-
figura. mine, extrinsecus veniente. Nam nos, qui sumus templum Dei, magis fulgere debemus interiore virtute, quàm exteriore apparentia, magis corde quàm labiis, ne similes simus Pharisæis, de quibus hoc in capite Esaias vaticinatur.

Peribit enim sapientia à sapientibus eius.) Hoc est, Iudæi nullam habebunt veram scientiam, nec verum scripturarum intellectum. Hunc locum
1.Cor.1. citat Apostolus in epistola prima ad Corinthios dicens: Scriptum est: Perdam sapientiam sapientium, & prudẽtiam prudentiũ reprobabo. Nam dicit: Peribit sapientia à sapientibus, sed à sapientibus eius, vt significet populi Iudaici scientiam perdendam esse. Id nostris oculis expletum videmus: omnes enim Iudęi infideles in erroribus apertissimis versantur, & mala pro bonis amplectuntur.

Væ qui profundi estis corde.) Eos plangit, qui se sapientes esse existimant, qui putãt latere Deum suas cogitationes. Non solùm fideles, sed etiam infideles crediderunt Deum omnia videre. Vnde Aegyptij quando volebant Deum significare, pingebant oculum super sceptrum, significantes Deum esse rectum regem omnia intuentem.

Quasi si lutum contra figulum cogitet.) Comparat hominem cum luto. At si dicat: Vt figulus habens lutum in manu fingit vt vult, & potest fictile vas perdere, & ex eodem luto alterũ conficere, sic Deus, in cuius manu estis, vos poterit facilè perdere & mutare.

Nónne adhuc in modico & in breui F
cõuertetur Libanus in Charmel, & Charmel in saltũ reputabitur? Et audiẽt in die illa surdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi cæcorũ videbunt. Et addent mites in Domino lætitiã, & pauperes homines in sancto Israel exultabũt, quoniã deficit qui præualebat, consummatus est illusor, & succisi sunt omnes qui vigilabãt super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabãt, & declinauerũt frustra à iusto. Propter hoc hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham: Non modò confundetur Iacob, nec G
modò vultus eius erubescet, sed cùm viderit filios suos opera manuum mearum in medio sui sanctificantes nomẽ meum, & sanctificabũt sanctum Iacob, & Deum Israel prædicabunt, & scient errantes spiritu intellectum, & mussitatores discent Legem.

Nónne adhuc in modico & in breui.) PręIdicit cognitionem Dei verámque religionem conuertendam esse à Iudæis ad Gentes. Libanus sonat dealbationem, per quam populus Gentium intelligitur, qui fuit aquis baptismi ablutus. Hic conuersus est in Charmel, hoc est, in populum Dei. sonat enim Charmel cognitionem circuncisionis, per quam populus, qui anteà Deum colebat, significatur, hoc est, Iudaicus, qui conuersus est non in pomarium, sed in saltum, in arbores steriles, quę non laudant cum lignis fructiferis Deum nostrum.

Et audient in die illa.) Hoc est, tempore gratiæ surdi, id est Gentes, quæ anteà verbum Dei non audiebant, illud audient. Et qui anteà animi cæcitate laborabãt, oculos aperient, & veritatẽ aspicient. Tunc lætabuntur mites audientes: Bea- Matt.5.
ti mites, quoniam ipsi possidebunt terram: & exultabunt pauperes audientes illud: Beati pauperes Spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.

Quoniam defecit qui præualebat.) Hoc est, diabolus, de quo Christus, qui eũ vicit, sic ait apud Lucam. Cùm fortis armatus custodit atriũ suũ, Luc.11.
in pace sunt ea, quæ possidet. Si autem fortior eo superueniẽs vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Christus est qui arma diaboli abstulit, eiúsque spolia distribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Esaias illusorem, quoniam dolis suis homines illudit & fallit.

Et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem.) Hoc est dæmones. Potest intelligi de hominibus nefariis, qui moribus pestilentibus alios incitant ad vitia sectanda.

 Et

Et arguentem in porta supplantabant.) Hoc est, iudicem decipiebant. Solebant enim quondam iudices in portis ciuitatis delinquentes arguere, & iudicia exercere. Et declinauerũt frustra à iusto. hoc est, & iudicem fecerunt sine causa à iustitia declinare. Vel sic, & melius meo quidem iudicio: Peribũt & in æternas tenebras relegabuntur, qui moliuntur perniciem eis, qui scelera publicè reprehendunt. Supplantare arguentem in porta est concionatores verbi Dei affligere, ne veritatem dicant. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui veros Dei concionatores lacerant & vexant, eósque volunt à iustitia & veritate separare. De iis ait ita Amos: Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè abominati sunt. Corripere in porta est publicè reprehendere.

Amos 5.

Qui redemit Abraham.) Qui nempe Dominus Abrahamum eripuit à Chaldæis, & à ceteris hominibus flagitiosis.

Non modo confundetur Iacob.) Tẽpore, ait Deus, quo Esaias hanc Prophetiam scribit, non confundetur Iudæorum populus, sed confundetur posteà, cùm filium meũ mundi seruatorem non receperit, cùm sanctos Apostolos, qui erũt opera manuum mearum viderit oculis suis nomen meum sanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim Gentes, quæ anteà errabant spiritu, intelligent veritatem, & mussitatores & susurrones discent Euangelium, & vitia ac falsos deos repudiabunt.

Sanctificabunt sanctum Iacob.) Iacob est genitiui casus. Hoc est, eum qui dedit sanctitatem domui Iacob, qui populum Hebræorum docuit religionem, verũmq; Dei cultum, sanctum esse ostendent & laudibus efferent.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXIX.

Fluctuate & vacillate.) In Hebræo est in hunc modum השתעשעו ושעו hixtaaxu vaxoau, à verbo שיע. Vnde potest verti: Excæcabuntur, & alios excæcabũt. Verbum enim hoc præter alias significationes obcæcare significat. Quod Iudæorum infidelibus magistris dicitur, quos in præsenti Esaias alloquitur. Non enim solùm ipsi in erroribus versantur, sed alios etiã decipiunt, & ad eosdem errores adducunt.

Lassus adhuc sitit & anima eius vacua est.) Pro vacua est, est in Hebraico שוקקה xokekah, à verbo שוק, quod præter alia significat concupiscere, & feruere. Vnde Pagninus vertit: Et anima eius appetit. Pro quo poteris transferre: Et desiderium eius adhuc feruet. Ex quibus colliges animam res mundi concupiscentem, earúmque desiderio æstuantem, vacuam esse, & inanem. Et sic quantò anima est concupiscentiis plenior, tantò est inanior. Solus Deus animam nostram implet, qui eam satiare potest.

Argumentum capitis XXX.

Minatur diuinus vates interitum æternum Iudæis, qui euersa Hierosolyma ad Aegyptum confugerunt, cæterisque hominibus, qui contempto Deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana solùm quærunt præsidia, qui fallacis spei specie decepti in perpetua ignominia & scelere volutantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt, ex quibus intellexerunt posse veram dignitatem efflorescere & redundare. Prædicit vltimum iudicium, & describit infernum.

CAPVT XXX.

VAe filij desertores, dicit Dominus, vt faceretis consiliũ, & A
non ex me: & ordiremini telã
& non per spiritum meum, vt
adderetis peccatum super peccatum, qui
ambulatis vt descẽdatis in Aegyptum, &
os meum non interrogastis, sperãtes auxiliũ in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciã in vmbra Aegypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia vmbræ Aegypti in ignominiã. Ierant enim in Taphnis principes tui, & nuncij tui vsque ad Hanes peruenerunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non potuit. Non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem, sed in
confusionem & in opprobrium. Onus iu- B
mentorum austri. In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans, portantes super humeros iumẽtorũ diuitias suas, & super gibbum camelorũ thesauros suos, ad populũ qui eis prodesse non poterit. Aegyptus enim frustra & vanè auxiliabitur. Ideò clamaui super hoc: superbia tantum est, quiesce. Nunc ingressus scribe ei super buxum, & in libro diligẽter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium vsque in ęternum. Populus enim ad iracundiã prouocãs est, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viã, declinate à me semitam,
cesset à facie nostra sanctus Israel. Pro- C
pterea hæc dicit sanctus Israel: Pro eo quod reprobastis verbũ hoc, & sperastis in calumnia & in tumultu, & innixi estis super eo, propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens & requisita in muro excelso.

EXPLANATIO.

Væ filij desertores.) Filios desertores appellat Deus eos, qui eo contẽpto ad humana remedia confu

cõfugiunt. Aſpicis hîc quàm grauiter delinquãt ij, qui in periculis, in ærumnis, & neceſſitatibus Deum non conſulunt, nec ad ipſum cõfugiunt. ſed in hominibus totam ſpem ſuam ac fiduciam reponunt. Vult Deus vt in ipſo ſpei noſtræ ancoram conſtanter figamus.

Ordiremini telam & non per ſpiritum meum.) Humanum conſilium Dei voluntati repugnans appellat Deus telam, quam homines ordiuntur, quæ quoniam ſolùm humano ingenio nititur, quamuis multo tempore cõficiatur, vna tamen hora facilè rumpitur & ſcinditur. Ordiris quandam telam, vnum filum figis in India, alterum in Luſitania, aliud in Italia, alia aliis in locis. Cùm autem exiſtimas rem magnam confeciſſe, venit mors, & ſcindit omnia tuæ ſpei fila, & totam telam breui temporis ſpatio rumpit & perdit. Et priuſquam mors veniat, mundus ipſe omnia euertit & labefactat. Vt qui falſorum honorum humanarúmque diuitiarum telam orſus fueras, in perpetua ignominia verſeris, nec deſinas miſeram illam cõmutationem tam celerem & tam variã deplorare. Eam ob cauſam ſapientiſſimus ille Propheta & illuſtriſſimus rex hominum vitam cum araneæ tela cõparabat, quæ in aere pendet, & facilè ſcinditur, & in terram proiicitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait:

Pſal.89. Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur. Ac ſi diceret: Nos in annis noſtris meditamur & exercemur veluti araneus telam ſuã cõficiens. Quibus verbis ſignificat, pleróſque mortales incredibili labore & ſolicitudine vitam trãſigere, qui vt opus ſuũ perficiant, ſe euiſcerant & cruciant, cùm opus ſit fragiliſſimum. Comparat itaque hoc in loco Eſaias ſpem & conſilium iniqui hominis cum tela, quemadmodum ait capite quin- *Suprà 59.*

Iob 8. quageſimonono: Telas araneæ texuerũt. Et Iob de iniquo homine ait: Aranearum tela fiducia eius.

Gen.1. *Qui ambulatis vt deſcendatis in Aegyptum.*) Piſces & aues produxit Deus ex aquis, vt literæ diuinæ teſtãtur. At in hoſtibus ſuis fugiendis piſces deſcendũt ad imas profunditates, aues verò aſcen-

ſimile. dunt ad aeris altitudinem. Vide diuerſitatem rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam deſcendunt, quædam verò in altum ferũtur, ſic homines ex eadem terra formati alij ad afflictiones declinandas cõfugiunt ad mundi præſidium, humana cõquirentes, alij alta petunt, mundíque auxilium non curantes, in Deo vero ſpem omnem ſuam conſtituunt. Quorum

Pſal.90. quidam dicebat: Quoniam tu es Domine ſpes mea, altiſſimum poſuiſti refugium tuum. Itaque quidã deſcendunt vt piſces piſcatorem fugientes, quidã verò altiori animo præditi aſcendunt vt aues, aucupis inſidias declinantes. Mundi cultores quærunt mundi præſidium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam piſces vitiorum voragines appetunt, vnde ad imas & profundiſſimas inferorum tenebras deſcendũt, pij autem viri auibus comparati ſe à terra eleuant, ne capiantur viſco, & aliorum animalium fiant præda, & in ſublime volãt, vnde ad ſuperas ac ſempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram ſolùm intuentur, & in hominum adiumentis ſolùm ſpem omnem ponunt rerum ſuarum, alloquitur in præſenti noſter vates dicens: Qui ambulatis vt deſcendatis in Aegyptum. Cæterùm hoc in loco prædicit Eſaias hiſtoriam, quam poſteà Ieremias literis mandauit, inter quem & Eſaiam multi anni interfluxerunt. Eſt igitur hiſtoria hæc. Euerſa Hieroſolyma à Babyloniis præpoſitus eſt iis, qui in Iudæa remanſerant, Godolias. Quo dolosè interfecto timuerunt Iudæi regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: Quibus Ieremias reſpondit, vt quieſcerent, & in terra manerent. Nam ſi in Aegyptum deſcenderent, ſcirent ſe eſſe interficiendos. At Iudæi timentes ne Chaldæi venirent, eóſque occiderent, aut in Chaldæam transferrent, noluerunt credere vaticinio Ieremiæ, imò verbis Dei, qui per Ieremiam loquebatur, & ingreſſi ſunt Aegyptum, vbi perierunt. Habes hanc hiſtoriam capite quadrageſimoprimo Ieremiæ, & quadrage- *Ierem.41.*
ſimoſecundo, & quadrageſimotertio. Eam ob *42. & 43.*
cauſam hîc ab Eſaia appellantur filij deſertores, & præuaricatores, qui derelicto diuino conſilio, quod acceperant à Ieremia, ſuum appetitum ſecuti ſunt, & orſi ſunt telam non per Spiritum Dei, qui eis in ore diuini vatis ſonabat, ſed ſuis antiquis ſceleribus hanc inobedientiam & contemptionem addiderunt, vt in Aegyptum deſcenderent. Sunt qui hanc vaticinationem cõtra decẽ tribus in Samaria ſcriptam eſſe exiſtiment, quæ ab Aegyptiis auxilia poſtulantes captæ ſunt ab Aſſyriis. Cæterùm illud eſt hoc in loco aduertendum, non dixiſſe Eſaiam: Vt eatis in Aegyptum, ſed vt deſcẽdatis. Aegyptus enim mundus eſt, ad quem ire eſt deſcendere, & à quo fugere eſt in ſublime efferri. Ideò commemorant *Gen.26.*
diuinæ literæ prohibuiſſe Deum Iſaac ne deſcenderet in Aegyptum.

Et os meum non interrogaſtis.) Hoc eſt, me non conſuluiſtis. Septuaginta habent: Et me non interrogaſtis. Eam ob cauſam Iudæi grauiter errauerunt, quia non poſtularunt à Domino, vt eos doceret quid facere deberent, ſed proprio iudicio innixi in Aegyptum deſcenderent. In libro Ioſue capite nono refert ſcriptura He- *Ioſue.9.*
bræos fuiſſe deceptos à Gabaonitis, & os Domini non interrogaſſe. Ideò in errorem inciderunt, quia à Domino Deo conſilium non poſtularunt. Qui præſulem electuri ſunt, interrogent os Domini, eúmque conſtituant, quem Deus eos docuerit, iuxta id quod dicitur in Deuteronomio: Eum conſtitues, quem Domi- *Deut.7.*
nus Deus tuus elegerit. Vnde Sancti Apoſtoli volentes eligere vnum loco Iudæ Deum orauerunt, & orantes dixerunt: Tu Domine qui corda noſti omnium, oſtende quem elegeris ex his duobus vnum, vt narrat in Actis diuus Lucas. *Act.1.*
Vel ſic: Os meum, hoc eſt Prophetam, non interrogaſtis. Propheta enim os Domini appel-
latur, iuxta id quod Propheta dicit in Pſalmo: *Pſal.44.*
Lingua mea calamus ſcribæ velociter ſcribentis, hoc eſt, Dei qui loquitur per os meum. Et noſter Eſaias capite trigeſimoquarto. Quod ex *Infrà 34.*
ore meo procedit, inquit, ille mandauit, nimirum Deus. Si hoc quod in præſenti Propheta ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis eſt interpretatio. Sed ſi de

de duabus tribubus Hierosolymæ commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quæstio non facilis. Quomodo enim cohærebunt vaticinia Esaiæ & Ieremię, cùm Esaias dicat Hebræos non quæsiuisse à Deo consilium, nec os eius interrogasse: Ieremias autem asserat, eos ab ipso Ieremia consilium postulasse, Deúmque, qui in Ieremia loquebatur, consuluisse? Huic dubitationi possumus respondere, idem esse non petere consilium ac datum contemnere. Nolebant Iudæi instrui Ieremiæ consilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim se in Aegyptum cõferre, sed eum interrogarũt, vt possent, quid ipse sentiret, explorare.

Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.) Aspicis quantum noceat confidere in fortitudine & auxilio principũ terræ, & in fauore humano contempto diuino. Aduerte, hominum fauores, opes, & potentiam vmbrã Aegypti appellari. Vt enim nihil est fugacius vmbra, nihil inconstantius: sic res humanæ nihil habent soliditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæris, & ardenter concupiscis res mobilissimas, meras vmbras, quæ tibi pariant confusionem & ignominiam? Si quidam homo ardenti siti æstuaret, & relicto pulchro fonte emittenti fistulis aureis abundantiam gelidarum & excellentium aquarum, ad fontis & aquarum vmbram se cõuerteret, eámque amplecteretur, vt ex ea biberet, & sitim sedaret, nónne amens & stolidus censeretur? Quis dubitat? Quemadmodum si fame laborãs, pulchra poma in arbore pendentia cõtemneret, ad eorúmq; fallacem vmbrã confugeret. Quantò igitur amentior & insanior iudicandus est ille, qui relicto vero Deo, qui est summa illa ac sempiterna substantia, quæ sola satiare potest, inquirit mundi potentiam, fauorem, & diuitias, fugaces vmbras nullam animi famem nec sitim extinguentes, in illísque totam mẽtem curam & cogitationem figit & collocat? Quæramus igitur Deum toto animo, humanóque auxilio nequaquam fidamus. Maledictus enim vir, vt ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum. Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Nolite confidere in principibus, in filiis hominũ, in quibus non est salus. Id experti sunt Iudæi, qui Deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonosor in Iudæam, cùm audiuit mortuum esse Godoliam, descendítque in Aegyptum, quam expugnauit, & Iudæos, qui ibi erãt, interfecit, & ita eos fefellit spes sua. Nam vbi vitam & securitatem inuenire putabant, ibi acerbissimam mortem, & turbulentissimam tempestatem inuenerunt. Tales sunt omnes, qui relicta terra promissionis, relicta religione, ad Aegyptum & Pharaonem, hoc est ad mundum, & diabolum confugiunt, & neglecto spiritu carni obtemperant.

Simile. *Simile.* *Ierem.17.* *Psal.145.*

In Taphnis.) Taphnis & Hanis sunt duæ ciuitates celebres in Aegypto. Sunt tamen qui dicant Hanem esse vltra Aegyptum.

Onus iumentorum austri.) Id est, dura Prophetia aduersus Iudæos, qui in australi parte siti erant eremo confines, qui Ieremiæ non credentes in Aegyptum descenderunt. Hos vocat iumenta, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Homo cùm in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Potest hoc sic explanari: Sequitur Prophetia, quæ loquitur de bestiis, quæ vagantur in australi parte, hoc est, in eremo, & itinere, quo ex Iudæa itur ad Aegyptum, in quas incident Iudæi ad Aegyptum descendentes. *Psal.48.*

In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans.) In vasta illa solitudine, qua Iudæi ibant ad Aegyptum, erant immanes beluæ, leones & leænæ, & ex illis locis egrediebatur vipera, & regulus volans, hoc est, serpens ignitus, qui saltu & volatu irruebat in Iudæos ferentes diuitias suas super humeros iumentorũ, quando se in Aegyptum conferebant. Hæ sunt bestiæ de quibus dixerat: Onus iumentorum austri. Sunt qui per leonem & leænam intelligant ipsos Iudęos, quos appellauerat Propheta paulò antè iumenta austri. Est igitur sensus: In eremo illius regionis australis erunt Iudæi euntes in Aegytum, ex quibus Iudæis generati, sunt illi, quibus posteà Ioannes Baptista dicebat: Progenies viperarũ quis demõstrauit vobis fugere à ventura ira? Nec est nouũ populũ Iudæorum leonẽ & leænã appellari, cùm in libro Numerorũ ita dicat Balaam: Ecce populus vt leæna consurget, & quasi leo erigetur. Qua de re poteris videre Ezechielem cap. 19. & Sophoniam tertio. *Matt.3.b* *Num.23.* *Ezech.19.* *Sopho.3.*

Ideò clamaui super hoc, superbia tantùm est, quiesce.) Cùm ego mente aspiciam Aegyptum non posse populo Iudaico opem ferre, clamo illi, vt quiescat, ne ad Aegyptum descendat. Nam Aegyptus superbia mera est, inflatur enim non habens vires.

Nũc ingressus scribe eis super buxum.) Verba sunt Dei. Tu ô Esaia ingredere ad Iudæos, & scribe illis in tabulis buxi ligni solidi & durabilis sui excidij vaticinationem, vt sit in perpetuum testimoniũ. Est autẽ buxus arbor perpetua coma virens, habens folia instar myrti, & lignum firmum longóque tempore permanens.

Qui dicunt videntibus, nolite videre.) Per videntes intelliguntur Prophetæ, vt poteris videre primo Regum cap. 9. & 2. Paralipomenon 16. Qua de re alibi disseruimus. Dicebant Iudæi Prophetis, ne illis recta, sed iocunda vaticinarentur: ideò subdit ea, quæ sequuntur. *1.Reg.9.* *2.Par.16.*

Loquimini nobis placentia.) Loquimini ea, quæ nobis placere senseritis, & vaticinamini nobis falsa. Aspice perditissimorũ hominũ corruptelã & cæcitatẽ. Talis erat Achab, qui interroganti Iosaphat vtrũ esset aliquis propheta Domini, qui veritatẽ prædiceret, hæc verba respõdit: Remansit vir vnus, per quẽ possumus interrogare Dominũ, sed ego odi eũ, quia nõ prophetat mihi bonũ, sed malũ. Et paulò pòst refert scriptura eundem regẽ iratũ vaticinio Prophetæ eũ in carcerẽ cõiecisse, vbi pane afflictionis, & aqua angustiæ sustentaretur. Et Asa alium Prophetam illi veritatẽ dicentẽ in carcerem relegauit. Vtinã hodie nemo esset qui veritatẽ audire refugeret. At videtur hoc esse tempus illud, de quo dicebat diuus Paulus in epistola ad Timotheum: Erit enim tẽpus, cùm sanã doctrinã non sustinebunt, *3.Reg.22.* *2.Para.16.* *2.Tim.4.*

sed

ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros prurientes auribus,& à veritate quidem auditum auertent,ad fabulas autē conuertentur. Hi concionatores ſunt ſimiles vexillo in ſummitate mali nauis conſtituto, quod cũ vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorũ voluntatē ſequuntur,præſertim principũ,& cò tendunt,quò principes propẽſi ſunt. Vt enim heliotropium herba circũagitur cũ ſole, ſic illi cũ principũ volũtate.

ſimile.

ſimile.

Auferte à me viam.) Relinquite hanc viam vaticinandi,declinate à ſemita,qua ambulatis. Ne nominetis nobis ſanctum Iſraelis.

Propterea erit vobis iniquitas hæc ſicut interruptio cadens.) Id eſt, Vt pars muri minans ruinam repente cadit,& ſecum magnam muri partem trahit,ſic iniquitas veſtra & fiducia,quam in hominibus ponitis,erit in cauſa,vt vos breui ruatis.

Quoniã ſubitò dũ non ſperatur veniet contritio eius, & cõminuetur,ſicut cõteritur lagena figuli contritione perualida, & nõ inuenietur de fragmẽtis eius teſta, in qua portetur igniculus de incẽdio, aut hauriatur parũ aquæ de fouea, quia hæc
D dicit Dominus Deus Iſrael. Si reuertamini & quieſcatis,ſalui eritis. In ſilentio & ſpe erit fortitudo veſtra.Et noluiſtis,& dixiſtis:Nequaquam,ſed ad equos fugiemus.Ideò fugietis.Et ſuper veloces aſcẽdemus. Ideò velociores erunt,qui perſequẽtur vos. Mille homines à facie terroris vnius, & à facie terroris quinque, fugietis, donec relinquamini quaſi malus nauis in vertice montis,& quaſi ſignũ ſuper collẽ. Propterea expectat Dominus, vt miſereatur veſtri, & ideò exaltabitur parcẽs vobis,quia Deus iudicij Dominus. Beati omnes qui expectãt eum. Populus enim Sion habitabit in Hieruſalẽ. Plorãs nequaquã plorabis, miſerãs miſerebitur tui.Ad vocẽ clamoris tui ſtatim vt audierit,reſpõdebit tibi.Et dabit tibi Dominus
E panẽ arctũ, & aquam breuẽ,& non faciet auolare à te vltra doctorem tuũ, & erunt oculi tui vidẽtes præceptorẽ tuũ,& aures tuæ audient verbũ poſt tergũ monentis. Hæc eſt via, ambulate in ea, & nõ declinetis nec ad dexterã neque ad ſiniſtrã.Et contaminabis laminas ſculptiliũ argenti tui, & veſtimentum cõflatilis auri tui, & diſperges ea, ſicut immũditiã mẽſtruatæ.
F Egredere dices ei. Et dabitur pluuia ſemini tuo, vbicũque ſeminaueris in terra, & panis frugum terræ erit vberrimus & pinguis.Paſcetur in poſſeſsione tua in die illo agnus ſpatioſè, & tauri tui, & pulli aſinorũ, qui operantur terrã cõmiſtũ migma comedẽt, ſicut in area ventilatũ eſt.

Quoniã ſubitò dum non ſperatur.)Deſcribit pœnam cõtemnentiũ verbũ Dei, & ſperantiũ in humano auxilio. Sẽſus eſt:Ita cõteremini,ſicut hydria figuli, quãdo in minuta fruſta cõminuitur.

Si reuertamini.)Nempe à voluntate veſtra, & quieſcatis in terra promiſſionis,non peribitis.

In ſilẽtio & ſpe erit fortitudo veſtra.)Vide in quo ſit iuſtorũ fortitudo,in trãquillitate & fiducia in Deo ex animi puritate & charitate perfecta. In Pſalmo 36. vbi communis verſio habet: Subditus eſto Domino,& ora eũ,habent alij: Sile Domino,& expecta eũ.Ita enim poteſt verti ex Hebraico.Acſi diceret:Eſto animo trãquillo, Deóque obedienti,& pone totam tuam ſpem in Domino,& ſaluus eris. *Pſal.36.*

Et ſuper veloces aſcendemus.) Nos, dicebant Iudæi,aſcẽdemus ſuper equos celeres, vt poſſimus in Aegyptum fugere. Quibus Deus ait hoc illis non eſſe profuturum: imò eam ob cauſam fore Babylonios velociores.

Donec relinquamini quaſi malus nauis in vertice montis.) Quando nauis aliqua frangitur in mari, & ad rupẽ in alto abſconditã alliditur, tunc eleuatur malus nauis ab illis nautis, qui euaſerunt, ibi in terra in aliquo monte,vt eũ vidẽtes ij, qui poſteà ea parte nauigauerint, intelligãt eſſe illic rupem in mari abſconditã,aut periculũ aliud,& caueant.Sic vos ô Iudæi peribitis in Aegypto,& à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut ſignũ nauis fractæ,hoc eſt,populi euerſi,vt deinceps cæteri homines tale ſignũ aſpicientes, declinent veſtram ſuperbiã & inobedientiã,in Deóq; fidãt,nec velint in ſolo humano præſidio ſpẽ ſuã collocare.

Propterea expectat Dominus vt miſereatur veſtri.) Fuerunt Iudæi captiui: ſed non ſtatim perdidit eos Deus,ſed expectauit, vt eorum miſereretur. Nam poſteà tempore Cyri reuerſi ſunt à Babylone in terram ſuam.

Populus enim Sion habitabit in Hieruſalẽ.) Iudæi poſt Babylonis captiuitatem reuertentur Hieroſolymam,vbi habitabunt. Et tu popule Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum,quia veniet tempus, quãdo non plorabis.

Et dabit tibi panẽ arctum & aquã breuem.)Dabit tibi Deus id,quod tu petieris. Non petes autem rerum ſuperabundantiã & vanitates, ſed neceſſarium & honeſtum alimentum.

Et contaminabis laminas ſculptilium,&c.) Comminues idola tua argentea & aurea, & vſq; adeò ea immunda iudicabis, vt cũ menſtruo mulieris immundæ ea cõpares.Et dices idolo tuo: Egredere de templo. Et tunc dabit tibi Deus magnã bonorum copiam & abundantiam.

Et commiſtum migma comedent, ſicut in area ventilatum eſt.) Tanta erit frugum copia, vt iumẽta comedãt migma ſine paleis, repurgatum & purum,ſicut in area mundatũ eſt,quod migma anteà ſolebant miſtũ cum palea comedere.Migma eſt pabulum iumentorum,quod nonnulli auenã vocant,alij farraginem. Cæterùm totum hoc ab illo loco: Populus Siõ habitabit in Hieruſalem, vſque ad finem capitis, poteſt referri ad Chriſti aduẽtum.Tunc enim liberatus eſt populus, qui per peccatum fuerat captiuus,& habitauit Hieroſolymæ,hoc eſt,in eccleſia,quæ eſt viſio pacis, quam Chriſtus ſuis reliquit. Et id quod dicitur, plorans nequaquam plorabis, hunc habet ſenſum:

ſum: Quamuis affligaris ô Chriſtiane, & pro Chriſto crucieris, piáſque lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu ſenties diuinam quandam conſolationem, & pro lachrymis vitã æternam
Matt. 5. conſequeris, iuxta illam Chriſti ſententiã: Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur. Et ita plorans foris, intus non plorabis. Et plorans in hac vita, in altera gaudebis. Vbi vides non promittere Deum daturum ſuis dilectis mundi voluptates, ſed lachrymas & afflictiones. Ideò ſequitur: Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem, quia ſuis dilectis tribuit Deus paupertatem: qua cœleſtes diuitias conſequan-
Matt. 5. tur. Beati enim ſunt pauperes Spiritu, quoniam ipſorum eſt regnũ cœlorũ. Et id quod Chriſtus promittit daturum ſe in aduentu ſuo frugum abundantiã, intelligitur de ſpirituali alimento, quod Chriſtus ſuis tribuit abundanter. Cætera, quæ in hoc capite continentur, ſpiritualem habent intellectum.

Et erunt ſuper omnẽ montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorũ, cùm ceciderint turres. Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis, & lux ſolis erit ſeptempliciter ſicut lux ſeptem dierum, in die qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui, & percuſſuram plagæ eius ſanauerit. Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta ſunt indignatione, & lingua eius quaſi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans vſque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, ſicut vox ſanctificatæ ſolennitatis, & lætitia cordis ſicut qui per-
G git cum tibia, vt intret in montẽ Domini ad fortem Iſrael. Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ſuæ, & terrorẽ brachij ſui oſtendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pauebit Aſſur virga percuſſus, & erit tranſitus virgæ fundatus, quam requieſcere faciet Dominus ſuper eũ, & tympanis & citharis in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata eſt enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini ſicut torrens ſulphuris ſuccendens eam.

Et erunt ſuper omnem montem excelſum.) Hoc referũt nonnulli ad tempus poſt captiuitatem Babylonicã, quando Iudæi fuerunt in Iudæam reuerſi. Et per diem interfectionis cùm ceciderint turres, intelligunt euerſionẽ Babylonis per Cyrum. Alij exiſtimant hoc referendum eſſe ad victoriã, quã Iudæi de Sennacheribo reportarunt, & ad cladem illam admirabilẽ, quæ fuit in exercitu Aſſyriorũ. Per turres fortes intelligunt Sennacheribũm, cæteróſque principes & magnates. Et tunc erit ſenſus: Cùm tibi Deus victoriã tribuerit, dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam, vt montiũ vertices, qui ſolent eſſe aridi & infrugiferi, ſint præ copia pluuiæ feraces. Poteſt totũ hoc, vt dixi, ad Chriſti aduentũ referri: & tũc per aquas intelligitur gratia, & dona Spiritus ſancti, quorum vt abundantiã ſignificaret, dixit non ſolùm aquã eſſe in vallibus, ſed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum, cùm ceciderint turres, intelligitur euerſio Hieroſolymæ per Titum, quo tempore feruor charitatis Chriſtianorum vigebat.

Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis.) Hoc eſt, magna erit illo tempore lætitia. Tũc enim Iſraelitis lux ſplendidiſſima fulgebit. Vſque adeò erit admirabile gaudium, vt cœleſtia corpora gaudere & gratulari videantur.

In die qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui.) Cùm Chriſtus hominũ vulnera curauerit. Ille enim eſt Samaritanus ille, qui hominẽ ſaucium, qui à Hieruſalem deſcenderat in Iericho, & in Luc. 10.
manus latronũ inciderat, curauit. Sunt qui hoc referunt ad cœleſtem Hieroſolymam, vbi nullus erit dolor, & illud de claritate ſolis & lunæ, dicunt futurum eſſe poſt finem mundi. Iudæi hoc referunt ad corpoream liberationẽ à Chaldæis, aut à Sennacheribo.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.) Hoc eſt, de Perſia & Media. Inde enim venerunt Darius & Cyrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudæos in libertatem priſtinam reuocarunt. Vel ſic: Ecce Dominus veniet de cœlo, vt occidat exercitũ Sennacheribi. Id eſt, mittet angelum ſuum, qui exercitũ euertat. Poteſt hoc ita explanari: Ecce Dominus Deus veniet poſt multum temporis: Aſſumet humanã carnem, & euertet ſceleratos: Eius aduentu peribunt peccatores, hoc eſt, deſinent eſſe peccatores, & iuſtificabuntur. Peribunt nõ quatenus homines, ſed quatenus peccatores. Ita intelligitur id quod dicitur in Pſalmo: Incre- Pſal. 9.
paſti Gẽtes, & periit impius. Acſi dicat: Tu Domine per te, & per Apoſtolos tuos increpaſti peccatores idola colentes, & perierunt eorum peccata, ita vt iã non appellentur idololatræ, ſed Chriſtiani. Quod volẽs Propheta explicare ſubiungit: Et nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi. Poteſt hic Eſaiæ locus exponi de aduentu Chriſti ad iudicium.

Et ſpiritus eius velut torrens inundans vſque ad medium colli.) Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu, & iam ad guttur accedẽti. Poteris per ſpiritum Dei intelligere angelum, quem Deus miſit, vt Aſſyrios perderet.

Et frenum erroris quod erat in maxillis populorũ.) Perdet Deus dominium & principatum tyrannorum, non quo ipſi regunt, ſed quo ſubiectos attrahunt ad perniciem. Huiuſmodi ſunt principes & pręſules, qui blãditiis aut minis cõtendũt, vt ſibi in rebus iniuſtis diuinæq; legi repugnantibus obediant ſubditi. Talis principatus appellatur hîc frenũ erroris. Nõ enim debet ſubditus in iis rebus obedire, quæ diuinę volũtati contradicunt. Oportet enim obedire Deo magis quàm hominibus,

Act. 5. hominibus, vt dicebāt Apoſtoli Actorū quinto. Vel ſic: Princeps frenum habet, quo ſubditos regere & moderari debet, & habenas in manu, quas aliquando laxare conuenit, aliquando reſtringere & contrahere. Eos qui ſeſe vitiis dedūt, cohibere debet, & in gyrum rationis ducere, ne appetitum ſequentes, viam excidij & vaſtitatis percurrant: illis verò qui recta faciunt, & rationem ducem ſequuntur, habenas laxare debet, illis fauere, ne à virtutum curſu deſiſtāt. At quando princeps ſiue præſul improbis fauet, eiſque laxat habenas, iuſtos verò opprimit & affligit, eiſque virtutis actiones prohibet, grauiter errat, & tale regimen frenū erroris nuncupatur. Comparatur præſul equiti, qui habenis equum moderatur & domat, equus eſt populus, ſiue ipſa dignitas. Et ita interpretatur diuus Gregorius

Pſal. 75. pſalmum illum: Dormitauerūt qui aſcenderunt

Eccl. 10. equos. Et id quod ait Salomon in Eccleſiaſte: Vidi ſeruos in equis, & principes ambulantes quaſi ſeruos ſuper terrā. Deplorat iis verbis Salomon mundi iniuſtitiam & cæcitatem, qui ſceleratos homines ad dignitates euehit, iuſtos verò deprimit & affligit. Vbi per equos populum, aut dignitatem & principatum intelligit, per principes, iuſtos, qui ſeipſos regunt, & ſuper appetitum ſuum principatum tenent, per ſeruos verò, peccatores, iuxta illud: Qui facit peccatū,

Ioan. 8. ſeruus eſt peccati.

Canticum erit vobis.) Efferemini gaudio, canetis præ lętitia, queādmodū in feſtis & ſolēnitatibus.

Sicut vox ſanctificatæ ſolennitatis.) Fortaſſe ſcribendum eſt ſicut nox, & ita habent nonnulli cōdices. Ex Hebræo ſic poſſunt hæc verba transferri: Canticum erit vobis noctis præparandi eſcā. Quæ verba hūc habent ſenſum: Cantabitis tunc, quemadmodum ſolent cantare ea nocte, qua præparatur hoſtia, quæ eſt orta luce immolanda: ſolebant enim Hebræi immolare hoſtias manè, & eam noctem præcedētem cantionibus tranſigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuiſſe nocte Paſchæ occiſum. Id quod fauet eorum interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponūt. Pagninus vertit: Sicut in nocte, &c.

Vt intret in montem Domini) Id eſt, in templum, quod ſitum eſt in monte Sione.

Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ſuæ.) Per hanc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod præceſſit cladem exercitus Sennacheribi: & per flammam ignis deuorantis ignem, quo combuſtus eſt exercitus. Et dicunt fuiſſe nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit Deus iram ſuam oſtendere, & Sennacheribum terrere. Ideò ſequitur: A voce enim Domini pauebit Aſſur percuſſus virga, hoc eſt, diuina iuſtitia punitus.

Et erit tranſitus virgæ fundatus.) Percutietur Sennacheribus grauiter, non leui ictu & flagello, ſed duro, & fundato vapulabit. Et hanc virgam requieſcere faciet Dominus ſuper Sennacheribū, hoc eſt, non ſtatim eum deſinet, ſed in percuſſione permanebit. Et erit hæc clades Aſſyriorum in tympanis & citharis, hoc eſt, in die Paſchæ, quando iis inſtrumentis vti ſolent. Vel per hæc muſica inſtrumenta intelligitur lætitia, qua omnes afficiebantur interitu Aſſyriorum, ob eorū ſuperbiam & immanitatem.

In bellis præcipuis expugnabit eos.) Quanuis Aſſyrij in bellis paruis vicerūt, tamē in bellis magnis expugnati ſunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ Dei virtute geruntur.

Præparata eſt enim ab heri Tophet à rege præparata.) Deſcribit Propheta infernum damnatorum, & dicit illuc deiiciendos eſſe Aſſyrios. Vbi aſpicis impios eſſe æternis cruciatibus puniendos. Tophet erat locus propè Hieroſolymam in valle filiorum Ennon, quò cadauera & alia immunda proiiciebātur. Sed hîc nō de eo loco agit Eſaias, quoniam non in eo ſepultus eſt Sennacheribus, vt literæ diuinæ apertè indicant, & nos alibi oſtendimus. Præterea hæc quæ hîc de Tophet dicuntur, loco illi, qui eſt prope Hieroſolymam, conuenire non poſſunt, ſed inferno pro quo hîc accipitur, & de quo Eſaias in præſenti loquitur. Ait igitur Propheta hunc locum eſſe præparatū à rege, hoc eſt, à Deo, ab heri, hoc eſt, ab initio mundi, & eſſe profundum, & capaciſſimū, iuxta id quod ſuprà dixerat: Dilatauit infernus animā ſuam. Præterea dicit eſſe igneū, ſignificans dam- Supr. 5.
natorum cruciatus, & æternum, quia Deus accendit flatu ſuo pyram, quemadmodum ignis ſulphure iniecto ardet & alitur. Cęterùm totum hoc poteſt referri ad diem vltimi iudicij, quādo Chriſtus venturus eſt iudicatum viuos & mortuos. Et finito iudicio pij ac iuſti cantabunt, & æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis, & fortaſſe approbabis maximè hanc ſententiam. Id quod hîc dicitur: Ardens furor eius, &c. fuerat iam à Dauide prædictū in Pſal- Pſal. 49.
mo: Deus manifeſtè veniet, Deus noſter & non ſilebit. Ignis in conſpectu eius ardebit, & in circuitu eius tempeſtas valida. Quæ quidem de ſecundo Chriſti aduentu dicuntur, quanquā poſſint ad primum etiam referri. Per Aſſur intelligitur diabolus, & cæteri impij, qui ſunt in æternum cruciandi.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXX.

Et ordiremini telam.) In Hebræo eſt, ולנסך מסכה ve-linſoc maſſecah. Prima dictio eſt verbum נסך naſac, quod præter alia ſignificat abſcondere, ideo poteſt hic locus ita verti: Et abſconderent ſecretū, vel vt ſe abſconderēt: ſub alio præſidio, vt ſit ſenſus: Væ illis qui volunt ſub Aegypti tutela abſcondi potius quàm ad meipſum confugere. Sed quoniā verbum hoc נסך naſac, ſignificat cōſtituere, poteſt hîc ad principis electionē Pſal. 2.
referri, vt in ſecundo Pſalmo: Ego autem conſtitutus ſum rex. Hinc quidā Hebræus ſic hunc locū interpretatur. Væ filij deſertores, dicit Dominus, vt ponerēt ſuper ſe principes non ſecundum voluntatem meam. Vbi vides regē & præſulem eligere iniuſtum & ineptū, eſſe ordiri telā aduerſus Deum. Huiuſmodi præſulis principatum appellat poſteà Eſaias frenum erroris.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.) Septuaginta habent: Ecce nomen Domini venit poſt

tempus multum. Quod de Christo intelligitur. Thargum habet ita: Ecce nomen Domini reuelatum, quemadmodũ vaticinati sunt Prophetæ, qui fuerunt ab initio. Acsi Esaias ostenderet Christum, & diceret, Ecce Christum: Hic est ille, quem diuini vates multò antè venturum esse prædixerant. Pro de longinquo in Hebraico est ממרחק mimmerchak, quod ad verbum potest verti de longinquitate.

Tophet à rege præparata.) Pagninus habet, Tophet etiam ipsi regi præparata est. Quidam per hunc regem, cui Deus infernum parauit, intelligunt Sennacheribum. Ego existimo esse diabolum, de quo ait Christus apud Matthæũ: Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius. Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Christus apud Ioannem principem huius mundi vocat, cui Deus infernum parauit.

Matt. 25. *Ioan. 12.*

Argumentum capitis XXXI.

Deplorat Esaias eorum Iudæorum calamitatem, qui relicto vero Deo ad Aegypti præsidium cõfugiebant. Describit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in Deo collocandum exhortatur. Est idem ferè argumentum cum superiore.

CAPVT XXXI.

A VAe qui descendunt in Aegyptum ad auxilium, in equis sperantes, & habentes fiduciã super quadrigis, quia multæ sunt: & super equitibus, quia prævalidi nimis, & non sunt confisi super sanctum Israel, & Dominum non requisierũt. Ipse autem sapiens adduxit malum, & verba sua non abstulit. Et consurget cõtra domum pessimorum, & contra auxiliũ operantium iniquitatem.

B Aegyptus homo & non Deus, & equi eorum caro & non spiritus. Et Dominus inclinabit manum suã, & corruet auxiliator, & cadet, cui præstatur auxilium, simúlque omnes cõsumentur, quia hęc dicit Dominus ad me: Quomodo si rugiat leo, & catulus leonis super prædam suam, cùm corruerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit, sic descendet Dominus exercituũ,

C vt prælietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aues volantes, sic proteget Dominus exercituum Israel, protegens & liberans, trãsiens & saluans. Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel. In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non à facie gladij, & iuuenes eius vecti-

D gales erunt, & fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugiẽtes principes eius. Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Hierusalem.

EXPLANATIO.

Væ qui descendunt in Aegyptum.) Capite præcedenti hortatus fuit Propheta Iudęos, ne descenderent in Aegyptum. Et quoniam præuiderat, eos descẽsuros esse, plangit eorum excidium & vastitatem.

Habentes fiduciam super quadrigis.) Deberent Iudæi ad memoriã reuocare, quàm parum hæc omnia Aegyptiis profuissent, quando ipsos Iudæos persequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter submersi. Deberẽtq; dicere cum Dauide: Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini sperabimus.

Exod. 14. *Psal. 19.*

Et Dominum non requisierũt.) Animo, nam verbis ostendebant se velle diuinum consilium sectari.

Et verba sua non abstulit.) Id est, Deus, qui omnia scit, Iudæos afflixit, & id quod dixerat esse illis factuũ, non reuocauit, sed compleuit ea, quæ per Propheras fuerat comminatus.

Quomodo si rugiat leo.) Sensus est: Vt leo esuriẽs & prædam lacerans non terretur à pastoribus, sic Deus intrepidè præliabitur super montẽ Sion pro populo suo. Et vt aues, vt pullos suos protegant, volitant super nidos suos, & rostro ac vnguibus cõtra alias aues fortiter pugnãt, sic Deus defendet Hierosolymã aduersus inimicos suos. Alludit ad cladem Assyriorum prope Hierosolymam, quando Deus Iudæos eripuit, & Sennacheribi exercitum vna nocte per angelum suum interfecit. Cõparat Propheta Deũ leoni propter fortitudinem, & regium principatum super alia animalia. Ita eũ diuus Ioannes appellat in Apocalypsi, dicens: Vicit leo de tribu Iuda. Comparat eum quoque aui propter velocitatẽ. Et ipse Christus apud Matthæum ait: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti? Et in Deuteronomio dicitur de Deo: Expandit alas suas, & assumpsit eũ, atq; portauit in humeris suis. Apud hunc eundem Prophetam capite decimo minatus fuerat rex Assyriorum perditurum se esse nidum cum pullis. At Dominus modò promittit defensurum se esse eundem nidum, ipsum autem regem perditurum.

simile *Apoc. 5.* *Matt. 23.* *Deut. 32.* *Suprà 10.*

Conuertimini filij Israel.) Hortatur Iudæos, vt ab infidelitate, & profunda voragine vitiorum exeant, & ad Deum conuertantur.

In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui. Euerso Sennacheribo post admirabilem illam victoriam, quam de eo Iudæi non humano sed diuino præsidio adepti sunt, repudiarunt idola, séq; ad veram Dei religionem reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus post reditum à Babylonica captiuitate.

Et fugiet non à facie gladij.) Nimirum humani, sed à facie angeli exercitũ suũ occidentis. Aufugit

git Sennacheribus cum paucis, seque cōtulit in terram suam, vbi fuit a filiis suis interfectus.

Et iuuenes eius vectigales erunt.) Famuli Sennacheribi erunt subditi Persis & Medis, illísque vectigal & tributum soluent.

Et fortitudo eius à terrore transibit.) Sennacheribi fortitudo deficiet ob terrorem angeli stragē inferentis. Et magnates cum eo fugientes etiam terrebuntur. Tradunt Hebręi decem solùm cum rege se in fugam coniecisse omnibus aliis interfectis.

Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalē.) Per ignem hunc intellige eum, qui erat Hierosolymę in altari, in quo victimæ cremabantur, quē Dominus in Leuitico præcipiebat, vt semper
Leuit.6. in altari suo arderet. Poterit hoc sic explanari: Hæc dicit Deus, qui habet ignem ad inimicos suos consumendos. Vel per ignem Sionis & Hierosolymę intellige amorem & charitatem in Ecclesia, quę, vt alibi ostendimus, & Sion &
Leuit. 2. Hierosolyma nuncupatur. Hic est ignis ille, de
figura. quo Deus dicebat in Leuitico: Si obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino de spicis adhuc virētibus, torrebis igne. Spicæ sunt actiones, paleæ autem solùm verba. Non loquitur hîc Deus de oblatione palearum, sed spicarū, non enim solùm verba quęrit à nobis Deus sed opera: ea autem debent esse igne charitatis incēsa. Non vult hîc spicas virentes, sed torridas, absque mundi quisquiliis. Actiones enim absque amore & charitate ad vitam æternam non pro
1.Cor.13. sunt, iuxta id quod ait diuus Paulus: Si linguis hominum loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. Et statim subiungit multa, ostendens nulla opera ab eo, qui est si-
similitudo. ne charitate, confecta, ad cœlestem beatitudinē prodesse. Vt enim cymbalum tinniens omnes ad tēplum & Ecclesiam vocat, ipsum autē illuc nòn egreditur, sic ille, qui de virtute disserit, ea autem caret, qui pręclarè loquitur, sed malè agit, alios ad excellentes virtutis actiones hortatur, vbi est veræ laudis domicilium, illuc autem ipse non vult introire, sed omnibus veræ dignitatis ornamentis nudatus in summa ignominia versatur vt igitur actiones sint meritoriæ, oportet eas esse cum amore coniunctas, & igne charitatis inflammatas. Hic est ignis ille, quem Dominus in
Luc.12. altari suo, hoc est, in anima nostra semper ardere præcipiebat: de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Si Deum interroges quid attulit in mundum, respondebit tibi, amorem. Hoc enim est quod ait: Ignem veni mittere in terram. Si ab eo quæras quæ res eum attulit in mundum, respondebit fuisse amorem. Ait enim diuus
Ioan.3. Ioannes: Sic Deus dilexit mundum, vt filium
Luc.13. suum vnigenitum daret. Si ab eo petas quid prædicauit, respondebit amorem. Ait enim: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo & ex tota anima tua, &c. & proximum tuū sicut te ipsum. Si ab eo scire velis quid in suo Testamento commendauit, respondebit amorem. ita enim dicit: Hęc mando vobis vt diligatis inuicem. Quid multa: si eum interroges qui est, re-
Ioan.15. spondebit esse amorem: Ita enim ait eius Apostolus: Deus charitas est: & qui manet in charitate, 1.Ioan.4.
in Deo manet, & Deus in eo. sine igne charitatis, ei qui est ipsa charitas, nemo gratus est. Cur Lutherani cęterique hęretici sacrā scripturā tā falsò tā impiè & deprauatè interpretantur, nisi quia carent hoc igne, in quo deberent purissimū aurum diuinarum literarum fundere & cōflare? Ingredere aurificum officinas, videbis eos ex eo dē auro pulchra ac diuersa monilia efficere, quo niam ita vult dominus auri. Sancti ac catholici simile.
doctores sunt aurifices, diuina scriptura est au- Psal.118.
rum, imò ipso auro multò preciosior. Lex oris Prou.16.
tui, inquit Dauid loquēs cum Deo, super millia auri & argenti. Et filius eius Salomon in Prouerbiis: Posside sapientiam, quia auro melior est. Ingredere doctorum officinas, inuenies eos admirabilia & elegātia monilia ex eodem auro sanctæ scripturæ miro artificio polire. Hieronymus efficit diuina sacratia & reliquiaria. Augustinus connectit catenam auream subtilissimam. Chrysostomus conflat aureos illos & preciosos canales, quibus eius incredibilis verborum elegātia, & sententiarum copia & amplitudo copiosissimè fluunt. Et eodem modo de cæteris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum varietas. Quanquàm enim vna atque eadem est sacra scriptura, quanquam locus vnus à multis expositus sit idem, vult tamen Deus, vult Dominus scripturæ, vt varij doctores diuersi aurifices ex eodem auro diuersa aliquando, sed pia, & vera, & catholica monilia conflent & perpoliāt. Sed vt in nullam aurificis officinam introibis, in qua non inuenias ignis fornacem, vbi aurum fundatur & confletur, nam aliter erit, frigidum ferrum cōtundere, vt dicitur in Prouerbio, sic in animis sanctorum doctorum est quædam ignis fornax, quoddam amoris incendium, vbi conflāt & seipsos, & suam doctrinam, sententias, & interpretationes. Vtinam diuinus spiritus animum meum afflet, in eóque hanc charitatis flammam Exod.3.
incendat, in qua meas cogitationes, verba, & opera, & denique totum me ipsum conflet & fundat. Hic est ignis ille admirabilis rubi, ad quem Deus accedere iussit Moysem, qui erat sacram ac diuinam legem scripturus, & quem modò Deus per Esaiam ait esse Hierosolymæ & in Sione, hoc est in sancta sua catholica & Apostolica Ecclesia, cuius vniuersalis pastor est summus pontifex Romanus episcopus Christi vicarius, & successor diui Petri Apostolorum principis super quem Christus Ecclesiam suam ædificauit.

ANNOTATIONES EX Hebræo in CAPVT XXXI.

Væ qui descendunt in Aegyptum.) Pro væ, est in Hebraico הוי: quæ dictio potest verti, Vę, vt sit interiectio comminantis: quam rationem secutus est noster interpres: vel heu, vt sit interiectio dolentis & plorantis. Id quod à nobis fuit alio in loco explanatum.

Et iuuenes eius vectigales erūt.) In Hebraico est: Et iuuenes eius למס lamas, erunt. Pagninus vertit:

tit: Tributarij erunt. Quod cum versione nostra in idem coincidit. Potest verti: In liquefactionem erūt. Acsi diceret: Cadent animis & terrore deficient. Huic interpretationi fauet Thargum ita habens: Fortes eius in confractione erunt. Septuaginta transtulerunt: Superabuntur. Illi enim qui in bello animo destituuntur & euanescunt, facilè superantur. Verbum est מסס quod significat euanescere, dissolutum esse, fugere, & interire: quam significationem sequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Iosue 7. vbi nostra versio habet: Pertimuítque cor populi, poterat verti: dissolutum est cor populi, aut liquefactum est, idem enim verbum est in hoc & in illo loco. Potest etiam esse à dictione מס, quæ significat tributum, angariam, & censũ, vt Threnorum primo: Princeps prouinciarum facta est sub tributo. Ad hanc significationem attendit noster interpres, quem secutus est Pagninus cum aliis. Ab hac dictione, venit per additionem aspirationis Hebraicæ in fine מסה missah, quæ dictio significat sacrificium, & oblationem factam domino superiori propter debitum munus personale, vt in Deuteronomio capite decimosexto: Oblationem spontaneam manus tuæ, quam offeres iuxta benedictionem Dei tui. Hoc nomen nostro sacrificio impositum retinemus nos Christiani, & ita appellatur à nobis missa, quod nomen nec Latinum est, neq; Græcum, sed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem asserentium missam nõ esse sacrificium, nec ita debere appellari, cùm etiam hoc nomen missa ab Ecclesia receptum & retentum, & ita à principio semper vsque adhuc appellatum, sacrificium & oblationem significet. Sed post Lutherum alij multò eo teteriores existunt, qui non solùm aiunt missam non esse sacrificium, sed, quod detestabilius est, ipsam missam, quæ est in Ecclesia ab Apostolorum tempore, quam sancti & antiqui patres celebrarunt, quæ semper fuit apud Christianos in summa veneratione, penitus negant, & irrident, idololatriámque vocant. O impietatem nefariam! O cæcitatẽ intolerabilem! ô obstinationem dignam gemitu omníque lachrymarum abundantia.

Iosue 7. Thren. 1. Deut. 16.

Argumentum capitis XXXII.

Describit Esaias regnum Ezechiæ iusti ac pij regis, & ex consequenti qualitates regni bene instituti. Sed cùm hæc literis mandaret, intuebatur mente Christi regnum, de quo præcipuè loquebatur. Prædicit infidelium Iudæorum excidium & calamitatem ob eorum in Christum nefariam impietatem, & incredibilem ingratitudinem, ipsiúsque Christi regni Euangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

A ECce in iustitia regnabit rex, & principes in iudicio præerũt. Et erit vir sicut qui abscõditur à vento, & celat se à tempestate, sicut riui aquarum in siti, & vmbra petræ prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt, & cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè. Non vocabitur vltrà is qui insipiẽs est princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat simulationem, & loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuam faciat B animam esurientis, & potum sitienti auferat, fraudulenti vasa pessima sunt. Ipse enim cogitationes concinnabit ad perdendos mites in sermone mendacij, cùm loqueretur pauper iudicium. Princeps verò ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit. Mulieres opulentæ surgite, & audite vocem meam, filiæ cõfidentes percipite auribus eloquiũ meum. Post dies & annos vos conturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio vltrà nõ veniet.

EXPLANATIO.

Ecce in iustitia regnabit rex.) Consolatur Propheta Iudæos, qui existimabant Ezechiam amissurum esse regnum, esséque à Sennacheribo superandum. Non ita erit, inquit, sed regnabit exercens iustitiam, eiúsque regnum erit præclarè gubernatum. Sed hic rex, quem diuinus vates animo contemplabatur, Christus est, eiúsque regno, potius quàm Ezechiæ ea conueniunt, quæ hîc dicit Esaias. Est igitur Christus rex ille, qui in summa ac diuina iustitia regnat. Nõ enim est acceptor personarum, vt dicitur in libro secundo Paralipomenon, & diuus Paulus in Epistola ad Romanos scripta testatur. Hic est rex ille, quẽ diuini vates prædixerunt Hierosolymæ & in Sione, hoc est, in Ecclesia Catholica esse regnaturum. Hunc diuino Spiritu afflatus Dauid inducit hoc pacto loquentem: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius. Quę verba Dauidi congruere nequaquam possunt: sequitur enim statim: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Quæ verba fieri non potest vt conueniant Dauidi, sed Christo, de quo Paulus in actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos ea interpretatur. Hic est rex ille, de quo dicitur in Psalmo: Rex noster ante secula operatus est salutẽ in medio terræ. Et Esaias: Dominus iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster: ipse saluabit nos. Et Sophonias: Lætare & exulta in omni corde filia Ierusalem, abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israel in medio tui. Hunc regem quærebant Magi dicentes: Vbi est, qui natus est rex Iudæorum? Hic est ille, qui super crucem hunc titu

2. Para. 19. Rom. 2. Psal. 2. Act. 13. Hebr. 1. Psal. 73. Infrà. 33. Soph. 3. Matt. 2. Ioan. 19.

titulum scriptum literis Latinis, Græcis & Hebraicis habuit: Iesus Nazarenus rex Iudęorum. Hanc inscriptionem Pilatus non sine mysterio iussit cruci affigere, & in ea reclamantibus Iudæis manere. Disposuit enim Deus, vt Pilatus, qui Iudęis in morte Christi assensus est, eisdem in delendo titulo nequaquam assentiretur, vt esset vniuerso orbi cognitum & perspectum, esse Iesũ Christũ Iudæorũ regẽ, illis per sanctos vates sæpenumerò promissũ. Ideò tribus linguis fuit titulus inscriptus, vt posset ab omnibus legi & intelligi. Hę enim linguę erant cæteris aliis cõmuniores in mundo. Et quoniã Christus rex est, non Iudæorum secundum carnem tantùm, sed verè Iudęorum, hoc est confitentium & credentium, qui secundum spiritum Iudęi sunt, siue sint Iudęi secundum carnem, siue Græci, siue Latini: Ideò non vnà tantùm lingua, sed tribus fuit titulus inscriptus. De regno verò Christi ea poteris videre, quę suprà annotauimus capite nono. *Suprà 9.*

Et principes præerunt in iudicio.) In regno bene constituto principes pręsunt ad iudicium faciendum. Non enim decet, vt causas quibusuis committant, ipsi autem solùm deliciis & voluptatibus se dedant. Debent enim non solùm residere, sed præsidere. Docet locus hic, & apertè ostendit, in quo errore versentur ij, qui reges & præsules posse à suis ouibus perpetuò abesse temerè affirmant: cùm hîc dicat Propheta, in regno fœlici & recto principes non solùm populo adesse, sed pręesse. Luna etsi sit minor stellis, plus tamen mouet hęc inferiora, quàm quæuis illarum, non quòd ex se efficaciorem habeat virtutem & influentiam, sed quia ad nos propius accedit: est enim in infimo orbe, vbi citima terris radiis solis accensa conuertitur. Vbi vides quantum habeat momenti ad mouẽdũ propinquitas. Eodẽ modo præsul debet pręsentia sua oues suas regere, & rex à suo regno non discedere, vt possint subditos suos ad virtutem mouere, & rectè gubernare. *simile.*

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.) Sensus est: Quicunque sub vmbraculo huius iusti regis fuerit, sic erit tutus in afflictionibus huiúsque mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempestatem fugiens, se in loco tutissimo absconderit. Et erit veluti ille qui laborãs siti, purissimos fontes viuarum aquarum inuenerit in deserto, & qui in vehementi ęstu, ardore cuncta torrente, in placidissima vmbra ingentis rupis requieuerit. Aspicis hîc multò potiùs & melius hæc de Christo intelligi, quàm de Ezechia. Docet igitur hic locus Dei erga pios viros clemẽtiã & benignitatem, qui eos ad se ipsum confugientes protegit, & reficit, & in suis periculis & calamitatibus tuetur & consolatur. At qui in ærumnis suis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi pręsidium & remedium inuenire existimãt, vbi reperiunt maiora pericula, & subeũt vehementiores tempestates. Potest hic locus ita verti: Et erit vir ille vice latibuli à vento, & absconsio à nimbo: Vt sit sensus: Rex hic iustus erit omnium afflictorum refugium. Quod eandem habet sententiam cũ priori expositione. Sed nũc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

Non caligabunt oculi videntium.) Regnãte Christo oculi eorum, qui anteà cęci fuerant, iam videbunt: & qui surdi fuerant, diligenter audiẽt. Hęc omnia fuerunt in aduẽtu Christi & corporaliter impleta, & spiritualiter.

Non vocabitur vltrà is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur magnus.) Nullus insipiens constituetur princeps, & nullus homo fallax & dolosus efferetur ad dignitatem. Aspicis hîc in regno bene constituto nec ignorantẽ nec fallacem ad honorem & principatum promoueri. In libro Leuitici pręcepit Deus ne animal sibi oblatum esset cæcum. Qua in re significauit debere pręsulẽ esse sapiẽtem. Animal sine oculis est præsul sine scientia. In tẽplo Salomonis erant bases, in quibus erant sculpti leones & boues, & cherubim. Dauid sanguinarius templum illud, quòd Ecclesię Catholicæ gerebat imaginem, ędificare nõ potuit, sed Salomon rex pacificus. Quoniã venturus erat rex pacis Christus Deus noster, qui non alieno sanguine fuso, sed suo proprio ædificaret Ecclesiã, omnia vt ait Apostolus ad Colossenses, suo sanguine pacificans siue quę in terris, siue quę in cœlis sunt. Quã ob causã eũ Esaias principem pacis appellauit. Quid igitur sũt bases in illo templo, nisi pręsules in Ecclesia? Quid per leones in basibus sculptos, nisi præsulum fortitudo significatur? Quid per boues nisi labores? Quid per cherubim nisi scientiæ plenitudo? Significat enim cherubim scientiam multiplicatam, vel scientiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo bases illæ nõ erant sine cherubim, sic non debent esse præsules sine scientia. Hoc intelligens diuus Paulus ita ait in epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eum, qui pastor est, doctorem esse debere. Nõ enim dicit: Alios pastores, alios verò magistros. sed, Alios autem pastores & magistros. Et in epistola ad Timotheum ita ait: Oportet Episcopũ esse sobrium, prudẽtem, ornatum, pudicum, hospitalem, & doctorẽ. Inter qualitates pastoris numerat sciẽtiam & doctrinam. Cæterùm hæc verba Esaiæ poterunt habere hunc sensum: Tũc nõ erit locus adulationi & mẽdacio, sed veritati: nõ enim laudabitur insipiens nec fraudulentus. *Leui. 2.* *3. Reg. 7.* *1. Par. 22.* *Coloss. 1.* *Sup. 9.* *Ephe. 4.* *1. Tim. 1.*

Stultus enim fatua loquetur.) Explicat quis sit stultus. Lege qualitates stulti quas hîc numerat Esaias, & videbis sceleratũ omnẽ stultum esse.

Et loquatur ad Dominum fraudulenter.) Particula, ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad Dominũ fraudulẽter est, Deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non proponat implere.

Fraudulenti vasa pessima sunt.) Appellat Propheta cogitationes hominis fallacis & flagitiosi vasa, siue arma, quibus simplices decipit & occidit. Vel per vasa intelligit mẽsuras falsas. Vel vult homines separare à familiaritate & cõsuetudine hominum fallacium. Quasi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fraudulento, ne comedas cũ eo, nam etiam vasa eius pessima sunt.

Mulieres opulentæ surgite.) Hactenus locutus est de regni Christi fœlicitate, nunc prædicit calamitatem eorum, qui nõ erant Christum recepturi.

turi. Eos vocat mulieres,& filias, ob eorum fragilitatẽ: excitátque vt surgant,& audiant suarũ calamitatum vaticinium. Possunt per mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villę,& castella.

Post dies & annos.) Sensus est: Post Christi aduẽtum vos qui Christum contempseritis, post multum abhinc tempus conturbabimini,& euertemini. Cõsũmabitur vindemia, & relinquemini, vt vmbraculum in vinea, & nullum posteà fructum feretis. Prædicit euersionem Hierosolymæ per Titum, aliarúmque ciuitatum, que Christũ recipere noluerunt.

C Obstupescite opulẽtæ, conturbamini confidentes, exuite vos & cõfundimini, accingite lũbos vestros. Super vbera plãgite, super regione desiderabili, super vinea fertili. Super humum populi mei spinæ & vepres ascendent, quantò magis super omnes domos gaudij ciuitatis exultãtis. Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, tenebræ & palpatio factę sunt super spelõcas vsque in æternũ. Gaudium onagrorum pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso. Et erit desertũ in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur,& habitabit in solitudine iudiciũ,& iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, securitas vsque in sempiternũ. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis,& in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulẽta. Grandò autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini.

Supr. 28. f

D

Obstupescite opulentæ.) O ciuitates Iudææ nobiles diuitiísque affluẽtes admiratione terremini: nam post vindemiam, post vestram euersionem & captiuitatem per Titum nõ remanebunt botri, qui deinceps colligantur. Conturbamini, quæ in humano præsidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, vestras preciosas vestes deponentes. Induite vos saccis super renes. Plangite super vbera: hoc est, pectora vestra lachrymis implete. Deplorate regionem desiderabilem, & vineam feracem & amœnam, quæ propter infidelitatem conuertetur in amaritudinem, & à Romanis euertetur. Sũt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non erit: ostendunt hoc non de Babylonica, sed de Romana captiuitate intelligi. Est enim perspicuum post Babylonicam captiuitatem fuisse Iudæos in Iudæa collectos,& fructum religionis & pietatis attulisse.

Super humum populi mei,) Si spinæ & vepres repleturæ sunt Hierosolymam, quantò magis alia oppida Iudæę dedita mundi voluptatibus, vbi non est tẽplum, nec tãta erga Deum religio? Vel sic: Si tẽplum Hierosolymæ est comburendum, quãtò magis domus ciuitatis: Si domus orationis est euertẽda, quãtò magis domus voluptatũ?

Domus enim dimissa est.) Id etiã Iudęis prædixit Christus: Ecce, inquiens, relinquetur vobis domus vestra deserta. Luc. 13.

Tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas.) In ruinis & speluncis vbi fuerunt domus, erunt obscuritates,& tam densæ tenebræ, vt possint palpari,& vsque adeò erunt loca illa deserta, vt habitent ibi onagri & greges. Vbi modò sunt ciuitates, erunt posteà cauernæ,& latibula ferarum.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso.) Versabuntur Iudęi in iis ærumnis & miseriis, donec in Christum credant. Multi enim ex Iudæis receperunt Euangelium, super quos effusus est spiritus ex alto,& verã fœlicitatẽ cõsecuti sunt.

Et erit desertũ in Charmel.) Id est, Solitudo Gentiũ vertetur in diuitias Israelis,& Israel reputabitur inter Gentes. Prædicit cõuersonẽ Gentium, & cæcitatem Iudæorum.

Et habitabit in solitudine iudicium.) In Ecclesia ex Gentibus congregata, quæ anteà erat sterile desertum sine virtutum fructibus, erit iudicium, & iustitia erit recta,& præclara gubernãdi ratio.

Et erit opus iustitiæ pax.) Ex iustitia sequetur pax. Sic dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia,& abundantia pacis. Vbi vides iustitiam esse radicem,& velut fundamentum pacis, nec posse esse pacem absque iustitia. Ideò dicitur in Psalmo: Iustitia & Pax osculatæ sunt. Quibus verbis voluit diuinus vates iustitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut præsul, qui voluerit subditos in pace gubernare, sit iustus, & æqualis,& in medio constitutus. Nam Christus Deus noster dicens discipulis suis: Pax vobis: stetit in medio, vt diuus Ioannes testatur. S i præsul steterit in medio, si seruauerit æqualitatẽ, in qua iustitia cõsistit, si nõ odium, aut amorẽ, cæterósque affectus iudicium corrumpentes, sed rectam rationem fuerit secutus, pręclarè administrabit,& florebit in diebus eius abundantia pacis. Ex quo colliges ridiculum esse præsulẽ, qui cùm ipse nõ sit in medio, cùm affectus sequatur, cùm denique sit iniustus, ad pacem subditos hortatur. Est enim hoc id, quod ait Ieremias, Dicens: pax pax,& non erat pax. Sit præsul in medio, tribuat vnicuique quod suum est, & tunc dicat: pax vobis. Si enim in medio fuerit, nec erit motus, nec à constantia deiectus. Cur terra sola immobilis est ex omnibus elementis, nisi quia est in medio mundi veluti centrum constituta: Ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Ideò quieta manet, cùm omnia alia elementa moueantur. Si præsul quietem voluerit obtinere, sit veluti terra producẽs fructus, humilis, non superbus, omnes recipiat, sítque in medio collocatus,& tunc dicat: Pax vobis,& imitetur Christum, quem Esaias alio loco principem pacis appellat. Sunt multi pręsules, qui in fine suæ gubernationis gloriãtur se suis relinquere pecunias & possessiones, cùm potius deberẽt gloriari se pacem reliquisse. Non enim Christus summus ille & excellentissimus pastor inquit, Diuitias & possessiones relinquo vobis. Sed quid ait

Psal. 71.
Psal. 48.
Ioan. 20.
Ierem. 6.
simile
Suprà 9.

ait? Pacem meam do vobis, pacē relinquo vobis. Vide quid relinquat suis subditis, pacē non mūdi copias, nō aurum, non argētū, nō dissensiones, non discordias, sed pacē, quæ sine iustitia esse nō potest. Aspicis hîc effectum ac fructum iustitiæ esse pacem. Vnde argumēto à cōtrario sensu effectus ac fructus iniustitię est bellum & discordia. Iustitia parit pacem, iniustitia dissensionem. Potest enim hic locus Esaię intelligi de iustitia, qua homines iustificātur: quasi dicat: Iustitia, quæ est per fidem formatam, pariet animi pacem & tranquillitatem. Et si enim vir iustus in bellis & periculis versetur, etsi tormentis opprimatur, animi tamē pacē non amittit. Imò appetit pro Christo vitam cum morte commutare, vt tali morte immortalitatem consequatur. Et de hac iustitia potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Quia vbi est gratia, ibi est pax. Et ob eā causam diuus Paulus in exordio suarū epistolarū imprecatur gratiam & pacē. Sine gratia enim vera pax esse non potest. Ex quo colliges impio non esse pacē, quemadmodum ait Esaias capite quadragesimo octauo & quinquagesimo septimo.

Et cultus iustitiæ silentium.) Exercebitur iustitia in silentio sine iudicū tumultu & clamore. Nō insultabūt iudices eis, quos damnauerint, sed cōpatientur, & eorū miserebuntur. Vel sic: Nullus erit clamor oppressorū, quia nemo opprimetur.

In pulchritudine pacis.) Pacē appellat pulchrā. Si bellicosi homines faciē pacis oculis suis aspicerent, nō possent eā nō ardenter diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles sui ipsius amores excitaret. Cōtrà verò quid fœdius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamen cæci homines bello, potius quàm pace delectantur. Nō sūt hi heredes Christi, quoniā pacē, quā ipse in testamento suo reliquit, nolūt accipere.

Grando autem in descensione saltus.) Sēsus est. In syluam infrugiferam irruet grando, quæ eā vastet & perdat: hoc est in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc Ecclesia fidelium efferetur superbia & elatione.

Beati qui seminatis super omnes aquas immittentes pedem bouis & asini.) Fœlices vos qui seminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, vbi tanta erit segetum abundantia, vt necessarium sit mittere iumenta, vt illis pascantur, ne syluescant, & pereant ob nimiam vbertatem. Promittūtur viris iustis bona, per quæ spiritualium donorū copia significatur. Ager fertilis est in Ecclesia aquarum fotibus abundās: fontes autē sunt salutaria præcepta, & diuina consilia, & canales illi pulcherrimi Christi doctrinarū, quę quidem aquæ hodie permanent, & semper in Ecclesia inexaustæ permanebunt. Sed in hoc est magna differentia. Nam etsi aqua sit eadem, etsi doctrina sit vna: tamen in Ecclesiæ principio fluebat per canales illos aureos & excellentissimos Christi, eiúsque discipulorū: nunc verò plerunque manat per canales terreos & luteos: sunt enim multi concionatores peccatorum spurcitia cantaminati. Quāquam me non fugiat esse in Ecclesia multos cōcionatores doctos, omnibúsque virtutum ornamentis excultos, quorum multos ego cognosco, quos idcircò non nomino hoc loco, ne mea oratio, si aliquem omisero, ingrata, si de omnibus verba fecero, infinita esse videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum sapientiam & charitatem veneror & suspicio, sed de me meique similibus solùm tracto.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex.) In Hebraico est הן לצדק ימלך מלך hen ietsedhææc iimloc melæc. Quæ verba possent ita verti, si verbum verbo reddere volueris: Ecce ad iustificandum regnabit rex: verbum enim hoc צדק significat iustificare, vt Prouerb. 17. Et qui iustificat impium. Et in Psalmo 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus: Ecce attende & considera admirabilem vaticinationem. In temporis plenitudine veniet in mundum Messias, qui regnabit ad iustificandum peccatores. Aduerte. Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo aduentu, sed ad iustificandum. Id ipsum ait Christus apud Ioānem: Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Et apud Lucam. Filius, inquit, hominis nō venit animas perdere, sed saluare. Venit Christus iustificatum: quoniam, vt ait diuus Paulus, Non iustificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi. Sed fides nostra debet esse charitate formata, quæ, vt ait Diuus Paulus, per charitatem operetur. Nam quemadmodum gladius debet esse in manu, & non in arca, vt valeas de inimicis consequi victoriā, sic fides nō sat est, vt sit in anima, sed debet esse in manu, vt eius operibus in charitate fundatis vincas inimicos animę, & de illis mirabiliter triūphes. Fides enim sine operibus, vt ait diuus Iacobus Apostolus, mortua est. Possunt etiam hęc verba Esaiæ sic transferri: Ecce ad iustitiam faciendam regnabit rex. Et ita eam in Latinum reddidit Pagninus. Et tunc possunt de quolibet iusto rege explanari, vt sit Esaię sensus: Rex iustus non regnabit ad superbiā & fastum: nō vt se voluptatibus dedat, & ventri atq; somno obtemperet, nō ad exercendum tyrannidem, sed ad faciendam iustitiam. Est autem iustitia habitus animi cōstans & perpetuus tribuendi vnicuique quod suū est. Vnde debet rex, & quicunque presul flagitiosos punire, bonis autem fauere. Si vides præclarā citharā in manu rudis & inepti pulsatoris malè sonantem, nō citharæ sonorę, sed inerti citharœdo culpam tribuis. Christiana religio est quædam excellentissima cithara suauissimè & præclarissimè sonans. Hæc est cithara illa, quę manu Dauidis pulsata spiritum malum fugabat à Saul: citharœdus est præsul, qui eam manibus tenens temperat, & suauem concentum efficit. Sed vt malus sonus nō bonę citharæ, sed malo citharœdo tribuitur, sic vocum discordia, morúmque corruptio & dissona vitæ deprauatio, non religioni, quæ sancta est, sed religionis gubernatori non immeritò aliquando tribuitur. Pytha

Prouerb 17.
Psal. 50.
Ioan. 3.
Luc. 9.
Gal. 2.
Gal. 5.
simile.
Iaco. 2.
simile.
1. Reg. 17.
simile.

thagoras harmoniam quandam vocat virtutem, & rectè quidem. Vt enim suauis lyræ sonus interuallis coniunctus imparibus, sed secundum rectam portionem distinctis ex impulsu & motu ipsarum chordarum producitur, qui acuta cum grauibus moderans, admirabilem æquabiliter harmoniam efficit, sic ex multis ac variis virtutibus inæqualiter coniunctis, sed pro rata parte diuisis, efficitur quidam concentus, qui temperans in se virtutes, efficit quandam dulcissimam harmoniam, quæ absoluta virtus appellatur. Sũt enim omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta Platonem. Et quemadmodũ ille, qui temperare lyram nescit, non debet eam pulsare: sic qui rempublicam gubernare nescit, nõ debet eius administrationem suscipere. Et vt bonus citharœdus fides nimis acutas laxat, nimis autem laxas & graues eleuat, vt omnia téperet: sic sapiens princeps & præsul elatos, qui se vltra modum eleuant, debet comprimere, humiles verò eleuare, vt omnia moderetur sapienter, non tãtum laxans hunc, vt sonum non edat, nec tantum eleuans illum, vt eum frangat, sed vt omnia temperata admirabilem quãdã harmoniam efficiant. Et hęc est iustitia, tribuere vnicuiq; quod suum est, ad quam exercendam, vt hîc ait Esaias, debet regnare Christianus princeps & præsul.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.) In Hebraico est: Et erit vir במחבא רוח ce machaue ruach. Id est sicut absconsio venti. Acsi dicat: Erit rex locus tutus, vbi se quis abscõdit à vẽto. Vbi vides officiũ regis esse afflictos ac pios homines tueri, & custodire. Nõ solùm enim dominus est, sed etiam pater.

Cùm loqueretur pauper iudicium.) Potest verti. Cùm loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum capitis XXXIII.

Prædicit diuinus vates Sennacheribi Iudæorum hostis perniciem, qui cùm nullis lacessitus iniuriis Hierosolymã euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab angelo Dei mirabiliter interfectus. Prædicat Dei potentiam. Vaticinatur de Christi regno, quem Iudæi non cognouerunt. Quã ob causã suam pristinam dignitatem & præstantiam turpi dedecore macularunt. Non cognouerunt, autẽ Christum, quia malitia obcæcati eum cognoscere noluerunt.

CAPVT XXXIII.

A Væ qui prædaris, nõne & ipse prædaberis? Et qui spernis, nõnne & ipse sperneris? Cùm consummaueris deprædationem deprædaberis, cùm fatigatus desieris contemnere, contemneris. Domine miserere nostri, te enim expectamus, esto brachium nostrum in manè, & salus nostra in tempore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et cõgregabuntur spolia vestra, sicut colligitur brucus, velut cùm fossæ plenæ fuerint de eo. Magnificus est Dominus, quoniã habitauit in excelso, impleuit Sion iudicio & iustitia, & erit fides in temporibus suis. Diuitię salutis sapientia & scientia, timor Domini; ipse est thesaurus eius. Ecce vidẽtes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebũt. Dissipatę sũt viæ, cessauit trãsiens per B semitam, irritum factum est pactum, proiecit ciuitates, nõ reputauit homines. Luxit & elãguit terra, confusus est Libanus, & obsurduit. Et factus est Saron sicut desertum, & concussa est Basan & Charmelus. Nunc consurgam, dicit Dominus, nunc exaltabor: & nunc sublimabor. Cõcipietis ardorem, & parietis stipulam, spiritus vester vt ignis vorabit vos, & erunt populi, quasi de incẽdio ignis, spinæ congregatæ igne comburentur.

EXPLANATIO.

Væ qui prædaris.) Sennacheribum intelligit, cui interitum minatur.

Domine miserere nostri, te enim expectauimus.) Verba sunt Iudęorum Hierosolymæ habitantiũ, qui obsessi à Sennacheribo petebãt à Deo auxilium, ad portum eius misericordię confugiẽtes, eiúsque prędidium expectantes.

Esto brachium nostrum in manè.) Id est, Esto fortitudo nostra manè. Quasi dicat: statim cùm te inuocauerimus, nos adiuua. Vel per manè intellige tẽpus prosperitatis, nã sequitur statim: Et salus nostra in tẽpore tribulationis. Quasi dicat: Protege nos & in tempore prosperitatis, & in tempore afflictionis.

A voce angeli fugerunt populi.) Describit cladẽ exercitus Assyriorũ, qui perterriti tumultu, quẽ Dei angelus excitabat eos interficiẽs, volebãt se in fugã cõuertere, & dispergebãtur. Sed nihil illis profuit. fuerunt enim omnes interfecti, præter paucos, qui cum rege fugerunt.

Et congregabũtur spolia vestra sicut colligitur brucus.) Cùm vos ô Assyrij fueritis excisi, & in fugam coniecti, tunc congregabunt Iudæi spolia vestra, quemadmodum solẽt cõgregari locustæ in fossis. Brucus est species quædam volucris, à locusta non dissimilis.

Magnificus est Dominus.) Tũc laudabitur Deus, & prædicabitur eius potentia & amplitudo. Et Hierosolyma erit plena iudicio & iustitia. Erit florens & exculta, & vigebit in ea rectè gubernãdi ratio. Et nõ recedet ab ea fides in diebus illis: Et abundabit diuitiis salutis, & bonorum successuum, cum sapientia & scientia & timore Domini, qui est eius thesaurus. Vocat sapiẽtiã & sciẽtiam diuitias salutares, timorem autem Domini castum & filialem appellat thesaurum, quia in eo tãquã in arcula diuitiæ virtutũ seruãtur. Quãquam omnia à principio capitis vsque ad hunc locum intelliguntur de vastatione Assyriorum, & de victoria & prosperitate Hierosolymæ, tamen in ea ratione interpretandi, quam mysticam appellant, intelliguntur de ea victoria, quã Ecclesia de dęmonibus per Christũ reportauit. Hęc est enim Hierosolyma illa, vbi est vera fides, iustitia, & iudicium, & timor Domini.

Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt.) Sensus est: Iudæi cùm fuerint obsessi à Senna

à Sennacheribo, mittent ad eum legatos causa pacis componendæ. At videntes hi legati se nihil profecisse, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt, & lugebunt in ipso itinere, priusquā ciuitatem ingrediantur. Hos Iudæorum legatos appellat propheta angelos pacis, hoc est, nūtios missos ad fœdus faciendum cum Assyriis. Angelus enim nūtiū significat. Et statim subiūgit propheta verba, quæ legati plorantes dicebant venientes ab exercitu Assyriorum desperatione debilitati. Dissipatæ sunt viæ, neque est aliquis ex nostris, qui audeat transire semitam ob hostium timorem: irritum factū est pactum, quod Deus nobiscum inierat de protectione nostra, iam nos deserit, contemnit nostras ciuitates, non nos reputat homines, & tota Iudæa luget ob nostrā calamitatem & imminentem euersionem.

Confusus est Libanus.) Prosequitur Propheta verba legatorum. Erubescit Libanus, quoniam scinditur ab hostibus nostris, suisque cedris spoliatur. Saron ferax agri planities est veluti desertum, concutitur, ac fructibus nudatur Basan & Charmelus. Libanus est ad Septentrionē Iudææ. Charmelus ad Meridiem. Basan ad Orientē. Sarō ad Occidentem. Voluit propheta ostendere totius Iudææ vastitatem, quæ ob eius infidelitatem & teterrima scelera erat tempore Titi & Vespasiani futura.

Nunc consurgam dicit Dominus.) Scripsit Propheta obsidionem Hierosolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & superbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicit victoriam, quā Iudæi de hostibus suis obtinuerunt. Ait ergo Deus: Ego exurgam contra vos ô Assyrij, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu vestra Iudæos
Psal.11. afflictos, declarabo. Ita dicitur in Psalmo: Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Dominus.

Concipietis ardorem, & parietis stipulam.) Consilium & deliberationem Assyriorum de capienda & comburenda Hierosolyma appellat Deus cōceptum ardoris. Cogitabant enim de eius vastitate & flagratione. Tunc quis concipere dicitur, cùm deliberat quid facturus est: tūc verò parit, cùm opus exequitur. Ideò dicit: Vos existimabitis euersuros vos esse Hierosolymā, at cogitationes vestræ vertentur in stipulam & quisquilias, quoniā nihil efficietis. Erit spes vestra vana, & conatus vestri frustra suscepti. Et spiritus vester vt ignis deuorabit vos. hoc est: Eadē vestra cogitatio vos interficiet, vestrū cōsiliū erit causa vestræ calamitatis & excidij. Nam interitus, quem Iudæis moliebamini, in vestrū caput redūdabit. Et ita fuit. Euenit Assyriorum exercitui id, quod
Psal.7. dicitur in Psalmo: Lacum aperuit, & effodit eū,
Matt.7. & incidit in foueam, quam fecit. Ita apud Matthæum dicebat Christus Deus noster: In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.

Et erunt populi quasi de incendio cinis.) Hoc est, Vertentur Assyrij in cinerem alicuius magni incendij: & sic flagrabunt veluti spinæ in ignē cōiectæ. Verti potest: Et erunt populi quasi de incendio calcis. Hoc est, similes lapidibus, qui excoquuntur, vt fiat calx. Vel sic: Erunt Iudæi erepti quasi de incēdio cineris. Quasi dicat Deus: Ego eripiam populum meum de manu hostiū suorum, ipsos autem hostes interficiam.

Audite qui longè estis, quæ fecerim, & cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit timor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in iustitiis, & loquitur veritatem, qui proiicit auaritiam ex calumnia, & excutit manus suas ab omni munere. Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem: & claudit oculos suos, ne videat malū. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius: Panis eius datus est, aquæ eius fideles sunt. Regē in decore videbunt, oculi eius cernent terram de longè, cor tuum meditabitur timorem. Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans? vbi est doctor paruulorum? Populum imprudentē non videbis, populum alti sermonis, ita vt non possis intelligere disertitudinē linguæ eius, in quo nulla est sapientia. Respice Sion ciuitatē solemnitatis nostræ. Oculi tui videbunt Ierusalē habitationē opulentam, tabernaculum quod nequaquā transferri poterit, nec auferētur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpētur, quia solūmodò ibi magnificus est Dominus noster. Locus fluuiorū riui altissimi & patētes, non transibit super eū nauis remigum, neq; trieris magna trāsgredietur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster, ipse saluabit nos. Laxati sunt funiculi tui, sed nō præualebunt: Sic erit malus tuus, vt dilatare signum nō queas. Tunc diuidētur spolia prædarum multarum. Claudi diripient rapinam, nec dicet vicinus, Elangui. Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

C Psal.14.

1.Cor.1.c.

D

Audite qui longè estis quæ fecerim. Verba sunt Dei, quibus ostendit se velle, vt omnes suā omnipotentiam perspiciāt & cognoscāt. Vos, inquit, ô Assyrij qui lōgè estis à me, qui nec fidē habetis, nec meipsum cognoscitis: & vos vicini, vos Israelitæ qui ad me acceditis per fidē formatā, audite & agnoscite, quid hac in re facturus sum intelligant omnes quomodo potētes & superbos Assyrios sum euersurus, & afflictos Iudæos de eorum manu erepturus. Inuitat Deus omnes ad tāti facti cōsiderationē. Nos igitur cōsideremus opera Dei, eaq; memoria sæpenumerò repetamus. Aspicis hîc homines iniustos & impios lōgè esse à Deo, pios autē & iustos propè. Nā quemadmodū scelera alienāt à Deo, sic charitas coniūgit. Vnde ait diuus Paulus ad Ephesios scribēs: Vos qui aliquando eratis lōgè, facti estis propè in sanguine Christi. Ephe.2.

Conterriti sunt in Sion peccatores.) Narrat Propheta Iudæorum in obsidione pauorem & calamitatem

mitatem.

Possedit timor hypocritas.) Nam qui erant verè fideles, in Domino Deo spē suam collocauerant, ideò non timebant. Si Deus enim pro nobis, vt *Rom. 8.* ait Apostolus, quis contra nos? Id intelligens Da- *Psal. 26.* uid dicebat in Psalmo: Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?

Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Verba sunt quibus superbi ac potentes Assyrij suis viribus fidentes Iudæos obsessos alloquebantur. Acsi dicerent: Quis ex vobis euadet impetum Assyriorum? Nemo est qui possit à manu nostra liberari. Ignem deuorantē, & ardores sempiternos vocabant Assyrij exercitum suum, qui Hierosolymæ deflagrationem minabatur: quoniam multa oppida combusserant, & in fauillas redegerant. Cæterùm hæc verba possunt esse ipsius Prophetæ Assyrios alloquentis, eísque Dei iram & vltionem minantis. Est enim Deus ignis *Deut. 4.* comburens impios, iuxta id quod in Deuterono- *Hebr. 12.* mio scriptum legimus: Dominus Deus tuus ignis consumens est. Et in epistola ad Hebræos: Etenim Deus noster ignis consumens est. Deus est ignis, vt hîc aspicis: homo autem fœnū, iux- *Infrà. 40.* ta id quod ait alio loco Esaias: Omnis caro fœnum. Si igitur peccator es fœnum, Deus autem ignis deuorans & consumens, cur cum Deo contendis? Nónne fœnum comburetur igne? Nónne incendio flagraberis? Quomodo audes aridum fœnum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & insipientiam intolerabilē. Vis more gigantum, quorum impiū facinus antiquis fictis fabulis memoriæ prodiderūt, Deo ipsi bellum inferre, dæmoni autem te coniungere & sociare? Reuertere ad teipsum, & considera tuā miseriam & fragilitatem, Dei autem omnipotentiam, & immensam magnitudinem.

Qui proiicit auaritiam ex calumnia.) Hoc est, Qui non vult opes calumnia exquisitas.

Qui excutit manus suas ab omni munere.) Id est, qui à nemine vult munus accipere, vt veritatē *simile.* abscondat. Sunt enim nonnulli, qui veritatē loquūtur, sed accepto munere statim silēt. Hi sunt similes Cani Cerbero, quem finxerūt poetę, qui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium corrumpit quàm munus. Ideo dicebat Deus, vt in *Exod. 23.* Exodo scriptura cōmemorat: Nec etiā accipies munera, quæ etiam excæcāt prudētes, & subuertunt verba iustorū. Potest hoc referri ad iudices, qui ob munus acceptum fauent nocentibus, & amittunt libertatem rectè iudicandi, & sententiam ferendi. Hos redarguit etiam Esaias capite primo, & capite quinto: vt ibi annotauimus.

Qui obturat aures suas ne audiat sanguinē.) Id est, ne audiat peccatum. Sanguis enim pro peccato *Psal. 50.* accipitur, vt in Psalmo: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Et in alio: Ne perdas cum impiis Deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam. Et explicans Esaias quid sit hoc in loco sanguis, ait: Et claudit ocu- *Psal. 25.* los suos, ne videat malum. Id quod sanguinem appellauerat, modò malum appellat. Fœlix consciētia, quæ malū nec audire, nec videre vult. A- *Psal. 118.* uerte, ait Propheta, oculos meos, ne videāt vani- *Thren. 3.* tatem. Nam Ieremias ait: Oculus meus deprædatus est animam meam. Potest hoc in loco sanguis accipi pro cōsilio eorum, qui innocentibus interitum ac perniciem moliuntur.

Iste in excelsis habitat, munimenta saxorum sublimitas eius.) Habitat in locis altis & munitis, & in asylo & petrarum propugnaculis. Sensus est: Qui iustus est, sic erit tutus, acsi esset in arce fortissima, in sublimi rupe sita penitus inexpugnabili. Descripsit diuinus vates virum sapientem & virtutibus septum, nunc ostendit quomodo eū Deus custodiat & seruet.

Aquæ eius fideles sunt.) Id est, perennes, nūquā illi deficientes. Acsi dicat: semper Deus virum iustum nutriet & sustentabit. Poteris per has aquas virtutes intelligere, quæ sunt animi pabulum & nutrimentum, quæ viris iustis nunquam desunt, ideò aquæ fideles & perennes appellantur. At sunt nonnulli, qui vt se iustos ostendant, virtutis actiones exercent, quæ cùm sint fictæ, parum durant: nihil enim fictum potest esse diuturnum. Vt torrentes ex pluuia, & aliqua parua *simile.* terræ humiditate producti solùm hyemali tēpore fluunt, veniente autem feruore solis siccantur: sic hypocritarum & fragilium hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem fluenti, apparent, veniente autem afflictionis æstu penitus arescunt.

Regem in decore videbunt.) Esaias in hoc capite describit obsidionem Iudæorum, & victoriam, quam per Dei angelum de Assyriis mirabiliter reportarunt. Et occasione sumpta describit viros iustos & pios, ad eos alludens, qui tempore obsidionis spem suam in Deo collocauerant, & ab vrbe sancta non recesserant. Hos dicit modò euasuros esse ab obsidione, & regem Ezechiam, quē anteà sacco indutum viderant, in decore suo & maiestate visuros esse. Et qui in obsidione positi terram extra muros nō videbant, eam delongè esse adspecturos, & longinquas regiones intrepidè peragraturos. Potest per hunc regem intelligi Christus, quem, qui in hac vita iustitiam coluerint & pietatem, in æterna beatitudine pulcherrimū videbunt. Qui modò à longè terram nostrā, veram illā promissionis patriam, cœlestémque beatitudinem aspiciunt. Id quod teste Apostolo faciebant illustres illi ac sancti patriarchæ, de quibus dicitur in epistola ad Hebręos: Iuxta fidem *Hebr. 11.* defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutātes, & confitētes, quia peregrini sunt, & hospites super terram. Vbi vides viros illos fideles, omni sapientia & charitate pręstantes, terram hanc illis promissam tanquam alienam coluisse: veram autem terram promissionis delongè intuitos esse, ad eámque incredibili desiderio aspirasse. Illi quibus Deus terram promiserat, cœlum aspiciebāt, nos verò, quibus cœlum promittit, terrā solùm intuemur. O amentiam nostram!

Cor tuum meditabitur timorem.) Postquā ereptus fueris ab obsidione, cogitabis & memoria repetes timorem, quo terrebatur ciuitas, quādo erat ab hostibus oppugnata, vt contēplans à quo periculo te Deus eripuerit, illi gratias agas. Vt *simile.* enim qui ex alto in portum adducti vim tempestatis, ac magnā iactationem euaserunt, ex terra mare intuentes gratias Deo agūt, pictísque tabulis in tēplis ad honorē diuorū suspēsis, sese tanti

bene.

beneficij memores, in Deúmque gratos ostendunt, sic facere debent ij, qui fuerint ab hostibus & animi & corporis erepti, & è fluctibus atque procellis tentationum liberati, vt aliquo pio monimento se diuino numini gratiam habere testificentur.

Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans?) Dixerat suprà, nuntios pacis componendæ fleuisse, quoniam in Deo spem suam non habebant collocatam: posteà descripsit iustos Deóque fidentes. Et quoniam qui missi fuerant ad fœdus faciendum cum Assyriis, erant legis doctores, qui Hierosolymæ euersionem plorabát, ait Propheta: Vbi sunt doctores illi, qui Deo non fidentes, sed de eius potentia & misericordia desperati, asserebant delendam esse à Sennacheribo ciuitatem sanctam? Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios ita ait: Vbi sapiēs? vbi scriba? vbi inquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Quæ verba hūc habent sensum: Non literati homines, non mundi sapientes mundo Euangelium annuntiarūt, sed simplices, & humiles, & rudes piscatores. Fortasse ad hunc Esaiæ locum alludit, vbi non literati & docti, sed iusti & pij Deo fidebát, eiúsque misericordiam & potentiam prædicabant. Quidam sic hūc locum interpretatur: Cùm fueris in obsidione, cor tuum semper meditabitur timorem: existimabis semper adesse publicanū, & exactorem, qui à te tributa exigat. Semper habebis in ore: Vbi est scriba, &c. At Deus te eripiet, & hostes tuos mirabiliter occidet. Hoc dicit Propheta, quia Iudæi tyrannidem Sennacheribi magnopere timebant. Literatum vocat eū, qui scribebat nomina eorum, qui tributa soluebant, similiter & scribam. Per legis verbi ponderatorem eum intelligit, qui ponderabat pecuniam, eámque ad pondus numerare solebat. Per doctorem paruulorum eum existimat intelligēdum, qui numerabat ciuitatis domos ad exigenda tributa. Ego tamen priorem expositionem amplector, quia est planior, & literæ conuenientior, & non recedit à versione communi, & est ea, ad quam Apostolus alludere videtur.

1Cor.1.

Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis.) Non videbis regnare in ciuitate sancta Assyrios, populum barbarum, & sermonis obscuri & abstrusi, quem tu intelligis. Consolatur viros iustos & pios.

Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ.) Postquam fueris è periculo ereptus vir iuste & pie, contemplare ciuitatem sanctam, quam Assyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim est velut tabernaculum Moysi, quod poterat aliò tranferri. Sed est permanens & firmum tabernaculum, cuius paxilli, claui, & funes non rumpentur neque laxabuntur. Nam Deus est circa hanc ciuitatem loco fluuij altissimi, quem ipso protegēte nulla nauis neque parua neque magna potest traiicere, quæ possit ciuitatem expugnare. Quis non videt Esaiam diuino spiritu afflatum hæc non de Hierosolyma illa terrena dixisse, sed de Ecclesia, cuius illa imaginem gerebat: quæ ab hostibus oppugnata vinci nequaquam potest, quia Deus eam protegit & seruat?

Laxati sunt funiculi tui.) Locutus fuerat cum Iudæis, modò dirigit sermonem ad Assyriorum populū, quem cōparat naui destitutæ malo, rudētibus & velis, quæ arbitrio ventorū in mari iactatur, & tandē procellis obruitur. Est igitur sensus: Funiculi tui, hoc est, rudētes nauis laxati sunt, & à nautis relicti, queadmodum fit, quádo iá nulla est spes vitæ. Sic erit malus tuus, vt ne velū quidem possit expandi, ita vt naufragium vitare nō valeas. Malus est lignū in medio nauis eleuatū.

Tunc diuidentur spolia.) Excisis Assyriis & ab Angelo interfectis, diuidentur eorū spolia. Nullus erit in ciuitate non solùm agilis & velox, sed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.) Hoc est ad Ecclesiam referendum, vbi sunt sacramenta, quibus peccata remittuntur.

ANNOTATIONES *ex Hebræo in* CAP. XXXIII.

Væ qui prædaris, nónne & ipse prædaberis.) In Hebraico est in hunc modum. שודד ואתה לא שדוד הוי Hoi xodhedh ve-atah lo xadhudh. Verbum שדד significat vastare, Ezechiæ trigesimosecundo: Et vastabunt superbiam Aegyptiorum. Pro quo noster interpres in præsenti vertit prædari, & rectè quidem. Intelligi autem hæc de Assyriis diximus in explanatione. Verùm si volueris hæc verba reddere Latinè, & verbum è verbo vertere, ita dices: Væ deuastanti, & tu non deuastatus, & contemnenti, & tu non contemptus. Acsi diceret, Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille non est contemptus. Vult Propheta ostēdere neminem lædi nisi à seipso. Vis lædere aliquem, lædis teipsum: illum autem lædere non poteris, quem lædere contendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes hunc versum in hunc modum transtulerunt: Væ qui vos miseros faciunt. Vos enim nemo facit miseros, & qui reprobant vos, vos nō reprobant. Est hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem. Qui te in corpore immeritò affligit, nō tibi, sed sibi ipsi nocet: floret enim animus calamitate, & illustratur viri iusti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis scelerati, ipse verò sceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quāuis te occidat, teipsum nō lædit, imò seipsum occidit, quia animā suam occidit, tuam autem occidere non potest. Ideò dicebat Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Diogenes Laertius refert dixisse Anaxarchum, cùm occideretur à quodam tyranno: Tunde tunde Anaxarchi vasculum, nam Anaxarchum, nihil teris. Et Socrates dicebat, vt refert Plato, Anitus & Melitus occidere me possunt, lædere autem non possunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit nisi volentem: tunc læsus eris, cùm te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac sapientia excultus nō existimat se calamitate & iniuria lædi, sed eius calamitatē deplorat, qui existimabat eū lædere, cùm ipse à se ipso lædatur. Vt qui manu accipit prunas, vt alium comburat,

Eze.32.

Matt.10.

simile

comburat, prius ipse crematur: sic non poteris *simile* alium igne afflictionis incendere, quin prius tuipse incendio flagres. Accenditur candela, vt rem aliquam concremet, prius ipsa cãdela exuritur & consumitur, quàm res alia incendatur, imò flamma candelæ alios illuminat, & seipsam consumit: sic iniuria prius eum, à quo est iacta & immissa lacerat & occidit, & posteà ad innocentem non peruenit, imò eum reddit illustriorem. Ex quo colliges veram esse illam preclaram sententiã, quam Chrysostomus in homilia quadam multis comprobat rationibus: Nemo læditur nisi à seipso, quam hoc in loco Septuaginta complectuntur.

Angeli pacis amarè flebunt.) In Hebraico est מלאכי malachei, pro quo noster interpres dixit: Angeli. Potest verti: Nuntij pacis amarè flebunt, & ita vertit Pagninus. Vel legati pacis, &c. Quod in idem recidit. Non igitur intelligas Angelos Dei fleuisse, sed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Assyriis missi fuerant.

Vt dilatare signum non queas.) Pro signo est in Hebreo נס nes, quæ dictio significat signum & vexillum, & quicquid eleuatur, à verbo נסס nasas, quod significat extollere, efferre, & eleuare. Ideò potest verti: Vt dilatare velum non possis: fracto enim malo nauis, velum erigi & extendi non potest.

Argumentum capitis XXXIIII.

Superiore capite prædixit Propheta Assyriorum excidium, nunc omnium impiorum calamitatem in cõmuni annuntiat, Idumæorum præsertim, qui scelere & maleficio pascebantur. Vaticinatur de euersione Hierosolymæ per Titum, & de infidelium Iudæorum pernicie & vastitate.

CAPVT XXXIIII.

A Accedite gentes & audite, & populi attendite, audiat terra & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio Domini super omnes gentes, & furor super omnem militiam eorum. Interficiet eos, & dedit eos in occisionẽ. Interfecti eorum proiicientur, & de cadaueribus eorum ascendet fœtor: Tabescent montes à sanguine eorum, & tabescet omnis militia cœlorum, & complicabuntur sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam inebriatus est in cœlo gladius meus. Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius
B Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe de sanguine agnorum & hircorum, & de sanguine medullatorum arietum. Victima enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis Domini, annus retributionis iudicij Sion. Et conuertentur torrẽtes eius in picem, *Infr. 62. 4*
& humus eius in sulphur.

EXPLANATIO.

Accedite Gentes & audite.) Non vnam Gentem & vnum populum, sed omnes Gentes: & populos, & vniuersam denique terram vocat diuinus vates, imò per eum Deus ipse, vt accedãt, & audiant, & vltionem, quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Non enim vnum tantùm populum, sed omnium gentium & nationum peccatores ait esse suorum scelerum pœnas daturos. Sed aduerte. Non dicit: Audite gentes, sed, Accedite gentes & audite. Vocat nos Deus vt ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere possimus. Si propè essemus, non nos vocaret vt accederemus ad eum, vocat vt accedamus, quoniam procul ab eo sumus. Peccata enim nostra nos à Deo separarunt, *Inf. 59.*
& vt alio in loco ait Esaias, diuiserunt inter nos & Deum nostrum. Et cùm nos simus procul ab eo, ipse etiam procul est à nobis. Longè enim, vt ait Dauid, à peccatoribus salus, hoc est, Christus, *Psal. 118.*
quem etiam Esaias sub persona cœlestis patris *Infr. 49.*
salutem vocat, ita dicens: Dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Est igitur Christus ea salus, quæ longè est à peccatoribus, ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipsa nos vocat, & ad accedendum hortatur: ad quam nisi accesserimus peribimus. Ait enim diuinus vates: Qui elongant se Domine à *Psal. 73.*
te peribunt. Et in alio Psalmo scriptum legimus: Accedite ad eum, & illuminamini. Et diuus Paulus, Accedamus, inquit, cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Deum, & audiamus eum clamantem: Accedite gentes & audite, & populi attendite. Audiat terra. Nos terra & puluis audiamus, quibus etiam per Ieremiam ait: Terra terra terra audi verbum *Ierem. 22.*
Dei. Sed audire non possumus, nisi prius accedamus. Sed dices: Quî fieri potest vt ego longè existens à Deo, sceleribus contaminatus, possim accedere ad sanctissimum numen, ad tam admirabilem maiestatem, & infinitam potentiam? Respondebo. Christus Deus noster, qui te vocat ipse te quærit & adiuuat, ac manum tribuit. Et si volueris ei adhærere, & vniri, te secum ad æternam patriam, & gloriosum salutis portum perducet. Scapha remis & velo destituta vagans in medio mari, concutitur ventis & flu- *simile*
ctibus, donec naufragiũ facit, & funditus obruitur, & ita ad portũ peruenire non valet. Sed si ligatur ad nauẽ firmã, validam, & excellẽtem, tendit securè cũ naue, & ad optatum portum tandẽ accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus lõgius euagãtibus, nec rationi parentibus, vi tẽpestatum ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non resistentẽ impellunt, & obruunt, atq; ad ima

ima & cæca tartara præcipitant. At si peccator in mediis tentationum fluctibus Christum ardenter inuocauerit, ad eum accesserit, & cum ipsius fauore se ad eum alligauerit & vinxerit, sic vinctus, & cum Christo coniunctus transibit tutus omnia mundi pericula, donec ad splendidissimas illas oras, beatissimúmque cœlestis patriæ portum tandem perducatur.

Et omne germen eius.) Thargum Ionathæ habet, Et omnes qui habitant in eo.

Quia indignatio Domini super omnes Gentes.)

simile Quando iudex vult nocentem aliquem comprehendere, & in carcerem conücere, non illum terret minis, sed occultè quærit. Quando autem illi publicè carcerem minatur, non vult eum punire, imò tacitè eum minis illis iustitiæ hortatur vt caueat, & à maleficio desistat. Sic Deus minatur impiis supplicium & interitum, non vt eos perdat, sed vt ad pœnitentiam vocet. Non enim

Ezech.18. vult mortem peccatoris, vt est apud Ezechielem, sed vt viuat & conuertatur. Considera Dei nostri pietatem. Minatus est hîc suam indignationem Gentibus, vt eas saluas faceret.

Interfecit eos.) Præteritum pro futuro, vt mos est Prophetarum, vt alibi ostendimus.

Et tabescet omnis militia cœlorum.) Tāta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum angustia, in tantas ærumnas incident peccatores, vt etiam stellæ videantur illis prę mœrere deficere, & lumen suum abscondere. Per militiam cœlorum intelligit syderum multitudinem. Vult Propheta significare acerbissimas ac luctuosissimas sceleratorum hominum futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoso omnia tristia videntur, etiam ipsum splendidum cœlum obscurum apparet. Ideò subiungit: Et complicabuntur sicut liber cœli. Acsi diceret: Cœli, qui aperti & expansi sunt, & splendidi, videbuntur illis esse complicati veluti liber obsignatus, nullam claritatem ostendentes.

Et omnis militia cœlorum decidet.) Id est, omnes stellæ cadent de cœlo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent splendorem. Nonnulli hoc intelligunt de cometis. Moraliter per stellas intelliguntur religiosi, qui à terra separati cœlo

Philip.3. adherent, qui debent dicere cum Paulo: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Hi seuocātes animum ab omni turbulento negotio, à terra se longissimè efferunt & ad cœlestium contemplationem rapiuntur; ideò stellis in cœlo fulgentibus meritò comparantur. At tunc stellæ dicuntur cadere de cœlo, quando nonnulli relinquunt religionem & ad seculum reuertuntur. Et quando in ipsa religione manentes, orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac solitariam quietem contemnunt, & se distrahunt, humanísque negotiis implicant, per ciuitates inquietè vagantes, suísque deprauatis moribus sanctę religioni tetram maculam inurentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi sunt stellæ illæ, quas hîc Esaias ait, vt folia decidere, de quibus Christus

Matt.24. ait apud Matthæum: & stellę cadēt de cœlo. Perpende obsecro, & alta mente considera, ex quàm alto loco cadit religiosus, qui se sceleribus contaminat, ex cœlo in terram. Magna ruina, & valde metuenda. Fœlices illi, qui permanent in religione & obseruantia, qui quieti, erecti, & eleuati in cœlo versantur, Deum laudantes, & negotia humana contemnentes, qui & doctrina & vita alios erudiunt, & ad virtutem cohortantur. De his ait Propheta Daniel: Qui ad iustitiam *Dan.12.* erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Horum cognosco ego infinitam multitudinem, qui veram pietatem colunt, animi candore conspicui, sapiētia pręcellētes, cœlestísque immortalitatis amore flagrantes.

Inebriatus est in cœlo gladius meus.) Id est, constitui in cœlo me interfecturum esse impios, pręsertim Idumæos. Hic gladius, quem hîc dicit esse sanguine inebriatum, apud Ezechielem contra *Ezech.21.* impios acuitur. Hunc dicit Deus descensurum esse super Idumęam. Ait enim: Ecce super Idumęam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium. Id est super populum, quē sum interfecturus ad iudicium faciendum, & iustitiam exercendam. Sed quoniam Idumæa sonat terrenam, existimo velle Prophetam significare venturam esse hanc perniciem hominibus solam terram colentibus, cœlum autem non cōtemplantibus, de quibus ait diuus Ioannes in Apocalypsi: Væ væ væ habitantibus in terra. *Apoc.8.*

Agnorum & hircorum & de sanguine medullatorum arietū.) Per hæc animalia intelligit interpres Claldaicus reges, potentes & dominos terræ.

Victima enim magna in Bosra.) Id est, Magna erit interfectio in ea ciuitate Idumææ, quæ dicitur Bosra. Victima & sacrificium pro cęde ponūtur.

Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus.) Subaudi ad sepulchrum. Quasi dicat: Etiam vnicornes & tauri occidentur. Ionathas sic vertit: Et interficientur fortissimi cum eis, & potentes cum satrapis.

Annus retributionis Iudicij Sion.) Non solùm euertet Deus Gētium ciuitates, sed etiā Hierosolymā per Titum funditus delebit. Veniet enim tempus, quando Deus Sioni, hoc est, Hierosolymę retribuet id, quod ea iuxtā rectum iudicium meretur. Et tunc conuertentur torrentes eius in picem. Hoc est: Tempore Romanæ obsidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, sulphure, & flammis ardentibus. Succendetur Hierosolyma, & incendio flagrabit. Non extinguetur veluti si fluuij non essent aquæ, sed picis. Vbique erit dolor, & incredibilis afflictio & calamitas.

Et erit terra eius in picem ardentem C
nocte & die, non extinguetur in sempiternum. Ascendet fumus eius à generatine in generationem, desolabitur in secula seculorum. Non erit transiens per eam, & possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea. Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem. Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius spinæ, & vrticæ, & paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconum, & pascua struthionum

thionum, & occurrent dæmonia onocentauris, & pilosus clamabit alter ad alterum. Ibi cubabit lamia, & inuenit sibi D requiem. Ibi habuit foueam hericius, & enutriuit catulos, & circunfodit & fouit in vmbra eius. Illic congregati sunt milui, alter ad alterum. Requirite diligenter in libro Domini, & legite, vnum ex eis non defuit, alter alterum non quæsiuit, quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & spiritus eius ipse congregauit ea, & ipse misit eis sortem, & manus eius diuisit eam illis in mẽsuram. Vsque in æternum possidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die.) Describit euersionem & vastitatem Hierosolymæ. Et quoniam pix est magnum ignis nutrimentum, dixit terram vertendam esse in picem inextinguibilem, vt significaret Hierosolymam euertendam esse in æternum: vt nunquam ibi posteà esset sacrificiorum templum, nec Iudæorum synagoga. Quod hodie impletum videmus. Postquam enim ciuitas illa fuit per Titum funditus euersa propter Iudæorum infidelitatem, & Christi cædem, nunquam posteà fuit eodem loco & situ reædificata: neque ibi Iudæi templum habent nec sacrificia. Ex quo perspicuum est legem veterem cum suis cerimoniis & sacrificiis cessauisse, & antiquatam esse.

Possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea.) Describit solitudinem Hierosolymæ post eius euersionem. Solent enim hæc animalia in locis desertis habitare. Onocrotalus auis est quę, cùm collum mergat in aquam ruditum asini edit: onos Græcè significat asinum, & crotalos eum, qui habet vocem tinnulam & sonoram. Hericius est animal setis horrens, de quo alibi disseruimus, Ibis est auis Aegypti, quæ duplex est, altera tota nigra, altera verò ciconiæ non dissimilis. Coruus auis est per se nota.

Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem.) Sensus est, frustra conabuntur Iudæi Hierosolymam & templum instaurare. Architecti vtuntur funiculo siue linea & mensura, atque etiam perpendiculo & amussi in construendis ædificiis, vt omnia ad rectam normam dirigantur. At funiculus huius vrbis erit inanis, non enim solùm ciuitas non ædificabitur, sed etiam in nihilum redigetur, & perpendiculum vertetur in euersionem.

Nobiles eius non erunt ibi, regẽ potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum.) Sensus est: Quando Hierosolyma fuerit per Romanos euersa, non erunt ibi nobiles illius ciuitatis nempe Apostoli Christi, & viri Apostolici, ne simul cum impiis pereant, & eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Christum inuocabunt. At principes illius vrbis Scribæ & Pharisæi delebuntur, suorúmque scelerum & aduersus Christũ impietatis pœnas acerbissimas luẽt.

Paliurus in munitionibus.) Paliurus est herba aspera & spinosa, quæ à nostris appellatur cardo. Struthio est auis magna & vorax quæ ferrũ digerit, appellatur Lusitanè ema. Onocentaurum dicunt esse animal monstrosum repræsentans quandam hominis imaginem à parte superiori, asini verò ab inferiori. Pilosus est dæmon in figura hirci. Sunt qui dicant capi hîc pro simia. Lamiam dicunt esse animal prætendens faciem mulieris, pedes habens equinos. Ferunt nonnulli esse auem inuisam & inauspicatam: Significat etiam mulierem, quæ instar strigum, sanguinem infantium sugit. Per hæc omnia voluit Propheta vrbis vastitatem & solitudinem significare. Ego existimo per hæc animalia & portenta intelligi Agarenos, & cæteros infideles, vt sit sensus: Expulso Iudæorum populo, habitabunt in ea regione gentes immanes, barbaræ, & superstitiosæ, deditæ pestilentibus sectis, & dæmonibus seruientes.

Requirite diligenter in libro Domini.) Vos qui tunc temporis in obsidione Hierosolymæ fueritis, & post vrbis euersionem euaseritis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum, quem iussu Domini scribo, & inuenietis omnia hæc vera, & impleta esse.

Quod ex ore meo procedit, ille mandauit.) Nempe Deus.

Spiritus eius ipse congregauit ea.) Nempe animalia & portenta, quæ habitent Hierosolymæ. Et ipse Dominus misit eis sortem, hoc est, distribuet eis terram veluti in sortem & hæreditatem. Et ipsa animalia vsque in æternum possidebunt eam. Quasi dicat: Templum Iudæorum nunquam in æternum erit ciuitas Iudæorum.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAP. XXXII.

Super vniuersam malitiam eorum.) Pro malitia eorum est in Hebraico צבאם tseuaam. Dictio est צבא tsaua, quæ non malitiam, sed militiam significat. Ideò existimo vitium esse librariorum, qui pro militia malitiam scripserunt. Et nonnulli codices habent militiam, & rectius quidem. Septuaginta pro militia verterunt numerum. Potest verti: Super vniuersum exercitum. Significat enim hoc nomen militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus statutum, seu terminum destinatum. Vnde in Psalmo centesimosecundo: *Psal.102.* Benedicite Domino omnes virtutes eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodum in Psalmo vicesimotertio: Dominus virtutum *Psal.23.* ipse est rex gloriæ. Virtutes autem in his duobus locis pro Angelorum exercitibus sumuntur.

Onocrotalus.) In Hebraico est קאת Kaath, quæ dictio est in Leuitico capite 11. pro qua interpres *Leuit.11.* noster onocrotalum vertit, quemadmodum hîc, *Soph.2.* & Sophoniæ 2. quanquam in Psalmo 101. pro *Psal.101.* eo nos habeamus pelicanum. vbi versio diui Hieronymi ex Hebraico habet: Assimilatus sum pelicano deserti. Hac ratione ductus transtulit hîc Pagninus pelicanum. Alij dicunt esse monedulam. Vtcunque sit ea est auis immunda solita habitare in deserto.

Argumentum capitis XXXV.

Describit diuinus vates gaudium gentium, quæ erant ad Christi fidem conuertendæ. Prædicit Christi aduentum, eiúsque miracula & signa, esséque illum viam ad cœlestem patrem, qua tendunt omnes, qui vitam immortalem consequuntur.

CAPVT XXXV.

A Lætabitur deserta & inuia, & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans. Gloria Libani data est ei, decor Charmeli & Saron. Ipsi videbunt

B gloriam Domini, & decorem Dei nostri. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite, pusillanimes, cō

C fortamini, & nolite timere. Ecce Deus no

Matt.15.c ster vltionē adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos. Tūc aperientur oculi cæcorū, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorū, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine, & quæ erat arida in stagnū, & sitiens in fontes aquarum. In cubilibus in quibus prius dracones habitabāt, orietur viror calami & iunci, & erit ibi semita, & via sancta vocabitur. Nō trāsibit per eam pollutus: & hęc erit vobis directa via, ita

D vt stulti non errent per eam. Non erit ibi leo, & mala bestia non ascēdet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redēpti à Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

EXPLANATIO.

Lætabitur deserta & inuia.) Dixerat Propheta capite superiore euertēdam esse Hierosolymam ob Iudæorum perfidiam & nefariam aduersus Christum impietatem & ingratitudinem. Nunc prædicit vocationem Gentium, promittitq; credentibus in Christum lætitiā & consolationem. Est ergo sensus: Gentilitas, quæ est quoddam desertum absque solidarum virtutum fructu, sine via quæ ducat ad verā gloriam, lætabitur, & fructum proferet vberrimum. Veniet tempus illud, quando Deus mittet filium suum, vt errantibus viam veritatis ostendat, & tunc conuertentur Gentes ad fidē, & gaudio magno perfundentur. Et illi, qui anteà erant aridi nullis veræ doctrinæ aquis irrigati, sicut lilium mirabiliter florebunt. Hanc vaticinationem scimus esse impletam, & Gentes anteà charitate destitutas & desertas Apostolorū prædicatione esse conuersas ad Christum. Idem vaticinatur infrà noster Propheta capite quinquagesimo quarto, vbi has voces emittit: Lauda sterilis quæ non paris, decanta laudem & hinni, quæ non pariebas, quoniam multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habebat virum. Quem locum Apostolus Paulus in epistola ad Galatas de Ecclesia interpretatur, quæ anteà erat quoddam desertum. De hoc deserto ait propheta in Psalmo: Vox Domini concutientis desertum. Vox hæc Domini est Apostolorum prædicatio, quæ Gentium populum percussit, vt salubriter ad pœnitentiam conuerteretur. Est enim vox Domini quasi malleus conterens petrā, vt asserit Ieremias. Hac voce concussum desertum aridum floruit quasi lilium. Veros Christianos comparat liliis, de quib. dicitur in Canticis: Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. Vt enim nihil speciosius lilio, sic nihil pulchrius Christiana nobilitate. Titulus psalmi quadragesimiquarti, vbi cōmunis versio habet: Pro his qui commutabuntur, potest verti ex Hebraico: Pro liliis. Quod idem est: Gentes enim ad Christum conuersæ lilia appellantur.

Infrà 54.

Gal.4.

Psal.28.

Ierem. 23.

Cant.6.

Gloria Libani data est ei.) Nihil erit pulchrius, feracius, & gloriosius Ecclesia Christi, quæ anteà erat inuium & sterile desertū. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per Libanum intelligitur tēplum Salomonis, quemadmodū apud Zachariā capite vndecimo, & apud Ezechielē capite decimoseptimo, vt ibi statim Propheta exprimit. Per Charmelum & Saron intelligitur Iudæorū populus, vt capite 33. explanauimus. Voluit ergo Esaias significare omnem candorem, & Dei cultum, & scripturarum scientiam & cognitionem, & fructuum spiritualium fertilitatem & abundātiam, & omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes, auferendas esse à synagoga, & dandas Ecclesiæ. Id significauit Christus Iudæis dicens: Auferetur à vobis regnum, & dabitur Genti facienti fructus eius.

Zach.11.

Ezech.17.

Matth. 21.

Ipsi videbunt gloriam Domini.) Hoc est, Christiani videbunt filium Dei inter eos habitantem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, suúmque diuinum numen significantem. Hoc ita impletum esse ostendit iis verbis diuus Ioannes: Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus glóriā eius, &c. Veri fideles charitate illuminati Christum videbant non solùm oculis corporis, sed oculis fidei charitate formatæ. Infideles verò quamuis oculis corporis Christum aspicerent, eum tamen animo non intuebantur. ideò eum non vidisse dicuntur. Eam ob causam dicebat Christus discipulis suis: Beati oculi qui vidēt, quæ vos videtis. Infideles omnes cæci sunt, & non solùm infideles, sed etiam multi ex fidelibus laborant animi cæcitate, qui scele ribus cōtaminati in tenebris versantur: qui quāuis habeant lumen fidei, tamen quoniā hęc fides est mortua, nec habent ignē charitatis, inter cæcos numerantur. Anima nostra est lāpas, oleum est amor Dei, aqua est fides. Et vt lampas sine oleo extinguitur, quamuis aquam contineat, & extincta lampade tota domus obscura manet, tene

Ioan.1.

Matt.13.

Simile.

tenebrisq; circunfusa, sic anima charitate destituta, quamuis habeat fidem, amittit ignem & claritatem, atque ita manens homo cæcus iacet in obscuritate & caligine.

Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate.) Sensus est: Qui anteà opera Dei non faciebatis, quòd manus haberetis lãguidas & remissas, erigite eas, & roborate, atq; ad virtutis actiones extendite. Et qui erroribus & superstitionibus claudicabatis, estote fortes, via recta incedite, & ad veram Dei gloriam tendite. Qui in via veritatis errãt, claudi dicũtur: de quibus dicitur
Psal.17. in Psalmo: Claudicauerunt à semitis suis. Videtur Propheta alludere ad certandi rationem, fit enim nonnunquam vt pugnare volentibus brachia ac manus ob nimium timorem langueścãt, & genua ipsa debilitẽtur. Hortatur igitur eos ad recipiendũ animum, vt intrepidi imitentur strenuos milites, vt brauium consequãtur. Ita Apo-
Heb.12. stolus Hebræis, Remissas manus, inquit, & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris.

Dicite pusillanimes confortamini.) Postquã confortaueritis manus vestras dissolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eandem fortitudinem hortamini, & dicite pusillanimis, vt confortentur, & ad virtutem accingãtur. Perpende. Non dicit: Vos iacentes in vitiis alios ad virtutem excitate: sed surgite à vitiis, & incumbite fortiter in virtutes, & sic concionamini, & alios ad easdẽ virtutes sectandas admonete. Nã quamuis oratores omnes dicendi artificio facilè superes, quid tibi prodest ad beatitudinẽ consequendam, si nolueris à sceleribus seiungi, & à vitiis separari? Hæc est causa cur multi concionatores non persuadeãt, cùm dicant aptè ad persuadendũ; quia sunt ab omni charitate virtutisq; actio-
similitudo nibus destituti. Vt enim nihil prodest militibus oppugnare vrbẽ multo puluere sulphureo, si machinæ, quas nostri arcabuzes & bombardas vocant, non habeant pilas, quas proiiciant, quibus muros contundant & euertant, & hostes interficiant, quia tunc nihil aliud efficiunt, quàm consumere puluerẽ frustra, & aërem sonitu implere. Sic concionatores nec muros superbiæ auditorum, nec prunas vanitatis eorum euertunt, nec animi hostes vulnerãt, nec denique aliquid persuadent, quia sunt à virtute nudati. Concionari sine bonis operibus, est vrbẽ oppugnare sine pilis, est cõsumere verba, replere aërem tonitruis, & clamoribus, & tandem nihil efficere. Menander dicebat, vt refert Plutarchus in Politica ad Traianũ, mores dicẽtis esse qui persuadeãt, non verba. Quãquam Plutarchus dicat rhetoricam, etiam si non suadendi sit opifex, esse tamen adiutricem, quod nos etiam fatemur: dicit enim hîc Esaias, vt virtutem amplectamur, & sic alios ad eandem cohortemur.

Ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos.) Veniet Christus verus Deus, & adducet vltionem & salutem: iis, qui eum receperint, salutem: illis autem, qui in sua infidelitate manere voluerint, vltionẽ. Huc pertinent verba eiusdem Prophetæ, quæ supra
Suprà 8. explanauimus capite octauo: Erit vobis in sanctificationem: in lapidem autem offensionis, & petram scandali duabus domibus Israel.

Tunc aperientur oculi cæcorum.) Cùm Christus, inquit, in mundum venerit, aperiet oculos cæcorum, & lucem non videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ sequuntur, fecit Christus Deus noster. Et subindicauit hoc caput de seipso intelligi, cũ interrogatus à discipulis Ioannis Baptistæ vtrum esset Messias in lege promissus, respondit, vt est apud Matthęum: Euntes re- Matt.11.
nunciate Ioanni, quæ audistis & vidistis: Cæci vident, claudi ambulãt, leprosi mundantur, surdi audiunt, &c. Acsi diceret: Ego sum ille, quem dixit Esaias Propheta hęc signa facturum esse. Voluit Christus non verbis, sed operibus probare se esse Messiã. In dialectica Aristotelis sunt multa loca à definitione, à diuisis, à coniunctis, à repugnantibu, & multa alia. In dialectica Christi vnicus est locus, nimirum ab operibus. Hæc miracula impleta sunt tunc corporaliter, sed quotidie spiritualiter adimplẽtur, cùm qui prius cæcum habebant intellectũ, splendore veritatis illuminẽtur, & ipsam veritatẽ aspiciant, de quibus ait diuus Paulus: Eratis aliquãdo tenebræ, nunc Ephe.5.
autem lux in Domino. Et qui ad verbũ Dei surdas aures habebant, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebant, iam currãt, vt brauium comprehendant. Et qui muti erãt, nunc de peccatis suis confiteantur. Et cùm Christus hæc miracula corporaliter fecit, voluit etiam significare hæc spiritualia, quæ per illa innuebãtur. Aperuit cæcorum oculos, vt ostenderet hoc facto fore, vt insipientium cæcarúmq; Gentium, quæ Deum nesciebant, animos illuminaret luce sapientiæ, & ad cœlestia cõtemplãda interiores oculos aperiret. Verè enim cęci erant omnes idolorum cultores, qui cœlestem splendorem non considerantes, tenebris ignorantiæ circunfusi, deos falsos & commentitios colebant, & vero Deo contempto ad res creatas conuertebantur.

Quia scissæ sunt in deserto aquæ. Hoc est, quia in Exod.17.
Ecclesia, quæ quondam desertum fuerat, erum- Num.20.
pẽt aquæ salutaris baptismi, & torrẽtes ac fluuij Psal.77.
gratiæ, & Euangelicæ doctrinæ. Alludit Propheta ad aquas illas, quæ in deserto de petra virga Moysi percussa fluxerunt. Quæ omnia gerebant figuram eorum, quæ posteà futura erant, & quæ completa esse nos asseuerãter affirmamus, & firmissimè credimus. Diuus enim Paulus inquit omnia illa in figura contigisse, & petram illam esse Christũ, ex cuius latere lãcea percusso fluxe- 1.Cor.10.
runt aquæ quibus ablueremur. Ait igitur Esaias fore, vt Ecclesia, quæ olim fuerat aridum desertum, abundaret aquis, de quibus supra dixerat capite duodecimo: Haurietis aquas in gaudio de Suprà 12.
fõtibus saluatoris. Vbi poteris videre ea, quæ ibi hac de re fusè annotauimus.

In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.) Hoc est, in animis hominum, vbi anteà habitabant scelera, errores, superstitiones, cæteraq; pestes, quæ veluti feræ immanes, homines inuaserant, habitabunt fides, spes, charitas, prudẽtia, tẽperantia, cæteraq; virtutes. Anima, quæ prius fuerat indomitorũ appetituũ & scelerum diuersorium, erit sanctarum cogitationum & virtutum domiciliũ & receptaculum. Per dracones vitia, per virorem iunci & calami

calami virtutes intellige. Diuus Gregorius in Ezechielem homilia 13. per calamum pulchrum & sonorum intelligit Euangelicos concionatores, per iuncum verò auditores Euangelij: Vt sit sensus: Gentilitas, quæ ante Iesu Christi aduentum erat veluti quædam superstitionum mercatura, recepta fide erit schola quædam admirabilis & pulchra Euangelicæ veritatis.

Et erit ibi semita, & via sancta vocabitur.) In Ecclesia erit Christus, qui dicit de se ipso: Ego sum Ioan.14. via, veritas, & vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me. Acsi diceret: Si volueritis ad patrem Ioan.16. cœlestem ire, ego vos ducam. Christus non solùm est via, per quam ambulare debemus, vt Ephe. 5. Colos. 1. ad patriam ascendamus, sed etiam ipse iuit ad Patrem, & secum omnes eum sequentes ad illum perducit. Ait enim: Vado ad eum, qui misit me, Cùm Christus sit caput nostrũ, vt Apostolus asserit, quæ proportio est Christũ ascendere ad cœlum, nos verò ad infernum descẽdere? quò tendit caput, eò tendere debent omnia membra. Eamus cum capite nostro, ascendamus cũ Christo, qui ait: Vado ad Patrem. Et eamus per eum, qui est via, quæ est in Ecclesia, & sancta vocatur. Vnus ex erroribus in quib. homines versantur, est existimare esse in mũdo res firmas & stabiles. Si nihil in mundo stat, si nihil consistit, si omnia continuò currunt, quî fieri potest, vt sit status, id Iob.14. quod nũquã stat? Homo, inquit, Iob, fugit velut vmbra, & nunquam in eodẽ statu permanet. Perpende obsecro. Non dicit: Homo mouetur, sed fugit, vt eius motus velocitatẽ significet. Neque dicit: fugit vt corpus aliquod solidũ, sed vt vmbra, qua nihil est inconstantius, nihil leuius, ni-Psal. 38. hil fugacius. Et Dauid, In imagine, inquit, pertransit homo. Non dicit trãsit, sed pertransit, nec 1.Cor. 7. dicit in substantia, sed in imagine. Et Apostolus, Præterit, inquit, figura huius mundi. Nõ ait substantiam, sed mundi figuram, vmbram & imagi-Psal.101. nem præterire. Et Dauid: Dies mei sicut vmbra declinauerunt. Neminem vnquam interroges quot annos habeat, sed quot annos desinat habere. Diuus Augustinus hæc verba scripta reliquit: Res cùm crescũt, & tendunt esse, quò magis celeriter crescunt vt sint, eò magis festinant vt non sint. Et diuus Gregorius, Viuere, inquit, est à vita transire. Vnde dicebat Seneca: Quicquid vides, corruit cum tẽpore, nihil firmum & stabile. Cùm igitur vita nostra sit quidam transitus & cursus, nónne melius ibimus per viam, quæ ducit ad æternam beatitudinem, quàm per desertum & solitudinem, & per lucos ad infernum tendentes? Christus est via ducens ad gloriam immortalem. Hoc non possumus negare. Ipse, Ioan.14. qui est veritas, hanc veritatem affirmat. Ego, inquit ille, sum via. Cur hanc viam relinquimus, Psal.106. & in desertis, hoc est, in peccatis & flagitiis ab errantes versamur? Errauerunt in solitudine & inaquoso, ait diuinus vates, & viã ciuitatis non Matt.7. inuenerunt. Non eam inuenerũt, quia eam quærere non curarunt. Querite, ait Christus, & inuenietis. Quæramus igitur hanc viam, & ambulemus per eam, quoniã hæc est, via, quæ ducit ad Bethsames, de qua loquuntur literæ diuinæ in 1.Reg.6. primo libro Regum. Remittentes Philistini arcam Domini in locum suũ, quam ob Iudæorum peccata ceperant, posuerunt eam in plaustro, cui iunxerunt duas vaccas, quæ lactabãt vitulos, eos autem domi concluserunt: & ait ita scriptura: Ibant autem in directum vaccæ per viam, quæ ducit Bethsames: & itinere vno gradiebantur pergentes & mugientes, & non declinabant nec ad dexteram nec ad sinistram. Behsames significat domũ solis. Hæc est cœlestis illa gloria, domus illius solis sempiterni, qui homines illuminat, qui luce sua sanctorũ animas in oris illis beatissimis & immortalibus diuinitus illustrat, & inflãmat. Quæ sunt hę vaccæ, quæ non recedunt à via ad gloriã ducente, quæ arcã, vbi erat diuina lex, secũ portant, nisi illi qui sanctum Euangeliũ secũ portantes, & secundũ illud viuentes, nullis esurietium filiorũ mugitibus à Dei obsequio reuocantur, nullis humanis negotiis impediuntur, sed per Christũ veram viã ad cœlestẽ Patrem festinãtes currũt? Fœlices animę quæ nec ad dexteram declinant, neq; ad sinistrã, sed ad cœlestẽ domum rectè & celeriter tendunt ad cõprehendẽdum præmiũ illud: ad quod diuus Paulus festinabat ita inquiens: Quæ quidẽ retrò sunt obli- Philip.3. uiscens, ad ea verò, quæ sunt priora, extẽdens me ipsum, ad destinatum persequor, ad brauiũ superna vocationis Dei in Christo Iesu. Vide ardens desiderium, quo Apostolus currebat ad gloriam cõsequendã, qui adhuc nõ accedẽs, iam seipsum extẽdebat eorum more qui ad rẽ ipsam dilectam nondum pedibus accedentes, tanto eius amore flagrant, vt ad eam præ feruenti desiderio brachia ac manus extẽdant. Via hæc, qua apostolus currebat, & qua nos currere debemus, Christus est Deus noster. Et hæc est via sancta, quã hoc in loco Esaias in Ecclesia esse asseuerãter affirmat.

Non pertransibit per eam pollutus. Sic in Apocalypsi diui Ioannis: Non intrabit in eam aliquid coinquinatum. Quanquam illa particula, eam, potest ibi referri ad Ecclesiam triumphantem. Apoc.21.

Et hæc erit directa via vobis.) Nempe Christianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac Sap.5. via non ambulant, neque illi qui sunt sceleribus astricti, quorum multi in inferno cruciati dicebant: Errauimus à via veritatis, vt literę diuinæ in libro Sapientiæ memoriæ prodiderunt.

Non erit ibi leo.) Hac via, quę est Christus, non ambulauit diabolus, nec eius ministri: sed ambulabunt per eam qui liberati fuerint, nimirum à peccatis, & per Christum redempti. Per leonem intellige diabolum, de quo ait diuus Petrus. Ad- 1.Pet.5. uersarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, quęrẽs quem deuoret. Per malas bestias infideles, cęterósque homines impios & flagitiosos diaboli satellites & ministros.

Et venient in Sion cum laude.) Id est, ad Ecclesiã, de qua ait diuus Paulus in epistola ad Hebręos: Heb.12. Accessistis ad Sion mõtem & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem. Hæc omnes recipit, qui ad fidem conuertũtur, qui mentis oculis veritatẽ aspicientes, & errores ac scelera à quibus liberati sint cõtemplantes, gaudio perfundũtur. Appellatur hoc gaudium sempiternum, quia incipiens hîc per gratiam, in cœlesti patria perficitur per gloriã, vbi sine fine manet. Vel per Sion intellige Ecclesiam triumphantẽ, vbi beati Deo fruuntur, & æterno gaudio replentur. De iis locutus

q 2 cutus

Sup. 25. cutus est suprà Esaias capite 25. & diuus Ioan-
Apoc. 20. nes in Apocalypsi capite vigesimo. Iudæi nostri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiuitate, in qua modò detinentur, referendum existimant, & hîc sexcentas nugas & nænias, vt solent cæci homines in medium proferunt.

ANNOTATIONES EX Hebræo in CAPVT XXXV.

Et erit tibi semita, & via sancta vocabitur.) Pro tibi, scribendum est, ibi. Et ita habēt nonnulli codices. Nam in Hebraico est שם xam, quæ dictio aduerbium est, & non pronomen. Pro semita in hebraico est מסלול maslul, quod vocabulum si-
Matt. 7. gnificat viam arctā. Hæc est illa, de qua ait Christus: Arcta via est quæ ducit ad vitam. Eam prædicit Esaias vocandam esse sanctam. Fortasse per viam intelligit præceptorum custodiam, de qua
Psal. 118. ait Dauid: Viam mandatorum tuorum cucurri. Per semitam verò consiliorum obseruationem,
Psal. 26. de qua ait idem Propheta: Dirige me in semita recta propter inimicos meos. Et paulò post in hoc eodē nostro capite, vbi nostra versio, quam vulgatā appellamus, habet: Et hęc erit vobis directa via: potest verti ex Hebræo: Et ipse cum eis ambulabit in via. Verbum enim הלך halac, quod
Psal. 118. hîc ponitur, significat ambulare, vt Psalmo. 118. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Est igitur sensus: Christus non solùm est via, sed ductor ad patriam. Ille est columna il-
Exod. 13. la, quæ Hebræos ad promissionis terram ducebat. Sed necessarium est vt abnegamus nosmetipsos, & cruces nostras tollentes sequamur nostrum ducē, vt eo in æterna patria fruamur. Ipse
Matt. 16. enim ait: Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suā, & sequatur me.

Argumentum capitis XXXVI.

Obsessa ab Assyriis Hierosolyma misit Sennacheribus ad regem Ezechiam Rapsacem hominem superbum & impium, qui & Ezechiæ & cæteris Iudæis triste excidium minaretur, nisi se & ciuitatem traderent, & ad Sennacheribum supplices accederent. Narrat Esaias hanc historiam, quoniam huius obsidionis, & Iudæorum liberationis sæpe meminerat, vt omnes intelligerent vera fuisse ea, quæ literis mandauerat, & hac de re vaticinatus fuerat.

CAPVT XXXVI.

A ET factū est: in quartodecimo anno regis Ezechiæ, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et misit rex Assyrio-
4. Reg. 18. c rum Rapsacem de Lachis in Ierusalē re-
2. Pa. 32. a gem Ezechiam in manu graui, & stetit in aquæ ductu piscinæ superioris in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliachim filius Helchiæ, qui erat super domum, & Sobna scriba & Ioahe filius Asaph à commentariis. Et dixit ad eos Rapsaces, consilio te Ezechiæ. Hęc dicit rex magnus rex Assyriorum, Quæ est ista fiducia qua confidis, aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? Super quem habes fiduciam, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculū arundineū confractum istū, super Aegyptū, cui si innisus fuerit homo, intrabit in manū B
eius, & perforabit eam. Sic Pharao rex Aegypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus. Nónne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria, & dicit Iudæ & Ierusalē, Corā altari isto adorabitis? Et nūc trade te Domino meo regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorū, nec poteris ex te præbere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem iudicis vnius loci ex seruis Domini mei minoribus? Quòd si cōfidis in Aegypto, in quadriga & in equitibus, & nunc nunquid sine Domino ascendi ad terram C
istam, vt disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eam.

EXPLANATIO.

Hæc historia narratur libro quarto Regum, 4. Reg. 18.
& secundo Paralipomenō, vbi eam poteris ple- 2. Par. 32.
nissimè videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate ad suum exitium & deformitatem abusus à vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatissimis moribus & opinionibus omnem vitæ rationem peruertit. Et quanquam talis esset pater, fuit tamen filius pius & rectus, non solùm domi præclarus, sed etiam foris admirandus, virtutúmque maximarum gloria præstantissimus. Cùm autem Sennacheribus Assyriorum Rex cædem immanissimam Iudęis, eorúmque nomini obscuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudæ, excepta Hierosolyma, quæ vnica stabilis & inuicta permāsit. Et ex quadam ciuitate, quam expugnauerat, quæ appellabatur Lachis, misit ducem Rapsacē cum magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hierosolymę principatum gerebat, vbi ea facta fuerunt, quæ hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum intelligitur diabolus, qui expugnatis vrbibus Iudę, solam Hierosolymā, quę est vera Christi Ecclesia, vincere nō potuit. Quāuis enim Ecclesia sit oppugnata, oppugnari tamen nullatenus potest, quoniam regnat in ea sanctissimus rex ille verus Ezechias Christus Deus noster, qui eam ab hostibus defendit, qui eam non deserit, qui ait: Ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Hæc autem oppugnatio fuit typus tentationum, quibus exercentur Christiani. Hostes, qui Matt. 28.
nos

nos conturbant, sunt diabolus, mundus, & caro. Qui verò Ecclesiam magnoperè euertere conantur sunt hæretici, qui eam frustra ad vastitatem vocant. Stat enim Ecclesia firma & cõstans,
1.Tim.3. quam Paulus Apostolus domum Dei appellat, columnam & firmamentum veritatis. Hæc est inexpugnabilis ob inuiolabilem dogmatum certitudinem, & præsidem eius Spiritum sanctum, cuius numine gubernatur. Hęc est nauicula illa,
Matt.8. de qua loquitur Euangelium, quæ licet oppugnaretur fluctibus, non fuit tamẽ vnquam submersa, quoniam erat in ea Christus, qui eam gu-
Gen.7. bernabat. Hæc est arca illa Noë, quæ aquis diluuij obrui non potest, imò quantò aquæ magis crescebant, tantò ipsa magis eleuabatur, & cœlo appropinquabat. Et quemadmodum soli illi, qui erant in arca, salui fuerũt, sic victis omnibus soli illi qui erant Hierosolymæ cũ Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam consecuti. Hæc denique est
Matt.16. illa ciuitas, aduersus quam ait Christus fore, vt inferorum portæ, hoc est, hæreticorum impia dogmata & errores nunquam præualeant.

Rapsacem de Lachis.) Hunc Rapsacem dicunt nonnulli fuisse filium Esaiæ prophetę, aut saltem Iudæum, sed qui à Iudæis defecerat, quoniã linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuisse Samaritanum. Diuus Cyrillus in dialogo de adoratione & cultu in spiritu eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Beniamin, nõ longè à Hierosolyma. Causa autem cur Sennacheribus misit Rapsacem Hierosolymam, ipse autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus est in Aegyptum oppugnatum Pelusium, vt Iosephus scriptum reliquit.

In manu graui.) Id est, cum magnis copiis, vt Iudæos terreret.

In aquæductu piscinæ superioris.) De hac piscina locuti sumus cap.7.

Et egressus est ad eum Eliachim.) Hic est ille Eliachim, cuius in visione vallis Sion suprà Esaias meminit. Hic verò Sobna non videtur esse ille, de quo in eodẽ capite loquitur Propheta. Nam ille erat præpositus templi, hic verò scriba, hoc est legis peritus, aut qui operam dabat sacris scribendis, & interpretandis.

A commentariis.) Id est, qui iussu regis commentaria rerum gestarum scribebat.

Dicite Ezechiæ.) Non dicit: Dicite regi, sed Ezechiæ. Vide superbi hominis insolentiã. Etiam modo loquendi regem contemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

Ecce confidis super baculum arundineum.) Falsum & commẽtitium est. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pietate præstãti, & nunquam in Aegypto spem ac fiduciam suam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapsacis nonnullam depromimus vtilitatẽ. Comparauit enim hominum auxilium baculo arundineo confracto, cui si innixus fueris vulneraberis. Talis est Aegyptus, talis est mundus, talis Pharao, hoc est diabolus: qui enim mundo fidit, diabolo seruit. Maledictus ho-
Ierem.27. mo, ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à Domino recedit cor eius. Omnis nostra spes & fiducia est in Deo figenda & collocanda. Ait enim eodem loco idem Propheta: Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit Dominus fiducia eius. Aspicis hîc quemadmodum ex malis quæ sacra scriptura commemorat, possimus bonum percipere. Vt enim in aurificis officina etiam sordes & simile.
scobes profunt, sic in sacra scriptura etiã ex peccatorũ erratis possumus vtilitatem aliquam colligere. Tota hæc Rapsacis oratio eò tendit vt Israelitico populo persuadeat fore illi vtile, si se Sẽnacheribo tradiderit. Obiicit vanã regis in Aegypto fiduciam, perfidiam, à Deóq; defectionem, obsessorum famem, sui regis victoriam & potentiam. Itaque excellentem eloquentiæ speciem adũbrauit, sed mẽdaciis & impietatib. innixus.

Nónne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria.) Considera impudẽtis & scelerati hominis calumniam. vertit vitio regi sancto id, propter quod ipse verã laudem fuerat cõsecutus. Sanctè quidem & iuxta Dei legem abstulerat Ezechias altaria idolorum, vt errore sublato, deleta superstitione & idololatria coleretur verus Deus in templo sancto suo. Hinc colliges quanta cæcitate laborẽt impij, quantísq; tenebris obscuratum habeant intellectum, ij præsertim qui te odio prosequuntur, qui non solùm falsis criminibus te ad inuidiam vocant, sed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falsis vitiorum nominibus appellant: & quantò maior est tuæ integritatis opinio, tantò acrius eam extinguere conantur. Sed quemadmodum ignis in simile.
aquam coniectus statim restinguitur & refrigeratur, sic falsum vitium in vitã integram & laudabilẽ proiectũ illico euanescit & extinguitur.

Coram altari isto adorabitis.) Id est, in templo Salomonis.

Non poteris ex te præbere.) Vult Hebræos terrere, ostendens eorum paucitatem, quasi dicat: Cùm tam paruo muniaris exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidem millia equitum habeas, quo pacto existimas posse regi potentissimo resistere? Non intelligebat impius plus valere piorum preces, quàm impiorum vires & copias.

Dominus dixit ad me.) O impudentiam inauditam. Non veretur impius asserere esse se missum à Deo ad ciuitatem sanctam delendam. Hoc ideò dixit, vt Iudæorum animos confringeret, vt omnem fiduciã, quam in Deo ponebant, amitterẽt.

Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioahe ad Rapsacem: Loquere ad seruos tuos Syra lingua: intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus populi, qui est super murum. Et dixit ad eos Rapsaces: Nunquid ad Dominum tuum, & ad te misit me Dominus meus, vt loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros qui sedent in muro, vt comedãt stercora sua, & bibant vrinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rapsaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorũ. Hæc dicit rex: Non vos seducat Ezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super

D Domino dicens: Eruens liberabit nos Dominus: Non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, & vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ, donec veniam, & tollam vos ad terram, quæ est vt terra vestra, terram frumenti & vini, terram panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dij gentium vnusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Vbi est Deus Emath & Arphat? Vbi est Deus Sepharuaim? Nunquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat Dominus Ierusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbum. Mandauerat enim rex dicens: Ne respondeatis ei. Et ingressus est Eliachim filius Helchiæ, qui erat super domum, & Sobna scriba, & Ioahe filius Asaph à commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, & nunciauerunt ei verba Rapsacis.

Loquere ad seruos tuos Syra lingua.) Timebant ne fortè populus, qui erat in muris, intelligens verba Rapsacis caderet animo, & falsis terroribus commotus se illi traderet. Ideò volebant vt ipse loqueretur lingua Syriaca, quam populus non intelligebat.

Vt comedant stercora sua.) Vrgente fame in obsidione.

Non seducat vos Ezechias.) Ezechias suos hortabatur vt Deo fiderent: impius autem Rapsaces illis persuadere conabatur, ne in Deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non posset. Vide blasphemiam hominis scelerati. Ezechiæ virtutem dolum appellat, cùm id quod ipse Rapsaces diceret, merus dolus esset. Eodē modo Pharao cùm Moyses iussu Domini vellet liberare Hebræos à seruitute Aegyptiaca, in hæc verba *Exod.5.* prorupit: Opprimantur operibus Hebręi, & impleant ea, vt non acquiescāt verbis mendacibus. Verba sancti Moysi vocabat mendacia.

4.Reg.18. *Facite mecum benedictionem.*) Pro quo legitur in quarto libro Regū: Facite mecum quod vobis est vtile, hoc est, quod vobis prosit, & sit in benedictionē vestrā, & egrediemini ad me. Diuus Cyrillus citans hunc locum in libro de adoratione & cultu in spiritu legit in hūc modum, Si vultis benedici, egredimini ad me. Ergo facite mecū benedictionē, & egredimini ad me, idem est acsi diceret: Si vultis esse fœlices, egredimini ex ciuitate, & venite ad me. Vide impuri hominis dolos. Promittebat Hebræis benedictionem & fœlicitatem, si se illi traderent, & sanctum regem Ezechiā relinquerēt. Per Israelitas sanctam ciuitatem colentes sub præsidio Ezechiæ intellige pios Christianos in Ecclesia Christi commorantes, veróque regi Christo Iesu adhærentes. Per Rapsacem intellige diabolum, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliáq; mundi bona aut potius ludibria promittit, dūmodò illi insignem ciuitatem, hoc est, animam nostrā tradamus, ad eum accedamus, & summum regem Christum saluatorem nostrum aspernemur. At nos ipsos cùm in potestate habet seducit & fallit. Eodem modo Pharao rex Aegypti promisit multa bona Hebræis, si ad Aegyptum descenderēt, sed postquā illuc descenderūt, detinebantur captiui ab Aegyptiis, & acerbissimè opprimebantur. Surrexit enim, vt ait scriptura, rex nouus super Aegyptum, qui ignorabat Iosephū. *Exod.1.* Vbi aspicis quàm mobiles & inconstantes sint mundi fauores & prosperitates. Diuitiæ, quas Aegyptij promiserant Hebręis, eos excitauerunt, vt ad Aegyptum descenderēt, vbi posteà fuerunt grauiter afflicti, & in acerbis ærumnis versati. Allicit nos diabolus illecebris, quæ nos vndiq; circundāt, vt tandem occidant. Vt enim hedera arbores complectitur, & posteà eas ipso cōplexu arctat & necat, sic falsa mundi prosperitas blanditur, sed ipsis blandimentis & illecebris strangulat, & perdit. *similitudo* Ea mundi bona quæ Rapsaces promittebat Hebræis, sunt hederæ, quibus diabolus nos vult in primis cōplecti, & blandè delinire, vt opprimat, & aridos reddat, vt ad ignem æternorum cruciatuum tādem perducat. Et attentè considera. Rapsaces obsedit Hierosolymam, & circundedit eam ne per aliquam portam in vrbem victus intrarent. Portæ huius ciuitatis sunt sensus nostri, anima est ipsa ciuitas, quam ita obsidet & oppugnat diabolus, vt in eā per sēsus nullus spiritualis victus introeat. Hoc moraliter voluit Euangeliū significare in eis, quos dæmon cæcos, surdos, & mutos faciebat, vt nec per oculos, neque per os, neque per aures aliquid ad obsessam animam spiritualis alimenti ingrederetur. *Luc.11.* *Matt.12.*

Terram panum & vinearum.) In quarto libro Regum præter ea bona quæ hîc narrantur, ait scriptura dixisse Rapsacē: Et viuetis, & non moriemini. *4.Reg.18.* Promittit nobis diabolus vitam, si Christū relinquamus, cùm Christus sit vita, diabolus autē mors & homicida. De se ipso ait Christus: Ego sum vita. de diabolo autem: Ille homicida erat ab initio. Et diuus Ioannes ait in Apocalypsi: Ecce equus pallidus, & qui sedebat super eū nomen illi mors, & infernus sequebatur eum. *Ioan.14.* *Ioan.8.* *Apoc.6.* Mortem appellat ipsum diabolum. Quî igitur fieri potest vt separatus à Christo inuenias vitā? Si Christus vita est, quomodo reperies vitam separatus à vita? Quomodo viues, si vitam relinquas, & mortem sequaris? Diabolus est mors & homicida, & tu fugiens vitam, vis in domo mortis vitam inuenire, & in domo homicidæ tutus requiescere. Si hominē interroges cur aliena rapiat, cur non obseruet diuinam legem, respondet ideò hoc facere, quia quęrit vitam. O hominem insipientem. O responsionem intolerabilem. Quæro vitā. Imò relinquis eam, & mortem amplexaris. Vt enim ille, qui rem in aquilonari *simile.* parte existētem it quęsitum ad meridiem, quantò velocius currit, vt eam inueniat, tātò longius fugit

fugit ab ea: sic quantò ardentius vitam quæris, tantò longius ab ea separaris. Quære quod quæris, sed non ibi, vbi quæris. Quære vitam, sed in eo qui est vita. Quomodo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad vitam consequendam, tantò distantius te à vita seiunges. Quære Christũ, & inuenies vitã. *Psal.68.* Sic dicitur in Psalmo: Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Si vita est eum quærere, quid erit illum inuenire, eo frui, eúmque in æterna gloria semper aspicere & contemplari?

Mandauerat enim eis dicens: Ne respondeatis ei.) Eam ob causam præcipiebat Ezechias, ne Iudæi responderent blasphemanti, vt eum ad maiores *simile.* blasphemias non prouocarent. Considera iusti regis pietatem & sanctum propositum. Nam vt aqua frigida in feruentem ollam coniecta eam deprimit, feruorémque refrigerat, sic silentium aduersarij iram mitigat & placat. Vnde scriptum est in Ecclesiastico: *Eccle.8.* Non incedas carbones peccatorum. *Psal.38.* Et in Psalmo dicitur: Cùm consisteret aduersum me peccator, obmutui, & humiliatus sum, & silui à bonis. *Psal.140.* Et in alio Psalmo: Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circunstantiæ labiis meis. *Prou.26.* Et in Prouerbiis: Ne respondeas stulto, ne efficiaris ei similis. Et Paulus in epistola ad Romanos. *Rom.12.* Non vosmetipsos, inquit, defendentes charissimi, sed date locum iræ: scriptũ est enim: Mihi vindictam, & ego retribuã, dicit Dominus. Epictetus in hunc modũ ait: Si quis ad te deferat: Ille de te maledicit, ne excuses quæ dicantur, sed responde: Ignorat ille & alia quæ mihi adsunt mala, alioquin nõ sola hæc diceret. Hæc ille. At multi sunt qui vno verbo læsi sexcenta cõuicia regerũt. *simile.* Vt enim porticus Olympiæ artificio quodã vocem emissam septies reddebat, quã ob causam heptaphonon appellabatur, quòd non semel vt echo, sed septies acceptã vocẽ referret, sic multi vno verbo lacerati maledictis aerem implent, nec faciunt finẽ contumelias iaciendi. Non sic Ezechias rex illustrissimus, sed iniuriis & blasphemiis Rapsacis lacessitus tolerãter eas & patienter tulit, & non solùm non respondit, sed etiam ne alij responderent præcepit.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XXXVI.

Ioahæ filius Asaph à commentariis.) Pro à commentariis in Hebræo est המזכיר ha-mazchir in genitiuo, hoc est, commẽtariensis. Quidam existimant à cõmentariis & cõmentariensem idem esse. Est autem cõmentariensis præfectus carceris, ideò dictus commentariensis, quia vinctos in commentarium refert. Est titulus Codice de iis, quos tenet carcer inclusos, vbi hæc verba habentur: Ante trigesimum diem semper commentariensis ingerat numerum personarum, varietatem delictorum, clausorum ordinem, ætatémque vinctorum. Meminit Vlpianus Digestis de pœnis. Quidam cõmentariensem siue à commentariis eum esse putant, qui delinquentium commẽtarios scribit, vt in iudicio criminũ subseruiat. Ego existimo hoc in loco à commẽtariis eum esse, qui commentaria & annales scribit, ne memorabilium rerum scitúque dignissimarum memoria sensim obscuretur & cõsumatur. Verbum enim זכר zachar, à quo hæc dictio deriuatur, significat in memoriã redigere, & recordari, vt Ionæ secundo: Domini recordatus sum. *Ionæ 2.* Vnde zecharon significat historiã & memoriam. Nam historia, vt ait Cicero, est vita memoriæ: significat etiam annales & commentaria, quæ sunt historiæ succinctæ & breues, vt cõmentaria Cæsaris. Hinc per additionem מ in principio fit hoc nomen מזכיר quod significat eum, qui scribit annales & commentaria rerum gestarum & factorum insignium, eáque mandat literis, vt vigeant memoria omnium seculorum.

Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis?) Potest etiam ita verti ex Hebræo: Quæ est fiducia hæc cui fidisti? Dixi, certe in verbo labiorum: sed consilio & fortitudine opus est ad præliũ. Vt sit sensus: Tu, inquit Rapsaces, tu Ezechia cui rei fidis? sine dubio precationibus tuis: sed falleris, nam ad bellum gerendum consilio & fortitudine opus est, non autem precibus. Vide quemadmodũ impij irrideant precationes, quas viri iusti ad Deum fundũt, quæ multò plus valent quàm omne iniquorum consilium & robur.

Et quomodo sustinere poteris faciem iudicis vnius loci.) Pro iudice poteris vertere ex Hebræo ducẽ. Et ita vertit Pagninus. Nam in Hebraico est פחה pachah, quod nomen principẽ & ducem significat. Aggæi primo: Filium Salathiel ducem Iuda, &c. *Ag.1.*

Argumentum capitis XXXVII.

Mittit rex Ezechias nuntios ad Esaiam Prophetam, ab eo petitum vt ad Deum pro ciuitatis ab Assyriis obsessæ liberatione precationes fundat. Promittit Deus victoriam Ezechiæ, eúmque per Esaiam consolatur. Interficit Dei Angelus Assyriorum exercitum, ipse autem Sennacheribus à propriis suis filiis morte multatur. Quæ in hoc capite continentur, perspicua sunt: ideo non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

ET factum est, cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, & obuolutus est sacco, & intrauit in domum Domini. Et misit Eliachim, qui erat super domũ & Sobnã scribã & seniores de sacerdotibus opertos saccis ad Esaiã filium Amos Prophetæ, & dixerunt ad eũ. Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ dies hęc: quia venerũt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi. Si quomodo audiat dominus Deus tuus verba

A 4.Reg.19.a B

B verba Rapsacis, quem misit rex Assyriorum Dominus suus ad blaspemandũ Dominum Deum viuentẽ, & exprobrandũ sermonibus quos audiuit Dominus Deus tuus. Leua ergo orationem pro reliquiis, quæ repertæ sunt. Et venerunt serui regis Ezechiæ ad Esaiã, & dixit ad eos Esaias. Hæc dicetis domino vestro. Hæc dicit Dominus. Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorũ me. Ecce ego dabo ei spiritum, & audiet nuntium, & reuertetur ad terrã suã, & corruere eum faciã gladio in terra sua. Reuersus est autem Rapsaces, & inuenit regem Assyriorum præliãtẽ aduersus Lobna. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Taracha rege Aethiopiæ dicentes: Egressus est vt pugnet contra te. Quod cùm audisset misit nuntios ad Ezechiam dicẽs: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ lo-
C quẽtes: Nõ te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis dicẽs: Non dabitur Ierusalem in manu regis Assyriorũ. Ecce tu audisti omnia, quæ fecerũt reges Assyriorũ omnibus terris, quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos subuerterunt patres mei, Gozam & Aran, & Reseph & filios Eden, qui erãt in Thalassar? Vbi est rex Emath, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharuaim, Ana, & Aua? Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos, & ascẽdit in domum Domini, & expandit eos corã Domino. Et orauit ad Dominum dicens: Domine exercituũ Deus Israel qui sedes super cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum terræ, tu fecisti cœlum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad
D blasphemandum Deum viuentem. Verè enim Domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras & regiones earum, & dederunt deos earum igni, nõ enim erãt dij, sed opera manuum hominum, lignum & lapis: & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster salua nos de manu eius, & cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Dominus solus.

EXPLANATIO.

Et factum est cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua.) Solebant Iudæi audita blasphemia vestes scindere. Apud Matthæum inuenies principem sacerdotũ vestes scidisse asserentem Christum blasphemasse, cùm Christus veritatem diceret: ipse autem Iudęus in blasphemiã prorumperet. Habes historiam hanc, quæ in hoc cap. narratur, 4. lib. Reg. cap. 19. *Matt. 26.* *4. Reg. 19.*

Obuolutus est sacco.) Considera pij regis religionem & humilitatẽ: auditis blasphemiis quas impius Rapsaces in Deum iecerat, operuit se veste vilissima, qua animi dolorem indicaret, & Deum ad misericordiã moueret. Et statim in iis mœroribus versatus ad templum Dei cucurrit, vt ibi pias lachrymas, & ardentes precationes funderet. His enim armis impios hostes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cœlum ascendit, & constituta in imis alta pulsat. Oratio humiliantis se nubes penetrat, vt dicitur in Ecclesiastico. Magna est vis orationis, cui nulla locorum interualla sunt impedimento, quæ etiam ore tacẽte coram Deo clamat. Sic enim dicebat Dominus Moysi: Quid clamas ad me? cùm ipse tacitus solo animo oraret. Hoc intelligens Ezechias ad precationes confugit, tanquam ad excellentissimũ remedium. Et seipsum indignum existimans qui à Deo audiretur, nuntiis ad diuinum vatem missis ei suum periculũ significauit, ab eo petens vt pro afflicto populo oppugnatísque Israelis reliquiis Deum vehementer oraret, quòd apud eum magni sint momenti iustorum precationes, non quæsiuit humanum auxilium neglecto diuino, sed in primis à Deo opẽ petiit. Intelligebat enim rex sanctus omne mũdi præsidium absque Deo inutile esse & inane. Eodem modo Iosaphat in ærumnis versatus has voces emisit: Cùm ignoremus quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te. Nos igitur cùm in pericula & calamitates inciderimus, induamur sacco, quod non solùm Ezechiam, sed etiam regem Niniue fecisse diuinæ literæ contestantur. Cùm enim ad illum peruenisset verbum de euersione ciuitatis, surrexit de solio suo, abiecit vestimentum suum à se, indutus est sacco, & sedit in cinere. Ergo & nos deponamus preciosas vestes, abiiciamus fastum, confugiamus ad Christum, ab eo lachrymis & precationibus opem petentes, virísque iustis nosipsos commendantes. Ipse nanque ait in Psalmo: Inuoca me in die tribulationis, & eruam te. *Eccle. 35.* *Exod. 14.* *2. Par. 20.* *Ionæ 3.* *Psal. 45.*

Ad Esaiam filium Amos prophetæ.) Libro quarto Regum vbi hæc narratur historia, scriptum est: Ad Esaiam prophetam filium Amos. Hîc verò quoniam ipse propheta de seipso loquitur, non se vocat prophetam, sed filium prophetę. Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit scriptor illorum librorum: quãquam non desit, qui eos velit Esaiæ tribuere. *4. Reg. 19.*

Dies tribulationis, & correptionis, & blasphemiæ.) Id est, hoc est tempus calamitatis, quia nobis Assyrij vastitatẽ minantur, & tempus correptionis, quoniã nos corripiunt & increpant: & tempus blasphemiæ, quoniam in Deum opprobria & conuicia iactant.

Quoniam venerunt filij vsque ad partum.) Sensus est: Quemadmodum mulieres cùm fœtus peruenit ad locum partus, & ob earum imbecillitatem nasci non potest, maximè torquentur, & summis doloribus premuntur, sic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta significare hac trãslatione, summũ periculũ, & lethalẽ calamitatem

mitatem Hierosolymæ imminere.

Leua ergo orationem pro reliquiis.) Ora pro iis paucis, qui relicti sunt. Nam magna populi pars excessit è vita. Hoc dixit vt Esaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quò vehementiores precationes funderet.

Ego dabo ei spiritum.) Id est, dabo ei voluntatem relinquendi Hierosolymam audito rumore aduentus regis Aethiopiæ contra Assyriam, & redeundi in regionem suam. Quod ita effectum est. Posteà tamē rediit Sennacheribus obsessum Hierosolymam, sed potuerunt Iudæi interea sibi necessaria prouidere.

Reuersus igitur Rapsaces.) Soluta obsidione vertit Sennacheribus exercitum contra regem Aethiopiæ, quo victo rursus Hierosolymam obsedit & oppugnauit. Cùm igitur profectus esset in Syriam, misit nuntios cum literis ad Ezechiam, vt eum saltem verbis terreret.

Gozan.) Goza est in Medorum regione, vt habes lib. 4. Reg. 4. cap. 17. Aran & Reseph sunt quædam ciuitates. Filij Edem sunt homines regionem Orientalem colentes. *4. Reg. 17.*

Libros de manu nuntiorum.) Id est, epistolas de manu tabellariorum.

Ascendit in domum Domini.) Ad assueta arma confugit rex bonus.

Expandit eos coram Domino.) Id est, ante arcam testamenti. Ideò ait: Domine exercituum Deus Israel qui sedes super cherubim. Nam propitiatorium, quod erat veluti sedes Dei, ex quo Deus dabat responsa, erat super alas cherubim. Ostendit igitur epistolam coram Deo, quasi ostendens illi Sennacheribi blasphemias. *Exod. 25.*

Et cognoscant omnia regna terræ.) Considera regis religionē. Ideò à Deo victoriam aduersus infideles petebat, vt omnes diuinam potentiam intelligerent. Omnia ad Dei gloriam referebat. Sic dicitur in Psalmo: Non nobis Domine non nobis, sed nomini tuo da gloriā. Quam etiā petitionē videre poteris in libro Iudith capite nono. *Psal. 113.* *Iud. 9.*

Et misit Esaias filius Amos ad Ezechiā dicens: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum, quod locutus est Dominus super eū: Despexit te & subsannauit te virgo filia Sion. Post te caput mouet filia Hierusalem. Cui exprobrasti, & quem blasphemasti, & super quem exaltasti vocem tuā, & leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum E Israel. In manu seruorum tuorum exprobrasti Domino, & dixisti: In multitudine quadrigarum mearū ego ascendi altitudinem montiū, iuga Libani, & succindā excelsa cedrorum eius, & electas abietes illius, & introibo altitudinē summitatis eius, saltum Charmeli eius ego fodi, & bibi aquam, & siccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum. Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plasmaui illud: & nunc adduxi, & factū est in eradicationem colliū compugnantium, ciuitatū munitarū. Habitatores earū breuiata manu contremuerunt, & confusi sunt, facti sunt sicut fœnū agri, & gramen pascuæ, & herba tectorū, quæ exaruit antequā maturescet. Habitatio F tionē tuā, & gressum tuū, & introitū tuū ego cognoui, & insaniā tuam contra me. Cùm fureres aduersum me, superbia tua ascēdit in aures meas. Ponā ergo circulū in naribus tuis, & frenum in labiis tuis, & reducam te in via, per quam venisti. Tibi autem hoc erit signū: Comede hoc anno quæ sponte nascētur, & in anno secundo pomis vescere. In anno autē tertio seminate & metite, & plātate vineas, & comedite fructū earum. Et mittet id, quod saluatū fuerit de domo Iuda, & quod reliquum est, radicē deorsum, & faciet fructum sursum, quia de Hierusalem exibūt reliquiæ, & saluatio de mōte Sion. Zelus Domini exercituū faciet istud. Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, & nō iaciet ibi sagittam, & non occupabit eam clypeus, & nō mittet in circuitu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, & ciuitatē hanc nō ingredietur, dicit Dominus. Et protegam ciuitatē istam, vt saluem eā, propter me & propter Dauid seruum meū. Egressus est autem angelus Domini, & percussit in castris Assyriorū centum octogintaquinque millia. Et surrexerunt manè, & ecce omnes cadauera mortuorū. Et egressus est, & abiit. Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorū, & habitauit in Niniue. Et factū est, cùm, adoraret in tēplo Nesroch Deū suū, Adramelech & Sarasar, filij eius percusserūt eū gladio, fugerúntque in terrā Ararath, & regnauit Asarhadon filius eius pro eo. *4 Reg. 19. g* *Tob. 1. d* *Eccl. 41. d* *1. Mac. 7. f* *2. Mach. 8.*

Et misit Esaias.) Consolatur Propheta bonum regem nuntians ei victoriam.

Despexit te.) Verba sunt Dei alloquentis Sennacheribum. Quasi dicat: De te ô Sennacheribe reportabit victoriā ciuitas sancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem est atq; Sion, & filia Hierosolymæ atque Hierosolyma: qua de re alio in loco disseruimus. Appellatur autē virgo, quia colentibus cæteris ciuitatibus falsos deos, sola ea castitatē, hoc est, veram religionē & cultū seruauerat. Vel quia à nemine nunc fuerat expugnata. Mouere caput est subsānare & irridere.

Et leuasti altitudine oculorū tuorū ad sanctū Israel.) Hoc est, extulisti fastū & superbiā oculorū tuorū aduersus Deū, qui est sanctus Israelis, quē sanctè colit Israel, & cuius nomē in Israele sāctificatur.

Ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani.) Verba sunt superbi Sēnacheribi dicētis: Ego expugnabo

pugnabo arces & loca munita arte vel natura, quæ sunt sita in montibus. Ascendi pro ascendã. Significat se capturum esse totam terram Israelis, præsertim eam, quæ erat circa Hierosolymã, quæ est montosa & difficilis expugnatu, propter montium altitudinẽ. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hierosolymę.

Introibo altitudinem summitatis eius.) Hoc est, Hierosolymam in Sione monte alto & feraci sitam, quam Sennacheribus captis aliis Iudææ vrbibus existimabat esse vltimo loco expugnandam.

Et bibi aquam, & exiccaui, &c.) Tanta est militum meorum copia, vt foderint puteos, & eos statim epotauerint & siccauerint, vt necesse esset alios puteos effodere. Per vestigium pedis sui milites intelligit.

Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei?) Verba sunt Dei Sennacheribum alloquentis, quorum hic est sensus: Nónne audisti ô Sennacheribe ea, quæ ego feci hac in re ex antiquis temporibus? Iam hoc constitueram, quod modò efficitur. Et nunc adduco illud, nempe vt eradicentur colles, hoc est, principes & magnates, & euertantur vrbes munitæ, & in aceruos redigãtur. Hoc ego prædixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipsi vendicare, siquidem hæc omnia me permittẽte facta sunt. Nam habitatores vrbiũ quas cepisti, trepidauerunt, abbreuiata manu, hoc est, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreuiata manu, hoc est, facti sunt animo remisso & eneruato, & languerunt acsi manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et instar herbæ fragilis facti sunt inualidi & imbecilli. Comparat eos herbę tectorum, quæ statim aret, priusquam ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in Psalmo: Fiant sicut fœnum tectorum, quod priusquam euellatur exaruit. *Psal.128.*

Superbia tua ascendit in aures meas.) Hoc est creuit & adaucta est. Simili modo loquendi vtitur scriptura Ionæ primo capite: Surge & vade in Niniuem ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me. Et quarto capite Genesis dixit Dominus Caino: Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Et capite decimooctauo dicitur clamor Sodomorum ad Dominum peruenisse. Debemus igitur omnes cõtremiscere, cùm audiamus hominum scelera ascendere ad Deum, clamare in cœlum, & crescere quotidie. *Ion.1. Gen.4. Gen.18.*

Ponam ergo circulum in naribus tuis.) Id est, ego te reducam veluti hamo, téque effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur Deus Sennacheribo supplicium & calamitatem, vt se à sceleribus auerteret. Sed hæ minæ nihil eum penitus mouerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorum mouentur. Vt enim illi qui eum locum accolunt, vbi Nilus ad ea quæ Catadupa appellantur, præcipitat ex altissimis montibus, ob sonitus magnitudinem nihil audiunt, sic homines vitiis imbuti, monitis ac minis concionatorum vsque adeò obsurduerũt, vt sensu audiendi omnino carere videantur. Et quemadmodum qui apud fabros ærarios habitant, malleorum sonitum propter eius frequentiam non sentiunt, sic multi crebris concionibus præsentes nihil penitus mouentur. Sunt similes auibus, quæ primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa cõmentitia plena palea, quæ in segetibus & arboribus poma ad maturitatem producentibus figuntur, veluti terricula ad edaces aues arcendas, sed statim ea corpora cõtemnunt. Sic multi, quamuis in principio metuant, postea tamen timorem amittunt, & Euangelicas conciones, salutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutẽ, perditi homines contemnunt, acsi essent res inanes, cùm sint maximæ & grauissimæ, & quibus illi deberent moueri & terreri, atq; ad virtutẽ excitari. Alij verò peccatis assueti flagitiisque contaminati neque primis minis, neque secundis, nec vllis denique monitis mouentur, quemadmodum vulnera tabe confecta, & penitus corrupta, quæ sensus stupore iam ferrum chirurgi nequaquam sentiunt. Talis fuit Sennacheribus, qui sceleribus contaminatus & corruptus Dei minas non curauit. Et ita miserè periit, pœnas suæ superbiæ acerbas illas quidem, sed iustas & debitas persoluens. *simile. simile. simile. simile.*

Tibi autem hoc erit signum.) Conuertit sermonem ad regem Ezechiam. Et est sensus: His duobus annis nihil populus audebit seminare ob metum obsidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex se frugum abundantiam, quanquam illi nulla semina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, vt omnes illis sustentẽtur. Tertio autem anno mortuo iam Sennacheribo seminabitis, & metetis, & plantabitis, & fructus comedetis.

Et mittet id quod saluatum fuerit.) Sensus est: Id quod in agris vel in seminibus relictum fuerit, copiosum fructum proferet, veluti plantæ quæ quantò profundiores radices mittunt, tantò vberiores fructus producunt. Vel ita: Iudæi qui euaserint, tanta rerum abundantia fluent, vt cõparentur arboribus in agro feraci plantatis, quæ altis defixæ ac fundatæ radicibus, poma innumerabilia ferunt. Hoc dicebat Esaias de Iudæis illis, qui euaserant, regémque Ezechiam secuti non solùm adepti sunt vitam & victoriam, sed etiam hoc aliis annunciauerũt. At per eos quos hîc reliquias appellat, eos intelligit, qui regi Christo adhærentes Iudæorum perfidiam declinarunt, & de Sennacheribo, hoc est, diabolo victoriam reportarunt, quam vniuerso orbi prædicauerunt. Hi fuerunt Apostoli, & qui crediderunt ex Iudæis, quos etiam alibi semen & reliquias appellauit. Ideò hoc in loco statim subdit: Quia de Hierusalẽ exibunt reliquiæ, & saluatio de monte Sion. De illa nanque ciuitate exierũt Apostoli prædicatum Euãgelium cunctis Gentibus. Et de Sione exiuit salus. Ibi enim Deus Euangelium docuit, quod Euangelium salutis à diuo Paulo in epistola ad Ephesios appellatur. *Ephe.1.* Et idem Apostolus illud in epistola ad Hebræos *Hebr.2.* salutem vocat. Et de Sione exiuit, & fuit per to- *Supr.2.* tum orbem terrarum nuntiatũ. Id fuit ab Esaia nostro capite secundo prædictum, vbi ita inquit: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem.

Et propter Dauid seruum meum.) Aspicis hîc de-

functorum

functorum merita viuis prodesse. Cur igitur diuos non inuocabimus Deo in æterna beatitudine fruentes, cùm Deus dicat se propter eos esse in viuos bona collaturum? Sanctorum inuocatio est ab antiquis patribus Hieronymo, Ambrosio, Augustino Gregorio, Chrysostomo aliísque infinitis viris sanctissimis & doctissimis asserta, atque semper ab Ecclesia confirmata. Hanc sanctam doctrinam & consuetudinem ab Ecclesiæ initio vsque ad nos propagatã irrident hæretici nostri temporis, quoniam aiunt non esse literis diuinis conscriptã. Gloriãtur enim se solos esse veros scripturæ interpretes & sectatores, cùm nihil minus quàm ipsam scripturã intelligãt & sectentur. Apertè hîc ait Deus per Esaiã propter seruum suum Dauidem se ab hostibus Hierosolymam seruaturũ. Et per Ieremiam, Si steterint, inquit, Moyses & Samuel corã me, non est anima mea ad populum istum. Et secundo Machabæorum Iudas dux populi vidit Ieremiam, qui multis retro annis excesserat è vita pro populo sanctáque ciuitate Hierosolyma orantem. Qui loci adeò sunt aperti, vt nullis possint argumentis labefactari. At hæretici cùm nihil ipsis sit magis in optatis quàm Ecclesiam euertere, & Satanicam synagogam cõstituere, non desinunt has aliásq; perspicuas diuinarũ literarũ authoritates oppugnare, volẽtes potius negare veritatẽ sole clariorem, quàm à sua pertinacia desistere.

Ierem.15. *2. Machabæor.15.*

Egressus est autem angelus.) Euasit Sennacheribus ex hac Assyriorum clade, vt Dei potentiam intelligeret, quam anteà cõtempserat. Sed quoniam noluit à suis flagitiis desistere, fuit in terra sua in templo falsi numinis à suis filiis ignominiosè interfectus. Cõsidera terribile spectaculũ. Occiditur orbis monarcha non in regno alieno sed in suo, non ab extraneis sed à propriis filiis, non ab hostibus sed à suis visceribus, à sanguine suo. Horribile exemplum profectò, magnúmq; Dei in blasphemos iudicium. Eodẽ modo Pharao Aegypti rex fuit à decem plagis ereptus, vt posteà in mari Rubro miserè corrueret, vt ex aquis ad ignem descenderet, vbi æternis cruciatibus torqueretur.

Exo.14.

Et surrexerunt manè.) Nempe Iudæi, vt Assyriorum cadauera nocte interfectorum viderent. Vel surrexerunt nonnulli ex Assyriis, qui euaserunt, séque cum Sennacheribo fugæ mãdarunt.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XXXVII.

Ad Esaiam filium Amos prophetæ.) In nonnullis codicibus est: Ad Esaiam filiũ Amos prophetã. Sed articulus Hebraicus ostendit esse in genitiuo. Est enim in Hebræo ה נביא ha naui à verbo נבא, quod significat vaticinari, Ioelis 2. Et prophetabunt filij vestri. Correctiores igitur sunt hoc in loco codices, qui habent, filium Amos prophetæ. Patrem suum vocauit prophetam, se autem ipsum noluit tam honorifico nomine appellare. Poterat certè hoc nomẽ assumere, & suo iure vendicare, sed voluit diuinus vates illud ob humilitatem suam relinquere, quemadmodum rex Ezechias statim in sequẽti versu nõ se regẽ, sed Ezechiã solùm nominauit. Ait enim textus: Hæc dicit Ezechias. Sunt tamẽ nõnulli codices sic habẽtes: Hæc dicit rex Ezechias, sed verbum hoc, rex, nõ est in Hebraico, nec in versione diui Hieronymi, nec in correctioribus codicibus. Nõ ait: Hęc dicit magnus rex Ezechias. Sed, Hęc dicit Ezechias. Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim nõ in titulis & inscriptionibus, sed in virtute & vita honestè acta esse verã mũdi gloriã cõstituendam. Miseram illã nobilitatẽ quæ se solùm titulis, & maiorũ opinione defendit. Christus saluator noster cùm sit, vt ait Apostolus, splendor gloriæ, & figura substãtiæ eius, cùm sit verus Deus, mũdi cõditor & restaurator, cuius numini cœlestium corporum incitata cõuersio, & immutabiles syderum cursus obediunt, cuius imperio omnia supera media & infera cõtinentur, sæpissimè his titulis suppressis, se filium hominis vocabat, vt Euangelia sacra testãtur. Filius hominis significat verum hominem, subiectum fami, siti, afflictionibus, aliísque laboribus, quibus est hominum genus subiectum. Vide Christi Dei nostri summam humilitatem. Vide quem titulum sibi assumat. Cõsidera quemadmodum falsam gloriam contempserit, quemadmodũ in humana forma delitescens non vanos titulos & inscriptiones in hominum aspectum lucémque protulerit, sed ea ornamẽta, è quibus verũ decus & immortalis honor efflorescit voluit nos cœlestis magister docere contemnendam esse superbiam & arrogantiam, nec esse gloriam in titulis collocandam, sed in virtute, quam ita amare debemus, vt ipsa nos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.

Ioel 2. *Heb.1.*

Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum.) Pro libris est in Hebraico הספרים hasepharim, à verbo ספר saphar, quod significat numerare, & narrare. Inde id, quod narratur & scribitur, dicitur ספר. Ex quo efficitur vt hoc nomen significet librum, vt Ieremiæ 32. Et scripsi in libro, & paulò post: Et dedi librum possessionis, &c. Eam ob causam Latinus interpres vertit hoc in loco Esaiæ: Et tulit Ezechias libros. Sed quoniã hoc nomen significat etiam epistolam, poterat etiam verti: Et tulit Ezechias literas. Ita enim hoc idẽ nomen redditum est Latinè Ester capite tertio, vbi cõmunis editio habet: Et literæ signatæ ipsius annulo missæ sunt per cursores. Existimo enim libros in hoc Esaiæ capite significare literas, quas Sennacheribus misit ad Ezechiam. Et id quod scriptum legimus Genesis quinto capite: Hic est liber generationis Adam, existimo posse rectissimè verti: Hæc est enumeratio generationis Adã, vel descriptio, vel enarratio. Verbum enim ספר significat enumerare, narrare, & describere.

Iere.32. *Est.3.* *Gen.5.*

Omnes riuos aggerum.) Potest transferri: Omnes riuos munitionis, vel: Omnes riuos qui pro munitione sunt. Quæ omnia in idem recidunt. Dictio enim Hebraica מצור matsor significat aggerem, & arcem & locum munitum, & refugium, & munitionem. Igitur per riuos aggerum intelligũtur riui vrbium munitarũ, qui etiã sunt bona munitionis pars. Magna enim munitio est ciuitatibus fontibus abundare. In quarto libro Regum

4.Reg.19. Regum, vbi scripta est hæc historia, sunt hæc verba: Et siccaui vestigiis pedum meorum omnes aquas clausas, vbi litera Hebraica habet, fluuios oppugnationis, hoc est, vrbiũ oppugnatarum & obsessarum. Solent enim vrbes obsessæ aquas claudere, & seruare, ne siti postea laborẽt. Et idem potest hoc in loco significare riuus aggerum, hoc est aquas aggeribus clausas, & in locis muro septis reseruatas.

Argumentum capitis XXXVIII.

Narrat diuinus vates, ægritudinem, in quam rex Ezechias inciderat; à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cœlesti in horologio Achaz, quam ob causam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

A 4.Reg.20. 2.Par.23.f IN diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & nõ viues. Et conuertit Ezechias faciẽ suam ad parietem, & orauit ad Dominum, & dixit: Obsecro Domine, memẽto quæso quomodo ambulauerim corã te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonũ est, in oculis tuis fecerim. Et fleuit Ezechias fletu magno. Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens: Vade, & dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & pro-
B tegam eam. Hoc autem tibi erit signum à Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est. Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineis. Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Scriptura Ezechiæ regis Iuda cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Ego dixi in dimidio dierum meorũ, Vadam ad portas inferi, quęsiui residuũ annorum meorum. Dixi: non videbo Do-
C minum Deum in terra viuentium. Non aspiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.

EXPLANATIO.

In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & intrauit ad eum Esaias.) Ereptus Ezechias ab Assyriis incidit in lethalem ægritudinem. Nec mirum est regem sanctum ægrotasse, quoniã vt est in Prouerbiis scriptum: Quem diligit Dominus corripit. Et diuus Paulus in epistola ad Hebræos, Quem, inquit, diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. Aegrotabat Lazarus, & miserũt sorores eius ad Iesum dicẽtes: Ecce quem amas infirmatur. Ille quem salus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Est enim Christus salus & vita. At affligit suos, eósque variis & acerbis casibus sæpenumerò exercet, vt cùm doloribus premantur, summam & immortalem beatitudinem ardenter desiderent, & ex periculis erepti in gratiarum actiones prorumpant. Ex quibus facilè colliges, quàm falsa sit eorũ opinio, qui corporis ægritudinem tanquam summum malum execrantur, in viribus autem & corporis sanitate beatitudinem constituunt. Quid esse potest amẽtius, quàm hominem, quem Deus cæteris animantibus nobiliorem cõstituit, & vsque adeò excelsum & excellentem procreauit, vt ad cœlites animi præstantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo si voluerit perpendere, videbit se esse multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias eleuaretur admirabili triumpho, ne in animi morbũ incideret, corporis morbo à Domino visitatur, vt ad Deum pias lachrymas & precationes funderet, & ab ęgritudine liberatus Deum laudaret, tantique beneficij authorem recognosceret. Sunt tamẽ qui dicant Ezechiam non egisse Deo debitas gratias pro victoria de Assyriis reportata, imò fuisse elatum, & ideo in hanc lethalem ægritudinem incidisse. Prouer.3. Hebr.12. Ioan.11.

Quia morieris tu, & non viues.) Nuntiauit Esaias mortem Ezechiæ, & tamen ille liberatus est à morbo illo. Audiuit enim Deus eius preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cùm eis Ionas Propheta excidium & vastitatem prædixisset, ad Dominum conuersi fuerunt misericordiam consecuti. Neque ideò dicendum est hos diuinos vates Ionam & Esaiam falsum prædixisse, & ita Prophetiæ subesse falsum. Nã diuina præscientia respicit futura, & in seipsis, & in suis causis inferioribus, videns ordinem causarum ad effectus. Et quamuis hæc duplex cognitio semper sit in diuino intellectu, non tamẽ semper est in reuelatione Prophetica. Et quando reuelatio Prophetica est quædam impressa similitudo diuinæ præscientiæ, prout respicit futura contingentia in seipsis, tunc ea quæ prædicuntur, semper eueniunt. Quando verò Prophetica reuelatio est quædam impressa similitudo diuinæ præscientiæ, prout cognoscit ordinem causarum ad effectus, tum aliquando non euenit id, quod prædicitur: vt in cõminatoriis vaticiniis. Nec tamẽ Propheta falsum vaticinatus est. Nam sensus Prophetiæ est, talem esse dispositionem causarum, vt talis effectus eueniat. Et ita intelligitur id, quod dixit Esaias Ezechiæ: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Acsi diceret: Tua ægritudo est lethalis & incurabilis: dispositio enim corporis tui ordinatur ad mortem. Et re vera morieris, nisi te Deus mirabiliter curauerit. Et moreretur sine dubio, nisi ad Dominum Ion.3.

minum mentis oculos leuaret, ab eóque ardẽtissimè sanitatem peteret. Eodem modo est de vaticinatione Ionæ dicendum: erat enim ciuitas illa digna quæ euerteretur, & hoc scelera eius merebantur. Et euerteretur re vera, nisi Niniuitæ diuinam opem peterent, pœnitentiam agerent, & ad diuinam misericordiam confugerent. Et quamuis Deus videatur mutare sententiam, nõ tamen mutat consilium. Similis locus est apud Ieremiam, vbi ita dicit Dominus: Repente loquar aduersum Gentem, & aduersus regnum, vt eradicẽ, & destruam, & disperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei. Hæc ibi. Dicitur Deus pœnitentiam agere translatitiè, quòd ad modum pœnitentis vult aliquãdo non euenire ea, quæ fuerat minatus. Quemadmodum in negotio Ezechiæ, cui addidit quindecim annos vitæ, cùm ei per Esaiam dixisset: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Vtinam hodie tales monitores & consiliarios haberent principes Christiani, qui illis suaderent, vt se ad mortẽ præpararent, esséque mortales in memoriam redigerẽt. Nos etiam omnes disponamus domui conscientiæ nostræ, quoniã nescimus quando ex hac vita migrabimus. Quis enim est tam insipiens, quamuis adolescẽtię viribus & pulchritudine floreat, cui sit perspectum & cognitum se ad vesperum esse victurum? Præparemus igitur nosmetipsos, & audiamus vocem Christi dicẽtis: Vigilate itaque, quia nescitis diem nec horam.

Ierem. 18. *Matt. 25.*

Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem.) Hoc ideò fecit vt seipsum colligeret ad obsecrãdum Deum, vt oraret secretius, & posset plorare liberius & expeditius, ne si hoc faceret coram hominibus, lachrymas suas videretur astantibus ostentare. Vel fortasse ideò se ad parietem conuertit, quia erat ad eam partem templum situm, ad quod ille in periculis confugere solitus erat. Moraliter ita hoc possumus intelligere. Paries peccatum est, siue congeries peccatorum. Hic est paries, qui nos separat à Deo, de quo ait Esaias: Peccata vestra diuiserunt inter vos & Deum vestrum. Hic est paries, quem Deus destruxit sanguine suo, & quem nos erigimus peccata peccatis accumulãtes. Sed timendum est ne cadẽs nos opprimat, quemadmodum super filios Iob parietem cecidisse legimus, & eos omnes interfecisse. Hunc parietem apud Ezechielem perfodere iubemur, vt videamus & cognoscamus scelera intra hunc parietem existentia, magnámque iram Dei prouocantia. Est igitur sensus: Conuertit Ezechias intellectum ad peccata, quæ admiserat, fixit in illis oculos mentis, & ideò præ dolore lachrymas continere non potuit. Nos ergo hunc parietem intueamur, & cor nostrum dolorem flagitiorum instillet, & in feruentes ac pias lachrymas cõuertat. Exeat ex oculis nostris mare Rubrũ lachrymarũ, in quo Pharao cæteríque Aegyptij, hoc est omnia nostra crimina obruantur. Verùm illud non est silentio prætereundum, ideò Ezechiam tam vehementer ad Deum confugisse, quia ei dixerat Esaias, vt se præpararet, quoniam erat ex vita discessurus: Ex

Infrà 59. *Iob I.* *Ezech. 8.*

quo colliges quàm vtile sit suadere ęgrotis vt mortem impendentem considerent, & ad eam se præparent, vt mortem ipsam immortalitas cõsequatur. Nemo debet ægrotos fallere spe longioris vitæ, cuius ne beneualentes quidem certitudinem habent. Moriendum enim sine dubio est, & id incertũ, an ea ipsa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertius ea ipsa.

Memento quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate.) Non in simulatione & hypocrisi. Vel capitur hîc veritas pro bonis operibus, quemadmodum Exodi vigesimooctauo: Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem. Non enim satis est vt sacerdos sit scientia excultus, nisi secũdum scientiam operetur. Ambulare igitur corã Deo in veritate est Dei præcepta custodire. Et ita intelligitur id, quod promisit Deus regi Dauid: Si custodierint filij tui vias meas, & ambulauerint coram me in veritate in omni corde suo, & in omni anima sua, non auferetur tibi vir de solio Israel. Quę verba literæ diuinæ in tertio libro Regum memoriæ prodiderunt. Hoc quod hîc dicit Ezechias, nõ ideò dicit vt se arroganter laudet, sed vt spem suam confirmet. Pater eius Achaz Dei cultum abstulerat, & idola adorauerat, ipse autem Ezechias idola contriuit, templum Baal euertit, & diuinum cultum in statum pristinum reuocauit.

Exod. 28. *3. Reg. 2.* *4. Reg. 16.* *4. Reg. 18.*

Et fleuit Ezechias fletu magno.) Credibile est cogitasse Ezechiam fore, vt morte sua hostes sui lætarentur, & dicerent ob eam causam illum à vita decessisse, quia abstulisset de medio idolorum aras, & eius mortem pœnã sacrilegij falsò interpretarentur. Ex quo efficeretur, vt offenderentur multi ex fidelibus, & omnes infideles superbia elati in pestilentiores errores inciderent. Videbat præterea se migrare é vita sine filiis, & tenebat memoria promissionem Dei factã Dauidi, quam, si tunc moreretur, existimabat non esse fortasse implendam. Expectauerat hactenus rex Ezechias ex posteritate sua Christum dominum carnẽ sũpturũ, quoniã esset ex semine Dauidis, cui dixerat Deus: De fructu ventris tui ponam super sedem tuã. Et tãto mœrore ob hæc omnia premebatur, vt vim lachrymarum profunderet. Eo nanque tempore filium non habebat. Nam Manasses eius filius erat duodecim annorũ cùm regnare cœpisset. Ex quo constat postea esse natum eundum Manassem anno tertio ab hac ægritudine Ezechiæ.

Psal. 131.

Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens, Vade.) In quarto libro Regum ita scriptum est: Fleuit Ezechias fletu magno, & priusquam egrederetur Esaias mediam partẽ atrij, factus est sermo Domini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechiæ duci populi mei: Hęc dicit Dominus Deus Dauid patris tui: Audiui orationẽ tuã, vidi lachrymam tuã, & ecce sanaui te. Hîc vides quãtum valeat apud Deũ oratio cum lachrymis coniuncta. Concessit illi Deus quindecim annos vitæ, quod ille nõ postulauerat: & promisit liberaturum eum de manu Assyriorum, quod ille non petierat. Vbi aspicis plus Deum nobis tribuere quàm petamus. Narrat diuus Matthæus oblatũ fuisse Christo paralyticum iacẽtem in lecto, cui Christus dixit: Confide fili, remittuntur tibi peccata

4. Reg. 20. *Matt. 9.*

cata tua. Et paulò post: Surge, tolle lectum tuũ, & vade in domum tuam. Paralyticus solùm corporis sanitatem petebat. at Deus & corporis & animi illi sanitatem tribuit. Mũdus promittit multum, & dat parum: contrà verò Deus plura donat, quàm promittat. Promisit Deus se daturũ flores virgæ eius, qui dignus esset sacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & non quoscũque fructus viles & abiectos, sed amygdala excellentia. Quid est hoc Domine, nónne promiseras flores? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, nisi vt summam bonitatem tuam, immensámque magnificentiam & amplitudinem hominibus ostẽdas? Deus promittit flores, & tribuit etiam vberrimos fructus, mundus verò promittit pulcherrimos fructus, & non tribuit nisi flores instar genistę, quę aureos flores & amœnos ostẽdit, nullum autem vtilem fructum producit.

Num.17. *simile.*

Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum.) Reuersus est sol decem gradus in horologio, quod fecerat Achaz. Erat hoc horologium solis in lapide quodam cum lineis signatis, quibus intelligebatur quota hora erat, quando sol radiabat. Nonnulli per hos gradus siue lineas intelligunt horas, inter quos est Ionathas Chaldęus: & aiunt vno temporis puncto solem conuersum esse retrorsum decem horas. In ortu suo attingebat sol primam lineam, & paulatim descendebat vsque ad vltimam. Sed tũc à decima reuersus est vsque ad primam. Nonnulli existimant hunc diem creuisse decem horas, quoniam existimant solem in cursu suo has decem horas in instanti retro rediisse, & posteà à prima hora incœpisse, & paulatim fuisse progressum. Alij arbitrãtur creuisse viginti horas, & ita durasse solẽ triginta & duas. Alij putant hunc diem nõ fuisse prolixiorẽ aliis, nec solem mutasse cursum, sed solùm hoc miraculum apparuisse in horologio Achaz. Non enim credunt fuisse hoc miraculum publicum, sed priuatum, ideo dixisse scripturam fuisse factũ in horologio Achaz, vt insinuaret in aliis factum non fuisse. Quæ sententia est satis probabilis. Sed quoniam in secundo libro Paralipomenon scriptum legimus, missos tunc fuisse legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatum de portento, quod acciderat super terram, & hoc portentum fuit hoc miraculum, de quo agimus, existimo solem non solùm in horologio Achaz, sed etiam in cœlo retrocessisse, & fuisse visum in Chaldęa, vnde legati Hierosolymam venerunt. Per regem Ezechiam ęgrotum intelligitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At misertus illius sol ille summus & sempiternus Christus Deus noster retrorsum reuersus est. Cùm enim Filius Dei esset, verus Deus, ęqualis patri, factus est homo, & vt diui Pauli vtar verbis, semetipsũ exinaniuit, formã serui accipiẽs in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Hoc enim est solem reuerti retrorsum, nempe filium Dei humanã naturã sumpsisse, quoniam quatenus homo, minor est patre, quemadmodum ipse ait: Pater maior me est. Venit igitur Filius Dei, vt Ezechias, hoc est, hominum genus, à morte liberaretur. Ipse enim de se ait: Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ideò Christus dicitur salutare, iuxta illud: Et videbit omnis caro salutare Dei. & id quod dicebat iustus Simeon: Quia viderunt oculi mei salutare tuum, hoc est, eum qui salutem & vitam hominibus ægritudine laborãtibus attulit. Ideò seipsum abiecit hominis naturã assumẽs. Quod volens idem Apostolus amplificare ait: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortẽ, mortẽ autẽ crucis. Et secundũ hoc minuit eũ pater æternus paulò minus ab Angelis, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Minuisti eum paulò minus ab angelis. Quem locum Apostolus in epistola ad Hebræos de Christo apertissimè interpretatur. Itaque per nouem lineas, per quas Sol reuersus est retrorsum, nouem choros Angelorũ intellige, à quibus Deus pater filium suum paulò minus minuit, & per decimam lineam, in qua Sol ipse se posuit, intellige gloriosam illam virginem Mariam, in cuius vtero sacratissimo clausus est Christus Deus noster, & ex qua carnem assumpsit. Nusquam enim Angelos apprehẽdit, vt ait diuus Paulus, sed semẽ Abrahę, hoc est, non naturam angelicã sumpsit, sed humanã. Fuit ergo Sol in decima linea, vbi fuit vmbra, de qua hîc dicitur: Reuerti faciam vmbram linearum. Quoniam hanc lineam excellentissimam obumbrauit Spiritus Sanctus: iuxta id quod illi dixit Gabriel Angelus apud Lucã: Virtus Altissimi obumbrabit tibi.

2.Para.31. *Philip.3.* *Ioan.14.* *Ioan.10.* *Luc.3.* *Luc.2.* *Philip.1.* *Psal.8.* *Hebr.2.* *Heb.2.* *Luc.1.*

Scriptura Ezechiæ.) Pro tam admirabili sanitate à Deo accepta, & pro tam insigni beneficio cecinit Ezechias canticum hoc, in quo commemorat afflictiones, quibus premebatur audiens esse se à vita discessurum, cùm esset in ætate florẽti, & veluti in dimidio dierum suorum, & sine liberis à vita migraret. Poterit hoc cãticum in mystico sensu accommodari generi humano per Christum sanato, vel cuilibet homini, qui velit pro recuperata gratia Deo gratias agere, & tristem statum ægrotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamen illud in sensu, quem literalem appellant, interpretabor.

Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.) Cùm ægrotarem, & mortis meę imminentis nuntium audirem, tunc dixi ea, que sequũtur: In ætate mea florenti, in meridie video occidisse solem ętatis meę, in medio vitæ morior, & eo ad portas inferi, hoc est, ad loca mortuorum: secundum corpus ad sepulchrum, secũdum verò animam ad limbum locum sanctorũ patrum. Potest hoc ita coniungi: Ego dixi in dimidio dierum meorum: & tunc fiat colon, & sequatur: Vadam ad portas inferi. Quidam pro dimidio vertunt pręcisionem. Et tunc est sensus: Ego audiens præcisos esse dies meos dixi: Vadã ad portas inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quod adhuc iuuenis à vita migraret. Nam vt poma cruda & acerba vi ex arboribus euellũtur, matura verò & veluti ad senectutem prouecta, suapte sponte cadunt, sic iuuenes duriter, & veluti vi quadam separantur à vita, senes autem lenius & placidius. Sed mirum videtur cur rex sanctus tam grauiter angeretur morte, cùm viri sancti eam libenter amplectantur, & Christi martyres ad locum supplicij alacri animo & erecto accedant, vnde nunquam se redituros esse arbitrentur.

simile. *simile.*

simile. trentur. Nam vt qui ex magna aliqua & molesta nauigatione ad portum proximè accedunt, gaudio perfunduntur: sic qui morti appropinquant, quasi ex magna iactatione erepti, terram optatã & cœlestem patriam aspicere videntur. Sed pius rex non ideò flebat quia moriebatur, sed quia sine filio decedebat, ex quo credebat Messiam carnem sumpturum, & ob alias rationes, quas in hoc eodem capite suprà reddidimus. Et prætereà sciebat se descẽsurum ad locum aliorum Patrum. At Christi martyres finita vita statim ad cœlum ascendunt, & ipsa morte immortalitatem consequuntur. Omnes in fide, spe & charitate à vita migrantes aut illico ad cœlum aduolant, aut purgatorium, vnde purgatione cõfecta ad æternam beatitudinem proficiscuntur.

Quæsiui residuum annorum meorum.) Hoc est, petij à Deo, vt adiiceret mihi residuum ętatis meę. Obsecraui eum, vt mihi vitam concederet.

Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.) Tunc dixi: Si ex hac vita nunc migro, non videbo iam Dominum Deum in hoc templo Hierosolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua solùm erat verus Dei cultus. Hi solùm viuunt, qui verum Deum colunt, & ardẽter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nũcupatur. Et statim subdit: non aspiciã hominẽ vltrà, & habitatorem quietis. Hoc est, Decedens modò è vita, nullum hominem vltra in hoc mundo videbo, nec aspiciã populũ meũ habitatorẽ quietis, qui deuicto Senacheribo in pace & securitate quiescit. Vel per terram viuẽtiũ

Psal.26. intelligit patriã cœlestẽ, de qua dicitur Psalmo:

Psal.114. Credo videre bona Domini in terra viuentium.

Matt.5. Et in alio: Placebo Domino in regione viuorũ. De qua ait Christus apud Matthæum. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Ideò dicebat, non statim se visurũ Deũ in gloria, quia descẽsurus erat ad inferos, & non intraturus cœlũ, donec illud Christus suo sanguine aperiret.

Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernacula pastorum.) Sensus est: Ecce morior, & filium non relinquo, qui possit mihi in regno succedere, de cuius semine Christus oriatur. In me finitur generatio mea. Et quemadmodum tabernaculum tẽtorium pastorum conuoluitur & complicatur, cùm pastores migrãt è loco in locum, sic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluetur, ne amplius extendatur & propagetur.

Præcisa velut à texente vita mea, dum adhuc ordirer succidit me, de manè vsque ad vesperam finies me. Sperabam vsque ad manè, quasi leo sic contriuit ossa mea. De manè vsque ad vesperam finies me: sicut pullus hirundinis sic clamabo: meditabor vt colũba. Attenuati sunt oculi mei, suspiciẽtes in excelsũ. Domine vim patior, responde pro me. Quid dicã? aut quid respondebit mihi, cùm ipse fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos, in amaritudine animæ meæ. Domine si sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei corripies me, & viuificabis me: ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem eruisti animam meam, vt non periret: proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, nec mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam. Viuens viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine saluum me fac, & Psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitę nostræ in domo Domini. D

Præcisa est velut à texente vita mea.) Elegans & apta similitudo. Comparat vitam humanam cũ tela, quæ etiam in exordio facile scinditur.

De manè vsque ad vesperam finies me.) Sẽsus est: Tam intolerabilis erat dolor, tam graui ęgritudine cruciabar, vt manè existimarem nõ esse me victurum vsq; ad noctem. Et iterum vespere putabam non posse me ad diem sequentem vitam traducere. Nam tanto dolore affligebat me morbus, vt carnem cum ossibus mihi consumeret, in star leonis pecus aliquod discerpentis.

Domine vim patior.) Hoc est acerbissimè crucior: responde pro me, hoc est, refrigera me. Ad te confugio, à te opẽ peto, præbe mihi quietem & sanitatem.

Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cùm ipse fecerim.) Sensus est: Non possum consequi verbis tam admirabile Dei beneficium. Si Deum interrogauero quis fuerit meæ sanitatis restaurator, quid respondebit mihi, nisi eum hoc fecisse? verti potest: Quid loquar? vt promisit mihi, sic ipse fecit. Quasi dicat. Quid faciã? quibus verbis agam gratias Deo pro tã insigni beneficio? Non aliud agere possum, quàm recogitare tibi ô Domine omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. hoc est, Perpetuò ero memor afflictionũ, à quibus me mirabiliter eripuisti. Nũquã mihi excidet ex animo memoria tuorum erga me beneficiorũ. Et vt cognoscã magnitudinẽ beneficij, cogitabo magnitudinẽ calamitatis. Nonnulli codices habent: Cùm ipse fecerim. Et tunc potest esse sensus, Quid dicam? aut quid possum pro me aduersus Dominum proferre? Nam ipse mihi respõdebit, me hoc fecisse me ipsum fuisse causam meę ægritudinis, quòd illi debitas gratias nõ egerim pro victoria de hostibus meis mirabiliter reportata. Sed vt tu Domine miserearis mei, ponã ante oculos tuos omne tempus præteritum vitæ meæ in afflictionibus & doloribus transactum. Vide labores & ærumnas, in quibus ab ineunte ætate versatus sum. Pauci reperientur, qui hoc ipsum dicere non possint. Quis est qui nõ nascatur plorans, qui à pueritia nõ statim mœroribus & angoribus prematur? Vt enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montẽ descẽdens semper sonitum efficit, & statim ab ortu veluti raucas voces emittit, & conteritur ac frangitur, *simile.* donec ad pedem montis ingreditur mare, sic homo exit ab vtero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & sic ploratu & ge

& gemitus fundens, vitā ſine quiete & ſecuritate traducit, donec decurſo ſpatio mare mortis ingreditur, quò tandē omnes fluuij tā magni quàm
Iob.14. parui ingrediuntur. Quod ſentiens Iob dicebat: Homo natus de muliere, breui viuens tempore repletur multis miſeriis.

Domine ſi ſic viuitur.) Senſus huius verſus eſt: Hæc ego in ægritudine dicebam: Hęccine Domine eſt vita hominis? Sícne viuitur tam breuiter? In talibus eſt vita qua ſpiro? ſícne in tam parua duratione conſiſtit: Dilata mihi dies, ſiquidē illud poteris facilè efficere. Nam tu qui corripis & occidis, poteris vitam dare, & ſalutem reſtituere. Adeptus ſum victoriam, triumphaui de Sennacheribo, incipiebā requieſcere & gaudere adepta pace, & quando venit tempus illud, in quo exiſtimabam quietem & tranquillitatem in veniſſe, ecce nunc incidi in grauiſſimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amariſſima. Vel ſic: Cū amaritudine ſūma cruciarer, ecce amaritudo hæc verſa eſt in pacem. Nam ſequitur ſtatim: Tu autē eruiſti animam meam, vt non periret, proieciſti poſt tergum tuū omnia peccata mea. Id eſt, non amplius meorum peccatorum recordatus es.

Pſal.6. *Quia non infernus confitebitur tibi.)* Id eſt, illi qui
Pſal.113. in inferno cruciantur. Ita dicitur in Pſalmo: Quoniam non eſt in morte qui memor ſit tui. In inferno autē quis confitebitur tibi? Et in alio Pſalmo: Non mortui laudabunt te Domine, nec omnes qui deſcendunt in in fernum. Per mortem, & infernum idem intelligit. Eſt enim tartarus mors, & qui in illis æternis pœnis verſantur, mortui dicuntur. Appellatur etiam infernus lacus, quò ſcelerati deſcendunt, vbi nullam à Deo expectant beatitudinem quoniā in inferno nulla eſt redemptio.

Viuens viuens ipſe confitebitur tibi.) Mortuus te Domine in hac vita nō laudat, ſed ille qui viuit, te laudibus effert, & ſi illi filios dederis, ipſe eos inſtruet, docens eos legem tuam, vt eam obſeruent, & te ſingulari amore proſequantur.

Et iuſsit Eſaias, vt tollerent maſſam de ficis, & cataplaſmarent ſuper vulnus, & ſanaretur. Et dixit Ezechias: Quod erit ſignum, quia aſcendam in domum Domini,

Et iuſſit Eſaias.) Hoc prius fuit quàm cāticum, quod modò explanauimus. Nonnulli exiſtimant morbum regis fuiſſe apoſtema quoddam, quod ficis ſiccis, quos caricas appellamus, curatū eſt. Nam iuxta artem medicorum huiuſmodi morbis ſunt caricę ſalutares. Ex quo colliges non eſſe medicinam contemnendam. Alij arbitrantur hos ficus non fuiſſe ſiccos, neque naturaliter prodeſſe vulneribus, imò nocere, ſed voluiſſe Deum rebus noxiis & aduerſis vlceri regis mederi, vt euidentius potentiam ſuam declararet. Solet enim Deus rebus hominum iudicio repugnātibus res magnas efficere, vt eius potentia emineat, & clarius illuceſcat. Sic per Eliſæum aquas
4.Reg.2. amaras Iericho, ſale dulces reddidit, & quæ noxiæ erant, ſalubres factæ ſunt: cùm contra miſſo ſale amariores fieri deberent. Aquæ Marach in Exod.15
deſerto cùm eſſent amaræ, ligno in eas coniecto Num.21.
dulces redditæ fuerunt, cùm lignum illud eſſet amarum, vt nonnulli referunt. Eodē modo læſi Hebręi à ſerpentibus viſo ſerpente æneo, quem Deus erectum eſſe iuſſit, ſanitatem recuperabāt. Et aiunt nōnulli noxium eſſe videre æs iis quos ſerpentes momorderint. Sic Chriſtus cæcum cu Ioan.9.
rauit luto, vt humana ratio confunderetur, & Chriſtus ſuum numen oſtenderet.

Quod erit ſignum.) Hoc interrogauit Ezechias, priuſquam Domino pro reddita ſanitate gratias ageret. Quod autem ſignum datum ſit iam explicuimus. Vel eſt quædam admiratio viſi miraculi, Quaſi dicat: Quàm admirabile eſt Domine hoc ſignum tuum. Vt intelligas hanc hiſtoriam 4.Reg.20.
pleniſſimè, lege quartum librum Regum & ſe- 2.Par.23.
cundum Paralipomenon.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXVIII.

Et introiuit ad eum Eſaias filius Amos Propheta.) Poteſt verti ex Hebraico: Filius Amos prophetę. Et ita tranſtulit Pagninus. Eſt enim in Hebraico הנכיא hannaui. Qua de re diſſeruimus in annotationibus ex Hebræo ad caput pręcedens.

Quæſiui reſiduum annorum meorum.) In Hebraico eſt מקרחי יהר שנרחי puccadhti iæthęr xenothai. Verbum eſt שקר, & eſt hîc pual paſſiuū in Gen.21.
pręterito. Significat hoc verbū præter alia viſitare, vt Geneſis vigeſimoprimo: Viſitauit autem Dominus Saram. Ideò poteſt verti: Viſitatus ſum in reſiduo annorum meorum. Quaſi 1.Reg.25.
dicat: Puniuit me Deus auferens à me reſiduum annorum meorum. Significat etiam deeſſe, vt primi Regum vigeſimoquinto. Nec aliquando defuit quicquam eis. Vnde poteſt verti: Defuit reſiduum annorum meorum. Et quoniam verbum hoc requiro ſignificat non inuenire, & deeſſe, vt cùm dicimus requiro hominum noſtrorum prudentiam, quo quidem pacto Cicero vtitur hoc verbo in primo Paradoxo ſignificans antiquos in illa re eſſe prudentia deſtitutos, ideò fortaſſe poſuit noſter interpres, Quæſiui reſiduū annorum meorū, pro priuatus ſum reſiduo annorum meorum. Poteris reddere Latinè: Deſtitutus ſum reſiduo annorum meorum. Pagninus vertit: Carebo reſiduo annorum meorū. Septuaginta: Relinquā annos reſiduos. Quæ omnia in idem ferè coincidunt.

Dixit, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.) Septuaginta habent: Dixi: nequaquam vltrà videbo ſalutare Dei in terra viuentium. Satis eſt perſpectum & exploratum dantibus operam literis diuinis Chriſtum ſeruatorem noſtrū eſſe ſalutare Dei, de quo vaticinatus eſt Eſaias dicēs: Et videbit omnis caro ſalutare Dei. De hoc præ Infrà 52.
dixerat Iacob: Salutare tuum expectabo Domi- Gen.49.
ne. Et illud Dauid ardenter deſiderabat dicens: Pſal.39.
Oſtende nobis Domine miſericordiam tuam, & ſalutare tuum da nobis. Hoc diuinum ſa-

lutare amplectens Simeon ille religione ac pieta
Luc.2. te præstante, voce cignea & charitate ardente ce
cinit: Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum. Cùm igitur rex Ezechias intelligeret filium Dei ex semine suo esse carnem sumpturum, & videret se absque filiis è vita migrare, ait si filium non relinqueret non visurum Christum in æterna beatitudine, quoniam illuc ascendere non poterat, nisi Christus eius ianuã sanguine suo aperiret. Est enim Christi sanguis, vt verbis diui Hieronymi vtar, clauis paradisi. Et volens Ezechias significare se loqui de Christo, subiunxit: Non aspiciam hominem vltrà & habitatorem quietis. Acsi diceret: Si ita decessero è vita, non videbo Deũ factũ hominẽ, qui est habitator quietis, & æternę beatitudinis. Eum, quem Deum vocauerat, & iuxta Septuaginta salutare Dei, nunc hominem appellat: quoniam Christus est verus Deus, & verus homo, & ipse est glorię, & quietis veræ habitator. Nã in hoc mundo nulla est vera gloria, nulla vera quies.

Gen.40. *Generatio mea ablata est, &c.*) Pro hoc in Hebraico est in hunc modum. דורי נסע dori nissach.
Psal.38. Verbum דור dur significat habitare, peregrinari, durare. Vnde nomen דור significat ætatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis nostra ętas & duratio & vita est quędam peregrinatio. Quod intelligẽs patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc sapientior erat, nemo pietate præstantior, interrogatus à Pharaone quot annos natus esset, respondit: Dies peregrinationis vitę meę centum triginta annorum sunt. Vnde dicebat regius vates: Aduena sum ego apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Ex quo efficitur, vt viri iusti ex hac vita decedant tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, intelligentes peregrinandi diuersorium nobis Deum dedisse, non habitandi: esse autem veram patriam & habitationem nostram in cœlo. Non enim præstãtes viri tot labores suscepissent, nisi certissimè crederent, non iisdem finibus esse gloriam terminandam, quibus & vitam. Potest igitur verti: Peregrinatio mea ablata est. pro quo Pagninus transtulit: Habitatio mea recessit. Dolet igitur Ezechias, quia eius incolatus non amplius prolongabatur. contrà verò Dauid gemuit ob incolatus sui dilatationẽ: dicens Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est. Idem diuerso medio desiderabãt. Desiderabat Ezechias Christum videre, ideò morte angebatur, quia sine filio decedebat, ex quo Christus carnem sumeret. Contrà verò Dauid mortem optabat, vt Christum citius videret. Vt enim duo veloces accipitres auem altius volantem, séque in sublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, sed vnusquisque diuersa via dirigit suum cursum & volatum, efficiens diuersos anfractus, sed ad idem tendentes, sic hi duo illustrissimi reges idem, sed diuersa ratione quærebant.

Psal.119. simile.

Tu autem eruisti animam meam, vt non periret.) Pro eruere in Hebraico, est verbum חשק chaxac, quod significat præter alia amare, desiderare, cõiungere, & cingere. Hinc fluxit interpretum varietas. Septuaginta transtulerũt: Liberasti animã meam, vt non periret. Pagninus: Desiderasti eruere animam meam à fouea consumptiua. Potest verti: Dilexisti animam meam. Vel: coniunxisti tibi animam meam, ne periret. Qui in charitate est, coniunctus est Christo. Vnde dicebat Paulus: Quis nos separabit à charitate Christi? Rom.8.
Et alibi: Qui adhæret Deo, vnus Spiritus est. Et 2.Cor.6.
alibi se vinctum vocat, quia Deo adherẽs vincu- Ephes.3.
lis amoris alligatus erat. Potest pręterea verti: Tu & 4.
autem cinxisti, aut operuisti animam meã. Hoc est, me veste charitatis induisti. Est enim charitas vestis, quę operit multitudinẽ peccatorum, 1.Petr.4.
vt ait diuus Petrus Apostolorũ princeps. Hac veste nudati eiicimur à conuiuio cœlestium nuptiarũ. At ea induti possumus mentis epulis abũdare, & eum vitæ statum adipisci, qui in altissimarum rerum contemplatione consistit. Hæc enim est vestis illa, de qua ait Christus apud Matthæum, Quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem? Matt.22.

Argumentum capitis XXXIX.

Mittit Rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam quem Esaias reprehendit, quòd illis thesauros suos ostendisset prædicens, esse illos thesauros à Babyloniis rapiẽdos, & in Chaldæam asportandos.

CAPVT XXXIX.

IN tempore illo misit Merodach A
Baladan filius Baladan rex Ba- 4.Reg.
bylonis libros & munera ad Eze 20.c.
chiam. Audierat enim quòd ægrotasset & conualuisset. Lætatus est autem super eis Ezechias, & ostẽdit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorũ, & vnguenti optimi, & omnes apothecas supellectilis suæ, & vniuersa quę inuenta sunt in thesauris suis. Non fuit verbum, B
quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Introiuit autem Esaias propheta ad Ezechiam regem, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderũt in domo tua? Et dixit Ezechias. Omnia quæ in domo mea sunt viderunt. Nõ fuit res quam non ostenderem eis in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiam. Audi verbum Domini exercituum. Ecce dies venient, & auferentur omnia, quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerunt patres tui vsque ad diem hanc in Babylonem. Non derelinquetur quicquam D
dicit Dominus. Et de filiis tuis qui exibunt de te, quos genueris, tollent, & erũt eunuchi

eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Esaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et dixit; Fiat tantùm pax & veritas in diebus meis.

EXPLANATIO.

In tempore illo misit Merodach Baladan, &c.) Mortuo Sennacheribo obtinuit regnum Asarhadon filius eius, & eo tempore incidit Ezechias in morbũ, de quo capite superiore disseruimus. Et quoniam Ezechias mirabiliter cõualuit, & in eius sanitatis signũ Sol reuersus est retrorsum, & vagata est statim fama fuisse eum huius miraculi causam, misit rex Babylonis legatos ad illũ cum literis & muneribus, qui interrogarent de porteto, quod acciderat, vt verba Paralipomenõ testantur. Et quoniam hic rex Babylonis nõ erat filius Sennacheribi, sed Baladani, perspicuum est, aliud fuisse tunc regnum Babyloniorũ, aliud Assyriorum. Assyrij ceperunt Samariam, Babilonij verò Iudam & Hierosolymam. Existimo tamen regem Sennacheribum, qui tunc monarchiam imperij tenebat, fuisse Dominum Babylonis. Habebat Babylon regem, sed subditum atque Sẽnacheribo tributariũ. Et ob eã causam reges Assyriorum appellantur reges Babylonis. Nã Metasthenes chronographus Persa in libro de iudicio temporum ait Phul Beloochum & Sennacheribum fuisse Babylonis reges, cùm eos sacra scriptura Assyriorum reges appellet. Erat enim Babylõ subiecta tunc Assyriis, donec Nabuchodonosor Babylonis principatũ obtinuit. Hic vicit Assyrios, & Babylonem amplis victoriarũ ornamẽtis docorauit, & fecit eam caput totius imperij. Ex quo effectum est, vt ipsi Assyrij Babyloniorũ nomẽ assumpserint, vt ait Solinus. Durauit imperium apud Babylonios septuaginta annos, donec Cyrus & Darius eos superarunt, & vrbem funditus euerterunt.

2. Par. 32.

Lætatus est autem super eis Ezechias.) In libro secũdo Paralipomenon ita scriptum est: In diebus illis ęgrotauit Ezechias vsque ad mortem, & orauit Dominum, & exaudiuit eum, & dedit ei signũ. Sed non iuxta beneficia, quæ acceperat retribuit, quia eleuatum est cor eius. Et facta est cõtra eum ira, & cõtra Iudam & Ierusalem. Humiliatúsque est posteà, eò quòd exaltatũ fuisset cor eius, tam ipse quàm habitatores Ierusalem, & idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechiæ. Hæc ibi. Vnde colliges quàm vtilis sit afflictio, & quam periculosa prosperitas. In afflictione confugiebat ad Deũ, totúmque seipsum illi lachrymis & precibus tribuebat, in prosperitate verò elatus est, Deoq; pro acceptis beneficiis debitas gratias nõ egit. Imò inani gloria captus ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias suas ostẽtare. Quod non fuit sine culpa iactantiæ.

2. Par. 32.

Non fuit verbum quod non ostẽderet eis Ezechias.) Paulò post ait Ezechias: Non fuit res, quam nõ ostẽderẽ eis in thesauris meis. Quod anteà appellatum fuerat verbum, appellauit tunc rem. Ex quo constat, verbum, hoc in loco pro re accipi.

De terra longinqua venerũt ad me.) Videtur esse iactantia. Quantò longius Babylon distabat à Iudæa, tantò maiorem honorem sibi delatum esse existimabat Ezechias ob legatos Babyloniorũ. Præterea non deberet dicere, venerunt ad me, sed, venerunt propter Dei miraculum, vt omnia illa non ad se sed ad Dei gloriam referret.

Auferentur omnia quæ in domo tua sunt.) Ideò Babylonij rapuerunt diuitias Ezechiæ, quia ipse eas illis ostendit. In aperto orationis argumento hæc omnia sunt facilia, ideò ad eum sensum, quem moralem appellant, interpretationem conuertamus. Per diuitias & thesauros intelliguntur bona opera. Quæ enim sunt veræ opes, nisi quæ animum ditant, & pręcellẽtibus ac splendidissimis ornamentis decorant, & admiranda quadam insigníque gloria cumulant? Cùm autem hę sint virtutes, & opera præclara, & ipsius virtutis actiones, apertè colligitur, eas esse illas excellentes diuitias, cum quibus nulli huius mundi thesauri comparãtur. Vnde constat veram esse illam Socratis sententiam à Cicerone multis verbis amplificatam, eos solos diuites esse, qui sint virtute præditi & ornati. Has diuitias amittes, si eas Babyloniis ostẽderis, hoc est, si eas in lucẽ protuleris, & inani gloria ductus hominibus ostentaueris. Ait enim sanctissimus ille doctor Christus Deus noster apud Matthæum: Attendite ne iustitiam vestrã faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrũ, qui in cœlis est. Et paulò post: Cùm ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes. Vult Deus vt opera bona nostra signemus sigillo intẽtionis in ipsum, ne ea amittamus. Vult nobis merces nostras securas reddere, ne post longam nauigationem in ipsa mercatura spoliemur: spoliabimur autem, si bona opera non propter Deũ, sed ad humanam & inanem gloriam captandã faciamus. In moralibus finis, vt aiũt Philosophi, habet eandem vim mouendi, quam habet principium in naturalibus. Cùm autẽ charitas sit finis, vt ait Paulus ad Timotheum, ea nos debet mouere: cùm autem charitas nos mouerit, dirigẽtur opera nostra in Deum, & tunc poterũt perfecta appellari. Perfectio bonorũ operum in duabus rebus pręcipue consistit, in directione ad vnum finem, qui realiter sit bonus, & in electione mediorum illi accommodatorum & conuenientium. Et tunc ille finis est realiter bonus, quãdo est etiam principium. Vis cognoscere sitne bonum opus perfectum, considera eius finem, ad quẽ dirigitur: si ille fuerit etiam talis operis principium, & prima causa, poteris quiescere, & tale opus bonum existimare. Ob eã causam asserunt mathematici circulum esse perfectã figurã, quia principiũ & finis idẽ est in illo. Cùm autẽ Deus sit principium & prima causa, apertè concluditur, tunc opera nostra esse perfecta, si eorum finis sit Deus, & ad illum fuerint directa illique dedicata, si Deũ quęsierimus mediis opportunis & conuenientibus, si denique sit finis ille, qui est etiam principium. Esse autem Deum principium & rerum omnium primã causam asserit ipse, qui apud Ioannem de seipso loquens, Ego, inquit, principium, qui loquor vobis. Et idẽ Ioãnes de Deo loquens, ita ait: Omnia per ipsum facta

Mat. 6.

1. Tim. 1.

Ioan. 8.

Ioan. 1.

Rom.11. facta sunt. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nec solùm Theologi, sed etiam Philosophi Gentium radio naturali illuminati, Deum esse principium primámque causam apertissimè testantur. Ideò viri iusti opera sua in Deum dirigunt, eáque propter illum efficiunt. Pugnãtes Hebræi cum Amalec quandiu Moyses manus leuabat, victoriam consequebantur: cùm autem eas remisisset, victoriam amittebant. Ita literæ diuinæ in *Exod.17.* Exodo asseueranter affirmant. Quid per manus *figura.* nisi opera intelligimus? quæ cùm leuamus, & ad Deum dirigimus, vincimus, & de hostibus nostris, diabolo, mundo, & carne, victoriam reportamus. Si autem ea deprimimus in terram, laudem humanam captantes, & inanis gloriæ desiderio flagrantes, ipsam laudem & gloriam amittimus, & ab inimicis superamur. Nulla re clarius gloriam consequimur, quàm gloriæ cõtemptu. Nam qui appetitu inanis gloriæ ducuntur, & hominum rumusculos intuentur, clarissimis signis ostendunt, ad Deum opera sua nõ dirigere, nec veræ gloriæ amplitudinem contemplari. Quando Christus in suis actionibus oculos leuabat in cœlum, nos instruere volebat, vt in nostris actionibus intentionem leuaremus in Deũ, ad illúmque mentis aciem intenderemus. Quid enim per oculum nisi intentio significatur? Ita intelligitur id, quod Christus dicebat apud Mat- *Matt.6.* thæum: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Hinc effectum est, vt quando dicimus oculum dextrum, bonam intẽtionem significemus: quando verò sinistrum, ma- *simile.* lum. Et vt qui sagittam emittit, vt scopum attingat, claudit oculum sinistrum, aperit dextrum, sic nos in actionibus nostris, si volumus verum scopum attingere, debemus intentionem sinistram claudere, dextram verò aperire, debemus inanem gloriam & falsam nominis claritatem paruipendere, Dei autem gloriam nostris actionibus quærere, easque ipsi Deo dedicare. Et quoniam diabolus intelligit quãtum nobis prosit bona intẽtio, summa diligentia conatur eam à nobis auferre. Id significat scriptura libro pri- *1.Reg.11.* mo Regum, dicens conatum fuisse Naam, vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Ga- *figura.* laad. Naas serpentem significat. Quid per Naam nisi diabolum serpentem antiquum, & quid per oculos dextros nisi intentionem ad Christum directam intelligimus? Est igitur summa ope nitendum vt in nostris actionibus inanem gloriam *Neem.4.* euitemus instar illius, de quo dicitur Neemiæ, 4. Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium. Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiúmque ad populi rumusculos resecandos manu teneamus. Magnus Basilius ad hoc propositum hac *Apta similitudo.* eleganti similitudine vtebatur. Faber ferrarius, quãdo opus aliquod conflat & cudit, debet memoria tenere eum, à quo instrumentum illud ex pacto accepit, præscriptámque sibi ab illo formam & magnitudinem in animo versare, vt rectè opus efficiat, & iuxta eius voluntatem, qui illud effici iussit, manum dirigere, alioqui si eius memoriam ex animo patiatur excidere, aut aliud quippiam omnino, aut longè dissimile efficiet ab eo, quod facere deberet. Eodem modo Christianus dum virtutem exercet, debet ita Deum ante oculos mentis habere, vt nulla eius memoriam deleat obliuio: debet omnes suas actiones ad Deum dirigere, & iuxta eius voluntatem, qui eum rectè operari iubet, manum mouere: debet ipsius in mente insidere Dei voluntas, vt illam intuens, in eáque defixus, omnem curã & cogitationem ad eam implendam conferat, vt concitatæ multitudinis gloriam contemnens, sit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, assiduámque illius memoriam conseruat, à quo id iussus est facere, veréque illud Dauidicum dicere poterit: Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne *Psal.15.* commouear. Hæc diuus ille Basilius, qui ab antiquis ob insignem sanctitatem, singularem eloquentiam, & admirabilem doctrinam, fuit meritò Magnus appellatus. Hanc doctrinam voluit nobis Deus in Exodo significare, quando Moysi *Exo.52.* præcepit vt duo cherubin essent in propiciatorio, vnde Deus ipse loquebatur, vtrunque latus propiciatorij alis expassis tegentes. Deus summè benefactor est, & nihilominus tectus, vt nos doceat benefacere, sed nolle ab hominibus videri & gloriam aucupari. Ita locum illum explanat Hieronymus ab Oleastro vir hac nostra tempestate doctissimus & optimus in eruditissimis suis commentariis in Exodum. Oportet igitur nos solam Dei gloriam in nostris actioni- *Gen.15.* bus quærere, & quemadmodum Abram volucres super carnes immolatas descendentes abigebat, sic nos inanem laudem fugere, eámque à nostris operibus abigentes penitus aspernari. Sectemur doctrinam diui Pauli dicentis in epistola prima ad Corinthios: Siue manducatis, si- *1.Cor.10.* ue bibitis, siue quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite. Nam si opes & thesauros actionum nostrarum ostẽtauerimus, amittemus eos, spoliabimur à Babyloniis, & direptioni, animíque calamitati committemur. Ex quo efficietur, vt gloriam quærẽtes simus omni gloria nudati & destituti, cùm ob culpam nostram opes Hierosolymæ sint Babylonem translatæ. Opes Aegyptias ad terrã promissionis asportari permissum erat, Hebræorúmq; gloriæ tribuebatur, vt in Exodo literæ diuinæ testantur, & similiter *Exo.11.* Babylonias, vt ex primo capite Esdræ perspi- *Esdr.1.* cuum apparet. At non poterant absque eorum ignominia opes Hierosolymæ Babylonẽ transferri. Oratorum gentilium eloquentiam, & salutaria philosophorum præcepta, quæ sunt mundi diuitiæ & thesauri, possumus ad religionem pietatis plenissimam adducere, ad ipsius religionis excellentes diuitias amittere, easque in confusionem cõuertere, non poterimus, quin simus magno dedecore & infamia notati.

Et de filiis tuis.) Hoc est, de posteris tuis. Non enim proprios filios intelligit. Aiunt nonnulli fuisse Danielem, Ananiam, Misaelem, & Azariam.

Bonum verbum Domini.) Sensus est: Deus est æquus & sermo eius bonus & rectus. Ego peccaui, & pœna hac dignus sum. At Deum pium patrẽ precor vt in diebus meis in Iudæa sit tranquillitas pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia

sciebat eo tẽpore, quo thesauri Hierosolymæ diriperentur, & Iudæi in Babylonẽ adducerentur, nullam fore pacem nec veritatem, nullã quietẽ nec in promissis constantiam, sed omnia futura esse plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortasse hæc dicit Ezechias, cùm illi dixit Esaias hanc transmigrationem in Chaldæam nõ futurã esse in diebus suis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, acsi diceret: Bonus est sermo Domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAP. XXXIX.

Misit Merodach Baladan filius Baladæa rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam.) Pro libris in Hebraico est ספרים sepharim, pro quo possis vertere literas, & rectè quidem. Significat enim hoc nomen præter alia epistolam siue literas. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà annotauimus cap. 37.

Non fuit verbũ quod non ostenderet eis Ezechias.) Pro verbo in Hebraico est דבר dauar, quod nomẽ significat verbum, vt Hester septimo: Necdum *Hester 7.* verbum de ore regis exierat. & multis aliis in locis. Significat etiam rem, vt quarto Regum capite *4. Reg. 5.* quinto: Et si rem grãdem dixisset tibi propheta. Et quamuis noster interpres vertat, verbum, tamẽ sępe capitur pro re, vt hoc in loco, & Deu- *Deut. 8.* teronomij octauo capite: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. Quem locum citat Christus apud Matthæum: *Matt. 4.* Quasi dicat: Non solùm homo sustentatur pane, sed potest etiam sustentari quacunque alia re, quam Deus creauit. Et aliis in locis verbũ pro re ponitur, quæ breuitatis gratia omitto.

Argumentum capitis XL.

Consolatur Deus Iudæorum populum, promittens illis gaudium & peccatorum remissionem. Facit propheta loquentem diuinum illum Ioannem Baptistã Christi Dei nostri præcursorem & annuntiatorem, quo nemo inter natos mulierum non surrexit vnquam sublimior, nemo vaticinatione præstantior. Ostendit propheta hominum, eorúmque gloriæ miseriam, fragilitatem, & inconstantiam, Deique nostri summam fortitudinem, infinitam potentiam, & immensam sapientiam, & bonitatem, vt nobis ipsis diffidentes, & opes, magistratus, inanem gloriam, cæteráque mundi ludibria, caduca & inconstantia contemnẽtes, ea sola ornamenta quæramus, ex quibus vera gloria redundat, & ad ipsum Deum ardenter aspiremus à quo est verum decus, & omnis dignitatis præstantia.

CAPVT XL.

A Consolamini consolamini popule meus, dicit Deus vester. loquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eam, quoniam *Mar. 1. a* completa est malitia eius, dimissa est ini- *Mat. 3. a* quitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Vox clamantis in deserto. Parate viam Domi- *Luc. 3. a* ni, rectas facite in solitudine semitas Dei *Ioan. 5. c* nostri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aspera in vias planas. & B reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quòd os Domini locutũ est. Vox dicentis: Clama. Et dixi: Quid *Eccl. 14. c* clamabo? Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est *Iacob. 1. b* fœnum, & cecidit flos, quia Spiritus Domini sufflauit in eo. Verè fœnum est po- *1. Pet. 1. d* pulus. Exiccatum est fœnum, & cecidit flos, verbum autem Domini manet in æternum. Super mõtem excelsum ascẽde tu, qui euãgelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalẽ. Exalta, noli timere. Dic ciuitatibus C Iudæ: Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum *Ioan. 10. b* eo, & opus illius coram illo. Sicut pastor *Eze. 34. f & 37. f* gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit. Quis mensus est pugillo aquas, & cœlos palmo ponderauit? Quis appẽdit tribus digitis molem terræ, & librauit in pondere mõtes, & colles in sta- D tera? Quis adiuuit Spiritum Domini, aut *Rom. 11. d* quis consiliarius eius fuit, & ostendit illi? Cum quo iniit consilium, & instruxit eũ, *1. Cor. 2.* & docuit eum semitam iustitiæ, & erudi- *Sap. 9. c* uit eum scientia, & viã prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt.

EXPLANATIO.

Consolamini consolamini popule meus.) Prædixerat Esaias capite superiore omnes diuitias regis Iuda auferendas esse, & à Babyloniis in Chaldęã asportandas, & Iudæos capiendos, & nihil denique Hierosolymæ relinquẽdum. Sed ne Hebræi videntes se inter gẽtes magnis ęrumnis, incredibili ignominia, & misera captiuitate oppressos, peccatis suis desperationem adhiberent, & à vera religione deficerent, cõsolatur eos Deus, præcipítque diuinis vatibus, vt eorum mœrorẽ verbis consolatoriis deliniant, promittẽtes illis ventũrum esse Messiam in tẽporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitia, & remissionem peccatorum recepturi.

Loquimini ad cor Ierusalem.) Vos diuini vates consolamini Hebræos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraismus est. Qui mœstum cõsolatur, eíque blanditur, dicitur loqui ad cor eius. Id voluit Deus significare per Oseã dicẽs: Ducam eam *Osee. 2.* in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hoc est, alloquar eam verbis blandis illíque iucundis. Trigesimoquarto capite Genesis vbi nostra versio *Gen. 34.* habet: Tristémq; deliniuit blãditiis, ait litera Hebraica: Locutus est ad cor puellæ. Vbi Chaldęus paraphra

paraphrastes ait: Locutus est consolationes ad cor eius. Acsi diceret: Sichem Dinam verbis demulcebat, vt eam ad se alliceret.

Quoniam completa est malitia eius.) Scribēdum est, militia eius, & ita habent nonnulli codices correctiores. Appellatur autem militia tēpus vitæ nostræ. Nam quid aliud facimus toto vitæ spatio quàm militare? Ita enim ait Iob. Militia est vita hominis super terram. Et alibi: Cūctis diebus quibus nunc milito. Vnde Apostolus ad Corinthios scribens, Arma, inquit, militiæ nostræ non
Iob 7. carnalia sunt. Est igitur sensus: Vos ô prophetæ
Iob 14. mei consolamini populum meum, quoniam cō-
2.Cor.10. plebitur & finietur tempus suorum laborum. Et veniet tempus illud, quando perfundantur gaudio, & in Christum credentes remissionem peccatorum consequantur. Capitur igitur militia pro tempore captiuitatis Babylonicæ, per quam animi captiuitas & peccatorum vincula significātur. Vel sumitur militia pro lucta, quę erat sub iugo veteris legis, quæ tēpore Christi finem ac-
Act.15. cepit, de qua ait in Actis diuus Petrus: Quid tentatis Deum imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neq; nos, nèque patres nostri portare potuimus? Sed perpende causam consolationis diuinæ nec esse diuitias, nec voluptates, sed remissionem peccatorum. Non enim rebus caducis & fallacibus lætari debemus, sed bonis animi, quæ verè bona sunt. Nō solùm verè Christiani, sed etiam gentium philosophi lumine & naturæ & sciētiæ illuminati mūdi pecunias, sumptuosa ædificia, & eas, quibus maximè improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contempserunt, tantùm abest, vt eas in bonis cōnumerandas ducerent. Quippe cùm apertè cōspicerent homines harum rerum copia abundātes, ea tamen appetere maximè, quibus circunfluunt. Quoniā nunquā cupiditas harum rerum extinguitur, imò in dies earum sitis augetur, & animū torquet, non solùm appetitu eas amplificādi, sed etiam timore amittendi. Harum rerum contemplatione ductus regius vates dicebat: Redde mi-
Psal.50. hi lætitiam salutaris tui. Et alibi: Renuit conso-
Psal.76. lari anima mea. Vbi vides eum petere lætitiam, non mūdi, sed Christi, quem Dei salutare appellat: mundi autem lætitiam & inanem consolationem contemnere, & pro nihilo putare.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.) Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. Sēsus est: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Messiæ multa beneficia accipiet. Qui enim in Christum crediderint, magnam misericordiam consequentur. Ponitur numerus finitus pro infinito. Duplicia, hoc est, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis suis, hoc est, non obstantibus omnibus peccatis suis, quoniam ab ipsis redimetur. Vel duplicia, id est, magnifica dona. Sed quoniam dixerat: Completa est militia eius, dimissa est iniquitas illius, existimo per duplicia hæc duo intelligi, nempe impletionem militiæ, & peccatorum remissionem. Et hæc interpretatio est clara, & satis literæ cōueniens. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origenes homilia quinta in Mattheū per duplicia duas punitiones intelligit, non gratiam & gloriam, quem in præsenti secutus diuus Hieronymus hoc dicit esse intelligēdum de duplici afflictione, quā populus Iudaicus accepit, semel à Babyloniis, & iterum à Romanis. Et hęc expositio est satis plana, & probabilis, & munita authoritate grauissimorum doctorum. Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigesimosexto, ad probandum non dari gratiā nisi pro peccatis, quod Esaias non dicit. Nam ex sententia veterum interpretum loquitur ad literam de duplici punitione, non de duplici gratia. Et quāuis hîc duplicia possint accipi pro gratia & gloria, non sequitur: Datur hîc duplex beneficium gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur nisi pro peccatis. Quæ conclusio est hæc? O dialecticum ridiculum! Sed quid ais Luthere? Nónne legisti in Actis Apostolorum Cor- *Act.10.*
nelium hominem gentilem eleemosynis & precationibus se ad gratiam præparasse, eiúsque preces & eleemosynas ascendisse in memoriam in conspectu Dei? Si verum est quod dicis, non potuit Deus Cornelio gratiam tribuere, qui bona opera & Deo accepta faciebat. Sed dices illa opera esse peccata mortalia, quoniam in eodem articulo asseris, liberum arbitrium hominis existētis in peccato peccare mortaliter, quādo facit quod in se est, vbi asseris hominem peccare mortaliter, etiam quando facit quod in se est, vt se præparet ad gratiā. O horribilem hæresim. Rogo te, Deus incitat & inuitat aliquem ad peccandum? Non quidē, aliàs nō esset iustus, nec Deus. Cur igitur nos Deus incitat & inuitat ad præparationem ad gratiam, si talis præparatio est peccatum mortale? lege Prophetas, lege Apostolos, lege Euangelia, lege vetus & nouum Testamentum, & totū ipsum inuenies plenum diuinis monitis, quibus misericors ille Deus ac cœlestis pater inuitat peccatores ad pœnitentiam. Apud Esaiā capite pri- *Sup.1.*
mo postquam sceleratorum hominū flagitia arguit, Lauamini, inquit, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarū ab oculis meis, quiescite agere peruersè, discite bene agere. Quærite iudicium. Et paulò post: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Alloquitur Deus peccatores, quorum impia facinora fuerat detestatus, eósq; ad virtutem cohortatur. Et vt liberum arbitrium ostēdat, ait: Si volueritis, &c. Vbi vides in manu peccatoris esse se ad gratiam præparare. Quî fieri posset, vt Deus hæc diceret, si conatus peccatoris ad bonum esset peccatū mortale? Et alibi apud eundem prophetam: Cōuer- *Supr.31.*
timini sicut in profundū recesseratis filij Israel. *Infr.46.*
Et alio in loco: Redite preuaricatores ad cor. Per Ieremiam capite tertio: Reuertere auersatrix Is- *Ierem.3.*
rael, & non auertam faciem meam à vobis. Per Ezechielem 18. Conuertimini & agite pœniten- *Ezech. 18.*
tiam ab omnibus iniquitatibus vestris. Per Ioelē secundo: Conuertimini ad me in toto corde ve- *Ioel.2.*
stro. Hoc est, efficite toto conatu quantum in vobis fuerit, vt ad me conuertamini, & ad gratiam veniatis. Per Zachariam: Conuertimini ad me di- *Zacha.1.*
cit Dominus exercituum, & ego conuertar ad vos. Quomodo fieri potest vt conatus ad gratiā sit peccatū, si cùm peccator conuertitur ad Deū, confestim Deus ad ipsum conuertatur? Quorsum Christus omnes peccatores vocaret dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati *Matt.11.*
estis

estis,& ego reficiam vos?Præterea si eleemosinæ & præcationes Cornelij erant peccata mortalia, quomodo Deo placebant? Lege caput decimũ Actorum,& videbis Angelum dicẽtem:Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei. Deus auertit oculos suos à sceleribus, nec illi vnquam placuerunt. Dies me deficeret, si vellem omnes rationes, & scripturarũ loca afferre, quibus possem hoc pestilens Lutheri dogma refutare. Non enim ait hoc in loco Esaias ideò populum Iudaicum duplicia recipere, quia peccauit, sed tantã esse Christi misericordiam, vt quamuis populus peccauerat, tamen ei & peccata dimitteret, & gloriã tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum se conuerterunt,& vsque ad finem perseuerarunt. Aspicis quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

Act. 10.

Vox clamantis in deserto.) Hebraismus est. Idẽ est vox clamantis, ac vox clamans, quemadmodum terra promissionis & terra promissa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus,& multa huiusmodi, quę passim in diuinis literis reperiuntur. Est igitur sensus: Audietur vox, quæ clamabit in deserto: Parate viã domini. Dixerat venturum esse Christum, nunc dicit prius venturum esse eius præcursorem Ioãnem Baptistam. Fuisse autem diuum Ioannem hanc vocem ipse de se asserit apud Ioannẽ euangelistam. Qui interrogatus à Sacerdotibus & Leuitis quisnam esset, respondit, Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini, sicut dixit Esaias propheta. Et diuus etiam Lucas & diuus Marcus hunc locum de diuo Ioanne Baptista interpretatur. Appellatur vox primò, quia ex se nihil dicebat, sed quę audierat à Deo. Secũdò, quia sicut vox præcedit verbum, sic Ioannes Christum. Pręibis, inquit Zacharias, ante faciem Domini, parare vias eius. Tertiò, quia vt vox verbũ declarat, sic Ioãnes, Ecce, inquit, agnus Dei, ecce qui tollit peccata mũdi. Quartò, dicitur Ioãnes vox ad significandum, officium suum esse nõ mandare literis suas cõciones & vaticinia more aliorum prophetarũ, sed voce, ad hoc enim missus erat, vt viua voce concionaretur, & Christũ ostenderet. Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus pœnitentiam & sanctitatẽ pręedicabat. Oculi, manus, vestis, quicquid denique in eo erat, clamabat,& totus vox erat. O singularem concionatorem, ô admirabilem doctorẽ vitæ,& insignem vitam doctoris. Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, sed non sunt vox: quia etsi verbis prædicent, non tamen factis: similes aurificibus crucẽ efficientibus, sed eam non contemplantibus:& vasa ad continendum salem, cùm ipsi sint omni sale destituti. Sũt veluti puteus, cuius aqua abluuntur immunda vasa, cùm ipse sit luto & spurcitia repletus. Itaq; habent vocem, vox autem nequaquam sunt. At magnus ille præcursor in ventre matris suæ sanctificatus totus erat vox,& non quæcunque, sed clamans: non solùm loquens, sed vociferans. Tãta enim Iudæorum surditas, tantus sensuum stupor, tam arctus eorum & profundus somnus, magno clamore indigebant. Clamabat igitur diuus Ioannes,& publicè concionabatur. Hunc imitari debent hi, quibus est demandata cura docendi. Quid ad hoc respondebunt illi, qui cõciones spernunt? qui cùm ad Ecclesiasticas dignitates ascẽderint, nihil nisi otium, delicias, voluptates, & pecunias quærunt. Qui claues thesauri ferunt in brachio, claues autem animarum tradũt quibusdam clericis improbis & indoctis. Qui non solùm populum non docent, sed etiam doctores contemnunt. Hos appellat Deus per Esaiam nõ pastores, sed canes,& nõ quoscunque sed canes mutos non valẽtes latrare, cùm eorum officium sit enuntiare Euangelium, populi scelera reprehendere,& denique subditos suos docere. Legãt hi antistites diuum Paulum ad Timotheũ & ad Titum scribentem,& ibi inter qualitates antistitum inuenient debere esse concionatores & doctores. Quid plura? Ipse cœlestis doctor diuinus ille concionator Christus Deus noster eis, quos præsules constituit, præcepit, vt euangeliũ prædicarent. Nec sat est summissa voce prædicare, sed oportet aliquando clamare instar diui Ioannis, quem hîc Esaias vocem esse clamantem affirmat. Clamabat igitur Ioannes,& clamore illo etiam significabat esse euangelij prædicationem longè audiendam, latéque dilatandam, iuxta id quod alius propheta prædixerat: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Illud est præterea aduertendum, hanc vocem in deserto clamasse, quia re vera erat Ioannes in deserto. Semper enim viri pręcellentes & diuina contemplatione præstantes deserta loca dilexerunt. Est enim desertum veluti quædam schola paradisi. Ideò dicebat Deus per Oseam prophetam: Ducam eam in solitudinem,& loquar ad cor eius. Ex quo effectum est, vt Anthonius, Hilarion, Hieronymus, & innumerabiles alij qui præstãtibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt, vrbibus relictis solitudinem colerent, vbi charitate ardentes,& desiderio æternitatis flagrantes, ad cœlum aspirabant. & ob eam causam à cœtu hominum atque familiaritate seiuncti tanquam in portum se in desertum recipiebant. Poteris hoc in loco per desertũ intelligere mundum, in quo habitant reptilia,& varia ferarum genera, pauci autẽ homines. Qui autem non paret rationi, sed indomitis ducitur appetitibus, nõ homo vocãdus est, sed fera. Hoc sentiebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce diei plateam perambulans cum lucerna quadam in manu interrogatus quid quæreret, respondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines esse iudicabat.

Ioan. 1. Luc. 3. Mar. 1. Luc. 1. Ioan. 1. similia Infr. 56. 1. Tim. 3. Tit. 1. Mat. vlt. Mar. vlt. Psal. 18. Osee. 2.

Parate viam domini.) Hoc quidẽ est quod vox in deserto clamabat. Acsi diceret: Expiate animos vestros, vt veniat ad vos Christus. Expurga te illi viam, vt veniat. Auferte lapides, lutum, cęteráque impedimenta. hoc est, discedite à peccatis,& dirigite viam actionibus virtutũ. Non dicit, parate vias vestras, sed viam Domini. Vię nostræ sunt peccata, viæ Domini virtutes. Ideò ait Deus per Esaiam: Non sunt viæ vestræ viæ meæ. Via Domini est quę ducit ad Bethsames, hoc est ad domum solis, per quam eunt vaccæ legẽ Dei secum ferentes. De illa dicũt damnati, vt in libro sapientiæ scriptura commemorat: Errauimus à via

Infr. 55. 1. Reg. 6. Sap. 5.

à via veritatis. Hominum autem via est ea, quæ ducit à Hierosolyma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias dif-
Prou.4. ficiles. Hæc est ea via, de qua ait Salomon in Pro-
Eccle.21. uerbiis: Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruant. Et in Ecclesiastico ita scriptum legimus: Via peccãtium complantata est lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ. Relinquamus igitur vias nostras, nos ad æternos cruciatus ducentes, & viam Domini paremus, eúmque ad nos venientem recipiamus. In libro
Gen.41. Genesis est memoriæ proditum clamauisse præconem, vt omnes coram Ioseph genu flecterent, eúmque terræ gubernatorem esse cognoscerent. Quis est hic Ioseph, qui quærẽs fratres suos, fuit vẽditus, & acerbis iniuriis affectus, nisi Christus
figura Deus noster mundi seruator & rector? Quis est hic præco, qui præibat, & clamabat vt eũ agnoscerent, & reciperent, nisi Ioannes ille Baptista, ille gloriosus & admirandus præcursor & præco, illa magna vox, quę clamabat, vt viam Christo pararent, eúmque verum Dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, esséque mundi creatorem & restauratorem nequaquam dubitarent.

Rectas facite in solitudine semitas Dei nostri.) Solitudinem existimo appellari animam sterilem, & incultam, nullos charitatis fructus producentem.

Omnis vallis exaltabitur.) Per vallem intelligit humiles, qui à Domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à Domino de-
Luc.1. primuntur iuxta illud, Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Vel per vallem intelligitur animi fragilitas, & nimius metus per mõtem verò elatio & superbia. Quasi dicat: Tempore gratię auferetur pusillanimitas & superbia. Si superbus vult vt Deus ad ipsum veniat auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timẽs impleat sancta securitate & fiducia in Christo vallem timoris & pusillanimitatis.

Erunt praua in directa, & aspera in vias planas.) Hoc est, qui anteà dabant operam iniustitiæ & prauitatibus, qui iura violabant, & fundamenta iustitiæ peruertebant, erũt iusti, & actiones suas ad rectam rationis normam dirigẽtes. Iniustitiã
Sup.27. appellat viam obliquam & tortuosam, quemadmodum alio in loco principem iniustum serpentem tortuosum appellauit. Sed ait tẽpore Christi iniustitiam vertendam esse in æquitatem, & aspera in vias planas, hoc est, homines insolẽtes, agrestes, elatos, fore modestos, mites, & lenes.
simile Sunt quidam homines qui in te conferunt beneficia, sed tam elati, vt prius te asperitate vulnerent, quàm beneficia concedant, similes arboribus spinosis, quæ prius te pungũt, quàm ab illis fructum euellas. At diuina gratia intractabiles fiunt lenes & suaues. Omnis viarum difficultas & deformitas aut est propter altos montes, aut propter profundas valles, aut propter obliquitatem & anfractus, aut propter asperitatẽ. Omnia hæc impedimenta dicit aufeenda esse, & omnes has difficultates & deformitates corrigẽdas. Voluit diuinus vates & eloquẽtissimus orator hac metaphora significare fore, vt tempore Christi tolleretur superbia & nimia trepidatio atque animi imbecillitas, & iniustitia, ac morum asperitas & insolentia, & omnia denique impedimẽta tollerentur. Chrysostomus ait hac metaphora declarari difficultatem veteris legis esse in fidei facilitatem conuertendam.

Et reuelabitur gloria Domini.) Hoc est, apparebit filius Dei assumpta humanitate, & se mundo visibilem præbebit.

Et videbit omnis caro pariter, quòd os Domini locutum est.) Hoc est, Et videbunt homines Christum loquentem, & cum hominibus conuersantem. Anteà loquebatur Deus per prophetas, sed tunc loquetur ore suo. Os ipsius Christi Domini nostri hominibus loquetur. Pro eo quod Esaias *Luc.3.*
ait: Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum est, vertit diuus Lucas: Et videbit omnis caro salutare Dei. Per Dominum ore suo loquentem intelligit Christum, quẽ appellat salutare Dei, quòd diuinã attulerit salutem. Aegrotauerat homo propter peccatum, venit salutare Dei Christus Iesus, vt mũdi morbis mederetur, & ægris salutẽ tribueret. Mundi ægritudines explicat Oseas dicens: Non est veritas, nõ est mise- *Osee 4.*
ricordia, non est scientia Dei in terra. Maledictũ, mendacium, homicidium, furtum, & adulteriũ, inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Vbi vides inter ægritudines ignorantiam connumerari, & Dei scientiæ defectum. Hæc est magna phrenesis, periculosa paralysis. Ideò venit diuinus medicus, ad dandã sciẽtiã salutis plebi eius, vt ait Zacharias. Venit ergo *Luc.1.*
curatum genus humanum, de quo ait Esaias. A *Sup.1.*
planta pedis vsque ad caput nõ est in eo sanitas. hoc est, à plebeio vsque ad principem omnes in erroribus & prauitatibus versantur. Hęc generis hominũ ægritudo fuit in Ezechia ægroto significata, quando vt sanitatem recuperaret, Sol reuersus est retrorsum, qui imaginem Christi gerebat, qui vt genus hominũ curaret, assumpsit humanitatem, & seipsum exinaniuit, vt aduẽtu suo nos à contractis sceleribus expiaret, omniúmq; virtutum ornamentis decoraret, & in dignitatẽ ac salutẽ amissam suo sanguine restitueret. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà explanauimus capite trigesimooctauo.

Vox dicentis: Clama.) Nonnulli totum hoc re- *Supr.36.*
ferunt ad diuum Ioannem Baptistam, dicentes eum esse vocem clamantem, & dicentem: Omnis caro fœnum, &c. Prędicauit enim diuus Ioãnes mundi contemptum, vt homines ad amorem cœlestium excitaret. Potest ad Esaiam referri, vt sit sensus: Ego Esaias audiui Dei vocẽ præcipientem mihi vt clamarem. Cùm autem interrogarem quid essem clamaturus, respondit mihi diuina illa vox: Clamabis hoc, nempe. Omnis caro fœnum, & cætera, quæ sequuntur. Dixerat propheta populum Dei recepturũ esse duplicia dona: sed ne aliquis existimaret se hanc præstitam gratiam simpliciter mereri, dixit omnem hominem & omnem eius gloriam fœnum esse, vt omnes intelligerent seipsos parũ valere, esséque à Dei benignitate & misericordia profectam gratiam, quam ipsi sunt cõsecuti. Nã actiones nostræ quatenus nostræ sunt, & à nostra voluntate

voluntate profectæ separatæ à gratia fœnum sunt, paruíque valoris. Extenuat homines, vt Dei misericordia eos curantis illustrius appa- *simile* reat. Vt enim peritus & ingeniosus pictor, quãdo vult, vt aliquis color emineat & resplẽdeat, atque insignior appareat, opponit iuxta illum contrarium colorem, nam vt ait philosophus: Posita iuxtà se opposita magis illucescunt, sic diuinus vates vt Dei misericordiam splendidissimam esse cognosceremus, opposuit iuxta illam hominum miseriam. Ideò hanc vocem literis mandauit illi dicentem: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. O verba gloriosa & insignia, digna quæ semper sint in nostra memoria impressa, ex qua nulla vnquam obliuione deleantur. Ea nobis veritatem aperiunt, nostram miseriam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid denique simus apertissimè ostendunt. Vide aptissimam similitudinem. hominem cum fœno comparat, & eius gloriam cũ flore agri. Quid vilius fœno? Quid agri flore fragilius, qui frigore arescit, calore marcescit, vẽto rapitur & frangitur, pedibus conculcatur, à brutis comeditur, & cùm pulchritudinem ostẽdat, in puncto temporis consumitur & perit? I- *Iob 13.* deò dicebat Iob: Homo quasi flos egreditur & conteritur, & fugit velut vmbra. Et rursus: Cõ- *Iob 13.* tra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Vbi vides appellari hominem, folium vento raptũ, *Eccle.14.* & aridam stipulam. Et Ecclesiasticus, Omnis inquit, caro sicut fœnum veterascit, & sicut fo- *Iaco. 4.* lium fructificans in arbore viridi. Et diuus Iacobus, Quæ est, inquit, vita nostra? Vapor est ad modicum parens, & deinceps exterminabi- *Psal. 101.* tur. Et Dauid: Dies mei sicut vmbra declinauerunt, & ego sicut fœnum arui. Vnde dicitur in Prouerbio: Homo bulla. Est quidem bulla tumor ille inanis, qui videtur in aquis subitò nascens, & statim euanescens. Quo Prouerbio monemur nihil esse fugacius humana vita. Homerus comparat hominis vitam caducis arborum foliis. Euripides ait huius vitæ fœlicitatem durare vnum diem, & eodem gloriam in ignominiam commutari. Sed reprehenditur à Deme trio Phalareo, quòd non vnum diem, sed vnum temporis instans dicere debuerit. Pindarus hominem vmbræ somnium vocauit. Nihil inanius vmbra, quæ cùm nihil sit, aliquid esse videtur, tamen aliquid inuenit, quod videtur inanius, nimirum somnium vmbræ. Aeschylus apud Sto bæum vmbræ fumi humanam vitam comparauit: non solùm fumo, sed etiã vmbræ fumi. Quid igitur superbis homo, quo nihil est fragilius, nihil vanius? Illud est preterea hoc loco aduertendum, Esaiam missum esse concionatum, & tamen à Deo quæsisse, quid esset dicturus. Ex quibus colliges Christianum concionatorem non debere in suggestum ascẽdere, nisi mittatur, nisi *Rom. 10.* existimauerit hanc esse Dei voluntatem. Vnde *Hebr. 5.* ait apostolus: Quomodo prædicabunt, nisi mittantur. Et alibi: Nec quisquam, inquit, sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo. Colliges etiam Christianum concionatorem debere à Deo postulare id, quod est populo suasurus, nec dicere nisi id, quod crediderit Deo placere. Placet autẽ Deo, vt auditores excitet ad mundi contemptũ, & humanæ fragilitatis & miseriȩ contemplationem, vt intuentes esse hominem fœnum, & omnem gloriam eius quasi florem agri, inanem mundi splendorem, falsámque nominis claritatem contemnant, & ad immortalem gloriam aspirent. Tunc enim concionatores munere suo rectè funguntur, cùm auditoribus persuadent, vt considerata humanæ naturæ fragilitate, & misera atque caduca vitæ conditione, & mundi gloriæ inconstantia, omnia humana despiciant, hominum opes, & rerum gestarum gloria florentium tristes casus, & miserabiles ac subitas ruinas, in memoriam reuocantes, abnegent semetipsos, & cruces suas tollentes Christum ducem nostrum sequantur.

Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion.) Nonnulli codices habent: Tu quæ euangelizas Sion, vt Sion sit vocandi casus, & ad Ecclesiam referatur. Et ita vertunt nonnulli ex Hebræo. Et tunc est sensus: Tu ô Sion ô Christi ecclesia diuini verbi annuntiatrix, quoniam es bonum nuntium prædicatura, & de magnis rebus dictura, ascende in montem excelsum, eleuáque fortiter vocem tuam. Faciens mẽtionem euangelij diuinus vates non sat esse existimauit Ecclesiam ad vocem efferendam monere, sed etiam ad ascendendum in excelsi montis cacumen exhortari, vbi magno inuictóque animo cõcionaretur. Sin autem legas: Tu qui euangelizas Sion, vt habent Septuaginta, tunc hic est sensus: Tu fidelis concionator & Apostolorũ chore qui apud Sionẽ cõcionaris, ascẽde in montẽ sublimem, & ex eius cacumine annũtia Messiam. Vbi vides oportere Euangelicum concionatorem ad eleuatum virtutis montem ascendere. Est enim virtus mons altissimus, quanquam à nobis ob eius magnam distantiam paruus abiectúsque existimetur. Vt enim Apenninus mons altissi- *similitudo* mus à Genua nobili Liguræ emporio incipiens paruus apparet mediterraneum mare procul nauigantibus, illúmque magno interiecto spatio aspicientibus, sic virtus, cùm sit adeò sublimis, vt nubes transcendat, minima tamen nobis videtur ob lõgum interuallum inter nos & ipsam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea longissimè absumus, ob eámque causam aut eam non aspicimus, aut saltem paruã abiectamque iudicamus. At si ad eam accederemus, non possemus absque dubio eius incredibilem celsitudinem non admirari. Poteris per hunc montẽ Christum intelligere, de quo suprà noster vates *Sup. 2.* secundo capite vaticinatus est. Oportet euangelicos concionatores esse super Christum firmissimum fundamentum ædificatos, quoniam sunt ciuitas illa supra montem sita, de qua ait Christus apud Matthæum: Non potest ciuitas abscõdi supra montem posita. Quibus verbis eos ex- *Matth. 5.* citat ad veritatem forti erectóque animo prædicãdã, qđ hîc fecerat per Esaiã Ideo sequitur: Exalta in fortitudine vocẽ tuã, qui euangelizas Ierusalem, exalta, noli timere. Quamuis hæ expositiones sint rectæ, ego tamen existimo Esaiam loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentum Christi, quos hortatur, vt annuntient Messiam venturum esse Deum & hominem,

propter

propter hæc quæ sequuntur.

Dic ciuitatibus Iudæ.) Hoc est Iudæorum synagogæ.

Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.) Sensus est: Tu qui Hebræis annuntias Messiam venturum, declara illis eum esse verum Deum & non purum hominem. Dic illis: Ecce Deus vester ipse veniet, qui humanitate assumpta euidentissima miracula efficiet, hominum genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo potenter eripiet. Et si quatenus homo est subiturus labores, infirmitatibúsque subiiciendus, tamen quatenus Deus æqualis est patri, fortis, omnipotens, & sempiternus. Hoc dicebat Esaias Iudæorum concionatoribus ante Christi aduentum. Indicat apertè hic locus Christum saluatorem nostrum, quem nos venisse credimus, esse verum Deum. Et quoniam Hebræi nostri temporis negant Messiam fore Deum, aientes fieri non posse vt finitum sit infinitum, corruptibile sit æternum, mortale sit immortale, ostendens illis hoc in loco ex Lege, Psalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Messiam esse Deum, vt nos firmiter asserimus. Negant enim illi hoc in sacra scriptura inueniri, multáque in nos iactant conuicia, quòd repugnantibus diuinis literis hoc affirmemus, magnásq; in Christũ Deum nostrum blasphemias, quas ego ab illis audiebam, cùm Romæ, vbi nostri ordinis negotia gerebam, cum illis disputarem. Capite vigesimosexto Leuitici alloquens Deus Hebræorum populũ has voces emisit: Ego Dominus Deus vester. Nõ facietis vobis idolũ & sculptile. Et paulò pòst: Ambulabo inter vos, & ero Deus vester. Nemo est qui ambigat hæc verba Dei esse. Deus est qui loquitur, qui promittit se inter homines ambulaturum. Quî fieri poterat vt Deus, qui spiritus est, gressibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cum illis cõuersaretur, nisi humanam carnem assumeret, in qua se visibilem demonstraret? Hunc locum explanans R. Moyses Gerundiensis apertè indicat esse de rege Messia intelligendum: asserit enim fore vt Messias sit Deus & homo inter homines visibilis apparens: quod probat ex hoc loco & ex capite vigesimoquinto Esaiæ dicentis: Et dicent in illa die: Ecce Deus noster iste, spectauimus eum, & saluabit nos. Et hæc est multorum antiquorum Rabbinorum sententia in libro, qui inscribitur Torath choani. Hinc intelliges quantò melius veteres illi Rabbini sanctam scripturam exposuerint, quàm Hebræi nostri tẽporis. In hac sententia est Onkelos Chaldaicus, qui illa Dei verba: Respiciã vos, & crescere faciã: quibus in eodem capite ipse Deus promittit se magnum in Israelitas beneficium esse collaturum, vertit in hunc modum: Et cõuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & crescere faciã vos. Et paulò pòst, vbi cõmunis editio habet: Et non abiiciet vos anima mea: habet ipse: Nec abominabitur vos verbum meum. Vbi vides Deum suum verbum hominibus promittere, vt suã erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbũ est illud, per quod omnia facta sunt, quod significauit Moyses, quando ita scripsit: Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux. Fiat firmamẽtum, & cætera quæ sequũtur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbum suum. Hoc est verbum illud, de quo cecinit regius vates: Verbo Domini cœli firmati sunt. De quo ait Sapiẽtia: Qui fecisti omnia verbo tuo. Hoc Dei verbum est ipse Dei filius verus Deus, de quo ait diuinus ille Ioannes euangelista: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt. Hoc verbum promisit Deus se in mundum missurum vt sumpta nostra humanitate pro nobis moreretur. Nec est ô Hebræe quòd magnos aduersus nos & queribũdos clamores extollas, nósque conuiciis atque maledictis vulneres, dicens velle nos diuinum numen violare, asserentes esse illud cum infirma humanitate copulatum. Nam deitas filij, quæ illi cum patre est communis, nullum detrimentum omnipotentiæ subiit, neque Dei formam serui forma violauit. Duas habet naturas Messias noster, diuinam & humanam, & in vtraque idem est Dei filius, vna persona, vnum suppositum, nostra suscipiens, & sua non amittens. Nec existimes has duas naturas confusas esse, neque eò Christum appellandum esse duos, quòd duas habeat naturas: vnus est enim non cõfusione substantiæ, sed vnitate personæ. Qui ideò nostram humanitatem assumpsit, cùm esset immortalis, vt pro nobis factus homo mortem subiret, quo suam diuinam immensámque bonitatem, singularémq; erga nos amoris abundantiam ostenderet. Sed quoniam ô Hebræe his nequaquam moueris, ea relinquam, tuísque scripturis tecum agam. In Psalmo quadragesimoquarto sunt hæc verba literis consignata: Sedes tua Deus in seculum seculi, virga directionis virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Intelligi hunc Psalmum de Messia indicat eius inscriptio, vbi post alia hæc sunt verba: Canticum pro dilecto. Appellari autem in diuinis literis Christum dilectum, quinto capite ostendimus. Præterea in hoc Psalmo, vbi nostra editio habet: Speciosus forma præ filiis hominum, habet paraphrastes Chaldæus: Pulchritudo tua ô Messia excedit filios hominum. Hunc Psalmum interpretatur de Christo diuus Paulus in epistola ad Hebræos. Sed ipsius Psalmi verba ponderemus. Iam vides ô Iudæe sanctum regem Dauidem hoc in loco Messiam Deum appellare. Ita enim ait: Sedes tua ô Deus in seculum seculi. Et paulò pòst: Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ. Hoc est, tu ô Deus, cuius thronus est in seculum seculi, vnctus es à Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi solẽt, sed oleo lætitiæ præ participibus tuis. Quid potest esse clarius & lucidius? Vocauerat Messiam Deum dicens: Sedes tua ô Deus in seculum seculi, & statim eum iterum Deum appellat dicens: Vnxit te Deus Deus tuus. Nam illa dictio, Deus, est in casu vocandi, Deus autem tuus in casu nominãdi. Messias idem est quod vnctus apud Hebræos, quemadmodum Christus apud Græcos. Et volẽs propheta significare se loqui de Messia quem Deum vocat: ait: Vnxit te ô Deus Deus tuus. Qui essent homines tam obtusi, tantáque ingenij hebetudine

Marginalia: Leui.25. — Sup.25. — Gen.1. — Psal.23. — Sap.9. — Ioan.1. — Psal.44. — Heb.1.

betudine laborantes, qui hũc locum vidẽtes de hac veritate dubitarẽt, nisi essent impia perfidia obstinati? In alio Psalmo ait propheta: Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Et in alio: Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus. Et in alio: Nunquid Sion dicet homo, & homo natus est in ea, & ipse fundauit eã Altissimus. Vide quàm clarè vtranq; Christi generationẽ significauit diuinus vates ęternam & temporalẽ. Et volens rursus ostendere hũc Altissimum Deũ, qui Sionẽ fundauerat, ibi se hominibus sumpta humanitate visibilem ostensurum, ait: Videbitur Deus Deorũ in Sion. Quid ad tã aperta loca respondere poteris Hebræe? Non tibi cito nouũ testamẽtum, quoniam illud non recipis, sed tuum vatẽ, tuas scripturas, quib. te animi cæcitate coopertum, tenebrísque vndiq; circumfusum cõuinco. Ieremias capite vigesimotertio & trigesimotertio, vbi de Messiæ aduẽtu loquitur, ita inquit: Ecce dies veniẽt, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germẽ iustũ, & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus eius saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidentes. Et hoc est nomen quod vocabunt eum Dominus iustus noster. Hęc Ieremias. Dicit hoc de Dauid, qui multis retro annis excesserat è vita, est merũ cõmentum & pura insania. Sed quoniã Messias futurus erat ex semine & progenie Dauidis iuxta illud: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam: & illud: Iuraui Dauid seruo meo, vsque in æternum præparabo semẽ tuum. ideò eum Ieremias Dauidem appellat. Intelligi hoc de Messia indicat paraphrasis Chaldaica: nam vbi nos habemus: Suscitabo Dauid germen iustum, habet illa: Statuam iustum Messiam. Volens autem propheta ostendere Messiam esse Deum ait eum esse vocandum Dominum iustum nostrum. Et pro Domino est in Hebraico יהוה Iehouah, nomen Dei tetragrammaton aliis Dei nominibus illustrius & præstantius, soli Deo tributum, quod Iudæi mirabile ineffabiléque appellant. Vocans eum Iehouah, indicat eius diuinitatem: dicens verò esse ex semine Dauidis suscitandum, eius humanitatem. Hæc est clara, distincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volunt hunc textum corrumpere in verbo vocabũt, sed Ionathan Chaldaicus & Septuaginta eorum falsitatem ostendunt. Ita enim habent quemadmodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto suarum visionum volẽs hanc veritatem ostendere, hæc verba literis mandauit, vt essent perpetuis monimentis cõtestata: Et tu Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel, & egressus eius ab initio à diebus æternitatis. Pro, Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel. habet Targum Chaldaicum: Ex te Messias egredietur. Quid voluit propheta significare dicens egressum Messiæ esse ab initio à diebus æternitatis, nisi eum, qui in Bethleemitico diuersorio natus est, quem mentis oculis humanitatẽ sumpturum aspiciebat, esse verum Deum cœlesti patri coæternũ? Nónne vides hîc duas Christi natiuitates, alteram in tẽpore in Bethleem, alterã verò ab ęterno? Et egressus, inquit, eius ab initio à diebus æternitatis. Id cecinerat alius vates ita dicens: Ante solẽ permanet nomen eius. Noster Esaias nónne capite 9. & 12. & 25. & 45. & 53. ostendit Messiam esse Deum? Lege si volueris nostra in hæc loca commentaria, & erit tibi hæc veritas perspecta & explorata. Cum omnib. his locis coheret id, quod hîc ait Esaias: Ecce Deus vester: Ecce Dominus Deus ĩ fortitudine veniet.

Psal.49. *Psal.24.* *Psal.86.* *Psal.83.* *Ierem.23. & 33.* *Psal.131.* *Psal.88.* *Mich.5.* *Psal.71.*

(*Ecce merces eius cum eo.*) Id est, ipse est merces, quam suis dilectis tribuit, præbet enim seipsum diligentibus eum. Et opus illius coram illo. Id est, videt omnia creata. Quicquid est creatum opus Dei est, sempérque coram illo est. Quasi dicat: Christus cùm venerit, præbebit seipsum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt.

(*Sicut pastor gregem suum pascet.*) Christum vocat pastorem, qui apud Ioannẽ de seipso ait: Ego sum pastor bonus, & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus mei. Hic est de quo Deus pater ait per Zachariam: Percutiam pastorem, & dispergẽtur oues: quem locum Christus de seipso apud Matthæum interpretatur. Et apud Ezechielẽ, Suscitabo, inquit, super ea pastorem vnum, qui pascet ea, seruum meũ Dauid, ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Quæ non de Dauide, qui à vita migrauerat, sed de Christo dicuntur, cuius multis in reb. rex Dauid imaginẽ gerebat. Ideo apostolus de Christo disserens in epistola ad Hebræos eum pastorẽ magnum appellat, & diuus Petrus eum in epistola sua prima principem pastorum vocat. Hic est pastor ille, qui ouem, quæ errauerat, suis humeris reportauit, vt est apud Lucã. Id quod iam Esaias dixerat hoc in loco iis verbis: In brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit. Contẽplare hanc Dei nostri pietatẽ & mansuetudinem. Intueantur præsules pastorem hunc, eúmque imitari conẽtur. Non dispergit oues, & errare facit, sed congregat & adunat, eásque errantes ad gregem ducit, in sinu suo leuat, & humeris asportat. O diuinum pastorẽ, ô cœlestẽ pontificem. Ideò se non solùm pastorem vocat, sed pastorem bonum, qui oues suas vsque adeò amauit, vt pro illis sanguinem fuderit. Perpẽde. Non se vocat hîc iudicem, quia non venit vt mundum iudicaret: non ducem belli, quia pacem diligit, qui, vt nos patri recõciliaret, se salutarem hostiam deuouit atque constituit, vt inimicitias inter homines & Deum depelleret, genúsque humanum à mortis faucibus sua morte liberaret. Nõ se hîc vocat regem, quia videtur hoc nomen timorem inducere, atque honorem potentiámq; significare: Ipse enim titulos honorificos non appetebat. Nam, vt ipse ait, non venit ministrari sed ministrare. Ipse nos docuit Christianam philosophiam in humilitate consistere. Vocat se pastorẽ, rem abiectam, vult vilem ac contemptum titulum sibi vendicare, non qui nos terreat, sed qui nos consoletur: non quo nos ducat in obliuionem, sed quo nobis in memoriam redigat labores, quos tulit pro nobis. nostram vult vtilitatẽ & salutem Cùm esset Deus, indutus est veste lanea ex ouib. sumpta. sumpsit naturã nostram, ne ab eo fugeremus, ne oues exterrerentur. In similitudinẽ hominum

Ioan.10. *Zac.13.* *Matt.26.* *Ezec.34.* *Heb.13.* *1.Pet.5.* *Luc.15.* *Ioan.3.* *Matt.20.*

minum factus, & habitu inuentus vt homo, vt
Philip.2. de Christo ait ad Philippéses sanctus Apostolus.
O immensum amoré! O admirabilem pietatem
huius diuini pastoris, & infinitá charitatis abun-
tiam. Quis non desiderabit se esse ouem talis pa-
storis? Nam qui veræ oues sunt, ne timeant, ipse
enim est qui pascit & tuetur. Ideò dicebat Dauid
Psal.22. in Psalmo illo pleno fiducia Dei: Dominus regit
me aut, vt litera Hebraica habet, Dominus pa-
scit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi
me collocauit, super aquas refectionis educauit
me. Nec mirum est, si ipse modò nos pascat, nam
nos suo sanguine emit. Et quoniam ille pro no-
bis dedit vitam, & tulit alapas, flagella, crucia-
tus acerbissimos, & indignissimas contumelias,
ideò non est mirandum si nos congregat suis bra
chiis, & leuat in sinu, & in humeris, cùm tam ca-
rè nos emerit. Empti enim estis precio magno,
1.Cor.6. ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios.
Ideò nos custodit & pascit, lupos verò deterret.
At hodie multi pastores erga oues sunt leones,
erga lupos agni. Lupos nutriût, oues interficiût.
Optimus nauis gubernator proiicit aliquando
opes ad mare, vt homines salui fiát, at nunc mul
ti præsules proiiciunt homines ad mare, vt opes
acquirant, & retineant. O scelus inauditum, &
incredibilé impietaté! Scio tamé multos esse pa-
stores virtutum magnarum gloria præstantes, &
& vitæ consilia atque actiones ad rectam ratio-
nis normam dirigentes. Sed non loquor nisi de
illis, qui actiones suas non ad ouium salute, sed
ad suam referunt vtilitaté. Quamuis non possit
rectè appellari vtilitas ea, quæ est ab honestate
seiuncta. Illud est præterea hoc in loco aduerté-
dum, ob eam causam Deum nobis nomé ouium
imposuisse, vt infirmitatis & imbecillitatis no-
stræ nos admoneret. Oues enim nec se sciunt de
fendere, nec in fugá coniicere, & nisi sit pastoris
præsidium, facilè à lupis rapiûtur, & trucidátur.
Sic nos nisi à Deo protegamur, facilè à dæmonio
interficimur. Est prçterea ouis animal mite, sub-
iectum, humile, innocés, vtile lana, lacte, & car-
ne. Et tales debent esse Christiani. Oues sint non
hirci, non vulpes, non tauri, non vrsi, nó leones,
Sed vide quemadmodum diuinæ literæ sint in-
Luc.15. ter se consonæ & cohærentes. Id quod hîc Esaias
prædixit Christum portare agnos, & oues suas
in sinu leuare, est in euágelio scriptum in illa hi-
storia & parabola de oue perdita, quam pastor
quæsiuit, & super humeros imposuit. Et fuerat
Exod.18. multò antè in libro Exodi figuratum. Est enim
figura. ibi memoriæ proditum sacerdotem ex iussu Dei
portauisse in humeris super pectus suum nomi-
na filiorú Israelis scripta in lapidibus preciosis.
Quibus verbis voluit scriptura significare fore,
vt summus ille sacerdos & pótifex animarú pa-
stor Christus Deus noster factus homo subditos
suos in humeris super pectus suum portaret, &
oué veheret ad gregem, quæ anteà perierat. Erát
hæc nomina scripta non atramento, quod posset
deleri, sed stylo ferreo, vt intelligát omnes euan-
gelici pastores & præsules, debere se in animo
subditos suos portare, nullámque esse rem, quæ
tantam vim habeat, vt possit subditorum me-
moriam ex eorum animo delere. In lapidibus
preciosis intelligant, quàm charas Christus ha-
beat oues suas, & quáto amore ipsi præsules de-
bent suos subditos prosequi, pro quibus debeát,
si opus fuerit, sanguiné suum fundere. Ideò sum-
mus sacerdos hos preciosos lapides nó in dorso,
sed in pectore, & in corde gestabat, vt posset eos
semper aspicere, & ante oculos habere, quos ar-
denti charitate diligebat. Hinc discant pastores
non debere ab ouibus abesse, sed eas videre, visi-
tare, & cognoscere, & earum necessitatibus con
sulere, eásq; & verbo & exemplo docere. Id exi-
stimo fuisse significatú in literis illis, quas Deus
præcipiebat vt sacerdos haberet in rationali iu-
dicij, nempe Doctrina & veritas. Tunc dicitur Exod.28.
doctrina & veritas quádo ea, quæ ore doces, fa-
ctis exerces. Appellabaturauté rationale iudicij
quia continebat iudicium Deíque sententiá. Il-
la verba, si fuerint ex Hebraico reddita in Lati-
num sermonem, possunt ita verti: Illuminatio-
nes & perfectiones. Sed in idem coincidût. Nam
per illuminationes significatur doctrina, per per
fectiones morum integritas & sanctitas. Ná do-
ctrina sine exemplo parum prodest. Qui enim ad simile.
virtutem excitant & cohortátur, sed in eam non
incumbunt, similes illis sunt, qui præmungunt
lucernam, sed oleum nequaquam infundunt. Et
quemadmodum qui theriacam vendunt, eam simile.
prius in se experiuntur, alioquin nemo eam vult
emere, sic qui virtutem docent, eam in se debent
experiri, & id, quod aliis dicût, efficere, si volunt
vt alij ad virtutem moueátur. Nisi theriacæ ven-
ditor in se periculum faceret, nihil proficeret.
Vis persuadere virtutem, esto præditus illa.
Tunc enim alios incendes, cùm tu ipse flagraue-
ris. Sint igitur pastores ouium suarum charita-
te inflammati, eásque non dispergant, nec occi-
dant, sed pascant, & brachiis congregent, in sinu
leuent, atque in humeris imponant: doceant
eas, & quod verbis docuerint, factis exerceant.

Quis mensus est pugillo aquas, & cœlum palmo ponderauit?) His verbis & multis sequentibus vult
homines in fide confirmare, illísque Dei omni-
potentiam ac benignitatem ostendere. Dixerat
venturum esse Christum, & viæ eius auferenda
esse impedimenta, & homines visuros esse Chri-
stum, qui quasi pastor in brachio suo congrega-
ret agnos, & saluos faceret fideles, tam ex Iudæis
quàm ex Gentibus congregatos. Et ne aliquis
existimaret hoc fieri nó posse, describit Dei ma-
gnitudinem, potentiam, & sapientiam, vt intelli
gát omnes nihil Deo esse impossibile. Est igitur
sensus: Quis quasi pugillo mensurauit aquas?
Nemo certè nisi Deus, qui earum copiam vidit,
& illis aptum locum parauit. Et quis veluti pal-
mo pôderauit cœlum, nisi Deus, qui omnia po-
test? qui tali mensura montibus locum assigna-
uit, vt in sua sede consisterét, & totam terræ mo-
lem veluti tribus digitis comprehendit. Vtitur
his nominibus, pugillo, palmo, & digitis, vt Dei
potentiam per verba nostra discamus.

Quis adiuuit spiritum Domini?) Nemo Deum
docuit: est enim eius sapientia summa & sempi-
terna, nec indiget alicuius hominis consilio &
& adiumento. Imò omnes gentes cum eo com-
paratæ sunt gutta situlæ, & momentum stateræ.
Situla est vas accommodum ad hauriendam
aquam, ex quo aliquando excidit quædam gut-

 tula,

tula, cui genus humanum comparatur. Comparatur etiam momento stateræ, quoniam leuissimo pondere in alteram partem inclinatur, quidam enim paruus puluis facit bilancem in alteram partem pendere.

Ecce insulę quasi puluis exiguus, & Libanus nõ sufficiet ad succendendum: &
E animalia eius non sufficient ad holocaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt corã eo, & quasi nihilũ & inane reputatæ sunt ei. Cui ergo similem fecistis Deũ? aut quam imaginẽ ponetis ei? Nun-
Act.17. quid sculptile cõflabit faber, aut aurifex auro figurabit illud, & laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit artifex sapiens, quærit quomodo statuat simulachrũ, quod non moueatur. Nunquid nõ scietis? Nunquid non audistis? Nunquid nõ annunciatũ est vobis ab initio? Nunquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrũ terræ, & habitatores eius sũt quasi locustæ. Qui extendit velut nihili cœlos, & expandit eos sicut tabernaculũ ad inhabitandum. Qui dat secretorũ scrutatores, quasi non sint, iudices terræ velut inanes fecit. Et
F quidem nec plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum. Repente flauit in eos, & aruerunt, vt turbo quasi stipulã auferet eos. Et cui assimilastis me & adæquastis dicit Dominus? Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. Qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat.

Ecce insulæ.) Omnes insulæ cum Deo comparatæ nihil sunt. Extenuat homines, vt Dei omnipotentiam ostendat.

Et Libanus non sufficit.) Id est, Si quis vellet Deo pro dignitate sacrificare, omnes arbores nemorosi Libani non possent ad holocausti ignem sufficere, nec omnia animalia ad ipsum holocaustũ.

Cui ergo similem fecistis Deum?) Cùm infinita sit Dei maiestas & potentia, quomodo audet homo Dei titulum dare ligno? Cùm Deus sit spiritus omnia implens, quomodo eum sculpetis? quam imaginem illi tribuetis? Irridet eos, qui idola conflabant, & ipsa ligna adorabant, atque Deos esse censebant.

Nunquid non scietis?) Correctiores codices habent: Nunquid non scitis? Id est, Nunquid non cognoscitis hæc ita esse, vt dixi, nempe Deum esse infinitum, & idola esse ligna & lapides? Cur igitur colitis tot simulachra? Cognitione naturali, & audita lectione scripturarum, & antiquorũ hominum traditione, potestis errorem vestrum intelligere.

Nunquid non intellexistis fundamenta terræ?) Hoc est, ipsa elementa. Acsi diceret: Elementa & ipsæ creaturæ vos deberent ducere in cognitionem creatoris, quemadmodũ riuuli ducunt ad fontẽ.

Qui sedet super gyrum terræ.) Id est, Qui instar regis sedet super globum terræ. Vult Propheta Dei potentiam & maiestatem, hominísque fragilitatem & miseriam significare. Septuaginta habent: Qui tenet gyrum terræ. Quibus verbis significant Deum totum mundum manu tenere. Colliges hinc terram esse globosam & rotundã.

Qui extendit velut nihil cœlos.) Id est, qui tam facilè cœlos expandit, acsi nihil essent. Pro, Velut nihili, vertere poteris: Velut telam tenuissimam.

Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.) Per secretorum scrutatores intelligit Philosophos, vel principes, quorum officium est hominum vitam scrutari, vt vnicuique iuxta opera sua tribuant. Vnde Pagninus vertit principes, vbi nos habemus secretorum scrutatores.

Et quidem neque plantato.) Sensus est, Tam facilè dissipat Deus potentes, vt dicatur de illis non fuisse plantatos, nec satos, neque radicatos. Comparat homines arboribus, quæ vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in Psalmo: Psal. 36.
Vidi impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

Vt turbo quasi stipulam.) Comparat homines potentes cum leuissimis stipulis, quæ à vento rapiuntur.

Leuate in excelsum oculos vestros.) Hoc est, Si nõ creditis meis verbis, certè credite oculis vestris. Ex cœlo, terra, & aliis elementis, & ex omni denique creatura creatoris magnitudinẽ cogitate.

Qui educit in numero militiam cœlorum, & omnes ex nomine vocat.) Stellas appellat militiam cœlorum, quemadmodum in quarto libro Regum 4. Reg. 21.
Manassem impium regem dicit scriptura adorasse omnem militiam cœli, id est stellas more Gentium, quæ eas Saturnum & Iouem, & innumerabiles alios Deos, quos fingebant, esse putabant. Has stellas creauit Deus certo numero, & omnes eas clarissimè & perfectissimè cognoscit. Vocare stellas ex nomine est earum naturã, ac proprietates, & qualitates perspectas & cognitas habere. Ita intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: Qui numerat multitudinem stellarum, Psal. 146.
& omnes eas nomine vocat. Poteris per militiã cœli Angelos interpretari, & omnes cœlitum exercitus. Vnde Deus dicitur Dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iustis, qui in Ecclesia sunt veluti lumina nostram noctem illustrantia, de quibus ait Apostolus: Inter quos Philip. 2.
lucetis sicut luminaria in mundo. Hæ sunt stellæ illæ, quas Deus numeratas habet, quibus ipse dicebat: Gaudete quia nomina vestra scripta sunt Luc. 6.
in cœlo. Moysi dixit Deus: Teipsum noui ex nomine. Exod. 33.
Contrà verò de reprobis dicit: Non noui Mat. 7.
vos, discedite à me omnes qui operamini iniqui Mat. 25.
tatem. Et virginibus fatuis: Amen dico vobis, nescio vos. Apud diuum Lucam narrat Christus Luc. 16.
historiam de epulone & Lazaro mendico viro iusto, vbi diuitem improbum non appellauit nomine suo, pium autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniustos & reprobatos non habere nomina sua scripta in libro vitæ, iustos verò & electos esse in eo scriptos & numeratos, eósque esse stellas illas, quas hîc ait Esaias esse à Deo suo nomine vocatas.

Præ

scriptos & numeratos, eósque esse stellas illas, quas hîc ait Esaias esse à Deo suo nomĩe vocatas.

Præ multitudine fortitudinis & roboris virtutísque eius: neque vnũ reliquũ fuit.
G Quare dicis Iacob, & loqueris Israel: Abscondita est via à Domino, & à Deo meo iudiciũ meum trãsibit? Nunquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creauit terminos terrę, & non deficiet, neque laborabit, neque est inuestigatio sapiẽtiæ eius. Qui dat lasso virtutẽ, & his qui non sunt, fortitudinẽ & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current & non laborabunt, ambulabunt & non deficient.

Præ multitudine.) Sensus est, Tanta est Dei sapientia, fortitudo, robur, & virtus, vt ne vna quidem stella sit, quam non cognoscat, & quæ ei non pareat. Id quod nos habemus: Neque vnum reliquum fuit, verti potest: Nulla deest illi. Et sic est sensus. Cùm Deus stellas accersit, nulla deest, omnes illi obediunt. Vel: Vt ne vnum quidem deesset. Id est, nullum nomen deest. Nulla est stella, quam Deus nomine proprio non vocet.

Quare dicis Iacob.) Per Iacob intelligit duas tribus, per Israelem alias decem. Et est sensus: Si Deus singulas stellas cognoscit, easque suis nominibus vocat, cur tu ô popule eius dicis te esse ab ipso Deo absconditum, & iudicium tuum ab eo transire? hoc est, Deum non intelligere tuum iudicium, non cognoscere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare? Quî fieri potest vt te non cognoscat ille, qui omnia sidera cognoscit.

Et non deficiet neque laborabit.) Deus in mundi regimine nec fatigatur, neque vnquam laborem subibit, quoniam est eius potentia infinita.

Neque est inuestigatio sapientiæ eius.) Id est, Dei sapientia non inuestigat & ratiocinatur vt sapiẽtia humana, sed omnia illi sunt aperta & præsentia. Vel sic: Nemo est qui eius sapientiam possit peruestigare & cognoscere. Vnde ait Apostolus: Quàm incomprehẽsibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Non igitur deficit Deus, imò ipse dat lasso virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè suppeditat. *Rom.11.*

Deficient pueri & laborabunt.) Fatigantur adolescentes, & cadunt iuuenes. At qui sperant in Domino, nouas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinem est nouum robur colligere, & fortiorem euadere.

Assumẽt pẽnas vt aquilæ, volabunt & non deficiẽt.) Qui in Deo ponunt fiduciam suam, nouas pennas assument veluti aquilæ, quæ nouis pennis renouantur. Aquila, vt aiunt, postquam ita senectute grauatur, vt nec altè volare possit, nec solis radium intueri, quęrit fontem, in quam ter mergens seipsam exuitur veteribus plumis, & posteà induitur nouis, quæ illi nascuntur, & ita renouatur, & in pristinum vigorẽ restituitur. Huic sententiæ videtur fauere diuus Hieronymus hoc in *Simile.* loco, & in explanatione primi capitis Michææ Prophetæ. Nos igitur cùm nos ita grauatos senserimus, vt alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtusam aciem in solis iustitiæ splendorem dirigere, eiúsque radiorum claritatem micantibus oculis aspicere, renouemus nosipsos in fonte lachrymarum, à vetustate peccati nosipsos nudantes, spiritúsque nouitatem induentes. Et, vt verbis diui Pauli vtar, Expoliantes veterem hominem cum actibus suis, & induẽtes nouum eum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem eius, qui creauit eum. Hæc ait in epistola ad Colossenses. Et ad Ephesios, Deponite vos, inquit, secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Et in epistola ad Romanos ait, Vt in nouitate vitæ ambulemus. Hæc est ea aquilæ renouatio, de qua hîc loquitur Esaias, & de qua dicitur in Psalmo: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Scio tamen alios hos duos locos Esaiæ & Dauidis aliter interpretari, sed hanc explanationem existimo esse veram, piam, & à litera non discrepantem, & eam ob causam illam amplectendam esse censeo. *Colos.3.* *Ephes.4.* *Rom.6.* *Psal.102.*

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XL.

Consolamini consolamini popule meus.) In Hebraico est נחמו נחמו עמי nachamu nachamu ammi, Quod poterat etiam ita verti: Consolamini consolamini populum meum. Et ita transtulerunt Septuaginta interpretes, quos secutus est Pagninus. Chaldæus paraphrastes existimat hæc verba esse ad Prophetas directa: ita enim habet: Prophetæ prædicite populo meo consolationes.

Quia completa est malitia eius.) In Hebraico est צבאה seuaah, hoc est, militia eius, nõ autem malitia. Sed vitio librariorum mutatum fuit i, in, a. Quidam verò codices habent militiam, & rectè quidem.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.) Septuaginta ita transtulerũt: Quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Et tunc est sensus: Vos ô Prophetæ mei consolamini populum meum, sunt enim illius peccata demissa, quia iam pro illis duplicem pœnam luit. Capitur peccatum pro punitione & pœna peccati, vt quarto capite Genes. Nónne si bene egeris recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuũ aderit? id est, statim pœnas lues. Fuerunt autem hæ duæ pœnę, quas Iudæi persoluerunt, calamitas à Babyloniis illata & posteà ab Antiocho. Vide quantum distet hæc interpretatio & versio à Lutheri expositione, de qua in explanatione disseruimus. *Gen.4.*

Quis adiuuit spiritum Domini.) Pro adiuuit est in Hebraico תכן thiccen. quod significat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò anteà noster interpres, dicens: Et cœlos palmo

mo ponderauit. Significat etiam parare & dirigere, vt in Psalmo sexagesimoquarto: Parasti cibum illorum, quoniam ita est pręparatio eius. Et confirmare, vt in Psalmo septuagesimoquarto: Ego confirmaui columnas eius. Et habet etiam alias significationes. Ex quo effectum est, vt interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit, adiuuit, Pagninus, direxit. Septuaginta habet: Quis cognouit mentē Domini? Vult diuinus vates his verbis significare infinitā esse Dei sapientiam, & incōprehensibilia eius iudicia. Ad hūc locum existimo alludere Apostolum in epistola ad Romanos ita dicentem: O altitudo diuitiarum sapiētię & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis cōsiliarius eius fuit? Et in epistola prima ad Corinthios, Ipse, inquit, à nemine iudicatur, sicut scriptum est: Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis instruxit eum? Vbi vides diuum Paulum citare hunc locum in eo sensu, in quo illum Septuaginta interpretati sunt.

Psal.64. Psal.74. Rom.11. 1.Cor.2.

Argumentum capitis XLI.

Disceptat Deus cum populis & gētibus de potentia & misericordia sua, tanquam coram iudice causam agens. Arguit diuinus vates idolorum cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuicto animo ferendas. Irridet idolorum vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

A Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedāt, & tunc loquantur, simul ad iudiciū propinquemus. Quis suscitauit ab Oriente iustū, vocauit eum vt sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptā arcui eius. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocās generationes ab exordio? Ego Dominus primus & nouissimus, ego sum. Vi-

Infra 44. & 48. b Apoc.1.b & 22.c

derunt insulę & timuerunt, extrema terB ræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserūt. Vnusquisque proximo suo auxiliatur, & fratri suo dicet, Cōfortare. Cōfortauit faber ærarius percutiens malleo eū, qui cudebat tūc tēporis, dicens glutino, bonum est, & cōfortauit eum clauis, vt nō moueatur. Et tu Israel serue meus, Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à longinquis eius vocaui te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. Ne timeas, quia ego tecum C sum: ne declines, quia ego Deus tuus. Cōfortaui te, & auxiliatus sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescent omnes, qui pugnant aduersum te. Erūt quasi nō sint, & peribunt viri, qui cōtradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erūt quasi non sint, & veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendēs manum tuam, dicénsque tibi: Ne timeas, ego adiuui te. Noli timere vermis D
Iacob, quia mortui estis ex Israel. Ego auxiliator sum tui, dicit Dominus, & redemptor tuus sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo disperget eos, & tu exultabis in Domino, in sancto Israel lætaberis.

EXPLANATIO.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem.) Omnes insularum habitatores tacentes me attentè audiāt, & gentes terram firmam colentes prodeant fortiores, muniant se responsionibus, accedant ad iudicium, vt mecum disputēt & congrediātur. Ego enim simul volo adesse iudicio, & cum illis disceptare. Vide summā Dei clementiam & charitatē. Vult rationibus ostendere errorem, in quo homines versabantur, qui eo ipso relicto idola colebant. Et hoc vult omnibus esse notū tam insularibus, quàm terram firmam colentibus. Et ne dicerent se nō esse paratos ad iudicium, ideò eis prænuntiat, vt se parēt, & fortitudinem mutent. Est autem mutare fortitudinē Hebraismus pro nouas vires recipere, vt capite superiore explanauimus. Fortasse per insulas intelligit Gentes, & id quod sequitur, Et gentes mutent fortitudinem, est explicatio superioris. Appellantur autem gentes insulæ, quoniam amaris salsisq; maris huius mundi agitationibus tunduntur. Nā in sequēti capite, vbi vulgata editio habet: Et legem eius insulæ expectabūt, habet versio Septuaginta: Et in nomine eius gētes sperabūt. Quos litera Hebræa appellat insulas, illi gentes appellant. Et hanc Septuaginta interpretū versionē secutus est diuus Matthæus capite duodecimo, vbi citat hunc locum. Paginus habet hoc in loco: Tacete, & attendite mihi insulares. *Matt.12.*

Quis suscitauit ab Oriēte iustū, vocauit eum vt sequeretur se?) Hoc est, Quis excitauit Abram, vt relinqueret terram suā, quæ erat ad Orientalem plagam, & sequeretur eum, nisi ego? Ego sum qui eum vocaui, vt me ipsum sequeretur. Per iustum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iustitiam & sanctitatem diuinæ literæ multis in locis contestantur. Vult Deus iis verbis suam potentiam & pietatem significare, ac si dicat: Cùm Abraham, vt Chaldæorum inter idolorum cultores

tores versaretur, nulla erat illustri laude celebratus. At postquàm vocem meam audiuit, & relicta terra & cognatione sua iuit, quò ego eũ misi, consecutus est nominis celebritatem. Ego eum excitaui, & vocaui, & nobilẽ reddidi. Cũ igitur ego talis sim, cur vos mihi nõ paretis? cur idola colitis, cur me relicto & cõtẽpto ad falsos ac cõmẽtitios Deos cõfugitis? Quidã per hunc iustũ intelligũt Cyrũ, quẽ Deus ab Oriente, hoc est, à Perside suscitauit, vt Babylonem euerteret, Iudæósque in suam patriam reduceret. Ego verò existimo hunc iustum esse Christum, qui patrem
Psal.39. secutus est, qui loquitur in Psalmo: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem
Heb.10. tuã. Quem locũ diuus Paulus de Christo interpretatur. Hic est iustus ille, qui vt à nobis pestẽ auerteret, in humana forma delituit, & omnes sceleratorum impetus suo corpore excepit. Hic est de quo dicebant Iudæi, vt est libro Sapientię
Sap.2. proditum: Circumueniamus iustum, quia cõtrarius est operibus nostris. Alias interpretationes non improbo, sed hanc libentius amplector.

Dabit in conspectu eius Gentes, & reges obtinebit.) Hæc, & ea quæ sequuntur, possunt conuenire
Gen.14. Abrahamo, qui, vt diuinæ literę asserũt, de Gentibus & regibus triumphauit. Possunt etiam intelligi de Cyro, qui de multis nationibus reportauit victoriã. Ego tamẽ existimo esse ad Christũ referẽda, de quo dicitur in Psalmo: Postula à me,
Psal.2. & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Hic est qui vicit mundum, & Gentes idolorũ cultrices, earúmque superbissimos reges subiecit, vt falsa superstitione repudiata Euangelio parerent, & ipsum Christum regem ac Dominum recognoscerent.

Dabit quasi puluerem gladio eius.) Hoc est, Quis nisi ego dedit tantã fortitudinem Abrahamo, vt magni reges essent veluti puluis ante gladium suum, & quasi stipula leuis atq; vento rapta coram arcu suo? Cur igitur me non colitis, sed in idolis fiduciam collocatis? Possunt hæc Christo aptissimè conuenire, qui gladio & sagittis, hoc est, potestate sua dæmones debellauit, ac si coram eo essent parua stipula, & puluis vẽto agitatus.

Persequetur eos.) Ipse Abraham persecutus est reges, euasit superior, pacificus, & incolumis, & semita in pedibus eius non apparuit, hoc est, nõ ambulauit per semitas veluti timidus, non quæsiuit diuerticula, sed strata publica & via regia ambulabat. Vtitur Propheta futuris pro præteritis. Sed quis non videt hæc multò clarius & rectius ad Christum referri. Hic est qui cõtrarias potestates vicit, & persecutus est. Hic est qui trãsiuit in pace, ascendens ad patrẽ, & ideò ait Propheta: Semita in pedibus eius non apparebit,
Act.1. quia non per terram sed per aerem iuit. Ita enim ait diuus Lucas: Eleuatus est, & nubes suscepit eum ab oculis eorum. Cúmque intuerentur in cœlum euntem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui eis dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspiciẽtes in cœlum? Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntẽ in cœ-
Psal.46. lum. Hæc diuus Lucas. De hac Christi ascẽsione dicitur in Psalmo: Ascendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ. Et alibi: Qui ascendit Psal.67.
super cœlum cœli ad Orientem. Hæc est via cuius nulla vestigia remãserunt, de qua in præsenti Propheta noster loquitur. Ascendit enim gloriosus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellẽtius & præstãtius, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, & illius virtutem & amplitudinem sentiant cœlestes, terrestres, & inferi, atque fateantur omnes, esse Dominum Iesum in sempiterni patris gloria constitutum. Et quoniã in hoc capite Deus vult suam potentiam, clementiam, & bonitatẽ significare, alloquitur homines, se esse eum, qui misit filium suum, vt mundum vinceret, & de dæmone victoriam reportaret, & tandem ad cœlos gloriosus ascenderet: Acsi diceret: Cùm ego hæc faciam tam admiranda, & idolis impossibilia, cur me relinquitis, & idola adoratis.

Primus & nouissimus.) Id est, sempiternus, qui sum principium omnium rerum, & finis, ad quẽ omnia creata sunt. In Apocalypsi diui Ioannis Apoc. 22.
ita ait Deus: Ego sum α & ω, primus & nouissimus. Hæ duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

Viderunt insulæ, & timuerunt.) Sensus est, Gentes etiam in remotissimis insulis habitantes videntes & audientes Christi, & Apostolorũ miracula & doctrinã, timuerunt. Et accesserunt ad veritatem & fidem, qui antè ab ea erant alieni & separati. Et omnes, qui Euangelium recipiebãt opem ferebãt indigentibus, etiam homines plebeij & indocti. At vos Iudæi, quos ego multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatẽ perduxi, quibus dedi legem & Prophetas, me contemnitis, & in vestra infidelitate pertinaciáque perseueratis.

Confortauit faber ærarius.) Id est, omnes se inuicem adiuuabant: faber ærarius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas super incudem deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur & frangeretur, & sic operam perderet.

Et tu Israel serue meus.) Consolatur Deus fideles suos & iustos, monétque vt aduersa toleranter ferant, quoniam ipse non derelinquet eos. Duplex est Israel, alter secundum carnem, alter secundũ spiritum. De Israele secundũ carnẽ ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Vi- 1.Cor.10.
dete Israel secundum carnem. Ex quo colliges alterum esse secundum spiritum. Et in epistola ad Romanos ita inquit: Non enim omnes, qui Rom.9.
ex Israel, hi sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Isaac vocabitur tibi semen. Id est non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Hæc diuus Paulus. Cùm autẽ hoc in loco Deus vocet Israelem seruum suum & electum, ad eum hæc dirigit, qui est Israel secundum spiritum. Et huiusmodi Israelitæ sunt omnes fideles, iustitiã & pietatem colentes.

Ne timeas quia ego tecum sum.) Ille, quicũ Deus est, non debet timere. Ideò dicebat Dauid: Dominus illuminatio mea & salus mea, quẽ time- Psal.26.
bo? Dominus, protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Vnde dicebat Gabriel angelus virgini Ma- Luc.1.

riæ: Ne timeas Maria inuenisti enim gratiã apud Deum. Explicans causam non timendi esse gratiam. Debent ergo illi timere, qui sceleribus astringuntur. Væ illis, qui cùm sint flagitiis contaminati, tam securi viuunt, acsi nunquàm Deũ offendissent, qui gladium ancipitem super caput suum tenui filio pendentem non cõsiderant. Vt enim miles in bello amissis armis incidit in timorem, & gubernator nauis in mediis fluctibus fracto clauo in magno metu versatur, sic homo sine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus absorbeatur, ex quibus in profundas tenebras relegetur. *similia.*

Quia ego Deus tuus.) Sensus est, Cùm ego sim Deus tuus, quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudine ad res humanas consequendas, cùm ego tuus sim.

Suscepit te dextera iusti mei.) Hoc est, Christi. Potest verti dextera iustitiæ meæ. Et tunc erit sensus: Ego te iuuaui dextera, qua cultores meos iuuare soleo.

Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel.) Per Iacob & Israel intelligit Chorũ Apostolorum, aliorúmque fidelium, quos appellat vermes, quia erãt in mundo abiecti & cõtempti, magistrũ suum imitantes, qui de se ipso dicit in
Psal.21. Psalmo: Ego sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis: quem Psalmum intelligi de Christo Euangelistæ testantur. Appellat etiã fideles mortuos, quibus ait Apo-
Coloss.3. stolus: Mortui enim estis, & vita vestra abscõdita est cum Christo in Deo. Et ipse Apostolus mortuus erat mũdo, & nõ quacũq; morte, sed morte
Gal.6. crucis. Ita enim ait ad Galatas scribẽs: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus
1.Cor.15. est, & ego mundo. Et in epistola prima ad Corinthios, Quotidie, inquit, morior. Et ad Gala-
Gal.2. tas: Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus. In vnoquoque nostrum est duplex homo, interior & exterior, homo nouus & homo vetus, homo carnalis & homo spiritualis. Sunt
Gal.5. autẽ veri Christiani mortui quod ad hominem veterem, qui carnem suam, vt verbis vtar Pauli, crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, sed viuunt quo ad hominẽ nouũ, viuit in eis Christus, & eorum vita est abscondita cum Christo in Deo. Itaque in me est duplex ego, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. Vtinam ego mortuus essem secundum carnem, & viuerem secundum spiritum. Vt viuerem iam non ego, sed viueret in me Christus.

Ego posui te quasi plaustrum trituras nouum.) Alloquitur Deus Apostolorum chorum, & ecclesiam primitiuam, quam fecit plaustrum nouum & dentatum ad triturandam mundi superbiam, & elatos ac potentes homines superãdos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreum ducendos. Appellatur autem illa primitiua Ecclesia plaustrum nouum, & non vetus, quia non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate, peccatorum corda durissima contriuit, purgatúmque triticum à comminutis paleis separauit, & montes ac colles, hoc est, hæreticos in puluerem redegit. Sunt qui hoc referunt ad Iudæos, qui post captiuitatem præsertim tempore Mechabæorũ, multos ex hostibus suis fortiter contriuerunt.

Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt, lingua eorũ siti aruit: Ego Dominus exaudiã eos, Deus Israel non derelinquam eos. Aperiam in supinis colli- E
bus flumina, & in medio camporũ fontes. Ponam desertum in stagna aquarũ, & terram inuiam in riuos aquarũ. Dabo in solitudinem cedrũ, & spinam, & myrtum, & lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vlmum, & buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitent, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & sanctus Israel creauit illud. Propè facite iudicium vestrum, dicit Dominus, afferte si quid forte habetis, dixit rex Iacob. Accedant & nuntiẽt vobis, quæcunque ventura sunt. Priora quæ fuerunt, F
nuntiate, & ponemus cor nostrũ, & sciemus nouissima eorum, & quæ ventura sunt, indicate nobis. Annũtiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dij estis vos. Bene quoque aut malè si potestis facite, & loquamur & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, & opus vestrũ ex eo quod non est. Abominatio est qui elegit vos. Suscitaui ab Aquilone, & veniet ab ortu solis. Vocauit nomẽ meũ, & adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans humum. Quis G
annuntiauit ab exordio, vt sciamus, & à principio vt discamus. Iustus es? Non est annuntians neque prædicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet, ecce adsum, & Israelem Euangelistam dabo. Et vidi, & nõ erat ex istis quisquam, qui iniret consilium, & interrogatus respõderet verbum. Ecce omnes iniusti & vana opera eorum, ventus & inane simulachra eorum.

Egeni & pauperes.) Sensus est: Cùm inopes & afflicti aquas quærunt, & non inueniunt, sed siti laborant, etsi videantur derelicti: ego tamen, ait Deus, eos exaudiam, & non derelinquam, sed aperiam illis flumina & fontes, & aquarũ abundantiã in montibus & cãpis, & in terra inuia & deserta. Per hanc sitim intelligitur penuria verbi Dei ante aduentum Christi. At vbi ipse venit, totum orbem terrarum impleuit concionatoribus, vt in omnem terram exiret sonus eorum, & *Psal.18.*
in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & stagna, & riuos, intelligitur pura & excellens Christi doctrina, quam ipse, eiúsque Apostoli, & viri Apostolici prædicarũt. Hę aquę manarũt ab illo fonte, qui per Ieremiã loquitur, *Ierem.2.*
Me dereliquerunt fontẽ aquæ viuæ. Hunc fon- *Psal.35.*
tem appellat Dauid fontem vitæ, & Zacharias *Zacha.13.*
fontem patentem in ablutionem peccatorum: &

Esaias

Suprà 12. Esaias fontem saluatoris. Vnde ipse saluator dicebat: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei,
Ioan.4. non sitiet in æternum. Mundus fonté habet, sed qui non solùm sitim non extinguit, sed etiam bibentes necat. Vt enim nemo quamuis siti laboret, bibit ex fonte in cuius fundo videt lutũ, vermes venenosos, & alias pestiferas spurcitias, sic
simile. nemo bibit ex mundi fonte nisi qui eius opũ & voluptatum, cæterarúmque rerum humanarum fundum non aspicit. Si enim mortales fundum aspicerent, si rerum finem contemplarentur, fugerent absque dubio à fonte mundi, ex quo non aqua, sed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad Christi aquas, quas ipse nobis abundáter aperuit. In eo auté quod dicit daturum aquã, eámq; aperturum in montibus, & campis, & desertis significauit nullam fore nationem, neq; humanitate præditam, nec agrestem & incultam, vbi nõ prædicanda esset & docenda Christiana veritas & doctrina. Ante Dei nostri aduentũ quærebant Gentes per diuersos magistros, & varia philosophorũ dogmata, aquas salutares, sed non inueniebant. At non est passus Deus hominem lucem sapientiæ diutius requirentem, in errore versari. Aperuit oculos eius aliquando, & errantem ac vagum veritatem docuit, & aquas salutares, atque viam adipiscendæ æternitatis ostendit.
Gen. 12. Hoc fuerat multò antè in Agar adumbratũ,
figura. quę, vt scriptura diuina cõmemorat, errabat in solitudine cum filio suo, & aquæ vtré portabat. Sed cõsumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabãt siti mater & filius, erántque in magno vitæ periculo & discrimine constituti. At misertus eorum Deus aperuit oculos Agar, & ostédit ei aquam, ex qua biberent, & sitim satiaret, & creuit puer, & fecit eum Deus in gentem magnã. Quid per Agar nisi Gentilitas significatur, quæ infinitis sceleribus implicata in deserto extra viam veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus versabatur? Errabat Agar cũ filio suo, errabat etiã Gentilitas cũ sobole sua, & aqua vtris, quæ aruit, sustentabatur. Habet mundus aquam, sed quæ æstu aret & consumitur, quoniam mundi opes, voluptates, & magistratus pereunt & euanescũt, & omnis eius gloria quocunq; afflictionũ æstu cõsumitur, & tandem extinguitur. At Deus ille summus & sempiternus nõ tulit, vt Gẽtilitas cũ sobole sua siti periret, aperuit illi aquam salutiferæ & Euangelicæ doctrinæ, qua sustentata veram vitam consequeretur, & Gentilitatis progenies iis aquis refecta multiplicaretur, quo tãdem ad ciuitatem illã cœlestem & triumphanté perueniret, vbi seipsam aquarũ diuinarum suauitate & abundantia satiaret.

Dabo in solitudine cedrum & spinam.) Per has ar-
simile. borum varietates intellige gratiarum diuersitatem, aut viros sapientia, virtute, & nobilitate præstantes, in quorum vmbra possent fessi viatores aliquo modo requiescere. Vt enim viã facientes magno æstu & ardore combusti, amœna & opportuna alicuius opacæ arboris vmbra recreantur, sic afflicti homines & in ærumnis versati ope & consolatione virorum iustorum & sapientium delectantur. Homines igitur iustitiam & pietatem colentes cõparantur magnis & fructuosis arboribus, iniqui autem & scelerati vrticis, ad quarum vmbram nulla animalia, nisi parua & vilia confugiunt.

Propè facite iudicium vestrum, dicit Dominus. Afferte si quid forte habetis.) In principio huius capitis vocauit Deus idolorum cultores, vt veluti in iudicio cum eo disputarent. Volebat enim rationibus illis ostendere eorum errorem & contumaciam. Et ad hoc ostendit quantam fortitudinem dederat iustis, qui contẽptis idolis ipsum solum Deum adorabant. Et quanquã multi viri iusti essent in hac vita vexati, non tamen erãt ab ipso Deo derelicti. Ex quo sumpsit occasionem loquendi de Apostolis, qui etsi erant pauperes & pauci, tamen multos & magnos principes superarunt, & ad Ecclesiam cum Dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorũ cultores, dicens, vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciant iudicium suum, hoc est, vt adsint causæ, suæ, & afferant rationem, si eam habuerint, & præcipua argumenta.

Accedant, & nuntient vobis.) Nempe, idola vestra. Irridet idolorum vanitatem, quoniam neq; futura prædicebant, nec præterita indicabant.

Priora quæ fuerunt nuntiate.) Apostrophe est ad idola.

Ecce vos estis ex nihilo.) Id est, vos idola nihil valetis, non estis dij, imò nihil estis. Idolũ nihil est, ait Apostolus ad Corinthios scribens. 1. Cor.8.

Et opus vestrum.) Id est, responsiones vestræ. Postquàm Deus ostendit vana esse idola, nihílq; valere neque posse, ostendit ipsius potentiam, vt idolorum cultores confundat. Ideò inquit: Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Acsi diceret: Ego sum ille, qui suscitaturus sum Cyrũ regem Persarum, vt bellum inferat Babyloniis, eósque superet, vt Iudæos auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriam reducat. Persis erat ad partem aquilonarem respectu Iudææ.

Quis annuntiauit ab exordio, vt sciamus?) Sensus est: Dicite mihi ô idolorum cultores, quis ex diis vestris annuntiauit hæc à principio, vt sciamus eum esse verum Deum?

Primus ad Sion dicet, ecce adsum.) Hieronymus in commentariis legit: Ecce adsunt. Et ita habẽt nonnulli codices. Et est sensus: Idola nihil possunt verè nuntiare, Deus est qui primus dicit Sioni, Ecce adsunt ea, quę ab ipso promissa sunt.

Et Hierusalem Euangelistam dabo.) Id est, Ego Dominus dabo Hierosolymæ Euangelistas, qui ei læta pronuntient.

Et vidi, & non erat.) Verba sunt Dei in hunc modum dicentis: Ego vocaui idolorum cultores ad disceptãdum mecum in iudicio, sed vidi nullum esse ex illis, qui instructus esset consilio, qui pro se rationem reddere posset. Imò omnes sunt iniusti, & eorum opera inutilia & inania, & eorum idola ventus & vanitas.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLI.

Et suscepi te dextera iusti mei.) In Hebraico est: אחתמכתיו בימין צדקי aph temachtticha bemin tsidhki. Quæ possunt ita Latinè reddi. Atque

sustenta

ſuſtentaui te dextera iuſtitiæ meæ. Hebraiſmus eſt hunc habẽs ſenſum: Et mea iuſta manu dextera te ſuſtentaui. Vnde Septuaginta interpretes verterunt: Et coroboraui te dextera iuſta mea. Appellatur autem dextera iuſta, quæ vnicuique tribuit iuxta opera ſua. Verbum תמך non ſolùm ſuſcipere ſignificat, ſed etiam ſuſtentare, vt
Exod.17. Exodi 17. Suſtentabant manus eius ex vtraque parte.

Qui mortui eſtis ex Iſrael.) In Hebraico eſt dictio מתי methe, quæ & viros ſignificat, & eos, qui ex vita exceſſerunt. Ideò poteſt verti: Viri Iſrael. Aiunt Hebræi ita eſſe hunc locum vertendum, nam quando hæc dictio ſcribitur cum xeua, quemadmodum hic, potius viros quàm mortuos ſignificat: quando verò cum tſere, potius mortuos.

In ſupinis collibus.) Quidam codices habent: In ſupremis collibus. Pagninus vertit in excelſis.

Cedrum & ſpinam.) Hîc variant etiam Latini codices: quidam habent ſpinam, quidam verò pinum. Neque eſt mirum, quoniam Hebæi in varias circa hanc dictionẽ ſententias diſtrahuntur. Ex noſtris nõnulli exiſtimãt per ſpinos prunos intelligi, iuxta illud poetæ quarto Georgicorum: Edurámque pyrum, & ſpinos iam pruna ferentes. Alij per ſpinas arbores ſpinoſas intelligunt, qualis eſt malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hanc arborem eſſe ſpinam Aegyptiã, cuius ligna etiam in aquis incorrupta perſeuerant. In Hebraico eſt שטה xittah, cuius pluralis eſt שטים xittim, quod nomen ſcriptum inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo
Exo.26. noſter interpres vertit ſethim, vt Exodi capite vigeſimoſexto: Facies & tabulas ſtantes tabernaculi de lignis ſethim, & paulò pòſt: Facies & vectes de lignis ſethim. Ex Iudęis nõnulli exiſtimant eſſe buxũ, alij piceam, alij cedrũ. R. Kimhi aſſerit eſſe ſpeciem quandam optimæ cedri, cui aſſentitur noſter Pagninus, qui hoc Eſaiæ loco pro שטה vertit: xittah genus cædri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuiſſe ab Hebræis ex Aegypto in deſertũ aſportata, vt ex illis tabernaculum fœderíſque arcam conſtruerent. Exiſtimo tamen probabiliorẽ eſſe Aben Ezræ ſententiam exiſtimantis has precioſas cedros circa montem Sinai creuiſſe. Cui adſtipulatur author Hizcuni, qui ait fuiſſe in deſerto ſyluas, vbi hæ arbores oriebantur, iuxta il-
Num.25. lud Numerorum vigeſimoquinto: Morabatur autem eo tempore Iſrael in Sethim: vbi eſt hoc idem nomen. Ioſephus libro Antiquitatum tertio, capite ſexto, ait ligna tabernaculi fuiſſe adeò durabilia, vt nequaquam potuiſſent putredine violari, & capite octauo eiuſdẽ libri ita ait: Facta eſt autem arca Deo ex lignis natura fortiſſimis, & quæ nequaquam putredinẽ ſuſtinerent. Huic ſententiæ fauet Septuaginta interpretũ verſio, qui pro lignis Sethim tranſtulerunt ξύλα ἄσηπτα hoc eſt ligna imputribilia ſiue incorrupta. Ex quo videtur vera eſſe eorum ſententia, qui per ſithim optimas cedros interpretantur: Conſtat enim inter omnes eſſe ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de hiſtoria naturali ſextodecimo fuiſſe ſuo tempore Vticæ in Apollinis templo trabes cedrinas incorruptas tantæ vetuſtatis, vt inter earum collocationẽ & ipſius Plinij ætatem mille centum & octaginta anni interfluxiſſent.

Afferte ſi quid forte habetis.) Pro, ſi quid forte habetis, eſt in Hebraico vnica dictio עצמותיכם atſumothechæm, quæ eſt in numero multitudinis deriuata à verbo עצם atſam, quod ſignificat præualere, fortem eſſe, & roborare. Vnde poteſt verti: Afferte firmamẽta veſtra, hoc eſt, ea argumenta, quæ exiſtimaueritis fore contra me fortiſſima. Illa igitur dictio, forte, non eſt aduerbiũ, ſed nomen. Pagninus vertit: fortes veſtros: vt ad falſos commentitióſque Deos referatur. Quaſi dicat: Afferte in mediũ ex veſtris Diis eos, quos fortiores eſſe creditis, & videamus poſsíntne futura prædicere.

Argumentum capitis XLII.

Inducit Propheta Deum patrem loquentem, & filium ſuum hominibus nuntiantem. Prædicit eſſe Chriſti aduetum in ruinam & reſurrectionem multorum, eius deníque Chriſti lenitatem, manſuetudinem, & magnificentiam ſignificat. Infideles Iudæos arguit, eorumque cæcitatem prænuntiat.

CAPVT XLII.

ECce ſeruus meus, ſuſcipiam eum, electus meus, complacuit ſibi in illo anima mea. Dedi ſpiritum meum ſuper eum, iudicium Gentibus proferet. Non clamabit, neque accipiet perſonam, nec audietur vox eius foris. Calamum quaſſatum non conteret, & linum fumigans non extinguet. In veritate educet iudicium, non erit triſtis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legem eius inſulæ expectabunt. Hæc dicit Dominus Deus creans cœlos & extendens eos, firmans terram, & quæ germinãt ex ea, dans flatum populo, qui eſt ſuper terram, & ſpiritu calcantibus eã. Ego Dominus vocaui te in iuſtitia, & apprehendi manum tuã, & ſeruaui te. Et dedi te in fœdus populi, in lucẽ gentiũ, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de concluſione vinctum, de domo carceris ſedentes in tenebris. Ego Dominus. Hoc eſt nomen meum. Gloriã meam alteri non dabo, & laudem meam ſcuptilibus. Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoque ego annuntio, antequã oriantur audita vobis faciam. Cantate Domino canticum nouum, laus eius ab extremis terræ. Qui deſcenditis in mare, & plenitudo eius, inſulæ & habitatores earũ. Leuetur deſertum & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate habitatores petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriã, & laudem eius in inſulis nuntiabũt. Dominus ſicut fortis

A *Mat.12.d* *Infrà 49.b* *B* *Infrà 48.* *Pſal.149.*

tis egredietur, sicut vir præliator suscitabit cœlum. Vociferabitur & clamabit,
C super inimicos suos cõfortabitur. Tacui, semper silui, patiens fui, sicut parturiens loquar.

EXPLANATIO.

Ecce seruus tuus.) Dixerat Deus capite superiore prope finem, se suscitaturũ esse liberatorem, qui principes Babylonis superaret, & fideles in patriam restitueret, per quem intelligitur Cyrus, vt ibi explicuimus. Sed quoniã solent diuini vates quando de aliquo liberatore & seruatore terreno loquuntur, eleuari spiritu, & mentis aciẽ ad diuinum liberatorem & saluatorem dirigere, eiúsque alta mysteria intueri, transferunt sermonem à terreno ad cœlestẽ, & de Christo Deo nostro vaticinãtur, qui venit in mundũ, vt nos è tetris tenebris in lucem & claritatẽ vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorũ vinculis ad liberam ac cœlestem Hierosolymã perduceret. Id facit modò Esaias, qui de Cyro trãsfert sermonem ad Christum, de quo in hoc capite apertè vaticinatur. Intelligi autẽ hoc caput
Matt.12. de Christo apertissimè testatur diuus Matthæus capite duodecimo sui Euangelij. Sed quid mirũ Catholicos interpretari hæc de Christo, cùm etiam ex Iudæis multi in hac sententia permaneant? Sed differimus in hoc, quòd illi dicunt Christum esse venturum, nos autem venisse affirmamus. Loquitur igitur in hoc capite Deus pater, ita inquiens: Ecce seruus meus suscipiam eum, &c. Appellat autẽ Christũ seruum secundũ naturam humanam, propter ministerium illud, quod nobis exhibuit, missus à patre, sed nunquã separatus ab eo, non enim venit ministrari, vt
Matt.20. ipse ait, sed ministrare. Et, vt verbis vtar Pauli,
Philip.2. Semetipsum exinaniuit, formã serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Non negat Christũ esse homi-
1.Tim.2. nem, de quo dixerat in epistola ad Timotheum: Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & ho-
1.Cor.15. minum homo Christus Iesus. Et ad Corinthios scribẽs, Primus homo, inquit, de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis. Nam non valet hæc conclusio: Fuit Christus in similitudinẽ hominum factus, igitur non est homo. Quemadmodum nec valet hæc, Inuictissimus Ioannes tertius in similitudinem cæterorum Lusitaniæ regum creatus est: ergo non est rex. Imò de rege dicitur: Incedit in similitudinem regis, aut tanquã rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Christo
Ioan.1. diuus Ioannes: Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre. Vbi non negat eum esse vnigenitum, sed ait talem gloriam habere, qualem decet vnigenitũ. Eodem modo dicit Apostolus Christum esse in similitudinem hominũ factum, non tamen negat esse hominẽ. Sed quoniam Christus est verus Deus, & diuinitas ipsa est vnita humanitati, ideò non homo purus appellatur ab Apostolo, sed in similitudinem hominum factus. Vbi vides Christum seruum appellari, & verum hominem esse. Nec mirum est, cùm voluerit pro nobis vẽdi, vt nos suo sanguine emeret. Id autem quod hîc dicit Esaias, videtur alludere ad id, quod dixerat Dauid cum Deo patre loquens in Psalmo: Beatus quem elegisti Psal.64.
& assumpsisti.

Complacuit sibi in illo anima mea.) Hoc ipsum testata est vox illa patris, quæ in trãsfiguratione audita est, vt ait diuus Matthæus, dicens: Hic est Matt.17.
filius meus dilectus, in quo mihi bene cõplacui, quam refert Petrus Apostolus in epistola secun- 2.Pet.1.
da. Et eadem vox audita fuit etiam in baptismo Matt.3.
Christi, vt refert idẽ euangelista. Est igitur sensus: Ecce seruus meus, qui est mihi charissimus.

Dedi spiritum meum super eum.) Idem dixerat Sup.11.
suprà Esaias: Et requiescet super eum spiritus Domini. Et infrà: spiritus Domini super me, eò Infr.61.
quòd vnxerit me. Hinc Ioannes Baptista apud Ioan.1.
Ioannem Euangelistam, Vidi, inquit, spiritũ descendentem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum. Non intelligendum est Christũ tunc primùm accepisse spiritum sanctũ, fuit enim eo plenus ab instanti conceptionis. Sed declarauit spiritus sanctus tunc præsentiam suam signo exteriore, & in Christo mansit in testimonium veræ eius diuinitatis.

Iudicium gentibus proferet.) Id est Euangelium, quod iudicium Dei continet. Multis enim in locis Euangelij indicauit Christus bonos esse adepturos gloriam, malos autem esse suorũ scelerum pœnas daturos. Vel proferet iudiciũ extremum. Docebit seipsum venturum esse ad iudicium. Quid significet iudicium, & quomomo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fusè capite secundo. Aspicis hîc Messiam non solũ Iudæis, sed etiam Gentibus fuisse Euangelium daturum. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua verò Iudæis & Gentibus.

Non clamabit.) Nempe clamore contentionis. Non clamoribus rem aget. Sed admirabili quadam modestia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit Dauid in Psalmo iis verbis signifi- Psal.71.
care. Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.

Nec accipiet personã.) Id est, erit rectus & æqualis, & non personarum acceptor. Hoc idem ait Apostolus in epistola ad Romanos, & est multis Rom.2.
in locis diuinarum literarum scriptum. Iudex, qui Christum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, si iustitiã in qua virtutis splendor est maximus, & vitæ quasi communitas continetur, rectè exercere voluerit. Vt enim diameter sic ab angulo ad angulum mediũ quadrangulum diuidit, vt vtrinque spatiũ relinquat æquale, sic iudex debet æqualitatẽ colere, simile.
& personarum acceptionem fugere, ne ius humanæ societatis violet, & iustitiam peruertet. Caueat iudex ne sit bilanx, quæ illi parti inclinatur, à qua plus ponderis recipit: nè illi iniustè faueat, à quo maiore munere afficitur.

Non audietur vox eius foris.) Diuus Matthæus vertit: Nec audiet aliquis in plateis vocem eius. Hoc est, erit pacificus & mitissimus. Id paulò antè significauit, dicens: Non clamabit. Et alibi: Non aperiet, inquit, os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente Infr.53.
se obmutescet. Vnde dicebat Apostolus: Omnis Ephe.4.
clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis.

Calamum cassatũ non conteret, & linum fumigans non

non extinguet.) Sensus est: Christus cùm venerit neminem contemnet, quamuis sit imbecillus & fragilis: sed omnes ad se allicere conabitur. Nomine arundinis cassatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, in quibus tamen relucet aliquid bonæ spei. Diuus Hieronymus in libro quæstionum ad Algasiam per calamū cassatum intelligit populum Iudaicum, qui anteà sonorus laudes Deo concinebat, at posteà fractus in angulari lapide vulnerat manus eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum Gentium, qui extincto legis naturalis ardore fumi amarissimi oculos lædentis inuoluebatur erroribus. Hunc non solùm Christus non extinxit, & in cinerem redegit, sed potius insufflauit, & de parua scintilla magnum charitatis incendium erexit, atque homines admirabili amoris igne, quem venit in terram missum, incendit, studióq; immortalitatis inflammauit.

In veritate educet iudicium.) Hoc est, verè iudicabit neminem timens. Absque metu Euangelium nuntiabit.

Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium.) Hoc est, Durabit hæc mansuetudo eius vsque ad mortem: tunc enim ponet iudicium in terra, hominē patri reconcilians, moriens pro peccatis nostris. Vel donec annuntiet Euangelium. Acsi dicat: Erit vsque ad mortem mansuetus & mitis. Nam vsq; ad mortē Euangeliū nuntiauit. Vide obsecro, & alto animo intuere huius præsulis modestiam, lenitatem, benignitatem, tolerantiam, & mãsuetudinem. Discant ab eo Christiani principes & præsules, nec velint nimia asperitate subditos perdere. Vt enim qui vasa vitrea maculis contaminata volūt
simile. mundare, & ad nitorem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dum volunt sordes abstergere, vasa conterant & infringant: sic præsules, qui volunt coinquinatos subditos corrigere, summa ope niti decet, vt id efficiant moderatè, ne illis perniciem conflent, dum eos ad
simile. puritatem animíque pulchritudinem perducere conantur. Et quemadmodum inter chirurgos ille est laudabilior, qui lenius tãgit vulnera, quàm qui asperè manus imponit: sic ille præsul est prudentior censendus, qui potius lenitate & moderatione, quàm nimia seueritate animi vulneribus medetur. Et vt chirurgus, vt in eodem simili verser, secturus membra corrupta & labe-
simile. factata, nō impletur ira, quin potius tunc maiorē trãquillitatem ostendit, ne perturbatio impediat artem, sic præsul in reprehēsionib. & punitionibus debet magna vti tēperantia, ne ira turbatus modū transeat. Nihil enim est præstantius, nihil magno & illustri præsule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probãda est mansuetudo, vt adhibeatur etiam seueritas, absque qua administrari rectè respublica nequaquã potest. Sed omnis animaduersio & castigatio debet cōtumelia vacare. Id nos docuit Christus Deus
Matt.22. noster, qui eum, quem reiecit ex nuptiis, quòd non haberet vestem nuptialem, amicū vocauit. Cuius mãsuetudinem Esaias in hoc capite multis verbis ostendit.

Et legem eius insulæ expectabunt.) Septuaginta habent: Et in nomine eius gentes sperabunt. Et ita citat etiã hunc locum diuus Matthæus. Vbi *Matt.12.*
vides per insulas intelligi gentes, quod capite superiore annotauimus. Ita intelligitur id, quod *Infrà 60.*
est capite sexagesimo scriptum: Me enim insulæ expectant. Id quod Iacob multò anteà iis verbis prædixerat: Ipse erit expectatio Gentium. *Gen.vlt.*

Hæc dicit Dominus Deus.) In principio capitis nō explicauit, quis erat ille, qui loquebatur, modò dicit esse Deum, qui de filio suo vnigenito loquitur.

Dans flatum populo.) Hoc est, dans hominibus spiritum vitæ. Id quod statim subiungit: Et spiritum calcantibus eam, est repetitio superioris. Poteris per flatum intelligere vitam, per spiritū verò gratiam. Ideò ait Deum dare spiritum calcantibus terram, hoc est, opes, & delicias, cæterásque huiusmodi res humanas contemnentibus. Aspicis hoc in loco viros iustos Deóque gratos conculcare terram, at iniusti à suis pedibus conculcantur. Vbi enim est eorū thesaurus, *Matt.6.*
ibi est eorum anima, quoniã anima plus est vbi amat, quàm vbi animat. Cùm autem auarorum, ambitiosorum, iniustorúmque omnium thesaurus sit in terra, ibi est eorū anima. Ex quo cōcluditur animã scelerati hominis in terra esse. Ideò quidam dicebat: Adhæsit pauimēto anima mea. *Psal.118.*
Cùm autem ibi homo esse dicendus sit vbi eius anima est, apertè ostenditur sceleratum hominē esse in terra, & à suis pedibus conculcari. Vnde dicebat Deus: Fili hominis sta supra pedes tuos. *Ezech.2.*
Non enim iniquus & terrena quærens stat supra pedes, sed sub pedibus. At vir pius & rectus terrã conculcat, quoniam ea, quæ præstantia mundi amatoribus vidētur, parua ducit, eáque ratione stabili firmáque negligit, & ad cœlestia semper aspirat. Ex quibus colliges cor viri iusti esse ignē *similia.*
ad cœlum tendentem, terreni verò & iniusti esse arboris truncum terræ affixum, & intra illam collocatum. Vt enim truncus arboris diuersas habet radices, sed omnes intra terram ad diuersa tendentes, sic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, sed omnes terram spectantes, suas voluptates, dignitates & diuitias quærentes. Sed hi viuunt absque vita: conculcantibus autem terram tribuit Deus spiritum & gratiam.

Ego Dominus vocaui te in iustitia.) Id est, vt iustitiam doceas, & per te homines iusti reddantur.

Apprehendi manum tuam.) Significat Deus pater amorem suum erga filium suum vnigenitū. Vel ideò hoc dicit, quia ea, quæ operatur filius, operatur pater. Hoc quidem est quod ait Christus apud Ioannem: Pater in me manens ipse facit opera. *Ioan.14.*

Et dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium.) Aspicis hîc Christum esse nostrum fœdus, & nostram lucem. Sine eo non essemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire possemus. Ille est mediator Dei & hominum, & lux illa dicens: *Ioan.8.*
Ego sum lux mūdi, de qua dixerat Simeon: Lu- *Luc.2.*
men ad reuelationē Gentium. Eramus filij irę: & erant inimicitiæ inter Deum & hominem, quas homo ipse per se diluere non poterat. Venit fœdus nostrū, Filius Dei, vt esset author nostræ reconciliationis. Ideò Esaias alibi eum vocat prin- *Suprà 9.*
cipem pacis. Et Malachias ait: Pactum meū fuit *Mala.2.*
cum

Ephe.2. Coloss.1. 1.Ioan.2. cum eo vitæ & pacis. Et diuus Paulus; Ipse, inquit, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi: Et vos, inquit, cùm essetis alienati, & inimici sẽsu in operibus malis, nũc autẽ reconciliauit in corpore carnis suę per mortẽ. Huc pertinet quod ait diuus Ioãnes in epistola sua: ipse est pro pitiatio pro peccatis nostris. Nõ pro nostris tantùm, sed etiã totius mũdi. Huius rei gerebat imaginem propitiatorium, quod erat Christi figura. (figura. Exod.25.) Erat enim ex auro purissimo super arcam, & tegebatur à duobus seraphim mutuò se respiciẽtibus. Arca illa Ecclesiam adumbrabat, super eam erat propitiatorium significans Christũ, qui est propitiatio nostra, rectururũ & protecturum Ecclesiam suam. Duo seraphim erant duo testamenta, quæ summa ac mutua consonantia respondent, docentia esse Christum propitiatorem & reconciliatorem. Docet hic locus Messiam non solùm Iudeos, sed Gentes etiam fuisse illuminaturum. (Ephe.5. Matt.25.)

Vt aperires oculos cæcorum.) Non enim anteà Deũ videbant: quoniam nõ solùm erãt tenebris circunfusi, sed ipsæ tenebræ. Eratis aliquando tenebrę, ait diuus Paulus, nunc autem lux in Domino. Aspicis hîc peccatores esse cæcos; de quibus ait Christus: Cæci sunt & duces cæcorũ. Claudit diabolus eorum oculos, tenebrísque cooperit, ne suam perniciem intueantur. (simile.) Vt enim fur nocturnus domum spoliaturus statim extinguit lucernam, & lupus nocte, aut certè tẽpore obscuro & aëre nebulis & caligine cooperto irruit in gregem, & in aquam inuolutam & turbulẽtam piscator mittit retia, quoniam tunc ea pisces non vident, sic diabolus intellectum hominum tenebris circunfundit, ne suum exitium considerantes caueant, & diabolicas ac pestilentes insidias declinẽt. Hoc intelligebat qui ait: Collocauit me in obscuris sicut mortuos seculi: (Psal.142.) Acsi diceret: Meum intellectum dæmon caligine inuoluit, & me in tenebris posuit, vbi iacẽt omnes flagitiosi seculum amantes, quos ego mortuos seculi appello. Væ illis, qui non solùm sunt cæci, sed etiam alios obcæcant. Contrà verò illi sunt fœlices, qui non solùm sunt illuminati, sed alios illuminãt, Christum imitantes, qui de seipso ait: Ego sum lux mundi. (Ioan.8.) De quo ait Zacharias: Visitauit nos Oriens exalto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. (Luc.1.)

Et educeres de conclusione vinctum.) Docet hic locus peccatores esse scelerum vinculis ligatos, in carcere conclusos, & tenebris coopertos. A quibus malis venit summus ille generis humani cõditor & conseruator nos liberatum, vt nos in amissam dignitatem multis ornamentis amplificatam restitueret. Aspicis hîc Christi officium esse illuminare cęcos, erigere in peccatis iacẽtes, & vinctos ac ligatos soluere, & ipsum carcerem aperire. Ita enim eum sanctus vates Zacharias alloquitur: (Zacha.9. Matt.21. Ioan.12.) Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu. Intelligi autem caput illud Zacharię de Christo Euangelistę testantur. Sed cæci Iudæi totum hoc intelligũt de terrena liberatione, sperantes Messiam, qui eos eripiat à captiuitate, non animi sed corporis, nec vident miseri ac cæci homines redemptionem (Psal.129.) per Christum non terrenam esse, sed spiritualẽ. Ait enim Propheta: Ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius. Dicens ex omnibus iniquitatibus eius, aperte voluit ostendere Christum fore animorum redemptorem. Iniquitates enim animi sunt vincula, quibus peccatores sub diaboli tyrannide captiui detinẽtur. Hoc docuit Ieremias sic Messiam loquentẽ introducens: (Ierem.31.) Dabo legem meã in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et paulò post: Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non me morabor amplius. Quem locum diuus Paulus de Christo interpretatur. (Hebr.10.) Et apud Esaiã ait Christus: (Infr.44.) Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniã redemi te. Vide qualẽ vaticinatus est fore Christi redemptionem. Et ob eam causam hic idem Propheta gladium huius regis & redemtoris spiritualẽ esse dicit, nimirum sacrum Dei verbum, de quo ait: (Sup.11.) Percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorũ interficiet impiũ. (Infr.49.) Et alibi: Posui, inquit, os meum vt gladium acutum. (Psal.44.) Hunc existimo esse eum, de quo ait Dauid: Accingere gladio tuo super femur tuum potentissimè. Est autem Euangelica doctrina gladius, quo fideles defenduntur, dæmones verò expugnantur. Hic est gladius, de quo ait Ioannes in Apocalypsi: (Apoc.1.) De ore eius, nempe Christi, gladius vtraque parte acutus exibat. (Ephe.6.) De quo ait Paulus: Galeam salutis assumite, & gladium salutis, quod est verbum Dei. Hæc volui dicere vt errorem Iudæorum ostẽderẽ Messiã expectãtiũ, qui eos redimat à terrena captiuitate, de spiritua li autem minimè curantium. Cùm ipsorum scripturæ contestentur, Christum redẽptorem esse animarum, non, vt ipsi expectant, bellatorem, non diuitiis affluentem, non ascendentem ornatum equum, aut currum triumphalem, non habentem armatos satellites, sed eius apparatũ esse spiritualem, cœlestíque regi congruentem. (Zacha.9.) Ait enim Zacharias: Exulta satis filio Siõ, iubila filia Ierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascendens super asinã, & super pullum filium asinæ. Quem locum Euãgelistę de Christo exponũt, & ipse Zacharię textus apertè contestatur. (Matt.27. Ioan.12.) Venit Christus non cum humana pompa & superbo apparatu, sed in humilitate & mansuetudine quemadmodum ipse de se ait: (Matt.11.) Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde. Nónne aspicis Hebrææ Messiam non venturum fuisse ad humanas opes vobis tribuẽdas? Quî fieri poterat vt diuini patriarchæ sanctíque vates omni sapientia & virtute præstantes eum tam ardenter expectarent, qui humanas tantùm opes & dignitates afferret, quas iidem viri contẽnebant, & pro nihilo putabãt? Quas diuitias allaturus erat ille, quẽ Zacharias pauperem, & Esaias capite 52. inglorium appellat, nisi cœlestes & immortales? (Zacha.9. Infrà 52.) Hoc intelligens Dauid, Redimet, inquit, Dominus animas seruorum suorum. (Psal.33.) Et Esaias, Israel, inquit, saluatus est in Domino salute ęterna. (Infrà 59.) Non loquuntur de salute externa & tẽporali, sed interna & immarcessibili, & peccatorũ carceris apertione de qua hîc ait noster vates: Et educeres de conclusione vinctum.

Ego Dominus.) Prohibet idolorum cultũ. Quod autem dicit: Hoc est nomẽ meum, ita est intelligendum: Nomen mẽũ est Dominus. Ita dicitur in Psalmo: Dominus nomen illi.

Psal. 67.

Quæ prima fuerunt.) Id est, ea, quæ prædixi, cõpleta sunt, nunc autem prædico vobis alia, quæ ventura sunt, ideò velim vt mihi fidem adhibeatis.

Cantate Domino canticum nouum.) Omnes vocat ad canendum Deo, & ad gratiarum actionẽ pro aduentu messię, & humani generis restauratione. Et vult vt sit canticum non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate. Quibus verbis significat in aduentu Christi eius Euangelio fulgente abrogandam esse veterem legem. Euangelium autem ad omnes gentes propagandum, etiam ad insulas, & ad deserta loca colentes.

Habitatores petræ.) Id est, qui in rupibus habitatis, & in arcibus sitis in petris locísque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram esse ciuitatẽ quandam Palęstinæ.

Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir prœliator suscitabit zelum, vociferabitur & clamabit.) Descripsit hactenus primum Christum aduentũ in humilitate & mansuetudine: nunc describit secũdum in maiestate & potentia, quando venturus est iudicatum vniuersos. Possunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Christi, quem comparat viro fortissimo contra hostes pugnaturo. Sed quî fieri potest vt de Christo dicatur: Vociferabitur & clamabit, cùm in hoc eodẽ capite de eo sit dictũ: Nõ clamabit, neque audietur vox eius in plateis: Hãc difficultatem faciiè absoluemus, dicentes prius voluisse Prophetam Christi mansuetudinem, humilitatem, & patientiam ostendere, qui suas iniurias toleranter ferens inimicis suis litem non intendebat, sed sicut agnus ad occisionem ductus silentio vtebatur: Nunc verò facit eum clamantem, & mundi scelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in se iactas ęquo animo tolerare, mundi verò scelera queribũda voce arguere, vt non suam sed Dei gloriam quærere videatur.

Tacui, semper silui, patiens fui: sicut parturiens loquar.) Verba sunt Dei dicentis: Hactenus continui iram meam, nunc clamabo, & instar parturientis magnas voces emittam. Loquitur Deus amore humano, vt eũ intelligamus. Aspicis hîc Deum non statim hostes suos sternere, sed aliquando tacere atque dissimulare, vt rerum publicarũ gubernatores, iudices & pręsules doceat declinandam esse iram, impatientiam, & pręcipitationem, & vt hęc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quę est auersa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim vt res terra & detestabilis est omni contentione velis, vt ita dicam, remísque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otiosã degentes videntur mites & moderati, sed ad dignitatem & principatũ euecti, ira, temeritate, malitia, festinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur. Vt enim dolium, aut quodcunque vas ligneum & magnum quandiu est vacuum, scissuras suas non ostẽdit, sed eo pleno omnes apparent, quoniam hac atque illac fluit, sic nonnulli

Simile.

à negotiis publicis separati, in nulláque dignitate constituti tegunt suam imbecillitatẽ, iram, prauitatem, & perturbationem, sed rempublicam capessentes statim animi ægritudines & corruptiones ostendunt, hac fluit ira, illa inuidia, hîc ostenditur temeritas, illic prauitas. Nulla adest tranquillitas, nulla securitas, nulla moderatio. Ex quo efficitur, vt nihil dissimulent, neque vllo silentio vtantur, sed omnia velint statim temerario impetu castigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus Philosophus, principatum virum declarare. Discant rempublicam administrantes à Christo Deo nostro, qui ait: Tacui semper, silui, patiens fui, vt sciant vti tempore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & consilio gubernare.

Dissipabo & absordebo simul, desertos faciam montes & colles & omne germen eorum exiccabo. Ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. Et educam cæcos in viã, quam nesciunt, & in semitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciã. Ponam tenebras coram eis in lucem, & praua in recta. Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos. Conuersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidũt in sculptili, qui dicunt cõflatili, vos dij nostri: Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus meus, & surdus nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus nisi qui venũdatus est, & qui cęcus nisi seruus Domini? Qui vides multa nónne custodies? Qui apertas habes aures, nónne audies? Et Dominus voluit vt sanctificaret eũ & magnificaret legẽ, & extolleret, ipse autẽ populus direptus & vastatus. Laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerũ abscõditi sunt. Facti sunt in rapinã, neque est qui eruat in direptionẽ, neque est qui dicat, redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attẽdat & auscultet futura? Quis dedit in direptionẽ Iacob, & Israel vastantibus? nónne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierũt legẽm eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum. Et cõbussit eum in circuitu, & nõ cognouit & succendit eum, & non intellexit. D

Dissipabo.) Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & insulas, & stagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait se pœnas sumpturum.

Ponam flumina in insulas.) Id est, subuertam insulas aquarum abundantia.

Et educam cæcos in viam.) Idolorum cultores cęcos vocat. Quasi dicat: Perfidos Iudęos euertam. Gẽtes autẽ seruabo, eísque viã veritatis ostendã. Aliis ero in ruinam, aliis in resurrectionem. Qua

de

de re alibi disseruimus.

Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.) Hoc est, Id quod dico, nempe esse Gentes ad veritatem ducturum, faciam absque dubio, non enim eas derelinquam.

Conuersi sunt retrorsum.) Sensus est: Qui ex idolorum cultoribus credere noluerint, peiores efficientur. Et confundentur in inferno, qui in simul achris & idolis suis fiduciam ponunt.

Surdi audite.) Couertit Deus sermonem ad Iudeos infideles, qui in sua pertinacia perseuerant. Hos surdos cæcósque vocat.

Quis cecus nisi qui venundatus est? Id est, nisi populus Iudaicus; qui seipsum demoni vendidit? Qui mortiferum peccatũ admittit, seipsum diabolo vẽdit, illíque chirographum tradit. Et quoniam ante aduentum Christi venundati eramus, crucifixus est Christus, vt suo sanguine nos emeret. Ait enim Paulus: Empti enim estis precio magno. Et diuus Petrus in prima epistola sua: Sciẽtes, inquit quòd nõ corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incõtaminati. Chirographum autem decreti, quo eramus demoni venundati, deleuit Christus, teste Paulo dicente: Delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat cõtrarium nobis, & ipsum tulit de medio affigens illud cruci.

1.Cor.6. & 7.
1.Petr.1.
Coloss.2.

Qui vides multa nónne custodies? (Tu ô Israel, qui vides oracula meorum vatum, cur non custodis ea, quæ tibi præcipio?

Laqueus iuuenum omnes.) Notat Pharisæos & Scribas, quorum consilio iuuenes decepti & vincti Christum recipere noluerunt.

In domibus carcerum absconditi sunt.) Hoc est, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinã & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à dæmonibus quo ad animam, & tandem corpore & anima in æternum cruciabuntur. In tantam incident calamitatem, vt nec sit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatẽ.

Quis est in vobis.) Vult Propheta persuadere Iudæis, vt audiant, & futura cognoscant, mentéq; percipiant peccata sua esse causam suarum calamitatum, quoniam Christum occiderunt. Et cõcludit propheta asserens miseros & infideles Iudæos comburendos esse à Romanis, & penitus euertendos, & nec ita intellecturos in tot ærumnas ob suam infidelitatẽ & impietatẽ incidisse.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXLII.

Ecce seruus meus suscipiam eum.) Pro suscipiam: est in Hebraico אתמך æthmoch à verbo תמך, quod significat suscipere, vt capite superiore. Suscepit te dextera iusti mei. significat etiam sustentare, vt Exodi decimoseptimo, Sustentabant manus eius ex vtraque parte. Ideo poterat hîc verti: Sustentabor in eo, aut vt vertit Pagninus: Innitar ei. Solet enim herus inniti seruo fideli & charo. Significat iis verbis Deus pater fuisse Christum illi obedientẽ, fidelẽ, & dilectũ. Chaldæus paraphrastes transtulit: Ecce seruus meus Messias, ego adero ei. Vbi aspicis hoc de Christo intellexisse.

Supra 41.
Exod.17.

Et non accipiet personam.) In Hebraico est, ולא ישא ve-lo iissa, à verbo נשא nasa, quod significat sumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit: Et non eleuabit, subaudi vnum, deprimendo alium, pro quo noster interpres vertit: Non accipiet personam. Aduertant hoc, qui non æquabilitate sed affectu ducuntur. Vt enim falsa & inæqualis statera, æqualibus ponderibus non ad libellum & æqualiter consistit, sed alterum deprimit, alterũ eleuat, sic nõnulli alios laudibus efferũt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama detrahentes, eorúmque splendorem maculantes. Potest verti: Non efferet, subaudi vocem. Vel, Non vociferabitur. Pro quo, Septuaginta verterunt: Neque dimittet, subaudi populum suum.

simile.

Argumentum capitis XXLII.

Consolatur Deus Ecclesiam suam, promittens se eam esse protecturum: & populum Iudaicum arguit, & & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

ET nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. Noli timere quia redemi te, & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. Cùm transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flãma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel saluator tuus. Dedi propitiationẽ tuam Aegyptum, Aethiopiã & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis & gloriosus, ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & populos pro anima tua. Noli timere, quia ego tecum sum. Ab Oriente adducã semẽ tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicã aquiloni, da: & austro, noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnẽ qui inuocat nomẽ meum, in gloriam meam creaui eum, formaui eum, & feci eum. Educ foras populum cæcum & oculos habentem, surdum & aures ei sunt. Omnes Gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiet istud, & quæ prima sunt audire vos faciet? Dent testes eorum, & iustificentur, & audiãt & dicãt: Verè vos testes mei dicit Dominus: & seruus meus quẽ elegi, vt sciatis, & credatis

A
B

mihi, & intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus & post me non erit. Ego sũ, ego sum Dominus, & non est absque me saluator. Ego annunciaui & saluaui, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei dicit Dominus, & ego Deus. Et ab initio ego ipse, & nõ est qui de manu mea eruat. Operabor, & quis auertet illud? Hæc dicit Dominus redemptor vester sanctus Israel. *Osee 13.b*

EXPLANATIO.

Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel.) Duplicem esse Iacob & Israelem alterum secundum carnem, alterum secundum spiritum, satis à nobis explicatum arbitror capite quadragesimoprimo. Eorũ multitudo & cõgregatio qui Euangelium receperunt, & Christo se dedicarunt, Israel spiritualis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanserunt, carnalis Israel appellatur. De hoc dictũ est capite superiore: Ipse autem populus direptus & vastatus, laqueus iuuenum omnes. Et paulò pòst: Et noluerunt in viis eius, nimirum Christi, ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum, & cætera, quæ sequuntur. Vbi propheta aduersus pertinaces Iudæos fuit apertè vaticinatus. Nũc autẽ ad veros Israelitas conuertit sermonem, præsertim ad Apostolos, & primitiuam Ecclesiam, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquando scriptura nomine Iacob & Israel Christianos intelligere. *Sup.42.*

Noli timere, quia redemi te.) Verba sunt Christi Ecclesiam suam alloquentis, acsi diceret: Ego qui te tanto precio emi, qui pro te sanguinem fudi, nunquam te derelinquam, ideò ne timeas, sed in me spem tuam firmiter colloca, quoniam ego te in periculis omnibus seruabo.

Vocaui te nomine tuo. Hoc est, te dilexi, & signa dilectionis ostendi. Tunc rex charum sibi esse famulum significat, cùm eum nomine proprio vocat. In libro Exodi scriptum reperimus dixisse Dominum Moysi, Teipsum noui ex nomine. Contrà verò de reprobis dictum est: Non noui vos, discedite à me operarij iniquitatis. Ideò narrans Christus historiam de Lazaro & de diuite epulone nomẽ Lazari explicuit, epulonis autem suppressit. *Exo.33.* *Matt.7.* *Luc.13.* *Luc.16.*

Cùm trãsieris per aquas, tecũ ero.) Sẽsus est: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Et si viri sancti propter Christum & Euangelicam veritatẽ torquerentur, & in summum capitis periculum vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tanta enim erant fide ac constantia muniti, tanta charitate inflammati, vt multò præstantius & illustrius existimarent pro Christo occumbere, séque hostium telis obiicere, quàm Christum saluatorẽ nostrum relinquere & negare. Neque dicendum est eos à Christo derelinqui, cùm torquerentur & occumberent, quoniam etsi corpus pateretur, animus tamen gaudio perfundebatur. Sed nec tormentis Ecclesia subuersa est. Licet enim nauicula, cuius Christus nauclerus est, fluctibus agitetur, nunquam tamen peribit.

Cùm ambulaueris in igne, non combureris) Aspicis hic iustum in medio afflictionum non comburi, quoniam Deus cum illo est. Vt enim rubus Moysi ostensus ardebat sed non consumebatur, quia in eo erat Deus. sic vir verè Christianus & optimus in calamitatibus versatus igne afflictionum incensus, spinis ærumnarum compunctus, refrigeratur animo, & placida tranquillitate cõsistit, quoniam Deum secum habet. Non est miser nec ærumnosus, qui pro Christo affligitur, sed qui eum affligit, qui tantò est miserior, quãtò sibi videtur beatior. Quî enim fieri potest, vt nõ sit miserrimus ille, qui viros pios & iustos vexat illísque perniciẽ machinatur, cùm illius motus turbulenti iactationésque incitatæ, omnem rationem repellant, nullámque partem tranquillitatis animi relinquant? Contrà verò fieri nullo pacto potest, vt miser sit ille, qui pro Christo cruciatur, in cuius animo nulla est ęgritudo pestilẽs, nulla tetra & perniciosa labes, sed Christi gratia, & securitas placidissima. Hic est vir ille, qui ædificauit domum suam supra petram, de quo loquitur Christus apud Matthæum, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Hic est ille, de quo ait Deus per prophetam: Cùm ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. Viri enim iusti & charitate pręstantes afflictionibus exercẽtur, vt posteà diuino gaudio fruãtur. Ideò dicebat Dauid: Transiuimus per ignem & aquã, & eduxisti nos in refrigerium. Vbi vides ignem & aquam, hoc est, mundi afflictiones, esse viam ad æternas voluptates. Sic tamen velim existimes me non ita laudare afflictiones, quin intelligam multos in illis corruere. Vt enim in mari Rubro Hebræi fuerunt erepti, Aegyptij verò obruti & submersi: sic in afflictione, quæ est veluti mare Rubrum, quidam liberantur, quidam verò corruunt & franguntur. Fuit mare Rubrũ aliis in gloriam, aliis in ignominiã: aliis aperuit iter ad terrã promissionis, aliis vero in mediis fluctibus vitã eripuit. Et ita miseri perierunt suorũ scelerum & facinorum debitas pœnas luentes. Cõtemplare & intentè cõsidera vim afflictionis, & inuenies eam esse cum mari Rubro meritò cõparatam. Sed ab ea ait hoc in loco Deus per Esaiam se esse suos liberaturũ. Nam per aquas & flumina, ignem & flammam, intelligit afflictionem. *Exod.3.* *Matt.7.* *Psal.90.* *Psal.65.* *simile.*

Dedi propitiationem tuam Aegyptum Aethiopiã & Saba pro te.) Quando Hierosolyma fuit seruata, & à Sennacheribo erepta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hîc numerat Propheta. Ideò ait Deus: Ego vt te seruarem, volui vt hæ Gẽtes punirentur. Similis locus est in Prouerbiis, vbi ita scriptum est: Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. Vel sic: Ego ô Ecclesia mea in propitiationem tuã, vt tibi sim propitius, pro infidelibus Iudæis dabo tibi alias nationes, nempe Aegyptum, Aethiopiam, & Saba, & ex omnibus denique mundi partibus multi ad te *Prou.11.*

con

confluent & coueniēt. Septuaginta habent: Feci commutationem tuam Aegyptū. Et est sensus: Ego ô popule Iudaice infidelis, dedi pro te Ecclesię meæ Aegyptios, Aethiopes, & Sabæos. Est enim monumentis mandatum, has nationes statim post Christi passionē Matthæi & Marci prædicatione fuisse ad fidem conuersas.

Ab Oriente adducam semen tuum, & ab occidēte, &c. Hunc locum afferunt Iudæi ad probandum Christum saluatorem nostrum non esse Messiā, quoniam eosdem per mundum dispersos in promissionis terram non congregauit. Aiunt enim Messiam Hebræos omnes per vniuersum orbē terrarum diuisos esse Hierosolymam reducturum, quos hîc semen suum & filios appellat. Nec vident cæci homines ex hoc capite suum errorem & pertinaciam conuinci, cùm apertè de Gentibus, quæ erant ad Christum conuertendæ loquatur, non solùm autem de Iudæis, vt ipsi existimant. Nam statim ait Deus: Et omnem qui inuocat nomen meum: Qui omnem dicit, nemin ē excludit. Et paulò pòst: Omnes, inquit, Gentes congregatę sunt simul. Nónne vides planè ô Hebręe tuam cæcitatem? Perspicuè indicat Deus se in hoc capite de fidelium omnium multitudine tractare, siue sint Gentes, siue Iudæi. *Infrà 53.* Eos omnes filios appellat, quos suo sanguine generauit, de qua generatione ait alio in loco Esaias: Generationem eius quis enarrabit? Et paulò pòst: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. *Ioan. 1.* Ideò ait diuus noster Ioānes: Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. Congregauit autē Christus omnes fideles non localiter in vna prouincia, sed in vnitate fidei. *Matt. 8.* Ideò ipse aiebat apud Matthæum: Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente & Occidente veniēt, & recumbent cum Abrahā, Isaac, & Iacob, in regno cœlorum. Hos vocat filios, quos ait de longinquo, hoc est, de peccato, quo homines longè à Deo distant, esse ad gratiam ducendos.

Educ foras populum cæcum, & oculos habentem.) Foras, hoc est extra errorem. Omnes infideles cęcos vocat & surdos. Particula, Educ, refertur ad Christum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: Eduxi, vt sit vox ipsius Dei.

Omnes Gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus.) Ex Gentibus & Iudæis fuit Christi Ecclesia congregata. Et cùm dicit, omnes Gentes distributio est pro generibus singulorum, nō pro singulis generum.

Quis in vobis annuntiet istud?) Nullus est inter vos ô Gentes, qui hoc possit enuntiare, & vobis priora dicere.

Dent testes eorum & iustificentur.) Id est, Afferant Gentes testimonia, videamus vtrum idola sua illis ventura prædixerint: & si hoc probauerint, iustificentur. At hoc ostendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera esse, quæ ego dico.

Verè vos testes mei, dicit Dominus.) Alloquitur Deus Prophetas & Apostolos. Et seruus meus quem elegi, id est, Esaias.

Ante me non est formatus Deus.) Ostēdit in Deo nec esse principium nec finem.

Ego annunciaui.) Subaudi futura. Et saluaui, Id est, vos ab hostibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum Deus.

Propter vos emisi Babylonem, & detraxi vectes vniuersos, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes. Ego Dominus sanctus vester creās Israel Deus vester. Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viā, & in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robustum. Simul obdormierunt nec resurgent, contriti sunt quasi linū, & extincti sunt. Ne memineritis priorū, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & *2. Cor. 5. d* *Apoc. 21. b* nunc orientur, vtique cognoscetis ea. Ponā in deserto viam, & in inuio flumina. Et glorificabit me bestia agri: dracones & struthiones, quia dedi in deserto aquas, & flumina in inuio, vt darem potū populo meo electo meo, Populum istum formaui mihi, laudem meam narrabit. Non me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, in victimis tuis nō glorificasti me. Non te seruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in thure. Nō emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuistis mihi laborē in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum nō recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra si quid habes vt iustificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui præuaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos, dedi ad internetionē Iacob, & Israel in blasphemiam.

Propter vos emisi Babylonem.) Id est, vt vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonē capiat, & vos in patriam vestram reducat. Et detraham vectes vniuersos, hoc est, aperiam ciuitatem, & detractis vectibus à portis ingredientur Persæ. Et detraham à ciuitate Chaldæos, qui nauibus suis gloriari solebant.

Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam.) Quasi dicat: Ne existimetis Deum hęc facere non posse. *Exo. 14.* *Iosue. 3.* Nam ipse, qui hæc dixit, ille est, qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem, vt vos liberaret in exitu ab Aegypto, & in ingressu terræ promissionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Aegyptij fuerunt obruti, & nunquàm ad æternam vitam resurgēt. Ne intelligas Aegyptios nō esse resurrecturos ad *1. Cor. 15.* extremū iudiciū. Nam, vt ait Apostolus. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. Sed quoniam qui in inferis cruciantur nūquā consequentur vitā æternā, quę est vera vita, ideò

ideò damnati non dicuntur resurgere. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo: ideò nō resurgent impij in iudicio. Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.

Ne memineritis priorum, & antiqua me intueamini. Ecce ego facio noua.) Sēsus est: Etsi magna pro vobis feci temporibus præteritis, tamen multò maiora sum pro vobis facturus, quorum respectu ea, quę præterita sunt, non debēt in memoriā reuocari. Nam ponām in deserto mundi viā, hoc est, Christum. Et erunt gratiæ flumina, quæ, non corpora, vt anteà in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et, tunc videbitis admirabilia: nā bestiæ agri dracones & struthiones, hoc est, variæ gentes, diuersis ritibus deditæ, quæ in deserto Gentilitatis habitabant, idolis ac superstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminē debere de misericordia diuina desperare quāuis instar bellue vitam degat, quoniā potest eum Deus à feritate & scelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Possunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & cerimoniarum legis veteris, & de institutione sacramētorum legis gratiæ. Et hæc est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis apertè esse hoc multis locis prædictum.
Iere. 31. Ieremias ita ait: Ecce dies veniēt dicit Dominus, & feriā domui Israel & domui Iuda fœdus nouū: Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorū, vt educerē eos de terra Aegypti. Et paulò post: Hoc, inquit, erit pactum, quod feriam cum domo Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Vide quàm apertè abrogationem veters legis prædixerit, & noui Testamenti institutionem. Ita hunc locum interpreta
Hebr. 9. tur Apostolus in epistola ad Hebræos. Et quamuis illum Apostolus non interpretatur, tamen ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: Dicendo autem nouum, subaudi Testamentū, veterauit prius: Et reuera hæc est Testamentorum lex, vt nouum destruat vetus. Hanc promissio-
Baruch. 2. nem confirmauit Deus per Baruch Prophetam ita dicens: Et statuam illis testamentum alterum sempiternum, vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos pontifices, nouas cerimonias, ideò dicit hoc in loco Deus: Ecce ego facio noua. Et capite secundo, & quinquagesimoquinto, & sexagesimoquinto, & aliis in locis, hanc noui Testamenti institutionem prædicit. Qua de re vide ea, quæ in sequentibus annotabimus.

Populum istum formaui mihi. Habes hîc apertū & perspicuū locum contra Iudæos, quos Deus reiicit ob eorum infidelitatem & cōtumaciam, & eorum abrogat sacrificia.

Non me inuocasti Iacob.) Acsi diceret: Dracones, struthiones, & cęteræ feræ, me laudibus efferent, tu autē ô popule Iudaice, quem ego enutriui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticescis, cæteris me inuocantibus, tu taces.

Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure.) Sensus est: Nunquam te coegi, vt mihi offerres sacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thymiama incenderes. Non exegi à te, vt argento mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo me delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur sacrificium sine fide & charitate. Nam sacrificia veteris legis per se Deo non placebant, vt ipse ait in Psalmo, cum patre ita lo Psal. 39.
quens: Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum & pro peccato non postulasti, tunc dixi ecce venio. Quem Heb. 10.
locum diuus Paulus de Christo apertè asserit esse intelligendum. Est enim Christus vera hostia, quæ delet nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata non delebant, venit Christus vt nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui non videat prædixisse Deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam per Amos ita ait: Amos 5.
Si obtuleritis mihi holocautomata, & munera Osea 6.
vestra non suscipiam. Et per Oseam: Misericordiam volo, & non sacrificium. Et per Danielem: In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium. Lege totum illud caput, & videbis Danielem vaticinantem de morte Christi, & de cessatione legalium. Per Malachiam iis verbis Deus Dan. 9.
Iudæos alloquitur: Non est mihi voluntas in vo Malac. 1.
bis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in Gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda. Non vult Deus vt offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimū sacrificiū, quod est Christus Deus noster, qui, vt ait Esaias, oblatus est quia ipse voluit, vt in ara crucis crimina nostra deleret, in cuius memoriā quotidie in Ecclesia conse Infrà. 53.
cratur. Cū Christo autē mortuo mortua fuerunt legis veteris sacrificia & cerimoniæ & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam illam legem succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quę est Christi legislatoris nostri Euangelium. Psal. 9.
Hoc præuidens regius vates canebat: Constitue Domine legislatorem super eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt. Et in alio Psalmo: Ete- Psal. 83.
nim benedictionem dabit legislator. Qua de re ea poteris videre, quæ primo & secundo capite literis mandauimus.

Veruntamen seruire me fecisti in peccatis tuis.) Sensus est: Sacrificia veteris legis non delebant peccata, ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mūdi in causa fuerunt, vt ego formam serui acciperem, ingentes labores subirem, & meipsum immolarem.

Ego sum, ego sū ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.) Sensus est: Tu me seruire fecisti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò diuus Ioannes dicebat de Christo: Ecce Ioan. 1.
agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.

Reduc me in memoriam, & iudicemur simul.) Sis memor mei, & vide habeásne aliquid contra me, & affer illud in medium: contendamus iudicio, & inter nos disceptemus. Vide Dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Michæā: Popule Mich. 6.
meus

meus quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Qua de re disseruimus capite quinto.

Pater tuus primus.) Nempe Adam, peccauit, cùm funestum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyses & Aaron. Quasi dicat: Non poteris mihi maiorum tuorum sanctitatem obiicere, cùm etiam ipsi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

Et contaminauit principes sanctos.) Hoc est, contaminatos ostendi, vel contaminari permisi Moysem & Aaronem.

Dedi ad internecionem Iacob.) Id est, Occidi Hebræos in deserto ob eorum crimina permisique vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blasphemias iacerent. Vel sic: Dimisi eos, vt in peccata mortifera & blasphemias inciderent.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAP. XLIII.

Detraxi vectes vniuersos.) Pro vectibus in Hebraico est ברחים, à verbo ברח barach, quod significat claudere. Vnde בריח, quod est nostrum nomen, significat vectem, quo ostium clauditur. Quid autem sit detrahere vectes vniuersos diximus in explanatione. Sed quoniam verbum hoc ברח barach significat etiam fugere, verterũt Septuaginta: Et suscitabo fugientes vniuersos. Et pro eo quod nos habemus, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes, habent illi: & Chaldæi in nauibus vincientur. Vt sit sensus: Ego propter vos ô Iudæi mittam Cyrum Babylonem, & omnes Babylonios excitabo, vt fugiant. Chaldæique erunt in suis nauibus vincti, vt ita captiui & ligati ad alias gentes transferantur. Cùm hac Septuaginta interpretum translatione videtur cohærere versio Pagnini, quæ habet: Et descendere faciam fugitiuos vniuersos. Alij vertunt: Descendere faciam in nauibus omnes ipsos. Et deriuant nomen hoc à verbo רוח rauach, quod significat respirare. dicunt enim naues appellari בריחים, quod vento ducantur. Ab hoc enim verbo deriuatur רוח, quod significat ventum, & spiritum.

Adipe victimarum tuarum non inebriasti me.) Septuaginta habent: Nec adipem hostiarum tuarum concupiui.

Interpretes tui.) In Hebræo est מליציך meli tsecha. Pro quo Septuaginta verterunt: Principes tui. Quos secutus est posteà Pagninus. Potest verti: Dulces tui. Debent enim principes & præsules diuinam legem subditis interpretari, & dulcedinem quandam ac lenitatem cum castigatione miscere. Ob eam causam idem vocabulum & dulces & principes significat.

Et contaminaui principes sanctos.) In Hebræo est, קדש kodæx, quod etiam significat sanctuarium. Ideò potest verti: & contaminaui principes sanctuarij. Acsi dicat: Ego ô Iudæi abieci vestros sacerdotes, vestras ceremonias & oblationes. Pagninus pro contaminaui vertit, occidam, & rectè quidem. Potest etiam rectè transferri: & cessare faciam magistros sanctuarij. Nomen enim שר sare, quod hîc est, magistrum significat, vt Genesis cap. 41. Magister pincernarum. Habes in hoc capite multa loca aduersus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent: Contaminauerunt principes sancta mea. Et vide quid sequatur. Dedi ad internecionem Iacob, & Israel in blasphemiam. Nam cùm principes & præsules contaminant religionem, & in diuina lege violãda tetras fraudes concipiunt, quid sequitur, nisi populi pernicies, & certissima euersio atque confusio? Vt enim ex eclipsi & defectu solis magna mortalibus gignitur pernicies, sic ex principis & præsulis deprauatione magnum in subditis oritur excidium.

Gen.41.

simile.

Argumentum capitis XLIIII.

Facit Propheta Christum seruatorem nostrum loquentem, & Ecclesiam suam consolantem: inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babloynica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

ET nũc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hæc dicit Dominus faciens & formans te, ab vtero auxiliator tuus: Noli timere serue meus Iacob, & rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluenta super aridam. Effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam, & germinabunt inter herbas, quasi salices iuxta præterfluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribet manu sua Domino, & in nomine Israel assimilabitur. Hæc dicit Dominus Deus Israel, & redemptor eius Dominus exercituum. Ego primus & ego nouissimus, & absque me non est Deus. Quis similis mei? Vocet & annuntiet, & ordinẽ exponat mihi: Ex quo constitui mihi populum antiquum. Ventura & quæ futura sunt annuntiet eis. Nolite timere neque conturbemini. Ex tunc audire te feci, & annuntiaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator quem ego nõ nouerim? Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum nõ proderũt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident neque intelligunt, vt confundantur. Quis formauit deum, & sculptile conflauit ad nihil vtile? Ecce omnes participes eius cõfundentur, fabri enim sunt ex hominibus. Conuenient omnes, stabunt & pauebunt, & cõfundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est, in pru-

A *Ierem.13. & 46.g.* *Supr. 41. b* *Infr. 48. b* *Apocal.1.d & 22.c* *B* *Sap.13.c*

nis & in malleis formauit illud,& operatus est in brachio fortitudinis suæ. Esuriet & deficiet,non bibet aquam & lassescet. Artifex lignarius extẽdit normam, formauit illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit illud, & fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros,tulit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna saltus.Plantauit pinũ, quam pluuia nutriuit, & facta est hominibus in focum. Sumpsit ex eis,& calefactus est, & succendit, & coxit panes, de reliquo autem operatus est deum,& adorauit,fecit sculptile, & curuatus est ante illud.

EXPLANATIO.

Et nunc audi Iacob serue meus,& Israel quẽ elegi.) Vide quanta verborum lenitudine Deus Ecclesiam suam alloquatur. Acsi dicat: O Iacob secũdum spiritum ô Israel electe mi,hoc est,ô Ecclesia mea audi me,qui te creaui,& ad honorem dignitatísque amplitudinem euexi. Si tibi hostis aliquis loqueretur vt falleret,non deberes audire. At cùm ego sim Deus, qui in te summa contuli beneficia, debes me attentis auribus audire.

Formans te ab vtero.) Videtur alludere ad id,
Mala.1. quod ait Deus per Malachiam Prophetam, Dilexi Iacob, Esau autem odio habui. Qua de re
Rom.9. diuus Paulus in epistola ad Romanos ita ait: Cùm nõdum nati fuissent,aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret nõ ex operibus, sed ex vocante dictum est ei:Quia maior seruiet minori,sicut scriptum est:Iacob dilexi,Esau autẽ odio habui.

Rectissime quem elegi. Rectissimã appellat Ecclesiam, quòd sit,vt ait Paulus, columna & firmamentum veritatis, & quòd in ea recto animo colatur Deus.

Effundam enim aquas super sitientem.) Eos appellat Deus sitientes & aridos,quos ipse vocauit ad fidem, qui anteà erant sine gratia, & sine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & spiritualium donorum promittit.

Quasi salices iuxta præterfluentes aquas.) Com-
similitudo. parat viros iustos arboribus iuxta riuos aquarũ plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat,eámque in sua viriditate conseruat,sic vir iustus satus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rerúmque diuinarum meditatione rigatus alitur ad æternitatem,nulláque aeris siccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit.
Psal.1. Eam ob causam in Psalmo vbi vir rectus & pius describitur,sic scriptum est: Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Contrà vero impius pulueri arido à vento proiecto in eodem Psalmo comparatur.

Iste dicet.) Sensus est:Vbique erunt fideles,qui Christiano nomine glorientur, & Israelitas se esse dicent, etsi ex Gentibus nati sint. Est enim Christi Ecclesia Israel secundum spiritum.Quidam dicet se esse Christianum, alter fatebitur se esse de Ecclesia. Hic scribet manu sua Domino. Id est,profitebitur se esse Christianum, & in nomine Israel assimilabitur, hoc est, cognominabit se Israelitam secundum spiritum, id est in Christum credentem.

Hæc dicit dominus Deus Israel.) Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, suámque ipsius potentiam ostendit.

Vocet & annuntiet.) Si aliquod idolum Deus est,clara voce dicat, & annuntiet ea, quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea, quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo constitui mihi populum antiquum, hoc est Adamum & filios eius. Quidam per populum antiquum angelos intelligunt.

Nolite timere.) Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio.Nam ego sum qui hæc omnia nota vobis feci:& vos testes estis, & scitis me ea prædixisse.

Plastæ idoli omnes nihil sunt.) Id est, fictores & formatores idolorum vani sunt, & nihil valent. Et amantissima eorum,hoc est, simulachra,quæ vnicè diligunt,non proderunt eis.

Quis formauit Deum? Subaudi nisi demens aliquis, qui lignum & ferrum colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animíque deuotionem & pietatem excitandum: sed eas imagines adorare:illis latrium cultum tribuere, eásque ad hunc finem efficere, est in diuinis literis prohibitum.

Conuenient omnes, stabunt & pauebunt, & confundentur simul.) Omnes idolorum fictores & artifices in vltimo iudicio erunt congregati, & timentes suam damnationem erunt confusi. Vel loquitur de aduentu Christi, & tempore Euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores suam dementiam intelligentes confundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

Faber ferrarius.) Ad confusionem idololatrarum prosequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum ostendat vanitatem, eorúmque artificum vilitatem, ait eos ipsos Deos, quos efficit faber ærarius,non posse reficere eum, nec dare ei potum,licet faber indigeat,esuriat,sitiat, & præ fame atque siti lassescat.

Formauit illud in runcina.) Runcina est fabrile instrumentum ad leuigãda ligna. Apud Plinium est magna serra,qua arborum moles secatur.Pro angularibus quidam vertit, securibus.Circinus est instrumentum quo circuli vertendo designantur. Appellatur à Lusitanis compasso. Vel capitur hîc pro torno.

Medium illius combussit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est,& dixit:Vah calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem eius deum fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obsecrat, dicens: Libera me quia deus meus es tu. Nescierunt neque

que intellexerunt. Obliti enim sunt, ne videant oculi eorum, & ne intelligāt cor de suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt vt dicant: Medietatem eius combussi igni, & coxi super carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius, idolum faciam. Ante truncum ligni proiiciam. Pars eius cinis est. Cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animam suam, nec dicet: fortè mendacium est in dextera mea. Memento horum Iacob & Israel, quoniam seruus meus es tu. Formaui te, seruus meus es tu Israel, non obliuiscaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. Laudate cœli, quoniam misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ. Resonate montes laudationem, saltus & omne lignum eius. Quoniam redemit Dominus Iacob, & Israel gloriabitur. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego sum Dominus faciens omnia, extendens cœlos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens signa diuinorum, & ariolos in furorem vertens, conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens, suscitans verbum serui sui, & consilium nuntiorum suorum complēs. Qui dico Ierusalem, habitaberis, & ciuitates Iudæ ædificabimini, & deserta eius suscitabo. Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciā. Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Ierusalem, ædificaberis, & templo fundaberis.

Medium illius combussit.) Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

Obliti sunt.) Non à verbo obliuiscor, sed à verbo oblino. Quasi dicat, Sūt eorum oculi circunfœdati. Habēt intellectū tenebris circunfusum.

Neque dicet, fortè mendacium est in dextera mea.) Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

Non obliuiscaris mei.) Exigit à nobis Deus, vt eum in animo teneamus, ne suorū erga nos beneficiorum memoriam vlla vnquā deleat obli-
Infrà 49. uio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos nō obliuiscitur? Quia ait per hunc eundem Prophetam: Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te. Id in-
Psal. 118. telligens Dauid dicebat in Psalmo: In æternum non obliuiscar iustificationes tuas. Omnes qui Deum obliuiscuntur, in æternas tenebras relegantur. Ideò dicitur in Psalmo: Conuertantur Psal. 9.
peccatores in infernum, omnes gētes quæ obliuiscuntur Deum. Sed quoniam multi Deū obliuiscuntur, ait Deus per Ieremiā: Populus meus Ierem. 2.
oblitus est mei diebus innumeris. Vult Deus vt simile.
eius mysteria cogitemus, & memoria sæpenumerò repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem comparemus. Vt enim medicæ potiones tum sanitatē cōferunt, cùm in stomacho calore naturali digerūtur: sic diuina mysteria tum maximè medentur nostris animis, cùm in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

Reuertere ad me, quoniam redemi te.) Quoniam ego sum Deus delēs iniquitates tuas, & teipsum redimēs, reuertere ad me, falsósq; deos derelinque, quoniā vnus est tātū Deus. Sūma totius huius capitis est ostēdere vnicū esse Deū. Sūt quæ- simile.
dā specula tali artificio fabricata, vt vnius tantū rei multas imagines repræsentent. Talis erat Gētilium opinio & secta, quæ cùm vnus tantum sit Deus, multos ac varios Deos esse dicebat: nostra autē fides est verū ac fidele speculum, quæ proprium Deū vnicum & verū ostendit, trinum in personis, vnū in essentia. Si Gentiū Philosophi & Poetæ hoc speculū haberent, nunquā multos esse Deos affirmarent. Videmus nunc per speculū 1. Cor. 13.
in ænigmate, ait Apostolus, tūc autē facie ad faciem. Ait igitur Christus: Cur ô homo me dereliquisti, cur à me animum alienasti? Si vis viuere, ego sum vita: si comedere, ego sum cibus: si bonum, ego sum summū bonum. Reuertere igitur ad me, quoniā te redemi, quoniā te summo precio cōparaui, quoniā pro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniā pro te vitā fudi, & me in ara crucis hostiā deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitā charitatis abundantiā. Hic locus docet apertissimè falsum esse semper in homine esse & manere peccatum etiam post baptismum, cùm hîc Deus dicat: Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua.

Laudate cœli.) Meminit Propheta redemptionis humanæ per Christum, nunc ob tam insigne & admirabile beneficiū inuitat creatura ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

Extendens cœlos solus.) Ex hoc loco colligunt nonnulli, Angelos non fuisse creatos antequam cœlum & terra crearentur. Sed ego non video quonam modo hoc colligatur. Imò Gregorius Nazianzenius & diuus Hieronymus asserūt Angelos fuisse creatos ante mundi creationē, quam Moyses literis mandauit. Alij aliter sentiunt. Quænam autem harum duarum opinionum sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

Conuertens sapientes retrorsum, & scientiā eorum stultam faciens.) Facio vt sapiētes mundi suis cōsiliis frustrentur, eorúmq; sciētia in stultitiā vertatur. Ostendit Deus potentiā suam, & nullā esse sine eo veram sapientiam. Id quod diuus Paulus 1. Cor. 1. & 3.
apertè asserit in epistola prima ad Corinth. ca. 1. & 3. Quā de re ea poteris videre, quæ suprà annotauimus cap. 5. & cap. 24.

Suscitans verbū serui sui.) Bona quæ Propheta, & quilibet seruus Dei loquitur, Deus ea inspirat. Quasi

Quasi dicat: Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nunciorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

Qui dico, Ierusalem habitaberis,) Quādo Esaias hæc literis mādauit, nondum Hierosolyma erat euersa à Babyloniis. Etiam prædicebat eam esse reædificandam, quoniam præsciebat eam esse euertendam.

Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam.) Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt arescat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylon, quæ ita dicta est, quòd abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ significātur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiantur. Nos autē iuxta hæc flumina non gestiamus lætitia & falso gaudio, sed recordatione cœlestis Sionis vim lachrymarum fundamus. His verbis prædicit Propheta euersionem Babylonis per Cyrum, eiúsq; opum & imperij naufragium. Ideò subdit: Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meā complebis. Acsi dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euertat, & Hebreos in patriam suam liberos mittat. Hæc omnia impleta
3. Esdræ. esse liber Esdræ testatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alij antiqui historiographi. Eum vocat hoc in loco Deus pastorem suum, quoniam Israelitas cōgregauit, & in patriam suā honorificè reduxit. Ille nanq; potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cœlestem Hierosolymam ducit: qui eos non Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAP. XLIIII.

Rectißimè quem elegi.) Septuaginta habent: Dilecte Israel quem elegi. In Hebraico est וישרון vixurū, à verbo ישר iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à Deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectā rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerunt. Ille autem est Deo odibilis qui spiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò
Psalm. 50. Dauid spiritum rectum in visceribus suis innouari à Deo vehementer petebat. Ille spiritus dicitur curuus, qui peccatorum pondere effrenatique appetitus tractu ac consensu deprimitur & inclinatur, & malitia regyratur & cōtorque-
simile. tur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per scalam cochleæ ascendit, licet sit rectus, tamen quoniam per circuitum ambulat, videtur esse circunflexilis: sic quicquid intellectum contortum & regyratū ingreditur, licet sit rectum, iudicatur retortū. Est enim spiritus scelerati & malitiosi hominis cochlea, qua nihil rectè potest ascendere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, estq; Deo dilectus. Vnde verbum hoc ישר iaxar, quod significat rectum esse, significat etiam placere. Ita capitur primi Regum capte 18. Placuit 1. Reg. 18.
sermo in oculis Dauid. His rationibus adducti Septuaginta pro rectissimo dilectum verterunt.

Formauit illud in runcina.) Pro runcina est in Hebræo שרך særæd, quod nomen teste Reuchlino significat etiam cretam, hoc est, terram tenacem, qua vestes mundantur. Hac ratione ducti quidam vertunt: Designat illud rubrica. hoc est filo rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit: Formauit illud filo Phœniceo, hoc est, purpurei coloris, quo fabri lignarij signant ligna incidenda.

Pars eius cinis est.) Potest etiam verti: Pascit cinerem. Et ita vertit Pagninus. Acsi diceret, Qui conflat idolum, frustrà laborat. Illi cinerem pascunt, qui rem inanem & inutilem moliuntur, in eámque studium & operam cōferunt. A quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate Prouerbium, Arenæ semina mandant.

Qui dico Cyro: pastor meus est,) In Hebraico est, Qui dico Cyro לצי roi, à verbo לצה raah, quod significat pascere, vt Esaiæ quinto: Et pascentur agni iuxta ordinē suum. Vnde in Psalmo vige- Suprà 5.
simosecundo: Dominus regit me, & nihil mihi Psal. 22.
deerit, potest rectissimè verti: Dominus pascit me, & nihil mihi deerit. In loco pascuæ ibi me collocauit. Diuus Hieronymus trāstulit: Dominus pastor meus, &c. Cùm autem hoc sit perspicuum, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco pascendi nec pastoris mentionem fecerint. Ita enim habēt: Qui dico Cyro vt sapiat. Sed existimo eos hoc ex industria & non sine mysterio fecisse. Quoniam qui pastor est, sa- Osee 4.
piens esse debet. Ideò Deus per Oseam prophetam ita ait: Quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. Numerat eodem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam sacerdotum & pastorum. Hæc est magna & periculosa phrenesis, & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus prostratus? Qui fieri potest vt alios illuminet, qui est cæcis tenebris circunfusus? Quomodo erunt riui puri, si fons est terra spurcitia & pestilēte veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus: quoniam satis explanatum esse à me arbitror aliis in locis huius operis, quàm sit pastoribus necessaria scientia, & diuinarum literarum cognitio.

Argumentum capitis XLV.

Prædicit Esaias liberationem Iudæorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Persarum. Et assumpta occasione aperit mysterium liberationis humanæ à peccato per Christum Deum nostrum.

CAPVT XLV.

Hæc dicit Dominus Christo A
meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, vt subiiciam, ante faciem eius Gentes, & dorsa

regum

regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terrę humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos cōfringam. Et dabo tibi thesauros absconditos,& arcana secretorum, vt scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum Deus Israel, propter seruum meū Iacob, & Israel electum meum.Et vocaui te nomine tuo,assimilaui te,& non cognouisti me.Ego Dominus,& non est amplius.Extra me non est Deus. Accinxi te, & non cognouisti me, vt sciant hi qui ab ortu solis,& qui ab occidente,quoniam absque me non est Deus. Ego Dominus, & non
B est alter,formans lucem & creans tenebras,faciens pacem & creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc.Rorate cœli desuper,& nubes pluant iustum,aperiatur terra & germinet saluatorem. Et iustitia oriatur simul. Ego Dominus creaui eum. Væ qui contradicit factori suo, testa de Samiis terræ.Nunquid dicit lutū
Rom.9.d figulo suo,quid facis? & opus tuum abs-
Iere.18.a que manibus est. Væ qui dicit patri, quid generas?& mulieri,quid parturis? Hęc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius. Ventura interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum mandate mihi.Ego feci terram,& hominem super eam creaui. Ego & manus meæ tetenderunt cœlos,& omni militiæ eorum mādaui.Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet non in precio neque in muneribus,dicit Dominus Deus exercituum.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.) Volens Deus Babyloniam euertere ob eius superbiam, intemperantiam,effrenatas cupidite ts, cæteraque vitia, & Hebræos,qui ibi captiui detinebantur liberare, & in pristinā dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiam dignitatem,vt eo ministro compleret suum consilium, quo Hierosolyma esset restaurata, & templum ad pristinum statum restitutum. Et quoniam solebant Iudæi reges suos vngere, & hæc vnctio erat apud eos insigne regię dignitatis,quemadmodum apud nos sceptrum, & diadema seu corona,ideò Deus hoc in loco appellat Cyrum Christum, hoc est, vnctum,& appellat eum suum, quoniam ipse eum extulit, & ad hunc effectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

Cuius apprehendi dexteram.)Præteritum pro futuro. Nam inter hanc Esaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerūt. Est igitur sensus.Ego eū adiuuabo,vt vincat Gentes & reges.Lege historias Græcorum & Latinorum,& inuenies impletam fuisse hanc vaticinationem.

Dabo tibi thesauros absconditos.) Faciā vt potiaris thesauris in vrbibus,quas tuo imperio subieceris,absconditis.Et arcana secretorū, hoc est, ea,quæ in secretis locis abstrusa sunt. Hoc refertur ad eos thesauros,quos victi fugientes abscōdebant,ne à Cyro inuenirentur. Testantur historiæ Cyrū potitū fuisse thesauris Crœsi regis magni,& diuitiis affluētis,ad quos fortasse hæc referuntur. Lege Herodotum libro 1. suæ historiæ.

Qui voco nomen tuum.)Subaudi, priusquam nascaris. Narrat Iosephus libro 11. Antiquitatum legisse Cyrum prophetiam hanc, vbi suum nomen multis annis antequàm nasceretur, à Propheta prædictum vidit, & eā ob causam Iudæos quasi Dei familiares amore prosecutum fuisse.

Vocaui te nomine tuo.) Ostendit velle me tibi fauere. Assimilaui te nonnullis seruis meis, quos priusquàm nascerentur nominaui. Vel assimilaui te,hoc est,cognominaui te. Non solùm te vocaui Cyrum, sed etiam regem, antequam esses editus in lucem. Tu autem non cognouisti me: quin potius,idola coluisti.

Accinxi te.) Id est, dedi tibi fortitudinem, vt magna & excelsa tibi proponeres.

Vt sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, &c.) In Esdræ volumine scriptum legimus scri- 1.Esdr.1.
psisse Cyrum ad regna sua, Deum Israelis esse Deum cœli. Et ob restaurationem Hebræorum fuit Deus multis Gentibus notus.

Formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum.) Sensus est: Ego, ait Deus, sum ille,qui facio diem & noctem,pacem & bellum: Poteris per diem prosperitatem intelligere, per noctē verò aduersitatem.Sed aduerte. Nō dicit, faciens pacē & creans bellum,sed faciens pacem & creans malum.Bellum appellat malum.Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello?Dicitur autē Deus creare malum,quia permittit illud fieri, non quòd Deus malum culpæ efficiat. Dicitur tamen facere malum pœnæ, quòd puniat delinquentes.Sic intelligitur id, quod ait Amos propheta: Si erit malum in ciuitate quod
Deus non fecerit? Ait igitur Deus: Ego, qui Iu- Amos 3.
dæos afflixi,eos recreabo,& ad antiquum decus restituam.Fuerunt in tenebris,nunc erunt in luce. Oppressi sunt bello, nunc delectabuntur pace.

Rorate cœli de super,& nubes pluant iustū.) Prædicebat diuinus vates venturum esse Cyrū, qui Babylonios propter eorum scelera, & in omni vitiorum genere effrenatā immanitatem& superbiam euerteret,&oppressos ab illis Israelitas,atque ab importuno tyranno exagitatos eriperet, atque ad patriam reduceret, ex qua fuerant pulsi & egressi magnis tēpestatibus iactati,& à Babyloniis in miseram seruitutē adducti, propter eorum deprauatos mores & neglectam pietatem. Cùm enim Deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia contulerat,colere deberent, eo derelicto in rebus humanis spem posuerunt rerū suarum,suámque ipsorum dignitatē,& nominis amplitudinem & splendorem maculare voluerunt. At misertus eorum Deus voluit eos per Cyrum regē Persarum ad Pristinam dignitatem reuoca

reuocare. Cùm autem diuinus vates loqueretur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, & vidit mentis oculis alium liberatorem, qui multò illustrior & excellentior venturus erat, cuius vmbram in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo vaticinabatur, se transfert ad cœlestem, ad filium Dei vnigenitum, qui sumpta humana carne ex sacratissimo admirandæ virginis vtero nasceretur, & genus humanum propter peccatũ à cœlesti Hierosolyma pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi huius confusione cõstitutum eriperet, eiúsque res afflictas & iacentes erigeret, illúdque ad æternã Hierosolymam veram promissionis patriam reuocaret. Cùm igitur Propheta hæc animo conspiceret, has voces emisit: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Acsi diceret: Ardenter desidero huius diuini seruatoris aduentum. Ideò emittite vos ô cœli rorem illum, qui terram præ nimia siccitate sterilem humectet, & frugiferam reddat. Veniat iam Christus, qui terram infœcundam, qui peccatores sine virtute nullum fructum pietatis ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluant iustũ, nimirum illum, qui homines iustificet: Hic est iustus ille, de quo alio in loco per hunc eundem Prophetam ait Deus: In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorũ ipse portabit. De quo ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Pluant igitur nubes iustum, & aperiatur terra, & germinet saluatorem. Terra illa sanctissima Maria semper virgo aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat Gabrieli angelo: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum, & sic germinet & pariat saluatorem Christũ verum Deum & verum hominem. Ostendunt hæc verba quanto desiderio aduentus Christi flagraret Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quàm ardẽtibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant antiqui patres aduentũ Christi saluatoris nostri, in quo omnis eorum spes erat constituta. Apud hunc eundẽ prophetam dicebant: Vtinam dirũperes cœlos, & descenderes. Et Dauid, Ostẽde, inquit, nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et eius filius Salomon in Canticis facit congregationẽ fidelium loquẽtem, & iis verbis Christi aduentum desiderantem: Osculetur me osculo oris sui. Id quidẽ est, quod dicebat Christus discipulis suis: Dico enim vobis quòd multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderũt: & audire, quæ auditis, & non audierunt. Erat prius vẽtura illustrissima illa virgo summis laudibus efferenda, quæ vniuersi creatorem & conseruatorem mundum pugillo continentem mirabiliter conciperet, & pareret, suísque brachiis amplecteretur. Vnicornis est animal admirabile, quod cornu suo aquas veneno contaminatas attingẽs salubres reddit, & valet ad diuersa morborũ genera depellenda. Narrántque authores congregari multos venatores ad vnicornem capiendum, qui eum clamoribus obtundunt: at non posse capi nisi quædã pulchra virgo sedeat in campo, ad quam vnicornis veniat, in cuius sinu quiescat, & itacapiatur. Christus est cœlestis vnicornis, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Et dilectus quemadmodum filius vnicornis. Quem locum diuus Augustinus de Christo interpretatur. Et Origines in commentariis in librum Numerorum per vnicornem Christum intelligit, quemadmodũ etiã per leonẽ, agnum, & ouem, significatur. Est igitur Christus ille diuinus vnicornis, qui cornu suæ potẽtiæ venenũ depellit, qui morbis animi medetur, in quo habemus prõptũ & salutare remediũ ad ægritudines omnes curãdas. Venatores fuerunt viri illi illustres veteris Testamẽti, qui ad eum clamabãt vt veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Esaias. At nõ sat erat eos vociferari, & ad cœlum ex inflammato pectore ardentes voces emittere, sed ventura erat pulchra illa virgo sanctissima Maria hominum generis reparatrix, in cuius vtero filius Dei summus ille vnicornis reclinaretur. Hęc est terra illa sacratissima de qua dicitur in Psalmo: Et terra nostra dabit fructum suum. Et de qua hoc in loco ait Esaias: Aperiatur terra, & germinet saluatorem.

Et iustitia oriatur simul.) Sensus est: Oriatur iustus, & statim pariter oriatur hominum iustificatio. Natus Christus cœpit statim homines iustificare. Et confestim adduxit pastores ad præsepium, & magos ab Oriente, qui eum adorarent, eíque munera offerrent.

Ego Dominus creaui eum). Ostendit Deus his verbis Christum concipiendum de Spiritu sancto absque opera viri. Ponitur præteritum pro futuro more prophetico. Quasi dicat cœlestis pater: Ego dominus creaturus sum mundi seruatorem. Loquitur de Christo secundum humanitatem. Nam secundum diuinitatẽ filius à patre est, non factus nec creatus, sed genitus. Et quanquã sit minor patre secundum humanitatẽ, est tamẽ æqualis illi secundum diuinitatem. Hic igitur qui cõceptus est de Spiritu sãcto, & natus de Maria semper virgine, fuit in illo lapide adũbratus, qui, vt est apud Danielem, abscissus est de monte sine manibus, de quo hîc ait Deus: Ego dominus creaui eum.

Væ qui contradicit factori suo.) Postquam Propheta clamauit, & ardens desiderium aperuit, quo aduentus Christi tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offenduntur, & cum eo contendunt, diuinam prouidentiam calumniantes, eísque æternam damnationem minatur.

Testa de Samiis terræ.) Alludit ad vasa Samia à Samo insula dicta. Nonius inquit Samium esse testam. Aspicis quàm fragilis & imbecillus sit homo, qui testæ figuli comparetur. Vnde Ieremias ait: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos domus Israel in manu mea. Et Dauid: Tanquã vas figuli confringes eos. Et Apostolus scribens ad Corinthios: Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus. Ait ergo Propheta: Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis? Quasi dicat, non. Et opus tuũ absque manibus est, hoc est non dicit opus esse absque manibus factum, nec insurgit in artificem. Cur tu igitur homo contendis cum Deo, qui te fecit, illíque contradicis?

Væ qui dicit patri) Si filius non debet dicere patri aut matri, Cur me genuisti, multò minus vilis creatura summo creatori.

Infrà 53. 1. Cor. 1. Infrà 64. Psal. 84. Cant. 1. Luc. 10. Psal. 28. Psal. 84. Dan. 2. Iere. 18. Psal. 2. 1. Cor. 4.

Ventura interrogate me super filios meos.) Quærite à Prophetis meis ea, quæ ventura sunt Israelitis filiis meis. Et super opus manuum mearum mãdate mihi, hoc est, præcipite Prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego feci, annuntient. Cùm igitur ego per viros sanctos vobis dicam ea, quæ prætererunt, & ea, quæ futura sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem acquiescitis?

Et omni militiæ eorum mandaui.) Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syderum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio, vt orbes suos, circulósque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & æquales motus immutabili cõstantia conseruent. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factæ sunt. Qui igitur cœlos feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum, qui Babylonem euertat, & voluntatem meam adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mundum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusionem euertat, & homines ad cœlestem Hierosolymam reducat.

Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam.) Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem, & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret. Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur Deus. Ego suscitaui eum, nimirũ Cyrum ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciam & expeditas. Hic ædificabit mihi Hierosolymam, & populum meum captiuum in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Hæc quæ aliquo modo ad Cyrũ possunt referri, multò melius & clarius ad Christum referũtur, qui captiuos scelerúmque vinculis ligatos liberauit, & Hierosolymam militãtem, hoc est Ecclesiam super firmam petram construxit: qui Babylonem eiúsque tyrãnum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triumphauit. Hæc intuebatur Propheta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intendebat. Nam si attentius volueris considerare, videbis hæc non Cyro sed Christo apertissimè conuenire. Quonã modo enim fieri potest vt Cyrus sit iustus ille, de quo hîc vaticinatur Esaias, quando dicit ex persona Dei: Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam, cùm ipse nõ fuerit iustus, nec omnes eius viæ directæ? Quanquã in Hebræos magna contulerit beneficia, ob quę non solùm in diuinis literis commendatur, sed in humanis à Gẽtilibus, à quib. tandiu laudabitur, quandiu veterũ annalium monimenta permanebunt: tamen ad extremum vertit omnia, quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis & iniuriosus, incidens in imperiorũ inanisq; gloriæ cupiditatem. Et eam ob causam fuit miserè in bello quod iniustè parauerat, extinctus, cui quidem ad summã sed inanem & falsam mundi gloriã florescenti ferro erepta vita est. Et ad maiorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine præstante, sed à quadã muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vtrem plenum humano sanguine proiectum, eíque reginam dixisse: Imple re sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hanc Tomyridẽ Scytharum reginam dicunt fuisse. At Herodotus Massagetarum reginam eam appellat, ait tamẽ esse nonnullos asserentes Massagetas esse quandam Scythicam nationem. Hîc aspicis quàm malè mundus respondeat hominum spei & desiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim construere, hoc est, mundi gloriam comparare, eámque in sublime efferre: sed confusæ sunt linguæ. Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mundus illi dabat. Petebat gloriam, & mundus porrexit illi infamiam: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium contra cœlum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniustè quærunt. Nam ea, quæ hoc modo consequuntur, posteà ignominiosè amittũt. Sunt enim mundi status veluti puerorum ludus. Vt enim pueri constituunt regem, cui obediunt, sed finito ludo eum irrident, & alapis petunt, sic mũdus multos eleuat ad honores & dignitates, sed sublatis illis eos miserè deprimit, nullum illis vestigiũ pristinæ gloriæ relinquens. Et ita obscuratur mundi gloria, & in ignominiã conuertitur. Quod Cyro accidit ob eius superbiam & immanitatem. Ex quo apparet hæc non de eo sed de Christo Deo nostro intelligi, quæ hoc in loco Esaias noster literis mandauit, vt paulò pòst clarius innotescet. *simile.* *simile.*

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiæ, & Sabaim viri sublimes ad te trãsibunt, & tui erũt. Post te ambulabũt, vincti manicis pergent, & te adorabũt, téque deprecabũtur. Tantùm in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator. Cõfusi sunt & erubuerũt omnes simul, abierũt in cõfusione fabricatores errorum. Israel saluatus est in Domino salute æterna. Non confundemini, & non erubescetis vsque in seculum seculi, quia hæc dicit Dominus creans cœlos. Ipse Deus formans terrã & faciens eã, ipse plastes eius. Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Iacob frustra, quærite me. Ego Dominus loquens iustitiam, annuntians recta. Congregamini & venite, & accedite simul, qui saluati estis ex Gentibus. Nescierũt qui leuant lignum sculpturæ suę, & rogant Deum non saluantem. Annuntiate & venite, & cõsiliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Ex tũc prædixi illud: Nunquid non ego Dominus? Et non est vltrà Deus absque me. Deus iustus & saluans non est præter me. Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fi- C D

Rom.14.b nes terræ, quia Ego Deus, & non est alius.
Philip.2.b In memetipsum iuraui: Egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ sunt iustitiæ & imperium. Ad eum veniet, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel.

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti.) Promittit Deus his verbis Cyro imperium Aegyptiorum, Aethiopum & Sabaimorum. Est autem Sabaim trans Aethiopiam. Sed hoc ad Christum potius refertur, cui cœlestis pater promittit, has regiones, & per eas intelligit alias omnes, Euāgelium suscepturas, eiúsque imperio subiiciendas. Id
Psal.2. etiam dicit in Psalmo: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatē tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Sed aduerte, & verba Prophetæ perpende. Poterat quidem dicere: Aegyptus & Aethiopia ad te venient, te adorabunt & deprecabuntur. Sed ait: Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiæ ad te transibunt. Acsi dicat: Qui Aegypti laboribus fatigantur, & Aethiopiæ negotiationes exercent, ad te transibunt. Vt ostendat graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militant, labore & negotiatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum conuertitur in
Matt.11. illam requiē, de qua Christus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos & inuenietis requiem animabus vestris, iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Et negotiatio Aethiopiæ in negotiationem Hierosolymæ conuertitur, hoc est, mundi, humanarúmque rerum negotiatores ad animorum, rerúmq; cœlestium negotiationem se transferunt. Est enim omnis bonus Christianus negotiator, de quo
Matt.13. Christus ait apud Matthęum: Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, inuēta autem vna preciosa margarita abiit, & vendidit omnia, quæ habuit, & emit
Luc.19. eam. Et apud Lucam: Negotiamini dum venio. Non igitur Christus à peccatoribus aufert officium, sed mutat materiam. Qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non desinunt officium, sed mutant negotiationem. Matthæus negotiator erat rerum corporearum: at fecit eum Deus negotiatorem animorum. Diuus Petrus erat piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator: non ei Christus abstulit officium, sed materiam mutauit. Magdalena non amisit officium amandi, sed amorem humanum in diuinum conuertit.

Tantum in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus.) Hîc aspicis apertissimè Prophetam à Cyro liberatore terreno se transtulisse ad Christum liberatorem diuinum, quod anteà dixeramus. Perspicuū est enim & clarius luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim Deus, & absque eo non est
Ioan.14. Deus, & Deus est in eo. Ipse enim ait apud Ioannem: Nō credis quia ego in patre, & pater in me est? Verba, quæ ego loquor, à me ipso nō loquor, pater autem in me manens ipse facit opera. Et alio in loco, Ego, inquit, & pater vnum sumus. Sed vide quàm planè, quàm apertè Esaias hoc in Ioan.10.
loco affirmet Christum esse Deum. Verè, inquit, tu es Deus absconditus. Poterat quidem dicere: Tu es Deus absconditus. Sed apposuit particulam affirmantem, Verè, vt dilucidè, firmiter & asseueranter Christi numen ostenderet. Appellatur autē Christus Deus abscōditus, ꝓpter assumpti corporis sacramentum. Voluit enim Deus in humana forma delitescere & abscōdi, vt corpore suo impetus sceleratorum hominum ferret, & morte sua nos è mortis vinculis liberaret. Hic est illa sapientia, de qua ait Apostolus: Loquimur 1.Cor.2.
Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est. Hic est ille Dei Filius, de quo ait diuinus psaltes in noni Psalmi inscriptione: Pro occultis filij. Oc Psal.9.
cultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est thesaurus ille abscōditus, de quo ipse ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. Et de quo ait Abacuc Abac.3.
Propheta: Ibi, nimirum in cruce, abscondita est fortitudo eius. Et quoniam bonum est communicabile, vt ait Dionysius, sui ipsius diffusiuum, voluit summum bonum summè se hominibus communicare. Sumpsit nostram naturam, versatus est inter homines, mortuus est pro illis, & seipsum in admirabili eucharistię sacramēto nobis reliquit, vt semper nobiscum esset, & summè seipsum nobiscum communicaret. In illa hostia consecrata verè est Deus absconditus. Quæ poterat maior excogitari communicatio? Quod maius beneficium? quæ maior amoris abundantia? Quod munus aut magnitudine admirabilius, aut fructu salutarius, aut amplitudine magnificentius? Adoro te hostia consecrata, adoro te Christe Fili Dei viui, qui te pro salute nostra hostiā salutarem deuouisti, & vt tuam erga nos immēsam charitatē demonstrares, corpus tuum sanctissimum in cibum, & sanguinē tuum preciosissimum in potū, sub specie panis & vini sumendum nobis reliquisti, & sub modici panis specie tu Christe sancte verus Deus & verus homo contineris. Ideo ego dico cum Propheta: Verè tu es Deus absconditus. Tu es sub accidentibus absconditus, & inuisibilis visibiliter à nobis sumeris aliena specie occultatus. Et ita sumptus peccata deles, animam expias, gratiam tribuis, virtutes auges, & sumentes admirabilibus gratiarum ornamentis decoras, & ad veram dignitatis amplitudinem perducis. At qui manducat & bibit indignè, vt verbis Paulinis vtar, iudicium sibi manducat & bibit. Vt enim incen 1.Cor.11.
sus ignis in stagnum gelidarum aquarum coniectus non inflammat aquas, quin potius earū frigiditas & regelatio ignē extinguit, sic qui ignem illum excellentissimum summi amoris Christi, qui in illo admirabili sacramento realiter continetur, conijcit in frigida & regelata viscera animæ suæ, non se ipsum inflammat, nec prunæ illæ diuinæ in tali anima ignem charitatis accēdunt, quin potius scelerum frigiditas ignē extinguit, hoc est quantum in se est, impedit effectum sacramenti, quod est animas diuino amore incendere, studióq; immortalitatis inflammare atque similitudo.
vitam

vitam æternã tribuere. Ipse enim Christus apud *Ioan.6.* Ioannem capite sexto ita ait: Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quẽ ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Ne existimes Christum contaminari, quãdo ab iniquis impurisque hominibus sumitur. Nam, vt diui Athanasij vtar similitudine, quemadmodum Sol etsi immunda loca attingat, nequaquam tamen immundus manet, sic Christus etsi ab impiis manducetur, tamen in se nequaquam contaminatur. Et quoniam Deus est in hoc sacramento occultatus, ait diuinus noster vates hoc in loco: Verè tu es Deus abscõditus, Deus Israel Saluator. Hic est Dei & hominum mediator: & vt diui Cypriani verbis vtar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eum dignè æstimamus, dum inexstimabilem dicimus. Hũc Esaias appellat saluatorem, quoniam venit in mũdum vt homines saluos faceret, quod est eius nomine significatum. Nam Iesus saluatorem significat. *Matt.1.* Ita enim dixit Angelus iusto Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluũ faciet populum suũ à peccatis eorũ.

Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul.) Sensus est: Omnes qui te ô bone Iesu nõ receperint, cõfundentur & pudefiet, & fabricatores errorum, hoc est, idolorum opifices & cultores cum obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel autem æternam salutem consequetur. Sæpe diximus nomine Israelis fideles significari siue ex Iudęis siue ex Gentibus. Omnes enim qui fide charitate formata excedunt è vita, qui sunt verè Israelitæ, proficiscũtur ad cœlum, vbi Deo fruuntur, eiúsque inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eóque si non statim, aliquando tamen deueniunt.

Non in abscondito.) Dæmones respondent in locis occultis & obscuris, Deus apertè in monte Sina. Aut potius hęc intelliguntur de Christo, *Ioan.18.* qui de seipso ait apud Ioannem: Ego palam locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.

Non dixi semini Iacob, frustra quærite me.) Dixi quidem vt me quærerent, sed non frustra, imò ꝓposito præmio. Lege diuinas literas, & passim *Amos 5.* inuenies propositũ præmium quęrentibus Deũ. *Psal.68.* Per Amos Prophetam ait ipse Deus: Quærite *Psal.69.* me, & viuetis. Dauid ait in quodã Psalmo: Que- *Psal. 104.* rite Dominum, & viuet anima vestra. Et in alio: Lætentur in te omnes, qui quærũt nomẽ tuum. Et in alio: Quærite Dominum, & confortamini:

Congregamini, & venite.) Dispersi enim & discordia segregati, ad Deum ire non possumus. Charitas congregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè disseruimus capite vndecimo, & decimonono.

Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ.) Id est, stulti sunt, qui ligneum idolum extollũt, vt adorent illud, & preces fundunt ad Deum falsum & commẽtitium, qui neminem potest saluum facere. Cùm Deus hæc verba dixisset inuehitur in idololatras, dicens illis, vt annuntient & adducant, quæ existimauerint esse aduersus ipsum Deum. Acsi diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis? Cõtendite mecum, inite pariter consilium, & rationes vestras in lucem proferte. Nónne videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura prænuntio, qui solus sum Deus.

Conuertimini ad me, & salui eritis.) Salus nostra est in auersione à mũdo & conuersione ad Deũ, & pernicies nostra prouenit ex auersione à Deo & conuersione ad mundum.

In memetipso iuraui.) Sensus est: Iuramento assero, & id quod dico, ita sine dubio erit, quia verbum, quod de ore meo exit, est iustum, & non vertetur retro, nec erit irritum & frustraneum. Id autem quod iuro est, omnes in die extremi iudicij esse coram me apparituros, & mihi velint nolint parituros. Et tunc ego reddam vnicuique iuxta opera sua. Diuus Paulus in epistola ad Ro- *Rom.14.* manos citans hunc locum ita ait: Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim: Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaq; vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Hæc diuus Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Esaias ait: Et iurabit omnis lingua, ait Apostolus: Et omnis lingua confitebitur Deo. Acsi dicat: Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Christum esse Deum. Aspicis apertissimè Apostolum de Christo hæc verba intelligere, quæ Esaias dicit esse Dei, & ex consequenti confiteri Apostolum, Christum esse Deum.

Ergo in Domino dicet: Meæ sunt iustitiæ & imperiũ.) Sensus est: Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua fassura sit me esse Deum, dicet etiam meas esse iustitias, & meum esse imperium, fatebitur me esse iustum regem.

Ad eum venient.) Nimirum ad Christum, qui sunt æternam vitam consecuturi. Contrà verò flagitiosi Deo ipsi repugnãtes in æternum confundentur.

In Domino iustificabitur & laudabitur omne semen Israel.) Per semẽ siue filios Israelis intellige fideles, qui ex Iudæis crediderunt, de quibus dixerat Propheta noster capite primo: Nisi Dominus *Sup.1.* exercituũ reliquisset nobis semẽ, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XLV.

Christo meo Cyro.) In Hebræo est למשיחו לכורש limxicho le-Corex. Et potest verti, Messiæ suo Cyro. Verbum משח significat vngere, vt Esaiæ 61. Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit *Infr.61.* me. Vnde משיח significat vnctum, quem Græci appellant Christum. χρίσις enim vnctionem significat. Igitur Christus, Messias, vnctus, idem *1. Reg.6.* sunt. Quo vocabulo reges nominantur, quo- *1. Reg. 24.* niam vngi solebant, vt capite sexto libri primi Regum, & aliis in locis ostenditur. Ideò Saul Christus vocatur libro primo Regum cap. 24. & aliis in locis, quẽadmodum Cyrus hoc in loco.

Assimilaui te.) In Hebræo est אכנך achanneca, à verbo

verbo כנה chanah, quod significat etiam nominare. Ob eam causam vertit Pagninus: Et cognominaui te.

Testa de Samiis terræ.) Pro testa & Samiis in Hebræo est vnum atque idem vocabulum nempe חרש cheres. Ideò potest hoc ita verti: Testa cum testis terræ, vt sit sensus: Qui testa est, vt aliæ testæ terræ, audet cum opifice suo disceptare.

Omni militiæ eorum mandaui.) Militia aliquando pro cœlorum sideribus accipitur, vt alibi ostendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Omnibus stellis mandaui.

Fabricatores errorum.) Pagninus vertit: Fabricatores sculptilium. Nomine errorum idola intelliguntur, quæ in literis diuinis variis nominibus appellantur, quæ sunt vanitas, nihil, dolor, mendacium, error, & similia.

Argumentum capitis XLVI.

Prædixerat Propheta capite superiore euertēdam esse à Cyro Babylonem. Nunc prosequitur idem argumentum, & in eadem euersione prædicit confringenda esse cum impiis idola & simulachra sua. Qui
Ioan.16. *bus verbis voluit diuinus vates significare, fore, vt mundus à Christo vinceretur, qui de seipso ait: Ego vici mundum. Quo victo cessaret idolorum cultus, & gentes repudiatis falsis diis ad veram Christi religionem conuerterentur.*

CAPVT XLVI.

A Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. Onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinem contabuerunt, & cōtrita sunt simul. Non potuerunt saluare portantem, & anima eorum in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel. Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua. Vsque ad senectam ego ipse, & vsque ad canos ego portabo & saluabo. Cui assimilastis me & adæquastis, & compara-
B stis me, & fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, & argentum statera ponderatis, conducentes aurificem, vt fa-
Baruc.6.c ciat Deum, & procidunt & adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo. Et stabit, ac de loco suo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione
C non saluabit eos. Mementote istud, & fundamini: redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris seculi, quoniā ego sum Deus, & non est vltrà Deus, nec est similis mei annuntians ab exordio nouissimum, & ab initio quę nondum facta
D sunt, dicens, Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Vocans ab Oriēte auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus sum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. Audite me duro corde, qui longè estis à iustitia. Propè feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutē, & in Israel gloriam meam.

EXPLANATIO.

Confractus est bel.) Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferebant, secundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait Bel esse eum, quem Græci Belum appellabant, hoc est Saturnū, cui gentes non solùm quoscunque homines, sed proprios etiam filios immolabant.

Facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis.) Subaudi similia. Ad tantam enim insaniam deuenerunt, vt simulachra colerent belluarum. Possunt hæc verba ita explanari, vt subintelligatur, onus. Et tunc vertētur hoc modo: Facta sunt simulachra Babyloniorum onus bestiis & iumentis, quoniam ad Persidē transferentur. Persæ enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam suam transferrent. Ideo sequitur:

Onera vestra.) Prosopopœia est. Alloquitur enim statuas mutas, & idola insensibilia. Quasi dicat: Iumenta vestra ô idola vestro pondere fatigabuntur. Onustæ enim bestiæ, quæ vos portauerint, lassabūtur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre non valentes. Miseri dij ac infœlices, qui eas bestias, quæ ipsos portauerint, seruare non poterunt, & miseri atque ærumnosi, qui tales deos colunt, quoniam cum ipsis ibunt in captiuitatem. Tam enim dij quàm eorum cultores à Persis capientur, & in Persidem captiui portabuntur. Ea verba, Anima eorum in captiuitatem ibit, possunt referri ad idola, quasi Propheta dicat: O demētes homines, qui lapidea & aurea simulachra animam habere putatis. Idolorum anima asportabitur in Persidem captiua. Irridet gentes simulachra prædita esse animo existimantes.

Qui portamini ab vtero meo, qui gestamini à mea vulua.) Id est, quos foueo & protego, acsi in meo vtero velut mater eos portassem, & ipse eos concepissem. Vide Dei nostri summam erga homines clementiam.

Qui confertis aurum de sacculo.) Id est, qui coniungitis aurum, quod de thesauro extrahitis, & argentum ponderatis, ad idola vestra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in simulachris fabricandis consumunt.

Fundamini. Nimirū in fide. Est enim fides fundamentum. Nam, vt ait diuus Paulus, sine fide Heb.11.
impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit. Gentiles credunt multos esse Deos, ideò nullū habent fundamentum, quia nullam habent fidem. fides enim est, vt credamus vnum solum Deum. Et quoniam sine fide nemo fundatus esse dicitur, vocat diuinus noster vates omnes ad fidem, dicens: Memen

tote

tote istud,& fundamini. Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in deliciis,voluptatibus,opibus, & mundi dignitatibus,quę omnia flexibilia sunt,imbecilla varia, incerta,caduca,falsa,inconstantia, posita non in nostris consiliis, sed in mundi temeritate. Sola vera virtus est vna altissimis defixa radicibus,quæ nulla vnquam vi euelli potest, nec labefactari.

Redite præuaricatores ad cor.) Reuertimini ad vos ipsos,à quibus vos alienastis. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hîc vides homines sceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos *Luc.15.* extra se esse,& in mundo vagari. Ideò in Euangelio filius prodigus dicitur in se reuersus, suam cognouisse infœlicitatem, & ita ad patrē rediisse. In se reuertitur,qui à se fuerat alienatus. Exierat extra se,& seipsum relinquens reliquerat patrem. Sed aliquando reuersus ad se inuenit seipsum, qui perditus erat. Non enim poterat ad se redire, nisi qui à seipso abierat. Et in se reuersus excitat seipsum memoria præteritæ fœlicitatis,& in spem veniæ erigitur. Et tunc cognouit nō fuisse secum,cùm in se esse videretur. Qui extra se est, dicitur esse extra cor: ideò peccatores corde carere, & sine corde esse dicuntur. Apud *Ierem.5.* Ieremiam ait Deus: Audi me popule qui nō habes cor. Et in hoc nostro capite paulò pòst, vbi nostra versio habet, Audite me duro corde, habēt Septuaginta: Audite me qui perdidistis cor. *Psal.39.* Et Dauid ait: Et cor meum dereliquit me. Et alibi: *Psal.84.* Super sanctos suos,inquit,& in eos, qui conuertuntur ad cor. *Eccl.21.* Si ad cor conuertuntur, ergo *Eccl.30.* anteà extra cor vagabantur. Et Ecclesiasticus, Qui, inquit, timet Dominum, conuertetur ad cor suū. Et alibi: Collige & congrega cor tuum. Et hîc Deus per Esaiam: Redite præuaricatores ad cor. Iubet Deus vt ad nos ipsos eamus. Idem *Matt.10.* apud Matthæū voluit Christus significare, cùm nos ad vineam ire iubeat. Cùm enim nos simus ipsa vinea, ad nos ipsos nos mittit. Mulier illa, *Luc.15.* apud Lucam,quæ inuenit drachmam, quam perdiderat,est Ecclesia. Drachma sumus nos. Cùm autem nos ipsi simus Ecclesia,apertè cōcluditur nos quærere atque inuenire nos ipsos,qui perditi eramus. Sed fieri non potest,vt quæramus nos ipsos,nisi nos esse perditos intelligamus. Primus quidem gradus salutis est cognoscere nos ipsos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc sententiam, Cognosce te ipsum,non humanam esse sed diuinam, nec esse mortali alicui, sed Deo ipsi tribuendam. Vis redire ad cor,cognosce te ipsum. Cogita & tecum ipse reuolue, & interroga hæc omnia teipsum. Ego vbi sum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid spero? Quid desidero? Quid erit si sic moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum scelerum persoluam? Ex huius considerationis defectu nascitur humanorum flagitiorum colluuio. At nos vt alios cognoscamus, nos ipsos cogno- *simile.* scere negligimus. Vt enim sartor occupatus aliorum vestibus sarciendis, suas habet scissas, sic multi impediti in aliorum vita cognoscenda, suam ignorant: Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & consilia diuinare, se ipsos autem derelinquunt, & à corde suo peregrinantur. *Ezec.4.* Ideò ait Deus per Ezechielem prophetam: Fili hominis sume tibi laterem,& pones eum coram te,& describes in eo ciuitatem Hierusalem. Quis est hic later, quæ est hæc terra tam dura & cocta, nisi cor nostrum? Hoc nobis præcipit Deus vt sumamus, & quod extra nos erat, iuxta nos collocemus,& in eo ciuitatem æternam cœlestem Hierosolymam describamus, vt in ea sit nostra cogitatio collocata & constituta. *simile.* Et vt qui ab arce sibi à rege tradita egreditur, eámque hostibus tradit aut relinquit, traditor dicitur,sic qui à corde à Deo sibi tradito exit,illúdque in manu tyrannici appetitus, cæterarúmque indomitarum cogitationum relinquit,prçuaricator appellatur. Ideò ait Deus: Præuaricatores redite ad cor.

Vocans ab Oriente auem.) Hoc est,Cyrum à Perside, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

Audite me duro corde.) Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant se liberandos esse à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc secutus diuus Stephanus eos in oratione, quam apud illos habuit, duros ceruice, & corde atque auribus incircuncisos vocauit. *Act.7.* Vsq; adeò fuerunt indurati,vt in Christi morte,vbi lapides se sciderunt *Matt.27.* & fregerunt, ipsi in sua duricie & integra pertinacia permanerent. Tale cor appellat Ezechiel laterem,terram duram & coctam. *Ezec.4.*

Qui longe estis à iustitia.) Hoc est, à Christo, eum enim diuus Paulus iustitiam appellat. *1.Cor.1.* Eam promittit pater facturū propè, neq; esse elongandam. Ille propè accedit, & nos quotidie vocat. Nos sumus qui eum fugimus,& quantò longius ab eo separamur, tantò propius accedimus ad infernum,& fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obstinati est auersio à Christo, propinquitas inferni mors animę,victoria appetitus,triūph us voluptatis. Hæc etsi ad literam de Cyro intelligātur,quem Deus promisit missurum,vt Iudæos in pristinam libertatem reuocaret,ad Christum tamen multò melius referuntur. Eum promisit pater venturum fuisse hominum genus liberatum, illúdque ad cœlestem patriam perductum. Ideò ait: Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam. Nam vera animæ salus & gloria, quæ in hac vita potest esse,solùm in Sione & Israel,hoc est in Ecclesia reperitur.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XLVI.

Facta sunt simulachra eorum bestiis.) Nonnulli codices habent: Fracta sunt. Vt sit sensus, fracta fuisse simulachra, quando super iumenta ponebantur,& funibus astringebātur. Non enim Persæ curabant imaginum formam, sed materiam, hoc est,aurum & argentum. In Hebraico est, היו haiu, à verbo היה haiah, quod significat esse, &

eſt verbum ſubſtantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera poteſt defendi. Poterat etiam verti: Fugerunt idola eorum in beſtiis impoſita. Vt idola ac deos irrideat, qui ſe eripere non potuerint, niſi ſe in fugam coniicerent.

Qui portamini à meo vtero, qui geſtamini à mea vulua.) Poteſt totũ hoc ita verti ex Hebræo. Qui portamini à me ab vtero, qui baiulamini à me à partu. Acſi dicat: Qui à principio, à veſtra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab vtero & à vulua ſignificant ab inſtanti natiuitatis. Quemadmo-
Pſal. 57. dum in Pſalmo: Alienati ſunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. hoc eſt, ab eo puncto, quo nati ſunt.

Et fundamini.) In Hebraico eſt והתאששו vehithoxxaxu à verbo אשש quod ſignificat fortem & firmum eſſe: vnde אשישי axixe fundamenta. Et capitur pro viris fortitudine præſtantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebręos, quòd hi ſint regni fundamentum. Poteſt eſſe ex ſignificatione איש ix, quæ dictio virum ſignificat: Quaſi dicat: Eſtote viri. Ideò poteſt verti: Præſtate vos viros. Acſi diceret: Oſtendite vos valere fortitudine & iudicio recto. R. Ioſeph deducit ab אש ex, quod nomen ignem ſignificat: Vt ſit ſenſus: Eſtote rubei velut ignis, erubeſcite & confundamini, veſtras inſanias & vanitates & ſcelera aſpicientes. Hac ratione adducti quidam pro fundamini poſuerunt confundamini, vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio eſt recta & propoſito Prophetæ ſatis conueniens. Septuaginta habent in hunc modum: Ingemiſcite, agite pœnitentiam, qui erratis. Pro quo quidam dixerunt: cõfundamini. Indicat apertè hic locus à Septuaginta interpretibus tranſlatus vtilem eſſe & ſalutarem peccatoribus pœnitentiam, vt ad charitatem perueniant: & pœnitentiam non eſſe nouam vitam, ſed ingemiſcere & peccata deplorare. Non enim ſolùm hic ait Eſaias, Agite pœnitentiam, ſed Ingemiſcite, agite pœnitentiam. Oſtendit hic locus falſum eſſe id, quod ait Lutherus, nempe contritionem ante charitatem eſſe execrabilem, & non ſolùm non eſſe vtilem ſed pernicioſam. Damnat enim gemitum, & fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per diſcuſſionem & deteſtationẽ peccatorum. O hæreticum deteſtabilem! Quid poteſt eſſe hoc tuo dogmate peſtilentius? Quid pernicioſius? Quid veritati repugnatius? Si gemitus & pœnitentia nihil proſunt peccatoribus, cur Deus hìc per prophetam eos ipſos peccatores ſceleratos & impios alloquens hortatur ad gemitum & pœnitentiam?
Luc. 3. Quorſum ſanctificatus ille Baptiſta has voces emitteret: Genimina viperarum quis oſtendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, iam enim ſecuris ad radi-
Matt. 12. cem arboris poſita eſt. Quorſum verus ille ac cœleſtis doctor Chriſtus Deus noſter laudaret pœnitentiam Niniuitarum? Quorſum toties gehennam, & ignem æternum minitaretur peccatoribus, vt eos ad pœnitentiam & contritionem induceret, ſi talis pœnitentia & contritio eſſent res inutiles & inanes, &, vt tu Luthere ais, pernicioſæ? Sapientiſſimus ille Dauid quo nullus alius fuit ſuo tempore illuſtrior, nullus charitate ardentior, nullus iuſtitia præſtantior, nobis pœnitentiæ perſpicuam formam deſcripſit. Cir- Pſal. 17.
cundederunt, inquit, me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores inferni circundederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum. Et alibi, Laboraui, inquit, in gemitu Pſal. 6.
meo, lauabo per ſingulas noctes lectum meum, lachrymis meis ſtratum meum rigabo. Aſpicis regem peccatis aſtrictum pœnitentiam egiſſe, Dominum inuocaſſe, vim lachrymarum profudiſſe, & fuiſſe gratiã cõſecutum. Ait enim paulò poſt: Diſcedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei. Vbi aſpicis fuiſſe gemitum Dauidis Deo gratum & auditum. Ideò in inſcriptione huius Pſalmi meminit octauæ. Erat enim octaua inſtrumentum octo fidibus ornatum, quo canere ſolebant carmina triũphalia, vt colligitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victo- 1. Par. 15.
riam Dauid, quam de peccato reportauit, ideò Pſalmum in gaudio & exultationis tripudio finiuit. Et ſi quæras arma, quib. hanc victoriam obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipſe explicat eſſe gemitus & lachrymarum abundantiam, & denique pœnitentiam. Hæc enim ſunt arma quibus de peccato cõſequimur victoriam, & glorioſum de illo reportamus triumphum. Eam ob cauſam ait hoc in loco diuinus noſter vates iuxta Septuaginta tranſlationem. Ingemiſcite, agite pœnitentiam, qui erratis. Vide Luthere quomodo hæc concordent cum tuo articulo, in quo aſſeris pœnitentiam nihil aliud eſſe quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam damnas & deteſtaris.

Audite me duro corde.) Septuaginta habent: Audite me qui perdidiſtis cor. Videtur alludere ad id, quod paulò anteà dixerat: Redite præuaricatores ad cor.

Et vocans ab Oriente auem.) Nonnulli codices habent: Et vocans ab Oriente iuſtum. Sed correctiores habent auem. Et ita eſt in verſione cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita eſt etiam in Hebræo. Dictio enim עיט ait, quæ eſt in Hebræo, auem ſignificat, vt apud Eſaiam: Et Sup. 18.
relinquentur ſimul auibus montium. Sed quoniam vir iuſtus alta petit, & ab imis eleuatur, ideò nomine auis ſignificatur. Id voluit ſcriptura quintodecimo capite Geneſis ſignificare, quã- Gen. 15.
do inquit, ſumpſiſſe Abrahamum vaccam, capram, arietem, turturem, & columbam, & diuiſiſſe animalia terrena, aues autem non diuiſiſſe. Per terrena animalia ſignificantur homines appetitu ducti, à Deo & à ſe ipſis diuiſi: per aues verò ſpirituales homines ſecum & cum Deo vniti, quorum vnus dicebat: Quis nos ſeparabit à Rom. 8.
charitate Chriſti?

Argumentum capitis XLVII.

Vaticinatur Eſaias de ſuperbæ Babylonis per ineptos aſtrologos ſeductæ excidio & euerſione.

CAPVT

CAPVT XLVII.

A DEscende, sede in puluere virgo filia Babylon, sede in terra, non est solium filiæ Chaldæorũ, quia vltrà nõ vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina. Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, vltionem capiã, & non resistet mihi homo. Redemptor noster, Dominus exercituum nomen illius, sanctus Israel. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorũ, quia non vocaberis vltrà domina regnorũ. Iratus sum super
Nahu. 3. b

B populum meum, contaminaui hæreditatem meam, & dedi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias, super senẽ aggrauasti iugum tuum valde. Et dixisti: In sempiternum erò domina, non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Et nunc audi hæc delicata & habitans cõfidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & nõ est præter me amplius: non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Venient tibi duo hæc subito in
Apo. 18. b
Infrà 51. f

C die vna sterilitas & viduitas. Vniuersa venerũt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiã incantatorum tuorum vehementem.

EXPLANATIO.

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon.) Tribuit Babyloni personã superbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatẽ describit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuisset euersa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtitur Propheta imperatiuis pro indicatiui futuris. Acsi diceret: Descendes ab altitudine tua Babylon regina potentissima. Amittes gloriam tuam, sedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miseriam, vt non in solio & throno regio, sed in terra sedeas abiecta, captiua, & afflicta. Non iam versaberis in deliciis & voluptatibus, sed duram captiuitatem sustinebis. Vocatur Babylon filia Chaldæorum: quia erat sita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi testantur. Et ex sacris literis apertè colligitur.

Tolle molam, & mole farinam.) Solebãt captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ seruitutis indicium.

Denuda turpitudinem tuam.) Duceris captiua, & flumina pedibus transibis. Et quoniam neminem habebis qui te baiulet, tuipsa nuda trãsibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda discooperias.

Vltionem capiam.) Quoniam tu ô Babylon populum meũ afflixisti, affligam ego teipsam. Lues pœnas tuæ immanitatis, nec erit qui mihi possit resistere.

Redemptor noster.) Subaudi, hæc dicit.

Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorũ.) Tu quæ anteà gloriari solebas, tacebis non audens loqui, & ob confusionem & ignominiam tuam quæres loca abscondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

Contaminaui hæreditatem meam.) Id est, permisi contaminari Hebræos.

Non posuisti eis misericordias.) Quoniam poterant fortasse Deo obiicere Babylonij: Si tu iratus populo tuo ob eius scelera eum à nobis capi, & in ærumnas incidere permisisti, quare nos affligis, quòd eos, qui te offenderant, vexauerimus? Respondet Deus huic tacitæ obiectioni, se fuisse iratũ populo suo, nihilominus tamen deliquisse Babylonios, quòd in Iudæos fuissent immanes, eósque vulneribus lacerarent, & iniustè opprimerent. Non distat ab hoc id, quod dicitur in Psalmo. Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, quoniã quẽ tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Aspicis hîc non excusari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerant, quos Deus ob aliquam causam permittit vulnerari. Voluit cœlestis Pater vt filius suus vnigenitus se in crucis ara pro nobis hostiam constitueret, & sanguine fuso hominũ genus expiaret, nihilominus tamen peccauerũt Iudæi Christum ad cædem vocantes, eúmque pestilenti atq; effrenato impetu cruci affigentes. Illud est etiam aduertendum, ideò Babylonios in miseras calamitates incidisse, quia nulla erga Hebræos misericordia vsi fuerãt, præcipuè erga senes. Vbi aspicis quàm grata sit Deo humanitas & misericordia etiã erga inimicos, præsertim erga senes. Ideò ait hoc in loco Deus: Non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et in Leuitico: Corã cano capite, inquit, consurge, & honora personam senis. Et in Threnis plorans Ieremias, Facies, inquit, sacerdotum non erubuerunt, neque senum miserti sunt. Et in epistola prima ad Timotheũ ait Apostolus: Senem ne increpaueris. Chilo Lacedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam esse debere reuerẽtiam iuuenum erga senes, quæ est filiorum erga parentes. Et ob eam causam Sparta censebatur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes suspiciebant senes, & magno honore ac veneratione prosequebantur.
Psal. 68.
Leui. 19.
Thren. 4.
1. Tim. 5.

Et dixisti, In sempiternum ero domina.) Illa pars vitæ est periculosior, quæ ob nimiam securitatem videtur esse tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaserũt, & in magnis procellis & tempestatibus tam constantẽ vitæ cursum tenuerũt, vt nunquam exciderint, sed aduerso vento sæuiente ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatẽ, non illis fidebant, quin potius munientes se virtute & consilio, in Deo spem omnẽ collocabant. At posteà obtinentes res prosperas & ad voluntatẽ fluentes, existimantes se esse securos dediderunt se otio & inertiæ: ex quo effectũ est.

est,vt miserè perirent,& in grauissimam calamitatem & ignominiá incurrerent. Ideò oportet vt in prosperitate meminerimus aduersitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Ecclesiasticus. In die bonorum ne immemor sis malorum. Hoc significare volens Apostolus dicebat Corinthiis: Qui gaudent tanquam non gaudentes. Videns Iesus Hierosolymá quiete & diuitiarũ affluentia vtentem, & venturas illi miserias ignorantem, eam deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur non ita gaudeamus,vt tutos nos esse existimemus: quin potius cogitemus fieri posse, vt ex lætitia excidentes subitò in lachrymis & mœrore versemur, & à potentia ad miseriá recidamus. Id quod euenit Babyloniis,qui perpetuum principatum,& nominis celebritatem & propagationem, sibi ipsis pollicentes in captiuitatem, & perpetuam infamiam incurrerunt.

Eccl.11. *1. Cor.7.* *Luc.19.*

Neque recordata es nouißimi tui.) Septuaginta habent: Neque recordata es nouissimorum. Acsi dicat: Ideò capieris, & in ærumnas incredibiles incides, quia nouissimorũ tuorum non meministi. Aspicis hîc quàm vtile sit finem rerum memoria tenere, earúmque imbecillitatem & interitum contemplari. Ideò Ecclesiasticus, Memorare, inquit, nouissima tua, & in æternum non peccabis. Et Moyses, vt in libro Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, Gens, inquit, absque consilio & sine prudentia, vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent. Ieremias propheta in suis Lamẽtis, vbi euersæ Hierosolymæ & peccatricis animæ miseram captiuitatem deplorat, has voces emittit: Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui. Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur sordibus contáminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ sunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præscribit, sed effrenatus appetitus cæco impetu rationis arcẽ oppugnans animá ducit, eiq; solùm opes, & mundi voluptates proponens, sine vlla mortis & finis cõtemplatione. Hoc sentiens Ieremias & sordes pedum animæ, & finis obliuionem lamantabatur. Ideò Christus Deus noster cùm ei discipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius sumptuosi ædificij pulchritudinem admirantes, respondit, vt diuus Lucas testatur: Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur. Illi de re illa magna ante oculos posita loquebantur. Christus verò eis illius rei finẽ & vastitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœlestis magister, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam insignem & amplam, oportere eius finẽ in animo versare, & memoria repetere. Nihil nobis est salutarius ad coercendas vagas & inanes cogitationes, turbidósque motus acerrimè propulsandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudicium turbat & perdit, at aqua temperatum non nocet, sic rerũ humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, prosperitas honorum & magistratuum, diuitiarum abundantia, & cætera huiusmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per se intemperáter sumpta sunt vinum, purum illud quidẽ, quod humanũ iudicium lædit & perturbat. At si omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & consideratione inconstátiæ & imbecillitatis, ita possunt sumi, vt nequaquam noceant. Quin etiá in ipsorum affluentia poteris in tráquillitate viuere cupiditatum ardore sedato. Est enim mortis memoria aqua salutaris vini humanarũ rerũ moderatrix, quæ non sinit, vt effrenati ac concitati motus auersi à ratione animum perturbent, & è sua sede & statu deiiciant. Venit tibi in mentem res quædam, qua nimium oblectaris, sed quæ te suis illecebris potest à Deo abducere & separare, cogita statim quàm cito res illa finietur, quæ etsi aliquandiu durauerit, euanescet tamen, & penitus tandẽ extinguetur. Et considera quàm stultum erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali, velle amittere summá illá inenarrabilẽ, ac æterná beatitudinẽ, vbi viri sancti, qui è corporũ vinculis tanquá ex carcere euolauerunt, summo illo ac sempiterno bono fruuntur. Peritus gubernator nauis non in principio & in medio ambulat, sed in fine, hoc est in puppi sedet, ex quo loco totá nauem regit, eámque paruo clauo moderatur, & ita ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuá ita gubernare, vt salutis portũ consequaris? Non quiescas in mediis solùm considerandis, sed respice finem. Sede cum cogitatione in exitu & fine rerum humanarum, & ita transibis mundi mare gubernans ac moderans vitæ nauẽ clauo rationis, donec ad portum beatitudinis peruenias, & patriá obtineas, vbi in æternũ conquiescas. In libro Leuitici scriptum legimus, præcepisse Deum vt plumæ auium, quæ illi in holocaustum offerebantur, proiicerentur in locũ, in quem cineres effundi solebant, ad Orientalem plagá. Aues Deo hoc modo oblatæ sunt Christiani, qui non in quodcunque sacrificiũ, sed in holocaustũ, quod est totum incensum, se debent alto Deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipsas in sublime efferentes sunt diuitiæ, potentia, cæteræque mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, superbi, & inanes. Has præcipit Deus vt in locum cineris proiiciamus: est autem cinis id, in quod versum est id, quod antea fuerat. Ex quo efficitur, vt cinis pro fine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit Deus hac excellenti figura significare? Quid voluit nobis præcipere, nisi vt rerũ humanarũ finẽ contemplemur, & id, in quod tandẽ vertuntur, perpendamus? vt memoriam diuitiarũ, humanæ potentiæ & amplitudinis cũ cinere misceamus, vt cùm nobis mundus potentiam & opes, caro voluptates & delicias, diabolus ad hæc obtinẽda tetra flagitia & nefaria scelera suggesserit, & ante oculos posuerit, statim cinerem, in quẽ hæc omnia redduntur, animo cõplectamur? Et quoniam finis omnium nostrarũ actionũ debet esse Deus, ad quẽ eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad Occidentẽ, sed ad Orientem respiciamus. Non enim sine mysterio dicitur proiiciendas esse plumas prope altare ad Orientalem plagam. Occidens est mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obscuratur.

Eccl.7. *Deut.31.* *Thren.1.* *Luc.21.* *similitudo.* *similitudo.* *Leuit.1.* *figura.*

obscuratur. Ergo in cōtemnenda mundi gloria, ne hominum gloriam quæramus, sed gloriam Dei: respiciamus ad Orientem, dirigamus omnia facta nostra ad Christū, ad summū illum Orientem, de quo apud Lucā ait Zacharias: Visitauit nos Oriens ex alto. De quo dixerat Deus per alterum Zachariam: Adducā seruum meū Orientem. Et alibi: Ecce vir Oriens nomen eius. Aspicis quemadmodum hac figura monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id fuerat etiam adumbratū in Iacob, qui, vt diuinæ literæ commemorant, Esau fratris sui vterini plantam pedis manū arripuit. Esau qui quadam significatione idē est quod vanus, qui vocatus est Edom, hoc est terrenus, humanarum rerum imaginem gerebat, per plātam autem pedis finis significatur. Vnde Hebraicè idē nomen עקב significat plantā pedis & rerum finem, quòd planta sit vltimum corporis. Ille qui est verè Iacob, qui est verè supplantator, Deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc est, rerum humanarum finem & interitum comprehendit, & animo intuetur. Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legem diuinam adimplendam. Et id fortasse voluit significare diuinus vates ac illustrissimus rex, cùm dicebat in Psalmo: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum עקב, pro quo noster interpres vertit: propter retributionem. Et rectè quidē hæc enim vox retributionem significat, & plantā & finem. Quā ob causam potest hic versus ita rectè conuerti: Inclinaui cor meū ad implenda præcepta tua in æternum propter finem. Acsi diceret: Ego rerum finem animo contemplans, mundi gloriā contempsi, quam vidi fugacem esse, & caducā, & tandem consumi, atque penitus interire, & te solum Deum quæsiui, atq; ad legem tuam complendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerum alta mente perpendamus, ne nobis dicatur id, quod hoc in loco Deus obiicit Babyloni: Neque recordata es nouissimi tui.

Luc. 1. Zach. 3. Zach. 6. Gen. 25. figura. Psal. 118.

Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.) Id est, non priuabor gloria mea. Habebo semper regē, & populos subiectos.

Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum, & præter me non est altera. Veniet super te malum, & nescies ortum eius: & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repēte miseria, quā nescies. Sta cum incātatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si fortè quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent & saluent te augures cœli, qui contemplabantur sydera, & supputabant menses, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos, non liberabunt animam suam de manu flāmæ, non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus vt sedeant ad eum. Sic facta sunt tibi, in quibuscunque laboraueras: negotiatores tui ab adolescentia tua vnusquisque in viam suam errauerunt, non est qui saluet te.

D

Et fiduciam habuisti in malitia tua.) Ideò corrues, quia fiduciam tuam in malitia fixisti. Vt enim domus in arena sita quanquam à ventis non sit agitata, ipsa tamen per se ruit, sic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipsa per se dilabitur & euanescit. simile.

Sapientia tua & scientia tua hæc deceperunt te.) Stulta est illa sapientia, quæ non solùm veritatem non docet, sed etiam fallit. Loquitur de mundi sapientia, quam diuus Paulus dicit esse stultitiam apud Deum. Vnde quidam ait: Infœlix qui omnia scit, te autem Domine nescit. 1. Corin. 3.

Et nescies ortum eius.) Præ subita & repentina celeritate. Vel ponitur ortus pro causa. Acsi dicat: Malum tuum est incurabile, quoniam nec causam eius intelligis.

Sta cū incantatoribus tuis.) Abundasse Babylonios incātatoribus & auguribus quos reges cōsulebant, liber Danielis Prophetæ apertè ostendit. Dan. 2.

In quibus laborasti ab adolescentia tua.) Id est, Quorum consilio à regni tui constitutione cuncta gubernas.

Augures cœli.) Septuaginta habent, Astrologi cœli. Quidam vertunt astrologos, ita enim augures cœli appellantur. Irridet Propheta astrologos, non eos, qui scientia præditi considerant cœli conuersionem, ortum, occasum, motum & cursum astrorum suspiciunt, polos, hemisphæria, climata, dierum ac temporum rationem contemplantes. Est enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit, qui asserunt omnia humana gubernari syderibus, qui omnia futura scire gloriantur, & fataliter ventura prænuntiant. Qua in re & ipsi falluntur, & alios fallunt. Et videntes se id nec arte neque scientia consequi posse, ad dæmones confugiunt, qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet Propheta, qui astrologia vtuntur, sed qui ea abutuntur.

Non sunt prunæ.) Augures tui & astrologi incendio terribili flagrabunt. Non enim erunt temperatæ prunæ, ad quas accedunt, qui volunt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent sedere frigore laborantes, sed erit ingens flamma omnia consumens. Vel sic: Ita astrologi tui comburentur, vt nullæ ex illis remaneant prunæ, quibus se homines possint calefacere, sed subitò in fauillas conuertentur. Hunc finem habebunt ea, in quæ incubuisti, & quibus operam nauasti: hoc est, astrologi & astrologia.

Negotiatores tui.) Qui negotiari apud te consueuerant, ab eo tempore quo regnare cœpisti, fugient. Et tam subita erit fuga, vt vnusquisque

percurrat suam partem, errans, & à recta via discedens. Nec erit qui eis opem ferat, illósque à Persis eripiat.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XLVII.

Tolle molam, & mole farinam.) Pro molere est in Hebræo verbũ טחן tachan, quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim: Denuda turpitudinem tuam, existimat diuus Hieronymus hoc in loco tollere molã & molere, actum turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura trigesimoprimo capite Iob. Nã
Iob 31. vbi vulgata versio habet: Scortum alterius sit vxor mea, & super illam incuruentur alij: habet litera Hebræa: Molat alteri vxor mea, & subigãt illam alij. Est enim idem verbum in vtroque loco, & hîc apud Esaiam, & illic apud Iob.

Denuda turpitudinem tuam.) In Hebraico est Denuda צמתך tsammathec. Hęc dictio צמת significat fasciam, in qua capilli innectuntur. Significat etiam ipsos capillos. Vnde Pagninus vertit: Denuda cincinos tuos: Septuaginta habent, Reuela operimentum tuum. Acsi diceret Esaias: Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur in eorum versione: Denuda canos, pro quo nostra editio habet: discooperi humerum.

Sede tacens.) In Hebraico est: Sede דומם dumã. Potest esse à verbo דום quod significat tacere: quã significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo דמם damam, quod significat deficere, & compungi. Quam significationem secuti Septuaginta verterunt: Sede compuncta. Potest verti: Sede deficiens. Et quoniam verbũ hoc significat subiici, potest Latinè reddi: Sede
Psal. 63. subiecta. Ita in Psalmo sexagesimotertio: Veruntamen Deo subiecta esto anima mea. Pro quo diuus Hieronymus vertit: Veruntamen Deo tace anima mea. Verbum enim hoc etiam tacere significat, & quiescere, & expectare. Qui verè subditus est tacet & quiescit, nullámque suis calamitatibus adhibet desperationem. Et quando loquitur, statim verbis ostendit se non esse fractũ
simile. sed integrum. Vt enim vasa sonitu ex percussione effecto ostendunt síntne integra an rupta; sic verbis in afflictione prolatis ostendunt homines síntne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoscere vas? tangatur manu: vis cognoscere hominem? percutiatur afflictione. Est enim afflictio excellentissima probatio.

Argumentum capitis XLVIII.

Inuehitur Propheta in Iudæos, qui virtutis simulatione tetra flagitia tegentes, nominè Israelis gloriabantur, cùm verè Israelitæ non essent, quòd innumeris sceleribus implicati & constricti nec Israelem imitarentur, qui fuit & religione & pietate integerrimus, & virtutũ maximarum gloria præstantissimus, neque in facta tanto nomine digna incumberent. Aperit mysterium sanctissimæ trinitatis. Vaticinatur de liberatione à Babylonica captiuitate, & hortatur homines ad gratias Deo pro eius beneficiis agendas.

CAPVT XLVIII.

AVdite hæc domus Iacob, qui A
vocamini nomine Israel, & de aquis Iuda existis, qui iuratis in nomine Domini, & Dei Israel recordamini non in veritate neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super Deum Israel constabiliti sunt. Dominus exercituum nomen eius. Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierũt, & audita feci ea, repente operatus sũ, & venerũt. Sciui enim quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. Prædixi tibi ex tunc, antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres: Idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, & cõflatilia mãdauerunt ista.
Quæ audisti, vide omnia: Vos autẽ num B
annuntiastis? Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata sunt quæ nescis, nunc creata sunt, & non ex tunc, & ante diem: & non audisti ea, ne fortè dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audisti neque cognouisti, neque ex tũc aperta est auris tua. Scio enim quia præuaricans præuaricaberis, & transgressorẽ ex vtero vocaui te. Propter nomen meum longè faciam furorẽ meum, & laude mea infrenabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.
Propter me propter me faciam, vt non *Supr. 41. b*
blasphemer, & gloriam meam alteri non dabo.

EXPLANATIO.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel.) Israel sonat principem cum Deo, vel præualentem Deo, vel, vt alij dicunt, videntem Deũ.
Textus Genesis capite trigesimosecundo innuit *Gen. 32.*
Iacob sonare fortem contra Deum. Nam cùm Angelus luctaretur cum eo, & non posset eum superare, Nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quantò magis contra homines præualebis? Hoc tam illustri nomine gloriabantur Iudæi, memoriã suæ nobilitatis ex scripturarum vetustate eruẽtes, eámque in splendore nominis, non in virtute collocãtes. At sapientium est non niti opinione maiorum, sed omnẽ amplitudinẽ & dignitatem in virtute, atque in propiis rebus gestis positam existimare. Est igitur sensus: Audistis ô Iudæi qui solo nomine, nõ autem re appellamini Israelitæ, ea, quæ aduersus Babylonios prædixi, nunc autem tribuite mihi silẽtium, & ea, quæ de vobis dicturus sum, attentis auribus audite.

Et

Et de aquis Iudæ existis.) Hoc est, qui egressi estis ex semine Iudæ. Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: De cognatione Iuda. Lusitani volentes significare aliquẽ esse similem patri suo, aiunt, habere quasdam aquas sui patris. Et à contrario sensu exire ab aquis Iudæ, seu nihil aquarum Iudæ habere, est ab eo penitus discrepare, nullámque cum eo habere similitudinẽ. Ait igitur Propheta: Vos ô Iudæi gloriamini ex Iuda, sed eum imitari non vultis. Ego verò existimo, Exire ex aquis Iudæ, esse ex eo tanquam ex fonte emanare, ita vt aquæ non capiantur pro semine, sed pro eo, ex quo familia aut genus sumit exordium. Hac exornatione vsus est Dauid dicens in Psalmo: Benedicite Deo Domino de fontibus Israel. Acsi diceret: Vos Iudæi qui ab Israele tanquam à fonte dimanastis, benedicite Christo in Ecclesia, qui est Dominus Deus. Vbi pro, De fontibus Israel, potest verti, Vos qui estis de vena Israelis: hoc est de fonte, siue de aquis. Ergo totũ hoc, Vos qui existis de aquis Iudæ, est periphrasis Iudæorum, quemadmodũ hoc: Vos qui ex Israele tanquam ex fonte dimanastis.

Psal.67.

Qui iuratis in nomine Domini.) Id est, qui Deum habetis in ore per ipsum iurãtes, cùm ab eo animum alienaueritis. Non vt eum veneremini, per eum iuratis, sed vt eius cultores vos esse simuletis, eúmque vestrorum mendaciorum testem faciatis.

De ciuitate enim sancta vocati sunt.) Vocantur filij Hierosolymæ, vbi est templum Dei, & verus Dei cultus. Sunt eorum fundamẽta iacta non in idolis, sed in vero Deo. At illi his rebus tã amplis & aptis ad suam vtilitatem, & virtutis splendorem, abutuntur ad suam deformitatem & perniciem.

Priora ex tunc annuntiaui.) Ego prædixi ea, quę euenerunt. Ex ore meo egressæ sunt Prophetiæ. Decreui me ea facturum esse, & protinus feci.

Sciui enim quòd durus es tu.) Arguit Iudæorum duriciem, de qua loquitur scriptura Exodi trigesimosecundo, & Deuteronomij trigesimoprimo, & Actorum septimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum ceruicem neruum ferreum, hoc est, inflexibilẽ, quòd essent duri & obstinati: & eorum frontem æneam, hoc est, impudentem, quòd nullam haberent verecundiam. Qui enim pudore non mouentur, frontem æneam habere dicuntur.

Exod.32. Deut.31. Act.7.

Prædixi tibi.) Volebat Deus multa Iudæis ventura prædicere, ne hoc suis idolis tribuerent.

Vos autem num annuntiastis?) Quasi dicat, non. Sensus est: Ego sum qui futura annuntio, vos autem non. Potest etiam ita explanari: Vos non estis annuntiaturi miracula mea, quoniam gloriam meã non quæritis. Quod est vestræ ingratitudinis apertissimum signum. Vbi aspicis velle Deum ne eius beneficia & mirabilia silẽtio prætereamus, sed ea prædicantes, nos ipsius memores ac gratos demonstremus.

Audita feci tibi.) Sensus est: Nonnulla prædixi tibi, priusquam euenirent, vt meam videres potentiam & sapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceres te omnia scire, & incideres in superbiam, non mihi sed tibi scientiam rerum futurarum tribuendo. Scio enim te esse præuaricatorem, & à principio inditum est tibi hoc nomen ob tuum deprauatum animum. Vbi nostra versio habet, conseruata, verti potest abstrusa. Quasi dicat: Tu audisti à me aliquas nouas res, quæ venturæ erant, sed apud me abstrusæ & absconditæ sunt aliquæ, quas tibi nolui reserare, quæ nunc creatæ, hoc est, in effectum productæ sunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriareris te eas sciuisse. Vide Dei misericordiam, omnia quæ illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudæos esse præuaricatores à principio & ingratos, sed nec ideò cessabat in eos magna conferre beneficia. Eodem modo qui voluerint Deum imitari, in benefacta & virtutis actiones incumbant, vtantur benignitate, beneficentia, & misericordia, nec ob aliorum ingratitudinem & nefaria scelera ab incœpto desistant. Vt enim ferri acies & duricies tarandi cutem mollem, lenem, & flexibilem secare non potest: est enim impenetrabilis ferro, sic dura sceleratorum ingratitudo & immanis pertinacia non debent officiosi hominis benignum animum transfigere, & ab officio abducere, sed debet talis animus impenetrabilis existere, & in virtute atque incœpta beneficientia perseuerare. Vt enim sol non desinit terras suis calidis & fulgentibus radiis illustrare, quamuis illis lutum obdurescat, sic vir pius & rectus non debet à rectè factis & beneficiis desistere, quamuis illis iniquorum animus durior, & in sua ingratitudine pertinacior in dies reddatur.

simile.

simile.

Propter nomen meum longè faciam furorem meũ.) Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te statim delebo, sed ad pœnitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatẽ. Hinc discant principes & præsules in castigandis subditis non duci ira, & furore, & impetu. Vacandum est enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum moderationem, tum etiã dignitatem. In regione aeris altiore, vbi aer ipse est purior & excellentior, nulla est nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus caliginosus & nebulosus vapor, sed tota illa regione nitescit, & spendidissimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempestates, & tonitrua. Eodem modo princeps, qui excelsam & superã partẽ obtinet, debet in sedatione & animi tranquillitate consistere, contrahere iram, continere furorem, séque moderatione & placabilitate munire, & in statione quieta collocare. Tolerabuntur aliquo modo in subditis & obscuris hominibus perturbationes. At in principibus sunt omnino intolerabiles. Nemini licet nec honore insigni, nec obscuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu præcipitari: sed qui sunt in dignitate cõstituti, quantò sublimiorẽ locum obtinent, tantò perniciosius offundunt. Cùm enim sint in vrbis oculis aut regni, in eósque se omnes conuertant, illósque intueãtur & imitentur, sunt eorũ scelera cum aliorũ pernicie cõiuncta. Nec solùm obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiã quòd alios corrumpunt: neque minus exemplo, quàm peccato aliquãdò nocent. Et vt turpis cicatrix

simile.

simile.

cicatrix deformior est in facie, quàm in aliis corporis patribus, quòd facies sit magis conspicua, in quā oculi intuentiū statim conijciantur, sic flagitium & dedecus in principe fœdius apparet: quemadmodum tetra macula in panno candido & precioso insigniorem deformitatem ostendit, quàm in pullo & vili. Comprimāt igitur furorem, qui alios gubernāt, imitantes Deū hoc in loco dicentem: Longè faciam furorem meum. *Simile.*

Et laude mea infrænabo te, ne intereas.) Vt lauder ob populū seruatū, tibi frænū iniiciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt penitus miles effrænatum & indomitū equum fræno moderatur, & in gyrum ducit, sic nos Deus afflictionis fræno comprimit, ne concitatis & perniciosis appetitibus ducamur. Aspicis hîc afflictionem esse frænum ad pestilentes cogitationes, turpes voluptates, & falsas mundi vanitates coercendas. *Simile.*

Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.) Non te statim interficiā, sed affligam te, & in fornacē calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Non omnino purificaberis vt argentū, in quo nulla manet rubigo, neq; te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderē omnino: sed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, tibíque excidium compares. Et hoc faciam, ne nomen meum blasphemetur inter gentes, me ipso cōtempto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meam alteri tribuere. Vide Dei clementiam, ideò nos infrænat, ne ad excidium curramus, ideò nos affligit vt mundemur. Et ne penitus cōsumamur, non tractat nos duriter, sed leniter affligit. Docet hîc locus præsules & iudices, vt cum iustitia lenitatem coniungant, & afflictionem esse fornacem, cuius igne exercemur. Hęc est illa Babylonica fornax ignis ardētis, in qua iusti exercentur, & Deum laudant: iniqui autem si nulla sint tolerantia muniti, incēdio flagrant. Docet prætereа hic locus quanti Deus faciat gloriam, quā alteri tribuere non vult. *Simile.*

Supr. 41. b & 44. a Audi me Iacob, & Israel quē ego voco. Ego ipse ego primus & ego nouissimus. Manus quoque mea fundauit terrā, & dextera mea mensa est cœlos. Ego vocabo eos, & stabūt simul. Congregamini omnes vos & audite. Quis de eis annun-
C tiauit hæc? Dominus dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldæis. Ego ego locutus sum, & vocaui eum, adduxi eum, & directa est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abscōdito locutus sum, ex tempore antequā fieret, ibi erā, & nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Hæc dicit Dominus Deus redēptor tuus sanctus Israel. Ego Dominus Deus tuus docens te vtilia, gubernās
D te in via, qua ambulas. Vtinā attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris, & fuisset quasi arena semen tuum, & stirps vteri tui vt lapilli eius: non interisset, & non fuisset attritum nomen eius à facie mea. Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis, in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, & efferte illud vsque ad extrema terræ. Dicite: Redemit Dominus seruum suū Iacob. non sitierunt in deserto, cùm educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ. Non est pax impiis dicit Dominus. *Exod. 17. b Num. 21. b Infr. 57. d*

Audi me Iacob & Israel, quē ego voco.) Voco vos ad pœnitentiam, voco vos vt ad me accedatis, voco vos ad beatitudinem, ideò me audite. Circunspice celeriter animo Dei erga homines immensam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & transgressores appellauit, vocat & excitat ad pœnitentiam, & vt se disponant ad gratiam. Si disponere se ad gratiam esset peccatū mortale, vt Lutherus asserit, nō Deus nos adhoc vocaret, & excitaret. Qua de re videre poteris ea, quæ suprà annotauimus capite quadragesimo. Colliges hinc neminem debere desperare de beatitudine, quamuis sit infinitis sceleribus implicatus, cùm habeat Deum, qui eum ad pœnitentiam vocat. Sed heu quàm surdi sumus ad voces diuinas. Versæ sunt aures nostræ in duriciem & surditatē. Ideò queritur Deus per Esaiā dicens: Vocaui, & non erat qui audiret. Et per Ieremiam: Audite vocēm meā, & non audierūt, nec inclinauerunt aurem suam, sed abierunt vnusquisque in prauitatem cordis sui mali. *Infrà 50. Ierem. 11.*

Ego vocabo eos, & stabūt simul.) Cœli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico stabūt, & mihi parebunt. Intuere quæso hominis duriciem. Cœli insensibiles, animæ & intellectus expertes Deo parent, homo verò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipsi Deo non solùm nō obtemperat, sed resistit. Non sydera clarissima, non solem reliquorum luminū facilè principem, omniáque sua luce complētem, nō cœlos ipsos admirabili conuersione & celeritate concitatos, & excellentibus astris distinctos, sed solùm hominem scimus fuisse ad Dei imaginem & similitudinem procreatum. Et tamen solus ille Deo non paret, & obtemperantibus aliis, ille resistit. Vocat Deus cœlos, obediunt: vocat hominē, & obedire nō vult. Tempore Iosue stetit Sol iussu Dei, dimisso cursu suo: at peccator à Deo vocatus nec vult stare neque quiescere. Venti & mare obediunt Christo, nos verò eius verba cōtemnimus, & pro nihilo putamus. Sumus multò leuiores vento, omni nimbo & procella furiosiores, omni maris mobilitate inconstantiores. O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam. Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, solus homo resistit. *Iosue 10. Matt. 8. Luc. 5.*

Congregamini omnes vos, & audite.) Nā qui discordes sunt, nulla vniti charitate, verba Dei audire non curant. Vide quemadmodū nos Deus ad concordiam vocet. Est enim eius officium congregare, vt alibi fusè ostendimus.

Dominus

Dominus dilexit eum.) Subaudi Cyrū, qui Deo morem gessit, euertens Babylonem, exercens brachium suū in Chaldæis, & liberās Hebræos. Ei Deus locutus est, eúmque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebræorum liberatore, ad Christum tamen mundi saluatorem conuenientius referuntur, quē Esaias, cū ea literis mādaret, cōtēplabatur. Porro Iesus Christus est ille, quem Deus pater dilexit, de quo ait: Hic est filius meus di-
Mate.23. lectus, in quo mihi bene complacui. Ipse est, qui
2.Petr.1. fecit patris voluntatem qui de se ipso ait in Psal-
Psal.39. mo: In capite libri scriptum est de me, vt facerē
Hebr.10. voluntatem tuam. Quem locum Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos de eodem Christo explanauit. Hic est qui Babylonem, hoc est mundi confusionem subuertit, brachiúmque suum, hoc est, potentiam suam in dæmones Chaldæorum nomine significatos ostēdit. De eo ait in A-
Apoc.5. pocalypsi diuus Ioānes: Vicit leo de tribu Iuda. Hæc igitur Christo conueniunt, ad eúmque cū his, quæ statim sequuntur sunt absque dubio referenda.

Non à principio in abscondito locutus sum.) Hoc est, ego à meæ prædicationis exordio palàm do-
Ioan.18. cui. Verba sunt Christi, qui apud Ioannem. Ego, inquit, palàm locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi cōueniunt, & in occulto locutus sum nihil. Potest hoc referri ad legis lationem in monte Sinai. Et hæc est meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locum exponunt antiqui Hebrçorū Rabbini in commentariis in decimūnonum caput Exodi, illa verba interpretantes:
Exod.19. Venerunt in solitudinem Sinai. Quorū ad literā hæc sunt verba: Data est lex in publico, vt omnis qui voluerit, eam recipiat, & ideò Deus sanctus & benedictus ait per Esaiā quadragesimooctauo: Non à principio in abscondito locutus sum. Hęc illi. Ex hoc loco probatur falsum esse & cōmentitium id, quod Iudæi dicunt de Cabala Aiunt enim Deū in mōte Sinai præter legē scriptā aliam dedisse Moysi verba tantùm, quam Moyses successori suo reuelaret, & ille posteris suis, vt ita per aliquos successores de manu in manum seruaretur. Huius figmenti author fuit quidam Idumæus magus nomine Mair, quem Iudæi post templi incendium Hierosolymæq; per Titum Vespasianum euersionem & vastitatem in suam societatem receperunt, eum Messiam esse affirmantes. Hic cùm videret Iudæos veteris Testamēti authoritatibus à Christianis conuinci, cùm esset astutus & vafer, hāc malitiā inuenit, vt hac lege secunda se aduersus Christianos defenderet, asserens Deum multa in ea docuisse, quæ ex diametro legi scriptæ repugnarent. Hanc legem appellant Hebræi Cabalam, hoc est traditionē, quòd fuerit ore tenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec solùm hîc quieuit eorum insania, sed etiam fuit longius dilatata. Nā surrexerunt multi ex Hebreis, qui totum legis scriptæ sensum negarunt, asserentes eius verum intellectum ex literarum nominúmque combinatione depromi, atque in ingenij subtilitate consistere. Et hi Cabalistæ nominantur. Cuius sectæ & vanitatis authorem Simonem quendam esse tradiderunt. Hāc falsam inuentionem & impietatem refutat hoc in loco Deus per Esaiā dicēs: Non à principio in abscondito locutus sum. Acsi dicat: Ne dicatis me legem aliquam in abscondito tulisse: omnia enim, quę vobis precepi in monte Sinai, fuerunt à Moyse ad vos relata, publicísque mandata monimentis. Ita enim capite vi-
gesimoquarto Exodi scriptū legimus: Venit er- *Exod.24.*
go Moyses, & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Respondítque cunctus populus vna voce: Omnia verba Domini, quę locutus est, faciemus. Scripsit autē Moyses vniuersos sermones Domini. Hæc ibi. Aspicis igitur nullam aliam legem Deum Moysi dedisse, nisi eam, quā scriptam habemus, à Moyse quinque suis libris mandatam, & ex consequenti falsam esse impiā Cabalistarum opinionem, & merum figmentū.

Et tempore antequam fieret, ibi eram.) Id est, à principio quando Pater meus dedit vobis legē in monte Sinai, ibi eram ego cum Patre, dans vobis legem ipsam.

Et nunc Dominus Deus misit me & spiritus eius.) Connectuntur in hunc modum verba hęc cum pręcedentibus. Ego, ait Deus, nullam vobis legē dedi in occulto in monte Sinai: planè locutus sum, & ibi eram cum Patre & Spiritu sancto in legislatione Sed quoniam legis cerimonię, sacrificia, & iudicia, non erant nisi vsque ad Euāgeliū duratura, ideò nunc misit me Pater & Spiritus sanctus, vt vos Euangelium doceam, à peccatis tenebrísque ad gratiam claritatémq; vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hostiam deuoueam atque cōstituam. Hæc est perspicua, vera, & germana huius loci intelligentia. Nō torqueo nec corrumpo literā, sed vt iacet, & verè sonat, atque est, eam interpretor. Dicebat paulò antè Deus: Ego primus & ego nouissimus. manus quoque mea fundauit terrā, & dextera mea
mensa est cœlos. Quę quidem verba nemini prę *Apoc.1.*
ter Deum conuenire possunt. Ipse enim est α & ω, *&.22.*
principium & finis, totius vniuersi creator & rector. Et continuans sermonem suum ait post pauca verba: Accedite ad me, & audite hoc: Non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc Dominus Deus misit me, & Spiritus eius. Et volens diuinus vates clarius ostendere Deum esse hūc, qui loquitur, subdit statim: Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israel. Aspicis planè Deum esse qui ait, se esse à Patre & Spiritu sancto missum. Distinctè hîc loquitur Propheta nulla vtens implicatione, nulla obscuritate. Hic, qui loquitur, est missus à Deo, atque hic, qui loquitur, est Deus, ergo Deus est missus à Deo. Duo ex hoc locò colligimus, prius est Messiam Deum esse, posterius verò Deū, qui est in essentia vnus, esse in personis trinum. Prius ita ostendo. Qui mittendus erat à Deo in hominum generis redemptionem, est Messias, atqui ille, qui hîc loquitur, fuit à Deo missus ad humanam redemptionem, est igitur Messias. Tū sic: Hic est Deus, & hic est Messias, ergo Messias est Deus. Quis nō videt esse validissimas has rationationes? Sed quoniam capite quadragesimo multis verbis Christi diuinum numen ostendimus, ad secundum propositum nos cōferamus. Hebræi nostræ

memoriæ non possunt ferre Trinitatis mysteriũ. Aiunt enim Deum esse vnum, in quo nulla pluralitas, nulla personarum distinctio reperitur: nec posse probari ex veteri Testamento esse in Deo aliquam distinctionẽ. Eam ob causam operæprecium esse duxi, mysterium Trinitatis illis *Gen.1.* hoc loco ostendere, orationémq; longius, quàm fortasse par erat, dilatare. Moyses in Genesis exordio ita inquit: In principio creauit Deus cœlum & terram, & pro Deo posuit אלהים Elohim, quod est nomẽ pluralis numeri à singulari דאלי, quanquam non desint qui asserunt, eius singulare esse אל el, inter quos est R. Aben hezra in sua huius loci expositione. Quare Moyses voluit hîc Deũ numero multitudinis appellare, nisi vt in diuinis personarum pluralitatem ostenderet? Et quare dixit, creauit, in singulari, nisi vt essentiæ vnitatem demonstraret? Voluit sanctissimus vates sapientissimúsque diuinæ legis scriptor statim in eius frontispicio sanctissimæ Trinitatis admirabile sacramentum significare. Et paulò *Gen.1.* post: Dixit Deus, inquit, Fiat lux. Quibus verbis innuit verbũ Dei, per quod omnia facta sunt: quod verbum nos dicimus esse filium: quem etiam ostendit, dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram: Est enim filius principium, per quod omnia facta sunt. Et paulò post ait: Et spiritus Domini ferebatur super aquas. Vbi vides trium personarum distinctionem. Per Deum intelligit Patrem, per principium & verbum Filium, per Spiritũ Dei Spiritũ sanctũ. Intelligi autem per Spiritum Dei Spiritum sanctum indicat Thargum Hierosolymitanum ita vertens: Spiritus misericordiarum siue gratiæ flabat super facies aquarum. Vt sit sensus: Spiritus sanctus illam molem fouebat, illíque incubabat, vt gallina suis ouis, quò ea calore suo calefaciat & animet. Ita illum locum Magnus Basilius interpretatur. Has duas personas alloquitur Pater, dicens paulò post in eodem capite: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. In verbo, faciamus, innuitur, personarum pluralitas: in *Gen.18.* verbo imaginem, essentiæ vnitas. Capite decimo octauo eiusdem Geneseos sunt hæc verba ad literam: Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo, Dominus in conualle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso feruore diei. Cúmque eleuasset oculos, apparuerunt ei tres viri stãtes prope eũ. Quos cùm vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi sui, & adorauit in terra, & dixit: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum, &c. Vbi nos habemus, Dominus, est in Hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton, quod soli Deo cõuenit. Ideò poterat rectissimè verti: Apparuit autem ei Deus. Et paulò post in eodem capite vbi nos habemus: Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara vxor tua? Pro Domino est etiam in Hebraico idem nomen Iehouah. In hac visione essentiæ diuinæ vnitatem, trinámque personarum distinctionem, altè spectare si voles, mentis oculis perspicies. Quid enim voluit scriptura significare dicens, Abrahamum tres vidisse, & vnum adorasse, nisi vnam esse atque simplicissimam deitatem, tres verò personas distinctas? Id in principio capitis ostenditur, apparuisse Abrahamo Deum, & statim, tres viros. Si Abrahamus in illis tribus personis vnicam essentiam non cognouisset, non dixisset quidem: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, sed, Domini si inueni gratiam in oculis vestris. In Deuteronomio sunt hæc verba capiti sexto *Deut.6.* mandata: Audi Israel: Dominus Deus noster Dominus vnus est. Quæ verba ita possunt verti ex Hebraico: Audi Israel: Deus Deus noster Deus vnus est, nam pro Domino in vtroque loco est in Hebraico Iehouah. Nominans scriptura Deum ter, indicat esse trinum, & volens vnam eius essentiam significare ait esse vnum. Et aduerte. Nec Deo, qui primo loco ponitur, neque qui vltimo, sed tantùm qui secundo loco est, additur, noster: quia nec pater, qui prima persona est in Trinitate, neque Spiritus sanctus, qui tertia est, sed solus filius, qui est secunda eiusdem trinitatis persona, per nostræ humanitatis assumptionem & participationẽ noster futurus erat. Hunc locũ explanãs Rabbi Simõ Hebræus, fatetur nobiscũ ex eo probari Trinitatis sacramẽtũ. Cũ hoc loco maximè cohæret id, qđ *Psal.66.* dicitur in Psalmo: Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eũ omnes fines terræ. Non ait: metuant eos, sed eum, vt eius vnitatem ostenderet, cuius Trinitatem significarat. Hanc veritatem voluit ostendere idem *Psal.32.* vates, dicens in Psalmo: Verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorũ. Per Dominum Pater, per verbũ Filius, per Spiritum oris eius Spiritus sanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos dicitur, quod multa significat, nam & verbum est, & ratio, & supputatio, & causa vniuscuiusque rei, per quam sunt singula, quæ subsistunt. Probatur ex hoc Psalmo, totam Trinitatem mundum creauisse, quoniam Trinitatis opera ad extra sunt indiuisa. Hoc verbum est Sapientia illa increata, quam Salomon *Prou.8.* in Prouerbiis ita facit loquentẽ: Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequàm terra fieret: Nõdum erant abyssi, & ego iam concepta eram. Et paulò post: Quando appendebat fundamẽta terræ, cum eo eram cuncta componens. Hoc Trinitatis mysterium significauit Esaias capite sexto, dicẽs: Sãctus, sanctus, sanctus Dominus Deus *Suprà.6.* Sabaoth. Cui simile est testimonium hoc, quod asserit in præsenti, ita Christum loquentem inducens: Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Vbi etiam vides filium fuisse à Patre & ab Spiritu sancto missum, quod alibi annotauimus. Hæ tres personæ operatæ sunt incarnationis mysterium, sed solus filius sumpsit humanam carnẽ. Tres virgines efficiunt quãdã vestẽ, sola vna eam induit in die suarum nuptiarum. *Simile.* Ita in nuptiis Christi cum humana natura, in magno atque admirabili sacramento inter Christũ & Ecclesiam tota trinitas operata est incarnationem, sed solus filius hanc vestem nostræ mortalitatis induit, vt maculas nostras abstergeret, viámque æternæ beatitudinis consequendæ aperiret. Ille nobis hoc trinitatis sacramentum ostẽ *Mat.vlt.* dit, dicens: Euntes ergo docete omnes Gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. In nomine vtique ait, non in nominibus, vt cum Trinitate personarum vnitas essẽtiæ

tiæ ostendatur. Non tibi cito ô Hebræe Euangelium, vt eo te conuincam, quod, nequaquam admittis, sed vt videas quemadmodum vtriusque Testamenti testimonia sint sibi consona & cohærentia. Nec solùm diuinæ literæ, sed etiam Gentiles philosophi personarum distinctionem in diuinis suo modo cognouerunt. Plato in epistola quadam ad Dionysium hæc verba scripta reliquit: Omnia sunt apud regem mūdi, & propter eum est quicquid est creatum, qui est omnium bonorum causa. Et mox post hunc regem est totum in secundo, & post illum in tertio. Plotinus ita ait in libro trium substantiarum: Si quęsieris quis genuerit exemplar & sapientiā, huiúsque mundi opificem, dico fuisse illum simplicem, qui in causa est vt hic genitus sit talis tātáque magnitudine præditus. Et paulò post comparat filium respectu cœlestis patris cum splēdore respectu Solis. Aemilius loquens de filio Dei, ait hoc esse verbū, per quod omnia facta sunt, vt Heraclitus asserebat. Philo Platonicus in libro de bonis irrisis à malis appellat Dei filium eius imaginem & verbū sacratissimū, à quo ait fuisse mundum formatum. Aspicis Hebrçe non solùm literas diuinas, sed etiam humanas distinctionē in diuinis, quam tu tantopere refugis & detestaris, affirmare. Nos verò credimus in sanctam Trinitatem, id est Patrem, & Filium, & Spiritū sanctū vnum Deum omnipotētem, vnius essentiæ, vnius potestatis, creatorem omniū creaturarum: à quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui totus vbique est, totus vbique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter sed potentialiter, qui absque sui mutatione cūcta mutabilia creauit. Huius filius venit in mundum, qui ait hoc in loco. Et nūc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.

Facta fuisset quasi flumen.) Id est, abūdans & perpetua.

Et non fuisset attritum nomen eius à facie mea.) Hoc, est non fuisse nomen Israelis vile coram me.

Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.) Vaticinatur Propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquētem, Hebræósque ad egressionem & fugam à Chaldæa exhortantem. Et quanquam hæc de Babylone illa in Chaldæa sita intelliguntur, existimo tamen Esaiam respexisse præcipuè ad communem Babylonem, hoc est, ad confusionem mundi, ad quā fugiendā Christus nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, vt seruent mandata, absque quorum obseruatione nemo potest sibi vitam comparare. Illi egrediuntur è Babylone, fugiúntque à Chaldæis, qui contemptis pestiferis voluptatibus, relictísque turbulentis negotiis, se dedunt Christianæ philosophiæ, quæ animis medetur, inanes cogitationes detrahit, effrenatas cupiditates sedat, aut lōgius pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos, qui in confusione & perturbatione hactenus vixistis. Habetis animum excelsum & altū, cōtemnite infima, fragilia, & caduca, & aspirate ad sublimia, cœlestia, & immortalia. Relinquite mundum: fugite à Chaldæis, fugite ab animæ hostibus, fugite à falsis appetitibus, reuocate mentem à sensibus, cogitationē à deprauata consuetudine adducite: fugite à vobisipsis: nam hac in re egredi est vincere, fugere est triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, vt cōsequamur victoriam, & nō solùm de hostibus extraneis, sed etiam de nobisipsis honorificè triumphemus. Dauid ille regum illustrissimus in tertio Psalmo Deum in hūc modum alloquitur: Quoniam tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa, dentes peccatorum contriuisti. Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quam de hostibus suis reportauit. Et in principio Psalmi hæc verba literis mandauit: Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absolom filij sui. Hæc est Psalmi descriptio: Parauit Absalō bellum aduersus patrem suum regē omni virtute ac laude præstantem, voluit per summū scelus ius diuinum & humanū violare & peruertere, atque de regni pernicie & ignominia cogitare: quoniam ad principatum, & ad falsæ inanísque mundi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat. Cùm autem Dauid intelligeret filium suum contra eum surrexisse & coniurasse, aufugit, & hunc Psalmum literis mandauit. Quid est hoc rex illustrissime? Canis victoriam tuā, & in principio, statim in frontispicio Psalmi ais te fugisse. Non hæc videntur inter sese cohærere, nēpe fugere & superare. Si Psalmum tuæ victoriæ cōponeres, quando cum magno triumpho ingressus es Hierosolymam pro victoria, quam de Goliath fortissimo Philistinorum mirabiliter reportasti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica suarum victoriarum canere, memoriæ prodere, & literis consignare. At cùm dicas Psalmum hūc composuisse, cùm fugeres à facie Absalom filij tui, videris à teipso dissentire. Hæc sunt quæ prima fronte se offerunt. Sed si ea voluerimus altè perpendere, & attentius intueri, videbimus apertè nullam hîc esse repugnantiam. Omitto illam interpretandi rationem, quam literalem vocant, venio ad moralem. Per hunc Absalom filium Dauidis intelligitur appetitus, qui ab eo gerebatur. Quid est fugere Dauidem à filio suo, qui contra eum insurgebat, eíque bellum parabat, nisi fugere ab appetitu, à turbido motu, à confusione, à peccandi occasione, & à mundi vanitate? Hæc est illustrissima victoria, excellentissimus triumphus, præstantissimum monumētum, & amplissimum rerum gestarum trophæum. Quæ potest esse gloriosior victoria, quàm vincere ipsum? atqui in hoc bello à seipso fugere, est seipsum vincere, & carnem, dæmonem, & mundum superare. Vincere alios est humanum, at vincere hominem seipsum est diuinum. Hæc inquam, hæc est victoria illa, quæ gloriam illam consequitur, quæ viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quam omnes intuentur & admirantur. In libro Iosue scriptum legimus, fugisse Israelitas vt vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriam reportasse. Fugiebant ab inimicis, relinquebant ciuitatem, & se in solitudinem recipiebant, & erat Iosue cum fugientibus. Hai idem est quod chaos, siue confusio. Vis vincere tuorum appetituum confusionem, fuge ab illis, fuge à teipso, & vinces teipsū: fuge à mun

Psal.3.

2.Reg.16.

Iosue.8.

à mundi confusione, derelinque mundum, & vinces eum, & erit tecum Iosue, hoc est, Iesus, cuius ille Iosue imaginem gerebat. Quid igitur facimus cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtemperamus? Audiamus Christum dicentem: Egredimini de Luc.9. Babylone, fugite à Chaldæis. Et in Euangelio, 2.Petr.1. Si quis vult, inquit, venire post me abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et Apostolorum princeps, Per hoc, inquit, efficiemini diuinę cōsortes naturę, fugiētes eius, Apo.18. quæ in mundo est, concupiscentiæ corruptionē. Et Ioānes in Apocalypsi: Facta est, inquit, Babylon habitatio dæmoniorum. Et paulò pòst: Et audiui aliam vocē de cœlo dicentem: Exite de illa populus meus.

Dicite: redemit Dominus seruum suum Iacob.) Intelliguntur hæc de beneficiis, quæ Deus contulit in Hebræos, sed melius ad redemptionem generis humani per Christum referuntur, ad quā Propheta cùm hæc scriberet, respiciebat.

Non sitierunt in deserto, cùm educeret eos, aquam de petra produxit eis.) In hoc capite vaticinatur Esaias de liberatione ex Babylonica captiuitate, & de Iudæorum reditu ad patriam suam sub Esdra & Zorobabele: & excitat eos ad agēdas Deo gratias pro tā insignibus beneficiis, & ad ea prędicanda & celebranda: inter quæ beneficia numerat hæc, quæ hoc loco continentur. Sed si pręteriti temporis memoriam respiciamus, & sacrorum librorum historias replicemus, non inueniemus hæc in reditu è Babylonica captiuitate contigisse. Sed dici possunt instar prioris fœlicitatis, quando ab Aegyptiaca seruitute reuertebātur. At cùm per Babylonicam liberationem generis humani per Christum redemptio significetur, existimo absque dubio Prophetam hæc ad tempus gratiæ retulisse. Liberans enim Christus à mundi confusione homines in tenebris vagantes, non permisit vt in deserto siti perirent. Dedit illis gratis aquas gratiæ & doctrinæ, quarū haustu atquæ potu conceptam visceribus sitim sedarent, ardorémque restinguerēt. Scissa fuit petra, 1.Cor.10. & fluxerunt aquæ: Petra autem erat Christus, vt Ioan.19. vas electionis ad Corinthios scribēs apertissimè testatur. Fuit igitur hæc petra aperta in latere virga Moysi, hoc est, militis lancea, à cuius vulnere exiuit sanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit.

Non est pax impiis, dicit Dominus.) Dixerat liberandos esse Hebræos à captiuitate Babylonica, & Hierosolymam reuersuros. Sed quoniam sciebat multos mansuros esse in Chaldęa, qui nollēt ad patriam redire, nec pace gaudere, ideò ait: Non est pax impiis. Sed potius existimo Prophetam ad eos respicere, qui post Christi mortē nec voluerunt bibere de petra, nec Babylonem, hoc est, mūdi perturbationem relinquere, nec in spirituali pace, & tranquilla animi securitate viuere: sed in pristino errore permanentes Hierosolymam, hoc est, visionem pacis cōtempserunt. Ob eam causam ait: Non est pax impiis, dicit Dominus. In animo enim impiorum nulla est pax, nulla quies. Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & concitati animorum motus auersi à ratione, inimici pacis vitæque trāquillæ, qui animum inflammant bello intestino, & quodam furore à pace & temperantia plurimùm dissidente. Ex quo efficitur, vt impij in medio pacis etiam sine pace viuant: cōtra verò iusti & pij in medio belli pace oblectentur. Xenophon dicebat pacem videre esse maximum hominibus bonum, bellum maximum malum. Hæc animi pax est illa εὐθυμία, hoc est animi tranquillitas, quam Democritus dixit esse summam mundi fœlicitatem. Sed hi adhuc in tenebris versabantur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœlestis pax est ea, quam Christus attulit mūdo, de qua ipse ait apud Ioannem: Pacem meam do vobis: pacem relinquo vobis. De eo regius vates Ioan.14. multo anteà fuerat iis verbis vaticinatus. Venite Psal.45. & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, auferens bella vsque ad finem terræ. Qua de re capite secundo, & nono, & vigesimo sexto, & aliis in locis latè disseruimus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLVIII.

Propter nomen meum longè faciam furorem meū, & laude mea infrænabo te, ne intereas.) Septuaginta habent: Propter nomen meum ostendam tibi furorem meū, & gloriosa mea inferam super te, vt non te interficiā. Vbi aspicis Deū gloriā suam ostendere in sceleratorum castigatione: & ideò nos castigare, ne nos interficiat. Considera quàm vtile nobis & salutare sit à Deo puniri, cùm ideò nos puniat, vt saluos faciat. Qua de re alibi disseruimus. Cæterùm pro eo quod Septuaginta dixerunt, Ostēdā tibi, in Hebraico est אאריך aarich, à verbo ארך, quod significat prolongare, vt Deuteronomij sexto: vt prolongentur dies tui. Deut.6. Vnde ארך significat longum & longanimem, pro quo noster interpres vertit misericordem, vt in Psalmo: Misericors & miserator Dominus. Psal.102. Vnde apparet meliorem esse hoc in loco versionem communem, quàm Septuaginta interpretationem: significat enim hoc verbum prolōgare, & longè facere, & dimittere. Sed quoniam qui rem prolongat, eam extendit: & quò magis eam extendit, eò magis eam ostendit, verterunt Septuaginta: Ostendam tibi, & rectè quidē. Pro quo Pagninus vertit: Propter nomen meum elongabo furorem meum. Quod potest habere vtrūque sensum & versionis communis, & Septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & irā vehementer ostendit, & qui furorem à se elōgat & dimittit.

Et laude mea infrænabo te, ne intereas.) Pro infrænare est in Hebraico verbum חטם chatam. Ita enim scriptum est. אחטם לך echetā lach. Quod potest rectissimè ita verti: Ob laudemmeam infrenabo tibi iram meam, ne intereas. Pro quo quidam vertunt: Propter laudem meam frenum inijciam mihi tui causa, ne te omnino excindam, Verbum hoc refertur ad iram & furorem, quem flatus narium indicat, vt de equis scribit Vergilius 3. Georg. Collectúmq; premēs voluit sub naribus ignem. Vno enim vocabulo Hebræi & nares

nares & furoris fremitum significant, nempe אף aph, Et eam ob causam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt: Et ob laudem meam obturabo nares tibi, seu causa tui. Quasi dicat: furorem meum continebo, ne te penitus euertam.

Ecce excoxi te.) In Hebræo est, הנה צרפתיך hinneh tseraphticha, à verbo צרף tsaraph, quod significat coquere, fũdere aurum ad purificãdum illud, purgare, & examinare. Fundit nos Deus, vt nos igne afflictionis purget ab scoriis, & nitidos efficiat. Vt æs quando funditur non perditur, quoniam ex eo elegans statua efficitur, quæ, nisi æs fundatur, conflari non potest, sic quando nos Deus igne calamitatum fundit, non nos perdit, sed vult ex nobis, ex rudi, misto, impuro metallo preciosam statuam conflare, ad qđ oportet, vt in vna fornace fũdamur & purificemur. Illud Psalmi: Eloquia Domini igne examinata, poterat etiã verti Eloquia Domini igne concocta & purificata. Deducitur enim ab hoc nostro verbo, cuius deriuata significant etiã probationem & soliditatem.

simile. *Psal.17.*

Ego primus & ego nouissimus.) Septuaginta habent: Ego sum primus, & ego in sempiternum.

Argumentum capitis XLIX.

Inducit diuinus vates Christum loquentem, & ad gentes, vt eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Israelis, & abiectis contumacibus Iudæis in sua perfidia manentibus, transit ad Gentium vocationem. Prædicit Christianos educandos esse animorum pabulo, & aquis gratiæ doctrinæque reficiendos. Ostendit Deum non esse oblitum suorum, nec eos derelinquere etiam cùm maximè derelicti, & periculis vndique cincti videntur. Promittit Christum spolia à dæmone ablaturũ, & Israeli libertatem donaturũ.

CAPVT XLIX.

A AVdite insulæ, & attendite populi de longè: Dominus ab vtero vocauit me, de vẽtre matris meæ recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladiũ acutum, in vmbra manus suæ protexit me, & posuit me sicut sagittam electam, pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi, in vacuum laboraui, sine causa & vanè fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cũ Domino, & opus meum cum Deo meo. Et
B nunc hæc dicit Dominus formans me ex vtero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum & Israel ad eum congregabitur, & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fçces Israel conuertendas. Dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremũ terræ. Hçc dicit Dominus redemptor Israel sanctus eius ad contemptibilem animam, ad abominatam Gentem, ad seruum dominorum: Reges videbunt & consurgẽt principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel qui elegit te. Hæc dicit Dominus: In tẽpore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi: & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possideres hæreditates dissipatas, vt
C diceres his qui vincti sunt: Exite: & his qui in tenebris: reuelalamini.

Infr.51. *Sup.42.b* *Act.13.g* *2.Corin.3. b.a.*

EXPLANATIO.

Audite insulæ & attendite populi de longè.) Nomine insularum Gentes intelligit. Nam explicãs quæ sint hæ insulæ, dicit statim: Et attendite populi de longè: Hoc est, qui procul abestis: aut, Attendite Gentes, vt septuaginta verterunt. In hoc eodem capite prope finem, vbi nostra versio habet: Ad populos exaltabo signum meũ: habent Septuaginta: Super insulas leuabo signum meum. Vbi vides per insulas populos significari. appellantur Gentes insulæ, quia priusquã Euangelium reciperent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabantur. Vel per insulas intelligit insulares. Acsi dicat: Audite me etiam vos Gentes remotissimę, quæ in abstrusis insulis longéque distantibus habitatis. Non solùm alloquor Iudæos, sed Gentes etiam remotissimas.

Dominus ab vtero vocauit me, de vẽtre matris meæ recordatus est nominis mei.) Verba sunt Christi, quem Deus pater ab vtero matris suę ordinauit, & ad hoc destinauit, vt esset redẽptor noster. Indicant hęc verba Christum esse verum hominẽ, cuius nominis recordatus est Deus. Sic enim dixit angelus Ioseph. Vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorũ. Et sanctissimæ virgini Mariæ: Ecce concipies in vtero, & paries filium, vocabis nomen eius Iesum.

Matt.1. *Luc.1.*

Et posuit os meum quasi gladium acutum.) Vt spiritu oris mei interficiam impium. Hic gladius est verbum Dei, de quo ait Apostolus: Et gladius spiritus, quod est verbum Dei. Et Ioãnes in Apocalypsi: De ore eius gladius vtraque parte acutus. Huius gladij meminit multis aliis in locis scriptura.

Ephe.6. *Apoc.1.*

In vmbra manus suæ protexit me.) Septuaginta habent: Sub protectione manus suæ abscondit me. Vbi aspicis nomine vmbrę protectionem significari. Ita in Psalmo: In vmbra alarum tuarũ sperabo, donec transeat iniquitas. Et in Psamo, vbi vulgata editio habet: Qui habitat in adiutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur: vertunt quidam: Qui habitat in latibulo Altissimi, in vmbra omnipotentis commorabitur. Vbi nostra versio hîc habet: Protexit me, posuerunt Septuaginta, abscondit me: quoniam Deus iustos abscondit, quemadmodum dicitur in Psalmo: Abscondes eos in abscondito faciei

Psal.56. *Psal.99.* *Psal.30.*

tuæ à conturbatione hominum.

Et posuit me sicut sagittam electam.) Omnes sancti concionatores dicuntur sagittæ per orbem *Psal.44.* discurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, qđ dicitur in Psalmo: Sagittæ acutæ, populi sub te cadent. Nõ solùm os cõcionatoris dicitur sagitta, sed totus ipse sagitta est, si verè cõcionator est: *simile.* tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non solùm verbis sed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quoniam propinquos tãtùm vulnerat, & solùm auditores attingit: at exemplum vitæ benè actæ est sagitta, quæ non solùm præsentes sed etiam absentes transfigit & mouet. Sagittæ fuerunt Apostoli, martyres, cæterique sancti, qui fide ornati, spe & charitate septi, cæterisque virtutum ornamentis exculti, verbo & exẽplo Christum prædicauerunt. At inter omnes sagittas vna est electa, omnium absque vlla conparatione excellentissima: quę nunc ait: Et posuit me sicut sagittam electam. Filius Dei vnigenitus Christus Deus noster est qui hoc de se ipso asserit, qui veritatem docuit, qui seipsum proposuit exemplum, qui mortẽ pro veritate sustinuit à perfidis Iudęis illatã, quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniã eorũ flagitia vituperabat, qui morte sua tyrannidem antiqui hostis extinxit, & hominũ genus sanguine suo expiauit. Hac *Canti.5.* sagitta vulnerata sponsa, hoc est, anima Deo de*Mat.27.* uota, dicebat in Canticis: Percusserũt me & vul*Luc.27.* nerauerũt me. Hac sagitta vulneratus Petrus fle*Cant.5.* uit amarè. Hac percussa Magdalena fluuios profundebat lachrymarum: erant enim eius lachrymæ sanguis cordis vulnerati, qui per oculos fluebat. Quàm beatum est hac sagitta trans figi. Vtinã Domine Iesu animam meam hac sagitta percuteres, vt tui amore transfixa diceret cum sponsa: Adiuro vos filię Ierusalem, si inueneritis dilectum meum, vt nuncietis ei, quia amore lãgueo. Fuit hæc sagitta diuina abscondita in carne humana, quę est pharetra, de qua hoc in loco dicit: In pharetra sua abscondit me. Appellat se Christus sagittam, & suprà, os suum cum gladio acuto comparauit, quoniam eius sermo cum ab eo proferebatur solùm à præsentibus audiebatur, sed erat ipse sagitta, quæ per vniuersum terrarum orbem discurrens etiam Gentes à terra sancta longè remotissimas charitate vulnerauit.

Seruus meus es tu.) Appellat Deus pater Christum seruum suum, quo ad humanitatem. Et de *Philip.2.* eo Apostolus, Semetipsum, inquit, exinaniuit formam serui accipiens.

Quia in te gloriabor.) In Psalmo alloquẽs pater *Psal.56.* filium suum, Exurge, inquit, gloria mea, exurge Psalterium & cithara, hoc est, omnium virtutum harmonia. Potest ita explanari: In te gloriosus apparebo. Vel, tu gloriam meam quæris.

Ego dixi, in vacuum laboraui.) Pater me misit, vt ego homines vocarem, & ad ipsum adducerem. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te glorificabor. Et tamẽ magnam partẽ hominum ad ipsum non reuocaui: Vocaui eos, mortuus sum pro mundi salute, sed illi noluerunt à sua infidelitate discedere. Hæc ostendunt libertatem arbitrij. Nam si necessariò damnandi erant, quorsum eos vocabat Christus, & pro eis laborabat, vt eos ad se traheret? Vocauit eos Christus, & non venerunt, quia noluerunt: habebãt enim liberum arbitrium. Si facerent quod in se erat, Deus qui eos vocabat, illis gratiam tribueret. Sed voluerunt potius creaturam quàm creatorẽ diligere: & se ad gratiam non disposuerunt. Et quoniam Christus omnia fecit, quæ pro eis facere debuit, ait: Ergo iudicium meũ cum Domino, & opus cùm Deo meo.

Et Israel ad eum congregabitur.) In Hebraico est: Et Israel ad eum non congregabitur. Et ita habet versio, cui diuus Hieronymus adiecit cõmentaria. Et codices Latini correcti vulgatæ editionis ad marginem particulam, nũ. Pagninus vertit: Israel non congregabit se. Christus dispersos ac errantes Iudæos congregare volebat, sed illi noluerunt congregari. Ostendit hic locus cõtumaciam & perfidiam Iudæorum, qui tantis Christi miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, sed in sua duricie permanserunt.

Dedi te in lucem Gentium.) Hebræi nostri temporis aiunt se spectare Messiam illis promissum, qui eos à captiuitate, in qua detinentur, liberet, externorúmq; affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in suis cõtineri scripturis esse Messiã pro eis tantùm venturum, non autẽ pro Gentibus, quas cæcas esse existimant, sempérque in tenebris esse permansuras. At eorum scripturæ locis propè infinitis illis contrarium ostendunt. Non vident cæci homines, Deum hîc per Esaiam ita Messiæ dicentem: Parũ est: vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel cõuertẽdas Dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Duo hîc ait diuinus vates, alterum est, paucos ex Iudæis fuisse conuertendos: alterum verò infinitas Gentes à principio ad finem vsque terræ fuisse per Christum illuminandas. Id quod ipsis oculis aspicimus: manentibus enim plerisque Hebræorum cæcis, densáqua caligine circunfusis, fuerunt Gentiles per Christum animi lucem, verámque *Sup.45.* salutem, & immortalitatem consecuti. Ipse Messias apud hunc nostrum vatem capite 45. Conuertimini, inquit, ad me, & salui eritis omnes fines terræ. Non ait: Et salua eris tu ô Iudæa, sed omnes fines terræ dixit esse salutem consecuturos, si se à vitiis abducerent, verúmque Christum hominum generis saluatorem reciperẽt. Id intuens regius vates præcinebat: Notum fecit *Psal.97.* Dominus salutare suum, in conspectu Gentium *Infrà 55.* reuelauit iustitiam suam. Et paulò pòst: Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri. Hanc veritatem prædixit Esaias capite quadragesimoquinto in hæc verba prorũpens. Ecce Gentẽ, quã nesciebas, vocabis, & Gẽtes, quæ te non cognouerunt, ad te current propter dominum Deum tuum. Zacharias capite secun*Zacha.2.* do, Applicabuntur, inquit, Gẽtes multæ ad Do*Osea.* minum in die illa, & erũt mihi in populũ. Oseas capite secundo: Et dicam non populo meo: populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Quem locum diuus Paulus ad hoc propositum citat

Rom.9. citat in epistola ad Romanos, & diuus Petrus in
1.Pet.2. sua prima epistola canonica. Esse autem ex He-
Suprà 1. bræis paucos conuertendos ostendit Esaias ca-
& 10. pite primo & decimo, vbi eos semen & reliquias
Sup.17. vocat, & capite decimoseptimo & sexagesimo-
& 65. quinto tam paucos dixit esse Messiam receptu-
ros, vt paucis racemis post vindemiam in vitibus relictis granóque in botro manenti comparetur. Et hîc ait Israelem nõ fuisse ad Messiam congregandã, à quo Gentes erant illuminandæ. Et paulò post vocat Hebræos populũ contemptibilem, abominatum, seruum dominorum, quem prædicit in sua infidelitate permansurum, reges autem & principes Gentiles animi visum receptu ros, & à somno peccati excitatos Christum adoraturos.

In tempore placito exaudiui te.) Verba sunt Dei Christum alloquẽtis. Diuus Paulus hoc tempus
2.Cor.6. à Propheta prædictum refert ad tempus gratiæ. Ita enim ait in epistola secunda ad Corinthios: Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuũ gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc
Heb.5. tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Et in epistola ad Hebræos de Christo loquens, Qui in diebus, inquit, carnis suæ preces supplicationésque ad eum, qui possit illum saluũ facere à morte cum clamore valido, & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. Vbi vides fuisse Christum tẽpore placito exauditum, quod hoc in loco Esaias prædixerat, & eos in errore versari qui totum hoc non ad tempus aduentus Christi referunt, sed ad tempus Esaiæ.

Seruaui te.) Morte superata te à mortuis suscitaui.

Dedi te in fœdus populi.) Aspicis Christum esse nostrum reconciliatorem. Qua de re capite 42. disseruimus, & aliis in locis.

Vt suscitares terram.) Hoc est, vt à somno peccati, & à morte animæ peccatores excitares. Solet scriptura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.

Et diceres his qui vincti sunt.) Nempe funibus ac vinculis peccatorum. Exite, nimirum à peccatis & à carcere dæmonis. Aspicis hîc peccata suis
Apo.7.d vinculis ligare.

Super vias pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Non esurient nec sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator eorũ reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam eos
D montes meos in viã, & semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de longè venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & isti de terra australi. Laudate cœli, & exultet terra, iubilate montes laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, & pauperum suorum miserebitur. Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei. Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te, muri tui corã oculis meis semper. Venerunt structores tui: destruentes te, & dissipantes à te exibunt. Leua in circuitu oculos tuos: & vi- Infr.60.a
de, omnes isti congregati sunt, venerunt E
tibi. Viuo ego dicit Dominus, quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circundabis tibi eos quasi sponsa. Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tua nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longè fugabuntur qui absorbebant te.

Super vias pascentur.) Qui receperint Euangelium, & fuerint Christum secuti, non extra viam errabunt, sed in viis veritatis & salutis pascẽtur. Erat ante aduentum Christi genus humanũ ouis, quæ errauerat in dumis perdita, & lupis exposita. Sed quæsiuit eam Christus, & super humeros suos asportauit, & ad Ecclesiæ gregem adduxit, eámque in loco pascuæ non in rupibus & asperis montibus, sed in plano cãpo collocauit. Et quoniam Christus suis tribuit aquas gratiæ & doctrinæ, subdit: Non esurient nec sitient. Totum hoc fatetur Ecclesia fidelium, quam Dauid in
Psal.22. Psalmo in hunc modum facit loquentem: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitiæ propter nomen suum.

Et ponam omnes montes meos in viam.) Id est, tollã à viis omnia impedimẽta, vt omnes possint ambulare, & ad cœlestem gloriam venire. Et semitæ meæ exaltabuntur, hoc est, erunt pulchræ, stratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in stratas planas, & semitas muniam & complanabo.

Ecce isti de longè venient.) Multi venient ad Ecclesiam de remotissimis regionibus, quidam à longè, hoc est, ab Oriente: quidã à mari, hoc est, ab Occidente: alij ab Aquilone, hoc est, à Septentrione: alij ab Austro, hoc est, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mũdi partibus fuisse homines ad Ecclesiam venturos. Vel ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagitiis sunt implicati & constricti, lõgè à Deo esse dicuntur: & ob eam causam quando ad Deum conuertuntur, de longè dicuntur venire. Id volebat Christus significare dicens apud Lucam, filium prodi- Luc.15.
gum profectum esse in regionẽ lõginquam, quæ, vt ait diuus Augustinus, est Dei obliuio. Quid Gen.11.
prodest adesse corpore, & animo distare? Qui turrim Babylonis ædificarũt, de longè venerunt: ait enim scriptura eos profectos fuisse de Oriente. Reliquerunt Orientẽ, hoc est, Christum, discesserunt longè, & turrim Babylonis construxerunt. Qui se à Christo separant & seiungunt, sunt exules à patria, & mundi ciues, construentes turrim

ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quam Deus destruit, quoniam non est ad eius normam & amussim constructa. Et cum sint longè à Deo, est etiam Deus lōgè ab illis. Quemadmodum dicitur in Psalmo: Longè à peccatoribus salus. Et in Prouerbiis: Lōge est Dominus ab impiis. Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur vmbra mortis: iusti autem viuūt in vmbra vitæ, hoc est, Christi, de qua in Canticis ait sponsa: Sub vmbra illius, quem desiderauerам sedi. In vmbra mortis, in regione longinqua sedebat ante Dei aduentum humanum genus, sed Christus illud ad se congregauit. Quod intelligens diuinus Paulus dicebat ad Ephesios scribens: Vos qui eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Verùm cum mortiferis flagitiis contaminamur, nos à Christo longè separamus. Vnde dicebat in libro septimo confessionū Augustinus: Inueni longè me esse à te Domine in regione dissimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionem dissimilitudinis, quoniā ob admissa scelera deturpatur in nobis Dei similitudo. Et non solùm peccatores longè sunt à Deo, sed etiam à seipsis maximè distant. Quid lōgius, ait diuus Ambrosius, quàm à se recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, vbique sunt prętérquàm secum. Cùm igitur deprauati homines sint procul & à Deo & à seipsis, & tales essent Gentiles, qui se humanis vitiis contaminauerant, séque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando teterrimas fraudes conceperant, meritò de illis dixit Esaias: Ecce isti de longè venient: hoc est, à sceleribus suis separabūtur, & ad Christum conuertentur.

Psal. 118. Prou. 15. Cant. 2. Ephe. 2.

Quia consolatus est Dominus populum suum.) Pro consolabitur. Præteritum pro futuro more Prophetico. Quæ maior potest esse hominibus consolatio, quàm scire filium Dei vnigenitum sumpsisse nostram naturam, vt nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

Pauperum suorum miserebitur.) Peccatores appellat pauperes, vt pote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non sunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis se ad fidem conuerterunt. De quibus dicitur in Psalmo: Edent pauperes & saturabuntur. Explicans autem scriptura qui sint hi pauperes, subdit: Reminiscentur & conuertentur ad Dominū vniuersæ fines terræ: vbi Gentium salus prædicitur. Colligis hinc omnes infideles esse pauperes, licet mundi opibus vndique circunfluant. Qui enim virtute præditi sunt, soli sunt diuites. Non est autem perfecta virtus ea, quæ est à fide seiuncta.

Psal. 21.

Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei.) Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis specula sunt constituti. Hi cùm in lachrymis sæpe versentur, variísque calamitatibus opprimantur, possunt cogitare, & secum dicere esse Deum oblitum eorum. Quibus respondet Deus tantùm abesse, vt eorum obliuiscatur, vt etiam eos in manibus suis habeat descriptos coram oculis suis. Connectuntur autem sic hæc verba cum præcedētibus. Dixerat diuinus vates ventutos esse ad fidem Gentiles, qui falsos & commentitios Deos colebant, vt in vera religione viuentes æternam beatitudinem tandem consequerentur. Hos dixit Deus se esse consolaturum. Sed quoniam intuebatur eos esse non solùm ab infidelibus tyrannis torquendos, sed etiam à multis, qui fidem profitebantur, vexandos, & tam acerbos cruciatus, tam graues iniurias propter Christum passuros, vt posset humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatū obruta vacillare, & existimare se esse à Deo derelictos, corroborat eos Deus, ne animis cadant, ne ingrauescente rerum aduersarum mole debilitentur, & eorum tolerantia ac constantia frangatur. Et asserit se nunquam eos esse derelicturū. Vult Deus his verbis piorum hominum animos afflictos & propè labentes erigere & consolari, & vtitur hac naturali similitudine: Vt mater non est immemor filij sui, quem genuit, & portauit in vtero, & aluit, & in brachiis suis gestauit, (non enim potest partū suorum viscerū obliuisci) sic nec ego tui oblitus ero. Plus dicā, etsi ab illa memoriam filij aqua vnquam deleuerit obliuio, ego tamen nunquam te obliuiscar. Perpende quæso, & altè considera immensam Dei misericordiam: & admirare diuini numinis summam ac infinitam erga homines pietatem. Aspicis hîc viros iustos & pios, qui se diuinę misericordiæ committunt, nūquam à Deo derelinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille misericordiæ parens suorum salutem tutissima custodia regit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hîc per Sionem intelligere congregationem fidelium Iudæorum. Dixerat Deus vocaturum Gentiles ad fidem, & ne Iudęi existimarent se esse penitus derelictos, eos iis verbis consolatur.

Ecce in manibus meis descripsi te.) Qui domi alicuius personæ, quā diligit, habet in tabula imaginem pictam, memor est eius, quandiu eam videt: sed cùm discedit à loco, vbi est imago, fieri potest, vt eius, cuius est imago, obliuiscatur. At si eam habeat in manibus descriptam, nunquam illi excidet eius memoria. Hac similitudine vtitur Deus, ostendens se nunquam esse oblitum suorū, cùm eos habeat in manibus suis sculptos, & nō blandis penicillis, sed duris clauis, quibus eius manus fuerūt crudeliter vulneratę & transfixæ. Descripsit eos non atramento nostro, sed sanguine suo. Ideò Dominus post resurrectionē loca clauorum in manibus habere voluit: apparēs enim discipulis dixit Thomæ: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas. Dixerat enim: Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meā in latus eius, nō credam. Ioan. 20.

Muri tui coram oculis meis semper.) Id est, in perpetuum muros tuos conseruabo. Ostendit Deus apertè non loqui de Sione & terrena illa Hierosolyma, sed de spirituali, hoc est, de Ecclesia militante. Quî enim potest fieri vt muri illius Hierosolymæ, quam Christus deplorauit, muri illius ciuitatis ingratæ, quæ non solùm Prophetas, sed Dominum prophetarū occidit, sint semper ante oculos Dei, & tā chari, vt semper eos custodiat, si scimus eos esse euersos, & totam ciuitatem fuisse Luc. 19.

fuisse vastatam,& funditus deletam: Fieri nō potest vt de portis Sionis, quas scimus fuisse incendio consumptas, & in fauillas conuersas, illud intelligatur, quod dicitur in Psalmo: Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Hæc Sion est Ecclesia sua, tam à Iudæis quàm à Gentibus congregata, quam Deus diligit super omnia tabernacula Iacob. Psal.86.

Venerunt structores tui: destructores te & dissipantes à te exibunt.) Alloquitur Ecclesiam, cuius structores venerunt ad eam, & in ea permanserunt, destructores autem & dissipatores ab ea exierunt. Constructores sunt Apostoli & viri Apostolici: euersores autem hæretici, qui omnes extra Ecclesiam sunt. Vt enim mare non sustinet cadauer, sed illud proiicit in littus, sic Ecclesia hæreticos in se non continet, sed tanquam corpora mortua, & corrupta, & pestilentia execratur. Appellat Propheta hæreticos destructores & dissipatores, quoniam in Ecclesia nutriti eam postea suis hæresibus euertere conantur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrupit & peruertit. Vt enim tinea in panno gignitur, & eum abrodit, & teredo in ligno nascitur, & illud terit & consumit, sic Lutherus in Germania natus eam suis erroribus & pestilentibus dogmatibus deprauauit. *simile.* *simile.*

Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti cōgregati sunt, venerunt tibi.) Hoc est, Vide circunquaque ô Ecclesia Gentium multitudinem ad te ipsam venientium. Prædixit conuertendam esse ad fidem magnam insidelium multitudinem.

Omnibus his velut ornamento vestieris.) Venient ad te multi ô Ecclesia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt sponsa solet annulis & monilibus adornari. Aspicis hîc viros iustos & sanctos esse ornamenta, annulos & monilia, quibus Ecclesia decoratur. Nec est mirum quoniam ipse Deus apud Ieremiam, Si fuerit, inquit, Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum. Vbi vides virum sanctum & rectum non solùm esse annulum in Ecclesia, sed etiam in manu Dei, ex qua eiicitur, si sceleribus implicatur. Quàm preciosum monile est quidā sanctus, quot gemmis, quantis virtutum ornamentis decoratum, quantis miraculis admirandum. Imitemur sanctorum virtutes, & admiremur eorum miracula. Vt in mensa principis apponuntur preciosa vasa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ splendidæ & suaues, vasa vt admireris, dapes vt eas sumas, sic in vita sanctorū proponuntur miracula ad admirationē virtutes verò ad exemplum: miracula, vt eorum admirabilitate tenearis, virtutes, vt eas imiteris. Iere.22. *simile.*

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi vt habitem. Et dicis in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis, & non pariens, transmigrata & captiua: & istos quis enutriuit? Ego destituta & desolata: & isti vbi hîc erant? Hæc dicit Dominus Deus: Ecce leuabo ad Gentes manum meā, & ad populos exaltabo signū meum. Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabūt. Et erunt reges nutritij tui, & reginæ nutrices tuæ vultu in terra demisso adorabūt te, & puluerē pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur, qui expectant eum. Nunquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robusto, saluū esse poterit? Quia hæc dicit Dominus. Equidē & captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robusto, saluabitur. Eos verò qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. F G

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ.) Id est, filij tui, quæ anteà sterilis eras. Alloquitur Ecclesiam primitiuam, eique congratulatur de multitudine eorum, qui ad eam conuertebātur.

Angustus est mihi locus.) Ostendit tantā fore fidelium multitudinē, vt eos locus capere nō posset.

Ego sterilis.) Sēsus est: Tu gaudio perfusa vidēs fidelium multitudinē dices in animo tuo: Quis mihi tot filios genuit? Nam erā sterilis, exul, & captiua, & destituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus Gentilitatē fuisse sterilem, sed post conuersionem ad fidē multos filios habuisse, de qua dicitur in Psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem. Psal.112.

Ecce leuo ad Gentes manum meam.) Id est, Ecce ego voco Gentes ad fidem. Solemus enim, quando aliquem à longè vocamus, manum extendere, & signum facere. Ecclesiæ dicenti: Quis mihi tot filios genuit, cùm ego sim sterilis & captiua? respondet Deus dicens: Ne mireris: Nam ego sum, qui voco Gentes ad fidem. Et ad populos exaltabo signum meum. Hoc dicit, quia solent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Potest hîc signum pro cruce accipi, quam Christus extollit, vt cōtra mundum, carnem, & dæmonem sub illa militemus. Hoc est gloriosum vexillum à Christo duce nostro erectum, præclarum signum nostrarum victoriarum, cuius cap.11. meminit Esaias.

Et afferent filios tuos in vlnis.) Nempe Apostoli mei. Vnde dicebat quidam ex illis ad Thessalonicenses scribens: Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solùm Euangelium Dei, sed etiā animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis. 1.Thes.2.

Et erunt reges nutritij tui.) Reges alent electos tuos. Id quod fecit Constantinus & multi alij principes Christiani. Et nunc nostro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius rex Lusitaniæ inuictissimus, qui pius religionum pater modò non sine magno luctu totius regni ex vita migrauit.

Super quo non confundentur, qui expectant eum.) Aspicis hîc non confundi eos, qui omnem spem suam

suam in Deo habent fixam & constitutam. Vis esse Dominus mundi, colloca in Deo omnem spem tuam. Est nauis in mari: si anchora sit fixa in terra, tenet nauem: si est in aqua, mare eam exagitat, & nauis eam fert secum. Nauis in medio mari est mundus, anchora est spes: si anchora est iacta in terram stabilem, id est, in gloriam cœlestem, si est in Christo collocata & cōstituta, tenes totum mundum. Vnde diuus Paulus, qui non in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, sed in Christo eam totam firmiter collocarunt, Omnia, inquit, vestra sunt, siue mundus, siue vita siue mors, siue præsentia siue futura. Sin autem spem tuam non in terræ firmitudine ponas, sed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procursu, hoc est, in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatē, mundus te abripiet, & secum ducet. Itaque si spem posueris in mundo, mundus te tenebit: si eam eleuaueris, & à mūdo seiunxeris, tu tenebis mundum. Hoc sentiens diuinus Paulus in epistola ad Hebræos has voces emittit: Cōfugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Vbi per interiora velaminis cœlum voluit significare. Nos igitur in Christo Deo nostro totam nostram spem ac fiduciam collocemus, quoniam, vt hoc in loco ait Propheta, non confundentur qui expectant eum.

simile. *1.Cor.3.* *Hebr.6.*

Nunquid tolletur à forti præda?) Est quędam obiectio, quæ fieri Deo poterat. Si tanta est diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc est, homines ab eo captos eripere? Cui respondet Deus, se esse eum, qui erat eos à dæmonis potestate liberaturus. Docet hic locus sceleratos homines esse prædam diaboli, & ab eo captos & vinctos. O infœlicem captiuitatem, miseram & ærumnosam hominum conditionem. Docet præterea fortem esse diabolum, sed fortiorem esse Christum, qui eum ligauit, & ab eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Christus apud Euangelistas significauit. Sed dices: Si diabolus est alligatus, cur nos lædit? Ad quod potest hac similitudine responderi. Vt canis ligatus te mordere non potest, sed si accesseris ad ipsum, in te irruet, téque rabidis dentibus lacerabit, sic diabolus nisi ad illum accesseris, te lædere non potest: sed si incautè vixeris, si te illi cōmiseris, eris lethaliter vulneratus. Christus venit vt diabolum alligaret. Eam ob causam vidit beatus Ioannes in Apocalypsi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua, qui apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frenauit. Mille annos posuit pro toto tempore, finitum pro indefinito. Ita illum locum diuus Augustinus explanat.

Mar.3. *Luc.11.* *simile.* *Apo.20.*

Et captiuitas à forti tolletur.) Ideò ait Apostolus: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem. Quod iam multò anteà prædixerat Dauid. Hæc captiuitas non solùm refertur ad sanctos patres, qui in limbo detinebantur, sed communiter ad vniuersum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, deliciæ, opes, & cætera alia, quibus homines quotidie oppugnat.

Ephe.4. *Psal.67.*

Eos verò qui iudicauerint te, ego iudicabo.) Sensus est: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppresserint, ego opprimam, & filios tuos seruabo.

Et cibabo hostes tuos carnibus suis.) Non solùm liberabo te Ecclesia mea, ait Deus, sed tantā in aduersarios tuos famem ac sitim emittam, vt carnem propriam comedant, & sanguinē suum bibant. Vult Deus his verbis significare hostes Ecclesiæ esse suorum scelerum pœnas daturos.

Et redemptor tuus fortis Iacob.) Iacob est nominandi casus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAP. XLIX.

Audite insulæ, & attendite populi de longè, Dominus ab vtero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus est nominis mei.) Septuaginta habent: Audite me insulæ & attendite Gentes. Post multum tēporis stabit, dicit Dominus: de ventre vocauit me, &c. Aspicis hîc hanc prophetiam non referri ad tempus illud, quo eam Esaias literis mandauit, sed ad Christi aduentum. Verùm pro insulis vertit Pagninus insulares. Dictio tamen Hebraica איים iim insulas significat, vt apud Ezechielem: Et turbabuntur insulæ in mari. *Ezec.25.*

Ad conteptibilem animam.) In Hebraico est נפש לבוה liuzoh nephex. Verbum est בזה bazah, quod significat contemnere: & vt ait R. D. potest esse macor. Et tunc potest verti: ei qui paratus est cōtemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Christum. Cui expositioni fauet Translatio Theodotionis habens in hūc modum: Ei qui despicit animam, qui abominationi est Genti, qui seruus est principum. Quæ omnia Christo apertissimè conueniūt. Ipse enim vitam pro ouibus posuit, vt ipse apud Ioannem testatur. Ipsum gens Iudæorū execratur, ipse stetit tanquam seruus coram principibus, Anna & Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam versio Septuaginta, quæ ita habet: Sāctificate eum, qui despicit animam suam, qui abominationi est Gentium, qui seruus est principum. Possunt igitur hæc verba esse Patris ad filium: Sequitur enim: Reges videbunt: & consurgent principes, &c. Quasi dicat: Iudæi te contemnent & crucifigent: at reges Gentium tibi seruient, téque repudiatis idolis adorabunt. *Ioan.10.*

Ecce in manibus meis descripsi te.) Pro in manibus est in Hebraico על-כפים alcapaim. nomē est כף quod significat manum, quam significationē secutus est noster interpres. Significat etiam nubem. Ideò potest etiam verti: Ecce supra nubes ordinaui te. Et ita hunc locum explanant R. Ioseph filius Kimhi, & R. Sadias. Ionathas tamen cum versione nostra vulgata consentit. Et in Ieremiæ Lamentis, id quod nostra versio habet: Leuemus corda nostra cum manibus: potest verti: Leuemus corda nostra versus nubes. Quasi dicat: Erigamus ad cœlos corda nostra, non terrena quærentes, sed ad cœlestia aspirantes. *Thren.3.*

Argu

Argumentum capitis L.

Inducit Propheta Christum dicentem Iudæos esse suã ob culpam reiectos, quòd ipsi se ab eo separauerint, & ipsum Christum non receperint. Fecit Christus pro Iudæis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cum autem videret eos nequaquam velle à sua perfidia desistere, eos abiecit, in calamitosúmque exilium dissipauit.

CAPVT L.

A Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudij matris vestrę, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, & nõ erat vir: vocaui, & non erat qui audiret. Nunquid abbreuiata & paruula facta est ma-

Infr. 59. a nus mea, vt non possim redimere? Aut

B non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum, computrescent pisces sine aqua, & morientur in siti. Induam cælos tenebris, & saccum ponam operimentum eorum. Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt sciam sustentare eum, qui lassus est, verbo. Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abij.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudij matris vestræ?) Intuebatur mentis oculis Propheta esse Iudæos à Deo reiiciendos, quòd non essent Christum recepturi, ideò postquam capite superiore prædixit Gentium vocationem, nunc facit Christum dicentem, ipsam synagogam se vendidisse, & ab eo seipsam separasse. Ait igitur: Quis est ô Iudæi libellus repudij, quo matrem vestrã synagogã dimisi? Quasi dicat: Ne dicatis me duricie & austeritate repudiasse synagogam, illa enim se à me abstraxit, & sceleribus suis à me recessit. Hoc dicit quia solebant Iudæi vxores dimittere, eísque libellum repudij dare: vt videre

Deut. 24. licet Deuteronomij vigesimo quarto & Mat-

Matth. 19. thæi 19.

Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis.) Docet hic locus hominem cùm mortifero peccato astringitur, seipsum vendere dæmoni, & à Deo alienari. Seipsum vendit, quem Deus magno precio emit, non argento & auro, sed vita & san-

1. Cor. 6. guine. Empti enim estis precio magno, ait Apo-

1. Cor. 7. stolus. Et sequenti capite: Precio, inquit, empti estis, nolite fieri serui hominum. Ioannes in Apo

Apoc. 14. calypsi, Nemo, inquit, poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra. Petrus Apostolorum prin- *2. Pet. 1.*

ceps in epistola sua, Scientes, inquit, quòd non corruptibilibus auro & argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi. Quæ igitur amentia est cùm simus serui Dei, cui seruire regnare est, vendere nos dæmoni, & fieri tam abiecti & reprobi domini vilia mancipia, & pro rebus fluxis velle amittere æternas? An nescitis, inquit, Paulus, quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis *Rom. 6.*

eius cui obeditis? Si igitur seruis Christo seruus es Christi: si mundo, seruus es mundi. Sed dicet aliquis: Ego seruiam Christo & mundo. Cui respondet Christus fieri non posse, quoniam nemo potest duobus Dominis seruire. Stultum est velle homines habere rationem cum mundo, qui cum nemine rationem habet: & nolle habere rationem cum Deo, qui cum omnibus habet ratio *Matth. 6.*

nem: seruire mundo, qui neminem vnquam remunerauit: & non seruire Deo, qui nũquam desinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquaginta annis comparata possunt vno die numerari, at molestias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta est hominum insania, vt velint mundo potius, quàm Deo seruire. Cùm oporteat seruire, cui potius seruiemus, quàm ei qui se pro nobis seruum fecit? de quo ait Apostolus: Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens. Cur igitur *Philip. 2.*

seruimus mundo? Consideremus quis est Deus, à quo deficimus: & quis est mundus, cui obtemperamus. Quid facimus? quem sequimur: quid speramus? Cur non videmus nos cœlo contempto ad infernum properare, spreta vita mortem amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiam intolerabilem, ô summam abiectionem & incredibilem cæcitatem. Quid est mundus, cui seruimus, nisi sepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus præsentium, obliuio præteritorum, rerúmque præclarè gestarum splendoris maculator & extinctor? Reuertamur igitur ad nos, & contempto ac neglecto mundo, Christo seruiamus, & ad cœlestia aspiremus.

In sceleribus vestris dimisi matrem vestram.) Népe synagogam. Dimittit nos Deus, quoniã nos ab eo discedimus, & nostras inuentiones & effrenatas cupiditates sequentes, sceleribus implicamur. Ideò ait ipse in Psalmo: Dimisi eos secun- *Psal. 80.*

dum desideria cordis sui, ibunt in adinuentionibus suis. Tunc nos Deus magno supplicio afficit, cùm nos sinit nostris deprauatis desideriis obtemperare, nósque in manu nostrorum appetituum relinquit.

Quia veni, & non erat vir.) Verba sunt Christi, quasi dicat: Vt videatis dimissionem & abiectionem synagogæ debere eius sceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mundũ, natus sum in Iudæa, feci ibi diuina miracula, & nõ erat vir qui me reciperet, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Nõ inueni virũ in synagoga. Multi ibi erãt, sed nullus dignus, q̃ vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellãdos esse

esse, sed feras: ea enim scelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, stoliditate, & maleficio superent. Pharisæos appellauit Ioannes Baptista progeniem viperarum. Quibus Christus dixit: Serpentes & genimina viperarum quomodo fugietis à iudicio gehennæ? Herodem propter malitiam appellauit Christus vulpem. Ite, inquit, & dicite vulpi illi. Libidini deditos appellat Ieremias equos amatores. Voluptuosi appellantur porci: impudentes verò canes, iuxta id quod ait Christus: Nolite dare sanctum canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Venit igitur Christus ad homines, & non inuenit hominem. Inuenit feras, quæ eum innocentem agnũ lacerarunt. In propria venit, vt ait diuus Ioannes, & sui eum non receperunt. Venit enim, vt hîc ait per Esaiam, & non erat vir. Nõ immeritò Diogenes philosophus lucerna quadam meridie plateam perlustrans interrogatus quid quæreret, respondit hominem: quoniam quos videbat, non homines esse iudicabat. Quot ciuitates plenæ sunt hominibus, qui homines dici nequaquã merentur? Pro re magna ait diuus Lucas esse Hierosolymæ quendam hominem. ita enim ait: Homo erat in Ierusalem, cui nomen Simeon.

Matth. 3. Matth. 23. Luc. 13. Ierem. 5. Matth. 7. Ioan. 1. Luc. 2.

Vocaui, & non erat qui audiret.) Clamabat Christus dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos: & non erat qui audiret. In Psalmo eum inducit propheta in hunc modum loquentem: Laboraui clamans, raucæ factæ sunt fauces meæ. Qua de re alibi disseruimus.

Matth. 11. Psalm. 68.

Nunquid abbreuiata & paruula facta est manus mea?) Ne existimetis me non posse miracula efficere: possum enim iterum diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Israelis de Aegypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordani: & corrumpere pisces, ac cœlos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Aegypto.

Dominus dedit mihi linguam eruditam.) Hæc dicit Christus iuxta dispensationem corporis assumpti: queadmodum multa alia. Apud diuum Ioannem ita ait Christus: Qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar. Et paulò post: Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

Ioan. 12.

Erigit mane, manè erigit.) Id est, semper & assiduè pater mihi erigit aurem, vt eum quasi magistrum audiam.

Matt. 26. g C Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuẽtibus in me. Dominus Deus auxiliator meus, ideò non sum confusus: ideò posui faciem meam vt petram durissimam, & scio quoniam non confundar. Iuxtà est qui iustificat me, quis contradicet mihi? Stemus simul. Quis est aduersari⁹ meus? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus, auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos. Quis ex vobis
D timens Dominum, audiens vocẽ serui sui, quis ambulauit in tenebris, & non est lumen ei? Speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum. Ecce vos omnes accendẽtes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.

Corpus meum dedi percutientibus.) Christus est qui loquitur, qui fuit percussus, flagellatus, alapis cæsus, vulneratus, & tandem occisus, vt & nos firmiter credimus, & Euangelia contestantur. O rem dignam magno gemitu, & omni lachrymarum abundantia.

Et genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me.) Hoc est, paraui barbas meas euellẽtibus eas, & non auerti faciem meam à perfidis Iudæis, qui me calumniabantur, & sputis suis meum vultum contaminabant. Fuit Christus Deus noster positus direptioni. Vt enim castellum à militibus & hostibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla est in militibus pietas, nulla misericordia, sed hic deiicit, ille subleuat, & quidã frangit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam secum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent: sic lata à Pilato horribili illa, immanissima ac iniustissima sententia, vt Christus crucifigeretur, & Iudæorum voluntati traderetur, omnes in eum irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cædebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proiiciebant in terrã, alij eum conculcabant pedibus, quidam sputis preciosissimam ac pulcherrimam eius faciem deformabant, alij eius barbas euellebant, & in manibus eas asportabãt, & omnes denique vociferabantur, suam impiã immanitatem exercentes, & innocentissimum agnum ad crudelissimam & acerbissimam mortem vocantes. Quid plura? fuit Deus noster commissus direptioni, & voluntati suorum hostium traditus, & in medio luporum mitissimus agnus constitutus. Quid vnquam sub sole factum fuit indignius? Quod fuit vnquã tam impium facinus? Lege Euangelicã historiam, & videbis indignissimas cõtumelias, acerbissimos cruciatus, quibus homines sceleratissimi Christum sanctissimum affecerũt. Verùm id quod hîc scribitur, nempe, Genas meas dedi vellentibus, non memini legisse in Euangeliis: sed credendum est factum fuisse, quoniam fuit hoc in loco à Propheta sancto prædictum. Multa enim perpessus est Christus, quæ Euangelistæ particulariter non expresserunt. Satis fuit dixisse diuum Lucam, Pilatum tradidisse Iesum voluntati eorum: cogita igitur quot & quàm immania supplicia iis verbis comprehenduntur. Si Iesus crudelissimorum hostium suorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito odio ardebant, perpende quot vulneribus, quibus iniuriis, qualibus opprobriis, eum afficerent, & quàm impiè & immaniter eum ad supplicium raperent.

Simile. Luc. 23.

Stemus simul: Quis est aduersarius meus? accedat ad me.) Si aliquis habet aduersum me aliquid, ostendat illud, intendat mihi litem, & disceptemus simul.

mul. Idem apud Ioannem his verbis dicebat: Quis ex vobis arguet me de peccato? Oſtendit
Ioan.8. Chriſtus ſuā innocentiam, & Iudæorū malitiā.

Tinea comedet eos.) Comparat ſceleratorum
Infr.51. conſcientiam tineæ eorum corda rodenti. Et ſequenti capite ſicut veſtimentum, inquit, ſic comedet eos vermis: & ſicut lanam, ſic deuorabit eos tinea. Id quod naſcitur intra cor impij, ipſū
ſimile. rodit & interficit. Vipera cōcipit, vt aiunt, filios, qui corroſis lateribus exeunt cum matris interitu, ſic homines impij eas cogitationes & ſcelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur.

Quis ex vobis timens Dominum.) Senſus eſt: Nullus ex vobis eſt, qui timeat Dominum, & audiat vocem Chriſti, qui formam ſerui accepit, ambulet in tenebris, ſitq́; lumine priuatus. Qui igitur Deum timet, & audit, innitatur in eo, nō autem in ſpe mundi, quæ eſt fragilis, & fracta arundo, & baculus imbecillus. Id fortaſſe voluit Chri-
Matt.10. ſtus ſignificare quando, vt eſt apud Matthæum, dixit diſcipulis ſuis, ne vellent virgam portare. Deus enim eſt ille, in quo niti debemus tāquam in validiſſimo firmamento. Ideò dicebat diui-
Pſal.17. nus Pſaltes: Dominus firmamentum meum &
Pſal.24. refugium meum. Et alibi: Firmamentum eſt Dominus timentibus eum. Et hoc in loco Eſaias: Innitatur ſuper Deum ſuum.

Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis quas ſuccendiſtis.) Senſus eſt: Ego veni, & me non recepiſtis, ſed falſis criminibus ad capitis periculum vocaſtis, & in perfidia veſtra permanetis, ſcelera in dies ſceleribus addentes, & odio in me flagrātes. Ideò vos accincti flammis odij, inuidiæ, impietatis, cæterorúmq; flagitiorum, quib. rebus accēditis ignem, in quo eſtis in æternum comburendi, ite in ignem veſtrum, in flammas æternas, quas vobis ſuccendiſtis, nolentes vocem meam audire, neque meis monitis acquieſcere. Hic eſt ignis, quem Chriſtus apud Matthæum appellat
Matt.24. æternum, & apud Marcum inextinguibilem.
Mar.9. Quo etiam nomine eum diuus Ioannes Baptiſta
Matt.3. appellauit. Aſpicis hoc in loco peccatores ſibi ipſis æternam perniciem moliri, & quoties mortaliter peccant, ignem ſibi infernalem accēdere.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT L.

Vt ſciam ſuſtentare eum, qui laſſus eſt verbo.) Id eſt, vt verbo ſciam reficere eum, qui eſt fatigatus & afflictus. Vbi vides donum eſſe Dei ſcire mœſtos conſolari, & iacentes erigere. In Hebraico eſt: Vt ſciam לעות את יעת דבר lauth ethiaeph dauar. Quæ verba ſi, vt iacent, in Latina conuertas, ita dices: Vt ſciam in tempore laſſum verbo: Subaudi reficere, vel ſuſtentare. Vel vt ſciam in tempore laſſo verbum: ſubaudi, dicere. Pro laſſo poteris etiam vertere ſitibundum, hoc eſt eum, qui verbum Dei ardenter ſitit. Et ita vertit Pagninus: & rectè quidem. Ita etiam hunc locum R.D. interpretatur. Magnum eſt enim ſcire tempore opportuno concionari, & verbum Dei ſitientibus illud diſtribuere. Si enim diuina myſteria hominibus impiis illáque faſtidientibus reſecare volueris, nulla habita tēporis ratione, non ſolùm fortaſſe nullum afferes commodum, ſed afferes detrimētum. Vt ſi quis in altum puteum *ſimile.*
cœno plenum aquam puram, nitidam, & excellentem effuderit, nihil aliud efficiet, quàm cœnum turbare, & aquam amittere, ſic qui apud impios & flagitioſos homines orationem de diuinis arcanis habuerit, in eóſque clariſſimam & puriſſimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore id faciet, vt nihil illis proſit, quin potius impuriores reddantur. Eā ob cauſam dicebat Chri *Matt.7.*
ſtus: Nolite ſanctum dare canibus, nec mittatis margaritas veſtras ante porcos. Diuus Cyrillus in tertio tomo explicans illam Pythagoræ ſententiam, nempe Dei imaginem non eſſe in anulo ferendam, ait eam ſignificare, non eſſe omnibus diuina myſteria reſeranda.

Genas meas vellentibus.) Septuaginta habent: Genas meas ad alapas. Fuit enim Chriſtus indigniſſimis alapis percuſſus. Sed in Hebraico pro vellentibus eſt in hūc modū למרטים lemoretim, à verbo מרט, quod ſignificat decaluare & pilos euellere. Ideò exiſtimo meliorem eſſe hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Eſdrā cap.9. vbi etiam vertit Latinus *Eſdr.9.*
interpres: Et euulſi capillos capitis mei. Sed quoniam hoc verbum ſignificat etiam polire, & qui vaſa ærea polliunt, ea percutiunt, poterit etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortaſſe ducti Septuaginta verterunt: Et genas meas ad alapas ſiue ad percuſſiones. Venit Chriſtus in mūdum, docuit veritatem, oſtendit viam æternæ ſalutis conſequendæ, præbuit ſe vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omiſit quod eſſet ad noſtram beatitudinē neceſſarium, & ob hæc omnia eius barbas euulſerunt, eúmque ad crudeliſſimum excidium impij homines vocarunt.

Argumentum capitis LI.

Promittit Deus ſe refecturū & recreaturum Sionem, & Euangelium daturum. Hortatur fideles ne hominū iniuriis terreantur, ſed in ſua conſtantia permaneant, quoniam omnes ſcelerati pereunt, virtus verò viget memoria omnium ſeculorum, quam poſteritas alit, quam ipſa æternitas ſemper intuetur. In fine capitis pollicetur erepturum eſſe Iudæos à Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babyloniis propinaturum.

CAPVT LI.

AVdite me, qui ſequimini quod iuſtum eſt, & quæritis A
Dominum. Attendite ad petram, vnde exciſi eſtis: & ad cauernam laci, de qua præciſi eſtis. Attendite ad Abraham patrem veſtrum, & ad Saram, quæ peperit vos, quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicaui eum. Conſolabitur ergo Dominus Siōn, & conſolabitur omnes ruinas eius, & ponet deſertum eius quaſi delicias, & ſolitudinem

tudinem eius quasi hortū Domini. Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarum actio, & vox laudis. B Attendite ad me popule meus, & tribus mea me audite, quia lex à me exiet, & iudiciū meum in lucem populorum requiescet. Propè est iustus meus egressus est saluator meus, & brachia mea populos iudicabunt, me insulæ expectabunt, & brachiū meum sustinebunt. C Leuate in cœlum oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia cœli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hæc interibūt: salus autē mea in sempiternum erit, & iustitia mea nō deficiet. Audite me qui scitis iustū, populus meus lex mea in corde eorū, nolite timere opprobrium hominū, & blasphemias eorū ne metuatis. Sicut enim vestimētū, sic comedet eos vermis: & sicut lanā, sic deuorabit eos tinea: salus autē mea in sēpiternum erit, & iustitia mea in generationes D generationū. Consurge cōsurge, induere fortitudinē brachiū Domini: cōsurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum. Nūquid non tu percussisti superbū, vulnerasti draconē? *Exod. 14. c* Nunquid non tu siccasti mare, aquā abyssi vehementis? qui posuisti profundnm maris viam, vt transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à Domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum, gaudium & lætitiam tenebunt, fugiet dolor & gemitus. Ego E ego ipse consolabor vos. Quis tu vt timeres ab homine mortali, & à filio hominis, qui quasi fœnum ita arescet?

EXPLANATIO.

Audite me, qui sequimini quod iustum est.) Postquā in fine superioris capitis minatus est Deus impiis æternos cruciatus: nunc consolatur fideles ereptos à Babylonica captiuitate, ne cadant animis, sed in fide, rerúmque aduersarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat, vt erigant mentes & aures, eúmque dicentem attendant.

Attendite ad petram, vnde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis.) Hoc est, Considerate & ante oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti estis. Ne frāgatur spes vestra ob paucitatem vestram. Senex erat Abrahamus, & sterilis Sara, & tamē ex eorū semine geniti sunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem, poterit etiam vos multiplicare in immensum. Ego existimo Esaiam cùm hæc diceret, Apostolorum congregationem intueri. *1. Cor. 4.* *Philem.* Hi enim cùm essent pauci, innumerabiles filios in toto orbe terrarum spiritualiter genuerūt, quorum vnus dicebat: Per Euangelium ego vos genui. Et alibi, Obsecro, inquit, te pro filio meo, quem genui in vinculis Onesimo. Eum quem, cùm esset inclusus in carcere, ad fidem conuerterat, esse à se genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra ob eius firmitudinem & constātiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eam causam vocat Saram cauernam laci, hoc est, sterilem, & spe gignendi destitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cùm antea eius vterus esset clausus, Deus eum aperuit. Honesta quidem allegoria. Et quoniam videbatur difficile per petram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram, voluit seipsum Propheta explicare subdēs statim: Attendite ad Abrahām patrem vestrū, & ad Saram, quæ peperit vos. Hāc existimo esse verā huius loci interpretationem. Puto tamen posse verè & rectè per hanc petram intelligi Christum, & per cauernam laci, ex qua geniti sumus, vulnus eius sacratissimi lateris. Alludit Propheta ad historiam, quæ scripta est in Exodo & in Numeris, vbi ex petra percussa fluxerunt aquę abundantes, quibus refectus est populus. *Exod. 17.* *Num. 20.* Quæ petra, vt Apostolus ait, Christi imaginem gerebat. Ex Christo enim in latere percusso exiuit sanguis & aqua ad generis humani redemptionem & ablutionem. *1. Cor. 10.* *Ioan. 19.* Est igitur sensus: Etsi numero estis pauci vos ô Apostoli, qui sequimini iustum illum ex cœlis missum, & quæritis Deum, tamen ne diffidatis, sed respicite ad Christum, qui vos genuit sanguine suo, & ad latus eius percussum, vnde fluxerunt sacramenta gratiam ac vitam conferentia. Qui enim Abrahamo seni, & Saræ sterili dedit prolem, quæ innumerabili sua multitudine impleuit orbē, ipse propagauit filios, quos per Euangelium generabitis, & Ecclesiam suam per totū mundum dilatabit. Ideò enim mortuus est Christus, vt multos generaret. Eam ob causam dicebat alio loco Esaias de Christo loquens: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. *Infra 53.* Id voluit Christus significare, quando dixit: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuū fuerit, multum fructum affert. *Ioan. 12.* Id fuerat in Ioseph figuratum. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israelis, vt literæ diuinæ testantur, sic mortuo Christo creuerunt fideles, qui fuerunt ipsius Christi sanguine generati. *figura.* *Exod. 1.*

Consolabitur ergo Dominus Sion.) Hæc videntur referri ad tempus Zorobabelis: promisit enim Deus tunc post Babylonicam captiuitatem instauraturum se esse Sionem, templúmq; ædificaturū, vt ibi esset gaudiū, & lætitia, & gratiarum actio. At per Sionem Ecclesia Christi intelligitur Sunt igitur in primis hæc dicta à Propheta sancto de ædificatione Ecclesiæ, & regno Christi, quarum rerum vmbræ erant ea, quæ de Sione in hoc capite dicuntur. Cùm enim Deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorum captiuitate, significabat se hominum genus à crudelissima dæmonum tyrannide, & à scelerum vinculis, quibus erat astrictum, liberaturum. Instauratio verò Hierosolymæ & templi figura erat constitutionis Ecclesiæ, in qua futura erat vera religio, & Deus abiecta Gentium superstio

superstione colendus.

Popule meus & tribus mea.) Poteris per popu-
lum Gẽtes, per tribum verò Iudæos intelligere.

Quia lex à me exiet.) Promittit Deus daturum
se legem. Hoc non intelligitur de lege Moysi,
quia iam lata erat in monte Sinai, sed de lege E-
uangelica, quam Christus dedit: de qua dixerat
secundo capite: De Sion exibit lex, & verbum
Domini de Ierusalem. Vide quàm apertè Deus
Supr.2. hîc promiserit nouum Testamentum, ex quo
colligitur veteris abrogatio. Hæc est enim testa-
mentorum proprietas vt secundum destruat pri
mum. Intelligi autem hoc de Christi Euangelio
indicat id, quod sequitur: Et iudicium meum in
luce populorũ requiescet. Est enim perspicuum
legem Moysi vni populo latam fuisse, ab eóque
tantùm fuisse quo ad cerimonias, iudicia, & sacri
ficia, acceptam & obseruatam. At Christi Euan-
gelium in populorum luce requieuit, quoniam
per vniuersum orbem terrarum fuit prædica-
Psal.18. tum & in hominum cordibus scriptum. Quod
Psal.147. intuens animo regius vates percinebat: In om-
nem terram exiuit sonus eorum, & in fines or-
bis terræ verba eorum. De lege autem veteri aie-
bat: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia
sua non manifestauit eis.

Propè est iustus meus.) Dixit Deus daturum se
esse Euangelium, quo mundus illuminaretur.
Sed ne existimaret aliquis, id quod promisit fu-
turum esse post longum tempus, addit: Propè
est iustus meus. Acsi dicat: breui mittam filium
meum, qui non solùm iustus est, sed etiam mun
dum iustificabit. Et ipse dabit legem Euangeli-
cam. Quid speratis cæci Iudæi? cur hunc locum
non aspicitis? Si hoc in loco promittit Deus mis-
surum breui Messiam, & iam propè esse, quo-
modo post duo millia annorum eum expecta-
tis? ab hac Esaię Prophetia ad hoc nostrum tem-
pus longissima tempora interfluxerunt. Non es-
set Christi aduẽtus propinquus, si esset post duo
millia annorum expectandus. At Esaias ait iam
sua ætate esse propinquum.

Egressus est saluator meus.) Iesus idem est quod
saluator, qui apud Ioannem de se ait: Exiui à pa-
Ioan.16. tre, & veni in mundum. Ideò hîc ait pater: E-
gressus est saluator meus.

Et brachia mea populos iudicabunt.) Hoc est,
mea fortitudine iudicabuntur populi. Nomine
brachij fortitudo significatur. Fortasse per bra-
chia Apostolos intelligit, quib. dixit apud Mat-
Matt.19. thæum: Sedebitis & vos super sedes duodecim
iudicantes duodecim tribus Israel.

Me insulæ expectabunt.) Per insulas Gentes in-
telligit, vt alibi exposuimus. Aspicis Christum
Gen.46. esse Gentium expectationem. Id quod prædixe-
rat Iacob: Et ipse, inquiens, erit expectatio Gen-
tium.

*Cœli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimen
tum atteretur.*) Ita ait Christus: Cœlum & terra
Matt.24. transibunt, verba autem mea non transibunt.
Magni doctores aiunt in fine mundi cœlum &
terram transituram esse quo ad figuram, non
quo ad substantiam. Quod videtur significare
Psal.101. Dauid dicens in Psalmo: Opera manuum tua-
rum sunt cœli, ipsi peribunt, tu autem perma-
nes, & omnes sicut vestimentum veterascent, &
sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur.
Explicans enim Propheta quis esset cœlorum
interitus. Sicut opertorium, inquit mutabis eos,
& mutabuntur. Vbi innuit cœlorum transitum
esse mutationem figuræ, non simplicem interi-
tum. Id quod ait diuus Petrus in epistola sua se- 2. Petr.3.
cunda, cœlos in tempore extremi iudicij magno
impetu transituros, interpretatur diuus Augu-
stinus 20. libro de Ciuitate Dei de aere, qui in
diuinis literis sæpe cœlum appellatur, non de
corporibus cœlestibus: sed quamuis de corpori-
bus cœlestibus intelligatur, referri potest ad mo
tum, non ad substantiam. Potest hic locus Esaiæ
ita explanari: Prius cœlum & terra vastabuntur,
quàm vt ego non præbeam mundo salutem, &
promissa mea non adimpleam.

Audite me qui scitis iustum.) Alloquitur Deus
nascentem Ecclesiam, suósque fideles præparat
ad tolerandas hominum contumelias, cæterásq;
res aduersas, quibus sciebat esse iactandos.

Lex mea in corde eorum.) Non satis est habere
diuinam legem in ore, sed in corde. Ideò dicebat Psal. 118.
regius vates: In corde meo abscõdi eloquia tua,
vt non peccem tibi. Et in alio Psalmo, Lex Dei Psal.36.
eius, inquit, in corde ipsius, & non supplanta-
buntur gressus eius. Loquitur Esaias in hoc ca-
pite de noua lege per Christum data, quæ non in
tabulis lapideis sed in hominum cordibus erat
scribenda. Ideò ait: Lex mea in corde eorum. Id
prędictum fuit iis verbis per Ieremiam: Post dies
illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visce Ierem.31.
ribus eorum, & in corde eorum scribam eam, &
ero ipsis in Deum, & ipsi erunt mihi in popu-
lum. Hoc est Christi Euangelium, lex gratiæ, Sup.12.
amoris, & gaudij, lex aquarum salutarium, de
quibus dixerat Esaias capite duodecimo. Hau-
rietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.
Pro quibus aquis Thargum nouam legem inter
pretatus est.

Nolite timere opprobrium hominum.) Ita Chri- Matt.10.
stus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui oc-
cidunt corpus, animas autem non possunt occi-
dere. Et alibi apud eundem: Beati estis cùm ma- Matt.5.
ledixerint vobis homines, & persecuti vos fue-
rint. Vnde Apostoli ibant gaudentes à conspectu Act.5.
concilij, quoniam digni essent qui pro nomine
Iesu contumeliam paterentur. Diuus Hierony-
mus dicebat in quadam epistola: Gratias ago
Deo meo, quia dignus sum, quem mundus ode-
rit. Videte honores & dignitates, ob quas vir san
ctus Deo gratias agit, ob iniurias in se iactas. Nõ
te lædit, qui vult tuam gloriam obscurare, & vir-
tutis florẽ infringere, sed seipsum. Vt enim py- simile.
rausta volens extinguere lucernam, seipsam
comburit, manente integro candelæ lumine &
splendore, sic qui in te contumeliam iacit, &
vult nomini tuo tetram maculam inurere, & tuę
gloriæ splendorem penitus extinguere, ipse odij
ac malitiæ incendio flagrat, & virtutis splendo-
re ac ornamentis destitutus in scelere & ignomi
nia versatur. Et tantum abest, vt tuam ampli-
tudinem scelerati hominis iniuria obscuret, vt
eam potius mirabiliter illustret. Sed quoniam
Christus sciebat discipulos suos esse impiorum
hominum iniuriis afficiendos, & grauiter vexan
dos, eos anteà præparat, & ad tolerantiam exhor
tatur.

tatur. Nemini enim mat nocet calamitas quàm ei, qui fœlicitatem, rerúmque humanarum prosperitatem expectabat. Illis maximè est grauis afflictio, quibus est repétina & inopinata. Quam sententiam ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo scriptam portauisse.

Consurge cõsurge, induere fortitudinem brachium Domini.) Hortatus fuit Deus suos fideles praecedentibus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniam ipsi tyranni & impij erant mortales, salus autem, quam ipsi fideles erant consecuturi, erat sempiterna. Et quoniam hæc salus danda erat per Christum, ideò inducit hîc Propheta populum hanc salutem postulantem, precantémque vt brachium Dei, hoc est, Christus adueniat, ad ostendendam ac aperiendam viam gloriæ immortalis consequendæ. Ait igitur: Christe sancte consurge, veníque, vt nobis salutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis splendorem adducas, & à misera ac Babylonica captiuitate vindices ad veram ac Euangelicam libertatem. Tu es enim ille, qui quondam populum tuum ab Aegyptiaca seruitute mirabiliter liberasti. Quidam hoc referunt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detentos, & reditum ad patriam postulantes. Quam interpretationem non reiicio, dummodo concedant hæc à propheta in primis esse dicta de generis humani per Christum redemptionem.

Nunquid non tu percußisti superbum, vulnerasti draconem?) Intelligit Pharaonem regem Aegypty, quem Ezechiel appellat draconē magnum. Ezec.29.
Psal.73. Et Dauid in Psalmo in quo interitum Pharaonis describit, Tu, inquit, cõfregisti capita draconis.

Nunquid non tu siccasti mare?) Subaudi Rubrū. Vt Hebræi ab Aegypto transirent ad desertum, fugit mare: vt autem à deserto transirent ad terram promissionis, Iordanis conuersus est retrorsum. Psal.113. Ita dicitur in Psalmo: Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum? Magnum quidem spectaculum, & omni admiratione dignissimum, fugere mare & Iordanem retrorsum conuerti. Vis videre mare fugiens, transi ab Aegypto ad desertum, transi à mundo ad te ipsum. Cùm ad te ipsum transieris, eris eremi cultor, & penetrans secretiora cordis intelliges te esse desertum, & locum horroris & vastæ solitudinis diuersis ferarum generibus repletum. Relinque mundum, & redi ad te ipsum, & fugiet mare. Quid est mare nisi perturbatio? Ioan.14. Penetra te ipsum, & audies Christum dicentem: Non turbetur cor vestrum, nec formidet. Et id quod modò per Esaiam dicebat: Nolite timere Psal.4. opprobrium hominum, &c. Dices cum propheta: In pace in idipsum dormiam & requiescam. Aufugiet mare, aufugiet iracundia, & turbulentus motus, ita vt dicas cum Paulo: 1.Cor.4. Maledicimur & benedicimus, persecutionem patimur & sustinemus, blasphemamur & obsecramus. Sup.46. Redi igitur ad teipsum, audi Deum per Esaiam dicentem: Psal.54. Redite præuaricatores ad cor, transi ad cor tuum, penetra desertum tui ipsius, & dic cum Propheta: Elongaui fugiens, & mansi in solitudine: & ita videbis superbiam, inuidiam, cupiditatem, cæteráque salsas maris aquas fugientes. Et hic est primus trāsitus. Sed progredere vlterius, & à deserto transi ad terram promissam. Ne maneas in deserto, ne quiescas & moreris in te ipso, quia morieris, & miserè in deserto peribis. Perge, quere summum bonum, da operam ne animi præstantiam turpi dedecore contamines. Transi à deserto, ne feræ consurgant, & in te irruentes omnibus virtutum ornamentis te spolient, grauissimísque vulneribus saucium & deformatum relinquant. Transi ergo ad Deum, qui ait: Transite ad me omnes, qui concupiscitis me. Eccl.24. Et hic est secundus & gloriosus transitus. Et ita dulces Iordanis aquæ conuertentur retrorsum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Christum, omnes deliciæ & oblectationes retrogredientur, & tuum dulcissimum Christum mirabiliter concupisces, & suauissimè amplexaberis. Hæc est allegoria illius diuisionis maris Rubri in exitu Israelis de Aegypto, cuius in præsenti meminit Esaias. Inducit itaque pios homines in hunc modum loquentes: Libera nos à mundo Christe sancte, quoniam tu es ille, qui homines dæmoni in mundo seruiētes liberas, & ab Aegypto ad se ipsos reuocas, siccatis amaris ac turbulētis aquis scelerum animos perturbantium, vt à seipsis ad teipsum conuertantur, & repudiatis omnibus voluntatibus, tu sis tota eorum dulcedo, te solum quærant, tuo suauissimo amore ducti & ardentissima charitate inflammati.

Et venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum.) Describit reditum Iudęorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad Ecclesiam, ex qua profecturi erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia sempiterna hîc incipit, sed in cœlo realiter & perfectè possidetur. Vtitur propheta metaphora sumpta à re bellica. Nam vt illi, qui in præliis hostes superant coronantur, sic qui in spirituali certamine inimicos animæ vincunt, finita hac mortali vita accipiunt in gloria coronam lætitiæ sempiternæ. Id voluit diuinus vates his verbis significare: & lætitia sempiterna super capita eorum. Quasi diceret: Coronabuntur iusti nō lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marcescunt, & vetustate consumūtur, sed gaudio immarcessibili & sempiterno. Id appellat diuus Paulus coronam iustitiæ, In reliquo, inquiens, reposita est mihi corona iustitiæ. 2.Tim.4. Hanc appellat Iacobus Apostolus coronam vitæ, Iacob.1. quam repromisit Deus diligentibus se. 1.Pet.5. Et Petrus Apostolorum princeps immarcessibilem gloriæ coronam.

Ego ego ipse consolabor vos.) Orantibus Deum vt consurgeret, eósque consolaretur, respondet ipse Deus hæc verba. Vide eius clementiam.

Et oblitus es Domini factoris tui, qui tetendit cœlos, & fundauit terram: & formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & parauerat ad predendum. Vbi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque ad internecionem, nec deficiet panis eius. Ego autem sum dominus Deus tuus, qui conturbo mare

mare,& intumescũt fluctus eius, Dominus exercituum nomen meũ. Posui verba mea in ore tuo, & in vmbra manus tuæ protexi te, vt plãtes cœlos, & fundes terram, & dicas ad Siõ: Populus meus es tu. Eleuare, eleuare, cõsurge Ierusalẽ, quę bibisti de manu Domini calicẽ iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsque ad fæces. Non est qui sustẽtet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non est qui apprehendat manum eius ex omnibus filiis quos enutriuit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis cõtristabitur super te? vastitas & contritio, & fames & gladius. Quis consolabitur te? Filij tui proiecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut bestia illaqueata: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. Idcirco audi hæc paupercula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus, & Deus tuus, qui propugnauit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundũ calicis indignationis meę: non adiicies vt bibas illum vltrà. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incuruare vt transeamus: Et posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus.

F Sup. 49. a

Sup. 47. b

G

Et oblitus es Domini factoris tui.) Sensus est: Si me habes Deum & cõsolatorem, cur hominem times, qui vt fœnum cõsumitur, & Deum obliuisceris cœli atque terræ effectorem, qui te creauit, & potest ab omnibus inimicis tuis te facilè eripere?

Cito veniet gradiens ad aperiendum.) Id est, filius meus vnigenitus non tardabit, sed cito veniet in mundum ad aperiendam viam æternæ beatitudinis. Et non interficiet, non enim veniet vt perdat, sed vt saluos faciat. Vult enim, vt ait diuus Paulus, omnes homines saluos fieri. Et ipse Christus apud Ioannem: Non veni, inquit, vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum. Venit igitur vt vitam daret, non vt occideret. Non enim vult, vt est apud Ezechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc est, eius doctrina, quæ animã reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut suauissimo pabulo sustentatur. Hic est panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. De quo Dauid, Aruit, inquit, cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum. Potest totum hoc ita explanari, vt dicat Christus fidelibus suis: Vbi est nũc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet cito ad aperiendum vobis ostium carceris, in quem vos coniecit, & cõuertetur ad fidem, vósque nutriet & sustentabit. Potest hoc referri ad Cyrum, vt sit sensus. Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate constituti: nam cito veniet Cyrus, qui vobis ostium aperiet, & ad patriam

1. Tim. 2.
Ioan. 12.
Ezech. 8.
Psal. 101.

mittet. Existimo tamen referendum esse in primis ad Christum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit, & cœlum suo sanguine reserauit. Est enim Christi sanguis clauis aperiens scelerum carcerem, vt inde exeamus: & cœlum, vt illud penetremus.

Ego autem sum Dominus Deus tuus.) Alloquitur pater filiũ iuxta carnis assumptæ dispensationẽ.

Posui verba mea in ore tuo.) Verba quæ loquitur Christus patris sunt. Ipse enim apud Ioannem, Sermo, inquit, quem audistis, nõ est meus, sed eius, qui misit me patris. Ioan. 14.

Vt plantes cœlos & fundes terram.) Christus cõstituit alterum mundum. Apostoli, viri Apostolici, cæteríque viri illustres, qui in terra fuerunt vitam cœlestem imitati, appellantur cœli, vt alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

Eleuare eleuare, consurge Ierusalem.) Verba sunt prophetæ consolantis Ecclesiam, eámque ad tolerantiam rerum aduersarum cohortantis. Eleuate, inquit ô Ecclesia à tyrannis afflicta. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu Domini bibistis calicem iræ eius vsque ad fundũ, hoc est, qui in varias afflictiones diuina permissione incidistis, & in summis acerbitatibus versamini. Christus Deus noster afflictionum calicem bibit, & illũ suis electis porrigit & propinat. Hic est calix, ille de quo ipse dicebat filiis Zebedæi: Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Et paulò pòst: Calicem quidem meum bibetis. Et alibi, Calicem, inquit, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum? Solent magni ac nobiles viri, quando suam erga familiares & amicos beneuolentiam ostendere volunt, illis calicem suum tradere, vt ex eo bibant. Sic Christus Deus noster viris piis dilectis suis calicem suarum afflictionum propinat, vt suam erga eos charitatem ostendat. Sed considera Dei pietatem. Permittit vt sui calamitatibus premãtur, sed in medio illarum eos consolatur, ne timore debilitentur, & corruant, hortans eos, vt erigant animos, & ad cœlum aspirent, ipsúmque Deum contemplentur. Illud est aduertendum duos esse calices, alterum Christi, alterum mundi. Calix Christi est gustui amarus, sed animæ saluberrimus. contrà verò calix mundi est gustui suauis, sed magnam animæ affert perniciem. Est foris aureus, sed intus habet pestiferũ venenum. Qui ex eo bibunt pereunt, & ruũt in interitum voluntarium. Sed tanta est hominum insania, vt non desinãt hoc venenum obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potãt, conceptam mortem in anima continere. Si adesses conuiuio, & hausto poculo moreretur ille, qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nónne iudicares illud esse venenum? iudicares equidem, & ex eo nihil sumeres, nisi penitus iudicio careres. Nunc quanta est amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod semper detrimentum attulerit: & existimare fore, vt ipse non pereas, cùm alios perire videas? Hic est calix, de quo Ioannes in Apocalypsi, Cecidit, inquit, cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suę potauit omnes Gẽtes. Fugiamus calicem Babylonis, detestemur calicẽ mundi, & Christi calicem

Matth. 20.
Ioan. 18.
simile.
simile.
Apoc. 14.

amplectamur. Christus eum bibit, priusquam nobis illum propinaret. Cæterùm hæc verba Esaiæ: Eleuare eleuare, consurge Ierusalem, quę bibisti de manu Domini calicem iræ eius, possunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate constitutum, quem Deus excitat, vt videat se esse ob sua scelera meritò punitum.

Fames & gladius.) Explicatio est præcedétium. Dixerat duo esse, in quæ inciderat, nempe vastitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait esse famem & gladium.

Quis consolabitur te?) Quasi dicat, nemo. Videtur esse explicatio eius, quod modò dixerat: Quis contristabitur super te? Magnum est enim solatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas sentiant & plorent. Contrà verò summa est calamitas, non habere in ærumnis, qui tuam vicem doleat, & carere omni consolatore. Id lugebat Ieremias dicēs in Threnis: Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Et Salomō in Ecclesiaste, Vide, inquit, lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Et Dauid in Psalmo in persona Christi, Sustinui, inquit, qui simul contristaretur, & non fuit: & qui consolaretur, & non inueni.

Thren. 1. Eccl. 4. Psal. 68.

Filij tui proiecti sunt.) Pergit ostēdere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

Sicut bestia illaqueata.) In quam sæuiunt & irruunt venatores.

Id circo audi hæc paupercula.) Id est, Eā ob caussam audi hæc Iudæorū synagoga, quæ in Chaldæa detineris, paupercula, abiecta, ebria non à vino, sed à te ipsa alienata, & ob scelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. Ego, inquit, Dominus auferam à te calicem iræ meę, & te affligentibus illum propinabo. Eruam te ex Babyloniis, & illos euertam, & Cyro captiuos subijciam. Qui dicebant tibi: Incuruare vt transeamus, qui te acsi terra esses & lutum, pedibus cōculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide Dei clementiam. Adhuc Iudæi non erant capti, & in Chaldæam adducti, & iam eos consolabatur, acsi à Babyloniis captiui detinerētur.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LI.

Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis.) Totum hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt: Attendite in robustam petram, quam excidistis, & in foueam laci, quam fodistis. Quæ verba indicant Esaiam non loqui de Abrahamo, quem Iudæi non exciderunt, sed de Christo, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Posteà tamē Iudæos mittit ad Abrahami considerationem. Pro, Et ad cauernam laci, est in Hebraico ואל מקבת בור veel makkæuæth bor. Quod potest rectissimè verti: Et ad perforationem putei. Fuit enim pectus Christi puteus altissimus aquarum viuentium gratiæ & spiritualium donorum, quo perforato exiuit sanguis & aqua, vt Euangelista testatur. Verbum enim נקב nakau perforare significat, vnde nomen מקבת makkæuæth significat perforationem & aperturam. בור bor autem significat puteum & cisternam. Ioan. 19.

Tribus mea me attendite.) Pro tribu mea est in Hebræo לאומי leummi. Septuaginta pro tribu verterunt reges: Theodotio genus: Symmachus Gētem. Quem secutus Pagninus vertit: Et gens mea me audite. Dixerat anteà: Attendite ad me populus meus, & statim ait: & tribus mea me audite. Fortasse per populum suum intelligit Iudaicum, & per tribum suā tribum Iuda, ex qua carnem sumpsit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erāt reges Iudææ, verterūt Septuaginta interpretes, reges, & Theodotio genus, quoniam ex ea tribu natus est Christus, & Symmachus Gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò existimo populum Christianum esse eum, quem Deus hoc in loco & populum suum & Gentem suam appellat. Quem alloquens diuus Petrus, Vos autem, inquit, genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. Vbi vides Christianos esse genus electum, quod conuenit cum versione Theodotionis: & esse reges, quod cohæret cum versione Septuaginta: & esse Gentem sanctam, quod non discrepat à Symmachi atque Pagnini translatione. 1. Pet. 2.

Brachia mea populos iudicabunt.) Septuaginta habent, In brachio meo Gentes sperabūt. Quod de Christo intelligitur, qui in literis diuinis brachium Dei appellatur. Ipse enim est expectatio Gentium, vt prædixerat Iacob: Ipse, inquiens erit expectatio Gentium. Qua de re alibi disseruimus. Gen. 49.

Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque ad internecionē.) Symmachus ita vertit ex Hebraico: Cito infernus aperietur: & non morietur in corruptione. Subauditur Christus, qui ait in Psalmo: Non derelinques animam meam in inferno, neq; dabis sanctum tuum videre corruptionem. Psal. 15.

Et in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram.) Septuaginta habent: Et in vmbra manus tuæ protegam te, in qua statui cœlum, & fundaui terram. Vide quàm apertè indicent mysterium redemptionis per Christum. Quis enim non videt hæc palàm ad Christum referri? Per ipsum enim cœlum fuit constitutum, & terra fundata. De eo ait diuus Ioannes: Omnia per ipsum facta sunt. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: Ex ipso, inquit, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Et ad Colossenses: In ipso condita sunt vniuersa in cœlis & in terra, visibilia & inuisibilia. Hic est absque dubio ille, de quo hîc loquuntur Septuaginta, in cuius manu Deus cœlum statuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixisse, protegam te, in futuro, cùm in versione nostra sit protexi te in præterito. Mutant aliquando Septuaginta aliqua de Hebraico, sed non sine diuino consilio & mysterio, vt ego credo. Est enim admirabilis eorum interpretatio, & tantæ authoritatis, vt eam sæpe Apostoli citauerint, vt aliis in locis ostendimus.

Ioan. 1. Rom. 11. Coloss. 1.

Vsque

Vsque ad fundum calicis soporis bibisti.) Pro sopo-
re est in Hebraico תרעלה tarelah. Quod nomen
significat soporem, tremorem, stuporem, com-
Psal.59. punctionem, & crapulam. In Psalmo vbi versio
nostra habet: Potasti nos vino compunctionis:
habet versio diui Hieronymi, vino consopiente.
Est enim ibi hoc nostrũ nomen. Quod poterat
etiam verti: Potasti nos vino tremoris. Et illud
Zach.12. Zachariæ 12. Ecce ego ponam Hierusalem super
liminare crapulæ: poterat verti: Ecce ego ponã
Hierosolymæ calicem soporiferum, vel calicem
tremoris, vel stuporis, vel cõpunctionis. Nomen
enim סף saphaph, quod ibi scriptum est, limen
significat, & liminare, sed propriè calicem & po-
Exod.12. culum. Vnde in Exodo vbi scriptum legimus:
Fasciculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui
est in limine, poterat rectè trãsferri: Fasciculúm-
que hyssopi tingite in sanguine, qui est in calice,
vel in pelui, aut phiala. Omnia enim hæc signifi-
cat nomen סף saphaph. Hic calix tremoris &
compunctionis est afflictio, dolor, & cruciatus,
quibus Deus suos exercet. Et hic est calix, quem
Christus bibit moriens in cruce, atrocissimis in-
iuriis, indignissimis doloribus, acerbissimis cru-
ciatibus affectus. Hic est calix ille, quem Ioseph
Gen.44. in sacculo Beniamin sui charissimi fratris iussit
abscondi. Erat Beniamin minimus inter fratres,
qui ibi paruulus appellatur. Vbi inuenitur calix
Ioseph, nisi in paruulis, hoc est in humilibus, in
iis, quos Deus diligit? eos enim permittit, in af-
flictionibus versari. Ioseph qui quærens fratres
suos venditus est, qui seruauit Aegyptũ, & mun-
Gen.41. di saluator appellatus est, vt in Genesi diuinæ li-
teræ testãtur, fuit Christi figura, cuius angustia-
rum calix in sacculo Beniamin reperitur, de quo
ait Ioseph: Ipse sit seruus meus, & in illũ maiora
contulit beneficia. Ille qui est seruus Christi, quẽ
Christus plus amat, qui maiora munera largi-
tur, indignè aliquando patitur, & magnis affli-
ctionibus premitur. Hic est calix ille, de quo illu-
Psal.115. strissimus Propheta, Calicem, inquit, salutaris
accipiam, & nomen Domini inuocabo.

Argumentum capitis LII.

Promittit Propheta Deum liberaturum à Babylonica captiuitate Hebræos, eósque ad fortitudinem & lætitiam exhortatur. Et sumpta inde occasione vaticinatur de primo Christi aduentu in mundum, & de Apostolorum prædicatione.

CAPVT LII.

A CONSURGE consurge, induere
fortitudine tua Sion. Induere
vestimentis gloriæ tuæ Hie-
rusalem ciuitas sancti, quia
non adiiciet vltrà, vt pertranseat per te
incircuncisus & immundus. Excutere de
puluere, consurge, sede Hierusalẽ: Solue
vincula colli tui captiua filia Sion. Quia
hæc dicit Dominus: Gratis venundati
estis, & sine argento redimemini. Quia *Gen.45.* B
hæc dicit Dominus Deus: In Aegyptum
descendit populus meus in principio, vt
colonus esset ibi, & Assur absque vlla
causa calumniatus est eum. Et nunc quid
mihi est hic, dicit Dominus: quoniã abla-
tus est populus meus gratis? Dominato-
res eius iniquè agunt, dicit Dominus, & *Rom.2.d*
iugiter tota die nomen meum blasphe- *Iere.36.d*
matur. Propter hoc sciet populus meus
nomen meũ in die illa: quia ego ipse qui
loquebar, ecce adsum. Quàm pulchri su- *Rom.10.c*
per montes pedes annuntiantis & prædi- *Nahu.1.d*
cantis pacem, annuntiantis bonum, præ-
dicantis salutem, dicenti Sion: Regnabit
Deus tuus.

EXPLANATIO.

Consurge cõsurge.) Loquitur Propheta Iudæis,
qui in Chaldæa captiui detinebantur, eósq; hor-
tatur vt forti atque erecto animo sint, lugubres
vestes deponant, & decoras atque preciosas in-
duant, quoniã erunt liberati, & in suum pristi-
num statum restituti. Sed per hæc promittit esse
genus humanum à peccati captiuitate liberan-
dum, ipsósque peccatores exhortatur, vt exuant
veterem hominem, & induant nouum, vt vesti-
bus nuptialibus induti possint securè diuino cõ-
uiuio interesse. Hoc enim vestimentum gloriæ
est illud, de quo apud Matthæum: Amice quo- *Matt.22.*
modo huc intrasti non habens vestem nuptia-
lem?

Quia non adiiciet vltrà vt pertranseat per te incircuncisus & immundus.) Hoc est, Non iterum Ba-
bylonius dominabitur tui. Potest hoc ad animã
spiritualiter referri. Hæc enim se debet erigere,
& ad cœlum aspirare, vt gratia induta, & forti-
tudine munita non aperiat ostium turpibus co-
gitationibus, non transeat per eam cõsensus in-
circuncisus & immundus. Poteris per incircun-
cisum & immundum quamcunque malam co-
gitationem intelligere, quæ non ita debet per-
transire animam, vt anima illi assentiatur. Cogi- *simile.*
tationes malæ sunt velut hirundines, penetrant
domum, cõtaminant eam, inquinant & inquie-
tant, & exeunt, nullam vtilitatem relinquentes,
Et queadmodũ non est in potestate nostra cohi-
bere hirundines, ne super domũ nostrã transeãt
volitantes, possumus tamen illas ex domo abi-
gere, ne ibi morentur, & nidum constituant, sic
non est in manu nostra non tentari: volitabunt
enim cogitationes etiam nobis inuitis, sed in
manu nostra est in illis cum Dei gratia resistere,
easque abducere & fugare, ne in corde nostro
domicilium construant, & nidum efficiant. Id
existimo voluisse significare Pythagoram, quan-
do dixit, sub eodem tecto hirundines nõ esse ha-
bendas. Quam sententiam tribuit illi Diogenes
in eius vita, vt multi alij.

Excutere de puluere, consurge, sede Hierusalem.) Non ad parietes, sed ad Iudæos Hierosolymæ habitantes hæc referenda sunt. Hos in terra iacentes, puluere peccatorum pollutos, scelerum vinculis ligatos hortatur Propheta vt puluerem excutiant, consurgant à peccatis, soluāt vincula colli sui, & sedeant in loco honesto. Ait eni m: Consurge; sede: Quasi dicat: Relinque peccata, age pœnitententiam, & sede in virtutibus. Per sessionem intelligit firmitudinem & constantiā. Non enim sat est, virtutem semel amplecti, si eā statim relinquas, sed necesse est in ea stabiliri & firmiter inhærere. Aspicis quanta sit sceleratorū miseria, iacent in terra, humana amplectentes, vt
Psal.118. de se quidam dicebat: Adhæsit pauimēto anima mea. Sunt puluere cōspersi, polluti, & obcæcati, vt de Babyloniorū republica dicebat Ieremias:
Ierem.50. Cōfusa est mater vestra nimis, & adæquata pul-
Psal.115. ueri. Sunt captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidā: Dirupisti vincula mea.
2.Tim.2. Et apostolus in epistola ad Timotheum, Resipiscant, inquit, à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

Gratis venundati estis, & sine argēto redimemini.) Id est, immeritò & iniuria capti estis. Nullum enim facinus, nullum flagitium in Babylonios nec in Aegyptios admiseratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrum dimisisse Iudæos nulla ab illis pecunia accepta. Sed hîc occultatur in litera mysteriū. Sine causa homo se vendit dæmoni, & Christus eum gratis redemit, hoc est, nullo auro & argento, sed suo purissimo sanguine. Qua de re capite 50. disseruimus.

Et Assur absque vlla causa.) Hoc est, Et posteà Assyrius nulla à Iudæis iniuria lacessitus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Assyrius est Nabuchodosor, qui quoniam non solùm Babyloniorum, sed enim Assyriorum monarchiam obtinuit, Assyrius appellatur. Vel per Assur nō Nabuchodonosor, sed ipsorum Assyriorum rex intelligitur, qui cùm Babyloniis aduersus Iudæos pugnauit.

Et nūc quid mihi est hîc dicit Dominus, quoniā ablatus est populus meus gratis.) Cur manebo Hierosolymæ, quid faciā ibi, si populus Iudaicus translatus est in Babylonē? Quanquā Deus est vbique, dicebatur tamen esse specialiter Hierosolymæ, quoniam ibi à Iudæis colebatur, & ibi responsa dabat, & sola Iudæa erat receptaculū fidei, cùm Gentes omnes idola colerēt, & in erroribus versarentur. Possunt hæc ad tempus gratiæ referri, vt dicat Christus: Quid facio Hierosolymæ, si populus Iudaicus me contemnit, séque gratis diabolo tradit? Discedam hinc, & Iudæos relin-
Ioan.14. quam. Id dicebat idem Christus discipulis suis: Surgite eamus hinc. Et volens Propheta significare hūc, qui loquitur, esse Christū, subdit: Quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Quasi dicat: Ego, qui in Prophetis loquebar, veni in mūdum, sumpsi humanam naturam, & ecce adsum factus homo.

Dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meū blasphematur.) Per dominatores populi Iudaici intellige scribas, & Pharisæos, & principes Sacerdotum. Vel potius Babylonios, qui Iudæorum dominabantur. Sed vide quàm pestilens sit principum flagitiū, quoniam illis attribuit blasphemias populi.

Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.) Hoc est, Ideò in die illa, in tempore quo sum liberaturus populum Iudaicum à Babyloniis, ipse populus sciet me esse Dominū Deū exercituum, quia ego ipse qui modò hæc promitto, tunc adero promissionem hanc adimplens. Id est quòd sonat litera. Sed quis non videt esse in ea Christi aduentum in mundum velatū? Christus est qui hîc loquitur. Quasi dicat: In illa die, in tempore gratiæ quando sum iturus in mundū, & cum hominibus conuersaturus, eósque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus sciet nomen meum: sciet me esse Iesum, hoc est, hominum saluatorem. Iesus enim idē est quod saluator. Ego enim qui antea per viros sanctos loquebar, tunc adero factus homo. Id quidem ait iis verbis Baruch: In Baruch.3. terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Quæ verba de Deo dicuntur, vt ibi scriptura apertissimè ostendit. Id explicuit Apostolus dicens in epistola ad Hebræos: Multifariam mul- Hebr.1. tísque modis olim Deus loquēs patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit hæredē vniuersorū, per quē fecit & secula. Id quod ait Christus: sciet populus meus nomē meū in illa die, fortasse intelligitur de nomine ineffabili tetragrāmaton, hoc est, quatuor literarū, quod est יהוה Iehouah, de quo dicebat Deus Moysi: Ego Dominus, qui ap- Exod.6. parui Abrahā, Isaac, & Iacob, in Deo omnipotēte, & nomen meū Adonai nō indicaui eis. Nam in litera Hebraica non est Adonai, sed יהוה: sed quoniam nomē Iehouah est ineffabile apud Iudæos, pro Iehouah posuit noster interpres adonai. Hoc nomen incognitum Iudæis manifestauit Christus, qui apud Ioānem alloquens patrē, Ioan.17. Manifestaui, inquit, nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi. Sed quæres quomodo illud manifestauit. Dicam: Docuit Deum esse trinum & vnum. Dicens enim: Docete omnes gentes, Mat.28. baptizantes eos in nomine Patris & Filij, & Spiritus sancti, ostendit trinitatem personarū. Apud Marcū dicens: Dominus Deus tuus, Deus vnus Mar.12. est, ostendit vnitatem essentiæ: quemadmodum apud Ioannem, Pater sancte, inquit, serua eos, vt Ioan.17. sint vnum, sicut & nos. Et in alio capite: Ego & Ioan.10. pater vnum sumus. Vnde diuus Ioannes à Christo doctus, Tres, inquit, sunt qui testimonium dant in cœlo, pater, verbum, & spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt. Docuit præterea Christus se esse Deum & hominem, Deum, quando dixit: Ioan.10. Ego & pater vnum sumus: hominē, quando di- Ioan.14. xit: Pater maior me est. Et omnia hæc sunt inclusa in hoc admirabili nomine יהוה, quod ex quatuor literis constituitur, quarū prima est, י Iod, quæ significat principium, per quam significatur pater qui est principium sine principio. Secunda litera huius nominis est, he, quæ sonat esse, per quam significatur filius, quoniam per ipsum omnia facta sunt, & habent esse, de Rom.11. quo ait diuus Paulus: Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Tertia litera est ו vau, quæ significat charitatem & amorem, & est coniunctio copulatiua, per quam significatur

tur Spiritus sanctus, qui est amor,& charitas,& nexus. Qui, vt verbis vtar Augustini,nec patris tantum,nec filij tantum, sed simul patris & filij spiritus dicitur, & charitas siue sanctitas amborum esse agnoscitur. Vltima litera est ה he, quæ est etiam secunda, per quam diximus filiũ significari. Sed quoniam Filius Dei vnigenitus sumpturus erat humanam naturam, duplicatur hæc litera,vt significet in Christo duas naturas diuinam & humanam,sed semper est vna litera,quia Christus est vna persona:sunt enim duæ naturæ in vno supposito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam significatur humanitas, quoniam in fine in nouissimis diebus filius Dei humanam *Sup.2.* naturam sibi inenarrabili modo copulauit.Solet enim scriptura tẽpus gratiæ nouissimos dies appellare,& temporis plenitudinẽ, vt secundo capite ostẽdimus. Hinc intelliges cur Deus Abrahamo literam vnã addens, non aliam quàm, ה, quæ est ea quæ in fine admirabilis nominis יהוה ponitur, addiderit. Cùm enim vocaretur אברם, vocatus fuit à Deo אברהם,addita sola litera ה.Voluit enim Deus occulto illo mysterio significare filium suum vnigenitũ esse ex semine Abrahami carnem sumpturum. Ideò enim literam admirabilis nominis Dei tribuit Abrahamo, & eam per quam Christus significatur,vt ostenderet filium Dei fore filium Abrahami secundum hu- *Matt.1.* manitatẽ. De eo enim ait Diuus Matthæus: Li- *Ioan.8.* ber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahã. Qui cùm secundũ humanitatẽ sit filius Abrahami,secũdum diuinitatem tamen, Antequam,inquit,Abrahã fieret,ego sum. Et ob eam causam voluit Deus vt in nomine Abrahami, quod ita scribitur אברהם esset litera,ם, quæ regni *Sup.9.* Christi æternitatẽ significat, vt capite nono explicauimus,Aspicis igitur hoc nomen Iehouah, quod Iudæi ob eius admirabilitatem & celsitudinem nominare non audent, in se altissima mysteria ipsis Iudęis infidelibus incognita cõtinere. Et hoc est nomen, quod Christus suis fidelibus indicauit, quod Christianus populus cognouit, de quo hoc in loco ipse Christus ait per Esaiã: Propter hoc sciet populus meus nomen meũ in die illa,quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. *Psal.8.* Hoc est nomẽ illud admirabile, de quo ait Dauid:Domine Dominus noster quàm admirabile *Psal.53.* est nomẽ tuũ in vniuersa terra. Et alibi: Deus in nomine tuo saluũ me fac,& in virtute tua iudica me. Et alibi inducit idem diuinus vates Chri- *Psal.21.* stum ita Deum patrem alloquentem: Narrabo *Hebr.2.* nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur.

Quàm pulchri sunt super montes.) Dixerat Christus venturum se esse in mundũ,& suum nomen manifestaturum. Et quoniã missurus erat Euangelistas,& Apostolos, qui pacem & salutẽ mundo nunciarent, qui prædicarent Euangelium, ideò Propheta eos laudat & admiratur dicens, speciosos esse super mõtes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apostolorum,qui peragraturi erant totũ terrarum orbem. Et ad uerte: Non dixit Apostolos solùm priuatis hominibus, & in eorũ propriis domibus inter priuatos parietes Euangeliũ prædicaturos, sed esse ascensuros in montes, vt possent ab omnibus audiri. Voluit Propheta iis verbis significare Apostolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quàm obscuro loco natis, & nuntiaturos esse vniuerso mundo pacem,& salutem cæteráque bona, quæ Christus in homines contulit. Ideò ait Propheta:Prædicantis pacem,annuntiantis bonũ, prædicantis salutem:Dicentis Sioni, regnabit Deus tuus. Omnia hæc sub nomine Euangelij cõprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium significat.Quod Christus significans ait discipulis suis, vt est apud Marcum:Euntes in mundũ *Mar.16.* vniuersum prędicate Euangeliũ omni creaturæ. Hunc locũ Esaiæ citauit diuus Paulus in epistola ad Romanos,cùm de Apostolica prędicatione *Rom.10.* loqueretur. Ex quo apertè colligitur, Esaiam in hoc capite locutũ fuisse de Christo, eiúsq; Apostolis, & ex cõsequenti eos in errore versari, qui cùm nomine Christiano gloriẽtur, Iudæorũ expositioni adhęrẽtes,caput hoc de sola Babylonicæ captiuitatis liberatione sub Cyro interpretẽtur,cùm diuini vatis præcipuũ propositũ sit,de humani generis redemptione per Christũ, déq; eius Apostolorum prædicatione vaticinari. Poteris hîc per mõtes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Christi concionatores ascendere.Illud est præterea aduertendum, ante aduentum Christi raram fuisse in mũdo pacem. Si enim fuisset, non Apostoli eam tanquam rem nouam & insolitam nuntiarent. Pax enim sine charitate esse non potest.Ita ait alio loco Esaias: Nõ est pax impiis dicit Dominus. Quod de vera & spirituali pace est intelligẽdum. At de tem- *Sup.48.* pore Christi dicitur in Psalmo: Orietur in die- *Psal.71.* bus eius iustitia & abundantia pacis. Qua de re alibi disseruimus.Nec est silentio transeundum, prædixisse hoc loco Esaiam, Apostolos annuntiaturos bonum, vt significaret antea bonũ eiusmodi ignotum fuisse. Disserebant Philosophi de bono,sed non inueniebant, quoniã illud non in summo sed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus versabantur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum est, annuntiauerunt Apostoli, quod anteà ignorabatur à mundo,licet essent nonnulli viri sancti,qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mũdi non comprehenduntur.

Regnabit Deus tuus.)Quasi dicat: Non amplius regnabit Moyses cum cerimoniis suis,sed Christus in Ecclesia sua in æternum regnabit. Vel sic: Si Christum receperis, eiúsque dicta obseruaueris,non regnabit in anima tua peccatum, sed ipse Christus per gratiam. Hanc gratiã,hoc Christi regnum petimus cùm dicimus: Adueniat regnum tuum. Sed tunc regnat in nobis peccatũ, quando paremus concupiscentiis fomitis peccati.Ideò ait Apostolus in epistola ad Romanos: *Rom.6.* Non regnet peccatũ in corpore vestro mortali, vt obediatis concupiscentiis eius. Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quòd sit peccatum, priusquam voluntas consentiat, sed quòd incitet ad peccandum.

Vox speculatorum tuorũ, leuauerunt C
vocem, simul laudabunt: quia oculo ad oculũ videbunt,cùm conuerterit Domi-

nus Sion. Gaudete, & laudate simul deserta Ierusalem, quia consolatus est Dominus populũ suum, redemit Ierusalem.
Psal.97.a Parauit Dominus brachium sanctum suũ
2.Cor.6.d in oculis omnium Gentium. Et videbunt omnes fines terrę salutare Dei nostri. Recedite, recedite, exite inde. Pollutũ nolite tangere, exite de medio eius. Mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis, præcedet enim vos Dominus,
D & congregabit vos Deus Israel. Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Iste asperget Gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum. Quia quibus non est narratum de eo, viderunt: & qui non audie-
Rom.15.c runt, contemplati sunt.

Vox speculatorum tuorum.) Subaudi audietur. Quasi dicat: Præsules tui, quorum officium est speculari, annuntiabunt Euangelium. Præsules vocat speculatores. Sic Deus Ezechieli, Fili ho-
Ezech.3. Ezech.33. minis, inquit, speculatorẽ dedi te domui Israel. Et alio in loco, Ille quidem, inquit, in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. Vbi aspicis præsulum interesse concionari, speculari, subditis consulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti ventri & somno non subditos curant, sed seipsos. Septuaginta habent: Vox custodientium te exaltata est.

Simul laudabunt.) Subaudi Christũ ob redemptionem, & peccatorum remissionem, cæteráque beneficia in homines collata.

Quia oculo ad oculum videbunt.) Hoc est, quia ipsi propriis oculis Christum aspicient in carne, cùm conuerterit Sionem, hoc est, cùm redemerit mundum, & multos ad seipsum conuerterit. Vide quomodo Propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis se transferat ad mundi liberationem.

Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium.) Præteritum pro futuro more Prophetico, hoc est, mittet pater filium suum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinã fortitudinem, vel quia omnia per ipsum, vt inquit diuus Ioannes, facta sunt.
Ioan.1. Appellari Christum brachium Domini, indicat
Sup.51. scriptura multis in locis. Capite superiore ait Esaias: Consurge consurge, induere fortitudinẽ brachium Domini. Vbi per brachium Christus
Psal.97. intelligitur, vt ibi annotauimus. Et in Psalmo: Saluauit sibi dextera eius, & brachiũ sanctũ eius.

Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.) Appellari Christum salutare Dei aliis in locis explicuimus. Id quod hîc in futuro prædicit
Psal.79. Esaias, tanquã iam præteritum cecinit his verbis Dauid: Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu Gentium reuelauit iustitiã suam. Recordatus est misericordiæ suæ & veritatis suæ domui Israel. Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.

Recedite recedite, exite inde.) Alloquitur eos qui erant in Babylonica captiuitate, dicens, vt exeãt inde, quoniam Deus est eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit Deus, vt recedant ab ea, & exeant à Babylone, hoc est, à confusione mundi, & nolint se tactu rerũ immundarũ cõtaminare. Sic capite 48. Egri- Sup.48.
dimini, inquit, à Babylone, fugite à Chaldæis. Et apud Ieremiam: Recedite de medio Babylo- Ierem.50.
nis, de terra Chaldæorum egredimini. Multi detrahunt de mundo, illum maledictis & opprobriis insequuntur, sed eum non vulnerant, quia se ab illo non abducunt, neque separãt. Vt enim qui funda vult lapides rotare, & proiicere, quibus aliquem feriat, opus est vt se ab eo seiungat, quem vult percutere, alioquin cum eo coniunctus nihil efficiet, sic qui voluerit dictis aut scriptis mundũ ferire, recedat ab eo, nam amplectẽs funda suorum sermonum vulnerare nõ valebit: Si Dauid esset cum Goliath vnitus, eum funda sua occidere nequaquã posset. Ideò diuus Hieronymus, & diuus Franciscus, cæterique viri 1.Reg.17.
charitate ardentes, omníque virtute præstantes, mundi confusionẽ vulnerarunt, quia ab ea longè recesserunt.

Pollutũ nolite tangere.) Vt enim qui tangit picẽ, inquinatur ab ea, sic qui familiaritate sceleratorum vtitur, facilè deprauatur. Si prohibemur labiis attingere aquam contaminatã, quantò magis eam bibere? Discedamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, si volumus non perire. Quamuis enim in principio claræ ac dulces videãtur, tamen si earum finẽ respexerimus, videbimus eas cõtaminatas, & veneno infectas. Apud Scythas est fluuius nomine Hypanis, qui simile.
in principio purus ac dulcis apparet, sed posteà inficitur amaro fonte, & bibentibus perniciem parat. Talis est mũdus, prima specie clarus & suauis, sed posteà turbulentus, pollutus, & venenosus. Fallit in principio spe magnarũ rerum, quas promittit: videtur purus & suauis, sed posteà suã amaritudinem & immundiciã ostendit. Detestemur igitur eius pollutas aquas, audiamus Prophetam dicentem: Pollutum nolite tangere.

Mundamini qui fertis vasa Domini.) Exhortans Propheta omnes, qui in Babylonica captiuitate detinebãtur ad exitum & egressum ab illa, & ad animi puritatem, inter omnes, eorum præsertim meminit, qui vasa Domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonosor vasa Domini templo Hierosolymæ ad cultum diuinum dedicata, & Babylonẽ asportauerat: quæ Iudæi posteà Hierosolymam retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos, qui erant rebus sacris, diuinóque cultui addicti, quibus erat cura vasa Domini portandi, vt puri sint, nullis immundiciis contaminati, ne manibus pullutis vasa Domini coinquinent. Vasa Domini sunt Christiani Deo dedica- Act.9.
ti, quorum vnus qui vas electionis appellatur, ita in epistola secunda ad Timotheum scriptum 2.Tim.2.
reliquit: Si quis emundauerit se ab istis, erit vas in honorẽ sãctificatũ, & vtile Domino ad omne opus bonũ paratũ. Qui portãt vasa Domini sunt

præsules,

præsules, qui se vitiis dedunt, & iura peruertunt, *Exod.28.* non solùm seipsos polluũt, sed alios suo exẽplo contaminant. Vnde Deus dicebat Moysi, vt est in Exodo literis mandatum: Facies laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere cælatoris, sanctum Domini, ligabísque eam vitta hyacinthina: & erit super tiaram imminens fronti pon- *figura.* tificis. Considera hoc. Talis debet esse præsul, vt eum videntes statim cognoscant eum esse sanctum Domino. Multa mihi hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multò plura ad plorandũ, quæ sunt silentio prætereunda.

Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.) Subaudi quemadmodum in exitu de Aegypto. Nam nunc mittet vos Cyrus in patriam, & in pristinum statum restituet.

Ecce intelliget seruus meus.) Dixerat Iudæos reuersuros esse in patriam suam in pace & tranquillitate, & Christum eos præcessurum & cõgregaturum. Nunc ait deus pater: Ecce filius meus, quem secundũ humanã carnem assumptã seruum meũ appello, sapienter geret hanc rem. Ipse enim intelligit quemadmodũ est vos liberaturus. Vide quomodo Propheta transeat à liberatione captiuitatis Babylonicæ ad humani generis redemptionem per Christum.

Exaltabitur & eleuabitur, & sublimis erit valde.) Hoc est, Morietur cruci affixus. Christi mortem appellat exaltationem. Et ipse Christus apud *Ioan.12.* Ioannem ita ait: Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum. Id quod Iudæi putabant esse ignominiam, appellat Christus gloriam. Et *Ioan.3.* alibi, Sicut Moyses, inquit, exaltauit serpentem, *Ioan.12.* ita exaltari oportet filium hominis. Et alibi: Venit hora vt clarificetur filius hominis. Et in *Cant.7.* Canticis, Ascendã, inquit, ad palmã. Fuit igitur Christi mors exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo, de diabolo. Quando videbatur abiectus & humiliatus, erat gloria sublimis: hæc est enim humilitatis natura. Eodem *1.Reg.5.* modo arca Dei in templo Dagonis cùm videbatur abiecta & victa, tunc erat eleuata & gloriosa, & de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo sequitur, eos qui Christum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere, cùm magis abiecti esse videntur. Vocatur etiam mors Christi exaltatio, quia pro nobis moriendo suam bonitatem, charitatem & iustitiam ostendit.

Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum.) Id est sicut multi Christi doctrinam & miracula admirabuntur, sic multi obstupescent videntes eius faciem vulneratam, alapis percussam, sputis commaculatam, & sanguine cõspersam, & eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuisse autem multos Christi miraculis & doctrina asserit multis in locis Euangelica historia. Quem enim non teneret stupidũ & admirantem Christi virtus, eiúsque diuina potentia? Et si impij in eum irruerent, & in illũ arderet eorum odia, quibus incensi eum occidere conabantur, tamen non poterant non admirari eum, quem videbant insanabiles ægritudines curantem, mortuos ad vitam reuocãtem, & dæmones expellentem.

Iste asperget Gentes multas.) Hoc est, multi dispergentur per orbem vniuersum ad prædicandã Christi gloriosam mortem, & eius sacratissima mysteria. Vel asperget multas Gentes sanguine suo. Quasi dicat: Patietur quidẽ Christus, & suo sanguine pro genere hominũ fuso & sparso peccatorum maculas mundabit. Potest verti ex Hebraico: Cum admiratione loqui faciet Gentes multas. Acsi dicat: Tanta patietur, vt Gentes admirantes de eo loquantur.

Super ipsum continebunt reges os suum.) Hoc est, tanta afficiẽtur admiratione audita Christi morte, & visis Apostolorum miraculis eius nomine effectis, vt nõ possint pro dignitate laudare eius consilium, misericordiam, & charitatem: & tacebunt admirantes, diuinam eius magnificentiã exprimere, & oratione cõsequi non valentes. Et non solùm Iudæi, qui Messiam expectabant, sed Gentes quibus non fuerat narratum nec prædictum esse Christum venturum, videbunt eius nomine multa effici miracula, & mysteria illis inaudita contemplabuntur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LII.

Dominatores eius iniquè agunt.) Pro iniquè agũt, est in Hebraico יהלילו iehelilu à verbo ילל ialal, quod propriè significat vlulare & exclamare. Ideò poterat hoc rectè verti: Dominatores eius vlulare faciunt eũ. Et ita vertit Pagninus. Quasi dicat: Qui dominantur populi mei, faciunt eum clamare, & in blasphemias prorumpere. Nam statim subdit: Et iugiter tota die nomen meum blasphematur. Vel faciunt eum præ dolore vlulare. Acsi diceret: Adeò sæuiunt in populum immanes Babylonij, vt eum faciant ob acerbas afflictiones queribundas voces emittere. Pro quo noster interpres Latinè reddit, & rectè quidem, iniquè agunt.

Cùm conuerterit Dominus Sion.) Pro conuertere in Hebraico est verbum שוב xuu, quod etiam significat residere, & quiescere. Ideò potest verti: Cùm Dominus residere vel quiescere fecerit Sionem. Cùm enim aliquis ad se conuertitur, quiescit, & in se residet, & secum adest. Nã anteà nulla erat quies, & extra se vagabatur.

Parauit Dominus brachium sanctum suũ in oculis omnium Gentium.) Pro parauit est in Hebraico חשף chasaph, quod verbum significat discooperire, vt Esaiæ quadragesimoseptimo: Discooperi *Supr.47.* humerum tuum. Et quoniam qui rem detegit, eam notam facit, sumitur pro manifestare. Ideò poterat rectissimè verti: Manifestauit Dominus brachium suum in oculis omniũ Gentiũ. Quasi dicat: Manifestauit Dominus mundo filiũ suum. Id quod aliis verbis ita cecinit regius vates: Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu *Psal.97.* Gentium reuelauit iustitiam suam. Potest etiam hoc in loco brachium accipi pro fortitudine, vt sit sensus: Ostendit Deus fortitudinem suam coram Gentibus euertens superbam Babylonẽ, & liberans Hebræos ex eius captiuitate. Cui expositioni fauet versio Pagnini: qui pro, parare brachium,

brachium, transtulit: Nudauit Dominus brachium sanctum suum, sumpta metaphora ab iis, qui volentes aliquid fortiter agere, viresque suas ostendere brachium nudant. Septuaginta habent: Reuelabit Dominus brachiũ sanctum suum in conspectu cunctarum Gentium. Quæ interpretatio quamuis huic secundæ expositioni fauere videatur, magis tamen cum prima cohærere videtur. Nam in sequenti capite quod apertè ab
Infrà 53. Euãgelistis de Christo exponitur, dicit Propheta: Et brachium Domini cui reuelatũ est? Significans Christum in principio Ecclesiæ esse notum paucis, vt ibi Deo volente explanabimus.

Mundamini qui fertis vasa Domini.) Septuaginta habent pro mundamini Separamini. Illi enim animam mundant, qui se à mundo separant, & in solitudinem recipiunt. Vnde Deus per alium
Osee 2. prophetam, Ducam, inquit, eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hæc solitudo est seuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad Deum aduocatio. Viri enim virtute & sapientia præstantes mentẽ à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes, à terra se longissimè efferunt, & ad cœlestium contemplationem rapiuntur. Et hæc est meditatio mortis, quam Socrates vitam philosophorum esse existimabat. Quid enim tum agimus cùm animũ à corpore abducimus, quàm discere mori? Ea igitur animi à corpore separatio est altissima sapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Esaias, Separamini, inquit, qui fertis vasa Domini.

Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde.) Pro intelliget est in Hebraico ישכיל iascil, quod verbum significat etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti: Ecce prudenter aget seruus meus. Intelligere enim aliquãdo ad voluntatem & actionem po-
Psal. 40. tius quàm ad intellectum refertur, vt in Psalmo: Beatus qui intelligit super egenũ & pauperem. Appellat Deus pater hoc in loco Messiam seruũ suum ob verbi ministeriũ docendiq; munus: & quia quanuis secundum humanitatem æqualis sit Patri, est tamen minor eo secundum humanitatem. Ideò propter naturam assumptam seruus
Zacha. 3. appellatur. Ita enim Zacharias propheta Patrem inducit loquentem: Ecce ego adducam seruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. Vbi pro Oriente in Hebraico est צמח tsemach, quod nomen germen etiam significat. Hoc nomine vo-
Iere. 33. catur Messias apud Ieremiã cap. 33. & apud Esaiã
Suprà 4. cap. 4. Intelligi autem locum illum Zachariæ de Christo indicat Chaldæus paraphrastes ita vertens: Ecce ego adduco seruum meũ Messiam, & reuelabitur, &c. Idem Deus pater à nostro hoc vate capite quadragesimosecundo ita loquẽs inducitur: Ecce seruus meus, suscipiã eum: electus
Sup. 41. meus, complacuit sibi in illo anima mea. Est igitur perspicuum in hoc nostro capite loqui prophetam de Messia, quem hîc hominem appellat,
Philip. 2. cùm eum seruũ vocat. Exinaniuit enim semetipsum, vt Paulinis vtar verbis, formam serui accipiens. Sed ne aliquis existimaret Messiam esse purum hominem, subdidit propheta: Exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Pro quo Ionathan Chaldaicus vertit: Ecce prosperabitur seruus meus Messias, exaltabitur plusquam Abraham, eleuabitur plusquam Moyses, & sublimis erit valde plusquã angeli superiores. Hæc ille. Si Messias sublimiorem habet substantiam ipsis superioribus angelis in sua natura absque vlla contagione consistentibus, apertè ostenditur, diuinam habere naturam, secundum quam Deus est ex substãtia Patris ante secula genitus, eique æqualis. Vnde ait Paulus Apostolus: Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus Philip. 2.
est, esse se æqualem Deo. Nec diuinæ maiestati corporea Christi natiuitas aliquid abstulit, quia incommutabilis substantia minui nequaquam potest. Quòd enim verbum caro factum est, vt ait diuus Ioannes, non significat fuisse naturam diuinam in carnem mutatam, sed fuisse à verbo in vnitatem personæ carnem susceptam. Probatur ex hoc loco Christum esse verum Deum & Ioan. 1.
verum hominem, quod aliis in locis fusè ostendimus.

Argumentum capitis LIII.

Vaticinatur propheta de Christi morte, eiúsque acerbissimis cruciatibus, & quemadmodum ferens iniquitates nostras se voluit in crucis ara pro nobis salutarem hostiam deuouere ac constituere.

CAPVT LIII.

QVis credidit auditui nostro? & A
brachium Domini cui reuelatũ Ioan. 12. f
est? Et ascendet sicut virgultum Rom. 10. d
coram eo, & sicut radix de terra sitienti: non est species ei, neque decor: & & vidimus eum, & non erat aspectus, & desiderauimus eum. Despectum & no- Mar. 9. b
uissimum virorum, virum dolorum & Matt. 8. e
scientem infirmitatem: & quasi absconditus vultus eius & despectus, vnde nec reputauimus eum. Verè languores no- B
stros ipse tulit, & dolores nostros ipse Matt. 8. e
portauit: & nos putauimus eum quasi le- 1. Pet. 2. d
prosum, & percussum à Deo, & humilia- 1. Iac. 15. A
tum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: Disciplina pacis nostræ super eũ, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit: & posuit Dominus in eo iniquitatem omniũ no-
strum. Oblatus est quia ipse voluit, & C
non aperuit os suum, sicut ouis ad occi- Mat. 26. f
sionem ducetur, & quasi agnus coram Act. 8. f
tondente se obmutescet non aperiet os suum.

EXPLANATIO.

Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est.) Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodũ multis aliis in locis, vt vaticinationis

tionis certitudinem ostendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apostolorum prędicatio nem: Sed quoniā animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euangelium reciperent, & Christū cognoscerent, eorum respectu qui erant in sua in fidelitate permansuri, inducit Apostolorum cho rum in hunc modum cum Deo loquentē: Quis credidit auditui nostro ? & brachiū Domini cui reuelatum est? Quasi dicat: Nos Domine annuntiabimus Euangelium omnibus hominibus : at quis credet verbis nostris? Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium Domini , hoc est , Christus, cui reuelabitur ? Quàm pauci intelligent Christum esse verum Deum & verum hominem, summum generis humani cōditorem & saluatorē, qui vt nos ex inextricabilibus erroribus, cæcísque tenebris in veritatem ac lucem vindicaret, & ad beatitudinem sempiternam tā dem adduceret, mortuus est in cruce, indignissimis contumeliis affectus, & immanissimè vulneratus. Quomodo igitur, illi , qui solùm iudicio humano nituntur, credēt eum esse Deū , qui fuit inter homines despectus, cæsus, flagellatus & in crucem tandem occisus, nisi illis fuerit per Spiri tum sanctum fides infusa? Superiore capite ostendimus Christum appellari brachium Domini ob eius fortitudinē, & quia omnia per ipsum fa-
Ioan.1. cta sunt. Nunc verò alias rationes afferimus. Primò, appellatur brachium Domini ad eleuandū
Supr.40. debiles, eósque congregandum. Ita de eo Esaias,
Psal.88. In brachio, inquit, suo congregabit agnos. Secū-
Sap.5. dò, ad conterendos eius inimicos , queadmodum de eo dictum est in Psalmo: In brachio virtutis tuæ dispersisti inimicos tuos. Tertiò, ad pro tegendum viros pios & iustos. Ideò est libro Sapientiæ mādatū: Dextera sua teget eos, & in brachio sancto suo defendet illos. Et vltimò ad am
Cant.2. plexandam animam sibi deuotā, quę dicit in Cā ticis: Læua eius sub capite meo, & dextera illius
Rom8. amplexabitur me. Vnde quidam, quem Christus amplexatum tenebat, Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi ? Ideò in cruce brachiis expansis emisit spiritum, vt omnes ad se venientes amplecteretur. Hoc brachium fuit velatum, quoniam in humanitate diuinitas latebat, nec omnibus reuelatur. Tunc enim dicitur reuelari alicui,
Ioan.12. cùm in illum credit. Diuus Ioannes de Christo loquens citat hunc locum ita dicens: Cùm tanta signa fecisset coram eis , non credebant in eum, vt sermo Esaiæ impleretur, quem dixit: Domine quis credidit auditui nostro? & brachium Domi
Rom.10. ni cui reuelatum est? Et diuus Paulus in epistola ad Romanos, Non omnes, inquit, obediunt Euā gelio. Esaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Vbi vides apertissimè Apostolos hunc locum de Christo, & Apostolorum prædicatione interpretari. Et cùm Esaias dicat : Quis credidit auditui nostro, addunt illi verbum, Domine, significantes prophetam induxisse Apostolos Deum ipsum alloquentes.

Et ascendet sicut virgultum coram eo , & sicut radix de terra sitienti.) Hoc est, Et hoc brachiū Domini erit coram eo, hoc est coram Domino, sicut virgultum ascendens, & sicut radix producta de terra arida & inaquosa. Comparat Christum in passione virgulto & radici ascendenti ex sitiente terra. Virgultum in hyeme est floribus ac frondibus nudatum, sed habet intus virtutem, quam ostendit in vere, tunc enim frondescit , & floret , & baccarū vbertate pulcherrimū appa ret. Sic Christus in passione fuit contemptus, squallidus, & incultus, sed adueniente vere , hoc est, in resurrectione sua floretissimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiam cum radice arboris, quia ex ea nutritur arbor, & sustentatur, & ex ea procedūt arboris folia, flores, & fructus. Radix nullam habet pulchritudinem , sed ex ea tota arbor producitur. Hæc arbor est Ecclesia, radix est Christus in passione sua despectus, acerbissimis iniuriis & doloribus affectus, & in medio duorum latronum constitutus. Sed ille sustē tat arborem, ille nutrit Ecclesiam, éstque eius radix, & validissimum fundamentum. Huic arbori potest accōmodari id , quod est apud Danielem *Dan.4.*
scriptum: Ecce arbor in medio terræ , & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cœlum , aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorum in ea: Subter ea habitabant animalia & be stiæ , & in ramis eius conuersabantur volucres cœli, & ex ea vescebàtur omnis caro. Dixerant in principio: Quis credet auditui nostro ? Nunc reddunt eius quod dixerant rationem. Acsi dicāt Quis credet eum esse Deum cui nec est species nec decor.

Non est species ei neque decor, & vidimus eum , & non erat aspectus .) Ille omnium pulcherrimus, de quo dicitur in Psalmo : Speciosus forma præ *Psal.44.*
filiis hominū, diffusa est gratia in labiis tuis. De quo in Canticis sponsa , Dilectus, inquit , meus *Cant.5.*
candidus & rubicūdus, electus ex millibus , fuit pro nobis percussus , flagellatus , vulneratus & cōsputus, & vsqueadeò deformatus , vt non haberet speciem neque decorem. Voluit summus ille Deus, qui naturam vniuersam immensa virtute sua coercet & continet , vt à nobis perniciē auerteret, indignissimas contumelias pati, inauditas ignominias accipere, crudelissimis flagellis percuti, durissimis clauis cruci affigi, spinea corona coronari , & in ligno tandem suspendi & mori , quod mortis genus erat tunc infame & ignominiosum. Et cùm spinea corona totum eius caput vndique trāsfigeret, currebat sanguis per eius faciem, quæ cùm esset alapis cæsa, & sputis coinquinata , & tota cruentata & percussa, nullū habebat penitus decorē. Quod intuēs animi oculis propheta in hæc tristia ac flebilia verba prorupit: Non est species ei , neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus. Acsi diceret: Ego mentis oculis vidi Christum in cruce pēdē tem adeò deformatum, vt non videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat ipsum Christum in *Psal.21.*
Psalmo ita loquentem: Sum vermis & nō homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis. Paulò antè duxerat Christus tres è discipulis suis in *Mat.17.*
mōtem excelsum, & transfiguratus est ante eos, & resplenduit facies eius sicut Sol , & modò in cruce pēdens non habet speciem nec aspectum. Facies illa sacratissima, quam angeli aspicere de *1.Pet.1.*
siderant, quæ fuerat in transfiguratione rutilans vt Sol, pulcherrima & splēdidissima, modò deni grata

grata est, alapis & liuore faucia sputo, puluere, lachrimis, ac sanguine conspersa. Christe sancte quàm dissimilis est hæc tua transfiguratio ab illa, quæ fuit in monte, quem dicunt esse Thabor. Illa fuit in monte herbis & arboribus consito, hæc in monte Caluariæ ossibus & fœtoribus repleto. Ibi eras tu Domine comitatus discipulis, quos elegeras, hîc ab illis derelictus, & à Petro paulò antè negatus. Voluerunt enim metu mortis vitā derelinquere. Ibi fuisti in medio duorum illustrium virorum collocatus, Moyse & Elia, hîc inter duos latrones constitutus. Ibi in monte eleuatus, hîc cruci duris clauis affixus. Ibi exultans gloria, hîc dolens, & lachrymas fundens, Ibi tangis tuos discipulos, hîc dira lancea percuteris. Ibi eras splendidis vestibus indutus, hîc nudus, illisque immaniter spoliatus. Ibi audisti suauissimam Patris vocem te filium dilectum vocantem, hîc audis improperia & iniurias, & perditorum hominum cateruam te inauditis blasphemiis afficiētem. O rem dignā perpetuo gemitu, & perennium lachrymarum abundantia! Vtinam oculi mei vertantur in fontes. Vtinā exitus aquarum deducant oculi mei. Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis diluuium lachrymarum? Deficiant præ lachrymis oculi mei. Vtinam sint mihi lachrymę meæ panes die ac nocte. Quis mihi daret vt laborarem in gemitu, & lauarem per singulas noctes lectum meum, & possem lachrymis meis stratum meum iugiter rigare? Desine plorare Ieremia propheta sancte euersionem Hierosolymæ, ploremus Christi mortem, vímque lachrymarum fundamus. Vos omnes obsecro & obtestor Christiani viri vt eidemus lachrymas, qui pro nobis dedit suum sanguinē, vt totos nos illi dedamus, qui se totū pro nobis dedit. Lamētemur dicētes cum Ieremia: (Thren. 5.) Defecit gaudium cordis nostri, versus est in luctum chorus noster: cecidit corona capitis nostri. Væ nobis, quia peccauimus. Passus est Deus noster accerbissimos cruciatus & mortuus est suspensus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertam? Vbi querar? Quos implorem? Cur pater cœlestis filium tuum sanctissimum tot tantísque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permisisti? Et tu virgo gloriosa sancta Dei genitrix aduocata peccatorum, quæ peccatoribus subuenis, cur filium tuum sanctissimum tantis vulneribus confossum sinis ita mori, omnes malorum impetus suo corpore suscipientē, extremam ignominiam ferentē, inter duos latrones spirātem? Sed nescio quid dicam. Ignosce mihi Domine, ignosce mihi sacratissima virgo Maria. Sit mihi erranti medicina cōfessio. Quid enim fuit illustrius quàm pati Christum pro nobis? Quę res vnquā fuit in mūdo gesta maior? quæ gloriosior? quę commodatior hominum memoriæ sempiternæ? Voluisti Domine tuā erga nos immensam charitatem ostendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullā esse ignominiam, quin potius veram gloriam inanis gloriæ factura comparari. Voluisti sanguine tuo maculas nostras delere, & vulneribus tuis vulnera nostra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor Domine Iesu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium seculorum memoria tale cognoui. Qui erunt homines tam inculti & inhumani, qui te Domine non cognoscant salutis authorem? Quæ erit tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ tuæ passionis ac mortis memoriam non immortalibus laudibus prosequantur? Voluisti enim tua morte nobis vitam tribuere. Hic enim in monte Caluariæ est arbor vitæ plantata. Hic est mystica illa atque gloriosa scala Iacob constituta. Hic finitus est tuus labor, & (Gen. 28.) incœpit nostra requies. Hic te vidit spiritu Esaias, quando dixit: Vidimus eum, & non erat aspectus, vt nos te in cœlo pulcherrimum videremus.

Et desiderauimus eum.) Etsi nulla erat illi species, tamen desiderauimus eum, quoniam sciebamus in eius vulneribus esse remedium animarū nostrarum. Vel sic: Vidētes eum vulneratum desiderauimus videre eum in sua pulchritudine, vt anteà videbamus. Quidam ita vertunt: Et vidimus eum, & non erat aspectus, vt desideraremus eum.

Virum dolorum.) Ostendunt hęc Christum esse verum hominem, & multis ac acerbis doloribus cruciatum. Ipse enim de seipso ait: Tristis est (Mat. 26.) anima mea vsque ad mortem. Non enim in corpore solùm, sed in anima etiam dolores ferebat, & non solùm suos sed matris eius. Erat tristis mater iuxta crucem doloribus transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij dispersa, tot erant in anima matris coniuncta, ita vt doloris gladius eius animam pertransiret quemadmodū illi fuerat à Simeone prædictum. Gladius qui (Luc. 2.) carnes occideret visus est sæpe, sed qui animam cruentaret & transfigeret, solus hic visus est. Lācea, quæ latus filij aperuit, animam matris percussit, & omnes sanguinis fluuij, qui ex venis filij exibant, viscera matris penetrabāt. Et quoniā Christus vtranque angustiam & suam & matris sētiebat, vir dolorū merito appellatur. Sed illud est intelligendum, Christum Deum nostrum nō solùm dolere vulnera, quibus erat suum corpus confossum, sed etiam vlcera, quibus erat saucia anima peccatorum, non enim tantùm suos dolores, sed etiam nostros portabat. Et peccando scelerati homines illi dolores augebant: quēadmodum ipse dicit in Psalmo: Et super dolo- (Psal. 68.) rem vulnerum meorum addiderunt. Lege totam scripturam, neminem inuenies, quantum memini, qui prętet Christum vir dolorum appelletur. Solus Christus vir dolorū appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Isaac ab Ismaele, Iacob ab Esau, Ioseph à propriis fratribus, Dauid à Saule, Elias à Iezabele, & fuerūt multi alij magnis doloribus pressi, & in acerbissimis calamitatibus versati. Sed inter omnes solus Christus vir dolorum appellatur, quoniam illi suos dolores ferebant, (Hebr. 5.) Christus verò suos & omnium. (Hebr. 4.)

Et scientem infirmitatem.) Experientia. Vnde Apostolus ad Hebræos scribens, Et quidem, inquit, cùm esset filius Dei, didicit ex iis quę passus est obedientiam. Et alibi in eadem epistola: Non habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per

omnia

omnia, pro similitudine absque peccato.

Et quasi abscōditus vultus eius & despectus.) Quem- *Ioan.8.* admodum vultus eius qui iniuriis & contumeliis afficitur. Vel abscōditus vultus eius, hoc est, incognitus ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioannem: Nec me, inquit, scitis, nec patrem meum. Diuinitas erat sub humanitate abs- *Suprà 45.* condita, sicut alio in loco dixit Esaias: Verè tu es Deus absconditus Deus, Israel saluator. Et *Habac.3.* Habacuc: Ibi, subaudi in cruce abscondita est fortitudo eius.

Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.) Sensus est: Nullam culpam admiserat Christus Deus noster, ob quam supplicium mereretur. At voluit pro nobis pati, vt à nobis debitā pestem arceret. Languores nostros, non suos, hoc est, peccata nostra ipse tulit, & dolores nostros, id est supplicia, quæ pro sceleribus nostris merebamur, ipse portauit. Et hoc non fictè, non imaginariè, sed verè. Pro eo quod hîc ait E- *1.Petr.2.* saias: Lāguores nostros ipse tulit, ait diuus Petrus in prima sua epistola: Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignū. Vbi vides peccata esse animi languores & infirmitates, quas Christus pro nobis tulit. Infirmus est in cruce, & defuerunt, ei infirmorum solatia. Pro domo habet Caluarię montem, pro lecto durā crucē, pro ceruicali coronā spineā, pro dapibus fel & acetum, pro musica blasphemias. Sitiuit in cruce, & non erat qui illi vrceū aquę porrigeret. Si virgo mater posset illum oculis cōtingere, illa eū viuis lachrymis satiaret, quibus illa suum dolorē instillabat. Cogita igitur Christiane Christum Deum tuum languores tuos ferentem, dolorésque tuos portantem. Caput habet inclinatum ad te osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, manus perforatas ad largiendum, & totum denique corpus expositū ad te liberādum: vt sic eū figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos languores, de *Mat. 8.* quibus hîc loquitur Esaias, de corporis ægritudinibus intelligere. De illis enim diuus Matthæus euangelista hunc locum interpretatur. Hinc colliges apertissimè, vnum eundémque locū sacræ scripturæ duos sensus literales habere. loquitur enim Esaias de peccatis nostris, vt lite- *1.Petr.2.* ra ipsa demonstrat, & eam diuus Petrus interpretatur. Et tamen loquitur etiam de corporis morbis, de quibus euangelista eū literaliter exponit.

Et nos putauimus eum quasi leprosum.) Hoc dicit ob Christi vulnerum multitudinem. Et quia Christus passus est extra ciuitatem. Solebant enim leprosi extra ciuitatem proiici, vt in Leuiti- *Leui.13.* co scriptura commemorat. Sed Christus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniam animal cuius sanguis pro peccato in sancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Christi extra castra secundum legem cremabatur, vt liber Leuitici *Leui.16.* apertissimè ostendit. Quod intuens diuus Paulus in epistola ad Hebręos has voces scripsit: Pro- *Heb.14.* pter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperiū eius portantes.

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.) Id multis in locis est in diuinis literis scriptum. Vnde Apostolus in epistola prima ad Corinthios, Christus inquit mortuus est pro pecca- *1.Cor.15.* tis nostris secundum scripturas.

Disciplina pacis nostræ super eum.) Accipitur disciplina pro flagello seu castigatione. Quasi dicat: Supplicium quod nos merebamur, ipse tulit propter pacem nostram. Luit pœnas nostrorum scelerum, vt nos patri reconciliaret. Nā vt ait diuus Paulus, Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi, Quia in ipso, inquit placuit *Eph.2.* omnem plenitudinem inhabitare, & per eum re *Coloss.* conciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius. Hunc locum Esaiæ in hunc modum transtulit ex Hebraico Pagninus: Castigatio pro pace nostra super eum. Quæ versio nostram indicat explanationem. Potest ita etiam verti: Castigatio correctionis nostræ fuit ei imposita.

Liuore eius sanati sumus. Totum corpus ægrotat, & phlebotomia fit in capite. Nos laboramus morbo, & Christus pro nobis vulneratur. Scinditur vena nostræ salutis, vt durities nostri scindatur. Percutitur Christi latus, vt cor nostrum ni- *simile.* dus vbi infinitæ vanitates & nefariæ cogitationes colliguntur, cuspide diuinæ charitatis vulneretur.

Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.) Aspicis hîc Christum esse eum pastorem, qui oues errantes super humeros adduxit, de quo ipse Christus loquitur apud Lucam, qui omnia nostra peccata super se portauit. *Luc.15.* Vnde ipse in Psalmo. Supra dorsum meū inquit, *Psal.118.* fabricauerunt peccatores. Cùm igitur homines essent veluti oues errantes lupis expositæ, declinauerunt non in viā Dei sed vnusquisque in viā suam. At venit Christus, qui est vera via, vt eos ad cælum perduceret. Vnde diuus Petrus in prima sua epistola, Eratis, inquit, sicut oues errātes, *1.Pet.2.* sed conuersi estis nunc ad pastorem, & episcopū animarum vestrarum.

Oblatus est quia ipse voluit.) Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Nemo tollit animam *Ioan.10.* meam à me sed ego ponam eam à me ipso, potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo, iterum sumendi eam. Id voluit Habacuc *Psal.37.* propheta significare, quando de Christi cruce loquēs dicebat: Et cornua in manibus eius. Quasi diceret: Nō cornua crucis manus eius tenebāt, sed manus eius tenebant crucem, & ipse Christus suis manibus cornua crucis sustentabat. Ipse *Hab. 3.* enim voluit seipsum in crucis ara hostiam constituere. Ostendit hoc loco Esaias fuisse Christi *Exod. 12.* mortem voluntariam.

Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.) Christus in passione sua tacēdo loquebatur, docebat enim patientiam, & rerum humanarū tolerātiam. Hic est agnus, cuius sanguine Hebræi in Aegypto fuerunt seruati. *Ierem. 11.* Et qui occidebatur immolabatúrque in pascate: de quo ait Apostolus ad Corinthios scribens: *1. Cor. 5.* Etenim pascha nostrū immolatus est Christus. Hic est qui ait per Ieremiam: Ego quasi agnus *Gen. 22.* mansuetus, qui portatur ad victoriam. Hic est aries loco Isaac in monte occisus & immolatus. *Ioan.1.* Hic est agnus ille, de quo aiebat Ioannes Baptista:

sta: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mũdi.
Apoc. 13. De eo ita Ioannes Euangelista in Apocalypsi scri
ptum reliquit: Quorum non sunt scripta nomi-
Gen. 3. na in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine
mundi. Ideò ait Christum occisum fuisse ab ori-
Gen. 4. gine mundi, quia cùm Adam & Eua in pecca-
tum inciderunt, promisit Deus esse caput diabo-
li à Christo conterendum, quod erat morte eius
futurum. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui inno
cens à fratre per inuidiam occisus Christum fi-
gurauit. Vide quot in locis veteris testamenti
fuerit Christi mors sub innocentis agni nomine
adumbrata & prædicta. Et vt huius diuini agni
mansuetudinem & tolerantiam patiendíque vo
luntatem ostenderet diuinus noster vates, ait:
Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os
suum, sicut ouis ad occisionem ducetur & quasi
agnus coram tondente se obmutescet, & non a-
periet os suum. O miram cælestis agni mansuetu
dinem & admirabilẽ erga homines charitatem!
Hanc Christi patientiam & voluntariam passio-
Psal. 37. nem ostendit ipse, ita apud Psalmistam dicens:
Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor
meus in conspectu meo semper. Apud hunc no-
Sup. 50. strum vatem capite quinquagesimo: Ego autem
non contradico: retrorsum non abij, corpus meũ
dedi percutientibus me. Attende. Non solùm
non restitit, sed se obtulit: corpúsque suum dedit
illud vulnerantibus & conspuentibus. Aspice
quàm apertè indicet cruciatus suos voluntariè
Thren. 3. sustinuisse. Id iis verbis prædixerat in suis La-
Mich. 5. mentis Ieremias: Dabit percutienti se maxillam,
Psal. 37. saturabitur opprobriis. Michæas, In virga, inquit,
percutient maxillam iudicis Israel. Dauid in hũc
modum facit Christum loquentem: Factus sum
sicut homo non audiens, & non habens in ore
suo redargutionem. Hanc Christi mansuetudi-
nem prædixerunt Sibyllæ, quarum quædam di-
xit: Dabit autem ad verba omnino innocens dor
sum. Et paulò post. Et colaphos accipiens tace-
bit. Et altera Hierosolymam alloquens ait: Stul-
ta Deum tuum non cognouisti medentem mor
talium mentibus, sed & spinis coronasti corona.
Hanc veritatem in veteri testamẽto prædictam
scimus ex Euangelistis fuisse in Christo comple
Mat. 26. tam. Nisi enim eius passio & mors fuisset volun-
taria, non dixisset Petro: Conuerte gladium tuũ
in locum suum: omnes enim, qui acceperint
gladium, gladio peribunt. An putas quia non
possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi
modò plusquàm duodecim legiones angelorũ?
Mat. 27. Quomodo ergo implebũtur scripturæ? Quia sic
oportet fieri. Et diuus Matthæus, Cùm accusa-
retur, inquit, à principibus sacerdotum & senio-
ribus, nihil respondit. Tũc dicit illi Pilatus: Non
audis quanta aduersum te dicunt testimonia? &
non respondit ei ad vllum verbum, ita vt mira-
retur præses vehementer. Vide vtriusque testa-
menti cohærentiam & cõcordantiam. Perpende
quemadmodum vtrumque, Christum Deum
Deut. 28. nostrum voluntariè mortem subiisse ostendat.
Ipsam autem Christi mortem significauit Moy-
ses, quando in hunc modum fuit Hebræos allo-
cutus: Erit vita tua quasi pendens ante te, time-
bis nocte & die, & non credes vitæ tuæ. Para-
phrasis Chaldaica habet; Et erit vita tua suspen-
sa ante te. Quæ est hæc vita nisi Christus? Huius
vitæ crucifixæ gessit imaginẽ serpens ille æneus Num. 21.
in ligno suspensus, ad quem Hebræi in deser-
to percussi aspiciebant, vt salutem consequeren-
tur: Quem de seipso apud Ioannem Christus in- Ioan. 3.
terpretatur. Eum enim impij Iudæi falsis crimi- Psal. 93.
nibus ad crucis supplicium vocarunt iuxta id, Ierem. 12.
quod diuinus Psaltes præcinerat: Captabunt in
animam iusti, & sanguinem innocentem con-
demnabunt. Et apud Ieremiam ipse Christus, Re
liqui, inquit, domum meam, dimisi hæredita-
tem meam: dedi dilectam animam meam in ma-
nus inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas
mea quasi leo in sylua. Dedit contra me vocem,
ideò odiui eam. Apud Psalmistam: Quoniam cir Psal. 21.
cundederunt me canes multi, consilium mali-
gnantium obsedit me. Foderunt manus meas &
pedes meos, dinumerarunt omnia ossa mea. A-
pud Zachariam: Quid sunt plagæ istæ in medio Zach. 13.
manuum tuarum? Et dicet: His plagatus sum in
domo eorum, qui diligebant me. Daniel prophe Dan. 9.
ta, Post hebdomadas, inquit, septuaginta duas
occidetur Christus, & non erit eius populus, qui
eum negaturus est. In libro Sapientiæ, quem te- Sap. 2.
ste Eusebio Irenæus Egesippus omnísque anti-
quorum chorus Salomoni attribuerunt, indu-
cuntur nefarij Iudæi in hunc modum loquen-
tes: Si est verus filius Dei, suscipiet illum, & libe-
rabit illum de manibus contrariorum. Contu-
melia & tormento interrogemus eum, vt scia-
mus reuerentiam eius & probemus patientiam
illius. Morte turpissima cõdemnemus eum. Erit
enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc co-
gitauerunt & errauerunt: excæcauit enim illos
malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei.
Hæc ibi. Hanc mortem prædixit Sibylla Chri-
stum subiturum trium dierum somno suscepto.
Cuius testimonium cum alijs aliarum Sibylla-
rum citat Lactantius libro quarto diuinarum in
stitutionum & Diuus Augustinus libro decimo-
octauo de ciuitate Dei. Nec solùm Christiani sed
etiam nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbi-
nis asserunt fuisse Messiam mortem subiturum:
inter quos est R. Iuda filius Amon in commen-
tarijs in psalmos, vbi peccatum Adami ait Chri-
sto causam mortis præbuisse. Et R. Abba in Be-
resith raba capite decimonono ait fuisse sibi re-
uelatum Messiam fuisse grauissimis cruciatibus
opprimendum, & veluti ignotum morte mul-
ctandum. Oportebat vt Christus nostra impia
facinora suo sanguine expiaret, quod fuerat in
lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum Exo. 24.
fuit sanguine aspersum, &, vt verbis Paulinis Heb. 9.
vtar, omnia penè in sanguine secundum legem
mundantur, & sine sanguinis effusione non fit
remissio. Pontifex ille, qui solus semel in anno
cum sanguine pro ignorantia oblato in secun- Heb. 9.
dum tabernernaculum introibat, Christi Dei
nostri imaginem gerebat, qui assistens pontifex
futurorum bonorum per amplius & perfectius
tabernaculum, non manu factum, vt verba Apo-
stoli scribam, id est, non huius creationis, nec Leui. 16.
per sanguinẽ hircorũ aut vitulorum, sed per pro Naum. 19.
prium sanguinem introiuit semel in sancta, æter
na redemptione inuenta. Et quoniam animalia,
quorum sanguis in sancta per pontificem infe-

rebatur pro peccato, extra castra cremabantur, passus est Christus extra ciuitatem. Quod intuens Apostolus ad Hebræos scribens, hæc verba litteris mandauit: Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Hæc diuus Paulus. Aliam etiã reddit rationem diuus Ioannes Chrysostomus in sermone de passione, ita dicens: Voluit Dominus pati non sub tecto, nec in templo Iudaico, ne Iudæi subtraherent sacrificium salutare: ne putarent pro illo tantùm populo oblatum: ideò fuit extra ciuitatem, extra muros, vt scias sacrificium esse commune pro mundo oblatum, communémque esse purificationem. Et quoniam Christus mortẽ pro nobis acerbissimam voluntariè tulit, ait hoc in loco noster Esaias: Et quasi agnus coram tondente se obmutescet.

Hab. 13.

De angustia & de iudicio sublatus est: generationem eius quis enarrabit? Quia abscissus est de terra viuentium: Propter scelus populi mei percussi eum. Et dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua, eò quòd iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quòd laborauit anima eius, videbit & saturabitur: in scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideò dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia, pro eo quòd tradidit in mortem animam suam, & cùm sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro trangressoribus rogauit.

1. Petr. 2. d. 1. Ioan. 3. d. D *Mat. 15. c. Luc. 12. d.*

De angustia & de iudicio sublatus est.) Hoc est, liberatus est ex afflictione, & sceleratorum iniusto iudicio, quoniam resurrexit, & victor atque gloriosus ad patrem ascendit. Ipse enim post resurrectionem suam discipulis suis apparens, & loquens, Data est, inquit, mihi omnis potestas in cælo & in terra. Aequũ est vt mundũ iustè iudicet, qui à mũdo iniustè iudicatus est, sicut scriptũ est: Causa tua quasi impij iudicata est, causam iudiciúmque recipies. Hãc Esaiæ vaticinationẽ prædixerat iis verbis Dauid: de torrente in via bibit, propterea exaltauit caput. Ac si diceret: Fuit Christus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eã ob causam Deus extulit illum, quoniam resurrexit, & in corpore glorificato cũ magno triumpho ascendit ad cœlum. Id explanauit iis verbis diuus Paulus in epistola ad Philippenses: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. Id voluit Esaias his paucis verbis significare dicens: De angustia & de iudicio sublatus est.

Mal. vlt. Iob. 36. Psal. 109. Philip. 2.

Generationem eius quis enarrabit?) Sensus est: Cùm Christus sit verus homo afflictus & mortuus, quis enarrabit eum esse à patre æternaliter genitum, & ex consequenti verum Deum? Quasi dicat: Quis poterit tam altum & ineffabile mysterium verbis explicare? Vel sic: Quis poterit narrare Christi generationem non solùm æternã de patre sine matre: sed etiam humanam de matre sine patre? Hunc locum citãs Diuus Leo papa in hæc verba prorumpit: In domino nostro Iesu Christo filio Dei non solùm ad diuinam, sed ad humanam spectat naturam: Generationẽ eius quis enarrabit? Vtranque substantiam in vnam conuenisse personam nisi fides credat, sermo non explicat: modus incarnationis est ineffabilis. Hanc sententiam sequitur in tertia parte diuus Thomas, qui cùm fuerit omni sapientia & sanctitate præstanti, voluit semper sanctorum sententias sequi. Est quidem vtraque Christi generatio inenarrabilis. Etsi diuus Matthæus ita suũ Euangelium incœperit: Liber generationis Iesu Christi, non tamen explicat modum incarnationis. Sed quoniam dixerat: De angustia & iudicio sublatus est. (quibus verbis Christi resurrectionem prædixerat,) fortasse per generationem reditus ad vitam significatur. Vt sit sensus: Resurget quidem Christus, sed erit inenarrabile mysterium resurrectionis. Non poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate explanari. Accipi verò generationem pro resurrectione, indicat Psalmus secundus. Vbi cælestis pater filium suum alloquens, Ego, inquit, hodie genui te. Quem locum diuus Paulus in Actis Apostolorum de Christi resurrectione apertè interpretatur. Et Christus Deus noster apud diuũ Ioannem loquens discipulis suis de resurrectione sua, Mulier, inquit, cùm parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: cùm autem peperit puerum, iam nõ meminit præssuræ propter gaudiũ, quia natus est homo in mundum. Vbi comparat discipulorum dolorem in Christi morte dolori mulieris parturientis: gaudium autem resurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipsam autem resurrectionem Christi comparat cum pueri natiuitate & generatione. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione consequi, & sermone explicare, quàm peruersa sit illa Iudæorum generatio, qui Christum falsis criminibus ad mortem & vastitatem vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, siue pro seculo illo. Loquebatur de Christi morte & intelligens Iudæorum malitiam & impietatem, inuehitur in eos, dicens: Generationem illam Iudaicam quis enarrabit? Quis eius prauitatem inauditam poterit exprimere? Vnde quidam vertunt: Seculum eius quis enarrabit? Omnes has explanationes recipit hic locus, quarum nullam existimo reiiciendam esse. Ego tamen putauerim generationem hoc in locp accipi pro prole Christiana, quam Christus suo sanguine genuit, vt sit sensus: Quis poterit complecti sermone eorum multitudinem, quos Christus suo sanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem

Mat. 1. Act. 13. Ioan. 16.

lem credentium? Quasi dicat: Hic, qui talibus doloribus & afflictionibus premitur, qui cruci affixus sanguinem suum fundēs, acerrimos cruciatus tulit, non sua sed nostra scelera luit, vt in vita spirituali nos suo sanguine gignat, & quoniam in spiritu video innumerabiles esse ita gignendos, has voces emitto: Generationem eius quis enarrabit? De hac generatione ait diuus Ioannes: Quotquot autem receperūt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et in prima sua epistola: Scimus, inquit, quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei cōseruat eum. Et Iacobus Apostolus in epistola sua de Christo loquens, Voluntariè, inquit, genuit nos. Et volens Esaias aliquo modo explicare id, quod dixerat, addit paulò pòst: Si posuerit pro peccato animā suam, videbit semen longæuum. Quasi dicat: Si quidem Christus passurus est mortem pro hominū peccato, videbit semen longæuum, hoc est, generationem suam maximè propagatam & æternā. Nunquam enim ecclesia peribit. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israelis, ita mortuo Christo creuerunt Christiani, qui nisi Christus moreretur, nequaquā crescerent. Id voluit Christus apud Ioannem iis verbis significare: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum manet, si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Et quemadmodum Christus morte sua fideles genuit, ita hostes suos interfecit. Vt enim Samson captus à Philistæis ob amorem, quo Dalilam Gentilem prosequebatur, multò plures ex hostibus interfecit moriens quàm viuens, vt in libro Iudicum scriptura testatur, sic Christus amans gentilitatē, pro eáque captus plures hostes occidit morte sua, quàm viuens priusquàm moreretur. Ideò mortuus est vt mortem occideret, filiósque generaret. Aristoteles in libris ortus & interitus inquit generationem vnius esse corruptionem alterius: quam sententiam omnes posteà physici secuti sunt. Vt generentur grana, corrūpitur granum. Eodem modo vt generaretur ecclesia, Christus mortuus est. Destruitur vnum vt ædificetur alterum: secatur arbor, vt fiat schapha, moritur Christus, vt ecclesiæ nauicula construatur: ad ædificationem domus Dei fuit Christus destructus, hoc est vulneratus & mortuus. Ita scriptum reliquit in Psalmo diuinus vates: Quoniam quem perfecisti destruxerunt, iustus autem quid fecit? Quem locū diuus Hieronymus de Christo interpretatur. Hæc Christi proles, hæc Christianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur ab hoc nostro vate capite nono imperij Christi multiplicatio. Ita enim ait Et vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis pater futuri seculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium, potest verti ex Hebræo: Ad multiplicandum eius imperium, vel multiplicatio principatus eius. Vbi Esaias pro multiplicatione posuit, le-marbeh cum litera, m, clausa, quæ nunquam nisi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates significare hanc generationem & principatus propagationem esse morte Christi futuram, quando littera illa magna, clausa, absque fine, retrogrederetur: quando ille, qui est immortalis, moreretur, & qui est immortalis, moreretur, & qui est impassibilis, summos cruciatus pro nobis toleranter ferret, quando ille, qui est sine fine Deus, pro nobis factus homo, nos suo sanguine generaret. Quam generationē admiratus, Esaias has voces emisit: Generationem eius quis enarrabit?

(Ioan. 1. — 1. Ioan. 5. — Iaco. 1. — figura Exo. 1. — Ioan. 12. — figura — Iudic. 16. — Psal. 10. — Sup. 6.)

Quia abscissus est de terra viuentium.) Hoc est, de hominum familiaritate, de hac vita. Eodem modo apud Ieremiam aiunt Iudæi: Mittamus lignū in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium. Acsi dicat: Mittamus crucem, vt hunc, qui panem cœlestem se esse asserit, in ea figamus, cúmque vita priuemus. Reddit rationem quare Christus nos erat suo sanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortémque pro nobis subiturus. Qui hoc intelligūt de generatione æterna filij Dei, possunt per terram viuentium cœlestem gloriam intelligere, vt sit sensus: Quis poterit consequi oratione generationem Messiæ, cùm ipse sit Deus genitus à Patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc est, de cœlo descenderit? Appellari autem cœlum terram viuentium indicat Psalmista ita dicens: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Qua de re alibi disseruimus.

Propter scelus populi mei percußi eum.) Verba sunt Dei Patris, qui dicitur percussisse filium, quoniam eum percuti permisit. Ita intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt. Quem Psalmum Apostoli multis in locis de Christo interpretantur. Et id, quod est apud Zachariam: Percute pastorem, & dispergentur oues: aut, Percutiam pastorem. Ita enim diuus Matthæus hunc locum citat capite vigesimo sexto, vbi eum Christus de seipso interpretatur. Aspicis hoc in loco fuisse Deum percussum, vt scelera nostra deleret, & antiqui hostis tyrannidem extingueret. Offenderant homines Deum, erant illi debitores, non poterant per se soluere: venit Christus vt solueret pro illis, volens in redemptione nostra iustitiam suam ostendere. Id indicauit Paulus Apostolus ita ad Romanos scribens: Iustificati gratis per gratiam ipsius per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum, in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore. Hæc Apostolus. Vbi vides voluisse Dei filium mortem pro nobis subire, vt nos redimendo suam iustitiam demonstraret, Nisi esset Deus, remedium non afferret, nisi esset homo, pro nobis non pateretur. Sed ita se ad humanitatis nostræ susceptionem inclinauit, vt manens quod erat, assumens quod non erat, formam serui Dei formæ vniret, tantóque fœdere vtramque consereret naturam, vt nec inferiorem consumeret glorificatio, neque superiorem minueret assumptio. Eramus mortui, mortuus est Christus, vt nos viueremus. Hoc fuerat in Elisæo mortuo figuratum, Est enim in quarto libro Regum scriptum, quosdā sepelientes quendam mortuum vidisse venientes

(Ierem. 11. — Psal. 26. — Psal. 68. Zach. 13. Mat. 26. — Rom. 3. — Figura. 4. Reg. 13.)

latrones,

latrones, quorum metu proiicientes cadauer in sepulchrum Elisæi, se in fugam coniecerũt. Cùm autem homo mortuus ossa viri sancti tetigisset, reuixit statim, & stetit super pedes suos. Quis est hic mortuus, nisi homo in peccato viuẽs? Quod cadauer est hoc, nisi hominum genus vitiis contaminatum? Qui sunt hi, qui illud sepeliunt, nisi deprauati appetitus, falsæ voluptates, & nefariæ cogitationes? Hæ hominem non solùm omnibus virtutum ornamentis spoliant, grauissimísq; vulneribus saucium occidunt, sed etiam in ipsis peccatis sepeliunt, latronibus, hoc est, mundo, carni, & diaboli expositum relinquunt. At cœlestis ille Elisæus Christus Deus noster morte sua eum exuscitat, mortuus vitam tribuit, & sepultus resurrectionem operatur. Omnes mortui essemus, nisi tu Christe sancte nobis tua morte vitam tribueres, atque de morte ipsa gloriosè triumphares. Ita enim per Oseam prophetam tuum ais: Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero ô inferne. Nos verò qui Christiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Christum pro nobis acerbissimos cruciatus ferentem: respiciamus ad caput nostrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciisque affluere. Quæ proportio est, quæ congruentia, vt percusso capite, transfixo, & spinis coronato, membra lætitia gestiant? Tollamus igitur crucem nostram, Christúmque ducem nostrum sequamur, si volumus spirituali gaudio perfundi. Non enim possunt duo gaudia, Dei & mundi, in eodem animo simul cohærere. Nam, vt diuus ait Bernardus, errat omnino, qui cælestem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balsamum huic veneno misceri posse arbitratur.

Osee.13.

Et dabit impios pro sepultura.) Dixerat Deus pater: Propter scelus populi mei percussi eum: nũc explicat propheta non solùm in vita, sed etiam post mortem fuisse Christum, à patre percussum. Nam pro sepultura, inquit, dabit ei impios, hoc est impiorum locum. Quasi dicat: Morietur Christus in monte Caluariæ, ibíque prope crucem sepelietur, vbi impij solent suorum scelerum pœnas luere. Erat enim locus ille suppliciis damnatorum destinatus. Non desunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita nostra pependit, propter caput Adami ibi sepulti. At diuus Thomas potius inquit Caluariam vocari propter damnatorum capita, quæ ibi truncabantur, à quibus mons ille nomẽ accepit. Quę opinio est satis consona rationi. Erat enim conueniens vt ibi esset defixa crux illa gloriosa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non solùm Adami peccato, sed etiam totius mundi sceleribus remedium attulisse.

Et diuitem pro morte sua.) Hoc est, Dabit Deus pater filio suo Iosephum ab Arimathæa, hominem diuitem & honoratum, qui eum mortuum inuoluat in sindone munda, honorificéque in monumento suo sepeliat. Huic expositioni fauet Pagnini versio ita habens: Et dedit cum impiis sepulturam eius, & cum diuite inter mortuos suos. Possunt hæc verba ita verti: Posuit apud impios sepulchrum eius, & cum diuite in morte sua. Fuisse hæc omnia impleta Euangelica historia testatur.

Matth.27. Mar.15. Luc.23. Ioan.19.

Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semẽ longæuum.) Hoc est, siquidem subiturus est mortem, vt mundi peccata deleat, videbit infinitam prolis propagationem: videbit filios suos, quos sanguine suo genuerit, in immensum multiplicare. Accipitur hîc anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vult propheta fructum Christianorum ostendere post Christi mortem. Vt enim post Isaac immolationem fuit à Deo promissa Abrahamo generis multiplicatio instar stellarũ cœli & maris arenæ, & vt in eius semine omnes gentes benedicerentur, per quod semen diuus Paulus intelligit Christum, sic post Christi mortem fuerunt Christiani multiplicati, & populi multi in ecclesia spiritualiter geniti. In Psalmo, vbi cõmunis editio habet: Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Aethiopum, hi fuerunt illic. Pro hi fuerũt illic, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: Iste natus est ibi. Quasi dicat: Populus harum gentium fuit in ecclesia per spiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in hoc capite paulò antè Esaias: Generationẽ eius quis enarrabit? Volens autem modò huius generationis propagationem ostẽdere ait: Quoniam se Christus est hostiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit semen longæuum.

Gen.22. figura. Gal.3.

Psal.86.

Voluntas Domini in manu eius dirigetur.) Hoc est, voluntas Patris, quæ est vt genus humanum redimatur, in manu Christi ordinabitur, eiúsque morte implebitur.

Pro eo quod laborauit anima eius, videbit.) Subaudi semen longæuum. Et saturabitur, subaudi eo cibo, de quo ipse ait apud Ioannem: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius.

Ioan.4.

In scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos.) Pro iustificauit habent nonnulli codices ad marginem, iustificabit, & alij etiam in textu. Et pro seruos meos, habent, seruus meus. Et rectè quidem, nam in Hebraico est עבדי audhi in singulari: sed vitio typographorum existimo effectum fuisse vt pro, seruus meus, seruos meos scriberetur. Est igitur sensus: Ipse iustus, qui est Christus, quem ego pater seruum meum ratione humanitatis assumptæ appello, in scientia sua iustificabit multos. Animaduerte. Non ait: Hic doctus cõcionator in scientia sua acquiret reditus, dignitates, episcopatus: sed iustificabit multos. Euangelicus concionator non debet scientia sua mundi diuitias quærere, sed animas.

Ideò dispertiam ei plurimos.) Hoc est propterea dabo illi partem in multis. Verba sunt Dei patris aientis in Psalmo: Postula à me, & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, & possessionẽ tuam terminos terræ. Septuaginta habent: Propterea ipse possidebit multos, nimirum Christus.

Psal.2.

Et fortium diuidet spolia.) Homines, qui erãt dæmonis spolia, liberabit, eósque diuidet: nam alios faciet Apostolos, alios Euangelistas, alios martyres, alios confessores, alios virgines, alios matrimonio copulatos, alios præsules, alios subditos. Et ita varij varia munera exercebunt. *Si in naui* omnes idem facerent, obrueretur absque dubio. Vt enim opus est vt hic sedeat in puppi gubernaculum tenens, ille stet in prora longè perspiciẽs, quidã remis incumbant, quidam ad mali sum-

similitudo

mitatem ascendant, alij velum teneant, alij sentinam exhauriant, alij alia munera exerceant: sic in ecclesia diuersa sunt munera, pro diuersis hominum qualitatibus gerenda: nec debēt omnes in idem studium incumbere, nec ad eandē actionem properare. Si rex voluerit tota die contemplari, neque audiens subditos, nec illis consulēs, & necessaria prouidens, malè quidem aget. Etsi enim contemplatio & mentis actio excellentissima, qua nulla est suauior, nulla præstantior, & permanentior, non tamen conuenit regi, ita se illi dedere, vt regni sibi traditi gubernationē relinquat. Desinat his perpetuam contemplationem, qui se ab humanis negotiis separarunt, animúmque à sensibus reuocauerunt. Contrà verò qui se totos Deo dedicarunt, nolint se mundi negotiis implicare, quin potius in diuinarum contemplationem toto pectore incumbant, atque in solitaria tranquillitate, animiq; quiete, ad quam se tanquam ad portum receperunt, permaneant. Et ita vnusquisque suum honestum officiū exerceat. Illud est præterea aduertendum, dæmones hoc in loco fortes appellari, à quibus Christus abstulit spolia, quæ, vt hîc Esaias prædixit, diuisit.
Luc.11. Id significauit Christus apud Lucam, ita dicens: Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ possidet: si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet.

Et cum sceleratis reputatus est.) Id est, inter duos latrones crucifixus. Hunc locum ipsemet Christus
Luc.22. apud Lucam de seipso interpretatur. Diuus
Mar.15. Marcus etiam ita inquit: Et cum eo crucifixerūt duos latrones, vnum à dextris, & alium à sinistris. Et impleta est scriptura, quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est. Sunt præterea in hoc capite multa loca, quæ Apostoli de Christo interpretantur.

Luc.23. *Et pro transgressoribus rogauit.*) Dixit enim in cruce: Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt. Vide vltionem & iustitiam, quam postulat. Docuerat discipulos vt orarent pro perse-
Mat.5. quentibus & calumniātibus eos, vt est apud Matthæum capite quinto: nunc ostendit exemplo id, quod verbis docuerat. Docet Christus præsules & concionatores, vt in eas virtutis actiones incumbant, ad quas fuerint alios exhortati. Sunt qui existimēt sat esse, alios in viam dirigere, cùm ipsi nolint ab inuio vitiorū nemore exire, quam eorum opinionem magni errores cōsecuti sunt. Vide quàm apertè Christi saluatoris nostri passionem prædixerit hoc capite Esaias. Est-ne hoc vaticinium an Euangelium? Quid ad hæc Iudæi poterunt respondere? Totam summam passionis Christi hoc capite diuinus noster vates breuiter
similitudo descripsit. Vt enim qui vult orbem vniuersum in parua tabula describere, satis esse existimat præcipius mundi partes delineare, sub quibus multæ particulares regiones continentur: sic sanctus vates volens omnes Christi cruciatus describere, sat esse duxit, in hoc capite tanquam in quadam tabella deliniare summam quandam, sub
Mat.27. qua multa comprehenderetur, quæ Euangelistæ particulariter explicarunt. Sed aduerte obsecro. In domo Pręsidis interrogatus Christus tacet, & in cruce non requisitus loquitur, atq; pro transgressoribus orat. Quid est hoc Domine Iesu? Ductus ad crucem obmutescis, vt modò aiebat Esaias: Sicut ouis ad occisionem ductus, & quasi agnus coram tondente se obmutescet: & coram Pilato & Herode, vbi agitur de vita tua siles, in cruce verò, vbi agitur de salute nostra etiam nō interrogatus voces emittis. Quid est hoc, nisi demonstrare tuam erga nos immensam charitatē, amorisq; illius admirabilis in hominum genus, quo summè flagrabas, celsitudinem & abundantiam? Pluris nostram salutem quàm vitam tuam faciebas, ideò pro trāsgressoribus exorabas. Quis audiuit vnquam talem amorem? Quis non admirabitur tam infinitam charitatis magnitudinem? Si eum, qui se pro patria telis hostium obiecit, ciues summè diligere tenentur: quanto ardentius tenemur nos te amare Domine Iesu, quàm incredibili singularisq; erga te amoris amplitudine exardescere, qui non pro vna patria tantùm, sed pro vniuerso mundo te salutarem hostiam deuouisti, crucísque morti acerbissimæ obtulisti, vbi extrema propè verba ad veniam salutémque à Patre petendam pro iniquis & trāsgressoribus reseruasti? Discamus nos hinc charissimi mei pro hostibus & calumniantibus precationes ad Dominum fundere. Imitemur Christum cœlestem doctorem, qui non vltionem à patre hostium suorum, sed veniam postulauit. Hinc colliges quantum illis desit Christianæ charitatis, qui ad exitum vitæ vocati dimittere iniurias nolunt, quin potius interruptis iam ac morientibus vocibus vltionem se desiderare significant.

Totum hoc caput exponit de Messia R. Moyses Gerundiensis explicans id, quod est capite vigesimoquarto Geneseos scriptum: Et introdu- *Gen.24.*
xit eam Isaac. Et R. Iesue Galilæus, & alij nonnulli Hebræorū Rabbini. Sed in hoc à nobis distant, quòd illi Messiam venturum expectant, nos verò eum venisse firmiter testamur. Sed quoniā ex illis nonnulli libros nostros legentes, historiásque veteres cum illis conferentes, vident planè hæc omnia, quę Esaias huic capiti mandauit, & de Messia prædixit, Christo nostro cōuenire, aiunt prophetam hoc in loco nō de Messiæ, sed de populi Iudaici afflictione fuisse vaticinatum. Vt nobis possent respondere, in suáque pertinacia perseuerare, hanc inuenerunt euasionem, stultam illam quidem, fragilem, falsam, nulliúsque momenti. Huius opinionis inuentores fuerunt R. Salomon & R. Andreas fingentes hanc Esaiæ vaticinationem esse de Iudæorum miseriis & calamitatibus, de quibus propheta, acsi vnus homo esset in misera captiuitate constitutus, vaticinatur. Hanc falsam opinionem conuincit non solùm antiquorum Hebræorum sententia, sed etiam paraphrasis Chaldaica, tantæ authoritatis apud eos, vt nullus eam vnquam negauerit. Pręterea quomodo potest Iudæorum populo conuenire id, quod hîc ait propheta: Generationem eius quis enarrabit? cùm eius generatio in lege Moysi apertè demonstretur? Item quî fieri potest, vt de illo hæc verba dicantur: Ipse autē vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra, cùm constet

non

non solùm ex veterum prophetarum oraculis, sed etiam ex ipsorum historiographo Iosepho, recentiúmque annalium memoria, eos ob sua incredibilia scelera fuisse patria pulsos, euersos, captiuos, atque in omni dedecore ignominiáq; versatos? Deinde quomodo illis id poterit conuenire: Oblatus est quia ipse voluit: sicut ouis ad occisionem ducetur, & illud. Et pro transgressoribus exorauit, cùm ipsi inuiti fuerint capti & afflicti, & in suis synagogis cotidie in Christianos contumelias & maledicta iaciant? Postremò quis erit tam cæcus, qui non intelligat non posse ad Hebræorum populum referri id, quod hîc ait diuinus vates: Eò quòd iniquitatem non fecerit, nec dolus fuerit in ore eius, cùm non solùm Iudæi, sed etiam Christiani sæpenumerò incidant in peccata? Quid dicam de iniusto cùm de iusto
Prou.24. dicat in Prouerbiis Salomon: Septies in die ca-
1.Ioan.1. dit iustus? Si dixerimus, inquit diuus Ioannes, quòd peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Cùm igitur hęc non possint Iudæorum populo accommodari, imò Christo, ad quem ea Apostoli retulerunt, apertissimè conueniant, necessariò concluditur falsam esse & commentitiam hanc Iudæorum opinionem, contrà verò veram esse & perspicuā Christianorum in huius capitis explanatione sententiam.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAP. LIII.

Sicut radix de terra sitienti.) Pro sitienti est in Hebraico ציה tsiiah, quæ dictio significat rem sitientem, desertam & inuiam. Pagninus vertit: Sicut radix de terra deserti. Aquila: Sicut radix de terra inuia. Admirabilis profectò interpretatio: nam quæ est hæc terra absque via, per quam nemo vnquam ingressus est, ex qua hæc diuina radix exiuit, nisi virgo illa gloriosa Dei genitrix, ex qua natus est Christus Deus noster? Hanc ap-
Psal.84. pellat etiam alius propheta terrā, dicens in psal-
Psal. 66. mo: Benedixisti Domine terram tuam. Et paulò post: Veritas de terra orta est. Et in alio psalmo: Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructum suum. De hac
Supr. 4. terra intelligitur id, quod suprà dixit Esaias: In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis. Et alibi: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Dixerat quarto capite futurum esse sublimem fructum terrę, & volens modò eum fructum explicare, ait, eum esse
Sup.45. saluatorem. Vide qualem fructum hæc inuia & gloriosa terra produxit, mundi saluatorem. Peperit in tempore eum, qui fecit tempora. Vna & eadem mater & semper virgo: ipsa & genitrix, & eius creatoris, quem genuit, creatura. Quis vnquam audiuit talia? Quis vnquam talia cogitauit. Intacta genuit, & pariens virgo permansit. Et quem peperit? Eum qui est Deus & homo. O admirabilis compago, ô sublime mysterium! Creator nascitur ex creatura, Deus factus est homo, incorporeus carne vestitur, inuisibilis videtur, immortalis occiditur, incomprehensibilis comprehenditur. Quis non admirabitur tam altum sacramentum, huiúsque virginis inauditum partum? Et volens Esaias eius virginitatem significare dixit, Messiam ex ea exiturum esse instar virgulti de terra sitienti absque alterius arboris insertione pullulantis. Quid ad hæc respondebit blasphemus ille Heluidius, qui spiritu diabolico ductus voluit virginitatis sacratissimæ Dei genitricis splendorem maculare? Vt enim Herostratus homo scelerum maculis notatissimus flagrans famæ cupiditate nocte quadam templum celeberrimum Dianæ à Gentibus idolorum cul- similitudo.
tricibus dedicatum incendio combusit, vt nominis claritatem, cuius cupiditate incredibiliter ardebat, sibi compararet, vt Valerius Maximus, Theopompus, & alij memorię prodiderūt, sic nefarius Heluidius, quoniam neque virtute neque rerum gestarum gloria famam, cuius desiderio tenebatur, consequi valebat, voluit quantum in se fuit non templum falsæ Dianę, sed tēplum illud sacratissimum diuinæ virginis Mariæ incendio suæ maledictæ hæresis cōburere, eiúsque virginitatem verbis pestilentibus maculare.

Percussum à Deo.) In Hebraico est: מכה אלהים mucceh elohim. Quæ verba, si Latina reddas, ita transferas: percussum Deum. Inter מכה mucceh, quæ dictio percussum significat, & אלהים elohim, quæ significat Deum, nulla est præpositio. Voluit diuinus noster vates ostendere Christum esse verum Deum & verum hominem. Dicens eum fuisse percussum eius humanitatem ostendit: dicens autem eum esse Deum, eius diuinitatē. Sed diuinitas erat in humanitate occultata. Id intuens Habacuc aiebat: Ibi abscondita est Haba.3.
fortitudo eius. & quemadmodum sol, vt diui similitudo.
Gregorij Nazianzeni vtar similitudine, cùm in nube tegitur, absconditur, non tamen amittitur, luménque illud, quod toto orbe diffusum claro splendore cuncta illustrat, paruo nubis obstaculo includitur, non tamen aufertur, sic Christi deitas in humanitate illa, quam induit, fuit abscondita, non tamen à corpore neque ab anima separata. Habes in hoc loco apertissimum absque dubio testimonium deitatis Christi, si volueris verba ipsa Hebraica, vt iacent, interpretari. Est admirabilis hic locus, in quo ostendit Esaias Deum esse illum, qui in cruce percussus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neq; percussus: est enim impassibilis & sempiternus. Sed cùm Christus sit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percussus & mortuus, dicitur etiam Deus percussus & mortuus, quoniam Christus vna est persona, vnum suppositū. Ideò verè dicimus manus Dei fuisse in cruce duris clauis trāsfixas, quoniā duæ in Christo naturæ sunt in vno & eodem supposito, quod quidem est Christus, qui est verus Deus & verus homo, quem Esaias hoc in loco percussum Deum appellat. Si lapi- similitudo.
dem ignitum in medium fluminis proiicias, extinguetur ignis, lapis autem integer permanebit quoniam aquæ in ignem agere possunt, in lapidem verò nequaquam. Sic constitutus Christus Psal.68.
in medio afflictionum, quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud: Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam, passus est quo ad humanitatē, in aquam

quam afflictionum aquæ, hominúmque scelera & impietates agere poterant, diuinitas autem impassibilis permásit. Ideò rectè dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis vniusque personæ singulariter passibilem & impassibilem, mortalem & immortalem, crucifixum in infirmitate nostra, eundémque semper viuentem in virtute sua.

De angustia & de iudicio sublatus est.) Pro de angustia est in Hebraico מעצר meotsær, quod nomen retentionem & carcerem significat. Ideò poterat hic locus ita verti: A carcere & à sententia sublatus est de medio: vt sit sensus: Statim post vincula & Pilati sentẽtiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Christi cæde celeritatem: quæ fuerat etiam in festinatione illa figu-
Exo.12. rata, qua Hebræi agnum paschalẽ comedebant: Ita enim ait scriptura Deum illis dixisse: Comedetis festinãtes. Fuisse autem agnum illum Chri-
Ioan.19. sti figuram, indicat apertè diuus Ioannes capite decimonono sui euangelij.

Argumentum capitis LIIII.

Vaticinatus fuit Esaias capite superiore de Christi morte. Et quoniam eum mentis oculis intuebatur suo sanguine pro nobis fuso esse multos filios geniturũ, ideò agit modò de vocatione Gentium, prædicens plures ex illis quàm ex Hebræis esse fidem recepturos. Et quamuis gentilitas esset sterilis absque fide, spe, & charitate, eam tamen consolatur, quòd breui plures filios habitura sit, quàm Hebræorum synagoga. Prædixit dei misericordiam nunquam esse ab ecclesia separandam, neque fœdus pacis Dei cum ecclesia initum vnquam infringendum.

CAPVT LIIII.

A LAuda sterilis, quæ non paris:
Luc.23.d decanta laudem, & hinni, quę
Gal.4.d non pariebas: quoniam multi filij desertę magis quàm eius, quæ habebat virum: dicit Dominus. Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne pereas: longos fac funiculos tuos, & clauos tuos cõsolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis: & semen tuum gentes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit.
B Noli timere, quia non confunderis, nec erubesces, non enim te pudebit, quia cõfusionis adolescentiæ tuæ obliuisceris, & opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui, qui fecit te, Dominus exercituũ nomen eius.
C & redemptor tuus sanctus Israel, Deus omnis terræ vocabitur. Quia vt mulierẽ derelictam & mœrentem Spiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adolescẽtia abiectam, dixit Deus tuus. Ad punctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem Sup.26.
meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redẽptor tuus Dominus. Sicut in diebus Noë Gen.9.b
istud mihi est, cui iuraui, ne inducerem D
aquas vltrà super terram, sic iuraui, vt non irascar tibi, & non increpem te.

EXPLANATIO.

Lauda sterilis.) Primitiuam ecclesiam ex Gentibus & aliquibus Iudæis congregatam comparat propheta mulieri sterili, quoniam respectu synagogæ paucos habebat filios. Potest hoc referri ad ipsam Gentilitatem, quæ nullum habebat prophetam, nullum fidelem, quam hoc in loco Esaias consolatur, quoniam innumeros ac propè infinitos filios habitura esset, qui Christũ reciperent. Quibus Christus dedit potestatem filios dei fieri, vt diuus Ioannes testatur. Ioan.1.

Hinni.) Hoc est, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire est propriè equorum, ad victoriam præ lætitia exultantium, sed ad homines etiam metaphoricè refertur.

Quoniam multi filij desertæ magis quàm eius quæ habebat virum.) Alludit ad Saram sterilem, & Agar fœcundam. Nam Sara peperit Isaac, qui fuit Gen.21.
per repromissionem, & inde dimanauit proles infinita. Filius autem Agar secundum carnẽ natus est, qui erat filius ancillæ, Sara autem libera erat. Sed hæc sunt duo testamenta, vt ait in epistola ad Galatas diuus Paulus. Per Agar ancillã Gal.4.
& fœcundam intelligitur synagoga, & vetus testamentum, per Saram verò liberam & sterilem, quæ peperit per diuinam repromissionem, & infinitam propè multitudinem genuit, intelligitur testamentum nouũ, & Christi ecclesia, quæ cùm prius esset sterilis Gentilitas, multò plures filios peperit, quàm synagoga. Et quoniam synagoga erat ob eius scelera reijcienda, voluit Deus vt Agar cum filio suo reijceretur, Sara autem cum filio suo domi maneret, in figura earum rerum, quæ posteà erant venturæ. Ideo diuus Paulus in epistola ad Galatas hunc Esaiæ locum sub nomi- Gal.4.
ne Saræ de ecclesia, sub nomine vero Agar de synagoga interpretatur. De Ecclesia dixerat suprà Supr.35.
Esaias: Lætabitur deserta & inuia, exultabit so- Ierem.15.
litudo. De synagoga verò ait Ieremias: Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cùm adhuc esset dies. Per septem intelliguntur multi, ponitur enim numerus finitus pro indefinito. Quemadmodum lib. 1. Regum 1.Reg.2.
ait Anna: Sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata est. vbi pro plurimis litera Hebraica habet septem. Hæc igitur sterilis est Ecclesia, de qua dicitur in Psalmo: Qui ha- Psal.112.
bitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem.

Dilata locum tentorij tui.) Id est, Extende ô ecclesia tentoriũ tuum, nequaquam Iudaici tabernaculi imiteris angustiam, sed dilata cortinas & pelles tabernaculorum tuorum. Ostendit iis verbis multitudinẽ fidelium, & ecclesiæ per totũ orbem

bem terrarum propagationem. Sed animaduerte. Non tribuitur ecclesiæ domus, sed tētorium, in quo non est firma & perpetua permansio. Nō
Heb. 13. enim habemus hîc, vt verbis vtar diui Pauli, manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, sed ad vlteriora festinant. Ita de Christianis dicitur:
Psal. 83. Ibunt de virtute in virtutem; videbitur Deus Deorum in Sion.

Semen tuum gentes hæreditabit.) Hoc est filij tui possidebunt nationes remotissimas, eásque ad fidem conuertent. Id vidimus & nostra & patrum nostrorum memoria apertissimè impletum. Iussu enim Emanuelis Lusitanorum regis inuictissimi, eiúsque filij clarissimi Ioannis, qui non solùm regni, sed etiam pietatis patris, eiúsque religionis, & animi præstantiæ & magnitudinis, fuit hæres, lustrarunt Lusitani terras anteà ignotas, & abstrusas, aliósque terrarum orbes, quos Alexander magnus non posse consequi ægrè ferebat, penetrarunt, earúmque gentes barbaras & infideles superarunt, & ad fidem Christi conuerterunt. Has gentes possident modò Christianissimi Lusitaniæ reges, qui Orientis oras, & ditissimam Indiam, & suis & maximorum regū præsidiis, opibúsque munitam, vicerunt & in suam potestatem redegerunt, atque crucis trophæa in regionibus immenso spatio à Lusitania distantibus, è potentissimorum hostiū faucibus ereptis, collocarunt. Hi Christianissimi principes & alij huiusmodi sunt semen atque filij ecclesiæ, de quibus ait hoc in loco Esaias alloquens ipsam ecclesiam: Semen tuum gentes hæreditabit.

Et opprobrij viduitatis tuæ.) Gentilitas Deum dereliquerat, & ideò vidua appellabatur. Sed cùm Euangelium recepit, & Christo adhæsit, non vidua, sed sponsa Christi appellatur. Synagoga verò est vidua, & à Deo derelicta, imò mortua & sepulta. Hos duos populos Gentium &
Zacha. 11. Iudæorum significauit Deus apud Zachariam per duas virgas, quarum vnam appellat Deus decorem, alteram funiculum.

Quia vt mulierem derelictam & mœrentē spiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam.) Fuisti quondam veluti vxor Deo adhærēs, & legem naturalem adimplens, sed ob delicta tua fuisti à Deo derelicta, & in adolescentia tua repudiata. Nunc verò vocat te idem Deus quasi dolentē spiritu ob tuum repudium & abiectionē.

Ad punctum in modico dereliqui te.) Dereliquit Deus gentilitatem, sed posteà misertus eius eam in aduentu suo ad se vocauit, & adduxit. Et totum illud tempus, punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam cōparatione æternitatis punctum esse, & tanquam nihil. Id voluit diuinus va
Psal. 38. tes significare dicens in Psalmo: Et substantia mea tanquam nihilum ante te. Substantia enim hoc in loco accipitur pro subsistentia seu vita. Quod intelligens diuus Hieronymus vertit: Et vita mea quasi non sit in conspectu tuo. Id apertè sensit Seneca, qui in epistola quadragesimanona ad Lucillum, Punctum, inquit, est quod viuimus. Et Cicero ætatem volare affirmat in prima quæstione Tusculana, vbi etiam afferens ex Aristotele nasci quasdam bestiolas apud Hypanem fluuium, quæ vnum diem tantùm viuat, inquit, hominum ætatem etiam longissimam cum æternitate collatam, eandem propemodum cum his bestiolis breuitatem habere. Contemnamus igitur mundi vanitates & ineptias, totámque vim bene viuēdi in animi magnitudine, & rerum humanarum despicientia & tolerantia, & Christiana nobilitate, & in omni denique virtute ponamus. G
Poteris hoc ad animam referre, quā Deus permittit in calamitates & dolores incidere, vt laboris pondere pressa ad Christum suauissimū sponsum conuertatur. Vide immensam Dei pietatem. Calamitas, qua fideles premit, est breuis, at gloria, quam illis tribuit, est sempiterna. Id intelligens Apostolus in epistola secunda ad Corinthios, Id enim, inquit, quod in præsenti est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, supra 1. Cor. 4.
modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.) Homo absque Dei gratia est dispersus, ea verò est vnitus & congregatus. Aqua cadens ex alto si vnitur & simile.
congregatur, ascendit per fistulam aut canalem vsque ad altitudinem loci, ex quo descendit. Sed si fons ille clausus, in quo aqua colligitur, habeat infrà aliquod foramen, non ascendit aqua, sed tota diffunditur, aspergitur, & amittitur: sic anima si in se vnitur & congregatur, ascendit vsque ad cœlum dicens cum Paulo: Nostra conuersatio in Phili. 3.
cœlis est, si autem fuerit veluti in fundo perforata, si se in varias cogitationes inutiliter diffuderit, nequaquam ascendet, sed tota dispergetur, & dissipabitur. Ideò diabolus conatur animam nostram dispergere & diffundere. At officium Dei est eam in miserationibus magnis congregare. Qua de re fusè capite vndecimo & decimo nono disseruimus.

Sic iuraui, vt non irascar tibi.) Id est, Vt iuraui Noe, non me inducturum esse iterum diluuium, sic tibi ô Ecclesia mea iuro, me nunquam te esse derelicturum. Aspice Dei nostri admirabilem clementiam.

Montes enim cōmouebuntur, & colles contremiscent: misericordia autem mea nō recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur dixit miserator tuus Dominus, Paupercula tepestate conuulsa, absque vlla consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris, & ponā iaspidem propugnacula tua: & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filiis tuis. Et in iustitia fundaberis: recede Ioan. 6. e
procul à calumnia, quia non timebis: & à pauore, quia non appropinquabit tibi. Ecce, accola veniet, qui non erat mecum, F
aduena quondam tuus adiungetur tibi. Ecce, ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum, & ego creaui interfectorem ad disperdendum. Omne vas quod fictum est G
contra

contra te, non dirigetur, & omnem linguam resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc est hæreditas seruorũ Domini, & iustitia eorũ apud me, dicit Dominus.

Montes enim commouebuntur.) Verba sunt, quibus Deus Ecclesiam alloquitur, quorum sensus est: Hoc quod tibi iuraui, nempe nunquam te esse derelicturum, est absque dubio verissimum. Nam prius montes commouebuntur, & aliò se transferent, & colles contremiscent, quàm ego te deseram. Nunquam enim misericordia mea à te recedet, neq; fœdus meum tecum initum rumpetur. Aspicis quàm apertè Deus promittat ecclesiæ suæ nunquam eam esse derelicturum: Ait enim: Montes commouebuntur, & colles contremiscent, misericordia autem mea nõ recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Hæc non dicuntur synagogæ, quam videmus esse à Deo derelictã, sed ecclesiæ, de qua diuus Paulus hoc caput in epistola ad Galatas interpretatur.
Gal.4. Et ipse Christus Deus noster ex hoc capite de-
Ioan.6. prompsit id, quod apud Ioãnem capite sexto ait: Et scriptum est in prophetis: Erunt omnes dociles Dei. Quibus verbis ostendit se esse Deum, qui venit, vt homines doceret, & ecclesiam constitueret. Cùm igitur Deus hoc in loco manifestè promittat, nunquam misericordiam suam esse ab ecclesia separandam, nec fœdus eius cum ea vnquam esse rumpendum, qui fieri potest, vt verũ sit id, quod ait Lutherus, mille ab hinc annis & amplius nõ fuisse in ecclesia fidẽ, & ipsum modò venisse, vt fidem, & veram doctrinam doceret, quibus anteà ecclesia erat destituta? Si in ecclesia non erat fides, nec vera doctrina, cùm sine fide, vt ait Paulus, impossibile sit placere Deo,
Heb.11. profectò ecclesia erat à Deo derelicta, & misericordia Dei ab ea separata, & ruptum pactum ac fœdus pacis & amoris Dei cum Ecclesia sua. Et ita falsum est id qund hoc in loco Deus ecclesię suæ promittit. O miserũ Lutherũ, ô hominẽ sub uersum & furiosum! Quis nõ videt tam pestiferã blasphemiam? Vis Luthere vt omnes te veracem existiment, & tu facis Deum mendacem? Dicis ecclesiam fuisse à Deo mille annos & amplius derelictam, cùm Deus hîc iuret eam nunquam esse ab eo derelinquendam. Ais nulla sacramenta conferre gratiam, summum Pontificem non esse catholicæ ecclesiæ pastorẽ, nec caput, omnes ecclesiæ doctores vitæ sanctimonia & sapientia præstantes nihil dixisse solidi, nihil veritatis, omnes errasse in fide, & ecclesiam hactenus fuisse in tenebris & erroribus versatam. Nam cùm ecclesia semper tenuerit, sacramenta cõferre gratiam, & summum pontificem esse Christi vicarium, ecclesiæ pastorem & caput, & petrã illam
Matth. 16. super quam Christus ædificauit ecclesiam, & ita asseuerantet affirment omnes patres, & sancti doctores, & sit ita in vniuersalibus conciliis assertum & decretum, & literis ac perpetuis monimentis consignatum, & tu modò dicas omnia hæc, & multa alia, quæ ecclesia firmiter tenet, & apertè confitetur, esse meras nugas, mera figmenta, & hæreses intolerabiles, apertè dicis ecclesiam fuisse à Deo destitutam, & à veritate alienatam. Illam Christi ecclesiam, pro qua ille acerbissimos cruciatus tulit, & sanguinem fudit, obediens vsque ad mortem, mortẽ autem crucis, quã 1.Tim.3.
diuus Paulus appellat columnam & firmamentum veritatis, appellas tu scholam mendaciorũ, errorum, & hæresum. Illam dicis versari in erroribus, quæ habet spiritum sanctum perpetuum magistrum & instructorem. Et Christum ab ec- Mat.28.
clesia tollere moliris, cùm ipse planè testatus sit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Et Petro Aposto- Luc.22.
lorum principi, Ego, inquit, rogaui pro te, vt non Ioan.14.
deficiat fides tua. Et Apostolos, qui tunc erant ecclesia, alloquens, Ego, inquit, rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis. Aspicis hic Luthere Christum dicentem semper cum ecclesia esse, & fidem Petri, quæ est ecclesiæ fides, nunquam defecturam, & Spiritum sanctum, qui est consolator, & spiritus veritatis, nũquam discedere ab ecclesia, sed semper eam consolari & docere. Si Christus semper est cũ ecclesia sua, si fides ecclesiæ nunquam defuit, nec deficiet, si ecclesia habet Spiritum sanctum perpetuum doctorem, & magistrum, & consolatorem, quomodo audes tu tam impudenter asserere ecclesiam esse à Deo destitutam, & nec esse in ea fidem, nec Spiritum sanctum, sed superstitiones, nugas, mẽdacia, errores, & hæreses pestilentes? Si Deus synagogam minus dilectam septuaginta duntaxat annos in Babylonica corporeáque captiuitate reliquit, quî fieri poterat, vt ecclesiam suam dilectissimam sponsam mille & ducentos annos in Babylonica spiritualique captiuitate relinqueret? Sed hoc ideò ais, quia cùm ab ipsa ecclesia exieris & apostataueris, eam vis conuiciis vulnerare. Contemnis sanctos eius patres, irrides vniuersalia concilia ritè congregata, totius ecclesiæ tot retro seculis confirmatam cõsuetudinem pro nihilo ducis, truncas diuinas scripturas, quarum alias penitus negas, alias deprauas & contorques: & ad id superbiæ & amentiæ venisti, vt ipsam Dei ecclesiam maculare contendas, asserens eam esse obscuram Deóq; inimicam vsque adhuc, & sine fide, & veritate, cùm illi dicat in Canticis Christus: Surge propera amica mea, Cant.2.
columba mea, formosa mea. Ad hãc misit Christus sponsus eius Spiritum sanctum, qui eam omnem veritatem doceret, & apud eam maneret in æternum, vt fœdus Dei cum illa semper duraret, quod hoc in loco ipse Deus per Esaiam promittit. Quid poteris respondere Luthere ad tã aperta loca sacrarum scripturarum, quæ contra te pugnant, imò te ipsum expugnant, & hæreses tuas penitus euertunt? Sed cùm iam subuersus sis, & tuo proprio iudicio condemnatus, quod diuus Paulus in epistola ad Titum de omni hæretico Tim.3.
tibi simili affirmat, post secũdam correptionem in sua hæresi permanẽte, non miror te nõ resipiscere. Sed miror, doleo, & ægrè fero esse tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus obtemperent, & tuas pestilentissimas hæreses amplectantur. O cæci, stupidi, ac insensibiles Lutherani, qui tã crassas & palpabiles tenebras non sentitis! Nónne videtis vestrum Lutherum Deum facere mẽdacem? Dicit Deus nũquam ecclesiam suam derelicturum in æternum, & ipse asserit eam fuisse mille

mille & tot annos à Deo derelictam, sine fide, si-
ne veritate. Potéstne aliquid dici absurdius?
Quod fuit vnquam figmentum tam falsum, tam
ineptum, tam ab omni, non solùm ratione, sed
etiam rationis simulatione abhorrens, & peni-
tus alienatum? O cæcitatem & crassitiem admi-
rabilem, & insaniam deplorandam! Christe san-
cte qui pro hominum genere sanguinem tuum
preciosum in crucis ara immolatus fudisti, ne
permittas tot homines perire: aperi eorum ocu-
los aliquando, vt suos errores videant & plo-
rent, & ad ecclesiam tuam redeant, atque ad te
ipsum conuertantur.

Paupercula tempestate conuulsa.) Alloquitur nũc
Deus ecclesiam suam, priusquam crederet, tunc
enim cùm esset Gẽtilitas, sine virtutum diuitiis,
pauper erat, & tempestate conuulsa, hoc est, in-
stabilis sine fundamento, inter varios idolorum
errores fluctuans & versans, & ab omni diuina
consolatione destituta. Septuaginta pro tempe-
state conuulsa verterunt instabilem.

Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.) Ego
te ecclesia ædificabo tanquam vrbem regiam ex
lapidibus preciosis, fundatam in sapphiris. Pro-
pugnacula tua erunt ex iaspide, & portæ tuæ ex
lapidibus sculptis, & fines tui ex lapidibus ex-
petibilibus & excellentibus. Quasi dicat: Red-
dam te similem preciosissimo, excellentissimo,
& pulcherrimo ædificio. Describit propheta
magnificentiam, firmitudinem, & fœlicitatem
Ecclesiæ. Lapides huius ciuitatis sunt viri fide-
les sapientia ornati, & virtutibus muniti. Fun-
damentum verò primarium est Christus, vt as-
1.Cor.3. serit diuus Paulus in epistola prima ad Corin-
thios. Sed cùm Beatus Petrus sit Christi vica-
rius, cúmque ipse Christus Petrum appellauerit,
cùm anteà Simon appellaretur, est sine dubio
ipse Petrus ecclesiæ fundamentum. Ideò enim
nomẽ ab ipso Christo deriuatum accepit. Chri-
stus enim: vt diuus Paulus asserit, petra est.
1.Cor.10. Aequum enim fuit, vt Christi nomen acciperet
Ioan.21. ille, cui Christus vices suas cõmisit, & cui dixit,
Matth.16. vt agnos suos ac oues suas pasceret, quem deni-
que Apostolorum principem constituit. Hic est
ille, cui Christus dixit: Tu es Petrus, & super hãc
petram ędificabo ecclesiam meam. Vbi vides es-
se Ecclesiam super Petrum ædificatam. Ita hunc
locum explanat diuus Hieronymus in commẽ-
tariis in Matthæum. Et diuus Augustinus libro
contra epistolam Donati, & inter sermones de
tẽpore sermone xvj. & de sanctis sermone xxvj.
Et diuus Ambrosius sermone xlvij. de fide Petri.
Et diuus Gregorius libro sexto Epistola.37. ad
Eulogium. Et diuus Ioãnes Chrysostomus Ho-
milia 55. in Matthæum. Et diuus Basilius aduer-
sus Eunomium. Et omnes denique patres tã La-
tini, quàm Græci super Petrum esse Ecclesiam
Christi ædificatam asseueranter contestantur.
Quanquam Lutherus id neget articulo vigesi-
moquinto suarum hæresum. Sed dicat ipse quid
velit, nos habemus contra eum omnes patres &
sanctos doctores, concilia, pontificum decreta,
ecclesiæ antiquissimam consuetudinem, & ipsas
sacras scripturas eum cõfundentes, & suas pesti-
lentes hæreses apertissimè damnantes. Illud est
aduertendum non dixisse Deum: Ego sternam
lapides tuos: sed, Ego sternam per ordinem la-
pides tuos: vt intelligas in Ecclesia omnia esse
ordinata.

Vniuersos filios tuos doctos à Domino.) Christus
Deus noster apud Ioãnem, Scriptum est, inquit,
in Prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Vbi Ioan.6.
ex hoc loco Esaiæ, & aliis, ostendit se esse Deum,
qui docet veritatem in Ecclesia sua. Vbi hunc
locum de Ecclesia interpretatur. Quod paulò
antè dicebam.

Recede procul à calumnia, quia non timebis.) Id
est, tam tuta eris à calumnia, vt eam non timeas.
Vel sic: Si vis hostes non timere, recede ab ini-
quitate.

Eccé, accola veniet, qui non erat mecum.) Id est,
Ad te ô Ecclesia venient illi, qui mecũ non erãt,
quoniam idola colebãt. Id prædixit etiam Deus
his verbis per Oseam Prophetam: Et dicam non Osee 2.
populo meo, populus meus es tu: & ipse dicet: Rom.9.
Deus meus es tu. Ita illum locum diuus Paulus 1.Pet.1.
in Epistola ad Romanos interpretatur. Et diuus
Petrus in prima sua Epistola ad hũc locũ alludit.

Ecce ego creaui fabrum.) Per fabrum prunas in-
cendentem, & instrumenta aduersus Ecclesiam
conflantem, diabolus intelligitur, cum omnibus
hæreticis. Instrumenta bellica, quibus Ecclesia
oppugnatur, sunt hæreses. Alloquitur igitur
Deus Ecclesiam suam in hunc modum: Vt ego
creaui fabrum, qui aduersus te arma conflet, sic
creabo protectores, qui te defendant, & arma
diabolica confringant, & hæreticos confundant
& euertant. Hi hæreticorum interfectores sunt
doctores catholici, pro fide Christi pugnantes:
quemadmodum nostris tẽporibus præter mul-
tos alios fuit sanctus ille sapiénsque Ioãnes Rof-
fensis decus Angliæ, nostræque memoriæ claris-
simum lumen, qui nõ solùm aduersus hæreticos
libros eruditissimos scripsit, sed pro fide Christi
se immanissimi tyranni telis obiecit, atq; erecto
inuictóque animo mortem acerbissimam tulit.

In iudicio iudicabis.) Hoc est, cunctos hæreticos
tuo iudicio condemnabis. Habes hîc euidentem
locum in quo Deus asserit Ecclesiã habere po-
testatem iudicãdi hæreticos, eósque suo iudicio
condemnandi. Cùm igitur vos ô Lutherani sitis
ab Ecclesia iudicati & damnati, cur nõ resipisci-
tis, & misericordiam petitis? Si enim ab hæresi-
bus destiteritis, ipsa Ecclesia pia mater vos reci-
piet, & cum catholicis coniunget.

*Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eo-
rum apud me, dicit Dominus.*) Sensus est, Hæc Ec-
clesia catholica erit domus & receptaculum fi-
delium, extra quam nulla est fides, nulla iustitia.
Iustitia autem seruorũ Domini est apud ipsum
Dominum, qui eam videt, vt pro ea viris iustis
gloriam tribuat immortalem.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LIIII.

Lauda sterilis.) In Hebraico est רני roni, à ver-
bo רן quod significat inter alia lætari. Vnde Se-
ptuaginta verterunt: Lætare sterilis. Et ita diuus

Paulus hunc locum citat in Epistola ad Galatas. Hanc rationem secuti quidam vertunt: Exulta sterilis. *Galat. 4.*

Et in miserationibus magnis congregabo te.) Pro congregabo te, est in Hebræo verbum קבץ Kauats, quod significat congregare & colligere. At Septuaginta verterũt: Et in miserationibus magnis miserebor tui. Cùm verbum hoc talem significationem non habeat. Sed quoniam eius miseretur Deus, quem congregat, ideò pro congregare, misereri posuerunt. Intellexerunt enim in idem ferè coincidere misereri & congregare. Hac ratione etiã illud Psalmi, vbi litera hebraica habet: Dominus autem congregauit me, verterunt ipsi, Dominus autem assumpsit me. Ille qui est dispersus, & in diuersas mundi curas diffusus & distractus, est à Deo demissus, iuxta id quod ille dicit in Psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. At cùm Deus eum congregat, & in vnum colligit, & adunat, eũ assumit, eiúsque miseretur. *Psal. 80.*

Argumentum capitis LV.

Exhortatur propheta, & inuitat ad animæ salutem eos, qui eius desiderio tenentur. Hanc autem animæ salutem appellat aquas, per quas intelligitur Euangelium, & gratia, & omnis animæ refectio. Arguit eos, qui vera doctrina contempta in res inanes & inutiles studium & operam conferunt. Indicat Christum esse nostrum ducem & præceptorem. Hortatur peccatores ad quærendum Deum, & ad scelera omnia derelinquenda. Et tandem prædicit infidelium ad fidem conuersionem.

CAPVT LV.

A Omnes sitiẽtes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite & comedite: venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione vinum & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate? Audite audientes me, & comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, & venite ad me: audite, & viuet anima vestra, & feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fidelis. *Eccles. 51. d*

B Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gentẽ quam nesciebas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum, & sanctum Israel: quia glorificabit te. Quærite Dominum dum inueniri potest, inuocate eũ dum *Act. 13. c*

C propè est. Derelinquat impius viã suam, & vir iniquus cogitationes suas & reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius, & ad Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.

EXPLANATIO.

Omnes sitientes venite ad aquas.) Vaticinatus fuerat propheta capite superiore de gẽtium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat verbi Dei prædicatione, ideò nunc ad eam audiendam omnes desiderantes inuitat & exhortatur. Acsi dicat: Venite omnes sitiẽtes ad Euãgelium, ad diuina verba audienda, ad eas plenissimas & saluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum haustu & potu conceptam visceribus sitim extinguatis, & ardorẽ sedetis. Mundi aquæ sunt turbidæ & amaræ, non solùm sitim non sedantes, sed etiam augentes, at aquæ diuinæ sunt claræ atquæ dulces, quæ sumptæ explent, & sitim restinguunt. De hac aqua ait apud Ioannem Christus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, nõ sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitã æternam. Et alibi, Si quis, inquit, sitit, veniat ad me, & bibat. Tunc impleta fuit hæc Esaiæ prophetia. Sed aduerte: Non dicit, Venite omnes ad aquas: sed, Omnes sitientes venite ad aquas. Vbi aspicis promitti gratiam sitientibus, & venientibus ad Christum. Nõ dicit: Aquæ ibunt ad vos: sed, vos venite ad aquas: Hoc est, Disponite vos ipsos ad gratiã, facite quod in vobis fuerit, quia ego vobis venientibus, & ad gratiam vos ipsos præparantibus, eam non negabo. Harum aquarum meminit propheta Ioel ita, dicens: Per omnes riuos Iuda ibunt aquę, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrẽtem spinarum. Riui Iuda sunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrens autem spinarum est caro, in quam se etiam extendit gratiæ operatio, eam spiritui subiiciens. Has aquas vidit in spiritu regius vates dicens in Psalmo: Super aquas refectionis educauit me, animam meam conuertit. Et Ecclesiasticus, Et aqua, inquit, sapientiæ salutaris potabit illum. Nos verò qui hactenus sedimus super flumina Babylonis, surgamus, & properemus ad aquas Hierosolymæ, ad aquas vitę. Sitiamus cum Propheta ad Deum fontem viuum, & mortiferas mundi aquas relinquamus. De iis aquis disseruimus fusè capite duodecimo. *Ioann. 4.* *Ioan. 7.* *Ioel 3.* *Psal. 24.* *Eccles. 15.* *Psal. 41.*

Properate.) Sunt multi qui proponunt interdum mundum contemnere, & Christo se totos tradere. Sed differunt hoc propositũ, & senectutem expectant, & ita priusquã impleant id, quod decreuerãt, pereunt morte præuẽti, & in obscuras æternásque tenebras miseri relegantur. Hi sunt veluti naues pictæ velis expassis, quæ soluunt, & iam ex littore egrediuntur, sed cùm sint pictæ, non mouentur. Hos exhortatur iis verbis diuina scriptura in Ecclesiastico: Non tardes cõuerti ad Dominũ, & ne differas de die in diem, subitò enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ disperdet te. Et Apostolus, Festinemus, inquit, ingredi in illam requiẽ. Nõ igitur senectutem expectemus, non vesperum, sed statim manè Deum toto animo quæramus. Manna manè colligebatur, non vesperi, sic nos statim panem illum cœlestem Christum Deum nostrum quæramus, nec in aliud tempus bonas cogitationes differamus, & vsque ad noctem, quando operari non possimus, dilatemus. Sed animaduerte. Non dicit: *simile.* *Eccles. 5.* *Hebr. 4.* *Exod. 16.*

dicit: Properate vos diuites, qui argenti copia abundatis, sed: Qui non habetis argentum properate. Vult Deus iis verbis significare, eos non bene currere, qui sunt argenti pondere onerati.
Genes. 13. In Genesi, vbi nostra versio habet: Erat autem Abraham diues valde in possessione auri & argenti, habet litera Hebraica: Erat autem grauis valde siue vehementer. Et ita habet versio Græca diui Hieronymi, βαρὺς σφόδρα, hoc est grauis vehemēter. Abraham enim Aegypti opum pondere grauabatur. Nam etsi diuitiæ videantur, tamē quia Aegyptiæ sunt, viro sancto graues sunt.
Matth. 19. Eam ob causam dicebant Apostoli: Ecce nos reliquimus omnia. Currere enim & properare volentes pondus omne relinquunt.

Emite & comedite.) Duæ hîc dubitationes occurrunt: quarum hæc est prima: Si Deus inuitat pauperes ad has aquas potandas: si modò dixit: Qui non habetis argentum properate, quomodo ait modò, emite? Ita enim ait: Qui non habetis argentum properate, emite, & comedite. Et paulò post: Emite absque argento, & absque vlla commutatione. Si hæ aquæ gratis dātur, quare dicuntur emi, & nō potius donari? Altera dubitatio est hæc: Si sunt aquæ, quomodo manducantur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: Emite, & bibite: sed emite, & comedite. Quis vnquam aquas comedit? Soluamus primā quæstionem, & posteà respondebimus ad secundam. Ad emendas mundi possessiones opus est auro & argento, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus est. Beati enim pau-
Matth. 5. peres spiritu, ait Christus, quoniam ipsorum est
Luc. 10. regnum cœlorum. Imò discipulis suis, vt cœlum
Act. 3. compararent, dicebat, ne vellent sacculum portare nec peram. Et hæc admirabilis Apostolorum paupertas vicit mundum. Petenti claudo eleemosynam respōdit diuus Petrus: Argentum & aurum non est mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula. Et sanus factus est statim: & stupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, vt in Actis Apostolorum sacra historia testatur. Emerunt quidem Christi discipuli has aquas nullo auro & argento, sed precio propriæ voluntatis. Simoni autem eas auro emere volenti respondit Pe-
Act. 8. trus, vt Lucas in Actis commemorat: Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri Nos igitur sumus precium, quo hæ salutares aquæ emuntur. Disponamus nos ipsos ad eas, tribuamus nos ipsos Deo, & Deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, solent esse potius diuitiarum, quàm sui, & potius ipsi possidētur à diuitiis, quàm ab ipsis diuitiæ, ideò cōsultum est ad perfectionem aspiratibus, diuitias relinquere, vt ita magis sui sint, & liberi remaneant. Cùm autem sui atque liberi extiterint, opus est seipsos dare pro Christo. Nō enim eum possidebimus, nisi nos ipsos pro eo dederimus: non autem nos ipsos dare poterimus, nisi nostri simus: nostri autem non erimus, si nos diuitiæ possideant, quoniam plerunque quandiu illis abundamus, magis sui quàm nostri sumus. Igitur non sumus prorsus liberi, nisi impedimenta omnia pro nostra liberatione relinquamus. Relictis autem rebus nostris, pro earum precio nos ipsos accipimus, qui talibus implicati nostri omnino non eramus, vt rursus nos ipsos pro Christo demus, non quòd tanti valeamus, sed quòd plus dare non possimus. Et hoc est preciū, quod Deus præcipuè exigit à nobis. Est enim Christus thesaurus absconditus, pro quo homo debet vendere vniuersa, quæ habet, de quo loquitur Christus apud Matthæum. Vē- Matth. 13.
dere autem omnia est pro Christo omnia relinquere, vt nos ipsos illi tradamus. Non enim sat est omnia relinquere, sed opus est nos ipsos illi tradere, eum ipsum sequendo. Ideò dicebat Pe- Matth. 19.
trus: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Acsi diceret: Omnia dimisimus, vt nostri maneremus, vt cùm nostri essemus, tibi nosipsos traderemus, teipsum sequentes, tuísque consiliis obtemperantes. Bonum est eleemosynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: sed nisi nos ipsos Deo tradiderimus, non sumus perfectionem assecuti, nos enim sumus precium, quod Deus exigit à nobis, quo sumus has salutares aquas, de quibus hîc agit Esaias, consecuturi. Et ita manet, ni fallor, absoluta quæstio prima: nūc breuiter veniamus ad secundam. Hæ aquæ non solùm sedant sitim, sed etiam famem, intelligitur enim per eas gratia, quæ est animæ pabulum, & panis ille saluberrimus, quem petimus dicentes: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et quoniam in spirituali animæ refectione comedere & bibere non differunt, quoniam gratia & panis appellatur, & aqua, ideò hoc in loco ait Deus, vt hanc aquam comedamus, cùm dicat Ioan. 7.
apud Ioannem, vt eam bibamus. Si quis sitit, inquiens, veniat ad me, & bibat. Dicens autem vt aquam comedamus, vult ostendere, non de terrenis aquis loqui, sed de cœlestibus. Nihil autem aliud est has aquas comedere & bibere, quàm spiritum Dei eiúsque gratiam accipere, & donis eius gaudere, ad quas aquas vocat Deus omnes qui sitiunt, & cœlestis beatitudinis desiderio tenentur.

Vinum & lac.) Gratia Christi non solùm comparatur hoc in loco aquæ abluenti, sitim extinguenti, & refrigeranti, sed etiam vino ob nutritionem, & fortitudinem, & lacti ob suauitatem, & candorem.

Quare appenditis argentum non in panibus.) Id est, Quare consumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc est, in rebus necessariis? Sequitur: Et laborem vestrum non in saturitate? Id est, Quare consumitis laborem in rebus inanibus, quæ vobis nullam possunt afferre saturitatem? Inuehitur propheta in eos, qui contempta vera doctrina, quæ satiare animam potest, dant operam artibus inanibus & superuacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam saturitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptísque rebus diuinis dant operam humanis.

Audite audientes me.) Id est, Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

Et comedite bonum.) Id quod paulò antè vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: Et delectabitur in crassitudine anima vestra. Aduerte:

Non dicit, Delectabitur in crassitudine corpus vestrũ,sed anima vestra. De pabulo enim loquitur non corporis, sed animæ. Hæc enim verbo Dei & diuina gratia reficitur & sustentatur. Vt enim anima est vita corporis, sic gratia est animæ vita.

Audite,& viuet anima vestra.) Vitam animę nostræ quærit, quæ in Christi verbis habetur. Ait
Ioann.6. enim: Audite, & viuet anima vestra. Ipse Chri-
Ioan.6. stus apud Ioannem, Verba, inquit,quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Et diuus Petrus,Domine,inquit,ad quem ibimus? verba
Ioan.8. vitæ æternæ habes. Ideò dicebat Christus: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Viuit igitur eius anima, qui verbum Dei audit non solùm auribus,sed mente,& ita audit,vt obseruet.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Id dixerat capite superiori his verbis: Misericordia autem mea nõ recedet à te, & fœdus pacis meæ nõ mouebitur. Alloquitur Deus Ecclesiam suã. Et explicans hoc pactum sempiternum,ait: Misericordias Dauid fideles,hoc est, immobiles & infallibiles. Acsi diceret: Nunquam recedent à vobis misericordiæ certissimę Iesu Christi,qui nomine Dauidis significatur. Significari autem
Ezech.34. Christum per Dauidem indicat locus Ezechielis,apud quem Deus pater,Suscitabo,inquit,super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruum meum Dauid. Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem. Qui locus de illo pastore intelligitur,
Ioan.10. qui apud Ioannem,Ego, inquit,sum pastor bonus. Nam de Dauide nequaquam potest intelligi,qui multis retro annis è vita migrauerat. Vel
Psal.131. sic: Quemadmodum promisi Dauidi, vt semen suum maneret,& ex eo nasceretur Christus, dicens illi: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam, qui quidem Christus esset in Ecclesia inæternum regnaturus, ita illud ô Eccclesia complebo.

Ecce testem populis dedi eum.) Verba sunt Dei patris, qui ita mundum dilexit, vt filium suum vnigenitum daret illi in testificationem suæ erga homines charitatis. Quod poterat esse maius amoris signum, quàm dare nobis filium suum vnigenitum? Ita ait ipse Dei filius apud Ioãnem:
Ioan.3. Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret,vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Et Paulus
Rom.8. Apostolus, Qui etiam,inquit, proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Christi præsentia quædam Epistola, quoddam chirographum, quo Deus suum erga homines amorem testificatur.

Ducem ac præceptorem Gentibus,) Si Christus est noster dux, cur eius vexillum non sequimur? cur sub eius cruce nõ militamus? Si noster præceptor est,cur eius doctrinam relinquimus? Hic
Mich.5. est dux ille, de quo loquitur propheta Michæas,
Matth.2. cuius verba diuus Matthæus à Principibus sacerdotum & Scribis prolata in hunc modũ scribit: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Et hic est præceptor ille,quem nobis Deus pater præcepit vt audiremus. Audita est enim in Christi trans- Matth.17.
figuratione vox patris cœlestis dicentis: Hic est 2.Pet.1.
filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, Ioel 2.
ipsum audite: vt scribit diuus Matthæus, & Baruch 3.
Beatus Petrus qui eam audiuit, in Epistola sua secunda apertè contestatur. Eum appellat Ioel doctorem iustitiæ, & Baruch eum adinuenisse omnem viam disciplinæ affirmat.

Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis.) Hoc est, idolorum cultores, quorum actiones nõ approbabas,vocabis ad fidem,qui venient, & seruient tibi. Id voluit Deus in Psalmo significare dicẽs: Psal.17.
Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi.

Quærite Dominum,dum inueniri potest.) Hoc est, dum estis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum nõ loco,quia vbique est, sed mente,& toto corde, si eum vultis inuenire. Sap.1.
In libro sapientiæ ita ait scriptura: In simplicitate cordis quærite Dominum, quia inuenitur ab 3.Para.15.
his,qui nõ tentant illum, apparet autem eis,qui fidem habent in illum. Et libro secundo Paralipomenon,Si quæsieritis,inquit,eum inuenietis: si autem dereliqueritis eum,derelinquet vos. Et in Psalmo, Quærite Dominum, & viuet anima Psal.68.
vestra. Est autem Deus toto animo quærendus, Ierem.29.
quemadmodum ipse ait apud Ieremiam: Cùm quæsieritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis. Hinc colligitur ideò nos Deum nõ inuenire, quia quanuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Quæretis me, & non inuenietis. Ioan.7.

Derelinquat impius viam suam.) Dixerat: Quærite Dominum dum inueniri potest, nunc docet quomodo quærendus est Deus. Fieri enim non potest,vt quis viam Dei percurrat, nisi viã suam ducẽtem ad perniciem derelinquat. Duplex est via,altera iustorum, altera verò impiorum. Via iustorum est Christus,via verò impiorum mundus. Hanc iubet Deus vt tanquam ducentem ad æternam damnationẽ derelinquamus, & vanas atque pestilentes cogitationes declinemus. Ait enim: Derelinquat impius viam suam,& vir iniquus cogitationes suas, & reuertatur ad Dominum,& miserebitur eius. Quasi dicat: Relinquite mundum,& conuertimini ad me, & ego miserebor vestri. O cæcitatem nostram deplorandam, qui Deũ pium & misericordem relinquimus,& mũdum impium & crudelem sectamur, amplectimur malum, & relinquimus summum bonum. Mundus est Iahel, quæ Sisaram hospicio accepit,cúmque blanditiis deliniuit, & lacte Iudith 4.
refecit,sed dormiẽtem immaniter occidit. Quid speras à mundo,qui non dicam Sisaram,sed Dominum suum Christum Deum nostrum tã crudeliter tractauit? Sed dices: Si mundum reliquero,fortasse amittam substantiam: imò eam consequeris. Habebis Deum, qui est summum bonum, infinita atque sempiterna substantia. Pro humanis diuitiis cœlestes consequeris. Ioseph vt Genes.39.
peccatum declinaret, reliquit pallium in manu dominæ eum ad crimen nefarium inuitantis, & fugit,& egressus est foras. Tu etiam mũdum fuge,egredere foras,melius est enim pallium amit- simile.
tere quàm Deum. Habebas annulũ preciosissima gemma adornatũ,amisisti gemmam, nónne

dabis

dabis pro ea facilè annulum? Quis dubitat? Annulus est vita, gemma verò preciosissima Christus. Amisisti Christū, da pro eo non solùm substantiam, sed vitam, da annulum vilem, pro excellentissima gemma. Et si annulum amittas, tamen diues manebis, si gemmam retinueris. Derelinque igitur mundum, & ad Dominum conuertere, & misericordiam consequeris.

Ioel 2. *Quoniam multus est ad ignoscendum.*) Ita Ioel propheta, Conuertimini, inquit, ad Deum vestrum, quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ.

Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ viæ meæ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cæli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Et quomodo descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltra non reuertitur, sed inebriat terram, & infundit D eam, & germinare eam facit, & dat semē serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meū, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his ad quę misi illud. Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini: montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudēt manu. Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.

Non enim cogitationes meæ.) Derelinquite vestras cogitationes & vias, quia à meis longissimè distāt. Vel sic: Exhortatus fuit impios, vt prauas consuetudines & cogitationes derelinquerent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipse eos piè reciperet. Et ne mirarentur quomodo Deus statim eos reciperet, qui ab eo recesserant, eúmque grauiter offenderant, cùm inter homines longè aliter fiat, non esse mirandum inquit, cùm cogitationes suæ longè differant ab hominum cogitationibus.

Et quomodo descendit imber.) Sensus est: Nulla vos teneat dubitatio, audientes esse gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meū est veluti imber & nix. Quemadmodum enim pluuia descendit de aere, & nō reuertitur inanis, sed irrigat terram, & germinare facit, sic prædicatio Euangelica non erit inanis, sed terram, hoc est, homines rigabit, vt vberrimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio Euangelica pluuiæ de nubibus egredienti. Nubes hæ sunt Apostoli, & apostolici concionatores, quos alio
Infr. 60. in loco Esaias nubibus volantibus comparauit.
Deut. 32. In Deuteronomio ait Moyses, imò per ipsum Moysem Deus noster: Audiat terra verba oris mei. Crescat in pluuiam doctrina mea, fluat vt
Eccles. 39. ros eloquium meum. Et Ecclesiasticus, Et ipse, inquit, tanquam imbres mittes eloquia sapientiæ suæ.

Quia in lætitia egrediemini.) Nempe de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: & in spirituali pace ad Christū deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, vt mōtes & colles vobis congratulari, & coram vobis cantare videantur.

Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus.) Infructuosæ plantę vertentur in frugiferas, & peccatores fient iusti: pro iniquitate erit iustitia, pro temeritate fortitudo, pro stultitia prudentia, pro libidine temperantia, pro idolorum cultu vera Dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apostolus & Euangelista. Magdalena ex peccatrice fiet sanctissima, & amorem mundi in Christi amorem conuertet. Paulus ex Christianorum hoste & persecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles, vitiis relictis, ad Christum cōuertentur. Saliuncula arbor est inutilis & sterilis. Vrtica herba est pungens satis nota. Abies est arbor lōgissima, & vt Plinius ait, ad pōdus in ædificiis sustinendum aptissima. Myrtus planta est medicinalis, salutares baccas producens, semper virens, odore excellenti fragans, lætificis pampinis suo tempore pubescens.

Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.) Hoc est, Ob eā causam Deus magnis laudibus efferetur. Nominabunt eum homines, appellātes eum Deum misericordem, quòd ex impiis effecerit iustos, eúmque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabunt.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LV.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Pro pacto est in Hebraico ברית berith, pro quo Septuaginta habent Testamētum. Ita enim verterunt: Constituam vobis testamentum æternum. Quod quidem existimo esse de nouo testamento intelligendum. Et illa verba, quæ sunt apud Ieremiam: Ecce dies venient, dicit Dominus, & Ierem. 31. feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepegi cum patribus vestris: vertit in hunc modum diuus Paulus in Epistola ad Hebræos: Ecce dies veniet, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domū Iuda, Testamentum nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum. Vbi vides per fœdus & pactum Hebr. 8. intelligi testamentum. Explicās autem propheta quod sit hoc testamentum, indicat esse legem Dei in cordibus & visceribus scriptā, quam diuus Paulus in eadem Epistola dicit esse Christi Euangelium. Hoc nouum Testamētum appellat hoc in loco Esaias sempiternum, quoniam lex vetus fuit antiquata & abrogata, nouum autem Testamentum est semper duraturum. Nam in legis veteris cōfirmatione fuit sanguis pecudum mortuorum fusus: at Christus Deus viuus nouam legem confirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro hominum salute fundendus. Ideò in verbis consecrationis Testa-

Testamẽtum Christi nouum & æternum appellatur. Est igitur hoc pactum sempiternum Euangelium Christi suo sanguine cõfirmatum, quod appellatur hoc in loco ברית, quod nomen significat fœdus, pactum, legem, & Testamentum.

Pro saliuncula ascendet abies.) In Hebraico est תחת הנעצוץ יעלה ברוש tachath hãnaatsuts iaalæh verox. Nomen hoc נצץ, pro quo diuus Hieronymus vertit saliunculam, quam dicit esse plantam vilem, amarã, odorísque pessimi, significat etiam spinam quandam nascentem in deserto, vt ait R. D. Pagninus vertit spinam albam. Nomen ברוש, pro quo diuus Hieronymus vertit abietẽ, significat etiam cupressum. Ionathas in translatione Chaldaica non verba, sed sensum interpretãs ita vertit: Pro iniquitate erigetur iustitia. Eum secutus R. Salomon dicit: Potestas auferetur ab impiis, & dabitur iustis. Verus autẽ sensus est hic: Ex infidelibus & iniustis multi ad Christũ conuertentur, quos Deus fideles ac iustos efficiet. Nonnulli ex Iudæis verba capiunt vt iacẽt. Obcæcati enim obstinatione & perfidia tropos prophetarum, diuinæque scripturæ intellectum nequaquam percipiunt. Quorsum in aduentu Messiæ quædam arbores erant in alias mutãdæ? Non igitur hoc in loco Esaias de arboribus loquitur, sed de hominibus cum illis comparatis.

Argumentum capitis LVI.

Prædicit Christum citò vẽturum, & interdum exhortatur Iudæos ad iudicium & iustitiam, & legis obseruationem, quæ erat vsque ad Christum duratura. Indicat apud Deum non esse personarum acceptionem, cùm omnes tam gentes quàm Iudæos recipiat, eósque in fide & charitate è vita migrantes ad cœlestem patriam perducat. Inuehitur in pastores iniquos, qui falsi honoris specie decepti, in ignominia & scelere volutantur.

CAPVT LVI.

A Sap. 11. a HAec dicit Dominus Deus: Custodite iudicium, & facite iustitiã: quia iuxta est salus mea, vt veniat, & iustitia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehẽdet istud: custodiẽs sabbatũ, ne polluat illud, custodiens manus suas, ne faciat omne malum. Et non B dicat filius aduenę qui adhęret Domino, dicẽs: Separatione diuidet me Dominus à populo suo. Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum. Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meũ: dabo eis in domo mea, & in muris meis locũ, & nomen melius à filiis & filiabus: nomẽ sempiternum dabo eis, quod non peribit. Et filios aduenæ qui adhærent Domino, vt colant eum, & diligant nomen eius, vt sint ei in seruos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, & tenẽtem fœdus meũ, adducam eos in mõtem sanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ: C holocausta eorum & victimæ eorum placebũt mihi super altari meo, quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel. Adhuc congregabo ad eum congregatos eius. Matt. 21. b Marc. 11. c Luc. 15. g

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Custodite iudicium.) Dixerat Propheta in fine capitis præcedentis fore, vt in Christi aduentu pro saliuncula ascẽderet abies, & pro vrtica cresceret myrtus, hoc est esse infideles & impios conuertẽdos ad fidem, & pietatem, ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite prædixit de aduentu Christi. Nunc alloquitur homines sui tẽporis, vt sperent Christum venturum, & interea custodiant iudicium, & faciant iustitiam. Tũc iudicium custodimus, cùm nos peccatores iudicamus, & iustitiã, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel custodire iudicium est rem deliberare, facere autem iustitiam est honestum atque rectum eligere & exercere. Non enim sat est deliberare, nam sæpe pugnare videntur inter sese virtus & vitium, & cùm vitium apparentem vtilitatẽ & voluptatem præ se ferat, vult hominem ad se rapere: contrà verò virtus sua pulchritudine vult hominẽ trahere ad veram honestatem, & ad verum decus reuocare. Ex quo efficitur, vt distrahatur in deliberãdo animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Et tunc necessarium est, vt ratio eligat, voluntas rationi assentiatur, homo honestatem amplectatur, & in virtutis actiones studium cõferat, & operam. Itaque non sat est deliberare & iudicare quid sit melius & honestius, sed necessarium est, illud melius & honestius eligere, & exercere. Id intelligẽs Dauid dicebat in Psalmo: Psal. 71. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Nõ solùm à Deo iudicium ad deliberandum petit, sed iustitiam ad iusta exercẽdum.

Custodiens sabbatum.) Exhortatur ad legis obseruantiam, quandiu esset duratura. Per sabbati obseruationem intellige non solùm illius diei quietem, sed etiam diuinum cultum & religionem. Hæc autẽ sabbati sanctificatio moralis est, quãtùm attinet ad cessationem laborum, & cultum diuinum, sed erat cerimonialis quantùm ad temporis determinationem. Iudæis fuit constitutus dies septimus ob opus creationis, quoniã in eo Deus requieuit: nullus enim dies dignior præcesserat. Nos autem obseruamus diem octauum ob resurrectionis mysteriũ. Creauit Deus Genes. 2. mũdum in principio, & septima die requieuit ab vniuerso opere, quod patrauerat: cõpleuit enim die septimo opus, quod fecerat, & præcepit, vt hic dies septimus sanctificaretur. Sed corrupto mundo, fecit Deus alterum mundum, mortuus est pro peccatoribus, genuit nos suo sanguine, & octaua die requieuit, & resurrexit, & compleuit opus suum, & ideò hic dies meritò obseruatur. Vt enim obseruabatur in lege veteri dies, in quo Deus compleuit creationem, sic in noua lege obser-

obseruatur dies in quo ipse Deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur Ecclesia Spiritu sancto gubernata præceptum de sabbati obseruatione, quatenus erat cerimoniale: sed quatenus est morale, integrum reliquit.

Et non dicat filius aduenæ.) Consolatur iis verbis Propheta eos, qui ex Gentibus ad Iudæos veniebant, qui proselyti dicuntur, ne timore debilitati diffiderent, quòd non essent ex semine Abrahami, se esse salutem consecuturos. Nam quicunque fide & charitate munitus perseuerauerit vsque ad finem, saluus erit. Vt enim verbis vtar diui Pauli in epistola ad Romanos, Non est distinctio Iudæi & Græci, nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Eodem modo consolatur eunuchos existimantes, se esse maledicto legis obnoxios dicentis in Deuteronomio: Non erit apud te sterilis vtriusque sexus. Ostendit Propheta tam posse beatitudinem consequi eunuchos quàm viros. Imò eunuchus reginæ Candacis, cuius meminit Lucas in Actis, vir eo in loco appellatur. Qui cùm in via otiosus non esset, & legens Esaiam eum non intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & ostendit Christum, qui in litera clausus occultabatur.

Rom.10. *Deut.7.* *Act.8.*

Ecce ego lignum aridum.) Id est, impotẽs ad generandum.

Et nomen melius à filiis & filiabus) Hoc est, Dabo eis melius nomen quàm id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam non custodientes, & Abrahami opera non sectantes, filij Abrahami vocantur. Hoc ideò ait Deus, quia quicunque Christum receperũt, dedit eis potestatem, vt ait diuus Ioannes, filios Dei fieri. Et in prima epistola sua ait idem Ioannes: videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur & simus. Hoc est nomen de quo Deus hìc loquitur. Et vide quemadmodum diuinus Propheta à lege se transferat ad Euangelium, & à proselytis ad eos, quos spiritu videbat esse Christum recepturos, & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt esse multò illustrius & præstantius filios Dei quàm filios Abrahami appellari?

Ioan.1. *1.Ioan.3.*

Nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.) Hoc est, appellabo eos Christianos. Quod nomẽ nullo vnquam hominũ interitu obruetur, nulla posteritatis obliuione obscurabitur. Vel capitur hìc nomen pro gloria, & ornamento virtutis, in luce & hominum celebritate constituto, de quo in Prouerbiis Salomõ, Melius, inquit, est nomen bonum quàm diuitiæ multæ. De illustriũ & iustorum nomine ait Ecclesiasticus: Bonũ nomen permanebit in æuum. De impiorum contrà, nomen, inquit, impiorum delebitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Nomen impiorum putrescet. Promittit hìc Deus suis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas conticescat, cui nulla hominum obliuio sit finẽ allatura. Est enim in gloriæ promissione magna vis ad homines amore pietatis inflammãdos. Velim tamen existimes, me non de illa gloria loqui, quæ est falsa & inanis, & in populi temeritate constituta, sed de ea, quæ in virtute consistit, éstque ipsius virtutis ornamentũ & decus, qua viri pietate præstantes, etiam mouentur ad gratias Deo agendas, eiúsque laudes cœlesti quadã harmonia decantandas. Ex quo colligitur eos in errore versari qui gloriam damnant, inanis, atque furiosæ, & falsæ gloriæ vitia ad verã gloriam transferentes. Vt enim si quis tenens manu ligneã sphæram, eius fragilitatem colligẽs, & in veram ac cœlestem sphæram conferens, vellet ostendere cœlos esse ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus constanter seruantes, grauiter erraret, sic qui inanis gloriæ imperitæ multitudinis errorem captantis, laudémque populi vanè appetẽtis, flagitia coniungens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, asserẽs eam esse leuem, inanem, turbulentam, ambiciosam, & vitiorum laudatricem in errore grauissimo versaretur. Inanis enim & falsa gloria tantùm abest à gloria, quàm sphæra quædam lignea ab sphęra cœlesti, & sidera picta ab illis admirabilibus stellis, quę excellenti pulchritudine ornatæ, immutabili constãtia celeritatéque mirabili circulos suos orbésque conficiũt, quarum decorẽ & claritatem admiramur. Qua de re grauiter & ęlegãter disseruit in suis dialogis de gloria Osorius ille Lusitanus, alter Xenophon inter Græcos, cuius voce Musas quasi locutas ferunt, alter Cicero inter Latinos, qui non solùm eloquentes suæ ætatis, sed antiquitatis etiam memoriam eloquentia superauit.

Prou.22. *Eccle.41.* *Prou.10.* *Simile.*

Adducam eos in montem sanctum meum.) Id est, in Sionem. Et lætificabo eos in domo orationis meæ, Id est, in templo Hierosolymæ. Poteris per montem Christum intelligere, quem Esaias secundo capite, & Michæas quarto mõtem appellant. At ego existimo per montem intelligi Ecclesiam, quam statim domũ orationis appellat. Vocatur autem Ecclesia mons ob fidei, doctrinæ, altissimorúmq; mysteriorum celsitudinem.

Sup.2. *Mich.4.*

Haulocausta eorum, & victimæ eorum placebunt mihi.) Iudæi pecora Deo immolabãt, Christiani verò seipsos, vt spirituales hostias offerũt, de quibus existimo esse in primis hũc locũ intelligẽdũ.

Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.) Hũc locum citauit Christus, vt Euangelistæ testantur. Cùm enim intrasset templum, & eiiceret ementes & vendentes in eo, & mensas nummulariorum cathedrásque vendentiũ euerteret, dicit eis: Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autẽ fecistis illam speluncam latronum. Qui locus etsi de illo templo intelligitur, tamẽ ad Ecclesiam Catholicam refertur, cuius templum illud imaginẽ gerebat. Et aduerte. Non dixit: Domus mea domus hircorũ & vitulorum est, sed domus orationis. Nec dixit solùm Iudæis, sed cunctis populis, non in vno Hierosolymæ loco, sed in toto terrarũ orbe collocatis. In Ecclesia Catholica sunt veræ præces, nã extra eã sunt hæreses, & blasphemiæ, non autẽ veræ precationes. Vide quid dicat Deus: Domus mea domus orationis vocabitur. Oratio hæreticorum non est oratio dicenda. Comparat Dionysius orationem catenæ aureę de cœlo vsque ad terrã demissæ, quam si quis apprehẽdat, vt ascendat per illam, is videtur catenam ad se trahere, sed ipsa potius eũ ad cœlum vehit. Cùm autem hæretici ad cœlum nullo modo vehãtur, sed ad imas ac cæcas tenebras præcipitentur,

Mat.21. *Mar.11.* *Luc.19.* *Simile.*

clarissimè colligitur eos esse non solùm fide & gratia, sed etiam vera ratione destitutos. Et perpende quanta modestia & obseruãtia in templo requiratur, ex quo Deus ementes & vendentes eiecit eos latrones appellans. De Simeone scribit ita diuus Lucas: Responsum acceperat ab Spiritu sancto non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini. Et venit in spiritu in templum. Si in spiritu iremus ad templum, essemus veluti Simeon diuina consolatione refecti. Cùm igitur templum fuerimus ingressi, omnes mundi curas & cogitationes ante ostium relinquamus, ne nos Deus à templo reiiciat. Considera obsecro. Si illa puritas requirebatur in templo, vbi hirci & arietes immolabantur, quid tibi videtur debere esse in templo, vbi ipse Christus verus Deus est hostia & sacrificium, & in sacramento eucharistiæ realiter continetur? Si Deus hodie omnes ementes & vendentes, & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quàm pauci in templo remanerent! *Luc. 2.*

Qui congregat dispersos Israel.) Officium Dei est congregare, vt aliàs annotauimus.

Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.) Hoc est, Non solùm congregabo Israelem, sed etiam ad eum, id est præter eum, congregabo gentes, quæ sunt cum eo cõiungendæ. Quasi dicat: Erit Ecclesia mea non solùm ex Iudæis, sed etiam ex Gentibus congregata.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum, vniuersæ bestiæ saltus. Speculatores eius cæci omnes, nescierũt vniuersi: canes muti non valẽtes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia.
D Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam. Omnes in viam suam declinauerunt, vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsque ad nouissimũ. Venite sumamus vinũ, & impleamur ebrietate: & erit sicut hodie, sic & cras, & multo amplius. *Ierem. 6. c* *Sap. 2. b*

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum.) Dixerat multos ex Gentibus & Iudæis esse in Ecclesia congregandos. Sed quoniã spiritu vidit ignauiam, amentiam, & impietatem multorum præsulum, qui futuri erant, inuehi tur in eos, vocans omnes feras nemorum & saltuum ad eos deuorandos. Vide sanctam iram Prophetæ, non ab odio sed à charitate productam. Non in homines excandescit, quatenus homines, sed quatenus sunt scelerati, & nõ solùm corrupti, sed etiã aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præsulum deprauatione proueniant. Fortasse iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vastitate per Romanos infideles, quos bestiarum nomine intelligit. Et si hoc ita est, tunc ea verba præcedentia: Adhuc congregabo ad eum congregatos eius, possunt habere hũc sensum: Congregabo contra eum, nimirum contra populum iudaicum, Romanos, qui congregati Hierosolymam euertant, & durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus vsque adeò opprimant, vt eius nomini interitum moliri videantur.

Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi.) Inuehitur in præsules ignorantes & cæcos, quorum est videre, & tanquã ex specula longè prospicere, & prouidere, ideò speculatores multis in locis appellãtur. Sed si speculator sit cæcus, dux claudus, præco mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confusionem? Sed hac de re aliis in locis satis disseruimus.

Canes muti non valentes latrare.) Hi quibus regendi gregem Domini cura cõmittitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obsecrare, increpare, in omni patientia & doctrina. Videant Dominum apud Ezechielem in hunc modum loquentem. Fili hominis speculatorem dedi te domui Israel, & audies de ore meo verbum & annuntiabis eis ex me. Si dicẽte me ad impium: Morte morieris: non annuntiaueris ei, nec locutus fueris vt auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Videant hæc pastores, & contremiscant. Debent quidem plura ora habere quàm ea, quæ fingunt habuisse hydram: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundasse fictis fabulis prodiderũt. Eusebius in libro de præparatione Euangelica refert Diodorum Siculũ dicentem Solem fuisse ab Aegyptiis vocatum Osirim, hoc est, multos oculos habẽtem, cui princeps siue præsul comparatur. *Ezech. 3.*

Videntes vana, dormientes, & amantes somnia.) Per somnia rerum humanarũ gloriam inanem, & somnio similem intelligit. Reprehendit præsules vanitati deditos, qui suas dignitates nõ ad populi vtilitatem referunt, sed ad suam vanitatẽ & arrogantiam. Væ illis, væ illis, quoniam dignitates ad suam propriã perniciem quæsierunt. Vt enim vermiculus sericarius admirabili labore & industria conficit sericum, & nesciens construit casulam, in qua constructa commoritur, & suum proprium sepulchrum condit, sic qui dominandi cupiditate & ambitione inflãmati falsos honores, & inanem mundi gloriam variis modis & artificiis quærunt, & ad muniendam viam ad eas dignitates tetra scelera moliuntur, sibiipsis nescientes infamem æternámq; perniciem machinantur. *Simile.*

Nescierunt saturitatem.) Hoc est, ob inexplebilem voracitatem nunquam saturantur.

Omnes in viam suam declinauerunt.) Non Dei viam quæsierunt, sed suam.

Vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsquè ad nouissimum.) Ita Ieremias, A minore quippe, inquit, vsq; ad maiorem omnes auaritiæ student. Parui & angusti animi est amare diuitias, & auaritia torqueri. Et tamen videbis multos pecuniæ seruos. Nihil nominant nisi pecuniam, semper ore pecuniam habentes. Sunt similes pisci illi habenti staterem in ore, quem diuus Petrus assumpsit. De quo loquitur diuus Matthæus cap. 17. Vtinam veniat aliquis diuus Petrus, qui ex eorum ore & corde pecuniam auferat. *Ierem. 6.* *Simile.* *Matt. 17.*

Sumamus vinum & impleamur ebrietate.) Verba sunt malorum præsulum, quorũ Deus vẽter est: qui

qui præsentibus voluptatibus non satiati parant futuras, multò maiores præsentibus. Hi populum ad compotationes non ad conciones inuitant.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LVI.

Dabo eis in domo mea & in muris meis locum.) Potest etiam verti: Dabo eis in domo mea & in arcibus meis consilium siue virtutem. Ecclesiam
Matt.23. Catholicam appellat domũ & arcem suam, aduersus quam portæ inferi nullis vnquam hæresum machinis poterunt præualere. Pro loco est in Hebraico יד iadh, quod nomen locum significat, & consilium, & virtutem, seu potentiã. Soli illi, qui in Ecclesia continentur, habent consilium, & virtutem, & ex consequenti omnes hæretici sunt his rebus destituti. Nõ est enim con-
Prou.21. silium cõtra Dominum, vt ait in Prouerbiis Salomon. Nec est virtus iis, qui se libẽter & ignauè hostibus tradunt. Significat etiam hoc nomen propriè manum: ideò potest hic locus ita verti, Ego habitantibus in domo mea & in turribus meis porrigam manum. Hac ratione: adductus
2.Reg.18. vertit interpres Latinus 2. Regum cap. 18. Et appellatur manus Absalom vsque ad hanc diem. Quod potest rectissimè verti: Et appellatur locus Absalom vsque ad hanc diem. יד iadh, enim locum significat.

Canes impudentissimi nescierunt saturitatem.) Septuaginta habent: Animæ ignorauerunt saturitatem. Acsi dicerent: Quærunt corporis voluptates, quibus satient voluntãtem suam, animæ verò refectionem & saturitatem non curãt.

Ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam.) In Hebraico est in hunc modum רעים לא ידעו הבין והמה vehemmah roim lo iadheu hauin. Potest totum hoc ita verti: Et ipsi pascunt, nempe seipsos, & nesciunt intelligentiam. Acsi dicat Propheta: Ipsi illecebris & blanditiis seipsos deliniunt, suum corpus accuratè & splendidè curãtes, ea autem, quæ ad populi gubernationem attinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt. Et sunt mali nescientes intelligentiam. Vbi nostra versio habet: Ipsi pastores, habent illi: Et sunt mali. Dictio enim Hebraica רעים roim, quæ quatuor literis scribitur, potest esse à verbo רוע roaa, quod significat malum esse, quam rationem Septuaginta fuerunt secuti, & potest esse à verbo רעה raah, quod significat pascere. Et hanc significationem secutus est noster interpres.

Argumentum capitis LVII.

Queritur Propheta tãtam esse hominum obliuionem, vt ea, quæ ante oculos habent, non considerent. Reprehendit eos, qui viros virtutum ornamentis excultos irrident, eorúmque nomen & decus ab excellenti virtutis præstantia productum maculare conantur. Inuehitur in Iudæos, qui vero Deo relicto falsos atque commentitios deos coluerunt, séque turpissimis superstitionibus contaminarunt. Ostendit Dei pietatem erga homines, & hominum erga Deum impietatem.

CAPVT LVII.

IVstus perit, & non est qui recogitet in corde suo: & viri misericordiæ colligũtur, quia non est qui intelligat, à facie enim malitiæ collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. Vos autem accedite huc filij auguratricis, semen adulteri & fornicariæ. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Nunquid non vos filij scelesti, semen mendax? Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, immolantes paruulos in torrẽtibus subter eminentes petras? In partibus torrentis pars, tua hæc est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium. Nunquid super his nõ indignabor? Super montem excelsum & sublimem posuisti cubile tuum, & illuc ascendisti, vt immolares hostias. Et post ostium & retro postẽ posuisti memoriale tuum, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuũ, & pepigisti cum eis fœdus, dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regio vnguento, & multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul, & humiliata es vsque ad inferos. In multitudine viæ tuæ laborasti: non dixisti: Quiescam, vitam manus tuæ inuenisti, propterea nõ rogasti. Pro quo solicita timuisti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi nõ videns, & mei oblita es.

(A, B, C in margin)

EXPLANATIO.

Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo.) Hoc est, Moriuntur viri iusti, & nemo est qui consideret, quare moriantur boni, manentibus malis. Tolluntur è medio viri & misericordia & pietate præstantes, & tanta est hominũ cæcitas & obliuio, vt nemo hoc perpendat, & in animo verset. Quæritur Propheta quare regnantibus impiis, quos in fine superioris capitis speculatores cæcos, & mutos, deditos ventri & somno appellauit, & decedentibus è vita viris piis & maximarum virtutum gloria cumulatis, nemo aduertat, & huius rei causam inquirat.

Viri misericordiæ colliguntur.) Hoc est, viri misericordes moriuntur. Mortui enim ad patres defunctos cõgregantur. Existimant nonnulli Esaiã hoc dixisse ob multos viros insigni pietate & iustitia, quos rex Manasses impius & tyrannus occidit, qui eos, quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic nostrum Esaiam serra interfecit, vt antiqui memoriæ prodiderunt

derunt de quo aiunt intelligi illud Pauli ad Hebræos sanctorum tormenta scribētis: Secti sunt, pro quo quidem vertunt: Serrati sunt. Accipi autem colligi pro mori est in diuinis literis vsitatissimum.

Hebr.11.

A facie malitiæ collectus est iustus.) Reddit causam, quare moriatur iustus manentibus impiis, quippe ne videat futurā vltionē, moritur enim & discedit à facie malitiæ, hoc est, à præsentia supplicij imminentis. Volens Deus euertere aliquod regnum aut ciuitatem, tollit prius è medio iustos, quorum precibus & virtutibus terra illa sustentabatur. Ex Sodoma segregauit Lot, vt Sodomitas incendio consumeret: Noe ex hominum familiaritate, vt mundum aquarum diluuio obrueret: Hebræos ex Aegypto, vt Aegyptios in mari subuerteret. Ex quo colliges esse Deum iratū regno, à quo aufert viros sapientes, iustitia excultos, omniúmq; virtutum pulchritudine adornatos. Volens Deus euertere Hierosolymam ob Iudæorum scelera, prius voluit vt Iosias pius & iustus rex ex hac vita migraret. Et enumeratis pij regis virtutibus ait illi, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ commemorant: Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locū istum. Fuit mors Iosiæ signum vltionis, quam Deus de Iuda voluit sumere. Quî enim fieri posset, vt ædificiū permaneret, si eius colūna auferebatur? Erat quippe iustus rex columna, cui regnū innixū seipsum sustentabat. Vt igitur Deus puniat mundū, tollit de medio eius viros præcellentes, virtutúmque diuitiis abundantes, quibus, vt ait Apostolus, dignus non est mundus. Aspice obsecro quanto honore habendus & suspiciendus sit vir bonus. Naaman Syrus asportauit secum ex Samaria terram, in qua sanctus Elisæus habitabat. Existimauit enim etiam vtilem esse & dignam honore terram, vbi vir sanctus pedes figebat. At mūdus iustos, quorum beneficio sustentatur, affligit, & odio prosequitur, & è sua familiaritate longius pellit. Ideò Christus Deus noster dicebat Apostolis suis: Absque synagogis facient vos: sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo. O mundi cæcitatem & malitiā. Potest etiam hoc ita intelligi. Colligitur iustus à facie malitiæ, hoc est, ne videat iniquorū scelera, eáque imitans pereat cum illis. Ita enim de iusto in libro Sapiētiæ scriptum legimus: Placēs Deo factus dilectus, & viuēs inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia mutaret intellectū eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Vbi aspicis iustorum mortem esse Dei beneficium in illos collatum.

4.Reg.22. Hebr.11. 4.Reg.22. Ioan.16. Sap.4.

Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua.) Hoc est, veniat mors, vt iustus requiescat, & ad pacem tandem perueniat æternam. Mortem iustorum vocat pacem, quoniam à mundi pugna liberati cœlestem pacem consequuntur. O præclarum illum diem, cùm viri sancti ex hac turba & colluuione discedunt, & ad illas beatissimas cœlitum sedes proficiscuntur, sempiternam gloriam consecuturi.

Vos autem accedite huc filij auguratricis.) Iudæos appellat filios auguratricis, hoc est, Iudææ, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & augurium, & idololatria. Suprà de Iudeis loquens dixerat: Augures habuerunt vt Philistiim. Suprà 2.

Semen adulteri & fornicariæ.) Adulterum vocat populum Iudaicum antiquum patrem Iudęorū, qui tunc existebant, quoniam Deo relicto idola coluit. Et fornicariam Hierosolymā, quam eadē ratione appellauit meretricē, dicens primo capite: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis? Sup.1.

Super quem lusistis?) Id est, Quare prophetas irrisistis? Hoc ideò ait, quia impij Iudæi prophetas eorum scelera redarguentes illudebant, & maledictis vulnerabant. Ideò sequitur: Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Omnia hæc à principio capitis vsque ad hunc locum possunt referri ad Christi mortē. Ille enim est iustus ille, qui pro nobis mortuus est, de quo dixit in principio: Iustus perit, & nō est qui recogitet in corde suo. Nolunt enim Iudæi considerare & intelligere, se ob Christi cædē esse afflictos & ærumnosos, & per totum mundum dispersos. Hi sunt qui eundem Christum irriserunt & blasphemarunt. Quam ob causam Esaias ait: Super quem lusistis, super quē dilatastis os, & eiecistis linguā?

Nunquid non vos filij scelesti?) Cùm sitis scelerū maculis notati, cur viros sanctos verbis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio carere debere eum, qui in alios paratus est dicere.

Semen mendax.) Ducebant Iudæi originem ab Abrahamo, sed eius opera imitari nolebāt, ideò eos appellat semen mendax, hoc est, degeneres, sui progenitoris vestigia nequaquam sequentes.

Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum.) Id est, qui in nemoribus idola colitis, vbi eorum fœdo amorē delectamini.

Immolantes paruulos in torrentibus subter eminentes petras.) In tantam cæcitatem inciderunt Iudæi vt Deum derelinquerēt, & idola colerent, & in eorum honorem suos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus cōstitutos, & ad pedes lapidum filios suos immolabant. Si latè videre volueris idololatrias & abominationes Iudæorum, lege cap. 16. 17. libri quarti Regum, & cap. 18. libri secundi Paralipomenon, & Psalmū 105. cuius hęc sunt verba: Immolauerūt filios suos & filias suas dæmoniis, & effuderunt sanguinem innocentem.

4.Reg.16. & 17. 2.Par.18. Psal.105.

Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum.) Ponebant Iudæi idolum suum post fores domorum, vt egredientes & ingredientes illud salutarent, & memoria tenerent: simulachrū dæmonis appellabant memoriale suum.

Dilatasti cubile tuum.) Hoc est, multa idola coluisti.

Misisti legatos tuos procul.) Nempe ad reges idolorum cultores, ad quos Deo tuo contēpto confugisti, & te illis subiecisti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitasti. Illud, humiliata es vsq; ad inferos, potest habere hūc sensum: Quoniam Deum dereliquisti, & ad Gentes superstitionibus deditas obedientiā misisti, ad ima tartara & æternos cruciatus descendes.

In multitudine viæ tuæ laborasti. Nō dixisti: Quiescam.) Iuisti ad regem Assyriorum cum muneribus, & longitudine itineris fatigatus es, sed tāto

desiderio

desiderio tenebaris accedendi ad regem, vt nolles in via requiescere. Non enim dixisti: Quiescam. Vel sic: In multitudine viæ tuæ, hoc est, in varietate & multitudine tuorum scelerum laborasti, sed à tuis deprauatis moribus noluisti desistere. Nihil molestius quàm admittere peccata. Ideò scriptura in libro Sapientiæ facit impios in hunc modum loquentes: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles. Et Ieremias, Vt iniquè, inquit, agerent, laborauerunt.

Sap. 5.

Ierem. 9.

Vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti.) Id est inuenisti vitam, quam desiderabas, ideò nullas ad me preces fudisti. Inuenisti vitam ita tuæ voluntati aptam, acsi tu eam tibi tuis manibus fecisses. Et eã ob causam ad me supplex accedere noluisti. Aspicis quantùm nobis noceat prosperitas, cùm nos Dei oblitos efficiat. Cõtrà verò afflictio nobis Deum ad memoriam reuocat. Cùm Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerũ aduersarum acerbitate has voces emisit, Misericordias Domini in æternũ cantabo.

Psal. 88.

Pro quo solicita timuisti?) Quasi dicat: neminem. Vel sic: Túne solicita timuisti me? Quasi dicat: non quidem. Et reddens huius rei causam, ait: Quia mentita es, hoc est, quoniã à me defecisti: & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebã, & acsi scelera tua non vidissem, dissimulabam. Vide flagitiosorum hominum deprauationem. Deus non eos statim puniebat, sed ob misericordiam suam eorũ vitia dissimulabat: at illi hac diuina misericordia abutentes Deum non timebant. Vt enim æger intẽperanter abutens salutari potione, conuertit eam in perniciem: sic impij diuinam misericordiam cõtemnentes, spem impunitatis in illecebram grauius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur Deus tanta patientia & lõganimitate vtitur erga peccatores, si nonnulli ex illis inde sumunt occasionem tetriora facinora cõmittendi? Dicam: Deus vtitur hac benignitate, vt peccatores ad pœnitentiam adducat, & multi gratiam & gloriam consequuntur. Sin autem nonnulli inde volunt sui excidij sumere occasionem, nulla est Deo culpa tribuenda, qui vtitur misericordia, vt omnes vitam consequantur. Si tu in quodam periculoso fluuio validum & excellentem pontem construeres, quo omnes possent securè transire, quis tibi vitio tribueret, si nonnulli se ex illo præcipitarent? Sic diuina misericordia pons est firmus & admirabilis, quo ex hac vita ad aliam transimus, nec est in Deum culpa vlla reiicienda, si nonnulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epistola ad Romanos his verbis diuus Paulus: Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duriciam tuam, & impenitens cor tuum, thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei.

Simile.

Simile.

Rom. 2.

Ego annuntiabo iustitiã tuã, & opera tua non proderunt tibi. Cùm clamaueris, liberent te congregati tui, & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, & possidebit mõtem sanctum meũ. Et dicã: Viã facite, præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelsus, & sublimis habitans æternitatẽ, & sanctũ nomẽ eius in excelso, & in sancto habitãs, & cum contrito & humili spiritu: vt viuificet spiritum humilium, & viuificet cor contritorum. Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar, quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum, abscondi à te faciem meam, & indignatus sum: & abiit vagus in via cordis sui. Vias eius vidi, & sanaui eum, & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi, & lugentibus eius. Creaui fructum labiorũ pacem, pacem ei qui longè est, & qui propè, dixit Dominus, & sanaui eum. Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationẽ & lutum. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus. D

Ego annuntiabo iustitiam tuam.) Scelera synagogæ iustitiam appellat ironicè. *Supr. 48.*

Cùm clamaueris liberent te congregati tui.) Hoc est, milites, quos ex Gentibus cõgregasti. Quasi dicat: Quoniam hominibus fidis, me autẽ contemnis, ipsi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non sum liberaturus. Ita per Ieremiam capite secundo, Vbi sunt, inquit Deus, dij tui, quos fecisti tibi? Surgant & liberẽt te in die afflictionis tuæ. *Ierem. 2.*

Et omnes eos auferet vẽtus, tollet aura.) Hi in quibus spem tuæ salutis collocas non solùm te, sed nec ipsos poterunt liberare, omnes enim velut fauillæ à vento rapientur. Vide quemadmodum Deus homines velit excitare vt ad seipsum, non ad homines confugiant.

Hæreditabit terram.) Nempe, promissionis.

Possidebit montem sanctum meum.) Hoc est, Sionem. Poteris per terram & montem Dei cœlum intelligere.

Et dicam: viam facite, præbete iter, &c.) Hoc est, honorificè & amantissimè eos ad patriam suam reducam.

In excelso & in sancto habitans.) Hoc est, cum contrito & humili spiritu. Explicans enim quis sit excelsus & sanctus subdit: Et cum contrito & humili spiritu. Aspicis hîc virum humilem & abiectum esse magnũ & excelsum. Ille magnus est qui se paruum facit: cõtrà verò qui se eleuat, infimus est & abiectissimus. Vera celsitudo inanis celsitudinis contemptu & iactura comparatur, inanísq; celsitudinis auiditate amittitur. Ille nanq; est magnus, qui magna intuetur, ad eáque ardenter aspirat, & ideò se parui facit, quia se cum magnis, quæ suspicit, confert, magnũ enim & paruum sine comparatione intelligi non possunt. At superbus se ideò magni facit, quia se cum paruis, quæ intuetur, comparat. Ex quibus colligitur

collligitur superbum esse pusillanimũ, quoniam in paruis semper versatur, humilẽ verò magnanimũ, qui sibi res magnas & arduas semper proponit. Qui enim fieri potest, vt magnanimus nõ sit ille, qui cœlestem illam ac gloriosam ciuitatem intuetur, in eáq; in terra adhuc positus iam versatur? Ita enim quidã humilis dicebat: Con-
Philip.3. uersatio nostra in cœlis est. Imò ipse humilis in
Infrà 66. diuinis literis cœlum appellatur. Ait enim Deus per Esaiam: Cœlũ mihi sedes est. Et paulò pòst explicãs quid esset hoc cœlum, Ad quem autem, inquit, respiciam nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos?

Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar.) Sensus est: Ego, inquit Deus, irascor, & hominibus succenseo, non quòd sit meũ proprium opus, nec vt animas perdam, quas creaui. Sed cùm homines studeant auaritiæ, & meipsum contemnant, irascor illis, vt relictis vitiis ad me conuertantur. Illis autem conuersis & verum iter sequentibus non irascor, nec litem intendo.

Quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam.) Id est, Quia à me creantur Spiritus & animæ, & ego eas facio. Vel sic: Non semper irascar populo meo, nã à me exibit fauor, & ego eos prosperè faciam nauigare. Et ita spiritus capitur pro vento, quemadmodum & flatus. Metaphora sumpta à nauigantibus, qui flantem ventum semper appetunt. Quasi dicat: Etsi populus meus aliquando reflantibus ventis nauiget, ego tamen ei dabo prosperum ventum, vt expassis velis, omnibúsq; ad voluntatem fluentibus, ad portum fœliciter vehatur.

Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum.) Vide Dei misericordiam, ideò nobis irascitur, vt seruet. In media ira vtitur misericordia. Ita ait
Psal.88. ipse in Psalmo: Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum, Misericordiam autem meam non dispergam ab eo. Et in
Psal.98. alio Psalmo ait Dauid: Deus tu propitius fuisti eis, & vlciscens in omnes adinuentiones eorum. Vbi vides Deum tunc nobis esse propitiũ, cùm de nostris inuentionibus contra eum admissis vltionem sumit. Punit igitur nos, vt nostri misereatur, est enim misericordia opus suũ. Vnde id
Psal.89. quod dicitur in Psalmo: Respice in seruos tuos, & in opera tua: potest verti ex Hebræo, Appareat apud seruos tuos opus tuum. Quasi dicat, Miserere seruorum tuorum. Opus enim Dei est eius misericordia. Ita hunc locum vertit ex Hebræo diuus Hieronymus. Esse autem misericordiam proprium Dei opus, latè explicuimus capite 28.

Psal.79. *Abscondi à te faciem meã.*) Nẽpe, vt me desiderares, & diceres Ostende faciẽ tuã, & salui erimus.

Et abiit vagus in via cordis sui.) Hoc est in via sui appetitus. Quasi dicat: Ego populũ meum vnire & coadunare volebam, & per viam meã adducere, ille autem vagus & errans viam suæ volun-
Gen.4. tatis elegit, meam autem dereliquit. Caino dixit Deus: Vagus & profugus eris super terram. Ex peccato procedit vagatio & inconstantia. Ideò
Thren.1. Ieremias in Threnis, Peccatum, inquit, peccauit Hierusalem, propterea instabilis facta est. Quandiu anima est cum Deo coniuncta, est firma & constans, quoniam Deus cui adhæret, non mutatur. Ait enim: Ego Deus & non mutor. Si vis firmus esse & immobilis, adhære Deo. Sed si ab Mala.3.
eo recesseris, eris vagus & profugus, nullam habens firmitudinem, nullam constantiam.

Creaui fructum labiorum pacem.) Pro creabo, more prophetico. Sensus est: Ego, inquit Deus, mutabo in pacẽ verba populi huius, qui in ore semper fert bellum & discordiam. Promittit his verbis missurum filium suum, qui, vt ait Apo- Ephe.2.
stolus, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.

Pacem ei qui longè est, & qui propè.) Hoc est, Gentibus & Iudæis. Gentes erant à Deo remotissimæ, Iudæi verò viciniores. At Gentibus ait diuus Paulus: Vos qui aliquando eratis lõgè: fa- Ephe.2.
cti estis propè in sanguine Christi: Et paulò pòst: Et veniens, nempe Christus, Euãgelizauit pacem vobis, qui longè fuistis: & pacem his, qui propè.

Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest.) Pij in tranquillitate viuunt, impij verò similes sunt feruenti & inquieto mari. Vide aptissimam Prophetę similitudinem. Quid commodatius & similius mari, quàm vir impius? Ille enim est amarus cõtentionibus, tumidus superbia, liuidus inuidia, spumidus libidine, mutabilis inconstantia, crescens & decrescens Luna, sequens humanarum rerum varietatem & inconstantiam, turbulentus, fluctuosus, aliarúmque maris qualitatum imitator. Vt enim mare propellit in littus limum, spumas, & alias spurcitias, simile.
& vt se purget, littus coinquinat, sic impius vt se laudet, alios vituperat, vt se defendat, aliis vitiorum notam inurit, eorúmque splendorem maculare cõtendit. Sed quemadmodum maris flu- simile.
ctus magni, & fremitu suo mare & terram perterrentes, cùm terram attingunt, franguntur, & in littore in lutum conuersi pedibus transeuntium conculcantur, sic tyranni & impij principes sua superbia & potentia mundum perterrẽt: cùm autem sepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc est, quod voluit iis verbis Esaias significare: Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Et aduerte: Nõ dixit, Impij autẽ quasi mare: est enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, sed, impij autem quasi mare feruens. Quemadmodum est Euripus in Eubœa, vbi aqua fluit, & refluit, & sursum deorsúmque iactatur, cui So- simile.
crates & Epicharmus Pythagoricus libidinosum animum compararunt.

Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.) Hunc versum inuenies apud eundem Esaiam capite 48. vbi eum explicuimus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LVII.

A facie enim malitiæ collectus est iustus.) Pagninus magis sensum quàm verba vertens transtulit. Propter malum mundo venturum congregatur iustus ad patres suos. Quæ versio sensum, quem in explanatione secuti sumus, illucidat.

Et post ostium, & retro postem posuisti memoriale tuum.

tuum.) Pro memoriali tuo est in Hebraico זכרונך zichronec, quod nomen memoriale siue monumentum significat, vt Exodi trigesimonono ca-
Exod. 39. pite: In monumentum filiorum Israel. Est enim à verbo זכר zachar, quod significat meminisse & recordari. Sed quoniam significat etiam suffimigare, & odorificare, potest verti: Et post ostium & retro postem posuisti suffimentum tuum. Solebant enim Gentes in idolorum honorem odoriferas confectiones cremare. Vnde illud Esaiæ
infrà 66. cap. 66. Qui recordatur thuris, potest verti: Qui odorificat thus. Huic interpretationi fauet Paginus qui vertit: Et post ostium: & postem posuisti suffitum tuum.

Nec dixisti, quiescam.) Pro quiescam in Hebraico est נואש noax. Et potest verti: Desperatum est. Vt sit sensus: Et si longa erat via, nunquam tamen diffidisti, nec intra te dixisti, nullam esse spem. Septuaginta tamen coincidunt cum nostra versione vulgata. Ita enim habent: Et non dixisti, desinam.

Vitam manus tuæ inuenisti.) In Hebraico est ita: חית ידך מצאת chaiath iadhec matsah. Nomen חיה significat vitam, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiã victũ & quietẽ: יד verò manũ significat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur, vt præter cõmunem versionem possit hic locus ita verti: Victum manus tuæ inuenisti, hoc est, reperisti alimenta manu tua quæsita. Vel sic: Requiem tuarum virium inuenisti. hoc est, non inuenisti tuas vires fatigatas. Vel sic: Vitam virium tuarum inuenisti, hoc est, inuenisti vires tuas viuas & integras.

Argumentum capitis LVIII.

Præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis vt clamet constanter, & populi scelera redarguat. Describit verum ieiunium, Et tandem iis, qui in actiones virtutum incubuerint pollicetur ea bona daturum, quæ animum amplificent & illustrent, eósque ad eas beatissimas sedes ducturum, vbi pulcherrimis ornamentis magnificentissimè decorati, cœlesti gloria, bonorúmque omnium copia cumulentur.

CAPVT LVIII.

A Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorũ, & domui Iacob peccata eorũ. Me etenim de die in diem quærunt, & scire vias meas volunt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei sui non dereliquerit: rogant me iudicia iustitiæ,
B & appropinquare Deo volunt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliauimus animas nostras, & nescisti? Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè. Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester. Nunquid tale Zach. 7. b.
est ieiunium, quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? Nunquid cõtorquere quasi circulum caput suum, & saccum & cinerem sternere? Nunquid istud vocaui ieiunium, & diem acceptabilem Domino? Nónne hoc est magis ieiunium, quod elegi? Dissolue colligationes impietatis; solue fasciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, & Ezec. 18. b.
omne onus dirumpe. Frange esurienti Matt. 15. b.
panem tuum, & egenos vagósque induc in domum tuam. Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuã ne despexeris, C
Tunc erumpet quasi manè lumen tuum, & sanitas tua citius orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te.

EXPLANATIO.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum.) Dixerat in fine superioris capitis impios instar feruentis maris æstuare, nulláque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis, vt eos increpet nullis minis perterritus, sed clamet semper, & populi scelera redarguat. Hinc discant concionatores veritatem intrepidè nuntiare. Est tamen magnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, vt potius offendat simile.
quàm prosit. Vt enim perdix est optimus cibus, sed non comeditur cruda, nullus est enim stomachus, qui eam possit digerere, sic veritas est excellentissimum pabulum, sed non est proponenda cruda, sed assa aut cocta, & sale prudentiæ temperata. Nullus est stomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quemadmodum dicenda est veritas docet diuus Paulus ad Timotheũ, 2.Tim. 4.
ita scribẽs: Prædica verbum, insta oportunè importunè, argue, obsecra, increpa, in omni patientia & doctrina. Aspicis diuum Paulum docentẽ esse cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte. Non dicit: Loquere, sed clama. acsi dicat: Non satis est veritatem dicere, sed necesse est vocem eleuare. Ad tantam peccatorum surditatem, ad tam profundum & arctum somnum, opus est magnis clamoribus. Nec dicit: Clama, & statim cessa, sed clama, ne simile
cesses. Nam vt qui pinum vult secare, etsi nec primo ictu, nec secundo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à sectione desistit: sic etsi concionator nec primo sermone, nec secundo, nec tertio, moueat & persuadeat, non debet tamen à concionibus desistere. Ita ait Deus apud Esaiam alio in loco: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Perpende etiam. Non solùm dixit: Clama, ne cesses, sed addidit: Quasi Osee 8.
tuba exalta vocem tuam. Ita Oseæ dicebat Deus: In gutture tuo sit tuba. Vbi vides veram prædicationem cum tuba comparari. Vt enim in fine

mundi ad sonitum tubæ, vt ait in epistola prima
1. Cor. 15. ad Corinthios Apostolus, & apud Matthæum
Mat. 24. ipsa Veritas, mortui resurgent, sic multi spiritualiter mortui audita concione resurgunt. Et comparans Deus Esaiæ concionem tubæ sonanti, voluit significare Iudæos esse mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam Deus concionem cum tuba, quoniam, vt tuba ad bellum vocat & excitat, sic concio suadet ad fortiter cum mundo, carne & diabolo pugnandum. Præterea solet tuba in so-
Psal. 80. lennitatibus tonare ad gaudium nuntiãdum. Ita dicitur in Psalmo: Buccinate in neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ: sic concionator debet excitare ad laborem in præsenti, & ad gaudium in futuro. Hîc est locus vincendi, ibi triumphandi: hîc breuis laboris, illic sempiternæ quietis: hîc pœnæ transeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus & aliis existimo concionem
Sup. 40. tubæ comparari. Nam & alio loco apud hunc nostrum prophetam dixit Deus: In montem excelsum ascende, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem: exalta noli timere. Hoc autem in loco postquam dixit: Quasi tuba exalta vocem tuam, addidit: Annuntia populo meo scelera eorum. Vbi vides concionatoris officium esse scelera re-
Ioan. 16. prehendere. Hoc docuit apud Ioannē Christus, ita apostolis dicens: Cùm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato, &c. Quasi diceret: Vos pleni Spiritu sancto mundum arguetis, eiúsque scelera nuntiabitis, & timore depulso reprehendendi habebitis libertatem. Nullum est mare, in quo possit libertas boni Spiritus obrui, quin veritatem annunciet. Diuus Hieronymus tuba illa diuina ita in quodam loco ait: Licet hydra sibilet, victórque Simon incendia iactet, nunquam meum adiuuante Christo silebit eloquium: etiam præcisa lingua balbutiet. Hæc
Eccle. 12. gloriosus ille Hieronymus. In Ecclesiaste ita scriptum legimus: Verba sapientium quasi stimuli, & quasi claui in altum defixi. Non enim debent palpare, sed pungere. Nónne verba diui Ioannis
Mat. 3. erant stimuli & claui, cùm regem Herodem au-
Act. 7. dacter argueret, & Pharisæos genimina viperarum appellaret? Lege concionem diui Stephani ad Iudæos, & videbis stimulos & clauos pungentes, ipsósque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos con-
Sup. 16. cionatores manifesta scelera silentio transire, quod Deus per Esaiam alio in loco his verbis significauit: His qui lætantur super muros cocti lateris loquimini plagas suas. Et hîc Annuntia populo meo scelera eorum. Sed quoniam omni vitio debet carere, qui in alterum paratus est dicere, debet concionator operibus bonis concio-
similitudo nem suam sustentare. Vt tuba dum sonitum emittit, manibus tenetur, sic concio manibus, hoc est, concionatoris operibus sustentatur. Voces enim & actiones simul iunctæ harmoniam & concentum excellentem efficiunt. Opus est, vt & tuba sonet, & manus sint ad eam tenendam eleuatæ. Id voluit aliis verbis scriptura
Iud. 7. in libro Iudicum significare, vbi ait, eos qui
figura erant cum Gedeone aduersus Madianitas pugnaturi in manibus lampades cum igne, & tubas sonantes portare. Tubæ sonantes sunt verba, lampades verò in manibus sunt præclaræ virtutum actiones & exempla, iuxta id quod ait Christus: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Luc. 12.

Me etenim de die in diem quærunt.) Ita nunc multi de die in diem proponunt se à vitiis ad Deum conuersuros, at nunquam conuertuntur, similes nautis in portu qui cotidie proponunt egredi, & dare vela ventis, & nunquam soluunt, dónec prę terito nauigandi tempore, nauis in portu putrescat & consumatur. Prætereunt quadragesimæ & quadragesimæ, & nũquã à vitiis abducũtur, quotidie se ab illis abducere proponẽtes. O ignauiam deplorandã! Eleuate anchoras, præcidite earum funes, quia amittitis tẽpus, & æstum, & ventum prosperè atque mirabiliter flantem. Iudæi de die in diem Deũ quærebant, sed eum non inueniebant, quia se à vitiis non separabant. Si verè eum quærerent inuenirent: ait enim Christus: Qui quærit inuenit. Sed sunt multi, qui Deum corpore quærere videntur, cùm animo ab eo longius fugiant. Filij Israel in deserto pergebant corpore ad terram promissionis, animo autem in Aegyptum reuertebantur, eius allia, porros, & cucumeres desiderantes: ideò ad terram promissionis non accesserunt. Sic multi Deum non inueniunt, quia interius non quærunt: quem exterius quærere videntur. Potest hoc ita intelligi: A me quotidie veritatem quærunt. Nam sequitur statim: Et scire vias meas volunt, quasi gens, quę iustitiam fecerit. similе Mat. 7. Num. 11.

Humiliauimus animas nostras, & nescisti.) Hoc est, non approbasti. Vel sic: ieiunauimus, & abiecimus nos ipsos, & non respexisti nos.

Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra.) Vrba sunt Dei respondentis hominibus iniquis, interrogantibus cur Deus ad eorum ieiunia non aduerteret. Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam voluntatem facitis, sed vestram. Aspicis quid secum nobis afferat incommodi volu as nostra. Oportet igitur eam abnegare, & appetitum rationi obedientem præbere, si volumus, vt Deus ad nostra ieiunia, & alia bona opera respiciat. Potius enim Deus ad voluntatem nostram respicit, quàm ad opus. Et ita ait scriptura: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius. Prius dicitur ad ipsum, quàm ad eius munera respexisse. Et quoniam Iudæi scelere & maleficio pascebantur, quanuis se à cibis abstinerent, non approbabat Deus eorum ieiunia, quoniam parum prodest esse stomachum ab escis vacuum, si anima plena est sceleribus. Bonum est ieiunium, nec Deus illud reprobat, imò maximè approbat, ipse enim quadraginta dies & quadraginta noctes ieiunauit. Sed reprobat ieiunium ob malum finem, ob illis factum, qui mortiferis sceleribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs disseruimus. Gen. 4. Mat. 4.

Et omnes debitores vestros requiritis.) Nempe ad eos opprimendos & vexandos. Arguit Iudæorum auaritiam, & in pauperes debitores suos immanitatem: exigebant enim ab illis debitum absque vlla misericordia.

Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem.) Non damnat ieiunium quod maximè approbat, sed docet non esse in mortiferis peccatis faciendum, nec

nec ad ostentationem.

Vt audiatur in excelso clamor vester. Sensus est: Si vultis, vt ego audiam clamorem & preces vestras in cœlo, ieiunate multò aliter, quàm hucusque ieiunastis. Vel sic: Non ita ieiunetis, vt audiantur in excelso laudes, quibus vos ipsos ob ieiunia vestra effertis. Non ieiunetis ad gloriam inanem captandam. Vel loquitur de clamore oppressorum.

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum.) Hoc ideò dicit, quia solebant vani Iudæi ad mundi gloriam comparandam caput curuare, & ambulare gibbosè instar circuli, & sacco indui, & cinere aspergi, vt fictam sanctimoniã ostenderent. Tales sunt hypocritæ, qui volunt potius orichalcum, quia splendidi auri colorem habet, quàm purificatum argentum, quia talem non habet splendorem. Fortasse circundabant Iudæi caput fune in modum circuli, vt hoc signo pœnitentiæ alios fallerent, & religionem fingerent. Sed Deus tales fictiones non vult. Salutare est ieiunium & necessarium, similiter & pœnitentia, sed debent interiora exterioribus respondere.

Dissolue colligationes impietatis.) Hoc est, codices, in quibus debitores nomina faciunt, & fœneratores expensum ferunt. Quasi dicat: Rescinde chirographa, quibus impiè obligas debitores tuos ad vsuras tibi soluendas. Solebant enim Iudæi miseris pauperibus pecunias ad vsuram accommodare & statuto solutionis tempore eos immaniter opprimere. Hæc chirographa appellat statim fasciculos deprimẽtes, hoc est, codicillos quibus debitores opprimebãt. Ita hunc locũ intellexerunt Septuaginta illum in hũc modum vertentes. Dissolue obligationes violentarum cautionũ. Dimittere fractos in remissionẽ, & omnem scripturam iniquam concide. Non prohibet Deus iustum debitum exigere, sed iniustum, & extra tempus, & absque misericordia.

Dimitte eos, qui confracti sunt, liberos) Dimitte liberos eos, qui oppressi sunt paupertate, qui tibi soluere nullo modo valent.

Frange esurienti panem tuum.) Id quod tribuis pauperi, Deo tribuis, ille enim ait: Quod vni ex
Mat. 25. his minimis fecistis, mihi fecistis. Si Deo non tribuis buccellam panis, quo animo petis ab eo regnum? Petit à te pauper eleemosynam, non eam petit gratis, sed maiori precio, quàm quod possit in mundo excogitari, nempe amore Dei. Audis amorem Dei, audis tam incõparabile precium, & adhuc non moueris! O duriciem insignem! Si amas diuitias, custodi eas in cœlo, & illic eas inuenies cum fœnore reseruatas. Pauperes enim eas tibi securè in cœlum asportabunt. Ait enim Salomon in Prouerbiis cap. 19. Fœneratur Do-
Prou. 19. mino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem
Prou. 21. suam reddet ei. Et alibi: Facere misericordiam & iudicium magis placet Deo, quàm victimæ. Et paulò post: Qui obturat aurẽ suam ad clamorem pauperis, ipse clamabit, & non audietur. Et
Iaco. 2. Iacobus Apostolus in epistola sua, Iudiciũ enim, inquit, sine misericordia illi, qui non facit misericordiam. Contrà verò de eleemosyna ait Tobias: Eleemosyna ab omni peccato & à morte li-
Tob. 4. berat, & non patietur animam ire in tenebras.
Eccle. 29. Ideò ait Ecclesiasticus: Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, & proderit tibi, magis quam aurum. Et alibi: Ignem ardentem extin- *Eccle. 3.*
guit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.

Et egenos vagósque induc in domum tuam.) Vnde diuus Paulus ad Hebræos scribens, Nolite, in- *Hebr. 13.*
quit, hospitalitatem obliuisci, per hanc enim placuerunt quidam angelis hospitio receptis. Hoc enim de Abrahamo & Lot scriptura commemo- *Gen. 18.*
rat. Vt enim piscatores, iactis in mare retibus ad *Gen. 19.*
pisces attrahendos, attrahunt aliquando precio- *simile*
sas margaritas, sic hi captantes homines piscati sunt angelos. Imò qui peregrinos propter Christum recipiunt, ipsum Christũ recipiunt. Ita asse- *Mat. 10.*
rit idem Deus apud Matthæum 10. & apud Lucã *Luc. 10.*
10. etiam dicens: Qui recipit vos, me recipit: & qui recipit me, recipit eum, qui me misit.

Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris.) Hoc commemorat scriptura multis in locis. Sed heu quàm malè hoc obseruatur. Videmus multos preciosis ac superuacaneis vestibus abundare, & ad eorum ianuas nudos pauperes frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulæis, eósque picturatis & spectabilibus pannis obtendunt, Christi autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait: Et carnem tuam ne despexeris, hunc habet sensum: Ne cõtemnas pauperes, quoniam eiusdem tecum naturæ sunt. Vel refertur ad consanguineos. Sunt enim nonnulli qui cùm diuitiis affluant, consanguineos pauperes despiciunt. Huic interpretationi fauet versio Septuaginta ita habens: Et domesticos seminis tui ne despexeris.

Tunc erumpet quasi manè lumen tuum. Si hoc feceris, eris à Deo illuminatus, & veluti manè oritur Sol præcedentibus tenebris, sic te Sol iustitiæ illustrabit. Vel sic: Tunc eris felix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro prosperitate.

Et anteibit faciem tuam iustitia tua.) Si feceris hoc, iustitia tua te ducet in æternam beatitudinem, vbi cum patribus sanctis congregaberis.

Tunc inuocabis, & Dñs exaudiet: clamabis, & dicet: Ecce adsum. Si abstuleris de medio tui catenã, & desieris extẽdere digitũ, & loqui quod non prodest. Cùm effuderis esurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus Deus semper, & implebit splendoribus animam tuam & ossa tua liberabit: & eris quasi ortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. Et ædificabuntur in te deserta seculorum: D
fundamenta generationis & generationis suscitabis: & vocaberis ædificator sepiũ, auertens semitas in quietem. Si auerteris à sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, & non inuenietur voluntas

luntas tua, vt loquaris sermonem. Tunc delectaberis super Domino, & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris tui: os enim Domini locutum est.

Tunc inuocabis.) Si hæc feceris, audiet Dominus preces tuas.

Si abstuleris de medio tui catenā.) Nomine catenę intelligitur omnis vsuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

Et desieris extendere digitum.) Hoc est, aliis pœnas minari, & superbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extēdere, & verba ferocia & amarulenta dicere, acsi & digitis & verbis velint aliorū oculos auferre. Vel, si desieris extendere digitum ad rē alienā. Vel, si desieris eligere indignum magistratum. Solebant enim veteres digitis dare suffragia. Septuaginta habent: Si abstuleris à te colligationem & ordinationem. Fortasse per ordinationem intelligunt magistratuum creationē. Pagninus vertit: Vt non mittas digitum in rem alienam.

Cùm effuderis esurienti animam tuam.) Hoc est, cùm pauperum ita misertus fueris, vt in illos animam tuam effundere videaris. Vel capitur anima pro vita, quā pro animæ salute proximorum fundere debemus.

Tunc orietur in tenebris lux tua.) Hoc est, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel sic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

Implebit splendoribus animam tuam.) Vt impij anima est tenebris & caligine peccatorum obuoluta, sic iusti anima est gratiæ splendore illustrata. Id voluit sacra scriptura in Exodo significare, vbi ait, Aegyptiis tenebris circūfusis, Hebræos in luce fuisse versatos. *Exod.10.*

Et ossa tua liberabit.) Id est, non solùm animam à malis interioribus, sed etiam corpus à malis exterioribus liberabit. Sūt qui per ossa maiores animæ partes intelligant.

Aedificabuntur in te deserta seculorum.) Hoc est, mundi vastitatem restaurabis & vrbes euersas tua virtute restitues. Quasi dicat: Virtutes quæ quondam viguerunt, & posteà ruerunt, suscitabis. Vigebit innocentia Abel, obediētia Abrahami, continentia Ioseph, mansuetudo Dauidis, aliorúmque sanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

Fundamenta generationis & generationis suscitabis.) Hoc est, reparabis fundamēta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis ædificator sepium, hoc est, ruinarū restitutor, atque laboris semitas in vias quietis spiritualis conuertes. Acsi dicat: Dabis operam vt homines in vera pace, animíque tranquillitate vitam degant.

Si auerteris à sabbato pedem tuum.) Id est, Si non ambulaueris in die sabbati. Loquitur de Sabbati obseruatione. Sequitur: Facere voluntatem tuā in die sancto meo. subaudi si auerteris. Quasi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die sabbati, sed meā. Si ratio teneat & coerceat appetitus, ne modum transeuntes, & obediētiam abiicientes, animum perturbent, eiúsque constantiam à sua sede & statu deiiciant.

Et vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum.) Hoc est, Si vocaueris sabbatū delicias tuas, & diem sanctificatum Domino. Si ita diem festum suspexeris & obseruaueris, vt vias tuas derelinquas, effrænatæ voluntati tuæ obsistas, & ne verbum quidem, quod pias aures offēdat, loquaris. Vide quoties Deus nos exhortatur ad propriam nostram voluntatem fugiendā. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatem constituere, pereunt enim omnes, qui suam propriam, non Dei volūtatem ducem sequuntur. Irruunt in eos hostes animæ, & quasi procella iactatos, fractos animo, suam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehunt, donec eos obruāt, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Christus Deus noster: Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucē suā, & sequatur me. Quid est negare seipsum, nisi propriam voluntatem reiicere, deprauatúmque appetitū à se penitus alienare? *Mat.16.*

Et sustollam te super altitudines terræ.) Hoc est, faciam te celebrem & gloriosum, atque laudem illustrissimam consequeris. Vel sic: Ducam te ad cœlestem beatitudinem, quę est hæreditas illa & vera promissionis patria, quam promisi patriarchæ Iacob.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LVIII.

Clama, ne cesses.) In Hebraico est. קרא בגרון אל-תחשך Kera vegaron altachxoc. Quæ verba ita possunt verti: Clama in gutture, ne retineas. Dictio enim garon guttur significat, quæ in Hebraico scribitur, & fuit ab interprete nostro pretermissa. Pagninus vertit: Clama in gutture, ne prohibeas clamorem. Sed in Hebraico non est dictio, clamor, quam Pagninus addidit. Voluit Deus iis verbis significare verba concionatorum mundi scelera debitè increpantia non esse concionatorū sed Dei. Ideò inquit, Clama, ne prohibeas clamorem. Quasi dicat: Clamor, quo hominum flagitia redarguuntur, non est tuus. Deus est qui loquitur, & mundum arguit, ideò noli talem clamorem prohibere. Eam ob causam dicebat Christus apud Ioānem concionatores suos alloquēs: Cùm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato. Cōcionatores loquebantur, sed Deus erat qui per illos loquebatur, mundíque scelera reprehendebat. *Ioan.16.*

Et omnes debitores vestros repetitis.) In Hebraico pro debitoribus vestris est עצביכם atsuechem, Nomen est עצב etseu, quòd significat præter alia substantiam, siue diuitias, & idolum. Ideò potest verti. Et omnes pecunias vestras repetitis. Vel, Et omnia idola vestra exigitis. Diuitiæ enim idola sunt. Vnde diuus Paulus auaritiam idolorum appellat seruitutem. *Ephe.5.*

Si abstuleris de medio tui catenam.) Pro catena est in Hebraico מוטה motah, quod significat etiā iugum, impietatem, declinationem. R.D. exponit: Si remoueris è medio tui opera mala.

Thargum,

Thargum declinationem. Quasi dicat: Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via est catenam construere, qua nos ipsos ligamus, & in dæmonis carcerem coniicimus: & est ipsius dæmonis iugum suscipere.

Et implebit splendoribus animam tuam.) Potest verti: Implebit in siccitatibus animã tuam. Quasi dicat: Pereuntibus aliis siccitate & inopia, te implebit Deus, & saturabit Et ita vertit Pagninus: Et saturare faciet in siccitatibus animam tuam. Nam in Hebraico est בצחצחות betsachtsachoth, Quæ dictio & splendores & siccitates significare potest.

Vt loquaris sermonem.) Septuaginta habent. Neque loqueris verbum in ira de ore tuo.

Argumentum capitis LIX.

Ostendit Propheta flagitia nostra nos à Deo separare. Et connumeratis Iudæorum sceleribus queritur apud eos pacem, iudicium, & iustitiam, veritatem, & æquitatem corruisse, & esse veluti in exilium pulsas, & è terris exterminatas. Dolet reipublicæ casum, quoniam quantò quis est aut innocentia, aut probitate præstantior, tantò acerbius ab impiis aliquando affligitur, sed ostendit Deum asse suorũ acerrimum defensorem.

CAPVT LIX.

A

Num. 11. a Sup. 50. a Ecce nõ est abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat, neque aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, Sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra abscon-

Sup. 1. d derunt faciem eius à vobis ne exaudiret. Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, & lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui inuocet iu-

Iob. 15. b stitiam, neque est qui iudicet verè: sed cõfidunt in nihili, & loquuntur vanitates. Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem. Oua aspidum ruperũt, & telas araneæ texuerũt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confotum est erumpet in regulum. Telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorũ opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt, & festinãt

B vt effundant sanguinem innocentem: co-

Prou. 1. b Rom. 3. e gitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas & contritio in viis eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum, semitæ eorum incuruatæ sunt eis, omnis qui calcat, in eis, ignorat pacem. Propter hoc elongatum est iudicium à vobis, & non apprehendet vos iustitia: expectauimus lucem, & ecce tenebræ splendorem, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cęci parietẽ, & quasi absque oculis attrectauimus, impegimus meridie quasi in tenebris in caligi nosis quasi mortui. Rugiemus quasi vrsi omnes, & quasi columba meditantes gememus. Expectauimus iudicium, & non est: salutem, & elongata est à nobis.

EXPLANATIO.

Ecce non est abbreuiata manus Domini.) Connectuntur hæc verba ad finem capitis pręcedentis: Dixerat Deus daturum se viris iustis magna bona, sed quia poterat aliquis dicere: Si Deus est omnipotens cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miserè versamur? respondet Propheta huic tacitę obiectioni, id esse nõ ob Dei imbecillitatẽ, sed ob eorũ scelera. Non est enim, inquit, abbreuiata manus Domini, hoc est, non est nunc minor potentia diuina, quàm olim, quando vos ab Aegyptiis mirabiliter eripuit. Est enim Deus semper omnipotens, qui vniuersam naturam immensa virtute coercet & continet. Neque ægritudine aliqua aurũ laborat, vt vos nequeat exaudire. Sed impia vestra facinora vos à Deo segregarũt, eúmque à vobis auerterunt. Accipitur hic manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. Aspicis hoc in loco peccatum esse murũ nos à Deo diuidentem. Et quemadmodum mortiferũ peccatũ nos à Deo diuidit, sic charitas nos cũ eo cõiungit & cõsolidat. Vt enim diuisa æra igne solidantur, sic opus est igne charitatis, vt possimus esse cum Deo coniuncti. Nec solùm à Deo, sed nos etiam à nobisipsis peccatum diuidit, éstque gladius acutus diuidẽs animam à vita, & à nobis Dei faciem & aures auertens. Considera quãta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem nostras preces impedientẽ, & Esaias hoc in loco murum nos à Deo separãtem. Quomodo autem Deus non exaudiat peccatores, capite primo explanauimus. Simile. Thren. 3.

Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine.) Obiicit Iudæis mortem prophetarum, multorúmque virorum illustrium, quos ipsi falsis criminibus ad excidium vocarunt, & impiè occiderunt. Perpende obsecro, & altè considera Dei erga viros iustos charitatem. Dereliquerant Iudæi Deum suum, & idola Gentium turpiter coluerant, & nõ illis obiicit hanc iniuriam in seipsum iactam, sed cædem virorum sanctorum. Vbi vides quanti Deus ipsos faciat & æstimet. Fuisse autẽ Iudæos prophetarũ homicidas, indicat iis verbis diuus Stephanus in oratione illa vehementi, quam apud eos habuit, quam diuus Lucas inter Apostolorum acta literis mandauit. Quem prophetarũ non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti, cuius vos nunc proditores & homicidæ fuistis. Hic iustus Christus est, de cuius aduentu Prophetæ fuerunt vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipse Christus Deus noster apud Matthæum hoc ipsum capite vigesimotertio multis verbis ostẽdit. Vbi in fine capitis, Ierusalem, inquit, Ierusalem quę occidis Propheras, & lapidas eos, qui ad Act. 7. Mat. 23.

ad te missi sunt,&c. Et quamuis hæc expositio sit apta & perspicua, ego tamen existimo hunc sanguinem esse eum, quem Iudæi super se acceperunt, dicentes sanguis eius super nos, & super filios nostros. Petierunt sanguinem Christi, eúm Matt.27. que in cruce pro nobis immolatũ immanissimè occiderunt.

Non est qui inuocet iustitiam.) Hoc est, qui iusta loquatur. Ita Septuaginta hunc locum transtule 1.Cor.1 runt. Vel, nõ est qui clamet debere fieri iustitiã. Vel, non est qui inuocet Christum. Ipse enim, vt ait diuus Paulus, factus est nobis sapientia & iustitia. De qua iustitia potest intelligi id, quod Matt.6. ipse Christus ait: Quærite primùm regnum Dei, & iustitiam eius.

Nec est qui iudicet verè.) Potest hoc huic nostro simile. tempori rectè accommodari. Est enim nunc iustitia veluti statera, quæ illi parti inclinatur, cui maius pondus apponitur, illi fauet non qui iustum exigit, sed qui plus muneris iudici offert, Scio tamen multos esse iudices iustitia pręstantes. Sed ego de iniustis tantùm loquor.

Sed confidunt in nihili.) Mundi potentiam & o- Ierem.4. pes nihil appellat. Ita Ieremias, Aspexi, inquit, terram, & ecce vacua erat nihil.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.) Hoc est decreuerunt peccare, & quęsierunt quomodo deprauatam cogitationem in effectũ producerent, inuentóque modo tetrum facinus commiserunt. Propositum peccandi appellat dolorem. Nemo est enim tantis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem, & rationis præstantiam non iudicet esse magnopere colẽdam. Ex quo efficitur, vt peccando dolore quodam afficiatur. Vel conceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & postea se scelerũ ministros præbuerunt, & fratres suos immaniter vexarunt.

Oua aspidum ruperunt.) Hoc est, iniqui aperuerunt cogitationes suas malas, eas in effectũ producentes, & qui fuerit earum particeps, & tam tetra & pestilentia cõsilia fuerit secutus, peribit. Ex talibus enim cogitationibus & cõsiliis nihil nisi venenum producitur. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & cõsilia ouis aspidũ quæ tũc rumpuntur, cùm operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur comedere ij, qui ea approbant, & sequuntur. Id quod in illis confouetur, & ex illis nascitur est regulus pestilens animal, quod etiam basiliscus appellatur: idem enim est βασιλεὺς quod rex, & βασιλίσκος quod regulus. Appellatur autem ita, quod habeat in capite cir similia culum quendã album instar diadematis. Intuere elegantem Prophetæ similitudinem. Oua aspidũ foris sunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: sic flagitiosorum hominũ consilia licet prima specie appareant vtilia, sunt tamẽ perniciosa, fallaci vtilitatis aut voluptatis imagine pestilentem malitiam tegentia. Et quẽadmodum qui aspidum oua frangunt, seipsos occidunt, quoniam ex ipsis ouis erumpit venenũ fractores inficiens & necans, sic qui flagitiosas cogitationes & tetra consilia in effectum producunt, sibi ipsis perniciem machinãtur. Aspis est paruus serpẽs veneno occidẽs, somniculosus appellatus, qđ somnũ letiferũ percussis emittat.

Et telas araneæ texuerunt.) Admirabili artificio & subtilitate conficit aranea telam suam, sed in aere. Ex quo efficitur vt ipsa tela simul cum aranea facilè frangatur & pereat: Sic sceleratorum hominum cogitationes & consilia licet ingeniosa & subtilia videantur, vana tamen sunt, & in aere constituta. Vnde euenit, vt dum alios irretire volunt, ipsi irretiti capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorũ cogitationes atque cõsilia cõparet. Cor humanum est textrina, vbi hæ telæ struuntur. Sed homo orditur telam, Deus simile. verò eam scindit, & fila tenuissima lõgissimè extensa facilimè resecat. Vanum est cor hominis superbi & impij, & omnia eius consilia euanescũt, & omnis mundi potentia, opes, & diuitiæ, quas concipit & appetit, vanæ sunt, & inutiles, simúlque cum ipso corde, vbi sunt sculptæ & descriptæ, labefactantur, & penitus consumuntur, anima autem in imis tenebris suarum vanitatũ pœ- simile. nas luit. Videbis in papyro defixa in pariete pictas turres, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuersum denique orbem terrarum descriptum: cadit aquæ gutta, & papyrum cum tota mundi descriptione corrumpit, & penitus absumit, & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & attramentum: papyrus rumpitur, & atramentum deletur. Quid est superbi ac vani hominis cor, nisi quædã mappa mundi, quædam orbis descriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prętereũt & euanescunt, & instar fragilis papyri absumuntur. Id voluit fortasse significare Orontius insignis mathematicus, qui orbis descriptionem in corde quodam depicto in papyro collocauit. Nos verò non pictas opes & diuitias quęramus, nec animum, in quo est veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, sed illas quæramus opes, ex quibus intellexerimus posse verã dignitatem efflorescere & redũdare, quas nec casus possit eripere, nec inuidia labefactare, neque vetustas vlla cõsumere. Ne nobis dicatur id, quod ait hoc in loco Esaias: Et telas araneæ texuerunt. Et paulò pòst: Cogitationes eorum cogitationes inutiles, vastitas & cõtritio in viis eorũ. Quasi dicat: nõ solùm sunt vani sed impij, Nam ad hoc tendunt viæ suæ, vt alios vastent & conterant, vt aliis depressis, ipsi eleuentur, & falsos honores, in quibus beatitudinẽ constituunt, consequantur. Sed beatus vir, inquit Propheta, cuius est Dominus spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Psal.39.

Semitæ eorum incuruatæ sunt eis.) Ambulant per vias obliquas & inæquales.

Omnis qui calcat in eis, ignorat pacem.) Id est, Omnis qui iniquorum hominum inæquabiles vias & deprauatos mores sequitur, est omnino à pace alienatus. Viæ inęquales inimicæ sũt pacis. Aspicis hîc inequalitatẽ matrem esse discordiæ, quod alio in loco annotauimus.

Propter hoc elongatum est iudicium à nobis.) Aspicis hîc peccata esse causam alienationis iudicij. Potest hoc de iudicio fori intelligi, vt sit sensus: Ob vestra scelera permittit Deus, vt opprimamini, & nõ sit iudiciũ nec iustitia, quæ iniurias in vos iactas vlciscatur. Annumerat se sanctus Propheta cum populo scelerato, cùm nullis mortiferis peccatis esset astrictus. Quidam codices habent:

habent: Propter hoc elongatum eſt iudicium à vobis.

In caliginoſis quaſi mortui). Verſamur in locis obſcuris, acſi eſſemus mortui, & in ſepulchris iaceremus. Quaſi dicat: premimur ſummis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ærumnoſi homines etſi in vrbibus florentiſſimis, & maxima rerum omnium affluentia vitam degant, tamen in tenebris ob ærumnarũ anguſtias, quibus premuntur, eſſe videntur. Poteſt hoc referri ad obſcuritatem intellectus peccatorum à ſceleribus productam, qui etiã in luce meridiana adeò ſunt tenebris circunfuſi, vt dies vertatur illis in noctẽ, quemadmodum iuſtis contrà nox vertitur in diẽ.
Pſal. 138. iuxta id, quod quidam dicebat: Nox illuminatio mea in deliciis meis, quia tenebræ non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur.

Rugiemus quaſi vrſi omnes.) Clamabimus, noſtram miſeriam deplorantes.

C Multiplicatæ ſunt enim iniquitates noſtræ coram te, & peccata noſtra reſponderunt nobis, quia ſcelera noſtra nobiſcũ, & iniquitates noſtras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, & auerſi ſumus ne iremus poſt tergum Dei noſtri: vt loqueremur calumniam & transgreſſionem: concepimus & locuti ſumus de corde verba mendacij. Et conuerſum eſt retrorſum iudicium, & iuſtitia longè ſtetit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi. Et facta eſt veritas in obliuionem: & qui receſsit à malo, prædæ patuit: & vidit Dominus, & malũ apparuit in oculis eius, quia non eſt iudiciũ, & vidit Deus quia non eſt vir: & aporiatus eſt, quia non eſt qui occurrat: & ſaluauit ſibi brachium ſuũ, & iuſtitia eius ipſa
D confirmauit eum. Indutus eſt iuſtitia vt lorica, & galea ſalutis in capite eius. Indu-
Epheſ. 6. e
1. The. 5. b tus eſt veſtimentis vltionis, & opertus eſt quaſi pallio zeli. Sicut ad vindictam quaſi ad retributionem indignationis hoſtibus ſuis, & viciſsitudinem inimicis ſuis. Inſulis vicem reddet. Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, & qui ab ortu ſolis, gloriam eius, cùm venerit quaſi fluuius violentus, quem Spiritus Domini
Rom. 11. d cogit, & venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus, Hoc fœdus meum cum eis dicit Dominus. Spiritus meus qui eſt in te, & verba mea quæ poſui in ore tuo, nõ recedunt de ore tuo, & de ore ſeminis tui, & de ore ſeminis ſeminis tui, dicit Dominus, à modo & vſque in ſempiternum.

Multiplicatæ ſunt enim iniquitates noſtræ coram te.) Ideò dicit coram te, quia multi coram Deo ſunt nefariis ſceleribus contaminati, quo ab hominibus iuſti cẽſentur. Contrà verò multi ab hominibus ſcelerati iudicantur, qui coram Deo iuſti ſunt.

Peccata noſtra reſponderunt nobis.) Id eſt, nos ipſos condemnauerunt. Noſtra ſcelera aduerſus nos ipſos tulerunt ſententiam.

Auerſi ſumus, ne iremus poſt tergũ Dei noſtri.) Hoc eſt, Receſsimus à Deo.

Conuerſum eſt retrorſum iudicium, & iuſtitia de longe ſtetit.) Ob noſtra nefaria facinora permittit Deus vt affligamur, nec tamen ſit ordo iudicij, nec qui iuſtitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis vltionem ſumat. Hoc ideò dicit Eſaias quia ſuo tẽpore regnante Manaſſe impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Poteſt hoc intelligi de iudicio & intellectu humano. Eſt enim perſpicuũ ob ſcelera deprauari iudicium, iuxta id quod in libro Sapientiæ ſcriptum legimus: Excæcauit Sap. 2.
eos malitia eorum.

Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.) Ideò non eſt iudicium neque iuſtitia, quia non eſt veritas nec æquitas. Ex quo colliges ſine veritate & æquitate iuſtitiam non poſſe conſiſtere. Et animaduerte quemadmodũ propheta exaggeret veritatis caſum & ruinam. Si cõcideret in domo aliqua priuata, in aliquo viculo aut angiportu, non eſſet ita mirandum, ſed corruit, inquit, in platea, vbi fuit ab hominibus conculcata: cecidit in hominum cœtu & frequẽtia, & videns ſe iniuriis affectam aufugit. Aequitas autem videns veritatem oppreſſam non potuit ingredi. Hoc deplorabat iis verbis Oſeas: Non Oſee 4.
eſt veritas, & nõ eſt miſericordia, & non eſt ſcientia Dei in terra. Heſiodus dicebat iuſtitiã hominum flagitiis offenſam mundum deſeruiſſe, & in cœlum euolaſſe. Saltem id videmus nunc impletum, quod ait Apoſtolus ad Timotheũ ſcribens: 2. Tim. 4.
Erit enim tempus, cùm ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem cõuertentur.

Et qui receſſit, à malo prædæ patuit.) Impij regnant, & potẽtia atque authoritate valẽt: qui autem ſtudet virtuti, & iuſtitiam colit, direptioni committitur. Quidam ab eo eripit opes, alius famem, hic eum ſpoliat quiete, ille infert ei contumelias. Itaque eũ illi acerbiſſimè cruciant & opprimunt, cuius beneficio ſuſtentantur. Mundus eos, quos ſuos non eſſe cognoſcit, grauiter affligit. Ita enim ait Chriſtus diſcipulis ſuis apud Ioãnem: Quia de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos Ioan. 15.
de mundo, propterea odit vos mundus. Et in libro Sapientiæ dicunt impij: Circunueniamus Sap. 2.
iuſtum, quoniam cõtrarius eſt operibus noſtris. Poſtquam Moyſes locutus eſt cum Deo in monte Sinai, poſuit velamen ſuper faciem ſuã, & po- Exod. 34.
pulus eam videre non poterat. Eodem modo mundus eum videre non poteſt, qui in altitudine virtutum collocatus cum Deo communicat, & ad illum ardẽter aſpirat, ſed illum odit, & contendit pellere, falsíſque criminibus in inuidiam Simile.
vocare. Camelus priuſquã bibat, fontem obturbat, vt aiunt, ne in aqua clara & lucida ſuam aſpiciat deformitatem, tollit aquæ claritatẽ, quia eſt

suæ fœditatis speculum. Sic homines scelerati viros virtutum claritate cõspicuos student è medio tollere, ne in illis suam deformitatem videât. Est enim vir clarus & iustus speculum, in quo flagitiosi suas notas & tetras maculas intuentur: conferentes enim se cum iustis vident sua scelera virtutibus aliorũ opposita clarius eminere: ideò eos affligunt, & ferre non possunt. Qui enim, vt
2.Tim.3. verbis vtar Pauli, piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patiũtur. Quid plura? Vide quomodo iniqui Christum tractauerũt. Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: Durus est hic sermo.
Ioan. 6. Inueniebat humana malitia, quid in virtute diuina, & in verbis ipsius veritatis reprehenderet. Faciebat miracula, & dicebant: In principe Beel-
Mat. 12. zebub dæmonia eijcit. Calumniabatur hominũ
Luc. 11. malitia opera ipsius Dei, donec eum falsis criminibus ad cædem vocauit, & acerbissimis cruciatibus saucium immanissimè occidit. Si mundus Christi verba, opera, & vitam, calumniatus est, quid existimas eum ipsius Dei amicis esse facturũ? certè qui recedit à malo, & Christum sequitur, prædæ patet, vt hîc ait Esaias.

Et vidit Deus quia non est vir.) In magna ciuitate, in hominum cœtu & frequẽtia nemo erat, qui verè vir appellari mereretur. Ablata enim ratione homo comparatur iumentis insipientibus, & similis, vt dicitur in Psalmo, factus est illis. Eo-
Sup. 50. dem modo dixerat supra Esaias; Veni, & non erat vir.

Quia non est qui occurrat.) Nẽpe viro iusto, cùm affligitur. Vel non erat vir iustus qui occurreret Deo irato, séq; ipsi opponeret, eum deprecans, & pro hominum salute intercedens. Vbi vides quanti ponderis sint apud Deum iusti viri pre-
Exod. 32. ces. Orãti Moysi pro duro populo respõdit Deus: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. Vbi aspicis preces viri iusti Deo se opponere, & eum quasi tenere. Aliàs non diceret Deus: Dimitte me.

Et saluauit sibi brachium suum.) Hoc est: Vidẽs Deus virum iustum afflictum, nec habentem defensorem, ipse eum eripuit brachio suo. Poterat hoc ita clarius verti: Et saluauit eũ brachio suo. Vel: Et salutem præstitit ei brachium eius.

Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius.) His armis dicitur Deus armatus ad iustos de manu impiorum defendendos. Et iis debemus nos ipsos munire, vt possimus tentationibus resistere & de animæ nostræ hostibus victoriã reportare. Ita enim ait Apostolus in epistola
Ephe. 6. ad Ephesios; Accipite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. state ergo succincti lũbos vestros veritate, & induti loricam iustitiæ, &c. Diem malũ appellat tempus tentationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnãt superbia, aut inuidia, aut voluptate, aut aliis tentationibus, quas scrip-
Psal. 14. tura diuina pericula inferni appellat. In Psalmo vbi cõmunis editio habet: Pericula inferni inuenerunt me; habet versio diui Hieronymi pro periculis inferni munitiones inferni. Quid enim sunt tentationes, nisi munitiones, machinæ, & arma, quibus nos infernus per satellites suos diabolum, mundum, & carnẽ oppugnat? Ideò ne inermes repetiamur, induamur armatura Dei, quoniam ipse Deus ea ad suorum defensionem dicitur indutus, non solùm hîc ab Esaia, sed etiam in libro Sapientiæ.

Insulis vicem reddet.) Hoc est, vlciscetur inimicos suos etiam insulares, & longè remotissimos. Vel per insulares Iudæos Hierosolymæ cultores intelligit. Quemadmodum capite 20. per habitatorem insulæ Iudæos significauit. Appellat au- Sup. 20.
tem Hierosolymam insulam, quoniam erat à Babyloniis & postea à Romanis veluti fluctibus cingẽda & exagitanda. Videtur Deus his verbis Hierosolymæ euersionem prædicere.

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quẽ Spiritus Domini cogit.) Id est, cùm Deus venerit euersum Iudæos iratus & omnia vastãs, veluti magnus fluuius, vehemẽs & violentus, procelloso vento ingentíque tempestate coactus. Accipitur spiritus pro vẽto: & ad ostendendum esse magnum, eum appellat Dei. Ea enim quæ magna sunt, Dei appellãtur, vt mõtes Dei, hoc est alti & excelsi. Vnde illud Genesis, Spiritus Domini ferebatur super aquas, de vẽto magno exponit Hieronymus Gen. 1.
ab Oleastro vir eruditissimus. Septuaginta hunc Esaiæ locum ita verterunt: Veniet enim quasi fluuius violentus ira Dei, veniet cum furore. Quæ verba nostram expositionem dilucidant.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) Poterunt hæc verba distinctius ita collocari. Et cùm mundi redemptor venerit Sioni, & eis qui relictis superstitionibus idolorum se ad ecclesiã contulerint. Quibus verbis Christi in mundum aduentus, & generis humani redemptio significatur.

Spiritus meus qui est in te.) Docet hic locus in ecclesia esse Spiritum sanctũ, & verba quę & Christus, & eius Apostoli docuerunt, nunquam esse ab ecclesia separanda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuersalis ecclesia, & quod semper tenuit, fuit, & est ab Spiritu sancto inspiratum. Vnde qui ab ea recedit, est planè hereticus & Spiritui sancto aduersarius.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LIX.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.) Pro iniquitate est in Hebraico און auen. Quo no- Supr. 32.
mine vsus est Esaias capite trigesimo secundo, vbi etiam noster interpres vertit iniquitatem, dicens: Et cor eius faciet iniquitatem. Pro quo Septuaginta transtulerunt; Vana intelliget. Significat etiam און vanitatem, & luctum. Omnis enim iniquitas est vanitas & luctus. Quid potest esse vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas? Quid insipientius quàm pro paruis, vilibus, & fluxis, magna, preciosa & æterna commutare, dare cœlum pro terra, animam pro corpore, vitam pro morte, Deum pro mundo? Prudentes mercatores volentes ad extraneum ali-

aliquod regnum proficiſci,ea emunt, quæ in ſuo regno vili precio venduntur: in altero autem, quo tendunt,magni æſtimantur. Nos contrà ex hac vita ad aliam profecturi,ea hîc emimus,quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Violamus iura diuina & humana ad comparandam inanem famam, vitiorum plerunque laudatricem,ad acquirendas opes, & peſtiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil proſunt, res ſummas & precioſiſſimas cōmutamus. Vnde rectiſsimè iniquitas noſtra vanitas appellatur. Et illud Pſalmi, vbi nos habemus: Dixit iniquis, Nolite iniquè agere, vertit Fœlix: Dixi inſipientibus,nolite inſanire. Eſſe autem iniquitatem luctum apertè indicat vermis conſcientię. Vnde illud Pſalm. Et vide ſi via iniquitatis in me eſt, vertit Fœlix: Et vide ſi via afflictionis in me eſt.Diuus Hieronymus vertit viam doli. Omnis enim iniquitas affligit ſpiritum, & eſt dolus & fallacia.Cùm enim iniquè agimus, aut alios fallimus,aut nos ipſos decipimus.

dißimile — *Pſalm. 74.* — *Pſal. 138.*

Et peccata noſtra reſponderunt nobis.) Septuaginta habent:Et peccata noſtra reſtiterunt nobis.

Et aporiatus eſt,quia non erat qui occurrat.) Pro & aporiatus eſt,eſt in Hebraico,וישתומם vaiixtomem,à verbo שמם,xamam, quod ſignificat præter alia obſtupeſcere,vt Ieremię capite ſecundo: Obſtupeſcite cœli ſuper hoc. Vnde Pagninus vertit:& admiratus eſt,quia non erat,qui oraret. Nempe pro afflictis. Septuaginta habent:Et cōſiderauit,& non erat,qui defenderet. Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuerſis interpretibus ſumuntur. Aſpicis hoc in loco velle Deum, vt eum pro afflictis oremus. Cæterùm dicens propheta,Deum aporiatum aut admiratum eſſe,loquitur de Deo humano more, vt eū intelligere poſſimus. Si Deus viuorum precationes pro aliis fuſas exaudit, ſi vult vt viui pro proximis afflictis eum obſecrēt, vt eis optata concedat, quantò magis ſanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viuis intercedentes exaudiet? At negant hæretici diuorum inuocationem, dicentes eos nullas ad Deum fundere precationes: cùm dicat Baruch Propheta:Domine omnipotens Deus Iſrael audi nunc orationem mortuorum Iſrael.Et apud Zachariam orat Angelus pro populo Iudaico. Sed hac de re aliàs diſſeruimus.

Ierem. 2. — *Baruch. 3.* — *Zach. 1.*

Cùm venerit quaſi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit.) Hoc de ira Dei in explanatione interpretati ſumus,ſequentes & literæ contextū, & verſionem Septuaginta,vt ibi oſtendimus. Pagninus tamen,& alij,hoc intelligunt de hoſte virum pium oppugnante. Ita enim vertunt:Cùm venerit veluti fluuius hoſtis. Et pro eo quod nos habemus, quem Spiritus Domini cogit, vertit Pagninus: Spiritus Domini fugabit eum. Vt ſit ſenſus: Deus proteget ſuos fideles ab hoſtibus eorum,ipſóſq; hoſtes longius fugabit. In Hebraico ita eſt: כי יבא כנהר צר רוח יהוה נססה בו ci iauo channahar tſar ruach iehouah noſaſah bo. Pro cogere eſt in Hebraico,vt vides,verbū נסס,quod ſignificare eleuare,ideò poterat verti:Quem Spiritus Domini leuauit. Sed quoniā quando exercitus & obſidio leuatur,diſcedūt ipſi hoſtes, qui vrbem oppugnabant, ideò pro fugare accipitur, quam rationem ſecutus eſt Pagninus. Theodotion vertit:Signatus eſt in eo. Aquila, Signaculum eius. Poteſt verti,inſtigauit. Vt hoc intelligatur de exercitu Romanorum, quem Spiritus Dei inueſtigauit,vt Iudæos infideles & ingratos euerteret, totámque Hieroſolymam ad vaſtitatem vocaret. Ex iis tot & tam variis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione ſum ſecutus, quæ eſt etiam authoritate Septuaginta corroborata.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) Septuaginta habent: Et veniet de Sione qui liberet, & auertat impietates à Iacob. Quod apertè de Chriſto intelligitur, qui de cœleſti Sione venit in mundum, vt homines expiaret,eorúmque ſcelera ſanguine ſuo deleret. At non omnes conſecuti ſunt ſalutem, quia eam noluerunt,ſed ſolùm Iacob, hoc eſt, ſoli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem conſecuti.

Argumentum capitis L X.

Vaticinatur Propheta de Chriſti aduentu, & de eius Eccleſiæ gloria & dignitate, in qua ſola aſſerit eſſe & fidei & charitatis lucem,cùm infideles omnes in tenebris verſentur. Prædicit Gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de Eccleſia militante transfert ſermonem ad triumphantem,& ad gloriam illam ſempiternam,quam viri omnes charitate præſtantes conſequuntur.

CAPVT LX.

SVrge illuminare Ieruſalem: quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos. Super te autem orietur Dominus & gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo,& reges in ſplendore ortus tui. Leua in circuitu oculos tuos, & vide:omnes iſti congregati ſunt,venerunt tibi.Filij tui de longè venient, & filiæ tuæ de latere ſurgent. Tunc videbis, & afflues, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando conuerſa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo Gentium venerit tibi. Inundatio camelorum operiet te, dromedarij Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes,& laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth miniſtrabunt tibi: offerentur ſuper placabili altari meo, & domum maieſtatis meæ glorificabo. Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant, & quaſi columbæ ad feneſtras ſuas? Me enim inſulæ expectabunt, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè: argentum

Sup. 41.

tum eorum,& aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, & sancto Israel, quia glorificauit te. Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi: in indignatione enim mea percussi te,& in reconciliatione mea misertus sum tui.

EXPLANATIO.

Surge illuminare Ierusalem.) Alloquitur Propheta primitiuam Ecclesiam ex Iudæis & Gentilibus congregatam, qui priusquam in Christum crederent,iacebant in peccatis, tenebris circunfusi,ideò eos hortatur, vt à peccatis surgant, & fide atque gratia illustrentur. Non quòd quis per se possit à peccato surgere,& gratiæ splendore illuminari, sed quòd facienti quod in se est Deus non denegat gratiam. Ipse enim per Zachariam, Conuertimini, inquit, ad me, & ego conuertar ad vos. Et per Ieremiam:Si conuerteris conuertam te,& ante faciem meam stabis. Et per Malachiam: Reuertimini ad me, & reuertar ad vos. Est igitur sensus: Tu ô Hierosolyma da operam, vt surgas, & illumineris, dispone te ad gratiam, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Hoc lumen Christus est, quem sanctus Simeon lumen ad reuelationem gentium appellat. Qui de seipso ait: Ego sum lux mundi. Qui venit, vt ait Zacharias, illuminatum eos qui in tenebris & in vmbra mortis sedebant, directum pedes nostros in viam pacis. Poteris per lumen Euangelium intelligere. Gloria Domini est ipse Christus, qui in Iudæa ortus est.

Zach.1. Ierem.15. Mala.1. Luc.2. Ioan.8. Luc.1.

Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos, super te autem orietur Dominus.) Hoc est, mũdi nationibus in tenebris versantibus tu sola ô Ecclesia eris illuminata, quia super te orietur Christus sol iustitiæ. Vbi aspicis in sola Ecclesia esse fidei,& gratiæ splendorem. Væ illis, qui Ecclesia Catholica relicta se votifragi Lutheri synagogæ tradiderunt.

Et ambulabunt Gentes in lumine tuo.) Gentes relicto idolorum cultu ad te venient, & Euangelij lumine illustrabuntur. Prædicit diuinus vates Euangelij prædicationem esse etiam ad Gentes propagandam, & ex consequenti abrogandam esse legem Moysi, quæ solùm erat vsque ad Euangelium duratura, de qua aliis in locis fusè disserui.

Leua in circuitu oculos tuos, & vide.) Hoc est, Respice ô Ecclesia primitiua ad omnes mundi partes,& videbis ad te venientem innumerabilem Gentium multitudinem.

Omnes isti congregati sunt.) Non vno loco, sed vna fide.

Filij tui de longè venient.) Hoc est, ab vltimis mundi regionibus,& terris remotissimis. Vel à longè, hoc est, à peccato, qui homines à Deo diuidit,& longè separat.

Et filiæ tuæ de latere surgent.) Hoc est, à regionibus propinquis, quæ sunt à latere Hierosolymæ. Poteris per has filias animas intelligere, quæ relicta & repudiata mundi familiaritate Christo adhæserunt,& surgentes à lateribus parentũ suorum Deum sequebantur. Id fuerat iam Dauid hortatus dicens in Psalmo: Audi filia,& vide,& inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum,& domum patris tui. Septuaginta habent: Et filiæ tuę super humeros portabuntur. Pagninus: Et filiæ tuæ iuxta latus nutrientur. Psal.44.

Tunc videbis.) Nimirum ad te venientium multitudinem. Et afflues, nempe lætitia & oblectatione.

Et mirabitur, & dilatabitur cor tuum.) Nempe præ ingenti gaudio. Vt enim dolor cor arctat & constringit, sic lætitia illud amplificat & dilatat. Vnde dilatare cor est gaudio afficere, quemadmodum in Psalmo, Cùm inuocarem exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi, subaudi cor. Acsi diceret: Cùm essem in afflictione constitutus, ad te Domine voces precésque fudi, tu me exaudisti, animúmque meum spirituali voluptate oblectasti. Psal.4.

Multitudo maris.) Id est, oppida maritima, & nautæ. Vel hominum multitudo magno mari comparata.

Fortitudo Gentium.) Hoc est, Gentes fortitudine præstantes.

Inundatio camelorum operiet te.) Id est, Tanta erit tunc camelorum abundantia, quibus ex variis mundi regionibus ad te munera afferentur, vt terram operiant. Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui ad Christi fidẽ cõuertebantur, facultates suas ad Ecclesiam adiuuandam, & pauperes refocillandos secum asportabãt. Et tunc assignat aliquas regiones, nempe Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad Ecclesiam prædicit. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onustos, ex Saba aurũ & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pecora ventura prædicit. Per has regiones Gentiũ barbararũ, totius orbis terrarum ad fidem conuersio significatur. Dromedarius est animal velox à currendi celeritate dictum, δρόμος enim Latinè dicitur cursus. Aiunt idem esse dromedarium & camelũ, sed solùm illum camelum dici dromedariũ, qui velociter currit. Offerenda fuisse hæc munera, vaticinatus fuerat Dauid, dicens in Psalmo: Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent. Quod vaticinium incœpit impleri, quando Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam cum muneribus, quæ Christo obtulerunt, procidentes, eúmque verum Deum firmiter adorantes. Psal.71. Mat.2.

Qui sunt isti qui vt nubes volant?) Hoc est, q sunt hi ô Ecclesia, qui ad te veniunt tanta celeritate, vt nubibus volantibus comparentur? Ostendit desiderium & velocitatem eorum, qui erant ad Ecclesiam confluxuri, eósque non immeritò cum nubibus confert, quæ à terra eleuatæ eam irrigant, & frugiferam reddunt. Comparat eos etiam columbis ob cursus celeritatem, præsertim cùm fenestras columbarij repetunt, & ob ingentem erga pullos suos amorem. Qua in re charitas fidelium significatur. Sunt qui per nubes & columbas solùm Apostolos intelligant: sed melius videtur, vt hic locus ad alios etiam pios ac iustos fideles extendatur. Cui expositioni fauet versio Pagnini, quæ habet: Quæ sunt

congre

congregationes istæ, quæ vt nubes volant.

Me enim insulæ expectabunt.) Significat Deus iis verbis adducturum se esse ad Ecclesiam homines ex remotissimis insulis, & naues maris in principio, hoc est, & nautas in principio, subaudi Ecclesiæ primitiuæ.

Et sancto Israel.) Hoc est, Deo, qui sanctimoniam tribuit Israeli.

Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos.) Hoc est, Gentes te ô Ecclesia virtutibus & sapiētia munient, & tanquam muris circundabunt. Nonne Hieronymus, Augustinus, cæteríque viri sancti, & sapientia exculti, originem à Gentilibus ducentes virtutis & sapientiæ muros ædificarunt? Gentiles ante fidem receptam appellat peregrinos, quos iam fideles factos diuus Apostolus in hunc modum alloquitur: Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei. Eph.2.

In indignatione mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.) Permisi vt in principio esses à tyrannis afflicta, sed in hoc etiam tui miserebar, quoniam te per varias calamitates ad meipsum trahebam. Non nego posse hoc referri ad populum Iudaicum, quem Deus permisit capi, & Babylonem adduci, & postea eum ad patriam reduxit, & in pristinam dignitatem reuocauit. Sed erat hæc liberatio figura & imago humanæ redemptionis. Et sunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hierosolymæ, sed Ecclesiæ Christi conueniunt.

Apò.21.g Et aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo Gentium, & reges earum adducantur. Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit, & Gentes solitudine vastabuntur. Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus simul ad ornandum locum sanctificationis tuæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et veniēt ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israel. Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui per te transiret, ponam te in superbiam seculorum, gaudium in generationem & generationem. Et suges lac Gentium, & mamilla regum lactaberis, & scies quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. Pro ære afferam aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: & ponam visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiam.

Et aperientur portæ tuæ iugiter.) Quando ciuitas obsessa est, clausæ sunt portæ: cùm verò quieta & tranquilla, aperiuntur. Significauit iis verbis, fore vt Christi Ecclesia spirituali pace, & Euangelica securitate gauderet, & per fores apertas voluit etiam ostendere, fore vt ad Ecclesiam aditus omnibus pateret. Eam ob causam eam apud Lucani stabulo siue diuersorio Christus comparauit, ad quam Samaritanus eum, qui descenderat Hierosolyma, in Iericho adduxit, vt ibi plenè curaretur. Luc.10.

Vt afferatur ad te fortitudo Gentium.) Id est, vt confluant ad te Gentes fortissimæ. Hoc impletū fuit quando Romani, cæteríque Gentiles bellicosi, strenui, & fortitudine præstantes in Christum crediderunt.

Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit.) Aspicis non posse hoc ad Hierosolymam terrenam referri, sed ad Ecclesiam Catholicam. Omnes enim, qui sanctæ & vniuersali Ecclesiæ Romanę non parent, sed ab ea sunt separati, pereunt, & in æternas tenebras relegantur.

Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus, & pinus,) Hoc est, post reditum à captiuitate Babylonis ad te ô Hierosolyma afferentur ligna pulchra & magna ex omni genere arborum Libani, ad ornandum templum, quod reædificabitur, & locus sanctificationis meæ. Verba sunt Dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hierosolymæ ac templi ædificationem. Sed quis non videt esse hoc ad spiritualem Hierosolymam, hoc est, ad Ecclesiam Dei referendum, ad quam dicit venturos esse ex omnibus mundi nationibus homines, tam nobiles quàm obscuro loco natos, quos nomine arborū significat. Vt enim multæ arbores non solùm sunt fructibus vtiles, sed etiam foliis, sic multi fideles non solùm actionibus prosunt, sed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparantur. Appellat autem Christus Ecclesiam suam locum suæ sanctificationis, & locum pedum suorum, quoniam in ea ipse colitur, & homines sanctificat, & ipse eam gubernat & protegit. *simile.*

Et venient ad te curui filij eorum qui humiliauerūt te.) Prædicit conuersionem ad fidem Constantini Imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore diui Syluestri pontificis maximi recepit Euangelium. Tunc enim filij tyrānorum, & eorum, qui Ecclesiam vexabant, conuersi sunt ad Christum, ad eúmque humiles ac supplices accesserunt. Nam magnus ipse Constantinus illustrissimus orbis imperator tēplum Romæ in honorem beati Petri Apostolorū principis à fundamentis excitauit, & pulcherrimis ac preciosissimis ornamentis muniuit, & ipse suis manibus iecit fundamenta, ex quibus suis propriis humeris duodecim corbulas terræ in honorem duodecim Apostolorum asportauit. Tunc quieuerunt Christiani, & cessarunt eorum afflictiones & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Vt enim Laban persecutus est Iacob in terram promissionis reuertentem, & Deū verum adorantem, sic scelerati homines iustos ac fideles affligunt, eósque ad cœlestem patriam veram promissionis terram aspirantes ad excidium vocant. Nec est mirandum, cùm etiā Esau eius frater de eius cæde cogitaret. Diuus Paulus in Epistola ad Galatas loquens de Isaac & Ismaele, Quomodo, inquit, tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum, qui secundum Gen.31. figura Gen.27. Gal.4.

dum spiritum, & ita nunc. Quid voluit scriptura
Exod.1. in Exodo significare, quando dixit: Oderúntque filios Israel Aegyptij, nisi impios & flagitiosos odio prosequi viros pios, virtute ac gestarũ rerũ gloria præstantes? Aiunt coruum pullos suos in nido existentes in principio nõ cognoscere, cùm
simile. eos videat plumis albis indutos, ideò eos abiicere, & contemnere: at videns eos posteà nigris pẽnis coopertos, eos nutrit, & reficit, & vt filios sustentat. Sic mundus eos, quos videt innocẽtia & virtutis candore conspicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui tetris sceleribus conteguntur. At quantò acerbius impij viros pios affligunt, tantò amplius illis prosunt, & seruiunt. Pugnantibus in vtero Rebecæ Iacob & Esau, di-
Gen.25. figura xit Deus eorum matri: Duæ Gentes sunt in vtero tuo, & duo populi in vtero duo diuidentur, populúsq; populum superabit, & maior seruiet minori. Hi duo populi sunt boni & mali per Iacob & Esau intellecti. Mali autem seruiunt bonis non obediendo sed vexando. Ita Augustinus hunc locum interpretatur, quamuis alias etiam
simile expositiones assignet. Vt enim, vt ipse ait, paleæ in aurificis fornace seruiunt auro, illud purificãdo, & cùm videantur ipsum cõburere, illustrius reddunt, ipsæ autem comburuntur, sic mali cùm videantur bonis perniciẽ moliri, eos splendidiores reddunt, sibi autem ipsis excidium machinãtur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius sanguine rigabatur Ecclesia, eiúsque miraculis multi conuertebantur. Volentes tyranni iusti famam obscurare, eam amplius illustrabant, & volentes Ecclesiam extinguere, eam amplius extendebant & propagabant. Quemadmodum
Exod.1. in Exodo referunt diuinæ literæ Hebræos tantò magis fuisse multiplicatos, quãtò durius ab Aegyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiã & pietatem. Hi, qui Ecclesiam affligebant, eránt que tyrannorum filij, ad ipsam Ecclesiam posteà supplices accesserunt. Quod intuens animo Esaias, ipsam Ecclesiam in iis verbis alloquitur: Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.

Ponam te in superbiam seculorum.) Id est, in magnã dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco superbia in bonam partem, quemadmodum capite sequẽti Pagninus vertit: Ponam te in gloriã perpetuam.

Et suges lac Gentiũ, & mamilla regũ lactaberis.) Hoc est, potieris bonis Gentium, & regum earũ.

Fortis Iacob.) Iacob casus est genitiui. Dicitur autem Deus fortis Iacob, quia Iudæis fortitudinem suam ostendit, eos ex magnis periculis liberando.

Pro ære afferam aurum.) Deus est qui Ecclesiam alloquitur, acsi dicat: Afflues ô Ecclesia diuitiis & fœlicitate. Post inopiam eris diues, post aduersitatem fœlix.

Et ponam visitationem tuam pacem.) Hoc est, Cõstituam tibi visitatores pacis studiosos. Sed quoniam fieri non potest vt sit pax, vbi non est iustitĩa, ait: Et præpositos tuos iustitiam. Quasi dicat: Efficiam vt gubernatores tui sint præditi iustitia & æquitate. Aspicis hic necessariam esse iustitiam ad pacis conseruationem. Iustitia enim &
Psal.84. pax, vt dicitur in Psalmo, osculatæ sunt.

Non audietur vltrà iniquitas in terra D
vastitas & contritio in terminis tuis, & occupabit salus muros tuos, & portas tuas
laudatio. Non erit tibi amplius sol ad lu- Apoc.21.g & 22.a
cendum per diem, nec splendor Lunæ illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltrà Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & cõplebuntur dies luctus tui. Populus autem tuus omnes iusti in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. Minimus erit in mille, & paruulus in Gẽtem fortissimam: ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud.

Non audietur vltrà iniquitas in terra tua.) Ab Ecclesia militanti se transfert Propheta ad triumphantem.

Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.) Tempore belli & obsidionis in muris ciuitatis non est quies, nec salus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, sed hostium oppugnantium vox. At tu ô Ecclesia nunc militans postquam fueris in cœlum translata, summa pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militans, sed triumphans. Hanc cœlestem Hierosolymam & triumphantem Ecclesiã describit multis verbis diuus Ioannes in Apocalypsi capite vi- Apoc.21.
gesimo primo, vbi inter alia ait eam esse in quadro positam, lõgitudine & latitudine æqualem, cùm templum Salomonis, vt diuinæ literæ in libro Regum tertio testantur, esset multò longius
3.Reg.6. figura quàm latum. Erat enim templum illud multis in rebus Ecclesiæ militantis figura, in qua quidem sunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultant, illi verò dolore premũtur. Eam ob causam templum non erat æquale, sed longum propter patientiam & longanimitatem, & strictum propter afflictionem & calamitatis angustiam. At in cœlesti Hierosolyma nulla est paupertas, nulla calamitas, sed summa bonorum omnium abundantia. Hic nulla est vera quies, nullum verum gaudium, sed strenuè hîc pugnantibus hęc in illa æterna ciuitate reseruantur. O cœlestem ciuitatem gloriosam Hierosolymam, in qua homines charitate præstãtes constituti, nullo dolore premuntur, nulla macula contaminantur, sed summo & immortali gaudio redundantes, & admirabili splendore ac diuina luce micantes, magnificentissimè triumphant, & Deo ipso in sempiternum fruuntur. O beatissimas oras, diuina ac splendidissima domicilia, vbi nulla est nox, vbi Deus est ipse Sol, vbi sanctorum laus obrui non potest, quorum nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc est ciuitas illa gloriosa, de qua hîc ait Esaias: Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.

Complebuntur dies luctus tui.) Hoc est, finiẽtur ô Ecclesia labores & dolores tui, cùm fueris ad cœlum translata. Id multis verbis explicuit diuus Apoc.21.
Ioannes in Apacalypsi capite 21. & idem noster Sup.29.
Esaias

Esaias capite 29.32.35.45.51.66.

Apocal. 21. *Populus tuus omnes iusti.*) Ita diuus Ioānes, Non intrabit, inquit, in eam aliquod coinquinatum. Hîc in Ecclesia militanti sunt boni simul & mali, ideò Christus eam sagenæ missæ in mare ex *Matth.13.* omni genere piscium congreganti comparauit, eiúsque discretionem asseruit esse in iudicio futuram, vbi separati mali de medio iustorum in *Matth.25.* ignem æternum mittentur. Et eam ob causam eam decem virginibus comparauit, quarũ quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colliges id, quod hîc ait Esaias, non esse de Ecclesia hac catholica militāte, quatenus militans est, intelligendum, sed de triumphāte. Ecclesia enim non est societas sanctorum in gratia existētium, nam cùm nesciamus qui sint in gratia, non possemus scire quæ, aut vbi esset Ecclesia. Ecclesia verò est cœtus Christi fidelium, siue boni illi sint, siue mali, dummodò catholici & obedientes. Nam fideles membra sunt Christi, licet peccatores, atque illi cōiuncti, quia sunt de Ecclesia, quæ est fidelium congregatio, & sub Christo capite militat, vt fuit in concilio Constantiensi contra Vuitclefum explicatum. Id in*1.Cor.12.* telligens Apostolus scribens ad Corinthios, inter quos esse sciebat aliquos scelere contamina*Matth.13.* tos, vt ex eadem Epistola apertè colligitur, Vos, *Matt.25.* inquit, estis corpus Christi, & membra de membro. Hîc aspicis clarissimè Ecclesiam non esse tantùm societatem sanctorum, vt hæretici nostri temporis affirmant. Quomodo enim eam Christus sagenæ ex omni genere piscium bonorũ & malorum congreganti compararet, & decē virginibus, quarum quinque sunt prudētes, quinque fatuæ, si in ea solùm sancti inuenirentur? Quomodo diuus Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant astricti, membra Christi appellat, & totam Ecclesiam dicit esse corpus, cuius Christus caput est? Si solùm iusti sunt de *Ephes.1.* Ecclesia, quomodo Apostolus fideles Corinthios Ecclesię membra vocat? O insipientes Lutheranos! Sed quid mirũ est, eos quid sit Ecclesia ignorare, cùm sint cæci, & ab ipsa Ecclesia separati, & in synagoga Satanæ constituti? Est igitur firmiter tenendum fideles omnes esse de Ecclesia. Et quamuis illi, qui mortifero peccato astringuntur, à Christo capite non recipiāt gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hæc fides nisi ad eam spes accedat & charitas, nec vnit perfectè cum Christo, nec corporis eius viuum membrum efficit. Nihilominus tamen sunt peccatores membra Christi, licet non viua ob charitatis absentiam, quam diuus Paulus in Epistola ad *Coloss.3.* Colossenses vinculũ perfectionis appellat, quòd nos perfectè vniat cum Christo, eiúsque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab Ecclesia recesserunt, neque eius membra sunt, nec fidem neque charitatem habent.

In perpetuum hæreditabunt terram.) Hoc est, cœlestem patriam: Hæc autem terra, vbi nunc sumus, à nullo homine in perpetuum possidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarūt.

Germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.) Hoc est, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui sunt opus manus meæ, me in gloria æternis laudibus efferent, & glorificabunt.

Minimus erit in mille, & paruulus in Gētem fortissimam.) Hoc est, Pauci erunt fideles in principio Ecclesiæ, sed multiplicabuntur in multa millia, & in populum fortissimum: In principio capitis locutus est propheta de Ecclesia militāti, postea conuertit se ad triumphantem, cùm separatis à sagena malis piscibus soli sancti in cœlesti gloria quiescent, modò ad militantem reuertitur, vnde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

Ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud.) Nempe vt multiplicentur fideles. Et hæc nō statim, sed suo tempore fient. Hoc ideò dicit, quoniam Esaias multò ante aduentum Christi vaticinatus est. ferūt inter Esaiam & Christum sexcentos annos interfluxisse. Septuaginta habent: Ego Dominus in tempore cōgregabo eos. Fuerunt enim ex variis ritibus & sectis in vna fide & religione veritatis atque pietatis plenissima congregati.

ANNOTATIONES EX Hebræo in CAPVT LX.

Surge illuminare Ierusalem.) In Hebraico non est Ierusalem, sed existimo fuisse hanc dictionem sumptam ex Septuaginta interpretum trāslatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In Hebraico est in hunc modũ: אורי קומי humi ori. Surge illuminare. Verbum enim אור significat lucere & illuminare. Vnde nomen אור or, quod ponitur in eodem versu, lumen & lucem significat. Hinc אור vr ignem significat, & lustrationem ignis, quā Chaldæi suis idolis offerebant. Lustrare enim illuminare est, vt apud Vergilium: Postera Phœbea lustrabat lampade terras. Ab hoc idolorum cultu, & Chaldæorum idololatria præseruauit Deus Abrahamum. Et id est, quod scriptura in Genesi voluit significare, vbi ait Deus: Ego Dominus qui eduxi te de *Genes.15.* Vr Chaldæorum. Sed verisimilius est Vr esse op*Genes.11.* pidum in Chaldæa hoc nomine vocatũ, de quo ita scriptum legimus: Et mortuus est Aran ante Tharah patrem suum in terra natiuitatis suæ in Vr Chaldæorum.

Tunc videbis & afflues.) Pro & afflues est in Hebraico ונהרת venahart à verbo נהר nahar, quod *Psal.133.* significat affluere, confluere, & illuminare. In Psalmo, vbi nostra versio habet: Accedite ad eũ, & illuminamini, habet diuus Hieronymus: Respicite ad eum, & confluite. Acsi diceret: Considerate Dei bonitatem, & statim ad eum simul currite. Ideò potest hic locus Esaię ita rectissimè verti: Tūc videbis, & illuminaberis. Quasi dicat: Nunc ô gentilitas cæcitate laboras, sed cùm fueris ad Christum conuersa, aperies mētis oculos, & diuino splendore illustraberis. Potest etiā verti: Tunc videbis, & eris splendida, hoc est, alacri vultu. Vt enim mœsti dicuntur obscuri, ita læti splendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta: Tunc videbis & gaudebis.

Et laudem Domino annuntiantes.) In Hebraico est ותהלות vthehilloth, Pro quo rectè interpres noster vertit: Et laudem. At Septuaginta intelligentes hoc esse ad Christi tempus referendum verte-

C

verterunt:Et salutare Domini annuntiabũt. Est enim perspicuum Christũ salutare Domini appellari,vt aliàs explicuimus.

Ponam visitationem tuã pacem, & præpositos tuos iustitiam.) Septuaginta habent:Et dabo principes tuos in pace, & episcopos tuos in iustitia. Beata respublica, cui Deus dat principes & Episcopos pacificè & iustè gubernantes. Animaduerte.Non dicit: Principes tui & Episcopi tui ipsi per se ambitu consequentur magistratus: Sed,ego dabo eos.

Argumentum capitis LXI.

Inducit Propheta Christum dicentem se esse cœlestem doctorem in terram missum ad veritatẽ docendum, nostris vulneribus medendum, nósque è tenebris ad veram lucem vindicandum.Ostendit se esse nostrum consolatorem & remuneratorem. Describit Apostolos, virósque Apostolicos turbulentis cupiditatibus obsistentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conseruantes. Hos appellat fortes iustitia, ob eorum fortitudinem iustitiæ custodem & propugnatricem,& mũdi restauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem. Tandem ipse propheta conuertit se ad Dei misericordiæ contemplationem, pro qua illi gratias agit,eúmque laudibus effert.

CAPVT LXI.

A Spiritus Domini super me, eò
Luc.4.c quòd vnxerit me: ad annunciandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde,& prædicarẽ captiuis indulgentiã,& clausis apertionem, vt prædicarem annum placabilem Domino, & diem vltionis Deo nostro:vt consolarer omnes lugentes: vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere, oleum gaudij pro luctu,pallium laudis pro spiritu mœroris. Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ, plantatio Domini ad glorifican-
B dum. Et ædificabunt deserta à seculo, & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates desertas, dissipatas in generationem.Et stabunt alieni, & pascẽt pecora vestra, & filij peregrinorum, agricolæ & vinitores vestri erũt. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri,dicetur vobis. Fortitudinem Gentium comedetis, & in gloria eorum superbietis.

EXPLANATIO.

Spiritus Domini super me,eò quòd vnxerit me.)Ille,qui in fine superioris capitis dixit: Ego Dominus,in tempore eius subitò faciam illud, prosequitur dicens: Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me.Esse autem eum Christum ser-
Luc.4. uatorem nostrum asserit ipse Christus apud Lucam capite quarto,vbi hunc locũ de seipso apertissimè interpretatur.Intelligitur autẽ hoc iuxta carnis assumptæ dispensationẽ, quemadmodum id,quod dixit Esaias capite vndecimo: Requiescet super eum Spiritus Domini.Fuit autem sal- Sup.11.
uator noster vnctus non oleo, quo Deus præcepit Moysi, vt vngeret tabernaculum testimonij, Exod.30.
& arcam Testamenti, mensámq; cum vasis suis, neq; eo, quo ipse Moyses vnxit Dei iussu Aaronem,& filios eius, neque eo, quo Samuel vnxit 1.Reg.10. 1.Reg.16.
Saulem & Dauidem: sed oleo gratiæ & lætitiæ. Ita enim regius vates Christum alloquens prædixerat in Psalmo: Dilexisti iustitiam, & odisti Psal.44.
iniquitatem,propterea vnxit te Deus,Deus tuus oleo lætitiæ præ cõsortibus tuis. Quibus verbis voluit propheta Christi diuinitatẽ & humanitatem ostendere.Nam illa dictio,Deus,quæ primò ponitur,est vocandi casus, secunda autẽ nominandi. Vbi vides Christum esse à propheta Deum vocatum. Dicens autẽ propheta esse illũ à Deo vnctum gratia & exultatione super omnes homines eius consortes & participes, apertè eius humanitatem significat.Intelligi autẽ hunc Psalmũ de Christo Deo nostro, asserit in Epistola ad Hebræos diuus Paulus.Constituerat Deus Hebr.1.
vt apud Hebræos,reges & sacerdotes oleo sacro vngerẽtur. Cùm autem Christus sit & rex & sacerdos,æquũ erat, vt pristina consuetudine oleo sancto atque cœlesti vngeretur. Hoc intelligentes fideles,dicebant, vt in Actis refert diuus Lu- Act.4.
cas,Deum alloquentes:Domine tu es qui fecisti cœlum & terrã, mare & omnia quæ in eis sunt, qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid Psal.2.
pueri tui dixisti,Quare fremuerunt gẽtes,& populi meditati sunt inania?Astiterunt reges terræ, & principes conuenerũt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum,quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum Gẽtibus & populis Israel. Et in Actis capite decimo in hunc modum diuus Act.10.
Petrus auditores alloquitur: Vos scitis quòd factum est verbum per vniuersam Iudæam, incipiés enim à Galilæa post baptismum quod prædicauit Ioannes, Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute. Aspicis itaq; seruatorem nostrũ vnctum esse à Deo, non oleo humano sed diuino, nimirum Spiritu sancto & virtute,quod Dauid oleum lætitiæ appellauit. Christus enim idem est quod vnctus: Græcè dicitur χρισός, à verbo χρίω, quod est vngo,& Hebraicè משיח à verbo משח maxach,quod significat vngere. Vnde tria hæc nomina,Christus,Messias,Vnctus,idem significãt: & in Psalmo,vbi nostra versio habet:Aduersus Christum Psal.1.
eius,est in Hebraico aduersus Messiam eius. Et perpende:Post vnctionem Spiritus sancti sequitur annuntiatio. Ait enim, Ad annuntiandum mansuetis misit me. Prius enim concionator: debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi.

Ad annuntiandum mãsuetis misit me.)Fuit Christus missus non cum externa, & mundi pompa, & gloria, sed in humilitate & mansuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis ostenderet,& Euangelium annuntiaret.

Vt mederer contritis corde.) Aspicis hîc Christũ esse medicum nostrum. Ad hoc enim venit, vt suis vulneribus nostra vulnera curaret. Si medicus

cus aliquis tuæ ægritudini gratis mederetur, coleres memoriam tanti beneficij beneuolentia perpetua. Cùm igitur Christus medicus noster nos nõ solùm gratis curauerit, sed etiam pro salute nostra suum sanguinem & vitam perfuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij, quæ magnitudo religionis, quæ possit tã admirabili beneficio respondere? Ipse Christus fatetur apud Marcum se esse medicum. Cùm enim Scribæ & Pharisæi de illo detraherent, quòd cum publica-
Marc.2. nis manducaret, respondit: Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni
Eccl.38. vocare iustos, sed peccatores: Et Ecclesiasticus ait à Deo esse medelam omnem. Si Christus ve-
Luc.10. nit vt mederetur nobis, ergo ęgroti eramus. Nos sumus ille saucius & spoliatus, qui descẽderat de Ierusalem in Iericho, quẽ Samaritanus ille cœlestis medicus curauit. Trãsierat sacerdos & Le-
Rom.8. uita, sed videntes eum, præterierunt. Venit lex Moysaica, & præteriuit, quoniam non iustificabat. Ita enim in Epistola ad Romanos ait Apostolus: Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem
Galat.3. ambulamus. Et in Epistola ad Galatas, Quoniã, inquit, in lege nemo iustificatur apud Deũ, manifestum est, quia iustus ex fide viuit. lex autem non ex fide: sed qui fecerit ea, viuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c. Et paulò post, Si enim, inquit, data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia, sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi
Galat.2. daretur credentibus. Et in eadem Epistola capite secundo, Si enim, inquit, per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est. Et paulò antè, Scientes autem, inquit, quòd nõ iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidẽ Iesu Christi.
Ioan.1. Et diuus Ioannes ait legem per Moysem datam esse, gratiam autem & veritatẽ per Iesum Christum factam. Fuerũt quidem in lege veteri multi viri iusti, & gratia induti, sed non per legem, sed per fidem, &, vt fuit in concilio Florentino assertum, antiquæ legis sacramenta non causabant gratiam, sed eam solùm per passionẽ Christi dandam esse figurabant. Et præterea qui tunc in gratia decedebant, non cœlum penetrabant, sed in inferis vsque ad Christi mortem reseruabantur. Vt enim Moyses non potuit intromittere filios Israelis in terrã promissionis, sed neces-
Deut.34. sarium fuit venire Iosue, qui eos ad illam perdu-
Iosuę 4. ceret, sic lex vetus non potuit iustificare, & suos
figura. in cœlestem patriã adducere, sed venit Iosue ille cœlestis, qui nos ad vitam æternam perduceret, suóque sanguine cœlum aperiret. Hic est Samaritanus ille, qui nos amplissimis Dei beneficiis ob scelera nostra spoliatos, ex ampla Hierosolyma & altissimo dignitatis gradu præcipitatos, grauissimísque vulneribus percussos curauit, &
Psal.126. in diuersorio vniuersalis Ecclesiæ constituit, vt inde ad immortalem beatitudinem tandem perduceret. Samaritanus enim idẽ est quod custos, de quo dicitur in Psalmo: Nisi Dominus custodierit ciuitatẽ, frustra vigilat, qui custodit eam.

Hic est qui homines curauit, qui ait hoc in loco: Ad annuntiandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde. Perpende: Non dicit omnibus mederi, sed contritis corde, quãdiu enim cor est durum, & in sceleribus obstinatum, nullam habet salutem, ideò oportet vt corda nostra lachrymis molliamus, nósque ad gratiam Dei præparemus, ipse enim, vt dicitur in Psalmo, sa- Psal.146.
nat contritos corde, & alligat contritiones eo- Psal.50.
rum. Et vt dicitur in alio Psalmo: Cor contritum & humiliatum non despicit.

Et prædicarem captiuis indulgentiam.) Aspicis hîc peccatores captiuos appellari. Qua de re aliàs nonnulla diximus.

Et clausis apertionem.) Hoc est, cæcis visum. Quod de vtraque cæcitate & mentis & corporis intelligitur. Vel clausis, hoc est, in dæmonis carcerem coniectis, libertatem. Solent enim custodes portas aperire illis, qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui cerimoniis Mosaicis detinebãtur, quos Christus vocauit ad libertatem Euangelicam, non illam quam hæretici nostri temporis amplectuntur, qui dissolutionem & vitæ deprauationem libertatem vocant. Sed eam, quam Romana & vniuersalis Ecclesia docet, quæ est, vt ait Apostolus, columna
& firmamentum veritatis. Lege cap.42. & vide- 1.Tim.3.
bis missum fuisse Christum vt oculos cæcorum Sup.42.
aperiret. Ita enim eum Deus pater alloquitur: Dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de cõclusione vinctum de domo carceris. Vbi aspicis flagitiosos cæcos esse mentísque lumine priuatos.

Vt prædicarem annum placabilem Domino.) Id 2.Cor.6.
est tempus gratiæ, de quo ait Paulus: Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Fortasse annum placabilem appellat, quia Deũ patrem placauit, nósque morte sua cum eo reconciliauit, séque pro nobis hostiam placationis constituit.

Diem vltionis.) Hoc est, diem extremi iudicij. Vel tempus euersionis Hierosolymę per Titum.

Vt consolarer omnes lugentes.) Munus est Chri- Matth.5.
sti lugentes cõsolari. Ipse enim ait: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Pro lacrymis debitè emissis tribuit Deus & hîc internam cõsolationem, & in cœlo æternam beatitudinem: sunt enim lacrymæ semen gloriæ. Id intelligens
Dauid dicebat in Psalmo: Qui seminãt in lacry- Psal.125.
mis, in exultatione metent. Loquor de lacrymis pœnitẽtiæ, & de illis, quæ ob pias iustásque causas funduntur. Ideò sequitur: Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion. Non promittit Deus consolaturum lugentes Babylonẽ, sed Siõ. Non illi sunt gratæ lacrymæ fusæ ob mundi voluptates amissas, sed eæ, quæ ob amissionem Sionis emittuntur. Plorabant filij Israelis, nec poterant continere lacrymas ob Hierosolymæ suæ recor-
dationem, sedentes captiui iuxta flumina Baby- Psal.136.
lonis, & dicẽtes: Illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion. Nos ob cœlestis Sionis desiderio in hoc exilio oculos nostros fontes viuarum aquarum faciamus. Lugere Sion est Ecclesiæ afflictiones deplorare, vel peccata in Sione admissa, vel præ desiderio cœlestis Sionis lacrymas profundere. Huiusmodi lugentes Deus mirabi-

Ezec.9. mirabiliter consolatur. Narrat Ezechiel dixisse Deum cuidam viro: Transi per mediam ciuitatẽ in medio Ierusalem, & signa tau super frontes virorum gementium & dolentium super cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius. Et statim iussit illi, vt his seruatis cæteros interficeret. Eos seruat Deus, illisq; vitam tribuit immortalem, qui mundi scelera deplorant, & finem rerum intuentur, atque nouissima contemplantur. Litera enim tau, quæ in Hebraico Alphabeto vltima est, finem rerum significat, quam debemus semper in memoria tenere & ea veluti in fronte signari. Quemadmodũ ω mega apud Græcos quòd in fine sit alphabeti finem significat, sic tau apud Hebræos. Multi plorant mundi flagitia, sed nolunt à mundo ipso discedere, nec finem animo intueri. At necesse est mũdi peccata lugere, sed ipsum mundum relinquere. Mortuus est Iacob in Aegypto, sed noluit ibi sepeliri, sed in terra promissionis: & portãtes eum mortuum filij sui egressi ab Aegypto venerunt ad aream Atad, quæ sita est trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno atque vehementi impleuerunt septem dies, & vocatum est nomen loci illius: planctus Aegypti. Fortasse sciebat Iacob multos esse cum Christo Hierosolymæ resurrecturos, ideo voluit illuc asportari, vt eius corpus cum Christo resurgeret. Ait enim Matthæus multa corpora sanctorũ resurrexisse. Sed ad huius historiæ spiritualem sensum veniamus. Per mortem in Aegypto peccatum significatur. Malum est mori in Aegypto, sed sepeliri ibi, est maximè execrabile. Mortuo Iacob in Aegypto exierunt filij eius ab Aegypto, vbi septẽ dies plorauerunt. Ploremus mortem Aegypti, ploremus mundi impietates & tetra facinora, ploremus peccata mundi, sed extra mũdum. Relinquamus Aegyptũ, & pro Aegypti sceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tãtùm, sed septẽ diebus, hoc est toto tempore vitæ nostræ ita lugeamus, vt dicatur vita nostra planctus Aegypti. Quid significabat mare illud æneum in templo Salomonis, & luteres aquatum, nisi lachrymarũ abundãtiam, quibus deberemus animas nostras lauare? Est enim hoc admirabile in lachrymis, quòd foris exeuntes intus lauant, & deorsum cadentes ascendunt sursum, & cùm sint aquæ, de medio ignis egrediuntur, & ignis illis ardentius inflammatur. Nónne cor Magdalenæ erat Aetna mons altissimus, diuinis amoris incendio inflammatus? Erat quidem. Et tamẽ in medio illius ardentissimæ flammæ erat quidam Nilus lachrymarum. Ex amore fluebant ardentes lachrymæ, & lachrymæ augebant sanctum amorem. Si odoriferas aquas magnificimus ex rosis, aliísque floribus distillatas, quia externum odorem, & paruam fragantiam emittunt, quãti æstimandę sunt lachrymæ, quæ animas intus abluũt? Eos qui tales lachrymas fundunt, consolatur Christus, vt ipse hoc in loco apud nostrum Esaiam testatur.

Gen.49. Gen.5. figura — Matt.27. — figura 3.Reg.7. — similitudo

Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ plantatio Domini ad glorificandum.) Id est, Et qui in Ecclesia fuerint fortes in iustitia, & constantes, appellabuntur plantatio Domini, hoc est, arbores plantatæ à Deo, ad ipsum Deum glorificandum.

Et ædificabunt deserta à seculo & ruinas antiquas erigent.) Hoc est, Apostoli & viri Apostolici instituẽt ad fidem Gentes incultas, & à religione desertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, restaurabunt.

Et stabunt, & pascent pecora vestra.) Multi venient ad Ecclesiam, qui cùm anteà essent alieni à fide, tamen recepto Euangelio non in peccatis iacebunt, sed stabunt erecti, & erunt præsules & concionatores, non seipsos pascentes, sed gregẽ & populum. Non dicit: pascent seipsos, sed pecora. Nec dicit: Occident pecora, sed pascent: Ita dicebat Christus diuo Petro: Pasce oues meas, pasce agnos meos. Et ter illum interrogauit, vtrum eum amaret, non quòd ipse Christus hoc ignoraret, sed vt nobis ostenderet quantam curam & cogitationem in eligendo præsule figere deberemus, nec esse aptum ad pascendas oues, nisi qui Deum amet, aliísque in amore præcellat. Ideò Christus dixit: Simon Ioannis diligis me plus his? Oportet esse præsulẽ charitate præstantem, alioquin non oues, sed seipsum curabit. Ad Deus per Ezechielem, Væ, inquit, pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos: nónne greges à pastoribus pascuntur? Legant pastores caput illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu dignissima.

Ioan.21. — Ezec.34.

Agricolæ & vinitores vestri erunt.) Hoc est, colẽt duram cordium terrã ad vberrimos fructus ferẽdos, & vineam, hoc est, Ecclesiam Christi sanguine rigatam custodient.

Vos autem sacerdotes Domini vocabimini.) Alloquitur Apostolos & sacerdotes Christianos, qui nõ sacerdotes Aegypti neque idolorum, sed Dei sacerdotes vocantur. At Lutherus asserit omnes Christianos esse sacerdotes, & æqualiter posse absoluere & cõsecrare, deceptus verbis illis diui Petri peruersè intellectis: Vos autẽ genus electũ, regale sacerdotium, gens sancta. Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apostolus omnes Christianos esse sacerdotes? Aliud est appellare Christianos sacerdotiũ regale, aliud dicere, omnes vos Christiani estis sacerdotes. Etsi diceret, Vos estis sacerdotes, non tamẽ inferretur omnes sacerdotes esse: non enim dicit: vos omnes vniuersaliter, sed vos indefinitè. Nam iuxta Aristotelis doctrinam indefinita enuntiatio in contingentibus non vniuersali, sed particulari æquipollet. Præterea non ait Apostolus: estis sacerdotes, sed sacerdotiũ regale. Cùm enim Christus sit rex & sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, ęquũ est, vt qui illi vniuntur, regale sacerdotiũ appellentur. Sed hinc non infertur omnes Christianos esse sacerdotes. Imò ipse Petrus Apostolorũ princeps, quem pro te citas, in eadem epistola capite vltimo separat sacerdotes à laicis, nõ aliter quàm pastores à grege. Ait enim illis: Pascite qui est in vobis gregem Dei. Nónne vides ipsam diui Petri epistolam, quam pro te affers, tuã hæresim damnare? Quæ maior posset esse confusio, quàm omnes tã pueros quàm senes esse sacerdotes? Sed ais non omnes posse vti munere sacerdotali, nisi ex consensu plebis, quamquam omnes ex ęquo sint veri sacerdotes. Quæro abs te, quæ plebs diuum Paulum sacerdotem constituit? nónne ipse ita ad Galatas scribit: Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum,

1.Pet.2. — 1.Pet.vlt. — Gal.1.

Christum,& Deum patrem,qui suscitauit eum à mortuis:Imò ipse Paulus Titum & Timotheum constituit sacerdotes, vt ex epistolis ad eos scriptis apertissimè colligitur. Et Tito, Huius rei, inquit,gratia reliqui te Cretæ, vt ea,quæ desunt corrigas,& constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi.Multi erant in ciuitatibus illis Christiani,sed ex illis Titus eos presbyteros constituebat, qui illi apti tanto muneri videbantur.Vbi vides non omnes Christianos esse sacerdotes,nec omnes sacerdotes à plebe constitui,& falsam esse vtranque tuam opinionem, & hæresim detestabilem. Sunt aduersus te omnes Catholici doctores tam antiqui quàm recentiores, tam Græci quàm Latini, pugnant contra te vniuersalia concilia, & Ecclesiæ consuetudo ab ipsis Apostolis vsque ad nostra tempora firmiter conseruata. Sed quoniam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta sacrarum literarum testimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ scripturæ gloriaris, eúmq; tibi soli sumis & arrogas,quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes esse æqualiter sacerdotes,sed eos munere sacerdotali vti, qui à plebe vocantur.At diuus Paulus,inquit, in Epistola ad Hebræos:Nec quisquam sumat sibi honorem, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron. Vbi legisti Luthere Aaroné fuisse à plebe sacerdotem cõstitutum? Nónne asserunt diuinæ literæ in veteri Testamento Deum illi sacerdotium tribuisse, & diuus Paulus asseueranter affirmat eũ fuisse à Deo vocatũ? Si hãc dignitatem habebant sacerdotes Synagogæ, quãtò magis Ecclesiæ,pro qua Christus sanguinem suum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Esaiæ omnes Christianos esse æqualiter sacerdotes.Solũ enim diuinus noster vates Apostolos, & nouæ legis sacerdotes alloquitur,quos Domini sacerdotes appellat, vt eos à dæmoniorum sacerdotibus diuidat: Non paulò antè eodẽ capite ipsos sacerdotes diuidit ac separat à plebe dicens: Et pascent pecora vestra. Vbi vides sacerdotes esse pastores, plebem verò & subditos,oues appellari.

Tit.1.

Hebr.5.

Exod.28.

Num.17.

Hebr.5.

Fortitudinem Gentium comedetis.) Hoc est,potiemini opibus, quas Gentes ad Ecclesiam afferent.Refert diuus Lucas in Actis eos,qui ad fidẽ conuertebantur, opes suas afferre, & ad pedes Apostolorum proiicere. Vel per fortitudinem Gentium intelligitur Christianorum fides,martyrium,& constantia. Et quoniam epulæ sacerdotum sunt Christianorum virtutes, quibus tãquam dapibus delectantur, ideò ait:Fortitudinẽ Gentium comedetis, quasi diceret: Fortitudine eorum,qui ad Christum fuerint conuersi, oblectabimini. Vt enim agricolæ lætantur videntes terræ,quam coluerunt, herbescentem viriditatem,eámque fruges vberrimas largiri,vites lætificis pampinis pubescere, ramósque baccarum ac fructuũ copia incuruari,sic & multò amplius oblectantur præsules & cõcionatores, intuentes populum ab illis instructum, admirabiles virtutum fructus producere. Contrà verò vt insignis pictor vidés imaginem quam pulchram depinxit, in qua voluit suum ingenium & artificium exprimere,maculatam & deformatam, summo

Act.4.

similitudo.

altera similitudo.

dolore premitur, nec potest tantum mœrorem æquo animo tolerare, sic præsules, & pij sacerdotes, & concionatores videntes corruptos & sceleribus cõtaminatos eos, quos solicitè variísque doctrinarum coloribus instruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Versio tamen Pagnini fauet priori expositioni:Ita enim habet:Opes Gentium comedetis.

Et in gloria eorum superbietis.) Capitur superbire pro exultare,& gaudio efferri. Quasi dicat: Vos præsules gloria fideliũ delectabimini.Vnde Paulus Apostolus Philippenses alloquẽs; Itaq; inquit, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum,& corona mea.

Philip.4.

C Pro cõfusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorum,propter hoc in terra sua duplicia possidebũt,lætitia sempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocaustum, & dabo opus eorum in veritate,& fœdus perpetuum feriam eis. Et scietur in Gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum:omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen,cui benedixit Dominus. D Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo,quia induit me vestimentis salutis,& indumẽto iustitiæ circundedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam & laudem coram vniuersis Gentibus.

Pro confusione vestra duplici & rubore.) Hæc duplex cõfusio & molestia est afflictio,qua duo populi infideles nempe Gentium & Iudæorũ Apostolos, cæterósque viros sanctos vexabant. Vel ideò appellatur duplex, quia & verbis & factis viri sancti affligebãtur. Sed quò magis,qui se ad fidem conuertebant,premebãtur,eò magis gaudebant, & partem atq; sortem suam laudabant. Ideò ait:Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorum, seu vt ex Hebraico potest verti, partem suam. Poteris per partem suam Deum intelligere, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Pars mea Dominus. Quasi dicat: in omni afflictione Deo gratias agent. Ego existimo hanc particulã,duplici, accipi hoc in loco pro multiplici, quemadmodum mos est scripturę finitum pro indefinito accipere.Et eodem modo in sequenti versu:Propter hoc in terra sua duplicia possidebũt. Est igitur sensus:Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœlesti patria consequentur.

Psal.71.

Et odio habens rapinam in holocaustum.) Id est, execrans sacrificia ex rebus raptis. Plus diligit Deus iustorum paupertatem, quàm diuitum ex rebus malè acquisitis munera. Dicitur enim in Prouerbiis:Honora Dominum de tua substãtia.

Prouerb.3.

Et Tobias, Ex ſubſtātia, inquit, tua fac eleemo-
Tob.4. ſynam. Et apud Matthæum ait Chriſtus Deus
Matth.5. noſter: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Semper pronomen tuum apponitur. Id autem quod eſt rapina comparatum, non eſt tuum ſed alienum.

Et dabo opus eorum in veritate.) Id eſt, Et retribuam eis iuxta opus eorum abſque vllo dubio.

Et ſcietur in Gentibus ſemen eorum) Hoc eſt, Cognoſcetur inter Gentes ſemē Apoſtolorum. Quaſi dicat: fideles, quos Apoſtoli verbo & exēplo genuerint, erunt inter omnes homines co-
1.Cor.4. gniti. Diuus Paulus Corinthiis ſcribens, Per
Pſal.21. Euangelium, inquit, ego vos genui. Et in Pſalmo ait Chriſtus: Semen meum ſeruiet ipſi. Hoc eſt, fideles mei ſeruiēt Domino. Si Chriſtus eiúſque Apoſtoli eos genuerunt, quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis ſepararunt, ergo anteà non erant, dum ſceleribus implicabātur. Ex quo colliges impiorum vitam eſſe potius mortem dicēdam, quàm vitam. Aſpicis præterea docere eſſe gignere, & doctores patres poſſe appellari.

Gaudens gaudebo in Domino.) Verba ſunt Eccleſiæ, quam Propheta facit loquētem, gaudium ſuum proferentē, & beneficia à Chriſto accepta prædicantem. Animaduerte: Non dicit: Gaude-
Pſal.50. bo in mundo, ſed in Domino. Ita Dauid, Redde mihi, inquit, lætitiam ſalutaris tui. Et Apoſtolus Philippēſibus, Gaudete, inquit, in Domino ſemper. Poteris hoc referre ad ipſum Eſaiam, vt ipſe ſit, qui has voces emittat.

Quia induit me veſtimentis ſalutis.) Hoc eſt, iuſtitia & charitate. Id quod ſequitur: Et indumēto iuſtitiæ circūdedit me, eſt idē ſed aliis verbis.

Quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis.) Hoc eſt, ita me Chriſtus virtutum ornamētis induit, acſi ego eſſem ſponſus in die nuptiarum ſplēdidis veſtibus coopertus, & corona decoratus: & ſponſa pulcherrimis ornamentis induta.

Sicut enim terra profert germen ſuum.) Prædicta Eccleſiæ exultatione cōcludit Propheta dicens, magnam fore iuſtitiam & laudem, nō ſolùm coram Iudæis, ſed etiam coram cunctis gentibus.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LXI.

Ad annuntiandum manſuetis miſit me.) In Hebraico eſt in hunc modum עֲנָוִים שְׁלָחַנִי לְבַשֵּׂר leuaſſer anauin xelachani. Dictio ענו anau ſignificat mitem, manſuetum, benignum, humilem.
Num.12. Vnde id, quod habetur Numerorū capite duodecimo: Erat enim Moſes vir mitiſſimus ſuper omnes homines, interpretatur R. Salomon humilis & tolerans ſuper omnes homines. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Euangelizare pauperibus miſit me. Solent enim humiles
Matth.5. pauperes appellari. Vnde id, quod ait Chriſtus:
Luc.4. Beati pauperes Spiritu, graues authores non de inopia, ſed de humilitate explanant. Diuus Lucas hanc autoritatē ex verſione Septuaginta capite quarto ſui Euangelij citauit. Poteris etiam pauperes accipere in ſua propria ſignificatione pro egētibus & inopibus. Vbi vides apud Chriſtum diuites & potentes non præferri pauperibus & humilibus. Homines ſæpe volunt potius diuitibus quàm pauperibus Euangelium prædicare: at Chriſtus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euerſum. Regnum mundi incipit à magnatibus & potentibus, regum verò Chriſti à pauperibus. Reges & principes mundi reſpiciunt diuites, Chriſtus autem intuetur pauperes. De illo enim dicitur in Pſalmo decimo: Oculi eius in pauperem reſpiciūt. Imò apud re- *Pſal.10.*
gem Herodem ab eo miraculum factum videre deſiderantem ſiluit, nec verba, nec miracula faciens: cōtrà verò apud pauperes & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator *ſimile.*
non vult ocioſis, & vanè curioſis merces ſuas oſtēdere, ſed iis, quos intelligit eſſe illas empturos, ſic Chriſtus apud eos cōcionabatur, & euidentia atque mirabilia ſigna efficiebat, quos videbat eſſe ex his vtilitatem accepturos. Et volēs apud Matthæum diſcipulis Ioannis interrogantibus: Es tu qui venturus es, an alium expecta- *Matth.21.*
mus: oſtendere ſe eſſe Chriſtūm in lege promiſſum, reſpōdit rerum geſtarum teſtimonio. Factis enim corā illis magnis miraculis, Dicite, inquit, Ioanni quæ vidiſtis & audiſtis: Cæci vidēt, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui reſurgunt, pauperes euangelizātur. Hoc eſt, Euangelium illis prædicatū recipiunt. Quaſi diceret: Ego ſum ille, quem Prophetæ vaticinati ſunt eſſe hæc opera facturum. Inter quæ miracula, vt vides, citat id quod hîc ait: Euangelizare pauperibus miſit me. Sciebat enim vēturum eſſe tempus, vt pro miraculo haberetur Euāgelium pauperibus gratis annuntiare.

Vt mederer contritis corde.) In Hebraico eſt לַחֲבֹשׁ לְנִשְׁבְּרֵי לֵב lachauox lenixbere leu. Verbū חבש chauax ſignificat propriè alligare, vt apud Eſaiā cap.30. In die qua alligauerit Dominus vulnus *Sup.30.*
populi ſui. Ideo Pagninus vertit: Vt alligarem contritos corde. Metaphora ſumpta à chirurgis vulnera faſciolis ligantibus. Vnde noſter interpres rectè vertit: Vt mederer. Diuus Lucas habet, Sanare contritos corde. Quod eſt idem. Poteſt verti: Vt curarem cōfractos animo. Hoc eſt, animum vulneribus confoſſum & ſaucium habentes. Pro quo Theodotio vertit: Ad alliganda vulnera peccatorum. Sūt enim peccatorum vulnera lethalia, mortémq; ipſam nō multò poſteà, ſed ſtatim gignentia, iuxta id quod ait diuus Ia- *Iacob.1.*
cobus Apoſtolus: Peccatum, cùm conſummatum fuerit, generat mortem.

Et clauſis apertionem.) In Hebraico eſt וְלַאֲסוּרִים פְּקַח-קוֹחַ Velaaſurim pekach koach. Nomē אסור *Gen.19.*
aſur vinctum ſignificat, vt Geneſis 39. Tradidit Ioſeph in carcerem, vbi vincti regis cuſtodiebātur. Verbum Pakach ſignificat velamē remouere & aperire, vt Geneſ.3. Aperientur oculi veſtri. *Geneſ.3.*
Vnde nomen פקח apertionem & viſum ſignificat. Quapropter verterunt Septuaginta: Et cæcis vt videant. Quos ſecutus diuus Lucas *Luc.4.*
tranſtulit: Et cæcis viſum. Poteſt verti: Et vinctis apertionem carceris. Ita enim trāſtulit Pagninus. Nam dictio קוח carcerem ſignificat iuxta ſententiam R. Ioſeph. Nonnulli tamen

mẽ existimãt has duas dictiones פקח קוח esse vnã geminatã, & significare visum, & apertionem.

Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darẽ eis coronam pro cinere.) Versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec est hæc dictio in translatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare potest ita verti: Vt ponerem lugentibus Sion, & darem illis gloriam pro cinere. Quasi diceret: Vt ponerem ac darem piè ac debitè plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel sic, Vt lugentibus ante oculos ponerẽ cœlestem Sionem, vt intelligerent, esse pro sanctis lachrymis æternam illam gloriam consecuturos.

Vt vocabuntur in ea fortes iustitiæ.) Pro fortibus iustitiæ est in Hebraico אליה צדק eleha tsedek. Si prima dictio venit ab אל dicendum est fortes, nam אל fortẽ significat & Deũ. Et hanc rationẽ secutus est noster interpres. Si autem est אלה dicendum est, arbores, אלה enim arborẽ significat,
Iosue vlt. quam Latinus interpres Iosue vltimo quercum interpretatur. Ideò Pagninus vertit. Et vocabuntur arbores iustitiæ. Apostoli enim, cæteriq; viri maximarum virtutum fructibus cumulati arbores fuerunt, & palmæ fructiferæ, semper virentes, in Ecclesia veluti in terreno paradiso
Psal.91. plantatæ. Eam ob causam cecinit Dauid: Iustus
Psal.1. vt palma florebit. Et hæc fortasse est arbor, cui in primo Psalmo iustus comparatur. Ait enim: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquã foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi resistit, & aduersus illud insurgit, in quo inuicti animi fortitudo eorum, qui palmæ comparantur, clarissimè demonstratur.

In gloria eorum superbietis.) Potest verti ex Hebraico: Eorum gloria oblectabimini: vel vt Pagninus reddidit Latinè: In gloria eorum exultabimini. Aquila transtulit: ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρᾳ ἐνδύσεσθε. Hoc est, In gloria eorum purpura vestiemini. Quasi dicat: Nulla inuidia ob eorũ fœlicitatem cruciabimini, sed etiam preciosis vestibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, ostendetis.

Argumentum capitis LXII.

Promittit diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à concionibus desistat. Vaticinatur de primo Christi in mundum aduentu, & de Ecclesiæ prosperitate.

CAPVT LXII.

A PRopter Sion non tacebo, & propter Hierusalẽ non quiescam, donec egrediatur vt splendor iustus eius, & saluator eius vt lampas accẽdatur. Et videbũt Gentes iustum tuum, & cuncti reges inclytum tuum, & vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit. Et eris corona gloriæ in manu Domini, &
B diadema regni in manu Dei tui. Nõ vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata, sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitabitur, quia complacuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur. Habitabit enim iuuenis cũ virgine, & habitabunt in te filij tui. Et gaudebit sponsus super spõsam, gaudebit super te Deus tuus. Super muros tuos Hierusalem constitui custodes: tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiscimini Domini ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat, & donec ponat Hierusalem laudem in terra.

EXPLANATIO.

Propter Sion non tacebo.) Cùm Esaias Christi aduentum prædiceret, & omnes ad virtutẽ verámque Dei religionem amplectendam hortaretur, ab impiis contemnebatur, sed tamen à concionibus suis nõ desistebat. Non enim erãt apud eum tanti momenti sceleratorum hominum iniurię, vt eius animum frangerent & debilitarent. Nam viri iusti & constantia muniti nullis rerum aduersarum fulminibus terrentur, nullis impiorum hominum oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruuntur. Quin potius quò acerbius oppugnari se sentiunt, eò liberius & erectiore animo clamant, quando opus est, & ratio præscribit, nolentes veritatem necessario dicendam silentio præterire. Scribis & principibus sacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apostolis, ne Christum annuntiarent, responderunt ipsi: Non possumus quæ vidimus & audiuimus nõ loqui, ita tradit Lucas in Actis *Act.4.*
Apostolorum capite quarto. Et sequenti capite tradit eos iterum respondisse: Obedire oportet *Act.5.*
Deo magis quàm hominibus, & nec cõtumeliis nec flagellis cæsos voluisse à prædicatione desistere. Et diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios. Væ enim, inquit, mihi est, si non euangelizauero. Et Esaias, Væ, inquit, mihi quia tacui. *1.Cor.9.* *Sup.6.* Eam ob causam nunc ait se propter Sionẽ, hoc est, propter pios clamaturũ esse, nec ab incœpto cessaturum. Vel propter Sionem, hoc est, quia ita opus est ciuitati Hierosolymæ.

Donec egrediatur vt splendor iustus eius.) Hoc est, donec veniat Christus. Acsi diceret: Si vsque ad Christum viuerem, semper eius aduentum prædicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Christum appellat iustum Sionis, hoc est, à quo omnis Sionis iustitia dimanat. Et Ieremias, Hoc est, inquit, nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster. *Iere.23. & 33.* Et Stephanus in Actis, Occiderunt, inquit, eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti. *Act.7.* Vbi per iustum Christus intelligitur.

Et saluator eius vt lampas accendatur.) Quem iustum vocauit, nunc saluatorem appellat. Iesus enim idem est quod saluator.

Et videbunt omnes gentes iustum tuum.) Non solùm tu Hierosolyma, sed omnes etiam Gentes Christum videbunt, licet non oculis, tamen fide. Videmus

1.Cor.13. Videmus nunc, ait Apostolus, per speculum in ænigmate, tunc autē facie ad faciem. Et Dauid, Psal.79. Viderunt, inquit, omnes termini terræ salutare Gal.3. Dei nostri. Perspicuum est Galatas Christū corporeis oculis non vidisse, nihilominus tamen ad eos ita diuus Paulus scribit: Quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Christus proscriptus est, & in vobis crucifixus?

Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit.) Hoc est, appellaberis Ecclesia super Petram fundata, ita enim te Christus appellabit. Diuus Matthæus inquit dixisse Christum Petro: Matt.16. Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.

Et eris corona gloriæ in manu Domini.) Si corona solet esse in capite, non autem in manu, quomodo inquit Propheta Ecclesiam esse coronā gloriæ in manu Domini? Ego existimo eū voluisse ostendere nunquam defecturā esse fidem Ecclesiæ, quoniam eam Deus manu sua tenet apprehensam. Quî fieri potest, vt diadolus spoliet fide Ecclesiam, quā Deus habet sua manu custoditā? Ideò portæ inferi aduersus eam nunquā præua- Matt.16. lebunt, vt ipsa veritas asseruit apud Matthæum. Luc.22. Et apud Lucam, Ego, inquit, oraui pro te, vt nō deficiat fides tua. Capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemadmodum & diadema regni. Acsi diceret: Eris ô Ecclesia regnum gloriosum, nō externum sub rege aliquo humano, qui tui in æternum dominetur, sed eris regnum in manu Domini ab ipso nunquam derelictū. Vel sic: Eris gloriosa & inclyta, & à Deo dilecta. Vel, eris corona gloriæ in manu Domini, hoc est, propter te glorificabitur Dominus. Hac exornatione orationis vtitur diuus Paulus in epistola Philip.4. ad Philippenses ita dicens: Itaq; fratres mei charissimi & desideratissimi gaudium meum & co- Prou.12. rona mea: & Salomon in Prouerbiis: Mulier diligens corona est viro suo.

Sed vocaberis voluntas mea in ea.) Solet aliquando scriptura nomina rebus ex euentu imponere, Sup.8. quemadmodū suprà fuit Christus vocatus, Accelera, spolia detrahe, festina prædari à celeritate, qua dæmonem spoliauit, & genus humanum ab eius faucibus eripuit.

Habitabit enim iuuenis cum virgine.) Hoc est, tāta erit pudicitia inter sanctos Christi fideles, vt virgines puellæ etiam inter iuuenes habitent securæ & intactæ.

Et habitabunt in te filij tui.) Nullus Ecclesiæ filius extra eam est: at infideles sunt ab ea alienati. Hæretici non appellātur Ecclesiæ filij, sed synagogæ diaboli.

Et gaudebit sponsus super sponsam.) Quis sit hic sponsus & hæc sponsa, explicat statim, dicens: Et gaudebit super te Deus tuus. Vbi vides Ecclesiam esse dei sponsam. Hæc est ea, quā Salomon Cant.1. in Canticis facit cū sponso suo Christo loquentem, de qua ait Apostolus: Viri diligite vxores Ephe.5. vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam.

Super muros tuos Hierusalem constitui custodes.) Hoc est, Apostolos, præsules, & doctores, quorū interest vigilare, speculari, custodire, & docere. 2.Tim.4 Ita diuus Paulus Timotheo dicebat: Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple, &c.

Qui reminiscimini Domini ne taceatis.) Sēsus est: Vos qui Dei recordamini, orate Dominum pro Ecclesiæ laude, & pace, nec à precibus vnquàm desistatis, quandiu eam afflictam videritis.

Iurauit Dominus in dextera sua, & in C brachio fortitudinis suæ. Si dedero triticum tuum vltra cibum inimicis tuis, & si biberint filij alieni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt Dominum, & qui comportāt illud, bibent in atriis sanctis meis. Transite per portas, præparate viam populo. Planum facite iter, & eligite lapides, & eleuate signum ad populos. Ecce Dominus auditum fecit in extre- D mis terræ. Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius corā illo. Et vocabunt eos po- Matt.21.A Zach.9.b pulus sanctus, redempti à Domino. Tu autem vocaberis quæsita ciuitas, & non derelicta.

Si dedero.) Id est, Non dabo. Ponitur, Si, pro non, vt in Psalmo: Ipsi verò nō cognouerūt vias Psal.94. meas, quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meā, Id est, quòd non introibunt. Promittit Deus nunquàm Ecclesiā suam derelicturum. Poteris per triticum & vinum virtutes intelligere, quæ sunt animarū dapes. Has promittit Deus nunquam esse ab Ecclesia auferendas, sed illis prodesse, qui in illas incumbunt.

In atriis sanctis meis.) Id est, in sancta Ecclesia mea.

Transite transite per portas.) Egredimini de Babylone vos ô Iudæi, transite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriā vestram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentū, de eius liberatione vaticinans. Sed per Babylonem mundus intelligitur, eiúsque confusio, à qua hortatur Propheta, vt omnes egrediantur.

Præparate viam populo.) Vos magnates, sapientes, & præsules ducite populum è mundi confusione ad veritatem, ostendite illi iter ad cœlestē Hierosolymam. Eligite ex via lapides, eósq; remouete, vt populus possit sine impedimento transire. Doctores qui ad virtutes hortantur, sed sunt tetris vitiis implicati, viam quidem veritatis ostendunt, sed nec eam præparant, nec lapides cæteráq; impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quantò apertius eam ostendunt ver- Simile. bis, tantò perniciosius eā impediunt factis. Quid est deprauata vita præsulis & concionatoris nisi quidam ingens in via lapis? Oportet concionatorum & præsulem esse doctrina excultū, & virtute præditum. Vt enim calx sine arena parū & Simile. imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autē sine calce nihil penitus efficit, at calx cum arena fortiter & mirabiliter vnit & astringit: sic virtus sine doctrina aliis nō multùm prodest, doctrina verò sine virtute non solùm non coadunat, sed etiam sæpe diuidit & destruit. At virtus cū doctrina cōiuncta mirabiliter ædificat, & diuisos ac discordes lapides astrictissimè conglutinat.

glutinat. Virtus est calx, verba sunt arenæ, virtus verbis ornata est, calx cum arena aptè atq; temperatè commista.

Et eleuate signum ad populos.) Cōuocate ad Ecclesiam omnes Gentes. Hortamini omnes ab egressu Babylonis, & ad Hierosolymę ingressum. Solent enim duces eleuare vexillum ad milites congregandos. Hoc vexillum est crux illa sacratissima gloriosissimum signum nostrarū victoriarum, sub qua omnes militare debemus. Ecce enim Deus auditam fecit crucem suam vniuersis mundi nationibus.

Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit.) Filia Sion & Sion idem est, capitur autem pro Ecclesia, vt aliàs ostendimus. Est igitur sensus: Prædicate & annuntiate in Ecclesia, Christi Iesu in mundum aduentum.

Ecce merces eius cum eo.) Id est, ipse Deus est merces, quam suis electis tribuit. Ita ipse Dominus dixit Abrahamo: Noli timere Abram, Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis. Quasi diceret: Non solùm sum tuus protector, sed etiā tua merces amplissima. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum propter retributionem. Hoc est, propter teipsum, qui es electorum tuorum merces & retributio. Et potest ita verti ex Hebraico: Inclinaui cor meū ad facienda præcepta tua propter æternam retributionem. Est igitur sensus: Annuntiate Sioni Christi saluatoris aduentum, qui tā misericors & benignus est, vt seipsum amicis suis tribuat in mercedem, nō solùm illis sua, sed seipsum dabit. Nam semper coram illo est opus suum, hoc est, misericordia sua. Esse autem misericordiam propriū Dei opus alibi ostendimus. Vel ita: Merces electi cum Deo est, eámq; Deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonum & meritorium coram ipso Deo est, qui omnes virtutum actiones videt, vt eas remuneret.

Gen.15.

Psal.118.

Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino.) Fideles Dei electi & iusti vocabuntur sancti, à Christo redempti. Flagitiosi appellātur semen nequam, filij scelerati, & aliis huiusmodi nominibus, vt primo capite ostendimus: at viri iusti & pij honestis ac gloriosis nominibus vocātur. Potest ita explanari: Et redēpti à Domino, hoc est, illi, qui sunt à dæmonis potestate liberati, & in gratia constituti, vocabūt bonos populum sanctum. Nā scelerati homines & flagitiis cooperti in viros excellentes, in quibus vident singulare quoddam virtutis lumen elucere, irruunt, eósq; maledictis vulnerant, & falsis criminibus ad inuidiam vocant. Eorum virtutes silentio prætereunt: sin autem in eis aliquam deprehendunt culpam, licet leuē, omnia clamoribus implent. Vt enim vultures ad cadauera odore feruntur, viuorum autem corporum nullo odore mouentur, sic deprauati homines indomitis cupiditatibus inflammati, tetrísq; sceleribus imbuti, leues ac veniales lapsus virorū iustorum, sine quibus humana vita transigi non potest, statim olfaciūt, eósque inexpiabilibus vitiis tribuunt, eorū autem virtutes nequaquā intuentur. Est enim sceleratorum proprium omnes viros virtute præstantes odio habere, corúmq; splendorem falsis criminibus maculare, & omnem denique virtutis florem velle confringere.

Supr.1.

simile.

Tu autem vocaberis quæsita ciuitas.) Tu ô Ecclesia vocaberis ciuitas, quam Christus quæsiuit. Si Christus nos quæsiuit, ergo anteà perditi eramus. Sumus enim ouis illa, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris asportauit. Luc.15.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LXII.

Transite transite.) In Hebraico est עברו עברו iuru iuru. Quod potest verti, Procedite ante eos, procedite ante eos. Et id, quod habetur Gene.33. Et ipse progrediens adorauit, potest verti: Et ipse procedens ante eos adorauit. Alloquitur hoc in loco Esaias principes & præsules, quorū interest non solùm viam veritatis & virtutis aliis ostendere, sed etiam anteire. Vt enim teda siue fax non retro manet, sed præit, sic principes & præsules debent alios virtute & exēplo anteire, eósque non solum verbis, sed etiam vitæ splendore illuminare. Ideò eos Christus lucem appellat, Vos, inquiens, estis lux mundi.

Gen.33.

simile.

Matt.5.

Eligite lapides.) In Hebraico est: סקלו מאבן sakkelu meeuen. Quod potest rectissimè verti: Proiicite lapides. Et ita verterunt Septuaginta. Pagninus: Lapides remouete. Quod est idem. Proiicere ex via lapides, eámque complanare est tollere scandala & impedimēta, quibus possunt alij lædi, & à via virtutis retardari.

Argumentum capitis LXIII.

Vaticinatur Propheta de Christi in cœlum ascensione, quem instar victoris triumphantis & hostium sanguine cruentati describit. Commemorat Dei in Israelem beneficia, eiúsque in Deum ingratitudinem & impietatem. Postea inducit populum Iudaicum querentem se esse à Deo derelictum, & in maximis ærumnis versatum.

CAPVT LXIII.

QVis est hic qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiēs in multitudine fortitudinis suæ? Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum. Quare ergo rubrū est indumentū tuum, & vestimēta tua sicut calcantiū in torculari? Torcular calcaui solus, & de Gētibus nō est vir mecū: calcaui eos in furore meo, & cōculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui. Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit. Circunspexi, & non erat auxiliator: quæsiui, & non fuit qui adiu- A Apoc.19.c

uaret,

uaret, & saluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea,& de-
B traxi in terrã virtutem eorũ. Miserationũ Domini recordabor, laudem Domini super omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & super multitudinem bonorũ domui Israel, quæ largitus est eis secundum indulgentiã suam, & secundũ multitudinem misericordiarũ suarum. Et dixit: Veruntamen populus meus est, filij non negantes, & factus est eis saluator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, & angelus faciei eius saluauit eos: in dilectione sua, & in indulgẽtia sua ipse redemit eos, & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus seculi. Ipsi autẽ ad iracun-
C diam prouocauerunt, & afflixerunt Spiritum sancti eius, & conuersus est eis in inimicũ, & ipse debellauit eos. Et recordatus est dierũ seculi Moysi, & populi sui.

EXPLANATIO.

Quis est iste qui venit de Edom.) Postquam Propheta vaticinatus est de Christi passione, & in capite præcedẽti multa de eius Ecclesiæ constitutione prædixit, nunc de eius in cœlum ascensione vaticinatur. Et quemadmodum rex Dauid
Psal.23. facit angelos ita dicentes: Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ, quoniam cœlites Christum in superas sedes ascendentem comitantes mente præuidebat, eodem modo Esaias inducit cœlestes spiritus interrogantes quisnam ille esset, quoniam animo intuebatur, eos tanto mysterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitent cuiusnam chori sint hi Spiritus, qui hoc interrogant, sed Dionysius ille admirabili sanctimonia & sapiẽtia excultus capite septimo cœlestis suæ Hierarchiæ ait hanc quæstionẽ esse supremorũ angelorũ à Deo immediatè illuminationes accipientium. Est autem ad horũ verborum intelligentiam sciendum, Edom esse quandam prouinciã, Bosra autem eiusdem prouinciæ ciuitatẽ. Edom significat terrenum, cuius nomine mundus intelligitur. Bosra significat munitã & euersam, cuius nomine Hierosolyma significatur fortissimis muris munita; sed quæ ob eius scelera & in Christũ ingratitudinem & impietatem fuit funditus euersa. Est igitur sensus: Quis est hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hierosolyma, habens vestes tinctas, sanguineq; rubricatas? Describit diuinus noster vates Christũ in cœlum ascendentem instar ducis victoris, hostium suorum sanguine cruentati, & de illis gloriosè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, mortem, & peccatum. Non quòd hæc omnia sanguinem habeant, sed est hoc tropologicè intelligendum. Vult enim his verbis propheta significare fructum mortis Christi, & gloriosam victoriam, quam de hostibus suis reportauit.

Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ?) Verba sunt etiam angelorũ interrogantium. Vbi vides prophetam describere Christũ non solùm triumphantem, sed pulchrũ, & virili gradu incedentem. De eo dicitur in Psalmo: Speciosus forma præ filiis hominum, *Psal.44.*
diffusa est gratia in labiis tuis. Et in Canticis ait *Cant.5.*
sponsa: Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus. Candidus ob summam pulchritudinem eius, quem diuus Paulus in epistola ad Hebræos gloriæ splendorem appellat, Ru- *Hebr.1.*
bicundus ob hostium sanguinem, de quibus illustrissimam victoriam reportauit.

Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum.) Hæc est, Christi responsio. Habet principium huius capitis dialogi speciem. Sensus est: Ego sum ille, qui homines veram iustitiam docui, qui, vt eos saluos facerem, cum hostibus animarũ eorum pugnaui. Huc spectat id, quod de Christo ait diuus Ioãnes in Apocalypsi, *Apo.19.*
vbi eum ita describit: Vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verax, & cum iustitia iudicat, & pugnat. Et paulò post: Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, verbum Dei. Ea autem iustitia de qua Esaias loquitur hoc in loco, intelligitur de distributiua. Docuit enim Christus dãdum esse vnicuique quod suũ est, & præterea impios esse dãnandos, iustos verò à Deo æternis præmiis afficiendos. Potest etiam de iustificatione intelligi, quam Christus *Gal.5.*
docuit, non in operibus sine fide consistere, sed in fide charitate formata, quæ, vt ait apostolus, per charitatem operatur.

Torcular calcaui solus.) Respondet Christus se esse tinctum sanguine hostium generis humani, quos ipse solus vicit, & de quibus sine hominũ ope triumphauit. Et quoniã hac victoriam perfecit Christus in cruce, colligitur eam esse torcular, in quo hostes nostri veluti vuæ fuerunt conculcati. Cùm ergo crucem aspicimus, quid aliud facimus quàm admirabilis victoriæ monimentum, cæcorum lumen, & cœlestẽ splendorem, firmissimum nostræ salutis præsidium, & certissimum iter ad splendidissimas illas ac beatissimas oras, & summa ac sempiterna gaudia intueri? Considera Christi Dei nostri mansuetudinem, qui cùm gloriosè triumphans ascẽderet, non dedignatur interrogantibus rationem reddere, ille quem cœlestis pater extulit, cui dedit nomen, quod est super omne nomẽ, vt ait diuus Paulus, vt in nomine Iesu omne genu flectatur *Philip.2.*
cælestium, terrestrium, & infernorum. Videant hoc superbi, qui cùm sint in aliqua dignitate constituti, suis subditis respondere, suarúmque rerum rationem reddere dedignantur.

Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.) Nonnulli codices habent: Annus redemptionis meæ venit. Sed non multũ refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud vltionis, quòd Christus de dæmone, morte, & peccato pœnas sumpserit: redemptionis verò, quòd nos sanguine suo redemerit. Vel vltionis, propter euersionem Hierosolymæ, infideliúmq; Iudæorũ vastitatẽ: redemptionis verò seu retributionis, propter beneficia in viros fideles à Deo collata. Sed animaduerte.

Loquens

Loquẽs de infidelium vltione ponit diem, & de fidelium retributione annum, vt suam diuinam clementiam & immensam pietatem significaret.

Circunspexi, & non erat auxiliator. Ita in Psalmo: Et sustinui qui simul contristaretur: & non fuit, & qui consolaretur, & non inueni. Omnes enim eo relicto fugerunt. Ideò dixit paulò antè: Torcular calcaui solus, & de Gentibus non est vir mecum. Notanter dicit, Non est vir, vt non excluderet virginem Mariam, quæ eum fuit vsque ad mortẽ comitata, gladio doloris transfixa. *Psal.68.*

Et saluauit mihi brachium meum.) Subaudi eos. Quasi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi seruirent, eósque saluos fecit. Septuaginta habent: Et emit eos brachium meum. Quod idem ferè est. Id autẽ quod sequitur: Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi, est superioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quemadmodum brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

Miserationũ Domini recordabor.) Verba sunt Prophetæ, suam erga Dominum gratitudinem ostendentis. Sequitur: Et laudem Domino, subaudi, narrabo. Quasi dicat: Nullum erit tempus, quo Dei in me beneficiorum memoria moriatur: imò omnis mihi erit ætas ad ea recollenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm detestabilis sit ingratitudo, ob quam permisit Deus, vt Aegyptij in mari Rubro obruerentur, & tantæ ingratitudinis perpetuam memoriam relinquerent. Cùm enim essent à Ioseph mirabiliter conseruati, eum obliti sunt, eiúsque filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppresserũt. Nutriuit Dauid filium suum Absalom, eúmque extulit & amplificauit: at ille aduersus patrem suum insurrexit, eúmque de ciuitate fugauit. Sed ob hanc ingratitudinẽ fuit miserè interfectus, & tribus hastis tranfixus. Quod potest esse maius scelus, quàm eum, à quo acceperis beneficia, affligere, & in inuidiam vocare? Vt enim hedera per se stare non potest, sed arboris, eiúsque ramorum adiumento alta petit, & ipsam arborem adeò amplexu astringit, vt arefaciat, & absumat, sic multi, qui in obscuritate iacebant, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum assecuti, eis, quorum præsidio ascenderunt, fuerunt perniciem machinati. Similes illis, qui imbrem & procellam declinantes, ad opacam arborem confugiunt, sed transacto & finito nimbo arborem, quæ eos protexerat, secant, & infringunt. Quid potest esse in terra ingratitudine tetrius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanæ societatis pestilentius? Cùm autem tam execrandum facinus sit hominis erga hominem ingratitudo, quid erit erga Deum illum optimum & maximum, qui nos creauit, qui nostram humanitatem induit, qui nostra impia facinora suo sanguine luit? Nullum est tam affluens ingenium, nulla tam illustris orationis copia & facultas, quæ possit huius detestabilis vitij deformitatem & grauitatem explicare. Hoc intelligens diuinus noster vates, has voces emisit: Miserationum Domini recordabor. Et ea, quæ sequuntur. *Exod.14.* *Exod.1.* *2.Reg.15.* *2.Reg.18.* *simile.* *simile.*

Et dixit.) Subauditur Deus. Ea autem, quæ paulò post sequuntur: Et factus est eis saluator, verba sunt prophetæ.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.) Id est, Cùm Hebræi ab Aegyptiis affligerentur, Deus liberauit eos. Qui amicos oppressos eripere non potest, affligitur. Non autem dicitur affligi ille, qui potest eos eripere, & eripit, quando vult. Et quoniam Deus poterat Hebræos liberare, & reuera quando illi placuit, iripuit, ait Propheta eum non fuisse in illorum tribulatione tribulatum.

Et angelus faciei eius saluauit eos.) Alludit ad historiam, quæ est in Exodo literis mandata, de angelo, qui primogenitos Aegyptiorum occidebat, Hebræos autem seruabat. Vocatur autem angelus faciei eius, hoc est, angelus stans coram eo. Ait enim Christus apud Matthæum: Dico enim vobis, quia angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est. *Exod.12.* *Matt.18.*

Eleuauit eos cunctis diebus seculi.) Hoc est, euexit Hebræos ad honorem, de quo nulla vnquã ætas conticescet. Vult propheta significare tã insigne fuisse beneficium illud Dei in Hebræos, quando eos ab Aegyptiis mirabiliter eripuit, vt nulla vnquã obliuione posteritatis extinguatur.

Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt.) Ostensa Dei bonitate & in Hebræos magnificentia, ostendit eorum nefariam ingratitudinem.

Et afflixerũt Spiritum sancti eius.) Id est, sanctitatis eius. Vel vt alij codices habent, Spiritum Sanctum eius. Quam ob rem ait Apostolus: Nolite contristare Spiritum sanctum Dei. Fortasse per Spiritum sancti eius intelligit spiritum Moysi, qui fuit Sanctus Dei, de quo dicitur in Psalmo: Vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt Spiritum eius. Est enim proprium optimorum præsulum affligi spiritu, cùm subditorum scelera intuentur. Vnde diuus Paulus, Quis, inquit, infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non vror? Vt enim sartago aliis præparat cibum, ipsa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, sic præsules pij & charitate præstantes alios pabulo doctrinæ & exẽplo nutriũt, ipsi autem visis aliorũ flagitiis dolore premuntur, & feruentis charitatis ardore inflammantur. Eam ob causam fortasse Deus apud Ezechielẽ charitatem ferreæ sartagini cõparauit. Ita enim ait: Et tu sume tibi sartaginẽ ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem. Et hæc est causa, ob quam Christus Apostolos suos salem vocauit. Vos, inquiens, estis sal terræ. Perspicuum est enim salem, vt ollam condiat, seipsum exinanire & attenuare. Quemadmodũ lucerna, quæ vt alios illuminet, se ipsam absumit, & liquefacit. Ideò eos etiam Christus cum luce comparauit, Vos, inquiens, estis lux mundi. Quæ autem sit hæc lux, indicat alio in loco, cùm de Ioanne Baptista loquens, Ille, inquit, erat lucerna ardẽs & lucẽs. Prius est ardere charitate, quàm illuminare verbo & exẽplo. *Ephe.4.* *Psal.105.* *2.Cor.11.* *simile.* *Ezech.4.* *Matt.5.* *Matt.5.* *Ioan.5.*

Et recordatus est dierũ seculi Moysi, & populi sui.) Subauditur populus Israeliticus. Verba sunt Esaiæ dicentis suo tempore recordatum fuisse populum Iudaicum illius antiquæ fœlicitatis, quando Deus Moysem cũ populo suo mirabilibus signis ab Aegyptiorũ seruitute liberauit.

Vbi

Exod.14.c Vbi est qui eduxit eos de mari cũ pastoribus gregis sui? Vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ, qui scidit aquas ante eos, vt facerent sibi nomen sempiternũ. Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in campo descendens, Spiritus Domini ductor eius fuit. Sic adduxisti populum Deut.26.d tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ. Attende Baruch.2. de cœlo, & vide de habitaculo sancto tuo, & solio gloriæ tuæ. Vbi est zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viscerũ tuorum, & miserationum tuarum? Super me continuerunt se. Tu enim pater noster, & Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos: tu Domine pater noster, redemptor noster, à seculo nomen tuum. Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, indurasti cor nostrum ne timeremus te? Cõuertere propter seruos tuos tribus hæreditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum, hostes nostri cõculcauerunt sanctificationem tuã. Facti sumus quasi in principio, cùm non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos.

D

Vbi est qui eduxit eos de mari?) Nempe Rubro. Verba sunt populi Iudæorum tempore Esaiæ, quem populum ipse propheta inducit loquentem, pristinæ fœlicitatis suæ recordatum.

Cum pastoribus gregis suis.) Hoc dicit, quia multi ex Hebræis pastores erant, vt constat ex capite Gen.46. quadragesimosexto Genesis, & ex aliis multis locis. Ego tamẽ existimo hoc intelligi de Moyse, & Aarone, & principibus tribuum, quos pastores gregis appellat. Eodem modo de principibus Ierem.3. intelligitur id, quod ait Deus per Ieremiã: Introducam vos in Sion, & dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Illis constituit Deus pastores excellentes, qui non Babylonis, non mundi confusionis cultores sunt, sed Sionis, hoc est, speculæ, qui se Deo dedicarunt, rerúmque altissimarũ contemplationi dediderunt. Lege diuinas literas, & inuenies passim reges & principes pastores appellari. Nec solùm illæ, sed etiam libri Gentiliũ hoc nomen illis tribuerunt. Homerus enim antiquissimus author, qui fuit pater bonorũ ingeniorum appellatus, reges pastores appellat. Et vt pastor non est suus, sed ouium, sic princeps totũ simile. se debet curæ subditorum dedicare. Quam ob causam dicebat Plato ille, quem Panætius Homerum philosophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quàm ipsum principem, qui debet totum populi pondus sustinere. Et ob eam causam Græce appellatur βασιλεὺς, quasi populum sustentans. Quantò enim quis altius præponitur, tanto humilius pondere laborum grauatur. Ideo diuus Gregorius præsules basibus domus Salomonis cõparauit. Vt enim tectum alios tegit, ipsum autem 3.Reg.7. imbres omnes in se recipit, sic princeps vt alios simile. protegat, & rectè gubernet, & tueatur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmissima basis & validissimũ fundamentũ totum populi ædificium sustinere. Et quoniam nullum est munus laboriosius officio pastorum, ideò optimo iure reges, principes, & præsules, pastores appellantur. Sed vtinam ipsi hoc cognoscerent, & mentis oculis intuerentur.

Vbi est qui posuit in medio eius Spiritũ sancti tui.) Hoc est, in medio Moysi. Vel in medio eius, nempe populi Iudaici. Cũ hac posteriori expositione cõuenit interpretatio Septuaginta ita habentium: Vbi est, qui posuit in eis Spiritũ sanctũ?

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.) Hoc est, qui in mari Rubro eduxit Moysem per virgam, quam dextera tenebat. Præpositio, ad potest verti per præpositionem, per. Vel sic, & melius meo iudicio: Qui Deus Moysem ab Aegypto honorificè eduxit. solent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad summum honorem amplissimámque dignitatem euehere desiderant, ad dexteram habere.

Spiritus Domini ductor eius fuit.) Poteris per Spiritum Domini Spiritum sanctum intelligere, vel Angelum. Angeli enim Spiritus sunt, iuxta illud Psalmi: Qui facit Angelos suos Spiritus, & Psal.103. ministros suos ignem vrentem. Et quoniam Angeli sunt Dei ministri, ideò Spiritus Domini appellantur. Hebr.1. Ita ait Paulus Apostolus de Angelis loquens: Nónne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi, propter eos qui hæreditatem capiunt salutis? Id etiam quod est à diuo Act.8. Luca in Actis Apostolorum scriptum: Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus, potest rectè de Dei Angelo explanari: Angelus etiam apprehendit Habacuc prophetam, eúmq; capillo capitis portauit, donec Dani.14. eum in lacu, in quem pius Daniel fuerat iniustè coniectus, collocauit.

Attende de cœlo.) Precatio est ad Deum populi fidelis Hebræorum.

Vbi est zelus tuus.) Hoc est, amor, quo nos anteà prosequebaris. Ita in Psalmo: Vbi sunt misericordiæ Psal.88. tuæ antiquæ Domine?

Et Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos.) Id est, nec Abraham neque Iacob nos ex Aegypto eripuerunt: multò enim anteà migrauerant è vita. Tu Domine solus tanquam optimus pater nos nutriuisti, extulisti, & in promissa terra mirabiliter collocasti. Quare igitur nos derelinquis?

Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis indurasti cor nostrum, ne timeremus te?) Hoc est, cur Domine permisisti, vt viam veritatis derelinqueremus, essemúsque ita duro & obstinato animo, vt nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurari permisisti? Hic est vnus, ex locis ex quibus hæretici nostri temporis probare contendunt nullum esse in homine liberum arbitrium. Aiunt enim hîc peccatores suorum flagitiorum causam Deo tribuere, eúmque illorum authorem facere. Quod est planè falsum & impium: Deus enim nec fecit peccatum, nec eius author vnquam

vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorum, quando ob eorum scelera illis gratiam non tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam se parare & disponere student. Et ita hoc in loco, Indurasti cor nostrum, idem est quod indurari permisisti. Hæc est phrasis scripturæ iuxta communem catholicorum doctorũ explanationem. Impius Manichæus secutus stupidum Empedoclem negauit quondam arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis non solùm Theologis, sed etiam Philosophis irrisus. Et cùm hæc hæresis fuisset ab omni hominũ memoria penitus euulsa, fuit nostris hac in re infœlicibus temporibus à Luthero renouata & asserta. Ait enim omnia de necessitate absoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, studebo hoc loco breuitati, ea solum scribens, quæ aliis
Gen. 4. prætermisi. Geneseos capite quarto in hunc modum Deus inuidũ Cain fuit alloquutus? Nónne si bene egeris, recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? Sed sub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius. Quę verba Thargum Hierosolymitanum ita vertit: Nónne si emendaueris opera tua in hoc seculo, condonabitur & remittetur tibi in seculo futuro? Quòd si non emendaueris opera tua in seculo hoc, ad diem iudicij magni peccatum tuum reseruabitur, & ad ostium cordis quiescit: veruntamen in manum tuam tradidi potestatem concupiscentiæ malæ, & tu dominare ei siue ad bonũ, siue ad malum. Hæc Thargum. Aspicis apertissimè Lutheri impietatẽ. Creator facit nostrũ arbitrium liberum, ille autẽ in creatoris ignominiam illud seruũ efficere conatur. In ora-
Iosu. vlt. tione, quã iustus Iosue habuit apud Hebræos vltimo capiti mandata, hæc ad literam sunt verba: Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei perfecto corde atque verissimo, & auferte Deos, quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia & in Aegypto, ac seruite Domino. Sin autem malũ vobis videtur, vt Domino seruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui seruire potissimum debeatis, &c. Vide quàm perspicuè scriptura nostram optionem, arbitriíque liberta-
Eccle. 31. tem ostendat. In Ecclesiastico ita ait scriptura:
Sap. 16. Qui potuit transgredi, & non est transgressus: &
Psal. 118. facere mala, & non fecit. Et in libro Sa-
1. Cor. 7. pientiæ: Ad quod quisque volebat, conuertebatur. Et in Psalmo: Anima mea in manibus meis semper. In prima epistola ad Corinthios, Qui statuit, inquit Apostolus, in corde suo, non habens necessitatem, potestatem habens suæ voluntatis. Quid plura? Christus Deus noster ita apud
Mar. 14. Marcũ discipulos alloquitur: Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & cùm volueritis potestis illis benefacere. Christus asserit in nostra potestate esse pauperibus benefacere, Lutherus negat, cui credemus? Si omnia existimabas Luthere fato ineuitabili euenire, quorsum tot libros scribebas, tot ad populum conciones habebas, tot conciliato ties inculcabas? Quis nõ videt esse omnia hęc superuacanea, si nihil est in nostra potestate, sed omnia sunt necessariò ventura? Tu tibi ipsi repugnas. Possem aduersus te citare Gregorium Nissenum in libro illo, vbi infallibilem necessitatem refutat, arbitriíque libertatem & actiuitatem clarissimè demonstrat, sanctum martyrem Cyprianum, libro primo epistola tertia, Beatum Ambrosium libro primo de Gẽtium vocatione, gloriosum Hieronymum, diuum Augustinum, innumerabiléśque alios excellentes authores, sed cùm eos non admittas, satis esse existimo te vtriusque testamenti testimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, sed vt iacent, in medium profero. Est quidẽ Deus prima causa, omnes tam naturales quàm voluntarias causas absq; dubio mouens, quod non solùm fateor, sed etiam profiteor, & à Deo esse omne bonum iuxta id quod ait diuus Iaco- Iaco. 1.
bus Apostolus: Omne datum optimum, & do- 1. Cor. 4.
num perfectum de sursum est descendens à patre luminum. Et iuxta id quod ait diuus Paulus: Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis? Sed nõ ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inspirationes acceptat, & cõcurrit actiuè ad merita, atque gratiæ cooperatur. Ait enim Deus Apoc. 3.
in Apocalypsi diui Ioannis Apostoli: Ecce sto ad ostium & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum. Vides quemadmodum Deus cor nostrum pulset, sed non necessariò cogat, esséque electiones ipsas in nobis supposito tamen diuino auxilio: Dei est nos gratia præueniente trahere, sed huic tractioni acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate constitutum. Non igitur Deus corda nostra ipse per se indurat arbitriũ à nobis abstrahendo, vt tu existimas, & ex hoc Esaiæ loco probare contendis: imò nos ipsi nos induramus: alioquin non diceret Deus: Hodie si vocem eius au- Psal. 94.
dieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto.

Conuertere propter seruos tuos.) Fatemur, inquiunt, nos esse sceleribus coinquinatos, nihílque boni mereri. At propter Abrahamum, Isaac, & Iacob, cæteróśque viros seruos tuos fide, obediẽtia, & charitate præstantes conuerte ad nos faciẽ tuam, illósque tuæ misericordiæ oculos ne velis à nobis amplius auertere. Hîc aspicis quanti æstimandi sunt viri iusti, siquidem propter eos Deus multa mala à peccatoribus auertit. Salomoni ob 3. Reg. 2.
nimium mulierum amorem deprauato dixit Deus: Scindam regnum tuum, & dabo illud seruo tuo: veruntamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum. Et apud Esa- Infr. 65.
iam, Sic faciam, inquit, propter seruos meos, vt non disperdam totum. Hoc voluit scriptura in libro Geneseos significare, cùm ait abegisse Abra- Gen. 15. figura
hamum volucres super immolata cadauera descendentes. Lacerassent & deuorassent volucres animalia illa mortua, nisi eas sanctus ille pater longè separasset. Quid per volucres in cadauera irruentes eáque dilaniare & vorare desiderantes intelligitur, nisi tyrannorum, potẽtiũ populorum, cæterorúmque hominũ immaniũ, impius conatus & studium irruendi in filios Israelis, eósque ad vastitatem vocandi? Quid

autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arcentem, nisi sanctorum patrũ merita & suffragia? Ostendit diuina historia Aegyptios, Amorrhęos, Babylonios, cęterósque infideles fuisse Israelem penitus euersuros & consumpturos, nisi Abrahami aliorúmque sanctorum virorum merita piæq; precationes intercessissent.

Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum.) Sẽsus est: Babylonij possederunt Domine Hebræorum populum, quasi nihil possiderẽt: populum tuum penitus contempserunt, & acsi vilissimus esset: pro nihilo putarunt.

Conculcauerunt sanctificationem tuam.) Hoc est, templum Salomonis, vbi tuum nomen sanctificabatur, euerterunt, & pedibus conculcarunt: nósq; in Babylonicam captiuitatem coniecerũt, vbi fuimus templo sacrificiísque destituti, quemadmodum in principio priusquam te coleremus.

ANNOTATIONES, ex Hebræo in CAP. LXIII.

Quis est iste, qui venit de Edom?) Pro de Edom est in Hebræo מארום me Edhon: quæ dictio חמרץ hoc est, rubedinem sonat. Ideò potest hoc in loco pro Iudæorum synagoga accipi, quæ non solùm prophetarum, sed etiam Christi sanguine se polluit, & rubicundam atque sanguinolentam reddidit.

Gradiens in multitudine fortitudinis suæ.) Pro gradiens est in Hebraico צעה tsoæh, à verbo צעה tsaah, quod significat gradi, migrare, & discurrere. Vnde R. D. in libro radicum, ita hunc locum interpretatur: Demigrare faciens in multitudine fortitudinis suæ. Israelem ex omnibus locis captiuitatis suæ. Quæ de Deo absq; dubio intelliguntur.

Et detraxit in terram virtutem eorum.) Pro virtute eorum in Hebræo est, נצחם nitscham. Nomen est, נצח natsach, quod significat fortitudinẽ, sanguinem, & perpetuitatem, quòd in sanguine sit hominis fortitudo, & quoniã id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatem. Significat etiam finem, victoriam, & victorem. Vnde
Thren.3. id, quod est in Ieremię Threnis: Periit finis meus, potest rectè verti: Periit victoria mea. Hæc dictio præfigitur sæpe Psalmis in hunc modum, Lamnatseach, pro qua Septuaginta habent εἰς τὸ τέλος, hoc est, in finem: quos secutus est Latinus interpres. Diuus Hieronymus in sua versione ex Hebræo transfert: Victori Fœlix, Vincenti, vel effundenti sanguinem, vel danti æternitatem. Quæ omnia Christi Deo nostro verè conueniunt: ille enim est finis legis. iuxta id quod ait
Rom.10. Paulus Apostolus in epistola ad Romanos: Fi-
Apocal.1. nis legis Christus, Diuus Ioannes in Apocalypsi Deum in hunc modum inducit loquentem: Ego sum alpha & o mega principium & finis. Quid multis? Christus est finis ille, ad quem debemus omnia nostra opera dirigere & referre, & signũ ad quod omnes nostrarum cogitationum sagittę debent tẽdere & ordinari, iuxta id quod ipse ait
in Canticis: Pone me vt signaculũ super cor tuũ. Cant.8.
Ipse est victor, qui apud Ioannem, Ego, inquit, Ioan.16.
vici mundum: de quo idem Ioannes in Apocaly Apoc.5.
psi; Vicit, inquit, leo de tribu Iuda. Ipse est, qui Mat.26.
pro nobis sanguinẽ fudit iuxta id, quod ipse Apo Apoc.5.
stolis in cœna dixerat: Hic est sanguis meus noui testamẽti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Vnde Ioannes in Apocalypsi: Quoniã, inquit, occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo. Hic sanguis pro nobis fusus fuerat in lege in agni sanguine aliorúmque animalium figuratus: nam vt verbis vtar Pauli Apostoli, omnia penè in sanguine secundum legem mũ Heb.9.
dantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Christus est, qui nobis æternitatem tribuit,
iuxta id quod ipse ait: Amen amẽ dico vobis, qui Ioan.6.
credit in me, habet vitam æternã. Quod de fide Ioan.8.
charitate formata intelligitur. Et alibi: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternũ. Cõsidera altáq; mente intuere quemadmodum omnia hæc Christo accommodẽtur, & quàm sublimia mysteria hac dictione comprehendantur Ideò hunc Esaiæ locũ ita poteris vertere: Et detraxit in terram sanguinem eorũ, vel fortitudinem vel victoriam eorum.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus) In Hebræo est in hunc modum בכל-צרתם לא צר bechal tsaratham lo tsar. Hęc particula לא significat non, sed si ita scribatur, לו, est datiuus huius pronominis הוא, hoc est, ille. Sed aliquãdo ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum est, vt interpretum varietas hunc locum ancipitem redderet. Pagninus vertit: In omni angustia eorũ ei fuit angustia. Alij vertunt: In omni tribulatione eorũ ipse est tribulatus. Quod idẽ est, licet diuersis verbis. Nec est malus hic sensus. Nam hoc dicitur de Christo, qui, vt verbis vtar nostri Esaiæ, Sup.53.
verè lãguores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos reputauimus eũ quasi leprosum & percussũ à Deo: aut, vt est in Hebraico, Percussũ Deũ. Vel dicit propheta Deũ suorum afflictione esse afflictũ, vt eius erga suos summã charitatem ostendat. Ita R. D. hunc locum explanauit. Quomodo autẽ intelligatur nostra cõmunis versio in explanatione, ostẽdimus. Diuus Hieronymus in commentariis neutram harum versionum reprobat: imò aliam tertiã ponit. Ait enim posse ita verti: In omni tribulatione eorum nequaquam tribulauit eos. Quoniam cùm affligerentur, ipse eos afflictione leuabat. Septuaginta habent: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Acsi dicerent: Cùm genus humanum turbulentis negotiis implicatum, tetrísque flagitiis coopertum in tenebris & erroribus intolerabilibus versaretur, venit in mundum summus ille Deus sempiterni patris vnigenitus filius, vt scelera nostra suo sanguine lueret, omnem caliginem dispelleret, virtutum splẽdore & ornamẽtis nos decoraret, & suis humeris asportatos cœlestis claritatis gloria redundantes, ad æternas sedes immortalis gaudij plenissimas tãdem perduceret. Noluit summus ille Deus ad negotium redemptionis humanæ mittere legatum, nec angelum, nec curam tam admirabilis reparationis alicui demandare. Sed ipse voluit venire, & negotium gerere, atque nobis suo sanguine cœlestis

claritatis

claritatis ianuam aperire. Hoc volentes Septuaginta ſignificare tranſtulerunt: Non legatus, nec angelus, ſed ipſe ſaluauit eos. Verbum hoc, צר, quod hîc ponitur ſignificat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta ſignificat etiã ſaluos fa- *ſimilia* cere. Nec mirum eſt vnum & idem verbum ſignificare affligere, & corrobare: Nã vt palma aduerſus pondus cõſurgit, & robuſtior efficitur, ſic *ſimile.* vir iuſtus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et quemadmodum arbores ad ſeptentrionalem partem ſatas frigidis ventis aſſuetas, dicunt eſſe validiores, ſic qui variis ærumnis concuti & agitari conſueuerunt, obdureſcunt ipſis afflictionibus, & fortiores efficiunt. Vnde poteſt verti: In omni tribulatione eorum roborauit eũ, ſubaudi Iſraeliticum populũm. Et quanuis omnes hæ interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quam Septuaginta reddiderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quę humanam redemptionem per Chriſti aduentum diuinitus aperit. Opus enim erat vt nec per angelum nec per alium legatum eam perageret, ſed ipſe veniret. Vnde *Cant.1.* dicebat in Canticis ſponſa: Oſculetur me oſculo oris ſui, nequaquam per alios ſed ipſe in mea carne appareat, & verbum caro fiat, vt ſit Emanuel, hoc eſt, nobiſcum Deus.

Qui eduxit ad dexteram Moyſem brachio maieſtatis ſuæ.) Septuaginta habent: Qui eduxit dextera Moyſem brachium gloriæ ſuæ. Pagninus vertit: Qui ambulare fecit ad dexterã Moſeh brachiũ gloriæ ſuæ. Quod idem ferè eſt. Vbi vides Moyſem fuiſſe brachium, quo Deus miracula efficiebat. Nullus ſanctorum ſuo nomine & virtute miracula efficit, ſed ſunt veluti brachia, quibus Deus operatur. Solus Chriſtus ſuo nomine & virtute ægritudines inſanabiles curabat, mortuos ad vitã reuocabat, & dæmones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, ſuámque diuinitatem ſignificantia. Vt Protogenes ex ſola vna linea cognouit Apellem, vt humani hiſtoriographi memoriæ prodiderunt, quoniam intellexit neminem eſſe qui tam rectam, ſubtilem & admirabilem lineam deſcriberet, præter vnũ Apellem: ſic ex vno Chriſti miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, ſed non ita illuſtria, nec ſua potentia, quemadmodum ea, quæ Chriſtus faciebat. Dicebat enim Phariſæis de ſeipſo, quod paraly- *Mat.9.* tico peccata dimitteret malè cogitantibus. Vt autem ſciatis, quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico, Surge tolle lectũ tuum, & vade in domum tuam. Quod ita ſtatim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculum eſſe Dei, qui virtute ſua, & in teſtimonium ſui numinis illud *Luc.6.* effecit? Vnde ait diuus Lucas: Virtus de illo exibat, & ſanabat omnes. Virtus qua viri ſancti miracula efficiunt, non exit ex illis, vt ſua propria, ſed ex Deo. At Chriſti virtus ex illo quidem exibat, quoniã ipſe verus eſt Deus, ſancti verò eius brachia, vt hîc de Moyſe teſtatur Eſaias.

Argumentum capitis LXIIII.

Iudæos, quos diuinus vates præuidebat eſſe in Babylonicam captiuitatem ob eorum impia ſcelera conii- ciendos, inducit loquentes, & tanquam iam in illo miſero ſtatu conſtitutos, ſuam liberationem à Deo expectantes. Oſtendunt magna eſſe & explicatu difficilima ea bona, quæ Deus ſuis dilectis in ſplendiſſimis illis ac æternis ſedibus præparauit. Fatentur ſua flagitia, & fugiunt ad portum diuinæ miſericordiæ.

CAPVT LXIIII.

VTinam dirumperes cœlos, & A
deſcenderes, à facie tua montes defluerent, ſicut exuſtio ignis tabeſcerent, aquæ arderent igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis: à facie tua gentes turbarentur. Cùm feceris mirabilia, non ſuſtinebimus, deſcendiſti, & à facie tua montes defluxerunt. A ſeculo nõ audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, *1.Cor.2.b*
Deus abſque te, quæ præparaſti expectantibus te. B
Occurriſti lætanti, & facienti iuſtitiam, in viis tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipſis fuimus ſemper, & ſaluabimur. Et facti ſumus vt immundi omnes nos, & quaſi pãnus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ. Et cecidimus quaſi folium vniuerſi, & iniquitates noſtræ quaſi ventus abſtulerunt nos. Non eſt qui inuocet nomen tuũ, qui conſurgat & teneat te. C

EXPLANATIO.

Vtinam dirumperes cœlos.) Omnia hæc verba in textu Hebraico ſunt capitis ſuperioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis, Sicut exuſtio ignis. Sed Latini codices, quotquot vidi, incipiunt caput à particula, Vtinam: ideò nos etiam ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorum, qui in Babylonica captiuitate detinebantur: facit propheta eos Deum vehementibus deſideriis deprecãtes, vt veniat ad liberandum eos, & acerbiſſimis ærumnis, in quibus verſabantur, eripiendum. Sed ego exiſtimo diuinum noſtrum vatem, cùm hæc mandaret monimentis, ad Chriſti in mundum aduentum mentis oculos leuaſſe. Ideò facit fideles ſuſpirantes, & humanam redemptionem per Chriſtum inflammatis verbis ex imo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum deſiderium oſtenderet propheta non inquit: Vtinã iam venires, ſed, vtinam dirumperes cœlos, & deſcenderes. Quaſi dicerent: Vtinam tam cito venires, tam feruenti voluntate, & tam inflammato impetu, vt non quęreres oſtium, ſed ſubitò cœlos rumperes, & deſcenderes. Non quòd neceſſe eſſet Deũ cœlos infringere, vt veniret, ſed loquitur propheta more humano, vt feruorem deſiderij, quo antiqui patres aduentus Chriſti tenebãtur, demõſtraret. Eodem modo Dauid, Do- *Pſal.143.* mine, inquit, inclina cœlos tuos, & deſcende.

Vide ingens illustrissimi prophetæ desiderium, Ne Deus in aperiendis cœli foribus moram face ret, petit propheta, vt cœlum inclinet & de
2.Reg.23. scendat. Quid aliud voluit hic clarissimus rex significare, quando incredibili aquæ Bethlehem desiderio flagrans dicebat: O si quis mihi daret potum aquæ de cisterna quæ est in Bethlehem, nisi Christum in carne videre? Ita hunc locũ Eucherius interpretatur author antiquus & doctus.
figura. Nasciturum in Bethlehem sitiebat. Hic est illa cœlestis aqua de cælo in terram missa ad terras nostrorum scelerum maculas abluendas, quæ di
Mic.5. uina aqua nata est in Bethlehem, iuxta Michææ
Ezech.36. vaticinium. De qua ait apud Ezechielem cœlestis pater: effundam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis ve stris. Et vt significaret Dauid non terrenam illã aquam Bethlehem, sed eam cœlestem quam per illam intelligebat, desiderare, cùm tres viri ad eum aquam de cisterna Bethlehem afferrent,
2.Reg.23. noluit eam habere, vt in libro secundo Regum diuinæ literæ testantur, non enim voluit aquam periculo comparatam bibere, quoniam sitiebat fontem æternum, quem sciebat mundum à peri
Sup.45. culis erepturum. Hoc desiderio flagrabant fideles, & antiqui patres, quos capite quadragesimo quinto noster vates in hunc modum inducit loquentes: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vbi poteris ea videre, quæ hac de re ibi annota uimus.

A facie tua montes defluerent: sicut exustio ignis tabescerent.) Videtur alludere ad descensionem Dei
Exod.10 in montem Sinai. Ait enim scriptura cœpisse mi care fulgura, & nubem densissimam operire mõtem, qui fumabat, quòd descendisset Deus super eum in igne. Est igitur sensus: Vtinã Domine venires ad liberandum nos, quemadmodum venisti in montem Sinai. Vtinam venires ad dan dum euangeliũ, quemadmodum venisti ad dandam legem. At si hoc volueris altè spectare, vide bis hos montes, qui ob Christi aduentum fluxerunt, fuerúntque instar ceræ liquefacti, fuisse mũ di reges & principes, qui cùm essent nimia super bia elati, se ecclesiæ subiecerunt, & recepta fide supplices ad Christum accesserunt, & vanos ac falsos Deos repudiarunt. Hi sicut exustio ignis tabescebant, de quo igne dicitur in Psalmo: Ignis
Psal.96. ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Significat hic ignis amorem, quo Deus eos, qui anteà erant eius inimici, incẽdit, & studio æternitatis inflammauit.

Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus.) Veni Domine nunc, nam posteà cùm veneris, & feceris miracula, non ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorum malitia & impietas, vt tua signa & mira cula damnent.

A seculo non audierunt.) Dixerat: Descẽdisti, & à facie tua montes defluxerunt. Acsi diceret: Venisti in mũdum, & multi ex principibus euanuerunt, te ipsum non cognoscẽtes. Nũc confirmat hoc dicens: Nam nunquam audierunt, nec viderunt ea, quę tu Deus in futurum sanctis tuis præparasti. Esse hunc huius loci sensum explicat
1.Cor.2. diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, vbi citans hunc locum ita ait: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prędestinauit Deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principũ huius seculi cognouit: si enim cognouissẽt, nũquã Dominũ glorię crucifixissẽt. Sicut scriptũ est: Quod oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligũnt illum. Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum. Vbi vides diuum Paulum dicere mundi principes euanuisse, & Christum non cognouisse, quia absque diuino auxilio nemo cognoscit ipsum Deum: nec ea, quæ suis dilectis pręparauit. Potest esse sensus Apostoli: Principes mundi non cognouerunt Christum. At nos non solùm eũ cognoscimus, sed ea, quæ ille præparauit diligẽtibus se, quę sine ipso Deo nemo potest cognoscere: Sunt enim admirabilia, & humanũ intellectum transcendentia. Vnde hic potest esse huius loci Esaiæ sensus: Si tu Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos confers in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi est gloria, tam excellens gaudium, vt nec auris illud percipi t, nec oculus videat, nec animus possit illud cogitatione complecti, absque te Deus. Hoc est, nisi tu illud demonstraueris.

Occurristi lætanti.) Subaudi in te. Licet nobis lætari & gaudere, sed in Domino. Ideò canebat Psal.31.
Dauid: Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Et diuus Pau- Phili.4.
lus: Gaudete, inquit, in Domino semper, iterum dico gaudete. Est igitur sensus Esaiæ: Tu Domine liberasti & seruasti eũ, qui in te lętabatur, & opera bona iusta & sãcta faciebat, & illis sauisti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebãt. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios seruabas, migrarunt ex hac vita, & mãsimus nos peccatores, quibus tu Domine meritò irasceris, quia peccauimus, & in peccatis permansimus: sed solebamus liberari per viros iustos, qui iam è vita decesserunt. At mortuis illis, manemus nos peccatis imbuti. Vbi nostra versio habet. Tu iratus es, & peccauimus, habet Pagninus: Ecce iratus es, postquam peccauimus. Et id, quod nos habemur: In ipsis fuimus semper, & saluabimur, vertit ipse: Propter ipsos iustos in seculum salui fuimus. Quæ omnia nostram illucidant expositionem.

Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ.) Sensus est: Mortui sunt viri iusti, & charitate præstantes, & mansimus nos, qui facti sumus vt coinquinati, & omnes nostræ iustitiæ sunt similes pãno infecto sanguine mulieris menstruũ patiẽtis. Hęc verba sunt Iudæorum iniustorum in Babylonica captiuitate commorantium. Hos enim facit Esaias loquentes, & miseriam suam significantes. Lege totum caput, & videbis hæc verba non pertinere ad omnes homines, sed solùm ea dicebant captiui Iudæi de seipsis, vt ex præcedentibus & consequentibus patet. Nam paulò anteà dicebãt fuisse inter Hebręos viros iustos, quibus Deus in votis & periculis occurrebat, sed eos decessisse, & esse ab iniquis separatos: se autem esse iniustos, & ideò in duram captiuitatem coniectos. Vnde paulò pòst has voces emittunt: Ciuitas sancti tui facta est deserta, Siõ deserta facta est,

est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustioné ignis. Vbi vides eos, qui hæc dicebant, captiuos esse in Babylone, & Hierosolymæ ruinā per Babylonios, atque templi euersionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erant sceleribus implicati, & vitiis contaminati & imbuti, & si quando aliqua faciebant mortaliter bona, ea malo fine deprauabant, ideò dicunt: Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Est igitur verissimum, nostrum prophetam inducere hoc in loco loquētes eos Iudæos, qui in captiuitate Babylonica erat detēti, & in prauitatibus versati, & hoc ad flagitiosos illos solùm pertinere, & non ad omnes homines in vniuersali. Et si aliquis erat iustus eo tēpore, ad quod hæc referuntur, in Babylonica captiuitate, de eo non loquitur Esaias, sed de illis qui in vtraque captiuitate & corporis & animę detinebātur, qui etsi anteà in aliquas virtutum actiones incubuissent, & in gratia stetissent, ceciderunt tamē, & grauia atque impia facinora admiserunt. Quapropter Deus illis iratus eos permisit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibúsque vexari. Hoc indicant illa verba: Tu iratus es, & peccauimus. Quę possunt verti de Hebraico: Tu iratus es, postquam peccauimus. Et ita vertit Pagninus. Vnde antea quàm Deus illis iratus esset, non erant talibus sceleribus contaminati. Nam paulò pòst dicunt: Cecidimus quasi foliū vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos: non est qui inuocet nomen tuum. Qui dicunt se cecidisse, fatētur se stetisse aliquando. Possunt enim viri iusti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu præcipitari. Vnde ait apostolus: Qui stat, videat ne cadat. *1.Cor.10.* Intelligi autem hoc de illis, & non de omnibus apertè ostendit id, quod sequitur: Non est, qui inuocet nomen tuum. Nam multi sunt, qui nomen Domini inuocant: & literæ diuinæ contestantur multos nomen Domini inuocasse. *Gen.4.* De Enos scriptum est in quarto capite Genesis: Iste cœpit inuocare nomē Domini: Et de Abrahamo: *Gen.13.* Reuersus est per iter quo venerat à meridie in Bethel, vsque ad locum, vbi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini. *Psal.114.* Et Dauid in Psalmo centesimoquartodecimo, Et nomen, inquit, Domini inuocaui. Et Psalmo sequenti: *Psal.115.* Calicem, salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Et Ieremias, *Ierem. 14.* Tu autem, inquit, in nobis es Domine, & nomen tuum inuocatū est super nos. Si igitur multi nomē domini inuocarunt & inuocant, quî fieri potest, vt hæc verba, Non est qui inuocet nomen tuum, de omnibus hominibus vniuersaliter intelligantur? Constat igitur eos in errore intolerabili versari, qui ex hoc loco Esaiæ volunt colligere omnes homines quantumuis iustos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo trigesimoprimo hāc propositionem asserit: In omni opere bono iustus peccat. Et probat eā ex hoc loco Esaiæ. Et existimat se esse victoriam consecutum, & gloriosè triumphasse, cùm constet apertissimè hunc locum nihil facere pro eo, cùm de solis iniquis illius temporis captiuitatis Babylonicæ intelligatur. Imò militat aduersus illum, quoniam indicat fuisse iustos inter eos, quorum precibus Deus eos aliquando sustentauerat, quorum iustitia non erat panno mēstruatæ comparata. Citat etiam pro se Lutherus alia loca, sed quæ nihil illi opitulantur, nec est meum ea hoc in loco refutare, eorúmque verum sensum ostendere. cùm nemo sit tam stupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis potest esse in diuinis literis locus, qui dicat, omnem virum iustum peccare in omni opere quantumuis bono? Quis audiuit vnquam enūtiationem tam falsam, tam ab omni iudicio & ratione alienatam, tam omni scripturæ repugnantem? *Iob.1.* Cùm Iob calamitate oppressus multa verba fecisset ait scriptura: *Iob.17.* In omnibus his non peccauit Iob labiis suis, nec stultum quid contra Deum locutus est. Et alio in loco ait de se ipse Iob: Nō peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus. Quid ais Luthere? quid ad hoc respondes? Nónne vides labefactatum esse articulum tuum? Tu dicis omnem virum iustum in omni opere etiam bono peccare, at scriptura sancta asserit Iob in hoc opere non peccauisse. Cui dabimus fidem, tibi, an scripturæ sanctæ? Eligat lector an diuinis literis an Luthero potius credendum putet. Cùm Christus Deus noster hominem, quem sanauerat, in templo postea inuenisset, ait illi: *Ioan.5.* Ecce sanus factus es, iam noli peccare. Et mulieri in adulterio deprehensæ: *Ioan.8.* Vade, inquit, & iam amplius noli peccare. Si impossibile est dari opus, in quo homo non peccet, quî fieri potest vt Deus præciperet illis, ne peccaret? Deus enim neminem obligat ad impossibile, nec impossibilia præcipit, alioquin non esset iustus. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios ita ait: *1.Cor.7.* Et si nupserit virgo non peccauit. Quid potest contra Lutherum apertius dici? Et rursum in eadem epistola. *1.Cor.15.* Euigilate, inquit, iusti, & nolite peccare. Et diuus Petrus in epistola sua secunda: *2.Pet.1.* Quapropter fratres, inquit, magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando. Et diuus Ioannes in epistola prima, *1.Ioan.3.* Omnis, inquit, qui in eo manet non peccat. Et paulò pòst: Omnis qui natus est ex Deo, peccatū non facit. Nónne vides Luthere hanc nubem testium? Si omnis homo in omni opere peccat, vt tu asseris, ergò tu, quando hanc tuam hæresim scribebas, peccabas. Si te peccare sciebas, cur scribebas, cur peccata peccatis cumulabas? Quem fructum afferre possunt eius assertiones, qui in illis scribendis & docendis se peccare sciebat? Respōdete mihi obsecro Lutherani, Vbi legistis Deum pro peccatis tribuere vitam ęternam? Nusquam sine dubio. Ait Christus apud Matthæum: *Matt.25.* Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi manducare, sitiui, & dedistis mihi bibere, hospes eram, & collegistis me, nudus, & operuistis me. Et paulò pòst: Quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Si omnia hæc opera sunt peccata, quomodo pro illis Deus iustus iudex

dex vitam reddit sempiternam? Quid potest absurdius excogitari? Non solùm bona opera facta in gratia non sunt peccata, sed etiam vitam æternam merentur. Quod indicauit Apostolus quando numeratis suis actionibus dixit: In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, non solùm autem mihi sed & his, qui diligunt aduentum eius. Aduerte: Non dixit: quam dabit mihi, sed quam reddet mihi. Ita apud Matthæum: Voca operarios, & redde illis mercedem. Si merces, ergo meritum. Si homo in omni opere peccat, non potest esse vnquam sine peccato. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam: Lauamini, mūdi estote. Et paulò pòst. Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur? Conscientia tetris maculis infecta non est instar niuis dealbata. Si verum est, quod tu dicis ô Luthere, sequitur apertissimè diuum Ioannem Baptistam in ventre diuæ matris sanctificatum in omnibus operibus suis peccauisse, & ipsam semper virginem sacratissimam Dei genitricem fuisse infinitis peccatis maculatā. Quis talia vnquā audiuit? Quæ sunt aures, quæ possint tam impiam hæresim tolerare? In epistola ad Romanos ait diuus Paulus ipsum spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergo etiā peccat quando Deū orat gemitibus inenarrabilibus, at illæ preces sunt ab spiritu sācto, ille enim postulat pro nobis, vt ait Apostolus, ergo illa oratio in qua spiritus postulat pro nobis est mala, & cum peccato. Exhorrescit animus talia audiēs. O pestilentissimā hæresim in officina Satanæ conflatā. Væ tibi Luthere, qui tam diabolico figmento tot animas perdidisti. Væ vobis Lutherani, quàm acerbi cruciatus vobis in æterno igne, in illis tetris tenebris reseruantur.

2.Tim.4. Mat.20. Sup.1. Rom.8.

Cecidimus quasi folium.) Comparant se peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem suam vento rapido, asserentes non esse inter eos, qui cōsurgat, & Deum teneat precibus & orationibus ne eos ipsos euertat. Nam solent viri iusti Deum tenere, suísque orationibus populum sustētare. Id significauit Deus, quando Moysi pro populo deprecanti respōdit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos.

Exo.32.

Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manus iniquitatis nostræ. Et nunc Domine pater noster es tu, nos verò lutum, & fictor noster tu, & opera manuum tuarū omnes nos. Ne irascaris Domine satis, & ne vltrà memineris iniquitatis nostrę. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sācti tui facta est deserta: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ, & glorię nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri facta est in exustionē ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te Domine, tacebis, & affliges nos vehementer.

Psal.78.b D

Abscondisti faciem tuam à nobis.) Hoc est, Nō nobis faues. Magnum malum est, quando Deus à nobis faciem suam abscondit. In Deuteronomio scriptum legimus dixisse Deum Moysi: Irascetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem. Et in Psalmo dicitur: Deus conuerte nos, & ostende faciem tuā, & salui erimus.

Deut.31. Psal.79.

Et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.) Cùm essemus in manu nostrę malitiæ, cùm non ratione sed clauo deprauati appetitus duceremur, tu nos veluti nauem horribili scelerum nostrorum procella iactatam, in scopulos afflictionū allisisti. Vexasti nos ob impia facinora nostra. Nam volūtas nostra paruit peruerso appetitui, corruit virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honestatis ornamenta ceciderunt.

Et nunc Domine pater noster es.) Acsi dicant: Ne respicias scelera nostra, sed clemētiam tuā. Non postulamus iustitiam, sed confugimus ad portum misericordiæ: Pater noster es, miserere nostri.

Ciuitas sancti tui.) Hoc est Hierosolyma vrbs tuæ sanctitatis. Id, quod sequitur, est superioris repetitio.

Domus sanctificationis nostræ.) Hoc est, templū Salomonis, in quo te colere, sanctificare, & laudare solebamus, fuit à Babyloniis combustum, & incendio deuastante deletum. Sed cur Deus Iudæos, qui eum in templo sancto suo colebant, permisit capi, & in Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio est, quia etsi Deum ore laudarent, animo tamen se ab eo separabant. Hoc enim abiicit illis Deus alio in loco apud hunc nostrum prophetam: Appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me. Erant Iudæi illi tetris desideriis incēsi, impiis sceleribus imbuti, & in sūma deprauatione versati, & vt omnium sermone celerebrarentur, detestanda facinora sua fronte occultabant, fictéq; virtutis specie tegebant. At Deus talem extrinsecam speciem nō vult. Ideò præcipiebat in Leuitico vt animal detracta pelle immolaretur, & membra igne flagrarent. Pellis est exterior virtutis simulatio: ignis autem, quo interiora comburebātur, est amoris & charitatis flamma, qua debemus flagrare. Ideò ait: Fili præbe mihi cor tuum. Ea differētia, quæ est inter naturam & artem, est inter veram & falsam virtutem. Vt enim natura in hominis generatione incipit à corde, & posteà ad exteriora se confert, sic vera virtus incipit ab animo, eúmque exornat & illustrat, & postea in exterioribus splendet. Cōtrà verò vt ars in humano quodam vultu fingendo & formando, nec cor, nec interiora curat, sed tota in exterioribus & apparentibus occupatur, sic hypocrisis, falsæq; virtutes humanæ laudis appetentes, solam externam claritatem quærunt, de animi splendore nequaquam cogitantes Et quoniam Iudæi non naturam, sed artem sequebantur, Deúmque labiis & cerimoniis, non autem animo, & factis colebant, permisit meritò Deus, vt essent capti, & in miseram Babilonis captiuitatem coniecti, vt hæc ęrūnarum acerbitate ad Deum se toto animo conuerterent,

Sup. 29. Leui.1. Prou.4. simile.

uerterent, suam ingratitudinem intelligerent, & seipsos tandem cognoscerent. Est enim afflictio cos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ferrugo deletur. *simile*

Nunquid super his continebis te Domine?) Cùm Babylonij ciuitatem tuam Domine & templum tuum euerterint, nósque acerbissimè afflixerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ne iis rebus irascaris? Nunquid tacebis, non respondens impiis hostium tuorum blasphemiis? Nunquid nos semper tantis calamitatibus vexabis? Acsi dicant: sume de Babyloniis vltionem Domine, nos autem ne sinas in iis ærumnis amplius versari.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LXIIII.

Sicut exustio ignis tabescerent.) In Hebraico est כקדחת אש המסים cilkdhecha exhamasim. Quæ verba possunt ita verti: Sicut exurit ignis liquefactionum, hoc est, ignis vehemens. המס hamas enim liquefactionem & dissolutionem significat.

Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus.) Pro nō sustinebimus est in Hebraico לא נקוה lo nekaueh. Verbum est קוה, quod significat inter alia expectare, quam significationem sequitur in præsenti Pagninus. Et potest ita Latine reddi: Cùm feceris mirabilia, non te expectabimus, nullam in te spem ponemus. Nec est mirum: nam de Christo dixerat Iacob: Ipse erit expectatio Gentium. Non dixit Iudæorum, sed Gentium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa יקהת iikkehath, quæ ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noster interpres rectè vertit expectatio. R. Salomon, congregatio. Alij, auscultatio & obedientia. Quibus fauet Chaldaica translatio Onkeli, qui ita habet: Et ei auscultabunt populi siue gentes. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Jlle enim est in quo gentes spem suam collocarunt, & qui eas in vna Ecclesia congregauit, in qua eius verba audiunt, eíque obediunt. *Gen 49.*

Quasi pannus menstruatæ.) Septuaginta habent: Quasi pannus sedentis. Quod idem significat. Existimo enim eos per sedentem intelligere mulierem patientem menstruum. In Hebraico est ובבגד עדים veueghedh iddim. Quod potest rectè verti: Et quasi vestimentum centonum. Nam dictio עדים significat centones, quos Lusitani farrapos appellant. R. Abraham exponit: Sicut vestimentum prædæ sanguine inquinatum. Thargum: Sicut vestis abominabilis. Quæ omnia in eandem coincidunt sententiam.

Argumentum capitis LXV.

Ostendit Christus se fuisse quæsitum & inuentum à Gentibus, quæ anteà in errorum ac scelerū tenebris versabantur: aperuit enim illis Deus oculos aliquando, vt viam veritatis aspicerent. Iudæos verò vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eum falsis criminibus ad mortem acerbissimam vocauerant, manus expandit. At illi noluerunt ab infidelitate sua desistere, quin potius adhibuerunt illi impiam contumaciam à cæca atque nefaria malitia inductam. Inuehitur propheta in Iudæorum flagitia, qui Deo relicto idola vana coluerunt. Ostendit Deum reddere vnicuique iuxta opera sua. Prædicit Ecclesiæ prosperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

QVæsierunt me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi: Ecce ego, ecce ego, ad gentem quæ nesciebat me, & quæ non inuocabat nomē meum. Expandi manus meas tota die ad populū incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. Populus qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam semper, qui immolant in hortis, & sacrificant super lateres, qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem suillam, & ius prophanum in vasis eorum, qui dicūt, recede à me, non appropinques mihi, quia immundus es. Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacebo, sed reddam & retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum, simul, dicit Dominus, qui sacrificauerunt super montes & super colles exprobauerunt mihi, & remetiar opus corū primùm in sinu eorum. Hæc dicit Dominus: Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur: Ne dissipes illud, quoniam benedictio est, sic faciā propter seruos meos, vt non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabūt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Et erunt campestria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me. *A Rom.10.d* *B*

EXPLANATIO.

Quæsierunt me.) In principio capitis superioris diximus Prophetam induxisse Iudæos captiuos suam à Deo liberationem postulātes, sed eū inspexisse ad peccati captiuitatem, & eius per Christum redemptionem. Quod huius capitis principium ostendit. Nam statim incipit à Gentium salute, quæ Christum quæsierunt, eíque se repudiatis idolis dedicarunt. Solent enim diuini vates sæpe à liberatione terrena se ad cœlestem transferre, quam cùm de humana tractabant,

mente intuebantur. Est igitur sensus: Gẽtes quæ antea me non consulebant, nec quærebant, quæ erant superstitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus versatæ, me quæsierunt, & inuenerunt. Ponit pro re Gentilica Deum non interrogare & consulere. Debent enim Christiani cogitare & inquirere quæ sit Dei voluntas, ab ipsóque Deo petere, vt illis suam aperiat voluntatẽ, vt nihil aduersus eam efficiãt. Vnde Dauid Deũ
Psal. 118. alloquens, Doce, inquit, me iustificationes tuas.
Psal. 142. Et alibi: Doce me facere voluntatem tuam. In
Iosue. 9. libro Iosue scriptum est, incidisse Hebræos in errorem. Et reddens scriptura huius rei rationem ait: Et os Domini nõ interrogauerunt. Vbi vides non ideò sæpenumerò errare, quia Deum non consulimus, nec eius inspirationi acquiescimus, sed nostro corrupto appetitu gubernamur. Intelligi hunc Esaiæ locum de Gentium salute, & Iudæorum duricie & pertinacia asserit diuus
Rom. 10. Paulus in epistola ad Romanos. Quod multo antea fuerat iis verbis à Deo per Dauidem prædi-
Psal. 17. ctũ: Populus, quẽ non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudica-
Gen. 32. uerunt à semitis suis. Iacob luctans cum Angelo mãsit claudus: Iudæi aduersus Christum pugnãtes claudicauerunt.

Ecce ego, ecce ego ad Gentem quæ nesciebat me.) Vide admirabilem rerum mutationem. Fideles recesserunt à fide, infideles autem eam receperunt.
Gen. 28. Qui erant in scala Iacob, descenderunt vsque ad
1. Cor. 10. terram: qui verò in terra iacebant, ad scalæ summitatem ascẽderunt. Qui stat, inquit Apostolus,
1. Reg. 2. videat ne cadat. Inde cecinit Anna: Arcus fortiũ superatus est, & infirmi accincti sunt robore.

Expandi manus meas tota die ad populum incredulum.) Esse hunc populum, populum Iudaicum indicat Apostolus in epistola ad Romanos. Con-
Rom. 10. sidera Dei misericordiã. Iudæi Christum crucifigebant, ille autem eos vocabat. In cruce manus expassas habebat, & brachia extensa, quasi peccatores vocans, eósq; amplecti desiderãs. Ideò apud
Prou. 1. Salomonem has voces emittit: Vocaui, & renuistis: extendi manum meã, & non fuit qui aspiceret. In cruce homines vocauit, & manus extendit.

Qui graditur in via nõ bona post cogitationes suas.) Hoc est, qui sequens suas deprauatas cogitationes viam perambulat ad æternum supplicium ducentem. Fieri nõ potest, vt qui seipsum sequitur,
Luc. 9. Christum sequatur. Ipse enim ait: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suam quotidie, & sequatur me. Væ illi, qui
simile ducem sequitur appetitum. Est appetitus veluti coruus, qui ei, à quo nutritur, oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, suam cæcitatem & perni-
simile ciem non intuetur. Vt enim ceruus fœminæ cupiditate incensus accurrit ad absconditum venatorem rugitum ceruæ fingentem, ductúsque appetitu dum existimat se ad desideratam ceruam festinare, currit velocissimè ad mortem ipsam, & ad venenatam venatoris sagittam recipiendã. Sic qui indomito appetitu ducuntur, quantò celerius ad res desideratas cõtendunt, tantò perniciosius ad mortem ipsam amplectendam accurrunt.

Qui immolant in hortis.) Non in templo. Respuit Deus Iudæorum sacrificia extra templum. Cùm igitur nunc careant templo, qua ratione existimant sua sacrificia Deo grata esse? Medicus simile
permittit febre laboranti gelidam aquam bibere ad maius malum vitandum, sed posteà cùm ita opus esse intelligit, illi indicat esse à tali aqua abstinẽdũ. Et nolente ægroto ab aqua desistere medicus coram eo vrceum frangit. Sic Deus permisit populo Iudaico carnes immolare, vt illum ab idolorum cultu auerteret. Si enim Deo non sacrificaret, cùm esset Aegyptiorum ritibus videndis assuetus, sacrificaret idolis. Sed veniente tempore cœlestis ille medicus in cruce pendens illi dixit: Consummatum est. Quibus verbis indica Ioan. 19.
uit veteris legis sacrificia cessasse. At nolente Iudaico populo à sacrificiis abstinere, nolente ab illa aqua gelida desistere, corã illo vrceum fregit, templum euertit & destruxit, ne amplius sacrificarent. Erat enim templum veluti omnium sacrificiorum vas. Vnde fracto templo apertissimè cõstat esse antiquæ legis sacrificia abrogata. Vt enim lapis in summitate testudinis templi est cla- simile
uis totius domus, & ruente eo lapide, euersa illa claue ruit tota tẽpli fabrica & structura, sic euerso templo Hierosolymæ, quod erat clauis totius Iudaismi, perspicuè ostenditur totam Iudæorum synagogam esse euersam & funditus conuulsam. Sed Iudæi cæca malitia ducti hoc nunquam perpendere voluerunt. Hanc ipsorum ignorantiam indicat illis scriptura cùm ait, Mortuũ fuisse Moy Deut. 34.
sem, & in valle sepultum, nullúmque eorum eius figura
sepulchrum cognouisse. Quid per Moysem nisi lex vetus significatur? Mortua est lex quo ad iudicialia & cerimonialia, & sacrificia, & in valle sepulta, eius autem sepulchrum ignoratur à Iudæis eam adhuc viuere existimantibus. Fuit lex illa à Deo, sed non erat nisi ad Christũ duratura. Ideò diuus Paulus in epistola ad Galatas, Lex, inquit
pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iusti Gal. 3.
ficemur. At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo.

Et sacrificauit super lateres.) Id est, super altaria lateritia. Pro altari, quod ex Dei lege erat cõstructum, Iudæi multa suis idolis ædificabant.

Qui habitant in sepulchris.) Solebant perfidi Iudæi mortuos consulere, & in eorum sepulchris ad eos interrogandum habitare, vt ibi in somniis responsum reciperent. Vnde Septuaginta transtulerunt: In sepulchris & in specubus dormiunt propter somnia.

Ius prophanum.) Id est, carnium animalium prohibitorum. Notat Iudæorum gulam in Dei contemptum.

Qui dicunt, recede à me.) Notat Iudæorum hypocrisim, & arrogantiam.

Isti fumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.) Hoc est, Ego eos in fumum redigam & in prunas. Et vt dicitur in Psalmo: Deficientes quẽ- Psal. 36.
admodum fumus deficient.

Ecce scriptum est coram me.) Hoc est, statutũ est, & ita fiet.

Et iniquitates patrum vestrorum simul.) Iuxta id, quod ait Deus Exodi vigesimo capite: Ego sum Exod. 20.
Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrũ in filios in tertiã & quartã generationem

tionem eorum, qui oderunt me. Quod intelligitur quo ad corpus,& temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni pœna temporali sed de aliqua. Non enim æquum est vt filius pro patris scelere in æternas tenebras relegetur. Ita enim in Deuteronomio scriptum est: Non occidentur patres pro filiis, nec filij pro patribus, sed vnusquisque ꝓ peccato suo morietur. Quod est etiam libro secundo Paralipomenon mandatum. Et licet intelligatur de morte corporis, potest tamē ad animæ mortem referri, de qua apud Ezechielē dicitur: Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, & pater non portabit iniquitatem filij. Potest nihilominus de pœna æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Esaiam & in Exodo ait Deus, se visitare iniquitates patrum in filios, si filij peccata patrum admittant, & iisdem sceleribus cum patribus contaminentur. Nam cùm Christus apud Matthæum Scribis & Pharisæis cædes Prophetarum, quos patres sui occiderant, obiecisset, ait: Ecce ego mitto ad vos Prophetas, & sapientes, & scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terrā, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinē Zachariæ, filij Barachiæ, quem occidistis inter templū & altare. Vbi vides venisse super Scribas & Pharisæos peccata suorū maiorum, quæ in morte sanctorū cōmiserant, quoniam ipsi Pharisæi viros sanctos etiam occiderunt. Acsi Christus illis diceret: Vos in inferno cruciabimini, quemadmodum patres vestri, quoniam iisdem sceleribus estis contaminati. Castigat igitur Deus filios pro peccatis parentum, quando eosdem parentes in peccatis imitantur.

Deut.24. *Ezech.18.* *Mat.23.*

Et remetiar opus eorum primùm in sinu eorum.) Hoc est, in primis peccatum eorum remetiar, retribuēs eis pœnā iuxta culpam. Metaphora sumpta ab ementibus & vendentibus. Qui vendit, non omnibus eandem mēsuram in sinum proiicit, sed iuxta pecuniæ quantitatem.

Quomodo si inueniatur granum.) Dixerat Deus se esse Iudæos puniturum, eísque iuxta eorū peccata retributurum. Nunc similitudine quadā ostendit non esse omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, seruandi. Est igitur sensus: Vt si quis in botro arido aut corrupto acinum vnum siue granum inuenerit illæsum, dicit alteri ne dissipet illud, quoniam diuina benedictione effectum est, vt in tanta granorum corruptorum multitudine illud solùm euaserit: sic ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tātam Hebræorum infidelium multitudinem tam pauci erunt, vt vni acino comparentur. Et hoc faciā propter seruos meos, ne omnes Iudæi pereāt, & in imas æternásque tenebras præcipitētur. Et vt ostendat Iudæorum reliquias esse multiplicandas, & salutem consecuturas, eas comparat semini, ita dicens: Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Acsi dicat: Seligam ex Iudæis nonnullos, quibus dabo montes meos possidendos. Per montes intelligitur Hierosolyma, de qua Dauid, Fūdamēta, inquit, eius in montibus sanctis. At per Hierosolymā Ecclesia Christi significatur, in qua habitant omnes fideles Catholici tam ex Iudæis, quàm ex Gentibus cōgregati. Ideò ait: Et hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Iudæos, qui in Christum crediderunt, appellat acinum & semen, quemadmodum primo capite: Nisi Dominus reliquisset nobis semen. Eósque capite decimo reliquias appellauit: quem imitās Apostolus in epistola ad Romanos eos etiam reliquias vocat. Cæterùm hic hebraismus: quoniam benedictio est, hunc potest habere sensum: Vt maneat huius populi memoria ob suorū maiorum benedictionē & merita. Vnde colliges defunctorum merita viuis prodesse.

Psal.86. *Sup.1.* *Sup.10.* *Rom.9. & 11.*

Et erunt campestria in caulas gregum.) Vult spiritualem Ecclesiæ fertilitatem significare. Caulæ sunt stabula, in quibus oues recōduntur. Achor vallis est, vbi Iosue iussit, vt Achan propter furtum lapidibus obrueretur, vt est in libro Iosue memoriæ proditū. Et quoniā ibi turbatus est populus, apellatus est locus ille Achor, hoc est, Turbatio. Nō enim solùm viri iusti in campestrium planicie, in gaudio & quiete versantur, sed etiam aliquādo in turbatione & calamitate: vt tristia cū lætis misceantur, & harmoniā atque sonorum concētum efficiant. Vt enim in musica nō omnes voces sunt acutę, neque omnes graues, neque omnes circunflexæ, sed ex vocum varietate suauis consonantia efficitur: sic tēperata vitæ Christianæ harmonia ex diuersitate & mistione gaudij & afflictionis componitur.

Iosue 7. *similitudo*

Et vos qui dereliquistis Dominū, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunæ mensam, & libatis super eam: numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis. Pro eo quod vocaui, & non respondistis mihi, locutus sum, & nō audistis, & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis: propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecce serui mei comedēt, & vos esurietis: ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce serui mei lætabuntur præ exultatione cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis. Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis, & interficiet te Dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine alio. In quo qui benedictus est super terrā, benedicetur in Domino amen: & qui iurauit in terra, iurabit in Deo amen: Quia obliuioni traditæ sunt angustiæ priores, & quia absconditæ sunt ab oculis nostris. Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erūt in memoria priora, & non ascendet super cor.

Prou.1.c. *Ierem.7.c* C *Apoc. 21. a*

Et vos qui reliquistis Dominum.) Alloquitur Iudæos

dæos infideles, præsertim decem tribuũ, qui Hierosolyma ciuitate sancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hierosolyma ciuitas sancta, & mons sanctus, quia erat fidelium receptaculum & domicilium, & quia ibi Christus Deus noster visibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius mors, & sepultura, & reditus ad vitam. Et ob eam causam Patriarcha Iacob, eiúsque filius Ioseph in Aegypto morientes præceperunt vt in terra illa sancta sepelirentur, quoniam, vt ait Theophylactus, mentis oculis intuebantur illic esse Christum sepeliendum, & à mortuis resurrecturum, & volebant cum eo resurgere. Ait enim diuus Matthæus vigesimo septimo capite sui Euangelij monumenta aperta fuisse, & multa corpora sanctorum, quæ dormierant, resurrexisse, sanctos autem exeuntes de monumentis post Christi resurrectionem venisse in sanctam ciuitatem, multísque apparuisse. Verùm per hunc montem sanctum, cuius Esaias ait Iudæos infideles oblitos fuisse, poteris Christum intelligere, de quo in principio capitis secundi disseruimus.

Gen. 49. Gen. 50. Matt. 27.

Qui ponitis Fortunæ mensam.) Gentes Fortunã diuersis nominibus atque titulis vt deam coluerunt. In id amentiæ & cæcitatis inciderunt, vt etiam Fortunam malam adorarent. Effingebant eam habitu fœmineo, furenti similem, cæcam, inconstantem, super volubili globo sedentem: & in fine anni ei mensam dapibus plenam ponebant. Existimabãt cæci homines Fortunam esse per se rem quandam separatam, viuam, & existẽtem, & ob eam causam eius simulachrum colebant. Iudæi autem vt omnium idolorum portenta venerarentur, Fortunã etiam adorarunt, eiq; more Gentilico mensam dapibus repletam præpararunt, verúmq; Deum reliquerunt. Quam ob causam hîc à Deo per Prophetã reprehẽduntur. Præceperat enim Deus capite vigesimo Exodi, vigesimosexto Leuitici, quarto Deuteronomij, ne quis sculptile, similitudinẽ, & idolum faceret ad adorandum. Ex his locis contendunt nonnulli probare vsum imaginum diuorum esse perniciosum, diuinísque literis repugnantem. Inter quos est Caluinus multò hac in parte, quemadmodũ etiam in multis aliis, Luthero non solùm temerarior, sed pestilentior. Nam Lutherus, quanuis hæreticus, non ausus est tamen vsum imaginum auferre: imò reprehendit Carolostadium imagines damnantem, eúmque obstinatum è Saxonia proscribi curauit. Huius Carolostadij hæresim sectatur Caluinus, eámq; pro viribus defendere conatur, asserẽs Deũ in diuinis literis vsum imaginũ apertè prohibuisse. At hoc neq; ostẽdit neq; vnquã ostẽdet. Imò Deus post quàm c. 20. Exodi sculptilia & idola prohibuit, præcepit fieri duos Cherubim aureos productiles ex vtraque parte oraculi, vt in eodem Exodo cap. 25. scriptura commemorat. De quibus ita ait Iosephus libri tertij antiquitatum capite octauo: Super tegmen verò arcæ erant figurationes duæ, quas Hebræi Cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habẽtia figuram, quæ à nullo hominũ est inspecta. Hæc ille. R. Kimhi Hebræorum doctissimus in libro radicum ait eos habuisse puerorum figuram, idémque esse Cherubim ac quasi pueros, & hanc esse antiquorũ sentẽtiã. Aspicis igitur Deũ imagines fieri præcepisse. Neq; hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuisse videtur. Perpẽde verba scripturæ, & videbis Dei intẽtionẽ esse, nõ prohibere diuorũ imagines, sed falsorũ deorũ cultum & venerationẽ. Ita enim ait: Nõ facies tibi sculptile, nec omnẽ similitudinẽ, quæ est in cœlo desuper, neq; in terra deorsum neq; eorũ, quæ sunt in aquis sub terra. Nõ adorabis ea, neq; coles. Hæc c. 20. Exodi. Põdera hæc verba, & videbis ad quẽ finẽ Deus Hebræis sculptilia prohibuerit, nẽpe ne ea adorarẽt. Veniebãt ex Aegypto, vbi idola colebãtur, erãt ad idololatriã propensi, facilè cadebant, ideò illis Deus toties præcipiebat ne se idolorum cultu contaminarent. At cùm nos sanctos pro diis non habeamus, nec eorum imagines latria adoratione soli Deo debita adoremus, possumus absque vllo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipsam veneratione nõ ad lignũ, neque lapides neq; ad colores, sed ad prototypũ referẽtes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imò magnam in nos vtilitatem conferre: instruunt enim simplices, admonent scientes, afficiunt omnes. Quis non mouebitur visa imagine Christi pro nobis crucifixi, vulneribus confossi, sanguine aspersi, duris spinis coronati? Quis non excitabitur ad ardentem charitatem intuens diui Stephani vultum lapidibus percussi oculos atque manus ad Deum pro percutientibus leuãtis? Quis erit tã lapideus, qui inspecta sancti Laurẽtij imagine igni pro Christo expositi, flammísq; ardentibus combusti, non concipiat in animo desiderium quoddã pro Christo etiã moriendi? Quæstio de habendis diuorum imaginibus fuit in cõciliis tractata, in quibus ex vniuersali Ecclesiæ catholicæ cõsensu fuit decretum, perpetuísq; monimẽtis cõsignatum, vsum imaginum diuorũ non solùm non repugnare literis diuinis, sed etiã esse licitum, pium, & salutarem. Habes hoc decretum in concilio Niceno secundo, & in Constantinopolitano sub Hirinæo, & in tribus Lateranẽsibus sub Gregorio secundo, & tertio, & Stephano & in Frankfordensi. Neque existimes in his conciliis incœpisse imaginũ vsum, sed approbatum fuisse, quoniam iam erat: imò eum habet Ecclesia ex Apostolorum traditione. Ita asserit libro quarto Damascenus author antiquus summæ authoritatis, qui etiã ait Christum Deũ nostrum misisse imaginẽ faciei suæ Abagaro Edessenorum regi. Hoc idem refert Eusebius libro secundo Ecclesiasticæ historiæ vir omni sapientia & nobilitate præstanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminítque Christi imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartitæ historiæ li. 6. Cassiodorus. Et diuus Lucas, vt celebris per totam Ecclesiã fama vagatur, sacratissimæ Dei genetricis Mariæ imagines depinxit, quarum nonnullas ego meis oculis vidi. Athanasius loquẽs de imagine crucifixi, quæ fuerat Nicodemi, narrat miraculũ, quod cũ ea contigerat. Sed quid cito hos authores? Pleni sunt libri, plenæ hominum voces, plena est miraculis imaginum diuorum, non solùm recens memoria, sed annalium etiam antiqua vetustas. Nisi Deus vsum imaginum approbasset, non in illis

Exod. 20. Leui. 26. Deut. 4. Exod. 25. Exod. 20.

illis tot miracula efficeret. Non est hoc obscurũ, res est perspicua, ipsa per se loquitur & lucet, multorum oculis testatissima. Quid ad hæc respondes Caluine? Quid pro te poteris afferre nisi præceptum de non colendis idolis? At id pro te nihil facit. Sed dices: Ego ita illud interpretor. Verùm est: sed Ecclesia id multò aliter interpretatur. Cui assentiemur tibi cum Carolostadio, & aliis huiusmodi hæreticis, an tot conciliis, tot temporũ consuetudini à tota Ecclesia assertæ & comprobatæ? Sed dices: Non curo quid Ecclesia dicat: satis mihi est post Dei præcepta nunquã licuisse imaginem facere. Quid ais Caluine? Nónne legisti Hebræos post illud preceptũ imagines duorũ Cherubim ex Dei iussu fecisse? Nónne Salomõ diuina ductus inspiratione duodecim leunculos in solio fecit? Nónne sculpsit boues in mari fusili, leones, boues, & Cherubim in basibus æreis? Nónne legisti præcepisse Deũ Moysi vt serpentẽ æneum faceret & cruci affigeret? Audi quid dicat scriptura c. 21. Numerorum: Fecit ergo Moyses serpentẽ æneum, & posuit eum pro signo, quẽ cùm percussi aspicerẽt, sanabantur. Erant Hebræi ob eorum scelera à serpentibus vulnerati, & cùm oculos ad serpentem crucifixũ dirigerent, sanitatẽ cõsequebantur. Vexillum illud, quo erat serpẽs suspensus, Christi crucem adumbrabat, & serpens ipsum Christum, vt ipse apud Ioannẽ testatur. Serpens, qui nos veneno suo infecerat, est hostis ille antiquus, cuius caput erat per Christum conterendum, iuxta id quod est tertio capiti Geneseos mandatum: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semẽ illius, & ipsa, vel vt est in Hebraico, & ipsum cõteret caput tuum. Pro quo Hierosolyma paraphrasis habet: Futurũ est vt in diebus regis Messiæ amoueãt morsum, qui factus est in calcaneo. Vbi aspicis intellexisse antiquos Hebræos veterem morsum esse per Christum sanandum. Christus est innocens ille serpens crucifixus, non venenosus, sed æneus, qui longè latéque sonuit, quẽ intueri debemus. Si humanum iudiciũ respicias, serpens ille æneus in cruce leuatus, tantũ abest, vt serpentium morsibus medeatur, vt etiam præsentissimum illis nocumentum videatur afferre. Qui enim est à serpente percussus viso serpente exhorrescit, & grauius ægrotat. Propterea eam aiunt esse æris candentis naturam, vt si quis à serpente vulneratus in illo oculos defixerit, statim moriatur. Quid magis humano iudicio contrarium quàm mortuum hominem viuificare, in morte esse vitam, in cruce gloriam? At totũ hoc videbis & fateberis, si redẽptionis humanæ mysteria fidei oculis aspexeris. Admiraberis diuinũ consilium, sapientiam, iustitiã, bonitatem. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipsam crucem aspicere non vis? Cur ô Caluine visa crucifixi imagine exhorrescis? Cur eam detestaris? Cur nec Christi nec eius sanctorũ imagines permittis? Cur tot patres, tot concilia, tot annorum antiquissimum Ecclesiæ cõsensum negligis & execraris? O miserum te si non intelligis tuam hæresim, miseriorem si eam intelligendo vis in ea perseuerare! O insensati Caluinistæ quis vos fascinauit non obedire veritati! Cur transferimini in aliud Euangelium? quod non est aliud, sed est Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere Euangelium Christi. Quis non plorabit vestram perniciem? quis non gemet? quis non exardescet dolore? quis ob interitũ vestrum vim lachrymarum non fundet?

Exod. 25. 2. Par. 9. 3. Reg. 7. 3. Reg. 6. Num. 21. Ioan. 3. Gen. 3.

Numerabo vos gladio). Hoc est, vos numeratos gladio interficiam. Vel numerabo ad cædem.

Vocaui & non respondistis mihi.) Vide Dei erga homines misericordiam, hominum autem erga Deum impietatem. Eos vocat, qui neque ei respondere volunt, neque obedire.

Ecce serui mei comedent, & vos esurietis.) Vide elegãtem contrapositionem. Appellatur hæc figura antitheton, cùm contraria contrariis opponuntur, vt apud quendam poetã: Frigida pugnabant calidis, humentia siccis. Considera quanta sit piorum hominum fœlicitas, quanta verò impiorum miseria. Sunt tamẽ hæc de spirituali abũdantia & fame intelligenda, quemadmodum id, quod dicitur in Psalmo: Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur. Psal. 36.
Et in Prouerbiis: Non affliget Dominus fame Prou. 10.
animam iusti.

Præ contritione spiritus.) Non accipitur hîc cõtritio pro actu virtutis, qui dicitur pœnitentia, nec pro ea, quæ est pars sacramenti pœnitentiæ, habens relationem ad alias partes, sed pro dolore & conturbatione proueniente ex calamitate.

Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis.) In tantas ærumnas incidetis, vt fideles mei quando iurauerint, sumant in execrationem nomẽ vestrum, dicentes: Si id feci, veniant super me calamitates Iudæorum infideliũ. Quàm execrandum sit Iudæorum nomen post Christi necem, nemo est qui ignoret. Nulla est hodie in mũdo natio detestabilior & calamitosior. Septuaginta habent: Relinqueris nomen vestrum in saturitatem electis meis: hoc est, in fastidium.

Et seruos suos vocabit nomine alio.) Qui Christũ receperint, non vocabuntur Ethnici, nec Iudæi, sed Christiani. Pro nomine alio transtulerunt Septuaginta, nomine nouo. Hoc est nomen illud,
de quo dicitur in Apocalypsi: Vincenti dabo Apo. 2.
manna absconditum, & dabo illi calculum cãdidũ, & in calculo nomen nouum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Acsi dicat Deus: Illi qui mundum, carnem, & dæmonem vicerit, dabo cęlestẽ quandam dulcedinem, & puram conscientiam, in qua habebit scriptum se esse verum Christianũ, & moralibus cõiecturis sciet se esse in gratia constitutum, quanquam alij existiment eum esse infidelem, aut saltem mortiferis sceleribus contaminatum. Potest nihilominus nomen illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis notitia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius.

Qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino.) Id est, qui se in terra fœlicem senserit, totã suam fœlicitatem acceptam referet Deo. Et qui aliquid iure iurando asserere voluerit, non deos falsos, sed verum Deum citabit in testem.

Quia obliuioni traditæ sunt angustiæ priores). Hoc est, peccata. Quasi dicat Deus: In hac beatitudine & Ecclesiæ fœlicitate viuent serui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iã non ero memor suorum antiquorũ scelerum, quoniã illis dimissa sunt

sa sunt. Hoc enim volunt significare verba illa: Et quia absconditæ sunt ab oculis nostris, hoc est tectæ. Tunc enim iniquitates dicuntur tectæ, quādo sunt à Deo dimissę. Ita dicitur in Psalmo: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorū
Psal.31. tecta sunt peccata. Possunt hæc verba Esaiæ nō ad Deum, sed ad eos, qui fidem receperunt, referri, vt sit sensus: In Ecclesiæ fœlicitatæ versabimur, quoniam obliti sumus priores nostras miserias, & antiquas afflictiones, & omnes illæ euanuerūt ab oculis nostris. Nūc autē spirituali gaudio perfusi, tā rebus aduersis quàm prosperis lætámur, & semper in Domino gaudemus.

Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam.) Hoc est, nouum mundum constituo. Prædixit Deus his verbis omnia esse per Christum renouanda, abrogandas esse veteres cerimonias, & Ecclesiam constituendam, vt quasi in nouo mundo versari videremur. Noui cœli sunt Apostoli, noua terra, nouus populus, qui deposito veteri homine nouum induit, vt seruiat Domino in spiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in Psalmis:
Psal.95. Cantate Domino canticum nouum. Cæci Iudæi sperant tempore Messiæ alios fore cœlos aliámque terrā, non considerantes in diuinis literis nouum aliquid sæpe appellari, non quòd anteà non fuerit, sed ob acquisitam nouam quandam possessionē, quemadmodū per Ezechielē ait Deus:
Ezec.18. Facite vobis cor nouum, & spiritum nouū. Hoc est, mentis nouitate reformamini. Qua de re ea
Supr.43. poteris videre, quæ capite 43. annotauimus, illa verba explicantes: Ne memineritis priorum, & aliis in locis in quibus Esaias hanc innouationē prædixit, de qua diuus Ioannes in Apocalypsi c.
Apoc.21. 21. latè disseruit.

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce ego creo Ierusalem exultationē, & populum eius gaudiū. Et exultabo in Ierusalē, & gaudebo in populo meo, & non audietur in eo vltrà vox fletus, & vox clamoris. Nō erit ibi amplius infans dierum, & senex qui non impleat dies suos: quoniam puer centum annorū morietur, & peccator centum annorum maledictus
D erit. Et ędificabunt domos, & habitabūt, & plantabunt vineas, & comedēt fructus earum. Non ædificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt frustrà, neque generabūt in conturbatione, quia semen benedictorū Domini est, & nepo-
Psal.31.b tes eorum cum eis. Eritque antequā cla-
Supr.11.a ment, ego exaudiam adhuc illis loquentibus ego audiam. Lupus & agnus pascentur simul, & leo & bos comedent paleas, & serpenti puluis pannis eius, non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternū.) Gaudium vestrum incipiet in hac vita, sed perficietur in altera: & ita erit æternum.

Ego creo Ierusalem exultationem.) Id est, constituturus sum Ecclesiam, quæ sit fidelibus exultatio.

Et non audietur in ea vltrà vox fletus.) Describit spirituale gaudium fidelium, qui Christi amore inflammati etiam cruciatibus oblectantur.

Non erit ibi amplius infans dierum.) Sensus est: In Ecclesia nullus eorum qui pij sunt & iusti, erit infans, sed omnes erunt senes pleni dierum, Hoc est, maturi, sapientes, & integri. Nulla enim maior sapientia, quàm scire vitam sempiternam comparare. Ideò omnes iusti senes vocātur, contrà verò iniusti pueri & infantes dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Vsque Prou.1.
quo paruuli diligitis infantiam? Et paulò post, Auersio, inquit paruulorum interficiet eos. Acsi diceret: Homines scelerati, quos ob eorum insipientiam paruulos & infantes appello, se à Deo auertunt, & separant, vt quærant vitam, at hoc ipsum illis mortem adducit, quo fit, vt sibi ipsis excidium machinentur. Et alio in loco in eisdem Prouerbiis, Relinquite, inquit, infantiam & viui Prou.9.
te. Et in Ecclesiaste, Væ tibi, inquit, terra cuius Eccle.10.
rex puer est. Vnde Deus per Esaiam volens per- Supr.3.
niciem Hierosolymæ imminentem significa- 1 Cor.14.
re dicebat: Dabo pueros principes eorum. Et diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus. Vel ideò ait viros iustos longissimam ætatem victuros esse, quia acerba mors & ante tempus viro iusto haud quaquā accidit, vita enim honesta & bene acta etiā in adolescētia est matura, & ipsa adolescentia senectus appellatur. Nec dicendus est aliquis ante tempus è vita migrasse, qui semper iustitiā coluit & pietatem. Cōtrà verò qui se humanis vitiis cōtaminauit, totúmque libidinibus dedidit, quibus cæcatus velut domesticis flagitiis se inquinauit, & inviolādo iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etsi longissimā degat ætatem, adolescens tamen dicitur, & parū vixit, quoniam nihil fecit quod illūvixisse testetur. Imò nunquam explet tempus vitæ suæ, quā ipse sibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam senectutem, tamen verissima est hæc sententia Dauidis: Viri sanguinum & dolosi non di Psal.54.
midiabunt dies suos.

Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.) Hic est sensus horum verborum: Quoniam iniquus moriēs natus centum annos puer est, & talis puer centū annorum peccator est & maledictus. Vel sic: Quoniam qui in ætate centum annorum fuerit puer moribus, absque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum annorum audiet: Ite maledicti in ignem æternū.

Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei.) Matt.25.
Id est, Tandiu viuent, quandiu solet viuere arbor viuacissima. Quasi dicat, degent ætatem longissimam. Huic arbori comparatur vir iustus in primo Psalmo vbi dicitur: Et erit tanquam lignum Psal.1.
quod plantatū est secus decursus aquarum. Et in Psal.91.
Psal.91. Iustus vt palma florebit. Non deest, qui totum hoc referat ad vitam æternā. Solent enim aliquando Prophetæ ea, quæ ad cœlestē beatitudinem

dinem pertinent, huiusmodi verbis velare. Huic sententiæ fauet translatio Septuaginta, quæ habet hoc in loco: Etenim secundum dies ligni vitæ dies populi mei. Quod de ligno vitæ intelli-
Genes.2. gitur, quod erat in paradiso. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam beatorum æternam esse significare.

Opera manuum eorum inueterabunt.) Id est, diu permanebunt. Potest ita vertit: Opera manuum eorum durabunt electis meis.

Neque generabunt in conturbatione.) Id est, filij quos per Euangelium genuerint, non erunt geniti in conturbatione, sed in animi quiete & tranquillitate. Ita enim dicebat Apostolus: Per
1.Cor.4. Euangelium ego vos genui. Potest etiam ad naturalem generationem referri. Nam viri iusti legitimo matrimonio copulati absq; peccato mouentur ad filios generandos. Quod volens propheta explicare ait: Quia semen benedictorum est. Quasi dicat: Quia tale semen est virorum iustorum, qui sunt à Domino benedicti.

Antequam clament, ego exaudiam.) Id est priusquam finem faciant clamandi. Quod statim explicans propheta ait: Adhuc illis loquentibus ego audiam. Vide Dei nostri clementiam & benignitatem.

Lupus & agnus pascentur simul.) Hoc est, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellatur, recepto Euangelio vsque adeò erunt mites, vt cum hominibus piis, abiectis, & humilibus simul in Ecclesia habitēt, & eundem spiritualem cibum sumentes se spiritualiter reficiant. Leo & bos comedent paleas. Hoc est, magnates & obscuri in vno stabulo, in vna Ecclesia congregabuntur. Et qui serpentes fuerant, nemini nocebūt ore suo. Sed in mōte sancto meo, ait Deus, hoc est, in Ecclesia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis significare fore, vt in Ecclesia magna esset inter iustos charitas, magna concordia, magna humilitas & mansuetudo. Inuenies hoc vaticinium apud nostrū Esaiam capite vndecimo, vbi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LXV.

Ad populum incredulum.) In Hebraico est, Ad populum סורר sorer, à verbo סור & geminata finali litera סורר, quod significat declinare, vt in
Psal.118. Psalmo: Declinate à me maligni. Significat etiā putridum esse, fœtidum, & corruptum. Vnde id,
Osee 4. quod est apud Oseam prophetam: Separatū est conuiuium eorum, potest rectè verti: Fœtidum factum est conuiuium eorum. Significat etiam
Thren.3. subuertere, vt apud Ieremiam in Threnis: Semitas meas subuertit. Significat præterea recedere,
Osee 9. & non obedire, vt apud Oseam: Omnes principes eius recedētes, pro quo Septuaginta inobedientes transtulerunt. Et alia tandem significat, quæ non opus est recensere. Ex quo perspicuum apparet posse hunc locum ita Latinè reddi: Ad populum à veritate declinātem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, vel separatum à Deo, vel subuersum, vel inobedientem & contumacem. Omnia enim hæc dictio, qua hic vsus est propheta, significat. Quæ omnia infideli populo rectè conueniunt. Quam ob causam interpres noster meritò vertit: Ad populum incredulum.

Qui ponitis fortunæ mensam.) In Hebraico est ita: הערכים לגד שלחן haorchim la gādh xulchan. Prima dictio significat ponere, præparare, ordinare. Vnde id, quod dicitur in Psalmo: Mane Psal.5.
astabo tibi, & videbo, potest ex Hebraico verti: Manè præparabo me tibi, & videbo. Acsi dicat: Nocte ac tenebris meorum scelerū habebo intellectū caligine circunfusum. At manè cùm me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & splendore gratiæ gratum facientis illuminatus, mentis oculis ea aspiciam, quæ anteà ignorabam. Secunda dictio, quæ est גד significat fortunam, quam significationem secutus est noster interpres. R. Moses dicit esse eam stellam, quam Iouem appellamus. Et R. Dauid hic in commētariis etiam sydus quoddā esse ait. Tertia dictio absque vllo dubio mēsam significat. Ideò potest verti: Qui præparatis mēsam Ioui: Est hæc stella in sexto cœlo locata, cuius fulgorem dicūt esse prosperum & salutarem. Pagninus vertit: Qui paratis exercitui cœli mensam. Existimat enim hanc dictionem significare stellarum multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam גדד gadhadh significat exercitum colligere, & congregare. Cum nostra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc esse rectiorem interpretationē existimo, & quia solebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eiq; immolare: & quia dictio hæc fortunam significat, vt ex versione Septuaginta etiam demonstratur.

Et libatis super eam.) In Hebraico est: והם מלאים למני ממסך veham malim lamni mimsac. Magna difficultas est in dictione מני, cui additur ל articulus. Nā noster interpres habet super eam, pro quo Pagninus posuit, planetis. Ita enim habet: Impletis planetis libamen. Septuaginta, Impletis dæmoni poculū. Pro eo quod Pagninus vertit, planetas, dixerunt illi, dæmonem. Dictio hæc deriuatur à verbo מנה manah, quod significat 2.Reg.24.
numerare, vt secundo Regum: Vade numera Israel & Iudam. Vnde dictio hæc numerum significat. Qua ratione adductus Pagninus vertit planetas, quasi numerum septem syderum. Potest rectè verti: Consecratis ipsi numero libamen. Fortasse enim vult eos reprehēdere, qui Pythagorizantes ita seipsum numerum extulerunt, vt veluti Deum adorarēt. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui postea eum secuti sunt, multò superstitiosius eos obseruarunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniā sequitur: Numerabo vos in gladio. Quasi dicat: Quoniam vos numero sacrificatis, ego vos ad cædem numerabo.

Argumentum capitis LXVI.

Ostendit Deus se implere cœlum & terram, & in pauperum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudæorum scelera, propter quæ illis Hierosolymæ vastitatem minatur. Prædicit Ecclesiæ propagationem, & Apostolorum prædicationem & doctrinam. Consolatur bonos, malos autem ait esse suorum flagitiorum pœnas daturos.

E

CAPVT LXVI.

A Act.7.f HAec dicit Dominus: Cœlum sedes mea, terra autẽ scabellum pedum meorũ. Quæ est ista domus, quã ædificabitis mihi? Quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt vniuersa ista, dicit Dominus. Ad quem autem respiciã, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos. Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virũ: qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quasi qui sanguinẽ suillum offerat: qui recordatur thuris, quasi B qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt in viis suis, & in abominationibus Prou.1.c suis anima eorum delectata est. Vnde & Ierem.7.e ego eligã illusiones eorum, & quæ time-Supr.65.b bant, adducam eis: quia vocaui, & non erat qui responderet: locutus sum, & non audierunt, fecerúntque malum in oculis meis, & quæ nolui elegerũt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odiẽtes vos, & abiicientes propter nomẽ meum. Glorificetur Dominus, & videbimus in lætitia vestra, ipsi autem confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de tẽplo, vox Do-C mini reddentis retributionem inimicis suis. Antequam parturiret peperit: antequam veniret partus eius, peperit masculum. Quis audiuit vnquam tale? Et quis vidit huic simile? Nunquid parturiet terra in die vna? aut parietur gẽs simul, quia parturiuit & peperit Siõ filios suos? Nunquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus?

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea.) Dixerat Deus in fine capitis superioris magnam fore pacem & fœlicitatem in mõte sancto suo, & ne Iudæi existimarent hoc esse intelligendum tantùm de monte Moria, vbi erat situm templum Salomonis, putantes Deum in templo illo solùm debere adorari, illóque paruo loco claudi & contineri, ideò ait Deus se implere cœlum & terrám, non autem in manufacto templo coerceri. Sed quoniam Dei magnificentia magis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipsius cœli admirabilem pulchritudinem, excellentes influxus, & actiones, & quòd sit amplius toto orbe terrarum, illustrius, & præstantius, positum in sublimi, ornatum innumerabilibus astris, quæ globosa & rotunda, splendidissimo candore fulgentia, circulos suos orbésq; conficiunt admirabili celeritate, ordine, & cõstantia, ideò cœlum appellatur Dei sedes atque thronus, terra autem tanquã infimum elemẽtum pedum eius scabellum. Vnde diuinus Psaltes, Cœli, inquit, enarrant gloriam Psal.18. Dei, & opera manuum eius annũtiat firmamentum. Eam ob causam in exordio diuinæ precationis dicimus: Pater noster qui es in cœlis. Húc Matth.6. Esaiæ locum citat gloriosus ille Stephanus protomartyr in concione, quam habuit apud Iudæos, quam diuus Lucas literis mandauit. Pro- Act.7. bat ille ex hoc loco Deum vbiq; esse, neq; in Salomonis templo concludi. Hoc intelligẽs Moyses in hunc modum fuit Hebræorum populum in Deuteronomio allocutus: Cogitato in corde Deut.4. tuo quòd Dominus ipse est Deus in cœlo sursum, & in terra deorsum. Et Dauid in Psalmo: Si Psal.138. ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Et per Ieremiam ipse Deus: Nũ- Ierem.23. quid nõ cœlum & terram ego impleo? Est enim Deus excelsior cœlo, longior terra, latior mari, omni profunditate profundior, totus vbiq; præsens, nõ per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter, sed potentialiter, incomprehensibilis, omnem creaturam excedens. Si enim quæras magnitudinẽ, maior est: si pulchritudinem, pulchrior: si splendorem, splendidior: si claritatẽ, illustrior & præstantior. Ipse solus est qui de se ait: Cœlum sedes mea est, terra autem scabellum pedum meorũ. Sed cùm multi sint cœli, oritu dubitatio, de quo Deus hîc per Esaiam loquatur, an de Empyreo, an de Firmamẽto, an de aliquo ex septem cœlis Planetarum, an de primo mobili post Firmamentum, quod etsi fuerit antiquis ignotum putantibus Firmamentum esse ipsum primum mobile, quorum opinionem sequitur Orontius insignis nostræ memoriæ mathematicus, tamen experientia constat esse primum mobile aliud cœlum à Firmamẽto distinctum, vt ostendit Petrus Nonius magister meus, mathematicorũ doctissimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæstioni respondendum existimo, cœlum hoc in loco nõ pro aliquo cœlo particulari capi, sed pro omnibus simul corporibus cœlestibus, quemadmodũ in principio Genesis: In principio creauit Deus cœlũ & ter- Genes.1. ram, iuxta diui Chrysostomi sentẽtiam. Magnus Basilius ideò existimat cœlum sedẽ Dei appellari, quia cœlestes virtutes in se firmiter retineant insidẽtem Dei cognitionem, terram autem scabellum pedum eius, quòd homines in terra degentes vix possint capere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origenes & diuus Gregorius existimãt per cœlum hoc loco intelligi viros iustos & pios, qui ob excellẽtem charitatẽ & contemplationem, animíq; præstantiam & altitudinem cum cœlo comparãtur. Et meritò quidem, cùm adhuc in terra constituti se ferant in sublime, iámq; in cœlis quodammodo habitent: ita enim ait Paulus Apostolus: Nostra enim cõuer- Philip.3. satio in cœlis est. Quemadmodum enim rota, similitudo. vt diui Hilarij similitudine vtar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum steterit, est à terra eleuata, parua autem pars in terra consistit, sic licet pars corporis sit ambulans in terra, anima tamen iusti, quæ maior pars est hominis,

minis, conuersatur in cœlis. Est igitur vir iustus sedes Dei iuxta id quod scriptũ est: Anima iusti sedes sapientiæ. Hæc sapiẽtia Christus est, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret. Et paulò pòst: Et deliciæ meæ esse cũ filiis hominum. Per hanc sapientiam increatam intelligitur verbum, hoc est, Dei filius, vt ait in libro vndecimo de præparatione Euãgelica Eusebius Cæsariensis. Solet enim scriptura Dei filium sapientiam appellare: ita diuus Paulus in Epistola prima ad Corinthios, Christus, inquit, factus est nobis sapientia à Deo. Et in sequenti capite: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram. Cùm autem sedes Dei sit cœlum, anima autẽ iusti sit sedes Dei, apertè colligitur, eã esse cœlum, de quo hîc ipse Deus ait: Cœlum sedes mea est. At per terram, quam hîc appellat Deus scabellum pedum eius, impius peccator intelligitur, quem Deus veluti pedibus conculcat.

Prou.8. *1.Cor.2.* *1.Cor.2.*

Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum?) Dixerat Deus animã iusti esse eius sedẽ & templum: quod clarius explicans, subdidit: Quæ est ista domus, quam ædificatis mihi? Modò multò apertius ostendit domum, in qua requiescit, esse iusti animam, quam sedem suã appellauerat. Ita Paulus Apostolus ad Corinthios scribens, Vos, inquit, estis templum Dei viui. Intuere animo quàm longè distet voluntas diuina ab humana. Homines volunt habitare cum diuitibus, Deus verò cum pauperculis. Homines quærũt hospitia amœna & festiua, Deus verò animas cõtritas sermones suos trementes. Mundus pauperculos ærumnosos esse ducit, Deus verò eos beatos esse ostendit. Non sine causa aiebat Lactantius: Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minimè beati esse videamur. Et rectè quidem. Nam quid iuxta mundi opinionem infœlicius paupertate? Et tamen ipsa veritas eã inter Euangelicas beatitudines cõnumerat, & hoc in loco, Ad quem, inquit, respiciam nisi ad pauperculum? Vnde ait Dauid: Oculi Domini in pauperes respiciunt. Respicere autem in literis diuinis fauere significat, & eum, quem respicis, gratum atq; charum tibi esse. Hoc voluit Moyses in Genesi significare, dicẽs: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius nõ respexit. Et Dauid: Respice in me Domine, & miserere mei. Vide quàm falsa sit mundi de paupertate opinio, quam infœlicitatem vocat. Contrà verò nihil mundus beatius diuitiis, nihil securius, nihil gratius & blandius ad vitæ cursum transigendũ existimat: cùm Deus eas spinas vocet: & alibi dicat: Væ vobis diuitibus. Et diuus Paulus in Epistola prima ad Timotheum: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Hæc Apostolus. Ex quibus aspicis quàm periculosa sit diuitiarum affluentia. Vt nauis graui mercium põdere onusta, in immenso mari procella iactata, ventisq; periculosis exposita proiicit ad mare merces & diuitias ne obruatur & funditus pereat, vtilius ducẽs opes potius amittere, quàm vitam, quoniã exonerata securius nauigat & celerius, sic homines diuitiis circunfluentes mediisq; mundi fluctibus cõmissi, variarúmq; tentationum exagitati debent se mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes distribuere, ne illis intẽperanter abutentes mergãtur, atq; ad ima tartara præcipitẽtur. Ita nanq; poterunt maris cursum securius trãsigere, & ad beatitudinis portum velocius atq; fœlicius accedere, si fuerint expediti, & diuitiarum põdere exonerati. Si mundus eum fœlicem iudicat, quẽ rex aut princeps aliquis benignè intuetur, quàm fœlicior erit pauper, ad quem Deus piis oculis respicit, dicẽs hîc: Ad quem respiciã nisi ad pauperculum? Sed dices nõ posse eum esse fœlicem, qui opibus caret, quòd nullum habeat splendorem, nullam nominis claritatem. Hæc est mundi opinio, sed inanis, impia, & ab omni veritate aliena. Luna, cùm lõgius distat à Sole, totũ suum splendorem terris ostẽdit, ad cœlum autem claritatem non mittit: cùm verò Soli coniungitur, tota in superiore parte illuminatur, inferius autẽ nullum lumen ostendit. Et tunc insipientes eam obscuram arbitrantur, cùm in eius cõiunctione cum Sole, est in superiore parte splendidissima. Sic qui longè à Christo separãtur, humanam solùm inanémq; gloriã quærunt, totum suũ splendorem & nominis amplitudinẽ in terra defigũt, atque animi candoris & præstantiæ obliti in humanis diuitiis, falsis voluptatibus, inani nominis claritate beatitudinẽ constituunt. At qui Soli illi iustitiæ Christo Deo nostro cõiunguntur, animi splendorem sursum tendentem emittunt. Et tunc à mundi amatoribus obscuri, omníque claritate destituti stultè iudicantur, cùm illa flãma diuini amoris incensi, sunt superiore parte, hoc est, animo fulgentissimi. Ex quo efficitur, vt ad cœlum aspirent Deum omnia prouidentẽ totámque vniuersitatem moderantem intueantur, omnem veram claritatem in charitate diuiníque numinis imitatione constituentes, & gloriam in ipsius gloriæ contemptu collocantes.

1.Cor.3. *Matth.5.* *Psal.9.* *Genes.4.* *Psal.85.* *Matth.13.* *Luc.8.* *Luc.6.* *1.Tim.6.* *Similitudo.* *Similitudo.*

Et trementem sermones meos.) Vide queadmodum diuinus vates in huius capitis exordio virũ iustum describat: eum appellat cœlũ, Dei sedem, templum & locum diuinæ quietis, pauperculũ, contritum spiritu, diuinos sermones tremẽtem. Ampla quidẽ & illustria nomina & epitheta. Et quanuis omnes Christiani debent esse tot virtutum præsidio septi, tanta puritate muniti, vt illis omnia hæc conueniant, præcipuè tamen debent ad hãc perfectionem aspirare, in eáque perpetuò permanere monachi & sacerdotes, qui frequenter Christum Deum nostrum in admirabili eucharistiæ sacramento sumunt, illúdque diuinum manna, illum panem viuũ, qui de cœlo descendit, manducant. Ipse enim ait: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui mãducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo. Et postea: Hoc est corpus meum. Quid clarius dici poterat? Non tulit diuinus amor, vt Christus corporali præsentia à nobis se separaret, quin nobiscum in sacramẽto maneret. Ibi est realiter eius corpus & eius sanguis, & eius anima, & eius diuinitas: & in qualibet parte hostiæ cõsecratæ Christus realiter cõ-

Ioan.6. *Matth.26.*

tinetur, & verè eſt cibus. Sciebat ipſe Chriſtus venturos eſſe hæreticos, qui dicerent, Chriſtum non eſſe in ſacramẽto niſi figuratiuè aut ſignificatiuè, ideò ad hunc errorem tollendũ dixit: Caro mea verè eſt cibus. Particula, verè, falſos intellectus excludit: eius enim corpus, quod ibi verè eſt, verè à nobis manducatur, & gratiã confert. Ita enim Chriſtus ait: Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quẽ ego dabo, caro mea eſt pro mũdi vita. Erubeſcat igitur Oecolãpadius, Caluinus, & cæteri Capharnaitæ dicentes: Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuã dare ad manducandũ? Cùm ergo tã admirabile ſit hoc ſacramentũ, oportet ſacerdotes illud miniſtrãtes caſtos eſſe, & ita viuere, vt cœli, Dei ſedes & tẽplum, meritò appellentur. Eam ob cauſam ſanctè & iuſtè fuerunt illis connubia in noſtra lege prohibita, vt conſtat ex Cõciliis, in quibus hoc fuit aſſertum, & perpetuis monimẽtis mandatum. In Concilio Carthaginenſi poſt hanc prohibitionem ſunt hæc verba: Vt quod Apoſtoli docuerunt, & ipſa ſeruauit antiquitas, nos quoque cuſtodiamus. Aſpicis Eccleſiam affirmare eſſe connubia ſacerdotibus prohibita ex Apoſtolorũ traditione. Et ne illa Apoſtolica doctrina poſſet obliuione deleri, fuit in Conciliis reiterata, & à Calixto ſummo põtifice Romano vniuerſalis Eccleſiæ paſtore ante mille & tercẽtos annos mandata literis, atq; à cæteris pontificibus confirmata. Fuit in primitiua Eccleſia conceſſum, vt cõiugatus efficeretur ſacerdos ob ſacerdotum infrequentiam, at ſacerdotẽ poſt ſacerdotium vxorem ducere nunquam à Chriſti morte fuit cõceſſum neque auditum: niſi noſtra, hac in re infœlici ætate, quãdo multi ſacerdotes & monachi, qui ſe Deo deuouerãt, perpetuúmque cœlibatum ſolenni voto profeſſi fuerãt, ſe à Chriſti Eccleſia ſepararũt, & Lutheri ſynagogæ dediderũt. Hi aiunt impoſſibile eſſe perpetuam caſtitatem ſeruare, & iuxta Pauli ſentẽtiam melius eſſe nubere, quàm vri. Si hi diuinũ auxilium conſiderarent, illúdque implorare vellent, nunquam has voces emitterent. Sunt quidem vires noſtræ ex ſe tenues: at adiuuat nos Chriſtus, qui nos nunquam deſerit, ſi ad eum confugimus, illúmq; toto animo inuocamus. Fidelis eſt enim, vt ait diuus Paulus, qui non patietur nos tẽtari ſupra id, quod poſſumus, ſed faciet etiã cum tentatione prouentum, vt poſſimus ſuſtinere. Ipſi Paulo laboranti, Chriſtúmque inuocãti reſpondit idem Chriſtus: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Nõ eſt igitur impoſſibile perpetuam caſtitatẽ ſeruare cum Dei auxilio. Quòd ſi de illo aliquis dubitauerit, cœleſtiáq; arma proiecerit, ſeipſum Chriſti præſidio, de quo deſperat, indignum faciet, ſibiq; ipſe perniciem machinabitur. Locus autem Apoſtoli, Melius eſt nubere, quàm vri, quem pro ſe citãt hæretici, intelligitur de laicis, non autẽ de ſacerdotibus, quibus, vt oſtẽdimus, Apoſtoli connubia prohibuerũt. Neque hoc in loco diuus Paulus nuptias niſi infirmis cõcedit. Ita enim ait: De quibus mihi ſcripſiſtis, bonũ eſt homini mulierem non tãgere. Et paulò pòſt: Volo autem omnes vos homines eſſe ſicut meipſum. Et paulò pòſt: Dico autẽ non nuptis & viduis, bonũ eſt illis, ſi ſic permãſerint, ſicut & ego: quòd ſi nõ cõtinent, nubãt, melius eſt enim nubere quàm vri. Aſpicis diuum Paulũ hoc in loco non ſacerdotibus, ſed imperfectis hominibus connubia cõcedere. Perpẽde eius verba: Quòd ſi nõ continent, nubãt. Nõ vituperat matrimonium: eſt enim ſacramentũ à Deo inſtitutũ, ſed præponit illi cõtinentiã, & cœlibatũ magnopere cõmendat & extollit. Reddẽs autem cauſas ſui propoſiti, Volò, inquit, vos ſine ſolicitudine eſſe: qui ſine vxore eſt, ſolicitus eſt quę Domini ſunt, quomodo placeat Deo. Qui autẽ cũ vxore eſt, ſolicitus eſt quę ſunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuiſus eſt. Si diuus Paulus laicis cœlibatũ ſuadet, quãtò magis ſacerdotibus & religioſis, qui caſtitatis votum emiſerunt? Sed aiunt votũ caſtitatis eſſe ineptum & improbatũ. Si hoc ita eſſet, cur Apoſtolus cœlibatum & perpetuã caſtitatẽ ſuadet: Quomodo Chriſtus laudat eunuchos, qui ſe cãſtrauerunt propter regnum cœlorum? Qui cœlibatum improbãt, volunt Chriſtum & Paulũ cõculcare. Qui votum caſtitatis frãgunt, cõtemnũt Dauidẽ dicentẽ: Vouete, & reddite Domino veſtro, &c. Et in alio Pſalmo: Tibi reddã vota mea. Et eccleſiaſticum dicẽtẽm: Si quid vouiſti Deo, ne moreris reddere, diſplicet enim ei infidelis & ſtulta promiſſio: ſed quodcunq; voueris, redde. Quod autẽ dicunt neminem caſtitatẽ ſeruare eſt planè falſum & impium: ſunt enim abſq; dubio multi Chriſtiani caſtiſsimi & continentiſsimi. Quid loquor de Chriſtianis, cùm ſit memoriæ proditum multos Gentiles nõ ſolùm caſtitatem ſeruaſſe, ſed pro ea ſeruanda ſe morti obieciſſe? Narrat Valerius Maximus lib. 6. Græcã quandã fœminã nomine Hipponem, cùm hoſtium claſſe eſſet excepta, ſe in mare proieciſſe, ne incontinẽtes homines eius pudicitiã violarent. Sabellicus etiã lib. 5. ſcriptum reliquit, Democlem adoleſcentẽ Athenienſem in feruẽtis aquæ lacum ſe proieciſſe, vt caſtitatẽ, quã in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitũ voluntarium ruere, quàm cõtinentiam amittere. Quid dicã de virginibus Veſtalibus, cùm ſi aliqua in crimẽ incontinentię incidiſſet, viua in cãpo Scelerato ſepeliebatur, pro cuius inceſtu, vt refert Fuluius in libro de antiquitatibus, erat in vrbe publicus luctus? Ethnici caſtitatẽ ſeruãt, nos autẽ Chriſto dedicati, eiúſq; ſanguine redẽpti, cœleſtiq; præſidio muniti eã ſeruare non poterimus? Quis audiuit vnquã talẽ? Vbi igitur Chriſtiana religio? vbi carnis mortificatio? vbi crux noſtra? vbi voluptatum contẽptus? vbi vis illa Chriſtiana, quã patitur regnum cœlorum, quod violẽti rapiunt? vbi pudicitiæ feruor? vbi ardẽtes preces ad Chriſtum fuſæ feruẽtibus lachrymis ſociatæ? vbi cœleſtis præſidij fiducia? Nónne videtis ô ſacerdotes Lutherani vos hac in re etiã ab ethnicis infidelibus ſuperari? Hæc eſt veſtra fortitudo? hæc eſt veſtra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipſos viros Euãgelicos, à Deo miſſos, religionis aſſertores, Eccleſiæ vindices, mũdi reformatores, ſi nõ ſolùm à caſtis Chriſtianis, ſed etiam à Gẽtibus fide, ſpe, & gratia nudatis in virtute ſuperamini? Si à Deo eſſetis miſsi, viueretis continẽtius, veſtrámq; nouã ſectã virtutibus & miraculis cõfirmaretis. Abrahã docuit circũciſionẽ,

rem

Marginalia: Ioan. 6. — Ioan. 6. — 1. Cor. 7. — 1. Cor. 10. — 2. Cor. 12. — 1. Cor. 7. — Matth. 19. — Pſal. 75. — Eccleſ. 5.

Genes.17. rem nouam in mundo:Moyses legem scriptã anteà inauditã:Christus eiúsq; Apostoli nouã legẽ, Exod.17. veterísq; abrogationẽ: & omnes hi res illas nouas,quas docebãt,virtutibus & miraculis cõfirmarunt.Legite vtrunq; testamentum, reuocate in memoriã tẽpora præterita,reuoluite tã recentium quàm antiquorum annaliũ historias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt,fuisse miraculis cõfirmatas,aut saltẽ à viris sanctis,honestate perspicuis, humilitate præcellentibus, charitate præstãtibus institutas & prædicatas. Erat Ecclesia in tranquillitate & quiete,nulla erat in rebus fidei dissensio, retinebántq; omnes Christiani antiquam Ecclesiæ sanctæ Romanæ fidẽ, & institutiones. At surrexit quidã monachus apostata, nomine Martinus Lutherus,votifragus, qui omnia voluit mutare, atq; magnas stupendásq; nouitates adducere. Si hæc sunt à Deo, vbi sunt Lutheri miracula, vbi virtutes?Pro humilitate amplectitur superbiam, pro castitate incontinentiã, pro votorum obseruantia perfidiã,pro abstinentia intẽperantiã,pro exẽplis scandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum est,vt in Germania leges nihil valeãt,iudicia iaceãt,mos patrius perierit, nulla abstinẽtia, nulla cõtinentia,nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas. Euertit Ecclesias,magnifica monasteria,ampláque Dei tẽpla solo adæquauit, fuerunt bona cõmissa direptioni,monachi expulsi, virgines violatæ,& nihilominus tamen habet sequaces Lutherus,eius sectæ & libertatis ferè Mahumeticę sectatores.O tẽpora,ô mores!O Deus immortalis vbinã Gentiũ sumus?O amẽtes homines Lutheri sequaces cur hæc nõ aspicitis? cur perniciẽ vestrã non cõsideratis? Hæc sunt opera Euãgelica?hæc est Ecclesiæ restauratio? hæc sunt remedia quæ affertis?O cæci homines! Veniet tẽpus, & nõ tardabit,quãdo hæreses vestræ finientur:at nulla erit vnquã ætas,nulla posteritas, nulla hominũ memoria, quæ de vestra cæcitate & amẽtia conticescat. Erunt omnia hæc omnium temporum annalibus mãdata, perpetuísq; cõsignata monimẽtis. Si hæc mea scripta in manus vestras fortasse deuenerint, vos oro & obtestor, vt ea æquo animo feratis, nõ enim possum silere,premor dolore,inflãmor, doleo vestrũ naufragium, deploro vestrã tristem calamitatẽ,fundo ad Deũ pro vobis crebras licet indignas meas precationes.Vellẽ enim,vt ita viueretis, vt vobis ea,quæ hìc ait Deus per Esaiam, conuenirent: vt essetis cœlum,Dei sedes & templum,humiles, contriti corde,Deíque sermones trementes.

Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.) Sensus est: Abominabilia sunt Iudæorũ impiorum sacrificia:nã tam deprato animo immolant bouem,quàm hominẽ. Quo proposito solẽt suis idolis homines interficere & sacrificare,eo mihi boues immolant.Vel sic:Pro boue,quẽ mihi deberent immolare,immolant idolo hominẽ, pro pecoribus,quę deberent sacrificare mihi,sacrificant canes idolis: pro oblationibus offerũt sanguinẽ suillum,pro thure, quod deberẽt in tẽplo meo incendere,colunt idola.Vel referuntur hęc ad tẽpus gratię post sufficientem Euangelij promulgationẽ, vt dicat Deus: Nemo mihi offerat legalia sacrificia, quoniam iam sunt abrogata & mortifera:nolo legis vmbras, sed Euãgelij veritatẽ:tã mortiferum est bouẽ immolare, veterísq; legis sacrificia offerre, quàm hominẽ occidere. Ostendit hic locus soluendã fuisse legẽ Mosaicã, quod præter Prophetarum oracula fuit etiã à Sibylla Libyca iis verbis prædictum:Ecce venient dies, & illuminabit Dominus densa tenebrarũ: & soluetur nexus synagogæ. Huius Sibyllæ meminit Euripides in Lamiæ procemio, & Lactãtius Firmianus lib.4. diuinarum institutionum. De cessatione legalium ea poteris videre quæ primo capite annotauimus, & quadragesimotertio duobus in locis.

Hæc omnia.) Nempe occidere homines,eósque Moloch sacrificare, canes idolis offerre, & sanguinẽ suillum,& idolo benedicere,fecerunt Iudæi,talibúsq; abominationibus fuerũt delectati.

Vnde & ego eligã illusiones eorũ.) Sẽsus est:Quoniã ipsi hæc elegerunt cõtra me,ego eligã contra eos illusiones,nã illudentur & subsannabuntur. Quoniã me offenderũt,ego de illis pœnas sumã. Versio cui diuus Hieronymus adiecit cõmentaria habet,illusores,& ait idẽ diuus Hieronymus, vtrunq; posse verti ex Hebraico.Et tunc est sensus:Quoniã ipsi,inquit Deus, elegerunt me cõtemnere,ego id permittã vt sint,qui eos illudant & irrideant.Est eadẽ sentẽtia cum superiore. Vel sic:Quoniã ipsi contra me elegerunt illusiones, hoc est,idolorũ cultum, ego eligã easdẽ illusiones ad sumendũ pœnas de illis. Et ita capitur illusio pro idololatria. Nã in literis diuinis ludere aliquando est idolum adorare. Ita interpretãtur nõnulli id, quod est in Exodo scriptũ post vituli Exod.32. conflationẽ: Sedit populus mãducare & bibere, & surrexerũt ludere.& illud Genesis: Vidit Sara Genes.21. filium Agar Aegyptiæ ludentẽ cũ Isaac filio suo, hoc est,eum ad idoli cultũ excitantẽ. Sed prima interpretatio mihi videtur planior & rectior.

Dixerunt fratres vestri odientes vos.) Sensus est: Quoniã vocaui Iudæos,& noluerunt audire, ait Christus, præbete vos aures mihi Apostoli mei, qui verba mea religiosè auditis. Fratres vestri Iudæi impij & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modũ vos alloquentur: Vos dicitis Christũ esse verum Deũ. Cur tam abiectum Deum introducitis? Glorificetur ille, videamus eum in sua maiestate cum magna lætitia vestra,& credemus in eum.At Iudæi infideles hæc dicentes confundentur.

Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis.) Dixerat esse Iudæos ob suam infidelitatem & malitiã cõfundendos. Nunc explicat Propheta eorum ærumnas & calamitates. Acsi dicat: Obsidebuntur à Romanis,& in tantã miseriã incident,vt præ dolore & desperatione vehemẽtes fletus & clamoros emittant. Audietur enim clamor miseri & ærumnosi populi, tumultus & eiulatus ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita sentiẽt Deum iratum,acsi audirent vocem eius illos punientis, & duriter increpantis, quoniã erunt à Romanis capti, & occisi, & eius ciuitas funditus euersa. Tũc impletum fuit id, quod illis Christus prædixerat: Ecce relinquetur vobis domus vestra Luc.13. deserta. Quod multò anteà Michæas Propheta

Mich.3. in hûc modum prædixerat: Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelsa syluarum.

Antequam parturiret peperit.) Reiecta synagoga, Ecclesia Christi propagabitur, & ante tẽpus pariendi pariet. Hoc est, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniã hoc superabat humanum ingenium, subdit: Quis audiuit vnquam tale? Et statim comparat Ecclesiam terræ fœcundæ vno die magnam herbarum multitudinẽ producenti. Nã vt in Actis refert diuus Lucas, vna die crediderunt circiter tria millia. Et in alio loco ait cõcionatum fuisse diuum Petrũ, & multos credidisse, factúmq; esse numerũ eorũ quinq; millia. Act.2. Act.4.

Nunquid ego.) Nõ mirum est Ecclesiam tot filios breui tempore habere. Nã ego hoc faciam, ait Deus. Et filij Ecclesiæ, mei erũt filij. Ego igitur qui aliis vim tribuo gignendi, nõ sterilis ero. Vocat Deus viros iustos filios suos. Hoc est, quod ait diuus Ioannes: Quotquot autem receperũt eum, dedit eis potestatem, filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. De qua generatione capite quinquagesimotertio copiosè disseruimus. Ioan.1.

Lætamini cum Ierusalem, & exultate D in ea omnes, qui diligitis eã: gaudete cũ ea gaudio vniuersi, qui lugetis super eã, vt sugatis, & repleamini ab hubere cõsolationis eius, vt mulgeatis, & deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus: Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugetis, ad hubera portabimini, & super genua blandiẽtur vobis. Quomodo si cui mater blãdiatur, ita ego consolabor vos, & in Ierusalem cõsolabimini. Videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra quasi herba germinabũt, & cognoscetur manus Domini seruis eius, & indignabitur inimicis suis. Quia ecce Dominus in igne veniet, & quasi turbo quadriga eius, reddere in indignatione furorem suum, & increpationem suã in flamma ignis, quia in igne Dominus diiudicabit, & in gladio suo ad omnem carnem, & multiplicabuntur interfecti à Domino. Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus: qui comedebant carnem suillam, & abominationem & murem, simul consumentur, dicit Dominus. Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum, venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis, & venient & videbunt gloriam meam. (E) (F)

Lætamini cum Ierusalem.) Inuitat Propheta fideles, vt Ecclesiæ congratulentur.

Vt sugatis, & repleamini ab hubere consolationis eius.) Id est, vt quasi modò geniti infantes sugatis hubera diuinę consolationis, vt lactẽ interioris gaudij reficiamini.

Ecce ego declinabo super eam quasi torrẽtem inundantem gloriam Gentium.) Alij codices habet: Ecce ego declinabo super eam quasi fluuium pacis, & quasi torrentem inundantẽ gloriã Gẽtium. Et ita est in Hebraico. Promisit Deus hoc in loco Ecclesiæ tantam pacis affluentiam, quæ non riuulo, sed fluuio cõparetur, & gloriã Gentium se esse ad Ecclesiã translaturum. Quod impletum esse cognoscimus. Nã magni principes Gentiles, & excellẽtes Philosophi, aliiq; viri fortitudine & gloria præstantes, idola repudiarunt, séq; Ecclesiæ subiecerunt. Et vt pisces in marinis aquis nati & nutriti nullum habent maris saporẽ, sic hi in Gentilitate, & idolorum cultu geniti & educati, à Gẽtium vana superstitione & idololatria longissimè abfuerunt. Vt enim Iosias statuas idolorum cõtriuit, earúmq; loca ossibus mortuorum repleuit, vt in quarto lib. Reg. diuina narrat historia, sic hi repudiatis idolis deiectísque ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebant, eum ipsum animum mortis meditatione repleuerũt, illúmque veluti altare Deo dedicarunt. Simile. 4.Reg.23.

Et gaudebit cor vestrum.) Mundi consolatio attingit corpus, diuina autem cor penetrat. Ideò Christus suis Apostolis dicebat: Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum. Ioan.17.

Et ossa vestra quasi herba germinabunt.) Hoc est, magno gaudio afficiemini. Nã quemadmodum spiritus tristis exiccat ossa, vt dicitur Prouerb. 17. sic spiritus lætus dicitur ossa viridia & florida efficere. Prou.17.

Et cognoscetur manus Domini seruis eius.) Id est, Et auxiliũ Dei erit seruis suis perspectũ & cognitũ.

Ecce Dominus in igne veniet.) Nempè in die iudicij. Ita dicitur in Psalmo: Deus manifestè veniet Deus noster, & non silebit, ignis in cõspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida. Quadrigæ autẽ eius, quas turbini veloci propter celeritatem cõparauit, Angeli sunt, qui venient cum Christo. Potest hoc intelligi de Iudæorum vastatione per Romanos, quando Hierosolyma fuit euersa, & templum incendio flagrauit. Psal.49.

Qui sanctificabantur.) Hoc est, qui sibi sanctimoniam assumebant & arrogabant. Notat hypocritas.

Et mundos se putabant in hortis post ianuã intrinsecus.) Id est, qui intrant in hortos, vbi postquam ianuã ingrediũtur, se abluunt, & purificatos putant. Solebant Iudæi crebris vti lotionibus corporis, animi candorem minimè curantes. Eã ob causam dicebat illis Christus, vt est apud Matthæum, Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui mũdatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autẽ pleni estis rapina & immundicia. Marc.7. Matth.23.

Ego autem opera eorũ & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus. Hoc est, Ego, inquit Christus, veniã ad extremum iudicium, vbi congregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus Gentium, vt reddam vnicuique iuxta opera sua.

Et ponam in eis signum, & mittam ex eis qui saluati fuerint, ad Gentes in mare, in Aphricam & Lydiam, tenentes sagittam in Italiã & Græciã, ad insulas longè, ad eos qui nõ audierunt de me, & nõ vide-

viderunt gloriã meam. Et annuntiabunt gloriam meã gentibus, & adducent omnes fratres vestros de cunctis gẽtibus donum Domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montem sanctum meum Hierusalem, dicit Dominus: quomodo si inferant filij Israel munus in vase mundo ad domum
G Domini. Et assumam ex eis in Sacerdo-
Apoc.21.a tes & Leuitas, dicit Dominus. Quia sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrũ, & nomen vestrũ. Et erit mensis ex mense, & sabbatũ ex sabbato, veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus. Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui
Mar.9.g præuaricati sunt in me. Vermis eorũ non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni.

Et ponam in eis signũ.) Locutus fuerat propheta de ecclesiæ propagatione. Sed quoniã præuiderat plerosque Iudæorum non esse ad eam venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipsi cõdemnabuntur. Nunc redit ad Apostolorũ prædicationem. Et introducit Deum dicentẽ, se signaturũ nonnullos ex credẽtibus viros iustos, eósq; missurum ad enuntiãdum Euangeliũ gentibus per totum orbem terrarũ dispersis. Nam per mare, Aphricã, Lydiam, Italiam, & Græciã, vniuersus orbis intelligitur. Christus nõ solùm Apostolos designauit ad annuntiandũ Euangelium, sed vt
Luc.10. ait diuus Lucas, designauit alios Septuaginta duos, & misit illos binos ante faciẽ suã. Et quoniã Apostoli & alij fuerũt à Christo signati, ideò hîc ait: Et ponã in eis signũ, & mittã ex eis, &c.
Psal.21. De his concionatoribus dicitur in Psalmo: Annuntiabunt cœli iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit Dominus. Illi enim quos Dauid nomine cœlorum significauit, Christi iustitiam annuntiarũt populo, qui per fidem & gratiam renatus est ex aqua & Spiritu sancto.

Tenentes sagittam.) Potest referri ad Lydos, vt sit sensus: Mittã hos cõcionatores ad Aphros, & Lydos, qui pollent arcu & sagittis, qui sunt arte sagittandi instructi. Vel ad ipsos Apostolos præclaros sagittarios, quoniã corda infideliũ sagittis verborũ suorũ transfixerunt, eósq; in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus in-
Psal.63. telligitur id, quod dicitur in Psalmo: Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum. Acsi diceret: Verba Apostolorum, quos ob innocentiam paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Christum vulnerarunt.

Et non viderunt gloriam meã.) Hoc est, meipsum. Vel gloriam meam, hoc est, mea miracula.

Et adducent.) Vaticinatur de conuersione infidelium ad fidem & ecclesiam Christi. Per equos & quadrigas, cæterásq; vecturas, intellige omnes rationes & modos adducẽdi infideles ad Ecclesiã, quæ per montẽ sanctũ Hierusalẽ significatur.

Quomodo si inferant filij Israel.) Hoc est, Vt filij Israel offerunt in tẽplo dona mũda in vase puro, sic Apostoli adducent ad Ecclesiã Gentes veluti munus Deo gratũ. Et erũt fideles semper in Ecclesia tãquã nouũ cœlũ, & noua terra. Vult significare fidem nunquam in Ecclesia defuturam.

Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato.) Hoc est, omnibus mẽsibus & omnibus sabbatis. Quasi dicat: Semper & omni tẽpore veniet omnis caro vt adoret coram facie mea. Hoc est in perpetuũ me Christiani adorabũt. Et vt affectũ & desideriũ colendi Deum in Christianis propheta ostenderet, ait: Veniet omnis caro vt adoret. Solent enim homines ad rem desideratam frequenter ire.

Et egredientur.) Nempe viri iusti à cõsideratione sui, ad impiorum considerationẽ: & videbunt eorũ cadauera. Animaduerte. Impios appellat cadauera, & corpora absq; anima. Quî enim fieri potest vt viuant ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, Ego inquit, sum via, veritas, & vita. Cùm *Ioan.14.*
autẽ sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, nõ viui sed mortui meritò appellantur. Quapropter dicebat Christus cuidam ab eo petẽti, vt permitteret illi sepelire patrem suum: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Et diuus Paulus in epistola prima ad Timotheum, Quæ, inquit, in deliciis est, viuens *Mat.8.*
mortua est. Miraremur absque dubio si videre- *2.Tim.5.*
mus loqui & ambulare cadauer hominis, quem sciremus mortuũ esse, & talis visio nos teneret stupidos: & nõ miramur vidẽtes quotidie homines flagitiosos, impiis atq; mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscum loquentes, & ambulãtes, cum eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quàm cadauer & phãtasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita est animæ. Vnde anima absque gratia dicitur mortua: mortua autẽ anima, homo ipse manet cadauer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamen sperare, vt veniat Christus, & dicat: Lazare veni *Ioan.11.*
foras.

Vermis eorum non morietur.) Hoc est, cruciatus atque conscientiæ morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebuntur. Ita apud diuum Marcũ ait Christus: Bonum est tibi debilem introire in vitam, quàm *Mar.9.*
duas manus habentẽ ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorũ in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostendit hic locus falsam esse eorum opinionem qui impiè asserunt animas esse mortales, nec esse post mortẽ pœnã neq; gloriã. Et quanuis contra eos sint in nouo Testamento multi loci meridiana luce clariores, illos tamen silẽtio præteribo, quoniã qui in hac sunt hæresi, nouũ Testamentũ haudquaquã recipiũt. Eã ob causam veteris legis authoritatibus Gentiliúmque philosophorum sententiis eos conuincam. Capite 49. Geneseos in illa oratione, quã Iacob *Gen. 49.*
morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: Congregamini, vt annuntiem quæ ventura sunt, &c. habet Thargum Hierosolymitanũ, Congregamini & docebo vos finẽ recon-

ditum, arcana abſcondita, & præmium mercedis, quod monet iuſtos: pœnam item impiorum, atque fœlicitatẽ horti Edem. Hæc ibi. Per Hortum Edem intelligitur paradiſus, cuius fœlicitas eſt æternum præmium mercedis iuſtorum. Aſpice ſanctum patriarcham in illa vaticinatione ad ſpiritualia æternáque bona reſpexiſſe. Dauid ille clariſſimus rex, & excellentiſſimus vates
Pſal.48. Pſalmo 48. loquens de impiis peccatoribus canebat: Sicut oues in inferno poſiti ſunt, mors depaſcet eos: & dominabuntur eorum iuſti in matutino. Et auxiliũ eorum veteraſcet in inferno, à gloria eorũ expulſi ſunt. Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cùm acceperit me. Mortem hanc, quæ depaſcet impios, non autem iuſtos, perſpicuum eſt non eſſe eam ſeparationem animæ à corpore omnibus cõmunem, quam mortem appellamus, ſed pœnam inferni, æternámque damnationis noctem, quemadmodum matutinũ, in quo iuſtorum præmiũ atq; principatus reſeruatur, eſt reſurrectio ad vitam immortalẽ æternáq; charitas & beatitudo.
Prou.14. Salomon in Prouerbiis, In malitia, inquit, ſua repelletur impius, ſperat autẽ iuſtus in morte ſua. Cùm mors ſit terribilis & moleſta, quid poſſet in ea iuſtus ſperare, niſi eſſet poſt eam altera vita
Dan.12. multò illuſtrior & præſtantior? Daniel capite duodecimo, In tempore, inquit, illo ſaluabitur populus tuus, omnis qui inuẽtus fuerit ſcriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabũt, alij in vitã æternã, alij in opprobrium, vt videant ſemper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates. Hæc Daniel. Verba illa: Alij in opprobriũ, vt videãt ſemper, poſſunt ita verti ex Hebręo: Alij ad opprobria & abiectionẽ
Iob. 19. æternã. Iob, Scio, inquit, quòd Redemptor meus viuit, & in nouiſſimo die de terra ſurrecturus ſum: & rurſum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deũ, quem viſurus ſum ego ipſe.
Pſal.16. Quid clarius dici poterat? Dauid in Pſalmo, Satiabor, inquit, cùm apparuerit gloria tua. Et in
Pſal.26. alio: Credo videre bona Domini in terra viuentium: Et in alio: Beati qui habitant in domo tua
Pſal.83. Domine, in ſecula ſeculorũ laudabũt te. In libro
Sap.5. Sapiẽtiæ inducũtur impij in æternis pœnis cruciati ſuam miſeriã plorantes: & ſtatim ſubditur: Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerũt. Et paulò poſt dicitur de iuſtis: Iſti autẽ in perpetuũ viuent, & apud Dominũ eſt merces eorum: Non ſolùm diuinæ literæ, ſed etiã gentiũ philoſophi hanc veritatẽ cõteſtantur. Socrates aſſeruit duas eſſe poſt mortẽ vias, alterã, qua ibant iuſtorũ animæ ad gloriã immortalẽ, alteram, qua impij deſcendebant. Nam qui ſe peſtiferis vitiis cõtaminaſsẽt, & in diuino humanóq; iure violãdo fraudes inexpiabiles cõcepiſſent, iis deuium quoddã iter eſſe aiebat ſecluſum à concilio ſanctorum. Quàm admirabiliter diſſeritur de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phædro, in Phædone, & aliis in locis? Ipſe Plato, Breues, inquit, virtutis labores æterna voluptas ſequitur. Cyrus apud Xenophontẽ animã ait eſſe immortalem, quem citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodum in ſexto lib. de Rep. & in prima quæſtione Tuſculana, & aliis in locis animæ immortalitatẽ vindicat & extollit. In libro de inſcriptionibus vetuſtatis ſcriptum legi fuiſſe memoria patrum noſtrorũ inuentum antiquum epitaphium in ſepulchro Aurelij Balbi ethnici hominis, in cuius fine erant hæc verba literis mãdata: Hîc in ſpe reſurrectionis quieſcenti locus publicè datus eſt. Nunquam Epaminondas Thebanus, neque Codrus Athenienſis, neque Decij Romani, cum aliis ſe pro patria telis hoſtiũ obieciſſent, ſi nihil longius quàm vitæ termini poſtulabãt, de animæ immortalitate cogitaſſent. At mẽte perſpiciebant eſſe nobis exiguum vitæ curriculũ circunſcriptũ, immẽſum gloriæ, eſſéq; in cœlo ſplendidiſſimas mãſiones, vbi Beati æuo ſempiterno fruuntur. Hanc de animæ immortalitate ſententiã ſequebantur etiã gentes infideles Indiarum Orientaliũ incolæ, quas Dei præſidio vicit, & ad Chriſti fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictiſsimus Luſitanorũ rex, cuius facta celebrabuntur non ſolùm noſtris, ſed penè omnium gentium literis atq; linguis, neque vlla vnquam ætas de eius laudibus conticeſcet. Aſpicis igitur non tantùm fideles, ſed gentes etiã fide nudatas reſurrectionẽ animæq; immortalitatem cognouiſſe. Cùm enim Deus ſit iuſtus, affecturus eſt præmio bonos, malos autem pœna: atqui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cũ iuſtos deprimi videamus, impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligẽs Eſaias loquénſq; hoc in loco de æternis ſceleratorum cruciatibus ait: Vermis eorũ non morietur, & ignis nõ extinguetur, &c.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT VLTIMVM.

Qui recordatur thuris.) In hebraico eſt, לבנה מזכיר mazcir leuonah. Prima dictio eſt à verbo זכר zachar, quod ſignificat recordari, vt Threnorũ *Thren.5.*
quinto: Recordare Domine quid acciderit nobis. Significat etiã fragrare, & odorem emittere. Ideò illud Leuitici: Vt ſit panis in monumẽtum *Leui.24.*
oblationis Domini, poteſt verti: Vt ſit panis in odorẽ oblationis Domini. Dictio enim azcarah, quæ ibi eſt, ſignificat odorem, monumentum, & memoriã: eſt enim deriuata à verbo hoc zachar, quod & meminiſſe ſignificat, & fragrare, & in tertia coniugatione facere fragrare, ſiue fumigare & ſuffire. Quapropter poteſt hic locus Eſaiæ ita verti: Qui adolet thus, vel fumigare facit. Eſt enim adolere ſacrificare, & quaſi odorem Deo præbere. In hac ſignificatione accipitur à Virgilio dicente: Verbenáſq; adole pingueis, & maſcula thura. Ita hunc locũ R. Selomoh & R. Dauid in cõmentariis interpretantur: quibus aſſentitur Ionathan in tranſlatione Chaldaica, ita habens: Qui offert thus. Vnde id quod eſt in Canticis ſcriptũ: Memores vberũ tuorũ ſuper vinum, poteſt etiã verti: Fragrauit amor tuus pluſquàm vinum. Sed quoniã pręcipua huius verbi ſignificatio eſt recordari: voluit noſter interpres, & rectè quidẽ, eam ſequi: cõuenit enim cum antecedentibus & conſequentibus, & non recedit à communi ſignificato.

Eligam illusiones eorũ.) In Hebraico est: Eligam בתעלוליהם bethaalulehem. Ideò poteris ita vertere: Eligam effœminatos eorum, nempe vt de illis pœnas sumam Nam תעלול taalul, quod est dictionis huius singulare: effœminatum significat, vt suprà capite tertio: Et effœminati dominabuntur eis. Et quoniam nonnulli existimant dictionem hanc deriuari à verbo עולל olel, quod significat conterere, transtulit Thargũ, afflictiones eorum: vt sit sensus: Ego eos affligam.

Antequàm parturiret, peperit: antequàm veniret partus eius, peperit masculum.) Ionathas Chaldaicus ita hunc locum transfert: Antequam veniret ei angustia, salua facta est, & antequam venirent ei dolores partus, Messias reuelatus est. Quorum verborum hic est sensus: Priusquã Iudæa à Tito obsideretur, iam erat æternam salutem cõsecuta, & antequam ab eodẽ Tito euerteretur, iam Messiam pepererat, qui eos saluos fecit, qui eum receperunt. Comparat propheta Hierosolymæ afflictiones doloribus, quibus parturientes mulieres premuntur. Ita hunc locum non solùm Ionathas, sed etiam antiqui Iudæorũ Rabbini intellexerũt, quos sequitur R. Samuel Bernahamã. Si Messias erat ante Hierosolymæ euersionẽ per Romanos venturus, est autem ea destructa mille quingẽtos retrò annos & amplius, perspicuũ est venisse Messiam, falsámq; esse, ineptã, & impiam Iudæorũ opinionẽ Messiam expectantium. Fuit adeò recepta hęc Ionathę interpretatio, vt multi ex Iudæis videntes Hierosolymã euersam asseuerint Messiã iam venisse, quẽ dixerũt esse Barchossibam hominem quendam sceleratum, qui posteà fuit occisus, luens suorum flagitiorũ meritissimas pœnas. Ita ait R. Moyses Aegyptius &
Agg.2. alij. Aggæus propheta secundo capite loquens cum Hebræis templũ Hierosolymæ post Babylonicam captiuitatem reædificantibus templum ipsum indicans, ait: Veniet desideratus cunctis gentibus, & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquàm primæ. Hæc ibi. Duo ex hoc loco apertè colliguntur, vnum est templum secundum maiorem gloriam habuisse quàm primum: alterum est nunquam Hierosolymæ futurum esse Iudæorum templum, cùm illud secundum appelletur hîc nouissimum siue vltimum, post quod aliud non est. Vnde conuincitur eorum cæcitas, qui templum Hierosolymæ, vbi legalia offerant sacrificia, se esse ædificaturos expectãt. Sed videamus in quo consistit hæc fœlicitas & gloria, qua secundum templum excelluit primo. Non in regibus, nec in prophetis, non in auro, vasis, pulchritudine, magnitudine & magnificentia, cùm sit perspicuũ in omnibus his fuisse primũ multò excellentius & præstãtius, quippe ædificatum à Salomone rege ditissimo, tam sumptuosum vt omnia, quæ in illo erãt, auro tegerentur, vt Scri-
3.Reg.6. ptura commemorat. At secundum fuit à Iudæis ædificatum à captiuitate redeuntibus inopia laborantibus. Ex quo effectum fuit, vt senes qui primum templum viderant, illúdque memoria tenebant, videntes secundum ad excellentiam primi nulla ex parte accedere, lachrymis & lamentis aerem implerent, atque in intimo pectore singultus continere non possent. Testis est Es- *2.Esd.5.*
dras capite quinto libri secundi, & Iosephus vndecimo Iudaicarum antiquitatum. Quæ est igitur hæc gloria, qua secunda domus primam superauit, nisi præsentia Messiæ, qui in eo futurus erat, qui illud erat suo ore, sua doctrina, suis virtutibus, suis miraculis illustraturus? Hæc fuit gloria illa secundi vltimíque templi, de qua hîc loquitur Aggæus, qua nulla alia poterat esse maior, nulla excellẽtior, nulla illustrior & præstantior. Id indicat idem vates, dicens: Veniet desideratus cunctis gentibus. Vbi Thargum habet: Veniet Messias. Acsi diceret: Hac in re erit hæc domus gloriosior prima, quia Christus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, prædicabit, & miracula efficiet. Quæ omnia impleta fuisse ex Euãgelica historia cognoscimus. Si Messias erat venturus stante secundo templo, iam venit, cùm templum illud sit funditus euersum: atqui erat tunc venturus iuxta hanc Aggæi vaticinationẽ, ergo iam venit. Quis est tam cæcus qui hanc tam claram veritatem non videat? Cum hoc oraculo conuenit id, quod ait Deus per Malachiam capite tertio: Ecce ego mitto an- *Mal.3.*
gelum meum, & præparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis. Esse hunc dominatorem Messiam non solùm Christiani, sed etiam Hebræi asseueranter affirmãt. Dicens propheta Messiam venturum esse statim ad templũ suum, indicat se loqui de illo secundo templo, ad quod statim Messias erat venturus. Cùm autem nullum tale templum sit, quid expectant miseri Iudæi? Aut Messias iam venit, aut falsa est illa prophetia: at prophetia non est falsa, ergo Messias venit, & frustra à Iudæis venturus expectatur. Præterea Messias non solùm erat futurus ex tribu Iuda, sed ex familia Dauid, iuxta illud Psalmi: *Psal.131.*
De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et illud Esaiæ: Egredietur virga de radice Iesse, *Suprà 11.*
& flos de radice eius ascendet, &c. At hodie nulla est tribus ab alia separata, cùm Hebræi per totum orbem terrarum dispersi & peregrini vxores ducant ex quacunque tribu sine delectu. Si nulla est inter eos distinctio & separatio tribuũ, quantò magis familiarum? Si ignoratur tribus, multò magis familia. Fuit hæc tribuum separatio vsque ad Messiam, qui de tribu Iuda futurus erat: at post Messiam nulla est talis separatio neque distinctio. Præterea Daniel propheta capite *Dan.9.*
nono cùm esset cum aliis Hebræis in Babylonica captiuitate scripsit reędificãdam esse Hierosolymam, quæ tunc erat euersa, & venturum esse Christum, & perdendum esse populum qui eum negaturus erat, & deuastandam ciuitatẽ & templum à populo qui venturus erat cum duce, & cessatura esse Iudæorum sacrificia. Et statim describit tempus quãdo hæc futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades: vt volueris, dando vnicuiq; septem dies, vel septem menses, vel septem annos, & videbis impletũ esse multis ab hinc annis tempus Messiæ. Præterea si iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Messias venturus quàm Iudæorum populus perderetur, & dispergeretur,

tur, eiúsq; sacrificia cessarent: & scimus Iudæorum populum esse perditum, & dispersum, & sacrificia cessasse: nam cessante templo in quo sacrificia fiebant, necessarium erat cessare ipsa sacrificia, perspicuum est venisse Messiã, & ex consequenti vanã esse, falsam, & impiam Hebræorũ opinionem, imò perfidiam, & pertinaciã, Messiã expectantiũ. Vltimo loco in mediũ proferam Iacobi patriarchæ vaticinium, quod hanc nostram veritatẽ absq; dubio ostendit. Cùm vir ille præclarus, quo nullus erat iustior, nullus charitate insignior, nullus vaticinatione præstãtior, intelligeret vitę suæ exitũ appropinquare, vocauit filios suos, quibus inter alia regnũ ad tribũ Iuda venturum esse significauit. Et animi oculis perspiciens esse regnum ab ea auferẽdum, & statim *Gen.49.* Messiã venturum, has voces emisit: Non auferetur sceptrum de Iuda, nec dux de femore eius, donec veniat qui mittẽdus est, & ipse erit expectatio Gentium. Aspice quàm apertè dicat, non fuisse regnum à tribu Iuda auferendũ nisi tẽpore Messiæ. Cùm autem sit illi regnũ ablatum à tem- *Matt.2.* pore Herodis Ascalonitæ, qua ætate natus est Christus, apertè concluditur, venisse Messiã, esséque saluatorem nostrũ Christum Dei filium. Constat enim non solùm ex Euangelica historia, sed etiã ex Iosepho historiographo Hebræo, & ex Rabbinorũ antiquorum dictis, quæ Finus Adrianus collegit, & literis Latinis mandauit, fuisse Iudæã in Christi aduentu à Romanis possessam & à Gentilibus gubernatã, & tribum Iuda spoliatam potentia, omníq; regia dignitate destitutam. At Hebræi ne à sua cõtumacia desistant, aiunt hoc non intelligi de Messia, sed de Saule: nam vbi nos habemus: Donec veniat qui mittendus est, habet litera Hebraica: Donec veniat שילה xiloh. Et aiunt Siloh esse locum quendam, vbi defixum fuerat tabernaculum, & arca *1.Reg.4.* Domini collocata, vt patet ex quarto cap. 1. Regum in quo loco aiunt Saulem fuisse regẽ constitutũ. Et quoniã Saul erat de tribu Beniamin, *1.Reg.9.* vt nono capite primi Regum scriptura testatur, aiunt tunc ablatũ fuisse regnũ à tribu Iuda, impletámq; fuisse hanc Iacob vaticinationẽ. At expositio hæc stare nõ potest, nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnum obtinuit, quoniã multò anteã fuerat. Huc accedit quod locus ille nõ erat expectatio Gentium. Ita enim ait Iacob: Donec veniat Siloh, & ipse erit expectatio Gentiũ. Nec est verũ id, quod aiunt fuisse Saulẽ vnctũ à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in arca Domini: nam priusquã Saul vngeretur, iã arca erat trãslata in Cariathiarim, vt caput septi- *1.Reg.7.* mum primi Regum apertè ostendit. Itẽ Saul fuit *1.Reg.9.* primus Hebræorum rex, vt ex primi Regũ nono capite patet: anteã enim populus per Iudices diuersarũ tribuum gubernabatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis ablatum fuit regnũ à Iuda, si Iudas illud nunquã habuerat? Imò statim post Saulẽ regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vsque ad Herodem Ascalonitã gubernatio permansit. Alij ex Hebræis videntes esse hanc expositionem falsam, friuolam, & vanam, aiunt hoc non de Saule intelligi, sed de Ieroboa, qui cùm esset de tribu Ephraim, fuit ab Israele rex cõstitutus in Siloh, & abstulit à Roboam, qui erat de tribu Iuda, regiam dignitatem. Hęc expositio est intolerabilis, quoniã Iereboam non fuit in regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, vt patet tertij Regum cap. 12. Præterea tunc nõ fuit *3.Reg.12.* sceptrum ablatũ à Iuda, nam Roboã mansit rex, & posteri eius eo mortuo in regno perseuerarũt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonosorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæã transtulit: quo tempore aiunt ablatũ fuisse à Iuda sceptrũ & omnẽ potestatem. Hæc opinio est falsa & friuola: nam Nabuchodosor nõ fuit ille, qui mittendus erat à Gentibus expectatus: neq; tunc Hebræorũ potestas penitus sublata est. Nã etiã in Babylonica captiuitate detenti habebant suos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhedrim appellabant, apud quos erat quidã principatus & potestas, quæ post captiuitatẽ apertius viguit, & in ea tribu vsq; ad Herodem permansit. Ex quo colligitur nõ esse de Nabuchodonosore hoc vaticinũ intelligendum. Quisnã sit hic de quo ait Iacob: Donec veniat qui mittẽdus est, & ipse erit expectatio Gentium, indicat Thargũ Caldaicũ Onkeli, ita habens: Non auferetur qui facit potestatem de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorũ eius vsq; in seculum, donec veniat Mesias, cuius est regnum, eiq; obedient populi. Hæc Thargũ. Qui facit potestatẽ iuxta hebraismum idẽ est quod rex, qui per sceptrũ iuxta nostrã versionẽ intelligitur. Sed vide quàm apertè hîc & expresse nomen Mesiæ ponatur. R. Salomon etiam, & multi alij ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Christum intelligunt. Constat igitur Siloh hoc in loco nõ accipi pro Nabuchodonosore, nec pro loco illo, vbi quondã fuit arca fœderis collocata, sed pro Mesia, qui erat à Deo mittendus. Quã ob causã vertit noster interpres: Donec veniat qui mittẽdus est. Nomẽ enim Siloh deriuatur à verbo שלח xalah, quod mittere significat, vt Geneseos 45. ca. Misit me Deus ante vos in Aegyptum. & Ieremię 14. Maiores mi- *Gen.45. Iere.14.* serunt minores suos. Et aliis in locis. Galatinus tamẽ lib. 4. de arcanis catholicę veritatis ait שילה iuxta R. Kimhi sentẽtiã deriuari à nomine שיליה xiliiah, quod significat sacculũ illum, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde colligit, voluisse hîc significare scripturã fore, vt Mesias ex matre absq; patre nasceretur, conciperetúrq; de Spiritu sancto absq; virili semine. Et quanuis hęc opinio multis arrideat, mihi tamẽ magis placet ea, quã sequitur cõmunis interpres, quòd sit clarior & cõuenientior, non cõtorta neq; longe petita. Nõnulli Iudæi nostri tẽporis vidẽtes hãc Iacob vaticinationẽ de Christo apertissimè intelligi, ne suum errorem faterentur, inuenerunt aliã cauillationem & euasionem, sed falsam, vanam, & impiã. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu Mesiæ esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis versatur. Nomen enim שבט xeuæt, pro quo noster interpres vertit sceptrũ, aiunt significare afflictionem, non autem regem neque regiam dignitatem. At hoc est merum figmentum: nã Numerorũ 24. vbi nos habemus in prophetia Balaã: Orietur stella ex Iacob, & cõsur- *Num.24.* get virga de Israel, pro virga est in Hebraico hoc idẽ nomen xeuæt, pro quo Thargũ Onkeli vertit

Christum:

Christū:ita enim habet:Cùm cōſurget rex de Iacob, & vngetur Chriſtus de Iſrael. Nec ſolùm Onkelos,ſed Kimhi,& Selomoh,& cæteri Rabbinorū locum illū de Meſſia rege interpretātur. Preterea ſi xeuæt pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tēpore Meſſię à ſola tribu Iu da erat auferēda calamitas,nō autē ab aliis. Erat igitur Meſſias ſolùm pro hac tribu in mundum venturus. Quomodo igitur ait Deus per Eſaiam Meſſiam alloquens: Parū eſt vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitādas tribus Iacob,& fæces Iſrael cōuertendas,dedi te in lucem Gentiū,vt ſis ſalus mea vſq; ad extremum terræ. Quomodo ait Iacob: Et ipſe erit expectatio Gētiū. Si ſola tribus Iuda erat ob aduentū Meſſiæ gaudio afficienda, quomodo in hunc modū Eſaias Gentilitatē ad Meſſiā cōuerſam alloquitur: Lætare ſterilis quæ nō paris,&c. Dicere nomē xeuæt hoc in loco accipi pro afflictione,eſt Meſſiæ miſericordiam coarctare, omniúmq; antiquorū Rabbinorū ſentētias cōtemnere. Thargū Onkeli pro xeuæt tranſtulit, quæ habet poteſtatē,hoc eſt,rex : Thargū Hieroſolymitanū habet : Non deficiēt reges de domo Iehudah. Et vtrunq; pro Silo Meſſiam vertit. Alij etiā antiqui in eadē ſentētia cōcorditer permanſerunt. Vnde cōcluditur,voluiſſe obſtinatos noſtræ memoriæ Iudæos hunc textum ex induſtria deprauare: tā clarè enim oſtendit Meſſiā veniſſe, vt licet aliū nō haberemus,hic ſatis eſſet. Quare eſt obſtinatorū Hebræorum cæcitas & perfidia ſentienda,omníq; lachrymarū copia deplorāda, cùm eum expectent venturū, qui ante eorū calamitates,& Hieroſolymæ euerſionē venit, quēadmodum hoc noſtro capite iis verbis prædixerat Eſaias: Antequàm parturiret, peperit : antequàm veniret partus eius,peperit maſculum.

Infrà 49. *Infrà 54.*

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis.) Septuaginta habent: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui,& venio vt congregē omnes Gētes & omnes linguas. Quod poteſt de primo Chriſti aduētu explanari. Cùm enim homines eſſent diſperſi, & variis ritibus ſeparati, venit Chriſtus, vt eos in vna fide & Eccleſia congregaret. Vnde ait Eſaias cap. 56. Ait Dominus Deus,qui congregat diſperſos Iſrael. Congregauit Chriſtus Gentes, & eorū idola euertit & abſumpſit. Virga Moyſi verſa in ſerpentē virgas & ſerpentes ſapientiū Aegypti deuorauit. Ille ſerpens cœleſtis,cuius figura fuit ſerpēs ille, quem Moyſes extulit in eremo, ad quem cùm percuſſi aſpicerēt,ſalutē cōſequebantur, Aegypti hoc eſt mundi ſapientiā, & turpem idolorū cultū euertit, & Iudæos atque Gentes in vno ouili, cuius ipſe paſtor eſt,cōgregauit. Gētes enim ſunt oues illæ, de quibus Chriſtus apud Ioannem dicebat: Et alias oues habeo,quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meā audiēt,& fiet vnum ouile,& vnus paſtor. Ideò ait: alias oues,quia verſabatur inter Iudæos,qui etiā oues erant. At multò plures ex Gētibus quàm ex Iudæis in Eccleſiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire,ſed in ſua infidelitate & contumacia permanſerunt.

Suprà 56. *Num. 21.* *Ioan. 10.*

Et erit menſis ex menſe & ſabbatum ex ſabbatho.) Pro menſe eſt in Hebraico חדש, chodhæx, quod ſignificat renouationē & inſtaurationē, à verbo חדש, quod ſignificat reſtaurare, vt Eſaiæ 61. Et inſtaurabūt ciuitates deſertas. Vnde nomen hoc חדש ſignificat menſem, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat menſis, quando luna incipit renouari. Et quāuis totus menſis dicatur חדש, tamē primus dies potiſſimùm hoc nomine appellatur,quem Græci neomeniam vocāt, νέον nouū, μήνη Lunā ſignificat,quaſi noua Luna, aut initiū Lunæ. Et quoniā primus dies menſis erat celebris apud Iudæos,& tāquā feſtus obſeruabatur, ponitur ſæpe neomenia pro ipſa ſolēnitate. Vnde poteſt hic locus ita verti: Et erit neomenia & neomenia,& ſabbatū & ſabbatum. Quaſi dicat: Erunt æternæ feſtiuitates,& requies ſemper duratura. Quod poteſt de vita immortali cœleſtíq; beatitudine explanari. Ad quā non ſolùm Chriſtiani,ſed etiā nōnulli ex Gētibus aſpirarunt,qui tametſi neſcierūt immortalitatis viā, nec ſcire voluerūt,res tamē ipſa eos nō fefellit: Solùm viri iuſti, fide & charitate præſtantes gloriā illā immortalem conſequuntur. Ibi eſt æterna ſolennitas, & requies inenarrabilis, quæ vigebit memoria ſempiterna,quā ipſa immortalitas ſemper intuebitur. Nullius eſt tantū flumē ingenij, nulla dicendi aut ſcribendi tanta copia & facultas, quæ poſſit illius regionis & cœleſtiū ſediū ſummum gaudium oratione explicare. O æternam beatitudinē! O patriā cœleſtē! O regionē ſplendidiſſimam, & beatiſſimā, vbi ſancti Deum vidēt,& illa diuina viſione ſempiterno æuo fruuntur! Ad te aſpiro Chriſte ſancte, ex hoc exilio æternā patriam ſaluto,ne permittas me ab illa in æternū exultare, pro quo ſanguinē tuum profudiſti, quando te pro me in crucis ara immolaſti. Ne reſpicias flagitia mea cōtra teipſum ſæpe atque grauiter admiſſa, ſed iuxta tuam immenſam miſericordiā recipe meipſum, vt te in æternum fruar. O præclarum diem, cùm viri iuſti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamētis magnificentiſſimè redundantes,in cœlū beatorū,in ſanctorum cœtū,proficiſcuntur, vt immortali gaudio fruantur. Precor te ſumme Deus vt ab hoc fluctuoſo mari me ducas ad illū cœleſtem portū, ab hoc arcto carcere ad illā ampliſſimā & permanētem ciuitatē, ab hac ima lachrymarū valle ad illū altiſſimum diuinæ viſionis montem, vbi viri iuſti quieſcunt,ſummis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultātes,qui mundū, dæmonē, & carnem vicerunt, & de illis te adiuuante mirabiliter triumpharunt. Vóſque pij lectores obſecro & obteſtor,vt mihi ignoſcatis,fateor enim me hunc diuinum vatē ob mei ingenij tenuitatem,& literarū penuriā pro dignitate non explicaſſe. Sed ſit ægroto medicina cōfeſſio. Hæc habui quæ in Eſaiam ſcriberē,quæ omnia Eccleſię ſanctæ Romanę correctioni humiliter ſubmitto. Valete igitur candidi lectores, & ſtudia atq; labores meos piis precationibus adiuuate, pro me in ſcripturarū cāpo pręlianti manus cum Moyſe ad Chriſtū extollentes,vt poſſim Amalech, hoc eſt,perfidos Iudæos & hæreticos ſuperare.

Supra 61. *Exod. 17.*

LAVS DEO.

FINIS.

RERVM MEMORABILIVM, AC HEBRAISmorum omnium, quæ his in Esaiam Commentariis continentur, Index absolutissimus.

* Caini

Impius

Mareotis

Petrus

FINIS.

F. HECTORIS.

PINTI, LVSITANI, HIERONYMIANI,

SACRAE THEOLOGIAE DOCTORIS, ET IN ACADEMIA CONIMBRICENSI ſanctæ Scripturæ profeſſoris,

IN

PROPHETAE IEREMIAE LAMENTATIONES COMMENTARII.

Omnia iudicio & correctioni ſanctæ Romanæ Eccleſiæ, Catholicæ ſubiecta ſunto.

ILLVSTRISSIMO VIRO AC DOMINO GEORGIO SYLVIO,

ERVDITIONIS OMNIVMQVE VIRTVTVM pulchritudine ornatiſsimo, nobilitate, nominíſque amplitudine celeberrimo frater Hector Pintus Doctor Theologus ſalutem in Chriſto, & beatitudinem ſempiternam.

QVærenti mihi ſæpenumero clariſsime vir, mecúnque diu cogitanti quanam re poſſem prodeſſe multis, nulla præſtantior occurrebat, quàm ſi diuinos vates explanarem. Sunt enim in illis multa difficilia, & abſtruſa, quorum eſt expoſitio neceſſaria. Viri enim illi mentis oculis diuino lumine illuſtratis aſpiciebant res venturas, & excelſa redemptionis humanæ futura myſteria: ac mentem à ſenſibus abducentes, cogitationémque à rebus in conſpectum cadentibus ſeparantes, à terra ſe longiſsimè efferebant, atque ad celeſtium contemplationem rapiebantur. Nullum eſt tam affluens ingenium, nulla tam eximia orationis copia & facultas, quæ poſſit illorum laudes, lectioníſque eorum vtilitates non dico ornare dicendo, ſed ne ſtrictim quidem recenſere numerando. Eam ob cauſam in eos decreui lucubrationes edere, atque meas cogitationes literis mandare. Cùm autem id conſecutus fuiſſem in Eſaia, Ezechiele, & Daniele, appuli animum ad explanandum Ieremiam: vt in omnes quatuor diuinos vates, quos vocant maiores, commentarios in aſpectum lucémque proferrem. Exorſus ſum autem à Threnis, qui ſunt explicatu difficilimi: poſteà ſi mihi Deus vitam tribuerit, totum prophetam explanaturus. Conſumo enim omne ferè tempus in legendo & ſcribendo, in diuinarum literarum ſtudium toto pectore incumbens. Eſt namque ſtudium hoc ſuauiſsimus animorum paſtus, quo vera ſapientia comparatur. Hanc non aſſecuti ſunt priſci illi philoſophi qui Chriſti fide carebant: quin potius tenebris cooperti in erroribus verſabantur. Et vt verbis vtar Apoſtoli in epiſtola ad Romanos, Obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Chriſtus Ieſus verus Rom.1.
Deus noſter eſt ſapientiæ fons, de quo ait Eccleſiaſticus: Fons ſapientiæ verbum Dei in excelſis. Hoc Eccle.1.
eſt verbum illud, de quo diuinus ac regius vates: Verbo, inquit, Domini cæli firmati ſunt. Et diuus Pſal.42.
Paulus in epiſtola ad Hebræos: Fide intelligimus aptata eſſe ſecula verbo Dei. Et diuus Ioannes: In Heb.11.
principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum: hoc erat in principio apud Ioan.1.
Deum. Omnia per ipſum facta ſunt. Et in apocalypſi: Veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine, & vocaba- Apoc.19.
tur nomen eius verbum Dei. Locum illum pſalmographi. Dixit Dominus Domino meo, ſede à dexte- Pſal.109.
ris meis: vertit paraphraſtes Chaldæus: Dixit Dominus verbo ſuo. Cùm autem gentes vanorum Deorum cultrices hoc Dei verbum ignorauerint, perſpicuum eſt eas fontem ſapientiæ non ex fide cognouiſſe, & ex conſequente non fuiſſe perfectam ſapientiam conſecutas. Eam docet in vtroque teſtamento illuminatrix lex domini: quam Iudæi violarunt, & eam ob cauſam in Babylonicam ſeruitutem inciderunt: quorum exitium Ieremias his deplorat lamentationibus, quas tibi à me enarratas dedicare conſtitui, cui me iampridem dedicaueram. Nobilis enim, pius, & iuſtus vates, quem eximia virtus traxerat ad verum decus, nemini poterat aptiùs & conuenientiùs offerri, quàm tibi, omni nobilitate pietate, iuſtitia, & maximarum virtutum ſplendore longè clariſsimo. Tu pro humanitate tua ſuſcipe hoc exiguum opus & incultum: non enim illud exiſtimo eſſe tale, vt in arce mereatur poni, quaſi Minerua illa Phidiæ, nec vt eadem officina exiſſe videatur. Vale Luſitaniæ decus, & viue, vt multi viuant.

Approbatio doctoris fratris Antonij De S. Dominico in academia Conimbricensi sacræ theologiæ primarij professoris.

COmmentarios in Danielem & Nahum, & in threnos Ieremiæ quos nuper edidit insignis Doctor frater Hector Pintus, in inclyta Conimbricensi Vniuersitate scripturæ sacræ publicus elucidator, mandante Serenissimo Rege nostro, dum supremi fidei censoris fungeretur officio, quanta potui cura & animaduersione perlegi. in quibus non solùm nihil reperi, quod pias aures offendere possit, sed opus iudico esse eximium & multiplici eruditione refertum, nec minus refert parentem, quàm illi quos dudum in alios prophetas conscripsit. Quare non est cur non eadem animorum lætitia ab omnibus excipiatur: non minores largiturus diuitias.

Frater Antonius de S. Dominico.

Licentia sanctæ Inquisitionis.

VIsta a enformação pondense imprimir, & torne o proprio comhun dos impressos a esta mesa: E este despacho se inprimirà no principio do liuro con a dita enformação. En Lisboa a os doze dias de Iulho, Manoel Antunez Secretario do conselho geeral do sancto officio da Inquisiçam o fez. De 1577. Annos.

Lião Anriquez.

Licentia Ordinarij.

DO facultetem vt hi Commentarij fratris Hectoris Pinti, in sacra theologia doctoris imprimantur.

Doctor Antonius Vaz.

Ordinarius.

EGo Frater Ioannes Penamacorensis præses generalis ordinis D. Hieron. in regno Portugaliæ do fratri Hectori Pinto Lusitano, in sacra theologia doctori, monacho ordinis nostri copiam & facultatem mandandi typis Commentarios, quos composuit in prophetas Danielem, & Nahum, & Lamentationes Ieremiæ, eo quòd sint doctissimi & admirabili eruditione plenissimi. Datum in monasterio Bethlehemitico.

Frater Ioannes Penamacorensis.

F. HECTORIS PINTI LVSITANI HIERONYMIANI DOCTORIS THEOLOGI, IN CELEBRI Conimbricensi academia diuinarum literarum professoris, in Prophetiæ Ieremiæ lamentationes commentarij.

Omnia iudicio & correctioni Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Lamentationes Ieremiæ Prophetæ, quæ Hebraicè Cinoth, Græcè autem Threni inscribuntur.

Argumentum lamentationum.

CVm Ieremias vidisset Hierosolymam celebrem quondam vrbem à Babyloniis captam & euersam & Hebræorum cædes: atque eos qui euaserant, partim in Iudæa miserè relictos, & in ruinis versatos, partim in vincula coniectos, & Babylonem abductos, hæc lugubria carmina mœstissimus condidit: quibus vrbis vastitatem, & Hebræorum ærumnas deplorauit. In Hebræo *incipiunt à particula* איכה. *hoc est, quomodo. Sed in editione nostra vulgata hæc breuis præfatio inuenitur. Et factum est, postquàm in captiuitatem redactus est Israel, & Ierusalem deserta est, sedit Ieremias Propheta flens, & planxit lamentatione hac super Ierusalem: & amaro animo suspirans & eiulans dixit. Omnia hæc verba præter illa: amaro animo suspirans & eiulans: inueniuntur apud septuaginta interpretes loco proœmij, in quo tempus, & author, & operis materia describuntur. Cæterùm hæc carmina non solùm sunt lamenta, sed vaticinationes: non enim tantùm Ieremias euersionem Hierosolymæ per Babylonios describit, sed etiam de illa quæ futura erat per Romanos tempore Titi Vespasiani vaticinatur, & multa de Christo Deo nostro prædicit. Sed nos totam literam continuata serie de exitio à Babyloniis populo Israelitico illato præcipuè explanabimus, sensum literalem dilucidantes, & abaperto orationis argumento non recedentes.*

CAPVT I.

א Aleph. QVomodo sedet sola ciuitas plena populo? facta est quasi vidua domina gentium: princeps prouinciarum facta est sub tributo.

ב Beth. Plorans plorauit in nocte, & lachrymæ eius in maxillis eius: nõ est, qui cõsoletur eã ex omnib. charis eius: omnes amici eius spreuerũt eã, & facti sunt ei inimici.

ג Gimel. Migrauit Iudas propter afflictionẽ, & multitudinẽ seruitutis: habitauit inter gẽtes nec inuenit requiẽ: oẽs persecutores eius apprehenderunt eã inter angustias.

ד Daleth. Viæ Sion lugent, eo ꝙ non sint, qui veniãt ad solẽnitatẽ: oẽs portę eius destructæ, sacerdotes eius gemẽtes, virgines ei⁹ squalidæ: & ipsæ oppressæ amaritudine.

ה He. Facti sunt hostes eius in capite, inimici eius locupletati sunt, quia dominus locutus est super eam propter iniquitatem eius: paruuli eius ducti sunt in captiuitatem ante faciem tribulantis.

ו Vau. Et egressus est à filia Siõ omnis decor eius: facti sunt principes eius veluti arietes non inuenientes pascua: & abierunt absq; fortitudine ante faciẽ subsequẽtis:

ז Zain. Recordata est Ierusalẽ dierũ afflictionis suæ, & præuaricationis: omniũ desiderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis, cũ caderet populus eius in manu hostili, & nõ esset auxiliator: viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius.

ח Cheth. Peccatum peccauit Ierusalẽ, propterea instabilis facta est: omnes qui glorificabant eam, spreuerunt illam, quia viderũt ignominiam eius: ipsa autem gemens, & conuersa est retrorsum.

EXPLANATIO.

א Aleph. *Quomodo sedet.* Vaticinatus fuerat Ieremias multis in locis de Hierosolymæ euersione, & Hebræorum seruitute priusquã illa euenissent: nũc ea postquam euenerunt, lamẽtatur. Imitatus est Dauidem, qui miserabilem interitum Saulis, & Ionathæ, & Absolonis defleuit, tristibúsque lamentis prosecutus est. (2.Reg.1. 2.Reg.18.) Christus etiam Deus noster videns ingratam ciuitatem, quam sciebat ob Iudæorum flagitia esse delendam, vim lacrymarum profudit, vocésque lamentabiles emisit. (Luc.19.) Versabatur Ieremias in gemitu & lachrymis Iudeæ: ac nõ solùm audiebat querelas, quod ipsum erat satis miserabile, sed etiam videbat clades & exitia, & euersiones, quod intolerandum putabat. Oculi augebant dolorem, quod quæ alij poterant audire, ipsi cogebãtur intueri: neq; ab illis auertere cogitationem patiebantur. Sed non tam ædificiorum, quàm virtutum deplorabat ruinã. Videbat enim Iudæos propter nefaria celera in miserias illas incidisse. Et quãuis ei grauissimas iniurias intulissent, in eúmque ventos omnes excitassent, illorum tamen miserebatur: quia plus ponderis apud ipsum habebat charitas, quàm contumeliarum, quibus eum lacerauerant, memoria. Vult ostendere diuinus vates quanti momenti futura sit apud nos charitas & pietas: quandoquidem vulnerũ obliti debemus

 eorum

eorum casus & ærumnas dolere, qui in nos iniusti extiterũt. Id docuit Christus seruator noster,
Matt.5. cùm dixit apud Matth. cap. 5. Diligite inimicos vestros: benefacite his, qui oderunt vos. Et apud
Luc.6. Lucam sexto: Estote misericordes, sicut & pater
Ephes.4. vester misericors est: Et diuus Paulus cap. 4. epistolæ ad Ephesios: Estote inuicem benigni, misericordes, donãtes inuicem: sicut Deus in Christo donauit vobis. Ac quia Iudæi fuerunt pietate destituti: immanitatem senserunt Chaldæorum, & qui Deo noluerunt suauiter seruire, in duram Babylonicam seruitutem inciderunt. Ostendit Ieremias in lamẽtationibus peccati grauitatem, quod tantorum malorum est causa: vt intelligant omnes illud esse summopere fugiendum, & virtutem toto pectore amplexandam. Homo enim per peccatum incurrit in odiũ Dei, & aper
Psal.5. tam perniciem. Id intelligens Dauid aiebat psalmo quinto cum Deo loquens: nec habitabit iuxta te malignus, nec permanebũt iniusti ante oculos tuos: odisti omnes, qui operantur iniquita-
Eccl.12. tem. Et Ecclesiasticus cap. 12. Altissimus odio habet peccatores. Quod est intelligendum, non quatenus homines sunt, & ipsius Dei creaturæ, sed quatenus flagitiosi & nefarij. Eam ob causam eos punit, & debito supplicio constringit.
Psal.31. Ideo Dauid psalmo 31. Multa, inquit, flagella
Psal.33. peccatoris. Et psal. 33. Vultus autem domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam
Psal.118. eorum. Vbi vultus accipitur pro ira. Et psal. 118.
Psal.128. Longè à peccatoribus salus. Et 128. Dominus iustus concidet ceruices peccatorum. Et Salomon
Prou.14. capite Prouerbiorum quartodecimo: In malitia sua repellitur impius. Et paulò pòst: Miseros au-
Esa.1. tem facit populos peccatum. Esaias postquàm primo capite Iudæorum maleficia commemorat, addit: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ, regionem vestram coram vobis alieni deuorant. Et desolabitur sicut in vastitate hostili: & relinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tuguriũ in cucumerario. Vbi per filiam Sion intelligitur Hierosolyma, quòd esset in monte Sione sita. Aspicis nos in calamitates incidere propter peccata nostra. Nec solùm pestilens peccatũ diripit externa bona, sed interio-
Prou.8. ra. Id quod Deus ait capite Prouerbiorum octauo: Qui in me peccauerit, lædet animam suam: potest etiam verti: Qui in me peccauerit, spoliabit animam suam. Verbum enim Chamas, quod est in Hebræo, & lædere significat, & spoliare: per crimen enim funestum spoliatur anima bonis gratiæ, & spiritualis vitæ, ruitq; in interitum
Sap.15. voluntarium. Cap. 15 libri Sapientiæ ait ita diui-
Sap.16. na scriptura: Malorum amatores digni sunt morte. Et sextodecimo: Homo per malitiam occidit
Iere. 31. animam suam. Ieremias cap. 31. Vnusquisque, in-
Ezech.18. quit, in peccato suo morietur. Et Ezechi. decimooctauo: anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Et quia per peccatum ingreditur mors, appellat
Psal.9. illud Dauid portam mortis psal. nono, cùm ait: Qui exaltas me de portis mortis, vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. Hoc est, vt celebrem laudes tuas in locis publicis Hierosolymæ, quas peccatis constrictus proferre
Rom.6. non audebam. Paulus apostolus capite 6. epistolæ ad Romanos: An nescitis, inquit, quoniã cui exhibetis vos ad obedientiam, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad mortẽ, siue obeditionis ad iustitiam? Et paulò pòst: Stipendia peccati mors. Vt scorpius facie lambit & blanditur, cauda autem pungit & interficit: sic peccatum voluptate allicit & oblectat, sed admissione interitum affert, & statim occidit. Ideo ait Iacobus apostolus capite primo canonicæ suæ: Concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum verò cùm consummatum fuerit, generat mortẽ. Hoc est: cùm concupiscentia voluptatem ad consensum vsque perduxerit, parit flagitium, quod cùm est per deliberatam consensionem admissum generat animæ mortem, quam ob rem dicitur mortiferum. Quemadmodum Scilla scopulus coopertus fluctibus in mari Siculo attrahit ad se naues, quas statim absorbet & demergit: sic pestifera voluptas allicit ad se homines, quibus mortem affert, & æternam perniciem in altero seculo, & in hoc dedecus & ignominiam. Id animo percipiens Ieremias dicebat capite tertio: Dormiemus in confusione nostra, & operit nos ignominia nostra: quoniam domino Deo nostro peccauimus. Hoc idem facit his lamentationibus, quibus Hebræorum potius scelera lamentatur, quàm calamitates, in quibus propter illa versabantur.

Similitudo.
Iacob.1.
Similitudo.
Iere.3.

א *Aleph.* Hæ lamentationes carminibus Hebraicis compositæ quatuor sunt, & quadruplici alphabeto distinctæ: in quartũ fine est obsecratio quędã ipsius Ieremiæ. Sunt autẽ Hebraicæ hac serie scriptæ, vt primus versus incipiat ab Aleh prima litera apud Hebræos, secundus à Beth secunda litera, & ita reliqui seruato literarum alphabeti ordine. Tertio verò cap. tres primi versus incipiunt singuli ab Aleph, tres verò sequentes à tribus Beth, seruato ordine ternario vsque ad finem alphabeti. In cuius rei memoriam, quoniam vocabula Latina non incipiunt ab iisdem literis, ad scripserunt Latini singulis versibus notas, aut nomina literarum Hebraicarum, quemadmodum videre licet in vulgata editione. Hũc ordinem seruat hymnus ille: A solis ortus cardine: cuius prima pars incipit, vt vides, à litera a: secunda à litera b, Beatus author seculi: tertia à litera c, Castæ parentis viscera. Et ita de cæteris ordine literarum continuato. Seruatur id in nonnullis aliis carminibus, vt hoc ordine ornentur, & facilius discatur. Quare ne existimes aliud in his literis contineri mysterium. Eam ob causam hæ lamentationes sunt quatuor, & quadruplici alphabeto distinctæ, quia in illis Ieremias nõ solùm Iudęorum, sed etiam totius mundi, qui est in quatuor præcipuas partes diuisus, Ortum & Occasum, Septentrionẽ & Meridiem, scelera deplorat, & omnes ad deplorandum inuitat. Et quia sunt veluti quatuor lachrymarum flumina illis respondentia, quæ ex horto amœnissimo egrediuntur: elegit Ieremias hunc numerum quaternarium, quia est omnium primus inter numeros pares. Nam etsi binarius est prior, non tamen est perfectè, quia medium non habet. Quaternarius autem medio munitus magna continet mysteria. Quatuor sunt lyteræ nominis Dei ineffabilis: quam ob causam Pythagorici per numerum quaternarium iurabant: hoc est,

Gene.2.

hoc est, per diuinum illud numen, cuius nomen quatuor literas habebat. Quatuor erāt ordines lapidum pretiosorum in rationali summi
Exod.28. sacerdotis: vt est capi. Exodi 28. memoriæ proditum. Quatuor fuerunt quadrigæ toto orbe dis-
Zach.6. currentes: quarũ meminit Zach. cap. 6. Quatuor
Ezec.10. animalia admirãda vidit Ezechiel, vt ipse primo & decimo testatur. Et quatuor Ioannes quarto
Apoc.4. Apocal. Et quatuor sunt Iesus Christi euangelia, veluti quatuor elementa ecclesiam sustentantia. Quin potius numerus quaternarius virtute decimus est: nam vnum duo tria quatuor efficiunt decem: & in lege decem mandatorum quatuor euangelia cõtinentur. Huius diuinæ legis doctrina significatur hac litera א Aleph: nam Hebraicè idem est Aleph quod doctrina: & vnaquæque litera Hebraica propriam habet significationem. Quare si ea recto ordine cõiunxeris, videbis magnam inde dimanare theologiã. Qua de re vide
Hieron. Hieronymũ in prologo ad Eusebium, & in epistola ad Paulam Vrbicam, vbi alphabetum Hebraicum mirabiliter explanat. Hac ratione ducti nõnulli interpretes Latini voluerũt accommodare harum literarũ significationes sensibus versuum ab illis incipientiũ: sed frigidè, & per vim meo quidem iudicio ab antiquis, & grauibus interpretibus discrepantes, qui nihil huiusmodi scripserunt, & vt mea fert opinio, ne cogitarunt quidem. Nulla est in his literis, quòd attinet ad has lamentationes, maior philosophia, quàm ea, quam paulò antè explicauimus. His ita obseruatis ad literæ explanationem accedamus.

Quomodo sedet sola ciuitas plena populo! Hæc particula, quomodo, hoc loco non ignorãtis nec interrogantis est, sed admirantis & dolentis. Tota hæc oratio plena est admiratione, stupore, dolore, & affectu. Videbat Ieremias vrbem deletam & relictã, alta mœnia cum solo adæquata, templum Salomonium euersum, direptioni comissum, & prophanis impiorum hominum pedibus conculcatum. Sacerdotes erant abducti captiui, senes crudeliter vexati, pueri passim interfecti, virgines contumeliis acerbissimis affectæ, & per vias lamentabilis Hierosolymæ flumina sanguinis effluebant. Quæ omnia pius ac diuinus noster vates admiratus & quasi stupidus, atque angore oppressus lamẽtatur. Ea enim vrbs quæ antea populi celebritate, nominis amplitudine, ædificiorum magnificẽtia, omni diuitiarum genere floruerat, & variis gentibus ac prouinciis imperauerat, tũc sola erat, & ciuibus orbata, abiecta, euersa, direptioni commissa, & intolerandis tributis vexata. Verbũ, sedere, accipitur ali-
Psal.1. quando pro docere: vt psal. 1. Et in cathedra pestilentiæ sedit. Hoc est, non se pestilentem doctorem exhibuit. Vel nomine sedendi significatur ibi amicitia & familiaritas: monet enim psalmographus consuetudines hominũ impiorum esse
Psal.25. penitus declinandas. Ita accipitur psalm. 25. vbi Dauid: Non sedi, inquit, cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introibo. Odiui ecclesiam malignantium, & cum impiis non se-
Iere.15. debo. Et Ierem. cap. 15. Non sedi in concilio ludentium. Significat etiam aliquando manere: vt
Num.20. Numer. 20. Mansit populus in Cades: vbi pro mansit est in Hebręo idem verbum, pro quo nos hîc habemus sedet. Quare poterat verti locus hic: Quomodo manet sola ciuitas plena populo! Præterea nomine sessionis significatur abiectio & ignominia: vt ca. 47. Esai. Sede in puluere vir- *Esai.47.*
go filia Babylon. Vbi filia Babylon idẽ est quod cõgregatio Babylonis: quã vocat virginẽ, quòd nondum fuisset expugnata: cuius dedecus & calamitatem prædicit. Ac in hanc significationem existimo accipi verbũ sedere hoc Ieremiæ loco, ac si dicat: Quomodo iacet abiecta priuata habitatoribus suis vrbs illa, quæ fuit quondam plena ciuium multitudine, hominúmq; frequentia & varietate. De illa dixerat Esai. cap. 22. Clamoris *Esai.22.*
plena, vrbs frequens, ciuitas exultans. Eam vocat clamoris plenã, hoc est populo affluẽtem, & eam ob causam vocibus & strepitibus abundantem. Sed vaticinans de illius vastitate cap. 1. Re- *Esai.1.*
linquetur, inquit, filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario. Et post bellum Babylonicum Baruch ca. 4. eam inducit *Baruc.4.*
ita loquentem: Ego enim derelicta sum sola. Et Ieremias hoc loco: Quomodo sedet sola, hoc est deserta, & incolis destituta. Pagninus transfert: Quomodo sedit, de præterito. Sed quãdo diuina scriptura recolit præterita, etiã tempus præsens comprehendit aliquando: vt cap. 1. epistolæ ad Romanos: Tradidit eos Deus in reprobum sen- *Rom.1.*
sum. Nunc etiam eos tradit, qui huiusmodi sunt. Et psal. 1. Beatus vir qui nõ abiit in cõsilium im- *Psal.1.*
piorum. Nec nunc etiam abit. Eodem modo hoc loco: Quomodo sedit sola ciuitas: & nunc etiam sedet. Hęc ex Ambrosio in commentariis in ca. 1. epist. ad Romanos.

Facta est quasi vidua domina gentium. Hoc est, ea quæ in nationibus dominari, & in gentes imperium tenere solebat, modò mœsta & sola facta est velut vidua, populo quasi viro orbata, regni ac sacerdotij dignitate priuata, & omni consolatione destituta. Dauid & Salomon varias gentes externas subegerunt. Cap. 8. lib. 2. Reg. scriptum *2.Reg.8.*
est Dauidem reportasse victoriã de Syris & Idumæis: & ca. 10. de Ammonitis: qui omnes ei ser- *2.Reg.10.*
uiebant. Cap. autem nono li. 3. Reg. proditum est *3.Reg.9.*
memoriæ, Amorrhæos, Hethæos, Pherezæos, Heuæos, & Iebusæos fuisse Salomoni tributarios. Itaque Hierosolyma quæ fuerat princeps prouinciarũ victarum, facta est sub tributo, Babyloniis vectigalis, & in eorum ditionẽ redacta. Sed quemadmodũ Ieremias deplorauit Hierosolymam: sic nos, imò multò magis lamentemur animam, quæ cùm olim fuisset virtutibus plena, & imperasset diuersis affectibus & cupiditatibus, fuit à Babyloniis, hoc est, à dæmone, mundo & carne oppugnata & victa: ac libidinum flammis succensa, angelorum solatio destituta, & in dedecore & ignominia versata, tot seruit dominis, quot vitiis. Vt enim vir iustus, Christiana pietate & religione insignis etiamsi seruus sit hominũ, liber tamen in animo est: sic homo sceleribus contaminatus tametsi regnet, seruus tamẽ est, non vnius hominis, sed tot dominorũ, quot sunt flagitia, quibus est deditus. Iniquitates suæ, inquit, cap. 5. Prouerbiorum Salomon, capiunt *Prou.5.*
impium, & funibus peccatorum suorũ constringitur. Et Ieremias noster in hac lamentatione paulò pòst: Vigilauit iugũ iniquitatũ mearum in

in manu eius: conuolutæ sunt & impositæ collo
Psal.10. meo. Et Dauid psalm.10. Pluet super peccatores
laqueos. Ad huiusmodi animam illud potest ac-
Esai.49. commodari, quod est apud Esaiam 49. Ego ste-
rilis, & non patiens, transmigrata & captiua. Id
Ioan.8. docet Christus Deus noster apud Ioan.8. Nam
dicētibus Iudæis se liberos esse: Amen amen, in-
quit, dico vobis, quia omnis qui facit peccatum,
Rom.6. seruus est peccati. Et diuus Paulus ad Rom.6.
Cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui
estis eius, cui obeditis: siue peccati ad mortem,
2.Petr.2. siue deditionis ad iustitiā. Et diuus Petr. 2. epist.
suæ secundæ: A quo quis superatus est, huius ser-
uus est. Hoc voluit diuina scriptura significare
Gene.47. cap.47. Genesis, cùm ait omnes Aegyptios ven-
ditos fuisse Pharaoni, cuius serui facti sunt. Ho-
mines enim mundo dediti, se Pharaoni, hoc est,
dæmoni subiiciunt, in cuius ditionem redigun-
tur. Ita locū illum Origenes interpretatur. Ser-
uitus spiritualis est abiectior corporali, deterior,
ignobilior, & grauior: nā corporalis aliquando
sine culpa inducitur eius, qui in eam coniicitur.
Gene.39. Quod enim flagitium admiserat Ioseph, Daniel,
Danie.1. Ezechiel, & multi alij viri omni sapientia & vir-
Ezech.1. tute præstantes, qui captiui extiterunt? At serui-
tus peccati semper culpa nostra cōtrahitur. In-
super seruitus humana morte tādem finitur: ser-
uitus autem peccati perpetuò durat, cùm impij
ad ignes inferorū æternos relegātur. Demum in
corporis seruitutem incurrūt homines per vim,
in animi autem seruitutē sponte: vna est violēta,
altera voluntaria. Aspicis igitur impios omnes
seruos esse. Quî fieri potest, vt liber sit, qui nō im-
perat cupiditatibus? Quicunque non refrenat li-
bidines, nō spernit voluptates, nō tenet iracun-
diam, non coercet auaritiā, non repellit cæteras
animi labes, quāuis hominibus imperet, seruus
tamen est, quandoquidem flagitiis dominis im-
probissimis paret. An ille liber, cui cupiditas im-
perat, cui leges imponit, qui nihil ei recusare au-
Psal.136. det, nihil negare? Ego huiusmodi hominem non
modò seruum, sed abiectissimum seruū, etiamsi
summo genere natus sit, appellandū puto. Quare
nos hanc animi seruitutem deploremus: & iuxta
flumina Babylonis sedētes, ac veram spiritus li-
bertatem in memoriam reuocantes vim lachry-
marum fundamus.

ב *Plorans plorauit.* Subauditur Hierosolyma. Hæc
Beth. verborum geminatio phrasis est in diuinis literis
Psal.39. vsitatissima: vt psal.39. Expectans dominum. Et
Psal.131. psal.131. Viduam eius benedicēs benedicam. Et
Hebr.6. cap.6. epistolæ ad Hebræos: Benedicens benedi-
cam te, & multiplicans multiplicabo te. Et idem
Iere.13. Ieremias cap.13. Plorās plorabit, & deducet ocu-
lus meus lachrymam. Fortasse horum verborum
geminatione voluit Ieremias significare lachry-
marum abundantiam. Vel ponitur bis verbum
plorare ad externas & interiores lachrymas si-
gnificandas. Non solùm corde plorabat Dauid,
sed externis lachrymis respersus has voces emit-
tebat: Lauabo per singulas noctes lectū meum,
Psal.6. lachrymis meis stratum meū rigabo. Non gem-
mis & margaritis, sed lachrymis lectum suum
adulterij fœditate cōmaculatum rigabat, vt ea-
rum assiduitate maculas sceleris commissis de-
leret. Tribuit vrbi fletus & eiulatus, qui homini-
bus tribuuntur. Figura est prosopopœia, quando
rebus inanimatis & mutis ea, quæ sunt animato-
rum & loquentium, tribuimus: vt ait hoc loco
Theod. Ita psal.18. Cœli enarrant gloriam Dei, & *Psal.18.*
opera manuū eius annuntiat firmamentū. Et ca.
49. Esai. Dixit Sion: reliquit me dominus & do- *Esai.49.*
minus oblitus est mei. Vel per ciuitatē eos intelli
git Ieremias, qui in illa manebāt: vt sit figura me-
tonymia: queadmodū cap.23. Esaiæ: Vlulate na- *Esai.23.*
ues Carthaginis. Et Lucæ 13. Hierusalem Hieru- *Luc.13.*
salē quæ occidis prophetas: Hoc est, ô habitato-
res Hierosolymæ diuinorum vatū interfectores.

In nocte. Quia propter hostium timorem non
audebat plorare die. Vel ideo ait Ieremias Iu-
dæos illos plorare nocte, vt ostenderet, tempus
illud quod alij solent tribuere somno & quieti,
eos in vigiliis & lachrymis consumere. Idem fa-
ciebat Dauid, cùm psalm.6. dicebat: Lauabo per *Psal.6.*
singulas noctes lectum meum, lachrymis meis
stratum meum rigabo. Quibus verbis significat
acerbissimum animi cruciatum & dolorem, quo
ob legem Dei à se violatam, & memoriam scele-
ris cōmissi angebatur. Nox in diuinis literis ac-
cipitur pro culpa: vt Sapientiæ decimoseptimo: *Sap.17.*
Vinculis tenebrarum & lōgæ noctis compediti.
Et capite vndecimo euangelij authore Ioanne: *Ioan.11.*
Siquis ambulauerit in die, non offendit, quia lu-
cem huius mundi videt: si autem ambulauerit in
nocte, offendit. Hoc est, qui iustè & piè vixerit,
non offendet, qui autē iniustè & impiè, offendet.
Vbi dies pro virtute accipitur & gratia: nox ve-
rò pro culpa & impietate. Vnde Salomon Pro- *Prou.4.*
uerbiorum quarto: Via impiorum tenebrosa. Et *Psal.34.*
Dauid psalmo trigesimo quarto: Fiant viæ illorū
tenebræ & lubricum. Accipitur etiam pro igno-
rantia: vt capite tertio Michææ: Nox vobis pro *Mich.3.*
visione erit. Hoc est, loco luminis vaticinationis
eritis ignorantia cooperti. Accipitur pro vmbra
legis Mosaicæ: vt capite tertiodecimo epistolæ *Rom.3.*
ad Romanos: Nox præcessit, dies autem appro-
pinquauit. Vbi per diem claritas euangelij signi-
ficatur, quemadmodū per noctem vmbra legis:
quæ hyems & imber appellatur capite secundo *Cant.2.*
Canticorum: Iam hyems transiit, imber abiit &
recessit: flores apparuerunt in terra nostra: tem-
pus putationis aduenit. Ac si dicat sponsus: Iam
discussæ sunt & euanuerunt legis veteris figuræ,
quia aduenit substantia: iam apparuerunt flores
euāgelij, iam venit tempus, in quo excisa & am-
putata sunt legis Mosaicæ sacrificia. Præterea ac-
cipitur nox pro calamitate: vt capite Iob 34. In- *Iob 34.*
ducet noctem, & conterentur. Id est, affliget eos
Deus calamitate, & dissipabuntur. Et psalmo
sextodecimo: Probasti cor meum, & visitasti no- *Psal.16.*
cte. Hoc est, animum meum Domine sæpe rebus
aduersis explorasti, & acerbissimis ærumnarum
tenebris circumfudisti. Et psalm.118. Memor fui *Psal.118.*
nocte nominis tui Domine. Et Ieremias cap. 14. *Iere.14.*
Deducant oculi mei lachrymas per noctem. Ac
in hanc significationē accipit noctem hoc loco,
cùm ait: Plorans plorauit in nocte. Ac si dicat:
summis calamitatibus oppressa vim lachryma-
rum profudit.

Lachrymæ eius in maxillis eius. Id est, erant eius
genæ cōtinuis lachrymis respersæ: quia non erat,
qui abstergeret illas. Significat diuturnū ac per-
nem

renem fletum: qui si est ob memoriam flagitiorum,& ob alias pias causas,magnam affert vtilitatem.Nam vt ait Dauid psal. 125. Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Euntes ibant,& flebant mittentes semina sua: venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.Et Christus Deus noster apud Matthæum 5. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Quemadmodũ numus in fundo vasis ad certum quoddam loci interuallum constitutus,non videtur sine aqua:at si vas impleatur illa, statim videtur:sic diuinã cõsolationem quam ob siccitatem nostram non aspicimus,in piarum lachrymarum affluentia intuemur. Plorabitis & flebitis,ait Christus dominus apud Ioannem 16. sed tristitia vestra vertetur in gaudium. Vt cùm domus aliqua incendio comburitur, confluunt multi ad aquam ad ignem restinguendũ: sic nos cum viderimus animam flamma vitiorũ flagrare, debemus ad lachrymarum aquam cõfugere, vt flagitiorum ardorem restinguamus. Hæ sunt piæ lachrymæ Petri postquam Christũ negauit. His lachrymis doloris & amoris Maria Magdalena pedes Domini rigauit, Accessit fluuius lachrymarum ad fontem misericordiæ.Vt elephas mirum in modum diligit aquas fluuiorum, quibus se mergit, & abluit: ita nos sumus aquas lachrymarũ dilecturi, quibus demersi scelera nostra abluamus.Si deploramus corpora mortua, à quibus anima separatur,quantò magis debemus deplorare animas mortuas, à quibus diuina gratia seiungitur? Sed non solùm propter peccata, sed propter aliorum ærumnas, & exilij nostri dilationem,& cælestis patriæ desiderium conficiamur lachrymis igne charitatis incẽsi. Quemadmodum olla feruens magno flammarũ impetu concitata solet liquorem extollere, & effundere super se: ita animus igne charitatis inflammatus, ascendit sursum feruentes lachrymas emittens, effundens se super se. Ad hoc hortatur Dauid, cũ ait psal. 61. Effundite coram illo corda vestra. Et exemplo sui dicens psal. 41. Effudi in me animã meam. Demus operã, vt nubes piorum mœrorum conuertatur in pluuiã dulcium lachrymarum, & cælum animi nostri remaneat purũ atq; serenum. Ploremus coram Domino, vt verbis vtar Dauidis: illud ad memoriã reducẽtes quod ait in Apocalypsi diuus Ioannes: Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum: vt hac spe ducti imitemur hac re mœstam ciuitatem, cuius maxillæ erãt, vt hoc in loco Ieremias ait, lachrymis respersæ. Diuus Hieronymus in huius loci commentariis, & diuus Gregorius 13. Moraliũ per maxillas intelligunt concionatores euangelicos,quibus non debent lachrymæ deesse, qui vitam impiorum concionibus suis confringunt. Sed hoc est in sensu morali. Nos autem sensum literalem prosequentes per maxillas genas intelligimus.

Psal. 125. Matt. 5. Similitudo. Ioan. 16. Similitudo. Matt. 26. Luc. 7. Similitudo. Similitudo. Psal. 61. Psal. 41. Psal. 94. Apoc. 7. Apoc. 21.

Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Hoc profectò est intolerandum supplicij genus in calamitate carere consolatore. Id euenit Hierosolymæ, quam Aegyptij, & Syri,& alij, cum quibus illa fuerat coniuncta,& amicitia copulata, in ærumnis suis deseruerunt, & amorem in odium commutarunt. Ei dixit Deus apud Ezechielem cap. 23. Ecce ego suscitabo omnes amatores tuos contra te. Cumulus augetur doloris, cùm eos quos amore prosequebamur, videmus à nobis alienatos in ærumnis nostris, illisque gaudere,& nobis insultare. Cap. 19. ait Iob: Noti mei quasi alieni recesserunt à me: dereliquerunt me propinqui mei: & qui me nouerunt, mei obliti sunt. Et Dauid psal. 68. Sustinui, qui simul contristaretur,& non fuit: & qui consolaretur, & nõ inueni. Et Ecclesiastes cap. 4. Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur: & lachrymas innocentium,& neminem consolatorem. Id quod hoc loco ait Ieremias, re ipsa intelligitur de euersione Hierosolymæ per Babylonios, sed multò rectiùs de eius euersione per Romanos tempore Titi Vespasiani. Nam in priore calamitate etiãsi Iudæi fuerunt à gentibus derelicti, habuerunt tamen Ezechielem, & Danielem, & Ieremiam, & alios diuinos vates sanctitate & sapiẽtia præstantes, qui eos docebant, & consolabantur. At in secunda fuerunt omni solatio destituti: & in summam miseriam inciderunt, cùm Christus Dominus eos reliquit. Id quod ille his verbis prædixerat apud Oseam 9. Væ eis cùm recessero ab illis. Sed quia pro recedere est in Hebraico verbum Basar, quod significat carnẽ sumere: potest verti locus ille: Væ eis cùm incarnauero in illis. Loquitur de perfidis & obstinatis Iudæis, qui Christum ipsum recipere noluerunt: non de illis, qui sanctum eius euangelium seruarunt. Ait enim Esaias 8. cap. Erit vobis in sanctificationẽ: in lapidem autem offensionis & petram scandali duabus domibus Israel. Ac si dicat: Cùm Dominus Iesus Christus venerit, saluos faciet eos, qui eum receperint, eos autẽ damnabit, qui in perfidia permanserint. Huic versioni fauet translatio Septuaginta, quæ habet: Væ eis, caro mea ex illis. Cùm enim Dominũ Iesum innocentẽ agnũ ad cædem crudelissimam vocarẽt, & in obstinatione sua persisterent, fuerunt à Romanis afflicti: partim interfecti, partim in summam miseriam traducti. Ac tunc nullũ habuerũt consolatorẽ.

Ezec. 23. Iob 19. Psal. 68. Eccl. 4. Ose. 9. Esa. 8.

Omnes amici eius. Id est, omnes, qui eam amicitia comprehendere videbantur. Aliis verbis extremam calamitatem significantibus exaggerat id, quod proximè dixerat.

Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis. Hoc est, populus Iudæorum expulsus patria iuit in acerbum exilium, & sedem rerum suarum in Chaldæa collocauit, oppressus afflictione, & magnitudine Babylonicæ seruitutis: & ibi nullam inuenit quietem, nullam tranquillitatem: Aequum est, vt qui suaue iugũ domini despiciunt, aspero seruitutis Babylonicæ premantur. Vel sic. Ideò Iudaicus populus migrauit,& tali supplicio affectus est, quia multos afflixerat: & seruos crudeliter & acerbè tractauerat. Id explicat Chaldaica paraphrasis sic habens: Abiit Iuda in captiuitatem, eo quòd ipsa afflixit pupillos & viduas: & durè tractauit seruos Hebræos. Potest hæc oratio explanari nõ de Iudæis, qui abducti sunt Babylonem: sed de his, qui post euersionem Hierosolymæ fugerunt ad Aegyptios propter acerbam afflictionem & duram seruitutem, qua à Babyloniis in Iudæa premebantur. Sed in Aegypto nullum refugium inuenerunt.

Iere.41. & 43.& 44. uenerunt. Lege cap.41. & 43.& 44.Ieremiæ, & vltimum libri quarti Regum, si hoc volueris intelligere.

4.Reg. vltim. *Omnes persecutores eius.* Hoc est, omnes Babylonij qui Iudæorum familiam affligebãt, apprehenderunt eam inter calamitates Hierosolymæ. Vel inter vias angustas, quibus fugere conabantur.

ד Daleth. *Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.* Sensus est: Viæ ducẽtes ad templum, in quo fiebant sacrificia, & in diebus festis solennia instituta celebrari solebant, vsque adeo lugubres existunt, vt plorare videantur. Nam cùm templum sit euersum & flammis commissum, nemo venit ad solennia celebrãda. Ex quo effectum est, vt viæ quibus olim multi ad illud confluebant, sint solæ & desertæ. Vias ait lugere ob ingentem mœstitiam & solitudinem, quemadmodum cùm dicimus prata ridere ob amœnam viriditatem, qua spectantium oculos oblectant, appellantur autem viæ templi viæ Sion, quia templum illud Salomonium fuit in monte Sione situm. Quidam vertunt: Viæ Sion herbescunt. Quia nemo per eas transibat. Tria erant solennia, quibus Iudæi ad templum ire cogebantur: pascha, pentecostes, & scenophegia: vt videre licet cap.23. Exod. Accipiuntur etiam solennitates pro sacrificiis cap. Malachiæ 2. Via accipitur pro opere & negotio: vt ca.1. Aggæi: Ponite corda vestra super vias vestras. Hoc est diligenter perpendite opera vestra: considerate negotia, in quæ incumbitis. Accipitur pro lege: vt psalmo vigesimoquarto: Vias tuas domine demonstra mihi. Hoc est, doce me leges tuas, ostende mihi rationem viuendi, quam præscribis. Accipitur pro more, regula, & doctrina: vt cap.4. prioris ad Corinthios: Misi ad vos Timotheum, qui vos commonefaciet vias meas, quæ sunt in Christo Iesu. Id est, quæ sunt iuxta Iesu Christi euangelium. Via pacis est fides, quæ, vt verbis vtar apostoli, per charitatem operatur: quam impij non habent, ne cognoscunt quidem. De illis ait psalmographus: Viam pacis non cognouerunt. Hoc autem Ieremiæ loco per vias significantur itinera terrestria, quæ dicuntur lugere, quemadmodum de Iudæa ait Ieremias capit. 12. Vsque quo lugebit terra? Et quartodecimo: Lugebit Iudæa, & portæ eius corruerunt. Et Esaias trigesimotertio. Luxit & elanguit terra. Et Oseas quarto: Lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Tunc dicitur terra lugere, cùm destituta cultoribus suis tristem vastitatem ostendit, & in miserandam solitudinem redigitur.

Exod.23. Malac.2. Aggæ.1. Psal.24. 1.Cor.4. Galat.5. Psal.13. Iere.12. Iere.14. Esai.33. Ose.4.

Omnes portæ eius destructæ. Omnes portæ Hierosolymæ fractæ sunt & euersæ. Sed quoniam in portis solebant quondam exerceri iudicia, fortasse per portas hoc loco iudicia intelliguntur. Ac si dicat: Desiit Hierosolyma esse ciuitas, nam leges in ea nihil valent, iudicia iacent, mos patrius interiit. Id voluit significare Esaias capite tertio cùm dixit: Mœrebunt atque lugebunt portæ eius. Et Ieremias decimoquarto: Portæ eius corruerunt. Significari autem iudicia publica nomine portarum indicat Dauid psal. 68. cùm ait: Aduersum me loquebãtur, qui sedebant in portis: Id est, qui iudicia exercebant. Et psal. 126. Non cõfundetur, cùm loquetur inimicis suis in porta. Id est, non amittet litẽ, non cadet causa, cùm contenderit cum aduersario suo in iudicio. Eam ob causam porta accipitur pro quocunque loco publico: vt capite decimonono libri secundi Regum: surrexit rex, & sedit in porta: vt scilicet ab omnibus videretur. Et 5. Amos: Odio habuerunt corripientem in porta, accipitur autem porta pro ipsa ciuitate. Nã ca. Genesis 22. vbi nos habemus: Hæreditabit semen tuum portas inimicorum tuorum: pro portis habẽt Septuaginta, ciuitates.

Esai.3. Iere.14. Psal.68. 1.Reg.19. Amos 5. Gene.22.

ה He. *Facti sunt hostes eius in capite.* Hoc est, in fastigio, ac nobiliore loco. Ac si dicat: inimici eius dominati sunt, & rerum omnium potiti. Hoc schemate vtuntur Hebræi, cùm volunt significare aliquem esse superiorem & principatum tenere: vt constat ex cap.28. Deuteronomij, vbi Moses dixit populo, si Dei legem seruaret: Constituet te dominus Deus tuus in caput, & non in caudam: & eris semper suprà, & nõ subter. Et paulò pòst: si Dei legem violaret: Ipse aduena erit in caput, & tu in caudã. Ac si diceret: Ipse tenebit primas, tu autem eris infimus: ipse dominabitur, tu parebis. Caput enim accipitur pro dominatu. Ideo dicebat Dauid psalmo quinquagesimonono. Ephrain fortitudo capitis mei. Ac si diceret: Tribus Ephrain est robur & firmamentum regni ac principatus mei. Et Oseas primo: Ponent sibi caput vnum. Vnde ponere aliquem super caput alterius est illum superiorem constituere, & victorem declarare: vt psal.65. Posuisti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra. Caput etiam accipitur pro principio: vt psal. trigesimonono. In cap. libri scriptum est de me. Et quia intẽtio est principium operis, per caput hoc Ieremiæ loco poteris intelligere propositum seu intentionem. Tunc hostes sunt in capite, cum dæmones intentionem corrumpunt. Corrupta autem intentione, totum opus dicitur deprauatum, quamuis suapte natura videretur bonum. Vnde Augustinus explanãs locum illũ Matt.6. Si lumen quod in te est: Quod, inquit, non bona intentione fit, non tibi proderit. Et Gregorius lib.1. dialogorum: Intẽtio peruersa si fuerit, prauum est omne quod sequitur, licet rectum videatur. Et in Moralibus: Summa cura vigilandum est, ne vel bonis operibus seruiens mens reproba intentione polluatur. Et Bernardus de præcepto & dispensatione: Bonum prorsus cõdemnat intentio praua. Quemadmodum ex lutulento & perturbato puteo quicquid exit, turbulentum & impurũ est: sic ex deprauato animo quid potest exire nisi deprauatum? Quemadmodũ qui mœnia Hierosolymæ construebant, vna manu faciebant opus, altera tenebant gladium, vt capite quarto Nehemiæ scriptum legimus, ita nos in virtutum actiones debemus incumbere, sed gladium habere ad malas cogitationes & intentiones resecandas, & penitus excidendas: eásque non admittere, sed longè expellere, instar Abrahami, qui volucres super victimam descendentes abigebat.

Deut.28. Psal.59. Ose.1. Psal.65. Psal.39. Matt.6. Similitudo. 2.Esd.4. Gene.15.

Inimici eius locupletati sunt. Hoc est Babylonij se spoliis Hierosolymæ repleuerunt. Pagninus vertit: Inimici eius prosperati sunt.

Quia

Quia dominus locutus est super eam. Id est, quia Deus sententia sua decreuit venturas esse has calamitates in ingratam ciuitatem: Loqui Deum est illum aliquid decernere: vt Psalm. 59. Deus locutus est in sancto suo: lætabor, & partibor Sichimam, & conuallem tabernaculorum metibor. Id est, Deus decreuit in cœlo fore, vt ego lætarer, & diuiderem Sichimam, essemq; totius terræ sanctæ dominus. Partiri ac metiri terram verba sunt, quæ apud Hebræos veram possessionem ostendunt. Hoc dicit, quia tunc loca illa non erãt ei subiecta. Vel in sancto suo, hoc est, per sanctum suũ. Ac si dicat: dixit Deus per Samuelem sanctum suum vatem. Nam particula in accipitur sæpe pro per: vt capite primo epistolæ ad Hebræos: Multifariam multísque modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio. Id est, per prophetas, & per filium. Quare locus hic Ieremiæ potest ita explanari. Quia Deus per diuinos suos vates dixit fore, vt Hierosolyma in has ærumnas incideret. Vel locutus est Babyloniis in eorum corde, quibus dixit, vt Hierosolymam ob eius crimina euerterent & vastarent. Vel locutus est super eam, hoc est, contra eam: vt sit sensus: afflixit illam. Ita ipse dominus apud Ieremiã decimo octauo: Loquar, inquit, aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, destruam, & perdam illud. Septuaginta habent: Quia dominus humiliauit eam. Eodem ferè modo Pagninus: Quia dominus dolore affecit eam.

Psal. 59

Heb. 1.

Iere. 18.

Pagnin.

Paruuli eius ducti sunt in captiuitatem. Exaggerat Babyloniorum immanitatem, qui non solum viros, sed etiam pueros secum captiuos duxerũt. Metaphora est à matre desumpta filios teneræ ætatis nutriente, quos erhostes eripit, & in vincula coniicit. Vel per paruulos intelligit stultos, qui ob scientiæ inopiam fuerunt capti, & in exilium missi, iuxta id quod prædixerat Deus apud Esai. 6. Præterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.

Esai. 6.

Vau.

Et egressus est à filia Sion omnis decor eius. Id est, periit omnis Hierosolymæ pulchritudo: cum euersa fuit, speciem amisit & dignitatem. Filiam Sion vocat Hierosolymam, quòd esset sita in monte Sione. Filia in diuinis literis idem est aliquando quod congregatio: vt apud Sophoniam tertio: Lauda filia Sion. Et apud Zachariam nono: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. Et hoc Ieremiæ loco: vbi filia Sion dicitur egregiam speciem amisisse: quam postea recuperauit. Eodem modo animæ nostræ accidit aliquando. Nam vt nonnullæ herbæ pedibus conculcatæ abiiciunt se, suamque amittunt pulchritudinem: sed veniẽte rore cœlesti eriguntur, & ad amissam antiquamque formam reuocantur: sic anima conculcata peccatis, manet abiecta, & fœditate maculata, iuxta id quod hoc loco ait Ieremias: Egressus est à filia Sion omnis decor eius: sed rore diuinæ gratiæ restituta effertur in sublime, & ad pristinam reuertitur pulchritudinem. Ac tunc ei illud accommodatur cap. Canticorum 7. Quàm pulchra es, & quàm decora charissima.

Sopho. 3

Zach. 9.

Simili-tudo.

Cant. 7.

Facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pascua. Hoc est, magnates Hierosolymæ, & qui eius gubernaculum tractabant, effecti sunt insipientes, timidi, stupidi, & fragiles: & abierunt imbecilli coram hostibus, omni fortitudine destituti. Non solùm abiecti homines & filij terræ, sed etiam nobiles & principes animo ceciderunt. Fortasse comparat magnates arietibus non inuenientibus pastum propter famem ciuitatis tempore obsidionis: de qua loquitur Esaias cap. 5. & Ieremias 34.

Esai. 5.

Iere. 34

Za[illegible].

Recordata est Ierusalem dierum afflictionis suæ, & præuaricationis. Id est, reduxit Hierosolyma in memoriam dies calamitatis, & impietatis suæ. Cùm memoria erumnarum coniungit memoriam flagitiorum, propter quæ in ærumnis versabatur. Hanc secum affert vtilitatem calamitas, nimirum cognitionem peccati. Filij Iacob qui Ioseph fratrem suum impiè vendiderant, postea dolore oppressi in Ægypto has voces emiserũt: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum. Potest verti hæc oratio. Recordata est Ierusalẽ in diebus afflictionis suæ præuaricationis, &c. Sed quoniam sequitur: omnium desyderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis: potest verti: Ierusalem in diebus afflictionis suæ, & prẹuaricationis Babyloniorum recordata est omnium suorum desiderabilium. Vt enim esset acerbior Hierosolymæ calamitas, recordabatur desyderabilium suorum, hoc est voluptatum, deliciarum, opum, quietis, regni, victoriarum, epularum, gaudiorum & prosperitatum, quibus quondam affecta fuerat. Sæpe in tantam incidimus calamitatem, vt magis nos affligat memoria oblectationum præteritarum, quàm præsens mœstitia. Illud Michææ primo: Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus: potest etiam verti ex Hebræo: Quia doluit propter bonum: subaudi, amissum. Ac si dicat: Quæ in gemitu & calamitate versabatur, magis dolebat gaudium, quod quondam habuerat, quàm dolorem, quem tunc habebat. Itaque præsentes dolores & præterita gaudia venerunt Hierosolymæ in mentem, cùm populus eius incideret in hostium potestatem omni auxilio destitutus. Tunc poterat illud dicere Psalmographi: Tribulatio proxima est, non est, qui adiuuet.

Gen. Gene 42.

Mich. 1

Psal. 21.

Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius. Viderunt Babylonij afflictam Hierosolymam, & festa eius eluserunt. Eodem modo dœmones dies nostros festos irrident, quando illos in ludis prohibitis, & in prophanis festiuitatibus consumimus. Vt spicæ frumenti grana cõtinent, & aristas: sic dies festi gaudium habent interitus instar granorum, spiritualis ac solidę lætitię, & aristas externæ oblectationis. At nos constituimus solennia in iucunditatibus externis, cum ea deberemus in interioribus constituere. Arripimus corticem, relinquimus nucleum. Quare danda opera est, vt dies festos nostros piè & cum interiore gaudio celebremus, animos ad Deum leuemus, ad cuius gloriam ipsas externas festiuitates referamus. Pium est, & necessarium dies festos ab ecclesia catholica constitutos obseruare, Deo cultum exhibere, & Christianam religionem custodire: sed declinandæ sunt in illis obscœnæ voluptates, impij ludi, & cætera flagitia: nẹ dicat nobis Deus id, quod dixit Iudæis per Esaiam primo: Neomeniam & sabbatum,

Simili-tudo.

Esai. 1.

batum,& festiuitates alias non feram: iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea. Et per Amos quinto: Odi, & proieci festiuitates vestras: & non capiam odorem cœtuum vestrorum. Cæterùm hoc Ieremiæ loco nomine sabbati non solùm dies festos, sed totam religionem intelligimus: & quicquid ad diuinum pertinet cultum: tametsi proprius per sabbatum dies septimus in vetere significabatur. Tūc hostes festa nostra irrident, cùm vitã nostram aspiciunt otiosam, & in vitiis occupatam.

Amos 5.

ח Che.

Peccatum peccauit Ierusalem. Incidit Hierosolyma in peccata Quidā per peccatum hoc loco intelligunt infidelitatem. Alij per hāc verborum geminationem intelligunt peccatorū multitudinem & cōtinuationem. Illud est perspicuum ex lectione librorum regum, & prophetarum multos ex Hebræis amisisse fidem, & pro vero Deo gentium idola coluisse. Cùm autem fides sit radix plantæ spiritualis, nullam de se præbebant spem fructus. Vt enim auulsa arboris radice aufertur spes fructus: sic auulsa fide ruit virtutum fundamentum, quibus homines grati sunt Deo: nam authore diuo Paulo cap. 11. ad Hebreos: sine fide impossibile est placere Deo. Sumi autem peccatum pro infidelitate, indicat Christus apud Ioannē 16. cum ait. Spiritus sanctus arguet mundum de peccato: quia non crediderunt in me.

Similitudo. Hebr. 11. Ioan 16.

Propterea instabilis facta est. Id est, eam ob causam non stetit in terra sua, sed ex ea in Caldæam migrauit. Ostendit peccatum fuisse causam exilij ac miseriæ Hierosolymæ. Cap. Prouerb. 14. ait sapiēs: Miseros facit populos peccatū. Ridebāt Babylonij diuinum cultum Iudæorū, dicētes non potuisse Deū illos seruare: sed hoc diluit diuinus vates dicens. Iudæorum euersionem & exilium non euenisse ob Dei ipsorum impotentiam, sed ob ipsorum peccata, præsertim ob infidelitatem.

Prouer. 14.

Omnes qui glorificabāt eam, spreuerunt illam. Quicunque eam antea in prosperitate laudibus efferebant, & honoribus ornabant, postea in ærumnis versatam illam penitus contempserunt. Qui eam tuebantur obsequio in rebus secundis & ad voluntatem fluentibus, postea illis reflantibus eam deseruerunt, & pro nihilo putarunt. Vt cicadæ in æstate apparent, & continuò canunt, hyeme autem perpetuò silent, imò non videntur: ita multi in prosperitate nos sequuntur, & laudibus efferūt, qui in rerum aduersarum ictibus & calamitatum procellis obmutescunt, nosque derelinquūt, quos amore prosequi videbantur. Id intelligens Salomon dicebat capite Prouerbiorum quartodecimo: Diuitiæ addunt amicos: pauper verò etiam ab amicis deseritur. Et decimonono: Fratres hominis pauperis oderūt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo. Et Eccle. 6. Est amicus secundùm tempus: & non permanebit in die tribulationis. De illo autē qui verus est amicus ait eodem capite: Amicus fidelis protectio fortis: qui autem inuenit illum, inuenit thesaurum.

Similitudo. Prou. 14 Prou. 19 Eccles. 6

Ipsa autem gemens, & conuersa est retrorsum. Id est, quin ipsa ingemuit dolore pressa, & deiecta est retro. Fortasse particula, &, accipitur pro quia: vt sit sensus: Ipsa autem gemuit, quia se vidit contemptam, ac si esset proiecta retrorsum. Accipi autem & pro quia indicat locus ille Esaiæ capit. 64. Tu iratus fuisti, & nos peccauimus. Ita accipitur capite primo Lucæ: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Et secundo: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus. Capite quartodecimo Genesis, vbi nos habemus: Melchisedec rex Salem proferens panē & vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi. Pro enim est in Hebræo &, & ita transfert Onchelus paraphrastes Chaldæus. Sed quoniam & accipitur pro quia, & enim rectè vertit Latinus noster interpres: Erat enim: Ac si diceret: Ratio cur offerebat Deo panem & vinum, est, quia eius erat sacerdos.

Esa. 64 Luc. 1. Luc. 2. Genes. 14. Onchel.

Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui: deposita est vehementer, non habens consolatorem. Vide domine afflictionem meam, quoniam erectus est inimicus. ט Theth.

Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius: quia vidit gentes ingressas sanctuarium suum, de quibus præceperat, ne intrarent in ecclesiam tuam. י Iod.

Omnis populus eius gemens, & quærens panem: dederunt pretiosa quæque pro cibo ad refocillandam animam: vide domine, & considera, quoniam facta sum vilis. כ Caph.

O vos omnes qui transitis per viam, attendite, & videte, si est dolor sicut dolor meus: quoniam vindemiauit me, vt locutus est dominus in die iræ furoris sui. ל Lamed.

De excelso misit ignem in ossibus meis, & erudiuit me: expandit rete pedibus meis, conuertit me retrorsum: posuit me desolatam tota die mœrore confectam. מ Mem.

Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius, conuolutæ sunt, & impositæ collo meo infirmata est virtus mea: dedit me dominus in manum, de qua non potero surgere. Nun.

Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei: vocauit aduersum me tempus vt contereret electos meos, torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudæ. ס Samech

Sordes eius in pedibus eius. Describit Hierosolymā viduam, pedibus nudam, & eam ob causam contaminatam. Vel per pedes intelligit affectus. Ac si dicat: Erant labes in affectionibus eius: habebat affectiones suas maculis pollutas. Intelligi autem affectus nomine pedum indicat psalmographus, cum ait psalm. 35. Non veniat mihi pes superbiæ. Potest tamen ita exponi locus ille. Non conculcet me pes superbi, sed amoue à me vim & furorem hominis violenti. Prior tamen explanatio est diui Augustini, quam Remigius Antissidorensis, & alij viri docti sequuntur. Et psalmo trigesimonono: Statuit supra petram pedes meos. Hoc est, firmauit affectiones meas super Christum. Petra autem, inquit apostolus, erat Christus.

ט Teth. Psal. 35. August. Remig. Psal. 39. 1. Cor. 10

ſtus. Vult diuinus vates ſignificare affectuũ ſuorum firmitudinem, & ſolidi fundamenti ſtabilitatem. Et Zacharias apud Lucam 1. Ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis. Vt cor ambulat pedibus: ita anima affectionibus. Quare oportet pedes abluere: hoc eſt puros & integros affectus habere. Hoc voluit Chriſtus dominus ſignificare, cũ abluit pedes diſcipulis ſuis apud Ioan. 13. & cũ dixit illis apud Mat. 10. Excutite puluerem de pedibus veſtris. Id fuit ſignificatum cap. 1. Leuitici, vbi Deus præcepit inteſtina ac pedes victimę lauare aqua. Vbi per pedes affectus & motus animi ſignificantur, per inteſtina verò abditæ & latentes cogitationes in ventre animæ, hoc eſt in corde, quod animæ vterus appellatur. Vnde Ieremias cap. 4. Ventrem meum, inquit, ventrem meum doleo. Volens autem oſtendere per ventrem ſignificare cor, addit: Senſus cordis mei turbati ſunt in me. Sed quoniã victores in triumphis ſolebant victos ſub pedibus habere, pedes ipſi, pro victoria accipiũtur. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per pedes Hieroſolymæ antiquas eius victorias intelligere. Et quia in illis vtebatur ſuperbia, inſolentia, & vanitate, dicitur habere ſordes in pedibus ſuis. Vnde id quod paulò ante attulimus ex pſal. 35. Non veniat mihi pes ſuperbiæ: poteſt ita explanari: Non triũphet de me ſuperbia. Id quod nos hoc Ieremiæ loco habemus: Sordes eius in pedibus eius: poteſt verti ex Hebræo: Sordes eius in fimbriis eius. Et ita habet Brixianus & Pagni. Ac ita eſt ad marginem nonnullorum codicum. Et tũc poteſt eſſe ſenſus: Impudenter peccauit Hieroſolyma, ſimilis mulieri impudicæ, quæ non veretur menſtruum ſanguinis in fimbriis veſtis circunferre. Septuaginta tamen nobiſcum pedes verterunt. Sed eadem poteſt eſſe intelligentia.

Luc. 1. *Ioan. 13.* *Matt. 10.* *Leui. 1.* *Iere. 4.* *Pſal. 35.*

Nec recordata eſt finis ſui. Non tenebat memoria interitum ſuum: non cogitabat de exitu vitæ: exciderat ei penitus ex animo mortis recordatio. Quàm vtilis ſit memoria mortis, indicat Eccleſiaſticus cap. 7. cũ ait: Memorare nouiſſima tua, & in æternum non peccabis. Et 14. Memor eſto, quoniam mors non tardat. Memoriam mortis complectebatur Iob has voces emittẽs cap. 30. Scio, quia morti trades me, vbi cõſtituta eſt domus omni viuenti. Ac ſi dicat. Semper mors mihi ante oculos verſatur: Nõ mihi excidit ex animo memoria ſepulchri, quod eſt omnium hominum domicilium. Ait Albertus magnus in libro de vegetabilibus, coruum non redire ad nidum, ſi in eo poſuerint cinerem ac puluerem vitri: ſic dæmon fugit à nido noſtri cordis, ſi in eo poſita fuerit memoria cineris & pulueris, in quem conuertẽdum eſt vitrum, vitrum autem ſumus nos: imò vitro ipſo fragiliores. Quare ſi à nobis dæmonem auertere voluerimus, ſit in animo noſtro eius pulueris, in quem ſumus conuertendi, repetita memoria. Ea quippe vigilamus, & obliuione dormimus. Eam ob cauſam Chriſtus Deus noſter apud Matthæum 25. Vigilate, inquit, quia neſcitis diem, nec horam. Et apud Lucam 12. Eſtote parati, quia qua hora non putatis: filius hominis veniet. Hac mortis memoria diminuuntur vanæ mundi voluptates, & creſcunt piæ animi oblectationes. Quemadmodũ quicquid amputatur ex vite, augetur in fructu: ſic qui reſciderit inanem ac falſam mundi lætitiam, augebit ſalutarem fructum veræ iucunditatis. Sed aduerte: Mors, quæ dicitur finis ſceleratorum hominum, eſt principium virorum virtute præſtantium. Id quod nos habemus pſal. 76. Et dixi: nũc cœpi: poteſt verti ex Hebræo: Et dixi: interitus meus eſt. Eſtenim ibi verbũ Chalal, quod ſignificat interire & incipere: nam viri iuſti tunc incipiunt, cùm excedunt ex hac vita. Cùm naſcuntur, exeunt è ventre matrũ, & ingrediuntur vterum naturæ: cùm verò è vita migrãt, naſcuntur: & tunc incipit vita, quæ eſt vera vita nominanda. Ex quo fit, vt dies obitus ſanctorum, eorũ natalis dies appelletur. Sed ſiue principium, ſiue finis dicatur mors, eſt memoria repetẽda. Sed eius non recordata eſt Hieroſolyma. Duas res tribuit ei hoc loco Ieremias, ob quas ait eam in acerbiſſimas calamitates incidiſſe, nimirum ſordes affectuum, & mortis obliuionem. Fortaſſe nomine finis intelligitur Chriſtus, iuxta illud apoſtoli ad Romanos 10. Finis legis Chriſtus eſt ad iuſtitiam omni credenti. Ille enim fuit legis conſummatio, quoniam lex nõ erat niſi vſq; ad eum in ea promiſſum, in cuius morte fuit impleta & finita. Cùm autem Iudæi non recordarentur eius, meritò fuerunt variis calamitatibus lacerati.

Eccl. 7. & 14. *Iob 30.* *Albert. Similitudo.* *Matt. 25.* *Luc. 12.* *Similitudo.* *Pſal. 76.* *Rom. 10.*

Depoſita eſt vehementer. Id eſt, deſcendit impetu vehemente: ac mirum in modum deiecta eſt. Proiecit eam Deus acerbè ex loco excelſo ad infimam ignominiã. Vera eſt enim illa ſanctæ Dei genitricis ſententia: Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles. Pro vehemẽter poteſt etiã verti: mirabiliter: hoc eſt, cum hominum admiratione: admirabantur enim tam celebrem ciuitatem in tantam miſeriam ſubitò veniſſe.

Luc. 1.

Vide domine afflictionem meam. Inducit Ieremias vrbem has voces ad Deum emittentem, vt oſtendat in omnibus calamitatibus confugiendum eſſe ad Deum miſericordiæ pleniſſimum, nunquámq; de eius pietate deſperandũ. Vel eſt apoſtrophe ipſius Ieremiæ ad Deum eius miſericordiam & auxilium implorantis. Senſus eſt: Ne me domine omnino deſpicias, inquit diuinus vates, ſed conuerte ad me oculos tuæ clemẽtiæ. In piis Dei oculis eſt remedium noſtrum. Eodem modo paulò pòſt: vide domine & conſidera, quoniam vilis facta ſum. Et cap. 5. harum lamentationem: Intuere, inquit, domine, & reſpice opprobrium noſtrum. Et Dauid pſalm. 118. Aſpice in me, & miſerere mei. Et pſal. 83. Protector noſter aſpice Deus. Vel vt verti etiam poteſt: Clypee noſter aſpice Deus. Ac ſi dicat: ô tu Deus qui es clypeus noſter intuere nos. Non me fugit, poſſe verti locum illum: Clypeum noſtrum aſpice Deus: Hoc eſt, regem noſtrum placidis oculis intuere. Bonus enim rex clypeus eſt populi. Nã ſequitur: Et reſpice in faciem Chriſti tui. Reges enim Chriſti, hoc eſt vncti dicebantur. Tu verò perpende Ieremiæ verba: Non ait: vide domine peccatum meum, vt me perdas, ſed afflictionem meam, vt me liberes.

Infrà 5. *Pſal. 118.* *Pſal. 83.*

Quoniam erectus eſt inimicus. Id eſt, quoniã hoſtes noſtri ſuperiores facti ſunt, & nos illis ſubiecti. Vel erecti ſunt ſuperbia elati, inſultantes nobis, victorias ſuas fortitudini ſuæ arroganter tribuen

tribuentes, cùm eas deberent iustitię tuę tribuere, qui nos propter flagitia nostra meritò affligis.

Manum suā misit hostis ad omnia desiderabilia eius.
Iod. Ponitur numerus singularis pro plurali more diuinæ scripturæ. Sensus est: Babylonij hostes nostri rapuerunt omnia expetibilia Hierosolymæ: nimirum thesauros templi, & aulæ regiæ, & omnes vrbis diuitias, quæ fuit direptioni commissa, & alta eius mœnia fūditus euersa. Id prędixerat iis verbis Esaias cap. 64. (*Esai. 64.*) Omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Aiunt nonnulli per desirabilia intelligi hoc loco iudicia atque eloquia Dei in libris legis scripta, de quibus dicitur in psal. 18. (*Psal. 18.*) Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum. Nam Ammonitæ & Moabitæ accerrimi Iudæorum hostes, qui erant in exercitu Babyloniorum, in vrbis expugnatione libros legis quæsierunt, & cremarunt.

Quia vidit gentes. Deplorans direptionem earum rerū quas Hebræi habebant in deliciis, pręcipuè meminit thesaurorum templi, quæ Babylonij cum cæteris hostibus cæca cupiditate prædæ & rapinarum concitati abstulerunt, & secum asportarunt. Sensus est: Ideo Hierosolyma lamētatur ô Deus sancte, quia vidit inimicos suos à fide alienatos ingressos in templum sanctum, quo gentes idolorum cultrices ex præcepto tuo ingredi non poterant. Docet hic locus esse nos potius deploraturos iniurias in Deum iactas, quàm in nos ipsos. Id sentiens Dauid psalm. 118. (*Psal. 118.*) Exitus, inquit, aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt legem tuam, nimirum peccatores. Non ait: Ideo lachrymas profundo, quia homines in me impetum fecerunt, sed quia legem tuam violarunt. Potest hoc ita explanari: Eam ob causam Hierosolyma in tam acerbas incidit calamitates, quia permisit olim, vt gentes idolis deditæ ingrederentur in tēplum sanctum, cùm tu domine præcepisses, ne illuc introirent. Tres partes habebat templum Salomonium, in quarum primam poterant ingredi gentiles, in alteram solùm Iudæi, in tertiam sacerdotes. At Iudæi permiserāt, vt gentiles in partem illis prohibitam introirent. Quare permisit Deus, vt illi inuitis Iudæis totum templum penetrarent, illúdque penitus delerent.

כ
Caph. *Omnis populus eius gemens, & quærens panem.* Id est, vniuersus populus Hierosolymæ laborabat fame, & cum gemitu quærebat cibum. De hac fame locutus fuerat Ieremias cap. 38. (*Ierem. 38.*) Vnusquisque dabat pro cibo pretiosa & expetibilia, quæ habebat ad vitam sustentandam. Non delicias & saturitatem quærebant, sed aliquid ad vitæ sustentationem. Accipitur anima pro vita, vt cap. 37. Genesis. (*Gene. 37.*) Non interficiamus animam eius. Iudicum 19. (*Iudic. 19.*) Posuit animam suam in manu sua: Id est, exposuit vitam suam periculo. Matthæi 2. (*Matth. 2.*) Defuncti sunt, qui quærebant animam pueri. (*Ioan. 10.*) Ioannis decimo: Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis. Vel accipitur, anima pro ipso homine: vt sit sensus: expendebant, quæcunque illis erant cordi, vt seipsos reficerent. Accipi autem animam pro homine indicat locus ille capitis duodecimi Genesis (*Genes. 12.*): Tulit Abram vxorem suam, & Loth filium fratris sui, vniuersámque substantiam, quam possederant: & animas, quas fecerant in Haran. Id est, omnes homines domi natos. Pro quo Septuaginta habent: Et omnem animam, quā possederant in Haran: hoc est, omnes seruos suos. Possunt etiam intelligi verba illa de hominibus, quos Abram & vxor eius instruxerant in fide vnius Dei. Illos enim fecerunt homines, cùm antea essent veluti animalia rationis expertia. Nam paraphrasis Chaldaica habet (*Onchel.*): Et tulit secum omnes animas, quam subiecerant legi in Haran. Vbi vides animas accipi pro hominibus. Ita intelligitur illud capitis quartidecimi Genesis, quod dixit rex Sodom Abrahæ: Da mihi animas (*Gene. 14.*): cætera tolle tibi. Hoc est, da mihi homines, sume tibi reliqua spolia. Vbi Septuaginta pro animas, habent: ἄνδρας, Hoc est viros. Paraphrastes autem Chaldæus animas nobiscum legit. Nos autem quæramus primò panem, qui de cælo descendit (*Ioan. 6.*): nam Exodi 17. præcipiebat Deus (*Exod. 17.*) vt primo mane quæreretur manna, & in euangelio ait (*Matth. 6.*): Primò quærite regnum Dei.

Vide Domine, & considera, quoniam facta sum vilis. Verba sunt vrbis, quæ quasi audiens calamitates suas ex ore Ieremiæ in has lamentabiles voces prorumpit; quibus vult Deū ad misericordiam prouocare. Gregorius libro Moralium 23. hunc locum explicans ait: Vilis plebs Dei efficitur, quando prauorum numero crescente in eis non summa & cælestia, sed abiecta & terrestria sectatur.

ל
O vos omnes qui transitis per viam. Facit Ieremias Hierosolymam loquentem, suas calamitates lamentantem (*Lamech.*), quibus nullæ possent æquales inueniri: Inducit eam veluti mulierem lugētem iuxta viam, quæ incredibili dolore cruciata transeuntes obtestatur, vt magnitudinem mœroris sui perpendant, vt eam possint illo quodammodo leuare. Proprium est calamitosorum, tantò maiorem æstimare dolorem suum, quantò aliorum minus intelligere studuerunt.

Quoniam vindemiauit me Dominus. Vocat se vineam, de qua Esaias capite quinto: Vinea, inquit, (*Esai. 5.*) Domini exercituum domus Israel est. Et Deus apud Ieremiam secundo: Ego te plantaui vineam electam. (*Iere. 2.*) Hæc est vinea, de qua loquitur Christus apud Lucam vigesimoprimo, quam (*Luc. 21.*) Deus plantauit sepiens illam lege, constituens in illa torcular, hoc est templum, & excelsam turrim, hoc est prophetiam, ex qua & præteritum videtur, & futurum. Ac vt Esaias ait capite quinto (*Esai. 5.*), cùm expectaret, vt ferret vuas, tulit labruscas. Vel vt vertit Aquila: fecit spinas: illas scilicet, quibus Dominum coronauit. Extra hanc vineam eiecerunt agricolæ hæredem, hoc est Iudæi Christum Deum verum, filium vnigenam patris cœlestis, cùm eum ex vrbe abduxerunt ad Caluariæ montē, vbi eum occiderunt, & crudeliter sauciarunt. Erat enim in vitulo illo adūbratus, qui extra castra pro peccato mundi comburebatur: de quo loquitur Moses capite 16. Leuitici. (*Leuit. 16.*) Id intelligens diuus Paulus capite tertiodecimo epistolæ ad Hebræos (*Heb. 13.*): Propter quod, inquit, & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Extra castra, & extra vineam, hoc est, extra Hierosolymam eiectus est Christus pro

mundi

mundi flagitiis, qui fuit ardore passionis in monte Caluariæ incensus, & instar diuinæ fœnicis incendio diuini amoris inflãmatus. Quam ob causam vinea illa fuit penitus dissipata à Romanis: quæ multò antè fuerat spoliata à Babyloniis. Ablatis Hebræis aliis morte, aliis exilio, & spoliatis opibus & voluptatibus, vindemiata fuit Hierosolyma viris, diuitiis, & oblectationibus, sicut vinea racemis. Vindemiat Deus non solùm vitam hominum infimo loco natorum, sed magnatum & principũ. Id quod de illo ait Dauid psal.
Psal.75. 75. Terribili, & ei, qui aufert spiritum principum. Verti etiam potest: Terribili, & ei, qui vindemiat vitam principum. Cæterùm pro vindemiauit me dominus: vertunt nonnulli: Afflixit me Dominus. Sẽsus est idem: sed verbum vindemiare aptiorem importat similitudinem ad exaggerandam calamitatem. Ideò ait paulò pòst: Vindemia eos, sicut vindemiasti me propter iniqui-
Infr.2. tates meas. Et capite secundo harum lamentationum: Vide Domine, & considera, quem vindemiaueris: hoc schemate vtitur psalmographus
Psal. 79. intuens animo Hierosolymæ calamitates, cùm ait: Vindemiant eam omnes, qui prætergrediuntur viam. Exterminauit eam aper de sylua, & singularis ferus depastus est eam. Impias & immanes nationes vocat apros & feras bellum Hierosolymæ inferentes, eámque crudeliter vastantes.

Vt locutus est Dominus. Nimirum per diuinos suos vates.

מ *De excelso misit ignem in ossibus meis: & erudiuit*
Mem. *me.* Comparat Deum cum magistro, qui otiosum & improbum discipulum grauiter castigat, vt illum erudiat, & ad meliorem frugem cõuertat. Sensus est: Deus misit de excelso, hoc est, de cælo calamitatem nomine ignis significatam, vt me combureret, & supplicio hoc erudiret. Cap.
Iere.31. 31. ait idem Ieremias: Castigasti me domine, & eruditus sum quasi iuuẽculus indomitus. Esaias
Esai.28. etiam cap.28. Domine, inquit, in angustia quæsierũt te. Et paulò pòst: Sola vexatio intellectum
Psal.82. dabit auditui. Et Dauid psalm.82. Imples facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Do-
Psal.118. mine. Et psalmo 118. Bonum mihi, quia humiliasti me. Intuere calamitatis vtilitatem: ea est instructio nostra è cælo diuinitus missa, quæ mirum in modum conducit ad vitam immortalem
Similitudo. consequendam. Peritus colonus desiderat in Ianuario niues, frigora, & glacies, vt in æstate multa sit copia frumenti. Vita hæc est hyems, altera est æstas: si in hoc Ianuario fuerint frigora calamitatum, erit in æstate cæli abundantia gaudiorum. Quantò hîc fuerimus propter Deum acerbiorum ærumnarum angustiis afflicti, tantò illic erimus maioribus gaudiis cumulati. Nam vt di-
Rom.8. uus ait Paulus capite 8. ad Romanos: Heredes quidem Dei, coheredes autem Christi, si tamen
2.Tim.2. compatimur, vt & glorificemur. Et cap. 2. 2. ad Timothæum: Si commortui sumus, conuiuemus: si sustinemus, conregnabimus. Mœror æquo animo toleratus conuertitur in oblectatio-
Ioan.16. nem, iuxta illud seruatoris nostri apud Ioannem
Similitudo. sextodecimo: Tristitia vestra vertetur in gaudium. Quemadmodũ lauri baccæ & herbę nonnullæ amaræ quidem sunt, sed ad salutem mirum in modũ conducunt: sic calamitates quamuis asperæ sint, salutares tamen sunt. Sed hoc intelligitur, nisi apud homines obstinatos, qui illis fiunt deteriores. Vt vina excellentia infusa in vasa è taxo facta redduntur mortifera: ita afflictiones alioquin vtiles in hominibus teterrimis, scelerúmque maculis notatissimis, sunt sæpenumero pestilentes, non earum culpa, sed illorum. *Similitudo.* At à Deo nobis ad commodum nostrum generaliter infliguntur. Meritò ergo scriptum est cap.5. *Iob 5.* Iob: Beatus homo qui corripitur à Deo, increpationem ergo Domini ne reprobes: quia ipse vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabunt. Ac vt ait hoc loco Ieremias: Deus de excelso mittit ignem, quo erudiat. Significari autem calamitatem nomine ignis indicat diuina scriptura psalmo sextodecimo: Igne me examinasti: *Psal.16.* & non inuenta est in me iniquitas. Psal.65. Transiuimus per ignem & aquam. Ieremiæ 15. Ignis *Psal.65.* *Iere.15.* succensus est in furore. Capite Ezechielis vigesimo: Ecce ego incendam in te ignem Oseę octauo: Mittam ignem in ciuitatem eius, Amos primo: Mittam ignem in domum Asael. Nahum tertio: Comedet te ignis. *Ezec.20.* *Oseæ 8.* *Amos 1.* *Nahum 3.* Fortasse hoc Ieremiæ loco per ignem de cœlo missum intelligitur ignis naturalis, quo Deus permisit, vt tẽplum, & alia munita ac fortia Hierosolymæ mœnia, quæ erãt velut ossa corporis, flagrarent. Narrat enim Ieremias cap.52. fuisse ciuitatem flammis expositam. *Iere.52.* Huic explanationi fauet paraphrasis Chaldaica, quæ habet: De cœlis misit ignem in castella mea fortiora, & subegit illa. Poteris rectissimè per ignem intelligere iram Dei, cuius grauitatem exaggerat diuinus vates, comparans illam cum emissione ignis de cœlo, & statim cum emissione retis, quo Deus Hierosolymam illaqueauit & irretiuit, propter flagitiorum vincula, in quæ se ipsa coniecerat.

Expandit rete pedibus meis. Hoc est, misit in me iram suam, qua me traderet irritam Babyloniis. Vel accipitur rete pro exercitu Babyloniorum, quo Hierosolyma fuit illaqueata. Ita accipitur apud Ezechielem capite duodecimo: Extendam rete meũ super eum, & capietur in sagena mea. *Ezech.12.* Similiter capite decimoseptimo, & trigesimosecundo. *Ezech.17.* *Ezech.32.* Potest hic locus ita explanari: Cùm ego currerem ad flagitia, ligauit me Deus laqueo calamitatis, ne longius progrederer: sed retro reuerterer, & ad me ipsam redirem. Sequitur enim: Conuertit me retrorsum. Ac si dicat: Calamitas mea fuit impedimentum, ne vltrà abirem, quo Deus me à sceleribus retraxit. Hæ ærumnæ meæ fuerunt spinæ, quibus iter meum interclusit, Apud Oseam enim ait Deus cap. 2. Sepiam viam tuam spinis: & sepiam eam maceria. Et semitas tuas non inueniet. *Ose.2.*

Posuit me desolatam. Id est, nullum mihi præbuit solatium: luctum meum continuum nulla consolatione leuauit. Apud Baruch ait illa capite quarto: Adduxit Deus mihi luctum magnum. *Baruc.4.*

נ *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius.* Hoc est, aduenit tempus diuinæ vltionis, quam Deus diu distulerat. Iugum iniquitatum suarum appellat calamitatem & castigationem, quam ob peccata sua sustinebat. Hoc debitum supplicium dicitur dormisse in manu domini, *Nun.*

quandiu ille scelera ipsius Hierosolymæ dissimulauit,& pœnam distulit,& illa impunè quiescebat. Tunc autem dicitur vigilasse in manu eius, cùm ipse ingratæ atque impiæ ciuitati pœnam hanc inflixit, & ipsa illam sensit, & ad se quodammodo rediit. Seruitutem Babylonicam, pœnásque omnes, quas tunc luebat scelerum suorum,& iram Dei, qui eas ab illa expetiuit,comparat cum aspero iugo,quemadmodum paulò antè cum igne de cœlo comparauerat. Huiusmodi iugum posuerat Sennacherib decem tribubus diuina ita exigente iustitia, quando Samariam euertit. Ac voluit ponere Hierosolymæ, quæ tunc fuit à Deo mirabiliter liberata: vt libro quarto Regum cap. decimonono:& capite Esaiæ trigesimoseptimo diuina refert scriptura. Ideo ait Esaias decimo:Computrescit iugum à facie olei. Hoc est, dura seruitus quam Sennacherib conabatur inferre Hierosolymæ, dissipabitur à facie olei, hoc est, à facie Ezechiæ regis,qui erat vnctus oleo. Sed multò rectiùs & altiùs per oleum illud intelligitur Christus verus Deus,& verus homo, vnctus oleo gratiæ: de quo ait Dauid psal. quadragesimoquarto:Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Iugum enim diaboli solutũ ac dissipatum fuit per Christum: de quo paraphrastes Chaldæus locum illum Esaiæ explanauit.Poteris hoc Ieremiæ loco per iugum hoc intelligere seruitutem peccati, de qua ait Christus capite 8. Euangelij Ioannis: Qui facit peccatum, seruus est peccati. De qua suprà locuti sumus.

4.Reg.19. Esai. 37. Esai.10. Psal. 44. Heb.1. Ioan.8.

Conuolutæ sunt, & impositæ collo meo. Nimirum iniquitates meæ. Explanatio est superioris. Appellauerat iniquitates suas iugum, nunc appellat eas catenas impositas collo suo.Quod potest de vtraque intelligi seruitute, corporis scilicet, & animi.Fortasse alludit ad illorum morem,qui solét ad collum latronis coniicere prædam, cùm eum in furto ipso deprehendunt.

Infirmata est virtus mea. Id est, decidit robur meum Deo me deserente. Accipitur virtus pro vi & fortitudine. Eodem modo psalmo trigesimo:Infirmata est in paupertate virtus mea.Ac si dicat: Debile & fragile factum est in calamitate mea robur meum. Pro, in paupertate, poteris etiam vertere,in supplicio,vel in pœna.Quidam vertunt,in peccato: & rectè quidem:sed accipitur peccatum pro pœna peccati:quam interpres noster paupertatem appellauit.

Psal.30.

Dedit me dominus in manum. Attribuit Hierosolyma victoriam Babyloniorum non ipsis, sed diuinæ iustitiæ.Sensus est:Tradidit me Deus,ita exigentibus flagitiis meis in Babyloniorum potestatem.Tradi in manum alicuius,phrasis est in diuinis literis vsitata. Qua de re ea poteris videre,quæ diximus in explanatione in 1.cap.Danielis, cum verba illa exponeremus: Tradidit dominus in manum eius Ioachim.

Dani.1.

De qua non potero surgere. Subaudi, virtute mea.Indicat magnam Chaldæorum potestatem. Nulla te teneat admiratio,cùm videas me hostes illos Hierosolymæ aliquando Babylonios, aliquando Chaldæos vocare; nam hæc duo nomina confunduntur. Cùm enim Babylon vrbs quondam celeberrima esset in Chaldæa, totius regni caput & metropolis, effectum est,vt omnes Chaldæi Babylonij vocarentur: vt aliis in locis copiosè indicauimus.

Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei. Prosequitur miseriam, in quam Deo ita volente inciderat. Ac si dicat: Abstulit Deus à me principes sacerdotes,omnes viros dignitate,fortitudine,sapientia, & generis claritate præstantes:eos relinquens,qui sunt infimo loco nati,nulla illustri laude celebrati, nulla sapientia, nulla fortitudine muniti, nullam nominis amplitudinem consecuti.Id prędixerat Esaias ca.3.his verbis:Ecce enim dominator Deus exercituum auferet à Ierusalem, & à Iuda validum & fortem, &c.Lege caput vltimum Ieremiæ,& libri quarti Regum, vbi hæc inuenies literis mandata. Pro abstulit vertunt nonnulli conculcauit:vt sit sensus: permisit Deus, vt in medio mei omnes viri magnifici Hebræi à Babyloniis conculcarentur. Cùm enim mortui iacerent in viis, eos Babylonij pedibus terebant. Perpende:Babylonij auferebant & conculcabant Hebræos: & Ieremias ait hoc loco Deum hoc fecisse, quia illud volebat.Eodem modo Iob cap.1.Dominus dedit,dominus abstulit. Abstulerant ei prædones boues & camelos:& ille dicebat:Dominus abstulit.Est enim Deus author mali pœnæ,sed non mali culpæ. Diuus Ambrosius in psalmum centesimum decimum octauum hæc Ieremiæ verba de tempore aduentus Christi explanat, quando eum obstinati Iudæi recipere noluerunt. Quare fuerunt merito à Romanis victi, interfecti, conculcati & in calamitosum exilium coniecti.

Samech. Esai 3. Iere.52. 4.Reg.25. Iob 1.

Vocauit aduersum me tempus. Nimirum aptum ad exitium meum, vt eos destrueret, quos ego ob eorum merita ad gloriam meam elegeram. Sed quia tempus accipitur aliquando pro seculo, seculum autem pro hominum cœtu, potest esse sensus huius loci: Vocauit Deus contra me gentes, & hominum congregationem, qui me ad perniciem & vastitatem vocarent.

Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iuda. Hoc est,confecit me Deus vehemente calamitate: & summo ærumnarũ pondere me oppressit.Comparat miseriam suam grauissimo torculari, quo Deus tanquam aspero supplicio illam puniuit. Apud Esaiam capite 63. ait Deus:Torcular calcaui solus: & de gentibus non est vir mecum: calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea. De illo ait Ioannes cap.19. Apocalysis: Ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis. Quibus in locis per torcular supplicium significatur. Appellat se Hierosolyma virginem, quia nondum fuerat ante vastitatem illam euersa:vel quia vnũ Deum coluerat: vel ob delicias, quib.fuerat nutrita. Virginem vocat eam Esaias capite trigesimoseptimo: Et Ieremias Threnorum secundo. Illa autem vocat se filiam Iuda, quia ab illo originem ducebat: à quo Iudæi denominabantur.Vel loquitur ad literam de puellis Hierosolymæ in illa vrbis vastitate mirum in modum afflictis. Ac ita accipitur numerus singularis pro plurali: vt sit sensus:Oppressit Deus torculari calamitatum virgines Hebræas, instar

Esai.63. Apoc.19.

vuarum

vuarum, quæ torculari torquentur, & conculcantur. Quidam vertunt: Torcular extendit dominus aduersus virginem filiam Iudæ. Vt scilicet exprimeret sanguinem virginum Hierosolymæ, quemadmodum torcular exprimit sanguinem vuarum. Vult significare illa expugnatione non solùm iuuenes, sed etiam puellas periisse: iuxta illud psalmi 77. Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorũ non sunt lamentatæ. Hoc est, Iuuenes populi Israelitici fuerunt acerbè afflicti, & vita priuati, & virgines non deplorauerunt illos, quia simul fuerũt interfectæ. Quidam vertunt locum illum: Et virgines non sunt laudatæ. Hoc est, post earum interitum non erat, qui eas laudaret: tanta enim erat clades, vt non remaneret, qui posset mortuorum laudes celebrare. Vel, virgines non fuerunt laudatæ epithalamiis scilicet nuptialibus. Hoc est innuptæ perierunt. Solebant enim antiqui laudibus efferre virgines, cùm eas parentes in matrimonium collocabant. *Psal. 77.*

ע *Hain.* Idcirco ego plorans, & oculus meus deducens aquas: quia longè factus est à me consolator conuertens animã meam: facti sunt filij mei perditi, quoniam inualuit inimicus.

פ *Phe.* Expandit Siõ manus suas, non est, qui consoletur eam: mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius: facta est Ierusalem quasi polluta menstruis inter eos.

צ *Tsade.* Iustus est dominus, quia os eius ad iracundiam prouocaui. Audite obsecro vniuersi populi, & videte dolorem meum: virgines meę, & iuuenes mei abierunt in captiuitatem.

ק *Coph.* Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me: sacerdotes mei, & senes mei in vrbe consumpti sunt, quia quæsierunt cibum sibi, vt refocillarent animas suas.

ר *Res.* Vide domine, quoniam tribulor: conturbatus est venter meus: subuersum est cor meum in memetipsa, quoniam amaritudine plena sum: foris interficit gladius, & domi mors similis est.

ש *Xin.* Audierũt, quia ingemisco ego, & non est, qui cõsoletur me: omnes inimici mei audierunt malum meum, lætati sunt, quoniam tu fecisti: adduxisti diem consolationis, & fient similes mei.

ת *Tau.* Ingrediatur omne malum eorum coram te, & vindemia eos, sicut vindemiasti me propter omnes iniquitates meas: multi enim gemitus mei, & cor meum mœrens.

ע *Hain.* *Idcirco ego plorans.* Eam ob causam ego fleo, & oculi mei lachrymas profundũt, quia careo consolatore, qui conuertat animum meum à mœrore ad lætitiam: qui vitam meam à præsente miseria restituat in pristinam felicitatem. Per consolatorem qui eam deseruerat, regnum intelligit Aegyptiorum. Sed quia sequitur: Conuertens animam meam: videtur per consolatorem, qui ei deerat, significare Deum, ipse enim est, qui hominum animas ad seipsum cõuertit. Sed quia conuertere animas idem est aliquando quod eas placare, & quietas reddere, vt psalmo decimooctauo: Lex domini immaculata cõuertens animas: potest verti locus hic: Propterea ego ploro, & oculus meus lachrymas profundit: quia longè à me abest consolator, qui animas agitatas & fluctuantes potest reddere placatas atque tranquillas. Deus vbique est per essentiam præsentiam & potentiam: sed abesse dicitur ab impiis, quia non est in illis per gratiam, nec per diuinam consolationem. Ideo ait Dauid psalmo 118. Longe à peccatoribus salus. Et Salomon Prouerbiorum quintodecimo: Longè est dominus ab impiis. Nec solùm impios, sed viros etiam iustos relinquit aliquando per consolationis abstractionem. Id sentiebat Dauid: cùm psalmo nono aiebat: Vt quid domine recessisti longè? despicis in opportunitatibus: in tribulatiõe. Id efficit Deus, cùm viros pietate, religione, & sapientia pręstantes permittit grauiter vexari ab improbis hominibus, & in acerbas calamitates venire. Sed non ideo debent cadere animo: nam id illis ad illustriorem meritorum coronam conducit. *Psal. 18.* *Psal. 118.* *Prou. 15.* *Psal. 9.*

Facti sunt filij mei perditi. Habitatores suos filios vocat. Cap. 50. ait Ieremias: Grex perditus factus est populus meus. *Iere. 50.*

פ Phe. *Expandit Sion manus suas, non est, qui consoletur eam.* Hoc est, implorauit Hierosolyma misericordiam ab amicis & vicinis populis, à quibus auxilium petiuit sed nullus fuit, qui ei opem ferret, qui eam ab obsidione eriperet, & dolore leuaret. Extendere siue expãdere manus est preces fundere, & præsidium postulare. Id indicat Esaias capite primo, vbi Iudæis, impiis Deum obsecrantibus dixit ipse Deus: Cùm extenderitis manus vestras, auertã oculos à vobis: & cùm multiplicaueritis orationem, nõ exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. At cùm pius Moses leuaret manus, vincebat Israel: vt capite decimoseptimo Exodi est literis mandatum. Manus enim illæ, quas iustus vir ad cœlum extollebat, contentionem orationis significabant. Extendere etiam manum ad aliquem est illum vocare. Vocauit Hierosolyma amicos, cum quibus erat fœdere coniuncta, sed eam audire noluerunt. Vel extendit manus ad Deum illum vocans & obtestans, vt eam à Babyloniis liberaret: sed id ita peccatis eius exigentibus diuinam non sensit consolationem. Aequum fuit, vt quæ Deum illam vocantem, & ad eam manus extentendem neglexit audire, ipsa postea Deum vocans, ad illumque manus extendens non inueniret consolantem nec respondentem. Ipse enim Deus capite Prouerbiorum primo: Vocaui, inquit, & renuistis, extendi manum meam, & non fuit, qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis. Ego quoq; in interitu vestro ridebo, & subsanabo, cũ vobis id quod timebatis, aduenerit: cum irruerit *Esai. 1.* *Exod. 17.* *Prou. 1.*

repentina calamitas: quando venerit super vos tribulatio & angustia. Capite quinto harum lamentationum ait Ieremias: Aegypto dedimus manum,& Assyriis. Sed ibi dare manum est inire fœdus & subiectionem promittere, hîc autem expandere manum est vocare, & auxilium petere. Cæterum pro expandit manus suas: poteris etiam vertere: Fregit manibus suis. Ac tunc erit sensus: Ipsa Hierosolyma in mõte Sione sita sibi met fregit panem manibus suis, neminem habens qui illum frangeret ipsi. Solent enim cõsolatores frangere & porrigere cibum illis, qui in luctu & lachrymis versantur. Significat his verbis, neminem habuisse, qui eam consolaretur. *Infrà 5.*

Mãdauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius. Id est, iustè voluit Deus, vt venirent Chaldæi aduersus Hebræos, qui ideo vocantur Iacob, quia ab illo originem ducunt: vt essent in circuitu eius: hoc est, vt eos obsiderent,& oppugnarent. Vel ideo dicit, in circuitu eius, quia hostes Hierosolymæ qui habitabãt in circuitu eius, venerunt cum Chaldæis aduersus illam.

Facta est Ierusalem quasi polluta menstruis. Ad quam scilicet nemo accedit. Hoc ideo ait, quia Aegyptij amici eius noluerunt ei opem ferre, ne accedere quidem ad illam. Vel comparat secum muliere menstruis cõtaminata, quia hostes eius illam sanguine, cædibus, & flagitiis polluerunt. Vel tantam ait esse miseriam suam, vt eam hostes vilem, pollutam, & execrandam reputarent. Quot nominibus appellata quondam fuerit Ierusalem, diximus in commentariis in primum caput Danielis. De eius acceptionibus vide Origenem in Iosue homilia 21. & in Cantica homilia 3. & in Ezechielem homilia 5. Hieronymum in Esaiam 49. Cyrillum de adoratione Spiritus sancti, Arnobium in psal. 78. & 121. Rupert. 7. de diui. Offic. Georgium Venetum in Harmonia cantu primo, tomo 7. cap. 32.

Iustus est dominus, quia os eius ad iracundiam prouocaui. Sensus est: Deus qui mihi pœnam hanc inflixit, iustus est: & ego meritò hæc patior, quia eum ad iracundiam meis sceleribus lacessiui. Idem dicebat Dauid Psalmo 118. Iustus es domine, & rectum iudicium tuum. Et Daniel capite nono: Iustus dominus Deus noster in omnibus operibus suis, quæ facit. Idem est, os domini ad iracundiam prouocaui, atque ipsum dominum ad iram lacessiui. Os enim Dei accipitur pro ipso Deo, vt capite Ecclesiastici. 24. Ego ex ore altissimi prodiui. Verba sunt filij Dei, qui ex altissimo Deo procedit. Vel ideo Hierosolyma dicitur os domini ad iracundiam prouocasse, quia nec eius verba voluit audire, neç eius præcepta seruare. Quam ob causam ipse Deus apud Ieremiam cap. 35. Populus iste, inquit, non obediuit mihi: idcirco hęc dicit dominus exercituũ, Deus Israel: Ecce ego adducam super Iudam, & super omnes habitatores Ierusalem vniuersam afflictionẽ, quam locutus sum aduersus illos: eo quòd locutus sum ad illos,& non audierunt. Vnde Theodoretus hæc verba: os eius ad iracũdiam prouocaui, interpretatur: latas ab eo leges transgressa sum. Potest tota hæc oratio ita explanari: Iurè hæc patior, quia meis flagitiis iudicem iustum & natura clementem compuli duram contra me ore suo ferre sententiam. Sed quia os domini accipitur aliquando pro diuino vate, per quem tanquam per os Deus loquitur: vt capite nono Iosue: Os domini non interrogauerunt: Esaiæ trigesimo: Os meum non interrogastis: fortasse hoc loco per os domini intelligitur Ieremias, quem Hierosolyma audire recusauit. Tunc os domini lacessiuit, quando diuinum vatem contempsit, & grauibus contumeliis affecit. Vel per os domini eius voluntas significatur. Nam capite Genesis vigesimoquarto vbi nos habemus: vocemus puellam,& quæramus ipsius voluntatem: est in Hebræo: Vocemus puellam: & interrogemus os eius. Membra humana, sicut humani affectus tropicè Deo ascribuntur, non propriè: nam incircunscriptum lumen & immensa maiestas nullis lineamentis corporis circunscribitur. Aspicis quàm variè possit accipi os domini hoc Ieremiæ loco, si hoc ad Hierosolymæ euersionem per Babylonios intelligatur. Sed graues authores aiunt, his lamentationibus deplorasse Ieremiam non solùm pręteritam vastitatem per Babylonios, sed etiam futuram per Romanos. Hac ratione ductus diuus Augustinus in libro de essentia diuinitatis, per os domini hoc loco intelligit Christum Deum nostrum, quem Iudæi crudelissimis iniuriis lacerarunt: quam ob causam exitium sibi conflarunt,& ciuitatem suam funditus euerterunt.

Psal. 118. *Dani. 9.* *Eccle. 24.* *Iere. 35.* *Theod.* *Iosue 9.* *Esai. 30.* *Gene. 24.*

Audite obsecro vniuersi populi, & videte dolorem meum. Prouocat omnes ad misericordiam sui, inuitans illos ad audiendam & videndam ipsius calamitatem.

Vocaui amicos meos,& ipsi deceperunt me. Vocaui Aegyptios mihi fœdere coniunctos, & alios, qui me vnicè diligere videbantur, vt mihi opem ferrent,& à Babyloniis liberarent: ipsi autem fefellerunt me. Permisit ita Deus, quoniam ipse præceperat Iudæis, ne cum gentibus infidelibus haberent familiaritatem: id quod illi seruare noluerunt. Capite Exod. 34. dicebat Deus populo Israelitico: Caue ne vnquam cum habitatoribus terræ illius iungas amicitias. Et Numerorum 16. Recedite à tabernaculis hominum impiorum,& nolite tangere, quę ad eos pertinent: ne inuoluamini in peccatis eorum. Et Deut. 12. Cùm habitaueris in terra earum, caue, ne imiteris eas. Subaudi gentes idolorum cultrices. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Caue tibi, ne offendas post eas. Potest etiam verti: Caue, ne illaqueeris illis. Aut vt transtulit Pagninus: Caue tibi, ne illaquees te post eas. Vbi vides esse iniquorum familiaritatem pestiferum laqueum. Id quod Deus præcepit Hebræis ca. 11. Leui. ne tangerent animalia cõtaminata: interpretatur Eusebius Cęsariensis li. 8. euãgelicę pręparationis, de improborũ hominũ familiaritate & consuetudine. Qui autem sint homines, qui illis animalibus significentur, Isychius Hierosolymitanus, & Radulphus Flauiacẽsis in cõmentariis in Leuiticũ,& Clemens Alexandrinus in quinto Stromatũ sapienter explanarũt. Quemadmodũ qui manibus terit atq; tractat carbones extinctos, etiã si candidas habeat manus, eas tamen polluit & contaminat: sic qui familiaritate complectitur homines improbos scelerum maculis inustos tametsi virtutum

Exod. 34. *Num. 16.* *Deut. 12.* *Leui. 11.* *Eusebius.*

tutum

tutum nitore anteà fuerat insignis, in labes tamen animi & impuritatem incurrit. Ait enim
Eccles.3. Eccl.cap.3. Qui tetigerit picem, inquinabitur ab
Similia. ea. Vt exiguum venenum totam potionem aliàs salutarem deprauat: sic solus vnus homo totam rempublicam euertit. Est veluti pestilens aer, qui tametsi exiguus in totam regionē pestilentiam diffundit. Ac vt verbis vtar apostoli in prio-
1.Cor.5. re ad Corinthios, modicum fermentum totam massam corrumpit. Si stella illa, quam vocāt ca-
Similitudo. niculā, cùm est Soli coniuncta, illum inficit, eiusque calorem auget: dicta canicula, quòd corpora hominū morbo afficiat, & nimio calore mordere videtur: quid miraris, si vnus depreuatus homo totam rempublicā perturbet? Atqui si vnus hoc efficit, quid facient multi? Ideo Iudæi Samaritanorum familiaritatem declinabant. Ait enim
Ioan.4. diuus Ioan.cap. 4. sui euangelij dixisse Samaritanam Christo: Quomodo tu Iudæus cùm sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana?
Similitudo. Non enim coutūtur Iudæi Samaritanis. Quemadmodum taxus sola vmbra necat dormientes, vt dioscorides ait: ita impius familiaritate & cōtagione inficit, & perdit incautos. Ideo ait psal-
Psal.17. mographus: Cum sancto sanctus eris, & cum peruerso peruerteris. Vt hædera si arborem de-
Similitudo. cliēt ei nihil affert detrimēti, sin eā amplexatur, mirum in modum ei nocet: sic impuri & facinorosi homines si à te fuerint alienati, non te lædēt, sin autem te familiaritate comprehēderint, senties eos noxios & pestilentes. Nam vt Salomon
Prou.16. ait cap. Prouerbiorū 16. Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam. Vbi lactare idem est quod decipere, & blandis verbis allicere, vt eum possit ad vitia incitare. Quare perditorum hominum familiaritatem, & omnia, quæ nocitura videntur, fugere debemus: obsunt enim morum & sermornū corruptelis, tetrásque labes, & animo, & nomini nostro inurunt. Præterea non sunt amici nisi ad tempus,
Similitudo. quorum amicitia in vtilitate propria cōsistit. Vt locustæ & nōnullæ aues tēpore verno & æstiuo præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: sic falsi fictique amici tranquillo prosperitatis tempore apparent: sed simulatque rerum aduersarum hyemem vident, deuolāt, & fugiunt. Nam cùm apud ipsos vtilitas amicitiam conglutinet, eam commutata dissoluit. Est amicus socius mēsæ, inquit
Eccl.6. Eccle.cap.6. & non permanebit in die necessitatis. Inconstantes & perfidi amici sunt, qui amicitiam commodo metiuntur, cuius spe adempta statim ab amicitia recedūt. Huiusmodi fuerunt, qui Hierosolymam amore prosequi videbantur. De illis ait hoc loco: Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me. Ostendit hic locus spem nostram non esse in mundo figendam, sed in Deo:
Psal.45. de quo canit Dauid psal.45. Deus noster refugiū & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis. Mundi auxilium vocat Esaias
Esai.36. cap.36. baculum arundineum, qui facilè frangitur, & manus vulnerat, quo niti haud quaquam
Iere.17. debemus. Ait enim Iere. cap. 17. Maledictus homo, qui confidit in homine.

Sacerdotes mei, & senes mei in vrbe cōsumpti sunt, quia quæsierunt cibum sibi. Exaggerat Hierosolyma famem & inopiam, qua laborabat. Nam sacerdotes quibus non deberet deesse victus, cùm etiam Pharao tempore famis Aegypti illis alimenta ministrauerit, vt in lib. Genesis scriptum Gene.47.
legimus, tempore expugnationis Hierosolymæ per Chaldæos fame perierunt. Similiter & senes inedia consumpti ex vita demigrarunt. Id prædixerat his verbis Esai.5. Nobiles perierūt fame. Esai.5.

Vt refocillarent animas suas. Hoc est, ad sustētandam vitā: ac si dicat: nō delicias & epulas exquisitas, sed aliquid ad vitæ necessitatē quæsierunt. Fortasse vertit hoc vitio sacerdotum & præsidū, quorum vnusquisq; sibi, non autē populo cibos quærebat. De illis ait Ezechiel ca.34. Væ pasto- Ezec.34.
ribus Israel, qui pascebāt semetipsos. Nōne greges à pastoribus pascuntur? Bonus pontifex est Similitudo.
pellicanus, qui proprio sanguine filios reficit & sustentat: pro quorum salute vitam amittit: iuxta id quod ait pastor cœlestis apud Ioan. 10. Bonus Ioan.10.
pastor animam suam ponit pro ouibus suis. Vbi anima accipitur pro vita, quæ propter Deum est periculis exponenda, cum opus fuerit. Quemad- Similitudo.
modum pluris æstimanda est fulgentissima annulli gemma, quā annullus ipse sine illa: sic pluris facienda est anima ad similitudinē Dei creata, & immortalitate munita, quàm corpus terrenum & caducum, vbi illa continetur.

Vide domine, quoniam tribulor. Apostrophe est ad Deum, quem vult ad misericordiam prouo- Res.
care. Ostendit ad illum esse in omni dolore & calamitate confugiendum.

Conturbatus est venter meus. Hoc est, cōturbata sunt viscera mea. Poteris per vētrē intelligere cor: nā volens significare, quid per vētrē intelligeret, addidit: Subuersum est cor meū. In eandē significationem accipitur 4.cap. Ieremiæ: Vētrē Iere.4.
meum ventrem meum doleo. Sicut enim proles in vtero concipitur, ita in corde cogitatio.

Foris interficit gladius, & domi mors similis est. Extra domum est gladius inimici iugulans, domi autem est fames instar mortis interficiens. Vel ita: foris est hostis immanis, in animo autem vehemens dolor & timor. Ita diuus Paulus cap.7. 2.Cor.7.
epist. 2. ad Cor. Cùm venissemus Macedoniam, nullam requiē habuit caro nostra: foris pugnæ, intus timores.

Audierunt, quia ingemisco ego: & non est, qui consoletur me. Audierunt Aegyptij, & aliæ nationes Xin.
mecum fœdere cōiūnctæ gemitus meos, & nullum mihi perfugium præbuerunt: nulla in re me mœrore leuarunt. Si verè fuissent amici, Deumque timuissent, non tam impiè Hierosolymam derelinquerent. Nam vt Iob ait cap.6. Qui tol- Iob 6.
lit ab amico misericordiam, timorem Domini derelinquit. At fidelis amicus nunquā amicum deserit: sed in mediis calamitatibus opitulatur illi, aut certè eum aliqua cōsolatione permulcet. Ideò ait Ecclesiasticus sexto: Amicus fidelis pro- Eccl.6.
tectio fortis: qui inuenit illum, inuenit thesaurū. Pulegium iuxta Dioscoridis sententiam vtile est Similitudo.
ad morsus serpentium venenatorum, & ad animi defectiones: & brumali tempore quando aliæ exarescunt plantæ, florescit. Idem ait etiam Plinius: & temporis florescendi meminit Cicero in libro de diuinatione. Ita verus amicus est vtilis ad calamitates ab impiis illatas hominibus penitus auferendas, aut vtcunque leuandas:

& medetur cordis defectionibus: & in medio hyemis procellarũ & dolorum, quando alij viriditatẽ amittunt, silent & fugiunt, ipse florescit, loquitur, & integer apparet. At amici Hierosolymę eam in gemitu & mœrore versante m deseruerunt.

Omnes inimici mei. Audiẽtes hostes mei perniciem meam fuerunt lætitia affecti, quòd tu Domine me deserueris. Huiusmodi est illud Dauidis psalmi septuagesimi. *Psal.70.* Qui custodiebant animam meam, consilium fecerũt in vnum, dicentes: Deus dereliquit eum: persequimini, & comprehendite eum, quia non est, qui eripiat. Verba illa: Qui custodiebant animam meam, idem valent atque: qui insidiabantur vitæ meæ.

Adduxisti diem consolationis, & fient similes mei. Ponitur præteritum pro futuro more prophetarum, qui ad certã suorum verborum veritatem significandam verbis præteriti temporis sæpe vtuntur. Sensus est: adduces tu Domine tempus consolationis meæ, & exitij illorum: & tunc similes mei erunt: quemadmodũ ego nunc in miseria versor: sic illi tunc in miseria versabuntur. Perpende, quàm impium sit afflictorum pernicie lætari: quandoquidem eam ob causam permittit Deus, vt qui insulant calamitosis, in similes incidant calamitates. Et ita fit, vt patiẽtia iustorum coronetur: & impietas improborum puniatur. Id voluit Apostolus significare cap. 1. epistolæ secundæ ad Thessalonicenses, *2.Thes.1.* cùm ait: Si iustum est apud Deum retribuere retributionẽ his, qui vos tribulant: & vobis, qui tribulamini, requiem nobiscum. Vbi particula, si, accipitur pro siquidẽ: & retributio pro afflictione: nam Græci codices habent θλίψιν, hoc est, calamitatem, seu afflictionem. Potest hic Ieremiæ locus ita explanari: Adduxisti Domine Babyloniis tẽpus consolationis & lætitiæ: sed veniet tempus exitij eorum, & tunc gerent mei afflicti status similitudinem: nũc ob partam victoriam lætantur: sed futurum est, vt vincantur, & tunc mœrore afficientur. Pro consolationis, poteris etiam vertere, prædictionis, vt sit sensus: Adduxisti tempus, quod per diuinos tuos vates prædixeras, vt hostes nostri ingrederentur templum, quemadmodum nos Israelitæ ingrediebamur. Harũ explanationũ prima videtur rectior & germanior: & verbis sequentibus accommodatior.

ת *Tau.* *Ingrediatur omne malum eorum coram te.* Hoc est, introeant Domine in conspectum tuum omnia Babyloniorum flagitia, vt eos mulctes debitis suppliciis. Petit à Deo non ob vltionem, sed ob iustitiam, vt impios puniat, & memor eorum scelerum in illos animaduertat. *Psal.108.* Ita Dauid psalmo 108. aduersum impium loquens: Episcopatum eius, inquit, accipiat alter. Et paulò pòst: In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu Domini, & peccatum matris eius non deleatur. Sint contra Dominum semper, & dispereat de terra memoria eorũ. Vbi particula contra, idem est quod coram: vt sit sensus: Sint peccata illa semper corã Deo, ne illa vlcisci, eorumque pœnas expetere obliuiscatur. Sed tam ea quæ hîc ait Ieremias, quàm quæ ait psalmo illo Dauid, vaticinationes sunt, & non deprecationes aut execrationes. Saltem de verbis Dauidis nulla est dubitatio: nam diuus Petrus apostolus capite 1. Actorum Apostolorum ea de Iuda proditore interpretatur de quo asserit prædicta fuisse: *Acto.1.* ita enim ait: Oportet impleri scripturam, quam prædixit spiritus sanctus per os Dauidis de Iuda. Non igitur Dauid perniciem deprecabatur alicuius, sed de illa, quã Iudas erat perpessurus, vaticinabatur. Eodem modo multa alia loca diuinorum vatum intelliguntur. Qua de re vide Hieronymum in cõmentariis in hunc Ieremiæ locum, *Hieron.* Anacletum summum pontificem epistola secunda, *Anacle.* Augustinum de sermone Domini in monte, *August.* Euthymium in titulum psalmi 108. *Euthy.* Thomam Aquinatem 2.2. quæst. 83. art. 8. *Theom.* Simili modo Ieremias hoc loco prædicit Babyloniorum exitium, de quo etiam aliis in locis vaticinatus fuerat. Ideò ait: Ingredietur omne malum Chaldæorum coram te, & destrues illos. Vbi malum accipitur pro malo culpæ: hoc est, pro peccatis. Vel pro malo pœnæ, quod Chaldæi Hierosolymæ intulerunt.

Vindemia eos sicut vindemiasti me. Hoc est, affliges eos propter eorum scelera, quemadmodum me propter mea afflixisti. Ponitur imperatiuus modus pro futuro indicatiui. Accipi vindemiare pro affligere ostendimus suprà versum illum explanantes: *Suprà.* Quoniam vindemiauit me Dominus. Reddens autem hîc Ieremias causam quare Babylonij essent affligendi: quia, inquit, multi gemitus mei. Hoc est, quia ipsi me crudeliter vexarunt, suntque causa meorum gemituum & dolorum. Ideò eorum ciuitatem euertes. Hoc accidit tempore regis Balsasaris, vt ait Daniel cap. 5. *Danie.5.* Tunc enim, cùm Babylon summa mundi potiretur felicitate, fuit à Persis & Medis oppugnata & euersa & eius rex interfectus, & ciues laniati, & acerbissimis calamitatibus affecti. Vt arbores, *Similitudo.* si quando præter opinionem vberrimos fructus ediderint, solent statim exarescere: si vita præter morem fœcũda, honoribus & diuitiis inopinatis afflues perniciem imminere sæpenumero significat. Docet hic locus, Deum in eos animaduertere, qui alios affligunt, eosque eadem pernicie mulctare, quam ipsi aliis machinantur. Id intelligens diuinus citharœdus ait psalm. 7. *Psal.7.* Arcum suum tetendit, nimirum Deus, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit. Vasa mortis sunt funestæ sagittæ, exitia, & acerbæ calamitates, quibus Deus vulnerat ardentes, hoc est illos, qui odio ardent, & viris iustis exitium moliuntur. Quare verba illa: Sagittas suas ardentibus effecit: verti etiam possunt: Sagittis suis ardentes transfixit.

OBSERVATIONES ex Hebræo in

Lamentationem. I.

Eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem. Pro solennitate est in Hebræo מועד Mohedh, à verbo יעד Iahadh, quod significat parare, testificari, congregare, constituere tempus, seu conuenire ad tempus constitutum. Vnde Mohed significat apparatum, solennitatem, testamentum, congre

congregationem, tempus constitutum sepulchrum, terminum, diem festum, & templum, vbi
Exod.9. omnes congregantur. Capite Exod. 9. vbi nos habemus: Constituítque dominus tempus, dicens: Cras faciet dominus verbum istud in terra. Pro, tempus, est in Hebræo nomen hoc Mohedh. Pro quo Septuaginta verterũt ὅρον, hoc est terminum. Posuit namque Deus certum tempus
2.Reg.24. constitutum. Capite 24. libri secundi Regum, vbi vulgata editio habet: Immisítque Dominus pestilentiam in Israel de mane vsque ad tempus constitutum. Pro, constitutum, est in Hebræo vocabulum hoc Mohedh. Vnde quidã vertunt: Vsque ad tempus solennitatis vespertinæ: nam tempus illud quo fiebat sacrificium vespertinũ, tempus cõstitutum vocabatur. Et quoniam vocabulum hoc significat congregationem, & qui per ciuitatem dispersi erant, solebant tempore prandij in domiciliis suis congregari, verterunt Septuaginta: Dedit Dominus mortem in Israel à
Esai.14. mane vsque ad horam prandij. Illud Esaiæ 14. Sedebo in monte testamenti: potest transferri. Sedebo in monte congregationis. Mohedh enim, vt diximus, & testamentum significat, & cõgregationem. Ac si dicat: Sedebo in monte Sione, vbi est templum, quò omnes conueniunt ad sacrificia facienda, & diuinas laudes celebrandas.
Pagnin. Pagninus transtulit: Sedebo in monte Ecclesiæ: & rectè quidem, Ecclesia enim congregatio appellatur. Sed recta est & excelsa lectio versionis nostræ vulgatæ: nam in templo illo seruabatur liber diuinæ legis, quæ illic docebatur, quæ dicitur testamentum Dei. Ac in templo illo docuit Christus Deus noster nouum testamentũ, quod egressum de Sione, fuit latè lõgéque per diuersas mundi oras propagatum. Et impletum fuit illud
Esai.2. Esaiæ capite secundo: De Sion exibit lex & verbum domini de Hierusalem. Quare mons Sion vbi templum Dei erat situm, mons testamenti meritò vocatur. Potest etiam verti locus ille: Sedebo in monte solennitatis. Hoc est, in monte templi, vbi solennia celebrantur. Vel in monte constituto. In hanc significationem accipitur
Iob 30. Mohehd capite trigesimo Iob: Scio, quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti. Sed quoniam nomen hoc sepulchrum significat, vbi congregantur mortales, potest verti locus ille: Scio te esse me traditurũ morti, vbi sepulchrum est domus omni viuenti. Vel & sepulchro, vbi est domus omni viuenti. Vbi vides sepulchrum esse omnium hominum domiciliũ.
Psal.48. Et vt dicitur in psalmo quadragesimooctauo. Sepulchra eorum domus eorum in æternũ. Ac-
Dani.12. cipitur pro tempore apud Danielẽ duodecimo. Per tempus, & tempora, & dimidium temporis. Hoc est per tres annos cum dimidio: nam per tempus significatur annus vnus, per tẽpora duo
Infrà 2. anni, per dimidium temporis anni dimidium. Hoc nomine vtitur quoque Ieremias secunda lamentatione, pro quo Latinus noster interpres vertit, festiuitatem, dicens: Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum. Et
Psal.73. psalmographus psalmo septuagesimotertio pro quo nos habemus solennitatem: Gloriati sunt, qui oderunt te in medio solennitatis tuæ: posuerũt signa sua signa. Quibus verbis populus Hebræus deplorat incẽdium tẽpli, vastationẽ Hierosolymæ, & Babyloniorum victorias, qui cùm Deum odissent, gloriabantur adepta victoria in mediis solenniis & sacrificiis, quibus Hebræi diuinas laudes cõcinebant. Et ponebant signa sua signa: Hoc est vexilla & trophæa suarum victoriarum erigebant. Pro in medio solennitatis tuæ, poteris vertere: In medio tẽpli tui. Eodem modo hoc loco Ieremiæ: Viæ Sion lugent, eo quòd nõ sint, qui veniant ad solennitatem: pro, solennitatem, poteris templũ transferre: vt sit sensus: Lugent viæ Sionis, quòd non sint, qui se conferant ad templum, quod iam ruit, & incẽdio flagrauit. Destructo enim templo, & Iudæis partim mortuis, partim in exiliũ missis, viæ Sionis ad templum quondam ducentes plorare præ mœstitia videbantur.

Inimici eius locupletati sunt. Pro locupletati sunt in Hebræo est שלו Xalu, à verbo שלה, Xalah, quod significat in pace esse, prosperum esse, quiescere, errare, obliuisci, abundare. Vnde Septuaginta transtulerunt: Inimici eius εὐθηνοῦσιν, hoc est, abundant. Et Pagninus: Inimici eius prosperati Pagnin.
sunt. Quidam vertunt: Feliciter habent: quod idẽ est. Verti potest, Hostes eius obliuiscuntur, nimirum Dei: magna enim mundi prosperitas solet Dei obliuionem generare. Id indicant nomina duorum filiorũ Ioseph, quorũ vnus vocatus Gene.41.
est Ephraim, hoc est incrementum & abundantia, alter Manasses, hoc est obliuio. Hæ enim duæ res sunt plerumque copulatæ, nempe nimia prosperitas, & Dei, ac propriæ fragilitatis obliuio. Ab hoc verbo est illud psal. 29. Ego Psal.29.
dixi in abundantia mea: non mouebor in æternum. Pro quo alij vertunt: Ego dixi in prosperitate mea. Potest verti: Ego dixi cùm quietus essem: vel cum felicitatis potirer. Ac si dicat: cùm omnia mihi prospera cederent, & ad voluntatẽ fluerent, dixi apud me, nihil esse, quod me posset de illo florente rerum statu deiicere. Sed spem illam & cogitationem meã varij casus fefellerunt. Nam cùm tu domine paulisper auertisti à me oculos misericordiæ tuæ, statim sensi incredibilem rerum mearum mutationem. Potest verti locus ille: Ego dixi in errore meo: non mouebor in æternum. Vel in obliuione mea. Ac si dicat: Ego demens, mundi varietatis & vicissitudinis oblitus existimabam nihil esse, quod me posset labefactare, & de felicitate mea dimouere: sed planè deceptus eram. Ab hoc etiam verbo est illud cap. 16. Iob, pro quo nos habemus opulen- Iob. 16.
tus: Ego ille quondam opulentus repente contritus sum. Ac si dicat Iob: Ego qui olim locuples, quietus, diuitiis & honoribus affluens etã, repente decidi, & fui de prosperitate deiectus. Idem accidit Hierosolymæ, quæ ad maiorem sui mœroris cumulum videbat inimicos suos quietos, locupletes, lætitia gestientes, honoribus florentes, omni prosperitatis genere abundantes.

Facti sunt principes eius veluti arietes nõ inuenientes pascua. Pagninus habet: Fuerũt principes eius Pagnin.
velut cerui, qui nõ inuenerũt pascua. Et ita vertunt nõnulli alij. Comparatur magnates Hierosolymæ in illa vastatione ceruis timidis, qui formidine debilitatur vel ob eorũ fugã è ciuitate: Narrat enim diuina scriptura 4. lib. Reg. & vlt. 4.Reg.25.
capite

Iere. 52. capite Ieremiæ, regem & magnates in bello illo metu perterritos se in fugam contulisse. Est enim perspicuum, eos qui timore perculsi fugiunt, per ceruos hieroglyphicè significari. Eam Homer. ob causam Achilles apud Homerũ volens ignauiam Agamemnonis obiurgare, eum ait cor habere ceruinum. Hinc egregium illud Chabriæ Atheniensium ducis apophthegma, quod Philippus vsurpare solebat, formidabiliorem esse ceruorũ exercitũ leone duce, quàm leonũ duce Plutarch. ceruo: vt refert Plutarchus. Quare non ineptè Pagninus cum nonnullis aliis pro arietibus hoc loco ceruos trãstulerunt. Præsertim cum in Hebraico sit nomen איל, quod & ceruum significat & arietem, puncto quodã mutato. Sed Septuaginta nobiscum arietes legunt, qui cum pastum non inueniunt, fragiles ac stupidi redduntur. At iuxta aliam considerationem aries Christi imaginem Gene.22. gerebat, vt cap.22. Genesis, vbi Abraham arietem inter vepres hærentem cornibus vidit, quem in mõte illo immolauit. Simili modo ceruus, Cant.2. de quo ait sponsa vltimo versu capitis secundi Canticorum: Reuertere: similis esto dilecte mi capreæ, hinnuloq́; ceruorum super montes Bether. Sponsa filium Dei vocauit, vt de cœli fastigio descenderet ad terram, & naturam Cant.1. sumeret humanam, cùm diceret: Osculetur me Cant.5. osculo oris sui. Et iterum: Veniat dilectus meus in hortum suum. Sed peractis redemptionis humanæ Cant.8. mysteriis, illum orat, vt ad cœlum vnde Cant.2. exierat, reuertatur. Hinc voces illæ: Fuge dilecte mi. Et ille: Reuertere: similis esto dilecte mi capreæ, hinnuloque ceruorum super montes Bether. Bether enim idem est quod diuisio, quo nomine appellatur cœlum, quòd mortales diuidat ab immortalibus. In quibusdam codicibus pro Bether loco illo est Bethel: sed vitiũ est typographorum. Verba sunt sponsæ de Christi in Ioan.16. cœlum ascensu: de quo ipse dicebat apud Ioannem: Expedit vobis, vt ego vadam. Cùm enim figurarum omnium perfectissima sit circularis, voluit Christus illã conficere. Descendit de cœlo, sumpsit humanam naturam, natus est ex virgine, ostendit viam ad vitam immortalem tendentem, immolatus in crucis ara omnia peccata nostra sanguine suo purissimo deleuit, rediit ad vitam, & tandem ascendit in cœlum, vnde descenderat, efficiens admirabilem circulum, qui ibi vnde incipit, finitur. Et ibi sedet ad dextram patris. Ita enim ait diuus Marcus: Dominus Iesus Mar.16. postquã locutus est eis, assumptus est in cœlum: & sedet à dextris Dei. Assumptus est non aliena virtute, sed propria: ac versus Orientem: iuxta illud diuini vatis: Ascendit super cœlum Psal.67. cœli ad Orientem. Tunc impletum est illud cœlestis citharœdi: Ascendit Deus in iubilo, & dominus Psal.46. in voce tubæ. Et illud: eleuata est magnificentia Psalm.8. tua super cœlos. Et illud Michææ: Ascendit Mich.2. pandens iter ante eos.

Propterea instabilis facta est. Pro, instabilis, est in Hebraico: לנידה Lenidhah, à verbo נוד Nudh, quod significat mouere. Quã ob causam Septuaginta verterunt εἰς σάλον, hoc est in cõmotionem, seu in vacillationem. Id quod rectè Latinus noster interpres expressit hoc nomine, instabilis. Ac si diceret, non stetit firma, & quieta, sed fuit mundi fluctibus exagitata, & eius tranquillitas in perturbationem conuersa. Vnde Nodh idem est quod fluctuatio, & fluctuans, & profugus. Hoc vocabulo vtitur Moses capite quarto Genesis, Genes.4. pro quo noster vulgatus interpres vertit, profugus: ita enim habet. Egressusq́; Cain à facie domini habitauit profugus in terra. Pro quo Septuaginta habẽt. Habitauit in terra ναίδ. Et alij: Habitauit in terra Nodh. Hoc est in terra fluctuãte, seu fluctus, seu cõmotionis. Aut ipse fluctuans habitauit in terra. Impij enim non cælorum ciues, sed terræ habitatores nuncupantur: & non quieti & tranquilli, sed instabiles & perturbati dicuntur. Cùm enim se à Deo separent, confestim agitãtur fluctibus seculi: & moti ab Oriente Gene.11. turrim scelerum aduersus Deum, & impia dogmata conficiunt. Sed confunduntur, quia volunt inuito Deo in cœli fastigium penetrare. Aspicis ex peccato ortam esse instabilitatem, & ex ea confusionem. Nam ex vno malo nascuntur alia. Id quod nos habemus Psalmo nono: Inquinatæ Psal.9. sunt viæ illius in omni tempore: potest etiã verti: Parient viæ eius in omni tempore. Nam ex vna procedunt aliæ: quemadmodũ ex vno bono alia bona. Id quod est capite quinto Iob: Nihil Iob 5. permanebit de bonis eius: potest transferri: Nihil parient bona eius. Sunt enim bona quæ pariunt alia bona, quemadmodum opes viri iusti, ex quibus eleemosynæ & alia pia opera dimanant, quæ ex opibus diuitis auari haudquaquam deducuntur. Sed quia Nidhah significat motionem & qui aliquem irrident, solent mouere caput: ideo Pagninus vertit: In dirisionem fuit. Et Pagnin. Brixianus: Ludibrio exposita est. Sed quia verbum Brixia. Nudh significat migrare: potest rectè verti locus hic: Eam ob causam migrauit: vt sit sensus: Quia Hierusalem impia scelera admisit, ideo migrauit in Chaldæam, eiecta in exilium.

De cœlo misit ignem, & erudiuit me. Pro erudiuit, est in Hebræo verbum רדה Radhah, quod significat dominari, conterere, suspicere, & erudire. Hanc vltimam significationem secutus est noster interpres. Pagnin. Pagninus vertit: Et dominatus est Brixia. ipse ignis. Brixianus: Et sæuit in ea. Benedictus: Benedi. Et dominatus est eis. Potest verti: Et cõtriuit ipsum: hoc est, vnum quemque ex ipsis Hebræis. Ac si dicat: Misit Deus ex cælo ignem calamitatis, quo Iudæos mulctauit. Sed inter omnes has lectiones illa eminet, quam vulgata versio expressit.

Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius. Pagninus habet: Ligatum est iugum iniquitatũ Pagnin. mearum. Alij habent impressum est iugum præuaricationum mearum in manu eius. Sensus est: Vinculum flagitiorum meorum alligatum est in manu Dei, vt illius recordetur. Solent enim qui rem aliquam volunt memoria tenere ponere signum aliquod in manu, ne illius obliuiscãtur. Volens Deus, vt populus Israeliticus perpetuò recordaretur admirabilis exitus ab Aegypto, dixit illi, Exod.13. Exod. tertiodecimo: Erit quasi signum in manu tua, & quasi monimentum ante oculos tuos. Et apud Esaiam 49. Ecce, inquit, in mani- Esai. 49. bus meis descripsi te. Quidam hunc Ieremiæ locum ita vertunt: Punctis designatum est, &c. Quod in idem recidit.

Abstulit

Abstulit omnes magnificos meos dominus. Pro abstulit est in Hebræo verbum סלה Salah, quod significat auferre, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam calcare & contemnere: quam ob causam vertit Pagninus: Calcauit oẽs validos meos dominus. Septuaginta nobiscum legũt. Vnde illud psal. 118. Spreuisti omnes discedentes à iudiciis tuis: potest verti: Conculcasti omnes declinantes à legibus tuis. Vel abstulisti, nimirum à vita gratiæ & gloriæ, omnes ab institutis tuis aberrantes.
Pagnin.
Psal. 118.

Expandit manus suas. Pro expandere est in Hebræo פרש Paras, quod verbum significat extendere: vt hoc loco: Et Exodi nono: Expandam palmas meas ad dominum. Id est, orabo, & preces fundam ad Deum. Et psal. 142. Expandam manus meas ad te: anima mea sicut terra sine aqua tibi. Ac si dicat: Auxilium tuum Deus sanctè implorabo: vt enim terra sitiẽs pluuiam auidissimè expectat: sic anima mea præsidiũ tuum. Significat etiam percutere, & discernere, vt psal. 67. Dum discernit cœlestes reges super eam, niue dealbabũtur in Selmõ. Pro discernit vertunt nonnulli percutit: vt sit sensus: Dum cœlestis rex percuteret reges externos in terra promissionis, cõgregatio Iudæorum, quæ antea erat nigra ob mœrorem, effecta fuit candida ob lætitiam, & cum niue montis Selmon collata. Sed rectiùs habet versio vulgata, cuius est sensus: Cùm Deus Apostolos suos discernat & constituat reges ac principes super ecclesiã, ita puri ac candidi reddentur fideles, vt cũ niue, quæ est in monte Selmon, possint comparari. Et quia verbum hoc sisignificat percutere, potest hic Ieremiæ locus ita transferri: Percussit manus suas: more scilicet mulieris lugentis.
Exod. 9.
Psal. 142.
Psal. 67.

Mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius. Pro hostes, est in Hebræo nomen צר, quod significat hostem, & calamitatem. Pro hoste accipitur hac prima lamentatione: Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius. Pro afflictione & tribulatione psal. 4. In tribulatione dilatasti mihi. Ac si dicat Dauid: Cùm in acerbis doloribus & ærumnarum angustiis versarer, clamaui ad te Deum authorem & iudicem iustitiæ meæ: tu autem me à periculis liberasti, in tuto & tranquillo collocasti, & viam salutis meæ latam effecisti. Dilatare alicui in tribulatione viam, & campum, est illum ex angustiis & periculis liberare. Potest etiam ita explanari locus ille: Tu me domine clamantem exaudisti: non quòd mihi auferres calamitatem sed quod aliud præstantius bonum in me conferres: cor enim meum mihi dilatasti, & amplum fecisti, vt posset ærumnas omnes toleranter sustinere. Simili modo tribus pueris non extinxit flammas fornacis, sed ardẽte illa, illi difficultatis molestiam non senserunt. Itaque hæc dilatatio non aufert afflictionem, sed animum amplificat, diuino solatio mulcet, & mirabiliter consolatur. Deriuatur nomẽ hoc à verbo צור Tsur, quod significat fingere, formare: & figurare: vt psal. 138. Tu formasti me: & posuisti super me manum tuam. Hoc est, tu Deus sanctè me in vtero matris meæ effinxisti & formasti, & manu tua me totũ perfecisti. Fortasse ideo ait: & posuisti super me manũ tuam, vt metaphoram sumat ab eo, qui conficit caseum, cui manus imponit, vt illum aptè figuret & conficiat. Hac enim trãslatione vtitur Iob decimo capite, cum ait: Nonne sicut lac mulsisti me, & sicut caseum me coagulasti? Significat etiã verbum hoc affligere, vt capite Exodi 23. Affligam affligentes te. Vnde nomen Tsar significat afflictionem, & hostem affligentem, & generaliter inimicum. Eo vtitur psalmographus, cùm ait: Quos redemit de manu inimici. Pro quo alij transferunt: Quos redemit de manu calamitatis. Illud psal. vigesimiquarti: Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt: potest verti: Inimici cordis mei multiplicati sunt. Vel inimici cor meum multiplicarunt: Vel afflictiones cor meum roborarunt: vel sursum ferri fecerunt. Ac si dicat: Cor meum non solùm depressum non fuit calamitatum magnitudine, quin potius earum pondere instar palmæ sursum se extulit, & constantiam suam mirabiliter ostendit. Cùm autem nomen hoc & hostem significet & calamitatem, potest verti locus hic Ieremiæ: Mandauit dominus aduersum Iacob calamitates eius, vt illum obsiderent. Populus Iudaicus appellatur Iacob & Israel & circumcisio: antea appellabantur homines illi Hebræi: at posteà Iudæi dicti sunt ex die, qua ex Babylonica seruitute exierunt, vt ait libro vndecimo antiquitatũ Iosephus. Sed semper gloriati sunt nomine filiorum Abrahæ, & Israelis. Est autem aduertendum Abram fuisse nomen naturæ, Abraham verò mysterij. Iudæi infideles sunt filij Abræ, sed non Abrahæ: illi solùm sunt filij Abrahæ, qui sunt fideles, siue sint ex Gentibus, siue ex Hebræis, dũmodo in Christum credant: diuus enim Paulus in epistola ad Romanos 4. eum vocat patrem omniũ credentium. Et cap. 9. eiusdem epistolæ ait: Non omnes qui ex circuncisione sunt Israel, hi sunt Israelitæ: nec qui semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen. Id est non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Idem etiam dicit capite tertio epistolæ ad Galatas. Duplex est Israel, alter secundùm carnem, alter secundùm spiritum, vt colligitur ex capite decimo prioris ad Corinthios, Hebræi infideles sunt Iudæi & Israelitæ & filij Abræ secundùm carnem: & omnes fideles sunt veri Iudæi, Israelitæ, & filij Abrahæ secundùm spiritum. Id significauit Deus, cùm dixit Abrahæ Genesis 22. Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & sicut arenã maris. Filij Abrahę sunt stellæ cœli, filij verò Abræ arenæ maris.
Psal. 4.
Dani. 3.
Psal. 138.
Iob 10.
Exod. 23.
Psal. 106.
Psal. 24.
Similitudo.
Ioseph.
Rom. 4.
Rom. 9.
Gala. 3.
1. Cor. 10.
Gene. 22.

Argumentum lamentationis II.

Argumentum huius secundi capitis est idem atque superioris, imò omnium harum lamentationum idem est propositum, & vnicus scopus. Quam ob causam argumentis deinceps supersedebo.

CAPVT II.

Aleph. א

Quomodo obtexit caligine in furore suo dominus filiam Sion: proiecit de cœlo in terram inclytam Israel: & non est recordatus

recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui.

ב Beth. Præcipitauit dominus, nec pepercit omnia speciosa Iacob: destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda, & deiecit in terrã: polluit regnũ, & principes eius.

ג Gimel. Confregit in ira furoris omne cornu Israel: auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici: & succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro.

ד Daleth. Tetendit arcum suum quasi inimicus, firmauit dexteram suam quasi hostis: & occidit omne, quod pulchrum erat visu in tabernaculo filiæ Sion: effudit quasi ignem indignationem suam.

ה He. Factus est dominus velut inimicus: præcipitauit Israel, præcipitauit omnia mœnia eius, dissipauit munitiones eius; & repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.

ו Vau. Et dissipauit quasi hortum tentorium suum, demolitus est tabernaculũ suum: obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum: & in opprobrium & in indignationem furoris sui regem & sacerdotem.

ז Zain. Repulit dominus altare suum, maledixit sanctificationi suæ: tradidit in manu inimici muros turrim eius: vocem dederunt in domo domini sicut in die solenni.

ח Cheth. Cogitauit dominus dissipare murum filiæ Sion: tetendit funiculum suum, & non auertit manum suam à perditione, luxitque antemurale, & murus pariter dissipatus est.

ט Teth. Defixæ sunt in terra portæ eius: perdidit & contriuit vectes eius: regem eius & principes eius in gentibus: non est lex, & prophetæ eius non inuenerunt visionem à domino.

EXPLANATIO.

א Aleph. *Quomodo obtexit caligine.* Particula, quomodo, hoc loco admirantis & dolentis est, vt in principio capitis superioris: totáque oratio hæc exclamatio est admirationis dolorísque plenissima. Quã ob causam mœstissimus noster vates eandẽ sentẽtiã repetit sæpenumero diuersis verbis, quæ ei dolor offerebat & administrabat. Prosequitur Hierosolymæ calamitatẽ, & euersæ vrbis ruinas. Deus q ei legẽ tulerat, eamq; summo amore fuerat prosecutus: de quo ait Dauid: Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel: non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Eam in bello Babylonico obtexit caligine ignorantiæ & mœroris. Permisit enim, vt illa esset tenebris dementiæ cooperta & ictibus rerum aduersarum lacerata. Obtegere aliquem caligine est illum obscurare, eíque tenebras offundere. Sed caligo & tenebræ accipiuntur aliquando pro ignorantia, aliquãdo pro mœstitia. Pro ignorantia, vt cap. 2. Ecclesiastis: Sapientis oculi in capite eius: stultus in tenebris ambulat. Acsi dicat: Sapiẽs diligenter videt, quid agendum sit: insipiens verò nihil videt, ambulãs errorum caligine circunfusus, acsi non in capite, sed sub pedibus oculos haberet, quibus nihil intueretur. Poteris per caput Christũ intelligere, quem diuus Paulus in epistola ad Ephes. & in epist. ad Colossenses caput nostrum appellauit. Vt sit sensus, oculos sapientis in Christũ respicere, stulti autem in terrã: quoniã qui vera sapientia præditi sunt, ad cœlum aspirant, stulti verò in tenebris versati solam terram consectantur. Vbi vides nomine tenebrarum ignorantiam significari. Eodem modo psal. 81. ait ita de principibus & magnatibus insanis diuinus ac regius vates: Nescierunt, nec intellexerunt: in tenebris ambulant: mouebuntur omnia fundamenta terræ. Acsi dicat: cùm principes in erroribus versantur, vacillat & fluctuat respublica: nec solùm homines inconstantes, sed etiam illi qui ita sunt stabiles, vt cũ fundamẽtis terræ aliis immobilibus comparentur, commouentur & concitantur. Et diuus Paulus cap. 4. epist. ad Ephes. Tenebris, inquit, obscuratum habẽtes intellectum. Accipi autem tenebras & caliginem pro mœrore & calamitate, indicat Esai. ca. 5. cùm ait: Ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius. Et Iob. 3. Occupet eum caligo, & inuoluatur amaritudine. Quemadmodum nomine lucis significatur prosperitas, ita nomine tenebrarum calamitas. Vnde idem Iob cap. 17. Rursum, inquit, post tenebras spero lucem. Eam ob causam Sopho. 1. & Ioel. 2. tempus calamitosum appellant diem tenebrarũ & caliginis. His duobus modis fuit obscurata Hierosolyma ob eius scelera, id ita exigẽte diuina iustitia. Sed proprius loquitur hic Ieremias de caligine & tenebris mœrorũ & acerbitatũ, quibus ærũnosa ciuitas angebatur. Ac quamuis illis nonnulli fortasse peiores redderẽtur, aliquos tamen credibile est se ad meliorem frugem recepisse. Vt nerij folium quod alij rhododendrũ vocant, capris ac ouibus est venenum, hominibus autẽ est aduersus venenum ferarum remedium, vt ait Dioscorides: sic calamitas quæ hominibus ira & insania concitatis perniciem affert, viris tolerantia & sapientia munitis est medicina salutaris. Ait enim apostolus capite octauo epistolæ ad Romanos: Scimus, quoniã diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Hæc est plana & vera huius loci expositio. Verùm quoniam Deus fauorem suum solebat ostendere nube & caligine, potest esse sensus horum verborum: Quomodo fauit Deus olim Hierosolymæ, tegẽs eam nube & caligine aduersus æstus rerũ aduersarũ: sed posteà euertit illam. Significari autem diuinũ fauorem ostensione nubis & caliginis ostẽdit diuina scriptura multis in locis. Volẽs Deus indicare amorem, quo filios Israelis complectebatur, cùm eos in terram duceret promissionis, præcedebat eos per diem in columna nubis, vt capite 13. & 14. Exod. & Psal. 77. literæ diuinæ memoriæ prodiderunt. Et capite 16. eiusdem Exodi, gloria Dei apparuit

Marginalia: Psal. 147. | Eccl. 2. | Eph. 2. & 4. & 5. | Colos. 1. | Psal. 81. | Ephe. 4. | Esai. 5. | Iob. 3. | Iob. 17. | Sopho. 1. | Ioel 2. | Similitudo. | Diosco. | Rom. 8. | Exod. 13. | Exod. 14. | Psal. 77. | Exod. 16.

apparuit in nube, cùm Deus cum Mose loquere-
Exod. 19. tur. Et capite 19. dixit Deus ipsi Mosi: Iam nunc
veniam ad te in caligine nubis, vt audiat me po-
pulus loquentē ad te, & credat tibi. Volēs etiam
ostendere placere sibi tabernaculum, operuit il-
Exod. 40. lud nube: & ait scriptura cap. 40. Exodi. Operuit
nubes tabernaculum testimonij, & gloria domi-
ni impleuit illud. Quæ sententia refertur etiam
Num. 9. Numer. nono. Id effectum est etiam templo Sa-
3. Reg. 8. lomonis, vt capite 8. lib. 3. Reg. & 5. 2. Paralipo-
2. Para. 5. menon licet videre. Cùm Christus se in monte
Matt. 17. coram tribus ex discipulis suis transfiguraret in
medio Mosi & Eliæ, nubes lucida obumbrauit
Marc. 9. eos, vt euangelistæ testificantur. Et in Christi do-
mini ascensu in cœlum nubes suscepit eum ab
oculis discipulorum, vt capite Actorum 1. narrat
Luc. 9. diuus Luc. Aspicis igitur diuinū fauorē per nu-
Act. 1. bem significari. Quare cùm Ieremias ait, Deum
operuisse nube seu caligine Hierosolymam, vult
significare fuisse illum vrbem eam quondam fa-
uore prosecutum. At tunc verba hæc ita sunt
disponenda: Quomodo obtexit caligine domi-
nus filiam Sion: In furore suo proiecit de cœlo in
terram inclytam Israel: Pro obtexit caligine est
in Hebraico vnicum verbum, quod significat o-
perire nube & caligine, obscurare, & obnubila-
re. Significat etiam extollere ad nubes, & vsque
R. Dauid ad nubes efferre: vt ait Rabbi Dauid Chimhi
Pagnin. in libro radicum, & Sanctes Pagninus in The-
sauro. Quare potest rectè explanari locus hic:
Quomodo Deus extulit vsque ad nubes Hiero-
solymam, & posteà in furore suo proiecit illā in
R. Abrahā. terram: Ita hunc locum explanat Rabbi Abra-
ham doctus inter Hebræos. Dicēs Ieremias fuis-
se Hierosolymā summè felicem, exaggerat sum-
mam eius infelicitatem. Nam in rebus aduersis
nihil est infeliciùs, quàm fuisse felicem. Est igitur
sensus: Quomodo extulit Deus Hierosolymam
ad honorum, opum & dignitatum fastigium, vt
quantò altior esset ascensus, tantò maior esset
ruina: Ideo verba hæc in furore suo possunt cum
prima parte coniungi. Tunc enim Deus furorem
suum in flagitiosos homines ostendit, cum eos
permittit ad excelsam, sed falsam mundi gloriam
euehi, vt inde ignominiosiùs præcipitentur. Ma-
gna enim ira vtitur Deus, cùm ea vti nō videtur,
cùm in impios non animaduertit: quando eorum
scelera non castigat, sed inulta dimittit: vt posteà
duriùs puniat: quósque ad mundi prosperitatem
eius indignos ascendere permittit: vt ex altiore
loco dignitatis in infimum ignominiæ deiician-
Ezec. 16. tur. Eam ob causam dicebat ipse apud Ezechie-
lem 16. Zelus meus recedet à te, & non irascar ti-
Ose. 4. bi ampliùs. Et apud Ose. 4. Non visitabo super fi-
lias vestras, cùm fuerint fornicatæ, & super spon-
Iob 21. sas vestras, cùm adulterauerint. Loquēs Iob cap.
21. de impiorum prosperitate in hac vita: Ducūt,
inquit, in bonis dies suos, & in puncto ad inferna
descendunt. Acsi dicat: Quid illis prodest mun-
di felicitas breuis & fallax, cùm tandem morian-
tur, & ad æternos inferorū ignes relegentur? Vel
accipitur illic infernū pro sepulchro: & tunc sen-
sus est: Hoc accedit ad eorum prosperitatē, quod
postquā in toto vitæ curriculo rebus vtuntur se-
cundis & ad voluntatem fluentibus, & in exitu
vitæ nō laborant longa & molesta ægrotatione,
sed breui morbo affecti ex vita discedunt. Sed
quoniam particula pro qua Latinus noster inter-
pres vertit punctū, significat etiā quietem, potest
verti locus ille: & in requie ad sepulchrum dedu-
cuntur. Ac ita habet paraphrasis Chaldaica. Ac si
dicat: tanta est nonnullorum hominum scelera-
torum prosperitas, vt non solùm in pace viuant,
sed etiam in pace moriantur. Sed eorum felicitas
cum flagitiis coniuncta tetra res est, detestabilis,
misera, ærumnosa, omni cōtentione, velis, vt ita
dicam, remísque fugiēda, quoniam secum affert
perniciem sempiternam. Et plerunque ita extol-
luntur in sublime, vt etiam in hac vita ad imum
dedecus præcipitentur. Id accidit Hierosolymæ,
quam Deus in furore suo permisit efferri ad ex-
celsum dignitatis gradum, vt inde caderet, & o-
mnia eius ornamenta per summum dedecus &
ignominiam diriperentur.

In furore suo. Hoc est, in seueritate iustitiæ suæ:
in ira, ad quam ingrata ciuitas eum prouocauerat
flagitiis suis. Effectum diuinæ iustitiæ iram Dei,
& furorem, & vltionem appellant diuini vates.

Filiam Sion. Hoc est, congregationē montis Sio-
nis. Sic appellat Hierosolymam, quòd in monte
illo sita fuerit. De hoc schemate locuti sumus in
explanatione in primam lamentationem, & fu-
siùs in nostris in Danielem commentariis.

Proiecit de cælo in terram inclytam Israel. Hoc est,
deiecit Deus de excelsa dignitate, & honorum
vertice in summam miseriam & ignominiā Hie-
rosolymam, quæ erat inclyta filia Israelis, egregia
Israelitarum congregatio, & totius Iudææ regia,
& caput. Vel quæ erat decus, ornamentum, pul-
chritudo, & gloria Israelis. Omnia enim hæc si-
gnificat vocabulum Hebræum, pro quo nos in-
clytam habemus. Esse in cælo dicitur, qui autho-
ritate, gratia, honore, potentia, cæterísque rebus
secundis valet: efferri in cælum qui summis lau-
dibus celebratur: detrahi de cælo, & decidere ex
astris, qui ex altissimo illustris gloriæ gradu præ-
cipitatur. Omnibus his locutionibus vtitur M.
Tullius, cui omnes viri eloquentes eloquentiæ Tullius.
palmam sine controuersia tribuerunt. Quare ne
mireris, si hoc orationis ornamento noster Iere-
mias vtatur.

Et non est recordatus scabelli pedum suorum. Hoc
est. non se ostendit memorem templi sancti sui, in
quo colebatur tanquam rex in scabello pedum
suorum. Non meminit illius, vt illud scilicet a
Babyloniorum furore liberaret. De templo suo
ait ipse Deus apud Ezechielem 42. Locus solij Ezech. 42.
mei, & locus vestigiorum pedum meorum, vbi
habito in medio filiorum Israel. Itaque per sca-
bellum pedum Dei intelligitur templum, vt hoc
loco ait Theodor. Vel intelligitur arca fœderis, Theod.
quam Deus præcepit fieri, super quam sessurum
se promisit in medio propiciatorij, vt inde loque-
retur: quemadmodum Moses cap. 25. Exodi scri- Exod. 25.
ptum reliquit. Vocari autem arcam illam scabel-
lum pedum Dei, indicat cap. 28. lib. 1. Paralipo- Paral. 28.
menon: vbi Dauid: Cogitaui, inquit, vt ædifica-
rem domum, in qua requiesceret arca fœderis, & 1.
scabellum pedum Domini Dei nostri. Vbi par-
ticula, &, accipitur pro id est. De arca illa fœderis
intelligitur illud psalmi 98. Exaltate Dominum Psal. 98.
Deum nostrum, & adorate scabellū pedum eius.

Hoc est, adorate Deum ante arcam testamenti: in ea enim Deus præsentiam suam exhibebat. Adorare scabellum pedum eius idem est, quod colere ad scabellũ vel versus scabellum pedum eius. Ita illud intelligitur psalmo 131. Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi steterunt pedes eius. Pro quo alij vertunt: Prosternemus nos ad scabellum pedum eius: hoc est, ad arcam fœderis, super quam erat propiciatorium, vbi Deus sedebat, habens pedes super arcam fœderis: quæ prius fuit in tabernaculo Mosis, postea in templo Salomonis. Dicitur Deus habere pedes & manus, & alia membra tropicè: est enim eius natura incorporea. Sed solet scriptura aliquando & membra & affectus hominis tribuere summæ ac diuinæ maiestati, vt se modo nostro loquendi accommodet.

Psal.131. *Exod. 40.* *3.Reg. 8.*

ב Beth. *Præcipitauit dominus, nec pepercit, omnia speciosa Iacob.* Id est Deus, qui olim erigere solebat omnia ornamenta Israelitarum, modò euertit atque destruxit omnia illa: non enim pepercit ciuitati, nec ædificiis, quamuis pulchris, & industria elaboratis. Omnia speciosa Iacob vocat cuncta ornamenta pulchra & egregia Iudæorum, qui significantur nomine Iacob, à quo tanquam à fonte deducuntur.

Destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda Id est, mœnia & arces munitas Hierosolymæ deleuit per Babylonios: nemo enim erat ex Iudæis, qui eis posset resistere. De illis namque ita vaticinatus fuerat Esaias capite primo: Erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ: Hierosolymam appellat virginem ob rationes, quas attulimus capite superiore. Et virginem Iuda seu filiam Iuda, quia Iudæi à Iuda filio quarto Iacob denominantur, tanquàm à nobiliore, quoniam ei fuit regnum promissum & tributum.

Esai. 1. *Genes.49.* *1.Paral.5.*

Polluit regnum, & principes eius. Id est, permisit Deus, vt regnum Iudaicum & principes ac magnates eius contaminarentur ab impuris Babyloniis: à quibus fuerunt aspersi sanguine, maculis affecti, & cõtumeliis lacerati. Ac in regno Iudææ vbi solùm Deus colebatur, colebantur Babyloniorum idola, & impurę ac profanæ gentium superstitiones obseruabantur. Id prædixit psalmographus cum Deo ita loquens psal. 88. Auertisti testamẽtum serui tui, profanasti in terra sanctuarium eius. Vbi pro auertisti potest scribi euertisti: existimo enim esse librariorum errorem, qui pro vno alterum posuerunt. Sensus est: Tu Deus sancte videris euertisse fœdus, quod pepigeras cum seruo tuo Dauide de gloria regni Iudaici: permisisti enim, vt pollueretur in terra regnum eius: quod ideò dicitur sanctuariũ, quia tu in illo sancte colebaris. Pro, sanctuariũ eius, vertit Hieronymus & diadema eius, quod in idem ferè recidit: nam nomine diadematis regnum significatur. Verbum hoc Hebraicum pro quo Latinus noster interpres in lamentatione hac vertit, polluit, est idem, pro quo in psalmo illo transtulit profanauit: pro quo cap. 43. Esa. vertit contaminare. Ita enim habet: Contaminaui principes sanctos. Verba sunt Dei de peccato loquentis Mosis & Aaronis, quos vocat principes sanctos. Vbi cõtaminaui idem est quod ostendi esse contaminatos, nimirum apud aquas cõtradictionis: quam ob rem in terram sanctam ingredi non potuerũt. Quare huius loci Ieremiæ hic potest esse germanus sensus: Ostendit Deus pollutum esse & vitiis cõtaminatum regem Sedechiam & magnates eius, cùm illos tradidit Babyloniis grauiter affligendos & lacerandos. Rex enim ille qui tunc gubernaculũ reipublicæ tractabat, & multi ex nobilibus Hierosolymæ se teterrimis flagitiis imbuerant, & falsi honoris specie decepti in dedecore volutati dignitatibus intemperanter abutebãtur. Quemadmodum qui Persicum malum comedunt, solùm pomum deuorant, duram autem nucem eius foras proiiciũt: sic multi ex magistratibus & reipublicæ muneribus accipiunt honorem & commodum tantùm, labores autem dignitati copulatos reiiciunt. Itaque per regnum intelligitur rex, & per principes viri generis nobilitate clari. Nec mirum eos fuisse flagitiosos, siquidem rex erat flagitiis contaminatus. Nam quemadmodum vmbra corporis obliqui obliqua etiam est: ita magnates regis impietatem sequuntur. Contrà verò de iusto rege ait psalmographus: Orietur in diebus eius iustitia. Vel vt transferri etiam potest ex Hebræo: Florebit in diebus eius iustus. Nam vt alio psalmo dictum est: Iustus vt palma florebit. Vera est enim illa Ecclesiastici sententia: Qualis est rector ciuitatis, tales, & habitantes in ea.

Psal.88. *Hieron.* *Esai.43.* *Similitudo.* *Similitudo.* *Psal.71.* *Psal.91.*

ג Gimel. *Confregit in ira furoris omne cornu Israel.* Hoc est, Deus in ira sua magna, in effectu iustitiæ suæ perrupit ac confregit omne robur Iudæorum nomine Israelis significatorũ. Cornu accipitur pro robore, fortitudine, potentia, gloria, regno, protectione: propterea quòd animalia cornigera habeant cornua pro viribus, armis, ornatu, & defensione: & quòd reges olim oleo ex cornu vngebantur. Pro fortitudine accipitur psalm. 74. vbi Deus ait: Omnia cornua peccatorũ confringam, & exaltabuntur cornua iusti. Et psal. 43. vbi fideles robore septi aiunt: In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Ac si dicant: Freti domine auxilio tuo hostes nostros fortitudine nostra feriemus. Et cap. 48. Ieremiæ: Abscissum est cornu Moab. Et hac eadem lamẽtatione: Exaltauit cornu hostium tuorum. Pro rege accipitur 1. Reg. 2. Sublimauit cornu Christi sui. Et Luc. 1. Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui. Eam ob causam hoc Ieremię loco per omne cornu quod Deus cõfregit, intelligunt nonnulli duo cornua, hoc est duo Hebræorũ regna, nimirum Iudææ & Samariæ. Accipitur cornu pro re eminente & excelsa, quoniam nihil est in quadrupedibus altius cornibus. Ita sumitur ab Esaia ca. 5. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Vinea est Hierosolyma sita in cornu hoc est in loco alto, & in filio olei, id est in terra pingui & frugifera. Nam paraphrasis Chaldaica habet: In monte excelso, & in terra pingui. Et pagninus: In colle, in loco pingui. Fortasse appellatur locus ille filius olei propter oliuarum, quibus abundat, multitudinem & proceritatem. Vel propter reges & sacerdotes, qui ibi oleo vngebantur. Vel quia inde exiuit euangelica doctrina, quæ longè latéque propagata vniuersum terrarum orbem perunxit, & pinguem reddidit, qui antea aridus erat, & ob penuriam doctrinæ cœlestis siccitate labo

1.Reg.16. *Psal. 74.* *Psal.43.* *Ierem. 48.* *1.Reg.2.* *Luc.1.* *Esai.5.* *Pagnin.* *1.Reg. 16.* *4.Reg.11.*

laborabat. Fortasse alludit diuinus vates ad antiquum Prouerbium, cornu copiæ, vberrimorum fructuũ referto, vt sit sensus: Sita est Hierosol. in loco, ex quo tanquã ex Amalthææ cornu omnẽ pinguem & fœcundam fructuum vbertatem depromere possis. Perspecta fuit enim, & cognita terræ sanctæ fertilitas, quæ ob eam causam lacte & melle fluere dicebatur. Significari autẽ fertilitatem cornu illo copiæ indicant numismata Iulij Cæsaris, Musidij, M. Antonij, Domitiani quæ Antonius Zantanus, Aeneas Vicus, & Hubert. Herbipolita descripserũt, & excudi curarũt. Insuper accipitur cornu pro radio & splẽdore. Quam ob causam Moses cornibus insignitus depingitur, cum deberet splendidus depingi: cuius facies diuino lumine illustrata adeo fulgẽtibus radiis micabat, vt populus Israeliticus eius splendorẽ ferre minimè valeret. Ita literæ diuinæ ca 34. Exod. memoriæ prodiderunt. Id enim voluerunt significare cornibus hoc est splẽdoribus, quib. Mosis facies fulgebat: de quo ibi scriptum est: Ignorabat, quòd cornuta esset facies sua. Quæ verba præclarè septuaginta ita trãstulerunt: Nesciebat Moses glorificatum esse aspectũ cutis faciei suæ. Has & alias significationes habet cornu: de quibus vide August. in psal. 117. & in Apoc. homilia 11. Hieronymum in Habacuc 3. & in Ezechielem 43. Arnobium in psal. 68. & 111. Aretam in Apoc. 9. Basilium in psal. 21. Ricardum de sancto Victore de vitio mutabilitatis. Sed hoc loco pro robore, seu regno accipitur à Ieremia.

Exod. 3.
Num. 13.
Exod. 34.

Auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici. Id est, subduxit Iudæis auxilium, cùm peruẽtum fuit in hostiũ cõspectum. Accipi dexterã pro auxilio indicat locus ille psal. 73. Vt quid auertis manum tuã, & dexterã tuam, de medio sinu tuo in finẽ? Subaudi, tolle illã. Ac si dicat diuinus vates: Quare domine retrahis à me præsidiũ tuum? Profer ex sinu tuo manum adiutricem, & nobis fer opem. Et psal. 118. Fiat manus tua, vt saluet me. Vel accipitur manus pro supplicio: vt sit sensus: Auertit Deus supplicium & castigationem à Iudæorum inimicis. Accipi autem manum pro flagello indicat Iob cap. 13. cùm ait: Manũ tuam longè fac à me. Et cap. 19. Manus domini tetigit me. Et psal. 31. Grauata est super me manus tua. Et Sophoniæ 1. Extendã manum meã super Iudam.

Psal. 73.
Psal. 118.
Iob 13.
Iob 19.
Psal. 31.
Soph. 1.

Et succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro. Id est, & accendit in populo Israelitico calamitatem instar ignis ardentis, qui non ex vna aut altera parte, sed vndique omnia circumquaque consumit.

ד Daleth. *Tetendit arcum suum.* Arcus est instrumentum iaculandi, quo hostis solet in prælio pugnare. Tunc autem cum tetendit, cùm sagittas emittit. Comparat Ieremias calamitates Iudæorum sagittis, quibus Deus eos transfigebat. Ita psalmographus: Arcum suum tetendit, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit. Vasa mortis appellat sagittas, quas ait, Deum in ardentes odio, & ira, & cæteris flagitiis emisisse. Vltionem Dei impiis proximam describit his verbis Dauid.

Psalm. 7.

Quasi inimicus. Quia pœnam inferebat: cùm tamen illud ex iustitia, charitatéque ad animarum vtilitatem efficeret.

Firmauit dexteram suam quasi hostis. Firmauit & roborauit dexteram suam, vt instar hostis grauiter vulnerantis nos duriùs feriret. Diuinam indignationem comparauit proximè arcui à longè percutienti, nunc manui è prope flagellanti. Diximus paulò antè, manum accipi pro flagllo. Vnde firmare manum super aliquem, est illum grauiter percutere. Sensus est: non solùm manum suam à nobis retraxit, vt non staret pro nobis, sed etiam stetit ab hoste contra nos.

Occidit omne quod pulchrum erat in tabernaculo filiæ Sion. Hoc est, perdidit, quicquid pulchrum erat in tẽplo Hierosol. Accipitur tabernaculum pro templo, vt psal. 131. Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi steterũt pedes eius. Et Ieremiæ 10. Tabernaculum meum vastatum est. Vel accipitur tabernaculum pro vrbe. Et tunc idem est, in tabernaculo filiæ Sion, ac in ciuitate Hierosolimæ Accipi autẽ tabernaculum pro vrbe indicat ca. 12. li. 3. Regum: Vade in tabernacula tua Israel. Et psal. 86. Diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Hoc est plusquam omnes Iudæorum ciuitates. Vel vtitur hîc Ierem. singulari pro plurali, & per tabernaculum intelligit domos, vt 4. Regum 8. Populus autẽ Israel fugit in tabernacula sua. Et Iob decimooctauo: Habitent in tabernaculo illius socij eius, qui non est. Id est, habitent in domo illius socij eius, qui iam non extat, qui iam ex vita migrauit. Vel vt potest etiã verti: Habitent in domo illius socij eius, quia illius nõ est. Ac si dicat: Habitent alij in eius domicilio, quoniam illud ex rapinis cõstruxit. Vel accipitur ibi tabernaculum pro sepulchro, vt sit sensus: Sepeliatur ipse, & in sepulchro illius socij eius simul condantur. Ipse humo iniecta in tumulo contegatur, & amici eius eodem loco mandentur.

Psal. 131.
Ierem. 10.
3. Reg. 12.
Psal. 86
4. Reg. 8.
Iob. 18.

ה He. *Factus est dominus velut inimicus.* Iuxta illud Esaiæ 63. Ipsi ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt spiritum sanctum eius: & ipse conuersus est eis in inimicum, & debellauit eos.

Esai. 63.

Præcipitauit Israel. Id est, perdidit Deus populum Israeliticum.

Dissipauit munitiones eius. Id est, diruit arces munitas Hierosolymæ

Repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam. Auxit in vrbe Hierosolyma afflictos vtriusque sexus. Poteris vertere: Propagauit mœrorem & tristitiam filiæ Iudæ. Ioannes Benedictus habet ad marginem: Multiplicauit in filia Iudæ luctum & lamentum. Isidorus Brixianus vertit: Repleuit filiam Iuda lamentatione & luctu.

ו Vau. *Et dissipauit quasi hortum tentorium suum.* Hoc est, euertit Deus templum suum, acsi esset hortus fragili maceria septus. Nomine tentorij templum significatur. Poteris per tentorium intelligere Hierosolymam, vt sit sensus: Destruxit quasi horti tugurium ciuitatem suam. Vel sic: Dissipauit Hierosolymam, quæ instar horti amœnissimi iucundissima erat.

Demolitus est tabernaculum suum. Euertit ciuitatem suam. Eadem est sententia cum superiore. Diuus tamen Hieronymus per tentorium intelligit tabernaculum Mosis, per tabernaculum verò templum Salomonis.

Hieron.

Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabba

sabbatum. Cessare fecit Deus in templo solennia legalia. Cùm enim non esset templum, nulla so- *Sup. 1.* lennia celebrabantur. Idem dixit capite superiore: Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.

Regem & sacerdotem. Ad regem pertinebat ciuitatem regere, & defendere, & populum tueri. Sacerdotis autem præcipuæ partes erant, popu- *Similitudo.* lum docere, Deo in templo ministrare, legem eius interpretari, & omnes iuxta illam erudire. Vt natura humorem ac vim vitalem arboris posuit in eius radice & medulla, vt inde ad ramos deduceretur: sic Deus voluit, vt in sacerdotibus vis esset sapientiæ, vt inde tanquam ex radice in *Similitudo.* populum permanaret. Et quemadmodum sanguis est in epate, ex quo tanquam ex fonte deriuatur ad venas explendas, membraque nutrienda: sic vera ac salutaris doctrina debet esse in eo, qui fungitur sacerdotio, ex quo in populum deriuetur, & circunfundatur. Labia enim sacerdo- *Mala. 2.* tis, vt ait Malachias cap. 2. custodiunt scientiam, *Agg. 2.* & legem exquirunt de ore eius. Idem vult significare Aggæus cap. 2. cùm ait: Interroga sacerdo- *Ephes. 4.* tem legem. Et diuus Paulus ad Ephesios 4. Ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios verò euangelistas, alios autem pastores & doctores. Non ait: alios autem pastores, alios verò doctores: sed alios autem pastores & doctores: quia qui pastor est, magister *Ierem. 3.* esse debet. Ideo ait Deus apud Ieremiam 3. Dabo vobis pastores iuxta cor meum: & pascent vos *Similia.* scientia & doctrina. Sacerdos sine scientia est sol sine luce, nauis sine gubernaculo. Tu autem ad- *Malac. 2.* uerte: Non ait Malachias: Labia sacerdotis proferunt scientiam: sed custodiunt. Custodire enim scientiam est non solùm illam habere, sed iuxta illam viuere. Nam vt ait apostolus cap. 4. prioris *1. Cor. 4.* ad Conrinthios: Non in sermone regnum Dei est, sed in virtute. Dæmones multa sciunt, dicuntur enim à verbo dæmo, quod idem est Græcè, quod scio Latinè. Vnde Plato in Cratylo ait dæmones à peritia rerum esse nũcupatos: quem se- *Plato.* cutus est Lactantius & Capella, & Chalcidius in *Capell.* Timæum Platonis. At quid illis prodest scientia, *Chalci.* quando quidem supplicio æterno cruciatur? Habent scientiam à charitate disiunctam, ideo sunt superbia elati: nam vt diuus ait Paulus cap. 8. prioris ad Cor. Scientia inflat. Quod diuus Aug. lib. 9. de ciuitate Dei interpretatur, quando est à *Similitudo.* charitate separata. Quemadmodum seracium, quod alij cerniculum vocant purãm proiicit farinam, furfures autem retinet: ita magistri docti sed impij bonam proferunt doctrinam, sed retinent impietatem. Sunt scientia præditi, sed maleficiis pascuntur. At veri sacerdotes debent habere scientiam cum virtute copulatam: præsertim scientiam diuinæ legis, in qua sunt alios instructuri. Nec rex debet esse ab hac sciẽtia alienatus: nam quondam eum ei diadema regium capiti imponebant, supra illud diuinæ legis librum collo- *4. Reg. 11.* cabant. Cap. enim 11. li. 4. Reg. scriptum est: Produxitque, nimirum Ioiadas, filium regis, & posuit super eum diadema, & testimoniũ: feceruntque eum rege. Vbi nomine testimonij diuina lex si- *Deut. 17.* gnificatur. Et cap. 17. Deut. præcipiebat Deus, vt rex describeret sibi legem Dei, quam secum haberet, legerétque omnibus diebus vitæ suæ. Aspicis igitur oportere non solùm sacerdotes, sed e- *Matt. 15.* tiam principes esse instructos scientia, ne cæci duces cæcum populum ducentes, alios præcipitent, & omnes in foueam cadant.

Repulit dominus altare suum. Deseruit Deum ‎ו aram sacrificiorũ, quæ erat in tẽplo Salomonio. *Zain.*

Maledixit sanctificationi suæ, Id est aspernatus est templum suum, vbi ipse olim colebatur. Ita accipitur 1. Machab. cap. 4. Viderunt sanctificatio- *1. Mac. 4.* nem desertam, altare profanatum. Vel maledixit, hoc est permisit, vt hostes maledicerent, templúmque sanctum execrarentur.

Vocem dederunt in domo domini sicut in die solenni. Id est Babylonij vociferati sunt in templo, facto strepitu & clamore, quemadmodum cùm olim ad illud omnes Hebræi religionis gratia conuenirent, laudésque diuinas celebrarent.

Cogitauit dominus dißipare murum filiæ Sion. De- ח creuit Deus cogitatione æterna, quæ tẽpore sta- *Cheth.* tuto processit euertere murum Hierosolymæ. Libro decimoquinto de ciuitate Dei cap. 25. ait in hunc modum Augustin. Cogitatio verò Dei *August.* & recogitatio mutandarum rerum est immutabilis ratio. Neq; enim sicut hominem, ita Deum cuiusquam facti sui pœnitet: cuius est de omnibus omnino rebus tam fixa sentẽtia, quàm certa præscientia. Tu interim aduerte. Non ait: Dissipauit dominus: sed cogitauit dissipare: non enim id temerè fecit: sed de exitio hoc cogitauit. Volens Sennacheribũ mulctare, ait apud Esai. cap. *Esai. 14.* 14. Hoc est consilium, quod cogitaui. De illo ait *Zacha. 1.* Zach. 1. ca. Sicut cogitauit dominus exercituum facere nobis. Id quod nos sumus imitaturi: non enim inconsideratè & incõsultè, sed facta summa cogitationũ sumus supplicium aliis nobis subiectis illaturi, & negotia nostra aggressuri. Vt sar- *Similitudo.* tor prius pannum cubito & palmo metitur, & norma gypsóque describit & delineat, & postea sedit atque scindit: ita nos debemus cogitationem & cõsilium prius adhibere, rémque sapienter rationis regula dimetiri: ac postea abscindere & amputare. Sed etsi in aliis negotiis adhibenda est deliberatio, multò magis tamen in pœnis inferendis. Cùm enim iustitia ad se rapere, misericordia contrà reuocare ad se videtur, fit, vt distrahatur in deliberando animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Sed debet se ad illam inclinare partem, Vbi rationem præponderare intuetur. Itaque nihil agendum nobis est, quin prius de Deo & iudicio præcedat cogitatio. Cap. 3. Prouerbiorum ait Salomon: In omnibus viis *Prou. 3.* tuis cogita Deum. Et vigesimo octauo: Viri mali *Prou. 28.* non cogitant iudicium.

Tetendit funiculum suum. Id est, expandit æquitatis suæ mensuram super improbos Iudæos, vt pœna culpæ æquaretur: iuxta illud Esaiæ 27. In *Esai. 27.* mensura contra mensuram, cùm abiecta fuerit, iudicabis eam. In mensura iustitiæ tuæ contra mensuram flagitiorum eius. Theodoretus legit: *Theod.* Extendit mensuram: eamq; ait esse iustam atque æquam sententiã. Alij pro funiculo vertunt normam, nimirum iustitiæ: quod in idem recidit. Ita potest intelligi Esaiæ illud cap. 34. Extẽdetur su- *Esai. 34.* per eam mẽsura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationẽ. Nam funiculus ac-

cipitur

cipitur pro linea plumbeum cylindrum appensum habente, quod perpendiculum appellatur: quo lapides à fabricatorib. sint necne recti, exa-
Psal. 138. minantur. Ita accipitur psal. 138. Semitam meam & funiculum meum inuestigasti. Acsi dicat: Tu domine nosti viã vitæ meę, & quicquid perpendo, & cogitationis perpẽdiculo examino. Potest locus ille ita etiã intelligi: Tu Deus sancte perspicis & cognoscis, quando ambulo, & quando sisto gradum. Solent enim, qui præclaré currunt, sistere ad funiculum & terminũ: quod Lusitanè dicimus, parar à risca Funiculi etiam & funes dicuntur diuisiones mensuræ, quibus agri & hæreditates diuiduntur. Hinc effectum est, vt ipsam
Psal. 15. significent hæreditatem: vt psal. 15. Funes ceciderunt mihi in præclaris. Hoc est, præclara mihi venit hæreditas. Est autem hoc depromptum ex historia Iosue, qui funib. agros metitus est, quos
Iosue 13. populo diuidebat. Id cecinit his verbis diuinus
Psal. 77. ac regius vates psal. 77. Sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis. Et quoniam mittere seu extendere funiculum est hæreditatem & possessionem tradere, fortasse id voluit Ieremias hoc loco significare, cùm dixit: Tetendit funiculum suum: hoc est, tradidit Deus Babyloniis Hierosolymæ possessionem. Poteris & rectissimè quidem nomine funiculi hoc loco intelligere flagellum, quod Deus ad percutiẽdam ingratam Hierosolymam tetendit. Sequitur enim: Et nõ auertit manum suam à perditione. Hoc est, non abstraxit manum suam à verberibus. Nihil omisit de iusta ac debita pœna. Funibus enim significantur flagella & supplicia & dolores, vt psalmo
Psal. 118. 118. Funes peccatorum circumplexi sunt me. Hoc est molestiæ quibus ab improbis hominibus affectus sum, me vndique exagitarunt.

Luxítque antemurale. Hoc est, præ euersione lugere videbatur. Sic prima lamentatione: Viæ Sion lugent. Destructa mœnia ad luctum eos prouocabant, qui ad illa aspiciebant. Simili mo-
Esai. 24. do Esai. 24. Luxit, inquit, & defluxit terra. Antemurale est paruus vrbis ambitus lapideus extra murum. Quidam pro antemurali intelligunt arces & propugnacula.

ח Teth. *Defixæ sunt in terra portæ eius.* Fuerunt eius portæ à locis suis amotæ, & in terram proiectæ. Particula eius refertur ad murum, de quo proximè locutus est. Vel per portas intelligit iudicia, quæ ad vrbis portas quondam exerceri solebant. In hanc significationem accipitur porta à Salomo-
Prou. 22. ne cap. Prouerbiorum 22. cùm ait: Nec conteras egenũ in porta, quia iudicabit dominus causam
Sup. 1. eius. Et Threnorum 1. Omnes portæ eius destructæ. Est igitur sensus: Omnia iudicia Hierosolymæ iacent in terra fixa: quia iudices non ad cœlũ aspirant, sed ad terram: rebus terrenis implicantur, & propriis emolumentis omnia metiuntur.
Similitudo. Huiusmodi iudices similes sunt stateræ, quæ ad eam partem deprimitur, vbi maius pondus imponitur: nam obliti iustitiæ pro illis ferunt sententiam, à quibus maiora munera suscipiunt. Il-
Psal. 81. los obiurgãs psalmographus: Vsquequo, inquit, iudicatis iniquitatem, & faciem peccatorum sumitis? Sumere faciem peccatoris est improbis fauere, eorum gratiam pecuniamque aucupari, ob eámque causam innocentes opprimere. Fortasse per portas intelligit regem, qui in portis iudicia exercebat: per vectes autem principes & magnates, quibus rex confirmatur, sicut porta vectibus. Id qđ statim exponit dicẽs: Regem eius, & principes eius in gentibus. Subaudi, abduxit Deus, quando regem Hierosolymę Sedechiam, eiúsque nobiles ac optimates in Chaldæam relegauit.

Non est lex, Id est, non est legis obseruantia: vel non est, qui legẽ doceat. Paraphrastes Chaldæus coniungit hęc cum superioribus: ita enim habet: Rex eius & principes abducti sunt inter gentes, eo quòd verba legis non custodierunt.

Non inuenerunt visionem à domino. Id est, non inuenerunt prophetiam à Deo: non erant verè diuini vates, quibus Deus ventura indicaret.

Sederunt in terra, conticuerunt senes filiæ Sion, consperserunt cinere capita sua: accincti sunt ciliciis: abiecerunt in terram capita sua virgines Ierusalem. י Iod.

Defecerunt prę lachrymis oculi mei, conturbata sunt viscera mea, effusum est in terra iecur meum super contritionem filię populi mei, cùm deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi. כ Caph.

Matribus suis dixerũt: vbi est triticum & vinum? cùm deficerent quasi vulnerati in plateis ciuitatis, cùm exhalarẽt animas suas in sinu matrum suarum. ל Lamed.

Cui comparabo te? vel cui assimilabo te filia Ierusalem? cui exæquabo te, & consolabor te virgo filia Sion? magna est enim velut mare contritio tua: quis medebitur tibi? מ Mem.

Prophetæ tui viderunt tibi falsa & stulta: nec aperiebant iniquitatem tuam, vt te ad pœnitentiam prouocarent: viderunt autem tibi assumptiones falsas & eiectiones. נ Nun.

Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam, sibilauerũt, & mouerunt capita sua super filiam Ierusalem: hæccine est vrbs dicentes perfecti decoris, gaudium vniuersę terrę? ס Samech.

Aperuerunt super te os suum omnes inimici tui, sibilauerunt, & fremuerunt dentibus suis: & dixerunt: deuorabimus: en ista est dies, quam expectabamus, inuenimus, vidimus. פ Phe.

י Iod. *Sederunt in terra.* Senes Hierosolymæ qui olim in excelso dignitatis gradu sedẽtes gaudio exultabant, nunc abiecti & mœrore cruciati in terra sederunt. Signum erat abiectionis & luctus sedere in terra.

Conticuerunt senes filiæ Sion. Obmutuerunt senes Hierosolymæ. Hoc etiam signum erat mœroris & squaloris. Id ostendit scriptura capite
Iob 2. Iob secundo, cùm ait ipsum Iob, & tres amicos eius sedisse in terra septem diebus, neminémque ei ver

ei verbum locutum fuisse. Contrà sedere in solio est regnare, aut esse in excelsa aliqua dignitate
3. Reg. 1. constitutum: vt capite primo lib.3. Regum: Salomon filius tuus regnabit post me, & ipse sedebit super solium meum. Eam ob causam dicimus: Talis summus pontifex sedit annos tot. Simili modo loqui est authoritatem ostendere. At illi conticebant loqui non audentes. Permisit Deus, ne loqui auderēt, quia multa vana, falsa, inutilia, & noxia locuti fuerant, quibus stultitiam suam
Similitudo. indicauerant. Vt vasa inania lōgissimè tinniunt: sic vani homines vera sapientia destituti maximè garriunt, súntque loquacitate plenissimi. Fie-
Similitudo. ri non potest, vt garruli sint docti: nam vt vasa quæ semper effundunt liquorem, non implentur: sic qui semper loquuntur, haud quaquam possunt scientia repleri. Ac plerunque aliquid dicunt noxium, aut saltē otiosum & inutile. Nam
Prou. 10. vt Salomon ait Prouerbiorum decimo: In mul-
August. tiloquio non deerit peccatum. Vbi diuus Augustinus lib. 1. contra Cresconium annotauit, non dixisse Salomonem: In multa eloquentia, sed in multiloquio, quod ait esse superuacaneam locu-
Iosue 7. tionem. Capite septimo Iosue vbi nos habemus Achan abstulisse a Ierícho regulam auream, secúmque asportasse: quam ob rem fuit iurè interfectus, & lapidibus obrutus: pro regula est in Hebræo laxon, quod nomen & regulam significat & linguam. Qua ratione ducti septuaginta linguam verterunt. Ac ita legit Origenes cum cæteris Græcis. Ille meritò interficitur, & lapidibus obruitur, qui linguam Iericho, hoc est mundi loquacitatem sibi sumit, etiam si aurea sit: qui dulcibus vtitur verbis ad mundi vanitates amplificandas, résque pestilentes suadendas. Quantò quis est impurior, & flagitiosior, tantò perniciosior est eius copia, & dicendi facultas. Ac generaliter nimia verborum vbertas nocet. Quam ob causam viri sapientes silentio sæpenumero vtun-
Psal. 101. tur. Illud psalm. 101. Similis factus sum pelicano solitudinis, verti etiam potest: Silui, vt pelicanus solitudinis. Verbum enim damah & simile esse
Prou. 13. 17. significat, & tacere. Cap. 13. Prou. ait sapiens: Qui custodit os suum, custodit animam suam. Et 17. Qui moderatur sermones suos, doctus & prudens est: qui autem incōsideratus est ad loquen-
Prou. 18. dum, sentiet mala. Et 18. Mors & vita in manibus linguæ. Et Eccl. 14. Beatus vir, qui non est
Eccl. 14. 22. lapsus verbo ex ore suo. Et 22. Quis dabit ori meo custodiam, & super labia mea signaculum certum, vt non cadam in ipsis, & lingua mea non
Ephe. 4. perdat me? Id intelligens diuus Paulus cap. 4. epist. ad Ephes. Omnis sermo, inquit, malus ex
Iacob. 1. 3. ore vestro non procedat. Et Iacobus capit. 1. canonicæ suæ: Sit omnis homo velox ad audiendū, tardus autem ad loquendum. Et 3. Si quis in sermone non labitur, hic perfectus est vir, qui possit
1. Petr. 3. freno moderari totum etiam corpus. Et Petrus apostolorum princeps cap. 3. prioris epistolæ suę:
Similitudo. Qui vult vitā diligere & dies videre bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum. Vt rupes obiicitur flumini, ne se effundat: sic ratio obiicienda est linguæ, ne temerè diffluat. Eam ob causam illam natura in ore posuit, & tanquam in carcere conclusit, vbi est labiis ac dentibus circumsepta. D. Ambr. lib. 1. de Officiis: Quamplures, inquit, vidi loquendo in peccatum incidisse, vix quempiam tacendo: ideoque tacere nosse: quam loqui difficilius est. Bernar. in quodam sermone: Tenerū membrum est lingua, & tamen vix teneri potest. Hugo Victorinus lib. 2. de anima: Mores hominis lingua pandit: qualis sermo ostenditur, talis animus approbatur. Cassio. in psalmum: Dixi custodiam: Facilius culpa tacendo refugitur, quam loquēdo. Aspicis, quam periculosa sit loquacitas. Idem externi philosophi testãtur. Seneca in epistola quadam: Summa, inquit, summarum hæc erit tibi: tardiloquentem te esse iubeo. Et Aul. Gell. lib. 8. Sapiens sermones suos præcogitat & examinat prius in pectore, quàm proferat in ore: Chilon Lacedæ. vt refert Laerti. non committendum esse dicebat, vt lingua animū præcurreret. Anacharsis, apud Bruson. lib. 3. interrogatus quid esset in homine pessimū, & quid optimū, respondit: lingua. Theoc. ita à loquacitate abhorrebat, & silentium amabat, vt interrogatus à quodam loquaci poeta, qui multa recitauerat, quænam ei magis placerēt, quæ, inquit, omisisti. Melius enim quod dixerat, erat id, ꝙ nō dixerat. Ita refert Antonius in Melissa, Euripides apud Stobæum. Decorum silentiū, inquit, corona est viri: loquacitas autem nec iucundum aliquid habet, & mala est familiaritati, & inutilis, vrbi. Aegyptij crocodilū quod elinguis esset, venerabantur. Ego certè ne plures citem authores, experientia ductus asseueranter affirmo vtilissimū esse silentium, & periculosam loquacitatem, ac sæpenumero me pænituisse locutū esse. Sed quid homines cōmemoro, cū animalia rationis expertia silentij nobis ostendant vtilitatem? Grues cùm ex Cilicia deuolant, montem Taurum aquilis rapacissimis plenum nocte transuolantes ferunt in ore lapides, vt ait Plut. ne eas vox prodat, & ab aquilis sentiantur. Vt tutæ euadant, silentio vtuntur. Est igitur sæpenumero tacere tutissimū. Fateor tamē, opus esse aliquando loqui, & noxiū tacere: nam Esai. ait cap. 6. Væ Esai. 6.
mihi quia tacui. Et 26. Propter Sion non tacebo. Esai. 26.
Et 56. eos qui tacebāt, quando oportebat loqui, Esai. 56.
appellat canes mutos nō valentes latrare. Et Iere. Iere. 61.
cap. 61. Nolite inquit, tacere super iniquitatem Prou. 12.
eius. Et sapiēs Prou. 12. Lingua sapientiū sanitas. Vt serpentis lingua venenata est, ita lingua canis salutaris. Id intelligens Eccl. ait ca. 3. Tempus lo- Eccles. 3.
quendi, tempus tacendi. Qui ea quæ dicenda sunt, silētio prætereunt pecunia corrupti, bouem in lingua habere dicuntur. Nam numus quidam Atheniēsium habebat ex vna parte sculptam figuram bouis, quā ob causam bos appellabatur, vt refert Iulius Pollux libro de rerum vocabulis nono. Meminit huius prouerbij Theognis, & Philost. in vita Apollonij, Et Aeschylus in Agamenone. Quare nō est omnino approbādum institutum Pythag. qui quinquennium silentium indicebat, cùm flagitiū sit aliquando vti silentio. Generaliter tamen illud est tutum & vtile. Vnde vetus illud ac tritum dimanauit prouerbium à magnis viris vsurpatum: Silentij tutū præmium. Eo vtitur Aristides in defensione Periclis, Plutarchus in Augusti Cęsaris apotehgmate, Horatius lib. Odarum tertio, Valerius Maxim. lib. 7. cap. 2. Dies me deficeret, si narrare vellem authorum

thorum nubem, qui silentium laudant, loquacitatem autem vituperant. Sed illud velim tibi persuadeas, non esse loquacitatem multùm loqui, quando necessaria dicuntur. Illam verborum copiam improbamus, quæ perniciosa est, aut inutilis, cuius maculis multi ex Iudæis fuerunt notatissimi. Quare permisit Deus, vt qui olim loquacissimi erant, tunc loqui minimè auderét, vt hoc loco ait noster Ieremias.

Consperserunt cinere capita sua. Hoc erat magnũ doloris & luctus & pœnitentiæ signum: vt cap. 13. lib. 2. Reg. Aspergens Thamar cinerem capiti suo. Et Iudith. 4. Erat cinis super capita eorum. Et Iob 14. Ago pœnitentiam in cinere & fauilla. Idem est indui cilicio. Ideo addit: Accincti sunt ciliciis. Ad consuetudinem illã alludit Christus Deus noster, cùm apud Matt. 11. ait: Væ tibi Corozain, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.

2. Reg. 13. Iudit. 4. Iob 14. Matt. 11.

Abiecerunt in terram capita sua virgines Ierusalẽ. Puellæ Hierosolymæ vt ostenderent mœrorem suum, capita in terram abiiciebant. Erat illud etiam signum veræ humilitatis, quam omnes amplecti debent. Vt enim corpora globosa facilè mouetur deorsum, difficulter autem sursum: ita Christianus ad res humiles & abiectas, sed pias debet sua sponte moueri, ad mũdi verò honores & dignitates non nisi coactus, ac quasi per vim. Eum imitemur, qui cum sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, verus Deus, & verus homo, apud Matt. 11. Discite, inquit, à me, quia mitis sum, & humilis corde. Et 20. Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare. De illo ait apostolus in epistola ad Philippenses cap. 2. Semetipsum exinaniuit formam serui accipiens. Et paulò pòst: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Præterea abiicere in terram caput, erat honesti pudoris indicium & significatio: qui in omnibus præsertim in adolescentibus laudatur. Est quoque pudor quidam vitiosus, qui infringendus est, sed cautè, ne laudabilis pudor amputetur. Vt peritus agricola dumos & arbores syluestres & inutiles omnino resecat & euellit, vites verè amputat attẽtè & cum circumspectione, ne fortasse circumcidens superuacaneum lædat vtile: sic parentes, magistri, & præsides ex animis eorum, quos tenẽtur instruere auaritiam, libidinem, & cætera huiusmodi vitia circumsecare debent, & funditus delere, verecundiam autẽ stultam & deprauatam cautè vituperare, ne simul eam euellant, quæ est ornatus vitæ, & magnopere appetenda. Est enim honesta verecundia custos virtutum dedecus fugiens, laudémque maximè consectans. Chrysostomus in Matthæum homilia 33. pudorem vocat vitiorum frenum. Et Ambrosius lib. 1. de officiis. Est verecundia, inquit, pudicitiæ comes, cuius societate castitas ipsa tutior est.

Similitudo. Hebr. 1. Matt. 11. Matt. 20. Philip. 2. Similitudo.

Defecerunt præ lachrymis oculi mei. Ostendit Ieremias pietatem suam erga patriam, quam videbat euersam & summoperè afflictam. Cap. 9. dicebat: Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontẽ lachrymarũ? Et prima lamẽtatione. Ego plorãs, & oculus meus deducẽs aquas. Anastasius, Nicenus in lib. quæstionum in scripturã quæst. 8. comparat pias lachrymas cum sanguine martyrum, quoniam vtrunque ex nostra substantia Deo offertur. Cæsarius Arelatensis homil. 34. quartam remissionem ait esse lachrymarum profusionem. Marcus Eremita in libro de lege spirituali ait Deum esse, qui tangit oculos cordis nostri, cum in oratione lachrymas profundimus. In sanctorum scriptis passim piæ lachrymę laudantur.

Caph. Ier. 9. Sup. 1.

Conturbata sunt viscera mea. Subaudi propter acerbissimum dolorem. Cap. 31. dixerat eadem fere verba. Sed hæc perturbatio à pietate dimanans, & à ratione non discedens potest cum animi tranquillitate coniungi. Perturbatio fugienda est illa, quæ rationi non parens animi quietẽ & securitatẽ diuellit, & nullo modo cum vera cõstantia copulatur. Quemadmodum remora in mari procellis agitato non sinit moueri nauem: sic constantia in mari calamitatum non patitur animum à rationis gradu dimoueri. Est autẽ remora exiguus piscis à remorando dictus, quòd nauem cui affixus fuerit, remoretur. Author est Plin. lib. 31. Quanquam ruant venti, sæuiantque procellæ, tamen cogit stare nauigia, atque tempestatum vires compescit. Est quidem constantia veluti anchora firma, quam nullum ferrum potest præcidere inuito viro constante, nulla tempestas labefactare. Hanc oportet amplecti, & nũquam derelinquere. Nam vt Ecclesiasticus ait cap. 2. Væ his qui perdiderunt sustinentiam. Et apostolus in priore ad Cor. cap. 15. Itaque, inquit, fratres mei dilecti stabiles estote, & immobiles, abundãtes in omni opere Domini semper. Et Christus Deus noster apud Matt. 10. & Marcum 13. Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit. Hac constantia munitus erat Ieremias, quamuis eius viscera conturbarentur.

Ier. 31. Similitudo. Eccle. 2. 1. Cor. 15. Matt. 10. Marc. 13.

Effusum est in terra iecur meum. Id est, tanto angor dolore, vt videar iecur in terram profundere. Iecur est veluti fons sanguinis, in quo vita consistit. Vnde iecur effundere apud Hebræos est vitã amittere, aut saltem deficere & exanimari. Ac rumpere iecur alicuius est illum interficere: vt apud Oseam 13. Rumpam interiora iecoris eorũ. Sed effusum esse iecur in terram, est nihil ex vita velle, sed mortem & sepulchrum diligere: iecur enim est affectuum receptaculum.

Ose. 13.

Super contritione filiæ populi mei. Hoc est, propter dolorem, quo afficitur Hierosolyma.

Cùm deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi. Cùm infantes in plateis Hierosolymæ præ fame morerentur.

Matribus suis dixerunt: vbi est triticum & vinum? Mouet affectus describens puerorum famem ac interitum. Ita infrà cap. 4. Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.

Infr. 4.

Cùm deficerent. Id est, cùm fame & angore implicati animam efflarent. Quidam publicè in foro, alij priuatim in sinu & amplexu matrum vitã amittebant. Ideo ait: Cùm exhalarent animas suas in sinu matrum suarum. Hoc est, cùm inter brachia matrum vitalia lumina linquerent. Vel accipitur anima pro desiderio, quod effundebãt in earum gremio, quæ eos genuerũt & educarũt.

Cui comparabo te? vel cui assimilabo te filia Ierusalem?

salem? Sensus est: Non inuenio Ierosolyma, cui
Mem. te possim in ærumnis tuis comparare. Solent afflicti quodammodo leuari mœrore, cùm alios aspiciunt simili calamitate torqueri. At cùm non inueniant sibi similes, summopere cruciantur. Id accidebat Hierosolymæ, quæ in calamitatibus omnes alias ciuitates superabat. Opprimebatur mirum in modum, nullóque modo resistebat dolori, quòd ea solatia illam deficerent, quæ cæteris quarum sibi exempla proponebat, in eadē calamitate non defuerunt.

Sup.1. *Virgo filia Sion.* Hoc est Hierosolyma. De hoc schemate iocuti sumus paulò antè, & capite superiore.

Magna est enim velut mare contritio tua. Comparat dolorem Hierosolymæ cum mari propter magnitudinem & tempestatem: mare enim omnes fluuios, & aquarum congregationes & quantitate superat & sæuitia. Imò ipsum mare pro calamitate accipitur psal.68. Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me. (Psal.68.)

Quis medebitur tibi? Quasi dicat, nullus præter Deum, Ideo ait cap.31. Insanabilis plaga tua. Et Michæas 1. Quia desperata est plaga eius. (Ier.31. Mich. 1.)

Prophetæ tui viderunt tibi falsa & stulta. Non ait: prophetæ Dei: sed prophetæ tui, quia de falsis prophetis loquitur, qui non spiritu Dei vaticinabantur. Hi fallebant Hierosolymam, dicentes se videre res prosperas esse ei venturas, illámque non esse scelerum pœnas daturā. Quod erat planè falsum & stultum. Ideò ait, viderunt tibi, quia diuini vates mentis oculis diuino lumine illustratis futura videbant. Quam ob causam videntes appellabantur: vt liquet ex capite nono lib.1. Regum, & 9. lib.2. Paral. & 8. ac 28. Esa. & multis aliis ex locis: Vnde visio idem est quod prophetia, & videre idem quod vaticinari, vt cap.1. Esa. Visio Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Hierusalem. Et hoc loco: Viderunt tibi falsa & stulta. De his falsis prophetis ait Ezech. cap. 13. Nunquid non visionem cassam vidistis, & diuinationem mendacem locuti estis? Et paulò pòst: Vident ei visionem pacis, & non est pax. (Nun. 1.Reg.9. 2.Par.9. Esa.8. Esa.28. Esa.1. Ezech.13.)

Nec aperiebant iniquitatem tuam. Hoc est, flagitia tua non reprehendebant, nec te de illis obiurgabant. Quin potius efferebant laudibus, quæ erant improbanda. Fingebant se amicos, cùm essent adulatores. Vt Patroclus bellum illaturus omnia Achillis arma sibi vsurpauit præter hastā, quòd esset grauissima: sic adulatores omnes amicorum qualitates imitari videntur præter reprehendendi libertatem. Huiusmodi erant illius temporis prophetæ, & præsides, & concionatores: non omnes, sed illi, in quos hoc loco inuehitur Ieremias. Quos vtinā nonnulli nostri temporis non imitarentur. Ad eos pertinet docere veritatē, cohortari ad virtutem, reuocare à flagitiis, monere & reprehēdere improbos, laudare virtute præditos, falsam lætitiam frangere arguendo, nimium mœrorē leuare consolando. Sunt enim sal terræ & lux mundi, ob eámq; causam debent alios condire, & illuminare. Quare sunt ad munus hoc eligendi viri virtute & sapientia præstantes, quos postea non pœniteat elegisse. Quemadmodum mulier quæ citta laborat, malos quosdā cibos cupit, & ingerit, quos non multò pòst euomit: sic populus temeritate aut improbitate ductus nonnullos euehit aliquando ad dignitates & magistratus, quos paulò pòst reiicit & aspernatur. Nec enim merita habebant, nec per ostium ingressi fuerant. ostium autē Christus est, vt ipse apud Ioannem 10. testificatur. Ac diuus Paulus cap.5. ad Hebræos: Nec quisquam, inquit, sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo tanquā Aaron. De bonis præsidibus illud intelligitur, quod ait Deus apud Ieremiam tertio: Dabo vobis pastores iuxta cor meum, & pascent vos sciētia & doctrina. Et apud Ioan.10. Bonus pastor animā suam dat pro ouibus suis. De flagitiosis autem ait apud Ezec.34. Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Et apud Esaiam 56. Ipsi pastores ignorauerunt intelligētiam: omnes in viam suam declinauerunt. Et apud Zach. 11. O pastor & idolum derelinquens gregem. Qui sint ad gubernandi munus eligendi indicat Moses ca: Deut. 1. cùm ait: Date ex vobis viros sapientes & gnaros, quorum conuersatio sit probata in tribubus vestris, vt ponam eos vobis principes. At propter populi peccata permittit Deus principes impios clauum reipublicæ tenere. De illis ita ipse Deus apud Oseam 8. Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Vbi cognoscere idem est quod approbare. Volens Dauid ostendere se non vsurpasse regnum, sed fuisse à Deo in regia dignitate constitutum, psal. 2. ait: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Sed hæc multò proprius de Christo, quàm de Dauide dicuntur. Et psal.4. ait idem Dauid: Quoniam tu domine singulariter in spe constituisti me. Sed quid refero Dauidem fide præcellentem, & sanctitate præstantem? Iulius Cæsar fide veri Dei destitutus nitebatur suadere populo se esse à Ioue, quem summum Deum esse existimabat, in suprema imperij dignitate collocatum. Excudi enim fecit numisma, vbi sculpta est aquila afferens è cœlo à Ioue coronam ad ipsum Cæsarem missam: quæ erat imperij hieroglyphicum. Quod numisma describit in ipsius Cæsaris historia Hubertus Herbipolita. Dabat operam, vt ostenderet, se esse diuinitus in summa dignitate constitutum: innuens eū tantum, qui ob meritorum ornamenta fuerit magistratum adeptus, reipublicæ gubernaculum iustè ac sapienter tractare. At præsides Hierosolymæ falsi vates non populum gubernabant, sed fallebant: & tamen eos populos sequebatur, mirísque laudibus efferebat. Hæc est enim impiorū conditio & consuetudo, flagitiosos præsides nimio obsequio tueri, & magnis laudū præconijs celebrare, eos autem qui iustitiam colunt & religionem, qui & sapientia & virtute sunt præditi, voluntque omnia ad certam rationis norman dirigere, reiiciunt sæpenumerò, & odio prosequuntur. De illis detrahunt, eis inuidiam conflant, & perniciem machinantur. (Similitudo. Matt.5. Similitudo. Ioan.10. Heb.5. Ier.3. Ioan.10. Ezech.34. Esa.56. Zac.11. Deut.1. Ose.8. Psal. 2. Psal.4.)

Viderunt tibi assumptiones falsas & eiectiones. Id est, vaticinati sunt tibi, alios assumendos esse à Deo, & ab illo protegendos, nimirum Hebræos, alios verò eiiciēdos & superādos, nimirū Babylonios. Quorū vtrūque multò aliter euenit. Assumptio accipitur pro defensione seu clypeo: nam psalmo 88. vbi nos habemus. Quia domini est (Psal.88.)

est assumptio nostra: habet translatio Hieronymi: Quia à domino est protectio nostra. Acsi dicat: Defensionem nostram Deo debemus. Vel per assumptiones falsas intelliguntur vaticinationes. Nam apud Malach. cap. 1. editio vulgata habet: Onus verbi domini ad Israel: habet translatio septuaginta interpretum: Assumptio verbi domini super Israelem. Vbi aspicis vaticinationem quæ onus dicitur, assumptionem appellari, quòd eam diuini vates à Deo assumant. Est igitur sensus: Prædixerunt tibi vatinationes falsas, & deiectiones à recta via: fefellerunt te falsis oraculis, quibus te à via recta deiecerunt. Brixianus habet: Viderunt autem tibi prophetas falsas, & eiectiones. Hoc est, tibi falsa prædixerunt, propter quæ eiecta es in calamitosum exilium.

Mala.1.

ס Samech. *Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam.* Omnes viatores ruinas & calamitates tuas videntes lætitia gestiebant, tibiq; insultabant. Plaudere manibus est gaudium plausu manuum exprimere. Ita accipitur psalm. 46. Omnes gentes plaudite manibus: iubilate in voce exultationis. Verba sunt apostolorum, quos diuinus vates inducit loquentes, omnésque nationes ob Christi regnum, eiúsque ascensum in cœlum ad lætitiam cohortantes. Sed duplex est hic plausus, alter cum laude & gratiarum actione côiunctus, qualis est hic, de quo loquitur psalmographus: alter cum ludibrio & irrisione: de quo ait Ecclesia 12. Suffodiet plâtas tuas, caput suum mouebit & plaudet manu, & multa susurrans cômutabit vultum suum. Et huiusmodi est plausus, de quo hic loquitur Ieremias.

Psal.46. Eccle.12.

Sibilauerunt, & mouerunt capita sua super filiam Ierusalem. Id est, illudentes irriserunt Hierosolymam. Sibilare & mouere caput signa sunt iocantis, & per ludibrium contemnentis. Ita accipitur sibilare cap. 9. lib. 3. Reg. Omnis qui transierit per eam stupebit, & sibilabit. Eodem modo Sophoniæ 2. Similiter mouere caput: vt psal. 21. Omnes videntes me diriserunt me: locuti sunt labijs meis, & mouerunt caput. Id quòd hoc loco ait Ieremias, prædixerat regius ac diuinus vates his verbis psal. 43. Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem & derisum his, qui sunt in circuitu nostro. Posuisti nos in similitudinem in gentibus, commotionem capitis in populis. Vbi per similitudinem significatur prouerbium: ac si dicat: traduxisti nos gentibus in fabulam. Et psal. 78. Facti sumus opprobrium vicicinis nostris, subsannatio & illusio his, qui in circuitu nostro sunt. Eos hoc loco notat Ieremias, qui prauo ingenio ducti aliorum calamitatibus exultât, nulláque erga alios benignitate vtuntur. Vt non nullæ arbores complectentem se vitem præfocant & exiccant, ne amœna fiat & fructuosa: sic improbi homines & suapte natura malefici viros excellentis ingenij, & ad excelsas res natos premunt & extinguunt, ne quando efflorescant, & ad honores & dignitates euehantur.

3.Re.9. Sopho.2. Psal.21. Psal. 43. Psal.78. Similitudo.

Perfecti decoris. Hoc est pulcherrima & ornatissima, & celeberrima. De illa ait Esaias ca. 22. Vrbs frequens ciuitas exultans.

Esa.22.

Gaudium vniuersæ terræ. Subaudi Iudææ. Id voluit psalmographus his verbis significare: Fûdatur exultatione vniuersæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Sed ego existimo ideo diuinum citharœdum appellasse Hierosolymam gaudium vniuersæ terræ, quia in illa Christus dominus docuit euangelium, quod ex illa in omnes terrarum oras effluxit. Vnde vera religio & oblectatio mortalibus immortalis dimanauit.

Psal.47.

פ Phe. *Aperuerunt super te os suum.* Hoc est conuiciis, ludibriis & maledictis te vulnerarunt.

Dixerunt: deuorabimus. In Hebræo est, deuorauimus: sed ponitur præteritum pro futuro more linguæ sanctæ: vel pro imperatiuo: Ac si dicat: Dixerunt: deuoremus. Hoc est penitus destruamus. Deuorare aliquem est illum penitus perimere, vt cap. 7. Deut. Deuorabis omnes populos, quos Deus tuus daturus est tibi. Et psal. decimotertio. Qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam sicut escam panis. Et primo Esaiæ: Regionem vestram coram vobis alieni deuorant. Et dominus Iesus de scribis loquens: Qui inquit, deuorant domos viduarum.

Deut.7. Psal.13. Esa.1. Mar.12. Luc 20.

ע Hain. Fecit dominus, quæ cogitauit, compleuit sermonem suum, quem præceperat à diebus antiquis: destruxit, & non pepercit: & lætificauit super te inimicum, & exaltauit cornu hostium tuorum.

צ Tsade. Clamauit cor eorum ad dominum super muros filiæ Sion: deduc quasi torrentem lachrymas per diem & noctem, non des requiem tibi, neque taceat pupilla oculi tui.

ק Coph. Consurge, lauda in nocte in principio vigiliarum: effunde sicut aquam cor tuû ante conspectum domini: leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorû, qui defecerunt in fame in capite omnium compitorum.

ר Res. Vide domine & considera, quem vindemiaueris ita, ergo ne comedent mulieres fructum suum, paruulos ad mensurâ palmæ? si occiditur in sanctuario domini sacerdos & propheta?

ש Xin. Iacuerunt in terra foris puer & senex: virgines meæ & iuuenes mei ceciderunt in gladio: interfecisti in die furoris tui, percussisti, nec misertus es.

ת Tau. Vocasti quasi ad diem solennem, qui terrerent me de circuitu: & non fuit in die furoris domini, qui effugeret, & relinqueretur: quos educaui & enutriui, inimicus meus consumpsit eos.

Fecit dominus Hoc est, euertit Hierosolymam, quemadmodum statuerat. Nemo igitur poterat defendere illam. Cap. decimoquarto. ait Esaias Deus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare?

Esa.14.

Quem prædixerat. Subaudi per diuinos suos vates: nimirum per Mosem capite vigesimoseptimo

Deut.27.& 28. mo & 28. Deuter. Et per Esaiam, & Ieremiam, & alios, multis in locis.

Exaltauit cornu hostium tuorum. Extulit potentiam & fortitudinem inimicorum tuorum.

Tsade. *Clamauit cor eorum ad dominum super muros filiæ Sion.* Cor Babyloniorum clamauit aduersus Deum, quòd non potuisset eripere muros Hierosolymæ. Sibi Babylonij victoriam tribuebant non Deo: imò illum execrabantur. Vel refertur hoc ad Iudæos: vt sit sensus: Clamores profuderunt ex corde ad dominum propter murorum Hierosolymæ euersionem.

Deduc quasi torrentem lachrymas per diem & noctem. Subaudi, ô tu Ieremia. Secum loquitur diuinus vates, qui cap.14. dicebat: Deducant oculi mei lachrymam per noctem & diem, & non taceant: quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei. Vel loquitur cum viatore, quem ad lachrymas fundendas inuitat. Sunt, qui totá hanc orationem sic ordinant. Clamauit cor eorum ad dominum: O mure filiæ Sion profunde lachrymas instar torrentis die ac nocte. Et ita est personæ fictio, quæ dicitur prosopopœia, figura in diuinis literis vsitata. Muro enim tribuit sensum, & lamentationem, & humanos affectus. Simili modo Esaias vrbem Babylonem alloquens cap.47. Descende, inquit, sede super terrã virgo filia Babylon. Et psal.18. Cœli narrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Sed ibi per cœlos possunt intelligi viri pij ad cœlum aspirantes, qui cœlum ipsum repræsentant instar speculi versus cœlum positi, in quo cœlum ipsum conspicitur. Nã paraphrasis Chaldaica habet: Qui cœlum suspiciunt, cognoscunt gloriam Dei: & opera manuum eius annuntiant, quæ in aere apparent. Itaq; nomine cœlorum illi intelliguntur, qui in terris vitam cœlitum imitantur. Nam id quod sequitur: In omnem terram exiuit sonus eorum: diuus Paulus cap.10. epist. ad Romanos de apostolis viris que apostolicis interpretatur. Loquitur igitur Ieremias cum muro vrbis, aut secum, aut cum viatore. Sed rectius est, meo quidem iudicio, dicere, voces has esse ad ipsam Hierosolymam emissas, propter verba quæ versu proximo sequuntur: Consurge, lauda in nocte: quæ sine dubio ad ipsam diriguntur.

Ier.14. *Esa.47.* *Psal.18.* *Similitudo.* *Rom.10.*

Neque taceat. Id est, non cesset plorare: non desistat à lachrymis: non quiescat. Tacere enim idem est aliquando quod quiescere: vt Exod.14. Dominus pro vobis pugnabit, & vos tacebitis. Et psalmo 49. Hæc fecisti, & tacui. Et Threnorũ 3. Sedebit solitarius, & tacebit. Et Marc.4. Dixit mari: tace.

Exod.14. *Psal.49.* *Thre.3.* *Marc.4.*

Coph. *Consurge, lauda in nocte.* Hierosolymam alloquitur, quam inuitat ad consurgẽdum ex desidia & vitiis: & ad laudes diuinas concinendas. Eam hortatur, vt in mediis calamitatibus ad Deum aspiret, cui gratias agat, quòd eam in hoc seculo iustè & misericorditer castigauerit.

In nocte. Hoc est, in calamitate tua. Vel tempore nocturno, quod est ad preces & contemplationẽ aptissimum: tũc enim quietiores sunt sensus, & mens aptius fertur in Deum. Vnde Esa. cap. 26. Anima mea, inquit, desiderauit te in nocte. Et Mich.7. Surgam, cùm sedero, in tenebris Dominus lux mea est. Et Dauid psal.118. Memor fui nocte nominis tui Domine. Et iterum: Media nocte surgebam ad confitendum tibi. Et psa.76. Meditatus sum nocte cum corde meo. Et 41. In die mandauit dominus misericordiam suã, & nocte canticum eius. Hoc est, dixit Deus, vt die opera misericordiæ exerceamus, nocte autem canticis spiritualibus, precibus & meditationibus operam demus. Vel ponitur præteritum pro futuro, vt sit sensus: nunc angor calamitatibus & molestiis: sed veniet tempus felix, cum Deus in die, hoc est, in illa prosperitate mittet ad me misericordiam suam, hoc est rerum secundarum abundantiã. Sed interim hac ærumnarum nocte non intermittam canticum eius: Deum meum hymnis & laudibus celebrabo. Vbi nox accipitur pro calamitate: vel pro tempore nocturno ad Deũ quærendum & inueniendum accommodatiore: nam à negotiis humanis abstracti melius Deum quærimus, quàm cũ illis implicamur. Sed dices sponsam 3. Canticorum capite dixisse: In lectulo meo per noctẽ quæsiui, quem diligit anima mea: quæsiui illum, & non inueni. Verum est: sed ibi accipitur nox pro tenebris ignorantiæ, de qua ait Sapiens: Vinculis tenebrarum, & longæ noctis compediti. Et apostolus 13. cap. ad Romanos: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Et Ioan.1. Lux in tenebris lucet, & tenebræ eã non comprehenderunt. Magna enim fuit Iudæorũ ignorantia Christum nõ recepisse. Eã ob causam tunc sponsa non inuenit sponsum, quia eum nocte ignorantiæ, & in lectulo suo, hoc est, prudentia carnis non spiritus quæsiuit. Quandiu enim Iudæorum synagoga legis literæ adhæsit, in vmbris veterum cerimoniarũ quiescens Christum nõ inuenit, quia illum in spiritu & veritate non quæsiuit. Possunt tamen verba illa non ad veteris synagogæ statum referri, sed de statu fidelium animarum explanari, quando ab illis dilectus sponsus Christus videtur se subducere, ad maioris desiderij flammas in illis excitandas & accendendas. Ac tunc sensus est: In lectulo conscientiæ meæ, in nocte afflictionum mearũ quæsiui Christum, qui me à molestiis liberaret: sed ille visus est tunc me reliquisse, vt me ardentiore desiderio inflammaret.

Esa.26. *Mich.7.* *Psal.118.* *Psal.76.* *Psal.41.* *Sap.7.*

In principio vigiliarum. Hoc est celeriter & expeditè. Solebant veteres noctẽ in quatuor vigilias excubiásque diuidere, iuxta quatuor custodias eorum, qui ciuitatem seruabant: de quibus dictum est Canticorum tertio: Inuenerunt me vigiles, qui custodiebant ciuitatem. Monemur hoc loco, vt in mediis ærumnis, & tempore opportuno diligenter surgamus, ad Deum mentẽ extollamus, & ardenter aspiremus. Ipse enim est, vt diuus ait Paulus in 2. ad Cor. pater misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos omni in tribulatione nostra.

Cant.3.

Effunde sicut aquam cor tuum in conspectu domini. Hoc est, aspira toto animo, summáque deuotione ad Deũ. Effundere sicut aquã cor ad Deũ, est animũ quodammodo contractũm dilatare, & ad Deũ cum impetu emittere instar aquæ cõclusæ, quæ aperto foramine tota vehementer effunditur. Id tum fit, cùm laxatis habenis omnẽ amorem, omnia desideria, omnes affectus ad Deum ipsum

ipsum profundimus. Ita accipitur apud psalmo-
Psal.41. graphum psal.41. Hæc recordatus sum,& effudi
Psal.61. in me animam meam. Et 61. Effundite coram il-
1.Re.1. lo corda vestra. Et cap.1.lib. 1. Reg. vbi ait Anna: Effudi animam meam in conspectu domini. Fortasse hoc Ieremiæ loco effundere sicut aquā cor, est lachrymas ex intimo corde deducere, & ipsum cor veluti in fontem piarum lachrymarū
Luc 7. conuertere. Id fecit Maria Magdalena, quando lachrymis pedes domini nostri rigauit in domo pharisæi, vbi dominus ad prandium sedens pias illas Magdalenæ lachrymas magis quàm pharisæi epulas approbauit.

Leua ad eum manus tuas. Hoc est, ora Deum affectu vehemente. Leuare manus ad dominum est fundentium preces dispositio, quæ deuotio-
Exod.17. nem conseruat & auget. Cap. Exod.17. cùm leua-
Esa.1. ret Moses manus, vincebat Israel. Apud Esaiam
Psal.142. 1. dicebat Deus impijs Iudæis: Cùm extenderi-
Psal.62. tis manus vestras, auertam oculos meos à vobis.
1.Tim.2. Dauid psal.142. Expandi, inquit, manus meas ad te. Et psal. 62. In nomine tuo leuabo manus meas. Et apostolus cap.2. prioris ad Timot. Volo viros orare in omni loco leuātes puras manus sine ira & disceptatione.

Pro anima paruulorum suorum. Hoc est pro vita. Vel ad literam pro anima: vt qui iam vitam amittebant corporis, animas saltem saluarent. Sensus est: Ora Deum vt eorum animæ in sinu Abrahæ recipiantur.

In compitis. Hoc est in quadriuiis. Viæ sunt, ad quas quatuor viis itur, quæ dicuntur compita, quòd à multis petantur.

ר Res. *Vide domine, & considera, quem vindemiaueris.* Su-
Sup.1. periore capite dixerat: Quoniam vindemiauit me dominus. Vbi poteris videre, quæ ibi obseruauimus.

Ergo ne comedent mulieres fructum suum? Quasi dicat. Nunquid hoc sustinebis, vt mulieres fame coactæ comedant filios suos infantes vnius palmi? Fortasse nonnullæ mulieres pepererunt ante tempus fœtus imperfectos, quos præ fame comederunt. In Samaria tempore regis Ioram mulier quædam comedit filium suum, vt cap.10.
4.Re.10. libr.4. Reg. proditum est memoriæ. Idem accidit in obsidione Hierosolymæ per Romanos. vt Iosephus & Egesippus testantur.

Si occiditur in sanctuario domini sacerdos & propheta! Hoc ait per admirationem: quasi dicat: Fuit ne hoc vnquam auditum, interfectos esse in templo domini sacerdotes & diuinos vates!

Iacuerunt in terra foris. Iacuerunt insepulti extra domos. Potest verti: Iacuerūt humi in plateis.

ש Sin. *In die furoris tui.* Id est in tempore seueritatis diuinæ tuæ iustitiæ.

Nec misertus es. Subaudi differendo pœnam. Aliàs tamen illorum misertus est: est enim eius iustitia cum misericordia coniuncta. Et in omnibus operibus misericordia vtitur. Vnde Dauid
Psal.144. psal.144. Miserationes eius super omnia opera eius. Vbi pro super vertit Hieronymus in. Et Habacuch: Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Vel vt verti etiā potest: Cùm iratus fueris, amoris recordaberis: nimirum eius, quo omnia diligis, quæ fecisti.

ת Tau. *Vocasti quasi ad diem solennem, qui terrerent me de circuitu.* Verba sunt Hierosolymæ, quorū hic est sensus. Tu domine vocasti ad bellum hoc ad exitium meum tāquam ad festum solenne inimicos meos, q erant in circuitu mei, vt me terrerēt, & vastarent. Hoc ideo ait, quia ex regionibus vndique Hierosolymæ vicinis venerunt multi cum Chaldæis eā euertere cupientes, tanto gaudio exultantes ac si ad solennia celebranda venirent. Verba illa: Qui terrerent me de circuitu: possunt hunc habere sensum. Qui mihi terrorem incuterent in circuitu, hoc est in obsidione. Ita ei
dixerat Deus apud Esa. 29. Circundabo quasi Esai.29.
sphæram in circuitu tuo: & iaciam contra te aggerē, & monumenta ponā in obsidionem tuam.

Et non fuit. Subaudi de Hebræis Hierosolymę, qui euaderet.

Inimicus meus. Hoc est exercitus Chaldæorū.

OBSERVATIONES ex Hebræo in Lamentationem II.

Non est recordatus scabelli pedum suorum. Pro recordari est in Hebræo verbum זכר Zacar, quod
significat recordari, & memorem esse, vt Ionæ 2. Ion.2.
Domini recordatus sum. Et Cantic.1. Exultabi- Can.1.
mus, & lætabimur in te memores huberum tuorum super vinum: pro quo poteris vertere: Memores amorum tuorum, qui sunt suauiores vino. Sed quia verbum hoc significat quoque redolere, vertunt nonnulli: Redolēt amores tui plusquam vinum. Et quia significat etiam prædicare,
vertunt alij: Prædicabimus amores tuos vino Psal.37.
præstantiores. Ea vtitur Dauid psal. 37. cùm in eius inscriptione ait: Psalmus Dauid in rememoratione. Pro quo poteris rectè etiam transferre: Ad commemorandum, subaudi peccata sua, & supplicia, quibus ob ea cruciabatur: vt ex psalmi contextu videre licet. Hinc Zecer significat memoriam, vt psalm.111. In memoria æterna
erit iustus: ab auditione mala non timebit. Acsi Psal.111.
dicat: vir iustitia & pietate munitus nunquam decidet à memoria Dei: semper Deus illius recordabitur: eam ob causam nō ita timebit auditionem rerum aduersarum, vt ab animi tranquillitate depellatur. Qui enim iustitiam colunt & pietatem nullis calamitatum fulminibus, nullis improborum hominum oppugnationibus franguntur, quia sciunt Deum esse perpetuò ipsorū memorem, eorúmq; ærumnas, & tolerantiam, & animi firmitudinem intueri. Sed dices, diuinum psaltem 43. psal. inducere viros iustos & pios ita
Deum alloquentes: Exurge, quare obdormis Psal.43.
domine, exurge, & ne repellas in finem. Quare faciem tuam auertis: obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulationis nostræ. Et ipse Dauid omni iusti-
tia & sapientia præstanti psal. 12. periculis vndi- Psal.12.
que cinctus, & in acerbis calamitatibus versatus has voces ad dominum emittit: Vsque quo domine obliuisceris mei in finē? vsq; quo auertis faciem tuā à me? At etsi Deus videtur ad tempus hominum obliuisci virtute præcellentiū, quòd eos permittat à sceleratis affligi, rerúmq; aduersarum ictibus vulnerari, semper tamen eos memoria complectitur, omniúmque rerum eorum recordatur. Sed vult eos aliquando illustri-
orem

orem meritorum coronam exercere, atque per
varios casus & acerbas calamitatum angustias ad
vitam ducere sempiternam. Ipse enim ait apud
Esa.49. Esa.49. Nunquid obliuisci potest mulier infan-
tis sui, vt nō misereatur filij vteri sui? Etsi illa o-
blita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui: ecce
in manibus meis descripsi te. Hoc vltimum di-
cit, quia quando aliquid volumus memoriæ mā-
dare, filum ligamus in digito, vel in manu signū
aliquod describimus, vel in libro memoriæ exa-
ramus. Ex quo effectum est, vt memoria quam
Deus habet electorū suorū, liber monimenti vel
Malac. 5. memorialis appelletur. Eius meminit Mala. cap.
5. cùm ait: Scriptus est liber monumenti coram
eo timentibus dominum, & cogitantibus nomē
eius. In eo enim scripti erant timentes Deum, &
de illius nomine ac gloria cogitantes. Vbi pro li-
bro monumenti est in Hebraico Sepher Zicca-
ron, hoc est liber memoriæ, seu memorialis:
Ziccaron enim à verbo hoc zacar deriuatur. Im-
pij videntes viros pios affligi & lacerari, existi-
mant Deum nullam eorum tenere memoriam.
Contrà verò diuinus vates testificatur, eum nun-
quam illorum memoriam depónere, qui illos di-
ligit, illorum gemitus audit, & numerat, & scri-
bit, eorúmq; perpetuò recordatur. Est enim an-
te oculos eius liber monumentorum, in quo eos
habet scriptos, quos nulla vnquam delebit obli-
uio. Quare non debent in calamitatibus & dolo-
ribus spem amittere, sed illam in Deo figere atq;
locare. Hoc autem loco ait Ieremias, Deum nō
esse recordatum scabelli pedum suorum, hoc est
templi sui, quia propter Iudæorum scelera illud
permisit à Babylonijs euerti. Sed quia verbum
hoc, vt diximus, significat redolere & suffumiga
re, potest verti locus hic: Non redoluit, vel non
suffumigauit scabellum pedum eius. Non enim
iam in templo thura & thymiamata redolebant.

*Præcipitauit dominus, nec pepercit omnia speciosa
Iacob.* Quidam vertunt deglutiuit: alij deuora-
uit, quod idē est. In Hebraico est verbum בלע Ba
lagh, quod significat præcipitare, deglutire, deuo
Esa 25. rare, abscōdere, perdere. Eo vtitur Esa. ca. 25. cū
Ose. 13. ait: Præcipitabit mortē in sempiternum. nimirū
1. Cor. 15. Christus, qui ait apud Oseam 13. Ero mors tua
ô mors. Pro quo apostolus in priore ad Corin-
thios vertit: Absorpta est mors in victoria: ad
Oseam alludens & ad Esaiam: nam verbum hoc
significans præcipitare, significat etiam deglutire
& absorbere. In hac eadem lamentatione paulò
pòst, vbi nos habemus: Dixerunt: deuorabimus:
Ion. 2. pro deuorare est hoc idem verbum Balagh: pro
quo cap. 2. Ionæ, Latinus noster interpres vertit
deglutire: ita enim habet: Præparauit dominus
piscem grandem, vt deglutiret Ionam. Et psalm.
Psal.106. 106. deuorare. Omnis sapientia eorum deuorata
est: Hoc est perijt, & euanuit, vel præcipitata est.
Hinc balagh significat præcipitationem: vt psal.
Psal.51. 51. vbi Dauid cum impio Doeg loquens: Dilexi-
sti, inquit, omnia verba præcipitationis lingua
dolosa. Acsi dicat: Amas loqui omnia verba per
niciem afferentia. Sed quia verbum balagh signi
ficat quoque abscondere, potest esse sensus: Gau
des, cùm loqueris omnia verba occultationis seu
fraudis: qui enim dolose loquitur, cor suum abs
condit. Acsi dicat, mirū in modū delectaris ver-
bis fraudulentis & dolosis, illa cupis semper lo-
qui. At quoniam verbum hoc perdere significat,
potest verti locus hic Ieremiæ: Perdidit Domi-
nus, nec pepercit omnia pulchra Iacob.

Et dissipauit quasi hortum tentorium suum. In He
braico est: ויחמס כגן שכו Vaiachmos Caggā Xuc
co. Verbum est chamas, quod significat dissipare:
quā significationem secutus est noster interpres.
Significat etiam transferre. Quare potest verti
locus hic: Et transtulit quasi hortum tentorium
suum. Vt sit sensus: Transtulit Deus in Chaldęā
populū suum, acsi esset tugurium horti. Signifi-
cat insuper rapere & spoliare: quæ significatio
huic loco mirabiliter conuenit: commisit enim
Deus direptioni ciuitatem suam, eámque per
Chaldæos spoliauit. Præterea significat contem
nere, in quam significationem accipitur cap. E-
zech. 22. Sacerdotes eius contempserunt legem *Ezec. 22.*
meam. Pro quo poteris etiam vertere: Sacerdo-
tes eius diripuerunt, vel spoliauerunt legē meā.
Cùm enim illam perperam interpretarentur, di-
cebantur verum eius sensum diripere, eámq; ger
mana intelligentia spoliare. Ad hæc significat læ-
dere, & perdere, vt Prou. 8. Qui autem in me pec *Prou.8.*
cauerit, lædet animam suam: vel perdet animam
suam. Quod verti etiam potest: Qui in me pec-
cauerit, spoliabit animam suam: nimirum bonis
gratiæ perfectísque virtutibus. Illud cap. 15. Iob *Iob 15.*
Lædetur quasi vinea in primo flore botrus eius:
potest verti: Perdet, quasi vinea in primo flore
botros eius: Hoc est, amittet filios suos statim in
prima pueritia. Vel spoliabitur quasi vinea in pri
mo flore botris suis. Hoc est priuabitur filijs, cū
adhuc fuerint infantes. Eadem est sententia licet
diuersis verbis. Ab hoc verbo deducitur nomen
חמס chamas quod significat rapinam & iniquita
tem: vt Gen. 6. Corrupta est terra coram Deo, & *Gen.6.*
repleta est iniquitate. Vbi paraphrasis Chaldai-
ca pro iniquitate habet, rapina. Rectissimè tamē
habet editio vulgata, quemadmodum psalmo se *Psal.7.*
ptimo: Super verticem ipsius iniquitas eius des-
cendet. Vbi iniquitas accipitur pro pœna iniqui
tatis: vt sit sensus: Et supplicium maleficij illius
in eius caput redundabit. Læsio enim qua quis
alium lædit, iniquitas illic appellatur. Verbum
enim hoc nostrum lædere significat & perdere.
Quare potest verti locus hic: Læsit, siue perdi-
dit quasi hortum tentorium suum.

Demolitus est tabernaculum suum. Pro taberna-
culo est in Hebræo nomen מועד Mohedh, quod
significat tabernaculum, ecclesiam, & templum,
quò multi conueniunt: & festum & solennitatē,
vbi populus congregatur. Nam pro eo vertit in- *Suprà 1.*
terpres noster Threnorum 1. solennitatem, dicēs:
Eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.
Pro quo R. Abraham vertit: Propterea quòd
nō sint, qui veniant ad sanctuarium: hoc est, ad
templum. Quare potest verti locus hic: Demo-
litus est, siue perdidit templum suum, vel congre
gationē suā. Deducitur enim à verbo יעד iahadh,
quod significat conuenire, congregare, constitue
re tempus. Septuaginta habent ἑορτὴν αὐτοῦ, hoc
est, festiuitatem suam. Et statim pro eodem hoc
nomine vertit interpres noster festiuitatem, di-
cens eodem versu: Obliuioni tradidit Dominus
in Sion festiuitatem.

Male

Maledixit sanctificationi suæ. Pro maledicere est in Hebraico נאר naar, quod verbum significat maledicere, eiicere, antiquare, abrogare, relinquere, auferre, attenuare, euertere, auferre à corde. Quæ omnia huic loco conueniunt. Septuaginta habent: Eiecit sanctificationem suam. Paginus: Proiecit à corde sanctuarium suum. R. Ioseph in commẽtariis: Abrogauit sanctuarium suum. R. Abraham: Abstulit & dereliquit templum suum. Illud cap. 3. Malach. In penuria vos maledicti estis: est ab hoc verbo, vt R. Iehuda, & R. Ionah testantur. Et hanc significationem secutus est hoc loco noster interpres.

Malach. 3. *R. Iehuda.* *R. Ionah.*

Effusum est in terra iecur meum. Quid hoc significet, in explanatione ostendimus: Septuaginta interpretes habent: Effusa est in terram gloria mea. Hoc est, cecidit omnis honos meus, ruit in terram celebritas mea & amplitudo. Sed dices, Quæ est hæc discrepantia? Quæ est inter iecur & gloriam conueniẽtia? Velim tibi persuadeas, In Hebræo esse nomen כבד Cabedh, quod significat iecur, & rem eminentem & gloriosam, & honorem, & gloriam. Pro quo vocabulo Septuaginta transtulerunt δόξα, quod significat gloriam, splendorem, & opinionem celebrem. Quare rectè interpres noster, & rectè Septuaginta verterunt. Cùm enim nomen æquiuocum sit, vnusquisque illud potest in eam accipere significationem, quę est scriptoris instituto accommodata: huic autem literæ vtraque significatio est accommodatissima. Nec solũ cabeth, sed etiam cabodh gloriam significat, & animam, quòd sit corporis gloria & ornamentum: vt psal. 29. Vt cantet tibi gloria mea, & nõ compungar. Quod potest verti: Vt cantet tibi anima mea, & non sileam. Acsi dicat: Vt anima mea te celebret præconiis bonitatis tuæ, de tuísque laudibus non conticescat.

Psal. 29.

Compleuit sermonem suum, quem præceperat. Septuaginta interpretes habẽt: συνετέλεσεν ῥήματα αὐτοῦ Hoc est, compleuit verba sua. Sed idẽ sensus est: est enim in versione communi singularis numerus pro plurali: quod Septuaginta indicarunt. Ac pro sermone posuerunt rimata, hoc est verba seu sermones. Eodem vocabulo vtuntur cap. Iob 19. pro quo nos habemus sermones. Ita enim est in editione vulgata: Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei? Quis mihi det, vt exarentur in libro Stylo ferreo, & plumbi lamina, vel certè sculpãtur in silice? Acsi dicat Iob: Tantùm abest, vt existimem verba mea, quibus meam tueor iustitiam, falsa esse & inania, vt optem in materia incorruptibili, qualis est durus lapis, scripta esse, vt ea semper posteritas intueatur. Pro certè habent nonnulli codices celte, sed error fuit librariorum. In codicibus enim antiquis, & in versione complutensi scriptum est certè. Nõ me fugit quàm multa barbari quidam interpretes super vocabulo celtè fingant & ineptè philosophentur: sed vera lectio est certè. Nam nec in Hebraico, nec in Græco est nomen aliquod, quod celtem significet. Nec Hieronymus, nec Philippus, nec Gregorius graues & antiqui Iob interpretes celtis meminerunt. In Hebraico est particula laad, quæ significat adusque: pro qua Hieronymus vertit certè. Et quia particula adusque significat etiam continuationem, verterunt Septuaginta interpretes: In seculum, sed hoc paulò antè posuerunt. Et nonnulli vertunt: In perpetuum. Acsi dicat: Vtinam sculpantur in duro marmore, vt perpetuò durent. Cùm hæc sententia scripta sit carminibus Hebraicè, non est mirum, quædam verba transponi. Ego existimo horum verborum ordinem hunc esse. Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei in papyro? Quis mihi det, vt exarentur in libro tabularum ceratarum? Vel certè quod magis opto, vtinam sculpantur in silice & duro lapide stylo ferreo, mox plũbi lamina formandi. Solent enim qui literas in marmoribus scribunt, primum stylo ferreo eas excauare, deine laminis plumbeis aut æneis vacua literarum spatia replere vt earum notæ euidentius appareant, magísque perspicuæ reddantur. Id in multis antiquis molibus & structionibus, ac veterum monimentis hodie conspicitur: quemadmodum Romæ in Marci Agrippæ inscriptione, quæ adhuc extat in frontispicio rotundi templi, nunc sanctissimæ virgini Mariæ dedicati, quod quondam in honorem omnium falsorum deorum constructum Pantheon vocabatur. Tu verò aduerte, & id quod hoc loco ait Ieremias perpende. Cõpleuit Deus sermonẽ suum: de quo ait Christus apud Ioannem 17. Sermo tuus veritas est. Et Iacobus primo. Genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturæ eius: hoc est: vt simus in hoc mundo præstantissima omnium creaturarum: cùm antea essemus comparati iumentis insipientibus, & similes facti illis: vt verbis vtar psalmographi.

Iob 19. *Hieron.* *Philip.* *Gregor.* *Hieron.* *Ioan. 17.* *Iacob. 1.* *Psal. 48.*

Consurge, lauda in nocte. Pro lauda est in Hebraico verbum רנן Ranan, quod significat laudare, clamare, meditari, exultare. Ex hac verbi æquiuocatione fluxit interpretum varietas. Hieronymus vertit laudare. Pagninus, & Brixianus clamare. Septuaginta meditari. Sed hæc in idem ferè recidunt. Nã laudare hoc loco est præconiis Deum efferre, & clamoribus laudis celebrare. Sed quia hi clamores possunt esse in animo sine vocibus externis, vertunt Septuaginta meditari, siue ad meditandum. Mosi enim nihil ore clamãti dixit Deus Exodi 14. Quid clamas ad me? Pro laudare accipitur Esaię 54. Lauda sterilis, quæ non paris. Pro quo Septuaginta habent: Exulta siue lætare sterilis, quæ non paris. Loquitur diuinus vates cum gentium populo, siue cum gentilitate, quæ, cum antea sterilis esset, recepit fidem, & multis filiis abundauit: plures enim ex gentibus, quàm ex Iudæis in Christum crediderũt, qui filij Dei nuncupantur. Quotquot autem eum receperunt, inquit Ioannes, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Significat etiam verbum hoc delectare, vt psal. 64. Exitus matutini & vesperæ delectabis. Hoc est, tu Deus sancte partes Orientis & Occidentis afficies gaudio, cum eas ad veram fidem tuam conuerteris. Cùm Orientem & Occidentẽ vellet dicere, dixit, exitus auroræ & vesperæ, ꝙ ex altera parte dies, ex altera nox oriatur. Poteris per exitum matutini intelligere solem & diẽ, per exitum autem vesperæ lunã & noctem, vt sit sensus: Tu domine non solùm in die prosperitatis, sed etiã in nocte rerũ aduersarum

Exod. 14. *Esai. 54.* *Ioan. 1.* *Psal. 64.*

DD iusto

iustorũ animos oblectas. Potest verti: Exitibus
Dani. 3. matutini & vesperæ laudaberis. Nam dies & nox modo suo Deum laudibus efferunt: iuxta illud trium puerorum: Benedicite noctes & dies domino. Vt enim ait diuinus ac regius vates psalm.
Psal. 18. 18. Dies diei, hoc est successio ordinatissima dierum, eructat verbum, hoc est loquitur Dei potentiam & bonitatem: & nox nocti, hoc est noctium vicissitudo & perpetua constantia indicat ipsius Dei sapientiam, Aspicis verbum hoc ranan significare laudare, rectéque hoc loco versum fuisse ab interprete nostro Latino.

Leua ad eum manus tuas pro anima paruulorũ tuorum. Septuaginta interpretes habent: pro animabus. Sed sensus est idem. Ponitur enim Hebraicè
2. Mach. 12. sæpenumero singularis numerus pro plurali. Monemur hoc loco fúdere preces ad Deum pro animabus mortuorum, vt Deus eas ducat ad gloriam sempiternam: non pro illis, quæ sunt in cælo, nec pro illis, quæ æternis inferorum pœnis cruciantur, sed pro illis, quæ in purgatorio detinentur. Cap. 12. lib. 2. Machabæorum scriptum ita legimus. Facta collatione duodecim mille drachmas argenti misit Hierosolymam, nimirum Iudas Machabæus offerri pro peccatis mortuorum sacrificium, bene & religiosè de resurrene cogitans. Nisi enim eos qui ceciderant, resurrecturos speraret, superfluum videretur & vanum, orare pro mortuis. Et quia considerabat quòd hi qui cum pietate dormitionem acceperant, primam haberent repositam gratiam. Sancta ergo est & salubris cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis soluátur. Hactenus ibi. Deploranda profectò est hæreticorum cæcitas & obstinatio, qui negant purgatorium & pro mortuis preces & suffragia: cum hoc loco cõtrarium apertissimè asseratur. Nec possunt dicere hunc
August. librum canonicum non esse: si quidem diuus Augustinus cum cœtu doctorum sanctorum asseueranter affirmant eum esse canonicum. Et ita assertum est in concilio Carthaginensi, & in concilio
1. Cor. 3. Tridentino. Deinde diuus Paulus cap. 3. prioris ad Corinth. Vniuscuiusque opus, inquit, quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit, quod superædificauit, mercedẽ accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Hoc est saluabitur, sed perpurgatus igne purgatorij gloriam cœlestem consequetur. Ita locum illum Hiero. August. Ambro. Gregorius, & cæteri patres vetu-
Philip. 2. state, sanctitate, sapientia admirãdi explanarunt. Idem apostolus cap. ad Philippenses 2. In nomine, inquit, Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum. Vbi per infernos eos intelligit, qui in purgatorio ad tempus pœnas luunt peccatorum suorũ. Perspicuum est enim, qui æternis inferorum pœnis torquentur, non flectere genua nomini Iesu, quod perpetuò execrantur. Sunt ergo in purgatorio, qui Christum colunt, cui genua flectunt. Idem depromitur ex
Apoc. 5. cap. 5. Apocalypsis, vbi omnes creaturę, quæ sunt
August. subtus terram, dicuntur Deum laudare. August. quæstione 1. de Dulcieij quæstion. purgatorium esse testatur. in libro de cura pro mortuis agenda, idem asserit. Sed ante Augustinum hoc affir-
Dionys. mauit Dionysius Areopagita capite 7. ecclesiasticæ hierarchiæ, & post illum Gregorius in epistola ad Bonifacium, & in dialogis multis in locis. Hæc veritas fuit in concilio Cabilonensi asserta, & in sacros canones relata de consecratione dist. 1. cap. Visum præterea. Et Damascenus atque Isidorus consuetudinem in ecclesia Christi orandi pro defunctis in purgatorio existentibus à tempore apostolorum aiunt dimanasse. Itaque esse purgatorium animarum illisque ecclesiæ suffragia prodesse est verissimum: & ita tenet ac docet semperq; tenuit ac docuit S. Rom. ecclesia catholica, quæ vt D. ait Paulus in epist. 1. Tim. 2.
priore ad Timot. est columna & firmamentum veritatis. Sed postquàm animæ exeunt ex purgatorio, aut tanta sunt præditæ sanctitate, vt cum ex hac vita migrant, nihil habent, quod purgent, statim cœlestem gloriam consequantur, án spectent vsque ad vniuersale iudicium, magna inter viros sapientia præstãtes quæstio quondam fuit Hieronymus explicans illud psal. 68. Ascendisti Hieron.
in altum, cepisti captiuitatem: videtur asserere animas sanctorum ante diem vltimi iudicij beatas esse, & in cœlo cum Christo aggregatas diuinam essentiam videre, eáque frui, & habere vitam æternam. Idem videtur sentire Ambrosius Ambr.
verba illa apostoli explanans in epistola ad Philippenses: Cupio dissolui, & esse cum Christo. In eadem sententia est Augustinus explicans illud August.
Apocalypsis 6. Datæ sunt illis singulæ stolæ albæ. Et Gregorius in explanatione eiusdem loci. Et Anselmus in expositione cap. 5. posterioris ad Cor. Et multi alij magni nominis authores. Et hæc est vera sententia, firmitérque tenenda. quemadmodum epistolis decretalibus Innocentij 3. & Benedicti 11. summorum pontificum sancitum & assertum est: & œcumenij concilij Florentini decreto confirmatum. Sunt autem concilij Florentini sub Eugenio 4. pontifice maximo hæc verba: Definimus illorum animas, qui post baptisma susceptum nullam omnino peccati maculam incurrerunt, illas etiam quæ post contractam peccati maculã vel in suis corporibus, vel eisdẽ exutæ corporibus, prout superiùs dictum est, sunt purgatæ, in cælum mox recipi, & intueri clarè ipsum dominum trinum & vnum, sicuti est, pro meritorum tamen diuersitate alium alio perfectius. Hæc concilium Florentinum. Benedictus 11. de consilio pontificum, quos cardinales appellant, & summi pontificis collegas, magnorúmq; theologorum consensu ait huiusmodi animas ante sumptionem suorum corporum & iudicium generale esse in cœlo & paradiso cœlesti, cum Christo sanctorum angelorum consortio aggregatas, videréq; diuinam essentiam immediatè se bene & clarè & apertè illis ostendentem, eadémque perfrui, esséque in vita æterna beatas. Quare hoc est verum, & de fide tenendum. Armeni tamen quondam asserebant nullam animã ante diem iudicij esse beatam, nec Deum videre: contra quos scripsit Thom.
Guido Carmelita, & diuus Thomas in quodam opusculo, quod inscribitur contra Græcos & Armenos. Fuerunt tamẽ multi authores grauissimi & doctissimi, qui in erronea Armenorũ opinione fuisse videntur, quos iuxta temporum seriem in quib. floruerunt, recensebo, vt eos prudenter legas,

Irenæus. *Iustinus.* *Tertul.* legas, & piè ac ſapienter interpreteris. Irenæus episcopus Lugdunēſis in fine lib.5.aduerſus hæreſes: Iuſtinus philoſophus & martyr in lib.quæſtionum à gentibus poſitarum q. 76. Tertullianus Florēs libro aduerſus Marcionem 4.& libr. de anima cap. antepenultimo & vltimo: Origines homilia 7.in Leuit.& lib.2.& 4.Periarchon: Lactantius Firmianus lib.7. diuinarum inſtitutionum cap.21.Victorinus martyr episcopus Pitabionenſis in commentariis in Apocalypſim explicans illud: Vidi ſub altari Dei: Ioannes Chryſoſt.homil.39. in priorem ad Cor.explicās verba illa: Si in hac vita tantùm ſperātes ſumus. Theodoretus Cyrenenſis episcopus in cōmentariis 11.cap. epiſtolæ Pauli ab Hebræos: Arethas episcopus Cæſarienſis in commentariis in Apocalypſim collectis ex Andreæ Cæſarienſis episcopi monumentis in explanatione horum verborum: Vſquequò domine non vindicas ſanguinem noſtrum: Oecumenius in caput 11.epiſtolæ Pauli ad Hebræos: Theophilactus episcopus Bulgariæ in eodem loco. Euthymius Zigabenus in commentariis in caput 23.euangelij authore Luca: Bernardus ſermone tertio in feſto omnium ſanctorum. *Oecume.* *Theoph.* *Euthy.* Hi ſunt qui videntur aſſerere animas ante generale iudicium non eſſe beatas. Sed illud intelligendum eſt de corporum reſurrectione, quam Deus ſanctis ſuis repromiſit. Ea enim adhuc differtur, vt ſimul omnes reſurgamus, & non ſine nobis conſummatam animæ & corporis beatitudinem percipiant. Et quoniam ſancti non adhuc corporis immortalitatem receperūt, non habent beatitudinem omnino perfectam, omnibúſque numeris abſolutam, nihilominus tamen iam ſunt beati in gloria cæleſti, vbi Deo æuo ſempiterno fruūtur. Ac ita intelligendi ſunt patres aiētes animas ſanctorum, qui è vita migrarunt, eſſe quidem in requie, non autē beatas eſſe niſi poſt reditū corporum ad vitam. Et hoc modo ſententiæ patrum, quos citaui, poſſunt ad decretum concilij Florentini reduci. Verum ſi aliqua catholicorum doctorum dicta non potuerint hanc recipere interpretationem, non ideo debes tam illuſtrium patrum eruditionem pietatémq; contemnere, quoniam eccleſia illorum temporibus nondum aliquid hac in re ſtatuerat credendum. Semper tamē verum fuit ſanctorum animas è corporibus egreſſas, eo modo quo ſacrum decreuit & docuit concilium, beatas eſſe, Deúmque videre, eſſéque purgatorium animarum, quibus viuorum preces proſunt, vt ex hoc Ieremiæ loco colligitur.

Vide domine. Pro vide eſt in Hebraico verbum ראה Raah, quod ſignificat videre, & miſereri: vt Geneſis.29. Vidit dominus humilitatem meam. *Gen.29.* Vel vt poteſt etiā verti: Vidit Deus afflictionem meam. Simili modo pſalmo 30. *Pſal. 30.* Quoniam reſpexiſti humilitatem meam. Humilitas enim ſæpe pro moleſtia & afflictione vſurpatur. Tunc autē Deus eam videre dicitur, cùm eius qui illa angitur, miſeretur. Videre eius miſereri ſæpenumero eſt. *Matt.9.* *Mar.2.* *Luc.5.* *Ioan.9.* *Pſal.79.* Præteriēs vidit hominē ſedentem in telonio Matthæum nomine: & ait illi: Sequere me. Et præteriens vidit hominem cæcum à natiuitate, quem mirabiliter curauit. Hinc Dauid pſal. 79. miſericordiam Dei implorās: Domine Deus virtutum, inquit, conuerte nos: oſtende faciē tuam, & ſalui erimus. Imò ipſe Deus appellatur Deus viſionis, hoc eſt Deus miſericordiæ: illud enim ca.16.Gen. Vocauit autem Agar nomen domini, *Gene.16.* qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidiſti me: pōt verti: Tu Deus viſionis: eſt enim in Hebræo ראי Roi, quod nomen viſionē ſignificat: Acſi diceret: Tu es Deus qui mei miſertus es. Vel qui omnium miſereris. Vel qui omnia vides. Eam ob cauſam antiquiſſimi Aegyptij volētes Deum ſignificare, pingebant ſceptrum rectum cum oculo in faſtigio, intelligentes per ſceptrum regiam dignitatem, diuinámque iuſtitiam, per oculū autē circuncirca proſpicientem Dei prouidentiam omnia videntis & gubernantis. Ita hunc hieroglyphicum interpretatur Cyrillus Alexandr.lib. 9.aduerſus Iulianum, & Pierius Valerianus in hieroglyphicis. Vel appellatur Deus viſionis, quia viris iuſtis calamitate confectis apparebat. Vel quia videndus erat ab hominibus humana aſſumpta natura: de quo vaticinatus eſt Baruch dicēs cap.3. In terris viſus eſt, & cum hominibus cōuerſatus eſt. *Baruch 3.* Vbi more prophetico præteritis vtitur pro futuris. De illo ait ca. 53. Eſaias: *Eſai.53.* Vidimus eum, & non erat aſpectus. Vidit enim illum oculis lumine vaticinationis illuſtratis in monte Caluariæ crucifixum, & vulneribus ſaucium: iuxta id quod dictum fuerat cap.22.Gene. *Gene.22.* iuxta ſeptuaginta interpretum verſionē ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη. Hoc eſt, in monte dominus viſus eſt. Pro quo editio noſtra vulgata ex Hebræo tranſtulit: In monte dominus videbit. In monte nanque Caluariæ vim ac magnitudinem miſericordiæ oſtendit, nō ſolum pro amicis, ſed etiam pro inimicis ſanguinem profundēs, ſeq; hoſtiam conſtituēs. Quare veriſſimum fuit dictum illud: In mōte dominus videbit, hoc eſt miſerebitur. Et illud: In monte dominus viſus eſt: nimirum multò antè à diuinis vatibus, & tempore mortis eius corporis oculis à populo circūſtante. Mons enim ille ſacrificij Iſaac fuit mōs poſteà Caluarię appellatus, *Gene.22.* vt in cōmentariis noſtris in caput 11. Danielis oſtendimus: qui mons Moria, hoc eſt mons viſionis quondā appellabatur. Cùm igitur videre ad Deum relatum & aſpicere ſignificet, & miſereri, poteſt verti locus hic Ieremiæ: Miſerere domine, & perſpice, quem vindemiaueris.

CAPVT III.

Ego vir videns paupertatem meam in א
virga indignationis eius.
Me minauit, & adduxit in tenebras, & א
non in lucem,
Tantùm in me vertit, & conuertit ma- א
num ſuam tota die.
Vetuſtam fecit pellem meam, & car- ב
nem meam, contriuit oſſa mea.
Aedificauit in gyro meo, & circunde- ב
dit me felle & labore.
In tenebroſis collocauit me, quaſi mor ב
tuos ſempiternos.
Circū ædificauit aduerſum me, vt non ג
egrediar, aggrauauit compedem meum.
Sed & cùm clamarem, & rogarem, ex-
cluſit

clusit orationem meam.

ג Conclusit vias meas lapidibus quadris: semitas meas subuertit.

Vrsus insidians factus est mihi, leo in abscondito.

ד Semitas meas subuertit, & confregit me, posuit me desolatam.

ה Tetendit arcum suum, & posuit me quasi signum ad sagittam.

ה Misit in renib⁹ meis filias pharetrę suę.

ה Factus sum in derisũ omni populo meo, canticum eorum tota die.

ו Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absynthio.

ו Et fregit ad numerum dentes meos, cibauit me cinere.

ז Et repulsa est aĩa mea, oblitus sũ bonorũ.

ז Et dixi: periit finis meus: & spes mea à domino.

ז Recordare paupertatis & transgressionis meæ, absynthij & fellis.

ח Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea.

ח Hæc recolẽs ĩ corde meo, ĩ Deo sperabo.

ח Misericordię domini, quia nõ sumus consumpti, quia nõ defecerunt miserationis eius.

ח Noui diluculo, multa est fides tua.

Pars mea dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.

EXPLANATIO.

א *Ego vir videns paupertatem meam.* Duo superiora capita duob. alphabetis scripta tres versiculos sibi connexos ab vna litera incipientes commate concludunt. In hoc autem 3. cap. quilibet versiculus à sua eadémque incipit litera ordine alphabeti seruato. Et ita omnes primi tres versiculi incipiunt ab aleph, alij tres à beth & sic deinceps: ita vt vnus integer versus tres continens versiculos, ternas literas easdémque contineat. Sed iam ad literæ explanationem accedamus. Ego vir videns paupertatem meam. Hoc est, ego sum vir ille, qui meam intueor inopiã, qui meam experior & intelligo egestatem. Hoc caput referũt nonnulli, & rectè quidem, ad populum Hierosolymitanũ spoliatũ à Babyloniis, & calamitatibus oppressũ, quem aiunt Ieremiã hoc loco inducere afflictũ, direptioni cõmissum, & ærumnas suas lamentatẽ. Alij totum hoc de Ieremia in carcerem coniecto interpretantur. Potest de Ieremia intelligi è carcere abducto, sed afflicto & spoliato. Cùm enim ærumnas suas aspiceret, & in gemitibus & querelis Hierosolymæ versaretur, aliquando ipse loquitur, aliquando ipsam vrbem loquentem facit, aliquando populum: quemadmodum duobus fecit superioribus capitibus. Ac ita nos caput hoc explanabimus. Loquitur igitur hoc loco de inopia & familiæ difficultate ob ciuitatis direptionem: vel ob regis, magnatúmq; Hierosolymæ tyrannidem, qui eum in carcerem coniecerant, & rebus domesticis spoliauerãt. Vt aquilarum pennæ aliarum auium pennis admistæ eas conterunt, & absumunt: sic tyranni vim videntur habere insitam homines lædendi & spoliãdi. Vel accipitur hoc loco paupertas pro calamitate, vt psal. 30. Infirmata est in paupertate virtus mea. Et cap. Esai. 48. Elegi te in camino paupertatis. Hinc effectum est, vt pauper interdum pro afflicto accipiatur: vt cap. 36. Iob: Eripient de angustia sua pauperẽ. Et psal. 9. Factus est dominus refugium pauperi: adiutor in opportunitatibus, in tribulatione. Et psalm. 24. Quia vnicus & pauper sum ego: Hoc est, quia solus, & afflictus sum ego.

Similitudo. Psal. 30. Esai. 48. Iob. 36. Psal. 9. Psal. 24.

In virga indignationis eius. Id est, in supplicio iræ Dei, & vehemẽte eius furore. Sensus est: Ego sum ille, qui meam inopiam & calamitatem vsu tractãdo cognosco in hac Hierosolymæ euersione, diuinæque iustitiæ seueritate. Prudens est, qui calamitatem & miseriam suam considerat & perpendit: stultus autẽ, qui illam minimè perspicit & cognoscit. Et ait cap. 3. Apoc. beatus Ioannes: Nescis, quia tu es miser & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Solet autẽ perspici virga furoris Dei, quando Deus hominibus diuitias aufert, potentiam, & lætitiam, ne eum contemnãt, séque efferant in sublime. Vt enim auibus solemus pennas resecare, ne longius auolent, & fugiãt: sic Deus quibusdam alas potestatis, opum, & voluptatum cõfringi, ne extollantur, ipsúmque Deum aspernentur. Aliquando tamen hoc efficit Deus ob alias causas iuxta iudicia eius nobis interdum abscondita, sed semper iusta: quæ quando seueritatem præ se ferunt, nomine virgę, vt hoc loco, significantur. Perspicuũ est enim per virgam intelligi flagellum & castigationem: vt cap. 9. Iob: Auferat à me virgam cædens. Et Psalmo 88. Visitabo in virga iniquitates eorum. Et cap. 4 prioris ad Corinth. In virga veniam ad vos, an in charitate?

Apoc. 3. Similitudo. Iob 9. Psal. 88. 1. Cor. 4.

א *Me minauit.* Subauditur Deus. Et adduxit in tenebras: hoc est in afflictiones & rerum aduersarum caliginem. Et non in lucem: hoc est, non autem in gaudium & prosperitatem. Significari nomine tenebrarum calamitatem, & nomine lucis felicitatem, indicant verba illa Iob cap. 17. Post tenebras spero lucem. Et trigesimo: Præstolabar lucem: & eruperunt tenebræ. Hoc totum: Me minauit, & adduxit in tenebras: potest referri ad tyrannum, qui ipsum Ieremiam ad seipsum duxit, & in obscurum carcerem coniecit. Sumitur minare pro ducere.

Iob 17. Iob 30.

א *Tantùm in me vertit, & cõuertit manum suã.* Hoc est, me dũtaxat flagellauit. Accipitur manus pro flagello, vt capite ostendimus superiore. Conuertere & admouere manum in aliquem, est illum percutere, & molestiis conficere. Eam ob causam ait: Vertit & conuertit: quia eum tyrannus non semel, sed iterum atq; iterũ percussit. Sunt, qui existiment, hæc referri ad Deũ, cuius permissione tyrannus Ieremiam affligebat. Loquitur more afflictorum, qui suas tantùm calamitates considerant, acsi alij calamitosi nõ essent. Quam ob causam vtitur particula tantùm. Vel refertur ad manum: vt sit sensus: Me afflixit solùm, nulláque consolatione leniuit. Nam reipsa non ipse

ipſe ſolùm quin potius plerique mortales calamitatibus interdum premuntur. Pauciſſimi ſunt
Similitudo. qui perpetua felicitate potiantur. Vt fœnix non eſt niſi vnica, vixque credita cuiquam: ſic rara eſt perpetua rerum proſperarum abundātia. In omni enim re præſtantiſſimum quicque rarum eſt. Cæterùm pro tantùm poteſt verti profectò, vel vtique: & tota hæc litera ita ordinari: Profectò contra me verſus eſt, & admouit manum ſuam tota die: Nimirum Deus, vel tyrannus eius permiſſione.

ב *Vetuſtam fecit pellem meam & carnem meam.* Hoc eſt, ita me virga flagellauit, vt conſuetudo calamitatis diuturna callum obduxerit cuti atque carni meæ, & fregerit oſſa mea. Vel fecit veteraſcere cutem meam, quæ præ dolore & anxietate vetus ac nigra reddita eſt. Eodem modo Iob
Iob 30. cap. 30. Cutis mea denigrata eſt ſuper me. Vel inducit Ieremias hoc loco Hieroſolymam loquentem, atque per pellem intelligit homines plebeios, per carnem deliciis deditos, per oſſa viros fortitudine præſtantes: qui omnes in vrbis vaſtitate fuerūt grauiter afflicti, pagninus vertit, Conſumpſit, carnem meam, & pellem meam: confregit oſſa mea.

ב *Aedificauit in gyro meo.* Hoc eſt, collocauit Deus exercitum Babylonicum in circuitu murorum meorū: méque felle & labore, id eſt acerbiſſimis miſeriis circumſepſit. Poteſt referri ad ipſum Ieremiam, vt ſit ſenſus: Oppugnauit me Deus vndiq; & doloribus ac moleſtiis circumvallauit. Fel accipitur pro angore & moleſtia, vt cap. Iere.23. Potabo eos felle.
Iere.23.

ב *In tenebroſis collocauit me quaſi mortuos ſempiternos.* Coniecit me in carcerem, vnde non exirem, quemadmodum mortui perpetuis tumulis mandantur. Vel coegit me, vt deliteſcerem in caliginoſa ſpelūca illorum inſtar, qui iam pridem è vita exceſſerūt. Hoc fecit Ieremias inimicorum
Pſal.142. metu coactus. Eodem modo Dauid pſal. 142. Collocauit me, inquit, in obſcuris, ſicut mortuos ſeculi. Ita appellat ſpeluncas & latebras, in quas ſe abdebat metu Saulis. In illis collocat Deus afflictos homines quaſi mortuos ſempiternos, quando ita eos deſtituit ſolatio, vt nullam eos in hac vita conſolationē ſperare ſinere videatur. Itaque per mortuos ſempiternos vel ſeculi illi intelliguntur, qui penitus mortui ſunt: vel qui ad æternas inferorum pœnas relegantur.

ג *Circumædificauit aduerſum me, vt non egrediar.* Id eſt, circundedit & circumſepſit me, vt non
Iob 19. euaderem. Eodem modo Iob cap.19. Semitam, inquit, meam circumſepſit.

Aggrauauit compedem meum. Hoc eſt grauem fecit obſidionem meam. Vel loquitur Ieremias de neruo, quo alligatus fuerat in carcere. Quemadmodū de Ioſeph in Aegypti carcerē coniecto
Pſal.104. dicitur in pſalmo: Humiliauerunt in compedibus pedes eius: ferrū pertrāſiit animam eius, donec veniret verbum eius. Ferrum appellat vinculum ferreum, quo alligatus fuit donec veniret à Deo vis illa interpretādi ſomnia: de quibus cap.
Gene.41. Gene.41. diuina loquitur ſcriptura. Et de ſeipſo
Iob 13. ait Iob cum Deo loquens cap.13. Poſuiſti in neruo pedem meum.

ג *Excluſit orationem meam.* Clauſit aures ad preces meas: non mihi poſtulata conceſſit. Ita Dauid pſal.21. Deus meus clamabo per diem, & nō exaudies. Clemētiſſimus Deus quid nobis vtile ſit intuens, diſſimulat interdum noſtras exaudire preces, vt augeat vtilitatem. Vult, vt vita ſupplicio purgetur, & vera tranquillitas, quæ hic non inuenitur, alibi quæratur. Vel refertur hoc ad regē Hieroſolymæ, qui tyrannicè Ieremiam tractans eum noluit audire. Pſal. 21.

Concluſit vias meas lapidibus quadris. Hoc dicit ג
propter obſidionem, qua intra vrbis mœnia populus Iudaicus ita obſidebatur, vt exire non poſſet. Vel loquitur Ieremias de proprio labore, & carcere, quò fuerat coniectus: acſi dicat: Clauſit vias meas grauibus impedimētis, ne poſſem fugere, & euadere. Quadrata vbi poſita fuerint, firma iacent, & minimè prolabuntur.

Semitas meas ſubuertit. Repetitio eſt ſuperioris. Nullā mihi reliquit viā, qua me poſſem in fugā coniicere, & perniciē declinare. Idē dicebat Dauid pſal.141. Periit fuga à me: & nō eſt, qui requirat animā meā. Hoc eſt, nullo modo poſſum fugere: nec eſt, qui velit aut deſideret vitā meam. Pſal.141.

Vrſus inſidiatus factus eſt mihi leo in abſcondito. Nimirum hoſtis meus Nabuchonoſor, qui & inſidioſè & fortiter, occultè & apertè me oppugnauit. Hieroſolyma eſt, quæ loquitur. Comparat rēgem Babylonicum cum vrſo & leone, propter crudelitatem, & inſidias, atque potentiam, & tyrannidem. Cap.28. Prouerbiorum ait Salomon: Leo rugiens, & vrſus eſuriens princeps impius ſuper populum pauperem. Et Amos 5. Quomodo ſi fugiat vir à facie leonis, & occurat ei vrſus. Vbi vrſus & leo pro tyrannis accipiuntur. Acſi dicat diuinus vates: Affliget vos Deus ob ſcelera veſtra: veniet ſup vos dies indignationis eius. Ac cùm exiſtimaueritis liberos vos eſſe ab vno tyranno, in alium immaniorem incidetis. ד Prou.28. Amos 5.

Confregit me, poſuit me deſolatam. Hoc eſt, euertit me, ac penitus vaſtauit. Lamētatur mœſta Hieroſolyma exitium ſuum, & clades, quas acceperat à Nabuchodonoſore. Poteſt totū hoc ad Ieremiā referri: acſi dicat: Fregit me Deus, & poſuit me vt vrbem deſolatā. Vel confregit me inimicus meus rex Hieroſolymæ, quia Deus ita permiſit. Frāgitur calamitatibus & contumeliis vir iuſtus & pius, ſimiliter ſceleratus & impius: ſed hic eſt vitrum, quod confractum nihil valet: Ille verò eſt argentū, quod etiamſi frangatur, nō tamen ſuum pretium amittit. Confringere idē eſt aliquando quod affligere & proſternere: vt pſal. 17. Confringam illos, nec poterunt ſtare. Et cap. 4. Amos. Confringitis pauperes. In quam ſignificationem accipitur hoc loco Ieremiæ. Similia. Pſal.17. Amos 4.

Tetendit arcum ſuum, & poſuit me quaſi ſignum ad ſagittam. Hoc eſt, grauiter me vulnerauit. In arcu enim quantò longiùs trahitur chorda, tantò concitatior & furioſior exit ſagitta. Hoc fuit capite præcedente explanatum. Quod autem ait fuiſſe ſe vt ſcopum conſtitutū, quo diriguntur ſagittæ & iacula, ſignificat ſe eſſe ab omnibus afflictum, multiſq; calamitatibus cōfectum. Ita Iob ca.16. Confregit me, & poſuit me ſibi quaſi in ſignū: vt ſcilicet me ſagittis configerent, mihíque apertè repugnarēt. Id voluit Simeon ſignificare de puero Ieſu, cùm dixit apud Luc. 2. Poſitus eſt in ſignum, ד Iob.16. Luc.2.

gnum, cui contradicentur. Et diuus Paulus molestiis & anxietatibus circumseptus ca. 3. prioris
1.Thes. 3. ad Thes. Nemo, inquit, moueatur tribulationib. istis ipsi. n. scitis, quod in hoc positi sumus. Ac si dicat: Nemo ob calamitates meas perturbetur: nam ad hoc sum veluti scopus constitutus, vt iaculis traiiciar.

ה *Misit in renibus meis filias pharetræ suæ.* Id est, confixit me sagittis: quæ filiæ pharethræ dicuntur, quòd ex ea vt ex vtero matris egrediantur.
Iob 30. Cap. 30. ait Iob: Pharetram suam aperuit, & afflixit me. Hæc dicitur Deus fecisse, quia illius voluntate & potestate & Ieremiæ, & Iob inimici faciebant.

ה *Factus sum in derisum populo meo.* Idem ait cap.
Iere. 21. 20. idem Ieremias, quem Iudæi irriserant, & in prouerbium atque cantilenam traduxerant.

Inebriauit me absynthio. Id est, acerbissimis doloribus me confecit. Est enim absynthium herba fœtida & amara, quæ Lusitanicè appellatur alosna. Non dicit: Potauit me absynthio, quod ipsum erat acerbũ: sed ipso me inebriauit, quod est acerbissimum. Ac si dicat: Tantus fuit dolor meus, vt mihi sensum ferè eriperet.

ו *Et fregit ad numerum dentes meos.* Id est, contudit mihi numerum dentium: multos mihi dentes confregit. Frangere siue conterere dentes alicui est illum affligere, & calamitatibus lacerare: vt
Psal. 3. Psal. 3. Dentes peccatorũ contriuisti. Et 57. Deus
Psal. 57. conteret dentes eorum in ore ipsorum. Pro ad numerum, vertunt nonnulli, lapide, aut silice, alij, arena. Ac dicunt, Ieremiæ in carcere datum fuisse panem mistum arenis & lapidibus ad comedendum. Et hoc voluisse illum hoc loco significare.

Cibauit me cinere. Hoc est, dedit mihi cinerẽ ad edendum. Significat se in maximo luctu & mœrore versatum fuisse. Psal. 101. ait Dauid: Cine-
Psal. 101. rem tanquam panem manducabam. Potest verti: Operuit me cinere. Paraphrastes Chaldæus transtulit: Humiliauit me.

ו *Et repulsa est anima mea.* Subaudi, à Deo, qui me noluit audire. Ita Dauid psal. 43. Nũc autem,
Psal. 43. inquit, repulisti, & cõfudisti nos. Ac si dicat: Non solùm nos Domine non audis, sed etiam ignomi-
Psal. 59. nia afficis, & repellis. Et psal. 59. Deus repulisti
Psal. 88. nos, & destruxisti nos. Et 88. Tu verò repulisti, & despexisti. Quibus verbis suam & populi deplorat calamitatem. Emendatiores codices habent: Rupulsa est à pace anima mea. Et tunc sensus est: Vita mea proiecta est ab hominũ pace. Cùm enim Ieremias veritatem diceret, & scelera obiurgaret, erat iniuriis obiectus, in hominúmque odium incurrebat. Id voluit ipse significare ca-
Iere. 15. pite 15. cùm has voces emisit: Væ mihi mater mea, quare genuisti me virum rixæ, virũ discordiæ in vniuersa terra? Hanc esse existimo germanam huius loci explanationem. Septuaginta enim, & Pagninus, & Brixianus habent à pace. Ac ita est in Hebræo.

Oblitus sum bonorũ. Id est, iã mihi omnino excidit ex animo memoria felicitatis. Tam longum tẽporis fluxit interuallum, postquam eam amisi, vt iam non sim memor, qualis illa fuerit.

Et dixi. Nimirum in corde meo: hoc est mecum Cogitaui. Dicere aliquando pro cogitare vsurpatur: vt cap. Genesis 27. Dixitque in corde suo. Gen. 27.
Et 7. Iob: Si dixero: consolabitur me lectulus Iob 7.
meus. Et Psal. 9. Dixit enim in corde suo: oblitus Psal. 9.
est Deus. Et Esaię cap. 38. Dixi: Non videbo Do- Esa. 38.
minum Deum in terra viuentium.

Periit finis meus. Euanuit res, quã expectabam. Vel periit terminus vitæ meæ: iam amplius non viuam.

Et spes mea à Domino. Subaudi, periit. Sperauerat aliquid certo tempore, quod non adeptus est. Quare euanuit spes eius circa rem illam: non quòd de Deo desperaret, cùm dicat paulò pòst: Hæc recolens in corde meo in Deo sperabo: sed videns fluxisse tempus, quo certum aliquid expectauerat, illius spem amisit.

Recordare paupertatis & transgreßionis meæ, absynthij & fellis. Id est, memoria tene Domine inopiã meã: & qualiter ex diuitiis ad illam transgressus sum: similiter omnes dolores meos, nomine absynthij & fellis significatos, memoria comprehende. Accipitur transgressio pro transitu de opibus ad paupertatem: vel pro transmigratione & exilio. In diuinis literis accipitur pro flagitio, diuinæque legis violatione, vt cap. Iosue 22. Quæ Iosue 22.
est ista transgressio? Et 1. Esdræ 10. Lugebat enim 1. Esd. 10.
transgressionem eorum. Et 3. epistolæ ad Galatas: Quid igitur lex? Propter transgressionem po- Galat. 3.
sita est. At hoc loco transgressio idem est, quod exilium & transitus atque proscriptio. Verùm si literam Hebraicam consulueris, perspicies hoc nomen pro quo Latinus interpres vertit transgressionem, significare etiam plangorem & lamentum: quæ significatio mirum in modũ conuenit huic loco. Potest verti: Recordare calami- Infr. 5.
tatis & lamentationis meæ. Totam hanc orationem voluit Ieremias significare, cùm dixit capite vltimo harum lamentationum: Recordare Domine, quid acciderit nobis.

Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea. Id est, in memoria hæc habebo: & deficiet in me anima mea. Vel sic: Recordando recordabor harum rerum, & lamentabitur me anima mea.

Hæc recolens in corde meo in Deo sperabo. Pro in Deo est in libris emendatioribus ideò: & hæc est vera lectio. Sensus est: Verso in mente mea hæc, quæ sequuntur, nimirum magnam esse Dei misericordiam, ideò sperabo. Nauis vt consistat Similitudo.
in mari proiicit anchoram: si anchora fixa est in terra firma, tuta est nauis: sin autem anchora manet in aqua agitata fluctibus, tunc nauis periclitatur. Nauis in mari est vita nostra in mundo, cuius anchora spes est. Si spes fixa est in cœlo, in tuto est nauis, sin autem est in fluxis ac concitatis vndis rerum humanarum, est vitæ nostræ nauis periculis certissimis proximè obiecta. Intuere quid dicat apostolus capite 6. epistolæ ad Hebr. 6.
Hebræos: Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedẽtem vsque ad interiora velaminis. Id est, vsque ad cælum. Et Iob cap. 13. etiamsi, inquit, occiderit me: in ipso sperabo. Volens Esaias Deum ad diuinam mouere Iob 13.
pietatem cap. 33. ei commemorat spem quã posuerat in illo: ita enim ait: Domine miserere nostri: te enim expectauimus. Et Ieremias capite Esai. 33.
17. Spes mea tu Domine in die afflictionis. Et Iere. 17.
Dauid

Psal.24. Dauid psalm. 24. Vniuersi qui sustinent te, non
Psal.39. confundentur. Et 39. Beatus vir cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. De Abraham ait apostolus cap. 4.
Rom.4. epistolæ ad Romanos: Qui contra spem in spem credidit. Ac si dicat: Qui cùm natura à spe decideret, spe tamen adductus Deo credidit promit-
Similitudo. tenti. Vt imago cerea ad ignẽ applicata liquescit, & absumitur, aurea autem eadem incorrupta manet: sic homo fragilis & inconstans igne calamitatis tactus spem amittit, totúsq; dissoluitur: ille autem qui virtute solidus est ac firmus, idem perseuerat: nunquã ei spes infringitur, nec constantia labefactatur. Viri sapientia muniti nunquam desperant omninò: nam adhibere in consilium cogitationum desperationem hominum est insipientium, & in rebus magnis grauiter errantiũ: spes enim cum rerũ omniũ desperatione confligit. Id quodam modo intelligentes veteres Romani templa spei & sapientiæ coniuncta ædificarunt. Quĩ fieri posset, vt homines vulneribus saucij, contumeliis confecti, & calamitatibus acerbissimis lacerati cupiditates temerarias coercerẽt, inanes solicitudines pellerẽt, & in virtute firmiter consisterent, nisi spem haberent in Deo fixam ac locatam? Hæc eos ita corroborat atque confirmat, vt nec rerum aduersarum ictibus debilitentur, nec variis ærumnarum oppugnationibus de gradu pietatis deiiciantur. Sed oportet firmam spem habere, etiam si Deus dif-
Esai.28. ferat promissa: nam, vt Esai. ait: Qui crediderit,
Psal.26. non festinet. Et Dauid psal. 26. Expecta Dominũ,
Hebr.10. & viriliter age. Et diuus Paulus cap. 10. epistolæ ad Hebræos: Nolite amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remuneratione͂. Deus
1.Reg.16. Dauidem in adolescentia regem designauit, sed tot támq; acerbis fuit calamitatibus exagitatus vir ille, priusquàm regni possessionem adiret, vt nisi firmissimam haberet spem, posset ad dubi-
Psal.25. tandum induci. At ipse dicebat psal. 25. In Domino sperans non infirmabor. Et ad eandẽ spem
Psal.61. populum cohortans aiebat psal. 61. Sperate in eo omnis congregatio populi, effundite coram illo corda vestra. Et Ieremias hoc loco: Hæc recolẽs in corde meo, ideo sperabo. Et paulò pòst: Pars mea Dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.

ח *Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti.* Nonnulli Latinorum interpretũ existimant hoc loco, misericordiæ, esse in genitiuo numeri singularis, cum re ipsa sit nominatiuus pluralis, vt ex litera liquet Hebraica. Sensus est: Misericordię Dei in causa sunt, vt viui relinquamur. Nisi illæ essent, omnes simul consumpti fuissemus. Idẽ
Esai.1. ait cap. 1. Esaias: Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus: & quasi Gomorrha similes essemus.

Quia non defecerunt miserationes eius. Nos enim citra condignum puniuit, & viuos reliquit misertus nostri propter nomẽ suum. Iuxta id quod
Esai.46. ipse Deus ait apud Esaiam cap. 46. Propter nomen meum longè faciam furorem meum. Id in-
Habac.3. telligens Habacuc ait cap. 3. Cùm iratus fueris,
Similitudo. misericordiæ recordaberis. Vt mare fons est humoris: sic Deus fons est misericordiæ. Sed quemadmodum mare cum humore habet cõiunctum saporem amarum: sic Deus admistam misericordiæ habet iustitiam, quæ nobis amara videtur.

Noui diluculo: magna est fides tua. Quidã inter- נ
pretantur: apertè cognosco magnam esse fidem tuam. Existimant enim noui, esse verbum noui nouisti. At si Hebraicam consulas literam, videbis veram lectionẽ esse: nouæ diluculò, siue nouę cotidie. Est igitur nomen adiectiuum numeri pluralis, non autem verbum. Nouæ etiam habẽt nonnulli codices correcti ad marginem. Ac ita existimo transtulisse Latinum nostrũ interpretem: sed vitio librariorum effectum esse, vt pro nouæ scriptum sit noui. Est igitur sensus: Singulis diluculis, hoc est cotidie nouæ apparent diuinæ misericordiæ. Dixerat antea: Non defecerant miserationes eius. Et proximè addit: Nouæ diluculo: acsi dicat: imò cotidie eas nouas experimur. Et tunc cõuertens ad ipsum Deum sermonem ait: Multa est fides tua. Hoc est, magna est ô Deus in verbis tuis veritas: firmus es & fidelis in promissis tuis. Id enim quod promisisti, vsurum te esse nobiscum misericordia, sine dubio præstitisti. Accipitur hic fides non pro virtute theologica, quæ est, vt ait apostolus in epistola ad He- Hebr.11.
bræos, substantia rerum sperãdarum, argumentum non apparentium: sed pro ea, quæ authore Cicerone libro primo officiorum, est dictorum conuentorúmque constantia & veritas, quæ fidelitas appellatur. Vnde Dauid psal. 144. Fidelis, Psal.144.
inquit, dominus in omnibus verbis suis. Et apostolus ca. 10. prioris ad Corinthios: Fidelis Deus 1.Cor.10.
est qui non patietur vos tentari supra id, quod potestis.

Pars mea dominus. Hoc est, Deus est hæreditas ח
ac possessio mea. Quoniam patris diuitiæ inter hæredes distribuuntur in partes, quarum quælibet est tota vniuscuiusque portio, accipitur pars pro tota hęreditate. Id intelligens Dauid psal. 15. Psal.15.
Dominus, inquit, pars hæreditatis meæ, & calicis mei. Hoc est, Deus est tota hæreditas mea, & tota merces calamitatis meæ, nomine calicis significatæ. Sed ego existimo hæc verba Christi esse, quem Dauid inducit loquentem, acsi dicat: Deus est hæreditas hæreditatis meæ, & cruciatuum meorũ. Hæreditas Christi est ecclesia catholica: huius autem ecclesiæ hæreditas & præmium sempiternum Deus est, qui est etiam præmium laborum cruciatuumq; eiusdem Christi, quibus eadem manet merces sempiterna. Ita Athanasius & Theodoretus & Flaminius hunc locum explanarunt. Vbi vides partem pro tota accipi portione. Eodẽ modo psal. 72. Deus cor- Psal.72.
dis mei, & pars mea Deus in æternũ. Vel vt potest etiam verti: Rupes cordis mei, & pars mea Deus sempiterna: Vocabulum significans Deum significat etiam rupem, fortitudinem, & stabilitatem. Sensus est: Stabilitas robur & firmitudo mentis meæ, vniuersa hæreditas mea, meæ opes & copiæ, & æterna possessio Deus est. Dicitur etiam hęreditas pars sortis, quia sortibus diuidebatur. Quamobrem apostolus cap. 1. epistolæ ad Colos.1.
Colossenses: Gratias, inquit, agẽtes Deo & patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorũ in lumine. Hoc est, qui dignos nos fecit hæreditatis sanctorum, quæ est in lumine gloriæ. Vel quę lumine euangelicæ doctrinæ comparatur.

ט Bonus est dominus sperãtibus in eum, animæ quærenti illum.

ט Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.

ט Bonum est viro, cùm portauerit iugũ ab adolescentia sua.

י Sedebit solitarius, & tacebit: quia leuauit se super se.

י Ponet in puluere os suum, si forte sit spes.

י Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis.

כ Quia nõ repellet in sempiternum dominus.

כ Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum.

כ Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.

ל Vt contereret sub pedibus suis omnes vinctos terræ.

ל Vt declinaret iudicium viri in conspectu vultus altissimi.

ל Vt peruerteret hominẽ in iudicio suo, dominus ignorauit.

מ Quis est iste, qui dixit, vt fieret domino non iubente?

מ Ex ore altissimi non egredientur nec mala, nec bona?

מ Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis?

נ Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad dominum.

נ Leuemus corda nostra cum manibus ad dominum in cœlos.

נ Nos iniquè egimus, & ad iracundiam prouocauimus, idcirco tu inexorabilis es.

ס Operuisti in furore, & percussisti nos: occidisti nec pepercisti.

ס Opposuisti nubẽ tibi, ne trãseat oratio.

ס Eradicationem & abiectionẽ posuisti me in medio populorum.

ט *Bonus est dominus sperantibus in eum.* Dixerat proximè: Pars mea dominus: propterea expectabo eum: nunc ostẽdit se hac in re duci ratione, quoniam Deus bonus est, clemens ac benignus erga eos, qui in illo spem suam collocant, à qua nequaquam auertuntur. Loquitur de spe formata, quæ est cum charitate coniuncta, & in Deum tendit: Ideo ait sperantibus in eum: non autem sperantibus in eo. Hi rectum cor habent: de quibus ait Dauid psal. 72. Quàm bonus Israel Deus iis, qui recto corde. Acsi dicat: Beneficus est vtique Deus in eos, qui nec rebus piorum aduersis, nec impiorum prosperis adducũtur, vt ex spe diuinæ bonitatis deturbẽtur. Dei natura est bonitas, vt diuinus ait Dionysius: quam ob causam erga omnes bonus est: nam vt ipse ait apud Lucam capite sexto: Deus benignus est super ingratos & malos. Sed quia eius bonitas clariùs erga nos ostenditur, atq; elucet, qui in ipso spem figunt, qui nouam indies augent fortitudinem, ait hoc loco Ieremias: Bonus est dominus sperantibus in eum. De quibus ait Esaias capite quadragesimo: Qui sperant in domino mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, volabunt, & non deficient. Mutare fortitudinem est non cadere animo, sed nouum robur indies recipere.

Psal. 72. *Luc. 6.* *Esai. 40.*

Bonum est præstolari cũ silentio salutari Dei. Coniungit silentium cum spe ad animi fortitudinem alendam & confirmandam: iuxta illud Esaiæ trigesimo: In silentio & spe erit fortitudo vestra. Vbi per silentium non solùm taciturnitatem intelligit, sed etiam patientiam & tolerãtiam: qua muniti sperare debemus salutare Dei, hoc est, salutem à Deo tributam, diuinúmque remedium & auxilium. Poteris per salutare Dei hoc loco filium Dei intelligere, mundi seruatorem, Iesum Christum Deum nostrum: de quo dicebat eximius patriarcha Iacob, in quo priscis illis temporibus admirabilis fides mirabiliter eluxit, capite Genesis quadragesimonono: Salutare tuum expectabo domine. Pro quo antiquus Onchelus paraphrastes Chaldæus habet: Salutare tuum expecto domine, dixit pater noster Iacob, Non expecto salutare Gedeon filij Ioas, quæ est salus temporalis, nec salutare Samson filij Manue, quæ est salus transitoria. Sed expecto redemptionem Christi filij Dauid, qui venturus est ad accersendum sibi filios Israel: cuius redemptionem desiderat anima mea. Hactenus ille. De salutari hoc ait Dauid psalm. nono Exultabo in salutari tuo. Et sexagesimoquarto: Exaudi nos Deus salutaris noster, spes omnium finium terræ, & in mari longè. Et octuagesimoquarto. Ostende nobis domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et Esaias capite vigesimoquinto: Exultabimus & lætabimur in salutari eius. Et quinquagesimosecundo: Videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Illud complectens animo & brachiis iustus Simeon apud Lucam secundo cecinit: Nunc dimittis seruum tuum domine secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum. Et ipse Lucas 3. iuxta Esaiæ vaticinationem: Videbit, inquit, omnis caro salutare Dei nostri. Hoc est Christum, qui nobis attulit salutem & cæleste remedium. Illum expectabant antiqui patres, eius aduentum cupiebant fideles, de illo vaticinabantur diuini vates: cuius sanguine erant mundi labes abluendæ, & iniquitates expiandæ. Eum expectabat Ieremias, cum has voces emitteret: Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei. De seruatore Hierosolymæ ad totius mundi saluatorem sermonem transtulit spiritu prophetico raptus noster diuinus vates.

Esai. 30. *Gene. 49.* *Psal. 9.* *Psal. 64.* *Psal. 84.* *Esai. 25.* *Esai. 52.* *Luc. 2.* *Luc. 3.*

ט *Bonum est viro, cum portauerit iugum ab adolescẽtia sua.* Oportet enim Deo nõ solùm fructũ tribuere prouectæ ætatis, sed etiã florẽ offerre adolescentiæ. Nominẽ iugi lex Dei significatur: vt cap. Ecclesiastici quinquagesimoprimo: Collum vestrum subiicite iugo. De illo dicebant impij psalmo *Eccle. 51.*

Psal.2. psal. 2. Proiiciamus à nobis iugum ipsorum. De
Ose.7. illis ait Oseas 7. Reuersi sunt, vt essent absq; iu-
go. Vnde appellātur filij Belial, hoc est sine iugo,
Iudic.19. vt est cap. Iudicum 19. explanatum. Eam ob cau-
sam appellat Christus dominus euangeliū suum
Matt.11. iugum, cùm ait apud Matth. 11. Tollite iugum
meum super vos: iugum enim meum suaue est,
& onus meum leue. Nec lex diuina tātùm, sed
humana etiam iugū appellatur: vt cap. Ieremiæ
Iere.27. 27. Quicunq; non curuauerit collum suum sub
2.Par.10. iugo regis Babylonis, &c. Et cap. 10. libr. 2. Pa-
ralipomenon: Pater tuus grauissimo iugo nos
pressit. Huc allusisse videtur Pythagoras, cum
dixit: Μὴ ζυγὸν ὑπερβαίνειν: hoc est, iugum ne
transgrediaris: Acsi diceret: legem ne violes. Pro
quo alij vertunt: Stateram ne transilias. Est enim
statera symbolum æquitatis, vt Dorico illo Pro-
uerbio indicatur: Iustior statera. Ita Demetrius
Athenæ. Byzantius apud Athenæum libro dipnosophi-
starum decimo interpretatur. Nec mirum, nam
zigos siue zigon, & iugum significat & staterā,
vt ex Aeliano & Ammonio constare videtur. Iu-
gum autem Dei oportet ab adolescētia portare,
vt vitia coerceantur, & tenera ætas assuescat dare
operam virtutibus, & ad æternitatē alatur. Nam
Prou.12. vt ait in Prouerbiis Salomon capite 12. Adoles-
cens iuxta viam suam etiam cùm senuerit, non
Similitudo. recedet ab ea. Vt noua arborum virgulta facilè
flectuntur, at vbi ligna effecta sunt dura & obli-
qua, flecti non possunt, nec in directum dirigi: sic
tenera ętas flexibilis est, & facile mouetur ad ho-
nestatem, sed senectus vitiis assueta vix ad rectā
viuendi rationem cōtorquetur. Id animo perci-
Psal.70. piens Dauid aiebat psalmo septuagesimo: Deus
docuisti me à iuuentute mea. Et Ecclesiasticus
Eccle.7. septimo: Filij tibi sunt, erudi illos, & curua illos
Similitudo. à pueritia eorum. Vt tractabilis mollísque cera
recipit impressionem, dura autem nequaquam:
sic puer à teneris, vt aiunt, vnguiculis erudien-
dus est in lege Dei, vt cum lacte nutricis veram
sincerámque doctrinam suxisse videatur. Nam
postquam assiduitate vitiorum durescit, sigil-
lum virtutum haudquaquam valet recipere. Et
vt ait Horatius: Quo semel est imbuta recēs ser-
uabit odorem testa diu. Eam ob causam præcla-
rè monet Quintilianus, vt statim optima discan-
tur, quoniam nihil tenacius memoria comple-
ctimur, quàm quod rudibus annis percepimus.
Aristot. Id quod Aristoteles docuerat lib. Moralium Ni-
comachiorum 2.

Sedebit solitarius, & tacebit. Subauditur vir, qui
portauit iugum ab adolescentia sua, de quo pro-
ximè locutus fuerat. Solitudo enim & silentium
maximè cōducunt ad iugum domini æquo ani-
mo ferendum. De solitudine ait Deus apud Oseā
Oseas 2. 2. Ducam eam ad solitudinem, & loquar ad cor
Esai.32. eius. De silentio ait per Esaiam 32. Cultus iusti-
Psal.101. tiæ silentium. De vtroque ait Dauid psalm. 101.
Similis factus sum pelicano solitudinis: Quod
potest verti: Silui sicut pelicanus solitudinis.
Similitudo. Quemadmodum pelicanus & aquila cæteræque
aues nobiles solent hominum familiaritatem
declinare, & ad loca deserta confugere: sic viri
sapientia & animi altitudine præstantes solent
hominum frequentiam euitare, & à cœtu ami-
corum, mundíq; tumultu tanquam in portum se
in solitudinem recipere. Et quemadmodū equus
freno reprimitur & domatur: ita homo silētio in Similitudo.
gyrū rationis ducitur. Poteris per hæc duo ver-
ba, sedere & tacere, abiectionem & calamitatem
intelligere, vt cap. 47. Esaiæ: Sede tacens, & intra Esai.47.
in tenebras filia Chaldæorum. Vel verbo sedere
significatur cōstantia, tolerantia & firmitudo, vt
ait Theodoretus: accipitur enim sedere pro ma-
nere, vt cap. 1. explicauimus. Vt vasa vacua faci- Similitudo.
liùs mouentur, quàm plena, sic homines stulti
faciliùs mutantur quā sapientes. Quam ob cau-
sam viri iustitia & sapiētia muniti nouitates fu-
giunt & mutationes, præsertim in republica gu-
bernanda. Nam quemadmodum corpora nostra Similitudo.
solent in morbos incidere autumno ob tempo-
ris mutationem: sic respublica solet morum no-
uitate offendi ac lædi.

Quia leuauit se super se. Non super alios se effert
vir iustus, vt velit principatū obtinere, quod est
superbiæ proprium: sed super seipsum, quod ad
animi pertinet humilitatem. Nam vt in statera Similitudo.
quantò magis pars vna deprimitur, tantò altiùs
altera extollitur: ita in vera religione, quātò quis
depressiùs se abiicit per humilitatem, tanto ex-
celsiùs effertur per virtutē & contemplationem.
Qui se leuant super se, ad altissimam diuinarum
rerum contemplationem rapiuntur. Nonnulli
codices correcti habent: Quia leuauit super se:
subaudi iugum domini: vt sit sensus: Manebit in
solitudine, & silebit, quia super se iugum domini
portauit. Cæterùm leuare hastā est bellū moue-
re, vt cap. 11. li. 1. Paralipomenon: Iste leuauit ha- 1.Par.11.
stam super tercentos. Idem est leuare gladiū, vt
capit. Esaiæ 2. Non leuabit gens contra gentem Esai.2.
gladium. Leuare oculos est contemplari: vt psal.
120. Leuaui oculos meos in mōtes, vnde veniet
auxiliū mihi. Hoc est, in cœlos: vel vt Hierony- Hieron.
mus & Augustinus explicant, in sanctos, qui in-
star montiū sole iustitiæ prius illuminantur. Sed
quoniam sequitur: Vnde veniet auxilium mihi.
Auxilium meum à domino, qui fecit cœlum &
terram: videtur per montes Deum intelligere,
qui cap. 2. Esaiæ, & 4. Michææ mons appellatur Esai.2.
in singulari propter essentiæ vnitatē, hoc autem Mich.4.
psalmo mōtes in plurali propter trium persona-
rum distinctionē. Potest nihilominus hic locus
ita etiam verti ex Hebræo: Leuaui oculos meos
in montibus, vnde veniret auxilium mihi: auxi-
lium meum à domino conditore cœli & terræ.
Acsi dicat: Cùm essem in montibus constitutus,
circumspexi vndíque, omniáq; oculis collustra-
ui, num aliunde ad me præsidiū veniret: ac nul-
lum vidi ab hominibus, sed solùm à Deo totius
vniuersitatis creatore. At hoc Ieremiæ loco le-
uare super se, est iugum Dei super se ferre, eiúsq;
legem seruare, animúmque eius iudicio & vo-
luntati subiicere.

Ponet in puluere os suum. Ponere os suū in pul-
uere est suppressa voce loqui, & abiectè ac humi-
liter de se sentire, seq; puluerem vocare. Contrà
verò de superbis & arrogantibus scriptū est psal.
72. Posuerunt in cœlum os suum. Hoc est, excel- Psal.72.
sa de se prædicarunt, vitámque suam vanis lau-
dibus extulerunt. Vel ponere in cœlum os suum
est Deum ipsum execrari, & maledictis lacessere.
Ponere solium est potentiam exercere, vt ca. 49. Iere.49.
Ieremiæ:

Ieremiæ: Ponam solium meum in Aelam: hoc est potentiam meam exercebo in Aelamitas Theodoretus existimat ponere os in puluere hoc loco esse non respondere ad conuicia, sed silere, acsi os esset plenum terra.

Si forte sit spes. An se fortasse offerat spes aliqua à calamitate euadendi.

Dabit percutienti se maxillam. Iuxta illud Esaiæ cap. 50. Ego autem non cōtradico: corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus. Id docuit Christus dominus apud Matth. 5. cùm dixit: Si quis te percusserit in dextera maxilla tua, præbe & alteram. Quod intelligitur de animi præparatione. *Esai. 50.* *Matt. 5.*

Saturabitur opprobriis. Replebitur ignominiis & contumeliis, quibus veluti epulis oblectabitur. Ita diuus Paulus ad Rom. 5. Gloriamur, inquit, in tribulationibus. Diuus Petrus capit. 4. prioris epistolæ suæ: Cōmunicantes Christi passionibus gaudete, vt in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes. Beatus Iacobus 1. Omne gaudium existimate fratres, cùm in varias tentationes incideritis. Et seruator noster Christus dominus apud Matth. 5. Beati estis, cum maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint: Gaudete, & exultate, quia merces vestra copiosa est in cœlis. *Rom. 5.* *1. Petr. 4.* *Iacob. 1.* *Matt. 5.*

ב *Quia non repellet in sempiternum dominus.* Etiam si iustus molestiis aliquando & calamitatibus prematur, eámque ob causam dicatur à Deo repulsus & derelictus: nō tamen hoc erit perpetuò, sed ad tempus. Idem ait his verbis ca. 28. Esaias: Non in perpetuum triturans triturabit illum, nec vexabit eum rota plaustri. Ac si dicat: Deus non affliget in perpetuum virum pium, nec eum supra vires intolerabili cōficiet calamitate. Permittet eum interdum ad eius vtilitatē torqueri, sed illum tandem afficiet gaudio, & ad pristinam oblectationē reuocabit. Vnde ait Dauid psal. 76. Nunquid in æternum proiiciet Deus, & non apponet, vt cōplacitior sit adhuc? Quasi dicat non. *Esai. 28.* *Psal. 76.*

ב *Quia si abiecit, & miserebitur.* Sensus est: Quoniā iustus Deus pius est pater, cuius est punire, & misereri: ideo si flagellat, consolabitur. Capit. Tobiæ 3. est de Deo literis mandatum: Cùm iratus fueris, misericordiam facies. Et paulò pòst de viro iusto: Si in probatione fuerit, coronabitur: si autem in tribulatione fuerit, liberabitur: & si in correptione fuerit, ad misericordiam tuam venire licebit. *Tob. 3.*

ב *Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.* Animaduertit Deus in homines, eósq; mulctat, non vt ex animo velit perdere illos, sed ad maius illorum meritum, & illustriorem gloriam, ac alias ob causas iustas quidem, licet nobis aliquando nec cognitas, nec exploratas. Punire ad perdendum non est proprium eius opus, sed misereri, & peccata cōdonare. Id voluit ipse ostendere statim, cùm natus est: nam Romæ regione Transtyberina fons olei apparuit, qui diē integrum copioso fluuio manauit: quoniam ille in mundum veniebat, qui est fons misericordiæ. Authores sunt Eutropius in historia Romanorum; Orosius lib. 6. Addo Vienensis Archiepiscopus in Chronicis. Paulus Diaconus in historia, Gotifridus Viterbiensis in Chronicis parte 5. Sabellicus Ennead. 7. lib. 1. Conradus abbas Vrspengensis, Platina in vitis pontificum, Guilielmus Spirēsis in 1. cētenario. Est quippe Deus pater misericordiarum, vt ait ad Corinth. diuus Paulus. Cùm autem sit fons misericordiæ per oleum significatæ, punit nos, vt nostri misereatur: castigat enim, vt saluet. Id voluit Esaias significare, cùm dixit cap. 28. Vt faciat opus suum, alienū opus eius: vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo. Opus Dei appellat tribuere misericordiā hominibus, in eósq; conferre beneficia, opus autem alienum & peregrinum ab eo irasci, & supplicium sumere. Sed percutit, vt sanet: ferit, vt medeatur. Ille enim est, qui cap. Deuteronomij 32. ait: Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, & sanabo. De illo ait Iob. 5. Ipse vulnerat & medetur: percutit, & manus eius sanabūt. Quemadmodum enim medicus infligit cauterium, non propter se, sed propter ægri sanitatem: sic Deus castigat, & vulnerat, nō vt perniciem paret, sed vt medeatur. Ipse enim ait apud Ezechielem 19. Nolo mortem peccatoris, sed vt magis conuertatur, & viuat. Ex quo colligis, eius flagellum pietatem esse. Id significat ille versiculo illo psal. 88. Visitabo in virga iniquitates eorū, misericordiā autem meā non dispergā ab eo, nec nocebo in veritate mea. *2. Cor. 1.* *Esai. 28.* *Deut. 32.* *Iob 5.* *Similitudo.* *Exec. 19.* *Psal. 88.*

ל *Vt conteret sub pedibus suis omnes vinctos terræ.* Ostendit Dei misericordiam, verúmque esse id, quod dixerat, eum non humiliare & affligere ex corde homines. Ordo est: Deus ignorauit conterere tyrannicè pedibus suis afflictos in hoc seculo, qui vincti & pauperes terræ appellantur: iuxta illud psalmi 68. Exaudiuit pauperes dominus, & vinctos suos nō despexit. Vel per vinctos terræ eos intelligit, qui vinculis peccati in terra alligati sunt terrestria cogitantes, seque ad cœlestia minimè extollentes. Ignorauit etiam declinare à recto iudicio in cōspectu suo: hoc est iniustè iudicare: & perdere homines in iudicio instar tyrannorum, impiorumq; iudicum, qui innocentes iniustè damnant. Cap. Iob 34. scriptum est: Verè Deus non cōdemnabit frustra, nec omnipotens subuertet iudicium. Ignorare hoc loco est scientia approbationis nescire. Ita accipitur cap. 8. Ose. Principes extiterunt, inquit Deus, & non cognoui. Id est, non illud approbaui. Eodē modo Matt. 25. Amen amen dico vobis: Nescio vos. Et 14. prioris ad Corinth. Si quis ignorat, ignorabitur. Et si Deus omnia scit, singulari tamen quodam modo illud scire dicitur, quod approbat: illud ignorare, quod reprobat: vt psal. 1. Nouit dominus viam iustorum, & iter impiorū peribit. Hoc est, Deus virorum iustitia ac pietate præstantium sanctitatem ac viuendi rationē singulariter diligit, & approbat: nefariorū autē mores, vitam, & mortem detestatur. Itaq; vt illi perpetuò florentes erunt, atq; felices: sic isti ad æternos inferorū ignes relegabūtur. Verùm vbi nos habemus hoc Ieremię loco: Dominus ignorauit: quidam legunt: Dominus non vidit, seu non cogitauit. Quasi dicat: Nec vult in homines tyrannidem exercere, nec hoc ei in mentem venit: nec hoc vnquam fecit, ne cogitauit quidem. *Psal. 68.* *Iob 34.* *Ose. 8.* *Matt. 25.* *1. Cor. 14.* *Psal. 1.*

Quis est iste, qui dixit, vt fieret domino nō iubente? ם Eos arguit, qui diuinam negant prouidentiam,

Sensus

Sẽsus est: Quis est tam stultus, qui dicat fieri aut euenire res sine diuina permissione, dispositione, & voluntate? Grauiter errant, qui humanas res omnes casus, aut fataliter ita cõtingere aiunt, vt Deus inferiora non curet. Falluntur sine dubio, qui existimant, nec bona nec mala egredi ex ore altissimi: hoc est, ex sentẽtia & dispositione Dei.
Esai.45. Apud Esaiam ait Deus ca.45. Ego dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum. Ac si dicat: Ego prosperitatem efficio & calamitatem, bonum & malum. Dicitur Deus creare malum, non quòd malum culpæ efficiat, sed quòd fieri permittat. Dicitur verò facere malum pœnæ, quod nefarios homines supplicio cõstringat, in eósq; aliquãdo grauiter animaduertat. Ita intelligitur, quod ait diuinus vates
Amos 3. Amos cap.3. Si erit malum in ciuitate, quod Deus non fecerit? Quasi dicat, non. Id voluerunt veteres Aegyptij significare Dei imagine, quam pingebant tenente manu zonam, qua cœlum & terram cingebat: intelligentes per zonam diuinã prouidẽtiam, qua Deus omnia colligat, cõtinet,
Euseb. & moderatur. Qua de re vide Eusebiũ in libris de preparatione euangeli, & Cœlium Augustinũ
Theod. in hieroglyphicis. Theodoretus autem, & prisci alij theologi diuinam hanc prouidentiã per sca-
Gene.28. lam, quã vidit Iacob Genesis 28. cœlum terrámq; attingentem, significari asserebant. Deus enim prouidentia sua cœlum copulat cũ terra: & ipse prospera & aduersa emittit. Quare magna debet esse in omni calamitate consolatio considerare prouidentiã Dei, nihilq; euenire hominibus, cuius ipse non sit author aut actiuè, aut permissiuè: eúmq; omnia & singula perspicere, & ad salutem nostram moderari. Fuerunt tamen, qui dicerent Deum immortalẽ non curare mortalia, nec singularia regere, aut prouidere. Et ita diuinã prouidentiam auferebant. Sed eius assertor fuit Da-
Psal.22. uid, qui psal.22. cecinit: Dominus regit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me colloca-
Psal.35. uit. Et psal.35. Lætentur & exultent gentes, quoniam iudicas populos in æquitate, & gentes in
Sap.6. terra dirigis. Et Sapiens cap. Sapientiæ 6. Quoniam pusillum & magnũ ipse fecit: & æqualiter
Sap.14. cura est illi de omnibus. Et 14. Tua ergo pater prouidentia ab initio cuncta gubernat. Et diuus
Act.7. Paulus Act. apostolorum 7. de Deo loquens: In ipso, inquit, viuimus, mouemur, & sumus. Et
Matt.10. Christus Deus noster apud Matt.10. Nonne duo passeres asse veneunt, & vnus ex illis non cadit super terram sine patre vestro? Vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt. Aspicis igitur nihil fieri sine Dei prouidẽtia. Id quod Ieremias hoc loco testatur: vbi duæ hæreses refutantur: Vna asserentium omnia euenire casu sine vllo diuino numine, quam tribuunt Diagoræ: Altera affirmantium omnia fatali & ineuitabili necessitate venire: quã diuus Augustinus tribuit Bardesani Syro: cuius assertor fuit Priscillianus. Hæc hæresis fuit damnata in concilio Braccarensi 1.
August. cap.9. Aduersus eam scripsit diuus Augustinus lib.5. de ciuitate Dei, Gregorius Nyssenus in lib. de fato, Leo papa huius nominis primus in epistola ad Astoricensem episcopum, Thomas Vualdensis lib.1. doctrinalis fidei antiquæ, Alfonsus à Castro aduersus hæreses, Genesius Sepulueda in libro de libero arbitrio: Eam iam mortuam voluit suscitare Martinus Lutherus in libro, quem edidit de seruo arbitrio, qui ipsa inscriptionis insolentia indicat impiam authoris arrogantiam & temeritatem. Vt autem religionem Christianam funditus euelleret, ipsius citat authoritates, sed deprauans ipsam diuinam scripturam, volens illa falsò adducta, perperam ac impiè explicata, suam hæresim confirmare. Vt *Similitudo.* enim si quis excellentem regis imaginem ex auro gemmísque fulgentibus accuratè compositam dissoluens, efficiat ex illa materia figuram canis malè fabricatam, est grauiter obiurgãdus: sic qui veram ecclesiæ catholicæ doctrinam ex locis diuinæ scripturæ verè & sapienter constructam euertens, velit ex illis hæresim turpiter cõflare, fieri non potest, quin in varias hominum sapientium reprehensiones incurrat. Si omnia fataliter & necessariò venirent, quis votis, quis precibus, quis sacrificiis, quis legibus quis præceptis, quis monitis, quis virtutum actionibus locus relinqueretur? At Lutherus homo factiosus, audax, intemperans, temerarius, impius, & rerum nouarum ac pestilentium cupidus errorem hunc multis persuasit hominibus dissolutis, scelerúmque conscientia profligatis, qui ad ipsum confugerunt. Vt enim quõdam Catilina, *Similitudo.* vt Sallustius & Cicero testantur, patriæ tyranni- *Sallust.* dem occupante flagitiosi omnes scelerúmque *Cicero.* maculis notati, qui stantibus Romanorum legibus de salute propria desperabant, ad illius amicitiam auidissimè confugiebant: sic quicunque se vitiis contaminauerant, totósque sese libidinibus dediderant, & in republica violanda fraudes inexpiabiles conceperant, eámque ob causam stantibus reipublicæ Christianæ legibus, saluti suæ diffidebant, ad Lutherum detestabilem hæresiarcham cõuolarunt, eiúsq; fraudes & impietates receperunt. At cõtra eos pugnat diuina scriptura multis in locis, quorũ pauca quædam recitabo. Ecclesiasticus cap.15. Deus, inquit, ab initio cõstituit hominẽ, & reliquit illũ in manu *Eccl.15.* consilij sui. Adiecit mandata & præcepta sua. Si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum: quod placuerit ei, dabitur illi. Hactenus ille: qui apertè & perspicuè asserit & tuetur arbitrij libertatem. Quid dicam: Si quis velit testimonium ex industria confingere ad liberum tuendum arbitrium, nõ aliud dilucidius & clarius poterit excogitare. Alterũ est huic simile cap.30. Deuteronomij, cuius ad literam hęc *Deut.30.* sunt verba. Considera, quòd hodie posuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum: vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & custodias mandata illius, & cerimonias, atque iudicia, vt viuas, & multiplicet te, benedicatque tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam. Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque deceptus adoraueris Deos alienos, & seruieris eis, prædico tibi, quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra, ad quã Iordane trãsmissò ingredieris possidendam. Testes inuoco hodie cælum

lum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam vt & tu viuas, & semen tuum. Hæc ibi. Aspicis quàm distinctè & apertè locus hic ostendit arbitrij libertatem. Si enim omnia ineuitabili necessitate venirēt, essent verba hæc ridicula & stulta, ac prorsus homine sano indigna. Apud Esaiā 1. ait Deus: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos. Ipse Christus Deus noster apud Matth. 32. Hierusalem, inquit, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, & noluisti. Et ca. 19. Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Et apostolus 7. prioris ad Corint. Qui statuit in corde suo firmus, nō habens necessitatem: potestatem autem habens suæ voluntatis. Nōne hæc loca ostendunt clarius luce meridiana arbitrij libertatem? Huius libertatis arbitrij assertor est Ambrosius lib. 1. de vocatione gentium Augustinus lib. 3. hiponosticon, Cyprianus lib. 1. epistola tertia. Bernardus lib. de arbitrio & gratia: Hieronymus multis in locis. Similiter Origenes, Chrysostomus, Basilius, Athanasius, Theophylactus: & omnes deniq; doctores Catholici, qui de hac re locuti sunt, qui fontes vtriusq; philosophiæ, diuinæ & humanæ aperuerunt, & nomina sua æternitati commendarunt. Nec solùm Christiani, sed etiam externi philosophi Socrates, Plato, Xenocrates, Pseusippus, & Aristoteles qui in lib. de interpretatione de futuris contingentibus grauiter disseruit, idem testantur. Et ne singulos citem, vniuersi Academici, & Peripatetici omnes animorum motus à ratione profectos à fatali necessitate constantissimè vendicarunt. Plebeij autem philosophi, qui ab hac discreparūt doctrina, semper apud viros sapientes in silentio iacuerunt. Sed quia nonnulli hæretici solent ad poetas confugere, in quibus aiunt fati necessitatem omnibus in rebus inuenire, duos afferam ex illis contrarium asserentes, vnum Græcum, alterum Latinum, qui poesim illustrarunt. Prior est Homerus, cui primas eruditionis Græcæq; eloquentiæ omnis semper tribuit ætas. Posterior Virgilius, cuius voce musas quasi locutas ferunt, qui longè omnium quicunque Latinum poema condiderunt extitit & elegantia & grauitate facilè princeps. Homerus itaque in primo Odyseæ libro Iouem ita inducit loquentem: Quam temerè incusant mortales numina, eósq; authores faciunt, si quid sensere malorum: cùm præter fatū his pariat mens stulta dolores. Nonne vides Homerum apertè tollere fati necessitatem? Virg. lib. 4. Eneid. cùm mortem Didonis describeret, has voces emisit: Nā quia nec fato, merita nec morte peribat. Quid poterat dici manifestius contra fati necessitatē? quid dilucidius? quid clarius. Nec obstat dicere? Deum esse primam causam, omnéq; datum optimum, vt Iacobus apostolus ait, & omne donum perfectum de sursum esse, descendens à patre luminum: nam liberum arbitrium bonas recipit inspirationes, & concurrit actiuè ad merita, & cooperatur gratiæ. Pulsat enim Deus cor nostrum, sed non necessariò cogit: quin potius electiones nobis relinquit supposito tamen diuino auxilio. Vt enim terra sine aqua nullū ferret perfectum fructum, nisi esset influētia cæli: sic anima nostra, nisi esset diuinum auxilium. Nam vt Dauid ait psal. 142. Anima nostra sicut terra sine aqua tibi. Hoc explicuit diuus Ioannes cap. 3. Apocalypsis, vbi ita Deum inducit loquentem: Ecce sto ad ostium, & pulso, si quis audierit vocem meā, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cū eo, & ipse mecū. Aspicis Deum ipsum pulsare, sed huic pulsationi acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate constitutum. Vt enim sol ianuam tāgit, qui, si illam aperueris, domum illustrabit: sin autem nō aperueris, haud quaquam ingredietur: sic Deus tāgit cor nostrū, in arbitrio nostro relinquens illud ei aperire, vt ab eo illustretur, aut non aperire, vt in tenebris relinquatur. Quemadmodum salutaris medicina medetur morbo, sed in manu ægroti est illam applicare, aut reiicere: ita diuinum monitum est admirabile remedium, sed in libertate arbitrij nostri est ei acquiescere, aut illud aspernari. Verum est illud libri Sapientiæ capite 16. Ad quod quisque volebat, conuertebatur. Nam nisi homo liberum haberet arbitrium, & ad voluntatem suam conuerteretur, nec homo esset, nec mereretur præmium nec pœnam. Qui liberū tollunt arbitrium, hominem ex hominibus tollunt, & leges dissipant, sed ipsi potius dissipantur. Nam hæreticorū cœtus nauis est gubernaculo destituta, caligine cooperta, procellis contrariis exagitata. Est coniuratio Madianitarum, Amalechitarum, & Philistæorum aduersus Israelem, qui omnes perierunt: & ædificatorum turris Babylonicæ, qui omnes confusi sermonem conturbarunt. Qui arbitrij libertatem contendunt de medio tollere, omnia miscent, veritatem oppugnāt, totam philosophiam, & vniuersam scripturam sanctam radicitus euellunt. Quid plura? Peruertunt ea, quæ sunt fundamenta naturæ, qui arbitrij libertatem extinguere conantur. Est igitur liberum arbitrium nostrum. Sed quæcunque facimus, Deo facimus permittente, aut cooperāte, qui est prima causa, ex cuius ore, vt hoc loco ait Ieremias, bona & mala egrediuntur.

Quid murmurauit homo viuēs, vir pro peccatis suis? Sensus est: Cur igitur queritur homo de pœnis, quas luit peccatorum suorum, quandoquidem Deus qui omnia regit & prouidet, est ille, qui eū supplicio afficit? Imò pœnis ac molestiis sibi à Deo iusto iudice & pio patre, & sapiente medico tanquam remediis vtilibus, & medicinis salutaribus gaudere deberet? Si detrahere de hominibus non decet, quantò magis de Deo? Cap. 1. li. Sapientiæ ait Sapiens: Custodite vos à murmuratione, quæ nihil prodest, & à detractione parcite linguæ. Et apostolus cap. 10. prioris ad Corinth. Nec murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore. Et 2. ad Philippenses: Omnia facite sine murmurationibus & hæsitationibus, vt sitis sine quærela.

Scrutemur vias nostras. Inspiciamus & inuestigemus, quomodo vixerimus, & multa inueniemus peccata. Quā ob causam de nobis debemus queri, qui impiè agimus, nō de Deo, qui iustè punit.

Leuemus

Esai. 1. *Matt. 32.* *Matt. 19.* *1. Cor. 7.* *Ambro.* *Aristot.* *Homer.* *Virgil.* *Homer.* *Virgil.* *Iacob. 3.* *Similitudo.* *Psal. 142.* *Apoc. 3.* *Similia.* *Sap. 16.* *Sap. 1.* *1. Cor. 10.* *Philip. 2.*

ב *Leuemus corda nostra cum manibus ad Dominum.* Extollamus ad Deum animos & opera. Vel, fundamus ad illum pias ardentésque preces ex intimo corde productas. Extollere manus ad Deum est gestus & actio preces fundentium: vt capite
1.The. 2. secundo prioris ad Timotheum: Volo viros orare in omni loco, leuantes manus puras: hoc est nullis rapinis, nullis libidinibus, nullis impiis pugnis contaminatas. Eam ob causam ad Deum manus efferimus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nósque præsidio suo sustentet & tueatur. De hoc schemate locuti sumus capite superiore.

נ *Idcirco tu inexorabilis es.* sumit populi personam: acsi dicat: Quia flagitiis nos contaminauimus, quibus te grauiter offendimus, & noluimus debitos gemitus ex animo emittere, nec vera contritione insignes scelerum maculas delere, sed illis indies polluimur: eam ob causam tu deus nos minimè audisti, quin potius afflictionibus lacerasti. Pro, idcirco tu inexorabilis es: vertunt quidam, Ideo tu non fuisti propitius.

ס *Operuisti in furore, & percussisti nos.* Posuisti tentorium tui furoris, ne videremus, quo essemus ituri: & afflixisti nos. Vel posuisti iram tuam inter te & nos. Vel operuisti nos flagitiis nostris: hoc est permisisti, vt essemus sceleribus nostris cooperti & obcæcati: quam ob causam nos puniuisti. Vel operuisti nos nube calamitatum in furore tuo: hoc est, ita exigente iustitia tua. Accipitur furor Dei pro iustitiæ eius seueritate.

ס *Opposuisti nubem tibi, ne transeat oratio.* Opposuisti peccata nostra veluti nubem in conspectu tuo, ne preces nostras ad aures tuas peruenirent. Maleficia nostra sunt causa, quare tu preces nostras non exaudis, quoniam instar densæ ac tetræ nubis diuidunt nos à te, & placidum ac serenum vultum tuum abscondunt. Simili modo ait Dauid psalmo octuagesimonono: Posuisti iniquita-
Psal. 89. tes nostras in conspectu tuo. Et Esaias quinqua-
Esai. 59. gesimonono Iniquitates vestræ diuiserunt inter vos, & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis, ne exaudiret.

ס *Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum.* Posuisti me eradicatum à diuitiis, & abiectum in medio Chaldæorum: hoc est, pauperem & contemptum. Nam suprà dixerat hoc eodem capite. Ego vir videns paupertatem meam. Et paulò pòst: Recordare paupertatis & transgressionis meæ. Quæ omnia sub persona populi Israelitici dicuntur. Nec mirum, populum illum ingressum esse Babylonem inopem & abiectum, cùm Deus ipse assumpta humana natura ingressus sit in mundum pauper & inops & abiectus. Princeps qui ingreditur in vrbem cum pompa & maiestate, indutus vestib. aureis, multis gemmis & pretiosis monilibus ornatus, vult vt oculi hominum diuitias illas aspiciant, non illũ. Christus autem introiuit pauper in mundum, quia voluit, vt in ipsum non in diuitias oculos pone-
2. Cor. 8. remus. De eo ait diuus Paulus cap. 8. posterioris ad Corinthios: Scitis gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cùm esset diues, vt illius inopia vos diuites essetis. Huius ingressionis paupertatem & abiectio-
Luc. 2. nem describit diuus Lucas cap. secundo his verbis. Reclinauit eum in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio. Fortasse hoc Ieremiæ loco per eradicationem intelligitur expulsio è patria, vt sit sensus: Posuisti me domine inter Chaldæos patria pulsum & eradicatum, & abiectum. Pro eradicatione vertunt nonnulli ex Hebræo abrasionem, hoc est sordes, quæ à pauimento abraduntur. Quasi dicat: Posuisti me domine inter populos omnino vilem & sordidum.

Aperuerunt super nos os suum omnes inimici. פ

Formido & laqueus facta est nobis vaticinatio, & contritio. פ

Diuisiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei. פ

Oculus meus afflictus est, nec tacuit, eo quod non esset requies. ע

Donec respiceret, & videret Deus de cœlis. ע

Oculus meus deprædatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ. ע

Venatione ceperunt me quasi auem inimici mei gratis. צ

Lapsa est in lacum vita mea, & posuerunt lapidem super me. צ

Inundauerunt aquæ super caput meũ: dixi: perij. צ

Inuocaui nomen tuum domine de lacis nouissimis. ק

Vocem meam audisti: ne auertas aurem tuam à singultu meo & clamoribus: ק

Appropinquasti in die, quando inuocaui te: dixisti ne timeas. ק

Iudicasti domine causam animę meæ, redemptor vitę meæ. ר

Vidisti domine iniquitatem illorum aduersum me: iudica iudicium meum. ר

Vidisti omnem furorem, vniuersas cogitationes eorum aduersum me. ר

Audiuisti opprobrium eorum domine, omnes cogitationes eorũ aduersum me. ש

Labia insurgentium mihi, & meditationes eorum aduersum me tota die. ש

Sessionem eorum & resurrectionem eorum vide: ego sum psalmus eorum. ש

Reddes eis vicem domine iuxta opera manuum suarum. ת

Dabis eis scutum cordis laborẽ tuum. ת

Persequeris in furore tuo, & conteres eos sub cœlis domine. ת

פ *Aperuerunt super nos os suum omnes inimici.* Hoc est, cuncti hostes nostri nos irriserunt, & maledictis vulnerarunt. Vel aperuerunt super nos os suum instar ferarum deuorare cupientium. Ita accipitur psal. 21. Aperuerunt super me os suum, Psal. 21.
sicut leo rapiens & rugiens. Tu interim aduerte. Non ait: Et nos auersus illos aperuimus os nostrum.

EE

strum. Toleranter enim conuicia & iniurias iuxta Dei legem ferebat propheta. Ostendit propriam *Similitudo.* tolerantiam, & legis Dei obedientiam. Homo enim debet esse vasi figuli similis: oportet enim vt alienis manibus in celeri patientiæ rota formetur.

Formido & laqueus facta est nobis vaticinatio & contritio. Hoc est, prophetia mea facta est mihi timor, & carcer, & afflictio. Hoc ait Ieremias, quia cùm prædixisset futuras, atque imminentes Hierosolymæ calamitates, timebat impios homines, qui ei minitabantur laqueum & carcerem, in quem eum coniecerunt, & molestiam, qua illum lacerarunt. Sed nullum ob timorem à vaticinatione desistebat. His enim terribilis est mors, quibus cum vita extinguitur memoria: non his, quorum laus emori non potest. Pro vaticinatione est in Hebræo שאת deriuatum nomen à verbo נשא quod significat vaticinari, & assumere: vnde assumptio significat vaticinationem, quòd eam diuini vates à Deo assumant: pro qua Latinus noster interpres frequenter vertit vnus, quòd sit prophetia grauis denuntians venturam *Nah.1.* calamitatem. Capite quippe primo Nahum pro eo quod nos habemus: Onus Niniue: habent Septuaginta: Assumptio Niniue. Hac ratione forsitan interpres noster hoc loco pro שאת vertit vaticinationem. Significat etiam verbum hoc nasa efferre. Quam ob causam pro vaticinatione est in translatione septuaginta ἔπαρσις, hoc est elatio: vt sit sensus: Ascendi, sed corrui: elatus sum in sublime, sed cecidi, & fractus sum in terra. Quantò quis altiùs extollitur, tantò ignominiosiùs cadit. Hæc fuit septuaginta interpretum intelligentia, & recta quidem. At plerique Hebræi deducunt hoc nomen non à נשא cum puncto in cornu sinistro, sed a נשא cum puncto in cornu dextero, quod significat vastare: & vertunt hunc locum: Timor & laqueus venerunt nobis & vastatio & afflictio. Aiunt enim Ieremiam commemorare ac numerare quatuor malorum genera, quæ illi & populo Israelitico venerunt. Fortasse ita erat in Latina versione: sed librariorum vitio effectum est, vt pro, vastatio, scriptum sit, vatici- *Brixian.* natio. In versione Brixiani est quidem vastatio, *Pagnin.* & eodem modo in versione Pagnini. Hanc existi- *Reuchl.* mat esse germanam lectionem Ioannes Reuchlinus in lexico Hebraico in verbo נשא. Sed dices: Quare Deus tot molestiis & angoribus Ieremiã conficiebat virum omni sapientia & honestate insignem, similique modo viros pios, virtute & *Similitudo.* nobilitate præstantes exercet: Qua profectò ita illis conducit ad illustriorem nominis amplitudinem consequendam, & gloriam immortalem in patria cœlesti comparandam. Vt qui in sterili & iniucunda insula sunt, non possunt ad amœnam frugiferámque terram accedere, nisi se mari committant fluctibus agitato, & procellis ac periculis obnoxio: sic ex suaui huius seculi insula vbi exulamus, ad beatas cœlitum sedes, æternámque gloriam non peruenimus, nisi per mare *Apoc.7.* laborum & calamitatum. Ideo ait cap. Apocal. 7 diuus Ioannes de beatis loquens in cœlesti domicilio: Hi sunt, qui venerunt de tribulatione *Actor.14.* magna. Et apostoli Actor. 14. per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.

Diuisiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei. Hoc est, riuus lachrymarum profundunt oculi mei ob Hierosolymæ calami- פ tatem. Simili modo Dauid psal. 118. Exitus aqua- *Psal.118.* rum deduxerunt oculi mei.

Oculus meus afflictus est, nec tacuit, eo quòd non esset requies. Oculus meus deflet, quòd nulla sit lachrymarum intermissio. ע

Donec respiceret. Id est, donec Deus de cœlis me oculis pietatis aspiciat, & misereatur mei. ע

Oculus meus deprædatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ. Id est, oculus meus spoliauit gaudio animam meam videns euersionem omnium oppidorum, subiectorum Hierosolymæ. ע Ciuitas regia & præcipua dicitur vrbs, cæteræ illi subiectæ & cuncta oppida ditionis eius filiæ illius nuncupantur. Sensus est: Oculi mei animam meam affligunt, quia vident vastatas ciuitates Iudææ, quæ olim erant filiæ Hierosolymæ appellatæ: nam quæ alij audiunt, ipsi intueri coguntur. Paraphrastes Chaldæus habet: Fletus oculi mei ascendit, vt noceat animæ meæ propter desolationem regionis populi mei, & deturbationem filiarum Ierusalem vrbis meæ. Accipi autem filias pro oppidis indicat cap. 13. lib. 2. Pa- *2.Par.13.* ralip. Accepit Bethel, & filias eius: & Iesana cum filiabus suis. Et ca. Ierem. 48. Clamate filiæ Rab- *Ierem.49.* ba. Et 5. primi Machab. Cepit Iazer ciuitatem, *1.Mac.5.* & filias eius.

Venatione ceperunt me quasi auem inimici mei gratis. Hostes mei Babylonij me quasi auem aucupati sunt immeritò, nam illos non læseram. צ Venatores appellantur Babylonij & Chaldæi non solùm hoc loco, sed etiam cap. 16. apud eun- *Ierem.16.* dem Ieremiam, vbi Deus ait: Post hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos. Vel, & rectiùs meo quidem iudicio, loquitur hoc loco Ieremias de Iudæis illis, qui eum persequebantur odio: illi enim comprehenderunt eum, & in carcerem coniecerunt. Si volaret, & ab illis discederet, non illum instar auis caperent. Magno se obiiciunt periculo, qui in hominum nefariorum familiaritate versantur. Quemadmodum qui eunt *Similitudo.* ad Meridiem, non se coniungunt cum iis, qui iter conferunt ad Septentrionem: sic qui pergunt ad cœlos, non debent illis familiariter vti, qui ad inferos proficiscuntur. Vt tutum non est *Similitudo.* habitare agnum cum lupis: ita nec virum iustum cum impiis res suas communicare, & familiariter vitam degere. Vnde ait Ecclesiasticus 7. Disce- *Eccles.7.* de ab iniquo & deficient mala abs te. Quemad- *Similitudo.* modum apes quæ venenata viscera viperæ mortuæ comederunt, eos interficiunt, quibus infligunt aculeum: sic qui cum flagitiosis hominibus sunt intima familiaritate coniuncti, eos lædunt, cum quibus sermones aut consilia conferunt, quibus acceptum ab improbis venenum propinant. Vide quàm perniciosa sit nefariorum hominum consuetudo atque communicatio. Id intelligens apostolus capite 3. posterioris ad Thes- *2.Thes.3.* salonicenses: Rogamus, inquit, vos fratres, vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè. At aliquando opus est apud impios commorari ad eos instruendos, & à vitiis separandos. Id quod fecit diuinus vates Ieremias, qui apud nefarios Iudæos habitabat, vt illis ventura prædiceret,

dicerct, eósque à flagitiis abduceret, & ad verum decus excitaret. Sed illi ingrati & impij eum conuiciis & iniuriis vulnerarunt, & in carcerem immeritò coniecerunt. Hoc lamentatur ille hoc loco. Ideo sequitur.

ץ *Lapsa est in lacum vita mea, & posuerunt lapidem super me.* Id est, coniectus sum in carceris foueam, vnde exire non possum. De hoc lacu ait ille cap. 38. Submiserunt Ieremiam funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum. Descendit itaque Ieremias in cœnum. Hactenus ille. Eodem modo Dauid psalmo 87. Posuerunt me, inquit, in lacu inferiore, in tenebrosis & in vmbra mortis. Sed tam verba hæc Dauidis, quàm ea quæ hoc loco ait Ieremias, possunt de Christo saluatore nostro intelligi posito in sepulchro. Interpretans enim diuus Cyprianus verba hæc: Lapsa est in lacum vita mea: ait in symbolo apostolorũ: Euidentissima hæc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt. Ac grauissimi ac sapientissimi scriptores totam hãc tertiam lamentationem de Christo Deo nostro interpretantur. Et rectè quidem. Sed nos sensum historicum secuti, ita vt diximus, eam ad Ieremiam referimus, vt interdum ipsum, interdum populum Israeliticum, interdum ipsam vrbem loqui asseramus.

Ierem. 38. *Psal. 87.* *Cypria.*

ץ *Inundauerunt aquæ super caput meum.* Hoc est, oppresserunt me molestiæ & calamitates aquarum nomine significatæ. Ita Dauid psalmo 68. Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam. Et 143. Liberauit me de aquis multis. Et Canticorum 8. Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem. Et Iob 22. Putabas te tenebras non visurum, & impetu aquarum non oppressum iri.

Psal. 68. *Psal. 143.* *Cant. 8.* *Iob 22.*

פ *Inuocaui nomen tuum domine de lacu nouißimo.* Cùm essem in profunda fouea, te inuocaui, & tu me exaudisti. Ostendit Dei misericordiam, qui afflictis ad ipsum confugientibus opitulatur. D. Hieronim. hoc refert ad Christum dominum: & per lacum nouissimum limbum patrum interpretatur.

Hieron.

ר *Iudicasti domine causam animæ meæ.* Id est, ostendisti innocentiam meam. Extraxit enim illum Deus de ima carceris fouea, & ostendit eum esse diuinum ac verum vatem.

Audisti opprobrium eorum domine, omnes cogitationes eorum aduersum me. Audisti domine quot ignominiis & contumeliis me lacerauerint inimici mei: & quoties de pernicie mea cogitauerint. Cap. ipsius Ierem. 18. dixerant: Venite, & cogitemus contra Ieremiam cogitationes.

Ierem. 18.

Seßionem eorum & resurrectionem eorum vide. Id est, intuere domine, quoties inimici mei sedent consultantes aduersum me, & quoties surgunt ad impia sua cõsilia exercenda. Sed quia sequitur: Ego sum psalmus eorum: potest esse sensus: Vide domine me esse eorum cantilenam, quando sedent, & quando surgunt & stant: traducunt enim semper me in canticum & fabulam & irrisionem. Ita Iob trigesimo: Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum illis in prouerbium. Et psal. 78. In me psallebant, qui bibebant vinum. Hoc est, In conuiuiis suis carmina in meum dedecus facta concinebant. Idem dixerat suprà Ieremias: factus sum in derisum omni populo, canticum tota die. Itaque per sessionem & resurrectionẽ intelligitur diuturnitas & continuatio: vt sit sensus: Continuò me irrident. Eodem modo accipitur psal. 138. Domine probasti me, & cognouisti me: tu cognouisti sessionem meam, & resurrectionem meam. Hoc est, nota tibi sunt, quæcunque siue sedens, siue stans aut ambulans efficio. Quibus verbis prædicat diuinus ac regius vates admirabili orationis magnificentia Dei prouidentiam & cognitionem.

Iob 30. *Psal. 78.* *Psal. 138.*

Reddes eis vicem domine iuxta opera manuum suarum. Hoc est, retribues illis meritum supplicium iuxta eorum maleficia: pro peccatis enim suis iustam pœnam persoluent. Quidam codices habent: Redde eis. Sed vtcunque sit, oratio hæc non est imprecatio malorum, sed vaticinatio. Ita illud intelligitur psalmi 27. Da illis secundùm opera eorum, & secundùm nequitiam adinuentionum ipsorum. Secundùm opera eorum tribue illis: redde retributionem eorum ipsis.

Psal. 27.

Dabis eis scutum cordis laborem tuum. Non quòd labor sit Dei, sed à Deo inflictus. Sensus est, Circundabis eos labore, vallabis cor eorum calamitate. Quidam vertunt: Dabis eis tegumentum cordis, & laborem: hoc est, permittes, vt eorum cor sit tenebris ignorantiæ coopertum, & labore defatigatum. Alij per scutum cordis intelligunt obstinationem & impiam animi contumaciam. Alij dolorẽ cordis: Vox enim Hebræa dolorem etiam significat, & funestum morbum. Potest etiam hoc multò aliter intelligi: nam scutum in diuinis literis in bonam partem accipitur: vt capite Deuteronomij 33. Qui saluaris in domino, scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ. Hoc est, qui saluus es in Deo, qui est clypeus, vnde prouenit tibi præsidium, & gladius, quo tibi gloria & nominis amplitudo comparatur. Capite vigesimosecundo lib. 2. Regum ait Dauid: Deus dominus fortis meus, sperabo in eum, scutũ meum, & cornu salutis meæ. Et psalm. 5. Domine vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti eum. Acsi dicat: Tu domine beneuolẽtia tua tanquam scuto firmissimo virum iustum ac pium protexisti, & ab omnibus insidiis telísque inimicorum incolumen conseruasti. Et 90. Scuto circundabit te veritas eius. Hoc est, verũ Dei promissum erit scutum, quo liberaberis. Seruabit te Deus promissione sua fideli: ipse enim pollicitus est protecturum se esse viros pios ad ipsum confugientes. Et diuus Paul. cap. 6. epistolæ ad Ephesios: In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Tela ignea esse existimo opum & mũdi gloriæ cupiditates, quæ scuto fidei retundũtur. Qui enim fidei clypeo munitus aspirat ad cœlestia, facilè terram aspernatur. Cap. 15. Genes. vbi Deus dixit: Noli timere Abram, ego protector tuus sum pro protectore potest verti clypeus siue scutum. Eodem modo psal. 83. Protector noster aspice Deus. Quidam enim vertunt: Clypee noster Deus aspicè. Nec solùm ipse clypeus est, sed sermo eius: iuxta illud Prouerb. 30. Omnis sermo Dei ignitus clypeus est omnibus sperantibus in se. Cùm igitur scutum siue clypeus in bonam accipitur partem aliis in locis, cur in hoc nõ poterit eandẽ admittere acceptionẽ: Alloquebatur Deum Ieremias, & intuens mentis oculis spiritu vaticinationis illustra

Deut. 33. *2. Reg. 22.* *Psal. 5.* *Psal. 90.* *Ephe. 6.* *Genes. 15.* *Psal. 83.* *Prouer. 30.*

lustratis fore, vt ipse Deus humanā sumeret naturam, & acerbissimos labores sustineret, séque in crucis ara pro hominum genere hostiā deuoueret atque constitueret, has voces emisit: Dabis eis scutum cordis laborē tuum Acsi diceres: Tu Christe sancte dabis hominibus laborem tuum, quem propter eos suscipies, vt sit illis scutum, quo in tentationibus suis protegātur Tua passio erit illorum protectio, tuus labor erit illorū clypeus. Hęc est horum verborū intelligentia. Nam in labore & vulneribus domini nostri Iesu Christi est remedium nostrum cōstitutum. At qui remedium hoc neglexerint, & in sceleribus erroribúsque suis permāserint, hîc affligētur, & posteà in æternos inferorum ignes relegabuntur. Eam ob causam ait statim Ieremias: Persequeris in furore, & cōteres eos sub cœlis domine. Acsi dicat: Iuxta seueritatem iustitiæ tuæ domine eos calamitatibus opprimes: & affliges eos sub luce, hoc est in tenebris inferorum: nō solùm in hoc seculo, sed in altero cruciabūtur. Qui in cœlis esse noluerunt, sub cœlis pœnas æternas luent scelerum suorum. Idem vult significare idem Ierem. cap. 17. cùm ait: Induc super eos diem afflictionis, & duplici contritione cōtere eos. Hoc est, & in hac vita, & in altera. Vaticinatur de impiorum pernicie & temporali & æterna, quemadmodum hoc loco. Et ita tertiam absoluit lamentationem.

Ierem.17.

OBSERVATIONES ex Hebræo in

Lamentationem. III.

Et circundedit me felle & labore. In Hebraico exēplari est: ויקף ראש ותלאה vaiaccaph rox vthelaah. Septuaginta interpretes habent: κ) ἐκύκλωσεμ κεφαλήμ μου κ) ἐμόχθησα. Hoc est, Et circundedit caput meum, & laboraui. Rabbi Dauid in libro radicum vertit: Circundedit caput meum, & labore circundedit. Pro felle vertit caput, cum septuaginta interpretibus. Et ita ait Franciscus Vatablus posse verti ex Hebræo. Pagninus tamē, felle, transtulit cum editione vulgata. Sed nulla te teneat huius varietatis, & aliarum huiusmodi admiratio: nam cùm pleraque vocabula Hebræa æquiuoca sint, in varias possunt accipi significationes. Interdum vna tantùm vni loco seruit significatio, nec potest alias recipere: interdū multæ vnius vocabuli illi loco rectè accommodantur. Pro felle est in Hebræo ראש Rox, quod nomen caput significat & fel & venenum. Pro capite accipitur cap. 3. Genesis: Ipsa conteret caput tuum: vt referatur ad mulierem, hoc est ad virginem Dei genitricem Mariam, quemadmodū habet Latina nostra cōmunis versio: & ita Eucherius, Serapion, Leo papa, Rupertus abbas, & alij interpretantur. Vel ipsum cōteret caput tuum: vt referatur ad semen eius, hoc est ad Christum, vt Pagnin. & multi alij ex Hebræo transtulerunt. Quod volentes Septuaginta interpretes significare dixerunt: Ipse tuum conteret caput. Et clarius Onchel. Chaldeus, qui filiū mulieris expressit, qui dæmonis caput esset contriturus. Semen igitur mulieris est Christus, semen verò diaboli zizania, & homines impij, vt ipse dominus cap. 13. euangelij authore Matth. explanauit. Quare

R. Dauid. *Genes.3.* *Eucher.* *Serapi.* *Leo.* *Rupert.* *Pagnin.* *Onchel.* *Matt. 13.*

hi inter quos & Christum inimicitię sunt, homines sunt sceleribus imbuti, qui cum vera pace & quiete inimicitias gerūt, omníque virtuti aduersantur. Qui autem caput diaboli cōfringit, Christus est. Vbi pro capite est nomē hoc rox, de quo disserimus. Pro felle accipitur capite Deuter. 32. Vua eorum vt fellis. Quod statim interpres noster vertit pro veneno, cum ait: Venenum aspidum insanabile. Significat etiam primum, præcipuum, ducē, & principem: vt cap. Michææ 3. Audite principes domus Iacob. Hac ratione ductus Paraphrastes Chaldæus vertit hunc Ieremiæ locum: Circūdedit ciuitatem, & eradicauit capita: hoc est duces populi & magnates. Vnde illud ca. 2. Genes. Fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum, qui inde diuiditur in quatuor capita: potest verti: Qui inde diuiditur in quatuor præcipuos, subaudi fluuios. Pro quo Rabbi Ionah exposuit, in quatuor flumina magna. Hæc autem quatuor flumina magna ab vno fonte dimanantia, iuxta allegoriā sunt quatuor sacra euangelia à Christo fluentia, quæ ecclesiam irrigant & fœcundant. Vt enim granum intra spicam est: sic sensus allegoricus intra literam. Et quemadmodum gemma in ædib. obscuris non inuenitur sine cādela: sic nec sensus mysticus sine literali. Huius sensus allegorici meminit diuus Paul. cap. 4. epistolę ad Gal. cùm ait: Quæ sunt per allegoriā dicta. Aspicis igitur nomen rox & caput significare & fel, & vtranque significationem huic Ieremiæ loco conuenire.

Deut.32. *Mich. 3.* *Genes.2.* *R.Ionah.* *Similitudo.* *Similitudo.* *Gala. 4.*

Aggrauauit compedem meum. Pro compede meo est in Hebræo נחשתי nechaxeti, à verbo נחש nachax, quod significat augurari, inquirere, experiri, tentare: vt Genesis quadragesimo quarto Scyphus quem furati estis, ipse est, in quo bibit dominus meus: & in quo augurari solet. Pro quo paraphrasis Chaldæa habet: Et in quo inquirendo inquiret. Quidam interpretantur: Pro quo interrogando interrogabit, nimirum augures & diuinos. Alij existimant veram huius loci intelligentiam esse: Cuius amissionem putat malum sibi esse omen & augurium. Potest verti: Quo experiendo expertus est vos: siue tentauit vos. Acsi dicat: Ideo Scyphum hunc reliquit, vt experiretur, vtrum vos illum essetis surrepturi. Inde nachax, quod significat augurium: vt cap. Num. 23. Non est augurium in Iacob. Et quia in ære perpolito solebant fieri auguria, inde effectum est vt נחשת significet æs: quo nomine compedes appellantur, quòd ex ære confici solerent. In quam significationem accipitur hoc loco: vt sit sensus: Facit pedibus meis compedes grauissimos, ne aliquò ire possem. Interpres Theodoreti habet: Aggrauauit iugum colli mei. Et interpretatur: Crudelissimis hostibus me seruire coegit.

Genes. 44. *Num. 23.* *Theod.*

Semitas meas subuertit. Pro subuertit est in Hebræo verbum סור sur, quod significat subuertere: quam significationem secutus est Latinus noster interpres. Significat etiam declinare, peruertere, alienare, mutare, deficere, fœtere, putrescere, separare. Eo vtitur pro declinare Oseas cap. 4. Sicut vacca lasciuiēs declinauit Israel. Subauditur à via recta. Potest verti: Vt iuuenca deficiens desciuit Israel, expellēdo scilicet a se iugum diuinæ legis. Vel separauit se Israel, nimirum à Deo. Pro

Ose. 4.

sepa

Ose.4. separare enim accipitur Oseæ 4. Separatum est conuiuium eorum. Vbi conuiuiū idem est quod cultus & communicatio: loquitur enim diuinus vates de decem tribubus, quæ se è duabus separauerant, & vitulos Ieroboam coluerāt. Vel ideo ait Israelitarum conuiuium esse separatum, quia erat excommunicatum: excōmunicati enim separati sunt. Potest verti: Fœtidum est cōuiuium eorum: vt sit sensus: Tantùm vini potauerāt conuiuæ, vt eorū cōpotatio grauiter oleret. Vel per eorum cōuiuium intelligit illorū doctrinā, quam appellat putidam & fœtidam, quia docebant esse *Psal.13.* vitulos aureos colēdos. Illud psal. 13. Omnes declinauerunt: vertunt nōnulli, Omnes fœtuerunt. Et alij: Omnes recesserunt, nimirum à via, quam Deus illis ostenderat. Ab hoc verbo est sorerim, *Esai.1.* pro quo vulgatus interpres ca. 1. Esaiæ vertit infideles: Principes tui infideles. Potest verti: Principes tui declinantes. Vel recedentes, nimirum à vera religione. Vel fœtidi: vel peruersi. Pro quo Septuaginta habent: Non obediunt, siue nō obedientes. Et Aquila, discedentes. Et Thargum: rebelles: quia à Deo defecerant, & falsis diis diuinum cultum tribuerant. Eodem modo illud in-*Ose. 9.* telligitur Oseæ 9. Omnes principes eorum recedentes. Pro quo alij legendum putant: Omnes principes eorum subuersi. Vel omnes duces eorum mutati: nimirum à vero Dei cultu. Diximus enim verbum hoc significare subuertere & mutare. Quare locus hic Ieremiæ verti potest: Vias meas mutauit: nimirum pristina consuetudine. Vel potest esse à סיר, qnod est spina: vt sit sensus: Vias meas spinis sepiuit. Ita hunc locum interpretatur Rabbi Ischac. filius Ghiath: iuxta id quod ait apud Oseam 2. Deus: Ecce ego sepiam *Ose.2.* viam tuam spinis, & sepiam eam maceria. Vt scilicet non posis egredi, nec quo velis, proficisci.

Confregit ad numerum dentes meos. Pro numero *Prou. 20.* est in Hebræo חצץ, quod significat calculum, lapidem minutum, & arenam: vt Prouerb. 20. Suauis est hōmini panis mendacij, & posteà implebitur os eius calculo. Hoc est, doctrina mendax ac falsa, etiamsi in principio sit dulcis ac mollis, *Cicero.* posteà tamen insuauis ac dura inuenitur. Et quia calculis solemus numerare, accipitur hoc nomen pro numero. Vnde apud Cicer. in lib. de amicitia, reuocare ad calculos amicitiam, est ita data & accepta numerare, vt par sit eorum ratio. *Plinius.* Et in epistola quadam Plinij, ponere calculos, idem est quod numerare. Hac ratione ductus interpres noster pro chatsats, quod calculum propriè significat, numerū hoc Ieremiæ loco interpretatus est. Septuaginta tamen pro calculo acceperunt: ita enim habent: Ἐξέβαλεν ψήφῳ ὀδόντας μου. Hoc est, eiecit lapillo dentes meos. Hoc est accepto lapide euulsit mihi dentes, quos ex ore meo in terram proiecit. Potest rectisimè verti: Confregit instar arenæ dentes meos: ita enim eos minutatim concidit atque contudit, & in tot particulas infregit, vt essent instar arenæ minuti.

Periјt finis meus. Pro fine est in Hebræo nomen hoc נצח, quod significat finem: quam significationem secutus est vulgatus interpres. Signficat etiam victoriam, potentiā, sanguinem, robur, & fortitudinem. Quare rectè verterunt Septuaginta ἀπώλετο τὸ νῖκός μου. Hoc est: periit victoria mea. Et rectè Pagninus & Brixianus: Periit fortitudo mea. Et rectè Ioannes Benedictus: Periit robùr meum. Potest quoque verti: Periit potentia mea: aut sanguis meus. Quæ omnia possunt ad Christum Deum nostrū verissimè referri, cui omnia hæc cōueniunt, cuius mortem in crucis ara contumeliis plenissimam Ieremias hoc loco lamentatur. Ipse enim est finis, ad quem dirigendæ sunt omnes actiones nostræ, propter quem diuinam legem sumus seruaturi, & ipsius legis consmmatio & perfectio: id quod ait apostolus cap. 10. epi- *Rom. 10.* stolæ ad Romanos: Finis legis Christus est ad iustitiam omni credēti. Ipse est victoria nostra, qui de se ait apud Ioannem 16. Confidite, ego vici *Ioan.16.* mundum. Quam ob rem ait apostolus cap. 15. *1.Cor.15.* prioris ad Corinth. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum. Ipse est potentia nostra: de quo ait apostolus cap. 4. epistolæ ad Philippenses: Omnia *Philip. 4.* possum in eo, qui me confortat. Ipse est sanguis noster & caro nostra, quatenus homo est, nostrā enim assumpsit naturam: de quo ait diuus Ioannes capite sui euangelij primo: Et verbum caro factum est. Ipse est fortitudo nostra: de quo ait *Ioan.1.* Moses cap. Exodi 15. Fortitudo mea & laus mea *Exod. 15.* Dominus. Et Dauid psal. 30. Quoniam fortitudo *Psal.30.* mea & refugium meum es tu. Deriuatur nomen hoc à verbo נצח natsach, quod significat roborare & vincere. Vnde lannatseach multis præfigitur psal. Pro quo Septuaginta vertunt εἰς τὸ τέλος: hoc est in finem, quemadmodum habet editio vulgata. Hieronymus vertit: Victori. Felix Pratensis: Vincenti. Aquila τῷ νικοποιῷ, id est, præbenti victoriam. Alij, fundenti sanguinem. Alij danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro mirabiliter congruunt, cui psalmi huius inscriptiones dedicantur. Quidam existimant, ideò præfigi psalmis, In finem, quia erant implendi temporibus Messiæ, quæ appellantur nouissima & fines seculorum.

Leuauit se super se. Pro leuare est in Hebræo verbum נטל natal, quod significat leuare, ferre, baiulare, inuoluere. Particula, se, non est in Hebræo, nec in Græco. Potest verti: Quia tulit super se. Subaudi iugum Dei. Potest hoc intelligi de Christo Domino, qui tulit super se crucem: de quo paulò pòst dicitur: Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Omnia hęc verba explanat de Christo R. Samuel in huius loci ex- *R. Sam.* positione. De percussione autem maxillæ Chri- *Mich. 5.* sti dixit ita Michæas 5. In virga percutient maxillam iudicis Israel. Ipse est, qui crucem baiulauit tanquam clauem, qua cælum aperiret, de qua dixit Deus pater apud Esaiam 22. Dabo clauem *Esai.22.* domus Dauid super numerū eius. Itaq; verbum hoc natal significat portare & baiulare. Inde netil idē est qđ baiulus: quo vocabulo in plurali vtitur cap. 1. Sophonia, pro quo editio vulgata ha- *Sopho. 1.* bet, inuoluti. Dispetierunt omnes inuoluti argento. Quod potest etiam verti: Dispierierunt omnes baiuli argenti. Ac si dicat: Peribunt omnes diuites auari. Est enim præteritum pro futuro. Quemadmodum baiuli arculas alienas fe- *Similitudo.* runt argēto plenas, nihil inde nisi laborem pondúsque reportantes, præter vilissimam paruissimám

mámque mercedem: sic qui auaritia & effrenata opum cupiditate ardent, nihil ex diuitiis quas possident, aut potius à quibus possidentur, habent, nisi laborem & solicitudinem, & flagitium. Nullum est enim officium tam sanctum & laudabile, quod non auaritia comminuere atque violare soleat.

Leuemus corda nostra cum manibus ad Dominum. Pro, cum manibus, est in Hebræo אל כפים el cappaiim. Nomen caph significat volam, & manum:
Ezech. 21. vt capite Ezechielis 21. Percute manum ad manum. Hoc est, mœrorem & dolorem ostende. Si-
Exod. 33. gnificat etiam nubem. Vnde illud Exodi 33. Ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transeam. vertunt nonnulli: Et protegam nube mea. Eam ob causam potest verti locus hic Ieremiæ: Leuemus corda nostra versus
R. Dauid. nubes ad Dominum. Ita Rabbi Dauid Chimhi in libro radicum hunc locum interpretatur. Vn-
Esai. 49. de illud Esaiæ 49. Ecce in manibus meis descripsi te: potest verti: Ecce in nubibus meis posui te. Hoc est, te extuli in sublime, in excelsaque di-
Ioseph. gnitate collocaui. Ita Rabbi Ioseph, & R. Saha-
Sahad. dias locum illum explanarunt. Ionathas tamen
Ionath. Chaldæus nobiscũ vertit: Ecce in manibus meis descripsi te. Ne mireris, si aliquando citem Hebræos rabinos fide destitutos. Nam etsi in vera & arcana diuinarum literarum intelligentia, & in mysteriis redemptionis humanæ per Christum Deum nostrum eos cæcos esse omninò non dubito, non parum tamen conducere arbitror ad veras verborum Hebræorum significationes & proprietates depromen das eos legere, illos præsertim, qui linguæ sanctę phrases & schemata
Similitudo. explicarunt. Nam quemadmodum vir prudens lapidem pretiosum non eò contemnit, quòd ex capite venenati draconis exierit: sic nec Hebraismorum peritiam & vocabulorũ notiones, quòd ex Iudæorum prodierint officina. Præter has explanationes potest verti locus hic: Leuemus corda nostra in manibus ad Deum. Subaudi pro munere. Acsi dicat: Demus Deo animos, offeramus eos illi manibus nostris loco muneris. Non solùm nostra, sed nos ipsos ei quasi donum offerre non intermittamus.

Pagnin. *Ne auertas faciem tuam à singultu meo & clamoribus.* Pagninus vertit: Ne abscondas aurem tuam propter respiratione͂ meam ad clamorem meum. Pro à singultu meo, est in Hebraico: לרוחתי le rauchathi. Quod nomen significat singultum, respirationem, & suspirium. Deducitur à verbo רוח rauach, quod significat respirare & dilatare. Potest verti: Ne auertas aurem tuam a suspiriis & clamoribus meis. Vel sic: Ne auertas aurem tuam à clamoribus meis propter respirationem meam. Acsi dicat: Audi me Domine, vt possim respirare. Tanto enim dolore premebatur mœstus Ieremias, vt respirare non posset, ne anhelare quidem.

CAPVT IIII.

א Quomodo obscuratum est aurum mu-
Aleph. tatus est color optimus, dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omnium platearum?

Filij Sion incluti, & amicti auro primo, ב
quomodo reputati sunt in vasa testea, Beth.
opus manuum figuli.

Sed & lumiæ nudauerunt mammam, ג
lactauerunt catulos suos: filia populi mei Gimel.
crudelis, quasi struthio in deserto.

Adhæsit lingua lactentis ad palatum ד
eius in siti: paruuli petierunt panem, & Daleth.
non erat, qui frangeret eis.

Qui vescebantur voluptuosè, interierunt in viis: qui nutriebantur in croceis, ה He.
amplexati sunt stercora.

Et maior effecta est iniquitas filiæ po- ו
puli mei peccato Sodomorum, quæ sub- Vau.
uersa est in momento, & non ceperunt in ea manus.

Candidiores Nazaræi eius niue, niti- ז
diores lacte, rubicundi ores ebore anti- Zain.
quo, sapphiro pulchriores.

Denigrata est super carbones facies ח
eorum, & non sunt cogniti in plateis: ad- Cheth.
hæsit cutis eorum ossibus, aruit, & facta est quasi lignum,

EXPLANATIO.

Quomodo obscuratum est aurum? Totus hic ver- א
sus sub litera Aleph, potest de euersione templi Aleph.
intelligi in illa Babylonica vastitate. Erat enim templum auro tectum, vt cap. 6. lib. 3. Regum di- 3. Reg. 6.
uinæ literæ prodiderunt. Sed Ieremias, vt ego mihi statuo, præcipuè deplorat amissam gloriam Hierosolymæ: ac si dicat: Quomodo versa est in ignominiam gloria nostra? Tenebras dedecoris attulerunt Babylonij splẽdido auro honoris nostri: cuius fulgentissimus color fuit in nigrorem mutatus. Quàm citò Hierosolymæ splẽdor, eiúsque nominis claritas & amplitudo ad opprobrium & abiectionem reciderunt: Accipitur hoc loco aurum pro mundi gloria, opibus, & magnificentia, vt cap. 2. Danielis, cùm dicitur caput sta- Dani. 2.
tuæ à Nabuchodonosore conspectæ ex auro fuisse. Pro charitate sumitur capite Apocalypsis 3. Apoc. 3.
Suadeo tibi emere à me aurum ignitum. Sumi- Zac. 4.
tur etiam aurum pro oleo capite quarto Zachariæ: Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro. Pro quo nonnulli vertunt: Quæ sunt iuxta duo rostra aurea, quæ suffundunt ex se aurum. Vbi aurum aiunt pro oleo purissimo sumi instar auri. Cùm autem oleo significetur misericordia, apertè liquet ipsam misericordiam auro significari. Sumitur præterea pro sapientia capit. Canticorum quinto: Caput eius aurum Cant. 5.
optimum. Demum sumitur pro humilitate rerúmque humanarum tolerantia. Vt enim illud Similitudo.
est cæteris metallis grauius, & percussum nõ reddit sonum: sic vir animi humilitate & patientia septus, seipsum præ cæteris deprimit & abiicit, & humilia munera inclinat: ac calamitate percussus nullos fundit iracundiæ clamores. Percipit enim animo id, quod ait diuinus ac regius vates:

Psal.9. vates: Patientia pauperum, siue afflictorum, nõ *Prou.15.* peribit in finem. Et filius eius in prouerbiis. Gloriam præcedet humilitas. Hæc est vna virtus, quæ cùm se occultet, eminet tamen inter omnes. *Similitudo.* Vt calx viua videtur frigida foris, cùm intus ferueat: sic verè humilis cooperit virtutes suas, cùm flagret intus igne charitatis, & aqua calamitatis incendatur. Calx viua feruet cum aqua frigida, & humilitas cum charitate & tolerantia coniuncta aqua calamitatis inflãmatur. Omnes hæ auri significationes possunt huic Ieremiæ loco conuenire: obscurata est enim Iudæorum charitas & misericordia & animi humilitas, & patientia. Vel quod mihi rectius videtur, per aurũ cæteris metallis præstantius intelligitur princeps, qui fuit in bello illo captus, & à dignitate sua deiectus.

Dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omnium platearum. Id est euersum est templum domini, eiúsq; lapides fuerunt per plateas dispersi atque dissipati. Ita hũc locum paraphrastes Chaldæus interpretatur. Sed quẽadmodum paulò ante nomine auri intellexit principem, ita modò per lapides sanctuarij sacerdotes, & viros pios, qui alios religionis cultu superabãt. Hi enim fuerunt è templo expulsi, & per capita platearũ disiecti, & ad diuersas oras abducti. Fortasse deplorat sacerdotum distractionem, qui cùm deberent in templo residere, ac diuino cultui operam dare, per plateas Hierosolymæ negotiis humanis dediti vagabantur. Quam ob causam fuerunt obsessi, & victi, & cruciati. Platea enim est latitudo, qua significatur lata illa & spatiosa via, quæ, vt Chri- *Matt.7.* stus Deus noster ait apud Matt. 7. ducit ad perditionem.

ב *Filij Sion inclyti, & amicti auro primo.* Hoc est magnates Hierosolymæ ornati quondam auro optimo abiecti sunt modò, & veluti vasa figuli habiti ac ducti. Sumitur vas siue lagena figuli pro re fragili, nulliúsque momenti, vt cap. 30. Esaiæ: *Esa.30.* Comminuetur, sicut conteritur lagena figuli cõtritione perualida. Et Ier. 19. Sic conteram popu- *Ier.19.* lum istum, & ciuitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest vltrà instaurari.

Sed & lamiæ nudauerunt mammam. Sensus est: ה Etiam impiæ feræ alunt catulos suos, exponentes illis vbera sugenda, Hierosolyma filios suos non alit. Exaggerat calamitatem Iudææ comparatione ferarũ, quæ lactant filios suos, quod Hierosolyma non faciebat. Aiunt nõnulli hoc impletum fuisse, cùm matres fame coactæ proprios filios coxerunt. Lamiæ figuram quandam habent humanam, cùm sint bestiæ crudelissimę. Struthiones sunt aues miræ magnitudinis, sed minimè volantes, quibus hæretici & nefarii homines artificio simulationis eruditi, vt Hesychius ait, & Eucherius, significantur. Habere nanq; videntur sapientiæ & contemplationis pennas, volare aũt *Leuit.11.* haudquaquam possunt. Eam ob causam sunt in *Deut.14.* lege veteri prohibitæ cap. 11. Leuit. & 14. Deut. Hæ aues crudeles sunt: quare cum illis cõparat *Iob.30.* Iob homines immanes, cùm ait cap. 30. Frater fui draconum, & socius struthionum. Solet hoc animal in solitudine oua sua relinquere, & aliquã *Iob 39.* do non curare: atq; filiorum suorum obliuisci. Id significat Iob ca. 39. vbi de illo loquens: Quãdo, inquit, derelinquit oua sua in terra, tu forsitã in puluere calefacies ea: obliuiscitur, quòd pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. Induratur ad filios suos, quasi non sint sui. Hæc ille. Eã ob causam ei hoc loco Hierosolyma comparatur. Fortasse non propter crudelitatem affectus, sed propter similitudinem actus: quia mulieres Hierosolymitanæ lac filiis propriis ob inopiam alimenti non præbebant.

Adhæsit lingua lactantis. Ostendit sitim ac famẽ ד puerorum, quos cap. 3. harum lamentationũ *Sap.3.* induxit matribus suis dicentes: Vbi est triticum & vinum?

Qui vescebantur voluptuosè. Qui exquisitis epu ה lis quondam vtebantur, perierunt fame in locis publicis. Et qui solent delicatè nutriri, & purpura, vestibúsque pretiosis indui, viles cibos auidè sumebant. Nam vt Iob ait ca. 6. Animæ esurienti *Iob 6.* etiam amara dulcia esse videntur.

Maior effecta est iniquitas filiæ populi mei. Grauius ו fuit peccatum Hierosolymæ, quam Sodomæ: nã Sodoma non contaminauerat Dei sacrariũ, quod non habuerat: nec habebat diuinos vates, qui eam à flagitiis deterrerent, quemadmodum Hierosolyma. Præterea Sodoma violauerat legẽ naturalem, Hierosolyma autem naturalem & scriptam: & ingrati animi significationem multis in rebus ostenderat. His rationibus ductus ait Ezech. 16. Non fecit Sodoma soror tua ipsa, & *Ezec.16.* filiæ eius, sicut fecisti tu, & filiæ tuæ. Et Christus noster apud Matt. vndecimo: Terra Sodomorũ *Matt.11.* remissius erit in die iudicij, quàm tibi. Vel sumitur hic iniquitas pro pœna iniquitatis, quemadmodum peccatum pro pœna peccati: vt cap. 12. lib. 2. Reg. vbi Nathan dixit Dauidi: Dominus transtulit peccatum tuum, id est, pœnam peccati *2.Re.12.* in filium tuum: non enim morieris, sed ille. Et Threnorum 5. Patres nostri peccauerunt, & non *Thren.5.* sunt: & nos iniquitates eorum portauimus. Ita explanant nonnulli illud Cain Genes. 4. Maior *Gen.4.* est iniquitas mea, quam vt veniam merear. Vt sit sensus: Maior est pœna mea, quam ferre possim. Ideo Ieremias ait Hebræos fuisse punitos grauius Sodomis, quia Sodomorum pœna minore tempore durauit, quamobrem fuit minus acerba, quoniam non fuerunt longa obsidione afflicti & lacerati, sed in puncto temporis consumpti. Ideo ait: Et non ceperunt in ea manus. Hoc est, *Gen.19.* non ceperunt Sodomam inimicorum manus. *Esa.12.* Sumuntur manus pro suppliciis humanis: vel *Iere.50.* pro castris & exercitibus, quemadmodũ cap. 33. Deuter. Manus eius pugnabunt pro eo. Et actor. *Deut.33.* apost. 12. Misit rex Herodes manus, vt affligeret *Act.12.* quosdam de ecclesia. Eam ob causam vertunt nonnulli locum hunc: Et non metata sunt in ea castra. Quia in momento subuersa est.

Candidiores Nazaræi eius niue. Loquitur de Na- ז zaræorum fame, luctu & calamitate in illa vrbis obsidione & pernicie. Hi erant Deo dedicati: de quorum consecratione loquitur Moses cap. Numer. 6. Nunc autem Ieremias hyperbolicè eorũ *Num.6.* describit pulchritudinem & candorem ante obsidionem illã, vt post eam eorum ostendat & deploret deformitatem, maculas & luctus. Ebur est dens elephantis: sapphirus est lapis pretiosus coloris aerij, aureis punctis collucens: de quo disserit Plin. lib. 37.

ח *Denigrata est super carbones facies eorum.* Præ fame & miseria & luctu. Locutio est hyperbolica. Nigrore faciei significatur dolor & tristitia. *Nah.2.* Ita cap.2. Nahū. Facies omnium eorum sicut nigredo ollæ. *Ioel.2.* Et Ioel.2. Omnes vultus redigentur in ollam.

Et non sunt cogniti in plateis. Hoc est, non sunt à plebeiis & abiectis hominibus distincti. At si virtute præditi erant, in illa calamitate & abiectione erant nobiles: eorum autem inimici honestate destituti in triumpho illo erant infames. *Similitudo.* Quemadmodum generosus equus etiam si ei ponatur clitella ad sarcinas ferendas, semper tamen generosus est, contra verò vilis canterius etiam pretiosis phaleris ornatus est canterius: sic vir omni sapientia & nobilitate præstans quamuis abiectus, semper tamen est nobilis & illustris, improbus autem infimo loco natus quamuis ad eximiam euectus dignitatem, semper tamen est sordidus & obscurus, nulla commendatione famæ præclarus. Falsus honor non euehit ad verū honorem & calamitas nullum eximium virum pietate & sapientia præstantem potest vera dignitate priuare. Nam vt diuus ait Hieronymus in epistola ad Celantiam: Sola apud Deum libertas est non seruire peccatis, summa nobilitas clarum esse virtutibus.

Aruit. Scilicet ob calamitatem & nutrimenti *Iob 7.* inopiam. Eodem modo Iob 7. Cutis mea aruit, & contracta est.

ט *Teth.* Melius fuit occisis gladio, quàm interfectis fame: quoniam isti extabuerunt consumpti à sterilitate terræ.

י *Iod.* Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum in contritione filiæ populi mei.

כ *Caph.* Compleuit dominus furorem suum, effudit iram indignationis suæ: & succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius.

ל *Lamed.* Non crediderunt reges terræ, & vniuersi habitatores orbis, quoniam ingrederetur hostis & inimicus per portas Hierusalem.

מ *Mem.* Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates sacerdotum eius, qui effuderunt in medio eius sanguinem iustorum.

נ *Nun.* Errauerunt cæci in plateis, polluti sunt sanguine: cúmque non possent intrare, tenuerunt lacinias suas.

ס *Samech.* Recedite polluti clamauerunt eis, recedite: abite: nolite tangere: iurgati quippe sunt, & commoti: dixerunt inter gentes: Non addent vltra, vt habitet in eis.

ט *Melius fuit occisis gladio.* Hoc est, minus ærumnosi fuerunt illi, quos hostium gladius vita priuauit, quā qui fame interierunt: quoniam hi lenta tabe, & morte diuturna de vita decesserunt, illi autem subitò animam efflarunt. Nā vt Eccl. *Eccle.34.* ait cap.34. Melior est mors, quàm vita amara.

Manus mulierum misericordium. Exaggerat famis vim, qua ita obsessi laborabant, vt etiā mulieres, quæ sunt naturaliter misericordes, filios proprios comederent. Vis famis intimum naturalémq; amorem superauit. Id suprà tetigit ca.2. *Sap.2.*

In contritione filij populi mei. Id est, in obsidione & calamitate Hierosolymæ.

Compleuit dominus furorem suum. Hoc est, summum ac miserrimū sumpsit Deus de nobis supplicium. Ostendit debitam diuinæ iustitiæ in Hebræos seueritatem. כ

Succendit ignem in Sion. Sensus est: totam Hierosolymam Deus igne combussit: nec solùm tecta, sed ædificiorum fundamenta euertit, & cremauit. Vel per ignem intelligit vehementem famem, & acerbam calamitatem. Sumi autem ignē pro afflictione & cruciatu, indicat locus ille Dauidis psal.16. Igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas. Et illud Ezech.30. Dabo ignem in Taphnis. Et paulò pòst: Cùm dedero ignem in Aegypto. Et illud Amos 1. Mittam ignem in domum Asael. *Psal.16.* *Ezec.30.*

Non crediderunt reges terræ. Nullus vnquā rex, imò nullus homo cuiuscunque fuerit nationis, credidit futurum Hierosolymæ exitium. Existimabant enim eam esse & muris, & dei præsidio munitam. Vel loquitur de rege & magnatibus Hierosolymæ, eiúsq; habitatoribus, qui Ieremiæ eam esse capiendam à Babyloniis dicenti nullam fidem tribuebant. Iam hostes ingrediebantur portas ciuitatis, & illi dubitabāt: iuxta illud Esa. 30. Subitò dum non speratur, venit contritio eius. ל *Esa.30.*

Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates sacerdotum eius. Ostēdit præcipuam causam euersionis Hierosolymæ fuisse scelera falsorum prophetarum, & sacerdotum: qui cùm deberent illā iustè & sapienter gubernare, eam vitiorum suorū exemplo deprauarunt, & ad exitium & vastitatē vocauerunt. Principum & pontificum maleficia populum corrumpunt, & euertunt. Id quod nō solùm literæ testantur diuinæ & humanæ, sed etiam vita cōmunis, quæ nobis huius diræ pestis exēpla prope quotidiana suppeditat. In Hispania videmus Christi fidē vigere, quia eius reges sunt catholici: in Britania verò infiniti propè fidem repudiarūt, & ab ecclesia catholica desciuerunt, quia eius rex fidei nūtium remisit, seque turpi dedecore maculauit: & modò eius regina hæreticis fauet, quos deberet mulctare, & à regno deijcere, ne sermonibus impuris & moribus deprauatis tetram maculam cæteris inurerent. Dum *Gen.45.* in Aegypto regni clauum tenuit rex, qui nouerat Iosephum, iusti viri ex remotis oris magnis inuitabantur promissis: at cum fuerunt afflicti, & laboribus incredibilibus lacerati, Iosephus venditus & in carcerem coniectus inter duos vinctos, quorum alter fuit damnatus, alter absolutus, Christum Deū nostrum pro nobis venditū inter duos latrones cōstitutū adumbrabat: quorū alter periit, alter est vitā sempiternā cōsecut⁹. Nihil hodie magis principes incitat ad vitia, quā ignoratio Iosephi cœlestis. Si enim Christū summè diligerent, & in animo versarent, & eius beneficia cognoscerent, ad multò maiorem dignitatē & nominis amplitudinē eorū regna perducerentur. מ *Exod.1.* *Gen.37.* *Gen.40.* *Luc 23.*

Similitudo. tur. Florerent eorum curiæ viris sapientia, nobilitate, virtute, armorum excitatione præstantibus. At, vt aiunt, quemadmodum in mare flumina influunt: sic in nonnullorum principum aulas vitia prorumpunt.

Errauerunt cæci in plateis. Illi quos falsi prophetæ & impij sacerdotes & magnates percutiebāt, quos oculis priuabant, vacillabant in plateis proprio sanguine contaminati. Qui cùm non possent domus suas introire per seipsos, ductorum fimbrias tenebant. Quidam vertunt: Polluti sunt sanguine: præ abominatione nemo poterat contingere lacinias siue vestes eorum.

ם *Recedite polluti.* Verba sunt eorum, qui percussis insultabant, dicentes: Recedite à nobis vos ô polluti, abite, nolite nos tangere.

Iurgati quippe sunt, & commoti. Sensus est, impij Iudæi qui se diuinos vates vocabāt, & flagitiosi sacerdotes quòd cædibus & homicidiis forum Hierosolymæ impleuissent, fuerunt obiurgati à babyloniis cum eis iurgio contēdentibus, eósque mouentibus & cruciantibus.

Dixerunt inter gentes. Dicebant Babylonij inter seipsos: Non addet Deus vltrà, vt inter hos impios & calamitosos Iudæos habitet, vt solebat: quia iam eos penitus dereliquit. Idē de seipso aiebat Dauid psal. 70. Quia dixerunt inimici mei mihi, & qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt in vnum. Dicentes: Deus dereliquit eum: persequimini, & comprehendite eum, quia non est, qui eripiat. Psal. 70.

פ Phe. Facies domini diuisit eos: non addet, vt respiciat eos: facies sacerdotum non erubuerunt, nec senum miserti sunt.

ע Hain. Cùm adhuc subsisteremus, defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanū: cùm respiceremus attenti ad gentē, quæ saluare non poterat.

צ Tsade. Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum: appropinquauit finis noster: completi sunt dies nostri, quia venit finis noster.

ק Coph. Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli, super montes persecuti sunt nos: in deserto insidiati sunt nobis.

ר Res. Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris: cui diximus: in vmbra tua viuemus in gentibus.

ש Xin. Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus: ad te quoque perueniet calix: inebriaberis, atque nudaberis.

ת Tau. Completa est iniquitas tua filia Sion: non addet vltra, vt transmigret te: visitauit iniquitatem tuam filia Edom, discooperiet peccata tua.

פ *Facies domini diuisit eos.* Verba sunt Babyloniorum Iudæis insultantiū: quorum hic est sensus: Deus dispersit Iudæos inter gentes, eósq; à facie sua in diuersas terrarum oras diuisit, quos nunquam deinceps respiciet. Ita dictum est psal. 54. Contaminauerunt testamentum eius, diuisi sunt ab ira vultus eius. Poteris hæc Ieremiæ verba ita vertere: Ira Dei separauit eos. Sumi autem faciē Dei pro ira indicat locus ille Gen. 4. Egressus est Cain à facie domini. Et 16. A facie Sarai dominę meæ ego fugio. Et Esaiæ 37. Ne timeas à facie verborum, quæ audisti. Et psal. 50. Auerte faciē tuam à peccatis meis. Sed facies Dei sumitur aliquando pro Christo veri Dei filio, vt psalm. 79. Deus virtutum conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Quem locum non solum Christiani, sed nonnulli etiā ex Iudæis de Christo interpretantur. Hoc asserunt Rabbi Salomō, & Rabbi Moses Hardasan, qui in caput Gen. 22. Veniemus, inquit, ad faciem eius, qui est rex Messias, quemadmodum dictum est in psal. Deus virtutū conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Et psal. 16. ait Dauid: Ego autem in iustitia tua apparebo conspectui tuo: satiabor, cùm apparuerit gloria tua. Vel vt potest etiā verti: Ego autem videbo faciem tuā, satiabor, cùm resurrexit figura tua. Acsi dicat: Ego autem videbo Christum filium tuum, & summa afficiar gloria, cum resurrexerit ipse Christus, qui est figura substantiæ tuæ. De illo enim ait apostolus cap. 1. epist. ad Hebræos: Qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius. Ipse autē Deus pater ait apud Malach. 3. Ecce ego mittam angelum meum, & præparabit viam ante faciem meā: & statim veniet ad templum sanctum suum dominator, quem vos quæritis. Hic angelus est Ioānes Baptista, quem pater cœlestis misit antè filium suum Christum Deum nostrum, qui facies Dei appellatur, & dominator, qui ad templum suum venit. Intelligi aūt locum illū de Baptista Christi præcursore indicat ipse Christus apud Matt. 11. & Mar. 1. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per faciē domini Christum intelligere, qui Iudæos in varias nationes separauit. Ac tūc sunt verba Ieremiæ non solùm de euersione Hierosolymæ per Babylonios loquentis, sed etiam de eius euersione per Romanos duce Tito Vespasiano vaticinantis.

Psal. 54. Gen. 4. & 16. Esa. 37. Psal. 50. Psal. 79. Psal. 16. Heb. 11. Mala. 3. Matt. 11. Marc. 1.

Facies sacerdotum non erubuerunt, nec senum miserti sunt. Reddit Ieremias rationem, quare Iudęi fuerunt in diuersas oras dispersi: quia nec facies sacerdotum fuerant venerati, nec senibus misericordiā tribuerant. Id prædixerat his verbis Esai. 3. Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem. Esa. 3.

ע *Cum adhuc subsisteremus.* Cùm adhuc retineremus libertatem, priusquàm expugnati essemus, expectabamus ab Aegyptiis auxilium. At illud erat vanum & inutile, quandoquidē seruare nos non valebant. Deplorat Ieremias Iudæorum cæcitatem, qui Deo contempto & relicto, qui eos poterat eripere, ad homines confugerant, qui eis opem ferre non poterāt. Idem prædixerat his verbis cap. 30. Esaias: Aegyptus frustra & vanè auxiliabitur. Et 31. væ qui descendunt in Aegyptū ad auxilium, in equis sperantes & habentes fiduciā super quadrigis, &c. Et dominum nō requisierunt. Non reprehēdit diuinus vates quærere ab aliis auxiliū, quando opus est, sed spē à Deo abducere, & in humano pręsidio figere ac locare. Esa. 30. Esa. 31.

Lu-

Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum. Hoc est, præ lassitudine & imbecillitate non valebamus firmiter stare. Labebamur, ac si viæ nostræ essent præcipites, & periculosæ, & tenebris circumfusæ. Hoc erat peccati nostri signum & supplicium. De illo ait idem Iere. cap. 33. Idcirco via illorum erit quasi lubricum in tenebris: impellentur enim, & corruent in ea. Et Dauid psalmo trigesimoquarto: Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum. Et Prou. 4. Via impiorum tenebrosa, nesciunt, vbi corruant.

Ier. 33. Psal. 34. Prou. 4.

Appropinquauit finis noster. Hoc est, interitus noster. Ita Ezech. 7. Finis venit, venit finis.

Ezech. 7.

Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli. Babyloniorum expeditionem in bello & diligētiam hiperbolicè significat, qui se in Iudæam celeriter contulerunt, & Hierosolymam expugnarunt. Cumque rex Sedechias cum familiaribus suis exiret ex vrbe, seq; fugæ mandaret, per montes transiens & solitudines non potuit eos declinare, quin esset ab illis comprehensus, & oculis priuatus: vt Ieremias vltimo cap. enarrauit. Ad hanc historiam videtur hoc loco præcipuè alludere. Volens Oseas cap. 8. hanc Hierosolymæ vastitatem prædicere: Quasi aquila, inquit, contra domum domini. Subauditur veniet hostis. Quādo aliquid fit celeriter: cum aquila volante comparatur. Ita cap. 1. Habacuc: Volabunt sicut aquila festinans ad comedendum. Et cap. 1. lib. 2. Regum: Aquilis velociores, leonibus fortiores. Et 4. Ierem. Velociores aquilis equi illius. Apud Pindarum legimus aquilam esse volucrum reginam, veluti delphinum piscium, admirabilémq; esse vtriusque velocitatem. Et Aristophanes: Oraculum, inquit, acceperunt Athenienses fore, vt tanto vrbes reliquas post se interuallo relinquerent, quantò aquila reliquas aues celeritate superat. Quare pro homine diligente, & ingenij perspicacitate præstante solet sumi aliquando, qui munus cui præficitur, solerter, accuratè & diligenter exequitur. Vt in conflictibus illis & cōcursibus, quos Lusitani iustas vocant, quilibet decertans vnicam fert hastam, nō duas, ac multò minus tres: nam vna conducit ad contentionem, multæ verò illam impediunt: sic qui munere vno in republica fungitur, potest illud rectè, accuratè, sapienterque explere: at si multis publicis ac diuersis officijs præesse voluerit, nullum ex illis exequetur præclarè, etiam si cum aquila ingenij acumine comparetur. Eodem modo scriptor vnico calamo poterit literas pulchrè exarare, multis autem simul apprehensis totam scripturam mendis & turpibus lituris replebit. Quare non sunt omnia reipublicæ munera & officia vni soli deferenda, sed inter multos diuidenda, & cum viris aptis dignísque communicanda. Ac Ac ita quilibet illorum diligenter munus suum conficiens, poterit cum aquila cōparari. Et quia aquila cùm pullos suos ex loco ad locum mutat, eos non pedibus instar aliarum auium, sed super dorsum asportat, ne possint lædi sagittis, ideo ferre aliquem super alas aquilarum, est illum solicitè ac diligenter seruare, & ita ducere, vt nullo periculo opprimatur. Id voluit Deus significare, cùm dixit Hebræis Exodi 19. Vos ipsi vidistis quomodo portauerim vos super alas aquilarum.

Ose. 8. Habac. 1. 2. Reg. 1. Ier. 4. Similitudo. Similitudo. Exod. 19.

Aquila sumitur aliquando pro Deo vt cap. 32. Deuter. Sicut aquila prouocans ad volandū pullos, & super eos volitās expandit alas suas, assumpsit eum, atque portauit in humeris suis: dominus solus dux eius fuit. Ac de Dei ascensu in cœlum intelligit Eucherius prouerbiorum illud capite 30. Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cœlum, &c. Sumitur pro quocunque viro sapientia & pietate præstanti, vt apud Esa. 40. Assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient. Et apud Matt. 24. Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. Hoc est, vbi fuerit Christus, illic erunt viri iusti & excelsi congregati. Ita Ioannes Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus locum illum interpretantur. At Clemens Alexandrinus, Stromatū quinto ait, per aquilam cap. 11. Leui prohibitam intelligi rapinam. Et quoniam aquila ad prædā atque rapinam velociter cōcitatur, & volat, ideo pro velocitate in malam partem aliquando, vt hoc loco vsurpatur.

Deut. 32. Prou. 30. Esa. 40. Matt. 24.

Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris. Quidam referunt hoc ad Iosiam regem, qui vulneratus est ab Aegyptiis, & ex illo vulnere posteà mortuus est, vt literæ diuinæ cap. 24. lib. 4. Reg. testantur. Rex enim vngi solebat oleo: quare Christus, hoc est vnctus dicebatur, vt constat ex cap. 24. & 26. lib. 1. Reg. Sed hoc non potest defendi: nam Iosias non est captus ab Aegyptiis, sed vulneratus in prælio, ex quo euasit, & posteà domi suæ clausit diem suum: vt scriptura testatur. Ea ratione ducti alij, hoc referunt ad regem Sedechiam, qui fuit à Babyloniis captus in solitudine Iericho, & ad regem Babylonium ductus, vt ca. 25. lib. 4. Reg. & Ierem. 52. scriptum legimus. At nec hoc sustineri potest: nam Ieremias in hac lamentatione loquitur de pio & sancto rege, quem appellat spiritum oris hominum, cuius vmbra viri pietate præcellentes protegūtur: at Sedechias erat improbus, & maleficiis alebatur, & ipsum Ieremiā grauiter & iniustè afflixerat, & vulnerauerat, vt ex 4. libro Reg. & ex ipso Ieremia cōstat apertissimè. Profectò locus hic intelligitur de Christo seruatore nostro, & ita illū explanāt Theod. hoc in loco. August. libr. de ciuitate Dei. 18. cap. 33. Euseb. Cæsariensis libr. 4. de demonstratione euangelica, Cypr. in symbolum Apostolorum, Origenes homilia octaua in librum Iosue, & lib. 2. Periarchon cap. 6. & homilia 3. in Cantica canticorum, Bernardus in sermone primo de aduentu, & tertio de ascensione, & in natiuitate Mariæ de aquæ ductu, Dionysius Carthusianus in Threnos, Petrus Galatinus libr. 8. arcanorum cap. 10. & alij magni nominis authores. Imò vt ego mihi statuo, de solo Christo hic locus intelligitur: nam, vbi nos habemus: Christus Domiuus, in Hebræo est, Mesiach Iehouah, hoc est, mexias Deus: est enim perspicuum, hoc nomen Iehouah, soli Deo conuenire. Quare illud est certissimum Christum hunc esse verum Deū. Iudæi verò hac ratione conuicti multa hoc loco miscent, tenebrásq; offundunt, ne de Christo Domino nostro explanetur. Quemadmodū sepia vidēs se peti, atrū sanguinē siue fel effundit in aquam, vt

4. Re. 24. 1. Re. 24. & 26. 4. Re. 25. Iere. 52. 4. Reg.

vt eam obscuret, quò possit manus effugere piscatorum: sic illi, vt possint euadere, apertissimas nostras ac firmissimas rationes omnia volunt terra caligine cooperire. Aiunt enim nomen Iehouah hoc loco non esse in nominatiuo, sed in genitiuo: quod est apertè falsum, nam septuaginta interpretes natione Hebræi vtraque lingua & Hebræa & Græca eruditi, sapientia præcellentes, & virtute præstantes in nominatiuo transtulerunt, dicentes: χρισὸς κύριος, hoc est Christus Dominus. Si autem ex Hebræo ad verbum transferamus, vertemus: Mexias Deus, vel Christus Deus. Et ita vertit R. Samuel in libro de aduentu Mexiæ capite septimo: Idem enim est Christus apud Græcos, quod Mexias apud Hebræos. Habemus hîc locum apertissimum in vetere testamento de Christi redemptoris nostri apprehensione, quãdo in horto fuit propter scelera nostra ligatus, & vinctus. Nec audiendi sunt, qui illum aliter interpretantur. Deplorãs diuinus vates Ieremias his lamentationibus euersionem Hierosolymæ per Babylonios, vidit mentis oculis diuino lumine illustratis euersionem futurã per Romanos tempore Titi Vespasiani, & perpetuam Iudæorum calamitatem & miseriam, cuius causa fuit nefarium eorum scelus in Christi morte, & intolerabilis obstinatio & perfidia. Ac raptus spiritu has voces emisit: Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris. Vocat eum spiritum oris sui, quia prophetæ spiritu Dei loquebantur. Vel quia ipse est respiratio oris nostri, quoniam in ipso viuimus, spiritum ducimus, & respiramus. Nam vt verbis vtar D. Pauli Apostoli cap. 17. Actorum: Ipse dat omnibus vitam, & inspirationem, & omnia. Et paulò pòst: In ipso, inquit, viuimus, mouemur, & sumus. De illo dictum est Genes. 2. Formauit Deus hominẽ de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Fuit Christus captus, qui nos venerat libertatum, fuit vinctus, qui nos venerat solutum. Id prædixerat ille psal. 21. Circundederunt me canes multi, consilium malignantium obsedit me. Et apud Ier. cap. 12. Dedi animam meam dilectam in manu inimicorum. Fuit igitur Christus captus & vinctus, & à discipulis fugientibus relictus. Dixerat enim Deus pater apud Zach. 13. Percutiam pastorem, & dispergentur oues. Tunc impletum est illud psal. 31. Considerabam ad dexteram, & videbam, & non fuit, qui cognosceret me. Impij autem Iudæi eum falsis criminibus ad cædem vocauerunt iuxta illud psal. 93. Captabũt in animam iusti, & sanguinẽ innocentem condemnabunt. De illius cruciatibus & morte vaticinatus est ita cap. 53. Esaias: verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos putauimus eum quasi leprosum, & à Deo percussum & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter infirmitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Hactenus ille. In crucis ara se innocens agnus Christus seruator noster hostiam constituit, vt sanguine suo pretiosissimo scelera nostra expiaret, gratiámque nobis impertiret. Vt enim aer eadem mutatione lumen recipit, & tenebras depellit: sic eadem re in animam nostram & gratia infunditur, & ex ea peccatorum tenebræ expelluntur. Mortuus est enim, vt nos viueremus, & cælestis Eliseus sepultus generi humano mortuo vitam tribuit. Eum adumbrauerat agnus paschalis immolatus, cuius sanguis seruauit Hebræos: eiúsque cætera legis sacrificia imaginem gerebant. Sed hoc non Iudæis, sed Christianis est perspectum & exploratum: elegans enim infans Moses in fiscella positus spiritus legis est sub cortice literæ contentus: quem filia Pharaonis, hoc est, ecclesia ex gentibus aperuit & inuenit. Non potest diuina scriptura intelligi, nisi Christi mors intelligatur: ea enim est clauis Dauidis, quæ aperit, & nemo claudit. Cùm Semeius regem Dauidem execraretur, & maledictis vulneraret, dixit Dauid capite 16. lib. 2. Reg. Dimitte eum, vt maledicat iuxta præceptum Domini, si fortè respiciat Dominus afflictionem meam, & reddat mihi bonum pro maledictione hac. In antiquis exemplaribus aiunt fuisse: Si fortè respiciat Dominus afflictionem suam. Ita illud asserit Petrus Galatinus lib. 1. de arcanis catholicæ veritatis. Victoria in prima parte aduersus Iudæos, & Raimundus in Pugione. Omnes hi aiunt scribas locum hunc cum nonnullis aliis mutasse, vt ex priscis Hebræorum traditionibus constare videtur. Cùm enim non intelligerent fore, vt Deus pateretur, verba illa Dauidis: Si Deus respiciat afflictionem suam, in ipsius Dauidis afflictionem commutarunt. At verus Deus Christus redemptor noster afflictus pro nobis fuit & cruci affixus: vbi cælestis ille pelicanus sanguinem suum fudit, vt nos aleret ad æternitatem. Ipse enim ait psalmo 101. Similis factus sum pelicano solitudinis. Ipse ait apud Ioannem decimo: Animam meam pono pro ouibus meis. De illo ait Apostolus ad Romanos 5. Christus, cùm adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est. Secundum tempus ait, quia præfinito à patre tempore crucem subiit. Vel ad tempus scilicet triduum. Et in priore ad Corinthios 15. Christus mortuus est peccatis nostris secundum scripturas. Et hoc loco ait Ieremias: Christus Dominus captus est in peccatis nostris. Hoc est propter peccata nostra fuit comprehensus & ligatus à cohorte & ministris pontificum & pharisæorum, vt Ioannes, & cæteri Euangelistæ testantur.

In vmbra tua. Hoc est sub refugio tuo. In gentibus, id est inter gentes te Christe sancte recipiẽtes, in te credentes, nomẽnque tuum sanctum celebrantes. In Ecclesia enim Christiani omnes tã ex Iudæis quàm ex gentibus congregantur. Viuere seu sedere in alicuius vmbra est sub eius fauore quiescere. Ita Canticorum 2. Sub vmbra eius quem desideraueram, sedi. Diuus Ambrosius in psal. 36. per vmbram hoc loco crucis vmbrã intelligit, vmbram passionis Christi, cuius mors vita est. Itaque locum hunc ad Christũ refert pro nobis immolatum, in cuius vmbra cum animi securitate & trãquillitate vitam degimus. Quemadmodum conferẽtes se ad vmbram fraxini illic sunt à serpentibus tuti, quoniam eam nõ attingunt: sic qui ad fauorẽ Christi toto animo confugerint, venena pestilentium cupiditatũ euitabunt. Eam ob causam dicebat Dauid psalmo sex

Marginalia: Act. 17. Gen. 2. Psal. 21. Ier. 12. Zac. 13. Matt. 26. Psal. 31. Psal. 93. Esa. 53. Similitudo. 4. Reg. 13. Exod. 12. Exod. 2. Apoc. 3. 2. Reg. 16. Psal. 101. Ioan. 10. Rom. 5. 1. Cor. 15. Matt. 26. Matt. 14. Luc. 22. Ioan. 18. Cant. 2. Similitudo.

sextodecimo: Sub vmbra alarum tuarũ prote-
Psal.56. ge me. Et psal. 56. In vmbra alarum tuarum spe-
rabo. In hac vita sumus in vmbra Christi, in al-
tera verò erimus in eius splendore.

Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra
ש *Hus.* Imperatiuus est comminatorius, vt illud Ec
Eccle.11. clesiastis 11. Lætare iuuenis in adolescentia tua.
Amos 4. Et illud Amos 4. Venite in Bethel, & impiè agi-
te. Et illud Christi ad Iudam: Quod facis fac ci-
tiùs. Sensus est: Tu ô Idumæa quæ odio prose-
queris Hebræos nunc audito eorum exitio, in-
sultans illis gaudio afficieris. Sed tu quoque euer
sa eris & vastata. Ad te veniet dolorum & cladũ
calix, quo inebriaberis, & miseria repleberis. Et
nudaberis, hoc est eris bonis omnibus spoliata
& destituta. Vaticinatur de Idumeorum perni-
cie nomine calicis significata: quemadmodum
Ier.49. cap. 49. Ecce quibus non erat iudicium, vt bibe
rent calicem, bibentes bibent. Vbi calicem vo-
cat afflictionem & mortem. Eodem modo Da-
Psal.115. uid psal. 115. Calicem salutaris accipiam. Et pau
lò pòst explicans quid intelligat per calicẽ: Pre-
tiosa, inquit, in conspectu domini mors sanctorũ
Mat.20. eius. Et Christus dominus apud Matt. 20. Pote-
stis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?
Gen.44. Hic est calix Ioseph inuentus in sacco dilecti sui
Beniamin. Eos enim Christus solet afflictioni
bus afficere, quos admirabili prosequitur amo-
re. Pro inebriaberis, ac nuda eris: vertunt quidã:
Inebriaberis, & euacuaberis, seu euomes. Hoc
est, tot tamq; acerbis molestiis repleberis, vt eas
non valens sustinere, euomere cogaris. Septua-
ginta habent: Et effundes. Quod in idem reci-
dit. Paraphrasis Chaldaica per filiam Edom hoc
loco intelligit Romam, cuius exitium per Gotos
ait hoc loco significari.

ת *Completa est iniquitas tua filia Sion.* Id est, cala-
Sup.eo. mitatibus purgata est iniquitas tua ô Hierosoly-
ma. Vel sumitur iniquitas pro pœna iniquitatis,
vt suprà diximus verba illa huius capitis explanã
tes, Maior effecta est iniquitas filiæ populi mei.
Gen.4. In diuinis enim literis sæpe peccatum pro pecca
ti supplicio accipitur, vt cap. 4. Genes. Nonne si
bene egeris, recipies. subaudi mercedem: sin au
tem malè, statim in foribus peccatum tuum ade
rit. Hoc est, mulcta & pœna peccati præstò est.
Et paulò pòst eodem capite: Maior est iniquitas
mea, quàm vt veniam merear. Pro quo alij ver-
tendum putant: Maior est pœna mea, quàm vt
eam ferre possim. Eodem modo sumitur pecca-
2.Re.12. tũ cap. 12. lib. 2. Regum, vbi Nathan dixit Daui-
di: Dominus transtulit peccatum tuum in filiũ,
qui tibi natus est: non enim morieris tu, sed ille.
Thren.5. Et cap. 5. Threnorum: Patres nostri peccauerũt,
& non sunt, & nos iniquitates eorum portaui-
Rom.8. mus. Vnde Paulus in epistola ad Rom. 8. Et de
peccato damnauit peccatum. Hoc est, Deus pa-
ter damnauit mundi peccatum per Christum im
molatum pro peccato. Eodem modo cap. 5. po-
2.Cor.5. sterioris ad Corinthios: Eũ qui nõ nouerat pec-
catum, pro nobis fecit peccatum.

Non addet vltrà, vt transmigret te. Subaudi pro
præteritis flagitiis: non iterum pro iisdem scele-
ribus te exilij pœna mulctabit.

Visitabit iniquitatem tuam filia Edom. Hoc est,
Deus, ô Idumæa, vt seuerus iudex visitabit scele-
ra tua, aperiet ea, vt manifesta sint, quando eorũ
dederis pœnas, fuerísque afflicta & euersa. Eodẽ
modo cap. 49. Ego discooperui Esau, reuelaui *Ier.49.*
abscondita eius, & celari non poterit. Ita claudũ
tur. Ieremiæ lamentationes, quas ego breuiter
explicaui. Timantem imitatus, qui quod expri-
mere penicillo non poterat, velo contegebat.

OBSERVATIONES ex Hebræo in Lamentationem IIII.

Quomodo obscuratum est aurum? Ita habet etiã
paraphrasis Chaldaica. Pagninus verò habet:
Quomodo occultatum est aurum! Sed idem est
sensus. Ac verbum עמם quod est in Hebræo, v-
trunq; significat. Eo vtitur Ezechiel cap. 31. cùm
ait: Cedri non occultarunt illum, vel non obscu *Ezec.31.*
rarunt illum in horto Dei. Pro quo clarius Lati
nus noster interpres transtulit: Cedri non fue-
runt altiores illo in paradiso Dei.

Mutatus est color optimus. Pro colore est in He-
bræo: כתם cethem, quod nomen significat aurũ,
& signum, & notam, & colorem. Quare rectè ver
tit noster interpres. Et rectè etiam Pagninus, qui
habet: Mutauit se aurum optimum.

Lamiæ nudauerunt mammam. Pro, lamiæ, in He
bræo est תנין tannin, quod nomen draconem si-
gnificat: vt Exod. 7. Proiecerunt virgas suas, quę *Exod.7.*
versæ sunt in dracones. Hac ratione ducti septua
ginta interpretes verterũt: δράκοντες, hoc est dra
cones. Chrysostomus Dion in intima Africa fe-
ras quasdã esse scribit vultu muliebri præditas,
quæ lamiæ vocantur, atq; homines pulchritudi-
ne sua ad se alliciunt, captósque crudeliter deuo-
rant. De huiusmodi feris locus hic intelligitur.
Sumitur etiã lamia pro venefica, quæ Lusitanè
bruxa vocatur. Sed de lamiis differit Philostrat⁹
in Apollonio, & Cœlius Rhodiginus li. 16. ca. 4.

Rubicundiores ebore antiquo. Pro ebore est in He
bræo עצם quod significat os ossis, vt Gen. 2. Hoc
nunc os ex ossibus meis. Et psal. 138. Non est oc- *Gen.2.*
cultatum os meum à te, quod fecisti in occulto. *Esa.138.*
Hoc est, ne vnum quidẽ ex ossibus meis te latuit
cùm me in ventre matris meæ formares. Et quia
ebur est os & dens elephãtis, vertit noster inter-
pres ebur. Significat etiam speciem. Quare Rab-
bi Dauid Chimhi vertẽdum putat: Rubicundio
res specie plusquam margaritæ. Et Pagninus:
Rubicundiores fuerunt aspectu quam gemmæ.
Nam pro antiquo est in Hebræo פנינים quod no-
men aiunt lapides pretiosos generaliter significa
re. Quare noster interpres posuit antiquum, hoc
est pretiosum. Alij dicunt, vt Ioannes Reuchli-
nus refert, præcipuè significare coralia: quam
ob causam vertunt: Rubicundiores specie plus-
quam coralia. Est enim coralium rubicundum:
& mirum in modum hæc significatio huic loco
conuenire videtur. Nascitur in mari Rubro, &
in mari Siculo circa Heliam & Drepanum: sed
pretiosius & præstantius inuenitur in mari O-
ceano septentrionali iuxta Occhadas insulas.
Dum est in mari, est corpus quoddam molle,
sed extractum ex aquis, teste Theophrasto in
tractatione de gemmis, lapidescit. Et quia hoc
nomen עצם significat quoque corpus, vertit Pa-
gni

gninus in Thesauro: Rubuerunt corpore præ gemmis.

Iurgati quippe sunt. Verbum Hebraicum est נצו, quod significat iurgare, iurgio contēdere, litem cōcitare. Qua ratione ductus Latinus noster interpres vertit: Iurgati quippe sunt. Et septuaginta interpretes ὅτι ἀνήφθησαν, Hoc est, quia succēsi sunt. Id est, quoniā ira commoti sunt. Eodem modo habet trāslatio Chaldaica. Significat etiā inquinare. Eam ob causam Isidorus Brixianus vertit: Inquinati quippe sunt. Et ita habet Rabbi Menachem. Et Pagninus: Quia inquinati erant. Præterea significat volare & egredi. Ideo potest verti: Quia euolarunt. Siue quia egressi sunt. Hoc
Iere.49. verbo vtitur Ieremias capite 49. vbi Moabitarum euersionem his verbis prędicit: Date florem Moab, qui florens egredietur. Acsi dicat: Dicite esse Moab similem flori, cuius pulchritudo subitò marcescit, & celeriter euanescit, & consumitur. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Date alteri coronam Moab, quia egrediens egredietur. Vbi Moab est gignendi casus: vt sit sensus. Regnum Moab dabitur alteri, & ipsi Moabitæ egredientur à regia dignitate. Potest rectè verti locus ille: Date alam Moab, quia volans volabit. Acsi dicat quemadmodum aues habentes integras alas facilè volant: sic Moabitæ ocyùs quàm cogitant, patriam suam amittent, & ab ea volabunt.

Facies domini diuisit eos. Septuaginta interpretes habent πρόσωποι κυρίου αὐτῶν: Hoc est, facies domini pars eorum. Hoc est, eos in partes separauit. Quod idem est. Pro facie est in Hebræo פני à verbo פנה, quod significat respicere, &
Deut.31. sequi: vt Deuterono. 31. Quia secutus est Deos alienos. Quod potest verti: Quia respexit ad Deos alienos. Vnde פנים numero tantùm plurali idem est quod facies, sic appellata quòd huc atq; illuc respiciat. Ac quia ira in facie seu vultu ap-
Psal.34. paret sumitur pro ira, vt psalmo 34. Vultus domini super faciētes mala. Hac ratione ducti Xantes Pagninus, & Isidorus Brixianus, & Ioannes Benedictus verterunt: Ira domini diuisit eos. Diuisit autem eos Deus illis iratus, quia ipsi se inter se diuiserunt, & discordiam concitarunt. Si enim amicitia coniuncti essent, permanerent in prospero statu, essentq; sine dubio egregia quadam
Similitudo. gloria cumulati. Vt enim in corpore ex temperatione calidi & frigidi, sicci & humidi optima fit constitutio: sic in ciuitate ex diuersorum hominum concordia admirabilis conflatur firmitudo, rerúmque prosperarum abundātia. Id voluit Vespasianus imperator in numo suo significare, vbi sculptæ sunt pulchræ plenæq; spicæ ex duabus manibus datis simúlq; iunctis egredientes ad designandum ex concordia & fide rerum felicium abundantiā dimanare. Id quod Iulius Cæsar significauerat sculpens in numo quodam suo caduceum vnà cū cornucopia. Est enim perspicuum nomine caducei concordiam, nomine verò cornucopiæ rerum prosperarum affluentiam significari. Sed turbulenta Iudæorum dissidia eorum quietem dissiparunt, eósque ex dulci patria eiecerunt.

Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum. Existimo posuisse Latinum nostrum interpretem lubricauerunt pro insidiati sunt: vt sit sensus: Hostes nostri insidiati sunt vestigiis nostris in mediis plateis nostris: vbi nobis insidias instruxerunt. Pro lubricauerunt est in Hebræo verbum צוד, quod significat insidiari & venari, vt Threnorū 3. Venatione ceperunt me. Et Gen. *Sup.3.*
27. Cúmque venatu aliquid apprehenderis. Hāc *Gen.27.* significationem secuti sunt Septuaginta, & modò Pagninus. Rabbi Abraham hunc locum ita explanat: Non venerunt nisi ad venandum nos in plateis nostris. Vnde ציד significat venationē, & cibum, & lucrum, vt cap. Prouerb. 12. Non in- *Prou.12.* ueniet fraudulentus lucrum. Vel, vt alij vertunt, venationem, aut escam.

Captus est in peccatis nostris. Septuaginta interpretes habent: Captus est ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν Hoc est, in corruptionibus nostris. Quod in idē recidit cum editione vulgata, nam peccatū corruptio est. diaphthora enim corruptionē significat & mortem: peccatum etiam graue mors est. Ita accipitur psalm. 17. Præoccupauerunt me la- *Psal.17.* quei mortis. Et Prou. 11. Iustitia autē liberabit à *Prou.11.* morte. Ioan. Benedictus pro, in peccatis nostris: vertendum putat: in retibus eorū. Nec male: nam impij Iudæi volētes Christum ligare, ligati sunt, fuerúntq; propriis retibus illaqueati. De illis dixerat cap. 8. Esaias: Erit in laqueū & ruinam ha- *Esai.8.* bitātibus Hierusalem. Ac si diceret: Christus, qui piis Hebræis vitam tribuet æternā, impios euertet, eo enim illaqueabuntur, & irretientur. Pagninus & Brixianus vertūt: Captus est in foueis eorum. Populus enim Iudaicus foueas Christo fecit, in quas ipse populus infeliciter incidit. iuxta illud psal. 7. Incidit in foueā, quam fecit: Conuer- *Psal.7.* tetur dolor eius in caput eius, & in verticē ipsius iniquitas eius descēdet. Et illud psal. 56. Laqueū *Psal.56.* parauerunt pedibus meis, & incurauerunt animam meam: foderunt ante faciem meam foueā, & inciderūt in eam. Tunc impletum est id, quod Christus psal. 17. prædixerat: Confringam illos, *Psa.17.* nec poterunt stare, cadent subtus pedes meos. Et psal. 26. Qui tribulant me inimici mei, ipsi infir- *Psal.26.* mati sunt, & ceciderunt. At Christus dominus resurrexit tertia die, & obtinuit nomen, vt Paulus ait ad Philippēses secundo qđ est super omne *Phil.2.* nomē: & sedet ad dexteram patris rex regum, & *Marc.16.* dominus dominantiū, vt cap. Apoc. 19. eum vo- *Hebr.1.* cat diuus Ioānes. Hoc voluit Deus pater psal. 131. *Apoc.19.* his verbis significare: Inimicos eius induam con *Psal.131.* fusione, super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea. Vel, vt diuus transtulit Hierony. Super ipsum autem florebit diadema eius. Acsi dicat: Nūquam eius regnū marcescet, sed semper erit florens & gloriosum, quod æternitas ipsa intuebitur. Itaq; quantò magis nefarij Iudæi clarissimū Christi lumen voluerunt extinguere, tantò gloriosius illud illustrarunt: sibiq; æternam memoriam dedecoris reliquerunt. Id aliquo modo illis plerúmque accidit, qui viros sapientia & nobilitate præstantes abiiciunt, & virtuti ac gloriæ inuidentes contēdunt florem dignitatis eorum infringere, nominísq; celebritatem obscurare. Sed quemadmodum nonnullæ herbę conculca- *Similitudo.* tæ altius crescunt: sic vera, clara, & excelsa virtus quanto magis proteritur & abiicitur, tāto altius ascendit, & longius atque illustrius propagatur.

Verum est enim tritum illud & laudatum prouerbium: Virescit vulnere virtus. Nihil enim magis conducit ad eximiæ honestatis gloriam magnificentius illustrandam, quàm calamitas ipsa. Contrà verò, qui magnorum virorum nominis claritati tenebras voluerunt offundere, semper in silentio iacuerunt, propriúmque nomen turpi dedecore macularunt.

ORATIO IEREMIAE.

CAPVT. V.

A RECORDARE domine, quid acciderit nobis: intuere, & respice opprobrium nostrum. Hæreditas nostra versa est ad alienos: domus nostræ ad extraneos. Pupulli facti sumus absque patre, matres nostræ quasi viduæ. Aquam nostram pecunia bibimus: ligna nostra pretio cõparauimus. Ceruicibus nostris minabamur, lassis nõ
B dabatur requies. Aegypto dedimus manũ, & Assyriis, vt saturemur pane. Patres nostri peccauerunt, & nõ sunt: & nos iniquitates eorum portauimus. Serui dominati sunt nostri, non fuit, qui redimeret de manu eorum. In animabus nostris afferebamus panẽ nobis, à facie gladij in de-
C serto. Pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis. Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda. Principes manu suspẽsi sunt, facies senum non erubuerunt.

EXPLANATIO.

Recordare domine. Post quam diuinus vates Ieremias quatuor superioribus capitibus affectuũ plenissimis, deplorauit lamentabilibus vocibus miserabilem Hierosolymæ calamitatem & euersionem, nunc se ad suspiria piásque preces conuertit, tanquã ad excellens refugiũ: quo possit diuinum numẽ Hebræorum scelere violatum placare ac lenire. Vt corpus nisi respiret, viuere nequit: sic anima afflicta vt mœrore leuetur, suspiria ad Deum cum precibus copulata effundit. *Similitudo.* Primò exponit beatus Ieremias Israelitici populi ærumnas, deinde diuinam implorat misericordiã. Ait igitur. Recordare domine, quid acciderit nobis. Hoc est, memoria tene Deus sancte, quæ vulnera, quam calamitatẽ & mortiferã plagam inflixerint nobis Babylonij, qui de nostro interitu, & huius vrbis exitio cogitarũt. Loquitur sub persona totius populi Iudaici, nõ singula verba ad singulos referens, sed diuersa ad diuersos. In summo, simplicissimo, sapientissimo ac inuariabili Deo nec obliuio propriè esse potest, nec recordatio. Sed per similitudinẽ quandam ei more humano attribuuntur. Ita Dauid psal. 12. Vsquequo domine obliuisceris me in finẽ? Et psal. 43. Quare faciẽ tuam auertis, obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulationis nostræ. Et Iob cap. 14. Et cõstituas mihi tempus, in quo recorderis mei. Et Iere. 18. Recordare, quòd steterim in conspectu tuo.

Psal. 12. Psal. 43. Iob 14. Iere. 18.

Intuere & respice opprobrium nostrum. Nimirum oculis tuæ clementiæ. Confert se ad portum diuinæ misericordiæ, cõstituens remediũ miseriarũ suarum in piis Dei oculis, quibus ille ad eos respicit, qui ad ipsum confugiunt in gemitibus, & lamentis, & molestiis versati. Sumitur enim aspicere hoc loco pro misereri, quemadmodũ psa. 118. Aspice in me, & miserere mei. Et 137. Excelsus dominus, & humilia respicit, & alta à longè cognoscit. Acsi dicat: Humiliũ miseretur Deus, superbos autem contemnit. Vel, vt quidam vertunt, & alta è longinquo frangit. Hoc est, ex cœlo conterit homines insolentes & arrogantes. Vnde auertere faciem illámque abscondere est iram ostendere: vt psal. 26. Ne auertas faciẽ tuam à me. Et cap. Esaiæ. 64. Abscondisti faciem tuam à nobis. Videre autem & intueri est misericordiam ostendere, vt Thre. 1. Vide domine, quoniam tribulor. Et hoc loco. Intuere & respice opprobrium nostrum. Vnde psal. 78. Facti sumus opproprium vicinis nostris, subsannatio & illusio his, qui in circuitu nostro sunt. *Psal. 26. Esai. 64. Thre. 1. Psal. 78.*

Hæreditas nostra versa est ad alienos. Hoc est, Iudæa maioribus nostris diuinitus data, deuoluta est modò ad Babylonios hostes nostros, qui eam vastarunt, & nos spoliauerunt. Quos alienos vocauit, statim vocat extraneos. Alieni dicuntur, non solum qui non sunt ex eodem genere, & eadem natione, sed qui sunt sceleribus contaminati, qui moribus & vita sunt à Dei lege abducti. In hanc significationẽ sumũtur ab Esai. 25. de euersione Hierosolymæ ita vaticinante: Posuisti ciuitatem in tumulum, vrbem fortem in ruinam, domum alienorum, vt non sit ciuitas. Hoc est, tu Deus ex vrbe munita facies domum Babyloniorum, qui & fide actionibus sunt ab institutis tuis separati. Nam pro alienorum vertunt septuaginta interpretes ἀσεβῶν, hoc est impiorum. Possunt hæc Ieremię verba de secunda expugnatione intelligi, quando Hierosolyma fuit per Romanos euersa. De qua dixerat Dominus Iesus Iudæis apud Matt. 23. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Hæc est vinea illis quondam locata, quam ob Christi filij Dei mortem amiserunt, quemadmodum ipse apud Matth. 21. prædixerat. Romani enim florentissimam quondam vrbem variis lamentabilibúsque calamitatibus afflixerunt, illámque cædibus crudelissimis, & sanguine passim profuso deformauerunt, & templum admirabili religione consecratum flagitiis detestabilibus violarunt. Potest hoc intelligi de diuina lege ad gentes translata, quę fidem receperũt: ex qua Iudæi nihil habent præter occidentem literam. Nos autem qui à gentilitate idolorum quondam cultrice originem ducimus, diuinam legem habemus, ea erudimur, eique operam studiúmq; nauamus. Est enim diuina lex thesaurus admirabilis, quo Iudæis sunt spoliati. Illud psal. 18. Iustitiæ domini rectæ: potest etiã verti: Thesauri domini, seu opes domini rectę Dei enim præcepta & institutiones diuitiæ sunt, & abmirabiles thesauri, quibus animus amplificatur, & diues efficitur. Dicuntur autem iustitiæ domini rectæ & iustæ, quia à Deo sunt recto iudice, eósque rectos efficiunt, qui eas amplexantur. His opibus carent infelices Iudæi, hac etiam in re infeliciores, quia *Esai. 25. Matth. 23. Matt. 21. Psal. 18.*

res, quia infelicitatem hãc suam haudquaquam intelligunt. Vt qui priuatione sensus oculorum laborant, nulla gemmarum splendidarum pulchritudine mouentur: sic obstinati Iudæi animo cæco, tenebrísq; circumfuso splendorem veritatis radios in mentes sapientium mittentis nõ vident. Excæcauit enim eos, vt sapiens ait, malitia corũ. Et quemadmodũ qui se longè conferũt, si semel arrepto itinere cõtrario aberrauerint, quò longiùs processerint, non magis eò tendunt, quo volunt, quàm recedũt, atque fugiunt: sic illi sumpto errore in principio cùm asserunt rectè fecisse, cum Christum Iesum ad cædem crudelissimam vocarunt, quò magis ad veritatem existimant accedere, eò diuersius ab illa separantur.

Similitudo.
Sap.2.
Similitudo.

Pupilli facti sumus. Non solùm sine patribus in bello occisis, sed Dei consolatione destituti.

Aquam nostram. Tam acerba tyrãnide nos opprimunt hostes nostri, vt nec aquã nostram, nec ligna nobis dent, nisi ea pecunia emamus.

Ceruicibus nostris minabamur. Minantur nobis inimici ceruicum percussionem: qualibet occasione periculum nobis capitis ostentant. His verbis immanitatẽ suam Babylonij declarabant. Si vis aspicere, qualis sit liquor in vase inclusus, aperis os eius: ita si vis videre, quid sit in hominis animo, audi illum loqui. Verissimum est seruatoris nostri illud: Ex abundãtia cordis os loquitur. Id Ieremiæ quidam vertendum existimant: Ceruicibus nostris impositum est iugum. Potest verti: Ceruicibus nostris ducebamur. Vt sit sensus: Hostes nostri nos funibus collo ligatis captiuos ducebant: Minare enim idem est quod ducere. Et hic est germanus sensus.

Similitudo.
Matt.12.
Luc.6.

Aegypto dedimus manum & Assyriis. Hoc est, cùm abiecti essemus in terra prostrati, auxilium postulauimus extendentes manus ad Aegyptios & Assyrios, vt ipsi nos suis erigerent, nobísq; opem & præsidium ferrent. Idem est extẽdere manum, vt psal.87. Extẽdi ad te manus meas. Ille etiam qui adiuuat, manum dicitur dare. Hinc apud Vergil. clamat ad Aeneam Palinurus: Da dextram misero, & tecum me tolle per vndas. Id voluit imperator Antoninus in numo quodam significare, in quo est pietas sculpta habens dexteram extensam, & ad adiuuãdum porrectam. Et Dauid psal. 64. Deum alloquens: Tenuisti, inquit, manum dexteram meam. Sed quia manus significat seruitutem, vt Exod.14. Liberauit dominus in die illa Israelem de manu Aegyptiorum: potest esse sensus: Aegyptiis ac Assiriis promisimus seruitutem ac obedientiam. Cum arca Dei, in qua fuit diuina lex, esset ad Philistæos translata, cecidit idolum Dagon, fuerúntque manus eius confractæ: quia futurum erat, vt cùm euangelica doctrina esset ad gentes propagata, caderẽt idola, eísq; obediẽtia frãgeretur. Præterea dare manus idem est quod fœdus sancire, vt ca.10. libr. 4. Regum. Da mihi manum tuam: qui dedit ei manum. Et 17. Ecce dedit manum suam. Quare potest esse huius Ieremiæ loci sensus: Fœdus cum illis fecimus, & societatem conflauimus.

Psal.87.
Vergil.
Psal.64.
Exod.14.
Deut.10.
2.Reg.5.
4.Reg.10.
Ezec.17.

Patres nostri peccauerunt, & non sunt. Maiores nostri admiserunt flagitia, & iam excesserunt ex vita, nos autem pœnas scelerum eorum persoluimus. Idẽ voluit Deus cap.20. Exod. significare, cùm dixit populo Israelitico: Ego sum dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderũt me. Id asseritur etiã cap.34. Exod. & 32. Ieremiæ. Et 4. Reg.24. scriptum est fuisse Hierosolymam euersam propter peccata Manasse, qui multò antea è vita migrauerat. Sed oritur hinc quæstio: nam cap.14. lib.4. Reg. & 25.2. Paralipomenon, & Ezech.18. scriptũ legimus, nec filium dare pœnas scelerum patris, nec patrem filij. At solues hanc quæstionem, si dixeris, supplicium dupliciter considerari, primò sub ratione supplicij pro scelere, deinde sub ratione medicinæ. Primo modo sumptum non infligitur nisi peccato, vt æqualitas iustitiæ compensetur. Et ita intelliguntur authoritates asserentes neminem pro alio mulctari. Supplicium autem, vt est medicina, infligitur aliquando innocentibus, vt præseruet à flagitio, & virtutem tueatur. Et ita intelliguntur loca ostendentia, filios aliquando pro parentum peccatis mulctari: Sed tunc nec in spiritualibus, nec in æternis, vt diuus ait Augusti. quæst.8. in Iosue sed in temporalibus & corporalibus puniuntur. Nisi filij scelera maiorum imitentur: tunc enim & in corpore & in animo castigãtur. Id videntur innuere Dei verba cap.20. Exodi mandata: Visitans iniquitatem patrũ in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me: Vbi verba hæc: qui oderũt me: intelliguntur de filiis, qui maiorum maleficia imitãtes Deum odio prosequuntur. Qui autem à parentum maleficiis abhorrẽt, non debent iuxta Ezechielis sentẽtiam propter illa puniri. Ita hoc Augustinus in tractatione contra Donatistas post collationem cap.7. & in quæstionibus in Deut. quæst.42. interpretatur.

Exod.20.
Iere.23.
4.Reg.24.
4.Reg.14.
2.Par.25.
Ezech.18.
Exod.20.

Serui dominati sunt nostri. Hoc est, serui Babyloniorũ. Vel hoc dicit ꝓpter Moabitas & Idumęos qui quondã seruierãt Iudæis, & in bello illo fuerunt cum Babyloniis coniuncti: Intolerandum quippe est videre seruũ dominatũ obtinere, clauumque reipublicæ tractare. Hinc Salomõ Prouer.30. Per tria mouetur terra, & quartum, quod nõ potest sustinere: per seruum cùm regnauerit, &c. Acsi dicat: Propter tria mala stomachantur homines, & propter quartum se non possunt ab ira temperare. Primum est videre seruum regnantem. Et cap.10. Eccl. Et malum, inquit, quod vidi sub sole, quasi per errorem egrediens à facie principis, positum stultũ in dignitate sublimi: & diuites sedere deorsũ. Vidi seruos in equis, & principes ambulantes super terram quasi seruos.

Prou.30.
Eccl.10.

In manibus nostris afferebamus panem nostrum à facie gladij in deserto. Id est, cum periculo vitę nostræ fugientes è ciuitate per solitudinem à facie gladij Babyloniorũ asportabamus escas ad comedendum. Cùm enim se in fugam conferrent portantes victum, seipsos periculis obiiciebant. Vel in animabus nostris, hoc est, iumentis nostris. Sumitur anima pro iumento & quacunque bestia, vt Iacobus Vitodurẽsis in libro troporum ac schesmatum ait. In hanc significationem accipitur Genes.1. Producat terra animam viuẽtem, hoc est, pecora & iumẽta, & cætera animalia rationis expertia. Ita Laurentius Villauicentius in phrasibus interpretatur: & multò ante illum eo-

Genes.1.

dem modo locum illum explanauit magnus Basilius in opificio dierum, ac Iunilius, & Seuerianus in Genesim. Ita etiam intelligi potest Gene. illud cap. 12. Tulítque Abraham vniuersam substantiam, quam possederant, & animas, quas fecerant in Haran.

Pellis nostra exusta est. Hoc est, igne calamitatis combusta, & instar clibani nigrore affecta, & fame
Iob 9. dissicata. Ita Iob 9. Pelli meæ consumptis carnibus adhæsit os meum.

Mulieres in Sion humiliauerunt. Nimirum Babylonij eas obscœna voluptate violantes. Id prædi
Deut. 28. xerat Deus Iudæis, si eius legem violarét, cap. 28. Deut. Vxorem accipies, & alius dormiet cum ea. Et paulò pòst: Filij tui, & filiæ tuæ tradentur alteri populo videntibus oculis tuis.

Principes manu suspensi sunt. Sensus est: Qui generis nobilitate præstabant, & principatum obtinebant, fuerunt manu hostium patibulis affixi, & strangulati. Babylonij enim illi nec magnatibus parcebant, nec senes venerabantur.

Adolescentibus impudicè abusi sunt: & pueri in ligno corruerunt. Senes defecerunt de portis, iuuenes de choro psallẽtiũ. Defecit gaudiũ cordis nostri: versus est in ductum chorus noster. Cecidit corona capitis nostri: væ nobis quia peccauimus. Propterea mœstũ factũ est in dolore
D cor nostrum, ideo contenebrati sunt oculi nostri. Propter montẽ Sion quia disperiit, vulpes ambulauerũt in eo. Tu autem domine in ęternum permanebis: solium tuum in generationẽ & generationem. Quare in perpetuum obliuisceris nostri derelinquẽs nos in longitudine dierum? Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur: innoua dies nostros, sicut à principio. Sed proiiciens repulisti nos: iratus es contra nos vehementer.

Adolescentibus impudicè abusi sunt. Loquitur de peccato turpissimo contra naturã. Potest tamen verti hæc oratio: Adolescẽtib. ad molas vsi sunt: vt eas scilicet agitarent. Sensus est; Hostes nostri Babylonij adolescentes Hierosolymæ detrudebant ad pistrinum, vbi frumẽtum mola trusatili tũdebatur. Erat quippe illud infimum officium:
Exod. 11. iuxta illud Exod. 11. A primogenito Pharaonis, qui sedet in solio eius, vsque ad primogenitũ an-
Esai. 49. cillæ, quæ est ad molã. Vnde Esaias ad ignominiam & vile munus explicandum: Tolle, inquit, molam, & mole farinam.

Et pueri in ligno corruerunt. Id est, & pueros vsque adeò onerauerunt lignis, vt deficientibus viribus sub illis corruerent. Sed quia locutus fuerat de mola, fortasse per lignum intelligit manubrium ligneum, quo voluitur pistrini mola. Vel ita: pueri in cunis ligneis occidebantur.

Senes defecerunt de portis. Id est, non ferebant sententiam: publica non exercebant iudicia, quę
Deut. 17. in portis vrbis fieri solebant: vt Deut. 17. Et iudi-
Deut. 22. cium intra portas tuas videris. Et 22. Ad seniores vrbis, qui in porta sunt. Et Amos 5. Constituite Amos 5.
in porta iudicium.

Defecit gaudium cordis nostri. Iuxta id quod dixit Deus per diuinum vatem Amos 8. Conuer- Amos 8.
tam festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum: Et Iob ait cap. 30. Versa Iob 30.
est in luctum cithara mea: & organum meum in vocem flentium.

Cecidit corona capitis nostri. Hoc est, ruit regnũ nostrum: & fuit ablatum à capite nostro, hoc est, à rege Sedechia: tritum est enim per caput regẽ significari. sumitur corona pro regno, quod sit regum gestamen, dicta, vt nonnulli aiunt, à cornu, quod pro regno in literis diuinis inuenitur: 1. Reg. 2. Sublimabit cornu Christi sui. Et Lucæ 1. Reg. 2.
1 Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pue Luc. 1.
ri sui. Vel accipitur corona pro honore, vt ca. 19. Iob 19.
Iob: Spoliauit me gloria mea, abstulit coronam de capite meo. Et Ieremiæ 13. Descendet de cap. Iere. 13.
vestro corona gloriæ. Vel sumitur pro filiis: iuxta illud Prouerb. 17. Corona senum sunt filij filio Prou. 17.
rum. accipitur hîc corona pro diuitiarum abundantia, vt Prou. 14. Corona sapientium diuitiæ Prou. 14.
eorum. Hæ autem amittuntur, & facilè euanescunt. Vt aqua manibus hausta quãto magis pre- Similitudo.
mitur, tanto citius elabitur: sic mundi diuitiæ quãto tenacius restringuntur, tanto procliuius labuntur. Sed quia Iemias ait: Cecidit corona, existimo esse hoc de templo Hierosolymæ intelligendum, quod fuit euersum in expugnatione Hierosolymæ per Babylonios.

Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrũ. Iusti & impij corda habebant mœrore confecta: sed hoc erat inter eos discrimẽ & interiectum interuallum: ꝙ qui erãt nefariis sceleribus polluti. turbulentis perturbationibus concitabantur: viri autem iustitia ac pietate cæterísque virtutibus tanquã mœnibus septi, in mediis ærumnis quiete, animíque securitate gaudebant. Id sentiens Dauid in calamitatibus versatus: Super aquam, Psal. 22.
inquit, refectionis educauit me, animam meam conuertit. Quod potest ex Hebręo ita transferri: Ad aquas trãquillitatis adduxit me, animũ meũ sedatum reddidit. Non ait: Ad aquas torrentis, quæ raptim ac turbulenter fluunt, sed ad aquas lenes & tranquillas quietè defluentes. Qui legem Dei violant, sunt perturbati: qui verò illam seruant, quieti. Illud psal. 18. Lex Domini immaculata conuertens animas: potest ex Hebræo ver Psal. 18.
ti: Lex Domini perfecta tranquillas reddit animas. Vel ita: Philosophia diuina omnibus numeris absoluta annimos quietos efficit.

Contenebrati sunt oculi nostri. Hoc est, fuerunt ob nimias vigilias, & calamitates & lachrymarum multitudinem tenebris circumfusi.

Vulpes ambulauerunt in eo. Tanquã in solitudine. Vnde Michęas Tertio: Siõ quasi ager arabitur, & Mich. 3.
Hierusalẽ quasi aceruus lapidum erit. Poteris per vulpes homines intelligere versutos & malitiosos. In hac significationẽ aiunt sumi Lucæ 9. Vul Luc. 9.
pes foueas habent, & volucres cæli nidos, filius autem hominis nõ habet, vbi caput suum reclinet. Cyrillus vulpes loco illo & volucres vocat malitiosas & astutas dæmonũ potestates. Quasi Christus dicat: Cùm vulpes & volatilia in te habitent, quo modo ego in te requiescam? Nulla est enim

est enim inter lucem & tenebras societas.

Tu autem Domine in æternum permanebis. Sensus est: Periit ac euersa est Hierosolyma, quia mutabilis erat, & corruptioni subiecta: Tu auté Domine nunquam peribis: quin potius idem in omni æternitate permanebis. Idem cecinit diuinus atque regius vates psalm. 101. Tu autem Domine in æternum permanes & memoriale tuum in generatione & generationem. Et iterum: Ipsi peribunt, tu autem permanes. Et paulò pòst: Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. Docet hic locus omnia esse mutabilia præter Deum: qui Exodi ca. 3. Ego, inquit, sum, qui sum. Et apud Malachiam 3. Ego Dominus, & non mutor. Quare eum sumus amore summo amplexuri, qui nunquam mutatur: non mundi ludibria, non terræ opes & vanitates, non seculi gloriam vanam & in casu sitam, nõ ea denique, ad quę impij auiditate nefaria aspirant, quæ mutantur, & consumuntur. Ad id nos excitat diuus Ioan. cùm ait cap. 2. epistolæ suæ 1. Nolite diligere mundũ, nec ea, quæ in mundo sunt. Et reddens paulò pòst huius rei rationem: Mundus, inquit, transit, & cõcupiscentia eius. Pręterit mundus, prætereunt regna eius: Dei verò regnum regnum sempiternum est. Id voluit hîc Ieremias significare, cùm dixit: Solium tuum in generatione & generationem. Solium enim Dei thronus eius est, & sedes diuini numinis regia, quæ vigebit memoria omnium seculorũ, quam ipsa æternitas semper intuebitur. Id animo percipiẽs Dauid psalm. 44. Sedes tua Deus, inquit, in seculum seculi. Quibus verbis pronunciat regnum Christi sempiternum fore. Id quod posteà dixit angelus: Et regni eius non erit finis. Intelligi autem versum illum psalmographi de Christo indicat D. Paulus cap. 1. epistolæ ad Hebræos: Vbi aspicis Christi diuinitatem, eum enim Dauid apertè Deum vocat, cùm ait: Sedes tua ô Deus in seculum seculi.

Psal. 101. *Exod. 3.* *Malac. 3.* *1. Ioan. 2.* *Psal. 44.* *Luc. 1.* *Hebr. 1.*

Quare in perpetuum obliuisceris nostri? Ex his verbis cõstare videtur, non solùm ad præsentem illam vastitatem per Babylonios quem finẽ habuit respexisse Ieremiam, sed ad futuram etiam per Romanos nullum finem habituram.

Conuerte nos Domine ad te. Nimirũ gratia præueniente, & diuina inspiratione, & mediis, quibus ad te homines trahis, & ad gratiam gratum facientem perducis. Sequitur: Et conuertemur. Non enim poterimus ad ipsum conuerti, nisi ipse nos conuerterit. Qui est mortiferis labibus pollutus, auersus à Deo est: ad quem sine diuino auxilio conuerti nequaquam potest. Est enim perspicuum neminem posse de condigno mereri gratiam, & à peccato mortifero ad illam resurgere, nisi per Deum. Id vult hoc loco Ieremias significare. Et capite trigesimoprimo, vbi ait: Conuerte me Domine, & cõuertar, quia tu Domine Deus meus. Et Dauid psalmo septuagesimoseptimo. Spiritus vadens, & nõ rediens. Hoc est, gratia per flagitium mortiferum amittitur, sed humanis viribus non reuertitur. Vt qui culpa sua in profundum ac irremeabilẽ lacum ruit, non potest per se ascendere, & extrahi, sed opus est alicuius auxilio: sic, qui se in pestilens præcipitat scelus, nequit inde nisi diuina ope adiutus ad Dei gratiam reuocari. Ideò Dauid psalmo 84. Conuerte nos, inquit, Deus salutaris noster, & auerte iram tuam à nobis. Et psalmo septuagesimo. Deus cõuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Et ipse Deus apud Oseam tertio decimo: Perditio tua Israel, tantummodo in me auxilium tuum. Vnde sponsa Canticorum primo: Trahe, inquit, me post te, curremus in odorem vnguentorum tuorum. Et apostolus capite quintodecimo prioris ad Corinthios: Gratia Dei sum id, quod sum. Et Christus seruator noster apud Ioannẽ sexto: Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum. Et quintodecimo. Sine me nihil potestis facerere. Id intuebatur Salomon, qui capite Prouerbiorum secundo loquens de via iniquitatis ait: Omnes, qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur. Quod intelligitur, nisi per Dei gratiam conuertantur. Ob eam causam ouis quæ errauerat, vt Christus ait apud Lucam quintodecimo, fuit ad gregem humeris pij cœlestisque pastoris reducta. Ipse est lux mundi, sine cuius lumine non possumus gratiam gratum facientem adipisci. Vt sol quod in se est, lunam splendore suo illustrat, nisi ipsa se in vmbram terræ immiserit, propter terræ interpositionem inter seipsam & solem: sic Christus dominus nos illuminat gratia sua: si autem nos non illuminamur, non est eius culpæ attribuendum, qui lux est & sol iustitiæ, sed nobis, qui vmbram quærimus, & eo contempto rerum terrenarum amore flagramus. Et quia ad impij iustificationem exigitur liberum arbitrium, ait Deus apud Zachariam 1. Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Disponimur enim ad gratiam eidẽ liberè assentiendo, & cooperando, & inspirationem Dei recipiendo, quippe qui illam possumus abiicere. Itaq; cùm dicitur in sacris literis: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos: libertatis nostræ admonemur. Cùm autem dicitur: Conuerte nos domine ad te, & cõuertemur: Dei nos gratia præueniri cõfitemur. Si autem in gratia & virtutibus perseueramus, decimum numerum quo significatur perfectio, adipiscimur. Numerus enim ab vnitate incipit, & in decimo absoluitur. Id videtur diuina scriptura innuere, cùm ait, & primitias & decimas Dei esse: ab ipso enim est, cùm ad bonum primò surgimus, & cùm vsque ad finem perseueramus. Tu autem aduerte: Non ait Ieremias: Conuerte me solùm ad te: sed conuerte nos domine ad te. Cain dicebat Gene. quarto Nunquid custos fratris mei ego sum? At diuinus noster vates omnium salutem cupiebat. Qui aliorum bonum contemnit, non solùm est similis Caino, sed hac in re diuite in inferis sepulto pestilentior. Ille enim dixit Abrahæ: Rogo te, vt mittas Lazarum in domum patris mei, habeo enim quinque fratres, vt testetur illis &c. Andreas non contentus propria salute, duxit Petrum ad Iesum, & Philippus Nathanaelem. Vt sic cortina trahat cortinam: &, vt Ioannes ait Apocalypsis vigesimosecundo: qui audit: Dicat: Veni. Vnde discipuli bini mittuntur apud Lucam decimo: Et in lege pro primogenito par turturum offerebant, aut duos pullos columbarum. Vbi numero pari charitas designatur. Ea præditus Ieremias

Iere. 31. *Psal. 77.* *Similitudo.* *Psal. 84.* *Psal. 70.* *Ose. 13.* *Cant. 1.* *1. Cor. 15.* *Ioan. 6.* *Ioan. 15.* *Prouer. 2.* *Ioan. 8.* *Similitudo.* *Zac. 1.* *Exod. 22.* *Num. 5.* *Leui. 27.* *Gene. 4.* *Luc. 16.* *Ioan. 1.* *Ioan. 1.* *Exod. 26.* *Apoc. 22.* *Luc. 10.* *Leu. 12.* *Luc. 12.*

mias dicebat: Conuerte nos domine ad te, & cõuertemur. Ad eum debemus cõuerti, & confugere, in quo est salus nostra cõstituta, qui nos in vulnus lateris sui intromittet, qui in calamitatũ eluuione est arca Noe, *Genes.6.* in cuius latere deorsum fuit ostium. Ac non sine mysterio ait fuisse deorsum, quia cum in Christo sint duæ naturæ, diuina & humana, in humana vulneratus est. De hoc ostio ait cap. 4. *Apoc.4.* Apocalypsis diuus Ioannes: Ecce ostium apertum in cœlo.

Innoua dies nostros sicut à principio. Id est, instaura dies nostros, & da nobis tempora prospera & felicia, vt olim. Prosequere nos fauore tuo, quemadmodum faciebas, cùm maiores nostros quondam liberasti à dura Aegyptiorũ seruitute *Exod.14.* tempore Mosis, & in terra promissa collocasti *Iosue 4.* tempore Iosue. Desiderabat Ieremias antiquorũ temporum prosperitatem, quemadmodum Iob, cùm dicebat cap. 29. *Iob 29.* Quis mihi tribuat, vt sim iuxta menses pristinos, secundum dies quibus Deus custodiebat me: quando splendebat lucerna eius super caput meum. Hoc est, quando me fauore suo prosequebatur.

Sed proiiciens repulisti nos. Id est, iustè nos relinquens in exilium & Babylonicam seruitutem eiecisti: quia te flagitiis nostris ad iram & supplicium mirum in modum prouocauimus. Perpende. Non ait: Repulisti me: sed repulisti nos. Non propriam tantùm, sed communem deplorat calamitatem: *Cant.2.* proximos enim sicut seipsum ordinato amore diligebat, iuxta illud Canticorum secundo: Ordinauit in me charitatem. Quod etiã potest verti. Vexillauit, vt ita dicam, me charitate. Acsi dicat: Charitate sua me Deus ad se traxit tanquam vexillo, quo in bello milites ad Ducẽ ducuntur.

OBSERVATIONES *ex Hebræo in*

CAPVT V.

Aquam nostram pecunia bibimus. Quidam vertũt: Aquas nostras. Sed parum refert, idem enim manet sensus: & vtraque translatio vera est. In Hebraico enim est מים, quod nomen semper in plurali reperitur: sed aliquando in singulari vertitur, aliquãdo in plurali. Lingua aũt Hebræa nunquam eo vtitur, nisi in plurali ob duplicẽ aquã, superiorem scilicet & inferiorẽ, quas diuidi firmamentum, vt 1. Gen. cap. *Genes.1.* sacra scriptura cõmemorat. Vnde cœlum dicitur שמים xamaiim, quòd ibi aquæ sint, iuxta Rabbi Iosi sententiam, quam multi sequuntur. Cap. Num. 24. *Num.24.* vbi bis eodem versu est hoc nomen, priore loco vertit Hieron. aquam, posteriore aquas. Ita enim ait Balaam: Fluet aqua de situla eius, & semen illius in aquas multas. Hoc est, erit populus Israeliticus fœcundus, & semen eius magnum accipiet incrementum, instar arborum iuxta ductus aquarum & fluminum deriuationes. Erit felix, rebúsq; omnibus ad vitã necessariis abũdabit. Situla est instrumentum hauriendi aquã ex puteo, eamque effundendi. At septuaginta interpretes totam hanc orationem ad Christum referunt: ita enim habent: *ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν.* Hoc est, exibit homo ex semine eius, & dominabitur gentibus multis. Ac si dicat: Christus secundũ carnem genus suũ ducet ex Israele, eritq; gentiũ dominus. Vnde ei dicit psal. 2. cœlestis parte: Pete à me; & *Psal.2.* dabo tibi gẽtes in hæreditatẽ tuam, & possessionem tuã terminos terræ. Onchelus etiã Chaldaicus paraphrastes hoc de Christo his verbis interpretatur. Crescet rex, qui vngetur de filiis suis, & dominabitur populorũ multorũ. Vbi priore loco nomine aquæ significatur Christus, posteriore aũt nomine aquarũ gentium multitudo. Eodẽ vocabulo vtitur Salom. Can. 8. Aquæ multæ *Cant.8.* non poterunt extinguere charitatẽ. Id est, ingentes calamitates non valebunt vim diuini amoris restinguere & delere. Et Amos nono. Qui vocat *Amos 9.* aquas maris, & effundit eas super faciem terræ. Ac si dicat: Deus vocat sursum ad aerẽ aquas maris versas in vapores solis calore, qui in eam aeris regionem ascendunt, vbi concrescunt in nubes, quæ in imbres mutatæ super terrã effunduntur. Et Esai. 48. Et de aquis Iuda existis. Hoc est, *Esai.48.* vos ô Iudæi, qui ex Iuda tanquam ex fonte dimanastis. De variis aquæ significationibus vide Arnobium in psal. 21. & 32. & 73. Cyrillũ de incarnatione vnigeniti 26. Cypria. epist. 13. Gre- *Cyprian.* gorium Nyssenum de vita Mosis.

Ceruicibus nostris minabamur. Pro minabamur est in Hebræo verbũ רדף radhaph, pro quo cap. 3. Threnorũ Hieronymus vertit percutere: Ope- *Thre.3.* ruisti in furore, & percussisti nos. Quare poterat verti locus hic ceruic. nrís percutiebamur. Vel, ceruicibus nostris passi sumus persecutionem. Significat enim verbũ hoc persequi, vt psal. 142. *Psal.142.* Quia persecutus est inimicus animam meam. Et *Ezec.35.* cap. Ezech. 35. vbi Deus ait Idumæorum populo: Sanguini tradã te, & sanguis te persequetur. Hoc est, tradam te occisori, qui te persequatur. Vel tradam te populo Israelitico, qui te affligat. Erant enim Idumæi & Hebræi ex eodẽ sanguine, quoniam genus ducebant ab Isaac, Idumæi per Esau, Hebræi per Iacob. Hac ratione ductus Pagninus in Thesauro vertit hunc locum: Super *Pagnin.* ceruices nostras persecutionem passi sumus. Et eodem modo Septuaginta: Super collum nostrũ persecutionem tolerauimus.

Adolescentibus impudicè abusi sunt. Pro adolescentibus est in Hebraico: בחורים, quod nomen & adolescẽtes significat, & electos. Priorem significationem secutus est Latinus noster interpres, alteram Septuaginta, qui habent: Electi fletum assũpserũt. Hoc est viri nobiles & magnates vim lachrymarum profuderunt. Pagninus habet: Iuuenes ad molendũ tulerunt. Brixianus: Adoles- *Brixia.* centes ad molendum rapuerunt Sed quia interpres noster per molere & contundere actum obscœnum intellexit, posuit: Adolescentibus abusi sunt. Nam ca. 31. Iob, vbi nos habemus: Scortum alterius sit vxor mea: est in Hebræo: Molat alteri *Iob 31.* vxor mea.

Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrũ. Particula, in dolore, nec est in Hebraico, neque in Græco: sed est in vulgata nostra editione ad maiorem literæ explicationem. Pro corde est in Hebræo לב, quæ vox & cor significat & mediũ, quòd cor sit in medio corporis situm: vt Ionæ 2. *Ion.2.*

Proiecisti

Proiecisti me in profundum in corde maris. Accipitur pro voluntate, vt Cant.4. *Cant.4.* Vulnerasti cor meum soror mea sponsa. Quod potest etiam verti, Rapuisti cor meum: siue abstulisti, siue vt alij transferunt: Transfixisti cor meum. Alloquitur Deus more humano animam sibi deuotam, quam admirabili amore prosequitur. *Cant.8.* Et Cant.8. Pone me vt signaculũ super cor tuum. Vbi pro signaculo est in Hebræo חותם chotam, quod nomen significat sigillum & annulũ: solebant enim veteres in annuli gemma sigillum ferre: & quoniam annulo sigillum imprimebant, idem vocabulum vtrunque significat. *Iere.22.* Eo vtitur Iere.ca.22. cùm ait: Si fuerit Iechonias filius Ioacim annulus in manu dextera mea. Et Salomon hoc loco, vbi pro signaculo poteris rectè vertere sigillum, aut annulum sigilli. Est enim sensus: Quemadmodum in digito est annulus, ita sim ego in corde tuo. Vt digitus sigillum imprimit annulo, ita cor tuum mecum, nihil animo cogitas, quod nõ sit sigillo diuini consilij sigillatum. Nec solum me debes in corde, hoc est in cogitationib. portare, sed etiam in brachio, hoc est in operib. nomine enim cordis cogitationes sensusq; reconditi, nomine verò brachij opera & acta significantur. Eam ob causam vbi dixit: Pone me vt signaculum super cor tuum: adiecit: vt signaculũ super brachium tuum. Ac si dicat Christus: Da operam, vt me ponas ante oculos tuos, méque semper in meditationib. & actionibus respicias. Aspicis cor sumi pro cogitatione. Sumitur etiam *Rom.1.* pro intelligentia, vt cap.1. ad Rom. Obscuratum *Ephes.4.* est insipiens cor eorum. Quod cap. 4. ad Ephes. dixit: Tenebris obscuratum habentes intellectũ. Furari cor alicuius est eo inscio aliquid agere, vt *Gene.31.* Gene.31. Furatus est Iacob cor Laban Aramæi, eo quòd non indicauit ei, quòd fugeret. Pro quo vulgata editio habet: Noluit Iacob confiteri socero suo, quòd fugeret. Et paraphrasis Chaldaica: Celauit Iacob à Laban Syro, & non indicauit ei, quòd ipse proficisceretur. Præterea sumitur *Iere.4.* cor pro anima, vt cap. Iere.4. Laua à malitia cor tuum Hierusalem, vt salua fias. Ac eodem modo sumitur hoc Ieremiæ loco: Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrum.

Conuerte nos domine ad te, & conuertemur. Cum ad Deum conuertimur, ipse nos conuertit: bona enim quæ agimus, munera sunt, quæ Deus nobis *Ephes.4.* impertit. Id videtur significare D. Paul.ca.4. *Psal.67.* epist. ad Ephes. vbi citans versum illum psal.67. Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus: ait Ascendens Christus in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Dauid ait Christum accepisse dona ab hominib. Paulus verò ea illis dedisse: & vtrunque verum est: nam dona quæ Deo offeri*Iacob.1.* mus, ipsius Dei dona sunt, iuxta illud Iacobi apostoli: Omne datum optimum, & omne donũ perfectum desursum est descendens à patre luminum. Et ita nulla est inter psalmographum & apostolum discrepãtia. Nec inter Ieremiam hoc *Zac.1.* loco, & Zach.1. vt in explanatione ostendimus. In quibus duobus locis pro conuertere est in *Psal.22.* Hebræo verbum שוב, quod cõuertere significat, vt psal.22. Animam meam conuertit. Significat *Cant.6.* etiam reuertere, vt Cant.6. Reuertere reuertere Sunamitis. Pro quo codices emẽdati habent Sulamithis: quę vox pacificã significat, tranquillam & perfectã Et Gene. 8. Dimisit coruũ, qui egrediebatur, & nõ reuertebatur, vbi pro reuertebatur est hoc idẽ verbũ. *Gene.8.* Sed quia in hũc incidimus locũ, operæpretiũ duximus, discrimẽ repugnantiámq; loci huius inter vulgatã editionẽ, & literam Hebræã, quæ modo extat, aperire. Iuxta cõmunis editionis veritatẽ coruus missus ex arca à Noe egressus fuit, sed nõ reuersus: at exemplaria Hebræa quæ modò apparent, sensum contrariũ produnt. Ita enim habẽt: ויצא יצוא ושוב: Id est & egressus ibat, & reuertebatur. Disparata sunt: reuertebatur: & non reuertebatur. Augustinus Eugubinus episcopus Chisamensis in annotationibus suis ait deprauatã esse hoc loco editionẽ vulgatã, delẽdámq; esse ex illa particulã, nõ, codices verò Hebræos veritatẽ cõtinere. *Eugubi.* Idem quoq; ait Xantes Pagninus in epistola suæ nouę emissioni prælata. *Pagnin.* Nõ possum negare, ægrè me tulisse, tam catholicos & eruditos viros fuisse hoc loco in vulgatã editionẽ vetustate veritate & magnificentia præstantẽ tã asperè & immeritò inuectos. Nã septuaginta interpretes natione Hebręi, linguæ Græcæ periti cũ negatione legerũt. Ita enim habẽt: καὶ ἐξελθὼν οὐκ ἀνέστρεψεν Hoc est, & exiẽs nõ est reuersus. Eodem modo Flauius Iosephus Iudæus cap.5.lib.1. antiquitatũ, cuius ad literã hæc sunt verba: *Iosephus.* Post paucos dies aqua amplius recedente misit coruũ, volẽs cognoscere, si quid etiã terræ fuisset relictũ ab aqua, & ad grediendũ iã tutũ esse videretur: qui cũcta reperiẽs inundãtia non reuersus est ad Noe. Hactenus ille. Illud velim existimes tempore diui Hieronymi codices Hebræos hoc loco negationẽ habuisse: *Hieron.* imò tẽpore septuaginta interpretũ: & ita Mosẽ scripsisse. Sed posteà Hebræi aut negligẽtia, aut malitia, vt versionẽ nostrã calũniarẽtur, negationẽ ex cõtextu abstulerũt. Hieronymus enim ex Hebræo vertit: Dimisit coruũ, qui egrediebatur, & nõ reuertebatur. Et aduersus Luciferianos. Emittitur, inquit, coruus de arca, & nõ rediit: & posteà pacẽ terræ colũba nũtiat. Et in epistola ad Oceanum: Statímq; colũba spiritus sancti expulso teterrimo alite deuolat ad eũ. Vbi per teterrimũ alitem coruũ significauit. Nõne vides Hieronymũ locũ hũc legisse & vertisse cũ negatione? Augustinus similiter tomo 6.li.12. cõtra Faustũ Manichæum *August.* ca.20. cũ negatione legit: ita enim ait: Quod post dies quadraginta emissus coruus nõ est reuersus, aut aquis vtiq; interceptus, aut aliquo super natãte cadauere illectus, significat homines in immunditia cupiditatis teterrimos, & ob hoc ad ea quæ foris sunt, in hoc mundo nimis intentos. Et tomo 9. in tractatu 6. expositionis in Ioannẽ ita ait: Meritò de arca missus est coruus, & nõ est reuersus, missa est colũba, & reuersa est. Vbi quid his duabus auibus significetur, mirabiliter explanat. Eodem modo legit Ambrosius libro de Noe & arca ca.17. *Ambro.* vbi causam reddit, cur coruus emissus nõ redierit. Præterea Chrysostomus homilia 26. in caput Genesis 8. *Chryso.* apertè cum negatione legit, & interpretatur, asseueranter affirmans nunquam coruum reuersum fuisse. Demum idẽ asserit glossa Græca per coruum populum intelligens Iudaicum, qui extra arcam, hoc est, extra

extra

tra ecclesiam mansit, per columbam verò populum gentilem, qui ad ecclesiam confugit. Cùm igitur tot patres tanta vetustate, sanctitate, & sapientia præditi ita legerint, & explanauerint, vt nostra habet vulgata editio, credendum est, eam esse verissimam Hebræam verò hoc loco deprauatam. Nec mirum, cùm videamus, vt Elias etiam fatetur doctus inter Iudæos Hebræos codices huius temporis longè à priscis illis veteris synagogæ variari. Id quod perspicuè cõfitetur. Bruno Amerbachius trium linguarum eruditione celebris, in præfatione in psalterium, diui Hierony. vbi asseuerat vetera psalterij exemplaria Hebræa manu scripta à psalterio Venetiis impresso multis in locis discrepare. Sed quid cito recentiores scriptores, cùm antiquus Iustinus martyr in libro quem edidit aduersus Iudæos, qui inscribitur Colloquium cum Triphone Iudæo, apertè ostendat iam tunc Iudæos aliquibus in locis diuinam scripturam deprauasse: quemadmodum versum illum psalm. 95. Dicite in gentibus, quia dominus regnauit à ligno, vbi voces illas, à ligno deleuerunt. Et posteà, vt Lindanus Dordracenus in libris de optimo scripturas interpretandi genere ostendit, multa commutarunt. Quare iam nunc solida ac pura scripturarum veritas potius est à vulgata editione, quàm à codicibus Hebraicis petenda. Est enim communis hæc nostra editio ab ecclesia catholica meritò approbata, quoniam est vetustissima, verissima, grauissima, & integerrima: de cuius laudibus nulla vnquam posteritas conticescet, quam ipsa perpetuitas semper intuebitur. Hæc est diuina ac vera scriptura, quæ vt Salomon ait cap. Prou. 6. lucerna est, lux, vitæ via, correctio & castigatio. De quo ait apostolus cap. 3. posterioris ad Tim. Omnis scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum, & arguendum. Quare meritò Christus Deus noster apud Ioan. 5. Scrutamini, inquit, scripturas. Nos has Ieremiæ lamẽtationes scrutati sumus, & simpliciter pro ingenij tenuitate explanauimus, earum abstrusas sententias & profunda mysteria illis relinquentes, qui mentem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes sapientiam amplexantur, & ad diuinarum rerum contemplationem rapiuntur. Illi se totos ad diuinas literas explanandas conferant propter Deum, cui sit gloria & honor in secula seculorum, Amen.

Elias. *Bruno.* *Iustinus.* *Psal. 95.* *Lindan.* *Prou. 6.* *2. Tim. 3.* *Ioan. 5.*

Terminantur Ieremiæ lamentationes per doctorem Hectorem Pintum illustratæ.

FINIS.

F. HECTORIS

PINTI LVSITANI HIERONYMIANI,

SACRAE THEOLOGIAE DOCTORIS, ET IN ACADEMIA CONIMBRICENSI sanctæ Scripturæ professoris,

IN

DIVINVM VATEM NAHVM COMMENTARII.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

CLARISSIMO VIRO AC DOMINO GEORGIO

SYLVIO, NOBILISSIMA STIRPE NATO, VIRTVTVM PRAESTANTIA INTEGERRIMO, FRATER Hector Pintus Doctor theologus salutem, & gloriam sempiternam.

CVm sæpenumerò causam perquiram, illustrissime vir, cur cùm constemus ex animo immortali, & corpore caduco, corporis curandi conseruandíque artem diligenter quæramus, animi autem medicinam pro nihilo putemus: hanc inuenio potissimùm, quia corporis dolorem animo perpendimus, animi autem ægritudinem corpore non sentimus. Et quamuis se animus iudicet, id tamen efficit quando iam iudicium laborat perturbatione. Inde euenit cæca pestilentium voluptatum, mundiq; diuitiarum ac honorum cupiditas, & cæterorum vitiorum colluuio, quibus diuina atq; humana iura violantur. Et quia huius calamitatis remedium est ex diuinis literis depromendum, dedi operam, vt eas explanarem. Nihil est enim, quod homines à vitijs reuocet acriùs, & ad virtutes cohortetur ardentiùs quàm diuina doctrina, quæ sacris literis continetur. Vt in arca Noe erant varij cibi, varietati animantium congruentes: sic in sacra scriptura est multiplex doctrina, omni hominum generi conueniens, qua animi reficiuntur, & ad immortalitatem inflammantur. Elegi autem vetus testamentum exponendum, quòd sit explanatu difficilimum. Nam sanctum Christi seruatoris nostri euangelium, tametsi multis in locis abstrusas & reconditas habeat intelligentias, est tamen aqua illa clara; quam vidit Ezechiel per omnes terrarum oras fluentem, quæ egrediebatur ex ostio sacrarij, hoc est ex Christo, qui ait apud Ioannem decimo: Ego sum ostium, si quis per me introierit, saluabitur. Hæc est aqua, quam ipse promisit apud eundem Ezechielem trigesimoseptimo, cùm has voces emisit: Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. De illa dixerat Dauid psalmo vigesimo secundo: Super aquas refectionis educauit me: ani-mam meam conuertit. Et Ecclesiasticus quintodecimo: Aqua sapientiæ salutaris potabit illum. Ad has aquas nos inuitat capite quinquagesimoquinto his verbis Esaias: Omnes sitientes venite ad aquas. De quibus ait Ioel tertio: Per omnes riuos Iudah ibunt aquæ. Ac si dicat: Omnes mundi partes rigabuntur aquis euangelicæ doctrinæ, quibus Deum confitentes & laudantes edent vberrimos virtutum fructus. Est etiam doctrina diuinorum vatum aqua salutaris, sed abdita & obscura, iuxta illud psalmographi, Tenebrosa aqua in nubibus aeris. Quod Hieronymus & Augustinus de lectione prophetarum interpretantur. Quare in eorum explanatione cum Mose ingredior nubem & caliginem, dicens cum diuino ac regio vate: Reuela domine oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Oportet

[Margin: Similitudo. Genes. 6. — Ezech. 47. Ioan 10. — Ezech. 37. — Psal. 22. — Eccles. 15. — Esai. 55. — Ioel. 3. — Psal. 17. Hieron. August. — Psal. 118.]

enim ferre filium diuini fauoris, vt possim cum Theseo Labirinthum penetrare. Ex pro-
Epiphan. phetis minoribus, quos suscepi explicandos, vnus est Nahum, qui fuit, vt ait Epiphanius
Iosephus. in eius vita, de tribu Simeonis natus Elcesi trans Iordanem. Extitit, vt Iosephus libro
nono Antiquitatum memoriæ prodidit, gubernaculum Reipublicæ tractante Ioathamo
Hieron. rege Iudah: sed vaticinatus est, teste Hieronymo regnante Ezechia post decem tribuum
euersionem. Vaticinatur de vrbis Niniuiticæ exitio & vastitate: & de prædicatione
Euangelij longè lateq; propaganda. Ostendit mundi prosperitatem ad quam mortales
auiditate incensi aspirant esse falsam, incertam, & caducam: veram autem virtutem
solidam esse, defixámque radicibus, quæ nulla temporum varietate labefactatur. Hæc
& alia huiusmodi in his explico commentarijs, quos tibi vir clarissime dedicaui, non
vt te illustrent, nec enim aquis Oceanus indiget: sed vt ipsi splendore tuo illustrentur.
Tu es enim ille, quem nulla socordia, nulla intemperantia, nulla denique flagitia delecta-
runt. Nihil in vita expetendum putasti, nisi quod esset cum laude & dignitate coniun-
ctum. Voluisti sapientiam & virtutem cum generis nobilitate copulare. Ducis enim ge-
nus tuum ab antiquo Syluio Rege Latij & Albæ inuictissimo. Ab eo ortus est Latinus
Syluius, à quo descendit Atis Syluius, qui genuit Capim, & Capis Capetum, & Capetus
Tiberinum, à quo Numitor dimanauit. Omnes hi fuerunt Reges authore Raphaele Vo-
Volater. Liuius. laterrano in libro sexto geographiæ. Ac vt ait Titus Liuius libro primo ab vrbe condita,
August. Euseb. & diuus Augustinus decimo octauo de ciuitate Dei: & Eusebius in chronicis, non solùm
fuerunt reges, sed Syluij appellati. Huius Numitoris Syluij nepos fuit Romulus, qui pri-
mus Romam mundi caput, terrorem & asylum condidit, & ad amplitudinem perduxit.
Ab his clarissimis principibus ducunt progeniem suam Syluij Romani, qui vt Siculus
Marineus. ait Marineus, & antiqua monumenta testantur, se ex Italia contulerunt in Lusita-
niam: vbi pro regum suorum honore, & huius regni defensione præclara facinora edide-
runt, noménque suum immortalitati commendarunt. Quæ tam immemor erit posteritas,
quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ eorum gloriam non immortalitatis memoria
prosequantur? Hæc est prosapia tua vir nobilissime, quam tu virtute, eruditione, ma-
gnificentia, & publicis beneficiis in regnum collatis non solùm non obscurare, sed etiam
illustrare contendis. Quare tibi debentur opera mea: maximè cùm ea literis man-
dauerim in tuo diui Marci monasterio: vnde euocatus sum ab hac insigni
Conimbricensi academia ad sacram scripturam explanandam.

Vale. Conimbricæ iiij. Id. Martij. Anno à
sacrosanctæ virginis partu
1577.

PRO

PROPHETIA NAHVM.

Argumentum capitis I.

Praedicit diuinus vates Ninae ciuitatis Assyriorum regiae exitium & vastitatem. Explicat iustam Dei vltionem in Assyrios, & benignitatem erga Hebraeos: & de Ecclesiae institutione, & Apostolorum praedicatione tandem vaticinatur.

CAPVT I.

A Onus Niniuę, liber visionis Nahum Elcesaei. Deus aemulator & vlciscens Dominus, vlciscens Dominus, & habens furorem: vlciscẽs Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis. Dominus patiens, & magnus fortitudine, & mundans non faciet innocentem, Dominus in tempestate & turbine viae eius: & nebulae
B puluis pedum eius. Increpans mare, & exiccans illud, & omnia flumina ad desertum deducens. Infirmatus est Basan, & Carmelius, & flos Libani elanguit. Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt, & contremuit terra à facie eius, & orbis, & omnes habitantes in eo.

EXPLANATIO.

Onus. Hoc est, dura vaticinatio. Sensus est: incipit grauis & aspera aduersus Niniuem prophetia. Onus non solum calamitatem, sed vaticinationem saepenumero significat, qua calamitas, grauis Dei vltio, & infausta ac infelicia annunciantur. In hanc significationem sumitur capite Esaiae 13. Onus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos. Et 15. Onus Moab. Primo Habacuc: Onus quod vidit Habacuc propheta. Et Malac. 1. Onus verbi Domini ad Israel. Praedicebant diuini vates ventura supplicia, quia Deus illis ita praecipiebat: & vt homines à vitiis deterrerent, atque ad virtutes excitaret. Deinde quia calamitates illis solent esse grauiores, quos inueniunt incautos & improuidos, de illis minimè cogitantes. Nam vt diuus ait Gregorius in homilia quadam, minus iacula feriunt, quae praeuidentur. Praeterea vt Dei iustitiam ostenderent, & viros pios ab impiis vexatos consolarentur. Demum vt significarent, calamitates quae detrimentum interdum hominibus afferunt: vtiles illis esse aliquando. Nam onus naturaliter tendit ad centrum: cùm autem calamitas sit onus, perspicuum est eam nos ad centrum ducere. Ex quo fit, vt quae fuerit aequo animo tolerata, nos ducat ad Deum centrum illud, ad quod mens virtute praedita aspirat: quae autem animum perturbauerit, à tolerantia dimouerit, eique desperationem adhibuerit, nos ducet ad terrae centrum, vbi est damnatorum regio constituta, in qua illi acerbis aeternisque cruciatibus torquentur. Itaque calamitas ostendit qualis quisque sit, fortis ne, an fragilis: piùs, an impiùs: firmitate animi, & constante ac perpetua ratione vitae septus, an inconstantia & mutabilitate insignis: virtutum ornamentis excultus, an scelerum maculis contaminatus. Ea est cribrum diuidens lolium à frumento. Vt in torcularis compressione vinum ab acinis separatur: sic in calamitate & tentatione boni à malis seiunguntur. Eam ob causam dixit angelus Tobiae capite 12. Necesse fuit, vt tentatio probaret te. Vir constans & stabilis in calamitatibus suis ad Deum tanquam ad arcem tutissimam confugit, dicens cum Dauide psal. 24. Respice in me, & miserere mei, quia vnicus & pauper sum ego, Vel vt potest etiam verti ex Hebreo: quia solus & afflictus sum ego. Et cum Paulo apostolo ad Rom. 9. Quis nos separabit à charitate Christi, tribulatio an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio? Ac si dicat: nihil horum. Mobilis autem & imbecillus quacunque rerum aduersarum procella tolerantiam amittit. De huiusmodi hominibus ait Ecclesiasticus cap. 2. Vae his, qui perdiderunt sustinentiam. Ideò ait ipse 27. Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Id intelligens Oseas 4. Maledictum, inquit, & mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium inundauerunt. Vbi pro inundauerunt potest etiam verti ex Hebraeo, diuiserunt. His enim rebus illi qui virtute singularíq; constantia sunt muniti, ab illis qui nulla vera honestate, nulla solida firmitudine sunt septi, separantur, & cognoscuntur. Accidit enim saepenumero, vt qui Deum Israelis videbantur sequi, orta tempestate vela mutent, & sequantur Baal: qui dicebant se de fontibus saluatoris aquas haurire, se ad cisternas conferant dissipatas: & qui se antea reipublicae Christianae praeferebant defensores, in ea posteà vt Iudas in coena, & Sinon in vrbe Troiana reperiantur. Est nanque tentatio veluti lapis Eraclius, verum aurum à falso discernens: quasi ventilabrum paleas à granis seiungens: sicut procella, qua ostenditur, quis in arenam fluxam, quis in lapidem firmum iecerit fundamenta. Ea saepe virtutis simulationem aperuit, & animi fortitudinem constantiámque declarauit. Viri pij in aerumnarum angustiis cõferunt se ad poenitentiam, ad lachrymas, ad preces, impij verò ad conuicia, ad dolos, ad homicidia, ad voluptates. Est quidem calamitas onus, & ita à Nahum hoc loco vocatur, sed quae homines sceleratos deprimit, non iustos: imò ea ad gloriam caelestem festinant. Nam vt vela sunt onera nauibus, sed eas faciunt celeriter nauigare: sic afflictiones pondera sunt, sed quae viris pietatem colentibus ad properandum in virtutum via magnum afferunt adiumentum. Eos qui illis anguntur, vocat Christus Deus noster apud

Marginalia: Esai. 13. — Esai. 15. — Habac. 1. — Malac. 1. — Gregor. — Similitudo. — Tob. 12. — Psal. 24. — Rom. 9. — Ecclesi. 2. — Ecclesi. 27. — Oseas 4. — Similitudo. — Matth. 3. — Matt. 7. — Similitudo.

Matt. 11. apud Matthæum, cùm ait: Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis: & ego reficiam vos: & inuenietis requiem animabus vestris. Non requiem corporum promittit, sed animorum. Nam corporum quies quam nefarij homines voluptatibus dediti quærunt, & somniant, longè distat à vera quiete. Sic catenis vinctus libertatem, æger sanitatem, esuriens dulces epulas somniat. Sed aderit vltimus dies, qui somnia hæc demonstrabit. Interim calamitates æquo animo toleratæ ad eximiæ virtutis gloriam illustrandam conducunt. Quare diuini vates eas solebant prædicere, & earum vaticinationem onus appellare.

Niniue. Ciuitas est Assyriæ quondam florentissima, Assyrij imperij firmissimum caput. Eam ædificauit Assur, vt cap. Genes. decimo proditum *Xenop.* est memoriæ. Hic Assur teste Xenophonte in lib. de æquiuocis, vocatus fuit Ninus: à quo ciuitas *August.* nomen sortita est. Id fuit D. Augustino perspectum & exploratum, qui capit. 3. lib. 16. de ciuitate Dei: Ninus, inquit, Beli filius conditor fuit Niniuæ ciuitatis magnæ: cuius ciuitatis nomen ex illius nomine deriuatum est, vt à Nino Niniue vocaretur: Assur autem, vnde Assyrij. Hacte- *Xenop.* nus ille. Xenophon ait hunc Ninum vocatum fuisse à nonnullis Iouem, ab aliis autem Herculem, quem gentes idolorum cultrices in cœlo *Eusebi.* collocarunt. Vocatur hæc ciuitas ab Eusebio *Diodor.* Nisibis, à Diodoro Siculo libr. primo: Nina, ab *Herod.* Herodoto lib. 1. & 2. & Ptolemæo in descriptio- *Ptolem.* ne Asiæ Ninus. Quo nomine nuncupatur à Pli- *Plinius.* nio cap. 26. lib. 6. & à Strabone in principio lib. *Strabo.* 16. & à Hieronymo in proœmio in hunc diui- *Hieron.* num vatem, vbi ait ciuitatem illam tunc Ninum vocari. Meminit huius ciuitatis & regis eius *Berosus.* Sennacheribi Berosus Chaldæus, & Flauius Io- *Iosephus.* sephus, qui eum citat cap. 2. libr. 10. antiquitatum Iudaicarum. Niniuitæ ob Ionæ prædicationem egerunt pœnitentiam, vt ipse Ionas testifi- *Ion.* 3. catur cap. 3. quamobrem perniciem tunc declinarunt, & à supplicio quod illis Deus minatus fuerat, euaserunt. Sed quia posteà fuerunt pestilentibus flagitiis polluti, & in tetra vitia ingurgitati, fuerunt afflicti, victi, & euersi. Prædicitur igitur à nostro diuino vate vrbis Niniuiticæ, totiúsque regni Assyriorum euersio, quæ à Nabuchodonosore Babyloniorum rege anno primo imperij sui facta esse putatur. Hoc exitium *Tob.* 14. prædixit Tobias cap. 14. humaníque authores multis in locis memoriæ prodiderunt. At quia *Hieron.* Niniue, vt D. ait Hieronymus, idem est quod pulchra seu ornata, mundus autem à Græcis cosmos, hoc est ornatus & pulcher dicitur, po- *Boetius.* test accipi pro mundo: de quo ait Boetius in consolatione philosophiæ: Mundum mente ge- *Tullius.* rens pulchrum pulcherrimus, ipse. Et M. Tullius in libro de vniuersitate: Nec mundo quicquam puchrius, nec eius ædificatore præstan- *Tyrius.* tius. Et Tyrius Maximus in sermone quid sit Deus, ait Deum esse pulchrorũ pulcherrimum, ac pulchritudinis fontem. Quamobrem quicquid hîc dicitur in sensu literali aduersus Niniuem, potest in sensu spirituali de caducis mundi opibus & voluptatibus explicari, vt eas fluxas esse incertas & interituras intelligamus, ac excelso firmóque animo aspernemur. Qua ratione ducti præparemus nos ad diem iudicij, vbi Deus de Assyriis, hoc est improbis est æternas pœnas sumpturus. Tu verò perpende & memoria repete diuinam prouidentiam: quia populus Israeliticus impiis se flagitiis contaminauerat, tradidit eum Deus Assyriis. Rursus Assyrios tetris scelerum maculis notatissimos tradidit Babyloniis, qui fuerunt victi à Persis ob nefaria facinora sua, quorum iustas pœnas persoluerunt.

Liber visionis. Id est, liber vaticinationis: nam vaticinatio dicitur visio ob certitudinem & firmitatem. Eam ob causam dictum fuit diuo Ioan. Apocalyp. 1. Quod vides, scribe in libro. Capit. *Apoc.* 1. trigesimosecundo libro secũdo Paralipomenon *2. Par.* 34. scriptum legimus: Scripta sunt in visione Esaiæ. Hoc est in eius prophetia. Eodem modo sumitur primo ipsius diuini vatis capite: Visio Esaiæ filij *Esai.* 1. Amos. Et Daniel. decimo: Quoniam adhuc visio *Dani.* 10. in dies. Hoc est, quia non modò, sed post longum temporis interuallum hæc vaticinatio complebitur. Et primo Abdiæ: Visio Abdiæ. Vnde di- *Abd.* 1. uini vates dicebantur videntes, vt capite 21. lib. *1. Par.* 21. prior. Paralip. Locutus est dominus ad Gad videntem. Et 9. lib. posterioris: In visione quoque *2. Par.* 9. Ado videntis. Et apertissimè cap. 9. lib. 1. Reg. *1. Reg.* 9. Venite, & eamus ad videntem. Qui enim propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns. Vnde illud cap. 33. libri posterioris Paralip. Scripta *2. Par.* 33. sunt in sermonibus Hozai: potest verti: scripta sunt in libris prophetarũ: nam hazal siue chazal significat videre, & prophetæ vocantur videntes: Qua ratione ducti septuaginta interpretes transtulerunt: Scripta sunt in sermonibus videntium. Et quia Niniue significat pulchram, & visio contemplationem, potest verti totum hoc: Assumptio pulchritudinis, liber contemplationis Nahum. Nisi enim quis assumat veram animi pulchritudinem, non poterit aptè ad rerum excelsarum contemplationem peruenire.

Nahum. Nomen est huius diuini vatis, quod sonat, vt diuus ait Hieronymus, consolatorem: *Hieron.* & rectè illi conuenit: consolatur enim Israelitas, cùm aduersus improbos Assyrios acerrimos eorum hostes vaticinatur. Illi enim iam decem tribus abduxerant captiuas, & reliquas duas grauiter affligebant. Reprehendit itaque impios, pios verò consolatione permulcet: quod est concionatoris officium. Spiritus sanctus qui paracletus hoc est consolator dicitur, qui Christi discipulis perfugium & solatium præbebat, homines sceleratos obiurgabat. Ita enim ait apud Ioannes 17. Christus dominus: Cùm venerit paracletus, *Ioan.* 17. arguet mundum de peccato. Vbi per mundum homines scelerum maculis notati significantur. Quo tempore floruerit Nahum, nõ liquet ex diuinis literis: sed in proœmio diximus, Iosephus *Iosephus.* ait eum extitisse regnante Ioathamo Hierosolymæ, Hieronymus autem ait eum fuisse sub Eze- *Hieron.* chia rege vaticinatum. At in libro Hebræo de mundi serie, & aliis antiquis Hebræorum monimentis consignatũ est eum cũ Ioele & Habacuc regnante impio Manasse pij Ezechiæ filio floruisse. Sed fieri potest, eum omnium horum regum tempora attigisse. Ac inter Iudæos constare video eam ob causam illum in principio

suarum

suarum vaticinationum noluisse nominare Manassem, qui tunc clauum reipublicæ tenebat, ne eius regis mentionem faceret, qui se nefariis sceleribus contaminauerat, Dei legem violauerat, vana gentium idola coluerat, & salutaria diuinorum vatum monita despexerat. Nolebat enim sanctorum virorum consiliis assentiri. Vt quædã inueniuntur tabulæ tam horridæ, & perperam gypso illitæ & complanatæ, vt nec aurum recipiant, nec picturam, etiamsi eius artifex eximius sit: sic quidam sunt homines tam improbi, tam praui moribus imbuti, vt nullam salutarem ad mittant doctrinam, quamuis eius magister in eruditionis præstantia vnus inter omnes emineat. Quemadmodum æquum est eos proprio nomine signare, qui sunt virtute præditi, illustrique laude celebrati: ita decet aliquando hominum pestilentium, ignominiæ maculis insignium nomina silentio præterire. Hæc est causa, quare seruator noster apud Luc. 16. Lazarum nominauit, diuitem autem purpura indutum qui opipare epulabatur, noluit nomine proprio appellare. Et diuus Matthæus in genealogia Christi Iesu tres reges iniustos, vt ibi obseruauit Hieronymus, silentio prætermisit.

Similitudo. *Luc. 16.* *Matt. 1.*

Elcesæi. Ita nuncupabatur Nahũ, quòd natus fuisset Elcesi. Fuit quippe Elcesum oppidum in Galilæa, vt Hieronymus, & Epiphanius, & Remigius, & Albertus Magnus testantur. Et videtur constare ex paraphrasi Chaldaica, & ex Rabi Salomone Gallo. Sunt tamen nonnulli, qui aiũt Elcesæum esse nomen familiæ, & vtraque opinio tangitur à Vatablo. Quatuor in hoc exordio à diuino nostro vate explicantur: primum genus operis, est enim aspera vaticinatio: secundum argumentum & materia, agit enim de venturis Assyriorum molestiis & ærumnis: tertium nomen authoris: quartum nomen patriæ, vbi editus in lucem fuit. Sed de inscriptione hactenus.

Deus æmulator. Vaticinaturus de Assyriorum exitio incipit à Dei iustitia, consilio, & prouidẽtia, ne quis eorum euersionem fato tribuat, aut casui, non eorum sceleribus, & diuinæ iustitiæ. Aemulator sumitur dupliciter, nam imitator virtutis æmulator dicitur: & qui aliquid cupit, quod aliis dari non vult, & tunc idem est, quod zelotes, hoc est, amator cum consortis indignatione. Ita nos Deus amat, vt velit, vt in eo, non autem in mundo amorem nostrum collocemus, eique soli diuinum latriæ cultum tribuamus. Alioquin in nos grauiter animaduertit. Eam ob causam ca. Exod. 20. Ego sum, inquit, Dominus Deus tuus, fortis, zelotes. Et 34. Dominus, zelotes nomen eius. Et apostolus ca. 11. posterioris ad Cor. Aemulor enim vos Dei æmulatione. Itaque zelotes siue æmulator est, qui aliquem amore prosequitur, eiúsque hostes affligit: in quam significationem sumitur hoc loco. Vocat se Deus hic æmulatorem, vt ostendat se diligere populum Israeliticum, & de Assyriis eius hostibus suppliciũ suo tempore sumpturum. Ipse est, qui suorum audit gemitus & suspiria, & in eorum inimicos grauiter animaduertit. Priusquam Nahum vaticinaretur, Deum laudibus effert: celebrat eius amorẽ in Hebræos illos, qui tunc fide muniti eum colebant: iustitiam & potentiam in mulctandis impiis Assyriis: clementiam & misericordiam in illis ad pœnitentiam vocandis. Docet nos, vt opera nostra à diuinis laudibus inchoemus. Theodoretus per æmulationem hoc loco iustam Dei iram intellexit.

Exod. 20. *Exod. 34.* *1. Cor. 11.*

Vlciscens dominus vlciscens dominus. Repetit hæc verba, vt in hominum memoria tenaciùs imprimantur. Vel vt & præsentem pœnam & futurã ab eo indicet inferri. Vel propter & animæ & corporis supplicium. Et paulò pòst ea iterum repetit ad maiorem certitudinem: ne homines solam Dei misericordiã à iustitia seiunctam cogitantes laxarent habenas vitiis, animíq; præstantiam turpi dedecore macularent. ca. 18. Deut. ait ipse Deus: Ego vltor existã. Et Dauid psal. 93. Deus vltionum dominus, Deus vltionum liberè egit. Sic Deum appellat, quòd ad illum pertineat vltio. Ipse enim ait cap. 32. Deuter. Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore. Quem locum affert apostolus cap. 10. ad Roman. & ad Hebr. similiter 10. Hic autem vaticinatur Nahum præcipuè de Assyriorum vltione. Nam etsi Deus affligere voluit Israelitas per Assyrios, tamen quia Assyrij eos crudelissimè tractarunt, iustas pœnas impietatis suæ dederunt. Eã ob causam ait Deus apud Esa. 10. Væ Assur virga furoris mei. Et apud Zach. 1. Ira magna ego irascor super gentes opulentas, quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum. Acsi dicat: Grauissimè succenseo gentibus prosperitate affluentibus, quæ Hebræos afflixerunt, & per summam immanitatem profligarũt. Nam tametsi ego iratus sum Hebræis aliquantulum, eorum tamen hostes asperrimis calamitatibus illos oppresserunt.

Deut. 18. *Psal 93.* *Deut. 32.* *Rom. 10.* *Heb. 10.* *Esa. 10.* *Zach. 1.*

Habens furorem. Ita vocat diuinæ iustitiæ seueritatem, vt se accommodet mori nostro loquendi. Eodẽ modo Deut. 32. Ignis succensus est in furore meo. Quare Paulus apostolus cap. 10. epist. ad Heb. Horrendũ est, inquit, incidere in manus Dei viuẽtis. Et Dauid psal. 6. Domine ne in furore tuo arguas me, nec in ira tua corripiaś me. Quibus verbis Deũ orat, ne ad scelus suũ puniendũ acerbã seueritatẽ adhibeat, sed paternã castigationem. Irascitur enim peccatoribus, iuxta Esa. illud. 64. Ecce tu iratus es, & peccauimus. Id est, quia peccauimus, Particula. n. &, pro quia sumitur aliquando. Aspicis igitur irã & furorem tribui Deo, nõ propriè tamen, sed metaphoricè, quia instar hominis irati castigat. Sed eius ira nõ perturbationem designat, sed scelerum puniendorum seueritatem: in illũ enim nulla cadit perturbatio, iuxta illud Sap. 12. Tu autem dominator virtutis cùm tranquillitate iudicas. In nobis ira est motus animi, quo incitamur & exardescimus: in Deo autem est iustitia, & cum placabilitate seueritas. Fuerunt tamen nonnulli philosophi, qui asseruerunt Deum nullo modo irasci, cõtra quos scripsit Lactantius Firmianus librũ de ira Dei, in quo multis rationibus eorũ opinionẽ refutauit. Sed multò vtilior nobis est Dei ira, cũ nos affligit, vt resipiscamus, quàm blanda mundi voluptas, vt illaqueemur: est enim illa veluti viscus mollis & suauis, sed qui astringit & perdit.

Deut. 32. *Heb. 10.* *Psal. 6.* *Esa. 64.* *Sap. 12.* *Similitudo.*

Dominus patiens. Ostenderat Dei iustitiã, modò

dò ostendit eius misericordiam. Id vnico versu *Psal.7.* psal.7. ostendit Dauid, cùm ait: Deus iudex iustus, fortis & patiens. Et psal.114. Miserator dominus & iustus, & Deus noster miseretur. Pro dominus patiens vertũt nonnulli: dominus tardus ad iram: hoc est lentus ad vltionem. Solet enim nos ad pœnitentiã expectare. Vnde Paulus apostolus cap. 2. epist. ad Rom. An diuitias, inquit, *Rom.2.* bonitatis eius, & patientiæ & longanimitatis cõtenis? Ignoras, quòd benignitas Dei ad pœnitẽtiam te adducit? Vocabulo diuitiarũ sæpe vtitur, cùm vult ingentẽ rei alicuius vim & copiã significare. Et Eccle.5. Altissimus est patiens redditor. Hoc est, Deus quidẽ patiens est, sed impunè te nõ dimittet. Et D. Petrus ca.3. epist. suæ posterioris: Patienter agit propter vos, nolẽs aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti. Et ipse Deus *Ezec.18.* apud Ezec.18. Nolo mortem peccatoris, reuertimini, & viuite. Vbi primi nostri parentes in amœnissimo horto constituti in crimen inciderunt, *Gen.3.* ait ita diuina scriptura cap. Genes.3. Cùm audissent vocem domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem. Aduerte: Veniens Deus ad eos castigandos non dicitur currere, aut festinare, sed deambulare. Non vult in illos repẽte impetum facere, sed dat eis locum consilij & & pœnitentiæ: lenteque deambulat: & cum sonitũ quodam, vt ab illis audiatur. Ac ea quæ cũ illis agit, si attento animo perpenderis, iustitiam præ se ferunt cum misericordia coniunctã. Iudex terræ eum qui grauia & probata furta & homicidia commisit, statim lege ductus morte mulctat. Deus autem cœlestis iudex videns nefaria hominum crimina digna vtraque morte, temporali & æterna, dissimulat sæpenumero non eos statim *Similitudo.* occidens. Voluit Deus, vt hæc esset iustitia terræ, quia nihil in illa amittebatur præter terram: cùm autẽ altera amittitur cœlũ, imò ipse Deus: instituit eius bonitas legem iustitiæ ex magnitudine diuinæ suæ misericordiæ depromptam, in qua ita distent eius viæ ab hominum viis, vt cœlum à terra. Intueamur admirabilem Dei patientiam & benignitatem, illúmque imitantes iniurias nostras toleranter feramus, & appetitiones nostras ad vltionem propensas moderemur. Vt cœlum illud quod philosophi appellant primũ mobile, mouet alios cœlos, qui versantur retro contrario motu, ac extimus globus cœlestis, qui reliquos omnes complectitur: sic ratio agitet appetitus nostros, vt aduersus propensionẽ & procliuitatem suam iuxta ipsius rationis motum & *Psal.9.* impulsum dimoueãtur. Ac ita tolerantiæ nostrę fructum percipiemus. Nam vt Dauid ait psal.9. Patientia pauperum non peribit in finem. Hoc est, afflictorum patientia non perpetuò frustrabitur, imò remunerationem à Deo tandẽ recipiet. Hæc est nobis necessaria, vt diuus ait Paulus ca, *Heb.10.* 10. epistolæ ad Hebræos, vt reportemus promis- *Luc 21.* sionem. De illa ait Christus Iesus apud Luc. 21. In patientia vestra possidebitis animas vestras. Homo nulla patientia munitus similis est scorpioni, qui prouocatus statim pungit: cymbalo, *Similia.* quod pulsatum confestim sonum reddit vitro, quod percussum mox frangitur. Patiens autem vir Deum, quem hoc loco Nahum patientẽ vocat, imitatur. Aspicis igitur Deum esse iustum & misericordem, quales nos esse debemus. Psal. 32. ait Dauid: Diligit misericordiam & iudicium. Et 36. Iustus autem miseretur, & tribuet. Et 84. Misericordia & veritas obuiauerunt sibi: iustitia & pax osculatæ sunt. Et Salomõ Prou.21. Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitã: Quemadmodum ex vini & aquæ mistione salutaris potio efficitur: sic ex iustitia & misericordia *Similitudo.* admirabilis temperatio conflatur. Id voluit natura in apibus ostendere, quæ aculeum habent, & mel: quoniam iudices & seueritatem debent habere iustitiæ, & dulcedinem clementiæ. Id ait his verbis Prou.3. Salomon: Misericordia & *Prou.3.* veritas te non deserant: circũda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui. Vbi per veritatẽ significatur iustitia, quemadmodum per iudiciũ: vt cap.21. Prouerb. Facere misericordiam & iudi- *Prou.21.* cium magis placet domino, quàm victima. Et 21. Oseæ: Misericordiam & iudicium custodi. Vt *Ose.21.* abies procera arbor est recta, sed blanda & mol- *Similitudo.* lis: sic verus Christianus rectus debet esse per iustitiam, & lenis ac comis per misericordiam.

Et magnus fortitudine. Nimirum in compescenda ira. Sensus est. Hæc Dei patientia & castigationis dilatio non ex fragilitate prouenit, cùm Deus sit fortissimus: sed ex misericordia, & fortitudine. Ille fortis est, qui iram cohibet, & ita appetitus domat, vt tanquam in gyrum rationis & temperantiæ ducantur. Eam ob causam vbi Deũ patientem vocauit, magnum fortitudine vocat: qui castigationem differt in tempus aptũ, & cui nemo potest resistere. cap. Exod. 15. ait Moses: *Exod.15.* Quis similis tui in fortibus domine? Et Iere. 10. *Ier.10.* Magnus es tu, & magnum nomen tuum in fortitudine: Ostendit hoc loco Nahum patientiam esse cum fortitudine coniunctam. Ille est verè fortis, qui tolerantia rerum humanarum munitus tunditur, sed non frangitur, similis adamanti, qui nec ferro comminuitur, nec igne mutatur: nullis enim ærumnis vincitur, nulli calamitatum generi succumbit, nullis rerum aduersarum ictibus infringitur, nulla temporum varietate à virtutis constantia dimouetur: sed firmus & immutabilis perseuerat. Quare cùm adamãte aptissimè cõparatur. Hanc animi firmitatem tribuit Deus diuino vati Ezechieli, cui dixit cap.3. Vt adamantẽ *Ezec.3.* & vt silicem dedi faciem tuam. Vel vt potest etiam verti: Vt adamantem silice duriorem dedi te: facies enim in diuinis literis idem est aliquando quod persona & res ipsa. De vi & firmitate, & admirabili adamantis natura: vide Hieronymum in caput septimum Amos, Plinium libro trigesimo septimo naturalis historiæ, Pierium Valerianum in hieroglyphicis, Franciscũ Rueum libro secundo de gemmis. Sed antè illos fuit priscis temporibus duricies ac indomita natura adamantis perspecta. Vnde antiqui à fide alienati Martem tunica adamantina indutum fingebant, vt significarent fortitudinẽ per Martem intellectam, copulatam esse cum firmitate patientiæ, per adamantem significata. Ad id alludit Horatius li.1. carminum ad Agrippã, cũ ait: Quis Martem tunica tectum adamãtina Digne scripserit? Et quia constans patientia nunquam vincitur, ideo

ideo Socrates in Gorgia Platonis rationes inexpugnabiles adamantinas vocauit.

Et mundans non faciet innocentem. Hoc est, & expurgans à culpa peccatorem pœnitentem, non efficiet illum innocentem à pœna: sed eum tempore suo puniet, si æqualem, omnibúsq; numeris absolutam nō egerit pœnitentiam. Potest verti: Et non solet absoluens absoluere: Subaudi impium, nisi pœnitentiā egerit. Et si non statim punit flagitiosum hominem, non tamen illum absoluit à supplicio: nam illud de eo tandē sumit. Acsi dicat: Nullus impius existimet se esse liberam sibi impunitatem assecutum ex Dei dissimulatione: nam differens non dimittit. Potest etiā transferri: Et nocentem non ostendet innocentē. Acsi dicat: Iustus est, & personam non accipit. ca.10. Deut. ait Moses: Deus magnus, potens, &
Deut. 10. terribilis personam non accipit Act.10. Petrus apostolorum princeps: In veritate, inquit, comperi, quia non est acceptor personarum Deus. Et Paulus ad Rom.2. Non est acceptio personarum apud Deū. Idē ait 2. ad Gal. & 6. ad Ephes. Est igitur sensus: Est quippe Deus patiens, sed ita vt nullum crimen relinquat impunitum, nec sit personarum acceptor.

Dominus in tempestate. Subauditur veniet. Ostēdit Dei iram, quam erat in Assyrios executurus. Sumitur tempestas pro furore, vt psal. 49. In circuitu eius tempestas valida. Quemadmodum vox domini pro eius vi ac potentia, vt psal. 28. Vox domini confringentis cedros: & cōfringet dominus cedros Libani. Vbi per cedros superbi principes significantur. Sequitur: Et in turbine viæ eius. Eadē est sentētia cū superiore. Acsi dicat: veniet in turbine. Turbo est ventus vehemens in orbem reuolutus. Fortasse per tempestatē & turbinē intelligitur Babyloniorū exercitus, qui Niniuā deleuit. Sed quia Deus hoc ita voluit, dicitur ipse venisse, & hæc omnia fecisse. Potest tota hæc oratio ita verti: Domini viæ in tempestate & turbine. Vt sit sensus Dominus cū opus est, castigat vehementer: quis ei poterit resistere, cum eius viæ sint in procella ac turbine?

(Psal.49. Psal.28.)

Et nebulæ puluis pedum eius. Hoc ait, quia viarū domini meminerat. Sensus est: Tanto impetu incedet Deus ad puniendos Assyrios, vt puluis pedibus eius excitatus densas nubes efficiat. Motus contra Niniuitas nubes calamitatum adducet: excitabit pulueris nebulas, quemadmodum excitare solet exercitus magnus, cùm properat impetu magno, & horribili concursione cōcitatus, Est ea orationis exornatio, quam Græci vocant hyperbolem: ea vtitur Nahum ad impetum & vim iræ diuinæ exprimendum & amplificādum.
Psal.17. Eodem modo Dauid psal.17. Præ fulgore in conspectu eius nubes transierunt, grando & carbones ignis. Intonuit de cœlo dominus, & altissimus dedit vocem suam. Et ipse Deus apud Esa.13. Cœlū, inquit, turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem domini exercituum.
Esa.13.
Esa.28. Et 28. Ecce validus & fortis dominus, sicut impetus grandinis turbo confringens. Et 2. apud
Agg.2. Aggæum: Ego commouebo cœlum & terram, & mare & aridam, & mouebo omnes gentes.

Increpans mare, & exiccans illud. Subaudi, verbo, aut nutu suo: Summam Dei potentiam declarat. Acsi dicat: Deus est ille, qui potest, si voluerit, increpare mare, & exiccare illud. Ita cap. 9. Iob 9.
Iob. Qui dicit Soli, ne oriatur, & non oritur. Vt enim potest præcipere Soli, ne oriatur: sic potest immensum aquarū pelagus siccare, & diuidere. Id fecit Deus mari rubro, vt cap. 14. Exodi proditum est memoriæ. De illo loquens Dauid psalm. 135. Qui diuisit, inquit, mare Rubrum in diuisiones. Et psal. 105. Increpuit mare Rubrum, & exiccatum est. Et posuit flumina in desertum, exitus aquarum in sitim. Et psal. 113. Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis, quia conuersus es retrorsum? Et Esa. 51. Nunquid nō tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis?

(Psal.113. Esa.51.)

Et omnia flumina ad desertum deducens. Potest verti: Et omnes fluuios exiccans, seu desertos efficiens. Quod in sensu idē est. Acsi dicat: Deus est, qui potest, quoties voluerit, omnia flumina exhaurire & siccare: quantò magis ergo Assyrios euertere? Hieronymus & Remigius in sensū allegorico ita hunc locum exponunt: Increpare dominum mare & exiccare illud, est omnem amaritudinem & salsuginem infidelitatis sua potentia destruere: & arefacere flumina est falsam scientiam extollentem se contra veritatem penitus euertere.

Infirmatus est Basan, & Carmelus, & flos libani elanguit. Hos tres mōtes nominatim profert, quia cùm essent fertiles & fructuosi, effecti sunt quondam Deo ita volente steriles & aridi. Hoc accidit tempore Eliæ, quando ob pluuiæ penuriam etiā fœcundæ regiones aruerunt. Nō enim pluit tres annos cum dimidio. Vide ca. 17. & 18. lib. 3. Reg. 3. Re.17.
& quintum epistolæ Iacobi apostoli. Hoc dixit Iacob 5.
Nahum, vt homines præsertim Assyrios à flagitiis deterreret. Nam si Deus potest excelsos & frugiferos montes infringere, euertere, & in sterilitatem redigere, quantò magis homines fragiles & imbecillos: Basan fuit regio Og quondam regis, syluis & nemoribus abundans: quæ cecidit in sortem dimidiæ tribus Manasis. Vide cap. 21. Num.21.
Numer. 3. Deut. & 2. Esa. Carmelus mons est in Esa.2.
Galilæa nō procul à Hierosolyma in tribu Aser, Psal.28.
admodum illustris propter eximium Carmelitarum ordinem religione florentem, & sapientia præstantem. Meminit huius montis diuina scriptura cap. 15. & 25. lib. 1. Reg. 18. posterioris Para. 33. Esaiæ. 36. Ier. 1. Amos 7. Michææ. Libanus mons est in fine terræ sanctæ versus Aquilonem, cuius cedri sunt admirabilis proceritatis. De illo fit mentio cap. Deuteronom. 1. Iudicum 3. Esa. Psal.28. &
2. tertij lib. Regum 5. psalm. 28. & 148. Dicitur 148.
autem hoc loco flos Libani, quia florentissimus erat.

Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt. Non solum tres memorati montes, sed alij solo Dei verbo contremiscunt: eiúsque nutu colles instar niuiū liquescunt. Ostendit magnam Dei potentiā. Poteris per montes principes intelligere, Esa.2.
per colles verò magnates: vt ca. Esa. 2. Dies Domi Hab.3.
ni super oēs mōtes excelsos, & omnes colles eleuatos. Et Hab. 3. Aspexit, & dissoluit gētes, & cōtriti sunt mōtes seculi, incuruati sunt colles mūdi

Hoc

Hoc est, vidit Deus gentes terrã promissam occupantes, quas solo aspectu eiecit. Ac dissipati sunt reges illi idolorum cultores, & abiecti sunt magnates, & omnes qui dignitate, generísque claritate alios anteibant. Et psal. 104. Tange mõtes, & fumigabũt. Hoc est, afflige domine principes, & fumum se esse cognoscent. Vel vt fulmine percussi abeant in fumum, & pereant. Nam Deus ira sua nomine vultus significata perdere eos solet, qui superbia inflantur. Ita Dauidis illud intelligitur psal. 33. Vultus Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Si verò maneat impiorũ memoria, vana quidem est, & inanis. Regnum Babylonicum mons fuit excelsus: at quid de illo superest nisi nomen inane? Pharao mons magnus erat, sed puncto temporis fuit cum exercitu suo aquis maris obrutus, cùm nihil tale cogitaret. Multi alij principes fuerunt ex illustris glorię altissimo gradu ad perpetuam ignominiã repentè præcipitati. Montes sicut cera, inquit Dauid psal. 96. fluxerunt à facie Domini, à facie domini omnis terra. Cũ Deus vult, corruũt principes, magni exercitus subitò dissipantur, & viri fortissimi statim dissoluuntur. Adeò infringit vires hominum, vt non possint extollere manus suas. Id quod nos habemus psal. 75. Nihil inuenerunt viri diuitiarum in manibus suis: vertit Hieronymus: Non inuenerunt omnes viri exercitus manus suas. Hoc est, nihil viribus suis profecerunt: imò nec manus ad aliquid faciendum inuenerunt. Nomen chaiil, quod est in Hebræo, diuitias significat, & exercitum, & vires. Quidã vertunt: Nõ inuenerunt viri strenui manus suas. Pagnin. Non inuenerunt viri fortes vires in manibus suis. Flaminius: Non inuenerũt omnes viri fortes manus suas. Deus enim qui vires hominibus tribuit, eas aufert, cùm vult. Hunc eundẽ sensum potest recipere litera editionis nostrę vulgatæ, tametsi communiter locus ille explanetur de diuitibus, qui ibi appellantur viri diuitiarum, quòd non ipsæ sint eorum, sed illi ipsarum ob auaritiam & cupiditatem: qui existimantes esse perpetuò possessuros diuitias suas, nihil earum inueniunt in potestate sua, cùm è vita excedere coguntur.

Psal. 104. *Psal. 33.* *Exod. 14.* *Psal. 96.* *Psal. 75.*

Contremuit terra à facie eius. Hoc est, concussa est terra à conspectu Dei. Deus est, qui totũ globum terræ potest solo conspectu suo exagitare. Vel sumitur terra pro eius habitatoribus, vt sit metonymia, cùm continens pro eo quod continetur, vsurpatur. Ita psal. 75. Terra tremuit, & quieuit, dũ exurgeret in iudicio Deus, vt saluos faceret omnes mãsuetos terræ. Ac si dicat: Terræ habitatores qui nobis minis & immani ferocitate terrorem afferebant, ipsi territi sunt, tantóque metu perculsi, vt nec os aperirent, ne hiscere quidem auderent, cùm Deus ærumnas nostras miseratus pœnas illis iustas constituit, nósq; de illis gloriosè triumphauimus. Et psal. 103. Qui respicit terram, & facit eam tremere. Et cap. 10. Ierem. Ab indignatione eius commouebitur terra, & non sustinebunt gentes comminationẽ eius. Cæterùm hæc verba Nahum possunt verti ex Hebræo: Contremuit terra ob iram Dei, sumitur enim sæpe facies pro ira. Deus est, qui potest totum orbem terrarum cum habitatoribus suis concutere & perdere. Ideò addit: Et orbis, & omnes habitantes in eo. Hoc adiecit, vt hîc annotauit Theod. ne putaret aliquis Deum esse tantùm Hebræorum Dominum, non autem nationum aliarum. De illo canit Dauid psal. 22. Domini est terra, & plenitudo eius, orbis terrarum, & vniuersi, qui habitant in eo.

Psal 75. *Psal. 103.* *Ier. 10.* *Psal. 22.*

Ante faciẽ indignationis eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? Indignatio eius effusa est vt ignis, & petræ dissolutæ sunt ab eo. Bonus Dominus & confortans in die tribulationis: & sciens sperantes in se. Et in diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius: & inimicos eius persequẽtur tenebrę. Quid cogitatis contra Dominum? Consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio. Qua sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum pariter potantium: Consumentur quasi stipula ariditate plena. Ex te enim exibit cogitans contra dominum malitiam, mẽte pertractans præuaricationem. C

Ante faciem indignationis eius quis stabit? Sensus est: Cùm ita se res habeat, quis stare poterit corã Deo irato? Eodem modo Malach. 3. Quis poterit cogitare diem aduentus eius, & quis stabit ad videndum eum? Et Iob 9. Deus cuius iræ resistere nemo potest. Et psal. 75. Tu terribilis es, & quis resistet tibi? Monemur hoc loco diuinæ iustitiæ seueritatem timere, & flagitia omnia euitare, quæ Deus non est impunita relicturus. Tu autem perpẽde. Si Deus scyniphibus munitissimis bestiolis, sed molestis afflixit ac perturbauit Aegyptum, ita vt nec rex, nec populus posset illis resistere, quid fiet in fine mundi, quãdo omnes creaturæ in nos irruerint & impetum fecerint? quando ipse Deus steterit aduersus nos? De illo scriptum est Sap. 5. Armabit creaturam ad vltionẽ inimicorum. Et paulò pòst: Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Hoc est, mundus ex parte Dei impios debellauit.

Malac. 3. *Iob 9.* *Psal. 75.* *Sap. 5.*

Et quis resistet in ira furoris eius? Repetitio est sententiæ superioris, sed verbis aliis.

Indignatio eius effusa est, vt ignis. Id est, indignatio eius quæ est vt ignis, effusa est. Cõparat Dei iram cum igne, quo scilicet inimicos suos comburit, & perdit. Ostendit magnam Dei potentiam, eiúsque iustitiæ seueritatem. Ita Threnor. 2. Effudit quasi ignem indignationem suam.

Petræ dissolutæ sunt ab eo. Lapides ac rupes ab ipso Deo solo verbo franguntur. Perpende quot modis diuinus noster vates homines terreat Deũ offendentes, vt veram pœnitentiam agant: ne ab ipso qui potentissimus est, & iustissimus, grauissimè puniantur. De ipso Deo scriptum est ca. 19. lib. 3. Reg. Ecce Dominus transit, & spiritus grãdis & fortis subuertens montes, & conterens petras ante Dominum. Poteris per petras intellige

3. Re. 19.

re dura improborum hominum corda. Ait enim Dominus Iesus in euangelio de doctrina sua loquens nomine seminis significata: Aliud cecidit supra petrã, & natũ aruit, quia non habebat humorem. Petra est dura, frigida, impenetrabilis, inflexibilis, & deorsum propensa: quæ omnia cordi obstinato conueniunt. Indurauerunt cor suum super petrã, ait Ieremias 5. Et Dauid psalmo 94. Nolite obdurare corda vestra. Et Iob 4. Cor eius indurabitur quasi lapis. Sed multi sunt ipsis lapidibus imò adamantibus indomitis duriores: nam adamas mollitur & lenitur sanguine hirci, cor autem impij obstinati nec sanguine agni cœlestis mitigatur. Hæc omnia dirigit Nahum ad omnes mortales, præsertim ad Assyrios homines effrenatos, sibique præsidentes tetrisque contaminatos flagitijs, de quorum pernicie vaticinatur. Et quamuis hæc dicantur generaliter, fortasse tamen omnia in Ninæ euersione acciderunt. De illius vastitate & exitio poteris videre Iustinum libro primo. Diodorum Siculum libro 3. Orosium libr. 1. & 2. Herodotum libr. 1. Eusebium Cæsariensem in annalibus, vbi ait ciuitatem Ninum fuisse captam regnante in Iudæa Iosia, & euersam regnante filio eius Ioacimo.

Matth. 13. Mar. 4. Luc. 8. Iere. 5. Psal. 94. Iob 4. Iustinus. Diodo. Orosius. Herod. Euseb.

Bonus Dominus & confortans. Sensus est: etsi Deus iram suam in homines impios exercet, tamen pios consolatione permulcet. Clemens est & mitis, dolorem ac luctum abstergens, qui suos ad seipsum in calamitatibus confugientes mirabiliter consolatur. Hoc videtur dictum esse præcipuè propter Ezechiam, qui timens Assyriorum exercitum cinctus periculis diuinam implorauit misericordiam: & fuit consolatione affectus, ac diuinitus liberatus. Vide cap. 18. & 19. lib. 4. Regum, & 37. Esaiæ, & primi Machab. 7. Bonus hoc loco idem est quod benignus. Id quod ostendunt septuaginta interpretes, qui habent: Suauis Dominus. In hanc sumitur significationem Psalmo 72. Quam bonus Deus Israel ijs, qui recto sunt corde. Et 117. Confitemini Domino, quoniam bonus: quoniam in seculum misericordia eius. Tu interim alta mente considera, quemadmodum Deus coniungat cum iustitia misericordiam, quod vtramque mirabiliter diligat. Id animo percipiens Dauid: Quoniam, inquit Psal. 83. Misericordiam & veritatem diligit Dominus Deus. Vbi nomine veritatis iustitia significatur. Poteris per vtramque intelligere clementiam: nam D. Hieronymus vertit locum illum ex Hebræo: Quia sol & scutum Dominus Deus. Similiter Pagninus, Flaminius, & alij. Est enim Deus sol sempiternus, mentes piorum suo iucundo & salutari splendore exhilarans & nutriens, errorumque tenebras expellens. Estque firmissimus clypeus, quo, virorum virtute præstantium vita protecta nec violentis rerum aduersarum ictibus à statu dignitatis deijcitur, nec vllis pestilentibus oppugna tionibus infringitur & labefactatur. Itaque Deus est suorum illuminator & protector. Sed rectè verterunt septuaginta interpretes, per solem nobis misericordiam designantes, iuxta illud seruatoris nostri in euangelio authore Luca capite sexto: Estote misericordes, sicut pater vester misericors est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos. Scuto autem quid aptius significatur, quàm veritas Dei inuicta, de qua diuinus ac regius vates Psalmo nonagesimo: Scuto, inquit, circundabit te veritas eius. Sumi autem veritatem Dei pro iustitia indicat Apost. capit. 1. epist. ad Romanos, vbi veritatem opponit iniustitiæ, cùm ait: Qui veritatem Dei iniustitia detinent. Et Dauid Psalmo vigesimoquarto: Vniuersæ viæ domini Misericordia & veritas. Et Salomon Prouerbiorum 20. Misericordia & veritas custodiunt regem. Imò omnis iudex debet misericordiam cum iustitia copulare.

4. Reg. 18. 4. Reg. 19. Esai. 37. 1. Mac. 7. Psal. 72. Psal. 117. Psal 83. Hiero. Pagnin. Flami. Luc. 16. Psal 90. Rom. 1. Psal. 24. Prou. 20.

Et confortans in die tribulationis. Permittit Deus electos suos angi calamitate: sed non eos omnino derelinquit: quin potius eis dolorem leuat, & consolationem adhibet. Vt linum euellitur ex terra, & in aquam immittitur, & postea concutitur, multaque perfert tormenta, quousque ex illo excellens vestis conficiatur: sic verus Christianus extrahendus est à terra, ab amore rerum humanarum separandus, & in pias lachrymarum aquas immittendus, donec per multas calamitatum angustias æquo animo toleratas efficiatur eximia quædam ac pura vestis, cuius exemplo alij induantur. Cæterùm pro confortatus in die tribulationis, poteris vertere: Fortitudo suis in tempore calamitatis. Illis enim solet fortiter opem ferre, qui in acerbis ærumnis versati cœlum suspiciunt ad diuinum numen pias lachrimas ardentesque preces profundentes, eiusque misericordiam toto animo implorantes.

Similitudo.

Sciens sperantes in se. Hoc est, approbans, & scientia approbationis & beneuolentiæ eos cognoscens, qui in ipso spem suam figunt, ac locant. Eodem modo sumitur cap. Exod. 33. Inuenisti gratiam coram me: & teipsum noui ex nomine. Et Psal. 1. Nouit dominus viam iustorum. Et secundo capite posterioris ad Timotheum: Nouit dominus, qui sunt eius. Et Ioannes 10. Cognosco meas, & cognoscunt me meæ. Huiusmodi scientia nouit Deus expectantes ipsum: quorum quidam dicebat: Expectans expectaui dominum, & intendit mihi: & exaudiuit preces meas, & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis. Quibus verbis significat æquo animo tulisse dilationem præsidij, quod magno desiderio præstolabatur: & eleganter describit vim ac multitudinem calamitatum, in quibus versatus fuerat.

Exo. 33. Psal. 1. 2. Ti. 2. Ioan. 10. Psal. 39.

In diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius. Id est, adueniente exercitu Babylonico consumet Deus, & destruet locum ipsius ciuitatis Niniuiticæ. Comparat magnum Babyloniorum exercitum eluuioni prætereunti, omnia exturbanti. Ac si dicat: Impetu illius exercitus perdet Deus Niniuem, eamque cum habitatoribus suis penitus delebit. Eodem modo de exercitu Sennacheribi ait Esaias capite 8. Adducet dominus super eos aquas fluminis fortes & multas. Poteris per diluuium acerbam illam vehementemque calamitatem intelligere: vt sit sensus: In magna illa & generali afflictione quam rex Assirius illaturus est aliis ita eum Deus euertet & consumet, vt locus eius postea non inueniatur. Eam ob causam vocat illam diluuium præteriens, non permanens, quin etiamsi viros iustos attingat, eos tamen nõ omnino perdit. Id intelligens Dauid: Veruntamen, inquit Psalm. 31. in diluuio aquarum multarum ad

Esai. 8. Psal. 31.

cum

eum non approximabunt. Acsi dicat: Aquæ ærumnarum in earum eluuione non i a appropinquabunt ad virum iustum, vt cum lædant: incolumis enim euadet, cùm magna aliqua procella, & molestiarum eluuio extiterit. Videtur diuinus vates alludere ad eluuionem tempore Noe, qua impij fuerunt obruti, iusti autem seruati. Eodem modo Esaias vigesimooctauo: Flagellum inundans cùm transierit, non veniet super nos. Fortasse hoc ait Nahum, quia in euersione vrbis Niniuiticæ fluuius Euphrates creuit, eamque obruit ex quadam parte, vt Diodorus Siculus testatur. Visa autem illa inundatione rex Assyrius mãdauit se fugæ, quoniam habebat oraculum, tunc esse vrbem illã euertendam, cùm fluminis impetus eam ex parte aliqua deleret. Oraculum autẽ erat fortasse hæc Nahum vaticinatio. Tunc hostes irruerunt in Niniuitas, totamque vrbem spoliauerunt & vastauerunt. Diluuium in diuinis literis significat calamitatem, corruptionem vitiorum, & baptismum. Qua de re vide Gregorium duodecimo moraliũ capite duodecimo: Basilium in Psalmum vigesimũoctauum: Arnobium in Psal. 31. Tertullianum de baptismo, Philonem de profugis.

Esa 28. *Diodo.* *Grego.* *Basili.* *Arnob.* *Tertul.* *Philon.*

Inimicos eius persequentur tenebræ. Hostes Dei erunt cæca caligine cooperti. Efficiet Deus, vt tenebræ inimicos suos insequantur. Acsi dicat: Acerbis detrimentis & calamitatibus afficiet Deus hostes suos. Perdet & destruet Ninam cum ciuibus suis, quos ad exitium & vastitatem vocabit. Tenebris omnia aduersa & infelicia significantur. Capite Iob 17. Rursum post tenebras spero lucẽ. Quinto Esaiæ: Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis. Hoc est, quæremus auxilium & leuamen, sed nihil præter molestias & mœrores aspiciemus. Et Threnorum 3. Adduxit in tenebras, & non in lucem. Poteris per tenebras flagitia intelligere, quæ impium hominem adeò perturbant, vt seipsum non cognoscat. Nec se poterit perfectẽ videre, nisi vitia reliquerit, labesque animi per pœnitentiã expiauerit. Vt qui se vult in speculo contaminato perspicere, oportet speculum ipsum tergere: sic qui se vult agnoscere, oportet cor suum perpurgare. Ac ita se: imò Deum poterit videre. Nam vt Christus Deus noster ait apud Matth. quinto: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Non autem puri sunt corde, quam diu illud tenebris habent coopertum. Sumi autem tenebras pro flagitiis, indicat locus ille psalm. 106. Sedentes in tenebris, & in vmbra mortis. Et Ioannes tertio: Dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem. Et quoniam impij tenebras eligunt, tenebræ eos persequuntur: & in tenebras exteriores, hoc est in æternam inferorum caliginem mittentur, vbi erit fletus, & stridor dentium, vt in Euangelio Christus dominus testatur.

Iob. 17. *Esa. 5.* *Thre. 3.* *Simili-tudo.* *Mat. 5.* *Ps 106.* *Ioan. 3.* *Mat. 8 & 22.*

Quid cogitatis contra dominum? Alloquitur Niniuitas, quos superiore versu inimicos Dei vocauerat. Sẽsus est: Quid machinamini aduersus Deũ? Quid excogitatis, vt possitis ab eius euadere vltione, cui nemo potest resistere? Nihil vobis proderit tale consilium. Ita Esaias 8. Inite consilium, & dissipabitur: loquimini verbum & non fiet.

Esai 8.

Consummationem ipse faciet & non consurget duplex tribulatio. Id est, vos consumet & perdet statim. Deus illaturus est vobis confestim extrema supplicia: prima oppugnatio vos ita euertet, vt altera non sit opus. vna afflictione consumet vos omnino. Hoc ita euenit: nam Niniuitæ facilè fuerunt à Babylonis expugnati & interfecti. Existimant nonnulli, vt Hieronymus & Remigius referunt, vaticinatum fuisse hoc loco Nahum de inexpectata strage & repentina pernicie exercitus Assyriorum, quando nocte vna Dei angelus ex illis interfecit cẽtumoctoginta quinque millia, vt cap. 19. lib. 4. Reg. & 37. Esaiæ literæ diuinæ testantur. Hæc verba: Non consurget duplex tribulatio: possunt referri ad Hebræos iuxta Theophilacti sententiam: vt sit sensus: Vnum exitium nimirum decem tribuum permisit Deus, cùm fuerunt per regem Assyriorum Salmanasarum in eorum seruitutem coniectæ: sed alterum non permittet, nẽpe vt duæ reliquæ tribus in eorum ditionem per regẽ Sennacheribum redigantur: nam eius exercitus vna nocte consumetur. Itaque faciet Deus consummationem, hoc est consumet exercitum Assyriorum, vt non consurgat Hebræorum populo altera calamitas. Septuaginta habent: Non vindicabit bis in id ipsum in tribulatione. Quod eandem habere potest intelligentiam. Vel sensus est: Pro vno eodemque crimine satis punito, & iustè atque æquè mulctato non infligitur à Deo altera pœna. Qui veram agit & perfectam pœnitentiam, à Deo non punitur. Vnde Gregorius Emissenus in homilia de pœnitentia Niniuitarum ait: Ipse dominus loquitur: Non iudicabo bis id ipsum. Id est, quod tu in te seuerus agnoscis, ergo propitius ignoscam. Quod tu tristis accusas, ego lætus absoluam: quod tu recordaris in publicum, ego obliuiscar in æternum. Et quia per pœnitentiam tuam præuenisti sententiam meam, recondam gladium meum, ac me tibi ad remunerationum tẽpora reseruabo. Id verò quod ait hoc loco Hieronymus fuisse multos temporaliter à Deo punitos ne punirentur in æternũ, de illis tantùm intelligitur, qui inter ipsa flagella pœnitentiam egerunt: vt ait Gratianus de pœnitentia distinctione tertia, cap. Sunt plures. Hæc septuaginta interpretum verba citantur in canonibus apostolorum cap. 25. suntq; in sacros canones relata distinctione octogesima prima, cap. Presbyter.

Hiero. *Remig.* *4. Reg. 19.* *Esa. 37.* *Theop.* *Emisse.* *Hiero.* *Gratia.*

Sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum. Sensus est: Sicut spinæ simul colligatæ in ignem proiectæ statim comburũtur: sic Assyrij pariter conuiuæ nihil de pernicie sua cogitãtes, post comparationem à Babyloniis obsessi in vrbe Nina expugnabuntur: & in ignem calamitatem missi instar stipulæ aridæ consumentur. Erunt Niniuitæ similes spinis colligatis in fasciculo in ignem coniecto. Quemadmodum spinæ solent pungere: sic Assyrij affligebant Iudæos: sed vt ipsæ constrictæ veluti sicca palea simul incendio absumuntur: sic ferè omnes illi in vrbe conclusi simul facilè interficientur, penitusque dissipabuntur.

Vide quàm citò impiorum potentia fuerit consumpta. & stipulæ aridæ incensæ comparata. Eodem modo Esaias capite primo: Erit, inquit, fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum, quasi scintilla: & succendetur vtrunque & non erit qui extinguat.

Esai. 1.

Ex te enim exibit cogitans contra dominum malitiam.

litiam. Alloquitur ciuitatem Ninam. Sensus est: Eam ob causam ô Nina euerteris, quia ex te exibit Sennacheribus cum exercitu magno & crudeli ad delendam Hierosolymam, struens machinas, & consilia iniens aduersus Deum, cogitans de eius sanctæ ciuitatis exitio. At Hierosolyma mansit incolumis, ipse autem per summã ignominiã ex illustris gloriæ excelso gradu fuit præ-
4. Reg. 18. cipitatus. Nam ipse Sennacheribus fidebat armis corporeis, sed pius Ezechias Hierosolymæ rex ad spiritualia arma confugit: hoc est ad preces ad Deum fundendas, quibus impium Sennacheribum repulit ab obsidione, & Assyrios percussit. Hęc sunt arma, quibus viri pij & iusti omnia mala propellunt. Id quod cap. quadragesimo octauo
Genes. 48. Genesis dixit Iacobus filio suo Iosepho: Do tibi partem vnam extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi & gladio & arcu meo: vertit
Onchel. Onchelus Chaldæus: Quam tuli de manu Amorrhæi oratione mea & deprecatione mea. Nõ enim legitur aliquando Iacob gladio, & arcu in præliis vsum fuisse: sed forsitan arma eius fortia contra omnia aduersa piæ ardentésque precatio-
Cypria. nes extiterunt. Cyprianus in epistola prima ad Cornelium: Incumbamus, inquit, gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris: hæc enim sunt nobis arma cœlestia, quæ stare & perseuerare firmiter faciunt: hæc sunt tela diuina, quæ protegunt. Hactenus ille. Ad hæc arma confugit rex Ezechias, quæ Sennacheribus neglexerat. Lege
4. Reg. 18. & 19. cap. 18. & 19. lib. 4. Reg. vbi videbis pias preces Ezechiæ, & impias execrationes Sennacheribi, quas ipse per Rabsacem ducem suum in Deum proferebat, cùm Hierosolymam oppugnabat. Volebat ciuitatem euertere, & populum à lege veri Dei separare. Ideo sequitur: Mente pertractans præuaricationem. Quare meritò fuit subitò euersus, eiúsque exercitus occisus. Hanc repentinam perniciem impiorum explicant nonnulli de tempore vltimo: de quo ait apostolus ca-
1. Thes. 5. pite quinto prioris ad Thessalonicenses: Dies domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cùm enim dixerint: pax & securitas, tunc repentinus eiis su-
Matth. 25. perueniet interitus. Et saluator noster apud Matthæum vigesimoquinto: Sicut in diebus Noe ante diluuium erant comedentes & bibentes: nubentes, & nuptui tradentes: & nõ cognouerunt, donec venit diluuium, & tulit omnes: sic erit aduentus filij hominis. Sed meo quidem iudicio in sensu literali hoc intelligitur de subita Assyriorum strage in vrbe Niniue seu Nina: vtroq; enim nomine, vt diximus, vocatur. Aiunt Nabuchodonosorem ciuitatem illam expugnasse, & in prelio illo infinitam Niniuitarum multitudinem occidisse. Potest etiam intelligi de horribili clade exercitus Assyriorum in castris. Nam vbi Sennacheribus splendidum conuiuium suis parauit, cubitúmque discessit, nocte illa venit angelus domini, & percussit in castris eius centum octoginta quinque milia hominum, vt proditum est
4. Reg. 19. memoriæ libro quarto Regum. Videns autem hoc Sennacheribus contulit se in fugam, & cum in patria sua coleret vanum commentitiúmque Deum suum, fuit à filiis suis crudeliter interfe-
Similitudo. ctus. Ditissimus rex erat: sed cupiditate incensus. quantò maiorib. opibus circunfluebat, tantò eas ardentius desiderabat, vt ignis quantò plura ligna recipit, tantò maiores flãmas emittit: sic diues auarus & tenax quantò amplioribus diuitiis abundat, tantò ardentiore desiderio illarum inflammatur. Ac vt Iuuenalis ait: Crescit amor nu- *Iuuenal.*
mi, quantum ipsa pecunia crescit. Nunquã satiatur cupiditatis sitis. Id voluerunt pœtæ significare, cùm fictis fabulis memoriæ prodiderũt, Tantalum mento summam aquam attingentem eam maximè cupere, & in medio aquarum siti laborare. Imò solent aliquando ditiores egere & esurire: iuxta illud psalmi trigesimi tertij: Diuites *Psal. 33.*
eguerunt, & esurierunt: inquirentes autem dominum non minuentur omni bono. Quare perspicuum est diuitiarum affluentiam non esse in bonis numerãdam: præsertim cùm sciamus Sennacheribum ditissimum principem cum multis aliis ei similibus tam infelici fine vitam terminasse. Quod illis non eueniret, si fuissent sapien- *Similia.*
tia præditi: princeps enim sine sapientia est oculus sine aspectu, sol sine lumine, nauis sine gubernaculo, præco sine voce, auis sine pluma, pastor sine pera, caput sine oculis, cœlum sine syderibus omni lumine destitutum.

Hæc dicit dominus: Si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attondentur: & pertransibit: afflixi te, & non affligam te vltrà. Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo: & vincula tua disrumpam. Et præcipiet super te dominus. Non seminabitur ex nomine tuo ampliùs: de domo Dei tui interficiam sculptile & conflatile: ponam sepulchrum tuum: quia inhonoratus es. Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem, celebra Iudah festiuitates tuas, & redde vota tua: quia non adiiciet vltrà, vt pertranseat in te Belial, vniuersus interiit. D

Hæc dixit dominus. Phrasis est diuinorum vatum, quibus suarum vaticinationum firmitudinem & authoritatem ostendunt. Nam vt diuus ait Petrus cap. 1. posterioris epistolæ suæ: Non *2. Petr. 1.*
voluntate humana allata est aliquando prophetia: sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Acsi dicat: non vaticinantur prophetæ ex proprio arbitrio & sensu, sed spiritu diuino permoti, rapti, incitati, illuminati, & impulsi. Vnde colliges eos in errorem incidere, qui aiunt veros diuinos vates instar fistularum sonum reddentium quem non intelligunt, vaticinationes suas protulisse. Est enim prophetia à spiritu sancto intelligentiæ diuinorum vatum communicata: quamobrem videntes appellantur. Vt autem testificentur certissima esse, quæ prædicunt, aiunt ea dicere dominum, qui verax est: nam cap. Num. 23. scriptum legimus: Non est *Num. 23.*
Deus vt homo, vt mentiatur.

Si perfecti fuerint, & ita plures, sic quóque attondentur. Hoc est, etsi Assyrij hostes tui ô Hierosolyma, perfecti sint robore, fortitudine, & arte militari: atque optimè instructi, & quàm plurimi numero, tamen non te expugnabunt: nam nocte

vna ab angelo attondentur, & trucidabuntur. Quantò plures fuerint, tantò plures peribunt. Vocauit Nahum eorum cædem & stragem attonsionem. Esaiam imitatus, qui dixerat capite septimo: In die illa radet dominus nouacula conducta in rege Assyriorum caput & pilos pedum, & barbam vniuersam. Vbi per nouaculam conductam, hoc est optimam, intelligitur diuina potentia, quæ ex Assyriis occidit caput, hoc est regem in ciuitate, & pilos barbæ in castris, hoc est magnates & nobiles, & pilos pedum, hoc est obscuro loco natos. *Esai. 7.*

Et pertransibit. Subauditur Sennacheribus, Videns enim exercitum trucidatum reuersus est in patriam suam, vbi fuit à propriis filiis, à visceribus suis interfectus. Vel sic: Et pertransibit, hoc est peribit potentia eius.

Afflixi te, & non affligam te vltrà. Alloquitur Deus Ezechiam Hierosolymæ regem ab Assyriorum rege vexatum. Vel populum Iudaicum Hierosolymæ conclusum, qui non fuit posteà ab Assyriis afflictus, licet fuerit à Babyloniis oppressus: vt cap. vlt. lib. 4. Reg. & Ierem. 39. & 52. & aliis locis literæ diuinæ memoriæ prodiderunt. *4. Reg. vlt. Ierem. 39. & 52.*

Et nunc. Id est, quia citò. Accipitur & pro quia, vt cap. 64. Esaiæ; Tu iratus es, & nos peccauimus. Et Lucæ secundo: Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus. *Esai. 64. Luc. 2.*

Conteram virgam eius de dorso tuo. Id est, infringam potestatem flagellúmque regis Assyriorum, quo te percutere conabatur. Sumi virgam pro flagello indicat Iob capite nono, cùm ait: Auferat à me virgam suam. Et Dauid psalmo 88. Visitabo in virga iniquitates eorum. Et 124. Non relinquet dominus virgam peccatorum super sortem iustorum. Ita tuetur Deus viros iustos, vt non permittat eos tyrannide impiorum oppressos longo tempore teneri. Et Esai. 14. Contriuit dominus baculum impiorum, virgam dominantium cædentem populos. Sumitur virga pro potestate, quam Deus tribuit regibus & principibus qua illi ipsum Deum sæpenumero offendūt. Vt milites accipiebant à Christo arundinem, qua eum percutiebant: sic nonnulli principes & pontifices potestate, quam accipiunt à Deo, eius gloriam percutiunt. Cæterùm hoc Nahum loco per virgam intelligunt nonnulli iugum: & per vincula intelligunt colligationes, quibus iugum colligatur. Permiserat Deus, vt pius rex Ezechias ab Assyriis affligeretur, sed illum mirabiliter liberauit. Eodem modo populus Israeliticus à solitudine vbi penúria aquæ laborabat, venit Helim, vbi aquarum copiam, & dulces palmarum fructus inuenit. Deus qui nos affligit, ipse si ad illum confugimus, nos consolatur. Id intelligens Moses eum capite trigesimo secundo Deut. inducit ita loquentem: Videte, quòd ego sim solus: & non sit alius Deus præter me. Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, ego sanabo. Et in cantico Annæ capite secundo libri primi Regum scriptum legimus: Dominus mortificat, & viuificat: deducit ad inferos, & reducit. Et capite tertio Tobiæ: Post tempestatem tranquillum facis, & post lachrymationem & fletum exultationem infundis. Ipsi Tobiæ cæco dixit angelus capite quinto; Forti animo esto, in proximo est, vt à Deo cureris. Tobias autem cæcitate liberatus has voces emisit cap. 13. Magnus es domine in æternum, & in omnia secula regnum tuum, quoniam tu flagellas & saluas, deducis ad inferos, & reducis. Et sapiens libri Sapientiæ capite sextodecimo: Tu es domine, qui vitæ & mortis habes potestatem: & deducis ad portas mortis, & reducis. Vnde Dauid psalmo vigesimosexto: Expecta, inquit, dominum, & viriliter age: confortetur cor tuum, & sustine dominum. Et Habacuc secundo: Si moram fecerit, expecta eum, quia veniens veniet, & non tardabit. Iob patienter expectans Deum duplicia bona recepit, vt capite eius quadragesimo secundo proditum est memoriæ. Et Dauid psalm. 39. Expectans, inquit, expectaui dominum, & intendit mihi, & exaudiuit preces meas & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fæcis. Quibus verbis significat se magna animi æquitate tolerasse calamitates, quibus penè obrutus fuerat, fuisséque tandem à Deo erectum, & in singulari tranquillitate & amplitudine constitutum. Id quod etiam pio regi Ezechiæ contigisse libro 4. Reg. diuina narrat historia, & hoc loco Nahum vaticinatur.

Iob 9. Psal. 88. Psal. 124. Esai. 14. Similitudo. Exod. 15. Deut. 32. 1. Reg. 2. Tob. 3. Tob. 5. Tob. 5. Tob. 13. Sap. 16. Psal. 26. Habac. 2. Iob 42. Psal. 39. 4. Reg. 19.

Et præcipiet super te dominus. Post promissionem liberationis populi Israelitici conuertit se diuinus vates ad Sennacheribum Assyriorum regem, minans ei debitum supplicium. Sensus est: Præcipiet Deus angelo suo, vt exercitum tuum in castris occidat, téque affligat, & perdat. Ne existimes non esse diuinum numen: hoc vnum sic habeto Deum esse & verum, & iustum, quo præcipiēte euerteris. Ex rebus illis quibus Deus suum numen ostendit, vna est insignis vltio hominis impietatibus, cæterísque flagitiis famosis. Quemadmodum qui non potest aciem oculorum dirigere in splendidum solem, videt illum in pelago: sic cùm Deum non videamus in eius essentia, possumus illum intueri in admirabili supplicio tyrannorum. Ea ratione ductus aiebat psalm. 7. Dauid: Exurge domine in ira tua, & exaltare in finibus inimicorum meorum: Exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te. Acsi diceret: Vtere domine iustitia & potentia tua, declara vim seueritatis tuæ aduersus insignes tyrannos. Ac siquidem rectoribus ciuitatum præcepisti, vt impios mulctarent, præsta, quod aliis faciendum præcepisti. Nam si scelus & furorem impiorum hominum insigni aliqua pœna coerceas, & illustria iustitiæ tuæ monimenta constituas, intelliget cœtus hominum te bonos tueri, nefarióśque punire: quamobrem ad colendum summa obseruantia numen tuum excitabitur. *Similitudo. Psal. 7.*

Non seminabitur ex nomine tuo amplius. Id est, non tibi filij vltrà nascentur. Et ita euenit: nam fugiens è castris in patriam fuit à filiis suis crudeliter interemptus die quadragesimo quinto à fuga sua: vt sacra scriptura in libro Tobiæ cap. 1. testatur. Potest verti: Non remanebit semen nominis tui vltrà in Assyria: vt sit sensus: peribis tu cum filiis tuis, ex quibus nullus tibi succedet in regno: vel nullus vnquam rex Assyriæ nomen tuum sortietur. Vide caput 19. lib. 4. Regum, & trigesimum secundum libri posterioris Paralipomenon, & 37. Esaiæ. Ait tamen Metasthenes *Tob. 1. 4. Reg. 19. 2. Par. 32. Esai. 37.*

Persa

Persa quendam ex filiis Sennacheribi regnum eius occupasse, & quatuor annos post illum regnauisse. Quare nonnulli hoc referunt non ad Sennacheribum, sed ad vltimum Assyriorum regem, quem multi ex historicis Sardanapalū vocant. Hic se in pyram desperatione ductus coniecit, irruens in interitum voluntarium, vt Diodorus Siculus, Trogus Pompeius & Iustinus testantur. Et quia fuit deliciis deditus, turpibúsque flagitiis contaminatus, ait Paulò pòst Nahum: Quia inhonoratus es. Nihilominus tamen Hieronymus, Remigius, Albertus Magnus, Lyranus, Anselmus Laudunensis, Franciscus Vatablus hoc de Sennacheribo interpretantur. Ego existimo diuinum nostrum vatem præcipuè de Ninæ euersione, eiúsque vltimi regis exitio vaticinatum fuisse: sed hoc loco perniciem Sennacheribi, ob pij regis Ezechiæ, & cæterorum Hebræorum consolationem inseruisse. Nec omnino perspicuum est, quisnam fuerit vltimus Ninæ rex. Nam Eusebius Cæsariensis in annalibus duplicem fuisse ait Ninæ euersionem.

Diodor. *Trogus.* *Iustinus.* *Hieron.* *Remigi.* *Albertus.* *Lyran.* *Anselm.* *Vatabl.* *Eusebius.*

De domo Dei tui interficiam, sculptile & conflatile ponam sepulchrum tui. Verba sunt Dei ad Sennacheribum relata, quorū hic est sensus: Ego te interficiam in æde Dei tui, & in loco sculptilis & simulachri sepelieris. Ac ita euenit: fuit enim occisus in templo Dei sui, vbi auxilium expectabat, & iuxta arā idoli sepultus. Noluit eum populus in regio sepulchro condere, illustríque tumulo mandare, quòd ei esset molestus & odiosus: sed eum abiectè sepeliuit exequiarum supremíque diei celebritate destitutum. Tribuebant enim ei omnes crimini cladē exercitus Assyriorū: quamobrem illum inglorium reputabant. Ideo sequitur: Quia inhonoratus es. Aequum est, vt qui Deum contemnit, ab ipso Deo, hominibúsque cōtemnatur, ac perpetua ignominia notetur. Potest tota hæc oratio ita punctis distingui: De domo Dei tui interficiam sculptile, & cōflatile: ponam sepulchrum tuum, quia inhonoratus es. Ac tunc hic est sensus: De templo Dei tui succidam idola, nam cùm illud profanatum fuerit, nulla deinceps in eo collocabuntur simulachra. Tu ibi sepelieris, vbi Deo tuo posteà nullus cultus adhibebitur. Non honorabunt deos, vbi tu sine honore humo contegeris, ex mundi gloria in dedecus æternum præcipitatus. Perpende mundi incōstātiam, & casus infelices: eos ignominiosiùs deiicit, quos altiùs extollit: eos maximè fallit, quibus suauissimè blāditur. Id animo percipiens David psal. 36. Peccatores, inquit, peribunt, inimici domini mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficiētes quemadmodum fumus deficient. Si piorum impiorúmque euētus voluerimus alta mente perpendere, aspiciemus illos tandem prosperos exitus consequi, hos verò ex illustri & florente rerum statu in supremas miserias æternósque cruciatus præcipitari Omni opinione citiùs pereunt & euanescunt. Ideo ait paulò pòst: Vidi impium superexaltatum, & eleuatum super cedros Libani: transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Pro tansiui transferunt nonnulli: transiuit: hoc est periit, & euanuit. Ita habet paraphrasis Chaldaica, & Dauid Chimhi: etiamsi Hieronymus & Felix Pratensis in prima verterint persona. Sed eadem manet sententia explicans mundi vanitatem, fragilitatem, & inconstantiam. Quare eum relinquamus, & ad Deum toto animo aspiremus. Id voluit ipse Deus significare, cùm populum suum ab Aegypto seuocauit, dixitque velle, vt in solitudine, non in Aegypto immolaret. Nemo enim potest, vt ipse ait apud Matthæum sexto, duobus dominis seruire. Ad idem nos excitat diuus Ioānes capite secundo epistolæ suæ primæ, cùm ait: Nolite diligere mundum, nec ea, quæ in mundo sunt. Et diuus Paulus duodecimo ad Romanos: Nolite conformari huic seculo. Et septimo prioris ad Corinthios: Qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur: præterit enim figura huius mundi. Vbi pro præterit est in Græco παράγει, quod etiam fallere significat. Vt sit sensus: Nolite prosequi amore mundum: nolite eo vt re solida, firma, & stabili vti, quoniam fugax est, & fluxus: & licet figuram habeat boni, fallax tamen est: & suos omni fraude & perfidia decipit. Qui vult lapide fundæ aliquem percutere, & vincere, non accedit proximè ad illum: quin potius ab eo recedit: sic qui volunt mundum ferire & superare, non illum sunt amplexuri, sed ab eo separandi, ab eius dolis, negotiis, vanitatibus, deliciis abhorrentes, omnésque illius impietates detestantes. Dauid vt impium insolentémque Goliam cæderet, noluit illum amplecti, sed conueniente quodam interuallo interiecto in illum fundæ iaculum conicere. Solet Deus virum pietate præstantem ab impiis & turbulentis mundi negotiis abducere: quod ipse Dauid his verbis psalmi quarti significauit: Quoniam mirificauit dominus sanctum suum. Pro quo vertere etiam poteris: Quia segregauit Deus sanctum suum. Eodem modo segregauit Abrahamum, cui dixit: Genesis duodecimo: Egredere de terra tua, & de cognatione tua. Quibus verbis vir ille, in quo diuinum quoddam fidei lumen priscis illis temporibus mirabiliter eluxit, statim obtemperauit. A suis enim, & à complexu patriæ, atque vt ita dicam, à seipso auulsus, omne vitæ suæ gubernaculum tradidit Deo, cui soli salutem & dignitatem suam commisit: animúmque à mundi rebus, omníque impuritatis contagione separauit. Nam mundi hæc separatio de qua loquimur, de animi potius quàm corporis gressibus intelligitur. Egrediamur cum Abrahamo de terra nostra, hoc est de carne nostra: & instar Iacobi feriamus fœdus cum Labano, hoc est cum mundo: vt nec ipse ad nos, nec nos ad ipsum reuertamur, infelices eius exitus cogitantes, & calamitosum interitum Sennacheribi, aliorúmque tyrannorum memoria repetentes.

Psal. 36. *Chimhi* *Hieron.* *Felix.* *Exod. 14.* *Matth. 6.* *1. Ioan. 2.* *Rom. 12.* *1. Cor. 7.* *Similitudo.* *1. Reg. 17.* *Psal. 4.* *Genes. 12.* *Genes. 31.*

Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem. Sensus est. Interempto tyrāno, eiúsque exercitu in castris, statim super mōtes Iudææ erunt nuntij & cursores missi à iusto rege Ezechia ad annuntiādum gaudiū, & Dei præsidium ac miraculum, vt se omnes conferant Hierosolymam Deo pro tā insigni beneficio gratias acturi, diésque festos celebraturi. Sed hoc de apostolorum prædicatione in altiore sensu intelligitur, vt ait Theodoretus, & Theophilactus hoc loco, & August. capite. 31. libri 18. de ciuitate Dei. Nam quem

Theod. *Theop.* *August.*

quemadmodum liberato populo Iudaico ab impio Sennacheribi dominatu, famuli regis Ezechiæ nuntiauerunt pacem; sic liberato mundo à diaboli tyrannide apostoli Christi omnia verè bona nomine pacis & euangelij significata prædicauerunt. Eam ob causam ait noster diuinus vates: Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem. Super montes prædixit eos euangelium longè latéque propagaturos, vt ostenderet eos virtutum fastigium ascēsuros: atque manifestam publicámque fore eorum prædicationem. Non enim potest ciuitas abscondi super montem posita, vt illis apud Matthæum 5. dixit seruator noster. *Matth. 5.* Qui in domicilio aliquo concionatur, à paucis videtur, & auditur: qui autem in monte, ab omnibus tam generis nobilitate claris, quàm infimo loco natis potest & videri, & audiri. Id illis dicebat his verbis Christus dominus apud Matth. 10. *Matth. 10.* Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta. Hoc est in locis publicis, vt ab omnib. audiamini. Cherubimi quibus scientiæ perfectio significatur, iam non sunt clam sub velo templi, vt in lege vetere: sed apertè super tecta & montes. *Exod. 37. 3. Reg. 6. Esai. 40.* Vnde Esaias cap. 40. Super montem, inquit, excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion. Extolle in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem. Vel vt potest etiam verti: Super montes excelsos ascende tu ô Sion, qui euangelizas: extolle fortiter vocē tuam ô Hierosolyma diuini verbi denuntiatrix. Nam apostoli prius Hierosolymæ & in Sione euangelium nuntiauerūt, quod posteà per omnes mundi oras propagarunt. *Esai. 2.* De Sion enim, vt ait Esaias 2. exiuit lex, & verbum domini de Ierusalem. His verbis: Super montes pedes euangelizantis, & annuntiantis pacem, alludit Nahum ad verba illa Esaiæ cap. 52. *Esai. 52.* Quàm pulchri super mōtes pedes annuntiantis & prædicātis pacem, annūtiantis bonum, prædicantis salutem. Quę diuus Paulus citat cap. 10. epistolæ ad Romanos loquens de apostolorum prædicatione. *Rom. 10. Ephes. 6.* Et 6. ad Ephesios: Calciati, inquit, pedes ad præparationēm euangelij pacis. Nostræ enim affectiones pedibus significatæ non debent terram attingere, sed in cœlum ascēdere, & ad diuinum numen aspirare.

Et annuntiantis Pacem. Pro re noua & inusitata posuit apostolos nuntiaturos esse pacem: nam anteà omnia ferè bellis, discordiis, dissensionibus diffluebant. Et quamuis aliquando pax vigere videretur, erat plerūque pax mundi, nō Dei. Qui mitior videbatur, erat aliquando Adria iracundior: & vt est in prouerbio beta gammam persequebatur. Doctiores inter gentes docebant inferendum esse bellum quiescentibus, vt eorum veteres illibatásque diuitias in profundū libidinum suarum gurgitem profunderent. At Christi doctrina est pace, concordia, amore, tranquilitate plenissima. Hanc nobis in testamēto reliquit dicens apud Ioannem 14. *Ioan. 14.* Pacem relinquo vobis: pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis. Et post reditum ad vitam vt Ioannes ait capite vigesimoprimo, & Lucas vigesimoquarto, stetit in medio discipulorum, & dixit illis: pax vobis. *Ioan. 21. Luc. 24. Exod. 28.* Verbo & actione eis pacem dedit: poni enim in medio signum est pacis. In pectore sacerdotis scriptum erat: Doctrina & veritas, vel vt alia habet versio: Manifestatio & veritas. Et erat hæc litera cincta duodecim lapidibus pretiosis. Christus est veritas, qui ait apud Ioannem 14. Ego sum via, veritas, & vita. *Ioan. 14.* Et est doctrina siue sapientia patris, de qua ait Dauid psal. 103. *Psalm. 103.* cum Deo patre loquens: Omnia in sapientia fecisti. Et apostolus cap. 1. prioris ad Corinthios: *1. Cor. 1.* Qui factus est nobis sapientia à Deo. Et est manifestatio, quia fuit à Deo patre ostensus mundo: de quo ait apostolus cap. 1. ad Tit. *Tit. 1.* Manifestauit autem temporibus suis verbum. Duodecim autem lapides pretiosi inter quos erat veritas & sapientia, duodecim apostoli sunt. Nōnulli viri docti aiunt per illa verba quæ erant intra pectorale sacerdotis, significari nomē Dei Iehouah. Quid aliud adumbrabat, Deum esse inter duodecim gemmas, quàm Christum inter duodecim apostolos? ita Cyrillus locum illum Exodi interpretatur. *Cyrillus Exod. 28.* Aequum quippe erat, vt Christus, qui pacem docebat, quem Paulus cap. 2. prioris ad Timotheum vocat mediatorem inter Deum & homines, se in medio collocaret. *1. Tim. 2.* Columba in generali eluuione attulit in ore ramum oliuæ, Genesis 8. ad pacem nuntiādam: *Genes. 8.* Christus dominus in mundi procella pacem attulit & docuit, ad mundi salutē exprimendam. Eam debent omnes Christiani colere, magnísque laudibus efferre. Vnde apostolus cap. 14. epistolæ ad Romanos. *Rom. 14.* Quæ, inquit, pacis sunt, sectamini. Et ad Ephesios 4. *Ephes. 4.* Soliciti seruate vnitatem spiritus in vinculo pacis. *Heb. 12.* Et ad Hebræos 12. Pacem sequimini cum omnibus. *Psal. 13.* Infelices sunt, qui paci repugnāt. Nam vt Dauid ait psalm. 13. Contritio & infelicitas in viis eorum, viam pacis non cognouerunt. Pax vt diuus ait Augustinus de verbis domini cap. 158. *August.* est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, vinculum amoris, consortium charitatis. Et secundo de ciuitate Dei: Concordia, inquit, inciuitate idem est quod harmonia in musica. Concordia vt ait apud Sallustium Mycipsa, *Sallusti.* paruæ res crescunt, discordia autem maximæ dilabuntur. Eam ob causam omnes debemus simul ducere remos, esséque concordes, velut in cratere philotesio, vt vetus monet tritum vetustate prouerbium. Interrogatus à Scipione Africano Tyresius princeps cur Numantia prius fuisset inuicta, posteà verò euersa, respondit: Concordia victoriam, discordia autē exitium præbuit. Author est libro secundo Brusonius. *Bruson.* Et diuus Cyprianus in epistola quadam: *Cyprian.* Concordia, inquit, simul iuncta vinci non potest, discordia statim euertitur. Vera est illa Dei nostri sententia apud Matthæum 12. & Lucam vndecimo: *Matt. 12. Luc. 11.* Omne regnum in se diuisum desolabitur. Discordia est charybdis bonorum, & vorago: pax autē est bonorum receptaculum, & perfugium. At pax habenda est cum virtutibus, & viris bonis ad verū decus hortantibus, non autem cum vitiis, & hominibus sceleratis ad vitia excitantibus, & à vera gloria deterrentibus. *Similitudo.* Vt enim sal in aquam coniectus nullum emittit stridorē, quin potius cum illa coniungitur, & in vnum cōducitur, in ignem autem coniectus solet strepere & resilire: sic vir pius cum piis concors efficitur, impios autem refugit, atque ab eorū familiaritate abhorrescit.

Ideo

Marc. 9. Ideo ait Christus Deus noster apud Marcum no- *Ephes. 2.* no: Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos. De illo ait diuus Paulus secundo ad Ephesi. Veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem his, qui propè. Quod est de ve- *Ioan. 16.* ra pace intelligendum: de qua ipse apud Ioãnem 16. Hæc, inquit, locutus sum vobis, vt in me pa- *Matth. 5.* cem habeatis. Et apud Matthæum 5. Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur. Hanc denuntiarunt apostoli, quorũ pedes super montes præuidit hoc loco Nahum. Nam etsi loquatur hîc de pace Hierosolymæ, præcipuè tamen de pace ecclesiæ, ac mundi redemptione per Christum vaticinatur. De illo enim omnes diuini vates lo- *Luc. 24.* quuntur. Quamobrem ipse apud Lucam cap. 24. incipiens à Mose, & omnibus prophetis interpretabatur discipulis illis omnes scripturas, quæ de ipso erant. Non solùm doctores catholici, sed *R. Salo.* etiam Rabbi Salomon Iudæus in commentariis in caput nonum Zachariæ, ait omnes prophetas fuisse de tempore Messiæ locutos. Hæc est Hieronymi, Augustini, Chrysostomi, Basilij, cæterorúmque authorum sententia, qui sanctitate & sapientia præditi theologiam illustrauerunt, noménque suum æternitati commendarunt. Quare non debemus repere humi, sed extolli in sublime, & in diuinis vatibus Christum quærere, eiúsque alta mysteria inuestigare.

Celebra festiuitates tuas. Verba sunt pacem annuntiantis. Hoc ideo ait, quia cum Hierosolyma esset ab Assyriis obsessa, non potuit proprio ac præscripto tempore pascha celebrari: sed interfecto Assyriorum exercitu celebratum est: ad cuius solennia vocati sunt, qui erant extra Hierosolimam, & oppida villásque incolebant, ac rura peragrabant. Sed vt hîc D. ait Hieronym. hoc refertur ad ecclesiam, & ad animas Deum confitentes, vt non cessent Deum pro Christianorum victoriis laudibus ac votis celebrare.

Redde vota tua. Subauditur Deo. Ipse Deus ait *Deut. 23.* cap. 23. Deut. Cùm votum voueris domino Deo tuo, ne tardes reddere, quia requiret illud domi- *Psal. 75.* nus Deus tuus. Et Dauid psal. 75. Vouete, & reddite domino Deo vestro omnes, qui in circuitu *Eccles. 5.* eius affertis munera. Et Eccl. 5. Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio. Sed quodcunque voueris, redde. Id intelligens Tertullia. cõtra Psychicos: Votum, inquit, cùm à Deo acceptatum est, legem in posterum facit per authoritatem acceptatoris. Exinde enim faciendum mandauit, qui factum comprobauit.

Quia non adijciet vltrà, vt pertranseat in te Belial. Hoc est, quia non permittet Deus, vt transeat per te impius Sennacheribus, nec eius exercitus: quoniam vniuersus occisus est. Belial idem est quod *Iudic. 19.* sine iugo, vt videre licet capite Iudic. 19. Sumitur autem pro quolibet impio homine, & interdum *1. Cor. 6.* pro dæmone, vt ca. 6. prioris ad Corin. Quę conuentio Christi ad Belial? Vtitur scriptura hoc *Deut. 13.* vocabulo cap. Deut. 13. & cap. 1. & secundo pri- *1. Reg. 1. & 2.* mi Reg. & aliis in locis. Tu autem aduerte, & mundi vicissitudines & mutationes alta mente perpende. Hactenus Hebræi fuerunt afflicti, & Assyrij gaudio affecti: contrà verò nunc Hebræi gaudio exultant, Assyrij autem pœnas acerbissimas scelerum suorum persoluunt. Mœror iustorum conuertitur in oblectationem, oblectatio impiorum in mœrorem. Ideo ait Christus Deus noster apud Luc. 6. Væ vobis qui ridetis nunc, *Luc. 6.* quia lugebitis & flebitis. Et apud Matth. 5. Beati *Matth. 5.* qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.

OBSERVATIONES ex Hebræo in

CAPVT I.

Onus Niniuæ. Pro onere est in Hebræo משא nomen deriuatum à verbo נשא nasa, quod significat ferre & portare: eámque ob causam significat onus & pondus: quam significationem secutus est noster interpres. Id animo percipiens Aquila transtulit ἆρμα, hoc est iugum. Significat etiam verbum hoc assumere. Ea ratione ducti septuaginta interpretes verterunt λῆμμα νινευι: hoc est assumptio Nineui. Appellatur autem vaticinatio assumptio duplici ratione: prior est, quòd meus diuini vatis assumatur à Deo, vt diuino lumine illustretur: atque ad diuina oracula intelligenda & nuntianda rapiatur. Altera quòd diuinus vates id quod prædicit, assumit à Deo. Non enim ex sensu suo, & proprio arbitrio, sed spiritu diuino permoti ac rapti verè prophetæ vaticinantur. Nam teste diuo Petro apostolorum principe in *2. Pet. 1.* epistola sua posteriore: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Qua de re vide Theophilactum in primum caput Habacuc, & in hunc locum. Harum rationũ priorem affert hic Theodoretus, Itaque diuini vates spiritu sancto agitati & rapti ventura præuidebant. Et hunc mentis raptum appellabãt Septuaginta assumptionem: acsi dicat Nahum: Assumpta ac rapta à Dei spiritu mens mea præuidit, quæ sunt Ninæ euentura. Ideo ait: Assumptio Nineui. Potest hoc hanc etiam habere intelligentiam: Assumpsi argumentum à ciuitate Nina siue Niniue: vtroque enim modo appellatur: de qua sum vaticinaturus Præterea nomine oneris calamitas & mœror significatur. Hęc sunt onera, de quibus ait apostolus ad Galatas sexto: Alter alterius o- *Galat. 6.* nera portate. Huiusmodi oneribus pressos vocat Christus, cùm ait apud Matthæum 11. Venite ad *Matth. 11.* me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiã vos. Ad hoc nos hortatur Dauid psal. 54. *Psal. 54.* cùm ait: Iacta super dominum curam tuam, & ipse te enutriet. Vel vt potest etiam transferri ex Hebræo: Iacta super Deum onus tuum, & ipse te sublcuabit.

Irascens ipse inimicis suis. Septuaginta habent: ἐξαίρων αὐτὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Id est, tollens ipse inimicos suos. Hoc est destruens & delens illos. Pagninus vertit: Iram reseruans inimicis suis. Quæ omnia in eandem sententiã recurrunt. Pro irascens est in Hebræo verbum נטר natar, quod significat reseruare, custodire, & irasci. Si verbum è verbo reddas, poteris vertere ex Hebræo: Reseruans ipse inimicis suis: nimirum vltionem. Relinquit Deus aliquando inimicos suos, vt de illis tempore opportuno sumat vltionem. Eodem verbo vtitur Ieremias capite tertio, pro quo *Ierem. 3.* Latinus

Latinus noster interpres vt hoc Nahum loco transtulit irasci, dicens: Nunquid irasceris in perpetuum? Potest tamen verti: Nunquid reseruabis perpetuò? Subaudi, iram tuam. Ab hoc verbo est:
Cant.8. לנטרים, pro quo nos habemus custodes, capit. 8. Canticorum: Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos: tradidit eam custodibus. Quæ verba ita etiam transferri possunt: Vinea fuit Salomoni in Baalhamon, quam tradidit custodibus. Est quippe Baalhamon locus prope Hierosolymam, qui sonat: In eo qui habet populos. Vel in planicie populorum. Hæc vinea est ecclesia catholica, quam verus ac cœlestis Salomon rex pacificus Christus Deus noster ex multitudine populorum congregauit, & apostolis suis tanquam custodibus, cæterísque pontificibus & doctoribus commisit. Et Paulò pòst ait Deus: Vinea mea co-
Cant.8. ram me est. Acsi dicat: Eam diligo, & coram oculis meis habeo. Hæc est vinea, in quam Christus conduxit operario: & cõuentione facta misit eos
Matth.20. in illam. Deus obligat se nobis conuentione, nos autem nolumus ei obligari. Magna profectò misericordia eius, & magna perfidia nostra. Intelligi autem per vineam ecclesiam catholicam asserit Origenes homilia 17. in Genesim, Arnobius in psal. 79. Hieronymus in cap. 15. & 19. Ezechielis, Ambrosius in cap. 10. Lucæ, Augustinus in psal. 127. Gregorius in caput primum, & secundum Canticorum, Georgius Venetus cantico primo, tomo septimo Harmoniæ mundi, & alij, qui in studia diuinarum literarum toto pectore incubuerunt. Aspicis igitur verbum hoc natar significare custodire, & iram reseruare, & irasci.

Dominus patiens. In Hebræo est: Dominus אפים ארך erec appaiim, hoc est tardus ad iras. His duo-
Psal.85. bus vocabulis vtitur Dauid psalmo 85. pro quibus editio vulgata vnum habet duntaxat, nimirum, patiens, quemadmodum hoc loco Nahum. Ita enim habet: Patiens, & multæ misericordiæ & verax. Quod potest ita transferri: Tardus ad iras, & multæ misericordiæ & veritatis. אף enim significat faciem & iram, quòd in facie conspiciatur: ארך vero significat latum esse, differre, &
Prou.19. retardare: vt capite Prouerbiorum 19. Doctus vir differt iram suam. Pro quo nos habemus, & rectè quidem: Doctrina viri per patientiam noscitur. Itaque hoc loco Nahum pro patiente sunt in Hebræo duo vocabula: in Græco autem vnum, sed idem significans, nimirum μακρόθυμος, hoc est æquo & perseuerante animo ferens. Pro quo in translatione Pagnini est, longanimis. Et quoniam vocabulum אף significat etiam nasum, vertunt nonnulli: Deus latis naribus. Hoc est patiens: nam hi qui angustis naribus sunt, impatientes vocantur.

Et mundans non faciet innocentem. In Hebræo est: ונקה לא ינקח ve naccehlo ie nacceh. Verbum est נקה nacah, quod significat mundare, purgare, expiare, innocentem esse ostendere, & impunitatem dare. Et ponitur in vtraque parte. Quare rectè transtulit noster interpres. Potest verti: Et Et mundans non mundat: vt sit sensus. Eos expiat, qui resipiscunt, & pœnitentiam agunt, non resipiscentes autem non expiat. Huic explanationi fauet paraphrasis Chaldaica ita habens: Parcit eis, qui conuertuntur, eis autem qui non conuertuntur, non parcit. Hoc verbo vtitur Da-
uid psalmo 50. pro quo Latinus noster interpres *Psal.50.*
habet, mundabor: Et emundabor à delicto maximo: hoc est à superbia. Vt enim animi submissio est virtutum fundamentum: sic superbia vitiorum. Est enim hæc detestabilis radix, ex qua quã plurima pullulant flagitia, quæ semina virtutum nostris animis innata adolescere non sinunt. Potest etiam hic Nahum locus verti: Et purgans non dabit impunitatem: Seu, Et expians non relinquet impunitum. Eam ob causam verba illa
cap. Prou. 11. Manus in manu non erit innocens *Prou.11.*
malus: possunt verti: Manus in manu non erit impunitus improbus. Manus in manu idem est quod statim. Acsi dicas Salomon: Ad iudicẽ pertinet, ne sceleratus homo maneat impunitus, sed statim puniatur. Vel per manum in manu hominem intelligit otiosum, ignauiæ & desidiæ deditum: vt sit sensus: Impius otiosus non erit impunitus. Vel non erit perpurgatus: Paraphrasis tamen Chaldaica multò aliter traduxit: ita enim habet: Qui extendit manum cõtra socium suum,
non erit mundus à malo. Vtitur hoc verbo Ioel *Ioel 3.*
cap. 3. inducens Christum dominum ita loquentem: Mundabo sanguinẽ eorum, quos non mundaueram. Hoc est, in primo meo aduentu expiabo & purgabo sanguine meo, & nouæ legis sacramentis sanguinem, hoc est peccata hominum, quæ antea non abstergebam: nam nec legis veteris cerimoniæ, nec sacrificia gratiam ex opere operato conferebant. Hæc eadem verba Nahum
Hebræa inuenies cap. Exodi 34. pro quibus vul- *Exod.34.*
gata editio habet: Nullúsque apud te per se innocens est. Sed quia verbum hoc significat etiã dissipare, poterat rectè traduci locus hic: Et dissipans non dissipabit. Acsi dicat: Adeo pius & misericors est Deus, vt dissipãs nõ dissipet omnino: castigat enim filios suos sæpenumero, nõ vt penitus eos perdat, sed vt illos à vitiis abducat, & ad
seipsum cõuertat. Id animo perspiciẽs diuus Pau- *Heb.12.*
lus ca. 12. epist. ad Hebræos: Quem, inquit, diligit dominus castigat, Et Christus apud Ioannẽ cap.
Apoc. 3. Ego quos amo, arguo, & castigo. Hæ sunt *Apoc.3.*
huius loci explanationes, si literã Hebræam respiciamus. At septuaginta interpretes habent: ἀθῷον οὐκ ἀθωώσει. Hoc est innocentẽ nõ innocentem faciet: vt sit sensus: Deus eũ qui est innocẽs, aliquando non ostendit innocentem: punit enim eum, acsi noxius esset: quo fit, vt à populo impius reputetur. Magna sunt Dei iudicia, nobísque minimè perspecta & explorata. Ita illud intelligunt
magni viri, quod est capiti Sapientiæ 12. manda- *Sap.12.*
tum: Ipsum quoque qui non debet puniri, condemnas: & exterum æstimas à tua virtute. Id est, permittis domine Deus, vt iustus damnetur iudicio mundi, existimetúrque a virtute tua alienus. Sed locus hic potest ita verti ex Græco: Ipsum quoque qui non debet puniri condẽnasse, exterum existimas à tua virtute. Ita namque habet litera Græca: & ita arbitror transtulisse Latinum nostrum interpretem: sed vitio librariorum effectum esse, vt pro condemnasse scriptum sit: condemnas &c. Sensus tamẽ qui lectioni vulgatæ tribuitur, verus est, similis huic, qui ex verbis septuaginta interpretum hoc loco Nahum depromitur. At interpres Theodoreti Gillius Albinensis

nensis nobiscum legit: Mundans non faciet in-
nocentem. Isidorus Brixianus habet: Nocentẽ
non faciet innocentem. Pagninus: Impunè iudi
cando impunè non iudicabit impios. Alij: Neuti
quam impunita scelera dimittet. Ex omnibus his
lectionibus nulla est magis secundum veritatem
Hebraicam, quàm ea quā exprimit editio nostra
vulgata.

Dominus in tempestate & turbine via eius. Septua
ginta habent: Dominus in consummatione &
commotione viæ eius. Sumitur consummatio
pro fine & interitu, commotio autem pro impe-
tu & furore. Sensus est: Ne cadatis animo ô He-
bræi à Niniuitis afflicti: nam Deus aduersus il-
los veniet eos consumendo, ac vi & impetu seue
ritatis suæ deuastando.

Contremuit terra à facie eius. Aquila pro contre
muit vertit ἔφριξεν, hoc est horruit Symmachus
ἐκινήθη, id est mota est. Potest rectè traduci: Flagra
Gen.19. uit terra à conspectu eius. Quod accidit Sodomę,
& Gomorrhæ, quæ vrbes iubente Deo igne &
sulphure flagrarunt. Verbum Hebręum quo hic
vtitur Nahum, est נשא, nasa, quod significat leua
re & extollere, & incendere, & flagrare, & cõbu-
rere. Quare poterat verti locus hic: Eleuata est
terra à facie eius. Sed quia eleuatio hæc fuit tre-
mor, rectè transtulit interpres noster: Contre-
muit terra. Significat enim verbum hoc donare.
Psal.24. Quamobrem illud psal.24. Ad te domine leuaui
animam meam: potest verti: Tibi domine do
naui animam meam. Vel coram te domine tre-
muit anima mea. Vel ad te domine flagrauit ani-
ma mea. Significat quoque ferre & sustinere, vt
Esa.53. capite Esaiæ 53. Verè langores nostros ipse tulit.
Quod potest etiam traduci: Verè langores no-
Cant.8. stros ipse combussit: nimirum amoris igne, quo
ipse seruator noster nos dilexit. Aquæ enim affli-
ctionum non potuerunt extinguere charitatem,
qua pro nobis pendens patibulo flagrauit. Hac
ratione ductus vertit Pagninus hũc Nahum lo-
cum: Exusta est terra à facie eius.

Indignatio eius effusa est vt ignis. Pro effusa est,
in Hebræo est verbum נתך nathac, quod signifi-
cat fundere, conflare, liquefacere, stillare. Potest
esse sensus: Ira Dei liquefaciet Niniuitas, vt ignis
ceram. Vel ira eius effundetur veluti ignis ful-
gurum, qui repente à summo ad imum funditur
Nahum.2. & currit. Ita cap. 2. eiusdem Nahum: Quasi ful-
Psal.17. gura discurrentia. Et psal.17. Misit sagittas suas,
& dissipauit eos, fulgura multiplicauit, & cõtur-
bauit eos. Eodem verbo pro stillare vtitur diui-
2.Par.34. na scriptura cap.34.lib.2.Paral. cùm ait: Magnus
furor domini stillauit super nos. Quod poterat
etiam verti: Effusus est, vel conflatus est super
nos. Et paulò pòst: Idcirco stillabit furor meus
Dan.9. super locum istum. Et cap. 9. Dan. Stillauit su-
per nos maledictio & detestatio. Pro conflari su-
Ier.42. mitur cap. Iere. 42. Conflabitur indignatio mea
super vos. Id intuens Aquila vertit hũc Nahum
locum: indignatio eius conflata est. Symmachus
& Theodotio: Stillauit. Acsi dicat: iratus est
Deus: sed indignatio eius non tota simul prorũ-
pet, quia misericors est, sed paulatim stillabit.
Præterea significat verbum hoc mulgere, vt cap.
Iob 10. 10. Iob: Nonne sicut lac mulsisti me? Pro quo
paraphrasis Chaldaica habet: Nonne sicut lac fu
disti me? Alij transferunt: Liquefecisti me. Acsi
dicat: Tu me Deus ex liquido lacte formasti.
Pro liquefacere sumitur hoc Nahum loco à se-
ptuaginta interpretibus, qui ita transtulerunt:
ὁ θυμὸς αὐτοῦ τήκει ἀρχάς. Hoc est indignatio eius
liquefacit seu cõsumit principatus. Sequitur: Et
petræ dissolutæ sunt ab eo: siue fractæ & contri-
tæ sunt. Ira enim Dei imperia, & principatus qui
rupium putantur habere robur, conterit & in-
fringit: eósque liquefacit, atque instar ceræ iux-
ta magnum ignem consumit.

Bonus dominus & confortans in die tribulationis.
Pagninus vertit: Bonus dominus, fortitudo in
die angustiæ. Quod in sensu idem est. Pro bono
vertunt Septuaginta χρηστός, quod nomen non
solùm bonũ significat, sed benignum, placidum
& suauẽ. Quæ omnia huic loco conueniunt. In
Hebræo est: טוב, quod easdem habet significatio
nes. Pro suaui sumitur psal.33. Gustate, & vide- *Psal.33.*
te, quoniam suauis est dominus. Pro bono cap. *Exod.33.*
33. Exod. Ego transire faciam omne bonum meũ.
Significat etiam pulchrum, vt Numer. 24. Quàm *Num.24.*
pulchra sunt tabernacula tua Iacob. Illud capit. *1.Reg.9.*
9.lib.1. Reg. Non erat vir de filiis Israel melior
illo: traducit Ionathas Chaldæus: Non erat vir
de filiis Israel pulchrior illo. Tu autem perpende
Deum esse bonum dominum, imò solùm eũ per
se esse dominum. Hoc fortasse intellexit Augu-
stus Octauianus, qui domini appellationem re-
nuit. Sed voluit illud Deus manifesto præsagio
summi dominatus, qui tunc in terris oriebatur.
Tũc enim natus est Christus Deus noster. Narrat
historiam hanc Orosius lib. 6. Addo Vienensis
in Chronicis, Contadus Vrspergensis in Chroni
cis, Innocentius tertius summus pontifex in ser-
mone de natali domini, diuus Antoninus parte
prima historiarum. Tunc circulus aureus cœlo
sereno apparuit, & in medio eius virgo puerum
vlnis deferens ad speciem iridis circa solẽ. Vbi
hodie Romæ extat templum Ara cœli vocatum.
Authores sunt præter ante nominatos Baptista
Mantuanus, & Petrus de Natalibus lib. 2. capit.
primo.

*Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic cõ-
uiuium eorum.* Horum verborum sensum in ex-
planatione exposuimus. Totam hanc orationem
ita transtulerunt septuaginta interpretes: Quia
vsque ad fundamẽta sua in pauimentum redige-
tur: & quasi similax implicata comedetur. Le-
ctio editionis vulgatæ exprimit exitium Niniui-
tarum: hæc autem ipsius Niniuæ. Est igitur sen-
sus: Vrbs Niniuitica euersis fundamentis, diru-
tisque magnificis mœnibus solo æquabitur: &
quę alias ciuitates affligebat, instar similacis suc-
cidetur, & veluti stipula arida dissipabitur. Est
quippe similax planta hæderæ similis sursum bre
ui tendẽs, arborésq; cõplectẽs, quas ob ingentem
ramorũ lõgitudinẽ & copiã opprimit: sed autũ-
no arescit: & manẽtibus arboribus ipsa penitus
dissipatur. Eodẽ modo Nina siue Niniue, vtro- *Similitudo.*
que enim modo dicitur, potẽtia, & immanitate,
& exercituũ magnitudine oppresserat Hierosoly
mã: sed integra manẽte Hierosolyma, ipsa fuit à
Babyloniis euersa, & vastata. Est quædam simi-
lax aspera, quam alij vocant hederam spino-
sam: quædam verò lenis, quam vocant con-
uolu

uoluulum maiorem: quarũ vtraque complectitur arbusta, & circum ea voluitur. Eas describit Dioscorides lib.4. & Ruelius lib.3. Sed de aspera videtur hic loqui Nahum propter spinas, quibus Niniuitica vrbs alias pungere solebat. Admonemur hoc loco, ne aliquem lædamus, sed iustum Dei iudicium consideremus, qui nullum scelus relinquit impunitum. Ita enim ait cap.3.
Esa.3. Esaias: Væ impio in malum, retributio manuũ
Iere.25. eius fiet ei. Apud Ieremiam 25. ait Deus: Reddam eis secundum opera eorum, & secundum facta manuum suarum. Et apud Ezech.18. Vnum-
Ezech.18. *Prou.16.* quemque iuxta vias suas iudicabo. De illo ait Sa-
Rom.2. lomon Prou.16. Pondus & statera iudicium domini sunt. Et apostolus Paulus ca.2. epistolæ ad Roman. Qui reddit vnicuique iuxta opera sua.

Argumentum capitis II.

Describit obsidionem & victoriam Chaldæorum aduersus Assyrios, vrbísque Niniuiticæ superbiam, direptionem, & vastitatem.

CAPVT II.

A Ascendit, qui dispergat coram te, qui custodiat obsidionem. Contemplare viã, conforta lumbos robora virtutem valde: quia reddidit dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel: quia vastatores dissipauerunt eos, & propagines eorũ corruperunt. Clypeus fortium eius ignitus: viri exercitus in coccineis: igneę habenæ currus in die præparationis eius: & agitatores consopiti sunt. In itineribus cõturbati sunt, quadrigæ collisæ sunt in plateis: aspectus eorum quasi lampades, qua
B si fulgura discurrentia. Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis: velociter ascendent muros eius, & præparabitur vmbraculum. Portæ fluuiorum apertæ sunt, & templum ad solum dirutũ. Et miles captiuus abductus est, & ancillę ei⁹ minabantur, gementes vt columbæ, murmurantes in cordibus suis.

EXPLANATIO.

Ascendit, qui dispergat coram te. Postquam diuinus noster vates Nahum cap. 1. vaticinatus est
Nah.1. de pernicie Sennacheribi, nunc regni Assyriorũ vastitatem prædicit, cuius caput erat Nina, de cuius euersione per Babylonios hoc capite vaticinatur. Ne miteris si interdum dicamus euersionem illam fuisse per Chaldæos, interdum per Babylonios. nã Babylon erat totius Chaldææ caput: ex quo effectum est, vt Chaldæi omnes vocarentur etiam Babylonij. Assyrij habebant tũc regnum distinctum à Babylonico: sed postquam Nabuchodonosor rex Babylonius euertit Niniuem, Assyriósque in ditionem suã redegit, ex his duobus regnis Babylonio & Assyrio conflatũ est vnum, quod vocatum est Babylonicũ. Alloquitur igitur diuinus noster vates Niniuem his verbis, quorum hic est sensus. Aduersus te ô Niniuitica bellum parabit Nabuchodonosor cum exercitu ingente, qui ciues tuos disperget in conspectu tuo. Vel qui villas & oppida tua corã te delebit & dissipabit. Appellatur tyrannus ille dispersor, quia non solũ Assyrios, sed alias etiam nationes dispersit & afflixit. Sumitur hoc loco ascendere pro bellũ cõmouere, instruere, & indicere, atque pro inuehi & oppugnare. In hãc significationẽ sumitur ca.Nũ.13. vbi Caleb: Ascendam⁹, *Num.13.*
inquit, & possideamus terrã. Esa.7. Ascẽdit Rasin *Esa.7.*
rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ. Et 36. Ascen *Esa.36.*
dit Sennach. rex Assyriorum super oẽs ciuitates
Iudah munitas, & cepit eas. Et Deus apud Ezec. *Ezech.26.*
26. Ecce ego super te Tyre, & ascendere faciã ad te gentes multas. Et hoc loco Nahum: Ascẽdit, qui dispergat: præteritũ est pro futuro more aliorum prophetarũ: qui solent vti præteritis, vt rerũ venturarum firmitudinẽ ostendant. Schema est in diuinis vatibus vsitatissimũ: quod Græcè prolepsis, Latinè præoccupatio dicitur, cùm ea quæ sequi deberent, anteponuntur. Per hunc Nabuchodonosorem, quem Nahũ ait irruere, vt dispergat, poteris dæmonem intelligere, qui in nos inuehitur, & impetum facit. Ostendit nobis diuinus vates eius insidias & tentationes, vt nos excitet ad dimicandum fortiter cum illo: quemad- *Similitudo.*
modum alij prophetę facere solebant. Vt diues cogitationem & solicitudinem figit in arcula, ne rapiatur à latrone, non propter arculam, sed propter reconditum thesaurum in illa: sic viri sapiẽtia & sanctitate præstantes sunt de nobis mirum in modum soliciti, ne diripiamur à dæmone: non tã propter corpus, quod est vas fictile, & arcula fragilis, quàm propter animam, de qua ait apo- *2.Cor.4.*
stolus cap.4. posterioris ad Cor. Habemus thesaurũ hunc in vasis fictilibus. In sensu autem literali de rege Babylonio loquitur Ninã oppugnaturo: acsi dicat: Tu Nina vrbes alias inuadebas, vt eas direptioni cõmitteres, & euerteres: modò autem te inuadet, qui te diripiat, & euertat. Vnde Esaias 33. Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? Quæ verba de Sennacheribo, & de eius vrbe Nina intelliguntur. Et ca.11. Sap. scriptum est: Per quæ peccat quis, per hæc & torquetur. Efficit Deus, vt impij iisdẽ cruciatibus mulctentur, quos in viros innocẽtes parauerãt: vt pernicies in ipsorũ caput redũdet, quã aliis moliebantur. Aegyptij qui in aqua peccauerũt in eam infantes Hebræos mittẽtes, aqua maris Rubri obruti fuerunt. Qui tres pueros Hebræos in Babylonis fornacẽ miserunt, fuerunt iisdem flãmis combusti: & qui Dan. in foueã leonũ cõiecerunt, fuerũt ab
iisdẽ leonibus dilaniati. Qua de re ea poteris vide *Dan.3.6.&*
re, quæ in caput Daniel. 3. & 6. & 14. obseruaui- *14.*
mus.

Qui custodiat obsidionem. Hoc est, qui non solũ obsideat te, sed etiam in obsidione perseueret, donec expugneris.

Contemplare viam. Aspice viam ô Nina, qua vẽturus est exercitus hostium tuorum. Bonum est intueri pericula & labores, ad remedium quærendum: sed oportet oculos in Deum con-

iice

iicere, qui poteſt liberare. Hebræi videntes aduerſus ſe ingentes Aegyptiorũ copias iuxta mare Rubrum timuerunt valde,& verbis aſperis in Moſem contumelioſè inuecti ſunt quia in periculo illo oculos à columna auerterunt. Colũna nos ducens in cœlum Chriſtus eſt, ad quẽ in periculis & calamitatibus noſtris debemus oculos extollere: nam qui fieri poteſt,vt non cadamus animo, ſi oculis auerſis à columna pericula ſolùm conſideremus? Niniuitæ fuerunt timore perculſi,& fracti,& victi, quia viam hoſtibus plenã videbant, ad Deum autem oculos haudquaquam leuabant. Prudentius faciebat Dauid, qui periculis cinctus aiebat pſal.122. Ad te leuaui oculos meos,qui habitas in cœlis.

Exod.14. *Pſal.122.*

Conforta lumbos. Id eſt,recipe robur, eſto animo forti & ſtrenuo. Hoc ait irridens Niniuitas, quia futuram eorum ignauiam & imbecillitatẽ præuidebat. Ironia eſt,& figura illa, quæ Græce dicitur ſarcaſmos. Lumbos confortare & accingere eſt vires ſumere, ſeq; magnanimum præſtare,vt ait Hyſichius lib.1. in Leuiticum. In hanc ſignificationem ſumi exiſtimo cap. Prou. 3. Accinxit fortitudine lumbos ſuos,& roborauit brachium ſuum. Et Ier. 1. Tu ergo accinge lumbos tuos,& ſurge: & loquere ad eos omnia,quæ ego præcipio tibi: ne formides à facie eorum. Et ſexto ad Epheſios: Eſtote ſuccincti lumbos veſtros in veritate, & induti loricã iuſtitiæ. Contrarium eſt lumbos diſſoluere. Deinde lumbos accingere ſignificat ſeipſum ad opus præparare, vt capite Iob 38. Accinge ſicut vir lumbos tuos. Hoc eſt,te ipſum præpara ad diſputationem. Et Luc. 12. Sint lumbi veſtri præcincti. Id eſt, eſtote parati ad mortem, & ad diẽ iudicij. Fortaſſe in hãc ſignificationem accipitur hoc loco: & tunc non eſt irriſio,ſed conſilium: vt ſit ſenſus: Contemplare viam, qua iturus es, id eſt mortem vniuerſæ terræ, hoc eſt omnibus hominibus communem,& præpara te ad illã. De hac via aiebat Dauid cap. 2. lib. 3. Reg. cùm ad exitum vitæ vocaretur: Ecce ego ingredior viam vniuerſæ terræ. Quare debemus nos ad mortem præparare, cogitareque illam nobis imminere. Sed quemadmodum peritus pictor arte perſpectiuæ inſtructus, quæ propè imaginem præcipuam ſunt in tabula,ita diſponit,vt longo interuallo diſtantia appareant: ita dæmon nobis oculos intelligentiæ decipit, vt mors quæ iuxta nos eſt, longè remotiſſima eſſe videatur. Hæc eſt altera huius loci explanatio: Prior tamẽ videtur literæ cõgruẽtior.

Prou.3. *Ierem.1.* *Epheſ.6.* *Iob 38.* *Luc 12.* *3.Reg.2.* *Simile.*

Robora virtutem tuam valde. Repetitio eſt ſuperioris verbis aliis. Sumitur virtus pro fortitudine: acſi dicat: Eſto animo forti. Poteſt accipi pro exercitu,vt ſit ſenſus: Muni,& fortem redde exercitum tuum.

Quia reddidit dominus ſuperbiam Iacob, ſicut ſuperbiã Iſrael. Alij codices habent: Quia ſicut reddidit dominus ſuperbiam Iacob, ſic ſuperbiã Iſrael. Sumitur Iacob pro duabus tribubus, quas oppugnauerat & afflixerat Sẽnacherib. Iſrael autẽ pro decẽ,quas Salmanaſar in Aſſyriã aſportauerat. Senſus eſt: Tu Niniue euerteris: quia ſicut Deus vlciſcetur ſuperbiã & contumeliam illatã Hieroſolymæ ab exercitu Sennacheribi: ita eam vlciſcetur,quæ illata eſt Samariæ ab exercitu Salmanaſaris. Ac ita accidit re ipſa: nam exercitus Aſſyriorũ periit nocte vna, qua interfecti ſunt cẽtum octoginta quinque millia illorum, & Sennacheribus ſe conferens in fugam fuit à filiis ſuis vita priuatus. Lege cap.19.lib.4. Reg.& 37. Eſa. & primum Tobiæ. Et Nina ciuitas fuit à Babyloniis capta, direptioni commiſſa,& penitus euerſa,vt cap. 1. oſtendimus, & hoc ſecundo oſtendemus. Verbum reddidit ponitur pro reddet: quẽadmodum alia multa in hoc capite pręterita pro futuris. Sumitur hic reddere pro retribuere: vt ſit ſenſus: Retribuet Deus Aſſyriis iuxta eorum ſuperbiam: dabunt pœnas inſolentiæ & immanitatis ſuæ. In eandem ſignificationem ſumitur ca.2. Ruth: Reddat tibi dominus pro opere tuo. Et 25. li. 1. Reg. Malitiam Nabal reddidit dominus in caput eius. Et pſal.27. Redde retributionem eorum ipſis. Et 2. ad Roman. Qui reddit vnicuique ſecundum opera eius. Sumpſit autem Deus ſupplicium de Aſſyriorum ſuperbia, quia ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam. Hanc ſententiam inuenies cap.5. epiſtolæ prioris diui Petri, & 4. epiſtolæ diui Iacobi. Quare viri ſapientes nõ ſolum ſuperbiam, animi faſtidium, & inſolentiam deteſtantur,ſed eorum conſuetudinem declinant, quos his vitiis inflatos eſſe intuentur. Illud pſal. 25. Cum iniqua gerentibus non introibo: traducit Hieronymus: Cũ ſuperbis non ingrediar. Acſi dicat Dauid: Nulla hominum ſuperborum vtar familiaritate: quin potius cum viris humilibus neceſſitudinem & cõiunctionem ſanctè colendam puto. Quemadmodum apes,vt aiunt, onuſtæ melle ſubmiſſius volant, quàm cùm leuitate ductæ vacuæ ferũtur in ſublime: ſic homines pleni virtute & ſapientia humiles ſunt: quanto autem magis expertes ſunt rerum harum, tanto ſe altius & arrogantius extollunt. Balſamus pretioſus liquor in aqua poſitus fundum petit, & hebenum lignum ad imum deſcendit. Qui volunt cognoſcere & expendere caſiam fiſtulam, & herbarum ſemina, ad harum rerum pondera recurrunt: inanes enim & leues minimum valent,graues autem & põderoſę plurimum præſtant. Idem iudicium eſt de hominibus faciendum. Quanto quis eſt leuior, elatior, & inſolentior, tanto eſt à vera ac ſolida virtute alienior: quanto autem plus habet ponderis, humilitatis, & animi abiectionis, tanto eſt iuſtior & ſapientior. Qui in aquis proſperitatis poſitus ad ima per ſui contemptionem deſcendit,magni æſtimandus eſt: qui ſe verò ſuperbè extollit,pro nihilo putandus. Quare ſuperbiam fugiamus, quæ vt Eccleſiaſticus ait, odibilis coram Deo & hominibus eſt. Et iuxta Chriſti Dei noſtri ſentẽtiã, qui ſe exaltat, humiliabitur: qui autem ſe humiliat exaltabitur. Conſideremus Sennacheribi, & aliorum Aſſyriorum aduerſus Hebræos ſuperbiam: & memoria repetamus, quemadmodum fuerint deiecti, & ex mundi gloria ad æternam ignominiam præcipitati. Nam vt Deus reddidit ſuperbiam illatam Iacobo, ſic illatam Iſraeli, vt hoc loco diuinus noſter vates teſtatur.

4.Re.19. *Eſa.37.* *Tob.1.* *Ruth. 2.* *1.Reg.25.* *Pſal.25.* *Rom.2.* *1.Pet.5.* *Iacob.4.* *Pſal.25.* *Similitudo.* *Aptæ ſimilitudines.* *Eccle.10.* *Matt.23.* *Luc 7. & 18.*

Quia vaſtatores diſſipauerunt eos. Quia Aſſyrij euerſores afflixerunt Iacobum & Iſraelem, hoc eſt omnes Iudæorum tribus.

Propagines eorũ corruperũt. Hoc eſt familias & ſobo

soboles Iudæorum succiderunt. Non solùm eorum vineas, hoc est ciuitates, sed earum corruperunt propagines. Est quippe propago vitis ad sobolem suppressa. Metaphora est à vineis sumpta; solent enim ciuitates cum vineis comparari. Ita capite Esaiæ 5. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Hoc est Hierosolyma condita est in colle excelso & frugifero. Et 16. de Sabama vrbe Moabitarum loquens idem Esaias: Vineam, inquit, Sabama domini gentium exciderunt, & flagella eius vsque ad Iesser peruenerunt. Et filius patris familias extra vineam eiectus, & vita priuatus apud Matt. 21. est Christus Deus noster extra Hierosolymam in monte Caluariæ occisus: cuius vmbram gesserat vitulus immolatus extra castra capite Leuit. 16. ad quem alludit Paulus apostolus cap. vltimo ad Hebræos, cùm ait de Christo loquens: Extra portam passus est: exeamus ad eum extra castra improperium eius portantes.

Esa.5. Esa.16. Matt.21. Leui.16. Heb.13.

Clypeus fortium eius ignitus. Particula eius refertur ad Nabuchodonosorem regem Babylonis, de quo suprà dixerat: Ascendit, qui dispergat coram te. Describit diuinus vates terrorem, magnitudinem, & velocitatem exercitus Babylonici. Sensus est: Scuta magnatum Nabuchodonosoris ita erunt rubra & perpolita, vt ignem ex se emittere videantur. Hoc faciebant Babylonij, vt Niniuitis incuterent metū & terrorem: eorúmque in prælio oculos obcæcarent. Ponitur clypeus pro clypei, singulare pro plurali. Eodē modo cap. 1. li. 2. Reg. Ibi abiectus est clypeus fortiū. Hoc est, in montibus Gelboe fracta sunt, & in terram proiecta scuta Hebræorum, qui fortitudine pollebant. Poteris in his duobus locis per clypeum intelligere regem, quia debet esse populi sui clypeus & protector. Ac ita apud Nahū clypeo fortium significatur Nabuchodonosor rex Babyloniorum, illo autem loco lib. 2. Reg. Saul Hebræorum rex. Sequitur enim proximè: Clypeus Saul quasi non esset vnctus oleo. Acsi dicat: Clypeus hic de quo loquor, est Saul, qui ibi fuit interfectus & contemptus, acsi non esset rex: nā reges vngi oleo solebant. Ita potest illud Esaiæ intelligi cap. 21. Surgite principes, arripite clypeum. Hoc est, vos ô principes Babylonij surgite è mensa, & occidite regem vestrum Balthasarem. Pro quo alij vertunt: Vngite clypeum: id est alium constituite regem: quoniam Balthasar hac nocte interficiendus est. Illud psal. 46. Quoniam dij fortes terræ vehemēter eleuati sunt: potest etiam verti: Quoniam principes clypei terræ vehemēter eleuati sunt. Debet igitur rex ac princeps se pro populo obiicere periculis, cùm opus fuerit: & non solùm præcedere populum, sed etiam se hostibus opponere instar colūnæ nubis, quæ stetit inter castra Aegyptiorum, & castra Israelitarū. Ita se gerere debet erga subditos, quéadmodum pastor erga oues. Non erat huius doctrinæ nescius Aristoteles, qui libro Ethicorum 8. regem ait esse suos instar boni pastoris tractaturum. Et Cyrus Persarum rex dicere solitus erat, similia esse boni regis, & boni pastoris opera: vt ait Xenophon, & refert lib. 3. Brusonius Contursinus. Iulius Cæsar non solebat militibus suis dicere: Facite; sed faciamus. Vt rex apum primus ad labores obeundos ex alueario egreditur: sic princeps & pontifex debet exemplo suo alios ad honestos labores excitare. Ob eam causam dicebat Samuel cap. 12. lib. 1. Reg. Nunc rex graditur ante vos. Et Dauid psal. 94. non ait: Ite, exultate domino: sed venite, exultemus domino. Et diuus Paulus cap. 2. ad Titum: In omnibus, inquit, teipsum præbe exemplum bonorum operum. Debet etiam rex magnos & paruos: statū sécularem & ecclesiasticum inter se coniungere, vt omnes vna concordia conspirent, & concentum seruent. Eam ob causam eum Esa. cap. 19. angulum populorum appellauit. Quemadmodum vnitas cum omnibus se numeris communicat: sic princeps cum omnibus sibi subiectis: pro quibus se debet ictibus calamitatum obiicere. Est enim bonus princeps & pontifex incus, quā plerique variis ac assiduis malleis contundunt. Id animo percipiens Seneca in libro de clementia: Rex, inquit, existimet rempublicam non esse suam, sed seipsum reipublicæ. Et Franciscus Petrarcha in libro de remediis Fortunæ: Rex est seruus publicus. Quam ob causam debet omnibus consulere, omnésque audire. Id quod scriptum est psal. 19. Domine saluum fac regem, & exaudi nos in die, qua inuocauerimus te. potest etiam verti ex Hebræo: Domine saluum fac regem, qui exaudiat nos in die, qua inuocauerimus eū. Quibus verbis Iudæorum populus à Deo petebat regem, qui eos exaudiret, qui illū alloquerentur. Sed frustra ad ipsum confugientibus præbebit aures, nisi eis iustè & sapienter prouideat. Vnde psalmographus: Nūc inquit, reges intelligite, erudimini, qui iudicatis terram. Et Plato quē Panætius Homerum philosophorum vocat, tunc dixit beatas fore respublicas, cùm in eis aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Quem locum Agapetus ad Iustinianum Cæsarem, & ante illum M. Tullius in epistola ad Quintum fratrem, & Valerius Maximus lib. 7. retulerunt. Ne mireris, si aliquando sententias retulero externorum authorum: nam vt ex apibus mel habentibus & aculeum, colligimus mel, aculeum autem fugimus: sic ex infidelibus authoribus salutarem doctrinam percipimus, infidelitatem euitamus. Illi enim gubernatoribus rerum publicarum necessariam esse sapientiam asseuerāter affirmarunt. Ob eam causam fictis fabulis memoriæ prodiderunt ingentem perniciem terris attulisse Phaetontem Solis filium, cùm impetrauit à patre, vt vno saltem die gubernaret equos, lucémque terris diffunderet. Non enim tantùm varias mundi oras incendio combussit, sed etiam ipse tandem præceps flagrauit. Voluerunt eruditi homines significare exemplo illo, tunc fore regnorum exitium, cùm illi qui clauum imperij tenuerint, & gubernacula reipublicæ tractauerint, fuerint sapientia destituti, & de publica vtilitate haudquaquam soliciti. Hi sunt gladij, qui rempublicam interficiunt. Cōtrà verò principes sapientes, publicum commodum curantes, clypei sunt, qui rempublicam tuentur. Ac Deus qui capite decimo nono Apocalypsis dicitur rex regum, & dominus dominantium, scutum nuncupatur. Ita enim capite Deuteronomij trigesimo tertio scriptum legimus: Qui saluaris in domino,

Margin: 2.Reg.1. 2.Reg.1. 1.Re.15. & 16. Esa.21. Psal.46. Exod.14. Similitudo. 1.Re.12. Psal.94. Tit.2. Esa.19. Similitudo. Similitudo. Psal.19. Psal.2. Similitudo. Apoc.19. Deut.33.

no, scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ. Hoc est beatus es ô popule Israelitice, qui protegeris à Deo, qui est clypeus præsidij tui, & gladius, quo tibi comparatur honor & nominis amplitudo. Et ca.22.li.2. Reg. loqués rex Dauid de Deo: Dominus, inquit, fortis meus, sperabo in eum, scutum meum, & cornu salutis meæ. Cùm igitur nomine scuti seu clypei & rex cœli & reges terræ significentur, non est à ratione alienũ, vt per clypeũ hoc Nahum loco regẽ Babylonis interpretemur Habet etiam clypeus alias acceptiones, de quibus videre poteris Origenem in psal.36.homilia 2. Hieronymum in Esa.21. Gregorium in cantica 4. & 33. Memoralium cap. 30. *2.Reg.22.*

Viri exercitus in coccineis. Hoc est, equites & milites Babylonij inducentur coccino. Coccũ est granũ, quod ad purpuram tingendam adhibetur. Vnde vestis coccinea colorem sanguineum, & exuberantiam ruboris refert. Erant viri illi coccinati, ne si quis eorũ vulneraretur, ipse aut eius socij terrerentur viso sanguine. Vel eo induebantur colore, quòd hostium sanguinem sitirent. Ob eam causam mulier illa Apocal. cap.17. qua significatur Babylon seu mundi confusio, induta erat purpura & coccino: quæ statim dicitur ebria sanguine sanctorum. Ait Vegetius de re militari, milites quondã indutos fuisse coccineis, vt aspectu rubei coloris ad prælium incitarentur. Et cap.6. lib.1. Mach. proditũ est memoriæ ostensum fuisse elephantis sanguinem vuarũ, & mororum liquorem, quo irritarentur ad prælium. *Apoc.17.* *1.Mach.6.*

Igneæ habenæ currus in die præparationis eius. Id est, lora curruum tempore præparationis ad dimicationem erunt rubra & limata, colorem igni tum ad radios solis emittentia. Solebant olim curribus falcatis pugnare, quos equi ferebant. Habenæ sunt lora illa, quæ freno alligantur ad equos regendos.

Agitatores consopiti sunt. Agitatores curruum Babyloniorũ præ nimia fiducia victoriæ in somnum inducentur. Dormient securi quasi iam capta præda.

In itineribus conturbatæ sunt quadrigæ. Scilicet propter earum multitudinem. Sequitur Collisæ sunt in plateis. Hoc est tot erunt quadrigæ, vt etiam in locis latis & amplis inuicẽ collidantur. Volentes reges suã ostendere potentiam, multitudine curruũ vtebãtur in bello. Pharao attulit aduersus Hebræos sexcentos currus electos, vt constat ex cap. Exod.14. Loquẽs Esaias de Babylonicis copiis cap.5. Rotæ eius, inquit, quasi impetus tempestatis. Acsi dicat: Cellerrimæ erunt rotæ curruum Babyloniorũ. Ea ratione ductus ait Dauid psalmo decimonono: Hi in curribus, hi in equis: nos autem in nomine Dei nostri inuocabimus. *Exod.14.* *Esa.5.* *Psal.19.*

Aspectus eorum quasi lampades. Erunt Babyloniorum aspectus ira inflammati: prius terrebunt facie, quàm feriant gladio. Vel hoc ait propter armorum vestiúmque splendorem.

Quasi fulgura discurrentia. Significat Babyloniorum aduersus Niniuitas non solùm terrorẽ, sed audaciam & velocitatem.

Recordabitur fortiorum suorum. Nimirum Nabuchodonosor, vt eis scilicet subueniat: nã nonnulli ex illis interficientur à Niniuitis. Quod exprimit, cùm statim ait: Ruent in itineribus suis. Sed alij fortiter vrbem aggredientur: & in mœnia eius ascendent ad eam expugnandam. Ideo ait: Velociter ascendent muros eius. Vel recordabitur Nabuchodonosor fortiũ suorum, vt eos mittat ad muros capiendos: qui prn nimia festinatione impingent in suo incessu, & ad muros festinabunt. Quidam hoc referunt ad regem Niniuitarum, qui recordabatur suorum, quos ad pugnam excitabat. sed ipsi ruentes in prælio fugiebant ad muros suos, vt inde se possent tueri.

Præparabitur vmbraculum. Hoc est, machina ad vrbem oppugnandam: Aiunt fuisse testudinem quandam, sub qua delitescebant, qui muros diruebant & dissipabant.

Portæ fluuiorum apertæ sunt. Describit vrbis expugnationem. Tunc, inquit, frangentur & aperientur portæ illæ vrbis Ninæ, quæ fluuiorum appellantur. Vel ita eas vocat, quia per eas instar fluminum solebat hominuũ multitudo ingredi, egredi & fluere. Volens Esaias gentiũ multitudinem & impetum significare, quæ erant ad ecclesiam Christi venturæ, ait cap. 2. Fluent ad eum omnes gentes. Fortasse ideo dicuntur portæ fluuiorum, quia iuxta eas fluebant amnes à Tigri fluuio deriuati: erat enim Niniue iuxta Tigrim, authore Mario Nigro sita. Vel præter Tigrim fluebat flumen aliud iuxta portas illas, quæ fractæ fuerunt. Quasi dicat: Capta fuit Niniue ea parte, qua fluminibus alluitur. Iacobus Gœuschelius in libro schematum per portas fluuiorũ intelligit pontes, quia per arcus & portas pontium ingrediuntur fluuij. Septuaginta habent: portas ciuitatum. Per fluuium intelligunt ciuitatem, quæ instar fluentis aquæ nunquam quiescit, nec in eodem statu consistit. Vtuntur autem plurali pro singulari. *Esa.2.*

Templum ad solum dirutum. Aiunt templũ hoc fuisse idolo Niniuitarum dedicatum, quod vocabatur Nesrach, vt constat ex cap. 19. lib. 4. Reg. quod Babylonij funditus euerterunt. *4.Re.19.*

Miles captiuus ductus est. Hoc est, milites Niniuitici erunt capti, & ad Nabuchodonosorem abducti. Ponitur præteritum pro futuro: & singulare pro plurali. Tu autem aduerte: apertæ sunt portę & templum cecidit, & milites capti ducti sunt Babylonem: quia cùm sensus nostri qui sunt animæ ianuæ, hostibus ipsius aperiuntur, cadũt omnia spiritualia: & nos qui quondam milites strenui eramus, capimur à demone, mũdo, & carne, & captiui ducimur in æternã confusionem. Ob eam causam ait Ieremias cap. 9. Ascendit mors per fenestras nostras. *Ier.9.*

Ancillæ eius minabantur. Subaudi à Babyloniis. Aiũt nõnulli sumi hîc minari pro terreri minis, vt sit sensus: Babylonij victoria inflati terrorem inferẽt ancillis Niniuiticis, quas minis insequentur. Sed quia minare significat ducere, germanus sensus est: Puellæ Assyriæ captiuæ ducebãtur. Et ducebãtur habẽt septuaginta interpretes: & verbũ Hebraicũ nahag ducere significat, quo hîc vtitur Nahũ. Hier. Theod. Remigi. Albert. Magnus, & alij nonnulli per ancillas hoc loco intelligunt vicos villas & castella. Nam ex consuetudine Hebrææ linguæ oppida ea quæ vrbi regiæ parent, eius

ius ancillæ appellantur. Quod etiam Gœuschelius in libro schematum obseruauit. Sed licet hoc sit verum, meo tamen iudicio nō solùm hoc loco, sed aliis propè infinitis ancillæ in sensu literali pro fœminis sumuntur.

Gementes vt columbæ. Non audebunt coram hostibus clamare, & flebiles voces emittere, sed instar columbarum gement intra se. Ita cap. Esa. 59. Quasi columbæ meditantes gememus. *Esa.59.*

C Et Niniue quasi piscina aquarum aquæ eius: ipsi verò fugerunt. State, state: & non est, qui reuertatur. Diripite argentum, diripite aurum. Et non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus. Dissipata est, & scissa, & dilacerata, & cor tabescens, & dissolutio geniculorum, & defectio in cunctis renibus, & facies omnium eorum sicut nigredo ollæ. Vbi est habitaculum leonū? & pascua catulorum leonum? Ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc: catulus leonis, & non est, qui exterreat? Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leænis suis, & impleuit prędа speluncas suas, & cubile suum rapina. Ecce ego ad te, dicit dominus exercituū: & succendam vsque ad summum quadrigas tuas: & leunculos tuos comedet gladius. Et exterminabo de terra prædā tuā: & non audietur vltrà vox nuntiorum tuorum.

Et Niniue quasi piscina aquarum. Quidam totum hoc caput à principio ad hunc vsque locum de euersione Hierosolymæ explanauit. Sed nisi mea me fallit opinio, non de Hierosolymæ, sed de Ninæ expugnatione & vastitate intelligitur. Nam hoc esse institutum Nahum asseruit ipse 1. capite dicens: Onus Niniue: & modò asserit, cùm ait: Et Niniue quasi piscina aquarum aquæ eius. Locutus fuerat proximè de militum ac ancillarum Ninæ calamitate & pernicie, nunc de eiusdem vrbs euersione vaticinatur. De qua Sophonias 2. ità ait: Extendet Deus manum suam super Aquilonem, & perdet Assur: & ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum. Vbi per Assur intelligitur Assyriorum rex, per speciosam autem ciuitas Nina: quam hic piscinam vocat Nahum. Comparat eam cum piscina, ciues autem eius cum aquis, quos ait ob iram Babyloniorum fugisse. Nam in vastitate illa acerbissima multi ex Niniuitis se in fugā cōtulerunt. Vt aquæ piscinæ infructuosæ sunt, sic habitatores Ninæ inutiles erant. Ob eam causam non cū aquis nec fontium, nec fluuiorum comparantur, sed cum aquis paludum & piscinarum inutilibus ad potum, vbi boni pisces nō nutriuntur. Dicitur enim piscina à piscibus per antiphrasim, quòd pisces non habeat: etiam si lacus vbi coercebantur pisces, vocētur piscinę à Varrone. Sumi autem aquas pro hominum multitudine indicat illud psal. 20. Vox domini super aquas. Et illud Apoc. 17. Aquę quas vidisti, populi sunt, & gētes, & linguæ. Vt enim aquæ mobiles sunt, hac atque illac vagantes: sic populus nullam habet firmitudinem, nullam constantiam.

Soph.2. *Similitudo.* *Psal.20.* *Apoc.17.* *Similitudo.*

State state. Hoc est subsistite. Verba sunt, quibus Babylonij Niniuitas fugientes alloquebantur. Sed quia Niniuitæ nec sistere, nec reuerti volebant, adiūgit Nahū: Et non est, qui reuertatur. Pro quo septuaginta habent: Non erat, qui respiceret. Verbum enim Hebraicum vtrunque significat & reuerti & respicere. Describit irreuocabilem Niniuitarum fugā. Fugiebant Babylonios, cùm seipsos potiùs fugere deberent. Nos autem à nobis ipsis potius quàm à corporis hostibus fugiamus. Stoici negant fugam cadere in virū sapientem, quem aiunt nunquam esse ab hostibus declinaturū. Idémq; aiunt multi, qui Christiani censentur, asserentes esse huiusmodi fugā inter scelera numerandā. Sed longè falluntur opinione. Iacobum enim omni sapientia & nobilitate præstantem scimus à fratre suo Esau fugisse, & Mosem miris laudibus celebratū ad Madianitas metu Pharaonis secessisse, & Dauidē omnibus virtutū ornamentis excultū, vt impij Saulis insidias declinaret, se ad Amalecū contulisse, & in solitudine in foueis & speluncis se occultasse. Magnus Elias mortuorum excitator sese abdidit ob metum Achabi, & mādauit fugæ ob minas Iezabelis, quo tempore centum diuini vates quæsiti ad cædem sese in speluncas apud Abdiā abstruserūt. Diuus Paulus vas electionis Damasci in sporta è mœnibus demissus dū ad mortē quæreretur, fuga vitam quæsiuit. Et Christi discipuli mundi doctores ob metū Iudæorum latebras & recessus cùm opus esset, quærebant. Et ipse magister cœlestis Christus Deus noster apud Matt. 10. Cùm persequentur vos, inquit, in ista ciuitate, fugite in aliam. Et ipse in pueritia cum matre sua sanctissima, & diuo Iosepho fugit in Aegyptum. Et postea in ætate perfecta cùm homines doceret, & cœlestem prædicaret doctrinā, insidias Iudæorū, quando opus erat, declinabat. Quare bene possumus fugere hostium iram, & ab hominum cœtu abduci, vt eorum insidias declinemus. Sed cùm opus fuerit mori pro Christo, debemus eius honorem vitæ nostræ anteponere, sanguinem libenter fundere, & omnes mundi cruciatus hilari vultu, alacrique animo propter Deum tolerare. Cum autē nos ab hominum insidiis abduxerimus, ad Deum debemus confugere tanquam ad arcem tutissimam, qui nos abscōdet, & eruet. Illū enim alloquens regius ac diuinus vates psal. 30. Abscondes eos, inquit, in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum. Seu vt etiam traduci potest: à societate hominum. Beatus ille est, quem Deus segregat ab hominum cœtu, & ad solitudinem animíque tranquillitatem ducit.

Gen.47. & 27. *Exod.2.* *1.Re.19. 20.21.24.* *3. Reg. 17. & 18.* *2 Cor.11.* *Act.9.* *Ioan.20.* *Matt.14.* *Mat.10.* *Matt.5.* *Ioan.8.10. 11.* *Psal. 30.*

Diripite argentum, diripite aurum. Verba sunt, quibus Babylonij se vicissim ad prædā hortabantur. Et statim prædixit noster diuinus vates fore, vt Babylonij asportarēt in patriā suā vasa multa pretiosa, amplissima spolia, infinitas diuitias. Diximus ca. 1. nomine Ninæ intelligi mundū: quā ob causam eius opes, nimirū eloquentiā philosophiā & historiam possumus diripere ab externis scriptoribus, eásque ad Dei cultū & honorem referre, Israelitas illos imitantes, qui pretiosa *Exod.12.*

vasa & monilia ab Aegyptijs abstulerunt, quæ diuino numini dedicarent. Etenim ex verborum elegantia, multarúmq; rerum cognitione efflorescat & redundet oportet oratio.

Non est finis diuitiarum. Hoc est, infinitæ erãt in ciuitate illa diuitiæ. Magnæ erant respectu aliarũ ciuitatum, non absolutè. Nam magna in exiguo qualiter explicentur, non intelligo. Qui fieri potest, vt in tam parua terra quæ puncto comparatur, magnæ sint diuitiæ, magna gaudia?

Ex omnibus vasis desiderabilibus. Alij vertendum putant. Onusta erat omnibus vasis pretiosis. Sed omnibus illis fuit spoliata: & propter illa euersa. Perpende, quàm parum profuerint Niniuitis diuitiæ, & quãtùm detrimenti illis attulerint. Quẽadmodum pini nucibus illis onustę, quas pineas vocamus, percutiuntur sæpe lapidibus & iaculis: quod illis non accidit quæ fructus nõ ferunt: sic homines quantò ditiores sunt, tantò pluribus contentionibus & periculis sunt obiecti: ꝙ pateant multa in eorum vita, quæ, vt aiunt, Fortuna feriat: quibus pauperes liberantur. At pleriq; mortales auiditate incensi detestantur paupertatem. Ea ratione ductus Seneca eã bonum odibile appellauit. Sed paupertas illa quam maximè laudamus, est voluntaria, qua regnum cœlorum comparatur: iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum 5. Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Si Niniuitæ diuitias inter pauperes distribuissent, non eas amitterent. Nullus est tutior thesaurus, quàm eleemosyna pauperum, vbi diuites possunt opes suas recondere & conseruare. Cap. 7. ait Ecclesiasticus: Pauperi porrige manũ tuam, vt perficiatur propitiatio & benedictio tua. Et 29. Conclude eleemosynam in sinum pauperis: & hæc pro te exorabit ab omni malo: eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso. Hoc ideo ait, quia dãs vnum, saccum habet, quo centum recipit. Nam vt ait Salomon cap. Prouerb. 19. Fœneratur domino, qui miseretur pauperis. Et dominus Iesus apud Matthæum decimonono: Centuplum accipiet, & vitam ętemam possidebit. Et apud Lucam 12. Date eleemosynam, facite vobis sacculos, qui non veterascunt. Et quarto: Date, & dabitur vobis. Hoc debent concionatores diuitibus suadere & inculcare. Quemadmodum terra sterilis tacta cithara Mineruæ, vt eruditi homines fictis fabulis memoriæ prodidere, produxit oliuam plenã oleo: sic aliquando diuites auari tacti musica diuinorum verborum fructum ferunt eleemosynæ & pietatis. Et ita à Deo liberantur: ait enim Dauid psal. 40. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem: in die mala liberabit eum dominus. Niniuitæ autem non fuerunt liberati, quia auaritiæ & cupiditatis stimulis incitati, nõ solùm non largiebantur sua, sed rapiebant aliena: & deteriores indies fiebant. Multi paupertate laborantes ad normam rationis dirigunt vitam, qui posteà diuitiis affluentes remittunt nuntium virtuti. Vt apta & suauis fistula seu tibia si est vacua, dulcem reddit sonum, repleta autem puluere & terra nihil sonat: sic multi in egestate dulcem virtutum sonitum fundunt, qui cùm posteà ingentes consequantur diuitias, omnino obmutescunt.

[Margin: Similitudo. — Matt. 5. — Eccl. 7. & 29. — Prou. 19. — Matth. 19. — Luc. 12. — Luc. 4. — Similitudo. — Psal. 40. — Similitudo.]

Dissipata, & scissa, & dilacerata. Nimirum Nina à Babylonijs, qui eam spoliauerunt, reciderunt, & penitus vastarunt. Pro dissipata: est poteris traducere, nudata est, seu spoliata est ab opibus scilicet suis. Hæc de vrbe: nunc de ciuibus.

Cor tabescens. Describit ciuiũ Ninæ timorem, mœrorem, & imbecillitatem in vrbis expugnatione. Sensus est: cor eorum liquefiet vt cera ad solem: genua dissoluentur, & præ trepidatione collident sese: renes debilitabuntur: & facies præ nimio dolore, & fumo incendij nigrore afficientur. Idem ait de Babyloniis in eorum pernicie cap. 13. Esaias. Esai. 13.

Vbi est habitaculum leonum? Ita appellat Ninam, quòd in ea habitassent homines superbi, qui se de robore & fortitudine iactantes seipsos leones vocabant, & filios suos catulos leonum. Irrisio est, & ironia Babyloniorũ in Niniuitas insultantium. Vel per leones intelligit oppressores, prædones, grassatores & tyrãnos, & per leunculos filios & famulos eorum. In hãc significationẽ sumitur loco cap. Ezec. 19. In medio leunculorum enutriuit catulos suos, & eduxit vnum de leunculis suis: & leo factus est: didicit prædam capere, hominémque comedere. Et 4. Iob: Rugitus leonis, & vox leænæ, & dentes catulorum leonum contriti sunt. Et Prouerb. 8. Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem. Et psal. 7. Ne quando rapiat vt leo animam meam. Vel vt potest etiam traduci: Ne fortè dilaniet vt leo vitam meam. Aliàs sumitur leo pro animi nobilitate & fortitudine. Quã ob causam Salomon sculpi iussit leones in basibus ædificij. Et in numo Neruæ Traiani claua insidet in capite leonis: vbi per clauã robur corporis significatur, per leonem animi fortitudo: quia in principe & duce cum viribus corporeis sunt animi vires copulandæ.

[Margin: Ezech. 19. — Iob. 4. — Prou. 8. — Psal. 7. — 3 Reg. 7.]

Ad quam iuit leo: Subauditur Nabuchodonosor Babyloniorum rex, qui se ad vrbẽ illam contulit oppugnandã. Ita eum vocat Ieremias cap. 4. populum Israeliticum alloquẽs: Ascendit, inquit leo de cubili suo, & prædo gentium se leuauit: egressus est de loco suo, vt ponat terrã tuam in solitudinem. Cubile Nabuchodonosoris fuit Babylon, vnde exiuit Iudæam vastaturus. Iere. 4.

Catulus leonis. Quem leonem vocauit, vocat modo leonis catulum, quòd non solùm esset tyrannus, sed etiam tyranni filius.

Leo cepit sufficienter catulis suis. Hoc est, Nabuchodonosor cepit spolia, quæ suis filiis & familiaribus sufficerent. Suppeditauit illis diuitias, quas ex pręda & manubiis cumulauit. Sequitur: Et necauit leænis suis. Id est, & interfecit Niniuitas, vt illis filias suas educaret. Methaphora est sumpta a leone, qui interficit animalia, vt eorum carnes catulis suis impertiat. Per leænas poteris eius vxores & cõcubinas intelligere. Nã Michael Bizantius meretrices quasdã corpus ait habere leoninum, vt eas indicet rapacitatẽ & imperium in amatores exercere. Sed iuxta Corinthum tumulus fuit Laidis petulantis mulieris, cui lęnæ simulachrum appositum videbatur.

Et impleuit præda speluncas suas. Hoc est aulas & ciuitates suas impleuit spoliis. Ita Esaias de Nabuchodonosore loquẽs: Rugit⁹, inquit, eius vt leo Esai. 5.

nis, rugiet vt catuli leonum: & frendet, & tenebit prædã, & amplexabitur: & non erit, qui eruat. Totum hocã verbis illis. Ad quã iuit leo: vſque ad hunc locum poteſt de rege Aſſyriorum
4.Reg. 19. explicari, qui vt cap. 19. lib. 4. Reg. ſcriptum legimus, Ninam coluit, & reges multos vicit, & ſpoliauit.

Ecce ego ad te, dicit dominus exercituum. Subauditur, venturus ſum ô Nina. Senſus eſt: Tu hactenus alias vrbes vincebas, euertebas, & ſpoliabas: at nunc vinceris, euerteris, & ſpoliaberis. Dicitur aliquando Deus ad nos venire, cũ nos punit.
Ierem. 51. Eodem modo vaticinãs Iere. cap. 51. de Babylonis exitio inducit Deum ita loquentẽ: Ecce ego ad te mons peſtifer, dicit dominus. Appellat Babylonem montem, non quòd eſſet in monte ſita, erat enim in campi planicie, vt ait lib. 16. Strabo: ſed ꝙ eſſet excelſis muris munita, vt ꝙ mons eſſet vitiorum. Aduerte: venerunt Babylonij aduerſus Ninam, eius quadrigas ſuccẽderunt, & totam vrbem ad vaſtitatem vocarunt: & Deus hoc loco tribuit totum hoc ſibi ipſi, quia ſine eius voluntate factum non fuit. Rapuerunt latrones
Iob 1. pecora Iob, & ille dicebat: Dominus abſtulit. Abſtulit autem, non quatenus fuit culpa, ſed quatenus fuit pœna. Homerus ait dimiſiſſe Deum ex cœlo in terras admirabilẽ catenam: per quam Macrobius in commentariis in ſomnium Scipionis intelligit diuinam prouidentiam, & connexionem rerum creatarum cum creatore, qui eſt prima cauſa, ſine qua nihil fit: quia omnia facit aut per ſe, aut per cauſas ſecundas.

Succendam vſque ad fumum quadrigas tuas. Pro vſque ad fumũ habent nonnulli codices: Vſq; ad ſummũ: ſed vitioſe: loquitur enim de fumo igni admiſto terribilis incendij, quo Niniuitarũ quadrigæ abſumptæ fuerunt. Acſi dicat: Succendam igne fumante currus tuos. Vocabulum enim Hebraicum & Græcũ fumum ſignificat, non ſummũ. Tu quę fumũ vanitatis colebas, vſque ad fumum ignis incenderis. Vanitatẽ Aſſyriorum voluit fortaſſe notare Nahum. Nimia vanitas excludit homines a regno cœlorũ. Hoc vult Dauid
Pſal. 23. pſal. 23. indicare, cùm ait: Quis aſcendet in montẽ domini, aut quis ſtabit in loco ſancto eius? Innocens manibus, & mundo corde, qui nõ accepit in vanum animam ſuam. Pro quo poteris traducere ex Hebręo: Qui non extulit in vanitatem animã ſuam. De illa vanitate loquitur, quę claudit iter ad æternas ſedes mentium beatarum.

Et leunculos tuos comedet gladius. Hoc eſt, & filij tui gladio hoſtium interficientur. Vel gladiũ vocat diuinæ iuſtitiæ ſeueritatem & vltionem. Ita
Eſai. 1. poteſt illud Eſaiæ cap. 1. intelligi: Gladius deuorabit vos. Sumitur etiam gladius pro manu &
Exod. 18. poteſtate 18. Exodi, vbi ait Moſes: Deus eruit me de gladio Pharaonis. Pro quo ſeptuaginta interpretes habent: ἐκ χειρός, hoc eſt de manu & poteſtate. Gladio doloris ſignificatur acerbiſſima doloris magnitudo, vt Luc. 2. Tuam ipſius animam
Luc. 2. doloris gladius pertranſibit. Gladius ſpiritus eſt
Epheſ. 6. verbum Dei, vt ait ſexto ad Epheſios diuus Pau-
Cant. 3. lus. De illo intelligitur locus ille cap. 3. Canticorum: En lectulum Salomonis ſexaginta fortes ambiunt ex fortiſſimis Iſrael, omnes tenentes gladios. Lectulus Salomonis eſt eccleſia Chriſti, vbi ille dicitur quieſcere & cubare, quam cuſtodiunt doctores, concionatores, & pontifices animorum fortitudine ſepti, & verbo Dei muniti. De lectulo illo dictum fuerat cap. 1. Lectulus Cant. 1.
noſter floridus. Nam arbores florentes ſolent ferre fructum. Quibus verbis ſignificatur fidelium in eccleſia propagatio: quam viri ſapientes gladio verbi Dei tuentur. Sed gladius hoc Nahum loco ſumitur pro cruenta Babyloniorum ſica: & comedere pro occidere & cõſumere, vt pſal. 77. Pſal. 77.
Iuuenes eorum comedit ignis. Vbi Auguſtinus, & Caſſiodorus, & Petrus Lombardus per ignem intelligunt irã hoſtium in bello. Et pſal. 78. Quia Pſal. 78.
comederunt Iacob, & locum eius deſolauerunt Hoc eſt, quia Babylonij interfecerunt Hebræos, & Hieroſolymam funditus deleuerunt: quæ erat eorum locus. Vbi pro loco quidam vertunt habitationem: Hieronymus autem & Nebienſis decorem: vocabulum enim naueh Hebraicum omnia hæc ſignificat: quæ omnia Hieroſolymæ olim florentiſſimæ Iudęorũ vrbi cõueniunt. De variis gladij acceptionib. vide Arnobiũ in pſal. 9. & 26. Tertullianum aduerſus Iudæos, Aretam in Apocalypſim ſecundo Baſilium in pſalmum ſeptimum, Bedam in Geneſim 3. Philonem 2. allegoriarum.

Exterminabo de terra prædam tuã. Hoc eſt, auertam de terra rapinam tuam: non enim ampliùs furta facies, non aliena compilabis. Vel ſic: Ego ô Niniue ciues tuos qui viui euaſerint ex bello, proiiciam de terra hac in Chaldæam: erúntque præda Chaldæorum: & in perpetua ignominia verſabuntur. Quemadmodum Niniuitæ fuerunt Babyloniorum ſpolia: ſic impij ſunt dæmonum præda: quos Deus tãdem de terra relegat in terram damnatorũ regionem, vbi æternis cruciatibus torqueantur. Latomus qui lapides excindit, & polit, atque ad ædificij accõmodat extru- Similitudo.
ctionem, ſi illos inuenit aſperos & reſiliẽtes, nullámque admittentes culturam, relinquit eos, & in locum aliquem vilem proiicit. Sic Deus vult nos bonis inſpirationibus ad Eccleſiæ ſuæ ſanctæ ædificium accommodare, & perpolire: ſed ſi ei reſiſtimus & obſtamus, relinquit nos, & ad infimum quendam proiicit locũ, hoc eſt ad ſceleratorũ regionem, vbi inepti lapides in æternum cruciãtur. De illis ait dominus apud Matt. 8. Eii- Matt. 8.
cientur in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & ſtridor dentiũ. Quidam tolluntur de terra alij in eorum locum ſuccreſcunt. Quidam naſcuntur: alij è vita decedunt: terra autẽ immota manet veluti theatrum, in quo hæc veluti comedia peragitur. Id voluit Salomon capite Eccleſiaſtis primo Eccl. 8.
his verbis ſignificare: Generatio præterit, generatio aduenit: terra autem in æternum ſtat.

Non audietur vltra vox nuntiorum tuorum. Id eſt, non audient deinceps oppida tua & ciuitates tibi ſubiectæ nuntios tuos tributa exigentes, homines terrentes, & Deum execrãtes. Hoc fortaſſe ait propter Rabſacem ducem exercitus Sennacheribi, qui iuxta muros Hieroſolymæ diris maledictis verum Deum laceſſiuit, vt cap. 18. libr. 4.Reg. 18.
4. Reg. & 36. Eſaiæ literæ diuinæ teſtantur. Sole- Eſai. 36.
bant Aſſyrij nuntiis & præconibus eas vrbes minis, ac execrationibus in Deum & homines terrere, quas ad ditionem ſuam inuitabant. Vel ſic:

Non

Non audientur posthac voces nuntiorum tuorum opera tua laudantium. Huic expositioni fauet translatio septuaginta interpretum, quæ habet: Non audientur vltrà opera tua.

OBSERVATIONES ex Hebræo in

CAPVT II.

Ascendit qui dispergat coram te. Pro ascendit est in Hebræo עלה halah, quod verbum ascendere significat, vt Canticorum 3. Quæ est ista, quæ ascendit per desertum sicut virga fumi ex aromatibus myrrhæ & thuris. Vel vt potest etiam traduci: sicut columba fumi suffita myrrha & thure. Vnde holocaustum cuius fumus ascendebat sursum, vocatur Hebraicè holah? Et quia fumus sursum ascendens dissipatur, & euanescit, sumitur hoc verbum pro dissipari, succidi, & euanescere. Sed aliquando pro conserere, vt cap. 14. Zachariæ: Apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius super manũ proximi sui. Hoc est, habebunt amici manus colligatas præ timore malorum, quæ tunc superuenient. Quod potest ita etiam traduci: Apprehendet vir manum socij sui: & ascendet manus eius super manum socij sui. Acsi dicat: Peret tunc homo auxiliũ ab amico suo: sed huiusmodi auxilium abibit in auras, & instar fumi ascendẽtis euanescet: frustrà tunc petent homines auxilium ab amicis suis: nam præsidium humanum nihil contrà Dei consilium valebit. Sumitur manus pro auxilio, vt Deuteronomij 15. Vt aperias manum fratri tuo: Et tertiò lib. 2. Reg. Erit manus mea tecum. Quare potest tota hæc oratio Nahum ita verti: Peribit seu euanescet dispersor coram te: custodi munitionem, considera viam, confirma lumbos, robora fortitudinẽ valde. Verba sunt diuini vatis, quibus prosequitur exitium Sennacheribi regis Assyriorum, & liberationẽ Iudææ, de qua in fine prioris capitis vaticinatus fuerat. Continuat vaticinationẽ suam connectens præsentia præcedẽtibus, acsi dicat: Peribit, & in aerem ascendens sicut fumus euanescet ante oculos ô Iudæa impius ille oppressor Sennacheribus, qui te ad exitium & vastitatem vocauerat. Tu custodi munitionem tuam: hoc est, ne relinquas Hierosolymam vrbem tuam munitam. Considera viã, qua venerant Assyrij te oppugnaturi, quia non ea venturi sunt posteà: quin potius nocte vna interficientur. Eam ob causam recipe animum, confirma lumbos prę timore debilitatos, & esto animo forti & constante. Hæc potest esse huius orationis intelligentia iuxta literam Hebraicã, quæ Sennacheribum cum fumo in ascensu suo deficiente comparauit: iuxta illud psal. trigesimosexti: Inimici domini mox vt honorificati fuerint & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient. At septuaginta interpretes multò aliter transtulerunt: ita enim habent: ἀνέβη ἐμφυσῶν εἰς πρόσωπόν σου ἐξαιρούμενος ἐκ θλίψεως. Id est, Ascendit insufflans in faciem tuam, eruens de tribulatione. Acsi dicat diuinus vates: Ascendet ad te Christus ô ecclesia sancta, ascendet ex mortuis obruens eum, qui mortis habebat imperium, téque in faciem insufflando fauore prosequetur, & spiritum sanctum tribuet. Hoc impletum fuit, quãdo Christus seruator noster post reditum ad vitam discipulis suis apparuit: & vt ait cap. 20. Ioannes, insufflauit, & dixit eis: Accipite spiritum sanctum. Ita locum hunc Theodoretus interpretatur. Dei insufflatione eius fauor & gratia significatur. Videns Ezechie. 37. cãpum plenum ossibus hominum mortuorum dixit ex Dei præcepto: Veni spiritus, & insuffla super interfectos istos, & reuiuiscant. Et ita factum est. Campus plenus ossibus est mundus plenus peccatoribus, qui ob mortifera scelera mortui dicũtur: sed possunt Dei insufflatione & gratia ad vitam redire: quemadmodum ossa illa redierunt. Volens saluator noster apostolis suis gratiã largiri, insufflauit in eos: qua in re voluit ostendere, vt ibi Cyrillus Alexãdrinus obseruauit, se esse Deũ illum, qui in creatione primi hominis inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Ac voluit cerimonia illa insufflationis sanctas ecclesiæ cerimonias approbare. Quemadmodum vt liberaretur Hierosolyma, fuit crudelis dominatus Sennacheribi per Deum ablatus: sic vt liberaretur ecclesia, fuit diaboli tyrannis per Christum extincta. Eam ob causam in fine superioris capitis ecclesiæ nomine Iudææ signficatæ ob salutẽ, & Christi gratiam exultanti dictum fuit: Celebra Iudah festiuitates tuas. Ne mireris, si pro obsidione dicam verti posse munitionẽ: nam in Hebraico est metsurah, à verbo tsur, quod significat obsidere & munire. Vnde nomen hoc obsidionem significat & munitionem. Priorem significationem secutus est Latinus noster interpres, posteriorẽ Vatablus, Pagninus, & Brixianus. Et quia ab hoc verbo deriuatur nomen tsarah, quod significat afflictionem, traduxerunt septuaginta interpretes tribulationẽ. Illud est hoc loco aduertẽdum, caput hoc in Hebraico: & in editione vulgata incipere ab his verbis: Ascendit, qui dispergat. Id quod nos secuti sumus. At iuxta translationem septuaginta incipit ab his verbis: Contemplare viam. Alia enim sunt in fine capitis superioris.

Quia reddidit dominus superbiã Iacob, sicut superbiam Israel. Pro reddidit est in Hebræo verbum שוב xub, quod significat reuerti, vt Canticorum 6. Reuertere reuertere Sulamitis, reuertere reuertere, vt intueamur te. Sulamitis idem est quod Hierosolymitana, per quam intelligitur Iudæorum synagoga, cuius præcipua ciuitas fuit Hierosolyma, quę Salem fuit quondam vocata, vt in nostris in primum Danielis caput commentariis apertè ostendimus. In nonnullis codicibus pro Sulamitis est Sunamitis, sed vitiosè ob librariorum & typographorum incuriam. Verba sunt ecclesiæ Iudaicam synagogam ad veram Christi fidem vocantis. Vtitur quater hoc verbo reuerte re, quia illam hortatur, vt ex quatuor mũdi partibus, in quibus est dispersa, conuertatur ad fidem. Significat etiam verbum hoc reddere, vt psal. 50. Redde mihi lætitiã salutaris tui. Hoc est Christi, qui est salutare nostrũ, salus & saluator. Non enim mundi, sed Dei gaudium appetebat Dauid. Ita sacratissima Dei genitrix apud Luc. 1. Exultauit spiritus meus in Deo salutari meo. Vel

Marginalia: Cant. 3. — Zac. 14. — Deut. 15. — 2. Reg. 3. — Psal. 36. — Ioan. 20. — Ezec. 37. — Cant. 6. — Psal. 50. — Luc. 1.

redde mihi lætitiam salutaris tui: Hoc est, quam
mihi solebat afferre spes salutis ob liberalitatem
tuam consequendæ. Præterea significat conuer-
Psal.22. tere, vt psal. 22. Super aquam refectionis educa-
uit me, animam meam conuertit. Acsi dicat: Iux-
ta aquam tranquillam spiritus recreatricẽ edu-
cauit me, animam meam ad pristinam quietem
suam reduxit. Pro superbia est in Hebræo גאון
geon, quod nomen non solùm superbiam signi-
ficat, sed etiam magnificẽtiam: pro qua sumi po-
test hoc loco: vt sit sensus: Letare ô Iudæa, quia
peribit Sennacheribus, & exercitus eius, & Ni-
nа eius regia vrbs euertetur: & Deus reddet glo-
riam, amplitudinem & magnificentiam Iacobo,
iuxta gloriam, decorem, & maiestatem Israelis.
Acsi dicat: Restituet Deus populo Israelitico pri
stinam dignitatem, quam ei Assyrij abstulerant,
& obscurauerant. Ac ita Iacob & Israel pro eo-
dem accipiuntur, nimirum pro Hebræorum po-
Esai.9. pulo. Ita apud Esaiam 9. Verbum misit dominus
in Iacob, & cecidit in Israel. Hoc est, vaticinatio-
nem hanc misit Deus ad populum Israeliticum:
Psal.113. & ita eueniet ei. Et psalm. 113. In exitu Israel de
Aegypto domus Iacob de populo barbaro. Qui-
dam ex Hebræis per gloriã Iacobi & Israelis in-
telligũt Hierosolymam: vt sit sensus: Quia faciet
Deus quiescere Hierosolymam interfecto crude
li Sennacheribo, qui eam grauiter afflixerat. Se-
ptuaginta interpretes per superbiam hanc viden
tur intelligere iniuriam iactam in Iudæos ab As-
syriis, quam Deus auertit interitu Sennacheribi.
Ita enim traduxerũt. Quia auertit dominus con
tumeliam Iacob, sicut contumeliã Israel. Alij ita
hunc locum explanant: Quia castigauit domi-
nus superbiam Iudęorũ nomine Iacobi & Israe-
lis significatorum, quos crudeli virga Assyrio-
rum percussit: restat modò, vt ipsa virga in ignem
coniiciatur. Hic autem ignis erit ipsorum Assy-
riorum clades.

Clypeus fortiũ eius ignitus. Pagninus habet: Cly-
peus fortium eius rubefactus est. Septuaginta.
ὅπλα δυναστείας αὐτοῦ ἐξ ἀνθρώπων. Hoc est, arma
potentia eius ex hominibus. Pro ignitus est in
Hebræo: מאדם me addam, à verbo Adam, quod
significat rutilare & rubere. Vnde Adon idem est
Cant.5. quod rubicundus, vt Cant. 5. Dilectus meus can-
didus & rubicundus: ait ecclesia de sponso lo-
quens. Vbi per candorem significat Christi puri
Sap.7. tatem iuxta illud Sapientiæ 7. Candor est lucis
1.Ioan.1. æternæ. De qua luce ait Ioãnes cap. 1. primæ suæ
canonicæ: Deus lux est, & tenebræ in eo nõ sunt
vllæ. Per ruborẽ intelligit Christi humanitatem
sanguine conpersam. Id intelligens Esaias: Quis
est, inquit, iste, qui venit de Edon tinctis vestibus
de Bosra? Et paulò pòst: Quare rubrum est indu-
mentum tuum: Per Bosra intelligitur terra Hie-
rosolymæ, vbi Christus pro nobis sanguinẽ suũ
profudit. Quamobrem potest traduci locus hic
Nahum: Clypeus fortium eius rubicundus. Vel
vt vertit Pagninus: Rubefactus: vel rutilans.
Vnde odem significat lapidem illum pretiosum,
quem rubinũ vocamus: licet alij dicant esse sar-
dium. Et adamah terram rufam: & sumitur ge-
neraliter pro terra. Ex quo effectũ est, vt Adam
idem sit quod homo, quòd fuerit è terra forma-
tus. Hac ratione ducti verterunt septuaginta: Et
arma potentiæ eius ex hominibus. Nam particu-
la מ me, significat de, siue ex, Adam autem homi
nem. Volunt significare scuta & arma Nabucho-
donosoris non spiritualia fuisse, sed corporalia:
non ex Deo, sed ex hominibus. At de verorum
Christianorum armis ait apostolus cap. 10. poste 2.Cor.10.
rioris ad Corinth. Arma militiæ nostræ non car-
nalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem
munitionum. Hoc est, sunt valida per Deum ad
omnes dęmonum machinas euertendas & dissi-
pandas. Hæc autem verba septuaginta interpre-
tum hanc possunt habere intelligẽtiam. Ipsi Ni-
niuitæ præbebant aduersus seipsos arma Baby-
loniis: ea enim scelera admittebant, propter quæ
ab inimicis vincebantur. Peccata eorum erãt ar-
ma, quibus Babylonij eos traiiciebant, & supera
bant. Ideo ait: Arma potentiæ eius nimirum Na-
buchodonosoris erant ex hominibus. Hoc est,
homines illa ei præbebãt. Eodem modo nos ipsi
Turcis cæterisq; infidelibus arma porrigimus,
quibus nos interficiant. Relinquamus scelera, &
de infidelibus victoriam reportabimus.

Viri exercitus in coccineis. Septuaginta habent:
Viros fortes illudentes in igne. Hoc est, tam au-
daces, vt putent ludum, se igni ardenti cæterisq;
periculis obiicere. Temeraria spectacula fortitu-
dinẽ falso ostentantia iocũ putabant. Ita Theo-
philactus hũc locum interpretatur. At illud erat
temeritas, non fortitudo. Vera animi fortitudo
fuit illa, qua muniti Christi martyres nec flãmas
ignis, nec gladios timebant pro fide Christi: sed
mortem contemnentes immortalitatem conse-
quebantur. Tam admirabilis erat eorum virtus,
vt pro vno qui moriebatur, multi se morti obii-
cerent, & ad gloriæ sempiternę decus aspirarent
Quemadmodum cùm exciditur virgultum seu Similia.
surculus arboris, cuius radix sana est, atque viri-
ditate firma, pro vno pullulant permulti: & quẽ-
admodum cùm cohibetur parte vna rapidus ri-
uus, funditur variis partibus aqua: sic martyre
vno pro Christo vita priuato, alij quamplurimi
viri fidem recipiebant: seque ad mortem vltro
subeundam præparabant. Iustus, inquit, sapiens
Prou. 18. quasi leo confidens sine terrore erit. Et Prou.18.
Esaias 12. Fortitudo mea & laus mea dominus. Esai.12.
Vnde apostolus in epistola ad Philippenses 4. Philip.4.
Omnia, inquit, possum in eo, qui me confortat.
At Babylonij non in Deo, sed in mundi vanitate
temeritateq; confortabantur. Quare eorum au-
dacia non erat fortitudo. In epistola quadam ad
Hieronymum ait ita Augustinus: Qui vera virtu August.
te fortis est, nec temere audet, nec inconsultè ti-
met. Et Hieronymus in Esaiã: Fortitudo ac con-
stantia via regia est, à qua declinat ad dexteram,
qui temerarius est & pertinax ad sinistram, qui
formidolosus est & pauidus. Et M. Tullius lib. 1.
Officiorũ: Probè, inquit, definitur à Stoicis for-
titudo, cùm eam virtutem esse dicunt pugnan-
tem pro æquitate. Et Seneca in epistola quadam Seneca.
ad Lucillum: Fortitudo non est inconsulta teme
ritas, nec periculorum amor.

Igneæ habenæ currus in die præparationis eius. Pa-
gninus habet: Vt ignis lãpadarum currus erãt in
die qua præparare fecit currus. Alij traducunt:
Quasi ignis lampadarum currus in die præpara-
tionis eius. Sensus est: Currus falcati Nabucho-
donoso

donoforis venientis oppugnatum Niniuem videbantur circumligati igne ardente, qui ex ferro rotarum agitatarum conflabatur. Pro habenis est in Hebræo פלדות peladoth, pro quo non nulli viri docti tædas seu faces interpretantur. Septuaginta tamen transtulerunt habenas: quos & rectè quidem imitatus est vulgatus noster interpres.

Agitatores consopiti sunt. Pro agitatoribus est in Hebræo: ברשים beroxim. Berox est arbor quędā, pro quo Hieronymus trāstulit abietem cap. Esai. 55. Pro saliuncula ascendet abies. Et quia ex hac arbore ob eius proceritatē solēt fieri hastæ & iacula, ideo beroxim omnia hæc significat. Hac ratione ductus Isidorus Brixianus traduxit: Hastæ abiegnæ tremuerunt. Pagninus: Abietes tremuerunt. Alij: Abietes veneno infectæ sunt. Vt significent hastas fuisse venenatas, vt hostes omnino perderēt. Nonnulli per abietes intelligunt equites Babylonios: qui ob corporum proceritatem cum altis abietibus comparantur. Ob eā causam septuaginta transtulerūt: Equites eorum tumultuantes. Et Chaldæa Ionathæ paraphrasis, per abietes hoc loco intelligit magnates, & exercitus magistros & duces. Alij vertunt: Hastati consopiti sunt. Et quoniam equites hastati equos & hastas agitabant, rectè & dilucidè vertit Latinus noster interpres: Agitatores consopiti sunt: præ nimia scilicet fiducia. Quod ad Babylonios refertur. At alij hoc ad Niniuitas referēdum putant, qui timore inimicorum perculsi fuerunt perterriti & stupidi, ac veluti consopiti.

Esai. 55. *Ionath.*

Præparabitur vmbraculum. Pro vmbraculo est in Hebræo: סכך socec, quod est nomen machinæ bellicæ ex lignis coriisque cōpactæ, quā vrbium oppugnatores teguntur, quando muros diruūt, ne de super lapidibus obruātur. Vocatur à Iulio Polluce scepistarium. Septuaginta traduxerunt: Præparabunt propugnacula sua. Pagninus: Præparabitur operimentū ex tabulis pellibúsq; confectum. Deriuatur à verbo sacac, quod significat adumbrare, operire, protegere: vt psal. 139. Domine Deus virtus salutis meæ obumbrasti super caput meum in die belli. Hoc est, domine Deus fortitudo, in qua sita est salus mea, tu protegis caput meum in tempore belli: tu es mihi loco galeæ, ne ab hostibus percutiar.

Psal. 193.

Templum ad solum dirutum. Septuaginta habēt: Regalia ceciderunt. Alij: Palatium ad solum deiectum fuit. Quod idem est. Nomen Hebraicum est הכל hacal, quod aulam significat & templum. Eo vtitur Ieremias cap. 7. cùm ait: Nolite confidere in verbis mendacij, dicentes: templum domini, templum domini, templum domini. Ter illud nominabant & repetebant ad maiorē verborum suorū confirmationē. Vel quia ter in anno ad illud ingredi tenebantur Iudæi. Vel quia tres habebat partes, nimirū porticū, corpus templi, & oraculum. Vel ideo ter Dei templum nominabāt, vt simularent religionē. Antiqua est in mundo falsa virtutis ostentatio, quæ hypocrisis appellatur. Eruditus artificio simulationis est angelus pictus, qui alas habens non volat: cereos manibus tenens non illuminat: qui videtur cœlum respicere & contemplari, cùm nec illud respiciat, nec contempletur. Primus hypocrita, vt Chrysostomus annotauit, fuit diabolus, qui Heuam in orto amœnissimo fefellit. Cæterùm in diuinis literis templum sumitur pro aula, pro æde idoli, pro templo Salomonis, pro ecclesia: quarum significationum exempla passim reperiuntur. Sumitur etiam pro corpore, vt cap. Malac. 3. Statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quęritis. Hoc est, statim filius Dei assumet corpus humanum. Hoc est templum illud, de quo ipse dixit apud Ioan. 2. Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Ac statim euangelista ostendit locutum fuisse Christum de templo corporis sui.

Iere. 7. *Similitudo.* *Gene. 3.* *Mala. 3.* *Ioan. 2.*

Et miles captiuus ductus est. In Hebraico pro milite est הצב hutsath, pro quo in paraphrasi Chaldaica est regina. Ac ita habet Brixianus. Existimant nonnulli esse propriū reginæ nomen. Quā ob causam Pagninus traduxit: Et Hutsab regina captiua ducta est. Deducitur vocabulum hoc à iatsab, quod significat astare. Ideo nōnulli transferunt ex Hebræo: Et astans captiua ducta est. Ac per astantem intelligunt reginam, quod ad regis dexteram solita sit astare: iuxta illud psal. 44. Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato. Huic interpretationi cōgruit mirum in modum quod sequitur: Et ancillæ eius minabantur. Significat etiam verbum hoc stare. Vnde matsab significat stationem & aciem militum, & ipsos milites. Et aiunt idem significare hutsab. Quare potest verti locus hic. Et acies captiua ducta est. Pro quo Latinus noster interpres transtulit: Et miles captiuus ductus est. Vt sit singulare pro plurali, miles pro militibus, siue pro acie militum: postremò verbū hoc significat substare, & subsistere: quam ob rem nomen hutsab substantiam significat. Ea ratione moti septuaginta transtulerunt: Et substantia reuelata est. Hoc est, opes Niniuitarum apertæ sunt, & eorum reconditi thesauri Babyloniis expositi, & direptioni cōmissi. Sed quia pro, ductus est, in Hebręo est verbum halah, quod significat reuocare, terminare, & consumere, vt psal. 101. Ne reuoces me in dimidio dierum meorum. Hoc est, ne me succidas & interficias in medio ætatis meæ: existimat Rabbi Ioseph Chimhi hunc versum Nahum hanc habere intelligentiam: Milites captiui mortui sunt.

Psal. 44. *Psal. 101.*

Dissolutio geniculorum. Vocabulum פיק phic, pro quo septuaginta verterunt ὑπόλυσις, & Hieronymus dissolutionem: significat etiam offensionem. Quod huic quoque conuenit loco: nam timentium genua se inuicem offendunt & collidunt. Deriuatur à verbo פוק quod significat offendere, dissoluere, ruere, educere, haurire. In hanc vltimam significationem sumitur cap. Prouer. 8. Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à Domino. Vel vt etiam verti potest ex Hebræo: Et educet voluntatem à Domino. Hoc est, assequetur à Deo quicquid voluerit: iuxta illud psal. 144 Voluntatem timentium se faciet dominus.

Prou. 8. *Psal. 144.*

Argumentum capitis III.

Lamentatur diuinus vates Ninæ calamitatem & euersionem, eiúsque nefaria scelera, propter quæ erat euertenda. Describit exercitus Babylonici impetum & auda

& audaciam, & Niniuitici ignauiam & imbecillitatem. Ostendit spem nostram non in auxilio mundi, qui vana quadam nobis & inania pollicetur; sed in Deo esse collocandam, à quo est vera salus, qui ad seipsum confugientes tuetur & consolatur.

CAPVT III.

A VAE ciuitas sanguinum, vniuersa mendacij, dilaceratione plena: nō recedet à te rapina. Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis ascendentis. Et micantis gladij, & fulgurantis hastę, & multitudinis interfectę, & grauis ruinę: nec est finis cadauerum: & corruent in corporibus suis. Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ & gratæ, & habentis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficiis suis. Ecce ego ad te, dicit dominus exercituum: & reuelabo pudenda tua in facie tua: & ostendam in gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam. Et proiiciam super te abominationes, & contumeliis te afficiam, & ponam te in exemplum.

Ezech. 24. Heb. 8. Esai. 47.

EXPLANATIO.

Væ ciuitas sanguinum. Postquā superioribus duobus capitibus prædixit Ninæ ciuitatis euersionem: nunc ostēdit eius causas esse crudelitatem, homicidia, mendacia, fraudes, rapinam, discordiam, libidinem, idolorum superstitionem, veneficia, & incantationes. Ostendit rectam esse diuinam iustitiam, quæ huiusmodi flagitia horribilibus suppliciis affecerit. Tāgens autem primam causam: Væ, inquit, ciuitas sanguinum. Hoc est, vę tibi popule Niniuitice effusor sanguinis innocentis, infinitis cædibus coinquinate. Cùm populus ille multas regiones oppugnaret, multa millia hominum interficiebat. Bellum inferebat quiescentibus, vt eorum veteres illibatásque diuitias in profundissimum cupiditatum suarum gurgitem profunderet: Sumitur sanguis pro cæde & homicidio, vt psal 50. Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Ita appellat Dauid detestabile homicidij flagitiū, quod in cæde Vriæ commiserat. Ita locum illum intellixisse videtur Ioannes Campensis, cuius paraphrasis habet: Libera me ab homicidio Deus, ô Deus, author salutis meæ. Vel per sanguines intelligit illic diuinus vates omnia peccata, quæ trahuntur ex carne peccato originali infecta. Vnde caro & sanguis, vt ait apostolus ca. 15. prioris ad Cor. regnum Dei non possidebunt. Hoc est, peccata quæ de carnis & sanguinis corruptione prouenīūt. Ita Augustinus Aurelius, & Rufinus Aquileiensis locum illum interpretantur. Ioannes Reuchlinus in lexico explicans locum illum inquit: Libera me de sanguinibus, id est de pœna sāguinis. Sciebat enim scriptum esse cap. Gen. 9. quicunque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius. Remigius Antissiodorensis per sanguines loco illo psalmi intelligit concupiscentias carnis, quibus Dauid liberari cupiebat. In hūc modum intelligi potest illud Ioan. 1. cap. Qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri: sed ex Deo nati sūnt. Præterea sumitur sanguis pro idolorum victimis, quarum sanguinem infideles fundere solebant. Gloriabantur sanguine animalium, quæ simulachris sacrificabant: de illo loquebantur, in eo spem suam collocabant. Ita intelligitur id, quod ait apud Zachariā Deus capite nono: Auferam sanguinem eius de ore eius. Hoc est, delebo idolorum cultum, & victimas. Quod statim explicat, cùm ait: Abominationes eius de medio dentium eius. Abominationes appellantur hostiæ in honorem idolorum mactatæ. Potest igitur sensus horum verborum Nahum esse: Væ tibi ciuitas sacrificiis falsorum deorum dedita. Viri sanguinum dicuntur, qui idolis immolant victimas: & qui alios homines occidunt: vt psal. 54. Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos. Solēt enim huiusmodi homines morte immatura decedere ex vita. Et quia vitam longam sibi pollicentur, nunquam explēt tempus suum. Quare etiamsi senectute conficiantur, tamen vera est hæc sententia: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos. Poteris per viros sanguinum quoscunque homines intelligere scelere quocunque contaminatos: nam sanguis pro quacunque culpa siue noxa sumitur aliquando: capite enim Numerorum 35. vbi nos habemus: Absque noxa erit, qui eum occiderit: pro noxa est in Hebraico nomen hoc dam, quod sanguinē significat: quo vtitur hoc loco Nahū. Quam ob causam potest hic locus hanc habere intelligentiam. Væ tibi popule Niniuitice noxis flagitiisque pollute, & stimulis cupiditatis incitate. vbi ponitur particula, væ, magna designatur culpa, pro qua magna infligitur pœna: vt ca. 2. Esa. Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate. Et Matt. 23. Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ. Ac non solùm de temporali, sed etiam de æterno supplicio solet intelligi. Aspicis hæc Nahum verba referri ad Niniuem, de cuius euersione vaticinatur. Sed quoniam solent aliquando diuini vates, cum de re quadam loquuntur, ad aliam transferre sermonem, quæ aliquam habet cum illa similitudinem, vt psalm. septuagesimoprimo cùm de Salomone, hoc est, de rege pacifico se psalmographus ad Christum, quem Esaias nono vocat principem pacis: refert: existimo posse dici diuinum nostrum vatem hoc loco raptum spiritu ex Assyriis vaticinationem suam ad Iudæos transtulisse, & loco Ninæ fuisse Hierosolymam allocutum: sed posteà ad Ninam reuersum esse. Cùm enim mētis oculis diuino lumine illustratis perspiceret fore, vt Iudęi Hierosolymę Christum dominum verum Messiam ad cædem crudelissimam falsis criminibus vocarent, eiúsque pretiosum sanguinem effunderent, has lamentabiles voces emisit: Væ ciuitas sanguinum. Acsi diceret: Væ tibi Hierosolyma: deploro scelera,

Esai. 50. 1. Cor. 15. Gen. 9. Ioan. 1. Zacha. 9. Psal. 54. Num. 35. Esai. 2. Matt. 23. Psal. 71. Esai. 9.

scelera, quæ es in Christi morte cōmissura, propter quæ euertenda es à Romanis, & funditus dissipanda. Meritò eam vocat ciuitatem sanguinum, quia eius ciues innocentis agni sanguinem
Matt. 27. postularunt: dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Et illum crudelissimè occiderunt. Id vidit spiritu multò antè Esaias, cùm dixit cap. 1. alloquēs Iudæos: Manus vestræ san-
Ezech. 24. guine plenæ sunt. Ezechiel etiam cap. 24. Hierosolymam eam ob causam ciuitatem sanguinū vocauit bis dicens: Væ ciuitati sanguinum. De sanguinis acceptionibus vide Clementem Alexandrinum 1. Prædago. 6. Gregorium Nysenum
Bernar. de vita Mosis, Isichium in Leui. 16. Bernardum in sermone in octaua resurrectionis.

Vniuersa mendacij. Intelligitur de Nina, quæ nō solùm multas ciuitates bello crudelissimo euertit, sed multas alias fraudibus, dolísque in ditionem suam redegit: & mendaciis abundauit. Potest, vt dixi, ad Hierosolymam referri. De Iudæis
Ose. 12. nomine Ephrain significatis ait cap. 12. Ose. Tota die mēdacium & vastitatem multiplicat. Hoc est quotidie auget mendacium, quod est vastitatis & euersionis causa. Quod discrimen est inter numum verum & adulterinum, hoc est inter vera-
Similitudo. cem hominem & mendacem. Imò multò detestabiliùs: nam falsitas numi lædit corpus, men-
Sap. 1. dacium verò animum: iuxta illud Sapientiæ primo: Os quod mentitur, occidit animam. Quod est de mendacio pernicioso intelligendum: quo nullum venenum promptius inuenitur: nam venenum corporeum non statim necat: at menda-
Iacob. 1. cium perniciosum illico occidit: ait enim Iacobus apostolus: Peccatum cùm consummatum fuerit, generat mortem. Quod nō de veniali, sed de mortifero intelligitur. Illud est aduertēdum, vbi nos habemus hoc loco: vniuersa mendacij: esse in translatione septuaginta interpretum: Tota mendax.

Dilaceratione plena. Id est, quæ non solùm homines in parte, sed ciuitates dilanias & perdis. Quidam ita interpretantur: Væ tibi ciuitas plena dissidio & diuisione. Ostendit diuinus vates esse vrbem illam euertendam: est enim dissidiū ac diuisio certissimum vastitatis exitiique argu-
Ose. 10. mentum. Id ostendit Oseas decimo, cùm inquit: Diuisum est cor eorum: nunc interibunt. Et seruator noster in euangelio: Omne regnum in se
Matt. 12. diuisum desolabitur. Scribit Pontianus dixisse
Luc. 11. Zenonem Citieum honestum ciuium amorem ciuitatem conseruare. Agesilaus, authore Plutarcho, interrogatus quam ob rem Sparta non esset cincta mœnibus, ostendit ciues vnanimes, Hi, inquiēs, sunt Spartæ ciuitatis mœnia. Ostendit nullum esse murum concordia ciuium munitiorem, nullam pestem discordia funestiorem. Id animo percipientes Lacedemonij, vt ait libro tertiodecimo Athenæus, ante prælium sacrificabant amori, quòd scirent in amicitia & concordia instructorum exercituum salutem & vitam
Similitudo. consistere: in dissidio autem & discordia perniciem. Solet autem diuisio ex insolentia sæpenumero oriri. Nam vt ex vaporibus & exhalationibus terræ fiūt tonitrua & pluuiæ: sic ex superbia & arrogantia oriuntur discordię, & afflictionum lachrymæ, quæ ex ipsa discordia generantur.

Non recedet à te rapina. Hoc est quam diu duraueris, semper rapies aliena. Significat Iudæorū auaritiam, & pertinaciam in prædando. Latrones eos vocauit Christus, cùm dixit: Domus Matt. 21.
mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum. Potest hoc, vt dixi, in potiore sensu ad Niniuitas referri, qui cupiditate flagrantes nullis opibus satiebantur. Nam vt ait Ecclesi. quinto: Auarus non replebi- Eccle. 5.
tur pecunia. Possunt arcæ cupidorum impleri, sed animi hauquaquam. Quantò sunt ditiores, tantò in periculo maiore versantur. At paupertas mitis & voluntaria tuta est, instrumentúmq; diuinæ philosophiæ. Eam elegit Christus, & suis tribuit dilectissimis. Scitis, inquit apostolus in posteriore ad Corinthios, gratiam domini nostri 2. Cor. 8.
Iesu Christi, quoniā propter nos egenus factus est, cùm esset diues: vt illius inopia vos diuites essetis. Et Iacobus cap. 2. epistolæ suæ: Nonne Iacob 2.
Deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide, & hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se? Et ipse Christus Deus noster: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnū cœlorum. Id intelligens diabolus contendit au- Matt. 5.
ferre à m[...]is paupertatem, vt diuitiis affluen- Luc. 6.
tes grauibus se operiant flagitiis. Quemadmo- Similitudo.
dum hostes dant operā, vt impleant & obstruant foueam arcis, quam obsident, & oppugnant, vt eam capiant: sic dæmones laborant, vt vacuam paupertatis foueā impleant diuitiis: quò possint animi arcem facilè expugnare. At viri pij & sapientes paupertatem amplexantur. Nam vt Salomon ait Prouerbiorum 15. Melius est paruum Prou. 15.
cum timore domini, quàm thesauri magni & insatiabiles. Hoc non intelligentes Niniuitæ vtebantur prædis ac rapinis, vt diuites efficerentur. Sed Dauid spiritu Dei illustratus: Nolite, inquit, Psal. 61.
sperare in iniquitate: & rapinas nolite concupiscere: diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. Vel vt potest etiam verti ex Hebræo: Nolite sperare in iniquitate & rapina: nolite fieri vani, &c. Quibus verbis nos hortatur, vt contemnamus pecunias & opes, ne stimulis cæcæ cupiditatis inflammati alienum diripiamus, & vanitatē amplexemur. Transit enim celerrimè vita, & euanescunt diuitiæ, quibus non debemus adiicere animum, cùm sint fluxæ, & in casu sitæ, eamque ob causam pro nihilo putandæ. Tu autem aduerte. Prædicebat Nahum Niniuitis exitium propter eorum scelera, præsertim quia aliena rapiebant, & tamen dicebat: Non recedet à te rapina. Vide quàm difficilè sit à peccato discedere. Incidere in illud est facilè, sed ab eo abduci magnam habet difficultatem. Id voluit diuina scriptura significare in Genesi & Exodo, cùm narrauit Hebræos facilè ingressos fuisse in Aegyptū: Gene. 46.
sed difficulter inde exiuisse imò non aliter quàm Exod. 5.
manu Dei. Vnde Latinus poeta cecinit: Facilis descēsus auerni: sed reuocare gradū, hoc opus hîc labor est. Cæterū verba hæc: Nō recedet à te rapina: possunt intelligi de rapina Chaldęorū, vt sit sensus: Quoniā ô Nina es ciuitas sanguinū tota plena mēdaciis, furtis, & discordiis, eris direptioni cōmissa: nō recedet à te exercitus Chaldæorū, donec opes tuas diripiat. Omnes has explanatio Similitudo.
nes recipit locus hic. Vt ex vno stipite arboris di-

uersi rami variorum fructuũ miro agricolarum artificio insiti, procedũt: sic ex vno eodémq; loco sanctæ scripturæ, Deo ita ordinãte, varij rami distinctorum sensuum aliquando egrediuntur.

Vox flagelli, & vox impetus rotæ. Describit vim, sonitum, terrorem, immanitatem copiarũ Chaldaicarum. Sensus est: Audietur in hoc exercitu vox siue sonitus flagellorum: quibus equi agitabuntur. Olim ante vsum calcarium vtebantur equites flagellis. Et audietur sonus stridentium rotarum curruum se impetu & celeritate mouentium. Nam venient multi ad pugnandũ curribus falcatis. Per vocem flagelli potest intelligi vox Nabuchodonosoris, qui erat flagellum, quo Deus gentes multas percutiebat. Eodem modo Attila rex Hunnorum, qui magnam Italiæ partem vastauit, vocabatur flagellum Dei. Hoc se titulo nominabat, vt D. ait Antoninus parte

Rauisius. secunda historiarum titulo 11. Etiam si Rauisius Textor hoc tribuat Totilæ Gothorum regi, qui Romam expugnauit. Et impius Tamorlanus, quem alij Tamburlanum vocant, fatebatur se esse iram Dei: Author est Antonius Sabellicus lib. exemplorum 8. Demum Caligula Romanorum imperator aiebat velle se, vt vniuersus populus Romanus vnicam haberet ceruicem, vt

Fulgosus. vno ictu illum interficeret. Authores sunt præter Eutropium Fulgosus lib. 9. & Brusonius lib. 2. Talia portenta tulit olim mundus pro summis principibus. Vel sumitur hoc loc flagellum pro contumelia, quam Babylonicus exercitus iaciebat in Niniuitas, cùm eos vocibus & maledictis

Iob 5. execraretur. Sumi autem flagellũ in hanc significationem indicat locus ille Iob. 5. cap. A flagello

Psal. 31. linguæ absconderis. Vel pro calamitate: in quam significationem sumitur psalm. 31. Multa flagella peccatoris.

Et equi frementis, & quadrigæ feruentis. Ponitur singulare pro plurali. Sensus est: Audietur strepitur equorum ferocitate exultantium: & saltantiũ ac properantium quadrigarum: & pugnantium equitum: & gladiorum micantium radiis se vicissim tangentium: & hastarum coruscantium: & multorum ciuium tuorũ trucidatorum: & eorum, qui ruerint & ceciderint in bello, quorum infinita erit multitudo.

Equitis ascendẽtis, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ. Præter sensum quem paraphrasticè exposui, potest hoc ita explanari. In exercitu illo Babylonico contra Ninam parato equites extollent manibus gladios micãtes euaginatos, & hastas rutilantes. Ita enim potest educi ex Hebræo.

Et corruent in corporibus suis. Hoc est, in cadaueribus eorum: Ac si dicat: Tanta erit interfectorũ Niniuitarum multitudo, vt hostes cadant super illos. Impingent Babylonij in in eorum cadauera. Illic perierunt. Niniuitæ, & nomina eorum.

Psal. 9. Tunc impletũ fuit illud Dauidis: Periit memoria eorum cum sonitu: hoc est, cum magno clamore, vt interpretatur Augustinus, quemadmodum fit, quãdo res prosperæ ruunt, infelicíq; fine clauduntur. Sustulit Deus impios, & nomẽ crudelissimæ gentis ad internecionem redegit. Vbi sunt principes illi Assyrij, qui mundũ terrebant, sibique vitam perpetuam pollicebantur? Transierunt omnia illa sicut vmbra, & sicut nuntius præcurrens. Quemadmodum fluuius etiamsi nõ

directò feratur, sed multis factis anfractibus diffluat, semper tamen currit ad mare: sic vita nostra tametsi multas habeat mutationes, variásq; vicissitudines, & cursum suum per varios casus & diuersa rerum discrimina conficiat: semper tamen ad mortem properat ac festinat. *Sap. 5.* *Similitudo.*

Propter multitudinem fornicationum. Subaudi, euenient omnia hæc Ninæ. Erat quippe ciuitas illa libidinibus obscœnísque voluptatibus dedita. Vel accipitur fornicatio pro idolorum cultu: infinitos enim deos colebãt Niniuitę, ad quorum cultum, impiamque superstionem varias nationes prouocabant, Reddit Nahum causam interitus tantæ hominum multitudinis, quia multis ac vanis idolis cultum, soli Deo debitum, tribuebant, & ipsum verum Deum pro nihilo putabant. Sumi autem fornicationem pro idololatria indicat illud Sapientiæ 14. Initium *Sap. 14.*
fornicationis initium idolorum est. Vnde fornicari idem est sæpenumero quod idola venerari, vt capite Exodi trigesimoquarto: Ne fornicati *Exod. 34.*
fuerint cum diis suis. Et paulò pòst: Ne fornicari *Leui. 20.*
faciant filios suos in deos suos. Et Leuitici vigesimo: Vt fornicentur cum Moloch, Et psalm. 72. *Psal. 72.*
Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te. Huiusmodi sunt Lutherani, qui ecclesia Christi repudiata in hæreses intolerabiles inciderunt, & cum impietatibus suis se copularunt.

Meretricis speciosæ & gratæ, & habentis maleficia. Comparat Ninam cum muliere pulchra, quæ domum suam patefacit obscœnæ omnium cupiditati, quæ ad turpes voluptates homines inuitat. Illa enim varias gentes ad deorum suorum cultum inuitabat, & veneficiis ad hunc effectũ, artibúsque magicis vtebatur. Eadem ratione ductus Esaias cap. primo de Hierosolyma loquens: *Esai. 1.*
Quomodo, inquit, facta est meretrix ciuitas fidelis? Et Ezechiel 16. Propterea meretrix audi ver- *Ezec 16.*
bum domini. Et Ioannes Apocalypsis 19, Babylonem, hoc est improborum cœtum, & ciuitatem confusionis meretricem magnam appellauit. *Apoc. 19.*

Ecce ego ad te, dicit dominus exercituum. Sensus est: quoniam tu ô Nina es multorum deorum cultrix, & augurum ac ariolorum fautrix, & vero Deo contempto plurima idola coluisti, ad quorum cultum gentes alias excitasti, veniam ego contra te, inquit Deus, te grauiter puniens & euertens. Venturi erant ad illam vastandam Babylonij: & Deus ait se esse ad illam perdendam venturum. Nam illo ita permittente & ordinante erat ciuitas illa per Babylonios ad exitium & vastitatem vocanda. De malo pœnæ ait Amos *Amos 3.*
tertio: non esse malum in ciuitate, quod Deus nõ faciat Hæc verba Nahum fuerunt etiam capiti secundo mandata.

Reuelabo pudenda tua ante faciem tuam. Id est, fimbrias tuas puluere & luto contaminatas reiiciam in faciem, vt pudenda tua detegantur: quod est spectaculũ mulieri ignominiosissimũ. Acsi dicat: ita te castigabo, vt maneas infamis. Vel ita: ponam ante oculos tuos flagitia tua, vt ea videas & detesteris. Sic psal. quadragesimonono: Arguam te, & statuam contra faciem tuã. Hoc est, conuincam te, & ostendam te tibi, vt

vt tibi displiceas: quod faceres, si te videres. Quod posuisti post dorsum tuum, ponam ante faciem tuam: vt ea videns erubescas. Ita Augustinus locum illum interpretatur: & post illum Petrus Lombardus, qui est doctorũ antiquorum veluti echo, & vocis repercussio. Hoc est hominum ingenium non aspicere flagitia sua, aliena autẽ inquirere, perspicere, & explorare. Qui portat pondus aliquod super caput, nõ illud cernit: cernunt autem alij: ipse autem aliorum onera intuetur. Sic nos non videmus peccata nostra, sed aliorum, ipsi autem non sua, sed nostra conspiciunt. Sunt enim peccata super caput iuxta illud psalmi 37. Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meũ: & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Quibus verbis significat psalmographus se tanto flagitiorum pondere premi, vt vires illi ferendo pares non habeat. Cùm igitur peccata feramus super capita, ea minimè videmus. Ex quo efficitur, vt non intelligamus, quantum distemus ab illa pietatis & iustitiæ præstantia, quã Deus à nobis requirit.

Similitudo. Psal.37.

Et ostendam in gentibus nuditatem tuam. Aperiã Chaldæis interiora tua. Significat visuros esse Chaldæos thesauros, & recondita omnia ciuitatis Ninæ. Loquitur de illa, quasi de muliere comprehensa in adulterio: quæ solebat coram omnibus spoliari vestibus pretiosis, eiúsque maleficia omnibus indicari. Sensus est: afficiam te summa ignominia. Nam nõ solùm tibi, sed aliis prodam scelera tua. Hoc schemate vtitur Esaias cap. 47. cùm ait: Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuũ. Et Ezechiel sextodecimo Eras nuda, & confusione plena. Et paulò pòst: Reuelata est ignomia tua.

Esai.47. Ezech.16.

Ponam te in exemplum. Vt scilicet videntes alij dedecus tuum & pœnas scelerum tuorum, quas daturus es, resipisant: & repudiatis flagitiis dirigant vitam ad certam rationis normam, officiorúmque nomenta perpendant. Ita posterioris Par.7. Ponam eam in parabolam, & in exemplũ cunctis populis.

2.Par.7.

Et erit: omnis qui viderit te, resiliet à te: & dicet: Vastata est Niniue. Quis cõmouebit super te caput? Vnde quæram consolatorem tibi? Nunquid melior es Alexandria populorum, quæ habitat in fluminibus? Aquæ in circuitu eius, cuius diuitię mare: aquę muri eius. Aethiopia fortitudo eius, & Aegyptus, & non est finis. Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo. Sed & ipsa in transmigrationẽ ducta est in captiuitatem: paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum: & super inclytos eius miserunt sortem, & omnes optimates eius confixi sunt in compedibus. Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta: & tu quæres auxilium ab inimico. Omnes munitiones tuæ sicut ficus cũ grossis suis: si concussæ fuerint, cadent in os comedentis. Ecce populus tuus mulieres in medio tui. Inimicis tuis ad apertionem pandentur portæ terræ tuæ: deuorabit ignis vectes tuos. Aquam propter obsidionẽ hauri tibi: extrue munitiones tuas: intra in lutum, & calça subigens, tene laterem.

Et erit, omnis qui viderit te, resiliet à te. Id est, itaque fiet & eueniet, vt quicunque supplicium & dedecus tuum aspexerit, refugiat abs te, relinquens scelerum tuorum imitationem, ne similiter mulctetur.

Quis commouebit super te caput? Quasi dicat: nemo. Interrogatio affirmans obtinet vim negationis. Non erit, qui doleat vicem tuam, qui ingemiscat in tam graui vulnere, qui mœrore angatur, quòd tu dolore opprimaris, & funditus vasteris. Quin potius omnes dicent te esse iusto Dei iudicio punitam: nullúmque habebis consolatorem. De Hierosolyma ait Ieremias Thren. 1. Non est, qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Commouere caput super aliquem signũ erat commiserationis. Ideo Iob cap. 16. Vtinam, inquit, esset anima vestra pro anima mea, consolarer & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos. Non est mirum crudeles Niniuitas non inuenisse, qui eos merore leuarent, & solatio aliquo mulcerent: siquidem viri pietate omniq; virtute & sapientia præstantes in ærumnis versati nullum aliquando inueniunt cõsolatorem. Id expertus Ieremias dicebat in prima lamentatione: Ego plorans, & oculus meus deducens aquam, quia longè factus est à me consolator. Multi qui in rebus secundis & ad voluntatem fluentibus permultos habebant amicos, posteà iacentes in ærumnis nullos inuenerunt. Mundi amor est veluti sol inter nubes, qui vehementer ardet, sed parum durat, nunquamque stabilis perseuerat.

Thren.1. Iob 16. Thren.1. Similitudo.

Nunquid melior es ab Alexandria populorum? Acsi dicat, non. Sensus est: Si Alexandria celeberrima & munitissima quondam vrbs Aegypti expugnata fuit à Chaldæis, & funditus euersa, quia non potuit illis Deo ita volente resistere, qui fieri potest, vt tu, quæ inferior, minúsq; ad resistendũ apta & parata, euadas ab eorum manibus, iramque diuinam declines? Hæc ciuitas fuit olim vocata No, & ita vocatur Hebraicè hoc loco Nahum: quæ fuit à Chaldæis prius vastata quàm Nina. De illius euersione locutus est Ierem. cap. 46. & Ezech. 30. Sed multos post annos ab Alexandro Magno instaurata Democratis architecti opera vocata est Alexandria. Latinus autem interpres relicto nomine antiquo insueto, quod erat ab obliuione ferè extinctum, illã eo nomine appellat, quòd tunc erat notius & celebrius. Eodem modo Moses cap. Gen. 12. loquens de Abrahamo: Transgrediens, inquit, ad montem qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum suum, ab Occidente habẽs Bethel, & ab Oriente Hai. Hoc est ad montem qui erat Orientalis ipsi Bethel. Et tamen locus ille adhuc nõ appellabatur Bethel, sed Luza: nã nomen hoc Bethel fuit illi posteà impositum à Iacob: vt Moses ca. Gen. 28. testatur. Est autẽ Bethel, vt D. ait Hieronymus in libro de locis Hebraicis, oppidũ sitũ euntibus Aeliam de Neapoli in læua parte viæ

Iere.46. Ezec.30. Gene.12. Gene.28.

viæ duodecimo circiter milliario: vbi ædificata est ecclesia, vbi dormiuit Iacob pergens in Mesopotamiã: qui ei loco posuit hoc nomẽ Bethel, quod idem est ac domus Dei. Sed solet diuina scriptura per anticipationẽ nominibus aliquando vti locorum. Idem fecit interpres noster Latinus cap. 46. Ierem, Deum ita loquentem inducentis: Ecce ego visitabo super tumultum Alexandriæ. Et Ezec. 30. Faciam iudicium meum in Alexandria. Quibus in locis est in Hebraico No. Similiter Virgilius de Aenea loquens ait libro primo. Aeneidos: Italiam fato profugus Lauináq; venit littora, &c. Cùm tamen littora illa nondum appellaretur Lauina, cùm Aeneas illuc classem suam appelleret. Nam vbi ille vxorem duxit Lauiniam, condidit vrbem in Latio à nomine vxoris Lauinium appellatam. Ex quo effectum est, vt littora illa Lauinia siue Lauina appellarentur. Qua de re poteris Titum Liuium libro primo ab vrbe condita videre.

Iere.46. *Ezec.30.* *Liuius.*

Populorum. Hoc est, populosa, vt ita dicã: erat enim celeberrima magnam hominum multitudinem continens, multósque sibi subiectos populos coercens. Paraphrasis Chaldaica habet: Alexandria magna.

Quæ habitat in fluminibus. Id est, quæ est iuxta fluuios sita. De illa ait in hunc modũ diuus Hieronymus in libro de locis Hebraicis Acto. apostolorum: Alexãdria ciuitas Aegypti quæ quondam No. dicebatur, inter Aegyptum Africam & mare quasi claustrum posita est. Solinus capite quadragesimo quinto ait eam esse non longè ab ostio Nili fluminis: Sita est iuxta Nilum & mare & lacum Mareoticum. Ostẽdit hoc loco diuinus vates eius situs amœnitatem, & munitionẽ: erat enim natura, situ, mœnibus, & descriptionẽ ædificiorum ornatissima. Vide Iustinum li. 11. Plin. lib. 5. Quintum Curtium lib. 4. rerum gestarum Alexandri, & Diodorum Siculũ in Bibliotheca.

Hieron. *Solinus.* *Plinius.*

Cuius diuitiæ mare. Hoc ait, quia mari multæ pretiosæq; merces vehebantur. Sequitur: Aquæ muri eius. Hoc est, aquis veluti muris cingebatur, Vel aquæ eius muros circundabant.

Aethiopia fortitudo eius & Aegyptus. Id est, erat Aethiopia fœdere coniuncta cum Alexandria, quia erat Aegypti metropolis & regia: quare Aethiopia & tota Aegypti regio eidem Alexandrię opem ferebant, eamq; reddebant fortitudine præstantem. Sequitur: Et nõ est finis: Hoc est, cuius fortitudo videbatur infinita. Vel cuius ciues erant infiniti. Septuaginta habent: Et non est finis fugæ tuæ. Id est, fugient ciues tui infinitè. Aethiopia sumitur aliquando pro gentilitate, vt psal. 67. Aethiopia præueniet manus eius Deo. Hoc est, festinabit dare manus & obedientiam Christo vero Deo, cuius fidẽ & cultum acceptura est. Hic autem pro ea sumitur Aethiopia, quæ iuxta Aegyptum est: de qua loquitur Daniel capite 11.

Psal.67. *Dani.11.*

Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo. Alloquitur Alexandriam, acsi dicat: Africa & Libya tibi opem & præsidium attulerunt. Africa regio est latissima, vna ex tribus præcipuis mundi partibus: quæ ad Orientem Nilo fluuio, ab Occasu mari Atlãtico, à Meridie mari australi, ab Aquilone mari Mediterraneo terminatur. At quædã huius Africæ pars dicitur Africa minor, de qua hic loquitur Nahum. Libya etiã pro Africa aliquando sumitur in vniuersum: sed hîc pro quadam Africæ parte accipitur, quæ appellatur Mareotica. Qua de re ea poteris videre, quæ in nostris in Danielem commentariis diximus, verba illa capitis vndecimi explanantes: Per Libyam quoque & Aethiopiam.

Dani.11.

Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem. Hoc est, nihilominus tamẽ ipsa Alexandria capta fuit, & euersa: eiúsq; captiui ducti sunt in Chaldæã. Nam etsi habebat auxiliũ humanũ, carebat tamen diuino. Ostẽdit hic locus nõ esse nobis viribus ac præsidiis humanis nitendum. Aspicis quam parum prosit hominum auxilium contra Dei voluntatẽ, quantíq; ponderis sit præsidium Dei. Id intelligẽs Moses cecinit Exod. 15. Fortitudo mea & laus mea dominus, & factus est mihi in salutem. Et paulò pòst: Currus Pharaonis & exercitũ eius proiecit in mare. Et Dauid psal. 19. Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine domini Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt, & ceciderunt: nos autem surreximus, & erecti sumus. Quare non debemus in mundi auxilio totam spem figere & locare, sed in Deo: ad quem in calamitatibus nostris debemus tanquam ad arcẽ tutissimã confugere. Hac ratione ductus Iosaphath has ad Deũ voces emisit, q̃ sunt ca. 20. li. posterioris Par. mandata: Cùm ignoremus, quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros ad te dirigamus.

Exod.15. *Psal.19.* *2. Par. 20.*

Paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum. Hoc est, pueri Alexandriæ in omnibus cõpitis fracti, collisi, & trucidati fuerunt. Cùm hostes eos ducere ob teneram ætatem non possent, ad lapides proiiciebant. Id fecerunt Babylonij Niniuitis: sed idem fecerunt Persæ Babyloniis, iuxta illud psalm. 136. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram. Cap. 9. lib. 4. Reg. scriptum est: Paruulos eorum elides.

Psal.136. *4.Reg.9.*

Super inclytos eius miserunt sortem. Chaldæi super principes & magnates Alexandriæ miserunt sortes, quibus decerneretur, quos quisq; captos abduceret. Et omnes fuerunt in vincula cõiecti. Hoc Aegypti exitium prædixit Esaias cap. 18. & 19. & 20. Ierem. 46. Et Ezec. 29. & 30. & 31.

Esai.18. & 19.20. *Iere.46.* *Ezec.29. & 30.31.*

Tu ergo inebriaberis. Redit ad vaticinationem ciuitatis Ninæ. Sensus est: Tu ô Nina repleberis similibus, vel acerbioribus calamitatibus. Et poculo iræ Dei eris ebria, & in tot ærumnis versata, vt sensum rationémq; amittas. Vult summam Ninæ afflictionem significare. Ita Iere. Thren. 3. Repleuit, inquit, me amaritudine, & inebriauit absinthio.

Thren.3.

Eris despecta, & tu quæres auxiliũ ab inimico. Illi quos tu amicos tuos esse putabas, in quos beneficia contuleras, ita te in calamitatibus tuis derelinquent, & negligent, vt cogaris ad inimicos tuos confugere. Amicus propriam quærens vtilitatem, cuius amicitia nõ in virtute, sed in proprio emolumento consistit, est similis habenti arculam plenam suaui escã, ex malis cotoneis & saccharo cõfecta, eamq; magnifacienti: qui postquam escam comedit atque consumpsit, vacuã arculam cõtemnit, & abiicit. Cùm vtilitas amicitiam cõglutinat, eadẽ mutata dissoluit: quia solida

Similitudo.

solida & vera non erat amicitia. Omni tempore
Prou.17. diligit, qui amicus est: ait Salomon in Prouerbiis: & frater in angustia comprobatur. Solidæ amicitiæ sunt adamantinæ: quæ autem propriū respiciunt commodum, vitreæ. Sensisse autem Ninam amicorum suorum defectionem etiam
Diodor. Diodorus Siculus libr.3.testatur.

Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis. Tam facilè deiicientur in terram omnia mœnia atque propugnacula tua, quàm ficus arbos cum ficis præcocibus, qui excussi statim cadūt, & interdum in os excutientium, & qui eos deuorant & liguriunt. Comparat munitiones Ninæ plenas hominibus cū ficu plena grossis suis, quæ facilè euellitur, & ficus facilè colliguntur.

Ecce populus tuus mulieres in medio tui. Hoc est, ciues & habitatores tui erunt in te imbecilles & effœminati animum muliebrem gerētes. Notat eorum delicias, mollē & vmbratilem vitā: cùm danda opera sit, ne quid molle & effœminatum, fractúmq; fiat. Volens Deus ostendere futuram
Esai.3. Iudæorū perniciem: Dabo, inquit apud Esaiam 3. pueros principes eorum: & effœminati dominabuntur eis. Fuerūt Hierosolymæ multi vnguentis pretiosis dediti: quod viros non decet. Lacedæmonij expulerunt ciuitate Sparta vnguentarios: eósq; Solon in legibus suis prohibuit. Au-
Athenæ. thor est Athenæus libro decimo quinto cap. 14.

Inimicis tuis ad apertionem pandentur portæ terræ tuæ. Inuehitur in homines deliciis deditos, qui hostibus portas vrbium aperiūt. Portæ sunt sensus nostri, quos vitiis nō debemus aperire: ne il-
Iere.9. lud Ieremiæ 9. dicere cogamur: Ascendit mors per fenestras nostras: ingressa est domos nostras.
Psal.9. De his portis ait Dauid psalm.9. Qui exaltas me de portis mortis. Danda est autem opera, vt ani-
Ezec.44. ma nostra sit porta illa orientalis, quā vidit Ezechiel, per quam solus Deus introibat.

Deuorabit ignis vectes tuos. Tantus erit impetus incendij, quo ciuitas flagrabit, vt etiam vectes ferrei portarum vrbis liquefiant. Vel ignis calamitatis cōsumet principes, qui vectes ferrei esse deberent.

Aquam propter obsidionem hauri tibi. Hoc est, iā instat oppugnatio: qua propter præpara, quæ tibi erunt tempore obsidionis necessaria. Irridet vanum Niniuitarum laborem, qui quęsituri erāt aquam ad obsidionē, & extructuri munitiones, cùm nihil illis esset profuturū. His verbis ac minis hortabatur Nahum Niniuitas, vt relinquerent flagitia sua, & ad Deum confugerent: sed illi eum audire noluerunt, quòd essent sceleribus irretiti. Similiter Hebræi in Aegypto nolebant acquiescere Mosi eis dicenti, vt inde egrederentur:
Exod.6. vt cap. Exod.6. scriptum est. Et causa quam ibi reddit scriptura, erat propter opus, quod faciebant ex lateribus terræ & paleæ. Eā ob causam peccatoribus concionatoribus non parent, ideo nolunt ex Aegypto, ex mundo, ex peccato, ex seipsis exire, quia eorum opera sunt terrena & vana ex luto & paleis, non ad cœlum aspirantia, sed terram intuentia.

Intra in lutum, & calca. Vt scilicet inde possis lateres conficere, quibus interrupta murorum reficias. Olim erant muri lateratij, præsertim vbi lapidum copia non erat. At nos ingrediamur in lutum, hoc est, in nos ipsos per nostræ fragilitatis considerationem. Et cùm intellexerimus esse nos lutum & terram infrugiferam, deiiciamus superbiam nostrā, domemus appetitiones, subiiciamus & conculcemus omnem nostram vanitatem. Hac consideratione motus Iob aiebat Iob 10.
cap.10. Memento domine, quòd sicut lutum feceris me, & in puluerem reduces me. Vt ramus Similitudo.
arboris quātò onustior est, & plures fert fructus, tantò magis deorsum fertur: ita vir pius quantò virtute & sapientia plenior est, tantò se dimissiùs inclinat & abiicit. Humilis deiicit seipsum, quia plenus est virtutibus cum sapientia coniunctis: superbus verò se extollit, quia vacuus est illis. At superbus irridetur: humilis verò honorem adipiscitur. Nam vt Salomon ait cap. Prouerbiorū
15. Gloriam præcedit humilitas Et 29. Humilem Prou.15.
spiritu suscipiet gloria. Et Iacobus apostolus Prou.29.
quarto: Humiliamini in conspectu domini, vt Iacob.4.
exaltet vos. Ideo se homines inflāt, & in sublimè ferunt insolenter: quia vani & leues sunt. Nam in rebus naturalibus illæ altiùs ascendūt, quæ sunt leuiores, illæ autem deorsum libentiùs descendunt, quæ sunt grauiores. Id licet in elemen- Similitudo.
tis videre: nam terra quòd sit grauissima, ima sede semper hæret complexa infimum mundi locum: post illam est aqua minus grauis: deinde aer leuis: postremò altissimum locum possidet ignis quòd sit leuissimus. Simili modo inter homines, qui futilitatis summeq; leuitatis sunt pleni, excelsiora loca occupare contendunt: ac quanto indigniores sunt, tāto ad altiores honorum gradus aspirant. Contrà verò viri pij ac graues humilitatem amplexantur: & à mundo despiciuntur. Id intelligens diuus Paulus dicebat cap. 4.
prioris ad Corinthios: Tanquam purgamenta 1. Cor.4.
mundi huius facti sumus, omnium perispsema Luc.18.
vsque adhuc. Sed multò aliter se res habet apud Similitudo.
Deum: qui ait: Omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur. Lapis pretiosus suaptè natura inclinatur deorsum: sed peritus gemmarius eum à terra extollit: sic vir humilis se abiicit, sed Deus illum sursum effert. Ideo aiebat
virgo Dei genitrix apud Luc.1. Deposuit poten- Luc.1.
tes de sede, & exaltauit humiles.

Ibi comedet te ignis: peribis gladio, deuorabit te vt bruchus: congregare ergo vt bruchus, multiplicare vt locusta. Plures fecisti negotiationes tuas, quàm stellæ sint cœli. Bruchus expansus est, & auolauit. Custodes tui quasi locustæ: & paruuli tui quasi locustæ locustarum, quę cōsidunt in sepibus in die frigoris: sol ortus est, & auolauerūt, & non est cognitus locus earum, vbi fuerint. Dormitauerunt pastores tui rex Assur: sepelientur principes tui: latitauit populus tuus in montibus, & non est, qui cōgreget. Non est obscura contritio tua: pessima est plaga tua: omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te: quia super quem non trāsiit malitia tua semper?

Ibi comedet te ignis. Id est, in munitionibus tuis incendio flagrabis. Loquitur de flāma & incendio vrbis. Nonnulli vt gladios hostium fugerēt, inciderunt in flammas, à quibus fuerunt cōsumpti. Vt pauidi cerui dum iacula venatoris declinant, fortissimis retibus implicātur, vbi capiuntur & pereunt: sic multi vt ab vno eripiantur periculo, in aliud incurrunt. Vnde Latinus poeta: Incidit in Scyllā cupiens vitare Charybdin. Vel sumitur ignis pro ira Dei, vel pro afflictione. Variè enim sumitur ignis, vt videre licet apud Cyryllum cōtra Iulianum 10. apud Ambros. 4. Examerон, apud Isychū in Leuit. 16. apud Clementem Alexandrinum 1. stromatum, apud Georgiū Venetum cantico 1. tomo 4. cap. 7. apud Rupertum in Mich. 6. apud Gœuschelium in libro de tropis, apud Laurentium à Villa vincentio in libro de phrasibus.

Similitudo. *Cyrillus*

Deuorabit te vt bruchus. Eodem modo Esaias primo: Gladius meus deuorabit vos: ait dominus. Quemadmodum messis à brucho deuoratur, ita tu à furētibus hostibus deuoraberis. Bruchus est vermis è locustarum genere, sine alis tamen, herbas, & segetes, & arborum frondes arrodens, nihil relinquens viriditatis. Solet multitudo bruchorum in singulari bruchus appellari, vt psalm. 140. Dixit, & venit locusta, & bruchus, cuius non est numerus. Eodem modo cap. Esai. 33. & Ioelis 1. Figura est syllepsis in diuinis literis vsitata.

Esai.1. *Psal.140.* *Esai.33.* *Ioel 1.*

Congregare ergo vt bruchus. Per irrisionem hæc dicuntur. Sensus est: Congrega igitur ô Nina infinitatem militum instar bruchorum & locustarum, vt te possis ab exercitu Babylonico tueri. At peribis profectò. Quemadmodū bruchi infiniti congregantur, similiter & locustæ, sed fugiunt: & veniente hyemis tempestate pereunt: sic vos Niniuitæ etsi innumerabiles estis, conferetis tamen vos in fugam ob hostium metum: sed veniente procella Babylonici exercitus interibitis. Magnates & custodes tui ô Nina erunt veluti locustę locustarum: hoc est, erunt infiniti. Quidam has locustas locustarum referunt non ad numerum, sed ad magnitudinem earum, quæ longiùs volant. Quasi dicat: Longiùs fugient plebeij, quàm nobiles, qui diuitiis impediti prius occidentur.

Dormitauerunt pastores tui rex Assur. Pastores vocat consiliarios regis, duces, magnates, iudices, magistratus, & omnes, qui rempublicam gubernandam suscipiunt. Deducitur vocabulū hoc Hebraicum à verbo ragga, quod pascere significat, cogitare, & consulere. Vnde principes, senatores, & optimates pastores appellantur. Ita eos appellat Esaias capite sexagesimotertio. Vbi est, qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis. Vbi loquitur de admirabili transitu maris Rubri, quando Deus Hebræos cum principibus suis mirabiliter liberauit. Ipse Esaias 44. regem Cyrum pastorem vocat. Et Ieremias 10. omnes iudices & magnates quibus est iustitiæ munus commissum, vocat pastores, cùm ait: Stultè egerunt pastores. Et vigesimòsecundo: Omnes pastores tuos pascet ventus. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Omnes gubernatores tui dispergentur in omnem ventum. Id est, leuiter & facilè mouebuntur, ac si ventus illos expulisset. Potest ita etiam locus ille explanari: Præsides tui molientur res friuolas & vanas. Vel oblectabuntur vanitatibus, ac veluti cameleon tes vento sustentabuntur. Vbi vides principes, gubernatores & consiliarios appellari pastores. Sed duo sunt pastores, ad quos alij possunt reduci, alter est Christus pastor bonus, alter dæmon pastor malus: nos autem oues. Sed oues cognoscūt sibilum proprij pastoris, cui obediunt. Vis scire cuius pastoris sis ouis? attende cuius sibilo obedias. Dicuntur autem pastores dormire, quando in republica leges nihil valent, iudicia iacent, maleficia sunt impunita, nulláq; est iuris & ęquitatis, quæ sunt vincula ciuitatis, memoria. Tunc dormiunt pastores, quando viri nobilitate, virtute, & sapientia præstantes sunt abiecti: contrà verò filij terræ, imperiti, scelerúmq; maculis inquinati sunt ad honores euecti, & in magnis, illustribúsq; dignitatibus cōstituti. Volens ostendere. Nahum fore, vt rex Assyrius præceps rueret in exitium & perpetuum dedecus, satis esse existimauit dicere, dormire pastores eius. Pastores regni appellat pastores regis, quia & regno, & regi debent consulere. Ex somno & desidia cōsiliariorum, rectorum, magistratuum, ac pontificum dimanat totius regni pernicies, cùm ipsi seipsos pascunt, gregem autem non curant. Illis ait Deus apud Ezechielem cap. 34. Væ pastoribus Israel, qui pascunt semetipsos. Et apud Zachar. 11. O pastor & idolum derelinquens gregē. Et apud Iere. 2. Pastores prævaricati sunt in me. Et per Nahum hoc loco: Dormitauerunt pastores tui. De quibus ait Dauid psal. 75. Dormitauerunt, qui ascenderunt equos. Suaui sed pestilenti sirenum, hoc est voluptatū cantu deliniti, ouium pastum pro nihilo putarunt, seq; inertiæ somno dediderunt. Dormiens Samson amisit fortitudinem: dormiēs rex Saul amisit scyphum & hastam: dormiens dux Sisara fuit interfectus. Dormiente Iona orta est in mari tempestas: dormientibus hominibus venit inimicus homo, & seminauit zizania. Quare vigilandum nobis est, iuxta illud seruatoris nostri apud Matth. 26. Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem. Et Et iuxta illud Petri apostoli cap. 5. epistolæ suæ prioris: Sobrij estote, & vigilate: quia aduersarius vester diabolus circuit, quærens quem deuoret. Et iuxta illud diui Pauli sexto prioris ad Corinthios. Vigilate, state in fide, viriliter agite. Ait enim Ecclesiasticus 32. Qui vigilauerint ad illum, inuenient benedictionem. Et Ioan. 12. Apocalyps. Beatus qui vigilat. Si omnes vigilare debent, quantò magis principes, senatores, pontifices, & cæteri pastores, qui clauum regni tenere, & gubernacula republicæ tractare voluerunt? Hi omnibus prouidere debent, & nō solùm magnarum rerum, sed etiam exiguarum habere rationem. Quam ob causam sunt semper diuinum fauorem imploraturi. Vt in aere innumerabiles sunt atomi, quas domi non cernimus etiam apertis fenestris, nisi solis radio adueniente, domumq; intrante: sic multa sunt in vita minuta, & exigua, sed digna animaduersione, quæ magnates, principes, & pōtifices per se sine luce diuini fauoris non aspiciunt, quæ radio cœlestis gratiæ

Esai.63. *Esai.44.* *Iere.10.* *Iere.22.* *Ezec.34.* *Zach.11.* *Iere.2.* *Psal.75.* *Iudi.16.* *1.Reg.26.* *Iudic.4.* *Ion.1.* *Matt.13.* *Matt.26.* *1.Pet.5.* *1.Cor.7.* *Eccles.32.* *Apoc.12.* *Similitudo.*

gratiæ intuetur. Quare debent diuinũ auxilium quęrere: & corporis ac animi oculis vigilare. Leo animalium rationis expertium princeps, nunquam dormit, vt Maneth. ait AEgyptius: aut certè parcissimus est somni, vt nonnulli asserebant veteres AEgyptij, qui per leonem vigilantiam significabant, qui magis videtur accedere ad veritatem: existimat enim Aristot. incredibile esse, animal aliquod perpetua vti vigilia. Nec solùm apud AEgyptios, sed etiã apud Christianos fuit leo typus ac signũ Vigilantiæ. Vnde non immeritò vt Gaudent. Merula libro tertio memorabiliũ annotauit, pro foribus templorũ marmoreas leonũ imagines videmus appositas. Illis significabant prisci homines illi oportere principes, pontifices, & sacerdotes vigilare. Debet pastor pluribus oculis abundare quàm Argus, quẽ homines eruditi fictis fabulis memoriæ prodiderũt pastorem fuisse multis oculis prędítum, sed perperam custodiisse Inachi filiam: eámque ob causam fuisse vita priuatum, eiúsque oculos caudæ pauonis insertos esse. Oculos enim non videntes nihil refert in capite, potius quàm in cauda collocari. Ac vt oculi illi nihil prosunt pauoni ad videndum, nisi ad vanã rotam faciendam: sic multi non habent pręfecturam, munúsque gubernandi ad vigilandum, sed ad vanitatem suam ostendendam, Volentes poëtæ significare esse principibus, magistratibus, ac pontificibus vigilantiã magnopere necessariam, finxerũt regẽ Aetam tradidisse vellus aurẽum draconi multis oculis abũdanti custodiendum: quòd intelligeret in custodia illius velleris esse regni sui salutẽ constitutã. At Iason consilio Medeæ vsus consopiuit draconem: & coniecto in eius oculos puluere quodam vellus aureum diripuit. Vellus aureum est iustitia, quam rex tradit magistratuum cœtui, veluti multorum oculorum draconi. Sed quid prodest cœtum illum multos oculos habere, si iniectis in illos pulueribus munerum, & affectionis corruptæ consopiuntur? Dormientibus autẽ iudicibus, pretoribus, consiliariis, & magistratibus, aufertur iustitia, diripitur æquitas, & regnum penitus euertitur: aut saltem labefactatur. Perpende quanti ponderis sint pastorum vigilię & excubię. Eximius pastor Iacob capite Genesis 31. Die noctúque, inquit, æstu vrebar & gelu: fugiebatque somnus ab oculis meis: Principes sunt pastores, vt hoc loco eos vocat Nahum: suntque custodes populi vt paulò antè eos vocauit. Et Esaias c. 63. inducit Deum ita loquentem: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes: tota die ac nocte non tacebunt. Et 56. vocat eos speculatores. Eodẽ modo Ieremias 6. Et Ezechi. 3. & 33. Et diuus Luc. 2. Pastores inquit, erant in regione eadem vigilantes, & custodientes vigilias super gregem suum. At nũc nonnulli quęrunt magistratus nõ ad vigilandum, sed ad dormiendum: quęrunt honorem muneris: laborem autem eius foras reiiciunt. Adipiscuntur dignitates ambitu conquisitas. Vt polypus induit colorem scopuli, cui adhæret, vt pisces capiat, quib. parat insidias, vt ait li. 1. de varia historia Aelianus: sic nonnulli seruiunt tempori: & vt alios decipiant, conformant ingenium suum illorum ingenijs: ac vt eorũ acquirãt vota, colorem voluntatis eorũ imitantur. Scio tamen multos esse, qui nõ solùm nõ affectãt dignitates: sed respuũt illas quas nullo modo recipiunt: & alios, qui etiam si illas recipiant, inuiti tamen id faciunt: & rectè munus suũ gerunt, pręclaréque rempublicam administrant. Dant enim operam, vt vigeat iustitia, & religionis obseruantia: perpurgant & illustrant rempublicam, & ad summã ducunt amplitudinem. Sed accidit aliquãdo: vt quãtò rectior & præstantior est princeps & pontifex, tantò pestilentiores sunt subditi. Quando corpus adeò grauiter & vehementer ęgrotat, vt virtus naturalis iam imbecilla & oppressa non possit ei opem ferre, nec corruptioni resistere, parum prodest medicina: non solùm enim effectum suum non assequitur, sed etiã corpus tabe confectum eam respuit. Eodem modo cùm respublica est tanta ægritudine & morum deprauatione labefactata ac corrupta, vt virtus penitus contempta & abiecta, nullam iam vim habeat ad resistẽdum vitiis, parum aut nihil prodest optimus gubernator: non enim emẽdari potest flagitia, tumultus, seditiones, falsa testimonia: quin potius scelerati ac furentes homines eum ex se expellunt, in illum inuehuntur: & falsa crimina quasi tela iaciunt, & clarissimum lumen extinguere conantur. Id contigit diuinis vatibus excellentibus pastoribus, Christi Apostolis verisque apostolicis Athanasio, Hilario, Chrysostomo, & multis alijs, qui præstãtibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt, nomenque suum immortalitati commendarunt. Hi fuerunt pastores vigilantes, ab illis dissidẽtes, de quibus hoc loco ait Nahum: Dormitauerunt pastores tui. Fortasse accipitur hic dormitare pro ignorare. vt cùm dicimus. Bonus quandoque dormitat Homerus. Vel pro excedere vita: in quam significationẽ sumitur dormitare, & dormire, vt ait Chrysostomus locum illum Matthæi explanans 25. Dormitauerunt omnes, & dormierũnt. Hoc est mortui sunt omnes illi ante diem iudicij. Et c. 2. lib. 3. Regum: Dormiuit Dauid cum patribus suis. Et Matth. 27. Multa corpora sanctorum qui domierant, resurrexerunt. Et 15. prioris ad Corinthios: Ex quibus multi manent vsque adhuc: quidam autem dormierũt. Erit igitur sensus verborum Nahum: Migrabunt ex vita ô rex Assyriæ pastores tui & magnates. Vt sit præteritum pro futuro. Huic expositioni fauet, quod proximè sequitur: Sepelientur principes tui: vt sit prioris explanatio, Ac si dicat: Facile vincent Babylonij, quandoquidem in principio belli morientur nobiles tui, & tumulis mandabuntur. Vel ita: Tãtus erit pastorũ ac ducũ tuorũ pauor, vt maneant stupidi veluti dormientes, & quasi mortui atq; sepulti.

Latitauit populus tuus in montibus. Hoc est, metu perculsus fugiet ad loca aspera, quæ videantur ab accessu hostium tuta: vbi erunt multi dispersi, & in variis locis absconditi. Et non erit dux, qui eos congreget & adiuuet: percusso enim pastore dispergũtur oues, & scriptum est c. Zach. 13.

Non est obscura contritio tua. id est, non erit occultus dolor tuus. Loquitur cũ Assyriorum rege.

Pessima est plaga tua. Vulnus tuũ erit grauissimũ, summa erit calamitas tua. Simili modo Ieremias capite 30. inducit Deum cum populo Israëlitico ita loquentem: Insanabilis est factura tua, pessima est plaga tua. Deus vult homines ad se adducere aliqñ dulci beneficiorũ aqua: sed illi magis

Marginalia: Manet. — Aristot. — Gaudẽt. — Similitudo. — Gen. 31. — Esai. 63 — Esai. 56. — Iere. 6. — Ezec. 3. & 33. — Luc. 2. — Similitudo. — Aelianus. — Similitudo. — Chryso. — Mat. 25 — 3. Reg. 2. — Mat. 27 — 1. Cor. 15 — Zac. 13. — Iere. 30.

Similitudo. ea durescunt similes ceræ, quæ aqua redditur durior. Videns autem id Deus, eos liquefacit igne calamitatis, vt aut conuertantur ad ipsum, aut aliis in exemplum proponantur. Id quod fecit Niniuitis. Sumitur igitur plaga hoc loco pro calamitate. Potest sumi pro peccato obstinationis, de quo illud intelligitur Michææ 1. Desperata est plaga eius. Et pro quocunque peccato mortifero: vt Ierem. 10. Væ mihi super pessima plaga mea. Et Esaiæ 1. Vulnus & liuor & plaga tumens non est circumligata. Vnde per decem plagas Aegypti peccata contra decem Dei præcepta significantur. De plagæ significationibus vide Origenem homilia 8. in Leuiticum, & 4. in Exod. Hieronymum in cap. 1. Esaiæ, Gregorium in c. 6. libr. 1. Reg. Basilium homilia habita in Lacizis, Augustinum de plagis Aegypti sexta homilia, Hysichium in Leuiticum, Bedam in Exodum, Chrysostomū aduersus Iudæos oratione quinta. *Mich. 1.* *Iere. 10.* *Esai. 1.* *Origen.* *Hieron.* *Gregor.* *Basilius.* *August.* *Hysich.* *Beda.* *Chryso.*

Omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te. Vel vt alij habent codices: complōserunt manum super te. Hoc est, Quicunque audierint perniciem tuam, & famam calamitatis tuæ ô Assyriorum rex, non solùm non medebuntur tibi, nec afficientur mœrore, sed etiam gestient lætitia, quam manuum sonitu & plausu significabunt. Solent enim, qui gaudio efferuntur, plaudere manibus. Vnde Dauid psal. 46. Omnes, inquit, plaudite manibus, iubilate Deo in voce exultationis. Quibus verbis, Apostolorum cœtus gaudio exultans ob victoriam adeptam, verámque religionem toto terrarum orbe propagatā omnes nationes hortatur ad plausum, & gratias Deo agendas, eiusque laudes celebrandas. In hanc significationem sumitur ab Esaia ca. 55. cùm ait: Omnia ligna regionis plaudite manu: per ligna regionis homines intelligens. Et Thre. 2. Plauserunt super te manibus. *Psal. 46.* *Esai. 55.* *Thre. 2.*

Quia super quem non transiit malitia tua semper? Hoc est, quoniam semper omnib. infestus fuisti, & inimicus. Ac offendens omnes non das operam, vt à te læsi & lacessiti aliquo tuo publico beneficio possint offensionē obliterare. Sed dices: Si Deus sciebat fore, vt rex ille Assyrius homines affligeret, cur hoc ordinauit. Quia sciebat eos futuros esse tales, vt mererentur affligi ob eorum scelera: vel quia cùm essent virtute prædiṫi, illustrius ob tolerantiam præmium comparaturi erant. Vt non est reprehēdēdus magister, quòd faciat ferulam, qua pueros castiget: sic nec Deus, quòd homines creet, quos scit impios fore, quibus alios flagellet. Hæc est causa, vt inquit Basilius, quare Deus animalia venenata creauit. Hæc Nahum verba dicuntur Regi Ninæ, & possunt ipsi ciuitati accommodari. Rex enim & Niniuitæ omnes ob eorum scelera in varias & horribiles calamitates inciderunt. Illud est aduertendum impiorum maleficium & immanitatem non semper manere, sed transire: quam ob causam ait: Super quem non transiit malitia tua semper? Hoc iustos afflictos consolatur intelligere fluxam esse & caducam impiorum vitam & tyrannidem: illisque mortuis posse eosdem viros iustos ad gaudium & tranquillitatem redire. Id intelligens Esai. capi. 14. loquens de interitu Nabuchonodosoris: Conquieuit, inquit, & siluit omnis terra gauisa est, & exultauit. Abietes quoq; lætatę sunt super te, & cedri Libani. Vbi per has arbores homines significantur. Aspicis diuinum vatem Nahum terminare vaticinationem suam calamitatibus venturis in regem Assyrium, eiusque ciuitatem Niniuem: nam tametsi Esaias & multi alij prophetæ post onera consolentur populum mœstū & afflictum, Nahum tamen nullam Niniuitis subdit consolationem, quia illi idola colebant, & Messiam minimè expectabant. *Similitudo.* *Basilius* *Esai. 14.*

Obseruationes ex Hebræo in caput tertium.

ECCE *ego ad te, dicit dominus exercituum.* Pro domino est in Hebræo יהוה nomen Dei quatuor literarum, quod Hebræi vocant ineffabile: aiuntque significare Deum quodam modo in natura sua. Ac re ipsa illis ineffabile est, quoniam eius mysterium non cognoscunt. Est enim in illo sacrosanctę trinitatis sacramētum adumbratum. Vnde in translatione Chaldaica ita scribitur ייי: non quòd illud lex vetus silentio præterierit, sed quòd illi cœco furore obstinati errorem cum lacte nutricis suxerint. Locis enim propè infinitis mysterium hoc continetur, quorum vnum duntaxat citabo, qui est Deuteron. cap. 6. cuius ad literam hæc sunt verba: Deus, Deus noster, Deus vnus est, Vbi ter nominatur Deus ad distinctionem personarum significandam, & vnus esse dicitur ad vnitatem naturæ ostendendam. Ita locum illum explanat Augustinus lib. 3. aduersus Maximinum Arrianum, Alexāder summus pontifex in epistola sua prima, Idacius Clarus in tractatione contra Varimandum, Anselmus Laudunensis in glossa interlineati, Gregorius Nyssenus in libro de cognitione Dei aduersus Iudæos. Theodoretus in libro de curatione Grecarum affectionum secundo, Petrus Galatinus lib. 2. de arcanis catholicæ veritatis. Præter hos ita locum illum interpretatur Rabbi Simon filius Iohai in libro, qui inscribitur Zoar, & Rabbi Menahem in capitu. 6. Deuteronomij, Pro exercituum, est in Hebręo Tsebaoth, in plurali à nomine צבא quod significat exercitum. Quare rectè vulgatus noster interpres traduxit: Dominus exercituum. Pro quo septuaginta interpretes habent κύριος παντοκράτωρ: hoc est, dominus omnipotens. Significat etiā nomē hoc Tsaba fortitudinem, & ornatum, & virtutē. Eo vtitur Dauid psalmo vigesimotertio cùm ait: Dominus virtutū, ipse est rex gloriæ, Pro quo Hieronymus vertit domin⁹ exercituū, ipse est rex glorię, Itaq; idē est dominus Tsabaoth, & domin⁹ exercituum, & dominus virtutum. Hæ autem virtutes non sunt illæ, quas morales aut theologales appellamus, sed sunt fortitudines & exercitus. Per exercitus autem non solùm hominum acies, sed astrorum, & angelorum significantur. Pro angelorum copiis videmus sumi psalm. centesimo secundo: Benedicite domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius. vbi per virtutes Dei, eiusque ministros idem significatur. Pro stellarum & cœlorum ornatu psalmo trigesimo secundo accipitur, vbi scriptum est: Verbo domini cœli firmati sunt: vt & spiritu eius omnis virtus eorum. Pro quo Hierony- *Deut. 6.* *August.* *Alex.* *Idacius.* *Laudū.* *Nyssen⁹* *Theodo.* *Galati.* *Simeon.* *Mena.* *Psal. 23.* *Hieron.* *Psal. 102* *Psal. 32.* *Hieron.*

mus

mus transtulit: Omnis ornatus eorum. Ita appellat diuinus vates solem, & lunam, & innumerabilem syderum tam vagantium quàm fixorum multitudinem, quibus ornatum vndique cœlum insatiabile mortalibus præbet spectaculū. Aspicis igitur nomē hoc Tsabaoth varias significationes habere: quæ possunt huic Nahum loco accommodari. Quot autem, & quæ sint nomina *Hieron.* Dei, docet Hieron. in epistola ad Marcellam.

Reuelabo pudenda tua. In Hebriaco pro pudendis, est nomen שרל xul, quod etiam significat *Pagnin.* fimbriam vestis. Qua ratione ductus Pagninus vertit: Reuelabo fimbrias tuas. Sed sensus est idem. Paraphrasis Chaldaica enodatrix difficilium locorum habet: Discooperiam verecunda *Esai.6.* peccatorum tuorum. Hoc nomine vtitur Esaias capitulo 6. cùm ait: Fimbriæ eius replebant templum. Pro quo Latinus noster interpres rectè traduxit: Ea quæ sub ipso erant, replebant templum: volens hac verborum circuitione sensum diuini vatis apertiùs explanare: qui loquitur de Deo in solio cum maiestate sedente. Erant autem sub ipso non solùm fimbriæ, sed nitor & claritas: quam ob causam paraphrasis Chaldaica habet: Splendore glorię eius repletum est templum.

Ponam te in exemplum. Pagninus habet: Ponam *Pagnin.* te tanquam inquinamentum. Vatablus in com- *Vatabl.* mentariis: Ponam te tanquam stercus. Pro exemplo est in Hebræo ראי roi, quod hæc significat. Septuaginta habent exemplum, quos rectè imitatus est noster interpres. Potest rectè verti in spectaculum: vt scilicet alij te videntes resipiscant, habentes ante oculos propositum tuæ superbiæ & euersionis exemplum. Deducitur nomen hoc à verbo raah, quod significat spectare, & videre, vt *Gen.29.* capite Genesis 29. Quę Lia conceptum genuit filium, vocauitque nomen eius Ruben, dicens: Vidit dominus humilitatem meam. Vbi pro, vidit, est in Hebræo verbum hoc raah. Per humilitatem verò intelligitur eius mœstitia, quòd à viro suo Iacobo despiceretur. Ruben autem idem est quod visionis, siue visæ filius. Vidit enim eam Deus oculis misericordiæ dans ei filium, quem ipsa cupiebat. Grata mulier ventris sui fructum Deo tribuit, eiusque beneficium in nominis fi- *Psal.30.* lij impositione se recognoscere declarat. Vtitur verbo hoc Dauid psal. 30. pro quo Latinus noster interpres transtulit respicere: cùm ait: Quoniam respexisti humilitatem meam: saluasti de necessitatibus animam meam. Quod potest verti ex Hebraico: Quoniam respexisti calamitatem meam, saluasti de angustiis animam meā. His verbis in calamitate versatus seipsum roborat atque confirmat repetita temporis superioris memoria, quo eum Deus ab acerbis ærumnis & periculis liberauerat.

Vastata est Niniue: quis commouebit super te caput? Septuaginta habent: Exoleuit Niniue: quis eius gratia iter suscipiet? Pro vastata est, in Hebręo est *Esai.33.* verbum שדר quod significat Vastare & prædari. Vnde illud Esaiæ trigesimotertio: Væ qui prędaris, nónne ipse prædaberis? Potest verti: Væ qui *Psal. 90.* vastas, nónne ipse vastaberis? Ab hoc verbo est iaxudh, pro quo septuaginta transtulerunt dæmonium, quòd animas vastet & spoliet: vt psal. 90 Ab incursu & dæmonio meridiano. Quod etiam potest verti: Ab incursu, & vastatore meridiano. Vel ab incursu vastatoris meridiani, Hieronym. *Hieron.* habet: A morsu insidiantis meridie. Pagninus: *Pagnin.* A morsu, qui vastat meridie. Translator quem sequitur Ioannes Campensis: A noxa, quæ meri- *Campensis.* die vastat. Paraphrastes quidam Chaldæus: A caterua dęmonum, qui nocent meridie. Id quod sequitur. Quis commouebit super te caput? hunc habet sensum. Quis tibi condolebit? Et ita habet Pagninus. In Hebræo non est caput: sed: quis *Pagnin.* commouebit super te? At vulgatus noster interpres addidit caput, vt sensus apertior redderetur. Verbum Hebraicum est נוד nudh, quòd significat mouere, & auferre, vt cap. Esaias 24. Auferetur quasi tabernaculū vnius noctis. Hoc est, mo- *Esa.24.* uebitur quasi tugurium pastoris, quòd singulis noctibus de loco ad locū mutatur. Ita Ier. cap. 50. *Iere.50.* Moti sunt, & abierunt. Hoc verbo vtitur Dauid *Psal.69.* psal. 69. pro contristari, cùm ait: Sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit. Et Esaias quin- *Esai.51* quagesimo primo: Quis contristabitur super te: Quare poterat verti locus hic Nahum: Quis contristabitur super te? Pro quo Symmachus habet: *Symmac.* Quis lugebit cum ea?

Cuius diuitiæ mare. Pro diuitiis, est in Hebræo nomen חיל chaijl, quod præter diuitias significat industriam, virtutem, fortitudinem, robur, exercitum, antemurale, & fossam in circuitu murorum vrbium. Pro industria sumitur capite Ge- *Gen.47.* nesis quadragesimoseptimo: Quòd si nosti in eis esse viros industriæ, constitue illos magistros pecorum meorum. Pro quo nos habemus: viros industrios. Chaldaica paraphrasis habet: viros fortes. Quæ omnia in idem recidunt. Illud psal. 83. *Psal.83.* Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion, potest transferri. Ibunt de fortitudine in fortitudinem, videbitur Deus deorum in Sion. Hoc est, ob admirabilem animi alacritatem inter eundum ad Dei templum vigebunt magis ac magis, & maiores vires indies acquirent, donec perueniant ad Sionem, vbi est arca Dei collocata. Vel donec veniant ad cœlum, vbi videbunt Deum, quo æuo sempiterno fruētur. Pagnin. traduxit: Ibunt de exercitu in exercitum. *Pagnin.* Sed melius, meo quidem iudicio, poterat verrere: Ibunt de diuitiis in diuitias. Hoc est de virtutibus in virtutes: quæ sunt veræ illæ opes, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt. Hieron, *Hieron.* Nebiensis, & Pratensis nobiscum vertunt virtu- *Nebien.* tem. Sed sumitur virtus pro vi & fortitudine. Pro *Praten.* antemurali sumitur Thre. secundo: Luxitque an- *Thren.2* temurale. Quare poterat verti locus hic Nahum: Cuius antemurale mare erat. Vel cuius fossæ erant mare. Habebat em̄ vrbs illa mare pro fossis.

Eris despecta. Pagninus habet: Eris abscondita. *Pagnin.* Subauditur, præ nimio metu. Alij vertunt: Eris obscurata. Hoc est, in obscuro, & silentio iacebis. Pro quo rectè vertit Latinus noster interpres: Eris despecta. Ac eodem modo habent septuaginta interpretes. In Hæbraico est verbum עלם halam, quod significat abscondere, despicere, & iniquè agere. In hanc vltimam significationem su- *Psal.25.* mitur psalmo 25. Cum iniqua gerentibus non introibo. Pro quo poteris traducere: Cū absconditis non introibo. Hoc est cū hominib. vafris & fraudu-

fraudulentis non communicabo. pro abscondere
Psa. 44. sumitur psalmo 44. Ipse enim nouit abscondita
cordis. Ab hoc verbo deducitur illud, quod est in
Psal. 9. psalmi noni inscriptione: Pro occultis filij. Hoc
est, psalmus hic continet res arcanas & abscon-
ditas Iesu Christi, qui est verus Dei filius vnige-
Ioan. 8. na iuxta illud ipsius domini apud Ioannem octa-
uo: Si filius vos liberauerit, verè liberi eritis. Deri
uatur etiā à verbo hoc עלמה, quod nomen virgi
Esai. 7. nem abscōditam significat: quo vtitur Esaias se-
ptimo cùm ait: Ecce virgo concipiet, & pariet fi-
lium. Hinc עלמות significat pueritiā, & seculū:
Psa. 47. vt psalmo quadragesimoseptimo: Ipse reget nos
Pagnin. in secula. pro quo Pagnin. in Thesauro transfert:
Ipse ducet nos sicut in pueritia. Acsi dicat popu-
lus Israeliticus: Ita Deus nos modò ducet: si con-
fugerimus ad illum, quemadmodum à pueritia,
cùm nos eduxit de AEgypto à tyrannide populi
barbari. Potest verti: ipse ducet nos in abscondi-
tum. Hoc est ipse Deus noster abscondet nos ab
inimicis nostris, tàm animi, quàm corporis, ne ab
Psal. 26. illis offendamur. Vnde Dauid psal. 26. Quoniam,
inquit, abscondit me in tabernaculo suo in die
malorum: protexit me in abscondito tabernaculi
Psal. 30. sui. Et psalmo tregesimo de viris piis loquens:
Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à con-
Psal. 82. turbatione hominum. Et octogesimo secundo:
Cogitauerunt aduersus absconditos tuos. Pro
quo nos habemus: Cogitauerunt aduersus san-
ctos tuos. Nam cùm viri pij sint absconditi &
protecti à Deo, rectè vulgatus noster interpres
cum septuaginta interpretibus vertit sanctos: cui
Campes. respondet Campensis ita habens: Qui occultè
protectioni tuæ concrediti sunt. Illis ait Aposto-
Colos. 3. lus tertio ad Colo. Vita vestra abscondita est cum
Christo in Deo. Sed nemo pietatis expers perci-
pit animo, ne suspicatur quidem, quàm secura sit
eorum vita, qui veram illam iustitiam colunt,
quæ in imitatione Christi consistit. Hos tuetur
Deus, non quòd in nullis calamitatibus versen-
tur, sed quòd afflicti nulla improborum homi-
num vexatione, de tranquillitate animi depellan-
tur. Quare in medijs calamitatibus & ærumnis
versati nec calamitosi sunt, nec ęrumnosi, nec in-
felices. Nam quamuis corpore crucientur, non
tamen cruciatur virtus, non grauitas, non fides,
non constantia: non denique animus ipse, qui
virtutum præsidio septus nullo modo expugna-
tur. Imò nec mortem ita timent, vt propter eam
ab itinere recto separentur.

Pessima est plaga tua. Septuaginta habent: ἐφλέ-
γμανεν ἡ πληγή σου. Hoc est intumuit plaga tua. In-
telligunt vulnus illud superbiam esse & arrogan-
tiam, quia Niniuitæ tumebant: vanis enim opi-
nionibus inflati sese efferebant, & asperos, diffi-
ciles, & imperiosos ostētabant. Superbia turges-
Psal. 73. cit, sursum in aerem extollitur. Vnde psalmogra-
phus: Superbia, inquit, eorum qui te oderunt, as-
Similitudo. cendit semper. Solet autem ascendere verborum
arrogantium multitudine & insolentia. Vt tym-
panum vento plenum longius sonat, quàm si
esset re aliqua graui & solida repletum: sic ho-
mo quantò est inanior, ventoque superbiæ ple-
nior: tantò est loquacior, ac vanis verbis abun-
Soph. 4. dantior. Vnde apud Sophoniam quarto ait Deus
Auferam de medio tui magniloquos superbiæ
Psal. 26. tuæ. Et Dauid Psal. 26. Os eorum locutum est
superbiam. Sed quemadmodum excelsi montes *Similitudo.*
solent percuti fulmine, quod cœleste dicitur ia-
culum: sic superbi homines solent calamitate à
Deo missa feriri, & diuini iudicij percussione pro-
sterni. Id quod Niniuitis contigisse diuinus no-
ster vates testatur.

Compresserunt manus super te. Septuaginta ha-
bent: plaudent manus super te. Pagninus: Com- *Pagnin.*
ploserunt manum super te. Sed ponitur præteri-
tum pro futuro. Verbum Hebraicū est תקע tha-
cagh, quod comprimere significat, & plaudere, &
figere. Eo vtitur Salom. Pro. 17. Stultus homo
plaudet manibus suis. Quod potest verti: Stultus
homo figet manus suas. Hoc est, pro ære alieno
spondebit, & obligabitur. Figere siue dare manū
est fideiubere, séq; pro aliquo vadem dare. Ita il-
lud intelligitur Prou. 22. Noli esse cum ijs, qui de *Prou. 22*
figunt manus suas, & qui vades se offerunt pro de-
bitis.

Quia super quem non transiit malitia tua semper? Pro
malitia est in Hebræo רעתך à verbo רוע, quod
significat malum esse. Potest esse à verbo, רעה
quod significat affligere. Quare pōt verti locus
hic. Quia super quem non transiuit afflictio tua?
Hoc est, quis est, quem tu non afflixeris? Sed quia
hoc verbum rahah significat etiam velle, potest
esse sensus. Quia super quem non transiit volun-
tas tua semper? Hoc est impietas tua: voluntas e-
nim impiorum impia est. Potest igitur nomen
hoc רע deduci à verbo רוע, & tunc significat
malum: & à verbo רעה, & significat volunta-
tem. Quamobrem id quod ait Dauid psalmo *Psal. 50.*
quinquagesimo: Et malum coram te feci, vbi pro
malo, est vocabulum hoc rach: verti potest: Et vo
luntatem coram te feci. Est enim voluntas pro-
pria omnium flagitiorū veluti radix & origo: &
in sphæra vitæ nostræ est centrum, à quo exeunt
lineæ exitij nostri ad nostræ infelicitatis circum-
ferentiam. Eam ob causam ait Ecclesiasticus cap.
18. A voluntate tua auertere. Et Oseas 10. Con-
funderur Israel in volūtate sua. Et Christus Deus
noster in euangelio authore Matth. capit. 16. Si *Eccl. 6.*
quis vult venire post me, abneget semetipsum. Id *Ose. 10*
intuens D. Bernardus: Cesset, inquit, propria vo- *Ma. 16*
luntas, & infernus non erit. Vt lactucæ multęque *Bernar.*
aliæ herbæ salutares nisi mutent solum, fiunt syl- *Similitudo.*
uestres, amaræ, & incultæ: sin autem ex vna terrę
parte transferantur ad aliam, fiunt suaues, iucun-
dæ, & excellentes: sic homines nisi propriam di-
mittant voluntatem, fiunt flagitiosi, & pestilen-
tes, & barbari: sin autem eā relinquunt, & Dei
voluntati parent, ab omni contagione impurita-
tis abstracti, & à seipsis auulsi omne vitæ guber-
naculum tradunt diuino numini: ac magnopere
curant ne obedientiam abiiciētes animū pertur-
bent, eiúsq; constantiam à sua sede deiiciant. Id
voluit Deus significare, cum dixit Abrahamo Ge *Gen. 12.*
nesis duodecimo: Egredere de terra tua, & de co-
gnatione tua. Quibus verbis ipse statim obediuit. *Gen. 22.*
Huius admirabilis obedientiæ exemplū hac in re
& in proprij filij immolatione voluit ipse Deus
clarissimis monimentis testatum, consignatum-
que proponere hominibus, vt omnes illud ad
imitandum perspicerent. Noluit Abrahamus sibi
ipsi, sed Deo gerere voluntatē. Et quia in negotio *2. Reg. 11.*
Bethsabeæ multò aliter se gesserat Dauid, agno-
scens flagitiū suum, ait Deo: Et volūtatem, nimi-
rum

rum meam, coram te feci. Vbi vt diximus, est nomen rach: quod & malum, & voluntatem significat. Eo vtitur Ecclesiastes capite quarto, cùm ait: *Eccl.4.* Multo melior est obedientia, quàm stultorum victimæ, qui nesciunt, quid faciunt mali. Quod potest verti: Quia nesciunt facere voluntatem, scilicet Dei, cui victimas immolant: cui deberent obedire. Reddit rationem, quare melior sit obedientia, quàm stultorum sacrificium: quia qui Deo parent, eius voluntatē gerunt, ac in virtutis actionē incumbūt: qui verò sacrificāt contra Dei obedietiā ei nō gerūt voluntatē, quin potius ipsū offendunt. Regi Sauli contra Dei præceptum sacrificanti dixit iustus Samuel, vt est capiti 14. lib. *1.Re.15.* 1. Regum mandatum: Melior est obedientia, quā victimæ, & auscultare magis quàm offerre adipem arietum. Vnde seruator noster apud Lucam *Luc.6.* sexto: Quid, inquit, vocatis me: domine domine, & non facitis, quæ dico? Rationem cur melior sit obedientia, quàm sacrificium, reddit diuus Gregorius summus pontifex, quia per victimas *Gregor.* aliena caro, per obedientiam verò propria voluntas mactatur. Hanc propriam voluntatem non occidit rex Assyriorum, ad quem Nahum has voces emisit. Super quem non transijt malitia tua, aut voluntas tua semper? Sed quia Deo non paruit, fuit ab illo grauissimè punitus. Cur Deo non parebimus, cùm Chrustus Iesus verus Deus & verus homo ei paruerit? De illo ait diuus Paulus capite secundo epistolę ad Philippenses: Hu- *Phili.2.* miliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Voluit potius vitam, quàm obedientiam amittere. Ac volens significare se mortem sustinere, vt patri obtemperaret, emisit spiritum capite inclinato: est enim *Ioan.19.* inclinatio capitis obedientiæ signum. Non solùm Deo, sed etiam hominibus in dignitate constitutis propter ipsum Deum parere debemus. Id negant hæretici nostri temporis, qui nec regi, nec eius ministris, quibus est reipublicæ gubernaculū commissum, volunt obedire. Id videmus modò in Gallia Christianissimo quondam regno: nunc autem Lutheranis, Caluinistis, Zuinglistis, cæterisque huiusmodi pestibus multis in locis pleno, vbi hi hæretici relinquunt & abijciunt obedientiam: nec summo pontifici Iesu Christi vicario, nec Christianissimo Galliæ regi obtēperātes, Deo nec rationi, cui sunt subiecti lege naturæ. Imò aduersus ipsum pium, iustum, & catholicum regem commouent & conflant seditiones, concitant discordias, parant bella, edunt strages hominum catholicorum. O incredibilem audaciam! ô impietatem deplorandam! Falsa libertatis specie cęci ac furentes homines decepti exercent publica latrocinia, & alia impia maleficia, & nefaria scelera: & in perpetua ignominia versantur. Vt in seminibus est causa plantarum: sic huius *Similitudo.* pestis origo fuit impius Lutherus: cuius hæreses in officina Sathanæ conflatas infiniti homines perditi sequuntur. Et quod est intolerandum, aiunt se obedientiam reliquisse, noui testamenti doctrina maximè instructos. Vbi hoc legistis ô hæretici in nouo testamento? Nusquam quidem. Imò diuus Paulus in epistola ad Romanos con- *Rom.13.* trarium docet: ita etiā ait capi. 13. Omnis anima potestatib⁹ sublimiorib⁹ subdita sit: non est enim potestas nisi à Deo: quæ autē sunt, à Deo ordinatę sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Hęc Apostolus: vbi per omnē animam Hebræorum more intelligit omnes homines, quibus præcipit, vt subiecti sint regibus, & publicis magistratibus, quemadmodum præcipit Deus: nam qui illis resistunt, Dei ordinationi resistunt. Quid apertius poterat dicere Apostolus? Et cap. 6. ad Ephesios: Serui, inquit, obedite do- *Ephe.6.* minis carnalibus cum timore & tremore in simplicitate cordis vestri, sicut Christo. Et capit. 3. ad Titum: Admone illos principibus & potestatibus *Tit.3.* subditos esse, dicto obedire. Et 13. ad Hebræos: *Heb.13.* Obedite præpositis vestris, & subiacete eis. Et D. Pet. Apostolorum princeps ca. 2. epistolæ suę pri- *1.Pet.2* oris: Subiecti estote omni humanę creaturę propter dominum, siue regi quasi præcellenti, siue ducibus tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum: quia sic est voluntas Dei. Et paulò pòst: Regem honorificate. Serui subditi estote in omni timore dominis, non tantùm bonis & modestis, sed etiam dyscolis. Quod verò dixit: Subiecti estote omni humanæ creaturæ: intelligendum est iuxta materiam, de qua agitur, nimirum de principibus & præsidibus, quib. est obediendum. Nam scholia Græca aiunt creaturā ibi ab Apostolo sumi pro principatu & potestate. Per dyscolos verò intelligit magistratus prauos, asperos, & difficiles: quibus ait tribuendam esse obedientiam propter Deum *Matt.22.* & regi ac imperatori obtemperandum. Id præcepit dominus Iesus in euangelio, cùm dixit: Red- *Marc.12.* dite, quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. Nónne sunt perspicua hæc testimonia? Quis *Luc.20.* ea negabit, nisi fuerit tetris tenebris omnino coopertus? Et tamen negant ea Luthererani, quia horribili animi cæcitate, & diabolico furore rapiuntur. Obediuit mare Mosi, & sol Iosue, & illi *Exo.14.* nec præsidibus, nec regi, nec summo pontifici, *Iosue.10* nec ipsi Deo volunt obedire. Qui paret, seipsum vincit: & est hæc admirabilis excellensque victoria. De illa ait Salomon Prouerb. 21. Vir obedi- *Prou.21* ens loquetur victoriam. Apes obediunt regi suo, grues duci suo, oues pastori, mare influentiæ lunæ, globi cœlestes primo mobili: omnia denique inferiora superioribus parent: solus superbus homo est, qui obedire recusat. Quēadmodū autē *Similitudo.* ferrum paret malleo, vitrum non item: sic viri humiles & sapientes præfectis obediunt, impij autem superbi & insolentes haudquaquam. Vt cera igne calefacta facilè flectitur, figurámque rei *Similitudo.* cui infunditur, recipit, quod sine igne non facit: sic qui sunt igne diuini amoris incensi, facilè obediunt, & voluntati præsidum accommodantur. Ipsi enim præsides ministri Dei sunt: & qui illis paret, Deo paret. Ante legislationem præcipiebat Moses nonnulla Hebræis, quæ illi seruare nolebant. Et Deus dixit illis Exodi decimoseptimo: Vsquequo non vultis custodire mandata *Exo.17.* mea: Nō dicit: mandata Mosis: sed mandata mea. Præsidis mandata honesta & iusta Dei esse censenda sunt. Vnde Christus dominus apud Lucam *Luc.10.* decimo, cùm pręsulibus loquens: Qui inquit, vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit. Quid est præstantius, quid gloriosius, quàm pro Christo parere hominibus, & propriam

voluntatem voluntati præfecti subiicere? Hoc est excellens quoddam sacrificium, & admirabilis trumphus. Multi viri virtutis & sapientiæ ornamentis exculti in Gallia, Germania, & Britannia nostra hac memoria pro hac veritate defendenda, & ecclesiæ sanctæ Romanæ catholicæ obedientia sustentanda fuerunt ab hæreticis interfecti: sed morte illa immortalitatem consecuti sunt in æterna beatitudine: & in hac vita nulla ætas de illorum laudibus conticescet. Qui erunt homines tam inculti, qui eos non efferant laudibus? quæ tam immemor posteritas, quæ illorum decus non æternitatis memoria prosequatur? Felices illi qui Christo Deo nostro, eiusque vicario summo pótifici vniuersali pastori, regibus Christianis, magistratibus, pontificibus, & præsulibus catholicis obediút: & pro hac obediétia tuenda, vita ab hęreticis priuátur, & gloriá sempiternam cósequútur. Id non efficiút illi, qui propriæ parét volútati, qui deprauatos sequuntur appetitus, & & amore terreno ducuntur. Quemadmodum impurus amor animam incendit, & studio rerum caducarum inflámat, & in ima ac profunda præcipitat & mergit: sic sanctus amor ad cœlestia extollitur, ad æterna aspirat, ad immortalitatem exardescit, & animá ad ea quæ immutabili æternitate continentur, concitat & inflammat. Nullus est amor otiosus in amantis animo, semper illum secum ducit, vel ad excelsum, vel ad imum. Anima amore mundi ligata quasi viscum habet in alis: quamobrem non volat in cœlum: at ab impuritate & terrenis affectibus libera duas alas nimirum dilectionem Dei & proximi expandit, quibus in cœlum ascendit. Quò enim nisi ad Deum ascendet volando, qui flagrans igne amoris sancti volat ascendendo? Has alas amoris Dei & proximi desiderabat Dauid: cùm diceret Psalmo quinquagesimoquarto: Quis mihi dabit pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam? Volare cupiebat ad cœlestem Hierosolymam: quòd sciebat se facere non posse, si esset amore cæco voluntateque propria impeditus. Qui enim ea ducuntur, similes sunt Assyriorum regi, cui diuinus noster vates Nahum dicit: Super quem non tráiit voluntas tua? aut, vt habet editio vulgata: malitia tua? Vtraque enim litera vera est. Sed inter omnes versiones illa eminet, quàm Romana catholica ecclesia tenet, & sequitur, quàm vulgatam editionem appellamus: quæ veritate, grauitate, integritate, firmitudine, & præstantia omnibus antecellit. Eam ego secutus sum tam in aliis meis commentariis, quàm in his in diuinum vatem Nahum, qui hîc ad honorem Dei terminantur.

Similitudo.

Psal. 54.

INDEX

FINIS.

INDEX

AVTHORITATVM SACRAE SCRIPTVRAE, QVAE IN COMMENTARIIS IN DANIELEM, ET in Threnos explanatæ sunt, præter alias, quæ passim citantur.

* *
*

Primus numerus indicat paginam, secundus columnam.

23 Vni-

Prouerbia.

1 Cogno-

5 Egres-

24 Nonne

11 Sine

RERVM

RERVM MEMORABILIVM ET HEBRAISMORVM, AC SENTENTIARVM OMNIVM IN COMMENTARIIS IN DANIELEM OBSERUATU DIGNARUM INDEX COPIOSUS.

A.

alle-

Arca

B.

C.

D

G

H

Hæreti-

I

Iudaicus

N

O

P.

Vasa

INDEX
AVTORITATVM SACRÆ SCRIPTVRAE, QVAE IN COMMENTARIIS IN THRENOS EXPLANATÆ, præter alias, quæ passim citantur.

Primus numerus indicat paginam, secundus collumnam.

28 Vt

Rerum

RERVM MEMORABILIVM ET HEBRAISMORVM AC SENtentiarum omnium in commentariis in Threnos obseruatu digniorum index copiosus.

FINIS.

INDEX

AVTHORITATVM

QVAE EXPLICANTVR

IN COMMENTARIIS IN PROPHETAM Nahum, preter alias, quę passim inueniuntur.

***

Primus numerus indicat pag. Secundus col.

Esai.4.

INDEX
RERUM MEMORABILIUM.

FINIS.

hoc enim a
dine

nomi
nons

...et uendat contra
...iubeat dnica fiat
...annis et communia

...m ipsi
...audi
...cidit quo
...n. commun

Hector. Pinti. Opa. I. tom

calibrite
colorchecker CLASSIC
mm